

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

NIENDE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

ELLEN JØRGENSEN

FORENINGENS SEKRETER

SJETTE BIND

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BLANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1929

Indhold.

Afhandlinger og Smaastykker.	Side
Aakjær, Svend , Landsarkivar, cand. mag., Romere og Germaner	278—283
Erslev, Kr. , fhv. Rigsarkivar, Dr. phil., Dronning Tyre og Danevirke	1—53
— Det stockholmske Blodbad	249—268
Friis, Aage , Professor, Dr. phil., C. N. David, Christian IX og Sir Augustus Paget i November 1863	133—248
— Nordiske Undersøgelser af de russiske Statsarkiver	289—293
Hjelholt, Holger , Underarkivar, Dr. phil., Martensen og Sprogreskripterne	364—413
Klitgaard, C. , Postmester, Baun og Vidiebrand	111—115
Linvald, Axel , Raadstuearkivar, mag. art., Den 6. internationale Historikerkongres i Oslo	264—272
— B. G. Niebuhr	417—433
Nørlund, Poul , Underinspektør, Dr. phil., De ældste Vidnesbyrd om Skyldtaxationen	54—95
— Arkæologisk Litteratur	284—289
Rockstroh, K. C. , Kaptejn, Den store Landbokommission og de militære Kollegier 1786—88	96—111
Steenstrup, Joh. , Professor, Dr. jur. & phil., Nogle Undersøgelser til Belysning af Teksten i Adam af Bremens Værk	343—363
Steidl, P. D. , Præst, Jacobus de Dacia, en landflygtig Graabroder fra Reformationstiden	273—277
Vanggaard, I. S. , Folketingsmand, Tyres Danevirke	414—416

Anmeldelser.

Dúason, Jon , Grønlands statsretlige Stilling i Middelalderen. Anm. af Professor, Dr. phil. Finnur Jonsson	445—459
Friis, Astrid , Alderman Cockayne's project and the cloth trade. Anm. af Professor, Dr. polit. Axel Nielsen	314—316
Hjelholt, Holger , Treitschke og Slesvig-Holsten. Anm. af cand. mag. Erik Møller	308—314
Jacobsen, Lis , Svenskevældets Fald. Anm. af Adjunkt, Dr. phil. Vilhelm la Cour	459—468

	Side
Kornerup, Bjørn, Biskop Hans Poulsen Resen I. Anm. af Professor, Dr. theol. J. Nørregaard	439—445
Pedersen, Henrik, De danske Landbrug, fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V.s Matrikel. Anm. af Raadstuearkivar, mag. art. Axel Linvald	317—319
Rockstroh, K. C., General de Mezas Krigs-Dagbøger 1849—1851. Anm. af Generallieutenant, Dr. phil. A. P. Tuxen ..	296—308

Gensvar.

Det nye norske Værk om Tordenskiold. Indlæg af Marinekaptejn Olav Bergersen	116—132
--	---------

Nyt fra historisk Videnskab.

Videnskabernes Selskabs Kommission for Registrering af litterære Kilder til dansk Historie (Lauritz Nielsen). — Videnskabernes Selskabs Kommission til Undersøgelse af de i Privateje bevarede Kilder til dansk Historie (Ax. L.). — Bidrag til den store nordiske Krigs Historie. VIII (Otto Smith). — Johannes Werner: En dansk Storkøbmand fra den glimrende Handelsperiode (Ax. L.). — M. K. Zahrtmann: Admiral C. C. Zahrtmann (P. E.). — Lokalhistorie (Hans Jensen). — Islandica I—XVIII (Finnur Jonsson). — H. O. Lange: Fra det gamle Ægyptens Kultur og Historie (O. K. P.). — Karl Julius Beloch: Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege (Poul Helms). — Gunnar Suolahti: Finlands Prästerskap på 1600- och 1700-Talen (Bjørn Kornerup). — Jhs. Warnecke: Die Edelschmiedekunst in Lübeck und ihre Meister (J. O.). — Katalog des Revaler Stadtarchivs (A. R. C.). — Hilary Jenkinson: The later court-hand in England from the fifteenth to the seventeenth century (E. J.). — John B. Bury. Gustave Fagniez. Georg v. Below. Ludwig Pastor (E. J.). — Dietrich Schäfer (Kr. E.). — Histoire et historiens depuis 50 ans (E. J.)	320—342
Svend Dahl: Danish Theses for the Doctorate and Commemorative Publications of the University of Copenhagen 1836—1926 (Bjørn Kornerup). — Alfred Krarup: Katalog over Universitetsbibliotekets Haandskrifter (E. J.). — Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden (Ax. L.). — Johs. Lehmann: Niels Neergaard; Robert Wiinblad; Redaktør E. Wiinblad; J. V. Christensen: Den første Bonde i Kongens Raad (Povl Engelstoft). — Olaf Carlsen: Soranske Studier (Bjørn Kornerup). — R. Bülck: Das schleswig-holsteinsche Zeitungswesen von den Anfängen bis zum Jahre 1789 (R. Paulli). — Elisabeth Kardels: Die Stadt	

Flensburg und die politischen und nationalen Zeitströmungen um die Mitte des 19. Jahrhunderts (Holger Hjelholt). — Kay Schmidt-Phiseldeck: Eduard Meyer og de historiske Problemer (Kr. E.). — Det norske Folks Liv og Historie gjennem Tiderne. — Carl Hallendorff (Ax. L.). — Institut för ekonomisk historia. — B. Thyresson: Sverrige och det protestantiska Europa från Knäredfreden till Rigas erövring (Johanne Skovgaard). — Knut Wichman: Karl XIV Johans regering och den liberale opposition under 1830-talets senare hälft (Flemming Dahl). — M. Rostovtzeff: Social and economic history of the Roman Empire (Poul Nørlund). — F. M. Stenton (E. J.). — Max Lehmann (A. Frs.). — Hans Delbrück (Kr. E.). — E. Fueter (E. J.). — Kr. Erslev: Det sekstende Aarhundredes Historie. — Comité international des sciences historiques (Ax. L.). — Prisoppgaver	469—494
--	---------

Nekrologer.

A. P. Tuxen af Axel Linvald	294—295
M. Cl. Gertz af Ellen Jørgensen	434—435
Johannes Knudsen af H. Ravn	435—437
C. A. Trier af Eiler Nystrøm	437—438

Meddelelser om Dansk historisk Forening i Aaret 1928	495—496
Den Danske historiske Forenings Vedtægter	497—498
Register	499—521

Dronning Tyre og Danevirke.

AF

KR. ERSLEV.

I Sommeren 1927 førtes i Aviserne en stor Strid om, hvorvidt Tilnavnet Danebod virkelig tilhører Dronning Tyre og hvorvidt Tyre virkelig har bygget Danevirke, to Spørgsmaal, der gled sammen til eet. Bølgerne gik højt, og især fra konservativ Side brugtes lidenskabelige Udtryk; Professor Steenstrup sagde »Vanvid«, og Vilh. la Cour — som i det lige ved Avisfejdens Begyndelse udkomne Hæfte af Historisk Tidsskrift havde skrevet en stor Afhandling om Gorm og Tyre — talte om en »Kompromittering af den historiske Videnskabelighed« med særlig Adresse til Niels Møller og mig, der her havde talt om Spørgsmaal, »som vi ikke havde skaffet os personlig Indsigt i«¹.

Der kan under disse Forhold nok være Grund til at

¹ Berl. Tid. ²⁴/₆, jfr. ¹⁵/₆. For mit Vedkommende ytrer la Cour stor Respekt for »min kildekritiske Indsats«, men jeg skal kun have syslet med vor Historie »fra og med det 13. Aarhundrede at regne« og er derfor her udenfor mit Omraade. Dr. la Cour maa fra sine Studieaar ved Universitetet have glemt, at jeg holdt en regelmæssigt genkommende Forelæsning over Kilderne til Danmarks Historie i hele Middelalderen, hvori jeg bl. a. behandlede baade Sakse og Sagaerne, ligesom at jeg ved mine historiske Øvelser drøftede adskillige Spørgsmaal fra Tiden før Aar 1200. Men jeg skal gerne indrømme, at jeg har lært min Kildekritik især ved Studier af den senere Middelalder, fordi man her ved det rigere og sikrere Kildemateriale kan naa en Forstaaelse af, hvorledes Tradition udvikler sig, som man ikke faar frem, naar man ene giver sig af med ældre Tider. Jfr. ndfr. S. 537.

belyse Sagen alsidigt og lidenskabsløst, og det er det, jeg ønsker at gøre her. Det ligger mig saa meget nærmere, som jeg har Ord for at være Banebryder her hjemme for methodisk Kildekritik, og denne er det netop, som Forsvarerne ikke har anvendt (Steenstrup, Finnur Jónsson) eller dog kun benyttet ganske vilkaarligt (la Cour)¹.

Hans Brix, Lis Jacobsen og Niels Møller har udgivet deres Indlæg, forøget med nye, i Skriftet: »Gorm Konge og Thyra, hans Kone«, som udkom midt i Juli (her citeret blot med det enkelte Forfatternavn og Sidetal). I Begyndelsen af Maaneden havde Finnur Jónsson sammenfattet sin Opfattelse i Piecen »Gorm og Tyra Danmarkar bót«. Senere er der fremkommet flere ny Avisartikler, som jeg haaber alle at have faaet fat i, og Steenstrup er i sin Part af »Det danske Folks Historie« kommet ind paa Spørgsmaalet (citeret som DdFH.). I Oktober udkom Niels P. Larsen: »Dronning Thyra og Dannevirke«; det lille Skrift er uden videnskabelig Betydning.

I. Kilderne til Tyres Historie.

»Nyere Kritik vurderer senere Kilder lavt (meget lavere end den ældre Tid) og ældre, især samtidige, forholdsvis højt«. Erslev, Historisk Teknik § 74.

Sikre Underretninger om Tyre faar vi ene og alene gennem de to Jellingsten. Den mindre er rejst af Kong Gorm efter hans Hustru Tyre og slutter med Æresnavnet Danmarksbod; den store er rejst af Kong Harald (Blaatand) for hans Forældre Gorm og Tyre.

¹ Paa la Cours Vilkaarlighed vil der findes Exempler nok i det følgende, men lad mig her give nogle Beviser paa, at han virkelig er blevet paavirket af moderne Kildekritik. Det fremtræder i den Respektløshed, hvormed han behandler de senere Historiekrivere: »Hvor forvanskede Kendsgerningerne i Tidens Løb er blevne, vil være umiddelbart indlysende« (223); »intetsigende Sagarepliker, misforstaede middelalderlige Beretninger« (205); Sven Aggesøns Skildring er »blomstrende og romanagtig« (238); »en middelalderlig Sagamand som Sakse kan udstyre Billedet med de fornødne Træk« (207).

Efter den nu almindelige Opfattelse af den mindre Jellingsten viser den, at Tyre er død før Gorm. Det maa dog bemærkes, at lige til c. 1875 var det meget almindeligt, at Historikerne for at forlige Runestenen med den senere Overlevering om, at netop Tyre bragte Gorm den Efterretning, der førte til hans Død, forstod Runestenen som rejst af Gorm til Ære for Tyre, mens hun endnu levede, en Forstaaelse, der gaar helt tilbage til Ole Worm. At man kom bort derfra, skyldtes især et energisk Indlæg af Arkæologen Engelhardt, som hurtigt fandt Tilslutning hos Historikerne¹.

Efterat Gorm og Harald havde rejst Mindestenene, gaar der 250 Aar eller mere, hvor der intet høres om Tyre, men der er fra denne lange Tid overhovedet kun faa Kilder, hvor man kunde vente hende omtalt. Ret paafaldende er det dog, at Adam af Bremen (c. 1075), der har faaet saa mange Underretninger af Sven Æstridsøn, ikke nævner

¹ Steenstrup, Normannerne III 55 Anm. anfører Litteraturen herom; tilføjes bør dog Paludan-Müller i Hist. Tidsskr. 4 R. V 380 ff. Steenstrup selv stillede sig den Gang forbeholdent, men har siden sluttet sig til Opfattelsen.

Nylig har Georg F. L. Sarauw i en meget grundig Undersøgelse søgt at bringe Klarhed over de to Runestenes oprindelige Plads og deres Forhold til Højene (Aarb. f. nord. Oldk., 1926 245—80). Det synes mig, at han rigtigt har godtgjort, at Haralds Sten var rejst paa den søndre Høj, den som i den stedlige Tradition kaldes Gorms Høj, og først blev flyttet ned derfra af Kaspar Markdanner 1586. Det passer jo godt nok med, at Gorm først har begravet Tyre i den nordre Høj; maaske er denne dog, som Sarauw tænker sig, blevet forhøjet af Harald, for at den bedre kunde svare til den af ham opførte vældige søndre Høj. Man undrer sig derfor over, at Sarauw indleder sin afsluttende Betragtning (279) med at sige: »Uden at kunne give gyldige grunde for følgende opfattelse, kunde jeg tænke mig, at kong Gorm, endnu medens både han og dronning Tyre levede, har ladet runerne riste på stenen over hende, da en dygtig runerister en gang var at få i Jellinge«. Naturligvis er det en Mulighed, men man ser intet i Forf.s foregaaende Udvikling, der kan føre til at opstille den.

Fr. Orulf: Kongegraven i Jelling — der udkom i Juni 1927, men var trykt før — giver gode Oplysninger om Undersøgelserne i 1820—21, men knytter dertil flere underlige Hypoteser, som jeg ikke finder Anledning til at gaa ind paa.

hende; hvis Kong Sven havde fortalt ham, at hun havde bygget Danevirke, saaledes som man sagde hundrede Aar efter, havde Adam, der havde megen Interesse for den dansk-tyske Grænse, næppe undladt at genfortælle det (jfr. Lis Jacobsen 94). Roskildekrøniken (c. 1140) har nogle ret forvirrede Efterretninger om Gorm; Tyre nævner den ikke. Det er i hvert Fald en mærkelig Modsætning til den Fylde af Meddelelser, som fremtræder i Historieskrivningen fra omkring Aar 1200.

I Danmark skriver Sven Aggesøn vel lidt før dette Aar, Sakse noget inde i det næste Aarhundrede. Paa Island begynder ved denne Tid Nedskrivningen af den Sagafortælling, der allerede havde blomstret længe forud. I selve den norske Kongesaga nævnes Tyre (og Gorm) vel kun rent i Forbigaaende; des mere findes der om hende i et Sagastykke, der findes foran i Haandskrifterne af Jomsvikingasaga, uden at man dog er sikker paa, at det oprindeligt hører hjemme her. For Nemheds Skyld kalder jeg det da Tyresagaen¹ og bemærker, at det fremtræder meget afvigende i Haandskrifterne (og i Arngrim Jónssons latinske Oversættelse); hvert Haandskrift er i Virkeligheden som en ny Redaktion, og man er uenig om, hvad der her er ældst og hvad yngst. Lidt om Tyre findes desuden i, hvad man kunde kalde Gormsagaen, der gengives dels i Hauksbók, dels noget bredere i den sene store Olaf Trygvasons Saga; i denne er dog ogsaa optaget noget fra Tyresagaen².

Det er nu ikke opmuntrende for en Historiker at prøve paa at faa noget ud af Kilder, der er et Kvart Aartusinde

¹ I Stykket findes ogsaa noget om Gorms Forgængere i Danmark, som svarer til de forvirrede Efterretninger herom, der gives i de danske Kilder; forsaavidt er Navnet Tyresaga ikke træffende, men hvor Talen bliver om hende, er hun ubetinget Midtpunktet.

² Sml. i det hele Finnur Jónsson »Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie«², især II 653 ff. om Jomsvikingasaga (jfr. 659 om Skjoldungasaga) og om Olaf Trygvasons Saga S. 398 ff.

yngre end den Tid, de taler om. Hvis de har deres Udgangspunkt fra Fortællinger, som stammer fra selve Tyres Tid, maa man vente, at disse ved saa længe at gaa fra Mund til Mund er blevet stærkt ændrede. Hvor det historiske Kildestof er rigere, ser vi allevegne saadanne Omdannelser, ser hvor hurtigt de fremkommer og hvor indgribende de er; lad mig blot pege paa, at da Erik Klipping 1286 var blevet dræbt i Finderup af sammensvorne Stormænd, der var utilfredse med hans Regimente, gik der kun en Menneskealder, før det hed, at Marsk Stig havde dræbt Kongen, fordi denne havde forført hans Hustru, en Forklaring, der siden beherskede Historieskrivningen lige til vore Dage¹.

Men det er endda ingenlunde sikkert, at de senere Fortællinger hviler paa Folketradition; ældre Historikere har været meget dristige til at gætte sig frem, og hvad de mente at have udpønsket, fortalte de som sikre Kendsgerninger (noget, der ogsaa sker i vore Dage). Jeg minder om, hvorledes de oprindelige Aarbogsefterretninger i Lübeck, bl. a. om Forholdene i Danmark, blev omdannede af Herman Korner i hver ny »Udgave« af hans yndede Verdenskrønike og videre udpyntede af Albert Krantz, og hvorledes dennes Fremstilling, der blev trykt, førte Hvitfeldt og før ham Svaning ind paa Gætninger og Kombinationer, som ligeledes har vundet Tiltro lige til vore Dage.

Man maa da sige, at Fortællinger fra en 250 Aar yngre Tid maa modtages med den største Mistillid, med mindre det oplyses, at ganske særlige Forhold gør sig gældende. Det kan man nu ikke ved de to danske Forfattere; tværtimod, at Saksens Viden om det 10. Aarhundrede er meget

¹ Jeg benytter Lejligheden til at gøre opmærksom paa, at jeg i min Fremstilling af Tidsrummet 1241—1481 i Danmarks Riges Historie omhyggelig har nævnt alle de i øvrigt ikke mange folkelige Traditioner, der fremkom i denne Tidsalder. Men ganske vist har jeg ikke taget dem som Vidnesbyrd om, hvad der virkelig er sket, derimod som oplysende for Tænkemaade og Følelsesliv. Se f. Ex. hvorledes jeg har udnyttet de senere Viser om Marsk Stig ved Fremstillingen af Adelens Syn paa Konge og Rige (Danm. Rig. Hist. II 240 ff.).

ringe, er nu almindelig anerkendt, og naar man ser, hvor fattige og fejlfulde Oplysninger Adam af Bremen kunde faa fra Sven Æstridsøn, faar man ingen Tillid til dansk Overlevering. Noget anderledes stiller det sig med den islandske Sagatradition; selv om de fleste ikke mere nærer den vidtgaaende Tiltro til den, som man havde tidligere (og som endnu opretholdes af Finnur Jónsson), saa er det givet, at der ikke blot ved Slægtsagaerne, men ogsaa ved Kongesagaerne virkelig foreligger særlige Forhold; de støttedes ikke blot ved de mange Skjaldedigte, men overhovedet ved Islændernes levende Interesse for og stadige Forbindelse med Norge. Imidlertid er Kongesagaens Kendskab til Gorm og Tyre ringe, delvis paaviselig fejlagtigt, og i hvert Fald, den særlige »Tyresaga« ligesom ogsaa »Gormsagaen« har, som vi siden skal se, en helt anden Karakter.

Idet vi paa Forhaand maa være forberedte paa at erfare, at disse sene Beretninger ikke er at lide paa, skal vi se paa, hvad de meddeler. Det falder naturligt først at tale om Tyres Ægteskabshistorie, hvorom Sven Aggesøn dog kun har en Fortælling, der knytter sig til Danevirke, derefter at se paa Fortællingerne om, at Tyre har bygget Danevirke, hvorom den islandske Overlevering dog intet veed.

II. Tyres Ægteskabshistorie.

»Om Kong Gorm og hans Dronning Thyre findes der righoldige, men ofte fantastiske Sagn«. Steenstrup, DdFH. 386.

Til det meget nye, man ved Aar 1200 veed om Tyre, hører i første Linie, at man nu kan sige, hvem hun var en Datter af; men ganske vist, Sakse nævner som hendes Fader een, Islænderne en helt anden.

Sakse siger, at Tyre var Datter af den engelske Konge Edelrad. Denne Opgivelse har nu ikke fundet Tilslutning, allerede af den Grund, at der ikke paa denne Tid var nogen engelsk Konge af det Navn, men først Laur. Weibull har

fundet en rimelig Forklaring paa, hvorledes Sakse er kommet til Navnet. Den engelske Historie kender en Lady Æthelfleda, Datter af Alfred den store og gift med Æthelred af Mercia; hun berømmes for at have bygget Fæstninger til Forsvar mod de danske. I en senere Kilde, Henrik af Huntingdon fra Midten af 12. Aarhundrede, er hun blevet fra Æthelreds Hustru til hans Datter, og der tales om, at Æthelred i sin sidste Levetid var svag, hvorfor Datteren til en vis Grad traadte i hans Sted og udøvede kongelig Myndighed. Weibull mener nu, at det er denne Skildring, der har paavirket Sakse; hans Formodning er blevet tiltraadt af la Cour (246 f.) og er jo meget sandsynlig.

Hos Islænderne er Tyre Datter af Klakharald. Snorre betegner denne som Konge i Jylland, »Tyresagaen« derimod som Jarl i Holsten (Arngrim kalder ham dog Konge dér). At Sagaen dermed tænker paa den velkendte Harald Klak, der blev døbt i Aachen 826, ses af, at den siden taler om, at han forlod Holsten, kom til Saksland og her blev Kristen. Imidlertid er det indlysende, at dette Faderskab af kronologiske Grunde er en Umulighed, men ogsaa her kan vi skimte Forklaringen. Paa Island havde man vistnok lige siden Are Frodes Tid den Opfattelse, at Gorm tiltraadte Regeringen paa den Tid, da Islands Bebyggelse begyndte; han har da hersket meget længe og kaldtes derfor den gamle. Sammenlignet med Harald Haarfager stod han som den noget ældre, og man finder i de mere udmalende Sagaer, at han ligefrem nævnes som et Forbillede for Harald, da denne begyndte paa at samle Norge til eet Rige. Nu hedder det i Heimskringla, hvor Talen er om Haralds Fader Halfdan Svarte, at hans Hustru Ragnhild var Datter af »Thyrni, Datter af Kong Klakharald i Jylland og Søster til Tyre Danmarksbod, som var gift med Gorm den gamle, Danekongen, som da raadede for Daneriget« (jfr. Niels Møller 78 f.). Her kan det være rigtigt, at Thyrni (som ellers er ganske ubekendt) virkelig var en Datter af Klakharald, og paa Grund af den her-

skende Opfattelse af Gorms Levetid fatter man ogsaa, at Sagafortællerne har gjort Tyre til hendes Søster, men rigtigt kan det ganske vist ikke være. — Det kan tilføjes, at det efter Tidens Opkaldelsesregler er ret rimeligt, at Tyres Fader virkelig hed Harald; hendes ene Søn er da blevet opnævnt efter denne (jfr. la Cour 246), hvad der for øvrigt forudsætter, at han var død, da Dattersønnen blev født. Ogsaa det kan have bidraget til, at man kom til at nævne Klakharald, en Konge, der som den første døbte Danekonge interesserede Historiefortællerne meget; Sven Aggesøn gør ham endog til Gorms Fader, mens Roskildekrøniken lader Klakharald og Harald Blaatand være en og samme Person, formodentlig fordi den sidste ogsaa blev døbt (ganske vist langt over hundrede Aar efter den første).

Dette er da Begyndelsen til, hvad man ved Aar 1200 fortalte om Tyre, og Begyndelsen er unægtelig højst talende: ikke Gran af virkelig Viden, men Gætninger af den løseste Art, som Fortællerne dog meddeler som sikre Kendsgerninger¹.

Til Ægteskabets Indgaaelse knytter sig nogle nærmere Omstændigheder, som dog fortælles meget afvigende. Efter Sakse bad Tyre Gorm at lade hende uberørt i de første Nætter efter Bryllupet, og han lagde da et draget Sværd mellem dem. Saa drømte han, at af hans Hustrus Skød fløj to Fugle op; første og anden Gang kom de uskadte tilbage, men tredie Gang vendte kun den ene hjem med blodige Fjedre, hvorefter Gorm vaagnede med et Rædsels-

¹ Betegnende for ældre historisk Kritik var Forsøget paa at mediere mellem Kilderne og saa vidt mulig give alle nogen Ret. Et Højdepunkt i denne Retning naar Steenstrup ved i DdFH. 388 at sige: »Efter enkelte Kilders Udsagn [skulde være een Kildes] skal Thyre have været en engelsk Kongedatter, medens andre gør hende til en Datter af en Konge eller Fyrste i Jylland eller i Holsten; de to Udsagn behøver ikke at være i Modstrid med hinanden, da vi har set, at danske Konger og Kongeslægter jævnlig havde Magt baade paa den vestlige og østlige Side af Nordsøen«.

skrig. Tyre forstod, hvad Drømmen betød; den varslede, at hun skulde blive velsignet med Afkom, hun gav sig nu hen til Gorm og fødte ham Sønnerne Harald og Knud¹. — Efter Tyresagaen overlod Klakharald sin Datter, »der var meget klogere end han«, selv at afgøre, om hun vilde tage imod Gorms Frieri, og hun forlangte saa, at Gorm forud skulde sove tre Nætter i et nybygget Hus, og meddele hende, hvad han her drømte. Det skete, og derefter holdtes Bryllupsgildet, ved hvilket Gorm fortalte sine Drømme og Tyre sin Udtydning af dem. Det drejede sig hver Gang om, at tre Øksne steg op af Havet med nærmere Enkeltheder, som her forbigaas, og Tyre forklarede, at dette betød tre Gange tre Uaar, dog af forskellig Karakter. Hun tilføjede, at det kunde hun raade Bod paa, og det gjorde hun ogsaa, idet hun førte mange Skibe med Korn og andre Fødemidler til Danmark og vedblev dermed i flere Somre; af denne Overflødighed uddelte hun til Folket, da Uaarene kom. Derfor blev hun kaldt Danmarks Bod.

Herefter har Tyresagaen en lang Historie om, hvorledes Forholdet mellem Gorm og hans Svigerfader formede sig. Gorm indbød ham til Julefest hos sig tre Gange, men hver Gang Klakharald kom til Limfjorden — en underlig Vej for at komme fra Holsten til Gorm —, mødtes han af onde Varsler og vendte om. Gorm blev vred og vilde hæрге paa Holsten, men Tyre beroligede ham, og efter en ny Indbydelse kom Harald til Danekongen — denne Gang uden nogen Vanskelighed — og udlagde nu selv de Varsler, han havde modtaget (og paa en saadan Maade at de egentlig ikke kunde spille nogen Rolle for ham, omend nok for Gorm og Danmark). Hvorefter da alt endte i Fryd og

¹ Efter Sakse havde Tyre som Vilkaar for at tage mod Gorms Frieri forlangt, at hun skulde have Danmark i Morgengave. Det minder om den Fortælling, at Gyda Eriksdatter ikke vilde blive Harald Haarfagers Hustru, før han havde underlagt sig hele Norge og raadede over det lige saa frit som Kong Erik over Sverige og Kong Gorm over Danmark (Heimskringla, citeret af la Cour 202).

Gammen. Det bør dog bemærkes, at Arngrim i sin Oversættelse ikke har dette, men i Stedet lader Varslerne være Drømme, som Gorm har før Ægteskabets Fuldbgyrdelse¹ sammen med dem om Øksnene.

Ved den videre Fortælling mødes Sakse og Tyresagaen, i Begyndelsen dog med ret store Afvigelser, siden kommende hinanden nærmere.

Harald og Knud vokser op og gaar paa Vikingetog. Sakse lader dem, efter at de først har kuet Venderne, plyndre i England, hvad deres Morfader bliver saa glad over, at han indsætter dem til sine Arvinger, forbigaaende sin egen Datter. Saa vender de sig mod Irland og belejrer Dublin, men her sneg den irske Konge sig ind paa Knud, mens denne overværede nogle natlige Lege, som hans Krigere holdt², og ramte ham med en Pil. Saaret var dødeligt, men Knud fik sine Krigere til at holde det hemmeligt, saaledes at de kunde erobre Dublin.

Ogsaa Tyresagaen kender i flere Redaktioner til Brødrenes Vikingetog, som de dels lader gaa til Irland, dels til Northumberland (een Redaktion nævner endda tre Steder her, som rigtignok alle kendes fra Harald Haardraades Tog i 1066). Men andre Redaktioner veed noget helt andet: Harald er misundelig paa Knud, som Morfaderen har skænket meget Land, hvad Gorm ikke er villig til at give Harald, og da Gorm en Gang havde indbudt Knud til at fejre Julen hos sig, og denne kom sejlene til Limfjorden [!] med tre Skibe, blev han overfaldet af sin Broder med overlegen Styrke og faldt i Kampen. Hvorefter Harald drog til Faderens Kongsgaard.

Nu havde, og derom er begge Kilder enige, Gorm er-

¹ Gustav Storm og Finnur Jónsson mener, at dette er den oprindelige Fremstilling, hvad der just ikke forekommer mig indlysende.

² Saxo siger: *nocturnis ludorum spectaculis*; Steenstrup (Normannerne I 167 ff.) mener, at der i Stedet for *nocturnis* skal læses *natatorum* eller *natantium*, hvad der støttes ved Fortællingen i Olaf Trygvasons Saga. Jørgen Olrik anerkender i sin Oversættelse, at Stedet er fordærvet, men har dog beholdt: ved Nattetid.

klæret, at den, der bragte ham Budskabet om hans Søn Knuds Død, selv skulde lide Døden, og begge veed ogsaa, at Tyre ved Snildhed fik Gorm til selv at udtale det (»Det sagde I, Herre, ikke jeg«). I Enkelthederne er der dog en Del Afvigelser, ikke blot mellem Sakse og Sagaen, men ogsaa mellem dennes forskellige Redaktioner. Alle har disse, at Gorm ikke udtaler hvad der er vederfaret Sønnen, før der er sket to Ting: 1) man har fortalt ham, at af to Høge, den ene hvid, den anden graa, der var fløjet ud, havde den hvide faaet afplukket sine Fjedre af Krager (eller de to Høge havde kæmpet med hinanden, og den ene havde mistet Livet), og 2) Tyre har ladet Kongehallen tjælde med Tæpper af Sørgefarve (og i nogle Redaktioner: alle Mændene sidder tavse, da Gorm kommer ind). Men Redaktionerne er ikke enige om, hvad der kom først og hvad sidst, altsaa hvad det var, der gav Gorm Forstaaelse af, hvad der var sket. — Sakse udmaler derimod, at Gorm da var ældgammel og i mange Aar havde været blind. Tyre greb saa til at tage Kongekaaben af sin Mand, hængte i Stedet en laset Kappe om ham, »og viste ham ogsaa andre Tegn paa Sorg«. Paa den Vis naar Sakse ligesom Tyresagaen til, at hun kan udtale de ofte anførte Ord, »og med dem tog hun sin Husbond af Dage«.

Tyresagaen tilføjer sluttelig, at Tyre lod opkaste en Høj efter Gorm. Sven Aggesøn lader det derimod være Harald, der begraver sine Forældre i de to Tvillingehøje i Jelling, og Sakse, efter hvem Tyre levede langt ind i Haralds Tid, lader hende jordes ved Siden af Gorms Gravhøj.

Ser man tilbage paa de her korteligt gengivne Fortællinger, bør man først betone, at begge Kilder følger samme Traad: Tyre føder to Sønner, den ene af dem omkommer, mens Forældrene endnu er i Live, Budskabet derom fører til, at Gorm dør. Men skønt begge Kilder saaledes taler om det samme, er de indbyrdes Afvigelser i alle Enkeltheder dog meget store.

Paa god gammeldags Vis kan man nu forklare det ved, at begge Kilder bygger paa mundtlige Beretninger, der gaar tilbage til Tyres Tid, men som naturligvis i de siden forløbne Aarhundreder er undergaaet »de nødvendige Forskydninger«, et Yndlingsudtryk hos Steenstrup. Men er dette virkelig sandsynligt? At de forskellige Drømme og Varsler skulde være husket i over 200 Aar, synes dog meget utroligt¹. Og af de positive Enkeltheder, som fortælles, er der kun een, der rimeligvis er rigtig, den, at Gorm foruden sin Efterfølger endnu havde en Søn Knud, der døde før Faderen; men derom vidste Islænderne noget, fordi Guldharald siden optraadte med Arvekrav paa Danmark, hvad der førte til, at Harald Blaatand fik Harald Graafeld til at overfalde og dræbe ham i Limfjorden; at denne Guldharalds Fader hed Knud, siges allerede i den gamle Ágrip². At han faldt paa Vikingetog, var jo en saare nærliggende Gætning, men naar Sakse (samt Arngrims Oversættelse af Tyresagaen) lader ham dræbes ved en Belejring af Dublin og denne By blive erobret af de Danske, er det utroligt; det var slet ikke Irer, der den Gang var Herrer over Dublin, men Nordmænd; om disses Historie er vi ret godt underrettede (Steenstrup, Normannerne III), og der er ikke Plads for en dansk Erobring. Naar andre Sagaredaktioner i Stedet lader Knud blive dræbt af sin Broder i Limfjorden, minder det altfor meget om, hvad der foregik netop her en Menneskealder senere³, og naar sluttelig begge Forfattere er enige om, at Gorm dør, da Tyre har bragt ham til at forstaa, at hans Søn Knud var kommet af Dage, saa staa det jo efter den mindre Jellingsten fast, at Tyre døde før Gorm.

¹ W. Henzen, Über die Träume in der altnordischen Litteratur (1890) kommer til det Resultat, at det aldeles overvejende Tal af Drømme maa være et Kunstprodukt. Gorms Drømme omhandler han S. 86 ff.

² Laur. Weibull (Krit. undersökn. 27) er kommet til at lade Ágrip sige, at Guldharald var en Broder til Harald Gormsøn.

³ P. E. Müller bemærker med Grund, at det ikke er rimeligt, at Guldharald var draget fredeligt til Harald Blaatand, hvis han havde anset denne for sin Faders Bane (Sagabibl. III 47).

Saa mange Urigtigheder leder Tanken bort fra en gammel Overlevering, og man føres ligesom ved Angivelserne om Tyres Fader til at prøve, om vi ikke her snarere har Fortællinger, opstaaede i det 12. Aarhundrede og byggede paa Gætninger.

At der under det store nationale Opsving, der indtraadte med Valdemar I og Absalon, tillige vaagnede en varm Interesse for Danmarks Fortid, er jo en Kendsgerning. I Sammenhæng hermed kom man ind paa en ivrig Historiefortælling, og denne fremmedes ved Paavirkning fra Islænderne, hos hvem historisk Fortælling var udviklet til en høj Kunst, vist ogsaa fra England, hvor der var opvokset en rig Historieskrivning, som havde ført til, at Anglosaxon Chronicles fyndige Oplysninger var blevet afløste af brede Skildringer. Vi kan, takket være Sakse, nævne bestemte Mænd, der i Danmark har medvirket til at udvikle den historiske Fortælling: Arnald Islænding var saare oldkyndig og udmærkede sig ved sin historiske Fremstillingsevne, saaledes at Kong Valdemar gerne hørte hans Sagaer; Lukas Engelskmand »var af meget beskeden boglig Dannelse, men ypperlig kendt med Historien«, og ved en given Lejlighed »opæggede han vore Mænd ved at fortælle om Fortidens Stordaad«.

Det er Axel Olriks Fortjeneste at have paavist, at naar Sakse selv nævner Islænderne blandt sine Kilder, da er dette rigtigt for mange Partier af hans Oldhistorie, men her skal tillige fremhæves, at Olrik har godtgjort, at Sakse ikke har faaet sit direkte fra Islændere, men at Meddelelserne er naaet til ham gennem danske Mellemmand. Det har ogsaa Interesse for det her behandlede, at Olrik har ment at kunne paavise, at sammen med mange ægte Oldsagn modtog Sakse ogsaa nyopfundne Fortællinger, saaledes Frodesagaen i hans 5. Bog; ikke blot viser dens hele Karakter, at det ikke er »gammelt Heltesagnstof«, men bestemte Enkeltheder, især Navne, peger paa, at den

er blevet til i 1171 eller dog kort efter, fortalt af en islandsk Sagamand for danske Tilhørere¹.

Hovedresultatet bliver da, at vi bag ved de skrivende Historikere maa tænke os Historiefortællere og det baade Udlændinge og Danske. De har fortalt mangt og meget, og Forfatterne har da valgt og vraget mellem, hvad de hørte. Dette forklarer, hvorledes man kan finde de samme Grundtræk hos Forfatterne, men tillige store Forskelligheder.

I det 12. Aarhundrede vidste man i Danmark, at Tyre havde haft Tilnavnet Danmarks-Bod; hvorledes man har faaet det at vide, er et Spørgsmaal, vi kommer tilbage til, men selve denne Viden maatte være en Opfordring for Historiefortællerne til at forklare, hvorfor en Kvinde havde faaet et saa hædrende Tilnavn. Det var dermed givet, at hun maatte have haft fremragende Egenskaber, og naturligt var det, at man tillagde hende stor Snildhed og ikke mindre det Skarpsind, som saa ofte fandtes hos Kvinder og gjorde dem til gode Tydere af Drømme og Varsler.

Som Udgangspunkt har man haft det, som Islænderne kunde fortælle i Danmark, det, at Knud Gormsøn var død i Forældrenes Levetid, og herved rejste sig da det Spørgsmaal: hvorledes tog de dette? Meget træffende svarede man herpaa ved at anvende et ofte forekommende Sagnmotiv, hvorefter en Konge havde truet den med Døden, der bragte ham en vis Efterretning, men saa ved Snildhed førtes til selv at udtale den. Det er endda ligefrem bevisligt, at dette Sagnmotiv var kendt i Datidens Danmark; Krøniken om Lejrekongerne, der tilhører Valdemar I.s Tid, har det om Adils og den af ham i Danmark indsatte Hundekonge Rakke.

¹ Axel Olrik, Kilderne til Saks Oldhistorie II 286—90, 297, 308—16, Danmarks Heltedigtning II 298—302 (Frodesagaen »en politisk-historisk [og på yderkanterne lidt æventyrlig] lyvesaga fra 12. årh.«, »opfundet« af Arnald Islænding).

Sagnmotivet fandt ved Gorm og Tyre en smukkere Anvendelse, og det er intet Under, at denne Del af Tyres »Historie« fandt Optagelse baade hos Sakse og i Tyresagaen. Efter hvad der hidtil er oplyst om Vandresagnet, er det endda først paa nordisk Grund, at man har indset, at Motivet maatte føre til, at Dødsdommen over den, der bragte Sørgebudskabet, maatte ramme ham selv, naar han udtalte det (rigtig set af Ellekilde i den ndfr. omtalte Afhandling)¹.

Om Knuds Død vidste man, men intet om, hvorledes den var sket. Nær laa det at lade ham omkomme paa Vikingetog, og saaledes dør han ogsaa hos Sakse og i de fleste Redaktioner af Tyresagaen, men hvad Enkelthederne angaar, har man kunnet lade Fantasiens Raade frit. Man kan ikke sige, at Sakse her har været særlig heldig; at Knuds og Haralds Krigere holder Lege om Natten, er en lidet rimelig Forklaring paa, at Knud i Mørket bliver ramt af en fjendtlig Pil, og selve det Træk minder altfor meget om Palnatokes (sagnagtige) Pileskud imod Harald. Ejendommeligt er den Forklaring, nogle Redaktioner af Tyresagaen har, hvorefter der er Strid mellem de to Brødre, og dette fører til, at den ene fælder den anden under en Kamp i Limfjorden; at vi her kun har en Tilbagespejling af hvad der foregik i samme Fjord en Menneskealder senere, synes som allerede berørt dog givet.

Tyresagaen lader Klakharald spille en stor Rolle ogsaa som Fosterfader for Knud Gormsøn. Derpaa er der vist ikke Grund til at spille Ord; dog kan det bemærkes, at hvis Gorms ene Søn er opkaldt efter sin Morfader, som rimeligt er (S. 540), saa maa denne være død før hans Fødsel.

Alt i alt kan vi da paa den naturligste Maade forklare,

¹ I een Redaktion af Tyresagaen (Stockholmhaandskriftet) staar: »Kong Gorm havde aflagt Løfte om, at han skulde dø, dersom han spurgte sin Søn Knuds Død, og ligeledes den, der fortalte den til ham«. — Det er unægtelig en saare klodset Gengivelse af det i Norden tilføjede.

hvad man i det 12. Aarhundrede fortalte om Tyres Ægleskabshistorie som en Frugt af nærliggende Gætninger og Kombinationer¹, altsaa som et Sidestykke til de Gætninger, der førte til, at man nævnte to forskellige Fædre for hende.

Tyresagaen har forklaret Tyres Æresnavn ved at lade Gorm drømme om de tre Gange tre Øksne, en Drøm, der tydeligt nok minder om Faraos² og som Tyre udlægger om de Uaar, der vil komme, men som hun afværger ved flere Somre igennem at tilføre Landet Korn. Forklaringen er jo en meget hæderlig Gætning, omend ikke mere end det. At den ikke kunde finde Optagelse hos Sakse, laa i, at han (og Sven Aggesøn) forklarede Tilnavnet ved at lade Tyre bygge Danevirke (se næste Afsnit)³. Naar han da i Stedet indsætter en helt anden Drøm, er det ikke saa vellykket, saavist som denne Drøm tydeligt nok spaar Ulykke, ikke Lykke.

Hans Ellekilde har i Berl. Tid. Søndagsnummer 10. Juli 1927 skrevet om »Folkesagnet om Knud Daneasts Død«. Han faar ud, at det historiske i dette Sagn ene er, at Knud falder i sin Ungdom paa Vikingetog, »muligvis« ogsaa det, at han intetanende dræbes af Fjendens Pil. Derimod er ikke blot Sakses Fortælling om Gorms Drømme lige efter Bryllupet, men fremfor alt hele Skildringen af, hvorledes Budskabet om Knuds Død bragtes til Gorm, »gammelkendte Digtmotiver«. Dette stemmer jo saare godt med hvad jeg har udtalt foran, naar man blot ser bort fra Pileskuddet.

Og dog er jeg i Virkeligheden grundig uenig med Ellekilde, og da Spørgsmaalet har en vis almindelig methodisk Interesse, skal jeg gaa nærmere ind paa det.

¹ Ganske kuriøst er det at høre Finnur Jónsson erklære det for »naturligvis uudgrundeligt«, hvorledes man er kommet til den Opfattelse, at Tyre har overlevet Gorm.

² Finnur Jónsson 9 betoner Ulighederne og mener, at »direkte stammer Gorms drømme i alt fald ikke fra Faraos«. Har de islandske Saga-fortællere da slet ikke haft nogen Fantasi?

³ Man kan knap tro andet end, at Islænderne i Valdemar I.s Tid har hørt om denne Forklaring. Naar de ikke optog den, laa det vel i, at de efter Kongesagaerne mente, at Danevirke var opført i Harald Blaa-tands Tid efter et Raad, som Haakon Jarl havde givet.

E. taler om et »Folkesagn« om Knud (for hvem han optager Tilnavnet Daneast, skønt det ene forekommer i norrøn Tradition, som han ellers ikke tager Hensyn til¹, endda først meget sent), og han mener, at Sagnet er opstaaet i selve Samtiden eller kort efter (»lad mig sige omkring 975«), dog at det Træk, at Gorm døde ved Budskabet om Sønnens Død er tilføjet noget senere.

Han kommer til denne Tidsfæstelse ud fra den almindelige Sætning: »Opstaa Sagnet ikke straks, mens Mindet endnu er frisk og Savnet levende, hvorledes skulde det saa kunne opstaa, lad os sige 200 Aar efter, hvor Knud Daneasts Død jo blot er en tilfældig Episode i en afvekslende og rig Historie«. Det er et Yndlingsdogme hos Svend Grundtvig, der her gentages, men jeg troede rigtignok, at Folkemindeforskerne havde forstaaet, at det skarpt udtrykt bør lyde: Folkesagn kan kun opstaa, saa længe Folket har en levende Interesse for de Personer, det omhandler². Naar Folket f. Ex. har dannet sig Billedet af Marsk Stig og synger om ham, ja saa kan en gammel Eventyrviser om »Kongen af Kollens Døtre« og deres Skæbne til ethvert Tidspunkt omdannes til at handle om »Marstis Døtre« (jfr. Danm. Riges Hist. II 241 Anm.³).

Ad den Vej kan man da ikke naa til nogen Tidsbestemmelse, hvis man ikke begaar den Fejl at gøre Knud »Daneast« til Sagnet's Hovedperson. At E. gør det, synes mig at bero paa et stort Skævsyn. Knuds Rolle er den, at han lader sig føde, at han bliver dræbt, og at Budskabet derom bringes til hans Fader. Hvor kan man dog tro, at en saa passiv Skikkelse kan være Midtpunktet for et Sagn! Nej, Hovedpersonen er Tyre, hendes Oplevelser og hendes Snildhed ved at bringe Dødsbudskabet til Gorm.

¹ I Berl. Tid.s næste Søndagsnummer har han dog behandlet Joms-vikingasagas Fremstilling. Tilfældigvis fik jeg først fat heri, da jeg allerede havde affattet dette Afsnit, og jeg lader nu hvad jeg havde skrevet, henstaa uforandret, da det kan have sin Interesse at se, hvor jeg har faaet det samme ud som Ellekilde og hvor noget andet. Foreløbig skal jeg gøre opmærksom paa, at han betoner, at baade Sakse og »Tyresagaen« følger samme Traad, ganske som jeg siger foran S. 543, og deraf ligesom jeg slutter, at de har en fælles Kilde, efter ham et dansk Folkesagn, efter mig Historiefortællerne i Valdemar I.s Tid.

² Axel Olrik synes, saa vidt jeg kan finde, ikke at være kommet ind paa dette vigtige Spørgsmaal i sit ikke helt fuldendte Skrift: Nogle Grundsætninger for Sagnforskning (udg. af Ellekilde 1921).

³ Sml. Grüner Nielsens Udgave af »Danske Folkeviser: historiske viser« (1927) 252 f. (hvorefter det ganske vist synes ret meningsløst at give Visen Plads blandt de historiske).

Men er der her overhovedet et Folkesagn? E. vil paaberaabe sig det smukke Indhold og hele Formen, dertil Sagnets Omdannelse »i Overensstemmelse med Sagnudviklingens Love«. Jeg maa minde om, at jeg i min »Historisk Teknik« ogsaa har talt om Sagnets Udviklingshistorie (§ 57), men ganske vist betonet, at »hvor man kan følge Sagnudvikling i historiske Omgivelser, vil man se de samme Momenter gøre sig gældende, som vi kender fra enhver Genfortælling«, hvad der nærmere udføres. Med andre Ord, man kan ikke skelne mellem »Folket« og den Art Fortællere, som ligger bagved Sakse; de sidste har haft ganske den samme Stræben som »Sagnfortællere«.

Jeg har ogsaa udtalt: »Først naar Sagnet er blevet til et vel sammenhængende Hele, som tiltaler Menneskets Følelse og Forstand«, slaar Sagnudviklingen sig til Ro; saa kan Sagnet holde sig længe uforandret (Teknik § 56). Dette vil vist ogsaa Folke-mindeforskeren anerkende, men hvis saa er, var Fortællingerne om Tyre ved Aar 1200 endnu ikke blevet til et saadant færdigt Sagn. Det kan man, synes mig, med al ønskelig Tydelighed se, naar man ved Siden af Sakse ogsaa inddrager de islandske Fortællinger.

E. mener, at den »oprindeligste og bedste Opskrift af Sagnet findes hos Sakse«. Det lader sig sige (naar det relative i Ordene betones), men det forekommer mig dog, at Islænderne har visse Træk, der, hvis man tænker sig, at de ogsaa giver »Opskrifter« af et gammelt Sagn, passer bedre i det. E. indrømmer, at Sakse ganske har misforstaaet Drømmen i Brudenætterne, der naturligvis ikke er et Lykkevarsel, men lige det modsatte; her har Tyresagaen i det mindste den Fordel, at den ikke anbringer den Drøm her. Til Gengæld gaar, hvad Drømmen udsiger, igen i den, hvor man skal underrette Gorm om Sønnens Død¹. Her har Sakse i Stedet, at Tyre iklæder sin Ægtefælle en laset Dragt »og viste ogsaa andre Tegn til Sorg« (uden at kunne finde paa, hvad

¹ Idet jeg beder Læseren efterse, hvad jeg S. 542 f. har meddelt om Tyresagaens varierende Fremstilling af dette Punkt, skal jeg gengive, hvad Ellekilde i sin anden Artikel siger herom: »Han (d. e. Sagaforfatteren) erstatter den danske Overleverings Skæbnedrøm om Kongens to Jagthøge med sit eget Produkt, Varseldrømmen om de kommende Uaar, men han synes ligegodt, at den danske Fortælling om de to Høge, den hvide og den graa, er for gode til helt at kastes paa Møddingen, og saa er han saa kløgtig, at han finder Plads til dette Motiv i tredje Hovedafsnit af Sagnet som et helt pænt Udsmykningsmotiv, ganske uanset, at det her ganske føleligt svækker det oprindelige betagende Afgørelsesmotiv: Ved

det skulde være, som den blinde Olding kunde begribe). Det er en saa mat Slutning, at jeg ikke kan tænke mig, at et virkeligt Folkesagn skulde munde ud deri¹.

Det forekommer mig, at den Kontraprøve, som min Opfattelse af, hvorfra Fortællingerne om Tyre stammer, er blevet underkastet ved at sammenstilles med Ellekildes Forsøg paa at vise, at der her forelaa et færdigt Folkesagn, har været meget lærerig. Det, der førte ham paa Vildspor, er hans Stræben efter at finde den historiske Virkelighed i »Sagnet«, en Opgave, som Axel Olrik med god Grund kun anfører i anden Linie; det har jo ogsaa klart nok vist sig ved Grundtvigs Studier over de saakaldte historiske Folkeviser, at Resultatet ikke var godt². Hvor Folkloristerne holder sig paa deres særlige Omraade, kan vi Historikere lære meget af dem.

Om Sagnmotivet: »Det sagde du, ikke jeg«, se H. Hempel i Arkiv for nord. Filol. XXXIX 57 og det af ham citerede³. Niels Møller har i Politiken 23. Juli (med et Tillæg sstds. 11.

at se sin sørgeklædte Hal og de tavse nedslaaede Mænd udbryder Gorm: »Nu sørger Danmark, fordi min Søn Knud er død«.

Herved er at bemærke, at E. ved at tale om »den danske Overlevering« ikke kan mene, hvad en Læser maa tro, den af ham i hans første Artikel højt priste »bedste Opskrift af Sagnet«, Saksen; i denne tales der vel om to Fugle, og dermed menes jo nok Jagthøge, men disses Farver findes først i Tyresagaen. Dette er dog underordnet, men meget har det interesseret mig, at han siger »det oprindelige betagende Afgørelsesmotiv«, og saa nævner det, der kun forekommer i Tyresagaen, altsaa herved underkender Saksen Fremstilling af Slutningsoptrinnet. Det havde dog været rart, hvis han selv udtrykkelig havde gjort Læseren opmærksom derpaa.

¹ Jeg forestiller mig, at en eller anden har ønsket at motivere, hvorfor Tyre og ikke Gorm byggede Danevirke, og at han har gjort det ved at fortælle om Gorms høje Alder og Blindhed. Saksen har hørt denne Fortælling, men havde ikke Brug for den, hvor han i Harald Blaatands Historie skulde berette om Danevirke, og har saa i Stedet sat den ind her. Fortællingen om de to Fugle havde han jo forud, og Tjældingen af Kongehallen kunde ikke bruges, naar Gorm var blind.

² Axel Olrik siger i sine »Grundsætninger« S. 127: »At bestemme det historiske grundlag for et sagn alene ud fra selve sagnoverleveringen er i reglen vanskeligt«; jeg vilde heller sige: ugørligt.

³ Steenstrup havde i Danm. Rig. Hist. I 314 f. fortalt alt lige fra Gorms Drøm til Enden; »nogle sige, at Gorm derover tog sin Død«, hvad han dog tager Afstand fra. Han taler ikke om, at Gorm var blind,

Oktbr.) kritiseret Ellekildes Afhandling; han har givet yderligere Exempler paa Sagnmotiver, men har næppe Ret i at tvivle om Knud Gormsøns Existens.

Det vil falde den læge Læser for Brystet, at jeg tillægger Historiefortællerne fra 12. Aarh. at have opfundet, hvad de meddelte; jeg vil derfor henvise til et samtidigt Omraade, hvor Paafundet er indlysende. Lundeaaarbogens Affatter har ønsket at omtale de danske Konger i sine ellers fra den almindelige Verdenshistorie hentede Notitser fra Tiden før Aar 1000 og begynder med Godfred. Navnene tog han fra Adam af Bremen eller danske Kongerækker, men hvorledes skulde han faa de Aarstal frem, som var nødvendige for at faa Kongerne ind i Aarrækken? Ganske paa fri Haand har han angivet, hvor længe hver af de af ham nævnte Konger regerede, og takket være disse Tal har han kunnet angive, naar hver Konge tiltraadte og døde (eller mulig har han begyndt med de sidste Aarstal og derefter udregnet Regeringstiden). At det alt er løst Gætteri, er tydeligt nok; han lader f. Ex. Godfred dø 776, mens hans Dødsaar jo i Virkeligheden er 810. Noget fastere Grund faar han først under Fødderne, naar han efter Adam af Bremen lader Harald Blaatand regere 50 Aar, hvorved han naar til at sætte Gorms Død til 936. — Modsat kunde Datidens Historikere ogsaa udelade eller ændre, hvad de af den ene eller anden Grund tvivlede om eller som ikke tiltalte dem. Adam af Bremen havde efter Sven Æstridsøns Meddelelse talt om en vis Olaf, der kom fra Sverige, erobrede det danske Rige og fulgtes af sine Sønner Chnob og Gurd (jeg kommer tilbage dertil i Afsnit V). Lundeaaarbogen har optaget Olaf fra Sverige, men lader efter hans Død »Gyurth fra Danmark« blive valgt til Konge; Chnob omtales ikke. Hos Sakse er baade Olaf og Gjord forsvundne, medens hos ham og allerede hos Sven Aggesøn Chnob er blevet til Ennignup, en sjællandsk Bonde, der var Formynder for en dansk Konge, og Sakse kritiserer endog direkte de Historiekyndige, der sætter ham ind i Kongerækken (saaledes findes han i en Genealogi Scr. min. I 187, der dog i sin nuværende Skikkelse er yngre end Sakse).

— Der er et Spørgsmaal, som jeg ovenfor lod staa hen, men som har afgørende Betydning for det Afsnit, vi nu og saaledes kan han faa baade den tarvelige Dragt og det sorte Klæde med. Ret paafaldende er det da, at han i DdFH. slet intet har om de nærmere Omstændigheder ved Gorms Død; hvis det er de sikre Oplysninger om, at vi her har et Vandresagn, der har ført Steenstrup til denne Tavshed, havde det været oplysende, om han havde sagt det.

skal over til: hvorfra vidste man i 12. Aarhundrede, at Tyre havde Tilnavnet Danmarksbod. Det nævnes i denne Form baade af Snorre og i Tyresagaen; Sven Aggesøn peger derpaa ved sin latinske Gengivelse deraf: decus Daciæ. Men hvorfra stammer denne Viden?

Der er to Muligheder: enten var der bevaret en direkte Tradition om Tilnavnet, eller ogsaa har man i 12. Aarh. læst det paa den mindre Jellingsten. Ved nærmere Overvejelse synes det, at alt taler for det sidste. Vi har jo ikke den mindste Antydning af, at der overhovedet ved Aar 1200 var nogen Overlevering om Tyre, og paa den anden Side: Jellinghøjene omtales rundt om, Runekundskab var endnu almindelig, og hvor rimeligt er det da ikke, at man med den opvaagnede historiske Interesse ogsaa har læst Runestenen. Selve det, at Islænderne bruger den oprindelige Form Danmarksbod og at denne ogsaa findes i et Par danske Kongerækker (Scr. min. I 170, 187), peger paa Runestenen; ellers var jo allerede sidst i d. 12. Aarh. Formen Danebod trængt igennem i Danmark, vel ikke blot, fordi den gled lettere (Lis Jacobsen 28), men især fordi den svarede til Danevirke.

Finnur Jónsson har ment at kunne føre et afgørende Bevis for, at hverken Fortællingerne fra 12. Aarh. eller Nævnelser af Tilnavnet kan stamme fra en Læsning af Runeindskriften (22): »I den dansk-islandske overlevering lever nemlig Tyra *efter* Gorms død, men stenen siger udtrykkelig, at hun er død *før*«. Bortset fra, at Stenen ikke »udtrykkelig« taler om Tyres Død, burde F. J. dog have erindret, at lige til c. 1875 var det den almindelige Mening blandt lærde Historikere, at Runestenen var rejst for en endnu levende Tyre (se foran S. 535); selv om man førtes til denne Tanke for derved at forlige Indskriften med den senere »Tradition«, havde man dog den Gang et bredt Kendskab til Runesten, og der kan da ikke godt af Fortællerne i 12. Aarhundrede forlanges sikrere Forstaaelse. — Samme Slutning som hos F. J. findes allerede hos Wimmer i Runeværket og atter hos L. Weibull (Krit. undersökn. 7); den sidste Forfatter mener derimod, at Sven Aggesøn har kendt Haralds Sten.

III. Tyre og Danevirke.

»(Tyres) Tilnavn har nok imidlertid foranlediget, at man tilskrev Dronningen, hvad udmærket der skete under Gorms Regiering«. P. E. Müller, Sagabibl. III 45.

Sven Aggesøn og Sakse er enige om, at Danevirke er bygget af Tyre; men ellers er deres Beretninger saa forskellige som vel muligt. Sven lader Danevirkes Opførelse ske, mens Gorm lever, Sakse derimod langt inde i Harald Blaatands Tid. Sakse er ganske kortfattet, Sven indflætter Danevirkebygningen i en bred Skildring af Tyres Forhold til den tyske Kejser Otto.

Af Svens Skildring faar man kun det rette Indtryk, naar man læser den helt i Originalen eller i Gertz' udmærkede Oversættelse. Jeg maa nøjes med at give et sammentrængt Udtog:

Tyres Skønhed og Forstand, der skildres med rig Benyttelse af klassiske Lignelser, er kommet Kejseren for Øre, og de Sendebud, han skikkede til Danmark for at oppebære skyldig Skat, havde som deres egentlige Ærende at overtale Tyre til at forlade Gorm og komme til Otto for at blive Kejserinde. Hun svarede, at det vilde hun, men at hun maatte have Skattebeløbet eftergivet for tre Aar, for at hun med disse Penge kunde stoppe Munden paa dem, der vilde laste hende. Det gik Kejseren ind paa, da hun efterkom hans Krav om 12 fornemme Gidsler.

Nu stævnedes Tyre Folk fra hele Riget sammen for at bygge et Forsvarsværk ved Danmarks Sydgrænse; dem, der trykkedes af Pengemangel, hjalp hun af Skattepengene. Alle, Ynglinge, Oldinge og voksne Mænd, maatte arbejde paa Værket, thi i de Tider var alle som hoveripligtige Fæstebønder nødt til at slide paa hendes Marker.

Efter at der var arbejdet i to Aar, naaede Rygtet derom til Kejseren, og han lod spørge, hvad Mening var. Tyre forklarede Sendemændene, at hun ved den mægtige Mur, der kun havde en eneste Port, vilde opnaa, at naar hun begav sig til Kejseren med alle sit Riges Skatte, var Vejen spærret for Forfølgerne, mens hun og Kejseren altid vilde have fri Adgang til at trænge ind i Danmark. Beroligede vendte Udsendingene tilbage.

I det tredje Aar kunde Tyre da fuldende det herlige Værk, der fik Navnet Danevirke, mens hun selv hædredes med Tilnavnet »Danmarks Pryd«. Og da nu de kejserlige Sendemænd kom igen, fik de Tyres virkelige Mening at vide i kraftige Ord og maatte beskæmmede vende tilbage. Kejseren lod Gidslerne henrette; det havde Tyre forudset, men »hun havde anset det for bedre at frikøbe hele Riget for Trældom ved nogle faa Menneskers Død end at trælle sig til Døde for Udlændinge«.

At alt dette er ganske uhistorisk (naar bortses fra selve Danevirkes Opførelse), har ingen Historiker vel nogensinde været i Tvivl om. Langebek betegner det som »mera figmenta ac fabulæ«; Steenstrup værdiger det ikke et Ord hverken i Danmarks Riges Historie eller i DdFH.; la Cour siger Roman, Finnur Jónsson Fabel.

Først Niels Møller har dog forsøgt nærmere at vise, hvilke klassiske Forbilleder Sven Aggesøn har brugt (63 ff., 66 ff., jfr. 68 ff.). Han peger paa Skildringen af Dronning Dido af Karthago i Æneiden og hos Justinus og Fremstillingen hos den sidste af Athenernes Fæstningsbyggeri, mens Themistokles rejser til Sparta og trækker Tiden i Langdrag ved Udflugter, indtil han hører hjemmefra, at Murene er færdige, hvorefter han kaster Masken og trodser Spartanerne. Om det netop er disse Forfattere, Sven har brugt, kan kun godtgøres sikkert ved at paavise Lighed i de sproglige Udtryk, hvad Niels Møller ikke mener, at der findes (77), men at det i Realiteten er saadanne klassiske Fortællinger, der ligger bagved, er yderst sandsynligt.

Jeg deler dog ikke Niels Møllers Tanke, at det er Sven Aggesøn, der selv har sammensat Fortællingen. Han har givet den klassiske Klæder paa og kunde gøre det med den Dannelse, han havde tilegnet sig (efter Gertz vist i Paris). Ham personlig skyldes vel ogsaa Forklaringen paa, hvorledes Tyre skaffede sig Mandskab nok til Opførelse af Volden, den i sig selv umulige Tanke, at Datidens Konger udøvede Ejrerret over hele Landet. Men selve Fortællingen om Tyres Forhold til Kejser Otto vilde jeg tro snarest hører

til de mange, der fremkom i Valdemar I.s Tid (S. 545 ff.). Historien minder jo ganske om de islandske Lyvesagaer, — for at bruge det uærbødige Udtryk, som Axel Olrik har anvendt overfor en anden i Datiden opfundet Krønike —, og at det har moret de danske Tilhørere umaadeligt at høre, hvorledes Tyre tog den tyske Kejser ved Næsen, er der ingen Tvivl om. At det hele er svimlende usandsynligt — mærk, at naar Tyre er draget ud af Porten, kan ingen komme efter hende, men hun selv atter ind (hun har vel stukket Nøglen i Lommen) —, kan jo ikke have generet Tilhørerne, siden Sven Aggesøn er gaaet paa Fortællingen med krum Hals.

Under Avisfejden i Juni 1927 undrede det mig, at ingen mindede om, at Axel Olrik i 1891 (Dania I 148) havde peget paa nogle Sagn fra Danevirkeegnen, der efter hans Mening godtgjorde, at der i Virkeligheden laa Folkesagn bagved Sven Aggesøns udmalende Skildring. Siden er dette dog fremdraget af Ellekilde, men at komme ind derpaa her, vilde i altfor høj Grad afbryde Sammenhængen, og jeg omhandler da det (og noget mere) i et Tillæg¹.

¹ I skarp Modsætning til Folkemindeforskerne mener Orluf (Gisningskritiken mod Tyre Danebod, Afsnit I—II), at det meste af, hvad Sven Aggesøn fortæller, er en Beretning, bevaret i selve det danske Kongehus. Da Forf. tror, at Tyre døde 921 (ndfr. S. 567), henlægger han Tildragelsen til Ludvig Barns Tid († 911), men »Realkritiken har ikke megen grund til at opholde sig ved, at den unge Ludvig kaldes kejser, skønt han kun var konge« (S. 25; at han ogsaa kaldes Otto, generer endnu mindre Forf.). At Tyre paaberaaber sig sin Mands uplettede Herkomst, bliver under disse Forhold »en generalpointe« overfor den uægtefødtte Kejser Arnulfs Søn (26).

Et Punkt i Beretningen kan dog ikke hidrøre fra den danske Kongeslæggt, det, at Danmark var skatskyldigt til Kejseren. Dette maa da efter O. stamme fra en tysk »tjenstlig redegørelse« som han tænker sig kommet til Knud Lavard gennem dennes tyske Forbindelser og af hans Søn givet Sven Aggesøn i Hænde (17). Denne Formodning støttes ved en sproglig Iagttagelse: der staar i den Lyskanderske Text af Sven, at Tyre erklærede, at hun vilde uddele den bespærede Skat til »utriusque sexus singulis regni«. Her har Gertz rettet »singulis« til »incolis«, men det er jo urimeligt, at der skulde deles Penge ud til hvert enkelt Menneske i

Saksens Beretning om Tyres Danevirkebyggeri fylder ikke stort flere Linier end Sven Aggesøns Sider, naar man ser bort fra, hvad han i denne Forbindelse fortæller om Valdemar I.s Teglstensmur. Af nyt har han egentlig kun, at Tyre ogsaa udfriede Skaane fra Sveriges Vælde og fra den tyngende Skat, de skyldte; det er vel kun en rhetorisk Afslutning, maaske dog paavirket af Svens megen Tale om dansk Skatskyldighed. Det mest ejendommelige er imidlertid, at han først lader Tyre opføre Volden i Harald Blaatands Tid. Svens smukke Ord om, at Tyres Værk altid har været Danerne det sikreste Værn mod Tyskerne, har Sakse jo ikke godt kunnet optage, siden han under Harald skulde fortælle, at den tyske Kejser trængte op i Jylland lige til Limfjorden (hvad han vidste fra Adam af Bremen), og han har saa resolut ladet netop dette Tog være Baggrunden for, at Tyre »tryggede sit Land«. Det er en god pragmatisk Tankegang af den Art, som vi saa ofte finder hos ældre Historikere; at det er en Umulighed, er en anden Sag.

Af hvad Sven Aggesøn og Sakse fortæller om Tyre og Danevirke bliver da kun det ene tilbage: Danevirke er bygget af Tyre. At kalde dette et »Sagn«, er egentlig et Misbrug af Ordet; der er jo her intet af det, der hører med til Sagnet, en sluttet Handling, tegnet gennem Personskildring og livfulde Enkeltheder. Men alligevel taler man om, at dette er »den sande Kerne« i Overleveringen.

Nu har jo imidlertid Sophus Müllers og C. Neergaards arkæologiske Undersøgelse af Lævningerne af det gamle

Landet. O. har nu bemærket, at der baade i den Lyskanderske Afskrift og i den Stephaniske Text flere Steder findes et *s*, hvor der skal staa et *d*, og i Overensstemmelse hermed retter han »singulis« til »dingulid«, der maa være — en »fortyskning af Thinglid« (18). Hvoraf man ser, at Thinglid har eksisteret før Knud den store, og at Tyres Thinglid bestod ikke blot af Mænd, men ogsaa af Kvinder, unægtelig to Opdagelser af ikke ringe Interesse.

Virke ført dem til at paastaa, at Danevirkes Hovedvold er det Virke, som Kong Godfred efter de samtidige frankiske Aarbøger opførte ved Aar 800; det har fundet almindelig Tilslutning, (og selv deres arge Modstander Steenstrup anser det i hvert Fald for muligt, at ikke Kovirke, som man tidligere tænkte sig, men netop Danevirke er Godfreds Vold: DdFH. 360). Men er det saaledes, saa er Danevirke da ikke opført af Tyre i den Forstand, som Sven Aggesøn og Sakse tager det (og alle tidligere har forstaaet det efter dem); der kan i det højeste være Tale om, at Tyre har istandsat, maaske styrket den gamle Grænsevold¹.

Heri ligger dog, at det ikke kan være et gammelt »Sagn«, at Tyre byggede Danevirke. I hendes Tid havde man vel knap glemt, hvad Godfred havde gjort hundrede Aar før, og i hvert Fald, de samtidigt levende, der saa, at der laa en Vold, kan dog ikke have troet, at Tyre byggede den fra nyt. Saa maatte det da være begyndt med, at man fortalte, at hun havde styrket den gamle Vold, og dette skulde have gjort et saadant Indtryk, at Fortællingen derom endog overlevede, at det forbedrede Virke en Menneskealder senere blev indtaget og maaske nedbrændt af Kejser Otto (II), ja, at den efterhaanden voksede til at blive en Paastand om, at Tyre byggede Virket af nyt. Dette lyder dog højst lidet troligt.

Nej, efter at Arkæologerne havde opklaret, at Godfred havde bygget Danevirke, burde Historikerne med det samme have ladet Tyres Byggen falde. Det er nu een Gang en god Regel, at naar netop det samme fortælles to Gange af forskellige Forfattere, saa skal man ikke tro, at det er sket to Gange, derimod, at den ene Forfatter simpelt hen har taget fejl. Det har Gustav Storm udtalt og forklaret med gode Exempler².

¹ Jeg kommer ind paa denne Mulighed i Afsnit V.

² Et Erobringstog til Jylland lader Adam af Bremen og Sakse foretages af Otto I, Thietmar af Otto II, Kongesagaerne vakler mellem Otto II og Otto III, men ingen Kilde kender mer end eet Tog. Poppo har

Imidlertid, ingen dansk Historiker udtalte det offentligt¹, og det blev da en svensk Historiker, der drog denne i sig selv saa nærliggende Slutning; i sin Danevirkeafhandling fra 1913 formede Lauritz Weibull den skarpt og klart: »Två mot varandra stridande uppgifter föreligga om ett och samma faktum, uppförandet av det stora virket vid Slesvig. . . Varje harmonisering är här utesluten. Gottfred har byggt Danevirke. Uppgiften om Thyre såsom dess grundläggare måste utmönstras såsom historiskt obrukbar«.

Hertil siger la Cour (191): »Hvad vil det sige, at Annaerne og Sven-Sakse giver Oplysninger om »ett och samma faktum«. De taler begge om Danevirke — det er sandt; men Danevirke og Danevirke er — endda mere end to Ting«. Og han peger saa paa, at selve Virket vidner om forskellige Byggeperioder, og faar derved ud, at Weibulls Slutning »er fuldkommen uden nogen som helst Beviskraft«.

Det er hurtigt sagt, men enhver vil se, at dette er løs og uvederhæftig Tale. Naar man siger Danevirke, mener man een Ting, Hovedvolden fra Moserne ved Hollingsted til Slien, og kun den; Sakse taler jo ogsaa udtrykkelig om en Vold og Grav, tværs over det aabne Land mellem Slesvig og

glødende Jern efter Vidukind for Harald Blaatand, efter Adam for Erik Sejrsæl, efter Sakse for Sven Tveskæg, men hver Forfatter har det kun een Gang. Norsk Hist. Tidsskr. 3 R. III 377 f.

¹ I 1911 eller 1912 førtes jeg af tilfældige Grunde ind paa Spørgsmaalet og kom til det Resultat, at Paastanden om Tyres Bygning af Danevirke var uholdbar, saaledes som jeg nylig har omtalt i et lille Brev til Lis Jacobsen (52 f.). Naar jeg i dette siger, at jeg var generet af Tyres Tilnavn, maa det forstaas saaledes, at jeg tvivlede om at kunne vinde Tilslutning, da jeg ikke kunde forklare dette Tilnavn, hvori man altid havde søgt Støtte for, hvad man fortalte ved Aar 1200; selv nærede jeg ingen Tvivl om, at Tyres Danevirkebyggeri var en Gætning, opstaaet netop af Tilnavnet (i mine Optegnelser fra Datiden staar: »Da man siden tænkte saa meget paa den gamle Vold, som paa ny skulde væрге Danmark mod Syd, førtes Tanken naturlig tilbage til Ottonernes Tid, til deres Krav paa Overherredømme og Tog mod Danmark. Og hvor naturligt var det, at man saa fæstede sig ved den Dronning, der i Folkeoverleveringen hed Danmarksbod eller Danebod«).

Vesterhavet, og Sven mener det samme ved at tale om, at den eneste Adgang til Danmark gaar igennem en aaben Slette. Og naar la Cour taler om forskellige »Byggeperioder«, er dette jo atter at hvirvle Støv i Vejret. Selv om Arkæologerne skulde have Ret i at tillægge Tyre den Kampestensmur, der findes foran en Del af Danevirke (hvad la Cour i sit Danevirkeskrift er fast overbevist om), saa vil jo ingen derfor kunne sige, at Tyre har »bygget Danevirke«, saa lidt som nogen har sagt, at Valdemar I har gjort det, fordi han rejste Teglstensmuren.

Efterat la Cour straks mener at have ramt Weibull i Centrum, kritiserer han yderligere hans Afhandling (192—205). Noget af hvad han derved kommer ind paa, berører jeg i anden Sammenhæng, saaledes Opfattelsen af Gorm i den islandske Litteratur (se S 539 og 562), Paavirkningen fra Henrik af Huntingdon (S. 539 og 561). Weibulls Forklaring af, hvorledes Islænderne er naaet til deres Fortolkning af Tyres Tilnavn, nemlig ved at de har forstaaet »Tanmarkar but« som Danmarkar buð, dvs. [Forraads]bod, finder la Cour nogenlunde trolig (193), medens Finnur Jónsson slaar fast, at den er sproglig umulig (29 Anm.).

Sin Overbevisning om, at Traditionen har Ret i at lade Tyre bygge Danevirke, grunder la Cour mindre paa Saksø, der efter hans Mening dog kan være paavirket af Henrik af Huntingdon, end paa Sven Aggesøn, og hvad han siger derom S. 251 er meget karakteristisk for hans hele Fremgangsmaade:

»Naar man belyser Kærnen i Sven Aggesøns Beretning, dels ved Æthelfleds Historie, dels ved en Betragtning af de politiske Forhold hos os selv paa Gorms Tid, kan Tvivl om den danske Traditions Sandhed ikke opretholdes«. Sven viser intet Spor af Paavirkning fra den engelske Historiker, og Tyres »Daad begrundes i fuldeste Maal ved den Skæbnebaggrund, hun har haft«, nemlig den tyske Konges Gennemtvungen af Skatskyldigheden ved sin Kamp med Gnupa. Altsaa først noget rent negativt, at Sven ikke har faaet noget fra Englænderen, og saa dette, at der (hvis »Skæbnebaggrunden« da er tegnet rigtigt) var Grund til at »bygge«, d. v. s. forstærke Godfreds Virke, altsaa Mulighed gjort til Virkelighed. Endelig ikke det mindste Bevis for, at dette er udført af en Dronning, ikke af Rigets Konge. Heri har man da la Cours afsluttende Betragtning, som saa vist ikke vidner om Tankeklarhed.

Saaledes vises vi atter her bort fra den Tanke, at Historikerne ved Aar 1200 har haft nogen Viden om, hvem der havde opført Danevirke. Hvad de fortæller derom, maa stamme fra selve det 12. Aarhundredes sidste Halvdel. Den da vaagnede historiske Interesse maatte ønske en Forklaring paa, hvad man kunde se for sine Øjne. Valdemar I havde styrket det gamle Virke ved at opføre sin Teglstensmur; Sakse minder netop derom i Forbindelse med, hvad han fortæller om Tyre, Sven omtaler det under Valdemar. Derved maatte det Spørgsmaal træde frem og kræve Svar: hvem har bygget det gamle Virke? Og naar man paa den ene Side kendte Tyres ærefulde Tilnavn, paa den anden Side, efter en Notits hos Adam af Bremen, maatte tænke sig, at hun levede paa »Kejser Ottos« Tid, ja, saa var det givet, at man, naar Godfreds Danevirkebyggeri var gaaet i Glemme, maatte komme til den Overbevisning, at det var Tyre, der havde rejst Virket. Kort og træffende har Niels Møller udtrykt det (62): »Her var et Storværk, der manglede en Helt, og en Heltinde, der manglede et Storværk. De to kaldte paa hinanden: Danebod og Danevirke fandt hinanden«¹.

Saa gaar det da her som oftest: Sagnet bliver ikke noget, der oplyser, hvad der er sket i den ydre Virkelighed, men des mere om den Tid, der har skabt det. Atter her kan jeg citere Niels Møller (85): »Som en fager Blomst af denne Stortidens Aand, mener jeg, spirede Sagnet om Thyra Danebod, Dronningen, der værnede Rigets Sydgrænse og byggede Danevirke. — Er det ikke mere værd, end om Gorms Kone har istandsat Godfreds gamle Vold?«.

¹ Weibull har jo tænkt sig, at det var Henrik af Huntingdons Skildring af Æthelfedas Fæstningsbyggeri, der har ført til, at man tillagde Tyre hendes Daad. Det er jo muligt, at dette har spillet ind, men i Virkeligheden laa Forholdene saaledes, at med Kendskab til Tyres Tilnavn maatte hendes Forbindelse med Danevirke næsten fødes af sig selv.

Naar man lod det være Tyre, der havde bygget Danevirke, medførte det et nyt Spørgsmaal: hvorfor gjorde Gorm dog ikke det, som maatte være en Konges Pligt. Man kunde forklare det ved, at han var svag og sygelig, saaledes som Æthelfledas Fader fremstilles hos Henrik af Huntingdon; la Cour (246 f.) som før ham Lauritz Weibull er tilbøjelig til at tro, at det er det, som har ført Sakse til hans Skildring af Gorms Affældighed, og jeg har jo den Idee, at Fortællingen derom oprindelig var fremkommet for at forklare, at Gorm ikke kunde opfylde sin Kongepligt (foran S. 551 Anm. 1).

Man kunde dog ogsaa naa det samme ved at tale nedsettende om Gorm, i hvem man forud efter Adam af Bremen saa en arg Kristenforfølger. Saaledes siger Sven Aggesøn om ham, at han hengav sig til Nydelser og Svirelag, Sakse, at han fandt større Glæde i at haandhæve sin Kongemagt end i at øge den, hellere holdt fast ved hvad han havde end lod det vokse ved Sejrvindinger. Dette er jo to væsentlig afvigende Karakteristiker, og begge hviler de vel kun paa Gorms af Sven anførte Tilnavn den løghæ, løje, lade; men der er ingen Grund til at føre det længer tilbage end til de Historiefortællere i Valdemar I.s Tid, der ligger bagved baade de danske Historieskrivere og »Tyresagaen« (jfr. Niels Møller 76 f.).

Paa Island brødes dog denne Opfattelse af Gorm med en anden og ældre, den, at han var en mægtig Folkekonge (foran S. 539). Det er morsomt at se, hvorledes Arngrim forstaar at mægle mellem begge: Gorm kaldtes i sin første Tid taabelig (stultus, isl. heimskr), senere den gamle.

IV. Hædersnavnet Danmarksbod (Danebod).

Ultra posse nemo obligatur.

Siden Sven Aggesøns og Sakses Dage havde ingen tvivlet om, at Jellingstenens Danmarksbod maatte høre sammen med det umiddelbart foranstaaende: Tyre, min Kone. Saa

var det, at Professor Hans Brix i en lille Artikel i det Hæfte af »Acta philologica Scandinavica«, der udkom 1. Juni 1927 (paa Dansk i Piecen S. 30—37), udtalte: »Danmarksbod paa Stenen kan sprogligt lige saa godt være at henhøre til Gorm som til Thyra« (31), fordi paa Runestenen en Apposition, der knyttes til Subjektet i en Sætning, kan skydes hen bag efter Verbet; »herved opnaas tillige en monumental stilistisk Indramning af Udtrykket, idet Slutningen hæves i symmetrisk Højde med Begyndelsen«. Hans Resultat var da: »Det lader sig derfor gøre at fortolke den ældre Jelling-Indskrift saaledes: Gorm Konge, Danmarks Gavner, gjorde dette Minde over Thyra, sin Hustru«, og senere siges: »Der kunde derfor være Grund til at overveje, om ikke den rimeligste Opfattelse af Stenens Indskrift er den, at Gorm har benyttet Affattelsen til at fremhæve sin egen Kongegerning«, svarende til, at hans Søn Harald jo nævnte sine egne største Gerninger paa den yngre Jellingsten.

En Begyndelse til den Overvejelse, som Brix her pegede paa, gjorde Lis Jacobsen i en Kronik, der fremkom i Politiken 1. Juni, altsaa samme Dag som Brix' Artikel; som Medredaktør af »Acta« havde hun jo forlængst set den i Decbr. 1926 skrevne Artikel¹. Hun gengav den med stor Kraft og gav flere Exempler paa, hvad hun kalder »Omramning«; først og fremmest satte hun den nye Tolkning i Forbindelse med, hvad der historisk kunde oplyses om Tyre, hvorved hun sluttede sig til Laur. Weibulls Underkendelse af Overleveringen fra c. 1200 om Tyres Danevirkebygning, mens hun modsat pegede paa en islandsk Beretning, som baade Wimmer og Steenstrup havde godkendt, om Gorms Sejre over Konger i Jylland helt ned til Slien. Det, som Brix nærmest havde henstillet som en Mulighed, blev da for hende til det overvejende sandsynlige, en Frigørelse for Traditionen, der er »Videnskabens Triumf«.

¹ Fru Jacobsen gjorde sig selv Skade ved ikke straks at oplyse dette Forhold; nu fik mange det Indtryk, at hendes Artikel (i Piecen S. 13—29) var en hastig affattet Skizze, kun egnet til at vække Sensation.

I Juni Maaned fulgte saa den store Avisstrid. Under denne blev Lis Jacobsen mere og mere sikker paa sin Opfattelse, og det synes mig heller ikke at kunne nægtes, at nogle af de Argumenter, som Finnur Jónsson og Steenstrup førte i Marken, var af den Art, at de maatte bringe hende til at tro, at man greb til fortvivlede Midler for at bekæmpe en god Sag (se Piecen S. 38—61). Da hun sluttelig sammenfattede Stridens »Resultater« (S. 86—95), mente hun at kunne sige, at saavel sproglige som historiske Synspunkter talte for Rigtigheden af Brix' Tolkning.

For mit Vedkommende maa jeg dog sige, at jeg efter roligt og gentagende at have overvejet hele Spørgsmaalet ikke tør opretholde den Tilslutning, jeg gav denne Tydning i det S. 559 Anm. omtalte lille Brev, som jeg vel at mærke først skrev, efterat Finnur Jónsson i et Interview havde udtalt, at Tydningen »formelt«, d. v. s. sprogligt, var mulig. Uden en saadan Baggrund vilde jeg, der ikke er Sprogmand, sikkert ikke have vovet at ytre nogen Mening, og selv nu, da det Materiale, der bygges paa, er fyldigt fremlagt fra begge Sider (Finnur Jónsson 22—26, Lis Jacobsen 96—102), skal jeg udtale mig med stor Forsigtighed.

Det synes mig, at den »Omramning«, der tales om, dog maa siges at forekomme ret sjældent. Endvidere, at den, hvor den findes, straks er klar for enhver Læser, der forstaar Indskrifternes Sprog, idet Slutningsappositionen staar i Nominativ og derved viser, at den hører til Stenrejseren, ikke til den Person, for hvem Stenen er rejst; af sikre Undtagelser herfra synes kun at foreligge een, Ferslevstenen: »Toke satte denne Sten efter Aaste sin Søn Lotars Søn«, hvor Meningen, skønt »Søn« kan være baade Akkusativ og Nominativ, dog klart fremgaar af Sammenhængen. Under disse Forhold synes det lidet sandsynligt, at nogen Læser, uanset at bót er ens i de to Kasus og saaledes grammatisk kan gaa paa Gorm, vilde falde paa at henhøre det til ham og ikke til Tyre. Jeg indser ikke, at denne Sandsynlighedsbetragtning fjernes, ved hvad Brix har sagt derom (36):

»for Samtiden, for Kong Gorms Omgivelser, der kendte Tilnavnets Tilknytning til Personen og dets Forudsætninger, har der ikke kunnet være noget dobbelttydigt«; dels har han selv senere (54 f.) begrænset hvad der ligger i Benyttelsen af Ordet Tilnavn og præciseret, at »der ikke er nogen Basis for at antage«, at »Danmarksbod paa Runestenen skulde være en integrerende Del af den Persons Navn, hvem det tillægges«, saaledes som f, Eks. Ejegod, Hunger — hvad Lis Jacobsen allerede havde udtalt i sin første Artikel S. 27, jfr. Noten S. 46 —; dels og især er Runestenenene jo overhovedet sat for at bevare Mindet for Eftertiden, ogsaa en fjernere, saaledes at man dog vist havde undgaaet Ordstillingen, hvis man overhovedet havde tænkt sig en Dobbelttydning mulig¹.

Jeg hælder altsaa til at mene, at der er overvejende Sandsynlighed for, at Danmarksbod bør henføres til Tyre. Uheldigt da, at Sprogmandene ikke er enige om, hvad Betegnelsen egentlig betyder. Sven Aggesøn gengiver den med *decus Daciæ*; for den, der som jeg ikke tror paa nogen ægte Tradition herom (eller om noget andet) fra Tyres Tid, betyder dette i sig selv slet intet, derimod nok, at to nulevende Sprogmand er kommet til det Resultat, at Oversættelsen egentlig rammer Meningen godt, saaledes Finnur Jónsson (29—31) og Dr. Johs. Lollesgaard (Berl. Tid. 5/7 27). Med den al Beskedenhed, som min sproglige Ukyndighed gør naturlig, vil jeg dog udtale, at jeg finder det mere rimeligt med Flertallet af Sprogmandene at gengive Æresnavnet ved Danmarks Gavn, altsaa den, der paa en eller anden Maade har gavnet det danske Rige (eller dets Befolkning).

Men paa hvad Maade har Tyre gavnet, bødet paa Danmark? Derom kan det ikke antages, at der har været nogen Tradition ved Aar 1200, siden Tyresagaen forklarer Tilnavnet ved, at Tyre raadete Bod paa Uaar, de danske Historikere

¹ Brix (36) betoner, at »det er et Faktum, at Indskriften er dobbelttydig«. Ja, for os med vor Lærdom, men at det stod klart for Runekristeren i Jelling (eller Indskriftaffatteren), lader sig dog ikke godtgøre.

Historisk Tidsskrift. 9. R. VI.

ved at henvise til, at hun »byggede Danevirke«. Det bliver Gætninger, det ene som det andet, og end ikke er der i Indskriften noget, der taler for, at det er et Tilnavn, Tyre har baaret; Gorm har æret hende ved denne Betegnelse, mere staar ikke fast.

Naar da danske Historikere, ogsaa efterat Laur. Weibull har peget paa, at Danevirkebyggeriet er født af »Tilnavnet«, bliver ved at læse Indskriften, som om der stod ikke Danmarks Gavn, men rent ud Danevirkebygger, saa er det da saare naivt. Før man var naaet til denne Forklaring, gik man ud fra, at man havde to Støtter for Danevirkebyggeriet, og snart nævnte man da Indskriften som Bevis paa Traditionens Rigtighed, snart denne som Vidnesbyrd om, hvorledes Stenens Hædersbetegnelse skal forstaas.

Denne Naivitet kan ikke blive ved. Vi maa ærligt tilstaa for os selv, at hvis vi vil sige, hvad Gorm har ment med Danmarksbod, saa kan det aldrig blive mere end Gætninger. Nogle vil maaske slutte sig til Tyresagaen og tænke sig, at Tyre har bødet paa Uaar, lad være at den store Kornindførsel flere Aar igennem, som Sagaen udmaler, falder ganske udenfor det i Datiden mulige. En anden vil mene, at Tyre i sin Mands Øjne har staaet saaledes, som Folkeviserne maler Dronning Dagmar, saa kunde Gorm godt have talt om hende som Danmarks Gavn. Og saaledes kunde man fortsætte.

Kun et synes meget usandsynligt: at Gorm skulde have fejret sin Dronning som Danevirkebygger. At Gorm selv skulde have omtalt det, der i egentligste Forstand var en Konges Gerning, som udført af hans Kone, det var i Sandhed, som P. E. Müller har sagt, en vidunderlig Beskedenhed (jfr. Lis Jacobsen 90). Og naar Tyre dertil ikke kan have »bygget Danevirke« i Ordenes almindelige Forstand, saa ligger den Forstaaelse ogsaa fjernt.

— Hvor en Historiker arbejder med et rigt Kildestof, vil han meget ofte støde paa Punkter, hvorom han vil sige: herom kan intet oplyses med Sikkerhed. Det var dog vist

raadeligst, om Historikere, der er nødt til at bygge paa fattige og daarlige Kilder, vilde udvise den samme Resignation; hvis Historien skal beholde sit Navn som Videnskab, kan man ikke blive ved at sige »utvivlsomt«, »sikkert paa-lideligt« o. lign. om Ting, der aldrig kan blive mer end en Formodning¹.

V. Har Tyre oplevet, at Danevirke kom i Danekongens Haand?

»Om den litterære Overlevering bliver man aldrig enig«. Finnur Jónsson i Politiken ^{14/6} 27.

Om Tidspunktet for Tyres Død veed vi intet udover det, at hun døde før Gorm, maaske ret kort før, men muligvis ogsaa adskillige Aar tidligere². Idet vi har det i Erindring, maa vi da spørge: naar døde Gorm? Med fuld Sikkerhed kan dette Spørgsmaal ikke besvares, men der er dog Grund til at belyse det, fordi vi derved kan komme ind paa Forhold, der i hvert Fald middelbart spiller en Rolle ogsaa for Forstaaelsen af Tyre, og tillige, fordi man

¹ Denne Bemærkning, hvis Rigtighed synes umiddelbart indlysende, gjorde jeg for en Menneskealder siden overfor Hans Olrik (Hist. Tidsskr. 6 R. III 609 Anm.), men jeg kan just ikke sige, at den har baaret Frugt. Som et Exempel blandt mange skal jeg nævne, at Steenstrup mente at genfinde Knud Gormsøn i en »Knud, den danske Konges Broder«, der nævnes i Flandern ved det Lag 930 (Normannerne I 236); Storm har paavist, at den Kilde, der har dette, er overmaade sen og udsmykkende (Norsk Hist. Tidsskr. 2 R. II 162, 165, 176); ikke desmindre betegner Steenstrup nu i DdFH. 389 Identifikationen som »utvivlsom«.

² Fr. Orulf erklærer i sit Skrift: Kongegraven i Jelling S. 66, at »Thyre maa være død 921, siden Sønnen Harald i 15 Aar var sin Fader Gorms († 936) Medregent (ifl. Roskildekrøniken)«. Bortset fra den usikre Kilde, er det vanskeligt at forstaa, hvorledes man ud fra den Notits kan slutte noget om Tyres Død. Tidsangivelsen gentages i Forf.s senere Skrift: Gisingskritiken mod Thyre Danebod, og her faar man tillige at vide (28), at »et sønderjysk folkesagn beretter, at Thyre havde barn i vuggen under Danevirkes opførelse«.

herved vil faa et stærkt Indtryk af, paa hvor usikker Grund vi her i det hele bevæger os.

Til en Begyndelse vil vi vende tilbage til Sophus Müllers og Neergaards Danevirkeværk. De to Arkæologer var klare over, at naar de paastod og med gode Beviser, hentede fra deres Undersøgelser paa Stedet, godtgjorde, at Danevirke var bygget af Godfred, ikke af Tyre Danebod, saa udtalte de noget, som det maatte være smerteligt for mange Danske at høre. Det var da ret forstaaeligt, at de søgte at redde saa meget af Traditionen om Tyre, som det lod sig gøre, og de fandt da ogsaa ved Danevirke noget, som Tyre mulig kunde have bygget, saaledes at hun i det mindste kunde faa Lov til at staa som den, der havde styrket Godfreds gamle Virke. De pegede især paa en Kampestenmur, der paa flere Strækninger er opført paa Danevirkes Yderkant. De indrømmede dog, at denne Mur svarer vel ikke ganske til det stolte Virke, som de folkelige Fortællinger lader Tyre have rejst (248), og fremfor alt, de betonede, at »ad arkæologisk Vej vilde Kampestensmurens Alder ikke kunne fastsættes; den kunde være yngre, muligvis ogsaa noget ældre end Thyras Tid« (245 f.).

Naar C. Neergaard vil tillægge Tyre Kampestensmuren m. m., er det altsaa ene af Hensyn til Traditionen¹, og nærmere forestiller han sig Stillingen i Tyres Tid saaledes: Gorm herskede over Danmark, men nede ved Slien bestod der et af svenske Fyrster behersket Rige; Adam af Bremen nævner dem (jfr. ndfr.), og hans Meddelelser er blevet bekræftede af Vedelspangstenene, der viser, at der her har regeret en Konge Gnupa (hos Adam: Chnub) og hans Søn Sigtryg. Om Gnupa veed vi fra Vidukind, der skrev kun en Menneskealder senere, at han 934 blev overvundet af den tyske Kong Henrik (Fuglefænger) og gjort skatskyldig. Det svenske Herredømme har altsaa varet noget efter dette Aar, og da Neergaard paa den anden Side hyldede den længe eneherskende Opfattelse, at Gorm døde c. 935, saa følger deraf, at Tyre, som døde før, ikke har oplevet det svenske Herredømmes Fald. Naar hun altsaa skal have styrket Danevirke, maa det være sket som Værn netop imod Hedebykongerne.

¹ Det kan dog bemærkes, at Sakse udtrykkelig nævner et Jordvirke (munimentum terrenum), og at Rydaarbogen, hvor den taler om Valdemar I.s Teglstensmur, siger, at det tidligere Værk var af Træ. Helt uden Værdi er disse Udtalelser dog maaske ikke; de kan i hvert Fald stamme fra hvad man har set, da Teglstensmuren blev opført.

Denne Tanke blev dog stærkt angrebet af la Cour i 1910 (Hist. Tidsskr. 8. R. II 378 ff.). Han fremhæver, at Halvkredsvolden, indenfor hvilken man søger det gamle Hedeby, ligger meget nær ved Danevirke, og hvorledes kan man da tænke sig, at Tyres mægtige Arbejde, som efter Sven Aggesøn har strakt sig over 3 Aar, skulde være »udført med en bitter Fjende paa 4000 Meters Afstand«, og en Fjende, der ikke var en Skare, der havde slaaet Lejr udenfor Virket, men et »Kongedømme«, hvor Magten gik i Arv fra Fader til Søn. Og disse skulde roligt have set paa, at en saa enestaaende stærk Fæstning blev bygget saa tæt ved deres Hovedsæde!

Det forekommer mig, at denne Betragtning er overordentlig træffende; en lignende var for øvrigt allerede tidligere fremført af Steenstrup (Danmarks Sydgrænse, 86). Men man kan vist gaa videre og sige: ikke blot er det udelukket, at Fjender af Hedebykongerne kunde faa Ro til at styrke Danevirke, men denne Vold maa fornuftigvis have været netop i deres egen Haand. Hvor langt deres Vælde strakte sig, er der ingen, der kan sige, men baade Vidukind og andre tyske Forfattere i Datiden lader Henrik overvinde »Danernes« Konge; det peger bort fra, at Gnupa kun herskede over Strimlen mellem Sli og Ejder (og muligt over noget af Holsten). Men i hvert Fald, deres Magtstilling beroede paa, at de var Herrer over Forbindelsen fra Hedeby vest paa, og hvorledes kunde denne Forbindelse holdes oppe, naar Fjender af dem hvert Øjeblik ved et Udfald fra Danevirke kunde afskære den?

Altsaa, Gorm har ikke oplevet det Øjeblik, da Danevirke atter kom i Danekongens Haand, end mindre da Tyre — hvis det er rigtigt, at Gorm døde c. 935.

Den gamle Tro, at Gorm døde c. 935 eller som man oftest sagde 936, hviler unægtelig ikke paa Klippegrund. Som allerede tidligere nævnt (S. 552), beror den paa, at Adam af Bremen lader Harald (Blaaand) regere i 50 Aar, og da han døde omtr. 986, kommer man ved Tilbageregning til, at Gorm maa være død 936. Nu er et saadant rundt Tal i sig selv ikke tillidvækkende, Adams Autoritet jo heller ikke stor. Det bliver derved muligt at rykke Gorms Dødsaar længer ned i Tiden og med hans ogsaa Tyres. Derved kan man da komme til, at baade den ene og den anden oplevede Hedebykongernes Undergang, og derefter var der jo god Grund til at styrke den danske gamle Grænsevold, som nu paa ny var Danerigets Forsvar imod Tyskerne.

Det er karakteristisk for det fjendtlige Forhold, der ved

Aarhundredskiftet bestod mellem Professor Steenstrup og Arkæologerne, at der i Danevirkeværket, som udkom i 1903, ikke toges det mindste Hensyn til, at Steenstrup et Par Aar før havde fremstillet de Forhold, det her drejer sig om, dels i et Universitetsprogram fra 1900: »Danmarks Sydgrænse, dels i anden Bog af Danmarks Riges Historie, der udkom i 1901. Arkæologerne vilde deraf have set bl. a., at han mener, at Gorm først døde, da »Aarhundredet var ved at nærme sig sin Midte«. Siden er disse Forhold blevet behandlede ogsaa af andre Forfattere, og hvor uenige de end ellers er, mødes de dog deri, at de ikke fæster Lid til den ældre Ansættelse af Gorms Død til 936.

Man har især nærmere studeret Adam af Bremens Meddelelse om de Konger, som ikke han, men vi kan stedfæste til Hedeby. Efter denne, der gengiver Sven Æstridsøns Udtalelser til Adam og gentages af denne to Gange paa en lidt varierende Maade (se Citaterne hos la Cour, foran S. 212) regerede først Olaf, som kom fra Sverige (eller: Sveernes Fyrste), saa (eller samtidigt) hans to Sønner Chnob og Gurd, derefter Sigerich i kort Tid, indtil Hardegon, Svens Søn, som kom fra Nortmannia, berøvede ham Riget.

Om Nortmannia betyder Norge eller Normandiet, er omstridt, rimeligvis dog det første; at det underlige Hardegon maa bero paa en Misskrivning i Adams Værk, hvis Textoverlevering er meget daarlig, er sikkert nok, og man er enig om, at der burde staa Hardeknud. Men hvem er det? Steenstrup tænkte sig, at det var Gorms andet Navn, en Gætning, som fandt en hel Del Tilslutning og som han endnu opretholder, dog kun med et »vistnok« (DdFH. 383)¹. Gustav Storm mente derimod, at den her nævnte Hardeknud maatte være Gorms Fader, og i de sidste Aar er denne Mening hævdet af den svenske Forsker Curt Weibull, til hvem la Cour ivrigt har sluttet sig. Hvis det er ham, der har gjort Ende paa Hedebyriget, flere eller færre Aar efter 934, da Henrik kæmpede med Gnupa, kommer man da til det overraskende Resultat, at Hardeknud var Konge i Danmark, lad os sige ved Aar 940², og at Gorm, som man før mente var død 936,

¹ Jfr. herimod bl. a. Lis Jacobsen 92 Anm. og om den Læsemaade, den bygger paa, sidst Sophus Larsen i Aarb. f. nord. Oldk. 1927 S. 136.

² Hedebykongen Sigtryg har Gustav Storm ment at genfinde i en Kong Setricus, som efter den frankiske Historiker Flodoard faldt i Normandiet 943 (Norsk Hist. Tidsskr. 3 R. III 360 ff.). Laur. Weibull har paavist, at Storm ikke har været meget nøjagtig i sin Benyttelse af

først kom til Regeringen flere Aar efter og saa langt fra regerede lang Tid, at han kun kan have været Konge en halv Snes Aar. Det er jo en Omvæltning, og man kan ikke undre sig over, at Steenstrup ikke har optaget den Forklaring.

Nu er det naturligvis rigtigt, at man hellere bygger paa Adam af Bremen end paa Historieskriverne fra c. 1200. Men paa den anden Side tør man jo ikke gaa ud fra, at alt hvad han fortæller og da særligt det, han har fra Sven Æstridsøn, er absolut rigtigt; der er som før berørt meget hos Adam, der maa forkastes. Der er da god Grund til at se lidt nærmere paa den nyeste Forklaring.

Man kan først lægge Mærke til, at Adam selv har været noget i Tvivl om den her opstillede Kongerække, idet han tilføjer — muligt her ogsaa refererende Kong Sven —: »Det er uvist, om nogle af saa mange Konger eller rettere Danernes Tyranner regerede samtidigt eller den ene levede kort Tid efter den anden«. Af disse to Muligheder har vi god Grund til at tro paa den første, men hvilke af de opregnede Konger kan have regeret samtidigt? Den svenske Olaf fulgtes af sine to Sønner; efter Gnupa kom hans Søn Sigtryg (Adams Sigerich, selv om Adam ikke kendte dette Slægtskabsforhold). Tilbage bliver da som mulig samtidig regerende med nogle af de svenske Konger kun »Hardegon«, men derved bliver Efterretningen om, at han overvandt »Sigerich«, jo allerede tvivlsom.

Selve det Resultat, man faar ud, at Hardeknud endnu var Konge c. 940, synes af to ganske forskellige Grunde at være meget usandsynligt. Efter Tidens Opkaldsregler er det, som før berørt, rimeligt, at Harald Gormsøn har faaet Navn efter sin Morfader (S. 540); ikke mindre rimeligt er det, at hans Broder Knud er opkaldt efter sin Farfader Hardeknud, men det forudsætter rigtignok, at denne var død, da Knud fødtes, og dette maa nødvendigvis ligge adskillige Aar forud for 940. — Saa har vi en Meddelelse hos Adam af Bremen, der bygger paa bremisk Kilde, og som gaar ud paa, at Ærkebisp Unni paa den Missionsrejse, der endte med, at han døde i Sverige 936, havde besøgt Danmark og her fundet Gorm regerende; denne var en Modstander af Kristendommen, men hos Kongens Søn Harald fandt han mere Øre, omend denne endnu ikke selv modtog Daaben. Enkelthederne i Adams Skildring er tvivlsomme, men at det skulde være

Flodoard (Krit. undersökn. 19—24), men naar han derfor ganske forkaster Identifikationen, skyder han over Maalet. Steenstrup anser det ogsaa stadig som givet, at Sigtryg og Setricus er samme Person (DdFH. 383). For Kronologien spiller det dog kun en ringe Rolle.

en Fejltagelse, at Gorm regerede, mens Unni var Ærkebisp, og at denne har besøgt ham, synes der ingen Grund til at tro.

Der kunde inddrages endnu adskillige Momenter til Belysning af dette Spørgsmaal, men det vilde føre mig for vidt¹. Jeg maa

¹ Jeg tænker især paa, at Erik Blodøkses Hustru Gunhild efter den nu af vist alle norske Historikere antagne Mening var en Datter af Gorm (la Cour har 309 ff. kritiseret dette, men næppe med Rette). Foruden paa en bestemt Udtalelse i en Kilde beror denne Mening paa, at en af Gunhilds yngre Sønner fik det ellers i den norske Kongeslægt ukendte Navn Gorm; denne Søn maa være født omkr. ved 940—945, og da var Kong Gorm altsaa død. Men hans Datter Gunhilds Fødsel ligger vel en 30 Aar før. Jfr. herom Finnur Jónsson 14—18 (jeg kan dog ikke tiltræde alt hvad han siger, f. Ex. ikke tro, at Gunhilds Søn Gamle har faaet sit Navn efter Gorms Tilnavn, ligesom der ikke er nogen Grund til at anføre Aarbøgernes Opgivelser om Gorms Dødsaar, jfr. derom foran S. 552).

Finnur Jónsson mener, at det ikke er Gnupa, som Henrik har overvundet, men Gorm (19—21, jfr. 11—13). Han henviser til, at Adam af Bremen selv lader Henrik bekæmpe Gorm, hvad en dansk kyndig Biskop har fortalt ham; Vidukinds Efterretning forklarer han ved, at denne »ukritiske Munk« har hørt Tale om en lidt tidligere levende Gnupa og skrevet dette Navn i Stedet for Gorms. Jeg tør ikke spaa F. J. Tilslutning blandt Historikerne for denne Løsning, hvorved man berigtiger en omtrent samtidig Kilde efter en hundrede Aar yngre. Endda klager han i denne Sammenhæng over, at »så snart en eller anden ikke-nordisk krønike har noget, der strider imod den nordiske (spec. norsk-islandske) beretning, tages det straks for gode varer«, mens man dog skulde tro, at de nordiske Overleveringer om Norden var nok saa efterrettelige som fremmede Forfatteres »i det hele og store«, atter her glemmende, at de fremmede Efterretninger stammer fra Samtiden, de nordiske er gaaet fra Mund til Mund gennem et Par Aarhundreder.

F. J. omtaler her Striden mellem Wimmer og Herman Møller angaaende Vedelspangstenene, Gnupa osv.; jeg kan m. H. t. Møllers Methode nøjes med at henvise til Gustav Storms træffende Karakteristik (Norsk Hist. Tidsskr. 3 R. III 377). Sidst har Orluf (Gisningskritiken mod Thyre Danebod, Afsnit III—V) genoptaget Møllers Idee om to Gnupaer; jeg finder ingen Anledning til at gaa nærmere ind paa dette, men skal blot gøre opmærksom paa, at man ikke blot maa lave to Gnupaer, men ogsaa give hver af dem en Søn Sigtryg (Orluf 32). Endnu senere har Ellekilde meldt sig som Tilhænger af Finnur Jónssons Tanke om, at Vidukind urigtig har sagt Chnuba, hvor han skulde have nævnt Gorm (Berl. Tid. ^{12/11} 27), fordi han derved bedst kan forklare Sagnoverleveringen; lidt derom findes i et Tillæg til denne Afhandling.

ubetinget afvise, at der er nogen Sandsynlighed for, at Hardeknud og ikke Gorm har regeret i Danmark paa Gnupas og Sigtrygs Tid.

Ved Siden af Adam har man fremdraget en Fortælling i »Gormsagaen«, hvorefter Kong Gorm drog ind i Jylland, her først overvandt Kong Gnupa, som da raadede for det Land, og efterat han var blevet fældet, drog mod en Konge, som kaldtes Silfraskalli, der ogsaa blev overvundet og fældet. »Derpaa gik Gorm op i Jylland og . . . tilintetgjorde alle Konger helt syd paa til Slien, og ligeledes vandt han et stort Rige i Vindland. Kong Gorm havde mange Kampe med Sachserne og blev den mægtigste Konge«¹.

Denne Beretning har haft en ganske kurios Skæbne indenfor dansk Historieforskning. Oprindeligt troede man paa den og anførte den som Hovedbevis for, at Danmark længe var delt i Smaariger og først blev samlet af Gorm den gamle. Saa blev den 1862 underkastet en knusende Kritik af C. A. E. Jessen (Undersøgelser til nordisk Oldhistorie); han gjorde ligefrem Grin med de to Kongenavne Gnupa (med Hunkønsendelse!) og Silfraskalli og forklarede saa hele Beretningen som hvilende paa Adam af Bremen, idet de to Navne skulde bero paa Fejlæsninger af Chnob (med et efterfølgende *et*, der var forlæst som *a*) og Sigerich; Resten var Udpyntninger. Det fandt stor Tilslutning, og Jessens Kritik af Smaarigerens Samling betragtes endnu den Dag i Dag som rigtig.

Men saa skete det godt en Snes Aar efter, at man fremdrog Vedelspangstenene og her læste netop Gnupa. Jessens Forklaring af Navnet kom derved til at staa i et vist komisk Skær, og man begyndte atter at fæste Lid til Sagafortællingen. Wimmer mente, at den i alt Fald havde Ret i at lade Gorm overvinde Gnupa; Steenstrup tog hele Beretningen for gode Varer (Danm. Sydgrænse 45 ff., jfr. endnu DfFH. 385), og den passede jo ogsaa til hans Fortolkning af Adam, hvorefter Hardeknud-Gorm havde slaet Hedebykongerne ned (S. 570)².

¹ Saaledes i Olaf Trygvasons Saga (Fornmannasögur I) Kap. 63, noget kortere i Hauksbók 465, hvor de to Kongenavne ikke er med. — I Gengivelsen hos Lis Jacobsen 26 ff. er udeladt Slutningen, som dog i høj Grad giver Beretningen Karakter.

² Steenstrups Navnefortolkning havde bl. a. fundet Tilslutning hos Laur. Weillbull, og denne, der ellers staaer saa skeptisk overfor den islandske Sagatradition, fæster da vidunderligt nok ogsaa Lid til den her omhandlede Beretning.

Den eneste, der har underkastet Sagaberetningen en kildekritisk Prøvelse, er dog Gustav Storm (Norsk Hist. Tidsskr. 3. R. III 374 ff.). Han fremhæver, at Sagaen har den rette Navneform Gnupa, og slutter deraf, at den ikke kan bygge paa Adams Chnob, der vilde have givet Gnupr, men maa hvile paa »et Sagn«; hvad Silfraskalli angaar, havde Sophus Bugge meddelt ham, at det maa være ikke et Navn, men et Tilnavn, som han tænkte sig hjemmehørende i et sent Lovdigt over en dansk Konge, hvori ogsaa hans Forgængere var blevet nævnte¹.

Denne Forklaring paa Kildesammenhængen er dog lidet overbevisende. Det ligger i sig selv nærmest at søge Gnupa og Silfraskalli i samme Kilde, denne være nu prosaisk eller poetisk, men skulde denne virkelig hvile paa en Tradition? Vi har set, at alt hvad man ved Aar 1200 vidste at fortælle om Tyre efter al Sandsynlighed beror paa Gætninger, og der er ingen Grund til at tro, at det staar bedre til med Beretningerne om Gorm (naar man undtager selve hans Navn). Videre har vi i anden Sammenhæng set, at hvad man i Danmark vidste om Hedebykongerne, alene var hentet fra Adam af Bremen, som man dog lavede en Del om paa (S. 552), og hvor utroligt er det da ikke, at et »Sagn« om dem, som dog maatte være kommet fra Danmark, skulde dukke op paa Island i det 14. Aarhundrede!

Nej, al Sandsynlighed taler for, at Jessen skønnede rigtigt, naar han mente, at Sagaberetningen hviler paa Adam. At denne var kendt paa Island, ses af et andet Sted i Olaf Trygvasons Saga (Kap. 60), hvor det hedder: at »den svenske Konge Olaf« herskede over Danmark og Sverige; efter ham kom Gyrð og Knut[!], og efter dem Siggejr. Her har Sagaens Kilde — formentlig Gunlaug Munk — ændret Adams Chnob og Sigerich til mere nordisklydende Navne, og saaledes har ogsaa den Kilde, der ligger bag Kap. 63, gjort. Denne har tilfældigvis ved Gnupa faaet noget rigtigt; maaske har han kun kendt det Navn, ikke Gnupr (begge Navne er jo ret sjældne, og i Datiden kunde man ikke som vi slaa efter i Navnelexika). Til Gengæld har han ud fra Sigerich faaet det fantastiske Silfraskalli. At dertil er føjet Fortælling om Overvindelsen af andre Konger² og om sejrige Hær-

¹ Storm mente i øvrigt, at hele Beretningen var uhistorisk; den kunde jo ikke bringes til at passe med, at Gorm var død 936, hvad han ansaa for givet.

² Fagrskinna lader Haakon Jarl sige til Harald Blaatand: Eders Fader Gorm blev saa stor en Mand i sin Æt, at han tilegnede sig mange Kongers Vælde (Citat foran S. 201). Dette var kun at føre den oprindelige islandske Opfattelse af Gorm (S. 539) et lille Skridt videre.

tog mod Vender og Sachser, styrker kun Troen paa, at vi her ene har Udpyntninger, og at man ikke skal fæste den mindste Lid til denne Beretning¹.

Efter mit Skøn tør man da ikke, byggende paa Adam af Bremen, slaa fast, at »Hardegong« har gjort Ende paa Hedebykongerne, end mindre stole paa den sene Efterretning i »Gormsagaen«, hvorefter det er Gorm, der har dræbt baade Gnupa og »Silfraskalli«. Til at bestemme Tidspunktet for Gorms Død har vi da kun de 50 Aar, Adam nævner som Harald Blaatands Regeringstid, men jeg ser intet, der taler imod, at det er rigtigt eller dog omtrent rigtigt.

Men hvem har da gjort Ende paa Hedebyriget. Man kan ikke lade være at tænke paa Harald Blaatand, der i Jellingindskriften siger, at han har »vundet hele Danmark«, dertil ogsaa Norge. Forgæves søger man at finde noget, som han kan have underlagt sig, hvis allerede hans Forgænger

¹ La Cour omtaler Beretningen i sit Skrift om Danevirke (1917) 71 ff.; han sluttede sig den Gang til Steenstrups »Hardeknud-Gorm« og troede derfor, at Olaf Trygvasons Saga maatte have vidst noget om Gorms Overvindelse af Gnupa, men mente, at hele Resten var Udpyntninger og anfører dette Sted som det mest overbevisende Vidnesbyrd om, hvorledes sene Sagaskrivere har vidst »at spinde en Ende«. Efterat han senere er kommet til den Overbevisning, at ikke Gorm, men hans Fader har overvundet den sidste Hedebykonge, forkaster han naturligvis hele Sagaberetningen (foran S. 205).

— Hvis man med Steenstrup fæster Lid til Gormsagaen, maa man vel opstille følgende Kronologi:

934 Henrik overvinder Gnupa og gør ham skatskyldig.

Gorm overvinder først Gnupa og derefter »Silfraskalli«.

943 Gnupas Søn Sigtryg falder i Normandiet.

Gorm bemægtiger sig Hedebyriget.

[Gorm bliver alderdomssvag (blind) og det bliver derfor] Tyre, der »bygger Danevirke« 3 Aar igennem.

945 Harald Blaatand gør Tog til Normandiet.

Tyre dør og gravlægges af Gorm.

Det er saare mange Ting, der skal ske i disse Aar, og det er intet Under, at Steenstrup først kan lade Gorm dø henimod Aarhundredets Midte.

havde faaet Magten ved Hedeby; man har peget paa, at den angelsachsiske Rejsende Wulfstan ved Aar 900 siger, at Bornholm havde sin egen Konge, og at Bleking tilhørte Svenskerne¹; selv en Erobring af disse Lande vilde dog knap retfærdiggøre Haralds stolte Ord. Men hvis det er ham, som har udryddet den Herskeræt, der i tre Slægtled sad i Hedeby og vistnok derfra beherskede adskilligt mere, saa bliver hans Udtryk fuldt forstaaelige, og det kan ikke nægtes, at det efter de kronologiske Forhold er det rimeligste².

Hvis man mener at burde henføre Kampestensmuren m. m. til en Tid, der ligger Tyres nær, maa man da lade det være Harald Blaatand, der paa den Maade har styrket Godfreds Virke. Det er jo efter hans Forhold til Tyskland i sig selv ikke urimeligt, og hvis de Brandspor, Arkæologerne har fundet ved Danevirke, virkelig stammer fra Otto II. s Tog — hvad der naturligvis er ganske usikkert, — skulde det pege paa Tiden før dette, medens Sakse jo har gættet paa, at netop Toget førte til Bygningen af Danevirke.

— Dette er hvad jeg kan anføre om det rejste Spørgsmaal, og hvorfor jeg mener, at Sandsynligheden taler for, at Tyre ikke har oplevet det Tidspunkt, da det for Danmarks Hersker var naturligt at styrke Danevirke. Men som sagt, noget sikkert Resultat kan man ikke naa til.

VI. Til Afslutning.

»De, der alene studerer ældre Tidsrum, føres let til at nære en ganske urimelig Tiltro til Kilderne for disse Tider«.
Erslev, Hist. Teknik. § 98.

Vi er til Ende med vor Vandring, og Resultatet er, at man ikke kan fæste Lid til noget som helst af hvad Kilderne

¹ Weibull, Krit. undersökn. 25.

² Steenstrup har haft en Fornemmelse i den Retning, naar han (Danm. Riges Hist. I 292) siger om Gorms Kampe mod Gnupa: »Man tør formode, at Gorms Søn Harald har ført disse Krige, eftersom Runcindskriften paa den store Jellingesten netop berømmer Harald for at have vundet 'hele Danmark'«.

fra o. 1200 eller senere har fortalt om Tyre. Forud havde jeg sagt, at saa sene Beretninger maatte modtages med største Mistillid og forklaret hvorfor (S. 536 ff.); dette har nu bekræftet sig ved at følge disse Fortællinger nærmere. Overalt har det vist sig, at de kun er Frugt af Gætning og Kombination, som Historiefortællerne har opstillet i den bedste Hensigt og selv sikkert troet paa Rigtigheden af, men som for os staar som ganske svævende i Luften.

I Virkeligheden burde det være klaret før. Man har dog ellers faaet Klarhed over, at Overleveringen fra denne Tid var meget fattig. Jeg kan nøjes med kort at anføre, hvad den besindige Saksekender Jørgen Olrik dømmer om Sakses Kundskab om Tiden nærmest før og efter Tyre.

I sin fortræffelige Oversættelse af Sakse siger han om Tiden umiddelbart før Gorm: »Der er i hele dette Afsnit ikke Tale om nogen virkelig historisk Overlevering, men kun om alskens løse Kombinationer, byggede paa Adam af Bremens Fremstilling . . . Næsten alle Enkeltheder er derfor urigtige«, hvad der nærmere godtgøres i de enkelte Noter. — Om Harald Gormsøn siger han, at »hele den første (og større) Del af Sakses Fortælling bygger — med enkelte Undtagelser — paa norsk Overlevering; dog beror Skildringen af Forholdet mellem Harald og Adelsten snarest paa Sakses egen Kombination og er i hvert Fald ganske uhistorisk«. Om andre Fortællinger siges, at de rummer en historisk Kerne, »men i Enkelthederne er alle disse Tildragelser sagnagtigt udsmykkede«. I Slutningen gengives danske Folkesagn om Toke og om Haralds Fald, »men alle Enkeltheder . . . kan ikke gøre Krav paa at anses for virkelig Historie«.

Naar man ikke er naaet til samme Erkendelse for Tyres Vedkommende, ligger det meget i, at man ved hende overvejende har interesseret sig for hendes Forhold til Danevirke. Jeg tror derfor, at det er ganske lærerigt, naar jeg til en Begyndelse har talt om alt det andet, der fortælles om Tyre; man faar derved et godt Grundlag for at værd-

sætte, hvad man i Danmark ved Aar 1200 mente at vide om Danevirkes Opførelse.

Det skal indrømmes, at saa længe man troede, at denne Viden var en særlig Tradition, uafhængig af Æresnavnet paa Jellingstenen, kunde det være naturligt at behandle den særskilt, men saa snart blot den Mulighed var opstillet, at det slet ingen Tradition var, men kun en Forklaring paa Æresnavnet, burde det jo have foranlediget en videre Prøvelse af alt, hvad der fortaltes om Tyre, og det er den største Mangel i la Cours store Afhandling, at han slet ikke er kommet ind paa en saadan.

Nu er man dog i det mindste naaet saa vidt, at selv Steenstrup har indset, at man maa søge at støtte Tanken om, at der i 12. Aarhundrede levede en særlig Tradition om Tyres Opbyggelse af Danevirke, andensteds end ved blot at henvise til Runestenen. Men det er rigtignok meget underligt, hvad han siger derom.

I DdFH. 386 hedder det om Tyres Danevirkebygning: »Der fandtes om hende paa Sven Aagesøns og Saksens Tid et grundfæstet og elsket Minde, plejet og stadig fornyet ved vor Sydgrænses uophørlige Krav paa Opmærksomhed«. For ret at forstaa de her af mig fremhævede Ord maa man erindre, at Steenstrup under Avisfejden udtrykte sig saaledes i et Interview (Berl. Tid. ²/₆ 27): »Hvorledes tror man, at en Tradition opstaar og holder sig uanfægtet gennem Aarhundreder? I Historiens Løb er danske Mænd Gang paa Gang blevet kaldt til Danevirke for at forsvare Riget, og stadig er de dér paa Egnen stødt paa Overleveringer om Dronning Thyra«. Nu er det jo en ubestridelig Kendsgerning, at der netop ikke i Danevirkeegnen kan paavises nogensomhelst Overlevering om Tyre, i hvert Fald ikke før efter Laurids Koks Danevirke-*vis*e (1695), og de sidst fremhævede Ord er da ren Fantasi; Steenstrup forudsætter simpelt hen, hvad der skulde gødtgøres. Naturligvis er Ord som »grundfæstet Minde« og en Tradition, der »holder sig uanfægtet gennem Aarhundreder«, ligeledes frit i Luften svævende Paastande.

Men overhovedet, naar der er Tale om Danevirke, saa røres Historikernes Hjerter saa dybt, at selv den simpleste Kildekritik lægges paa Hylden. Jeg skal anføre et enkelt Exempel derpaa.

Det fortælles ofte, sidst af Steenstrup i DdFH 386 ff., at Arbejdet paa Opførelsen af Danevirke var fordelt mellem Landskaberne, saaledes at Skaaningerne byggede, hvad der ligger vest for Kalegat, Sjællænderne og Fynboerne det øst for Porten, medens Jyderne skaffede de arbejdende Fødevarer. Det tilføjes, at endnu i vore Dage kendes Navnet Skaaning-Delen.

Hermed hænger det saaledes sammen, at i sidste Halvdel af 16. Aarhundrede samlede Brødrene Hieronymus og Povl Cypræus ivrigt Stof til at skildre Slesvigbispernes Historie, og derved medinddrog de Eggen ved Slesvig. Den første angav Fordelingen mellem Landskaberne, den anden kunde tilføje, hvilke Stykker de havde opført. At dette skulde stamme fra stedlig Tradition, er jo paa Forhaand ganske utroligt, saa vist som man i Eggen netop ikke erindrede det mindste om Tyre¹, og C. Neergaard siger ogsaa i Danevirkeværket køligt (224): »Nogen Støtte i de historiske Kilder har denne Beretning ikke«.

Hvad de to ældre Cypræer havde skrevet, blev imidlertid almenkendt, da Povls Søn Johan Adolf gengav det i sine 1634 trykte »Annales episcoporum Slesvicensium«, og paa Grundlag deraf skildrede Laurids Kok det hele i friske Vers i sin Danevirkevise. Det var da intet Under, at Tanken trængte ud i Folket, og i Begyndelsen af 19. Aarh. opdukkes Navnet Skaaningestykket, for øvrigt kun om et c. 100 Meter langt Stykke af den henved 15 km lange Vold.

Mån skulde ikke tro, at Historikere i vore Dage kunde

¹ Ikke skal jeg undlade at anføre, at Hieronymus indskyder: »hæ diversiones adhuc facile studioso antiquitatum ostenduntur«. Dette har netop samme Værdi, som naar han paastaar at have sine Efterretninger om »Hettebys« Grundlæggelse »ex certo autore«.

falde paa at give saadanne løse Gætninger fra 16. Aarh. Plads i Historien, allermindst naar man ser, hvad Brødrene Cypræus ellers bringer til Torvs netop i denne Sammenhæng; lad mig blot nævne, at Hieronymus vil vide, at »Hetteby« er grundlagt af Hetta, som var Harald Blaatands Hustru; døende overdrog han Riget til hende, og hun drog over til Slesvig og grundlagde »Hetteby«, hvorfor Byens Kornmaal endnu hedder Hette Schepel¹.

At Steenstrup staar fremmed overfor Kildekritik, er jo ikke noget nyt, men la Cour da, som dog er smittet af denne moderne Sygdom! I sit Danevirkeværk har han fuldstændig rigtigt bedømt Cypræernes Meddelelser som rene »Spekulationer« (100 f.), men S. 129 siger han, at Kernen i Sven Aggesøns Fortælling om hvorledes alle — unge og gamle — blev befaleet at yde Dronningens Hjælp under Arbejdet, er »utvivlsomt [!] sand«, og han fortsætter: »Det er den, vi i endnu mere udpræget Skikkelse [!] finder hos Cypræus . . . Og det er den samme folkelige Overlevering, som klinger igen i Laurids Koks Danevirkevise . . . Laurids Kok har bygget sin Vise over Oplysningerne hos Cypræus; men der kan næppe være Tvivl om [!], at Urkilden er stedlig Tradition«. Som Bekræftelse anføres Navnet Skaaningedelen; Kortheden af Stykket »kan forekomme overraskende. Imidlertid vilde dette være endnu mærkeligere, hvis Navnet først var opkommet i sen Tid — paa Grundlag af den lærde Forskning«. Hele denne Udvikling er der saa vist ingen Grund til at gaa nærmere ind paa, og jeg bemærker kun, at Danevirkevisen dog ikke godt kan kaldes lærd Forskning.

I sin sidste Afhandling kommer la Cour ikke ind paa denne Folkeoverlevering — har han mistet Troen? —, men kuriøst nok anfører han S. 250 et Citat af Alex. Bugge, om, at efter Sven Aggesøns Fortælling deltager alle de danske Landskaber i Bygningen af Danevirke, »saaledes at hver landsdel faar sin del af volden at bygge« — uden at lægge Mærke til, at den norske Historiker er kommet til at henføre til Sven, hvad der ene staar hos Cypræus.

Alligevel, i det sidste halvhundrede Aar er der dog, hvad Tyres Historie angaar, naaet adskilligt frem, men

¹ Sakse nævner Skjoldmøen Hetha som Deltager i Braavallakampen. Maalet hedder Heitschepel, d. v. s. Hedskeæppen.

det er sørgeligt at maatte konstatere, at Fremskridtene ikke skyldes danske Historikere.

Det var i første Linie en Arkæolog, Engelhardt, der slog fast, at den mindre Jellingsten godtgjorde, at Tyre var død før Gorm (foran S. 535), og at Traditionens Paa-stand om det modsatte maatte opgives. Sophus Müller paa-viste 1903, at Danevirkes Hovedvold maatte stamme fra Godfred, ikke fra Tyre, saaledes at Traditionen her atter havde taget fejl. Først den svenske Historiker Lauritz Weibull drog den nærliggende Konsekvens heraf, at Traditionen helt maatte opgives, og forklarede, at den kun var en Gætning efter Tyres Tilnavn. Ved Drøftelsen i 1927 var det Sprog-mænd og Litteraturforskere, der saa frisk og modigt paa Sagen, mens de to Historikere Steenstrup og la Cour traadte de gamle Baner.

Ogsaa af den Grund har jeg her ønsket at gøre Rede for hele Spørgsmaalet; man skulde dog nødig faa det Indtryk, at dansk Historieforskning paa dette Omraade stadig staar fremmed for den Kildekritik, der ellers behersker al moderne historisk Granskning.

Decbr. 1927.

Tillæg: Danevirkesagn og andre „historiske“ Sagn.

Som allerede berørt S. 556 har Hans Ellekilde optaget Axel Ollriks Idee fra hans unge Dage om, at man ved Hjælp af Sagn, optegnede i Danevirkeegnen ved Midten af forrige Aar-hundrede, kan godtgøre, at der bag Sven Aggesøns Fremstilling af Tyres Forhold til den tyske Kejser ligger en ægte Folkeover-levering.

I første Omgang vendte Ellekilde sig skarpt imod Niels Møller (Berl. Tid. $\frac{1}{10}$ 27; underlig nok nævner E. selv siden $\frac{22}{8}$). Jeg maa nøjes med heraf at anføre, at E. især lagde Vægt paa, at Sven Aggesøn i sin Fortale betoner, at han kun fortæller hvad han har hørt af »gamle Hjemmelmænd«. Niels Møller betegner det som naivt at stole paa den Art Forfatterforsikringer (Poli-

tiken ¹¹/₁₀), og det har han jo nok i Almindelighed Ret i; i hvert Fald falder denne Bemærkning bort overfor den Maade, hvorpaa jeg har ment at kunne forklare Fortællingens Fremkomst (S. 555 ff.). Ellers kan jeg, hvad denne første Artikel angaar, nøjes med at henvise til Niels Møllers Svar; det er unægtelig haardt nok, naar E. mener, at Møller ikke kan forklare, hvorfor Sven ikke som Dido lader Danevirke blive bygget i 3 Maaneder, men sætter 3 Aar, eller naar han som »sikkert« Bevis paa Fortællingens folkelige Karakter nævner, at den følger den i Folkeoverlevering saa almindelige Tretalslov, skønt det kun er et og samme Treaar, der gaar igen flere Gange.

Mere Interesse har Ellekildes anden, meget vidtløftige Artikel i Berl. Tid. ²/₁₁ 27. Vel er de i vore Dage optegnede Sagn, som han her omhandler, de samme, som Axel Olrik pegede paa for en Menneskealder siden, men E. har desuden faaet fat paa et Mellemstadium, Sagn optegnede ved Aar 1600. Som Kilde for dem anfører han Broder Boysens Slesvigske Krønike, hvad der unægtelig er noget overraskende, siden denne kun gengiver Povl Cypæus (min Oversigt over Kilderne til Danmarks Historie i Middelalderen S. 22). Og hvad E. fortæller efter ham, er for det første det samme, som jeg har talt om foran S. 579 ff., Arbejdets Fordeling mellem Landsdelene, dernæst at Dronning Tyre under Voldbygningen opholdt sig paa en Borg næved Byen Lille Danevirke, hvor der endnu er Spor af Volde og Grave. Naturligvis kan denne Gætning ikke ændre den Mening, som man ellers maa danne sig om Cypræernes Oplysninger. Men den blev som de andre benyttet af Laurids Kok i Danevirkevisen (»Tyre rejste sig en Bure, paa det Værk at have Kure«), og dette førte naturligvis til, at man nu i Egnen pegede paa en »Tyreborg«, ja snart efter paa to, hvad der just ikke skal gøre det mere troligt, at der her er Tale om gamle Stedsagn (Handelmann: Zeitschr. f. SHL Gesch. X 92).

Hermed turde da Mellemstadiet fra c. 1600 og hvad E. faar ud af det, rolig lægges til Side, og vi faar nøjes med to indbyrdes beslægtede Folkesagn, som Olrik har peget paa. Det ene knytter sig til Tyreborg — hvad der jo ikke forøger Troen paa dets Ælde — og fortæller, hvorledes den der boende Prinsesse Tyre skaffede sig af med en Bejler, som hun ikke kunde døje; under en Ridetur med ham langs Volden lod hun sin Lommedug¹ falde og fik derved Bejleren til at stige af sin Hest, hvorpaa Tyre greb det Sværd,

¹ Troels-Lund vilde næppe kunne tænke sig, at Tyre var i Besiddelse af en »Næsedug«.

han havde hængende ved Sadelknappen, og huggede Hovedet af ham. Det andet knytter sig til Dronninghøj lige nord for Danevirke: Sorte-Grete var i Krig med en Fyrste, og de enedes om, at Afgørelsen skulde ske ved en Tvekamp. Under denne fik Grete, hvis Stormhue var gaaet løs, Fyrsten til at unde hende Tid til at sætte den fast, ja han gik efter hendes Krav ind paa at stikke sit Sværd i Jorden lige til Tværstangen. Saa gik hun løs paa ham og huggede hans Hoved af, hvorefter han blev bisat i Højen.

Jeg er nu bange for, at kun Folkemindeforskere kan faa Øje paa Ligheden mellem det første Sagn og Svens Fortælling, men til Forstaaelse af, hvorledes Sagnene er opstaaet, har Ellekilde givet en Oplysning, der har sin Interesse. En svensk Forsker har gjort opmærksom paa, at Dronninghøj, en Gravhøj fra Slutningen af Stenalderen, blev udgravet i 1890, og man fandt da i den et Skelet med afhugget Hoved. Hvis dette nu, som Ellekilde siger, ikke er et ganske tilfældigt Sammentræf af Sagn og Oldtidsvirkelighed, »som man paa Forhaand skulde tro«, saa har Sagnmindet om det afhuggede Hoved jo levet, da Danevirke blev bygget, og paavirket Sagnene om Sortegrete-Tyre. Ja, netop. Naturligvis har man ønsket at forklare, hvorfor Kæmpen blev halshugget, og det var da let at sige, da man allerede sidst i Midaldralderen mente at vide, at Sorte Margrete havde bygget Danevirke, nemlig ved en Tvekamp, der paa folkelig Vis traadte i Stedet for Slaget paa Lohede, og ikke mindre let, da alle gennem Danevirkevisen vidste, at Tyre havde bygget Volden. Men saa er de to Folkesagn rigtignok ikke gamle og kan ikke bruges til at forklare Sven Aggesøns Beretning som Folkesagn.

At følge Ellekilde i hans videre Udviklinger, hvor de samme Tanker vendes og drejes paa mange Maader, skal jeg ikke indlade mig paa, end mindre komme ind paa hans 3. Artikel (Berl. Tid. ¹²/₁₁; berørt foran S. 572 Anm.)¹. Men det glæder mig at konstatere, at han klart vedgaar, at naar det oprindelige »Sagn« lader Tyre opføre Danevirke, saa er det »fuldstændigt fejlagtigt«, en Overførelse til hende af en ældre Bedrift, hvad der er et dagligdags Fænomen indenfor Sagnhistorien. Det er saa sandt, saa sandt, men deri ligger rigtignok tillige, at man skal være meget forsigtig med at læse virkelig Historie ud af Sagn.

Det sidste Slægtled af danske Folkemindeforskere har en udpræget Uvilje mod at anerkende, at »Sagn« bliver til

¹ Ud fra mere almindelige Synspunkter har Niels Møller kritiseret disse to Artikler i Berl. Tid. ¹⁵/₁₁ 27.

ogsaa i vore Dage, skønt man skulde synes, at dette i sig selv vilde stemme udmærket med deres Grundopfattelse af Folkets Fortællinger. Et mærkeligt Udslag af denne Uvilje var Axel Olriks Afhandling om Tislundstenen (Dania I 143). Han oplyser, at denne Sten blev fredet i 1832, fordi Kommissionen til Oldsagers Bevaring tænkte sig, at det maaske var den Sten, som Harald Blaatand efter et Sagn hos Sakse vilde have flyttet til sin Moders Grav, men tillige at en gammel Mand i Byen havde meddelt ham, at da Fredningen skete, var der ingen paa Stedet, der kendte noget Sagn derom. Halvtreds Aar senere vidste derimod de fleste Folk i Byen god Besked derom og havde yderligere dertil knyttet et andet Sagn om, at en Kæmpe havde kastet Stenen.

Olrik indrømmer, at »her synes at foreligge et usædvanlig fuldstændigt bevis for sagnets uægthed«, men anfører saa nogle hidtil ukendte Sagnopskrifter, der »maaske« kan stille Forholdet i et andet Lys. Deriblandt var, at »en Høvding« for at flytte Stenen havde lagt den paa en Jernbør, som endnu ligger under Stenen; da Olrik talte til en anden Mand om denne Jernbør, svarede han: Nej, den blev trillet paa Ruller; Præsten Heinsen havde nok sagt, at Stenen var »blæst« der- til, »men han sagde saa mange Løgne«.

Man skulde ikke synes, at dette og hvad andet, som O. anførte, skulde kunne ændre det første Resultat, men det gjorde det, og det foranledigede Oluf Nielsen til med mange Exempler at oplyse, hvorledes Sagn idelig opstaar og ændres (Dania II 35), en Afhandling, som Kr. Nyrop ledsagede med en Efterskrift, hvori han udtalte, at Nielsen i det hele og store utvivlsomt havde Ret i sin Betragtningmaade. Hertil sluttede Feilberg sig (sstds. 84): »Til de historiske sagns ægthed har jeg kun haft liden tro«; hvad han siger i det følgende godtgør, at han stadig har denne Mangel paa Til- tro, mens det staar anderledes med Fortællinger om over- naturlige Væsener. (Ellekilde oplyser i sin Udgave af Olriks Grundsætninger (1921) 175, at denne havde skrevet et Ud- kast til et »temmelig skarpt« Svar til O. Nielsen, som han

dog aldrig lod trykke, og tilføjer: det indeholder A. O.s Grundsætninger for Sagnforskning i hans Ungdom, — hvoraf maaske skal udlæses, at disse senere blev noget ændrede.)

Ogsaa andre Folkemindeforskere har fremført noget, der efter deres Mening kaster Lys over Tyresagnet.

Thorkild Gravlund har meddelt, at et Stedsagn fortæller om en mystisk Kvinde, der bor i Grænsevolden »som en Jordvætte (Holger Danske)« og byder til Gæst St. Hans Nat. Det har ført Gudmund Schütte til at skrive om »Myten om Kvinden paa Grænsevagt« (Berl. Tid. ^{27/6} 27), idet han tilføjer endnu to Sagn om »en kvindelig dansk Grænse-Fylgje«. Den ene er Skjoldmøen Hede, Opnævnerske for Hedeby (omtalt foran S. 580), den anden er den »Hedeby-kælling«, der i Kongetalvisen (DgF. III Nr. 115) bl. a. nævner Kong Harald: »da var jeg en voksen Mø, drog Sten til Danevirke«. Han faar da ud, at »en Grænsefylgje havde vor Folkefølelse krævet fra Tidernes Morgen. Og Dronning Thyre evnede at udfylde denne Plads«.

Hvad Schütte vil have ud heraf for den prosaiske Virkelighed, er mig ikke klart; »hvor meget Thyre personlig har udrettet, det kan det ikke længere nytte at ville fastslaa historisk; det taber sig i Mytens Taageslør«. Og det er jo overfor Tyre som Danevirkebygger nærmest lidt ondt af Gravlund at indskyde det parenthetiske »Holger Danske«, saa vist som ingen dog endnu har tænkt sig, at Holger Danske har bygget Kronborg. Man tør vel nok sige, at Sandheden af »Sagnet« om Tyre ikke har fundet nogen god Støtte hos vore Folkemindeforskere.

De ældste Vidnesbyrd om Skyldtaxationen.

AF

POUL NØRLUND

I.

NÆST efter selve »Kong Valdemars Jordebog« maa det lille uanselige Papirhaandskrift, der gaar under Navn af Sorø Gavebog¹, uden Tvivl betragtes som den vigtigste Kilde for vor Viden om Besiddelsesforholdene paa Valdemarstiden.

Jeg har et Par Gange gjort Brug af dette værdifulde Kildeskrift, dels i en Skildring af Sorø Klostersgods i det store Værk om Sorø, dels i en Afhandling om Valdemarstidens Jorddrotter i »Festskrift til Kr. Erslev«, men jeg har ingen af disse Steder haft Lejlighed til at tage Del i Drøftelsen af de vanskelige Problemer, der knytter sig til selve Haandskriftets Overleveringsform og Tilblivelseshistorie.

I den ældre videnskabelige Litteratur kan Gavebogen ikke siges at have været Genstand for en Opmærksomhed, som svarer til dens Betydning. Først i 1914 er den i Prof. Erik Arups interessante Afhandling om »Leding og Ledingskat i det 13. Aarhundrede« (H. T. 8. R. V 200 ff.) blevet underkastet en mere indgaaende Analyse, der fastslaar, at Haandskriftets to Bestanddele — et upagineret Læg paa 12 Blade (A) og det derefter følgende Hovedafsnit (B), hvis 41 Blade er pagineret med rødt — er af uensartet Oprin-

¹ Gl. kgl. Saml. 2485, 4°. SRD. IV 463 ff. I det følgende henviser Sidel-tallene til Scriptorer, Foliotallene til Haandskriftet. Gb. a: Sorø Gavebog.

delse. Det førstnævnte, A, bestemmes til at være en Afskrift af en langt ældre Kilde, der for Størstedelen gaar tilbage til Begyndelsen af 13. Aarh.

I det væsentlige tror jeg, at denne Opfattelse af Gavebogen vil vise sig holdbar, og den er selvfølgelig af største Interesse. Visse Forbehold er det dog nødvendigt at tage overfor den Fremstilling, som Arup har givet særlig af A's Tilblivelseshistorie; men førend jeg kommer ind herpaa, skal jeg, dels i Tilslutning til, dels i Kritik af Arups Redegørelse, fremsætte nogle faa Bemærkninger om Haandskriftets almindelige Karakter og om Forholdet mellem A og B. Jeg skal her begrænse mig til enkelte Hovedtræk, da en udtømmende Analyse vil have sin naturlige Plads i Indledningen til den nye Udgave af Gavebogen, som ogsaa jeg finder i høj Grad paakrævet. Henvist til Langebeks Udgave, der slet ikke gør Rede for Rettelser, Indskud og Overstrengninger, vil Læseren vanskelig kunne følge en Diskussion om Detaljer.

B maa i den Redaktion, hvori det nu foreligger for os, være nedskrevet ca. 1440¹ saaledes som det allerede er fastslaaet i Repertoriet (IV 62). Det har hovedsagelig Karakteren af en Brevregistratur, indrettet til Støtte for dem, der i Retssager skulde forsvare Klosters Adkomst til sine Ejendomme, og med gode Vink om, paa hvilke af de forskellige Adkomstbreve man i givet Fald gjorde bedst i at støtte sine Rettigheder.

Denne Registratur er fra sin første Begyndelse² bestemt

¹ Til den oprindelige Text hører en Notits om en Tilskødning af ²³/₄ 1439 se p. 503 (fol. 29 r). Derimod findes enkelte Tilføjelser fra Aarene 1439, 1440 og 1442: pp. 494 (fol. 21 r), 527 (fol. 50 r), 528 (fol. 51 r). Hermed stemmer det godt, at Fru Katrine Jensdatter Rud, der i Gavebogen p. 496 (fol. 22 v) omtales som død og begravet, maa være død inden ¹¹/₂ 1440, da hendes Mand Hr. Jens Grim skiftede hendes Gods med Hr. Mogens Gøje, medens hun paa den anden Side levede endnu i 1432 (Rep. 6553). Se Danm. Adels Aarb. IV 179.

² Se paa første Side p. 484 (fol. 13 r): Dominus quoque Petrus . . . filius Sunonis unde superius mentio facta est sæpius.

til at slutte sig til noget forudgaaende, noget allerede foreliggende, sandsynligvis den antiquus liber, hvortil der i B flere Gange henvises (se i det følgende). Den maa fortrinsvis have gjort Rede for Klosters tidligste Erhvervelser fra Valdemarstiden, omend den ogsaa har refereret Breve fra det 14. Aarh., og i Overensstemmelse hermed vil man i B saa godt som ikke finde de ældste Erhvervelser omtalt.

A maa i sin nuværende Redaktion være praktisk talt samtidigt med B, skrevet som det til Dels er med samme Hænder. Hvornaar Haandskriftets to Dele er bragt sammen, derom indser jeg ikke, man kan udtale noget positivt; men det er i al Fald tydeligt af det stærke Slid paa A.s sidste Blad, at det har levet en rum Tid alene. En mærkværdig Torso er det, sammensat af meget uensartede Bestanddele. Efter en Skildring af Klosters Grundlæggelseshistorie gives en kort Fortegnelse over de tidligste Gaver til Cistercienserklostret og derpaa en meget nøjagtig og udførlig, man kan næsten sige aktmæssig dokumenteret Redegørelse for de Erhvervelser, Absalon skaffede Klostret, samt endelig i Tilslutning hertil en Omtale af Esbern Snares, Andreas og Peder Sunesøns Velgærninger mod Stiftelsen.

Dette Afsnit danner den oprindelige Kærne, men det er ikke nogen organisk Helhed, de enkelte Stykker er skrevet under forskellige Synsvinkler, og det er vanskeligt at føre noget positivt Bevis for, at de fra først af har udgjort en sammenhængende Fremstilling. Med Udgangspunkt fra Peder Sunesøns Gave i Broby føres vi derefter over til en Skildring af en helt anden Karakter, idet det nu Landsby for Landsby gennemgaaes, hvorledes de er kommet i Klosters Besiddelse. I denne Skildring, der for en meget væsentlig Del er sideløbende med Brevreferaterne i B, naar vi imidlertid kun igennem en halv Snes af de store Byer i Sorøs nærmeste Opland, før vi brat standser.

Det er det ældste Parti af A, der har Interesse for denne Undersøgelse. Arup opfatter det saaledes, at den oprindelige Skildring, som en Munk i Sorø Kloster i Begyndelsen af

13. Aarh. forfattede, senere i 13. og 14. Aarh. er blevet fortsat af andre Munke, der dels gjorde enkelte Tilføjelser til den gamle Beretning, dels fortsatte Skildringen ved at tilføje Regester om senere Erhvervelser, og at det er denne efterhaanden udvidede Bog, hvoraf en delvis Afskrift (for det oprindelige Partis Vedkommende en fuldstændig Afskrift) er blevet taget ca. 1440. Denne Fremstilling kan i al Fald ikke godtages uden visse Forbehold. Jeg ser bort fra Spørgsmaalet om, hvorledes man skal tænke sig det senere Afsnits Tilblivelse, thi det har ingen særlig Betydning i denne Sammenhæng; dog maa jeg gentage og fremhæve, at det ligesom B er en efter en bestemt topografisk Plan ordnet Fremstilling eller Regest-Samling, ikke simpelthen Kontinuator-Arbejde.

Væsentligere er det, at hvad der er bevaret i A af ældre Beretninger, ikke slet og ret foreligger i Afskrift-Form. Der findes en Række Indskud, tildels med de samme Hænder som Hovedtexten, i al Fald ganske samtidige; desuden er der foretaget et stort Antal Rettelser, de allerfleste af rent stilistisk Art, og ogsaa om dem gælder, at de er samtidige med selve Texten. I den Skikkelse den foreligger for os, maa den altsaa betegnes som værende under Udarbejdelse, under Redaktion. Hovedsagelig er det ganske vist de Partier, der handler om de yngste Erhvervelser, hvor Texten endnu ikke ligger fast, og særlig gælder det da Afsnittet om, hvorledes man under den kloge Abbed Niels Clementsens Ægide nylig havde skaffet sig den resterende Part af Broby fra Lungerne, — at tilvejebringe en tilfredsstillende Fremstilling af denne indviklede Godshandel voldte Munkene det utroligste Bryderi¹. Men ogsaa i de ældste Partier er der foretaget redaktionelle Indgreb; saaledes er Redegørelsen for de

¹ Ogsaa i Begyndelsen af B er givet en Fremstilling, som derefter helt er omredigeret paa et indklæbet Blad, og yderligere findes allersidst i B en Redegørelse for Erhvervelsernes Forhistorie. Man har aabenbart næret en intens Frygt for, at Adkomsten dertil skulde blive bestridt af de mægtige og gridske Lunger, og man har væbnet sig til eventuel Proces.

af Absalon skænkede Bispetiender omredigeret (p. 470, fol. 3r), hele Afsnittet om Andreas Sunesøn er indskudt paa sin nuværende Plads (p. 474, fol. 5r), og som Følge deraf har det følgende Stykke om Peder Sunesøn maattet omredigeres; endelig er ogsaa en Omtale af Tule Bosøns Gave i 1206 et Indskud (p. 484, fol. 12v).

Det er naturligvis vigtigt at gøre sig klart, at A ikke er nogen simpel Afskrift, men at der kan være Tale om en mere eller mindre indgribende Redaktion paa Grundlag af en eller muligvis flere ældre Texter. Dette Indtryk kan yderligere uddybes ved en Betragtning af Forholdet mellem A og B. Naar der i B, som omtalt, henvises til en »antiquus liber«, og naar A just indeholder Skildringer af den ældre Godshistorie, som den gamle Bog fortrinsvis maa have haft til Æmne, saa er den Tanke unægtelig nærliggende — og den er ogsaa optaget af Arup —, at vi i A har en Afskrift just af denne »Gamle Bog«. Men her er der dog en Ejendommelighed. B indeholder ialt kun 4 Henvísninger til den gamle Bog, og i de tre af disse Tilfælde¹ findes overhovedet intet tilsvarende i A. Dette kunde skyldes A's torsoagtige Karakter, som jeg ovenfor har fremhævet. Men i det fjerde Tilfælde, der angaar Landsbyen Døjringe N. for Sorø, er Uoverensstemmelserne saa store, at A ikke kan være Kilden for B, og at den eventuelle fælles Kilde enten i det ene Tilfælde eller i begge maa være benyttet med en vis Frihed².

¹ p. 492 (fol. 19r), 512 (fol. 38v), 518 (fol. 43v).

² Erhvervelsen af Døjringe skildres baade i A og B, henh. p. 477 (fol. 7r) og p. 487 (fol. 15r), og begge Steder refereres overensstemmende Erhvervelserne i 1317, 1318, 1391 og 1392. I A omtales forud herfor Esbern Hammer, som i Fædrengods ejer 11¹/₂ Øre i Døjringe og først mageskifter 7 Øre 1 Ørtug til Klostret, men senere i 1298 tilskøder Klostret de resterende 4 Øre ¹/₂ Ørtug. Hertil svarer i B følgende Notits: *vide primo in antiquo libro ubi notatur de quodam Esberno Hammer qui scotauit monasterio terram xij solidorum in Dytringe, A. D. 1312.* Jeg ser bort fra den dobbelte Uoverensstemmelse, at A henfører Skødet til 1298 og angiver Jorden til 12¹/₂ Ørtug, medens B har et forkert Aarstal

Ogsaa naar man sammenligner de Partier, hvor A og B har parallelle Texter, faar man dette Indtryk bekræftet; jeg skal her kun henvise til den fælles Omtale af Overenskomsten med Karl af Broby i 1220erne, der ganske stemmer overens, til Dels endda ordret, men med den ene, meget væsentlige Afvigelse, at kun B har en Datering af denne Overenskomst, »et istud factum est in diebus Johannis abbatis«¹. A giver os altsaa heller ikke her hele den Text, som B har benyttet.

Selv om A, eller i det mindste Kærnen af A, er blevet til ved en Afskrift af et gammelt Haandskrift — og det maa anses for utvivlsomt — synes Forlægget altsaa at være blevet benyttet med en vis redaktionel Frihed. Der er ogsaa den Mulighed, at selve Forlægget i Tidens Løb kan have været Genstand for Interpolationer. En saadan Interpolation kan spores i selve Beretningens Kærne i en mærkelig forskrevet Passus, som jeg har omtalt i »Festskrift til Kr. Erslev« p. 159 Anm. 29. Der nævnes her under Redegørelsen for forskelligt Gods, som Klostret erhvervede ved Absalons Mellemkomst »villagium [øcilstorp vel høkeltorp] quod nunc ønstorp dicitur«, hvor de tre indklammede Ord ved et Gennemsyn er blevet rettet til »othinstorp« (som der nu læses i Langebeks Udg. p. 472). Som Kilde herfor henvises til Pave Lucius III.s Privilegiebrev af 1182^{25/1}, hvor det imidlertid er Økelstorp, der omtales, medens Othinstorp nævnes i Urban III.s Privilegium af 1186^{10/12}. Der maa altsaa i Afskriften være sket en Sammenblanding af to Sætninger i Forlægget, af hvilke den ene har nævnt »øcilstorp . . . quod

1312 og Jord paa 13 Ørtug; det skyldes vel blot Afskriverens Skødesløshed. Men hvis B's Skriver har haft en Text svarende til A's for sig, er det besynderligt, at han kun har faaet det sidste Skøde med, men helt har oversprunget den ældste og største Erhvervelse, som Klostret fik ved Mageskiftet.

¹ p. 475 (fol. 6r) og p. 484 (fol. 13r). Arup siger, p. 210, at det er klart, at den gamle Bog her direkte er Kilden til Beretningen i den nye Bog. Men det er netop ikke klart, hvorledes Forholdet er mellem de to Beretninger. Det eneste sikre er, at A ikke er Kilden for B.

nunc hylstorp dicitur«, den anden »othinstorp quod nunc ønstorp dicitur«; det er imidlertid klart, at disse Oplysninger om de ændrede Navneformer ikke kan stamme fra Beg. af 13. Aarh., en Menneskealder efter Brevenes Udstedelse, men maa være Interpolationer fra den senere Middelalder. I og for sig er de, i al Fald i denne Sammenhæng, meget uvæsentlige, men de er dog et Memento om, at der ogsaa, ud over de redaktionelle Indgreb ved Textens Udarbejdelse ca. 1440, kan være foretaget ældre Rettelser eller Indskud i den oprindelige Beretning.

Der er saaledes ubestridelig visse Mangler ved den Overlevering af den gamle Text, som A byder os. Det er kun ugærne jeg indrømmer det, saaledes som man vil forstaa af den følgende Undersøgelse, hvor jeg gør stærkt Brug af denne Text og maa nøjes med den, som den nu engang er overleveret. Men jeg finder det formaalstjenligst strax at lægge Kortene aabent paa Bordet, og selv om de forskellige Forbehold, som det er nødvendigt at tage, uvægerlig forarsager en vis Usikkerhed, tror jeg dog ikke, at de paa afgørende Maade forringer Skriftets Kildeværdi. Selv om det muligvis ikke er en enkelt, men flere forskellige Kilder, der danner Grundlaget for det ældste Afsnit af A, kan det dog ikke bestrides, at det drejer sig om Beretninger fra Valdemarstiden, derom vidner paa forskellig Maade Forfatterens personlige Kendskab til de omhandlede Personer (karakteristisk er saaledes Bemærkningen p. 467 om Fru Cecilie af Pedersborg). Og selv om der spores Rettelser og Indskud i den oprindelige Text, maa de dog, forsaavidt de har real Karakter, antages at være begrænsede til Forhold, hvorom senere Forfattere kunde sidde inde med nogen Viden. Fejlskrifter og Misforstaaelser kan man derimod ikke væрге sig imod: her gælder det derfor om ikke at bygge for meget paa et enkelt Vidnesbyrd.

II.

Arup daterer det ældste Afsnit, der danner Kærnen i A, meget præcist til Foraaret eller Sommeren 1214. Han nævner ogsaa, hvem der efter hans Formening er Forfatter til denne Beretning, nemlig den Atto af Sunesønnernes Æt, som just i 1214 blev Sorøklostrets fjerde Abbed. I Arups Danmarkshistorie tales der uden Forbehold om Atto som »Sorø Klosters første Historieskriver«.

Uden at tillægge Spørgsmaalet overdreven Betydning mener jeg dog, at denne nye Historieskriver, der naturligvis vilde være en kærkommen Akquisition for den iøvrigt saa magre Række af danske Middelalderhistorikere, atter bør glide ud. Om Atto ved vi kun, at han var af Sunesønnernes Æt, at han gav sig ind i Sorøklostret træt af Verden og skænkede Klostret en Ejendom i Vemmeløse, at han i 1214 blev Gaufrids Efterfølger som Abbed, og at han nedlagde sit Embede syv Aar senere, altsaa i 1221 (SRD. IV 500, 535. Arup i H. T. 8. R. V 213). Arup gør heller intet Forsøg paa virkelig at motivere sin Antagelse¹. At Atto skulde have drevet litterær Virksomhed savner ethvert Grundlag i Overleveringen. Den Paastand, som føres tilbage til nogle Bemærkninger af S. M. Gjellerup (H. T. 4. R. VI 449 ff.), og som maaske kunde give en Skygge af Bevis, nemlig at Sunesønnernes Velgærninger mod Klostret fremhæves over-

¹ Anf. Afh. 214 Anm. 3 giver en sindrig og fantasifuld Udredning af, hvorledes man endnu udaf Afskriften fra 15. Aarh. skulde kunne se, at Atto maa være blevet afbrudt i sit Arbejde — midt i en Sætning — ved Abbed Gaufrids Død i 1214, der førte ham op paa Abbedstolen, og at han først i 1223 efter at have nedlagt sit Embede fik sit Arbejde genoptaget og Sætningen fuldført. Det er lidt mystisk, hvorledes dette skulde kunne læses udaf Afskriften, og der er da heller intet Grundlag for en saadan Antagelse. Forholdet er det simple, at der i Afskriften er en ny Skriver, der tager fat, og at denne har foretrukket at begynde den afbrudte Sætning i en ny Linje. Det er derfor altfor varsomt, naar det tilsidst hedder, at det »jo altid er muligt, at det ikke er Atto, der 1214, men Afskriveren, der 1440 er blevet afbrudt i sit Arbejde«. Det er ikke blot muligt, men ganske sikkert, at det er saaledes, det forholder sig.

drevent stærkt, forekommer mig slet ikke berettiget¹. Det formentlige Indskud om Slaglille kan heller ikke tilhøre Attos Abbedtid, hvad jeg senere skal vende tilbage til. Endelig finder jeg overhovedet ikke nogen indre Sandsynlighed i den Antagelse, at en Herremand, der paa sine ældre Dage traadte ind i Klostret, og som slet ikke havde levet den store Grundlæggelsens og Udbygningens Tid med indenfor Klostermurene, just skulde blive den, der gav sig til at skrive denne Periodes Historie.

Jeg skal senere give mit Bidrag til Besvarelsen af Spørgsmaalet om, hvem der kan have været, ikke Forfatteren (thi derom er jeg ikke i Stand til at danne mig nogen Mening), men Ophavsmanden til Skildringen i Gavebogen. Forudsætningen for, at man kan udtale sig herom, er imidlertid, at først selve Dateringsspørgsmaalet klares.

Grundlaget for Arups Datering af den ældste Beretning (anf. Afh. 208) er i første Række de pavelige Bekræftelsesbreve, som Klostret Tid efter anden skaffede sig for at sikre sig Besiddelsen af erhvervede Ejendomme. I Afsnittet om Absalons og hans nærmeste Slægtinges Velgæringer mod Klostret citeres disse Pavebreve som Adkomstbeviser, og da der stadig henvises til Privilegierne af 1182, 1186 og 1198, men aldrig nævnes noget af de senere Pavebreve, hverken Honorius III.s fra 1223 eller Gregor IX.s fra 1228, maa vi deraf have Lov til at slutte, at Beretningen er forfattet før 1223. Denne Undergrænse synes at ligge fast.

Naar det dernæst, siger Arup, i den nøjagtige Rede-

¹ Den godsrige Sune Ebbesøns testamentariske Gave var for Klostret af fundamental Betydning, og de Udtryk, der anvendes om hans Sønner, er ikke mere overstrømmende end hele den almindelige Situation gjorde naturlig. Tværtimod kan man paa flere Punkter mærke en vis Reservation, og især forekommer det mig ligefrem at være en Tilsidesættelse, naar Sune Ebbesøn ikke stilles lige med Absalon og Esbern Snare, der flere Gange nævnes som Klosters egentlige Hovedstiftere og demonstrativt kaldes »viri potentes et famosi in omni terra et præ omni generatione Danorum« (p. 467). Havde Forfatterens egne Slægtsinteresser virket her, behøvede han ikke at have skudt Esbern frem foran Sune.

gørelse for den hallandske Ejendom Tvåakers Grænser Gb. 472 (fol. 4 r) hedder om Vrangebæk, at den løber mellem Grevens Ejendomme og Klosters Skov, kan der før 1223 kun tænkes paa den ældre Grev Niels, der fik Nørre Halland 1216 og døde 1218, og vi skulde derigennem naa til en Datering ældre end 1218. Dette Bevis er dog ikke holdbart. Jeg skal ikke her fordybe mig udførligere i det store Afsnit om Tvåaker; men ved at gennemlæse Stykket vil man se, at det bestaar af tre Afsnit, som ret mekanisk er stillet op Side om Side, og af hvilke kun det første eller højst de to første hører med til den oprindelige Text. Her gives Referater: 1) af Absalons Autenticum fra 1197, 2) af Grænsebestemmelserne i Andreas Sunesøns Autenticum, 3) af Grænsebestemmelserne i et Brev, hvis Oprindelse ikke nærmere karakteriseres, men som i hvert Fald er yngre end begge de to Ærkebisps Breve, idet et Omraade mellem Vandløbene Uthros og Thyrlø, der i Andreas Sunesøns Autenticum opføres som Bøndernes Ejendom (dog med begrænset Brugsret for Munkene), nu er kommet i Klosters Eje ved et Mageskifte i »fordums Tid« (quondam). Vi er altsaa med dette tredje Afsnit aabenbart et godt Stykke nede i det 13. Aarh., og da det først er heri, at »possessiones comitis« nævnes, maa vi tænke paa en af de senere Grever, og Afsnittet maa være et yngre Indskud.

Det tredje Led i Arups Datering er det i Gavebogen p. 475 (fol. 6 r) omtalte Brev fra Bisp Peder Sunesøn, udstedt 27. Sept. eller maaske snarere 28. Marts¹ 1214, hvorved en stor Ejendom i Broby skænkes Klosteret. Dette Brev skulde formentlig danne en terminus post quem, og da det i Gavebogens Referat hedder »nouissime vero . . . . dedit monasterio etc.«, sluttet heraf, at Affattelsen af den ældste Beretning er sket ganske kort efter Brevets Udstedelse, i Tiden mellem 28. Marts og Bispens Dødsdag, 29. Oktbr.

Dette Ræsonnement kan jeg dog ikke anse for berettiget. For det første er det ganske usikkert, om »novissime« vir-

¹ Arup, anf. Afh. 208 Anm. 1.

kelig skal fortolkes som »for ganske nylig«. Der gives i Gavebogen en Opregning af Bisp Peders Velgæringer mod Klostret, og det er kun almindelig Sprogbrug, naar det sidste Led i en saadan Redegørelse indledes med et »novissime«, der ikke behøver at betyde andet end »endelig«, »tilsidst« eller, om man vil, »til allersidst«. En Parallel, hvor der ikke er Tale om egentlig Opramsning, gives i Gavebogen selv, p. 508 (fol. 34 v), hvor »novissime« — der skyldes et Indskud i Texten — reassumerer et »finaliter«¹.

Men rent bortset herfra er det selvfølgelig overordentlig farligt ved en Text, der notorisk er stærkt interpoleret af ældre og nyere Kontinatorer, at bygge en terminus post quem paa et enkelt Brevreferat, der uden Vanskelighed lader sig bortamputere af den oprindelige Text, saaledes som Tilfældet er med Bispens Gavebrev.

Jeg mener da ogsaa, at en nærmere Datering maa bygges paa et andet Grundlag.

Den udførlige Skildring af Absalons forskellige Velgæringer mod Klostret ender med en Omtale af det Løfte, som Absalon, Esbern Snare og deres Fætter Sune Ebbesøn havde givet Munkene om at efterlade dem en halv Hovedlod².

Her gøres da Rede for, hvad Sorø ad denne Vej fik efter Absalon, men først omtales kort, hvorledes Esberns og Sunes Børn havde opfyldt deres Faders Løfte. Med Sunesønnerne er man tilfreds, de har for største Delen bestemt det lange Mølledige og meget andet, som det mere ubestemt tilføjes. Hermed er der maaske ikke ment noget positivt, men der kan dog tænkes paa den Udredning af forskelligt Gods, som fandt Sted kort efter Sunes Død (ca. 1186); derimod er det paafaldende, at Peder Sunesøns Tilskødning af Brobygødset i 1214, der just er en Hovedlodsudbetaling, ikke direkte nævnes; man maatte i det mindste

¹ Samme Betydning har novissimo p. 504 (fol. 29 v): Nouissimo tamen deus non oblitus clamoris pauperum.

² Gb. p. 473 (fol. 4 v). Se nærmere »Festskrift til Kr. Erslev« 163 ff.

vente en Henvisning til den senere Omtale deraf, hvis Tilskødningen paa dette Tidspunkt havde fundet Sted.

Om Esbernsønnerne hedder det: *sed parum aut nichil de hac donacione responderunt monasterio filii Esberni, præterquam quod Johannes filius ejus poenitentia sera contulit in extremis suis bona de Oxneskov et Stenløsemagle, quæ tamen Absalon Fed frater eius similiter usque ad poenitentiam seram detinuit, et post ipsum heredes, de quibus infra.*

Absalon Fed døde i 1231 eller 1232¹, og Bemærkningen om ham og hans Arvinger kan følgelig kun være et senere Indskud i en Text, der menes at være affattet i 1214, og som i hvert Fald er ældre end 1223. Det samme maa imidlertid være Tilfældet med Omtalen af Johannes' Gave, der vides at være fra 1213². Da den første Sætning blev formuleret, »at Esbernsønnerne kun har svaret lidet eller intet af Faderens Gave«, kan Johannes' Testamente umulig have været Munkene bekendt³, thi Stenmaglegodset var en anselig Besiddelse og, som det udtrykkelig hedder andetsteds i Gavebogen, meget mere end hans skyldige Part af Faderens Gave. De to Sætninger er inkommensurable.

Afgørende er imidlertid, at i et umiddelbart følgende Afsnit, der handler om Esbern Snare selv og hans forskellige Velgærninger mod Klostret⁴, fremstilles det ganske uden Reservation saaledes, at hans Sønner har beholdt hele

¹ Gb. p. 517 (fol. 43 r).

² Ssteds.

³ Arup mener (anf. Afh. 209 Anm. 2), at Forfatteren vel har vidst, at Johannes paa sit Dødsleje havde testamenteret Sorø Kloster Stenmaglegodset, men at han ikke har kendt selve Brevet herom, da han nedskrev denne Bemærkning. Dette er dog en kunstig og usandsynlig Forklaring, thi det var den gamle Gaufrid, Klosters Abbed, der selv blev kaldt til Lybæk for at give den omvendte Synder den sidste Olje, og som personlig fik tilskødet af Johannes' Haand den store Gave. Hvad der blev opsat af Dokumenter, har Abbeden sikkert bragt med sig hjem; de skulde jo dog ikke tinglæses i Lybæk.

⁴ Forneden p. 473 (fol. 5 r).

Fædrenearven for sig selv (»retinentes omnia sibi«), og saaledes kunde Munkene umulig tillade sig at sige, efter at Johannes' Testamente var blevet opsat. Gavebogens ældste Afsnit maa altsaa være forfattet paa et tidligere Tidspunkt, forud for 1213.

Og Tidspunktet kan vistnok rykkes endnu længere tilbage. Som foran nævnt har Arup med Rette fremhævet, at Gavebogen henviser til Paveprivilegierne fra Slutningen af 12. Aarh., men ikke til dem fra 1220erne. Han har imidlertid overset, at der findes flere Pavebreve mellem 1198 og 1223, som man maa forundre sig over ikke at finde omtalt. Der er saaledes fra 1217 et Pavebrev (Rep. 94), der bekræfter en (testamentarisk?) Gave fra Aarhusbispens Skjalm Vagnsøn, bestaaende af Landsbyerne Gimlingetorp, Gimlinge og Ormager i Flakkebjerg Herred. Bisp Skjalm var af Pedersborgslægten, men skønt han saaledes var nær beslægtet med Klosters Grundlæggere, omtales denne hans meget store Gave aldrig direkte i Gavebogen¹, hverken i A eller B. Det er et mærkeligt Tilfælde, men kan maaske ikke tillægges Betydning for Dateringen. Jeg kan kun forklare Forholdet saaledes, at naar en Omtale af Bispens Gave mangler i B, er det, fordi den har været nævnt i den ovenanførte »gamle Bog«, hvortil der ellers flere Gange henvises, og naar den mangler i A, er det fordi Forfatteren (vel at mærke: Forfatteren fra 15. Aarh.) ikke var naaet saa vidt som til Flakkebjerg Herred i sin Fremstilling.

Af mere Betydning er et andet Pavebrev, nemlig Innocens III.s Brev af 2. April 1212², hvorved bekræftes Erhvervelsen af Pedersborg (»domum de Burgh«) og af Bispe-tienden for Munkebjergby og Bromme. Disse Erhvervelser omtales i det her behandlede Afsnit af Gavebogen, men uden at der — som ellers i lignende Tilfælde — henvises til Pavebrevet, som en Forfatter, der skrev i de nærmest

¹ Indirekte nævnes den p. 500 (fol. 26 v).

² Afskrift i Sorø Privilegiebog fol. 35 r. Reg. Dipl. 596. Thorkelins Dipl. I 288.

følgende Aar, dog maatte have i frisk Minde¹. Paa dette Grundlag tør vi med stor Sandsynlighed trække Undergrænsen for Beretningens Affattelsestid endnu et Par Aar tilbage, hinsides 1212. Overgrænsen maa vi søge i Esbern Snares Dødsaar, 1204, og Pedersborgmageskiftet af 1205. Indenfor de syv Aar mellem 1205 og 1212 mener jeg, at den oprindelige Text eller i det mindste Afsnittet om Absalon og hans Frænder (»Relatio exacta«) maa være affattet. Det blev da efterhaanden klart, at Esbern Snares Sønner stillede sig afvisende og fjendtlig overfor Munkenes Ønske om at faa den halve Hovedlod efter Faderen udbetalt, medens Sunesønnerne paa deres Side ganske vist ingenlunde havde udredt deres fulde Skyldighed, men dog stadig paa haandgribelige Maader viste deres Velvilje og stillede alt godt i Udsigt, saaledes at man indenfor Klostermurene nærede det bedste Haab. Beretningerne om Esbernsønnernes og Sunesønnernes senere Holdning overfor Klostret maa skyldes den nærmeste Eftertid.

Nu mener jeg ogsaa paa Grundlag af den givne Datering at kunne udtale mig om, hvem det er, der staar bag denne Skildring af Klostrets ældste Godshistorie. Det er den højt fortjente Abbed Gaufrid, som i Aarene fra 1189 til 1214 forestod Klostret.² De to engelskfødte Abbeder Simon og Gaufrid har sammen med Absalon udført det store Organisationsarbejde, som Anlægget af Hvidernes Klosterstiftelse og Udformningen af dens økonomiske Grundlag var. Gaufrid har ønsket, at autentiske Oplysninger om det Værk, hvori han selv havde saa stor en Andel, skulde opbevares til Glæde og Gavn for Eftertiden, og han har sikkert, hvor de forhaandenværende Aktstykker og Optegnelser ikke slog til, ydet sit Bidrag ud af sin Hukommelse.

¹ Tienderne omtales p. 470 (fol. 3r) under Henvisning alene til Peder Sunesøns Gavebrev; der nævnes Bromme og Undløse, — cjendommelig nok har kun selve Peder Sunesøns Brev den fuldstændige Liste: Bromme, Bjergby og Undløse. Om Pedersborg-Mageskiftet se p. 474 ff. (fol. 5v).

² Han trak sig frivillig tilbage, men maa snart efter være død. SRD. IV 534. Ellen Jørgensen: Annales 165.

III.

Tidligere Forfattere, der har behandlet Skyldvurderingen, har interesseret sig mærkelig lidt for Spørgsmaalet om dens tidligste Forekomst, som det dog var naturligt at klare, inden man vil gaa til en nærmere Undersøgelse af dens Væsen.

Arup har her handlet ret, naar han har draget de ældste Vidnesbyrd fra Sorø Gavebog saa stærkt ind i Diskussionen (anf. Afh. 217 f.); men hans Behandling af dem kan jeg ikke erkende som nogen nøgtern og uhildet Fortolkning. Det er et energisk Forsøg paa en Bortfortolkning, som dog giver et tydeligt Indtryk af, at det er her Tampen brænder.

Hans Ræsonnement er følgende: Det er jo ikke originale Breve, vi har for os, og Referaterne kan i de færreste Tilfælde med Sikkerhed føres tilbage til et Brev. Det første Sted, hvor Jordskyldsangivelserne forekommer i et sikkert Brevreferat, er Peder Sunesøns oftere omtalte Gavebrev fra 1214, der efter Arups Opfattelse er den yngste Bestanddel i den oprindelige Beretning. De tidligere Vidnesbyrd reduceres da til at være indsat af Forfatteren, da han skrev i 1214, ud af hans faktiske Viden om, at saaledes var den paagældende Ejendom nu ansat ved den nylig stedfundne Vurdering, der skal have tjent som Grundlag for en ved denne Tid indført personlig Ledingskat.

Hele denne Betragtningssmaade forekommer mig allerede rent metodisk meget angribelig. Der er jo andre Alternativer end de to: enten et originalt Brev som Grundlag eller Forfatterens eget personlige Kendskab til Ejendommens Størrelse. Han kan have hentet sine Oplysninger fra Gavelister, fra Dødebogs- eller Kalendarienotitser, fra ældre Optegnelser af den ene eller anden Art, saaledes som Arup selv i et enkelt Tilfælde antager, nemlig ved Opregningen af det Gods, Klostret fik som en foreløbig Udbetaling kort efter Sune Ebbesøns Død, se Gb. p. 468 (fol. 1 v). At der maa have været saadant Materiale for Haanden i Klosters Ar-

kiv, siger sig selv, og dets Værdi er i denne Sammenhæng ikke ringere end Breve. Det afgørende Spørgsmaal er derfor ikke, om Gavebogens Oplysning gaar tilbage til et Brev eller ej, men om der er nogen Sandsynlighed for, at Forfatteren kan have tilføjet Jordbetegnelsen ud af sin egen Viden, og det vil i Virkeligheden sige: om vedkommende Gods paa hans Tid endnu var i Klosters Besiddelse.

Vi maa derfor under denne Synsvinkel Punkt for Punkt gennemgaa de Angivelser om Jordskylden, som findes i Gavebogens ældste Afsnit; men paa Forhaand maa jeg dog med al mulig Styrke hævde, at de idelig skiftende Jordbetegnelser, der forekommer i dette Afsnit, i sig selv gør det ganske overvejende sandsynligt, at Forfatteren simpelt hen har gentaget de Udtryk, han fandt anvendt i de Breve og ældre Optegnelser, som danner Grundlaget for hans Fremstilling. Nogen Tendens hos Forfatteren til at normalisere Jordbetegnelserne mærkes slet ikke¹.

Det er ialt fem Punkter, der her maa gennemgaaes.

¹ Der er ogsaa en anden Betragtning, som det er fristende at gøre gældende. En almindelig Skyldtaxation skal omkring ved 1213 være gennemført indenfor Sjællandske Lovs Omraade for at tjene til Grundlag for Ledingskattens Paaligning. Men det er vel et Spørgsmaal, om en saadan Taxation ogsaa er blevet foretaget indenfor de privilegerede Omraader. At Sorø Klosters gods, baade Grangierne og Fæstegodset, i Tiden inden Generalkonciliet af 1215, der begrænser Klosters Tiendeprivilegier og derigennem ogsaa paavirker det verdslige Privilegievæsen, har været fritaget for Ledingsydelse, er overvejende sandsynligt. Et Pavebrev af 1197 ¹⁰/₁ bekræfter Kongerne Valdemar I.s og Knud VI.s Privilegier »circa colonos monasterii de Sore, videlicet quod ab omni regio servitio sint liberi et immunes« (Suhm: Hist. af Danmark VIII 706). Det er mig ganske vist ikke klart, om servicium her generelt betegner alle de kongelige Ydelse, eller blot Nathold m. v. Men det maa betænkes, hvor tilfældigt det er, hvad der er overleveret af Privilegier. Sorø har sikkert, som Cistercienserne i det hele, hørt til de bedst privilegerede Klostre, og vi ved, at Vald. I havde indrømmet baade Præmonstratenserne, og Benediktinerne i Næstved og Venge, at deres Fæstere skulde være fritaget for enhver Ledingsydelse (Rep. 20, SRD. IV 337, Gertz: Script. min. II 166).

1. Gb. p. 467 (fol. 1v). Efter Toke Ebbeson fik Klostret som Udbetaling af hans halve Hovedlod to Ejendomme i Nordsjælland: in Hæsleröth terram x orarum in censu et in Lerholte terram de censu dimidiæ marcæ nummorum annuo. Det sidste er en tydelig Landgildebetegnelse og skal ikke diskuteres paa dette Sted, hvor vi udelukkende skal beskæftige os med Hesselrødejendommen.

Noget Aarstal for denne Overdragelse haves ikke, men den maa efter Sammenhængen antages at være sket kort efter Cistercienserklostrets Grundlæggelse i 1161. Den anføres sammen med en Række andre Gaver eller Overdragelser fra Medlemmer af Hvideslægtens snævraste Kreds, alle fra Absalonstiden og, saavidt man kan se, registrerede i kronologisk Orden. Det er en Gaveliste, der kun indeholder enkelte Indskud om de erhvervede Ejendommers senere Skæbne, og det er sandsynligt, at vi her har at gøre med en Fortegnelse, som Forfatteren, hvad enten han tilhører 13. Aarh. eller 15. Aarh., simpelthen har afskrevet efter et ældre Forlæg, idet han afslutter med nogle ubestemte Vendinger, som baade kan henføres til det ene og det anden Tidspunkt: »Alt dette ovennævnte Gods kom i Løbet af faa Aar til Klostret, og Brødrene afhændede viselig meget deraf for forskelligt Behov, noget bortbyttede de for bedre Gods, men noget har de beholdt den Dag i Dag«.

Om Hesselrødejendommen paa de 10 Øre Jord i Skyld ved vi ganske positivt, at den tidlig er blevet afhændet igen, og hvad Arup i sin Anmærkning 218 ff. siger for at afkræfte dette, er mig ganske uforståeligt. Den bortmageskiftedes til Roskilde Bispestol mod Skellerød, som atter afstodes til Kong Valdemar I mod hans Part af Byen Slagelsebo, Gb. p. 469 (fol. 2r). Disse Transaktioner maa altsaa være foregaaet inden Valdemars Død i 1182, og Erhvervelsen af Slagelsebo findes da ogsaa anført i Paveprivilegiet af 1182.

Det fremgaar af de her nævnte Omstændigheder, at der ikke med nogen Rimelighed kan tillægges en Forfatter i Begyndelsen af 13. Aarh. nogen Viden om, hvad den fjærntliggende Hesselrødejendom muligvis i hans Tid var blevet omvurderet til efter den formentlige nye Skyldtaxation. Den var kommet Klostret ganske ud af Sigte, og hvorfor skulde han forøvrigt indføre Taxations-satsen alene for Hesselrødgodset og ikke for Lerholtegodset? Naar Erslev¹ mener, at der efter »censu« kan være udeladt »annuo«, saa lader dette sig i al Fald ikke gøre ved det Udtryk, der anven-

¹ Valdemarernes Storhedstid 110 Anm. 1.

des ved Omtalen af Ejendommens Afhændelse (forud for 1182), hvor det ændret hedder »x oras terræ in censu«.

2. Gb. p. 468 (fol. 1v). Næste Gang Skyldtaxationen nævnes, er da Esbern Snares Søn, Niels Mule, vistnok som Sjælemesse-gave for sin Moder Ulmfrid, skænker Klostret Gods i Snertinge, »videlicet quatuor marchas et viij solidos terræ in censu«. Denne Erhvervelse opregnes sammen med Toke Ebbesøns Hovedlodsgave i den nævnte Liste over Hvide-Donationer, og den angives udtrykkelig at være nogen Tid ældre end Sune Ebbesøns Død (1186). Paa den anden Side har den ikke naaet at komme med i Pave Urban III.s Privilegiebrev af 10. Dec. s. A.¹, saaledes at den antagelig skal dateres netop til dette Aar 1186.

Som nævnt bærer den Liste, hvori Snertingegaven nævnes, Præg af at gaa tilbage til et ældre Forlæg. Det er derfor meget usandsynligt, at Jordbetegnelsen skulde stamme fra Forfatteren i det 13. Aarh.; men det maa indrømmes, at Muligheden er til Stede, for saa vidt som Klostret beholdt denne Ejendom indtil 1234, i hvilket Aar den afhændedes til Kong Valdemar².

3. Gb. p. 468 (fol. 2r). Den sidste Post i den nævnte Gaveliste er det Gods i Sigersted, som Ebbe Skjalmsøns Datter Gyde, Oluf Glugs Hustru skænkede, »videlicet xiiij oras terre in censu de terra communi et in ornumme dimidiam marcam«. Hvis den kronologiske Orden er overholdt, maa det antages, at vi med denne Gave er nær oppe imod Aarhundredets Slutning, og dette stemmer ogsaa godt med, at Sigerstedgodset ikke er registreret i Klosters ældste Paveprivilegier, ikke engang i det fra 1198, men nok i de senere fra 1228 og 1248. Paa den anden Side synes Gyde at være død langt tidligere, rimeligvis før 1179. I dette Aar begra-vedes Bisp Frederik af Slesvig i Sorøs nye Teglstenskirke³, medens vi om Gyde ved, at hun oprindeligt har hvilet i den gamle Kirke, hvorfra hun først i 1285 overflyttedes sammen med andre af Hviderne⁴. Muligvis har det da været en Aarrække, inden Godset er blevet udredt.

Hvad Jordbetegnelsen angaar, gælder det samme som ved Snertingegodset, at det rimeligste maa siges at være, at den

¹ Den findes i Absalons Beskærmelsesbrev og i Paveprivilegiet af 1198.

² Thorkelins Dipl. I 117.

³ SRD. I 280, IV 543.

⁴ Sstds. IV 540.

oprindelige Betegnelse fra Overdragelsen er blevet bibeholdt; men da Ejendommen formentlig var i Klosters Besiddelse helt ned til 1407 (Gb. p. 498, fol. 24r), er den Mulighed ikke absolut udelukket, at Forfatteren fra Begyndelsen af 13. Aarh. kan have haft en særlig Viden om en ny Vurdering.

4. Gb. p. 472 (fol. 4r-v). I Gavebogens Absalonsafsnit findes en Liste over en Række Erhvervelser i Slaglille, som Klostret senere atter maatte afhænde. Arup har udførlig behandlet dette Stykke (210, 212, 215, 218) og opfatter det som et senere Indskud, aldeles uden Forbindelse med Beretningens øvrige Indhold. Han antager, at det er en Fortegnelse optaget samtidig med eller umiddelbart efter, at disse Ejendomsoverdragelser fandt Sted, i Aarene nærmest efter 1214, da Atto efter Arups Antagelse skal have nedskrevet sin Beretning. Slaglillelisten bliver da et Monument over Attos egen Virksomhed som Abbed, et Minde om hans møjsommelige Forhandlinger med de mange Grundejere i Slaglille By.

Det er mig umuligt at se, at der er fremført et eneste Argument af Vægt, der kan støtte denne meget kunstige Fortolkning. Skulde Slaglillestykket være et Indskud fra 2.—3. Tiaar af det 13. Aarh., endda et Indskud af selve den Mand, der havde ført Forhandlingerne med Grundejerne i Slaglille, vilde det dog være et i en ganske uforklarlig Grad ubehændigt Sted at anbringe dette Stykke, midt i Afsnittet om Absalons Velgæringer mod Klostret. Men i Virkeligheden falder det udmærket i Traad med den løbende Fremstilling. Efter en Omtale af de mange Besiddelser, som Absalon havde skaffet Klostret ved Gave eller paa anden nærmere angivet Maade, nævner Forfatteren tilsidst — inden han gaar over til Absalons Testamente — nogle Erhvervelser, som Klostret fik »ved Absalons Forsorg«, altsaa, i Modsætning til de øvrige, uden hans direkte økonomiske Medvirkning ved vedkommende Godshandeler. Heri indgaar Slaglillestykket som et naturligt Led (det begynder da heller ikke med nogen ny Linje i Manuskriptet, saaledes som i Scriptores): *Procurante venerabili patre Absalon episcopo venerunt monasterio possessiones et bona, videlicet Nythorp . . . et Gøkstorp . . . , et villagium Othinstorp . . . partim commutacione . . . et partim donacione Petri Thorstensson . . . , possessiones quoque in Slau(l)ose)litle donacione, empacione et commutacione vt infra.* Sammenhængen er upaaklagelig. Det er muligt, at det hele Afsnit er indføjet ved Redaktionen i det 15. Aarh., men i saa Fald maa en gammel Optegnelse have tjent til Forlæg.

Vi har da al Grund til at følge Textens klare Ord og henføre Slaglilleerhvervelserne til Absalons Tid, og gaar vi dem efter i Enkeltheder, kan vi i al Fald paa et Par Punkter finde en væsentlig Støtte derfor.

Som den første af Grundejerne i Slaglille nævnes Trued Litle, »han som bygged Kirken der«. Slaglille Kirke er en romansk Bygning af Kamp- og Fraadsten, som rimeligst henføres til Tiden ved det 12. Aarh.s Midte og ihvertfald meget vanskeligt kan være yngre end ca. 1175; det bliver derfor unaturligt at føre hans Gave ned i det 13. Aarh.

Det opgives, at 4 Ørtug Jord i Skyld og $\frac{1}{4}$ Bol er erhvervet ved Mageskifte mod Gods i Ubby. Dette Ubbygods opføres i Absalons udaterede Beskærmelsesbrev fra hans Ærkebispetid (yngre end 1186, da det har Egbygodset, som Klostret fik efter Sune Ebbesøn) som værende i Klostrets Eje; men af Paveprivilegiet fra 1198, som ellers nøje følger Absalons Brev, er det ud-gaaet. Følgelig kan Erhvervelsen af denne Ejendom i Slaglille med største Sandsynlighed henføres til det mellemliggende Tidsrum¹.

Slaglillelistens afsluttende Bemærkning om, hvorledes disse Erhvervelser »efter Absalons Død« igen paa forskellige Maader kom bort fra Klostret — til Bispegaarden i Bjernede, til Arvingerne efter de tidligere Besiddere etc. — støtter yderligere, at selve Erhvervelserne er sket i Absalons Levetid, forudsat at vi kan være sikre paa, at ogsaa dette Stykke hører med til den oprindelige Text. Der kan maaske være nogen Tvivl herom, men det forekommer mig dog overvejende sandsynligt². Noget Bevis mod, at de faktiske Oplysninger, Stykket indeholder, kan hidrøre fra Begyndelsen af 13. Aarhundrede, ser jeg i al Fald ikke, at der kan føres. Sune Ebbesøns Hovedgaard i Bjernede kan hans Søn Peder, Roskildebispen, have arvet og overdraget til sin Bispestol inden det Tidspunkt, da Sorømunken skrev sin Beretning³. Naar Arup mener, at Slutningen af Slaglillestykket blot

¹ Naar Slaglille ikke findes anført særskilt hverken i Absalons Brev eller Pavebrevet fra 1198, hænger det formentlig sammen med, at disse Jorder sammen med Slagelsebo blev drevet af Klostrets Konverser under Grangien »Slagløse«.

² Muligvis er det saaledes, at dette Afsnit i den oprindelige Text har været udførligere, men at det ved Redaktionen i det 15. Aarh. er blevet skrevet stærkt ned, fordi det handlede om tabte Besiddelser, der var uden Betydning i Klostrets Godshistorie.

³ Vi ved i al Fald, at den i 1287 ejes af Bispestolen, se »Festskrift til Kr. Erslev« 146.

er en Konjektur af en Mand, der undrede sig over, at Klostret først ved Bjernedemageskiftet i 1414 atter fik Ejendom i Slaglille, saa er dette sidste en Misforstaaelse. Vi kender fra Gavebogen en Række Erhvervelser fra Aarene 1260—77 og fra 1367¹. Den Oplysning, der gives om, at noget af Godset atter er afhændet til Arvingerne efter de tidligere Ejere, er ogsaa for positiv, til at den kan forklares som en løs og tilfældig Konjektur.

I alle Tilfælde ser jeg ingen Grund til at betvivle, at Slaglilleerhvervelserne stammer fra Slutningen af 12. Aarh. Selve Listen er muligvis affattet lidt senere. Den opregner omhyggelig baade Navnene paa de tidligere Grundejere og Størstedelen af deres Ejendomme, der snart angives i Bol, snart i Skyldjord, det sidste altid under Formen: »ij oræ terræ in censu«. Man vil lægge Mærke til, at ved to af Personerne anføres — ikke som ellers sædvanligt deres Patronymikon, men, omvendt, hvem deres Sønner var: Aage, Fader til Skjalm, og Jon, Fader til Adam. Skjalm og Adam har altsaa været velkendte i Klostret, dengang Beretningen blev nedskrevet. De har vel boet i Slaglille eller i al Fald paa Sorøegnen, og maaske er det de »Arvinger efter tidligere Grundejere«, som køber deres Fædrenejord tilbage. Det lille Træk tyder paa, at der er gaet nogen Tid, maaske et Par Aartier, siden Overdragelsen fandt Sted; en ny Generation er i Fremvæxt.

Hvis Gavebogens ældste Afsnit er affattet ca. 1210, falder dette meget naturligt. Det var Abbed Gaufrid, der under Absa-

¹ Gb. p. 483 (fol. 11 v—12 r), p. 502 (fol. 28 r—v). — Ogsaa den følgende Bemærkning (p. 473) om Ejendomme i forskellige Byer, der atter er afhændet (»jam absunt«) kan i og for sig godt stamme fra den oprindelige Redaktion først i det 13. Aarh. Ejendommene i Ubbby, Havnelev og Faardrup er antagelig allerede kommet Klostret af Hænde inden 1198, da de er udeladt i Paveprivilegiet fra dette Aar, medens de findes anført i Absalons lidt ældre Beskærmelsesbrev, jfr. ovfr. p. 73 (den Ejendom i Havnelev, som afhændedes i 1402, og som Arup 212 Anm. 4 vil drage ind i denne Sammenhæng, var først erhvervet 2 Aar før, se Gb. p. 499 (fol. 25 r)). Ejendommen i Skørpinge skødes i Biskop Peder Sune-søns Tid dels til Hr. Knud Knudsen, dels til Roskildeprovsten Toke (Gb. p. 473 og 483; det sidste Sted har Udgaven urigtig »Skippingæ« for »Skirpingæ«). Kun om Vindinge- og Kværkebyejendommenes Skæbne vides intet positivt: de findes i Pavebrevet af 1198, men omtales aldrig senere. En Bemærkning tilsidst i dette Afsnit om Gods i Faxe, der atter er udstreget (og ikke medtaget i Scriptores), ser jeg bort fra, da det tydeligt er en Tilføjelse.

lons Auspicier i 1180erne og 1190erne havde samlet Slaglillebesiddelserne sammen, og da han paa sine senere Dage lod Beretningen om Klosters Godshistorie nedskrive, har han kunnet supplere de tørre Opgivelser, som han vel hentede fra en Godsliste, med nogle faa Smaabemærkninger om de enkelte Ejere. Jordbetegnelsernes Gyldighed for Beretningens Affattelsestid, ca. 1210, kan slet ikke bestrides; men det er ogsaa overvejende sandsynligt, at de er gyldige for Erhvervelsestidspunktet, Slutningen af det forrige Aarhundrede, saa meget mere som Ejendommene muligvis atter er afhændede allerede inden 1210.

5. Gb. p. 484 (føl. 12v). Ridderen Tule Bosøn af Ebbe Glugs Æt skænkede i 1206 Klosteret »duos solidos terræ in censu in Aldenbergh«. Notitsen herom skyldes et senere Indskud paa sidste Side i A, men dette er dog et indre redaktionelt Anliggende, da den i al Fald sikkert bygger paa en gammel Kilde. Arup mener (216 Anm. 3), at den ikke støtter sig til noget Brev¹ og vil deraf drage den Konsekvens, at Jordbetegnelsen er indsat af Notitsens Forfatter, der kunde vide Besked derom, eftersom Klosteret ikke havde afhændet Ejendommen. Imidlertid maa man lægge Mærke til, at Gavebogen umiddelbart efter nævner, at den øvrige Del af Oldebjerg (en lille By i Lyngesogn) havde Klosteret erhvervet lang Tid forud. Hr. Tules Gave er altsaa føjet til en tidligere Besiddelse, om hvis Erhvervelsestid og Størrelse intet nærmere siges (og sikkert intet vidstes). Under disse Omstændigheder kan man vanskelig tænke sig en speciel Viden om, hvad netop det i 1206 erhvervede Stykke af Byen siden er blevet ansat til i Skyld.

Af de fem Tilfælde fra Sorø Gavebog, som jeg her har diskuteret, gælder det altsaa i hvert Fald om Nr. 1, at vedkommende Ejendom atter paa et tidligt Tidspunkt var afhændet af Klosteret, saaledes at den Forklaring er udelukket, at en Munk, der skrev i 13. Aarh.s Begyndelse, her har indføjet nogle Satser fra en da nylig foretagen Taxation. Ogsaa ved Nr. 4 og 5 er der Forhold, der direkte taler imod den i sig selv lidet rimelige Antagelse, at der

¹ Vendingen »scotans in possessionem perpetuam anno domini 1206« tyder ikke meget derpaa, siger han; denne Vending kan vel i og for sig være ligesaa god som den, der benyttes ved Referatet af Pedersborgmageskiftet »facta est scotatio per alterutrum anno domini 1205«, og her regner Arup udtrykkelig (216) med et Mageskiftsbrev, som han lægger megen Vægt paa.

skulde være indsat Jordbetegnelser ud fra en ny Taxering. Hvorfor skulde ogsaa en saadan »Regulering« være sket udelukkende i disse faa Tilfælde? Og hvorfor anføre den ene Halvdel af Slaglille med de gamle Bolbetegnelser, den anden Del med de nye Skyldtaxter, eller den ene Ejendom i Nordsjælland med Landgilde, den anden med Skyld?

Selvfølgelig vilde Forholdet have ligget væsentlig klarere, hvis vi havde haft virkelige originale Breve at støtte os til, thi da havde hele den foranstaaende Diskussion været overflødig. Men vi maa jo for det 12. Aarh. nøjes med den fattige Overlevering, som nu engang er i Behold, og søge at finde os til Rette dermed. I Stedet for Vished maa vi nøjes med Rimelighed og Sandsynlighed, og jeg mener at have godtgjort, at man ikke med nogen rimelig Sandsynlighed kan underkende Gavebogens Vidnesbyrd. Forfatteren i det 13. Aarh. og efter ham Afskriveren i det 15. Aarh. har gengivet de Jordbetegnelser, der forefandtes i Breve eller andre Optegnelser fra Erhvervelsestidspunktet. At forklare det hele som Fejlskrifter, Misforstaaelser eller ukorrekte Referater, er heller ikke nogen fremkommelig Udvej, dertil er Vidnesbyrdene for mange.

Det kunde maaske synes noget dristigt at bygge paa disse spredte Vidnesbyrd, der tilmed alle stammer fra en og samme Kilde. Overfor en saadan Indvending er der Grund til at gøre opmærksom paa, hvor overordentlig faatallige Jordbetegnelser der overhovedet kendes fra disse tidlige Tider. I en omstaaende Tabel har jeg givet en — forhaabentlig ikke alt for mangelfuld — Liste over de indenfor Sjællandske Lovs Omraade kendte Jordbetegnelser i Breve og Brevreferater og andre Erhvervelsesoptegnelser fra Tiden inden 1250¹. Man vil se, at denne Liste ialt kun

¹ Naar en og samme Ejendom nævnes med samme Jordbetegnelse i Privilegiebreve o. l. er kun den ældste Forekomst nævnt, undtagen naar der er Tale om dens Overdragelse til en ny Ejer. Ved Mageskifter er de to Parters Gods opført hver for sig. Efter Angivelse af Godsets Beliggenhed nævnes i Parentes Ejeren; ved Afhændelse af Gods nævnes her den, der afhænder.

Jordbetegnelser fra sjællandske Lovomraade inden 1250

	Tid	Beliggenhed og Ejer	Jordbetegnelsens Art	Henvisning
1	1085 ²¹ / ₅	Gods paa Amager og i Øst-sjælland (Kong Knud d. Hellige)	Bol	L. Weibull: Lunds Domkyrkas Necrologium 3 ff.
2	1135 ⁰ / ₁	Gods paa Amager (Kong Erik Emune)	Bol	Dipl. Suec. I 48
3	1135 ²⁰ / ₁₁	Gods i Sydsjælland, Møen og Falster (Peder Bodilson og hans Slægt)	Bol	Thorkelin I 5
4	1135	Gods paa Sjælland og Amager (Kong Erik Emune)	Bol	Thorkelin I 4
5	ca. 1140—50	Spredt Gods paa Sjælland (Toke Skjalmsøn)	Bol	Sorø Gb. p. 465
6	1157—82	Gods paa Møen (Næstved Sct. Peders Kl.)	Bol	SRD. IV 337
7	kort efter 1161	Hesselrød, Lerholte (Toke Ebbesøn)	terram 10 orarum in censu terram de censu dimidiæ marcæ nummorum annuo	Sorø Gb. p. 467
8	1161—77	Vedleby (Absalon)	Bol	Sorø Gb. p. 469
9	1161—82	Gudum, Ottestrup, Rosted (forskellige Ejere)	Bol	Sorø Gb. p. 468
10	1161—82	Hesselrød, Lerholte (Sorø Kloster)	10 oras terræ in censu terram de censu dimidiæ marcæ nummorum annuo	Sorø Gb. p. 469
11	1161—82	Vemmelev (Roskilde Bispestol)	Bol	Sorø Gb. p. 470
12	1161—82	Stenstrup (Sorø Kloster)	Bol	Sorø Gb. p. 472
13	ca. 1161—84	Foreslev (Fru Cecilia af Borg)	Bol	Sorø Gb. p. 467
14	1164 ⁸ / ₀	Spredt Gods paa Sjælland og Møen (?) (Valdemar I)	Bol	Thorkelin I 20 ff.
15	ca. 1170	Gentofte (Esrom Kl.)	Bol	Cod. Esr. Nr. 99
16	? 1186 ²¹ / ₁₀	Brønshøj (Absalon)	Bol	Kbhvns. Dipl. I 1
17	ca. 1186	Snertinge (Niels Mule)	4 marchas et 8 solidos terræ in censu	Sorø Gb. p. 468
18	kort eft. 1186	Spredt sjællandsk Gods (Sune Ebbesøn)	Mark Guld (marcas auri, oras auri, quadrantem auri)	Sorø Gb. p. 468

Jordbetegnelser fra sjællandske Lovomraade inden 1250

	Tid	Beliggenhed og Ejer	Jordbetegnelsens Art	Henvisning
19	1191—1214	Sjællandsk (?) Gods (Bisp Peder Sunesøn)	terrām 10 marcarum auri	Suhm IX 776
20	1191—1225	Laaland (Bodil Hemmingsdatter)	Landgilde ? Skyldsætning ?	Rep. Udat. 69 (jfr. SRD. IV 403)
21	før 1194	Bjeverskov (Provst Asser)	Bol	Sorø Gb. p. 470
22	1199	Alsted (Johannes Sunesøn)	Bol	Sorø Gb. p. 478 Jurid. Tidsskr. XXV 313
23	1199 ⁸ / ₆	Spredt sjællandsk Gods (Absalon)	terrām de pensione 17 ¹ / ₂ solidorum annua terrām 20 solidorum pensionis annuæ terrām reddentem 26 nummos	Sorø Gb. p. 473
24	før 1200	Sigersted (Gyde Ebbesdt.)	14 oras terræ in censu de terra communi et in ornumme dimidiam marcām dimidium mansum terræ	Sorø Gb. p. 468
25	før 1200	Slaglille (forskellige Ejere)	Bol, delt i quadrantes dimidia marcha terræ in censu (Skyldjorden aldrig som Del af Bolene)	Sorø Gb. p. 472
26	før 1200	Gods i Nordsjælland (Esrom Kl.)	terrarum 4 solidorum	SRD. VI 139
27	ca. 1200	Egeslev (Knud Jørgensen)	quidquid habet in Eggæsløff preter ¹ / ₂ marcām auri ¹	SRD. IV 352
28	1202—14	Nordsjællandsk Gods (Niels Grevesøn)	4 marchas auri	Cod.Esr. Nr.144
29	1205	Midtsjællandsk Gods (Johannes Camerarius)	Bol marcām et dimidiam annui census terrām 13 solidorum in censu annuo	Sorø Gb. p. 474 ff.
30	1205	Spredt sjæll. Gods (Sorø Kloster)	Bol terrām reddentem 3 ¹ / ₂ solidos terrām de 21 marcis auri terrām de 3 marcis argenti	Sorø Gb. p. 475
31	1205—14	Skørpinge (Sorø Kloster)	Bol	Sorø Gb. p. 475

¹) Dette Udtryk er noget tvetydigt, men det forekommer mig rimeligst at forstaa det saaledes, at ¹/₂ M. Guld Jord er undtaget (preter kan jo ogsaa betyde »foruden«). Jfr. Vald. Jordebog, ed. O. Nielsen 32: In Syne totum preter unum quadrantem.

Jordbetegnelser fra sjællandske Lovomraade inden 1250

	Tid	Beliggenhed og Ejer	Jordbetegnelse	Henvisning
32	1206	Oldebjerg (Tule Bosøn)	2 solidos terræ in censu	Sorø Gb. p. 484
33	1214	Broby (Peder Sunesøn)	de 3 mansis et 2 oris terræ in censu	Sorø Gb. p. 475
34	1221—24	Broby (Sorø Kloster)	terram 16 nummorum in censu in manso Gurdhæbol ¹	Sorø Gb. p. 475 og 485
35	før 1228	Aasø (Andreas Sunesøn)	Bol	Sorø Gb. p. 474
36	1241 ²² / ₆	Gods i Ramsø H. (Otto af Brunsvig)	in censu 7 horarum censum unius marce	Thorkelin I 133
37	1243 ⁴ / ₇	Gods i Voldborg H. (Simon af Høm)	3 oras terre in censu	Thorkelin I 137
38	1244	Broby (Johannes Dam)	terram ad dimidiam marcam in censu	SRD. IV 351
39	1245—75	Ørslevvestre (forskellige Ejere)	8 solidis terræ in censu 2 solidis terræ etc.	Sorø Gb. p. 482
40	1246 ¹⁷ / ₈	Nøddebo (Sakse Torbjørn- søn)	1 hora terre in censu	Cod. Esr. Nr. 100
41	1248 ¹⁸ / ₁₁	Lille Værløse (Jon Jonson Litle)	terram 19 horarum et 1 solidi in censu	Cod. Esr. Nr. 109
42	1248 ¹⁸ / ₁₁	Langerød og Ordrup (Es- rom Kloster)	terram 1 marce et 2 solidorum in censu	Cod. Esr. Nr. 109

¹⁾ Jfr. Sorø Gb. p. 507 (1269 ¹⁰/₄): oram census terre in Solbjerghe sitam in manso dicto Wimundebool.

omfatter 42 Numre, og af disse gaar de 23 tilbage til Sorø Gavebog; for Tiden inden 1215 er 20 Tilfælde af ialt 33 sorøanske. Fra Valdemar Sejrs senere Tid har vi Kong Valdemars Jordebog med dens talrige Vidnesbyrd om Skyldtaxationen baade for Sjælland, Laaland og Falster. Men Sorøbogen er altsaa den ganske dominerende Hovedkilde for vor Viden om de i den ældre Valdemarstid benyttede Jordbetegnelser, og det er slet ikke udelukket, at dette hænger sammen med, at dens Angivelser delvis gaar tilbage til Optegnelser af anden Art end egentlige Breve, jordebogsagtige Notitser eller lign. I selve Brevene synes der i denne Periode at have været en overordentlig ringe Tilbøjelighed til detaljeret at

gøre Rede for den omhandlede Ejendoms Størrelse, saaledes som vi ser af Afskrifterne i de to Brevbøger fra Esrom og Æbelholt Klostre. Som Regel indskrænker man sig til mere ubestemte Vendinger som mansio, curia, prædium, locus, terra uden nøjere Angivelse af Størrelsen. Man anfører, at det er alt, hvad N. N. ejer i denne By, eller at vedkommende Ejendom er saa og saa stor en Part af Byen. Det sidste er naturligvis en udmærket fyldestgørende Betegnelsesmaade, men det var kun i de sjældneste Tilfælde, at Andelen lod sig udtrykke i en simpel Brøk, og med de mere sammensatte regnede man ikke gerne.

IV.

Spørgsmaalet om Jordskylden eller Skyldjorden, terra in censu, har i de sidste hundrede Aar været Genstand for en Række Undersøgelser med stadig nye Forklaringer af dette vanskelige Begreb. Med Navnene Velschow, Paludan-Müller, Kr. Erslev, P. Lauridsen, Erik Arup er givet Hovedstadierne i Forskningens Gang, som jeg forøvrigt ikke skal behandle historisk.¹ Erslevs Undersøgelse i »Valdemarernes Storhedstid« betegner med sin klare Redegørelse for Kildematerialets Vidnesbyrd et stort Fremskridt i rationel Forskning og overflødiggør i det væsentlige den ældre Litteratur paa dette Felt. Lauridsens Kritik af den Erslevske Opfattelse i Aarb. f. nord. Oldkyndighed, 1903, er sikkert paa adskillige Punkter berettiget, saaledes i Spørgsmaalet om Udsæden som et Værdimaal for Jorden; paa andre væsentlige Punkter finder jeg derimod baade hans Kritik og hans egen positive Fortolkning uholdbar.

Overfor Paludan-Müller har Erslev fastslaaet, at de Maal, som Vurderingen nævner, ikke er Kornmaal, men Metal, idet Mindstemaalet er Penning, ikke Skæppe, og han drager

¹ Joh. Steenstrup har i sine overordentlig værdifulde Studier over Valdemarstidens Samfundsforhold ikke ydet nogen særlig afgørende Indsats paa dette Omraade. Han fulgte oprindeligt nærmest Paludan-Müller, senere P. Lauridsen.

deraf den nærliggende Slutning, at der med Skyld, »census«, maa forstaas en Afgift. Paa Valdemarernes Tid benyttedes census baade om den privatretlige Landgilde til Grundejeren og om Afgifter til Staten, f. Eks. Midsommergælden. Det afgørende nye ved Erslevs Opfattelse er nu, at han forklarer Skyldvurderingen som en offentlig Skatte-taxation, der har tjent til Grundlag for Ledingsafgiften. To Øre Jord i Skyld eller Jord paa to Øre i Skyld betyder Jord, hvoraf der i Ledingsafgift skulde udredes 2 Øre Sølv.

Lauridsen har imidlertid gjort opmærksom paa, at en saa fint udviklet Skatteligning, som denne Forklaring forudsætter, ikke fandtes, idet Erik Klippings Forordning for Sjælland af 26. Maj 1284, § 11¹, opererer med langt grovere Ligningssatser. Selv indfører han en helt ny Forklaring af Skyldvurderingens Maal. De er hverken Kornmaal, som Paludan-Müller vilde, eller Metalmaal, som Erslev har ment², men Jordmaal. Til dette Resultat naar han ved en Sammenstilling mellem de sjællandske Skyldmarkbetegnelser og de i det øvrige Land, særlig paa Ribegnen, paa-viselige Udsæds-Jordmaal, Mark, Øre, Ørtug, Skæppe Jord. Jeg ser bort fra, at disse Jordmaal ikke med Sikkerhed kendes fra Valdemarstiden³. Værre er den Vanskelighed,

¹ Aarsberetn. f. Geheimearchivet V 22.

² Lauridsen mener (14) direkte at have paavist, at der ikke kan være Tale om Metalmaal; hvad han i Virkeligheden har paavist, er dog kun, at Maalene ikke ligefrem kan være Ledingsskyld.

³ Vanskelig er Fortolkningen af Eskils Gavebrev af 1145 til Lunds Domkirke (se Dipl. Suec. I 49 og 52) hvorved han opretter forskellige Præbender »cum terris et censu subscripto«. Det forekommer mig rimeligst med Erslev (28) at opfatte de her anførte Mark, Øre og Ørtug som Landgilde (census), men naar Lauridsen (26 Anm. 3) vil forklare dem som Jordmaal, tør jeg ikke afvise denne Fortolknings Mulighed, da der i Brevet anføres andre Afgifter (af Øer m. v.), hvorpaa der kan være tænkt med den i Indledningen nævnte census. — Her skal ogsaa nævnes, at nogle Grangier, som Esrom Kloster ejede i Tjæreby Sogn, i et Brev fra Slutn. af 12. Aarh. som er afskrevet i Æbelholt Klosters Brevbog (SRD. VI 139, se Listen p. 78, Nr. 26) er betegnet ved »terræ 4 solidorum«. Udtrykket kan tages til Indtægt enten som en Skyldtaxation, hvor »in

at disse Jordmaal regner med Skæpper, medens de sjællandske Skyldmaal regner med Penning (jfr. Erslev 54). Denne Vanskelighed forekommer mig ganske uovervindelig. Hvad Lauridsen 31 ff. fremfører for at gøre en saadan Inkongruens forklarlig, kan jeg ingen afgørende Betydning tillægge¹; de Exempler, der gives paa, at man har opfattet Denar eller Penning Jord som et Jordmaal, altsaa som det samme som en Skæppe Jord, er fra den senere Middelalder, da Censusberegningen var ved at gaa af Brug, og man i hvert Fald ingen klar Forestilling havde om, hvad det egentlig var, der laa bagved dens Tal. Steenstrup, der (i Danmarks Riges Historie) slutter sig til Lauridsens Fortolkning, forklarer Anvendelsen af Penningen som Maal for Kornet derved, at virkelig engang i fordums Tid en Skæppe Sæd havde kostet 1 Penning, saaledes som det fortælles om Erik Ejegods Dage². Paa lignende Maade udtrykker ogsaa Arup sig. Det er dog ingen virkelig Forklaring, saalænge man ikke gør det forstaaeligt, hvorfor kun Skyldvurderingen anvender Metalmaal, medens de Udsæds-Jordmaal, som skal have været Forbilledet eller Forudsætningen derfor³, kun anvender Kornmaal. Nej, Skyldvurderingens Metalmaal i Forbindelse med Udtrykket in censu, d. v. s. i eller til Skyld, gør det urimeligt at opfatte dem som en Udsædsangivelse.

Lauridsens Forklaring af Ordene in censu slutter sig til hans øvrige Fortolkning. Medens Erslev betragter Censubegrebet som det afgørende for Forstaaelsen af Taxationen, skyder Lauridsen det nærmest til Side som en adjektivisk

censu«, som det saa ofte er Tilfældet, er udeladt, eller ogsaa som et Udsæds-Jordmaal. Jeg finder dog Sammenhængen saa lidt klar, at jeg helst ingenting vil bygge derpaa.

¹ Penning Jord forklares meget kunstigt som et »neutralt« Navn for en normaliseret Hartkornskæppe Jord, idet den virkelige Kornskæppe havde en forskellig Udsædsevne for Rug og Byg (33).

² Jfr. Paludan Müller: Studier II. Om Kong Valdemars Jordbog 72 ff.

³ De brugelige Arealmaal, som Arup siger, anf. Afh. 220.

Hosstilling, eller rettere sagt, det hele Udtryk *terra in censu* kobles sammen og gives Betydningen Skyldjord, Skattejord, man kunde maaske endnu klarere sige skattepligtig Jord. De i Taxationen nævnte Mark, Øre o. s. v. er Maal af Jord, Skyldjord, ikke Jordskyld.

De terminologiske Udtryk giver i Virkeligheden ikke nogen sikker Vejledning om, hvorvidt det er Skylden eller Jorden, Markbeløbene tager Sigte paa, thi Sprogbrugen er i en for os beklagelig Grad mangeartet, uklar og vakkende. Lige fra Begyndelsen møder vi i Kilderne de to parallelle Udtryk »*duas oras terræ in censu*« og »*terra duarum orarum in censu*«. I det første Tilfælde kan Maalene sproglig set kun henføres til Jorden, og det gælder naturligvis end mere de talrige Tilfælde, hvor de to sidste Ord »*in censu*« er udeladt; det er dog en oplagt Abbreviatur, som man ikke skal bygge for meget paa. Det andet Udtryk er mere tvetydigt, men Maalene henføres dog her naturligst til Skylden: Jord paa to Øre i Skyld¹. Klart er det derimod igen, naar *terra* helt udelades, saaledes som vi ser det i det ældste originale Brev, hvori Skyldtaxationen forekommer, Otto af Brunsvigs Brev af 1241 ^{22/6} om Gods, han afhænder til Antvorskov Kloster²: *in censu 7 horarum in Bothorp et census unius marce in Gamelrut etc.* I Peder Olufsen af Karises Testamente fra 1261 ^{22/3}³ tales paa samme Maade om »*unam oram scyld*« o. s. v. Hermed kan ogsaa jævnføres et Udtryk i et Brevreferat fra 1244 i Næstved Gavebog: *terram ad dimidiam marcam in censu*⁴, der kun kan oversættes: Jord paa en halv Mark i Skyld. I Forordningen for Sjælland af 26. Maj 1284 hedder det »en Mark Skyld i Jord«.

¹ Jfr. det ganske utvetydige Udtryk i et Referat af Mageskiftebrev fra 1205, Gb. p. 475: *terram 13 solidorum in censu annuo*, Jord paa 13 Ørtug i aarlig Skyld (Landgilde).

² Thorkelins Dipl. I 133.

³ Erslev: Testamenter 9.

⁴ SRD. IV 351. Jfr. Rep. 323 (1263 ^{9/11}): *quandam terram in H. videl. unam half mark skyld*. Rep. 699 (1298 ^{20/12}): *1/2 markskyld de nostra terra in L.*

Vi ser altsaa, at Markbeløbene snart henføres til Jorden, snart til Skylden, men Grundbetydningen kan dog kun være én, det andet Udtryk maa være afledt. Og her forekommer det mig, at »Jordmarken« bedre end »Skyldmarken« lader sig forklare som afledt. Der er jo ingen, der kan drage i Tvivl, at Skyldtaxationen, uanset dens egentlige og oprindelige Grundbetydning, brugtes som en Jordbetegnelse, og dette Forhold kan have paavirket Sprogbrugen. Hvis vi har at gøre med en stivnet, hurtig forældet Taxering af Ejendommens Skyld, og denne Taxering faktisk benyttedes til at betegne Ejendommens Størrelse, kan en Drejning af den korrekte, oprindelige Terminologi meget vel forklares.

Mere vanskeligt vilde det være at forklare sig den modsatte Udvikling. Hvis Tallene i Virkeligheden betegner visse Arealmaal Jord (Skattejord), hvis der med 1 Øre Skyldjord skal forstaas et paa Grundlag af Udsæden beregnet Maal af skyldpligtig Jord, er det besynderligt at kalde det 1 Øre Skyld. Eller for at tage det ganske skarpt ved at bruge de mindste, ominøse Maal: naar Kilderne taler om en Penning Skyld, skal der megen Fortolkningskunst til at faa dette til i Virkeligheden at betyde en Skæppe Jord. Jeg tager med Vilje min Tilflugt til disse Metalmaal, idet jeg er klar over, at vi her har det egentlige, afgørende Argument.

Arup har kombineret Erslevs og Lauridsens Opfattelser. Han følger Lauridsen i hans Forklaring af Maalene som Jordmaal, men bibeholder Erslevs Tolkning af census som en paa Grundlag af en ny Taxering paalignet Skatteafgift. Hvad der skete paa Sjællandske Lovs Omraade med Skyldtaxationen, hedder det, anf. Afhdl. 220, var dette, at hver enkelt Bondes Jordejendom fastsloges af Kongens Ombudsmænd efter de brugelige Arealmaal, Mark Jord, Øre Jord, Ørtug Jord (det mindste Maal nævnes forsigtigvis slet ikke!), og i Forhold dertil sattes han i Skat. Den Skat, det gjaldt at paaligne, var den nye personlige Ledingskat, som efter Arups Fremstilling i 2.—3. Tiaar af 13. Aarh., først paa Sjælland og derefter i Jylland, træder i Stedet

for den tidligere Ledingsydelse med tilhørende Ledingsafløsning.

Spørgsmaalet om Indførelsen af den personlige Ledingskat ligger som saadan ganske uden for denne Undersøgelses Rammer. Hvad der her har Interesse, er den særlige Udformning, som Arup har givet Erslevs Opfattelse af Skyldtaxationen ved at knytte den til denne Omlægning af de gamle Ledingsbyrder. Efter den Opfattelse af Sorø Gavebogs ældste Afsnit, som Arup har villet gøre gældende, og som jeg i det foranstaaende har taget Stilling til, kan den nye Jordbetegnelse ikke paavises før 1214, men viser sig nu pludselig at være i almindelig Brug paa Sjælland¹ og maa følgelig antages at stamme fra de nærmest foregaaende Aar. Dens bratte Optræden fremhæver formentlig dens Karakter af en af Regeringen gennemført Taxation, der skal tjene til Grundlag for en Skatteopkrævning. Efter at Skattetaxationen var foretaget, er da den nye Skat blevet gennemført i 1213. Den maa antages at have betydet en væsentlig Forøgelse af Ledingskattebyrden, og Regeringen banede derfor Vej for den ved i en Aarrække at stille meget store Krav til Befolkningen »ved Udbud af virkelig Leding til stedse fjernere Egne og stedse farefuldere Togter« (220), saaledes som det paavises ud fra de mange Ledingsnotitser i Valdemaraarbogen. Paa denne Baggrund tillægges der Aarbogens Notits for Aaret 1213 »expedicio in Dacia quievit« en dybere Betydning. Den fortolkes saaledes, at i dette Aar »udbødes der vel Leding, men den »stilledes i Bero«, fordi Bønderne paa sjællandske Lovs Omraade det Aar overfor det truende Udbud gik ind paa at betale Ledingsafløsning efter Skyldtaxationsansættelsen« (221). I de følgende Aar udbyder Regeringen derefter ikke Leding; først da Skatteforøgelsen var indarbejdet i Sjælland, tager den i 1219 atter fat.

Det er klart, at i denne sindrige Kombination er det

¹ Arup siger: paa Sorøegnen (anf. Afh. 219), men en saadan Begrænsning er ikke berettiget, da de Vidnesbyrd, hvormod det drejer sig, ogsaa gælder Nordsjælland.

Vidnesbyrdet fra Sorø Gavebog, der bærer det hele. I det Øjeblik det er godtgjort, at det gamle Stykke Godshistorie er ældre end 1213¹ og tilmed gengiver ældre Breve eller Optegnelser, at Skyldjordsbetegnelsen ikke optræder brat, men er belagt med en Række Vidnesbyrd, som fordeler sig jævnt over Tiden fra 1160erne til ca. 1210, i samme Øjeblik glipper ethvert Bevis for den tilsyneladende ellers meget rimelige Antagelse, at der er direkte Sammenhæng mellem Skyldtaxationen og Indførelsen af en personlig Ledingsskat, og der bliver slet intet Grundlag tilbage for at datere hverken Taxationens eller Skattens Indførelse paa Sjælland just til 1213.

For Jydske Lovs Omraade mener Arup, at den nye personlige Skat er blevet indført et Tiaar senere, 1223 eller 1224, men ogsaa her er Bevisgrundlaget i Uorden.

Ogsaa her er det for saa vidt lykkedes at konstruere en rimelig historisk Sammenhæng op (192 ff.). Bønderne er paa dette Tidspunkt trættede af de store Estlandstog, medens Statsmagten paa sin Side maa finde paa Udvej til nye, forøgede Skatter for at skaffe Kongen og hans Sønner fri af Fangeskabet. Selve Beviset for denne Datering er imidlertid kun en Misforstaaelse af en Passus i Jydske Lov III 9, hvor det til Bestemmelsen om, at Klostermænd ikke efter 1215 maa købe Jord, som Landeværn gik af, etc., tilføjes: dette holdes baade om graa Munke og om sorte Munke og om alle Munke. Arup mener, at denne Passus er en senere Tilføjelse til Lovparagraffen, hvis oprindelige Del skulde være formuleret, inden Franciskanerne og Dominikanerne erhvervede Ejendom i Danmark. Tidspunktet herfor ansættes til Midten af 1220erne, hvilket ogsaa er angribeligt; men Hovedsagen er dog, at der med Graamunkene (»grisei monachi«)² slet ikke menes Franciska-

¹ Allerede de faa Aars Tilbagedatering bringer alvorlig Forstyrrelse, thi Grundejerne kan ikke antages selv at have benyttet Regeringens nye Taxation, førend de havde anerkendt de Skatter, som den skulde tjene til Grundlag for.

² Se f. Ex. SRD. V. 249 ff.: griseis monachis de Cara Insula.

nerne men Cistercienserne, med de sorte Munke Benedikterne; det var de to største og rigeste og mest privilegerede Munkeordener i Landet, og Bestemmelsens Form er derfor i sig selv meget forstaaelig. De to Tiggermunkeordener hed derimod Graabrødre og Sortebrødre, og de bærer i officielt Sprog overhovedet ikke Munkenavnet.

Der er vist ingen Grund til at føre noget nærmere Bevis herfor; mest overraskende er det, at Arup ikke i den forløbne Tid er blevet gjort opmærksom paa denne besynderlige Lapsus, saaledes at den kunde være undgaaet i hans Danmarkshistorie, hvor Jydske Lovs Bestemmelse bruges til Bevis for, at Tiggermunkene allerede inden 1241 havde faaet Landejendomme, til Trods for, at de egentlig skulde være formueløse (I 290). Sandheden om de jyske Tiggermunkeklostre maa vistnok siges at være den, at de aldrig fik Landejendomme af nævneværdigt Omfang.

V.

Den foregaaende Undersøgelse har vist, at til den personlige Ledingsskats Gennemførelse i det 13. Aarh. kan Skyldtaxationen ikke knyttes. Den kan have dannet Grundlaget for Skattens Paaligning, men dens Oprindelse ligger adskillig længere tilbage i Tiden. Hvornaar Skatten er blevet gennemført, ved vi ganske vist ikke, men sikkert er det ikke sket tidligere end efter Arups Hypotese, altsaa 1213; muligvis adskilligt senere, dog paa dette Spørgsmaal skal jeg ikke komme ind.

Skyldtaxationen kan vi med stor Sandsynlighed føre tilbage til 1160erne, og selv om det ikke kan spores i de yderst sparsomme Kilder, er der intet i Vejen for, at den paa sin Side kan være adskillig ældre. Er det desuagtet sandsynligt, at det er fiskale Grunde, der har dikteret dens Gennemførelse?

Vi maatte i saa Fald tænke paa Studen eller den ældre Ledingsafløsning. Den sidste udredtes dog formentlig kollektivt af Havnene, og om Studen ved vi ganske vist over-

ordentlig lidt, men den kan i hvert Fald vanskelig tænkes at være paalignet efter et finere differentieret System, end den personlige Ledingsskat i 13. Aarh. var det. Af Afgifter er der herefter kun Landgilden tilbage, og vi føres da til at genoptage og paany prøve den Anskuelse, som i sin Tid Velschow gjorde sig til Talsmand for, men som siden Paludan-Müllers Undersøgelser er blevet afvist af alle Forskere: at Skyldtaxationen i sin Oprindelse er en Ansættelse til Landgilde¹.

Til Skyldtaxationen knytter sig især to Spørgsmaal, som ikke kan skilles fra hinanden: Hvad der foranledigede den, og hvad det er, den udtrykker med sine Tal.

Hvad det første Spørgsmaal angaar, forekommer det mig, at man har lagt altfor stor Vægt paa Statsmagtens Interesse deri, specielt de fiskale Interesser. Det maa betænkes, hvormeget anden Brug der i 12. Aarh. var for en mere detaljeret Jörddeling, end den, Bolet og dets Underafdelinger ned til Otting bød paa. Den gamle Bolregning maatte i Tidens Løb nødvendigvis blive utilstrækkelig, til dels uanvendelig, kort sagt den forældedes. Udvidelsen af det opdyrkede Areal indenfor de enkelte Byer og Bol forrykkede efterhaanden de oprindelige Forhold, som det ofte og med Rette er fremhævet. Men ikke mindre Vægt bør der lægges paa, at de stadige Arvedelinger medførte alt for sammensatte Brøker af den store Enhed, som Bolet var. Selv Skjalm Hvides mægtige Sønner, der dog arvede Gods spredt over det meste af Sjælland, har paa sine Steder delt Fædrengodsets enkelte Ejendomme i det fulde Antal Arvelodder; f. Ex. synes det, at alle Sødskende har faaet deres Part af Skoven Haverupore ved Sorø. Asser Rig skænker Sorø Kloster $\frac{2}{5}$ af Skoven, og i det mindste to af hans Brødre og Søsteren Magga har haft deres Andele (Gb.

¹ Lauridsen siger p. 36, at Skyld (census) var Afgift, Skat, de offentlige Byrder, medens Landgilden, før begge Ydelser gled over i hinanden, sædvanlig udtryktes ved pensio; men dette er i al Fald for den ældre Tid, inden ca. 1275, paa det skarpeste i Strid med Kildernes Vidnesbyrd.

p. 466 ff). Og hvormeget mere udviklede kunde Brøkerne ikke blive, naar det drejede sig om et mindre Patrimonium, der skulde deles mellem endnu flere Arvinger. Den foran omtalte Slaglilleliste i Sorø Gavebog (p. 472) viser klart, hvor sammensatte Besiddelsesforholdene i det 12. Aarh. kunde være i en sjællandsk Landsby.

Uden Tvivl har Tidens Jorddrotter i stor Udstrækning søgt at hjælpe paa de ubekvemme Strøgodsbesiddelser ved Mageskifter. Vi hører især derom, naar de direkte eller indirekte faar Betydning for Kirker eller Klostre; f. Ex. beretter Ærkebisp Asser i sit Brev af 1133 ⁷/₁¹ om, hvorledes han har faaet samlet det Gods, han skænker til Kryptkirken i Lund, ved Køb, Mageskifte og Gaver, og af Absalons travle Magelægsvirksomhed faar vi et udmærket Indtryk gennem Overleveringen, først og fremmest gennem Sorø Gavebog. Men ogsaa ved disse Magelæg var de gamle Bol utilstrækkelige som Regningsenhed.

Dette er Baggrunden for Indførelsen baade af den jyd-ske Guldvurdering og af den sjællandske Skyldtaxation. Der opnaaedes herved dels en ny og ligeligere Taxering af Bymarken, end de forældede Bol gav, dels en ganske anderledes differentieret Jorddeling, idet Marken lod sig dele i 240 Penninge. Men baade Guldvurderingen og Skyldtaxeringen er en ny fastliggende Taxering eller Matrikulering. Ved Skyldvurderingen er den enkelte Bys rebdragne Jorder i Stedet for eller ved Siden af den gamle Bolinddeling (jfr. Falsterlisten) blevet sat til et vist Antal Skyldmark eller Underafdelinger af disse, og uanset Frem- eller Tilbagegang i det dyrkede Areal laa dette Antal siden fast, ligesom Bolene gjorde det, i al Fald indtil en ny Rebning af hele Byen fandt Sted. Under Tidernes Skiften vedblev to Øre Skyld at være den samme bestemte Brøkdæl af Landsbyens samlede rebdragne Jorder.

Mellem Skyld- og Guldvurderingerne er der en Kongruens, som ofte er paapeget, og som vel er helt ubestridelig. Efter

¹ Dipl. Suec. I 44.

Ledingsbestemmelserne i Jydske Lov og i Forordningen for Sjælland af 1284 yder henholdsvis 3 Mark Gulds Jord og 1 Mark Skylds Jord fuld Havne. De to Satser maa da være blevet betragtede som lige store.

Da Forholdet mellem Guld- og Sølvværdien regnedes til 1:8, bliver Forholdet mellem Skyldsatsens 1 Mark Sølv og de tre 3 Mark Guld 1:24. Men dette er just i Middelalderen det normale Forhold mellem en Jords Kapitalværdi og dens Fæsteafgift, saaledes som det atter fremgaar af Jydske Lovs Ledingsbestemmelser, hvor en Bonde, der ejer 1 Mark Guld, sættes lig en Landbo, der reder 8 Ørtug Sølv i Landgilde (at skyld). Erslev har yderligere vist (42 ff.) at i 14. og endnu i 16. Aarh. bestemtes Prisen af en Ejendom ved at doble dens aarlige Afkastning 24 eller 25 Gange op.

Forholdet mellem den jydske og den sjællandske Vurdering synes da at ligge ganske klart. Guldvurderingen giver Jordens Kapitalværdi, Skyldtaxationen giver dens aarlige Afkastning, beregnet efter den normale eller ideelle Landgilde (census), en Ørtug af hver Marks Værdi¹. Erslev kredser ogsaa om det her paapegede Forhold mellem Skyldvurderingen og de jydske Fæstebønders Landgilde og er i det hele klar over, at der er en sandsynlig Overensstemmelse mellem Landgilden og Skyldsatserne, som han jo oppfatter som Ledingsydelsen (28). Jeg mener blot, at det kan slaas fast, ikke som en Erfaringsætning eller som en Sandsynlighed, men som en Realitet, at Skyldtaxten i sit Væsen, i sin Oprindelse er Landgilden.

Men da Skyldvurderingen er en fastliggende, stivnet Taxering, angiver den kun Landgilden, den faktiske eller den anslaaede Landgilde, paa det Tidspunkt, da Taxeringen fandt Sted, og Satsen maatte hurtig forældes², mere eller min-

¹ Spørgsmaalet om, hvad der var det praktiske Grundlag for de to Vurderinger, hvorledes Størrelserne udfandt, skal jeg slet ikke beskæftige mig med.

² Det samme gælder Guldvurderingen, men ogsaa Landgildesatsen i de jydske Ledingsbestemmelser er maaske en saadan ideel Ansættelse.

dre i de forskellige Byer, saaledes at den tilsidst hovedsagelig blev staaende blot som en Størrelse, der angav Ejendommens Part i Landsbyens Fællesjord. Mange Forhold bevirkede dette. Først vil man naturligt nævne Udvidelsen af det dyrkede Areal. Men ogsaa den stigende Forskel mellem Kornpris og Sølvpris i Løbet af 12. Aarh. maa have grebet dybt ind, thi Grundejeren har næppe ladet sig nøje med den gamle Sølvtaxt og ladet Fæsteren lukrere af, at Landbrugsprodukterne, i al Fald Kornet, blev dyrere og dyrere. For de privilegerede Stænders Godser kommer her til det prekære Spørgsmaal om, hvorvidt de Skatter, som Bønderne fritoges for, er blevet lagt til Landgilden.

Resultatet af denne Udvikling er, at der allerede i Kilderne fra 13. Aarh., Kong Valdemars Jordebog o. a. St., viser sig et meget uensartet Forhold mellem Skyldsatterne paa den ene Side, og paa den anden Side saavel Udsæden som den reelle Landgilde¹. Hvad vi ved om Jordpriserne, viser det samme (se Listen hos Erslev 21 ff.). Regnet efter Forholdet 1:24 har den oprindelige Kapitalværdi af 1 Øre Skyldjord været 3 Mark Sølv. Denne Pris kan ogsaa undtagelsesvis forekomme endnu i senere Tider, men i Reglen ligger den væsentlig højere. I en Række Byer i Stevns vurderes saaledes ca. 1261 Ørtugen til 10 Mark Penge ($2\frac{1}{2}$ M. Sølv), eller 1 Øre Skyld = $7\frac{1}{2}$ Mark Sølv². En lavere Pris end 3 Mark Sølv pr. Øre Skyld kendes derimod ikke, Priserne er altsaa stigende, saaledes som det ogsaa var at vente udfra de stigende Kornpriser. Naar Jord af 1 Øre Skyld i det 14. Aarh. ofte ses at yde 1 Øre Korn i Landgilde³, var det det dobbelte af den oprindelige Landgilde, hvis 1 Mark Korn regnes til en Pris af 2 Mark Sølv.

Det maa stærkt fremhæves, at det ujævne Forhold, som det 13. Aarh.s Kilder, allerede Jordebogen, viser mellem

¹ Se f. Ex. O. Nielsens Udg. af Valdemars Jordebog 33—36: Viskinde, Dagerup, Løgtved, Snese. Erslev 302 ff.

² Erslev: Testamenter 10.

³ Steenstrup: Studier 84 ff.

Skyldsætterne og de andre Størrelser, hvad enten det er Priser, Udsæd eller reel Landgilde, absolut ikke tyder paa, at Skyldtaxationen tilhører denne Periode. Den var dengang allerede en »antiqua æstimatio« ligesom Guldvurderingen. Heraf følger imidlertid ogsaa, at man ikke kan udrede Skyldtaxaternes Væsen og oprindelige Størrelse ud fra Forholdene i 13. og 14. Aarh.

To principielle Indvendinger rejser sig ganske naturligt mod at forklare Skyldtaxationen som en Ansættelse til Landgilde. For det første fremtræder Taxationen i Overleveringen som en almindelig gennemført Matrikulering dels i »Falsterlisten«, for denne Ø alene, dels i Forordningen af 1284, for hele Sjællandske Lovs Omraade. For det andet synes det lidet naturligt at lægge Landgilden til Grund for en Taxation af Landsbyernes Jord, hvis kun en Del og formentlig endog kun en mindre Del var Fæstegods (Erslev 29).

Til den første Indvending maa siges, at vi ikke ved noget om, at Skyldtaxationen oprindelig har været fuldt gennemført over den sjællandske Øgruppe. Det er meget sandsynligt, at Taxationen er en selvgroet Institution, i al Fald mener jeg ikke, den skal betragtes som en af Staten gennemført, almindelig Taxation; den kan skyldes en frivillig Overenskomst mellem Jordbesidderne paa Landstinget. Falsterlisten har unægtelig, som Erslev saa stærkt har fremhævet, Karakter af at være en, formentlig paa Valdemar Sejrs Tid foretagen, almindelig Matrikulering eller Ommatrikulering; men dette lader sig forstaa saaledes, at de offentlige Myndigheder her — af en eller anden Grund — har taget en over Sjællandsk Lovomraade almindelig benyttet Jorddelingsmaade i Brug og benyttet den til Øens Matrikulering. At Skyldtaxationen, uanset dens Oprindelse, senere er blevet benyttet til Grundlag for Ansættelse af de offentlige Byrder, er jo hævet over Tvivl. De paafaldende Afvigelser mellem Falsterlistens Bol- og Skyldmarktal sammenlignet med tilsvarende Opgivelser angaaende Forholdene paa Sjælland og Laaland — Afvigelser der oftere er blevet

diskuteret i Litteraturen — hænger maaske sammen med, at Skyldtaxationen har vundet almindeligt Indpas eller, om man vil, er blevet gennemført senere paa Falster end paa de andre Øer, saaledes at det dyrkede Areal, der laa til Bolene, paa dette Tidspunkt var vokset mere. Det kan naturligvis ogsaa skyldes en stærkere Udvikling indenfor Landbruget eller maaske blot vort fuldstændigere Kendskab til Forholdene paa Falster gennem »Falsterlisten«. Den oprindelig af Paludan-Müller fremsatte Anskuelse, som Erslev stærkt støtter, at Bolet paa Sjælland »lærte at tale med fremmed Tunge«, altsaa ligefrem overførtes paa det nye Skyldmarkbegreb efter Skyldtaxationens Gennemførelse, stiller jeg mig meget reserveret overfor.

Men klart er det, at for at vi kan tænke os, at en Taxation efter Landgilden kan have vundet almindelig Udbredelse og endog før eller senere være blevet helt gennemført og benyttet til Grundlag for de offentlige Afgifter, er én Forudsætning uomgængelig nødvendig: en meget betydelig Del af Jorderne indenfor den her omhandlede Landsdel maa have været udlagt som Fæstegods. Dette harmonerer ikke godt med den almindelig raadende Anskuelse om Ejendomsfordelingen paa Valdemarksliden; men denne Anskuelse er meget svagt underbygget med positiv Viden, og jeg har i Festskriftet til Kr. Erslev søgt at paavise, at der af Overleveringen lader sig fremdrage Oplysninger om Ejendomsfordelingen paa Sjælland, der peger just i den Retning, som her er ønskelig: en meget betydelig Udbredelse af Storgodsbesiddelsen og dermed af Fæstevæsenet¹.

Saa meget er sikkert, at der er en intim Forbindelse mellem de to Spørgsmaal, Ejendomsfordelingens Karakter inden for Sjællandske Lovs Omraade og den her raadende Skyldtaxations Fortolkning som en Taxering af den op-

¹ Forholdet mellem Omfanget af Fæstejord og Brydejord (eller anden Jord, der ydede en Kvotadel af Høsten) kan vi ikke dømme om, men der er intet urimeligt i, at den sidste er blevet vurderet (skyldsats) efter den Landgilde, den vilde kunne yde.

rindelige eller den ideelle Landgilde. Godkender man denne Fortolkning som den nærmestliggende eller som den eneste mulige, er der derigennem givet en ny og betydningsfuld Støtte til den Opfattelse, at Storgodsbesiddelsen har været en stærkt fremtrædende Besiddelsesform paa Sjælland, og Modsætningen mellem den jyske og den sjællandske Matrikulerings Art faar en dybere Betydning. Det er da ogsaa Overvejelser angaaende dette centrale Problem, der har ført mig ind paa denne Undersøgelse af Skyldtaxationens Oprindelse.

Men i det Øjeblik, man anerkender Skyldvurderingen som byggende paa den ideelle Landgilde, vil jeg strax prøve at forøge Listen over tidlige Tilfælde af Skyldvurdering med endnu et Par Numre.

Det fremgaar af den Tabel over sjællandske Jordbetegnelser før 1250, som jeg har givet ovenfor p. 77, at der mellem de andre Betegnelser i flere Tilfælde forekommer Landgildesatser, som paa den ene eller den anden Maade skiller sig ud fra Skyldtaxeringerne.

Først i Rækken kommer det oftere omtalte nordsjællandske Gods som Toke Ebbeson testamenterede Klostret (Nr. 7 og 10). Her nævnes Ejendommen i Hesselrød med 10 Skyldører, altsaa en ideel Landgildesats (i Sølv), »*terram decem orarum in censu*«, medens der ved Lerholteejendommen angives en faktisk Landgilde i Mønt, »*terram de censu dimidiæ marcæ nummorum annuo*«. Denne Forskel er meget klar og naturlig, Lerholtegodset er formodentlig voxet eller i det mindste ændret saa meget, at den ideelle Sats blev en altfor unøjagtig Angivelse af dets virkelige Størrelse.

I Absalons Gavebrev af 1199 $\frac{8}{6}$ (Nr. 23) tales om »*terram de pensione . . . annua*«, hvor det formodentlig ogsaa maa dreje sig om Landgildepenge, jeg skal i al Fald ikke rejse nogen Diskussion herom. Derimod vil jeg gerne fremdrage Jordbetegnelserne fra det store Pedersborgmageskifte mellem Johannes Camerarius og Sorø Kloster i 1205 (Nr. 29 og 30). Ved det Gods, som den førstnævnte afhænder, forekommer Jordbetegnelser som »*marcam et dimidiam annui census*« og »*terram 13 solidorum in censu*

annuo«. Særlig det sidstnævnte Udtryk dækker jo ganske Skyldtaxationens, blot med det ene Ord »annuo« tilføjet. Det er mig ganske vist ikke bekendt, at denne Tilføjelse nogensinde senere er givet til den staaende Formular »terra . . . in censu«; men det betyder blot, at man endnu i 1205 har kunnet opfatte Skyldtaxationen som en direkte, aktuel Landgildesats, medens dette senere, under Landbrugsforholdenes videre Udvikling, var udelukket.

Endelig skal jeg henlede Opmærksomheden paa Bodil Hemmingsdatters Gavebrev til Næstved Kloster fra ca. 1200 (Nr. 20), som desværre kun kendes dels af en dansk Oversættelse fra det 16. Aarh., dels af et latinsk Referat i Næstved Klosters Gavebog. Det skænkede Gods anføres tilsyneladende med en formløs Landgildebetegnelse: i Hilsted »redditum 9 orarum et 1 solidi«, i Bursø en mansio »cujus terra annuatim solvit 20 solid.«. Det er tydelige Landgildebetegnelser, men er de ikke ogsaa noget andet og mere, er de ikke virkelige Skyldsætter? Ved Gaarden i Bursø tilføjes efter de 20 Ørtug, som den skylder, »tantundem silve«, ligesom det om en Ejendom i Merritved siges, at den har en Landgilde paa 5 Ørtug »et tantum silve«; endelig er der omvendt i Biarkenes 8 Ørtug »et multo amplius silve«. Naar Skovparterne kan sættes i Forhold til Landgilden, tyder det paa, at denne her har ren Skyldtaxations-Karakter og saaledes angiver en bestemt Andel i Landsbyjorden.

Disse Exempler synes, hvis de er fortolket rigtigt, at vise, at endnu omkr. 1200 har der ikke været noget skarpt Skel mellem Skyldsætterne og Landgildesætterne, hvor disse ikke udtrykkelig er angivet i Mønt. Udtrykkene glider over i hinanden. Skyldtaxationens Tal er endnu ikke den stivnede Matrikelstørrelse, men var saa vidt i Overensstemmelse med de faktiske Afgifter, at de kunde opfattes som det, de fra Begyndelsen ogsaa havde været: Landgildesætter.

Smaastykker og Oversigter.

1.

Den store Landbokkommission og de militære Kollegier 1786—88.

Af K. C. Rockstroh.

Det varmt følte Skrift »Kampen om Landboreformerne«, som Professor E. Holm udarbejdede 1888, Hundredaaret efter Stavnsbaandsløsningen, er præget af nogle af de Egenskaber, som udmærker denne Historiker: Objektivitet og Humanitet. Det har uden Tvivl bidraget meget til at rettlede Opfattelsen af Dommen over de Mænd, der tog aktiv Del i hine mindeværdige Begivenheder; men det er dog muligt, at adskillige efter Gennemlæsning af Skriftet har spurgt sig selv: Naar, hvor og hvorledes udfægtedes der virkelig betydningsfulde »Kampe«? Indskrænkede disse sig til de ikke særlig betydningsfulde Skærmysler indenfor Landbokkommissionen og de litterære Fejder udenfor denne, hvilke heller ikke kan tillægges virkelig stor Betydning, eller kæmpedes der paa andre Omraader? Jo der var virkelig et Omraade, hvor der udfægtedes hidsige og langvarige Kampe, man maa have tillagt virkelig Betydning, nemlig mellem Kommissionens Flertal, navnlig repræsenteret ved Reventlow, Colbjørnsen, Bartholin Eichel samt Etatsraad Hansen, og de militære Kollegier (Generalitetet og Admiralitetet).

Det skønnes da, at Professor Holm har skænket navnlig Skærmyslerne udenfor Kommissionen, de talrige trykte Stridsskrifter, for stor Opmærksomhed og derved tillagt dem en reel Betydning, som de formentlig ikke har haft, navnlig da — som ogsaa Professoren selv nævner — disse »Kampe« udfægtedes, efter at Hovedslaget om Stavnsbaandet var udfægtet og vundet af Kommissionen¹. Det skønnes endvidere, at de indenfor Kommis-

¹ Holm: Kampen om Landboreformerne 140.

sionen selv forefaldne Meningsudvexlinger mellem et overvældende Flertal og et lille Mindretal, om end der faldt drøje Hug, ejheller har Betydning i Forhold til den udførlige Omtale, som Professor Holm skænker dem i sit Skrift. Derimod skønnes det, at Kampen mellem Kommissionen og de militære Kollegier er tillagt alt for ringe Betydning, idet det kun ligesom i Forbigaaende nævnes, at »en alvorlig Forhandling førtes med Generalitetet¹, samt at »Begge de militære Kollegier, Generalitetet og Admiralitetet, især det første, havde i Skrivelser til Kommissionen udtalt sig skarpt imod Reformerne«². Om den sidste Kamps Omfang vidner nemlig allerede dette, at i Kommissionens trykte Beretning³ optager Aktstykkerne i Kampen med de militære Kollegier over 300 Sider, hvortil kommer, at man ved Bedømmelsen af denne Kamps Betydning maa regne med Kronprinsens udprægede militære Interesser, som ganske sikkert baade de militære Kollegier og alle andre Kampdeltagere har anset for en betydningsfuld, ja endog afgørende Faktor, hvis Kampene kom til at gribe ind paa de militære Omraader.

Undersøger man nærmere de Faktorer, der havde den tungest vejende Betydning ved Afgørelsen af de af Kommissionen behandlede Landbolove, kommer i Betragtning Kongen og Kongehusets øvrige Medlemmer, Statsraadet, Kancellierne og Kollegierne samt Godsejerne. — Det er vitterligt, at Christian VII, inden han blev sindssyg, havde næret oprigtigt Ønske om at lette Bondestandens Kaar, særlig Stavnsbaandet. At den attenaarige Kronprins, den virkelige Regent, paa det stærkeste var opfyldt af det samme Ønske, er almindelig bekendt; og hvad dette betød under Enevælden, som den atter var begyndt at forme sig efter de sidste 30—40 Aars Slappelse, behøver ikke nærmere Paavisning⁴. Arveprinsen og Enkedronning Juliane Marie havde vel nu udspillet deres politiske Rolle, men det bør dog bemærkes, at Arveprinsen faa Aar i Forvejen havde søgt gennemført Skridt til at lette Stavnsbaandet paa sine Godser i Hornsherred⁵.

I Statsraadet var Stemningen delt. At Bernstorff var overbeviist Bondeven, er givet, men at Schack Rathlou var imod

¹ Holm 126.

² Smst. 147 ff.

³ Den for Landboevæsenet nedsatte Commissions Forhandlinger. Kbh. 1788.

⁴ Her kan erindres om, hvorledes Christian VI 1732—33 personlig, trods den skarpe Modstand fra Conseillets Side gennemtvang Stavnsbaandet i Forbindelse med Landmilitzen.

⁵ Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær 327 f.

indgribende Forandringer paa disse Omraader, er ogsaa almindelig kendt. Rosenkrantz var tillige Oversekretær i Admiralitetet, der bestemt holdt paa Stavnsbaand indenfor dets Omraade, Kystbefolkningen. Om hans Standpunkt til Stavnsbaandet bestemtes af hans egen Opfattelse eller muligvis af hans Kolleger i Admiralitetet, kan vel ikke bestemt afgøres, men senere Begivenheder synes at tyde paa, at Sømændene ikke var saa standhaftige som Rosenkrantz. Den humane og bondevenlige men ingenlunde militærvenlige Stampe var allerede paa dette Tidspunkt uarbejdsdygtig. Om Huths Standpunkt til disse Forhold veed man intet bestemt. Dog tør man formode, at hans nære Forhold til Kronprinsen i Forbindelse med hans Stilling som Udlænding har stemt ham venligt overfor Bondestanden, saaledes som det iøvrigt var almindeligt for Flertallet af Datidens Officerer¹. Det er bekendt, at Huth principmæssig holdt sig til sit militære Omraade og ved Lejlighed havde undslaaet sig for at gaa ind paa Drøftelser af landøkonomiske Forhold, idet han undskyldte sig med sit ringe Kendskab til det danske Sprog. Hans første Ophold i Danmark i Saint-Germain Tiden havde lært ham, hvad General Arnstedt udtrykker i sit Hærlovsforslag 1766: Den, der beskæftiger sig med de nationale Soldaters Forhold, er udsat for den største Fare, for en dødelig Gift, der, uden Forskel paa Fødsel og Persons Anseelse og Stand, angriber enhver . . .

De civile Kollegier, der lededes af Luxdorph (Danske Kancelli), Bernstorff (Tyske Kanc.) og Reventlow (Rentekamret), var alle ubetinget gunstigt stemt for frisindede Reformer i Landbolovgivning. Anderledes derimod de militære Kollegier, som det vil blive udviklet. Alligevel var de fleste og vigtigste Faktorer bondevenlige og reformvenlige.

Ligesom i 1733, da Christian den Sjette indførte Stavnsbaandet, var Stemningen blandt Godsejerne for og imod Reformer delt. Man træffer vistnok nærmest det rigtige her ved at sige, at ikke faa af de store Godsejere dels stillede sig roligt afventende, dels var ret gunstigt stemt, medens man navnlig blandt de mindre Godsejere, der trængte haardest til og stærkest udnyttede de Fordele, der fulgte med de hidtidige Forhold, træffer Reformmodstanderne. Godsejerne, maatte ogsaa erkende, og erkendte til Dels, det rimelige i, at Stavnsbaandet lettedes, resp. ophævedes, naar deres Forpligtelse til at stille Soldat samtidig blev ophævet.

¹ Det kan nævnes, at Huths kære Vaaben, Artilleriet, kun i ringe Grad berørtes af Stavnsbaandsforholdet, da dets faste Mandskab altsammen var hvervet, og dets udskrevne Mandskab udtoges dels i Holsten, hvor Stavnsbaand ikke kendtes, dels paa Krongodsdistrikter i Sjælland.

Endelig bør det nævnes, at de relativt gunstige Forhold i Tiden for Landbruget samt den stærkt voxende Humanitet gav Reformvirksomheden Vind i Sejlene.

Strax efter at Reventlow i Juli 1786 havde haft den berømte Samtale med Kronprinsen¹, indgav Rentekamret sin Indstilling om Nedsættelse af en Kommission til Behandling af en Række Spørgsmaal vedrørende Forhold mellem Godsejerne og Bønderne, heriblandt ogsaa om en vis Begrænsning af »Fødestavns Rettigheden«². Den kongelige Resolution, der paafulgte 25. August, altsaa Kommissoriet, gik imidlertid videre end Forestillingen og fastslog, at »det Forhold, som er imellem Proprietærer eller Selvejere paa den ene og Fæstebønder, Husmænd samt andre af Bondestanden, der ere bundne ved Fødestavnen, paa den anden Side . . ., skal grundes paa de Rettigheder og Pligter, som, efter at Vornedrettigheden er ophævet, bør have Sted mellem Jorddrotten og Bondestanden«³. Dette vil i Virkeligheden sige, at Stavnsbaandet i dets hele Omfang skulde ophæves, hvad ogsaa Holm fremhæver⁴. Intet Under derfor, at »Reventlow var fuldstændig vis paa Sejren«; thi hvorfra kunde Modstand, Kamp, af større Betydning ventes overfor denne bestemte, kongelige Tilkendegivelse? Og yderligere maatte den i Kommissoriet bestemte Sammensætning af Kommissionen bestyrke ham i hans Sejrsvished, da af 15⁶ Medlemmer de 12 paa Forhaand i Hovedsagen delte hans Anskuelse. Det bør ogsaa fremhæves, at det langt overvejende Flertal i Maj 1787 udtalte, at Forudsætningen for alt Arbejde i Kommissionen var Stavnsbaandets Ophævelse.

Det er meget paafaldende, at de militære Kollegier ikke egentlig var repræsenteret i den dog saa talrige Kommission, hvor alene Generalauditør Bornemann var optaget, for at Kommissionen derigennem kunde have nogen Forbindelse med Generalitetet, der dog nærmest betragtede Bornemann som en Slags Referent. Dette Forhold kunde næsten betragtes som en Tilkendegivelse fra Kronprinsen m. fl. af, at Sagen ikke vedkom de militære Myndigheder — eller har Kronprinsen ikke ret forstaaet, hvad det drejede sig om? Det er saa meget mere mærkeligt, som de vigtigste Kommissionsmedlemmer fra første Færd var paa det rene med, at det vigtige Stavnsbaandsspørgsmaals Afgørelse

¹ Holm 108.

² Den for Landboevæsenet nedsatte Commiss. Forhandl. 7 ff.

³ Smst. 4.

⁴ Holm 110.

⁵ Det 16de Medlem, Jon Erichsen, druknede sig kort efter.

laa for, og at det fremhævedes, at Stavnbaandet var knyttet tæt til, opstaaet ved Landmilitsen, Udskrivningen af Mandskab til Hær (og Flaade), saa at Kommissionen hurtigt maatte komme ind paa Forhold, der paa det stærkeste berørte Udskrivningen, Forsvarsvæsnet. Det er muligt, at hvis de militære Kollegier havde været hurtigere i Vendingen, været mindre fornemme, muligvis mindre overbevist om, at Kommissionen overfor den militærvrige Kronprins og den indflydelsesrige Prins Carl af Hessen ikke vilde vove sig ind paa de militære Omraader, kunde de have sat igennem, at de blev virkeligt repræsenteret i Kommissionen; men der vides ikke at være gjort Forsøg herpaa. Men selv om de militære Kollegier havde faaet virkelige Repræsentanter ind i Kommissionen, vilde disse sikkert være kommet i Mindretal dér, om de end vilde have styrket det Mindretal, der rejste nogen Modstand mod Stavnbaandsløsningen.

Et Blik paa Stavnbaandsforordningen af 20. Juni 1788 viser, at denne i Hovedsagen er en militær Forordning; den omhandler navnlig militære Forhold, kan vel nærmest betegnes som en Værnepligtsanordning, hvis Indhold fik megen Betydning for Hæren. Den tidligere Tids Landmilitsforordninger, Værnepligtsforordninger, havde været en Blanding af civilt og militært og var med Undtagelse af en enkelt Gang i Saint-Germain Tiden (1767) altid blevet udarbejdede af de civile og de militære Kollegier i Fællesskab. I Saint-Germain Perioden havde der inidertid udviklet sig et meget skarpt Modsætningsforhold mellem civil og militær Styrelse, og dette havde ikke helt fortaget sig endnu 20—30 Aar efter, og det synes, som om særlig den temperamentsfulde og kamplystne Reventlow havde god Lyst til at ydmyge de militære Herrer. Han havde nogen Tid i Forvejen haft en alvorlig, personlig Strid med Generalitetet angaaende et Sessionsspørgsmaal og havde maattet trække det korte Straa. 1785 havde han siddet i en Hærlovskommission, hvor Oversekretær Generalløjtnant Hans Ad. Ahlefeldt, vel nominelt førte Forsædet, men hvis Forhandlinger foregik under Pres af Prins Carl af Hessen, bagved hvem naturligvis Kronprinsen stod. Reventlow var her optraadt som Fører for de civile Medlemmer, skønt han ikke var den højeste i Rang blandt disse, og havde forsøgt en ret skarp Opposition mod den forøgede Udskrivning til de saakaldte Landrekutter, der formelt betragtedes som geworbne. Paa Grundlag af et stort statistisk Materiale — han var i det Hele en ivrig Statistiker — vilde Reventlow bevise, at Folketallet i Landet var saa ringe, at den paatænkte forøgede Udskrivning vilde støde paa store Vanskeligheder. Han fik vel Medhold af de

andre civile Herrer i Kommissionen, men hans Argumentation var forgæves; det store Materiale, han havde samlet, maatte henlægges uden at have gjort den tilsigtede Nytte¹. Gemt var imidlertid ikke glemt; det blev to Aar efter brugt i Landbokommissionen for det stik modsatte Øjemed. Forhandlingerne i Kommissionen af 1785 kan iøvrigt tjene som Exempel paa, hvad reel Betydning der i hin Tid tillagdes en Kommissionsbehandling, naar »Kongen« havde valgt sit Standpunkt. Det var Kronprinsens (og Prins Carls) Villie (Formaal), at Hærens udskrævede Mandskab skulde forøges, og trods Danske Kancellis, Tyske Kancellis og Rentekamrets Indvendinger blev Foranstaltningen gennemført uden mange Omstændigheder og i Løbet af ganske kort Tid.

Samtidig med, at Landbokommissionen behandlede de andre Sider af Forholdet mellem Bonde og Godsejer (Fæsteforhold, Skifter, Udflytning m. m.), beskæftigede den sig allerede fra Efteraaret 1786 med Stavnsbaandet, idet flere af Medlemmerne indleverede skriftlige Indlæg herom. Blandt disse var Generalprokurør Bangs trykte det mest indgaaende, og betydelige Dele deraf kom til at gaa over i Forordn. 20. Juni 1788. Men særlig et af Reventlow indleveret Indlæg gik skarpt ind paa Sagen og formulerede allerede nu, hvilke Ændringer der burde ske ved Mandskabsudskrivningen: efter Folketal i Stedet for efter Hartkorn; i store Distrikter i Stedet for efter de større eller mindre Godsomraader; af Sessionen alene i Stedet for af Godsejeren; efter Lodkastning mellem de unge og tjenstdygtige o. s. v.; Nedsættelse af Landsoldaternes Tjenestetid² fra 12 Aar til 8 m. m. Sidst i Oktober samme Aar forhandlede hele Kommissionen om »et Udkast til dens Beslutning i Henseende til det præliminære Spørgsmaal: Om Stavnsbaandets Løsning, for saavidt samme ej havde Landmilitie Indretningen til Grund«.

I November—December kæmpede Colbjørnsen og Godsejer Qvistgaard drabeligt om Stavnsbaandet i Almindelighed, uden at de andre Medlemmer blandede sig deri, hvorefter Colbjørnsen i Januar 1787 forelagde sin berømte Promemoria³, inddelt i 22 Paragrafer, i nær Tilknytning til Reventlows foran omtalte. Promemoret blev nu behandlet meget indgaaende i en Række hurtigt paa hverandre følgende Møder. Dets Hovedindhold var, at fra Aar 1800 skulde Fødestavnstvangen ophøre, og Karlene

¹ Indl. til Sjæll. Aabne Br. ¹³/₅ 1785; Gen. og Komm. koll. Ref. Sager ²¹/₁ 1785; Specialregistratur over kgl. Ordr. til Kommissariatet ¹¹/₁ 1785; Fridericia: Aktstkr. t. Stavnsb. Hist. 270 ff.

² D. v. s. Værnepligtstid.

³ Kommiss. Forhandl. 340—61.

kunde herefter frit opholde sig indenfor et vist større »Distrikt«. De udtjente Soldater og ældre Mænd kunde strax flytte, hvorhen de vilde; Drengene under 14 Aar flytte indenfor Distriktet; Karle over 14 Aar skulde forblive paa Fødegodset, og vilde de forlade dette, skulde de anmelde det og tilføres Rullen paa det nye Sted. Godsejeren skulde ikke mere stille Soldat, intet have med Udskrivningen at gøre og maatte ikke mere sælge Fripas — det skulde altsammen besørges af Sessionerne paa Grundlag af Folketallet i Distriktet og ved Udtagelse af de yngste tjenstdygtige. Landsoldaternes Tjenestetid skulde nedsættes fra 12 Aar til 8.

Men nu var ogsaa de militære Kollegier begyndt at røre paa sig. Sømandene først, idet Admiralitetet gennem Oversekretær Rosenkrantz i Oktober 1786 henstillede til Generalprokurør Bang, at Kommissionen ved Behandlingen af Stavnsbaandet »korresponderede« med Søetaten, medens Generalitetet i Februar 1787 — antagelig efter en uformel Henstilling fra Kommissionen — lod Bornemann indlevere Meddelelse om, at Generalitetet ikke kunde indlade sig paa at udtale sig om Stavnsbaandssagen, før Kommissionen havde færdigbehandlet Colbjørnsens Promemorie. Kommissionen kunde imidlertid gøre gældende, at det var Kongens Villie, at Sagerne skulde fremmes hurtigt, saa at det var nødvendigt, at Generalitetet strax begyndte paa Behandlingen af dem. Man vilde herefter gennem Bornemann holde Generalitetet underrettet.

Hermed var Kampen, en virkelig Kamp, indledet, og den kom til at strække sig over mere end et Aar, hvor Angreb og Forsvar, paa den ene Side som den anden, afvexlede.

De fire »Deputerede« i Generalitetet var Generalløjtnant Hans Ad. Ahlefeldt, Geheimeraad Schultze, Generalmajor Pentz og Konferensraad Otto Christopher v. Munthe af Morgenstjerne. Ahlefeldt var en samvittighedsfuld, fin og fornem Embedsmand, men ikke nogen fremragende Personlighed. Han havde nogle Aar gjort Tjeneste som Gesandt og havde nu i over 20 Aar været Deputeret i Generalitetet. Om Pentz gjaldt tildels noget lignende. Schultze var blevet Deputeret endnu før Ahlefeldt og havde ved tidligere Lejligheder samarbejdet med de civile Kollegier paa civil-militære Omraader. Han havde altid været en »facil«, medgørlig Embedsmand, der havde arbejdet sig op ganske nede fra. De var henholdsvis 64, 70 og 70 Aar, altsaa efter Datidens Forhold ret gamle af Embedsmænd i Funktion. Gennem de mange Aars Tjeneste i Kollegiet havde de erhvervet grundigt Kendskab indenfor dettes Omraade, men de var ogsaa groet saa fast i tidligere Tidens Forhold og blevet saa gamle i Gaarde, at de maatte

afsky revolutionære Skridt og Indgriben ude fra paa deres Omraade. Morgenstjerne var yngst af Alder, omtrent 50 Aar, yngst som Embedsmand; Godsejersøn og med udprægede Godsejerinteresser. Han havde en Række Aar været Krigs- og Landkommissær, Udskrivningschef, i det store Sjælland-Lolland-Falsterske Distrikt. »Han var ikke Bonden god«, hedder det om ham¹ og med Rette. Kort efter at han var bleven Udskrivningschef, 1769, havde han ligesom hans Kolleger i de andre Landsdele samt Amtmændene afgivet tjenstlig Besvarelse til det daværende Generalitet i Anledning af General-Landvæsens-Kollegiets Under søgelse af Muligheden for at løse, næsten ophæve Stavnbaandet og i Modsætning til sine Kolleger paa det skarpeste fraraadet dette². Til største Ære for dette Generalitet — hvoriblandt altsaa allerede dengang Schultzze — afgav det den Erklæring, at man skønnede, at de intenderede Lettelser i Bondestandens Kaar ikke kunde være til Hinder for Land Militiens fortsatte Bestaaen³. Sammenholder man Morgenstjernes Virksomhed 1769 med det, der skete indenfor Generalitetet efter Stavnbaandsløsningen 1788 samt med, at en stor Del af de udførlige Ræsonnementer, som Morgenstjerne fremsatte 1769, findes i Generalitetets forskellige Indlæg 1787, fejler man næppe ved at antage, at Morgenstjerne, der var en energisk Personlighed, har øvet stærk Indflydelse paa Generalitetets »gamle Herrer« nu, og at han maa betragtes som Hovedmand for den haardnakkede Modstand, som Generalitetet rejste mod Stavnbaandsløsningen.

Da Kampen var aabnet med Kommissionen, handlede Generalitetet hurtigt og energisk. Det sendte de fire Udskrivningschefer i Danmark Afskrift af Colbjørnsens 22 Punkter, »hvilke maa holdes aldeles hemmelige«, og indfordrede snarest en paa de lokale Omstændigheder affattet Betænkning over de Punkter, der stod i Forbindelse med Udskrivningen til Hæren.

Disse Betænkninger, der affattedes sidst i Januar og først i Februar (1787), er af meget betydelig Interesse som Indlæg i Stavnbaandssagens Løsning, som Følge af de fire Mænds Stilling, deres Dygtighed og deres enestaaende Indsigt i alle herhen hørende Forhold. De var alle selv Godsejere, og deres Embedsstilling førte dem omkring overalt i deres Distrikt en eller to Gange om Aaret, hvorved de færdedes mellem Godsejere, Fogder og Bønder i enhver Alder og Stilling. De var i eminent Grad »Sagkyndige«, og deres

¹ Dansk biogr. Lex.

² Rockstrøh: Udviklingen af den nationale Hær III 269.

³ General- og Kommiss.koll. (Depechekontorets) Haandbreve 1788, Saml. af Dokumenter vedr. Stavnbaandsløsningen.

Udtalelser bør tillægges Vægt langt over de mange trykte Skrifter for og imod, som den store Sag fremkaldte.

Oberst Castenschiold i Sjælland m. m., altsaa Morgenstjernes tidligere Distrikt, angreb navnlig Forslaget om Nedsættelse af Tjenestetiden til 8 Aar, da Antallet af Karle indenfor hans Omraade ikke var tilstrækkeligt til at yde det med Tjenestetidens Nedsættelse følgende større Antal Rekrutter — hvad der ogsaa senere viste sig. Han frygtede for de landøkonomiske Følger af at ophæve »Heftelsen« til Godserne og ansaa Stavnsbaandet for ubetinget nødvendigt. Tengnagel i Fyen m. m. havde derimod ikke synderligt at indvende mod Colbjørnsens Forslag. Noget lignende var Tilfældet med den sydjyske Udskrivningschef, den erfarne og humane Folsach, der nærmest havde en Del administrative Betænkeligheder, men sluttelig udtalte: »Hvad ellers de øvrige af disse Paragrafer indeholder, Landmilitzen og derhen hørende betræffer, da indser jeg ikke andet, end at jo samme paa foreskreven Maade kan iværksættes . . .«

Den nordjyske Chef, Thestrup¹, holdt paa Nødvendigheden af, at »Husbonder« (Godsejerne) og Lægsmænd førte nøje Tilsyn med det unge Mandskab, og at den hittidige Udskrivningsmaade bibeholdtes. »Derimod vilde det blive højst ubilligt, om man gjorde dette Landmilitz-Baand haardere, end den yderste Nødvendighed udfordrer; thi det er uden det tungt nok, at een Stand alene — den nødvendigste af alle — skal bære Landmilitz-Byrden . . .« I Modsætning til Morgenstjerne, der 1769 havde hævdet, at enhver Livet igennem burde forblive i den Stand, hvori han var født, siger Thestrup, at det er »ej alene Uret men Statsfejl«, naar Bondestanden ved Værnepligtsbyrden udelukkes »fra Embeder, Fordele, Rigdomme og saa videre, uagtet Naturen uddeler samme Pund til Almuen som Noblessen«. Landmilitz-Bygningen bør, siger han, »staa fast paa sin ærværdige Frederik den Fjerdes Grundvold«, men de »Vanskabninger, som Egennytte eller Misforstand har nu og da vansiret den med«, bør falde bort, og Frihed til at fæste i Landet, hvor Karlene selv vil, genindføres. Udtagelse til Soldat bør ske efter Lodtrækning, ikke vilkaarligt af Godsejerne o. s. v. o. s. v.

Af de fire Chefer holdt altsaa een (Castenschiold) paa Stavnsbaandets Opretholdelse, om end ikke af militære Hensyn; Thestrup vilde tilbage til Forholdene i Frederik IV Tid og anbefalede kun den af militære Hensyn nødvendige Kontrol med Karlens

¹ Det er den bekendte militærfilosofiske Forfatter, Søn af Chr. Sørensen Testrup. Om disse to for Bondestandens Vilkaar interesserede Mænd se Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær III 180 ff., 305 ff., 334 ff.

Vandringer; de to øvrige Herrer mente, at det ikke af militære Hensyn var nødvendigt at have noget Stavnsbaand. Castenschields Indlæg var imidlertid det, der passede bedst med Generalitetets (Morgenstjernes) eget Standpunkt, og det blev dette Indlægs Argumenter, der toges i Brug sammen med enkelte af Folsachs.

Hvorledes man end ser paa Generalitetets Standpunkt, maa man erkende, at dets Betænkning¹, der afgaves i Begyndelsen af Marts 1787, baade var vel affattet, kraftig og gennemgaaende holdt i en sømmelig Tone om end med ikke faa Overdrivelser og adskillige Postulater, saaledes som det var almindelig Skik i hin Tid. Morgenstjerne var en værdig Modstander selv for saa kampdygtige og kampivrige Mænd som Reventlow og Colbjørnsen. Men han kæmpede for at bevare Forhold, hvis Berettigelse — om en saadan nogensinde havde foreligget — ikke mere var til Stede, for en allerede tabt Sag.

Efter en mod Colbjørnsens Forslag rettet polemisk Bemærkning om, at det betvivledes, at disse stemte med »Lovkyndighed, Philosophie og sand Statsklogskab«, udtaler Betænkningen, at man vil begrænse sig til »Krigstjenestens Rekrutering, den dertil uundværlige Udskrivning af Bondestandens unge Mandskab og disse Soldaters Forfatning og Kaar saavel for og efter som i Tjenesten«, og gaar dernæst over til at give en historisk Oversigt over Forholdenes Udvikling siden Frederik IV Dage, sluttende med, at saaledes, som det nu er ordnet med Godsejernes, Soldaternes og de andre Karles Pligter og Rettigheder, finder man, at »Den største Orden, Lighed i Byrdernes Fordeling, Billighed og Retfærdighed fremskinner i alle denne Indretnings Anordninger, hvilke give alle Vedkommende en Art af Gengældelse for de af samme flydende Byrder«.

Herefter tages Colbjørnsens 22 Punkter op til Behandling et for et. Mod adskillige haves der intet synderligt at indvende, men ved andre søges det paavist, at de hviler paa Ukendskab til de virkelige Forhold, er upraktiske og uigennemførlige. Et Par Exempler skal anføres. Punkt 5 foranledigede Generalitetet til uhyre Overdrivelser af de unge Karles Forsøg paa, ved Anvendelse af forskellige Midler at unddrage sig Soldatertjenesten. Saadant var vel forekommet enkelte Steder paa Sjælland men kun i ringe Udstrækning. Paa lignende Maade overdreves paa det mest meningsløse Karlenes Undvigelse til Udlandet i tidligere Tid. Heldigere var man derimod med at opkaste det Spørgsmaal, om det ikke var retfærdigt at udstrække Værnepligten ogsaa til

¹ Kommiss. Forhandl. 434—57.

de Klasser af Befolkningen, der hidtil havde været fri derfor. I sit Punkt 18 holdt Colbjørnsen bestemt paa og vilde »matematisk« bevis, at Tjenestetiden kunde nedsættes til 8 eller endog til 6 Aar¹, medens Generalitetet ser »en arithmetisk Vished for Umuligheden« heraf, hvis den i Forordningerne fastsatte Hærstyrke skal opretholdes. Her gav Generalitetet sig dog en Blotelse ved at ville hævde, at mange Steder var et Utal af unge Karle utjenstdygtige, hvad der faktisk ikke var Tilfældet. Det lod derhos, som om det var uvidende om, at i mange Egne, særlig i Fyen og Jylland, var der langt flere tjenstdygtige Karle, end der behøvedes til Soldatertjenesten. Endelig lod det uvidende om, at, navnlig i Jylland, drev mange Proprietærer en indbringende Handel med Fripas til velstaaende Karle eller Salg af Karle til Smaaproprietærer, Selvejere m. fl. eller endog til geworbne Regimente. Saadanne og andre Paastande m. m. ydede naturligvis Reventlow og Colbjørnsen virksomme Angrebepunkter ved deres Modskrifter, og de blev fuldtud benyttet.

I Marts til Maj 1787 holdt Landbokommissionen intet Møde. Den havde faaet en Del af de økonomiske Spørgsmaal fra Haanden, og nu sad Medlemmerne hver for sig og arbejdede med Generalitetets Indlæg. Flere af dem indleverede hurtigt tildels meget udførlige nye Betænkninger om Stavnsbaandet og rettede meget skarpe Angreb paa Generalitetets Skrift. Da alle disse Betænkninger er trykt², skal kun enkelte Forhold omtales her. Reventlow hævder nu — med Rette — i et af sine Indlæg, at Folketallet paa Landet er mere end tilstrækkeligt til, at man kan nedsætte Landsoldatens Tjenestetid til 8 Aar — vel at mærke naar man gaar over til en anden Udskrivningsmaade. Han ivrer stærkt imod den Udskrivning af Landrekrutter, som han havde bekæmpet to Aar i Forvejen, og vil have dem erstattet ved forøget Hvervning i Udlandet til Garnisonstjenesten samt ved Oprettelse af et Antal »Soldaterhuse« rundt omkring i Landet i Lighed med de svenske »Soldaterhemman«. Han anbefaler Oprettelsen af et Landeværn af udtjente Soldater. Det fornøjeligste og virksomste i hans to nu afgivne Betænkninger er dog hans Afslutning i den af 23. Marts, hvor han slynger en uhyre Sprængmine ned i Fjendens Stilling ved at præsentere Generalitetet den foran omtalte Betænkning af 23. September 1769, som Generalitetets

¹ Det er maaske rigtigt her at gøre opmærksom paa, at den tilsyneladende lange »Tjenestetid« indskrænkede sig til, at Landsoldaterne mødte en Gang aarlig til nogle faa Ugers Øvelse.

² Kommiss. Forhandl. 457—566.

nuværende 2den Deputerede havde medunderskrevet! »Denne Betænkning«, skriver han triumferende, »gav dette Collegium, endskønt De Herrer Sessions-Deputerede¹ den Gang havde sat Fødestavns-Rettens Ophævelse i det ufordelagtigste Lys, og den tjener nu til et Bevis paa den menneskelige Tænkemaades Foranderlighed«.

Bartholin Eichel, der baade var Godsejer og Jurist, var i højeste Grad fortørnet over de »fornærmelige Udtryk«, som Generalitetet havde anvendt ved at udtale Tvivl om, at Kommissionens (Colbjørnsens) Plan stemmede overens »med Lovkyndighed, sand Statsklogskab, Agerdyrkingen og Landvæsenets Bedste«, og gik af et godt Hjærte løs paa Generalitetet.

Kampen rasede nu over hele Linien med Generalitetet, og endda følte Kommissionen sig stærk nok til samtidig at rette et Biangreb paa Admiralitetet med en Forespørgsel om, hvorvidt Sølægenes Mandskab formentes ved Lovgivningen at være bunden til det Gods, hvorpaa det fandtes — hvad Godsejerne vilde hævde. Admiralitetet svarede ganske kort med bestemt at fastholde, at Sømandskabet efter Admiralitetets Opfattelse var bunden til Godserne ligesom Bondestanden. Admiralitetet maatte ligesaa bestemt »frabejde al Forandring« i, »aldeles fraraade og ingen Del kunne tage udi . . . Forandringer i de nu havende kongelige Anordninger«.

Skønt Generalitetet ikke fik meddelt noget om de vigtige Betænkninger, som Kommissionsmedlemmer havde indgivet imod det, laa det ikke paa den lade Side, men søgte gennem Udskrivningscheferne at indsamle yderligere Kampmidler fra Resultaterne af dette Aars Foraarssession, navnlig for at vise Umuligheden af Nedsættelse af Tjenestetiden. Paa dette Punkt maa Generalitetet have ment at have en stærk Stilling, da Kommissionen vitterligt her var gaaet ud over sine Beføjelser og langt ind paa det egentlig militære Omraade. Hvad Udskrivningscheferne derpaa indberettede, var vel ikke synderlig anvendeligt, men det blev dog udnyttet mest muligt.

Iøvrigt hengik Sommeren 1787 med vidtløftige Drøftelser indenfor Kommissionen af Reventlows Yndlingsplan om Afskaffelse af Landrekutterne, Forøgelse af den hvervede Styrke og Oprettelse af Soldaterhuse — ogsaa Forhold, der laa udenfor Kommissionens Omraade, hvorfor da heller ikke de andre Medlemmer vilde gøre ham Følgeskab her.

Generalitetet var imidlertid ved et »almindeligt Rygte« blevet

¹ De Embedsmænd, der foretog Mandskabsudskrivning m. m., navnlig Udskrivningscheferne og Amtmændene.

gjort opmærksom paa de imod dets Betænkning indgivne Enkeltudarbejdelser samt om, at Kommissionen ved trykt Offentliggørelse agtede at forelægge disse for »et agtbart Publicum«. Generalitetet udbad sig derfor Afskrift af disse Udarbejdelser og fremkom i December 1787 med et nyt, udførligt Kampindlæg¹, som det ønskede trykt og forelagt Publikum sammen med Kommissionens Dokumenter. Det var helt igennem rettet mod Reventlows Indlæg af 23. Marts. Samtidig med prisværdig Bestræbelse for at vedligeholde en rolig, værdig Argumenteren fastholder Generalitetet sine hidtidige Hovedstandpunkter og bekæmper haardnakket Kommissionens Opfattelser og Hensigter. Det er dog aabenbart, at Generalitetet af Stædighed og Brist paa forstandigt Omdømme holder fast ogsaa paa Forhold og Tilstande, som baade kunde og burde ændres. Særlig skal nævnes dets fortsatte Hævdelse af Nødvendigheden af Mandskabsudskrivning efter Hartkorn og indenfor de smaa Læg paa 22 Tdr. Hartkorn i Stedet for efter Folketallet og i store Distrikter. I Almindelighed begik Generalitetet — iøvrigt ligesom Admiralitetet — den Fejl, ikke at ville forhandle, ikke at ville ændre, slaa af paa noget Omraade af virkelig Betydning, men alene bekæmpe Forslag om Forandringer.

Omtrent samtidig med Generalitetets sidstomtalte Skrift fremkom Colbjørnsen selv med et Svar² paa Generalitetets Betænkning af 10. Marts. Han viste heri, hvilken Mester han var i Pennens Brug. Ved Fremsættelsen af sit Forslag (de 22 Punkter), skriver han, havde han vel følt sine »Evnere Svaghed« og paa en »beskeden Maade ytret mine Tanker« om Stavnsbaandets Løsning, men havde dog skrevet »med den Frimodighed, der altid bør følge Overbevisning forenet med Retskaffenhed«; »opblæst Selvtillid« havde ligget ham fjærnt. Om han herfor »fortjener at begejnes med den Bitterhed og de forhaanende Udtryk«, som Generalitetet har anvendt overfor ham, det overlader han til Kongens, Medborgeres og Efterslægtens Bedømmelse. Han afviser med Harm den Betegnelse »Forræder«, som skal have ligget skjult i Generalitetets Betænkning over hans Forslag, og vil nu »med den fra en god Mands Tænkemaade uadskillelige Anstændighed« nærmere udvikle sine Grunde og Meninger.

Herefter gaar han over til et voldsomt Angreb paa Generalitetets Stilling til de tre Hovedpunkter: Stavnsbaandet til Godserne, Udskrivningsmaaden og Tjenestetidens Nedsættelse. Han anslaar herved alle Strænge, fra de dybeste til de højeste, vexler

¹ Kommiss. Forhandl. 633—44.

² Smst. Beretning, 614—33.

fra den højeste Patos til bidende Spot, fra malende poetiske Billeder til den jævne Prosa, forstaaer mesterligt at udfinde de svage Steder i Modstanderens Bevisførelse og at vrænge og krænge Modpartens mere vovede, ubeviste eller vitterlig urigtige Paa-stande. Hans Indlæg er vel en beundringsværdig Ydelse, men man kan ikke væрге sig mod en Følelse af, at den er som et Indlæg fra en temperamentsfuld Advokat i Skranken, der ved sin Deklamationskunst vil overvælde Dommere og Tilhørere og rive dem med sig, at det Hele mindre er beregnet paa Fjenden, Modparten, end paa et »agtbart Publicum« eller endog, som Reventlow udtrykker sig, paa »alle dem i Europa, som tage Del i de Menneskeligheden ærende Handlinger, der udmærke vores Aarhundrede«.

Og var saa stærke Midler nødvendige, saaledes som Forholdene, Betingelserne for Kommissionens Arbejder forelaa, og som Colbjørnsen og Reventlow sikkert har kendt dem? Det er muligt, at de to militære Kollegier har regnet med Støtte af Kronprinsen¹ og Prins Carl, af Huth maaske ogsaa; men at Stavnsbaandet skulde løses, var jo forlængst givet.

I Januar 1788 fremkom Reventlow med endnu et Indlæg, rettet mod Generalitetets Betænkning² i December, som han meget udførligt gennemgik, særlig Spørgsmaalet om Muligheden for at nedsætte Tjenestetiden. Han hævdede derhos i Almindelighed, at han ikke fremkom med »Stridsskrifter«, saaledes som Generalitetet havde antydet det.

I Løbet af Foraaret 1788 kæmpedes der fortsat om Spørgsmaalet Landsoldater plus Hvervede contra Landrekrutter, idet Reventlow vedblivende med Stædighed holdt paa disse sidstes Afskaffelse³. Kampen med Admiralitetet fortsattes med et udførligt Indlæg⁴ fra Colbjørnsen om Sømandskabets Forhold. Han slutter med en Indstilling til Kommissionen om at udvirke en saa autentisk og klar Fortolkning af den gældende Lovgivning paa dette Omraade, »at den kan udslette al Tanke om Fødestavnsbaandets Anvendelse paa de indrullerede danske Sømænd«. Dog ønskede han først sin Betænkning forelagt Admiralitetet til nærmere Overvejelse og Prøvelse. Admiralitetet svarede imidlertid, at det ikke vilde indlade sig paa nogen Drøftelse; det vilde over-

¹ Holm siger (S. 148), at de militære Kollegier gjorde »deres bedste for at bearbejde Kronprinsen«, men anfører intet Bevis herfor, og saadant synes ej heller at foreligge.

² Kommiss. Forhandl. 682—700.

³ Smst. 710—42.

⁴ Smst. 668—81.

lade Sagens Afgørelse til »højere Omdømme« og fralagde sig iøvrigt alt Ansvar for fremtidige skadelige Følger af mulige Forandringer.

I et sidste Indlæg i Marts 1788¹ særlig om Landrekrufterne og den udenlandske Hvervning erklærede Generalitetet, at »vi . . . i et og alt henholde os til vore forrige indgivne Betænkninger, unddrage os fra alt muligt Ansvar og uden nogen Deltagelse overlade den kongelige Kommission at tage saadanne Beslutninger, som den mener at kunne forsvare«.

Kommissionen tog Konsekvensen heraf og ulejligede ikke de militære Kollegier videre. Dens afsluttende Forhandlinger indbyrdes forbigaas her. I Slutningen af April indsendte den sin Forestilling til Kongen; den blev godkendt og blev til Forordningen 20. Juni. Kommissionens Kamp med de militære Kollegier havde været omtrent halvandet Aar og var endt med, at hver af Parterne stod urokkelig fast paa sit Standpunkt, men at det blev et komplet Nederlag for Kollegierne paa alle ikke rent militære Omraader. Hvis de har haabet paa Understøttelse af Kronprinsen, er deres Haab bleven skuffet.

Men Kamp koster Menneskeliv, som Regel flest for de Slagne, og Generalitetet mistede Halvdelen af sin Styrke. Det følgende Aar blev dets yngste Medlem, Morgenstjerne, afskediget². Han blev erstattet med Generalkrigskommissær Chr. Henr. v. Wildenradt, en tidligere Officer og fortræffelig Embedsmand, der var udset til at arbejde med paa Gennemførelsen af Forordningen i Overensstemmelse med dennes Paragraf 12. Wildenradt havde været Udskrivningschef i Hertugdømmerne. Samme Aar afgik Overkrigssekretæren, Ahlefeldt, efter Ansøgning³. Ogsaa Halvdelen af Udskrivningscheferne blev paa Pladsen. Efter nogle voldsomme Sammenstød med Rentekamret og Danske Kancelli (Reventlow og Colbjørnsen) tog Castenschiold sin Afsked, med oprejst Hoved og uden at søge om Pension. De to nævnte Mænd havde været fuldstændig vidende om og i deres Indlæg antydet, at det navnlig var paa Castenschiolds Indberetninger, at Generalitetet havde støttet sin Modstand, og de synes hverken at have kunnet tilgive ham eller kunnet indse, at han paa flere Punkter havde gode Grunde for sine Udtalelser. Den brave Thestrup, der

¹ Kommiss. Forhandl. 703—10.

² Han skal »Nach Befehl aus dem Collegio . . . abtreten«, hedder det skarpt. (Registr. o. kgl. Ordre til Gen. Komm. $\frac{5}{8}$ 1789 Nr. 427).

³ I denne anførte han bl. a., at hans Øjensvaghed var bleven saadan, at han næsten hverken kunde læse eller skrive og slet ikke kunde arbejde ved Lys. Han fik en rundelig Pension. (Samme Registr. Nr. 607).

havde staaet fast paa den »ærværdige Frederik IV Grundvold«, gik ogsaa sin Vej strax efter.

Admiralitetet havde laveret forsigtigere end Generalitetet og holdt sig udenfor den virksomste Skudafstand. Det lod den (civile) Oversekretær Rosenkrantz, der jo tillige var Medlem af Statsraadet, ofre sig sammen med Schack Rathlou og nøjedes med yderligere at ofre sit yngste (ogsaa civile) Medlem, Konferensraad Lunding.

Efter nogen Forsinkelse paa Grund af Krigstilstanden med Sverige 1788 begyndte Extrasessionerne, efter foran nævnte Paragraf 12, ved Slutningen af 1789, og de varede henved tre Aar. Af Holms Fremstilling faar man det Indtryk, at Colbjørnsen ledede de langvarige og eminent betydningsfulde Sessioner over hele Landet; men Forholdet var dette, at han kun en kort Tid i Begyndelsen ledede disse i det østlige Midtjylland sammen med Wildenradt. Colbjørnsen og Reventlow nærrede den dybeste Mistro til Guds ejernes Behandling af deres Bønder, og de synes at have ventet, at Extrasessionerne skulde bringe store Misligheder for Dagen. Helt ubegrundet var Mistroen vel ikke, men den var dog alt for overdreven, og i de Egne, hvor Colbjørnsen deltog, fremkom der saa godt som intet slemt, saa at Colbjørnsen maa have skønnet, at han meget vel kunde overlade Wildenradt alene dette utroligt opslidende Arbejde, der ogsaa hurtigt nedbrød denne udmærkede Mand. Efter hans Død i December 1790 overtog en anden tidligere Udskrivningschef, Kammerherre Driberg, Arbejdet, gennemførte det paa fortrinlig Maade og lagde Grunden til Værnepligtsanordningernes Udformning og Gennemførelse for en lang Fremtid.

2.

Baun og Vidiebrand.

Af C. Klitgaard.

Rundt om i Landet findes et stort Antal Bakker og Høje med Navne som Bavnehøj, Baalbakke, Baalhøj, Vagthøj o. l., vel almindeligvis mindst én i hvert Sogn. Det er som Regel næppe Høje, som har faaet Navnet, fordi man der afbrændte Valborgblus eller St. Hansblus, thi saadanne Blus optændtes jo saa at sige ved hver Landsby i Sognet, ligesom Tilfældet er endnu; men derimod er Bavnehøjene og Baalbakkerne Minder om Fortidens

Folkevæbningssystem, og Bavnens Benyttelse som Alarmerings-signal ophørte da ogsaa først helt, da i forrige Aarhundrede Telegraf- og Telefonforbindelser gjorde den overflødig.

Det vides, at den norske Konge Haakon Adelstensfostre organiserede et Kystforsvar, til hvilket blandt andet hørte Bavner, der skulde tændes, naar der skete fjendtlige Anfald, og paa denne Maade kunde Hærbud i Løbet af 7 Dage naa fra Norges Sydspids til de nordligst beboede Egne. Der er vel ingen Grund til at tvivle om, at vi ogsaa ved samme Tid her i Landet har haft et lignende Bavnesystem, maaske fortrinsvis i Kystegnene, der jo var mest udsatte for pludselige Anfald fra fjendtlig Side; men Bavne- og Baalhøjenes Beliggenhed ogsaa inde i Landet viser, at Systemet i hvert Fald senere er blevet fuldt gennemført, og det stod endnu i fuldt Flor under Krigen 1807—14 for Kystegnenes Vedkommende samt under »Slavekrigen« 1848 for hele Jyllands Vedkommende. Ved Oprettelsen af Kystmilitzen 1801 tog man Kirkeklokkerne til Hjælp ved Alarmeringen; derfor maatte den ordinære Ringning ikke finde Sted i Marts—December fra de Kirker, der laa Kysten nærmere end 2½ Mil; naar man ikke i ældre Tid synes at have anvendt Kirkeklokkerne i dette Øjemed, er Grunden vel den, at Bavnesystemet var det ældste og laa forud for Kirkeklokkernes Tilvejebringelse, samt at det var fyldestgørende.

1428 fik Kong Erik paa Sjællandsfar Landsting i Ringsted Tingsvidne om, at det var gammel Sædvane og Ret, som har været tilforn i Landet, »at naar Fjende kommer for Landet og Bavn brænder og Vidiebrand ginge, hvilken i den Sted hjemme sad og til Lovalder kommen var og før Mand, ham bør at hænge ved sin egen Bjælke«¹. Tingsvidnet antages vel ikke at være Udtryk for, hvad der var gældende Ret i Landet, da f. Eks. Straffebestemmelsen ikke findes i Lovgivningen; men det er Udtryk for et moralsk Krav, og Hængningsstraffen er da tænkt eksekveret efter en Standretsdom under Nødstilstand².

I Tingsvidnet nævnes to Faktorer med Hensyn til Landeværnets Opbud: Bavnens og Vidiebrand; af disse er den førstnævnte, som ovenfor omtalt, godt kendt fra Krigen i forrige Aarhundrede, medens Vidiebrand tilhører en ældre Tid, og saa vidt Meddelelsen bekendt, er det ikke oplyst, hvorledes den anvendtes³, ligesom der kun synes at foreligge meget lidt om, hvorledes Forholdet med det almindelige Landeværn i det Hele var.

¹ Danske Magazin V 319.

² Arup i Hist. Tidsskr. 8. R. V 163.

³ Jfr. William Christensen: Dansk Statsforvaltning i 15. Aarh. 289.

Det kan maaske derfor have sin Interesse at høre, hvorledes Landeværnet var organiseret i et vendsysselsk Herred i Begyndelsen af det 17. Aarh., idet denne Ordning vel var af gammel Oprindelse. Ved egenhændig Skrivelse tilsagde Lensmanden paa Sejlstrup Slot, Jørgen Friis, 5. Marts 1611, altsaa kort før Krigserklæringen til Sverige 4. April, »alle Menighederne, som boende er udi Børglum Herred, være sig udi Herredet eller i Birker¹, at de retter dennem, eftersom med første tilsiges at møde ved Børglum Herredsting og da der med deres Vaaben og Værge at lade mønstre; de, som lange eller stakne Bøsser have, Thisaker (∴ Dolke), Degen eller Værge, at de møder tilstede dermed; de, som det ikke haver eller formaar, da at lade gøre Pigge udi Træstager og dennem vel lade beslaa², med Økse i Haanden eller paa Bæltet hos samme Stage eller Pig. Og skal der ingen være forskaanet enten for gode Mænds Gaarde eller andensteds her udi dette Herred eller Birker, paa det vores Herre og Konnings og Fædrenelands Ulykke kan i saa Maade saa vidt, som muligt er, afværges og forhindres, og deres Hus, Hjem, Hustru og Børn for Overvold kunde forsvares, saa vidt muligt er, hvilket Gud naadeligst afværge, at dersom noget paakom, man da kunde vide visse Steder paa at møde og hos visse Folk, paa det at man ikke skulde løbe om Landet og ikke vide sig nogen visse Steder og Folk, hvorefter de kunde vide sig at rette, som tilforn, stakket siden, sket er; hvorefter sig enhver kan vide at rette og for Skade at tage Vare« (Børglum H. Tgb. 5. Marts 1611).

Af foranstaaende Skrivelse synes at fremgaa, at der kort forinden havde været foretaget en Mobilisering af Landeværnet, som ikke var faldet tilfredsstillende ud. 7. Maj s. A. mødte Jørgen Friis selv paa Børglum Herredsting, der da laa ved Rønnebjerg i Vrejlev Sogn i umiddelbar Nærhed af det fra gammel Tid vigtige Overgangssted over Rønnebjerg (Uggerby) Aa.

Der blev da af menige Herredsmænd samtykt, at Thomas Jensen i Skovsgaard (Volstrup S.) skulde være Hovedsmand (Hofmand) for menige Almue i Børglum Herred³ østen for Rønne-

¹ Børglum Kloster Birk, Vrejlev Kloster Birk og Sæbygaards Birk.

² Disse Pigge, der undertiden i Tingbøgerne ogsaa kaldes »Vendelbo-pigge«, var maaske et for denne Landsdel særegent Vaaben, og vi genfinder det utvivlsomt i den vendsysselske Kystmilits' Pigge fra 1801 saavel som i Slavekrigsvaabnene heroppe fra. Eksemplarer af begge sidstnævnte Arter findes i Museet i Hjørring, det er Stænger paa et Par Meters Længde med en Jærnpig af ca. $\frac{1}{2}$ Meters Længde paa den ene Ende.

³ Det bestod da af Fureby, Lyngby, Børglum, Vejby, Rakkeby, Sejlstrup, Em, Vraa, Vrejlev og Hæstrup Sogne vest for Rønnebjerg Aa og Taars, Torslev, Skæve, Hørby, Karup, Understed, Volstrup og Albæk øst for Aaen.

bjerg Bro undtagen Taars Sogn; Thomas Jensens Løjtnant blev Peder Christensen i Dvergtved og deres Fænnikfører Jakob Christensen i Langtved. Vest for Rønnebjerg Bro samt i Taars Sogn, men Børglum Sogn undtaget, skulde Hans Christensen i Lie i Vrejlev Sogn være »Hofmand«, Christen Pedersen i Rønnebjerg Løjtnant og Jens Christensen i Em Fænnikfører. Børglum Sogn skulde antagelig staa direkte under Lensmanden paa Børglum Kloster, da Beboerne der var Ugedagstjenere til Klosteret; men Beboerne skulde dog holde Strandvagt, naar det tilkom dem i Omgangen.

Mønstringen af Væbningen fandt derefter Sted ved Tinget 21. Maj, og Ridefogeden til Sejlstrup stod den Dag paa Tinget paa Lensmandens Vegne og paamindede den menige Almue alvorligt, at de med allersomstørste Flid skulde holde Strandvagt¹, naar det dem tilkom, og de skulde vaage ved Stranden Nat og Dag fra en Dags Middag til næste Middag uden nogen Forsømmelse, saafremt de ikke vilde straffes paa Livet, om nogen Ulykke for deres Forsømmelses Skyld paakom. Ligeledes skulde de lade opbygge alle Baal og holde dem ved Magt, og 2 Mænd i hvert Sogn skulde have Indseende med, at Strandvagterne og Baalene holdtes i god Agt.

Endvidere lod Ridefogeden paamine menige Mænd at holde bedre Vaaben og Værge, end en Del af dem nu var mødt med. De, der var formuende, skulde have en lang Bøsse med en Tisak eller Degen paa Siden, og de, der ikke formaede det, skulde have en Spidske² og dertil en Tisak eller en Økse paa Bæltet, men ingen maatte møde med Jerntyve³ eller smaa Spyd, som de denne Dag havde gjort. Vilde de ikke efterkomme denne Befaling, skulde de straffes »som Kongens ulydige Mænd«.

23. Juli s. A. stod Ridefogeden atter paa Tinget og »paa det alvorligste strengeligen forholdt, buddede og befaled« menige Mænd, at de holdt alle Baal ved Magt, og de, som af Guds Vejr var nedblæst, skulde med det snarest opbygges igen. De, som havde Vagterne, skulde flitteligen vagte Dag og Nat baade ved Øster- og Vesterstrand, og viste de sig forsømmelige deri, skulde de straffes paa Livet uden al Naade.

I disse Kundgørelser fra Lensmanden og hans Fuldmægtig hører vi ikke nævne nogen Vidiebrand, men dog var denne Faktor ved Opbuddet ikke helt gaaet ud paa hin Tid; den var i

¹ Strandvagt i Ufredstid blev allerede holdt i Middelalderen, som det ses af Dronning Margretes Forordn. af 1396.

² Vel den foranhandlede »Pig«.

³ ∅: Fork.

en maaske nok noget ændret Form blevet bevaret i Landets yderste Afkrog, Skagen.

Af denne Bys Raadstueprotokol for 6. Maj 1611 ser vi, hvorledes Øvrigheden i denne Købstad organiserede Kystbevogtningen. Der ansattes en Vagtmester i Østerby, én i Vesterby og én i Højen, og disse skulde sørge for, at der kom Vagtmandskab saavel til Bavnene, der stod mellem Skagen og Højen, som til Stranden, der var inddelt i 3 Distrikter. Vagtmandskabet skulde gaa sammen to og to paa Vagten om Natten, og 2 Borgere fra Vesterby samt 1 fra Østerby og 1 fra Højen skulde vaage ved Baalet fra en Middag til næste Middag. Baalet var Vagtholdets Centrum.

Vagtmestrene skulde ved Hjælp af Byens 4 Rodemestre lade Folkene tilsige til Vagten; men forinden de gik paa Vagt paa Stranden, skulde de melde sig hos Vagtmesteren, saafremt de ikke vilde straffes paa deres Hals¹, og hos Vagtmesteren fik de Paagældende da udleveret »den brændte Stok«² eller »en Stok med et Brænde paa«³, hvilke »Brandstokke«⁴ atter tilbageleveredes Vagtmesteren, naar Dagen brød frem, og Vagten var sluttet.

»Den brændte Stok« er vel nok en Aflægger af »Vidiebranden«; den har altsaa i det 17. Aarh.s Begyndelse været anvendt som en Art Skilt eller Legitimationstegn. Iøvrigt gav Magistraten i Skagen 13. Juli 1612 Ordre til 4 Mænd, at de hver skulde være tilstede med en Hest hos Strandvagten for, hvis det paakrævedes, »straks og hasteligen« at ride op i Landet og give Almuen og Hopmændene⁵ tilkende, om noget Indfald skete fra Fjendens Side.

Man tør vel efter dette gaa ud fra, at Høvedsmændene ved Landeværnet har haft et Brændjern, med hvilket de mærkede de Træstokke, som de udsendte til Folk, naar der skulde ske Opbud af Værnet; derved skabtes en vis Garanti for, at ikke den første den bedste Gavtyv foretog Alarmeringen, — Mærket svarede da til det nutidige Forsvarsministeriums hemmelige Mobiliseringsord. Det forekommer mig mindre sandsynligt, at Vidiebrand har været en Pind brændt i den ene Ende og forsynet med en Vidie i den anden⁶, Vidien er vel den samme som Træpinden.

¹ Raadstuepr. 27. Maj 1611.

² Smst. 29. Juli s. A.

³ Smst.

⁴ Smst.

⁵ Bøndernes Anførere.

⁶ Velschow: De institutis militaribus Danorum I 17.

Gensvar.

Det nye norske Verk om Tordenskiold.

Indlæg af Olav Bergersen.

I.

Svar til Excellencen, general-löitnant A. P. Tuxen.

Det var jo ikke det værste det, at plumpe op i et rosenbed. Det kunde ha været værre. Det kunde ha været en skog av kaktus.

Men nu er det altsaa slik, at roserne — for ellers var det ikke roser — har sine torner. Og det er nu engang livets stadig tilbagevendende tilskikkelse, at disse torner — skjult som de ofte er — saarer den haand som varsomt griper om de vakre blommer. Og den overraskelse som dette avstedkommer betegner den malurt som gir tilværelsen sit salt.

Jeg har revet mit skrøpelige skind paa nogen av generalens torner, og den overraskelse dette har avstedkommet tilsier mig nödvendigheten av en replik, hvor jeg ellers helst vilde ha böiet mig i ærbödlighet for den autoritative dom.

Den skjulte braadd — eller for at holde os til blomstersproget: rosentorn — som skinner igjennem i generalens fremstilling, er den bitre antydning om at min kritik over danske mænd har faat en slik form fordi de var danske. Rigtignok bevilges der mig en betinget indrømmelse av ogsaa — om end uvillig — at ha gjort mig skyldig i enkelte undtagelser, men dette öiensynlig kun for at bekræfte regelen.

Ut fra mit synspunkt er selvfølgelig denne beskyldning feilagtig, og derfor like saa selvfølgelig uberettiget. Men der kan vel paa den anden side vanskelig forlanges at danske mænd skal ha en anden behandlingsmaate fordi de er danske. At maale disse med andre og mindre maal end andre vilde være en fornærmelse mot vore frænder.

Jeg skulde tro at det turde indrømmes at intet sted i dansk sjökrigshistorie — eller i dansk historie i det hele tat — findes en saadan omtale av Sehested som hos mig. Jeg tror jeg vover at si det samme angaaende min omtale av Niels Juel. Lövendal faar ogsaa en omtale som hans landsmænd har al grund til at være stolt over. Og jeg vover — tiltrods for at det vil skurre fælt i generalens örer — at si at Gabel som sjömilitær har faat en omtale, som ikke berettiger generalen til at gi sin anmeldelse den

form angaaende dette punkt som han har gjort. Her er det min første overraskelse over generalens fremstilling gjør sig gjældende, og spørgsmaalet Gabel vil derfor bli viet første del av min replik.

Generalens fremstilling gaar ganske enkelt ut paa at jeg i min sjömilitäre vurdering av Gabel ikke alene har frakjendt ham strategisk blik, men endog fremstillet ham som en umulius som militær leder. La os da se paa hvad jeg i min bok sier derom.

Hvad jeg sier om Gabels udmerkede dispositioner i Östersjöen 1715 nævner jeg her kun i forbigaaende og gaar over til 1716 der jo er det saare punkt hos generalen. Her heter det (side 597): »Og hvad nu dispositionen av den dansk-norske flaate under Carl XII's første stöt angaar, saa var den sikkert ganske rigtig. Den viser en formaalstjenlig utnyttelse av Danmarks heldige strategiske beliggenhet, og det tjener de ledende til megen ære, at de ikke lot sig forlede av den sterke nervösitet paa Sjælland til at trække Gabels flaate ned til de danske farvand. Hammarskiöld anfører at Gabel blev liggende heroppe trods admiralitetets uttalte ønske om at han skulde seile ned, og at dette var en av de for svenskerne uheldige omstændigheter som gjorde at Akershus ikke faldt. Gabels ovenfor refererte rapporter bekræfter dette og hans syn paa forholdene tjener ham til stor hæder og gjør ham fortjent til nordmændenes taknemlighed«.

»Gabels direkte medvirken i angrebet paa Moss er av underordnet betydning. Det er ikke her hans store indsats ligger, og dette angrep hadde fört til maalet uten at Gabel direkte hadde understöttet det. Men Gabels store indsats ligger deri, at han uindskrænket behersket de norske farvand. Herigjennem muliggjorde han tilførsel av forsterkninger fra Danmark og herigjennem forhindret han ogsaa Carl XII i at ta sit beleiringsartilleri frem. Gjennem denne beherskelse kunde ogsaa tropperne landsættes hvorsomhelst, altsaa ogsaa paa fjordens östside, hvorved muligheten for en fuldstændig indringning av Carl XII aapnedes. At denne indringning ikke lykkedes for den norske hær er ikke Gabels skyld. Erobringen av Moss vilde ingen betydning ha hat, om Gabel ikke hadde kunnet opretholde herredømmet paa sjöen«.

»Medlem av Slotsloven, Hans Nobel, skriver 10. oktober 1716 til kongen følgende, der gir et interessant billede av Gabels indflydelse paa situationen. »— saa her var da en uenigheds aand iblandt os, som regjerede alt-for-meget voris verk, indtil Hr. Viceadmiral Gabell kom med sin eskadre, som intimiterede Fjenden saaledes, at han löb, da ingen fölgede hannem«.

»Men av disse kjendsgerninger fremgaar da ogsaa klart, at Gabels flaate var av avgjørende betydning for situationens ut-

vikling. Nogen kamp fik han ikke anledning til at utkjæmpe, der kunde kaste gloire over hans deltagelse i begivenheterne; men hans indsats er derfor ikke mindre betydningsfuld. Han førte ikke krig uten selv at risikere noget. Ti i virkeligheten var hans stilling meget kritisk, om der fra svensk side var gaat mere energisk frem«.

Er dette billedet av en mand uten strategisk blik eller er dette skildringen av en umulius?

Dette er altsaa det første avsnidt av min replik. Jeg tilbakeviser paastanden om at jeg har uttalt mig nedsættende om danske mænd fordi de var danske. Uten hensyn til nationalitet — enten de var danske, svenske eller norske — har jeg hensynslöst fældt min kritik. Og derfor har heller ikke Gabel gaat fri, og dermed kommer vi ind paa hvad generalen kalder »Gabels aand«, det vil si hans offensive aand, et emne som jeg har git en ganske bred plads i min fremstilling, fordi det paa en saa interessant maate belyser tidens opfatning paa det maritimt-strategiske omraade. Men saa klemmer jeg heller ikke emnet ind i en enkelt episode; jeg søker at belyse hans aand ved hans opfatning av problemet set over det længst mulige tidsrum, og det er selvsagt det som maa til for at faa et rigtig og paalidelig perspektiv av manden paa dette specielle omraade. —

Förend jeg imidlertid gaar helt over til dette interessante emne, er det nödvendig at opholde sig litt ved Tordenskiolds »famöse« brev av 10./21. juni 1716. Det synes at ha bragt generalen i extase, og det synes ikke at være grænser for haan over at jeg ikke har kunnet finde dette meget interessante brev i Riksarkivet i Köbenhavn. Denne rent arkivtekniske side av saken kan jeg ikke negte mig fornöielsen av at referere her, tiltrods for at generalen tidligere er blit gjort opmerksom paa forholdet av mig.

Det ligger selvsagt i sakens natur at ingen hadde større interesse end jeg i at faa fat paa dette brev, hvis eksistens jeg kjendte til fra Lagermarks udmerkede lille skrift. — Længe för jeg drog til Köbenhavn henvendte jeg mig herfra, ikke en, men flere gange til Riksarkivet med angivelse av kilde for at faa en avskrift av brevet. Korrespondansen foregik i meget höitidelige former, gjennem den norske admiralstab, ditto utenriksdepartement og vor legation i Danmark. Jeg citerer her et par av svarene, og de er avfattet av en lærd dr., saa alt skulde synes i orden. Den 13. decb. 1923 heter det saaledes: ». . . blot har det opgivne brev fra Tordenskiold ikke været at finde. Et brev til kongen af 10./21. juni 1716 synes ikke at være tilstede her (derimot et av 12. juni) og

flere krigshistorikere, jeg har konferert med, kender det heller ikke. Jeg maa bede vedkommende give nærmere oplysning om hvor det er citert eller ligger«. Og under 14. februar 1924 heter det: »Idet herved fremsendes afskrift av brevet fra Tordenskiold av 12. juni 1716 beklager jeg at maatte meddele at den i Lagermarks afhandling citerede memorial, datert 10. juni s. a. trods al anvendt umage hidtil ikke har været mulig at efterspore. Hvor brevet laa i 1883, da afhandlingen tryktes, blandt de saakaldte »refererede sager«, findes det ikke mere, og her blev det iøvrigt allerede eftersøgt, da de andre arkivstykker angaaende Tordenskiold i 1916 fandtes frem. Men heller ikke andet sted har brevet været at finde«.

Efter dette maatte jeg i min enfoldighet tro, at brevet var bortkommet og nöie mig med Lagermarks referat. Generalens sterke arkivtekniske kritik sender jeg derfor videre til det danske riksarkiv og ditto krigshistorikere. Det er forresten ganske forunderlig dette, at generalen finder skrivelsen blandt »refererede sager«, mens arkivets folk — som det fremgaar av ovenciterede skrivelse — ikke har kunnet finde det der. Og jeg har da ogsaa gjennemgaaet pakken for refererte saker.

Men det er nu denne side av saken. Det næste — og viktigere — spørsmål blir om det har nogen betydning for saken at kjende skrivelsens indhold i sin helhet eller om Lagermarks referat dækker behovet. Det som i den foreliggende forbindelse har slik stor betydning det er Tordenskiolds oplysning om at Gabel for rum tid siden har forlangt ham som leder av ekspeditionen mot den svenske flotilje og proviantskiber. Men dette kjender jo jeg til fra Lagermarks referat, og jeg kan ikke forstaa at man av min fremstilling kan utdra den slutning, at jeg ikke har været fuldt opmerksom paa forholdet. Paa side 607 f. eks. refererer jeg jo forholdet og paaviser at episoden ved Styrund har overbevist Gabel om, at prammene ogsaa under den nye situation — tidligere hadde han jo forlangt dem under en anden forutsætning — var nødvendig og endog i end høiere grad end tidligere. Hvad i alverden skal saa alt dette forfærdelige opstyr til. At det er under episoden ved Styrund Gabel har utset Tordenskiold til leder av en eventuel ekspedition, anser jeg fremdeles som overveiende sansynlig, da behovet for en saadan ekspedition her første gang gjorde sig gjældende. De svenske fartöier skulde selv sagt angripes hvorsomhelst de maatte befinde sig i skjærgaarden og ikke akkurat bare i Dnekilen, hvorfra de jo kunde forflyttes og hvor de aldeles ikke laa stille den hele tid siden 20. mai. Men la os ikke strides om bagateller. Hovedsaken er at Gabel har

forlangt ham til en saadan ekspedition, og det har jeg været fuldt opmærksom paa, og det har jeg likeledes gjort opmærksom paa.

Og hvor sier jeg at Tordenskiold var ophavsmanden til en ekspedition til Dynekilen? Efter min fremstilling er man jo ikke engang opmærksom paa at svenskerne endnu ved avseilingen var ankommet til Dynekilen — og generalen klandrer mig derfor. Men hvordan kan man saa i samme aandedræt paaføre mig en paastand som ovenstaaende? Det Tordenskiold har gjort, er overfor myndighederne i Köbenhavn allerede fra den første dag han kom dit ned, at understreke Norges overordentlig farlige stilling og frenholde nødvendigheden av hurtig at bringe hjælp. I sin skrivelse av 10. juni peker han specielt paa de svenske galleier som behersker skjærgaarden og som skal bli stagget heri, bare hans bön blir hört. Nogen ekspedition til Dynekilen er der i det hele tat ikke tale om. Om der den 20. mai laa nogen galleier i Dynekilen saa behöver de jo ikke at ligge der en maaned senere. Det er ikke Dynekilen som skal angripes, det er de svenske fartöier, hvorsomhelst de er, og det er det Tordenskiold peker paa. — Dynekilen i og for sig som strategisk maal er sjöstrategisk set et feilsyn. Det er motstanderens flaatematerial som er maalet, og det er det Tordenskiold saa klart har pekt paa.

I detheletat kan jeg ikke indse at generalens kritik paa noget punkt har rokket ved min fremstilling over Tordenskiolds optræden för og under Dynekilen. Han er ikke av Gabel sendt ned for at hente fartöierne; men Gabel har tidligere bedt om at faa saadanne fartöier. Jeg har ogsaa gjort rede for at Gabel har utset Tordenskiold til at före disse angrep mot de svenske fartöier — hvor de saa maatte befinde sig. Jeg har videre gjort rede for at Tordenskiold paa det mest indtrængende fremholder nødvendigheden av at faa de svenske fartöier ruinert, og han ber om selv at faa kommandoen. Videre at hans ordre gik ut paa at avseile til farvandet ved Koster, detachere fregattene og avvente Gabels videre ordre og da det saa viste sig at de svenske fartöier atter var kommet tilbake til Dynekilen fulgte han ikke ordren — han detacherte ikke fregattene og indhentet ikke Gabels ordre — men slog til. Intet av dette er der rokket ved gjennem generalens temmelig skarpe uttryksmaate. Selvfølgelig kan det sies at være i Gabels »aand« at Tordenskiold angriper det svenske skjærgaardsmateriel, al den stund han (Gabel) jo selv hadde utset Tordenskiold til en saadan ekspedition. Men hvad jeg har protestert imot det er den paastand som fra fagmæssig hold har været fremsat om, at Gabel av Tordenskiold blev »fratat« et Dynekilen. Og den protest opretholder jeg fremdeles.

Det er i det hele tat merkelig hvorledes generalens fremstilling av mit arbeide paa flere punkter avviker fra det virkelige forhold. Se nu bare paa en saa uvæsentlig ting som dette, at jeg efter generalens fremstilling lar Vibe ligge med sin avdeling i Makö (side 625), mens der jo vitterlig staar, at de hadde ligget der »med undtagelse av et kort kryss ned til Göteborg i slutten av samme maaned«. Det er naturligvis en bagatel; men naar man samler paa buketter av trykfeil og forfærdes over at Valentin Eichstedt dör som general i stedet for som geheimraad, saa faar man da selv i alle fald være saapas nöiagtig at man ikke citerer det motsatte av hvad der staar.

Og hvor taler jeg om Dynekilen som en »norsk« seir — uttrykket er ikke mit, men tiltrods derfor sætter generalen det i gaaseöine og lar det saaledes faa skin av at være det. Det er Tordenskiold som taler om »vi Dynekilens norske drenge« og jeg har — under tvil — bygget paa det. Nu viser det sig altsaa at L'Etang var hollænder og Sivers tysker av skaansk oprindelse. Naar jeg (s. 669) ikke medtar Lemwig, saa er det ganske naturlig fordi jeg holder mig til Tordenskiolds indstilling. Men s. 673 sier jeg at grunden hertil maa være den, at han allerede i august 1716 hadde avansert til capitain, saa han »blir da næmnd«.

Men la os saa endelig komme over til hovedsaken: Gabels aand. Det er jo idetheletat Gabel som gaar som en rød traad gjennom hele generalens kritik; det blir derfor ogsaa Gabel som blir ledestjernen i min replik. Og vil man endelig ha en mandjevning mellem Tordenskiold og Gabel saa gjerne for mig.

Det grundsyn som det her er tale om har jeg — som tidligere nævnt — utviklet paa en bredere basis end den som staar til raadighet efter de sparsomme ytringer vi kjender fra Gabel i 1716. Som bekjendt utviklet der sig mellem Tordenskiold og Gabel efter angrepet paa Göteborgs havn i 1717 en skriftveksel der i fuldeste maal lar os faa indblik i de to herrers syn paa den offensive side av sjökrigsførselen og — hvad der er endnu mere interessant — deres syn paa det fundamentale i den sjömilitære strategi. Herunder kommer Gabel — i skrivelse til Tordenskiold av 8. juni — med den opsigtsvækkende paastand, at det maa betegnes som forkastelig at sacrifisere saa mange folk uten at være sikker paa en lykkelig suksess. Selv om man kunde opbrænde en snes fartöier, saa hadde dette ikke kunnet retfærdiggjøre tapet av en snes mennesker. Og saa gaar han videre og uttaler: at et skib kan man bygge paa et aar, men til en god matros tiltrænger man mindst 24 aar.

Man maa være opmerksom paa at Gabel her irettelægger sit

strategiske grundsyn, et axiom der maa forstaaes som almen-gyldigt, som et princip. Enhver sjö militær som har befattet sig noget med studiet av den maritime strategi vet, at en saadan opfatning staar stik i strid med den fundamentalsats som er rygraden i den maritime strategi, hvorefter det er fartöismate-riellet som er det alt andet overskyggende maal — en opfatning som hos Tordenskiold gaar som en bred, röd traad gjennom al hans krigsförsel og som stadig kommer igjen i hans mange skrivelser om denne materie.

Men hvorledes skal man nu kunne forene dette Gabels axiom med et Dynekilen? Hvorledes skal man for det förste kunne tænke sig — sjömandsmæssig set — et angrep ind i Dynekilen med sikkerhet for et lykkelig utfald? Er det noget sted hvor man maatte regne med en stor sacrifisering av personel saa maatte det være i Dynekilen. Med tropper iland vilde en seilads ut fra Dynekilen by faa en risiko for personellet som kanske intet andet sted. Dynekilen indebar forsaavidt en ganske anden risiko end Göteborg. Efter Gabels strategiske lære vilde opbrænding av en snes fartöier i Dynekilen ikke kunnet retfærdiggjøre tapet av en snes mennesker.

Her staar man da overfor et av to: enten er Gabels standpunkt av 1717 hans virkelige standpunkt, hans syn paa de maritime spørsmaal, hans »aand« og da er den ganske uforenlig med et Dynekilen eller hans opfatning av 1717 er en følge av angrepets uheldige utfald og da blir hans stilling aldeles uholdbar. Jeg har i min fremstilling besvart spørsmålet derhen, at Gabel i 1717 har uttalt sin virkelige overbevisning, noget som er saa meget naturligere som dette falder i traad med tidens opfatning paa dette omraade. Jeg har i min fremstilling indledningsvis gjort rede for hvorledes sjökrigsförselen i denne periode var præget av en defensiv aand, uten initiativ og offensiv paagaanhet. Tordenskiold og Gabel var i saa henseende to vidt forskjellige naturer. Men herav fremgaar ikke at Gabel var en mand uten strategisk blik og en umilius. Jeg har git uttryk for — og jeg gjør det fremdeles — at Gabel var en sjöofficer der laa langt over det almindelige. Men av de virkelige store var han ikke — netop fordi han manglet den offensive aand.

Saa maa der sies nogen ord om miljøet, og vi kommer ikke klar av Gabel da heller. Her er det atter igjen angrep paa Danmark og danskerne. Jeg har fundet i et arbeide som det foreliggende at burde gi et alsidig billede av manden og hans omgivelser. At utelukke enkelte dele av dette billede vilde efter min mening være ganske forkastelig. Billedet viser at Tordenskiold ingenlunde skred frem i rosenröd idyl, omgit av beundrende kamme-

rater, besunget av digtere og til stadighet bestraalet av den kongelige sol. Jeg er blit beskyldt for at ha git et feilagtig tidsbillede, endog i en bestemt nedsættende hensigt. Jeg blir da nødt til at forsvare mig, og dette gjør jeg bedst ved at holde mig til Tordenskiolds egne ord. Om billedet derved blir skarpere end tidligere saa er det ikke min skyld.

Allerede tidlig i Tordenskiolds korrespondanse finder man uttalelser om at han føler sig omgit av mange misundere og eftertalere. Jeg har git uttryk for, at det menneskelig set var naturlig at saa maatte det være. En saa rask karriere som hans, hvor han som ganske ung springer forbi over et halvt hundrede av sine officerskammerater kan ikke andet end avføde misundelse. Hans stadige henvisning til dette i sin ungdom kan muligens henføres til ungdommelig mangel paa avbalancerthet. Jeg skal derfor ikke opholde mig ved denne periode av hans liv, men gaa like paa forholdet da han hadde faat sig tildelt høiere kommando, da han i 1717 var blit kommanderende sjöofficer i Norge. Jeg henviser her først til hans skrivelse av 10. mai 1717, der var foranlediget ved alle de vanskeligheter som var lagt ham iveien og hvor han uttaler, at det upaatvilelig fandtes medarbeidere i dette verk, hvis öiemerke var at faa stiftet uenighet og jalousi. Skulde mot formodning kongen og admiralitetet opretholde disse bestemmelse, maatte han forlange sin dimission, da han vilde bli aldeles hindret i at utføre Hans Majestæts tjeneste, hvorved commercien vilde lide og tjenesten forövrig forsømmes, »hvad slige vanskabte gemytter heller vilde see, end efterlade deres fordömte jalousie«. Og han slutter sin lange skrivelse med at si at han dog haaber, til misunderes beskjæmmelse, at faa sit dessin utført.

Efter angrepet paa Göteborgs havn skriver han den 4. juni til kongen og admiralitetet og fremholder at han fra Köbenhavn har hört at det er dem som hævder, at han for egen gloire i sidste aktion har risikert skiber og folk, men han hævder at han har været forberedt paa slike misunderes eftertale, skjönt de fleste av dem har det mere i munden end i handlingen. Men tiltrods for at utfaldet til overflod blev godt og til fordel, og fienden til tort og skade, saa maa han dog uforskyldt finde eftertalere »hvis forseelses plætter derved for en deel er overslættet og tilforn burde heller unde mig godt end ondt, der mig gierne vilde denigere; Og om det gik efter deres ønske, skulde jeg vel enda i stæden for naade, faa en fiskals sag paa halsen efter forrige exempel«.

I sin skrivelse til kongen av 16. juni, der er svar paa Gabels

bemerkelsesværdige skrivelse av 8. juni anfører han blandt andet: »Allernaadigste Konge! Jeg har erfaring af at være rigelig forseet med misundere, som Ed. Ko. Majs. milde naade mig har tilveiebragt, paa det min fornöielse udi lökke ikke skal være uden af fortræd og chagrin temperered«, men han er sig bevist at være godt likt av redelige gemytter og noen fattige mennesker og trafikerende ber daglig for ham, fordi han stadig — baade ved konvoyering og krydsning — stræber efter at beskytte handelen og holde sjöen ren.

Efter angrepet paa Strömstad skriver han til Wedel og beklager sig over en hel del snak og utrolige forlydender som generalen er overlöpet med. I hans absence lar disse kvindeagtige sig forlede til at fare rundt med de uterligste forlydender, men naar en ærlig mand er frisk og nærværende, saa stikker de pipen i sæk som ordsproget sier.

Men saarest kommer hans stemning tilsyne da fornedrelsen staar for dören efter Strömstad. I slutten av sin lange relation ber han kongen om — hvis han skal frataes overkommandoen — da at maatte faa bli licentert fra eskadren, saasom det gaar langt over hans formue at se sine misunderes store glæde over hans nedværdigelse. Allerede for nogen tid siden har han været betænkt paa at unddra sig deres ufortjente jalousi og komme dem avveien og tröste sig med den gemene mands velsignelse i begge riker. Men langt sterkere kommer fornedrelsens smerte frem i hans følgeskrivelse til kongen av samme dag, hvor han sier: »Jeg har passered verden omkring, lidt ondt, voved liv og blod, haver daglig 'og timelig forfølgning, meere end mangan graahærdet, til disse mine unge aar. I mine öyne er alle mennsker, höye saa vell som lave, mine store venner. Men i fraværelse eftertragtes jeg paa 3die og 4de haand af den förste sort (altsaa de höie) og meere vil jeg endnu blive, hvis min allernaadigste Konge ikke selv vil tage mig udi aller naadigste forsvar . . . . Begierer ikke længere at leve end saa lenge jeg gaar den rette vey og ælsker sandhed, begge deele mig aarsaged, dog giöre Gud hvad ham behager. Hand giver mig kraften at bære min byrde, saa er mig vell, i hvad mig og skall hende«.

Til supplerung skal kun henvises til Hiorts skrivelse efter Tordenskiolds död hvori han anfører: »Det er bekjendt at dend sal. herre hafde mange fiender, af hvilke de fleste ikke torde purre hannem i levende live, men da hand ved döden var afgaaen maatte mand taale at höre adskilligt«.

Og naar man hertil föier den forsmædelige behandling som blev Tordenskiolds jordiske levninger tildel efter hans död saa

er maalet fuldt. Miljøet er ikke smukt. Den bitre sandhet maa fylde enhver beundrer av manden med harme. Danskerne burde være med at beklage dette triste forhold og bringe manden opreisning. Men naar der fra norsk hold gies uttryk for en slik harme, da er det straks angrep paa Danmark, da er det retouchering, da er det nedsættelse av danske slegter.

Det er forresten et ganske merkelig fænomen dette, at naar Schöller i Personalhistorisk Tidsskrift utpeker Gabel som den der har hindret jordpaakastelsen og en hæderlig behandling av Tordenskiolds lik, ja saa reagerer ikke et menneske i Danmark. Men saasnaart det samme uttales fra den anden side av Skagerak, da er det likesom ikke grænser for national krænkelse.

Det er forresten endnu et fænomen som er bemerkelsesværdig: naar der er tale om Tordenskiold og andre som nordmænd, da er der ikke forskjel paa danske og norske. Men rettes der fra norsk side kritik mot en dansk mand — eller ikke det engang, kun kritik over forholdene i det hele — da er straks grænsen der, da er det straks angrep paa Danmark. Det kan da ikke være rigtig; ialfald ikke logisk.

Naar jeg nu skal slutte, vil jeg gjerne ta op igjen det jeg begyndte med: paastanden om at motivet for min fremstilling ikke har været rent. Nu kommer kaptein Cai Schaffalitzky de Muckadell til og understreker overfor det danske publikum generalens fremstilling av dette forhold. Han gir uttryk for paastanden i følgende smukke form: »Kaptajn Bergersen har utvivlsomt tegnet Baggrunden for Tordenskiolds Liv i de mørkeste Farver, for at denne stolte Skikkelse skulde komme til sin Ret«. Og han anbefaler sit publikum at læse generalens kritik og undlate at læse min fremstilling. I sandhet et standpunkt en krigshistoriker værdig. Men i forbindelse med denne generalens — av Schaffalitzky understrekede — opfatning av mit motiv finder jeg det ogsaa nødvendig, til belysning av de smukke forudsætninger hvormed man i Danmark gaar til behandling av et arbeide som mit, at opstille til beskuelse en sætning fra generalens egen haand. Den lyder i sin enkle storhet slik: »Bogens Kapitel XIII omhandler Tordenskiolds sidste Leveaar og Død. Forf. har forsaa vidt været heldig stillet, som de Kilder, der skulde indeholde Oplysninger om Behandlingen af den døde Helt, er meget mangelfulde, saa at han har været nødsaget til at ty til Gisninger«. Jeg skal ikke indlate mig paa noget kommentar — den saa høit foraktede »populærhistoriske« form for historieskrivning bevæger sig ialfald almindeligvis i mere værdige vendinger end dem som videnskapens repræsentant her har valgt. Det jeg i denne for-

bindelse vil ha sagt, det er kun dette, at en kritiker som gaar til sit arbeide med saadanne forutsætninger om vedkommende forfatters motiver og som tillægger sine medmennesker den slags hensigter, han kan da ialfald ikke samtidig forlange at bli betraktet som en objektiv dommer. Og det er det som for mig er det bedrøvelige.

Jeg skal indrømme berettigelsen av meget av det generalen fremholder. De rent arkivtekniske svakheter er antydnet allerede i forordet til min bok og jeg har aldrig egentlig været fagmand paa dette omraade. Men paa den anden side mener jeg ogsaa, at generalens kritiske gjennomgang av mit arbeide har vist at disse arkivtekniske ufuldkommenheter ikke har hat nogen avgjørende indflydelse paa arbeidets resultat. Jeg skal ogsaa gjerne ta trykfeilsdjævelen paa nakken. Jeg skal ogsaa gjerne medgi at jeg paa enkelte steder har benyttet sterkere uttryk end muligens öiemedet kræver. En forfatters uttrykksmaate er en individuel historie og maa bedømmes ut fra det og selve den sproglige vending tar sig jo litt anderledes ut naar den taes ut fra sit sammenheng og holdes op foran detektivens blendlygte. Men det er jo kritikerens baade ret og plikt at behandle selv de ubetydeligste ting paa denne maate.

Men hvad jeg ikke kan indrømme det er dette, at jeg skulde ha gaat til arbeidet med urene motiver, at jeg har nedsat de danske for at kunne løfte de norske, at jeg har foretrukket gisninger for dokumentation og at jeg har villet Danmark tillivs.

For roserne bringer jeg generalen min tak — jeg gjør det av hjertet og i ærbødighet for den aldrende mester. Men jeg er ræd for at de hurtig vil visne i det mistænkeliggjørelsens kolde gufs som omgir dem.

»Honi soit qui mal y pense«.

II.

Svar til kontre-admiral T. A. Topsøe-Jensen.

Det er dog virkelig sørgelig at den eneste sjøofficer som i Danmark har grepet til pennen i anledning av mit arbeide om Tordenskiold ikke har fundet et interessantere emne end noen kjedelige skifteprotokoller til behandling. Det er da saa mange sjømandsmæssige, sjømilitære og nationale spørsmåal som er behandlet i min bok, at man skulde tro at der fandtes emner nok for en frugtbringende diskussion.

Saa faar vi altsaa nøie os med de magre ben og rives det vi kan om dem.

La mig da først og fremst konstatere det triste faktum, at selv hvor det gjælder et emne som dette, saa skal det hele sees i perspektiv av et angrep paa Danmark og de danske. Jeg har gjennemlæst avsnittet specielt med henblik paa dette, men kan med min bedste vilje ikke finde en antydning til braadd mot Danmark eller danskerne. Jeg forstaar simpelthen ikke noget av det hele. Denne rent sykelige mistænksomhet paa de utroligste steder vanskeliggjør jo i aller høieste grad en diskussion av emnet. I og for sig lægger jeg ikke særlig bret paa dette for admiralens vedkommende. Indlægget er forøvrig saa saglig og objektivt. Men uttryk som det nævnte vil let av svake sjæle kunde gripes og kastes ut som føde for chauvinismens hungrige hydra. Det er allerede gjort og til skade for alle parter.

Men la nu det være som det vil. La os diskutere saken uten hensyn til nationalitet. Det har jeg ialfald forsøkt under min tidligere behandling av emnet.

Nei, hr. admiral, jeg kan ikke være enig i at revisionen skal være smaalig. Ingen mennesker skal være smaalig. Men det er vel bare terminologien vi er uenig om. Det forekommer mig at Maren Wessel, Tordenskiolds mor, træffer hodet paa sømnen, naar hun i sin supplik til kongen av 28. juni 1730 anfører, at det er »vitterlig at han i sit Stervbo er i alle Ting behandlet ikke som en Officier, men som en Bogholder«, — eller rettere sagt som en regnskapsfører. At andre officerer muligens er behandlet paa samme maate, det forbedrer da ikke saken. Det synes som om Tordenskiold har været sin egen regnskapsfører paa »Ormen«, og her viser regnskapet overskud. Paa de øvrige fartøier har der været regnskapsførere. Jeg kan ikke komme fra at det tar sig noget merkelig ut naar revisionen antegner nogen bortkomne blokker, al den stund der i skibsjournalen staar indført at blokkene er blit skudt bort under kamp. Det samme gjælder nogen bortskudte aarer, hvor Walter sarkastisk bemerker, at man vanskelig kan vente at man kan holde paa lommene naar aarebladene blir skudt bort. Og saaledes videre gjennom protokollene. Dette er jo bagateller, men bagateller som gir billedet en noget eiendommelig kulør.

Av ganske anden rækkevidde er den omstændighet, at Tordenskiold i 1719 hadde forlangt og faat godkjendelse av fregatregnskaperne. Det synes da noget eiendommelig at man efter hans død atter igjen tar samtlige disse regnskaper op til fornyet revision. Jeg synes ikke det er korrekt — hverken overfor Tordenskiold eller overfor boet.

Admiralens opstilling av skifterettens kjendelser er meget

interessant og bekræfter paa en gripende maate hvad jeg har sagt om de rent utrolige angrep paa boets midler. Den sak som Neuspitzer tok op like efter Tordenskiolds död var allerede paa-dömt ved prisedomstol og avgjort ved kongelig resolution. Det er ikke skifteretten som væger boet her: det er selveste höiesteret som maa til for at si det avgjørende ord i en sak som allerede er decidert, men som atter igjen blir reist saasnt den ene part er död og avskaaret fra at forsvare sine interesser. Noget lignende kan der sies om de övrige poster ogsaa; det er — som admiralen ogsaa sier — uretmæssige angrep fra forskjellige hold som vises tilbake. Det er vel ikke noget at takke den for. »Elisabeth Galley« er betalt med fuld pris og ladningen med dens værdi i skadelidt stand. Det er vel heller ikke nogen særlig gunstbevisning. Noget lignende kan sies om skibsregnskapernes endelige decision. For det første var altsaa disse regnskaper tidligere overfor Tordenskiold godkjendt og atter igjen — efter hans död — tat op. Decisionskommitteens indstilling viser det samme billede som skifteretten: den avviser de uretmæssige angrep paa boet og gir boet — det vil si Walter — ret i hans kamp for at væрге död mand overfor de utroligste paastande.

Jeg kan ikke medgi at Tordenskiold selv har indrömmet muligens at ha faat for meget av prise penger. I sin skrivelse av 4. mai 1720 erklærer han sig villig til at tilsvare vedkommende, om nogen fordring skulde være til hinder for endelig avslutning. Og saa maa det naturligvis være. Ved en forskudsindbetaling förend oppgjöret er avsluttet maa man gardere sig mot enhver eventualitet. Men deri ligger selvsagt ikke nogen indrömmelse av at han muligens har faat for meget.

Jeg kommer nu til en mere alvorlig side av admiralens kritik.

Det gjælder de »dubiöse fordringer« — betalingen for de 170 ruller seilduk og de 48 tdr. allun. Generalkommissariatet betegner altsaa disse fordringer som dubiöse og indstiller overensstemmende hermed til kongen at frafalde ethvert krav. Hos mig findes jo ogsaa en anförsel om at kongen av »særdeles Kongl. Clemence« allernaadigst eftergav disse dubiöse fordringer. Saa jeg kan ikke indse at der er noget at bebreide mig i saa henseende. Jeg forstaa imidlertid admiralen derhen, at han mener at kravene ikke skulde være dubiöse, idet han synes at gaa ut fra som givet at varene er beholdt uten at betaling er erlagt. Her er altsaa en væsensforskjel hos generalkommissariatet og kongen paa den ene side og admiralen paa den anden side. At et krav som betegnes som dubiöst blir eftergit synes mig ikke saa merkelig, og det er

ganske sikkert ikke en saa ekstraordinær foreteelse, at det skulde stille Tordenskiolds bo i en utpræget begunstiget særstilling.

Men la os se litt nærmere paa admiralens opfatning. Har den nogen sansynlighed for sig?

Jeg henviser i saa henseende til hvad jeg i min bok anfører om Tordenskiolds opfatning paa dette omraade. Av det rikholdige materiale man har i hans breve kan man forvise sig om at han var til det ytterste paapasselig overfor sine regnskapsførere for at de skulde være nøiagtige med sine regnskaper. I sin skrivelse av 24. juli 1714 til sjøetatens generalkommissariat, hvori han paaviser absolut urigtige debetposter paa sin konto, anfører han at de høie herrer maa være persuaderet om at han ikke har anført noget uten at der findes bevisligheter derfor paa alle maater; ti hans ære er ham kjærere end at han skulde besudle sig med at gjøre sig nyttig av Hans Maj.t.s tilkommende penge, og han er overordentlig varsom med alt som heter pengesaker for at han — om han paa en eller anden maate ved en hastig død skulde avgaa — ikke skal komme i samme casus som sal. Nybour. Mange flere eksempler kunde ogsaa anføres; men jeg henviser herom til min bok.

Det synes efter dette som om det fremdeles er nødvendig at verge Tordenskiold. Men jeg understreker at det ikke sker paa nationalistisk grund, det er ikke nordmanden Tordenskiold, det er mennesket Tordenskiold som i kraft av almindelige menneskerettigheter har krav paa en retfærdig behandling. Og jeg mener at kongen har truffet en retfærdig avgjørelse, naar han har betragtet saken som dubiøs og decidert overensstemmende dermed.

La os saa gaa videre og se paa hvorledes tallene stiller sig efter at de dubiøse fordringer var strøket. Stervboets gjæld til kongen var da 3683 Rdl., hvilket tal findes baade hos admiralen og mig. Det er altsaa ingen uoverensstemmelse forsaavidt. Dette var i 1731 og paa dette tidspunkt var Maren Wessel, Tordenskiolds mor, allerede optraadt paa arenaen.

Den korrespondanse som foreligger fra hende — d. v. s. boet — gir et godt indblik i situationen forsaavidt behandlingen angaar. Over 10 aar var altsaa hengaat siden skiftets begyndelse, og Maren Wessel ansøker om nu endelig engang at faa en endskap paa dette vidløftige og langvarige stervbo, hvis forsinkelse nu og alene berodde paa collegiene. Dette var i 1730. Den 20. juni 1731 oppjøres saa saldoen i kongens favør som ovenfor nævnt. Den 23. januar 1732 formindskes saldoen med de 800 Rdl. til Maren Wessel — hvorum senere. Saa gaar tiden til 28. april 1733 da arkeliregnskaperne decideres med indtægt for boet paa vel 137 Rdl.

Mén endnu gaar der 7 aar — helt til 25. april 1740 — förend denne allernaadigste resolution kommer til uttryk i bokholderiet. Og oppaa der igjen 4 nye aar förend skiftet kan avsluttes — i det hele altsaa 24 aar. Og saa skal man ikke ha lov til at si, at det har gaat langsomt! Og det maa ikke sies fordi det er et angrep paa Danmark.

Det som Maren Wessel i sin supplik til kongen ansöker om, det er at prætantion maa likvideres i prætantion: altsaa at den gjenstaaende debetpost helt strykes. Ser man nu litt nærmere paa datoene, saa er ikke den formodning ganske utelukket, at det er Maren Wessels supplik som har bevæget kongen til at eftergi de dubiöse fordringer. Hans resolution gaar — hvad admiralen ikke synes at kjende til, ellers hadde han nok understreket det som en særs begunstigelse — ut paa at de resterende 3683 Rdl. kun skal indgaa i den kongelige kasse forsaavidt stervboet ikke er i saa slet forfatning at det ikke kan svare for belöpet.

Men i sine ansökninger om at det hele belöp maa strykes anförer hun altsaa at boet rettelig har prætentationer som fuldt opveier kongens. Og herunder anförer hun, at det er de »velbaarne Herrer bekendt, at ved adskillige Repartationer og Kongelige Dispensationer ere min sal. Söns Priispenge til mange 1000de Rdl. efter anden forkorted«. Her kommer vi altsaa til de famöse 10 000 Rdl. eller vel saa det og jeg skal med engang indrömmeme admiralen ret forsaavidt belöpets størrelse angaar. Og da dette er et av de centrale punkter i admiralens kritik, finder jeg det ogsaa helt forstaaelig at der gjøres et ikke saa ganske litet nummer ut av det.

At der her gjennem en kongelig resolution er gjort brudd paa en praksis der tidligere har været fulgt, er der derimot ingen tvil om — ellers hadde man jo ingen kongelig resolution hat behov overfor allerede foretatte repartationer. At den kongelige resolution rammet ogsaa andre officerer har vel intet med saken at gjøre. At collegiene gjorde indrömmelser paa andre omraader har heller intet med denne sak at gjøre, al den stund de ikke er foretat i hensigt at avsvække følgerne av den kgl. resolution. At man ikke behandler en lastedrager — »Elisabeth Galley« förte jo last — som orlogsmand virker ikke særlig imponerende paa mig og kongen har öiensynlig heller ikke villet bryte med almindelig fremgangsmaate paa omraadet. Et saadant brudd vilde ha været paafaldende. Det som skedde er derimot helt normalt.

Men de prætentationer som Maren Wessel støtter sig til — og hvorpaa ogsaa jeg har min opmerksomhet henvendt under behandlingen av emnet — de indskrænker sig ikke til »Elisabeth

Galley«. Det oplyses i suppliken at flere av de i Marstrand havn sænkede fartöier senere blev optat og anvendt i kongens tjeneste, uten at prisepenge herfor blev betalt. Det forekommer mig at en saadan præntion maa være ganske godt underbygget, al den stund jo — som admiralen saa overmaade sterkt understreker — prisepenger blev utbetalt for den optatte »Elisabeth Galley«.

Men vi har mange andre ting. Se nu f. eks. den »liderlige« maate, som Tordenskiold sier, hvorpaa man opgjorde prisepengene efter Dynekilen, hvor man takserte som værdiløs den ammunition som ikke passet til de norske kanoner, mens de dog passet til de erobrede svenske. Videre maa nævnes de mange penge som Tordenskiold hadde utlagt av egen kasse til lodspenge og som kunde dokumenteres gjennem journalen; men som ikke blev godkjendt da der ikke kunde skaffes personlig kvittering fra lodsene. Videre flere hundrede Rdl. som han hadde utbetalt av egen kasse til de sykes behandling. Maren Wessel fremlægger ogsaa krav paa 1000 Rdl. som hun har paa kongen fra Armfeldts indfald i det nordenfjeldske Norge, hvor militæretaten hadde lagt beslag paa træmaterialer o. l. til fortifikationerne, uten at hun fik det ringeste i erstatning for det. Det kan heller ikke lates ute av betraktning at Tordenskiold kom i et ikke saa litet ansvar ved kasserer Weybyes bedragerier. Det samme kan sies om hans ansvar paa grund av hans regnskapsfører Kleinströms uregelmæssigheter, tiltrods for at Tordenskiold i god tid hadde krævet opgjör for at fri sig fra ansvaret gjennem decourt hos manden. Og endelig kan nævnes det forholdsvis store tap som boet led ved indbrudd i offentlige kontorer. Naturligvis kan det sies at det her ikke foreligger noget juridisk krav fra boets side. Nei, det er heller ikke det som det er spørsmal om. Maren Wessel henviser til billighet og jeg kan ikke skjønne andet end at hun maa ha sympatien for sig i sin supplik.

Admiralen nævner at enken efter admiral Raben av admiral Trojel var blit pantet skjönt hun omtrent ingenting eiet. Ja, se der har vi atter igjen et bedrövelig tidsbillede, som jeg er den første til at være med paa at beklage. Admiral Trojel var forresten norsk, saa jeg maa næsten opfatte admiralens anförsel som en »reproch«! Men paa den anden side har vi da ogsaa lyspunkter; saaledes f. eks. den ting at kongen betalte admiral Rosenpalms private gjæld. Hvorfor skal Tordenskiold akkurat sammenstilles med de daarligst behandlede?

Saa var det Maren Wessel og de 800 Rdl. Her synes jeg nok admiralen har været ikke saa ganske litet uforsiktig. Jeg sier jo likefrem — hvad admiralen merkværdig nok uttrykkelig benægter

— at kongen ved resolution av 23. januar 1732 skjænket hende en sum av 800 Rdl. »som en Douceur«. Jeg sier videre at disse penger blev hende kontant utbetalt av boets midler, hvilket admiralen selv leverer bevis for ved henvisning til at boet blev kreditert for beløpet. Dette er jo ogsaa et av de viktigere punkter i admiralens kritik, saa der kunde være grund til for mig at gjøre et litet nummer ut av det. Jeg skal imidlertid innskærpe mig til at henvide til vedkommende passus i min bok, som admiralen altsaa maa ha overset.

Dermed er vi altsaa færdig med det magre ben — selve skiftet efter Tordenskiold. Jeg indrømmer altsaa at tallet 10 000 er for stort; men forøvrig mener jeg at ha mine ord i behold. Jeg tror paa den anden side, at admiralen i stor utstrækning har skuddt over maalet. En hel del av hvad her er sagt om kongens særdeles og allernaadigste clemence og höiesterets og skifterettens avvisning av de uretmæssige angrep som gjøres paa boet staar jo ikke i strid med mine uttalelser. Tvertimot, de falder sammen med dem. Men dette beviser jo netop at der har foreligget höist beklagelige angrep og smaaligheter.

Saa staar det kun tilbake at si nogen ord om Tordenskiolds brev til sin far av 1. august 1716. Jeg skal ogsaa her gjøre en indrømmelse, idet jeg medgir at det var en feil, en stor feil, at jeg ikke har oplyst om hvor dette brev befinner sig, og dette saa meget desto værre som jeg burde ha vist at det befinner sig i Sjøofficersforeningens eie i Köbenhavn, hvor jeg selv har set det.

Dette meget værdifulde brev er altsaa ogsaa engang kommet ned fra Norge til Danmark og sansynligvis da sammen med sjölöitnant Platous andre eiendele. Set fra mit synspunkt beklager jeg selvfølgelig dette, og vil forøvrig ha uttalt, at det er et saa værdifuldt aktivum at det rettelig hörer hjemme i et musæum og ikke i et lokale, hvor det löper en ganske anden stor risiko for at gaa op i rök og damp.

C. N. David,
Christian IX og Sir Augustus Paget
i November 1863.

AF

AAGE FRIIS.

I 1914 offentliggjorde jeg i Historisk Tidsskrift (8. R. V 45—99) nogle Optegnelser, som Nationalbankdirektør, Konferensraad C. N. David (født 16. Januar 1793, død 18. Juni 1874) i December 1863, henholdsvis i Januar 1874, havde gjort om de politiske Begivenheder i København 1863—65, specielt om sin egen Deltagelse i disse. I almindelige Bemærkninger og i Noter til de enkelte Optegnelser gjorde jeg opmærksom paa, at der var Nuancer eller iøjnefaldende Modsigelser i Fremstillingen af de Partier, hvor Begivenhederne i November—December 1863 behandledes. Jeg paapegede forskellige Muligheder for en Forklaring, bl. a. Davids høje Alder i 1874 og at han, da han i Wien paa hint Tidspunkt affattede sin nye Fremstilling, ikke havde haft sine ældre Optegnelser for sig.

Yderligere fremhævede jeg, at i det Tiaar, der var forløbet siden December 1863, da David stod i et nært Forhold som Ven og Raadgiver til Prinsen af Danmark, Christian IX, var han, særlig medens han fra Juli 1864 til November 1865 var Finansminister i Ministeriet Bluhme, kommet til at nære langt mindre venskabelige Følelser for Kong Christian IX. Dette fremgaar ogsaa af de Partier af Davids Optegnelser, der af Hensyn til nulevende Personer

maatte udelades ved min Offentliggørelse i 1914, men som ikke, hverken direkte eller indirekte, omhandler Begivenhederne i November—December 1863¹.

I 1914 udskød jeg imidlertid en nærmere Undersøgelse af de to Beretningers indbyrdes Forhold og deres Værdi som historiske Kilder til en senere Lejlighed. Jeg fandt det ikke rimeligt at opstille Hypoteser, før jeg havde fremdraget andet samtidigt Materiale, der efter al Sandsynlighed kunde være af afgørende Betydning.

Foranledningen til, at jeg netop nu, skønt mine Studier for Øjeblikket er koncentreret om andre Ting, genoptager Sagen, er en Afhandling »David og Hall. Krisen i Danmarks Historie 1863. Kritisk Studie«, som Professor Erik Arup har offentliggjort i første Hefte af det nye Tidsskrift »Scandia«, som Prøve paa, hvorledes den nyere Tids Historie efter hans Mening bør behandles.

Prof. Arup har i denne Afhandling udtalt sig med meget stor Sikkerhed om de Davidske Beretningers Værdi og givet en Vurdering af Davids Motiver til Affattelsen, der i saa høj Grad strider imod alt, hvad der ellers foreligger om Davids Personlighed og offentlige Virksomhed, at det er rimeligt at undersøge Spørgsmaalet nærmere. En ny, omfattende Redegørelse vil formentlig ogsaa bidrage til Klaring af, hvad der foregik i hine skæbnesvangre Dage, hvis Historie endnu langt fra er tilstrækkelig oplyst.

¹ Det maa i Tilknytning til mine Oplysninger paa det nævnte Sted i Historisk Tidsskrift (S. 45) bemærkes, at det kan betragtes som sikkert, at alle Davids efterladte Papirer og Optegnelser, bortset fra det til Rigsarkivet overleverede, er tilintetgjort. Hans endnu levende to Døtre, hvoraf den ene i mange Aar boede sammen med sin Fader, oplyser, at David aldrig førte Dagbøger, og de betragter det som udelukket, at David under sit Ophold i Wien fra December 1873—Maj 1874, hvor han nedskrev sine sidste Optegnelser, har haft sin tidligere Fremstilling eller Notitser af nogen Art hos sig. (Meddelelser fra Højesteretssagfører C. L. David). — Zodiacus (P. Hansen) nævner i en Artikel ⁵/₇ 1874 om David i »Nær og Fjern«, at David har efterladt sig Optegnelser. Sml. Kriegers Dagbøger (citeres: Krieger) VI 155.

Prof. Arups Udgangspunkt og den Hjørnesten, der bærer hans Vurdering og Fremstilling, er Davids to forskellige Beretninger om Samtaler, han i November 1863 førte med Kong Christian IX og med den engelske Gesandt, Sir Augustus Paget, om Stadfæstelse af det Forslag til en Fællesforfatning for Kongeriget og Slesvig, der den 13. November var bleven vedtaget af Rigsraadet.

Da jeg i 1914 offentliggjorde Davids Beretninger, var det mig klart, hvor jeg først og fremmest burde søge et nyt Materiale. Paget maatte i en eller anden Form have refereret sine Samtaler til sin Regering, men det er en Selvfølge, at man ikke kan vente at finde fortrolige Samtaler mellem den engelske Gesandt og den danske Konges Tillidsmand refereret udtømmende i den engelske Blaabog om det dansk-tyske Spørgsmaal »Denmark and Germany« III, som den engelske Regering under Hensyn til Forhandlingerne i Parlamentet offentliggjorte ca. 1. Marts 1864, tre Maaneder efter at Samtalerne var ført. I denne Blaabog er det udtrykkelig anført, at nogle af de aftrykte Aktstykker kun er gengivne i Uddrag, og det ses tydeligt, at Samlingen ikke er fuldstændig¹. Et enkelt af disse trykte Aktstykker — en Ordre vedrørende den engelske Regerings Opfattelse af Kong Christian IX's Stilling til Sanktionen af Novemberforfatningen, der 17. November 1863 afsendtes af Lord John Russell til Paget som Svar paa et fra denne Dagen før afsendt, i Samlingen ikke aftrykt, Spørgetelegram — har Prof. Arup benyttet og lagt afgørende Vægt paa². Men iøvrigt har han øjensynlig ikke anstillet supplerende Efterforskning.

En saadan Undersøgelse, saavel i engelske som i andre Arkiver, er nu foretaget og tjener som Grundlag for den følgende Udredning.

¹ Sml. her S. 161 og 164.

² Scandia I 138.

I.

Jeg fremlægger til Sammenligning Davids Beretning af 2. December 1863 og den tilsvarende Beretning, som Sir Augustus Paget har sendt sin Regering i en »most confidential« Rapport af 19. November 1863.

Disse to Beretninger er afgivne af de to Mænd, David og Paget, der alene kunde have Førstehaandsviden om Samtalerne¹. Det falder naturligt først at aftrykke og sammenligne disse to Beretninger og undersøge, om andet samtidigt Kildestof kan give Oplysning. Derefter kan vi sammenstille de to Beretninger og den vundne Erkendelse af deres Kildeværdi med Davids senere Beretning fra 1874 og paa dette udvidede Grundlag vurdere Prof. Arups Behandling og Resultater.

For at alt kan ligge fuldkommen klart, og for at ingen Tvivl skal kunne rejses om Karakteren af det engelske Aktmateriale, aftrykker jeg som Bilag (S. 231—248), de øvrige Telegrammer og Rapporter fra samme Tid, der er vekslet mellem den engelske Gesandt i København og den engelske Regering, hvori Spørgsmaalet om Kongens Stilling til Forfatningsforslaget direkte eller indirekte behandles.

C. N. Davids Optegnelser af 2. December 1863.

Da det, om ikke før, saa dog efter min Død vil komme paa Omtale, om og hvorvidt jeg har tilraadet eller fraraadet min kongelige Herre og jeg kan tilføie: Ven, Christian 9., at underskrive Forfatningsloven af 18. f. M., saa vil jeg optegne, medens

¹ Om Samtalerne mellem David og Kongen har vi kun Davids Beretning, og det er lidet sandsynligt, at noget Referat skulde findes i Kong Christian IX's Papirer, der foreløbig er gjort utilgængelige (sml. Scandia I 152). — Jeg er ikke sikker paa, at Omtale — paa Grundlag af Kong Christians Referat af disse Dages Begivenheder — ikke findes i Prins Hans' Papirer, bl. a. i den udførlige Fremstilling af Begivenhederne 1861—c. 1864, som han udarbejdede og ønskede offentliggjort. Den er imidlertid ogsaa bleven henlagt og er utilgængelig for Historieforskerne. (Sml. Tilskueren 1912 II 347—66, hvor jeg har givet en Redegørelse for Prins Hans' Liv og historiske Arbejder).

alt endnu er mig i frisk Minde, hvad der i de skjebnesvangre Dage er passeret mellem H. M. og mig.

Efter at jeg i flere Dage havde været upasselig, og navnlig siden Lørdag Middag holdt mig hjemme, modtog jeg Søndag Eftermiddag [den 15. November] Kl. 5¹/₂ en Billet saa lydende: »Tør jeg vente Dem, gode Conferenceraad, iaften Kl. 7 hos mig? Deres meget hengivne Christian«.

Da jeg til den bestemte Tid indfandt mig paa Palaiet, modtog jeg Ordre til at gaae ind i »Prindsens« Værelse og der at vente paa ham, da han var gaaet til Landgreven¹⁾. Nogle Øieblikke derefter kom Prindsen virkelig ogsaa, og fortalte mig, synligen bevæget, at han havde modtaget et Telegram, at Frederik VII var død. At vi i Samtalen strax kom ind paa Spørgsmaalet om Stadfæstelsen af den af Rigsraadet vedtagne Fællefsforfatning, var naturligt. Jeg bemærkede imidlertid, at da dette var en Regjeringshandling, kunde der for Øieblikket slet ikke være Tale herom. Det, der nærmest forelaae, var at tiltræde Regjeringen, som forudsatte, at Kongen gav sin edelige Forsikring om at opretholde Grundloven af 2. Octbr. 1855. Dette forudsatte jeg, at Kongen vilde gøre — men hermed var det ogsaa givet, at Deres Kongelige Høihed* vilde have Betænkningstid til at overveie det næste høist vigtige Skridt, som skulde gjøres. Med Hensyn til dette, dristede jeg mig ikke i dette Øieblik at give et bestemt Raad. Meget var at overveie og at tage Hensyn til; paa den ene Side Stemningen i Kongeriget, paa den anden Side Stemningen i Hertugdømmerne og hvorledes man der vilde stille sig med Hensyn til Successionen, ligesom det ogsaa maatte opklare sig, hvorledes Stormagterne betragtede Forfatningsspørgsmaalet, — men i saa Henseende var det af største Vigtighed, at der levnedes Tid til at fatte den endelige Beslutning, der ialfald var uadskillelig med Spørgsmaalet, om det var muligt at danne et andet Ministerium end det nuværende, der var identificeret med den nye

* Det er denne Benævnelse, som jeg brugte hele Aftenen under vor Samtale paa en Maade efter hans egen Befaling, thi da Grev Holck² — et Quarteerstid efter at jeg var kommet, — i et Ærende fra Landgreven, som Pr. Christian ikke havde truffet om Eftermiddagen, kom til ham og tiltalte ham: Deres Majestæt, sagde han: »Den Titel tilkommer mig først, naar jeg har besvoret Grundloven og er proklameret«.

¹ Landgrev Vilhelm af Hessen (1787—1867), Dronning Louises Fader.

² Kammerherre Grev Valdemar v. Holck, Kavalier hos Landgrev Vilhelm af Hessen.

Fælledsforfatnings Stadfæstelse. Herom tvivlede jeg i høi Grad, men ikke desto mindre maatte jeg tilraade D. K. H., til hvilken Bestemmelse De end maatte troe at komme, ikke at overile Dem, men at paastaae, at der maatte gives Dem Tid til at overlægge denne saa høist vigtige Sag. Enig i, at Dannelsen af et nyt Ministerium vilde støde paa uovervindelige Hindringer, maatte det ogsaa erkjendes, at der for Øieblikket ikke kunde tænkes paa Andet end at faae det nuværende Ministerium til at erkjende, at Tronfølgeren ikke blot var i sin fulde Ret, men ogsaa at det kun var en ham paaliggende Pligt, naar han forlangte Betænkningstid for at overlægge det første saa høist vigtige Skridt, som han har at gjøre, efterat have bestaget Tronen . . .

Klokken 9 om Aften forlod jeg Kongen, da Landgreven kom til H. M. for at lykønske ham, og da han endnu samme Aften ventede Conseilspræsidenten . . .

Den næste Morgen [den 16. November], da jeg paa hans Befaling var mødt, havde jeg en ganske kort Samtale med ham, i hvilken han kun meddelte mig, at Minister Hall havde fundet det meget naturligt, at Kongen forlangte Betænkningstid. Han bad mig at komme til sig senere paa Dagen.

Hyldningen fandt som bekjendt Sted Kl. 12, og jeg havde ikke blot ved det, som passerede udenfor Slottet, og ved hvad jeg ellers erfarede om Stemningen, Leilighed til at sætte mig ind i Situationen, men en Samtale, som jeg havde paa Slottet med Etatsraad Crone¹), gjorde mig denne end mere anskuelig. Denne iltre Skandinav henvendte sig nemlig til mig, »som han vidste havde megen Indflydelse hos Kongen«, for, »at faae ham til at underskrive Forfatningen strax«. Paa min Bemærkning, »at H. M. jo allerede havde underskrevet Forfatningen, i Kraft af hvilken han nu tiltræder Regjeringen«, svarede Etatsraaden, ja det vidste han, men »han (Kongen) maae ogsaa underskrive Fælledsforfatningen for Danmark-Slesvig idag«. Jeg indvendte her imod, at en saadan Iifærdighed vilde ialfald være et slet Omen for den tilkommende Konges Besindighed, og at jeg umuligt kunde troe, at han, til hvilken Beslutning han end kom, vilde fatte den uden det modneste Overlæg. At Prinds Christian ikke kunde have bivaanet Geheimestatsrådsmøderne, i hvilke den nye Forfatning var debatteret, ifald den overhovedet ikke var blevet til blot i Ministerconferentser, var en Indvending mod »Folkets« paaberaabte Utaalmodighed, som Etatsraaden haanligen afviste,

¹ Vilhelm Christoffer Crone var Politidirektør i København. Han har ikke efterladt sig Optegnelser eller andre Papirer fra hin Tid. (Medd. fra hans Søn Dr. H. C. R. Crone).

medens han søgte at gjøre gjeldende, at Kongen maatte skynde sig med at underskrive, da Ingen ellers kunde indestaae for Stadens Fred og Rolighed. Da jeg havde udtalt den Formening, at det ikke blot kunde, men skulde han (Crone), afbrød han Samtalen.

Ad andre Veie var det blevet mig klart, hvorledes ikke blot Mistillid mod det nye Kongehuus blev vakt og næret, men at ogsaa virkelig forbryderiske Planer vare udrugede, hvis Udførelse under den herskende exalterede Stemning ikke kunde ansees for en Umulighed. Under Indtrykket af hvad jeg saaledes i Dagens Løb var kommet til Kundskab om, gik jeg om Aftenen [den 16. November] til Kongen. Jeg viste H. M. Faren ved at nægte at underskrive Fælledsforfatningen, der paa en Maade forelaae som fait accompli, men fordulgte heller ikke paa den anden Side, at en kgl. Stadfæstelse af denne, der endnu i høiere Grad end Kundgørelsen af 30. Marts ikke blot vilde blive betragtet som en Opgivelse af Overenskomsten, hvorefter, idetmindste i Tiden, Londonertractaten var bleven afsluttet, men ogsaa virkelig var det, kunde medføre de farligste Complicationer med Udlandet. Mit Raad var derfor at søge at forhale Underskriften, indtil det laae klarere for, hvorledes Udlandet betragtede hans factiske Tronbestigelse, eller idetmindste indtil man fra Holsteen havde Underretning om, hvad der rørte sig der i Anledning af hans Succession. Efter at have hørt opmærksom paa mig, rakte Kongen mig Haanden og sagde: »De vil ikke bryde Staven over mig, ifald jeg underskriver«.

Det var mig fra dette Øjeblik klart, at Kongen allerede den næste Dag vilde stadfæste Forfatningen, hvilket ogsaa skete den næste Morgen (Onsdag d. 18.). Imidlertid havde en Ven af mig besøgt mig Tirsdag Aften [den 17. November] og fortalt mig, som noget aldeles paalideligt, at Paget havde betegnet det som et høist farligt Skridt for Kongen — at stadfæste Forfatningen — Noget som Alle, der var ham hengivne, maatte fraraade H. M.

Endnu samme Aften skrev jeg til Paget, at jeg ønskede at tale med ham, og i en Samtale, som vi havde sammen, og hvori han bestandig fastholdt, at han kun taledes som Privatmand, og hvori jeg flere Gange fandt Anledning til at bemærke, at jeg, aldeles uopfordret af Kongen, søgte at erfare hans Mening, ytrede han, at han ikke kunde Andet end at tilraade Kongen at underskrive. Han frygtede, som jeg, de nærmest liggende Følger af en Vægning. Han gjentog endnu, da jeg gik, at den af ham udtalte Mening havde en aldeles personlig Character, da han endnu ikke havde Anelse om, hvorledes hans Regjering betragtede Sagen. Dette »endnu ikke« betonedes han stærkt.

Onsdag Eftermiddag [den 18. November] gik jeg atter, efter hans Anmodning, til ham, og nu sagde han mig — han vidste dengang hvad der var skeet i Statsraadet —: »Jeg har Grund til at antage, at min Regjering ikke vilde have fraraadet H. M. under de nuværende Omstændigheder at underskrive, ifald den havde været opfordret til at give H. M. sin Anskuelse tilkjende«.

Min Samtale med Paget fortalte jeg først Kongen Torsdag Eftermiddag [den 19. November] Kl. 4¹/₂ — altsaa over 24 Timer efterat Forfatningsloven var underskrevet. Jeg kunde tydelig see paa ham, at denne Meddelelse var ham baade kjærkommen og uventet.

Jeg fortæller dette saa omstændeligen for at tilintetgjøre det udsprede uforskammede Rygte, at Kongen først havde underskrevet efter at have spurgt det engelske Hof om, hvad han skulde gjøre. Det er min fulde Overbeviisning, at H. M. kun har fulgt sit eget Overlæg i denne Sag, og efter at have afveiet, hvad Følgerne kunde blive, naar han underskrev eller ikke underskrev. At han Søndag Aften og endnu om Mandagen var meget tvivl-raadig, er sandt; men kunde det være anderledes i en saa vigtig for H. M. ganske ny Sag, som var bleven bekjæmpet af Mænd, paa hvis politiske Klogskab han hidtil havde stolet, og som han ansaae som sine troefaste Venner; Kongen glemte ikke, hvad Pr[ins] Christian skyldte Bluhme. Dog maa jeg, for ikke at misforstaas, tilføje, at Bluhme heller ikke havde fraraadet Kongen at underskrive den Forfatningslov, som Ministeriet med en ubegribelig Letsindighed, understøttet af en til fanatisk Overdrivelse stimuleret Nationalitetsfølelse, havde mægtet at sætte igjennem, og som en af den skandinaviske Idee enten forført eller forblindet Presse havde skildret som den danske Selvstændigheds Bolværk . . .

Denne Davids Beretning, der er nedskrevet 14 Dage efter at Spørgsmaalet om Christian IX's Underskrift paa Forfatningen var afgjort i positiv Retning, sammenholder vi med Sir Augustus Pagets Indberetning, der afsendtes ganske kort efter hans sidste Samtale med David.

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

Most Confidential.

Copenhagen
November 19th. 1863.

My Lord,

The Councillor of State David, who is perhaps the person whose opinion has the greatest weight with His Danish Majesty,

and who is invariably consulted in cases of difficulty, called upon me on Tuesday morning [17. November] and said, he wished to speak with me, in the strictest confidence as to the best course to be followed by the King in the present crisis. —

He said that he had not been sent by The King to consult me, but he had had a conversation with His Majesty the evening before, after which he had decided on calling on me, in the first place to know whether I had any instructions from Her Majesty's Government which ought to weigh in His Majesty's decision as to signing the new constitution or withholding his sanction, and, in case I should not, to beg I would communicate to him what my own opinion was as to the best course to be pursued under the circumstances.

I replied that I had not as yet received any instructions from Her Majesty's Government upon the point in question, — but that in consequence of the despatch just communicated by the Prussian Minister¹ I had sent a telegram the evening before² to your Lordship, and that I should probably get an answer in the course of the day, in which case I would let him know its purport. In the absence of instructions I felt great reluctance to expressing any opinion whatever, but that I had no objection to say, in a general way, that as the only object of Her Majesty's Government was an amicable settlement, and the preservation of peace, anything which tended to that end would be sure to meet their approval, and have their support. Consequently, as it now appeared, from the despatch sent in by Prussia, that the constitution for Denmark and Sleswig was considered by Germany as calculated to increase the existing difficulties, if the promulgation of this constitution could be for the time suspended by reason of His Danish Majesty withholding his signature, no doubt Her Majesty's Government would be glad of such a result, — but it was for His Danish Majesty to decide whether the internal situation would admit of his taking this course. —

Monsieur David frankly admitted to me that it would not. — The project, he said, was entirely contrary to the King's views, and at first His Majesty had been determined not to sanction it and to change the Ministry. No one, continued Monsieur David, had been more opposed to the Bill than he himself, — he had combatted it in every way, — he had spoken against it, and voted against it, — but he was bound to tell His Majesty, as he

¹ Se Bilag XIII.

² Se Bilag VII.

had done the previous night, that the measure having been adopted by the Rigsraad, and in view of the excitement which was hourly increasing on the subject, His Majesty would not be justified in refusing his sanction to it.

I asked Monsieur David if the King had spoken to Monsieur Hall on the subject. It might be possible perhaps that if His Majesty made an appeal to His Excellency's patriotism and devotion, and were to explain to him that He did not intend to refuse His signature altogether, but simply to suspend it until the negotiations on the international questions were settled, Monsieur Hall would take the responsibility upon himself before the Rigsraad and the Country of temporarily suspending the promulgation of the measure. — Monsieur David replied that His Majesty had not done so¹, — nor did he think there would be any chance of Monsieur Hall consenting to act in the way proposed. He had gone too far in his recent speeches to allow of this being possible. —

On Monsieur David's taking his leave, I again promised to let him know as soon as I should hear anything from Your Lordship. —

Accordingly after the receipt of Your Lordship's telegram on Tuesday afternoon [17. November]*, I sent him a note asking him to call yesterday morning [18. November], and I then told him that although Her Majesty's Government considered that the international negotiations would be probably more effectual if the signature of the King to the constitution was suspended until they were concluded, they were nevertheless very unwilling to interfere in the matter. —

This communication was evidently a relief to Monsieur David's mind. He said that public feeling had now risen to that height that it would be dangerous to hesitate any longer, and the sooner the King signed the constitution the better. —

I replied that, in His Majesty's interests, I could not conceal from him that that was also my own opinion. That I had reason to believe that the utmost delay which would be given would be one or two days more, — that measures were being taken to organize a movement on a very formidable scale to go to the Palace and demand the constitution (I had this from one of the "Meneurs") that there was yet time to turn the excitement to a good account and by yielding at once to derive advantage, popularity, and strength from the position. — This being once effected, the King might a little later call to His counsels men of more moderate opinions who would carry out his own conciliatory views, and

¹ Sml. S. 166 Noter.

² Se Bilag IX.

thus it might be hoped that the bad effects which the present measure was calculated to produce in some quarters might by degrees be effaced. —

A council was summoned for one o'clock, and His Majesty, as I have already reported¹, then affixed his signature to the constitution. —

I trust I shall not appear to Your Lordship to have gone too far in my last conversation with Monsieur David. If so, I can only plead as my excuse that I acted from the conviction, which indeed must have been shared by every one who had a knowledge of the state of public feeling here, that things had gone too far to make it possible for His Majesty to suspend His signature even temporarily. He must have yielded at last, or have risked the consequences of a revolution. By giving way after too long a delay His Majesty would have derived no benefit from the concession, but on the contrary would have irretrievably irritated and estranged His subjects, whereas by this timely compliance with their wishes he has gained their affections in a manner which I cannot but hope may be lasting, and may tend to the happiness of His Majesty's reign, and the welfare and interests of this country. —

I have the honour [etc.].

A. Paget.

The Earl Russell K. G.
etc. etc. etc.

Recd. Nov. 23. — By Chancery Servant to Berlin. — For the Queen. — Paris.

II.

Det umiddelbare Indtryk af Læsningen er, at de to Beretninger i Hovedsagen stemmer overens; kun paa mindre væsentlige Punkter synes de at divergere. En nærmere Prøvelse af Hovedpunkter og Enkeltheder vedrørende Samtalernes Foranledning, Antal, Tidspunkt og Indhold vil vise, om dette Indtryk er rigtigt. En fortløbende Fremstilling af de paagældende Begivenheder fra 15.—18. November paa Grundlag af de to Beretninger og det øvrige forelig-

¹ Se Bilag XI.

gende samtidige Kildestof, vil give Lejlighed til en Under-søgelse af de Spørgsmaal, der volder Vanskelighed.

Efter at Budskabet om, at Kong Frederik VII Søndag den 15. November Kl. 2³⁵¹ var død paa Glücksborg, var naaet til København, mødte David efter en allerede Kl. 5^{1/2} modtagen skriftlig Tilsigelse fra Prins Christian Kl. 7 Aften i »det gule Palæ«. I denne Samtale kom de straks ind paa Spørgsmaalet om Stadfæstelsen af Fællesforfatningen. David udviklede, at om denne Regeringshandling kunde der for Øjeblikket, før Prinsen tiltraadte Regeringen og aflagde Ed paa Grundloven af 2. Oktober 1855, ikke blive Tale; Prinsen vilde derved faa Betænkningstid til Overvejelser med Hensyn til sin Underskrift paa Novemberforfatningen, men om dette højst vigtige Skridt vovede David ikke i Øjeblikket at give bestemt Raad. Meget var at overveje og tage Hensyn til, bl. a. Stormagternes Stilling; det var vigtigt, at der levedes Tid til at fatte den endelige Beslutning, der i alt Fald var uadskillelig forbundet med Spørgsmaalet, om det var muligt at danne et andet Ministerium end Ministeriet Hall. Herom tvivlede David; Dannelsen af et nyt Ministerium vilde rimeligvis støde paa uovervindelige Vanskeligheder, men Kongen burde faa det siddende Ministerium til at indse, at han maatte have Betænkningstid.

Kl. 9 forlod David Kongen, da dennes Svigerfader, Landgrev Vilhelm af Hessen, kom for at lykønske, og Kongen ventede Konseilspræsident Hall. Efter Befaling gav David dog

¹ Klokkeslettet for Dødens Indtræden angives saaledes i den jourhavende Adjudants Protokol (Hærens Arkiv). I denne Protokol optegnes bl. a. de Personer, der modtages i Audiens, men vistnok kun de, der officielt anmeldes, i alt Fald ikke alle Besøgende. David er ikke optegnet som havende haft eller søgt Audiens i disse Dage, men ogsaa andre, der har været hos Christian IX, findes ikke nævnte. Dette gælder saaledes Gehejmelegationsraad Adolph Skrike, der straks efter Dødsbudskabets Ankomst søgte den nye Konge og af denne fik den Udtalelse, at det var hans Trøst, at han havde Betænkningstid med Hensyn til Sanktionen af det vedtagne Forfatningsforslag (Brev fra Skrike til Quaade ¹/₁₂ 1863. Quaades Privatarkiv, R. A.).

paany Møde allerede den følgende Morgen, Mandag 16. November. Kongen meddelte da i en kort Samtale, at Hall havde fundet det rimeligt, at han forlangte Betæknings-tid¹. En ny Samtale samme Dag aftaltes, et naturligt Udtryk for, i hvor høj Grad Kongen ønskede Davids Raad; den fandt Sted om Aftenen, efter at Hyldingen var foregaaet om Formiddagen ved 11-Tiden², og efter at der før denne havde været holdt Statsraad Kl. 10.

I dette Statsraad, hvis Forhandlinger hidtil kun har været ufuldstændig kendt³, men som her paa Grund af dets store Betydning gengives nøjagtigt⁴ efter Referatet i de hidtil ubenyttede Statsraadsprotokoller, indledede Kongen med at udtrykke sine Følelser i Anledning af Frederik VII's Død, der havde lagt en ansvarsfuld Byrde paa hans Skuldre.

¹ Der er ikke, som Prof. Arup (Scandia I 134) mener, noget mærkeligt i, at Kongen ønskede igen at tale med David Mandag Morgen tidlig; antagelig havde han allerede i Samtalen om Aftenen givet David Befaling til at komme paa dette Tidspunkt. Indholdet af den Samtale, Kongen sent Søndag Aften skulde have med Hall, deres første Sammentræf efter Tronskiftet, kunde blive saa betydningsfuldt, at Kongen maatte ønske netop inden sit første Statsraadsmøde og sin »Proklamering« Mandag Formiddag Kl. 10 og 11, at raadføre sig med David, der var en af de danske Politikere, der i dette Øjeblik stod ham allernærmest. At han havde kaldet David straks efter Dødsbudskabet om Søndagen, viser den Vægt, han lagde paa Raadførelse med ham.

Baade David og Paget boede nær ved det gule Palæ, Paget i det engelske Gesandtskabshotel paa Hjørnet af Bredgade og Sct. Annæ Plads, David i Dronningens Tværgade Nr. 7.

² Scandia I 134. — Berlingske Tidende ¹⁶/₁₁ 1863(Nr. 268) og den engelske Gesandt angiver Tidspunktet til Kl. 11¹/₄ (sml. Bilag IV), den jourhavende Adjudants Protokol angiver det til Kl. 11¹/₂.

³ Se Krieger II 340, der er affattet paa Grundlag af Kriegers utrykte Uddrag af Statsraadsprotokollerne fra ¹⁶/₁₁ 1863, (Kriegers Privatarkiv, R. A.). Lehmanns Gengivelse af, hvorledes der forhandlede, stemmer hermed (Ministerskiftet 1863, Lehmanns Privatarkiv, R. A.). — Klokkeslettet er angivet i Statsraadsprotokollen.

⁴ Retskrivningen og Tegnsætningen i de ordrette Citater er Protokollens.

»Han satte sin Liid til Vor Herre og til det danske Folk, som havde viist ikke alene dets sidste, for det uforglemmelige Konge men ogsaa dets tidligere Konger sin Kjærlighed, og han havde det Haab, at naar han i Gjærning viser, at han har et dansk Hjerte, som han for sig føler at han har, vil det gaae. Han haabede ogsaa, at det, da der foruden de danske Landsdele er andre Landsdele, som kunne fordre af deres Konge de samme Følelser, vil lykkes ham med de her forsamlede Medlemmer af Geheime-Statsraadet — thi han stoler paa dem — at opnaae, at der atter tilveiebringes et broderligt Forhold mellem de forskjellige Landsdele, hvoraf Monarkiet bestaaer«.

Efter at Kongen havde aflagt edelig Forsikring paa Forfatningen, og man derpaa havde forhandlet en Del praktiske Spørgsmaal vedrørende Landesorgen, Forberedelserne til Frederik VII's Bisættelse o. lign., ytrede Kongen, at han »ventede en Meddelelse fra Konseilspræsidenten, naar denne ønskede igjen Geheime-Statsraad samlet«. Dertil bemærkede Konseilspræsidenten, Hall, »at der forelaae adskillige Sager til Foretagelse og navnlig da det af Rigsraadet vedtagne Udkast til Grundlov for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender, med Hensyn til hvilket han allerede tidligere havde udtalt sig for Hans Majestæt«.

»Hans Majestæt Kongen ytrede, at det, hvad dette Udkast angik, er, da han hverken vil overile sig i den ene eller i den anden Retning, hans Ønske ikke at tage nogen endelig Bestemmelse, forinden han, der var fraværende, da Udkastet i sin Tid blev forelagt i Geheime-Statsraadet, er bleven nærmere bekjendt med Sagen, hvorfor han ønskede den udsat i nogle Dage«.

Hall bemærkede, »at det, som Forholdene ere, er — hvad han ogsaa allerede havde tilladt sig at udtale for Hans Majestæt — ønskeligt, at denne Sag snart bliver afgjort, — til ikke nu strax at tage Bestemmelse vilde der findes naturlig Grund —, idet han antog, at hvis Sagen staaer hen i længere Tid, vil der paa den ene Side herhjemme

fremtræde forskjellige Yttringer, som man helst maatte ønske ikke fandt Sted, og paa den anden Side vil udefra skee Skridt, som maaske ville vanskeliggjøre, hvad her senere besluttes. Der var igaar fra den herværende preussiske Gesandt kommet en Meddelelse om at han havde faaet en Depeche¹ fra sin Regjering, hvori udtales, at man maatte fra preussisk Side i høieste Grad beklage, om den kongelige Regjering gik frem med at gennemføre Forfatnings-Omordningen, da dette meget vilde vanskeliggjøre en mindelig Afgjørelse. Det var for første Gang, at der fra den preussiske Regjering var kommet noget saadant med Hensyn til Forfatningsudkastet, og der kunde maaske nu være Tendents for den til at søge at vinde Popularitet ved i den Retning at gaae frem imod os; men har den preussiske Regjering den Hensigt, saa vil den netop finde en forøget Anledning til at træde frem dermed og søge at skaffe sig Gehør hos de venskabelige Magter, naar den seer, at der her ventes med at tage Bestemmelse om Forfatningsudkastet. Han skulde med Hensyn hertil endnu fremhæve, at han fra den kongelige Gesandt i Frankfurt havde for kort siden faaet en Meddelelse, hvorefter det for ham fra aldeles paalidelig Kilde var udtalt, at Østerrig nu ønskede Forfatningssagens snarest mulige Afgjørelse, da ogsaa derved Afgjørelsen af den holstenske Sag vilde lettes; og skulde nu, uagtet der i saa Henseende ikke haves nogen Kjendsgjerning, den Vending foregaae, at Østerrig kunde finde det i dets Interesse ikke at gaa frem mod os men at søge at trække sig tilbage, vilde dette sandsynligt nok kunne have Indflydelse paa at drive Preussen frem i modsat Retning.

Hans Majestæt Kongen yttrede, at Allerhøistsamme ikke ansaae det for at være af saa stor Betydning, hvad Stem-

¹ Sml. Neergaard: Under Junigrundloven (citeres: Neergaard) II 878. Noter er bl. a. trykt i 7. Samling af Aktstykker vedrørende Hertugdømmerne Holsten og Lauenburgs Forfatningsforhold, S. 94—95 og i Die Gesammelten Werke Bismarcks IV (1927) 201—2.

ningen hos Østerrig og Preussen er med Hensyn til Forfatningsudkastet, men at det navnlig kommer an paa, hvad Frankrig og England tænke om det.

Conseilspræsidenten bemærkede, at dersom man direkte vilde spørge det franske og engelske Kabinet om deres Mening angaaende Forfatningsudkastet, vilde man ganske sikkert faae det Svar, at de ikke kunde indlade sig paa at bedømme dette; og det vilde desuden ogsaa være misligt at give fremmede Kabinetter Leilighed til at udtale sig om et saadant reent indre Anliggende. Vilde man spørge dem, om det er rigtigt at gjøre det Skridt at gennemføre den nye Forfatning, saa vare de nødte til at sige, at vi helst ikke maatte gjøre noget Skridt, som kunde fremkalde Vanskeligheder og Conflicter, da deres Opgave er at virke dulmende; men at spørge dem og siden handle anderledes end de sagde at man skulde gjøre, gik naturligviis ikke an. Hvad der imidlertid under saadanne Forhold som dem, hvorom her er Spørgsmaal, kan betragtes som tilstrækkeligt, er at see, hvorledes hine Kabinetter af sig selv træde op, og han maatte da i saa Henseende udtale, at der med Hensyn til hele den paagjældende Sag ikke er yttret et eneste Ord hverken fra det franske eller fra det engelske Kabinets Side. Ligeover herfor staaer, hvad der efter hans og Ministeriets Overbeviisning maa være afgjørende, at Repræsentationen, efter at den frit har forhandlet Forfatningsudkastet og ført det igjennem, maa være berettiget til at see det Formaal, som dermed er sat, naaet ved at Udkastet stadfæstes, og hvis dette ikke skeer, saa vil der fremtræde en Stilling, som ikke kan andet end ansees betænkelig, og som for Ministeriets Vedkommende vil være umulig. Som han allerede forhen havde yttret, maatte han finde det meget ønskeligt, at der ialtfald ikke hengik længere Tid end nogle Dage, inden Hans Majestæt tog sin Beslutning.

Ministeren for Kirke- og Undervisningsvæsenet, D. G. Monrad, ansaa det ogsaa for at være af yderste Vigtighed,

at Hans Majestæt, enten Allershøistsamme tager den ene eller den anden Beslutning, hurtigt bestemmer sig. Hvis Hans Majestæt nu underskriver den nye Forfatningslov, vil Ingen tage Allershøistsamme det ilde op, men hvis Hans Majestæt udsætter at tage sin Bestemmelse, vil der muligt komme Forestillinger fra Magterne, og der vil indtræde en Spænding, som ikke paa nogen Maade vilde gjøre det lettere for Hans Majestæt at tage en fri Beslutning. Enhver Opsættelse kan ikke andet end forværre Hans Majestæts Stilling, og det vil være langt lettere at tage Beslutningen, naar dette sker saa hurtigt som muligt.

Indenrigsministeren, Orla Lehmann, udtalte sig i samme Retning, idet han lagde stor Vægt paa, at Beslutningens fuldkomne Frihed træder langt stærkere frem, naar den tages hurtigt, end naar der først gaaer Tid hen.

Hans Majestæt Kongen yttrede, at Allershøistsamme vel indsaa Ønskeligheden af snart at tage en Beslutning, men at Sagen dog er for vigtig til straks at bestemme sig«.

I Løbet af Dagen — altsaa Mandag den 16. — havde David faaet Indtryk af, at der »ikke blot blev vakt og næret Mistillid mod det nye Kongehus, men at ogsaa virkelig forbryderiske Planer vare udrugede, hvis Udførelse under den herskende exalterede Stemning ikke kunde ansees for en Umulighed«.

I Samtalen Mandag Aften den 16. pegede David paa den Fare, Kongen udsatte sig for ved at nægte at underskrive Fællesforfatningen, men fordulgte paa den anden Side heller ikke for ham, at en Stadfæstelse vilde kunne medføre de farligste Komplikationer med Udlandet. David raadede derfor Kongen til at forhale Underskriften, indtil det laa klarere for, hvorledes Udlandet betragtede hans faktiske Tronbestigelse, eller i det mindste indtil man fra Holsten havde Underretning om, hvad der rørte sig der i Anledning af hans Succession. Samtalen afsluttedes efter Davids Beretning med, at Kongen rakte ham Haanden og

sagde: »De vil ikke bryde Staven over mig, ifald jeg underskriver«.

David har paa dette Sted af sin Skildring to Sætninger, der bringer Forvirring i Kronologien.

Stykket, som ikke ved Skrift eller Plads betegnes som Indskud i Manuskriptet, der gør Indtryk af at være en Renskrift¹, indledes med Davids Indtryk af Samtalen: »Det var mig fra dette Øjeblik klart, at Kongen allerede den næste Dag vilde stadfæste Forfatningen, hvilket ogsaa skete den næste Dags Morgen (Onsdag d. 18.)«.

Disse Angivelser kan ikke være rigtige, saafremt Samtalen med Kongen, hvis Tidspunkt i det foregaaende er angivet ganske præcist, fandt Sted Mandag, Proklameringsdagens, Aften. Forfatningen blev stadfæstet Onsdag den 18., og altsaa ikke »den næste Morgen« eller »næste Dag« efter denne Samtale. Davids Bemærkning forudsætter, at Samtalen med Kongen har været Tirsdag Aften.

Saa fortsættes umiddelbart: »Imidlertid havde en Ven af mig besøgt mig Tirsdag Aften og fortalt mig, som noget aldeles paa-lideligt, at Paget havde betegnet det som et høist farligt Skridt for Kongen — at stadfæste Forfatningen — Noget som Alle, der var ham hengivne, maatte fraraade H. M.«

I denne sidste Sætning møder vi Tidsangivelsen Tirsdag Aften, hvis Overførelse paa Samtalen med Kongen er Forudsætningen for, at Tidsangivelsen i Stykkets første Sætning kan være rigtig. Er det Tidsangivelsen i Stykkets Slutningssætning, der ubevidst har paavirket David til den urigtige Angivelse med Hensyn til det kronologiske Forhold mellem Samtalerne med Kongen og Kongens Underskrift? Dette synes mig sandsynligt, men hvormom al Ting er, saa er det givet, at man ikke kan acceptere Davids Tidsangivelse i Begyndelsen af Stykket, hvilket jo maatte føre til den Antagelse, at Samtalen med Kongen var ført Tirsdag Aften, og videre til at antage, at det var den samme Tirsdag Aften, at David skrev til Paget, saaledes at Davids paa Brevet følgende Samtale med Gesandten først kunde have fundet Sted Onsdag. Det fremgaar aldeles utvivlsomt af Pagets Beretning, at den første Samtale mellem ham og David har fundet Sted allerede Tirsdag Morgen (sml. S. 180—82), og lige saa indlysende er det, at David er i Overensstemmelse med de faktiske

¹ Det er ikke lykkedes mig at finde tilsvarende Udfærdigelser eller Koncepter fra Davids Haand, der kan belyse hans Arbejdsmaade.

Forhold, naar han præcist tidsfæster sin tredje Samtale med Kongen til Mandag Aften. De to nævnte Sætninger forvirrer den kronologiske Orden i Davids Beretning om Samtalerne med Kongen og Paget; ser man bort fra dem, er den kronologiske Orden fuldstændig og korrekt. En Opklaring af, hvorledes David er kommet til at forplumre Kronologien, kan efter Sagens Natur næppe tilvejebringes. At Forplumringen skulde være sket bevidst er ikke til at antage; Modsigelsen er iøjnefaldende; laa der nogen- somhelst bevidst Hensigt eller Tendens bagved, vilde dette selvfølgelig være undgaet.

Jeg er tilbøjelig til at tro, at Forplumringen er sket ved en uagtsom Indføjelse i Renskriften af en Tilføjelse til et Udkast. Men Modsigelsen kan ogsaa forklares ved en almindelig Fejlskudning med Hensyn til Dato.

Det kan iøvrigt baade være Mandag og Tirsdag Aften, at den omtalte Ven besøgte David og refererede Pagets Udtalelser om det farlige for Kongen i at underskrive; at dømme efter Pagets Indberetninger, baade den ovenfor aftrykte og de som Bilag trykte, er det rimeligt, at Gesandten i disse Dage har udtalt sig til andre end David i denne Aand. Dette strider jo ikke imod, at Paget under Hensyn til Stillingen i Danmark maatte raade Kongen til at underskrive.

Man kan ikke tænke sig den Mulighed, at »Indskudet« vedrørende Vennens Meddelelse om Pagets Udtalelse skulde være sket for at dække over, at Davids Henvendelse til Paget var foranlediget af Samtalerne med Kongen; thi dels meddeler David aabent, at Stormagternes (o: Englands) Holdning har været paa Bane i disse, dels vilde et bevidst Forsøg paa en Tilsløring forudsætte en større Agtpaagivenhed.

»Endnu samme Aften« (o: Mandag) skrev David til den engelske Gesandt, at han ønskede at tale med ham.

David motiverer, bortset fra Fortællingen om den Udtalelse, Paget skulde være kommet med til den omtalte Ven, i sin Beretning ikke dette Skridt. Men ganske bortset fra, hvorvidt det tør forudsættes, at den nævnte Meddelelse fra Vennen, hvad der ligger nærmest at antage, er kommet til David i Løbet af Mandagen, i hvilket Tilfælde denne Underretning kan have bestyrket David i Tanken om at søge Paget, er det umiddelbart indlysende, at Grunden var de Overvejelser om Stormagternes, særlig Englands, Stilling,

der efter Davids Beretning allerede havde været berørt under hans Samtale med Kongen Søndag Aften og af Kongen været fremdraget i Statsraadmødet Mandag Formiddag. Kongen havde der tydelig tilkendegivet sit Ønske om at faa at vide, hvad Stormagterne, navnlig Frankrig og England, tænkte om Forfatningsudkastet, men Hall havde modsat sig et Spørgsmaal til fremmede Kabinetter om denne Sag, som han betegnede som et rent dansk indre Anliggende. Kongen havde derefter i Statsraadmødet ikke præciseret noget Krav eller Ønske om en Sondering i Udlandet.

Det tør vel anses for givet, at Statsraadsforhandlingerne maa være drøftet mellem Kongen og David Mandag Aften, derunder baade Vigtigheden af at faa Besked om Englands Stilling og Halls Modstand imod en saadan Sondering. Det er fuldt forstaaeligt, om Kongen efter Statsraadet har fastholdt sit Ønske, og at David ved Opfyldelsen af dette var betænkt paa at vælge en Form, der ikke var ukorrekt, naar Hall havde rejst Modstand imod en ligefrem Forespørgsel til Stormagterne, og Kongen i Statsraadet ikke havde gennemført sit Ønske om en Sondering. Dette forklarer, at David tog Sagen, som han den følgende Dag, efter Referatet i Pagets Rapport, gjorde i Indledningen til sin Samtale med Gesandten. David meddelte nemlig da Paget, at han i strengeste Fortrolighed ønskede at tale med ham om den bedste Vej for Kongen at følge i den nuværende Krise. Han var ikke sendt af Kong Christian for at spørge om Raad, men han havde Aftenen før (altsaa Mandag den 16. Novbr.) haft en Samtale med Hans Majestæt, efter hvilken han havde besluttet at søge Gesandten for at faa Vejledning med Hensyn til Englands Stilling. Davids Henvendelse var en baade formel og reel Underhaandsforespørgsel, som i lignende Situationer ofte foretages.

Sir Augustus Paget, der siden Juli 1859 havde været akkrediteret i København, var nøje kendt med de danske Forhold og med det dansk-tyske Spørgsmaal. Han var

meget velsindet imod Danmark, og, som det udtrykkelig fremgaar af hans Privatkorrespondance, overordentlig uvillig over Preussens og Bismarcks Optræden, skønt hans smukke, livfulde og intelligente unge tyske Hustru, Walburga, født Komtesse von Hohenthal, var ivrig preussisk sindet og, hvor hun kunde, virkede i antidansk Retning¹.

Sir Augustus havde en udmærket Position i København; han behandledes med Tillid af Hof og Regering, af Nationalliberale og Helstatsmænd, samtidig med at han stod paa en god Fod med sine svenske, franske og russiske Kolleger; den preussiske Gesandt, Balan, stod ogsaa venkskabeligt til ham, skønt han ikke var tilfreds med hans danskvenlige Holdning².

Da David henvendte sig til ham, var Paget paa det rene med, at Konferensraaden »maaske er den Person, hvis Mening har den største Vægt hos den danske Konge, og som uvægerlig bliver raadspurgt af denne i vanskelige Sager«³.

Til Oplysning om Pagets Forudsætninger for Samtalerne med David tjener iøvrigt følgende:

Om den alvorlige Situation, der var indtraadt i København under det spændte Forhold til de tyske Magter ved det uventede Tronskifte, da Novemberforfatningen forelaa

¹ Se: Scenes and memories by Walburga Lady Paget (1913) 109 ff. og sammes Embassies of other days and further recollections (1923), der iøvrigt intet indeholder, der direkte vedrører de her omhandlede Forhold. — Lady Paget har med den største Elskværdighed tilladt en Gennemgang af sin Mands efterladte Privatpapirer fra hans Københavnstid 1859—65, der findes i hendes Besiddelse (Unlawyer House, Newnham on Severn, Gloucestershire, England). Den er godhedsfuldt udført for mig af cand. mag. Just Rahbek, men der er ikke fundet Supplementer til det i Lady Pagets Bøger optagne Stof fra November—December 1863, heller ikke Breve vekslede mellem Paget og Russell, andre Diplomater eller Danske, der oplyser det her behandlede Spørgsmaal. Sml. dog S. 161, 195 og 238.

² Balans Indberetninger fra November-December 1863 i Geh. Staatsarchiv, Berlin.

³ Paget til Russell ¹⁰/₁₁ 1863. Sml. 182 Noten.

vedtaget, men endnu ikke stadfæstet, havde Sir Augustus Paget straks sendt flere Meddelelser til sin Regering, der kort før havde stillet Forslag om en Mægling i den dansk-tyske Strid, men iøvrigt var optaget af et nylig fra fransk Side fremsat Forslag om Indkaldelse af en europæisk Konference til Bilæggelse af dette og andre internationale Strids-spørgsmaal. To Telegrammer en clair og eet Chiffertelegram med Oplysning om Kong Frederiks Sygdom og Død af-sendes den 15., to Chiffertelegrammer om den politiske Si-tuation afgik i Løbet af Mandag den 16. November, og samme Dag sendte Paget en Rapport (Nr. 251), der sluttede med Ordene: »The new Reign begins at a most critical moment and upon His Majesty's first acts may possibly depend his future popularity with his subjects«¹. Den engelske Regering og ikke mindre Dronning Victoria var stærkt optagne af det skete og dets mulige Følger². Modsætningerne mellem tyske og danske Sympatier ved det engelske Hof gav sig stærke Udtryk, der i høj Grad generede Dronningen. Nogle Dage efter besluttedes det overhovedet ikke at tale et Ord Politik i Familiekred-sen, hvor baade Prinsessen af Wales og Kronprinsen af Preussen var til Stede.

Men umiddelbart efter Kongens Død havde Paget mod-taget særlige Informationer og Henvendelser om den kritiske Stilling, der kunde give ham al Anledning til om Mandagen telegrafisk at rette en Forespørgsel til Lord Russell om In-strukser for eventuelle Udtalelser.

Indenfor Corps diplomatique i København var ingen stærkere berørt af Krisen, dybere grebet af Øjeblikkets Alvor og personlig mere interesseret i Udviklingen end den svensk-norske Gesandt Henning Hamilton. Han var Midtpunkt

¹ Trykt som Bilag I—III og V—VII.

² Sml. bl. a. The Letters of Queen Victoria, 2. Series I 114 ff. Rapporter af ²⁰/₁₁ (Nr. 404) og ²³/₁₁ (Nr. 412, Auszug) fra den preussiske Gesandt Bernstorff i London (Geh. Staatsarchiv, Berlin). Brev fra [Lord] M[almesbury] til Sir Augustus Paget ⁹/₁₂ 1863 (Pagets efterladte Privatpapirer).

for de svævende Forhandlinger om en dansk-svensk-norsk Traktat, Forhandlinger, der hverken officielt eller reelt var afsluttet eller opgivet. Ogsaa for disse Forhandlingers videre Udvikling havde Tronskiftet og Spørgsmaalet om, hvorledes Kong Christian straks eller senere vilde stille sig med Hensyn til Novemberforfatningens Stadfæstelse, den allerstørste Betydning.

Siden Tirsdag den 10. November var Hamilton lænket til Sengen »af en plågsam neuralgie i ryggen«¹. Men ved hans Sengeleje mødte Hall, Orla Lehmann, P. Vedel, Paget, og andre diplomatiske Kolleger, saaledes at han den 17. November² ansaa sig for fuldt underrettet om, hvad der skete.

Søndag Morgen kom, efter hvad Hamilton næste Dag skriver til sin Regering³, Lehmann »aldeles ophidset« til ham og »bad ham endelig skrive hjem og formaa Regeringen til at drage en Troppestykke sammen i Skaane, da man ikke kunde vide, hvad der forestod«. »Hamilton søgte at berolige ham, og en Stund derefter kom Hall«, efter hvad Krieger meddeler, tilkaldt af Hamilton; han var, »skønt dybt bedrøvet, roligere og forstandigere«. »Halls største Bekymring er Prins Christians Vægning ved at sanktionere Grundloven. Denne grunder sig paa Frygten for, at Loven skal tages ilde op i Tyskland, og indeholder saaledes en Erkendelse af dets Ret til at blande sig i Danmark-Slesvigs indre Organisation. Et mere upopulært Skridt kunde den nye Monark aldrig tage, og naar man tog i Betragtning, hvor vanskeligt det var at sammensætte et nyt Ministerium, vilde Kongens Stilling fra Begyndelsen blive saa falsk, at man aldrig kunde beregne Følgerne deraf«.

¹ Brev med hans Hustrus Haand, men med egenhændig Underskrift, til Manderström 14. Nov. 1863. (Uppsala Univ. Bibl. F. 860:0).

² Privatbrev til Manderström. (Smstd.).

³ Brev til Manderström 16. Nov. 1863. (Uppsala Univ. Bibl. F. 860:0). Sml. Krieger II 339 og 341. — I de utrykte Dele af Hamiltons Papirer i Lunds Univ. Bibl. findes, efter hvad Udgifveren af »Ur Hamiltons Papirer«, Dr. Einar Carlquist, venligst har meddelt mig, intet af politisk Betydning og ikke Breve fra Paget fra Novbr.—Decbr. 1863.

Efter hvad Krieger kunde optegne, fandt Hall dog, at Lehmanns Forslag om at trække en Lejr sammen i Skaane »var for galt«; ogsaa Hamilton saa, »at det vilde kunne misforstaaes«. Da Hall var gaaet, sendte Hamilton Bud efter Sir Augustus Paget, med hvem han, som det fremgaar af hans Indberetninger til Stockholm, til Stadighed stod i fortrolig Tankeudveksling, og de »blev enige om, at Paget skulde forsøge at bringe Sagen derhen, at Sanktion ikke blev nægtet, men blot udsat, indtil man kendte Resultatet af den paagaende Underhandling i Frankfurt«. Denne Forhandling var, som det saas af Meddelelser fra den danske Gesandt i Frankfurt og af den Protestnote¹, der paa Kongens Dødsdag var meddelt Hall af den preussiske Minister i København, Balan, øjensynlig bleven vanskeliggjort ved Efterretningen om Novemberforfatningens Vedtagelse den 13.

Der foreligger ikke Meddelelser om, hvorvidt Paget som en Følge af denne Samtale med Hamilton straks den 15. eller om Mandagen foretog noget direkte Skridt, men det ligger nær at antage, at Indholdet af de Telegrammer, Paget Mandag afsendte til sin Regering, har været paavirket af Samtalen med Hamilton. Forbindelse med Hall eller Vedel har Paget efter al Sandsynlighed haft Søndag-Mandag.

To Chiffertelegrammer afsendte Paget om Mandagen. I det første (Nr. 252, trykt her som Bilag VI), der afgik fra København Mandag 3⁴⁰ Eftm., meddelte han, at den danske Minister i Frankfurt havde indberettet, at den sidste Meddelelse (om den nye Forfatnings Vedtagelse) ikke frembragte god Virkning paa Forbundsdagen, og at den preussiske Gesandt ved denne var den voldsomste (the most violent) til Gunst for Exekutionen.

I det følgende Telegram (Nr. 253, trykt her som Bilag VII)², meddelte Paget, at Preussen havde protesteret imod den nye Konstitution som stridende imod tidligere inter-

¹ Sml. Neergaard II 878.

² Klokkeslettet for dette Telegrams Afsendelse fra København

nationale Forpligtelser og som præjudicerende Spørgsmaalets Afgørelse ved den fra engelsk Side foreslaaede Mægling. »Pression øves paa Kongen for at underskrive Forfatningen, men H. M. tøver. Dersom Hds. M. Regering er af den Mening, at Kongen burde udsætte sin Underskrift, indtil det internationale Spørgsmaal er ordnet ved Mægling, burde jeg have Instrukser til at tale med det samme. Folkestemningen er stærkt til Gunst for Konstitutionen«. Det vil ses, at Indholdet svarer til, hvad Hamilton beretter, at han og Paget Dagen før var bleven enige om burde tilstræbes. Telegrammet saavel som Lord Russells Svar blev meddelt Dronning Victoria¹.

Dette Telegram var, efter Nummerordenen at dømme, afsendt efter det foregaaende, altsaa efter Kl. 3⁴⁰ Eftm.².

Den direkte Foranledning til Afsendelsen af dette sidste Telegram faar vi præcis Oplysning om af Paget i hans ovenfor trykte, fortrolige Indberetning af 19. Novbr., og naar man sammenholder denne med den preussiske og østrigske diplomatiske Korrespondance fra disse Dage, bliver man klar over, at der straks efter Tronskiftet blev iværksat baade en preussisk og en østrigsk Aktion for at faa den engelske Gesandt til at paavirke den danske Konge til Nægtelse eller Udsættelse af Sanktionen.

Søndag d. 15. om Morgenen havde Balan modtaget den ovenfor nævnte Note fra Bismarck af 13. Novbr., i hvilken indeholdtes en Protest og Advarsel imod den nye danske Fællesforfatning som stridende mod Danmarks traktatlige Forpligtelser. Balan søgte Hall i Udenrigsministeriet, men fandt ham ikke³; da han, som Sagen laa, ikke ventede noget Resultat af en mundtlig Drøftelse

henholdsvis dets Modtagelse i London er ikke paategnet Udfærdigelsen i Public Record Office, og Oplysning har ikke kunnet fremskaffes hverken i det engelske eller danske Telegrafvæsens Arkiver, ligesaa lidt som i det engelske Gesandtskabsarkiv i København, hvis Arkivalier fra Tiden før 1900 alle er afleveret til London. Usikkerheden drejer sig imidlertid kun om Klokkeslettet for Afsendelse og Modtagelse, ikke om Dagsbestemmelsen.

¹ The letters of Queen Victoria, anf. St.

² I Pagets ovenfor trykte Rapport af 19/11 betegnes det som værende afsendt Mandag »evening«.

³ Rapport fra Balan til Bismarck, Nr. 262, 15. Novbr. 1863, modtaget 18. Novbr.

med Konseilspræsidenten, men paa den anden Side ønskede, at Hall hurtigt skulde faa Besked om Bismarcks Protestnote, oversendte han denne med en Billet, i hvilken han bemærkede, at Noten, der var afgaaet fra Berlin før Rigsraadets Vedtagelse af Forfatningsforslaget, ikke havde faaet mindre Betydning ved den i Mellemtiden skete Vedtagelse. Balan tilføjede i sin Rapport hjem, at det, da Frederik VII var syg, var vanskeligt at faa meddelt Kongen den preussiske Note. Han vilde imidlertid sørge for, at Prins Christian fik fuldstændigt Kendskab til Bismarcks Udtalelse. I en samtidig afsendt udførlig anden Rapport¹, der indeholdt meget skarpe Udtryk om den danske Regering og det vedtagne Forfatningsudkast, erklærede Balan det for sin Mening, at der »maatte spilles højere Trumfer ud end venskabelige Advarsler«.

Da Balan straks efter, at han havde skrevet denne Rapport, fik Meddelelse om Frederik VII's Død, forstod han, at det nu gjaldt om, at den nye Konge ikke underskrev Forfatningsudkastet. Det fremgaar af hans Rapporter, at han fra første Færd tænkte sig den Mulighed, at Preussen kunde benytte Tronskiftet til en politisk Aktion paa en helt ny Basis, og han har formentlig straks opfattet det for Preussen heldige i, at den danske Regering uhindret af Tronskiftet fortsatte den betraadte Vej, der efter tysk Opfattelse betød et Brud paa de Aftaler, der var Grundlag for Tronfølgeordningen. Medens han i sin Rapport antydede disse Muligheder, ansaa han det dog for klogt at støtte Christian IX's Modstand mod Ministeriet Hall og Novemberforfatningspolitikken.

Han traadte straks, i alt Fald Mandag Morgen, i Forbindelse med Kongens Svoger, Prins Frederik af Hessen, der synes at have været stærkt indstillet imod den ejderdanske Politik, og fik af ham at vide, at Kongen var fast besluttet paa ikke at sanktionere det nye Forfatningsforslag; han vilde dog i det mindste først gøre et Forsøg paa at regere videre med Ministeriet Hall². Om end Balan endnu d. 17. mente, at Christian IX stadig var uvillig til at sanktionere, saa nærede han øjensynlig Tvivl om, hvorvidt Kongen, hvis Karakterstyrke han ikke havde megen Tillid til, i denne Sag vilde »være fastere end i mange andre Ting«. Der herskede i Befolkningen en ejderdansk Ophidselse, som man til-

¹ Nr. 262 a.

² Rapporter fra Balan til Bismarck, Nr. 266 og 267 af 16. Novbr. 1863, besørget med sikkert Bud til Hamburg, modtaget i Berlin 18. Novbr. 1863.

dels holdt for kunstig anstiftet for at intimidere den nye Konge. Engelsk Raad om Fasthed vilde, mente Gesandten, naturligvis fremfor alt være virksomt. Han lod, meldte han til Berlin, ingen Lejlighed ubenyttet til at virke i denne Aand overfor sin Kollega, den engelske Gesandt.

Mandag Formiddag, antagelig efter Samtalen med Prins Frederik af Hessen, opsøgte Balan Sir Augustus Paget og fortsatte de Samtaler med ham om de alvorlige Følger af den nye Fællesforfatning, som han i den foregaaende Tid havde haft.

Allerede i et Telegram fra Bismarck 13. Novbr. havde Balan faaet Ordre til indtrængende at gøre Paget opmærksom paa, i hvor høj Grad Situationen var vanskeliggjort ved den Hurtighed, hvormed Rigsraadet behandlede Forfatningsudkastet. Det havde dengang været Balan paafaldende, hvor lidt tilbøjelig til at høre herpaa Paget lod til at være; den engelske Gesandt havde antydnet, at han dog ikke kunde tro, at den preussiske Regering lagde stor Vægt paa Forfatningsudkastet.

Nu da Bismarcks Advarsels- og Protestnote af 13. Novbr. kom Balan i Hænde, og Tronskiftet indtraf, opsøgte Gesandten altsaa paany sin engelske Kollega og kom tilbage til Sagen¹. Han fandt imidlertid Paget »mindre tilbøjelig end nogensinde til at gøre noget af egen Drift.« Hans Ytringer var, efter Balans Mening, »naive indtil Grænsen af det absurde«; saaledes mente han bl. a., »at det kom jo slet ikke an paa, om den nye Forfatning blev sanktioneret af Kongen eller ikke, thi selv om han gjorde det og hele Sagen kom for Kongressen, saa kunde man jo défaire ce qu'on a fait.«

Efter Pagets Referat² havde Balan, idet han meddelte Paget Afleveringen af Bismarcks Advarselsnote, hvorom Paget iøvrigt forud havde faaet Besked af Hall, udtalt Ønsket om, at Paget skulde støtte denne Advarsel ved en Udtalelse til Hall eller ved at forlange en Audiens hos den nye Konge, af hvem han skulde kræve Udsættelse af Sanktionen paa det vedtagne Forfatningsudkast. Pagets eget Referat af Samtalen passer godt til Balans; han sagde, at han ikke vilde gøre noget saadant uden Instruktion fra Lord Russell; han udtalte sin Forundring over den preussiske Regerings Skridt som stridende imod den Holdning, Bismarck hidtil havde indtaget.

Balan forstod, at Paget kun vilde optræde, hvis han fik be-

¹ En fortrolig Rapport fra Balan til Bismarck af 18. Novbr. 1863, Nr. 272, ankom til Berlin 23. Novbr.

² Bilag XIII.

stemt Befaling fra London. Mandag Aften d. 16. Novbr. Kl. 7⁰⁵ telegraferede Balan derfor¹ i Chiffer til Berlin, om Bismarck ikke kunde udvirke en telegrafisk Instruktion for Mr. Paget, om muligt allerede Tirsdag, saa han kunde virke imod Sanktionen hos Kong Christian IX, der blev stærkt trængt af sit Ministerium.

Samme Aften bad Bismarck en af sine Embedsmænd, Statssekretær von Thile, om at tale med den engelske Ambassadør i Berlin, Sir Andrew Buchanan, der fra 1853 til 1858 havde været Pagets Forgænger i København. Tirsdag d. 17. Novbr. fik den preussiske Ambassadør i London, Grev Albrecht Bernstorff, telegrafisk Besked om at gøre Forsøg paa at udvirke Ordre fra Lord Russell til Paget om indtrængende at fraraade Kong Christian et overilet Skridt, der kunde komplicere Stillingen². Samtidig fik Balan Meddelelse baade om Ordren til Bernstorff og om, at Buchanan havde telegraferet til Paget »i den af Balan ønskede Aand³«.

Dette forholdt sig nu ikke helt saaledes.

Thile var forhindret i at søge Buchanan sent Mandag Aften efter en Forestilling i Operaen, men bad skriftlig Ambassadøren om at maatte komme til ham Tirsdag »at an early hour between 10—11 in the morning⁴«. Han fortalte da Buchanan om den Meddelelse, man havde faaet fra København, og om, hvor stor

¹ Telegram Nr. 268.

² Die gesammelten Werke Bismarcks (1927) IV 206—207.

³ Chiffertelegram Nr. 292 til Balan 17/11 1863, Koncept uden Angivelse af Klokket. —

⁴ Billet fra Thile til Sir A. Buchanan, kun dateret »Foreign Office, Monday evening«, i Sir A. Buchanans Privatarkiv, Vol.: Miscellaneous Correspondence 1863—64. — Buchanans efterladte Privatpapirer, der omfatter 9 Bind med Akter og Breve hovedsagelig fra Tiden 1853—64 incl., er ved Mellekomst af cand. mag. Just Rahbek blevet gjort tilgængelige for mig ved Velvilje af Mr. Andrew Archibald Buchanan, og Sir Charles Buchanan, henholdsvis Søn og Brodersøn af Gesandten, samt deres Sagfører, Mr. Saltwell, London. Samlingen indeholder en stor Mængde Korrespondancer af Interesse for dansk Historie, bl. a. enkelte Breve vekslet mellem Paget og Buchanan. Deri findes dog ikke, saaledes som man efter de to Gesandters intime kollegiale Forhold kunde formode, nogen udførligere Redegørelse fra Paget for hans Forhandlinger i København i Dagene efter Tronskiftet, altsaa heller ikke nogen direkte eller indirekte Omtale af hans Samtale med David. Sml. S. 187 og 195. Samlingen synes dog ikke at være fuldstændig. — Værdien af Buchanans

Vægt Bismarck lagde paa, at Christian IX udsatte sin Sanktion¹. Han bad Ambassadøren øjeblikkelig underrette Lord Russell og hævdede Hensigtsmæssigheden af, at den engelske Udenrigsminister støttede Bismarcks Ønske i København. Buchanan svarede, at Christian IX's Stilling maatte være meget vanskelig; han haabede, at der maatte blive taget alt Hensyn dertil, hvis Kongen maatte anse det for nødvendigt at følge Halls Raad om Sanktion. Det vilde iøvrigt, fremhævede Ambassadøren, vel være umuligt for Christian IX at opsætte sin Afgørelse ret længe. Da Thile gjorde sin Anmodning meget indtrængende og mente, at blot en Udsættelse af nogle Uger vilde have Betydning, afsendte Buchanan Tirsdag Kl. 2 et Chiffertelegram til Paget, og indberettede telegrafisk dette Skridt til London. Chiffertelegrammet indeholdt ingen Opfordring til Paget om Aktion, blot Oplysning om den Henvendelse, der var kommet fra Bismarck. Det lød:² »Bismarck has sent to say Hall is pressing the King to give royal assent to new Constitution. He considers immediate action in this question would have most prejudicial influence on His Danish Majesty's interests, as it is important that nothing should be done at this moment to irritate the Diet. He hopes the King will not act hurriedly and give time for the favorable effect which he believes the late King's death will produce at Frankfort. They deny here that the last communication has not been useful at Frankfort«.

Samme Dag, altsaa Tirsdag, havde i London Bernstorff forhandlet indgaaende med Lord Russell om den Bismarck'ske

efterladte Papirer for det dansk-tyske Spørgsmaals Historie er paapeget i »The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783—1919«, Ed. by Ward and Gooch, Vol. III, Preface og 561 f.

¹ Konfidentiel Rapport, Nr. 514 fra Buchanan til Russell, Berlin ¹⁰/₁₁ 1863, modtaget ²²/₁₁ (F. O. London ⁶⁴/₂₄₈). Uddrag af denne Depeche er trykt i »Denmark and Germany« III 219—220, men i en saa beskaaren Tilstand, at det gengivne giver et helt mangelfuldt Indtryk af, hvad der er foregaaet. Al Omtale af Bismarcks Henvendelse vedrørende en engelsk Indgriben i København er udeladt. — Det ses saavel af Buchanans som af Pagets efterladte Privatpapirer, at den Form, hvori de engelske Akter i 1864 offentligjordes, gav Anledning til store Betæneligheder hos Gesandterne; Paget ansaa Udvalget for ensidigt og i Danmarks Disfavør. Han protesterede skarpt i Privatbreve til sin Regering. Sml. S. 238 Noten.

² F. O. London ²¹¹/₁₀₉ (at Cambridge). Buchanans Kopi til Russell findes F. O. 64 (Prussia) /546 Nr. 507.

Advarselsnote af 13. Novbr.¹. Russell havde vist Uro over den vanskelige og forviklede Situation. Paa Bernstorffs Spørgsmaal om, hvorledes Prins Christian af Danmark, der ganske kort i Forvejen havde været paa Besøg ved det engelske Hof, her havde udtalt sig om den dansk-tyske Strid, sagde Lorden, at Prinsen »neige mehr zu Deutschland hin«; han havde sagt til Russell, at Frederik VII var gaaet alt for langt i dansk Aand. Russell haabede derfor, at Regeringsskiftet vilde lette Striden, men han havde ingen Lyst til at tilbyde en engelsk Mægling, dels fordi tidligere i denne Retning foretagne Skridt ved Forbundsagen i Frankfurt havde afskrækket ham, dernæst fordi Danmark forlangte Deltagelse af alle fire ikke-tyske Underskrivere af Londoner-Traktaten (Frankrig, Rusland, England, Sverige-Norge) og vilde afvise en Enemægling fra engelsk Side, for det tredje, fordi Sagen nu ved Frederik VII's Død var indtraadt i et helt nyt Stadium. Russell mente, at man først maatte afvente Følgerne.

Da Bernstorff Tirsdag Aften vendte hjem til sin Bolig med dette negative Resultat, forefandt han Bismarcks Telegram om at udvirke Ordre til Paget og skrev derpaa straks til Lord Russell.

Endnu før Tirsdagen gik til Ende, modtog Bismarck endnu et Chiffertelegram fra Balan², hvori denne gentog, at Paget intet vilde udføre uden Befaling fra London. Christian IX havde svaret undvigende og opsættende paa Københavnermagistratens Adresse om Sanktion, men der forberedtes store Massedemonstrationer, som Kongen næppe længe vilde modstaa. Ministeriet havde gjort Sanktion til Betingelse for sin Forbliven, og der var ingen Spire til et nyt Ministerium. »Ved den personlige Sympathi, som Kongen af Danmark nærrede for Kejseren af Rusland, vilde det være godt, om Baron Nicolai [den russiske Gesandt i København] fik Befaling til at fraraade ham, men det drejer sig maaske ikke om Dage, men om Timer.« Dette Telegram foranledigede Onsdag d. 18. Novbr. Afsendelsen af en Ordre til den preussiske Ambassadør i St. Petersborg, Hr. von Redern³, hvori

¹ Rapporter fra Bernstorff til Bismarck Nr. 398—399 af 16. Novbr. 1863, begge ankommet med Kurer og Feltjæger til Berlin 18. Novbr., Chiffertelegram fra Bernstorff til Bismarck Nr. 402, afsendt 17. Novbr. Kl. 7³⁰ fra London, modtaget i Berlin samme Aften Kl. 10⁵⁶.

² Nr. 270, afsendt fra København d. 17. Novbr. 1863, Kl. 8⁵⁶, ankommet til Berlin Kl. 10⁴³.

³ Telegram Nr. 444. Sml. Die gesammelten Werke Bismarcks (1927) IV 206 Noten.

det hed, at en telegrafisk Instruktion til den russiske Gesandt om indtrængende at fraraade, maaske kunde hindre Kong Christian i overilet at binde sig. Men Hurtighed var fornøden.

Den 19. svarede Redern telegrafisk, at Fyrst Gortschakow i Begyndelsen undveg et Svar i det danske Forfatningsspørgsmaal og fremhævede den Fare, for hvilken den danske Konge personlig udsatte sig i København, hvis han ikke sanktionerede den nye Fællesforfatning. Imidlertid havde Gortschakow dog tilsidst lovet at virke i preussisk Aand i København og gøre Skridt i samme Retning i London. Dette skete ogsaa¹, men først efter 18. November.

Da denne Aktion foretoges i St. Petersborg, havde Christian IX allerede truffet sin Afgørelse, og idet Skildringen af den preussiske Pressionsaktion og dens Virkninger er ført frem til Torsdag 19. November, er den Tidsgrænse overskredet, hvor Aktionen kunde have Betydning for Udviklingen i København. Hele Baggrunden for Forhandlingerne mellem Paget og David ligger imidlertid nu klar.

Da den Samtale, hvorom David skriftlig havde bedt Sir Augustus Paget, fandt Sted Tirsdag Morgen 17. Novbr., var Gesandts Indstilling følgende: Med spændt Opmærksomhed og i udpræget danskvenlig Aand havde han fulgt Udviklingen. Han var, skønt han utvivlsomt var paa det rene med, hvilke Vanskeligheder Vedtagelsen af den nye Fællesforfatning havde fremkaldt, og som dens Sanktion og Ikrafttræden i endnu højere Grad vilde fremkalde, ikke af den Mening, at det tagne Skridt vilde skabe uoverstigelige Hindringer for en fredelig Afgørelse af den dansk-tyske Strid. Han mente heller ikke, at den preussiske Regering havde gyldig Grund til at besvære sig over den nye Forfatningsordning; Bismarck havde, saaledes saa Paget i dette Øjeblik Sagen, ikke i Tide rejst Indsigelse imod Forfatningsforslaget, tvært imod i alt Fald til en vis Grad billiget dette².

¹ Se bl. a. Neergaard II 879 f., 919 f. og utrykte russiske Akter.

² Bismarck bestred kategorisk Rigtigheden af denne Pagets Opfattelse af den preussiske Holdning til Fællesforfatningsforslaget. (Sml. Neergaard I 757 ff.). Hele dette Spørgsmaal bør saavel paa Grundlag af de mig nu først tilgængelige preussiske Akter som af de engelske Originalakter og

Han nærede den dybeste Mistillid til Bismarck. »He appears to me in the light of a lying scoundrel who is trying to trick us all«, skrev Paget den 19. November om Bismarck til sin Kollega i Berlin¹.

Paget stod nu efter Tronskiftet selv overfor en kraftig preussisk Aggressiv og saa den nye danske Konge udsat for en dobbelt Pression. Han var ganske klar over, hvilke Vanskeligheder Christian IX's nationalpolitiske Indstilling vilde berede ham og forstod fuldt ud de Farer, som en Sanktionsnægtelse udsatte ham for. Paa den anden Side mishelligede han den preussiske Protest og den Pression, som fik Udtryk i Balans Henvendelser, specielt den, der nu Mandag Formiddag den 16. fik en helt ekstraordinær Karakter i Opfordringen til, at han, den engelske Gesandt, uopholdelig skulde henvende sig til den nye Konge. Han afviste denne Opfordring i en Form, der ganske øjensynlig var Balan ubehagelig, men samtidig havde han dog om Mandagen telegraferet til sin Regering og bedt om Instrukser, som ovenfor (Side 156—57) omtalt.

Under Samtalen mellem David og Paget (»Tuesday morning«), hvoraf David 14 Dage efter giver et meget summarisk Referat, Paget to Dage efter en udførlig Skildring, foregik efter Pagets Referat følgende:

David sagde, som ovenfor (S. 141) anført — og dette stemmer nøje med det Referat, han selv har givet af Samtalen — at han i den strengeste Fortrolighed ønskede at tale med Paget om den bedste Vej for Kongen at følge i den nuværende Krise. Han var ikke sendt af Kong Christian

Privatbrev underkastes en indgaaende Prøvelse. Det er et af Sybel i hans »Die Begründung des deutschen Reiches« III ingenlunde fyldestgørende klarlagt Hovedpunkt i hele Bismarcks Politik.

¹ Privatbrev i Sir A. Buchanans Privatarkiv, Vol.: From H. M.'s Legations 1863—64. Læsningen af Ordet trick er usikker. I officielle Rapporter brugte Paget meget stærke Udtryk, som Russell mildnede eller udelod i den trykte Aktsamling. (Se bl. a. Afskrift af Privatbrev fra Russell til Paget ²/₃ 1864, (Russell Paper P. R. O. — G. O. ²²/₁₀₂). Sml. S. 238 Noten.

for at spørge om Raad, men han havde Aftenen før (altsaa Mandag den 16. November) haft en Samtale med Hans Majestæt, efter hvilken han havde besluttet at søge Gesandten, for det første for at faa at vide, om Paget havde nogen Instruks fra Hendes Majestæts Regering, som burde komme i Betragtning ved Hans Majestæts Beslutning om at underskrive den nye Konstitution eller tilbageholde sin Sanktion, og, i Tilfælde af, at Paget ikke maatte have nogen Instruks, for at bede, om han vilde meddele ham sin egen Mening om den bedste Vej at følge under disse Omstændigheder.

Paget sagde straks, at han endnu ikke havde modtaget Instruktioner fra sin Regering om det omtalte Spørgsmaal, men at han som Følge af den Depeche, der lige var meddelt af den preussiske Minister, Aftenen før (altsaa Mandag Aften) havde sendt Lord Russell et Telegram, og at han sandsynligvis vilde faa et Svar i Dagens Løb, i hvilket Tilfælde han vilde lade David faa Kundskab om dets Indhold.

Da Paget ingen Instrukser havde, var han — ganske som han havde været under sin Samtale Mandag 16. med den preussiske Gesandt¹ — meget utilbøjelig til at udtale nogen som helst Mening, men han havde dog ikke noget imod i al Almindelighed at sige, at da Hendes Majestæts Regerings eneste Formaal var en venskabelig Ordning og Fredens Bevarelse, vilde enhver Ting, som bidrog til det Formaal, være sikker paa dens Billigelse og Støtte. Da det nu, efter den Protestdepeche, som Balan havde afleveret, saa ud til, at Tyskland mente, at Forfatningen for Danmark og Slesvig var beregnet paa at forøge de forhaandenværende Vanskeligheder, vilde følgelig Hendes Majestæts Regering, dersom denne Forfatnings Offentliggørelse for Øjeblikket kunde udsættes ved, at Hans Danske Majestæt tilbageholdt sin Underskrift, være glad ved et saadant Resultat, — men det tilkom Hans Danske Majestæt at afgøre, hvorvidt Stillingen indadtil vilde tillade ham at vælge denne Fremgangsmaade.

¹ Se Bilag XIII.

David indrømmede aabent, at dette ikke var Tilfældet. Forfatningsforslaget, udtalte han, stred absolut mod Kongens Synspunkter, og fra først af havde Hans Majestæt været besluttet paa ikke at sanktionere det, men at skifte Ministerium. Ingen havde været mere mod Lovforslaget end David selv. Han havde bekæmpet det paa enhver Maade, havde talt og stemt imod det — men han var nødt til at sige til Hans Majestæt, som han havde gjort det den foregaaende Aften, at da dette Forslag var vedtaget af Rigsraadet, og i Betragtning af den Ophidselse, som Time for Time voksede om Sagen, vilde Hans Majestæt ikke gøre Ret i at nægte sin Sanktion af Lovforslaget.

Gesandten spurgte David, om Kongen havde talt med Hall om Sagen. Det kunde maaske være muligt, hvis Hans Majestæt appellerede til Halls Patriotisme og Pligtfølelse og forklarede ham, at han ikke havde til Hensigt absolut at nægte sin Underskrift, men simpelthen at udsætte den, indtil Forhandlingerne om de internationale Spørgsmaal var ordnet, at Hall da vilde paatage sig det Ansvar overfor Rigsraadet og Landet midlertidig at udsætte Lovens Offentliggørelse. David svarede, »at Hans Majestæt ikke havde gjort dette«¹, heller ikke troede han, at der vilde være nogen Mulighed for, at Hall vilde gaa ind paa at handle paa den foreslaaede Maade. Hall var gaaet for vidt i sine sidste Taler til, at dette skulde kunne være muligt.

Da David tog Afsked med Gesandten, gentog Paget sit Løfte om at lade ham faa Underretning, saa snart han maatte høre noget fra Lord Russell.

David paa sin Side meddeler i sin Beretning kun ganske summarisk, at Paget paa det ham forelagte Spørgsmaal om,

¹ Hermed kan David selvfølgelig ikke have ment, at Kongen overhovedet ikke havde talt med Hall om den foreliggende Situation; dette havde Kongen jo gjort baade Søndag Aften og Mandag i Statsraadet. Meningen maa være, at David troede, at Kongen ikke havde foreslaaet Hall Udsættelse af Lovens Offentliggørelse, indtil Forhandlingerne om de internationale Spørgsmaal var afsluttet. (Se ovenfor S. 145 f. Sml. Krieger II 340 f.).

hvad Christian IX burde gøre, sagde, »at han ikke kunde Andet end at tilraade Kongen at underskrive. Han (Paget) frygtede, som jeg, de nærmest liggende Følger af en Vægning«. — —

Pagets Referat af dette Kærnepunkt i Samtalen er langt mere vidtløftigt, hvad der, fraset at Davids Beretning som Helhed er meget kortfattet, naturlig kan skyldes, at medens for David det væsentlige var det, han opfattede som Gesandstens Konklusion, fandt Paget det nødvendigt overfor Russell udførlig at redegøre for de Udtalelser, han havde fremsat i et vigtigt og delikat Spørgsmaal, hvor han ikke forud havde Instrukser eller paa anden Maade sikker Viden om sin Regerings Holdning.

Stemmer nu Davids summariske Referat med Pagets udførlige?

Af Pagets Referat fremgaar, som det vil ses, ikke, at han direkte har sagt, hvad David gengiver med Ordene: at Gesandten ikke kunde andet end tilraade Kongen at underskrive. Af Pagets Referat fremgaar kun en spørgende Henstilling om, hvorvidt det ikke var muligt med Halls Indvilligelse at tilvejebringe en Udsættelse. Dette peger imidlertid i Retning af, at Paget ikke vilde tilraade Kongen at nægte Underskrift, hvis en Udsættelse af Afgørelsen var uopnaaelig. Det ligger overmaade nær at tro, at Drøftelsen af dette Punkt, efter at David havde svaret, at han for sin Del ikke betragtede det som muligt at faa Hall til at gaa ind paa en Udsættelse, er afsluttet med, at Gesandten, naar Forudsætningen for den Henstilling, han tænker sig Muligheden af, ikke kunde opfyldes, har sluttet med at sige, at han under disse Omstændigheder, ikke kunde andet end tilraade Kongen at underskrive. Han har som sin private Mening sluttet sig til det Standpunkt, som David, efter hvad Paget refererer, at han (David) havde sagt til ham, allerede Mandag Aften havde givet Udtryk overfor Kongen, nemlig at der var Fare ved at nægte at underskrive, saa at man under Hensyn dertil skulde søge at forhale Sagen.

Paget frygtede, som hans Indberetninger til London saavel som hans private Meddelelser til sin Kollega i Berlin i disse Dage viste, i høj Grad de samme, nærmest liggende Følger af en Vægning, som David forudsaa. Kunde Kongen ikke faa Ministeriet til en Udsættelse, maatte han underskrive.

At David har gengivet Pagets Synspunkter rigtig, saaledes som disse var Tirsdag Formiddag, bekræftes ved, at Paget omtrent samtidig har udtalt sig til sin østrigske Kollega, Baron v. Brenner, paa en Maade, saa denne fik ganske samme Opfattelse¹. Hvorledes kunde man, havde Paget sagt, under den Stemning og Ophidselse, hvori det københavnske Publikum befandt sig, foreslaa den nye Konge i det første Øjeblik, da han besteg Tronen for at grunde et nyt Dynasti, som endnu ikke havde Rod i Folket og snarere blev betragtet med Mistillid, at udsætte sig for et aabent Oprør, som han ikke havde Magt til at byde Trods? Som konstitutionel Monark kunde han intet andet gøre end at bekræfte den Lov, Rigsdagen havde vedtaget. Han kunde ikke afskedige Ministeriet Hall, der nu var mere populært end nogensinde; han vilde ikke finde Mænd, som vovede at træde i dets Sted under de nuværende Omstændigheder, og Hall og hans Kolleger havde gjort Sanktionen til Kabinetsspørgsmaal. Den belgiske Gesandt, M. Bosch Spencer, vidste ogsaa, at Paget om Tirsdagen til en af Kollegerne havde udtalt den Mening, at Kong Christian næppe uden Fare længere kunde modstaa Folkets Utaalmodighed, men vilde give efter, for at man ikke skulde tvinge ham².

Endnu før Paget om Tirsdagen havde modtaget Svar fra London, satte han sig privat i Forbindelse med Hall for i Overensstemmelse med det Synspunkt, han under Samtalen med David gav Udtryk, at forsøge paa at faa Konseilspræsidenten til at hjælpe Kongen ud af den

¹ Rapport Nr. 65 til Grev Rechberg af 19. Novbr. 1863 (Statsarkivet, Wien). Sml. S. 170—71.

² Depeche til Bruxelles Nr. 203 af 18. Novbr. 1863 (Det belgiske Udenrigsministeriums Arkiv, Bruxelles).

vanskelige Stilling ved paa sig at tage Ansvar for at udsætte Underskriften paa Grundlovsforslaget. Efter hvad Paget den 19. November¹ indberettede til Lord Russell, havde han sagt Hall, at dennes Stilling i Landet var saadan, at han kunde have Held med sig, hvor ingen andre kunde; Hall vilde være fuldt berettiget til at foretage det Skridt, der ønskedes, under Hensyn til den Mægling i den dansk-tyske Strid, som England allerede tidligere havde foreslaet.

Samme Dag, Tirsdag, formentlig ved 3—4 Tiden, modtog Paget det Telegram fra sin Kollega, Sir Andrew Buchanan i Berlin, som Bismarck havde fremkaldt, og som, efter hvad den preussiske Regering havde forstaaet, skulde indeholde en Opfordring til Paget om at paavirke Christian IX til Sanktionsnægtelse².

Da Telegrammet først kan have været Paget i Hænde ved 3—4 Tiden, forelaa det ikke for ham, da han talte med David. Virkningen blev et Besøg, som Paget Tirsdag Eftermiddag gjorde sin preussiske Kollega. Han kom, indberettede Balan den følgende Dag til Berlin, »in grosser Aufregung«, og »denne Ophidselse var«, mente Balan, »umiskendelig Følgen af det fra Sir Andrew modtagne Telegram«. Det var, sagde Paget til Balan, ham fuldkommen uforklarligt, hvorfor Bismarck nu paa en Gang tillagde Forfatningen for Slesvig-Danmark en saa stor Vigtighed, og sin Forundring søgte Paget at forklare ved to omfangsrige Breve — saavidt Balan huskede af 25. og 28. Oktober — fra Sir Andrew, som han tog frem af sin Brystlomme, og som han benyttede til en Dokumentation af, at Bismarck ikke havde haft nogen Indvending imod det nye Fællesforfatningsforslag. Disse Beretninger, der efter Pagets Mening stadfæstedes gennem Rapporter fra Quaade i Berlin, som Hall havde meddelt, viste, at Bismarck nu pludselig havde indtaget et helt nyt Standpunkt ved at opfatte den af Rigsraadet vedtagne Forfatning som en Vanskeliggørelse af Situationen. Dette sagde Paget, var ham fuldstændig uforklarligt og overraskende, og han vilde i ethvert Tilfælde intet gøre uden en bestemt Befaling fra London.

Til disse Udtalelser knyttede sig en varm Diskussion mellem de to Gesandter, under hvilken Balan naturligvis »mit allen zu

¹ Depeche Nr. 260, trykt som Bilag XV.

² Sml. S. 161.

Gebote stehenden Gründen« gjorde gældende, at Situationen nu var blevet en ganske anden end tidligere.

Balan troede — med Rette —, at han ikke havde overbevist sin engelske Kollega, og da han den 18. November paa et Tidspunkt, da han mente, at Kong Christian allerede havde sanktioneret Forfatningen eller med det første vilde sanktionere den, skrev til Berlin om Samtalen, tilføjede han, at Paget ogsaa havde ytret sig til andre Personer i samme Aand som til ham¹.

Ved Buchanans Telegram og ved Diskussionen med Balan havde Paget faaet et levende Indtryk af, hvor tilspidset Spørgsmaalet om Christian IX's Sanktion paa Forfatningsudkastet nu var fra preussisk Side. Først den følgende Dag, efter at Sanktionen var givet, svarede han sin Kollega i Berlin, ogsaa ved et Chiffertelegram, at det ikke, som Bismarck havde ladet Buchanan vide, var Hall, der lagde Pres paa Kongen, for at han skulde underskrive den ny Konstitution. Kongen havde nu gjort dette og, »hvis han ikke havde, vilde vi have haft en Revolution og han have mistet sin Krone«. I et Brev af samme Dag gentog han: »There was no option for Kongen to sign«².

Ogsaa fra østrigsk Side blev Paget om Tirsdagen udsat for Pression ved et Besøg af Baron von Brenner³. Denne havde, som Balan, efter Tronskiftet ønsket at hindre Forfatningslovens Sanktion. Han havde imidlertid »under den ubeskrivelige Forvirring, som herskede i København efter det uventede Søgebudskab fra Glücksborg«, og da det var umuligt at komme til den nye Konge, hvis hele Tid var beslaglagt af Ministerkonferencer, Deputationer og de første Regeringsforretninger, ikke haft anden Udvej end indirekte at virke til, at Christian IX blev gjort opmærksom paa de Farer, han udsatte sig for, hvis han fortsatte Frederik VII's Politik.

Baron v. Brenner opsøgte derfor Paget, der efter hans Mening mere end nogen anden saa sig i Stand til at give Kongen et Raad, hvortil der blev taget Hensyn. Han talte i samme Aand som Balan, men »fandt desværre sin engelske Kollega meget ilde stemt og lidet tilbøjelig til at gaa ind paa hans Forslag.« Kort efter erfarede han, at Aarsagen til Pagets Misstemning vistnok

¹ Rapport Nr. 272. Sml. S. 168.

² Telegrammet findes i F. O. Brevet i A. Buchanans Privatarkiv, Vol.: From H. M.'s Legations 1863—64.

³ Se Side 168. Rapport Nr. 65 fra Baron v. Brenner til Grev Rechberg, af 19. Novbr. 1863 (Staatsarchiv, Wien).

beroede paa den Henvendelse, som Hr. v. Balan havde foranlediget fra Buchanan; Paget ansaa dette for en ubeføjet Indblanding fra en Side, der ikke havde nogen som helst Ret til at tildele ham Instrukser. Han svarede Baron v. Brenner, at han vel skulde vogte sig for at give et Raad, inden han blev spurgt, og at han var besluttet paa intet at gøre, førend han havde modtaget udtrykkelig Befaling fra sin Regering. Men iøvrigt var ethvert Skridt forgæves. Med de Ord, som ovenfor S. 168 er anført, forklarede han sin østrigske Kollega, at man ikke kunde fraaade Kongen at underskrive den nye Forfatning.

Tirsdag Formiddag Kl. 11¹⁰ afsendte Lord Russell i Chiffer følgende Svartelegram til Paget¹: »Hendes Majestæts Regering vilde være meget uvillig til Intervention med Hensyn til den nye danske Konstitution, men hvis Kongen ønsker, at Mæglingen skal faa Resultat, burde han udsætte sin Underskrift til det internationale Spørgsmaal er afgjort«.

Saa snart dette Telegram kom til Paget, hvad vel skete et Par Timer efter dets Afsendelse, meddelte han, efter hvad han indberetter², uden Tidsspilde Hall dets Indhold. Han refererer, at han da sagde den danske Konseilspræsident, at skønt den engelske Regering ikke vilde intervenere med Hensyn til den dansk-slesvigske Konstitution, var det ikke desto mindre dens Mening, at der vilde være bedre Udsigt til, at de internationale Forhandlinger kunde bringe et Resultat, hvis Kong Christian kunde udsætte sin Underskrift, indtil disse Forhandlinger var afsluttede. Paget gentog sine tidligere Forestillinger og appellerede til Halls Patriotisme og Pligtfølelse overfor Kronen som Bevæggrunde, der maatte bringe Konseilspræsidenten til at handle som foreslaaet. Hall svarede, at skønt han var fuldt rede til at ofre sig selv,

¹ Trykt som Bilag VIII. — Den i »Denmark and Germany« III 206 trykte Ordre af 17. Novbr. fra Russell til Paget, som Prof. Arup i Scandina I 138 f. har gengivet i Oversættelse og sammesteds (Side 138) uden videre betegner som Russells »Svartelegram«, og som her er trykt som Bilag IX, er aldeles ikke noget Telegram. Det er en Ordre givet som Brev af 17. Novbr., hvilket først kunde komme til København efter at Christian IX 18. Novbr. havde underskrevet Forfatningen. Sml. S. 216 f.

² Se Bilag XV.

maatte det ske paa det Vilkaar, at der kom noget godt ud af det. Men nu havde Tingene udviklet sig saa vidt, at hverken han eller nogen anden Mand med Held kunde handle imod Folkestemningen. Alt, hvad han og Regeringen kunde gøre, var at forsøge at holde denne Stemning i Tømme, men han stolede oprigtigt paa, at Kongen hurtigt vilde træffe sin Afgørelse.

Den 20. November fortalte Vedel Gesandten i Berlin, Quaade, følgende om Pagets Meddelelser¹: »I Tirsdags har Paget faaet og mundtligt meddeelt Følgende: »Uagtet den engelske Regering ikke agter at ville blande sig i Danmarks og Slesvigs indre Anliggender, frygter den dog for, at la médiation ne deviendra pas efficace, hvis Loven sanctioneres«. Paget forklarede »efficace« derhen, ikke at Mæglingens Indtræden vilde blive tvivlsommere, men at Resultatet kunde blive det. — »Jeg kan«, tilføjer Vedel, »imidlertid confidentielt sige Dem, at han til mig sagde, at han godt indsaar, at i Tilfælde af Ikke-Sanction il y ira de la couronne du Roi, peut-être de la royauté dans le Danemark«².

Samtalerne mellem Paget og Hall og Vedel fandt Sted Tirsdag, og Hall lod Meddelelsen gaa videre til Kongen inden det Statsraadsmøde, der begyndte Onsdag d. 18. Novbr. rimeligvis Kl. 12³, i hvilket Christian IX gav sin Underskrift paa Fællesforfatningsforslaget.

¹ Brev til Quaade, dateret 20. Novbr., uden Aarsangivelse. Quaades Papirer, Rigsarkivet.

² Kriegers Dagbogsoptegnelser under 18. Novbr. (Krieger II 343 ff.) svarer nøje til Vedels Referat. Da P. Vedel havde spurgt Paget om Meningen var, at England vilde opgive Mæglingen, hvis Kongen stadfæstede den nye Forfatning, havde Paget svaret Nej. »Han vilde, hvis Kongen spurgte ham, raade til Stadfæstelse, thi det gælder Dynastiet, ja, Kongedømmet i Danmark«.

³ Nogen Angivelse af Klokkeslettet for Statsraadsmødets Begyndelse eller Slutning findes ikke i Statsraadsprotokollen. Derimod angiver den jourhavende Adjudants Protokol (Hærens Arkiv) Tiden til Kl. 12. Dette Klokkeslet maa da formentlig være det rette. Saavel i Pagets ovenfor trykte, fortrolige Beretning af 19. November som i Kriegers Dagbøger II 344 findes Tidspunktet angivet som Kl. 1.

Den betydningsfulde Forhandling i Statsraadet var ret langvarig, og Statsraadsmødet sluttede formentlig først ved 3--3^{1/2}-Tiden. Paa Grundlag af Referatet i Statsraadsprotokollerne skal her nøjagtig gengives, hvad der er optegnet om den Del af Drøftelserne, der berørte Spørgsmaalet om de udenlandske Magters Stilling.

Forhandlingerne begyndte med, at Kongen spurgte, »om der var kommet Efterretninger af nogen Betydenhed fra Udlandet«. Hertil ytrede Hall, »at han ingen saadanne havde at meddele. Han havde allerede tidligere havt Leilighed til at omtale for Hans Majestæt, at han fra den herværende engelske Gesandt havde modtaget den mundtlige Ytring, at han fra sin Regering havde faaet et Telegram, der gik ud paa, at man fra engelsk Side ikke kunde indlade sig paa nogen Udtalelse med Hensyn til de indre Forhold i Danmark, navnlig hvad Forfatningssagen angik, men at man maatte ønske, at der intet skete, som kunde virke forstyrrende ind paa en fredelig Mediation.«

»Kongen bemærkede, at dette forekom ham som et Vink til os fra England, at vi skulle være varsomme med Genemførelsen af den nye Forfatning«.

»Conseilspræsidenten erindrede, at den Slags Ytringer som den, hvorum Talen her er, kunde man efter hans Erfaring ikke lægge stor Vægt paa, og paa den Maade vilde altid, kunde man forud vide, selv de venskabelige Magter udtale sig. Hovedspørgsmaalet maa være, hvorledes vi selv maae opfatte Forfatningssagen; udefra er der om den hele Sag talt saa mærkværdigt Lidet fra alle Sider, at han troer, at Alle have været enige i, at den Vei, som er slaaget ind med Forfatnings-Udkastet, maatte Danmark gaae.«

»Kongen kunde dog ikke andet end ansee de Ytringer, som nu vare komne fra England, for sær vigtige, og han syntes, som han før bemærkede, at de vare ligesom et Vink med Hensyn til Forfatningsudkastet. Grunden, hvorfor han havde idag samlet Geheime-Statsraadet, var netop at bringe

Forfatningssagen paany under Omhandling, og han maatte tilstaae, at det efter hans Overbeviisning vilde have været langt heldigere for Landet, om Udkastet til den nye Forfatning ikke havde været forelagt. Han var imidlertid ganske sikkert kommet i en forunderlig Stilling ved, at Frederik den Syvende havde lukket sine Øine i det Øieblik, han vilde underskrive Forfatningen, thi det var derved blevet ligesom en Arv, der var efterladt Hans Majestæt, en Slags Pligt for ham, nu at underskrive den. Ministeriet vidste, at han altid har været gjennemtrængt af Overbeviisningen om, at det Rigtigste og Klogeste for hele Landet er Heelstatspolitikken, og Allerhøistsammes Ønske vil ogsaa fremdeles gaae ud paa, at en Heelstat atter kan komme istand. Naar Ministeriet imidlertid desuagtet formeente, at Hans Majestæt med det Haab kunde underskrive den nye Forfatning, saa var han villig dertil, men han ønskede da, at der i Indledningen til denne bliver med Hensyn til Heelstatens fremtidige Bestand — ligesom der i sin Tid blev i Indledningen til Grundloven af 5. Juni 1849 taget et Forbehold med Hensyn til Slesvig — udtalt en Erkjendelse af Muligheden af en Tilslutning af Holsten og Lauenborg efter Kundgjørelsen af 6te November 1858 saaledes, at det altsaa ikke er udelukket, at en Heelstat atter kan komme istand«.

Den fortsatte Drøftelse kom nu direkte ind paa Spørgsmaalet om Forholdet til Udlandet. »Kongen føiede til sit tidligere yttrede endnu, at han syntes, at det, naar Stormagterne skulde erklære, at den nye Forfatning var imod Traktaterne og maatte tages tilbage, kunde blive mere faretruende end om den Forfatning nu ikke blev gennemført. Allerhøistsamme frygtede for, at ydre Tryk skulde nødsage os til at gjøre den Slags for Landet ydmygende Skridt, som det vilde være at tage den nye Forfatningslov tilbage, efter at den først engang var blevet givet. Ministeriet maatte da selv bære hele Ansvarret derfor«. Hertil bemærkede Hall, »at Ministeriet ganske vist bærer det hele Ansvar; Hans Majestæt er uden Ansvar. Det var ikke sagt fra Stormag-

ternes Side, at den nye Forfatningslov strider imod Traktaterne. Jo mere det hele Forfatningsspørgsmaal kommer til at staae i et Chaos, desto mere kan man netop frygte Fordringer udefra, og man har langt større Sikkerhed for at saadanne Fordringer ikke kommer frem, naar der først foreligger en af alle vedtaget virkelig fri og folkelig Forfatning. Forfatningslovens Gjennemførelse har saaledes ogsaa for den Side sin store Betydning; og skulde der siden komme Fordringer frem, hvis Opfyldelse vilde gaae ud paa at undergrave det uafhængige danske Rige, saa vilde Folket være rede til den yderste Kraftanstrengelse for at værne om det«.

Den skæbnesvangre Forhandling beskæftigede sig derefter væsentlig med Spørgsmaalet om, hvorvidt der i Indledningen til den nye Forfatning eller ved et kongeligt Budskab burde udtales et eller andet Forbehold, der kunde tage Brodden af de rejste Indvendinger og lette en fredelig Forstaaelse.

Ministrene udtalte af forskellige Grunde Betænkeligheder ved noget saadant. Kongen præciserede, at han var »bange for at vi skulde komme til, tvungen af Magterne, at tage Forfatningen tilbage igjen, og dette vilde han ansee som et ydmygende og sørgeligt Skridt«. »Han havde gjerne set den hele Forfatningssag udsat, indtil Pariser-Congressen var kommen i Stand«. Hertil bemærkede Hall, »at det vil kunne have lange Udsigter med Pariser-Congressen, medens der, hvad den nye Forfatning angaaer, foreligger en Tilstand, som gjør paatrængende Krav gjældende«. Indenrigsminister Orla Lehmann, Justitsminister Casse, Ministeren for Slesvig Wolfhagen, Marineministeren St. A. Bille, og endelig Ministeren for Kirke- og Undervisningsvæsenet D. G. Monrad, sluttede sig til Halls indtrængende Opfordring om Underskrift.

Kongen underskrev derefter, idet han gentog, »at Ansvarret hviler paa Ministeriet, og at han nødig underskriver, fordi han frygter for, at det vilde føre hele Landet til Ulyk-

ker, men da han anseer det som en Arv, hans høisalige Forgjænger har efterladt ham, og da han er gjennemtrængt af den Overbeviisning, at denne vilde have underskrevet Loven, gjør han det som en Pligt.«

Umiddelbart efter Statsraadmødets Slutning spredtes Efterretningen i Byen. Straks efter kom Lehmann over i Rigsraadet paa Christiansborg og baade han og Hall fortalte, at Kongen var optraadt »paa en meget smuk og loyal Maade«¹.

Det fremgaar af ovenstaaende, at Kong Christians definitive Standpunkttagen den 18. November fandt Sted, efter at han saavel før som i Statsraadmødet af Hall havde modtaget Meddelelse om, hvad Paget baade i Henhold til sin almindelige personlige Overbevisning om Situationen og senest atter efter den telegrafiske Ordre fra London, der var kommet ham i Hænde om Tirsdagen, havde meddelt Konseilspræsidenten.

Saaledes meddelte Paget i Løbet af Tirsdagen eller i Tiden fra Tirsdag Middag til Onsdag Morgen før Statsraadet den 18., før og efter han havde modtaget sin Regerings telegrafiske Svar paa sin Forespørgsel af Mandag, den danske Regering sit personlige, henholdsvis sin Regerings Synspunkt. Det vil ses, at hvad han personlig udtalte i ikke ringe Grad afveg fra, hvad der naturlig maatte udlæses af Lord Russells Tirsdagstelegram; dette gik i Virkeligheden ud paa, at Forfatningsloven ikke paa nærværende Tidspunkt burde stadfæstes, men Paget tilraadede under de foreliggende Omstændigheder Stadfæstelse².

Han satte sig endvidere i Henhold til sit Løfte til David i Forbindelse med denne ved en Billet, hvori han bad Konferensraaden komme til sig Onsdag den 18. om Morgen. Ganske i samme Aand, som Lord Russell Dagen før³ i London havde udtalt sig i til den danske Gesandt,

¹ M. P. Bruuns utrykte Dagbøger, 18. Novbr. 1863. (Universitetsbiblioteket).

² Sml. nedenfor S. 178—79.

³ Rapport fra Torben Bille, Nr. 94 ¹⁸/₁₁ 1863 (R. A.).

Torben Bille, udtalte Sir Augustus sig nu til den danske Konges Tillidsmand. Han meddelte, ifølge sin Beretning af næste Dag (den 19., se S. 142), David, at skønt hans Regering mente, at de internationale Forhandlinger sandsynligvis (probably) vilde være mere virksomme, hvis Kongens Underskrift paa Forfatningen blev udsat, til de var afsluttet, var den ikke destomindre meget uvillig til at indblande sig i Sagen.

Denne Meddelelse lettede, indberettede Gesandten, aabenbart Davids Sind. David sagde, at Stemningen i Offentligheden nu var steget til en saadan Højde, at det vilde være farligt at tøve længere, og jo før Kongen underskrev Forfatningen, des bedre. Hertil svarede Paget, at i Hans Majestæts Interesse vilde han ikke skjule, at det ogsaa var hans Mening. Han havde Grund til at tro, at den yderste Udsættelse, der kunde gives, vilde være een Dag eller to Dage til; der var ved at blive truffet Foranstaltninger til at organisere en Bevægelse af et meget formidabelt Omfang for at gaa til Slottet og kræve Forfatningen — en Oplysning, Paget havde fra en af »Anstifterne«; der var endnu Tid til at vende Bevægelsen i en god Retning og ved Eftergivenhed straks at drage Fordel, Popularitet og Styrke af Stillingen. Naar først dette var sat i Værk, kunde Kongen mulig lidt senere som Raadgivere tilkalde Mænd af mere moderate Meninger, som vilde føre hans egne forsonlige Synspunkter ud i Livet. Paa denne Maade kunde man haabe, at de uheldige Virkninger, som det nuværende Forfatningsforslag paa sine Steder var egnet til at fremkalde, efterhaanden kunde blive udslettet. Denne Udtalelse faldt nøje sammen med, hvad Paget samme Dag i en udførlig Beretning (Nr. 255, Bilag XII) meddelte sin Regering om den politiske Stilling og Stemning i Danmark og de Farer, der truede, hvis Kongen nægtede Sanktion. »Af Kongens Afgørelse afhænger ikke blot Kongens fremtidige Popularitet hos hans Undersaatter, men Følger af den største Betyd-

ning for de monarkiske Institutioner i dette Land«, skrev Paget, umiddelbart før Underskriften var givet.

David ligesom Paget fortæller, at denne anden og sidste Samtale fandt Sted Onsdag den 18. November, men David henlægger den til Onsdag Eftermiddag¹. Han refererer i Modsætning til Paget ganske kort Indholdet, idet han fortæller, at nu sagde Paget — »han vidste den Gang, hvad der var sket i Statsraadet« —: »Jeg har Grund til at antage, at min Regering ikke vilde have fraraadet H. M. under de nuværende Omstændigheder at underskrive, ifald den havde været opfordret til at give H. M. sin Anskuelse tilkjende«.

Udover dette meddeler David intet om sine Samtaler med den engelske Gesandt, men han gør et Par Tilføjelser.

For det første bemærker han, at han først Torsdag Eftermiddag den 19. November Kl. 4¹/₂, altsaa over 24 Timer efter at Forfatningsloven var underskrevet, fortalte Kongen om sin Samtale med Paget, og han tilføjer, at han da »tydelig kunde see paa ham, at denne Meddelelse var ham baade kjærkommen og uventet«.

Dette Indtryk maa formentlig skyldes Kongens Følelser ved efter Halls Gengivelse af Pagets korte Meddelelse, som han med Rette havde opfattet som et Vink om at vise Varsomhed med at underskrive, at faa Davids udførlige Gengivelse af den engelske Gesandts Betragtninger, der trods alle Betæneligheder konkluderede i Anerkendelse af, at det var nødvendigt at skrive under².

I Slutningen af sin Redegørelse for Samtalerne med David i Rapporten af 19. November udtalte Paget det Haab, at Lord John Russell ikke vil finde, at han var gaaet for vidt i den Onsdagssamtale, af hvilken David havde faaet det Indtryk, at ikke blot Paget personlig, men ogsaa den engelske Regering ikke vilde have fraraadet Kong Christian under de nuværende Omstændigheder at underskrive, i

¹ Sml. nedenfor S. 180 ff.

² Sml. S. 186—87.

Fald den havde været opfordret til at give Hans Majestæt sin Anskuelse til Kende.

Det er forstaaeligt, at Paget fandt Anledning til den nævnte Udtalelse i sin Rapport og til en Fortsættelse om, at han som Undskyldning alene kunde anføre, at han »handlede ud fra den Overbevisning, som visselig maatte være bleven delt af enhver, der havde Kendskab til den offentlige Mening i København, at Tingene havde udviklet sig for langt til, at det var muligt for Christian IX at udsætte sin Underskrift selv blot foreløbig«¹. Som ovenfor fremhævet var der i Virkeligheden en betydelig Modsætning imellem det korte Telegram fra John Russell, som Paget havde modtaget om Tirsdagen, og den Udtalelse, han, ogsaa efter sit eget Referat, havde fremsat overfor David om Onsdagen.

Pagets Bekymring for, at hans Regering eventuelt kunde misbillige hans Holdning, kan naturligvis være blevet styrket ved hans Viden om den preussiske Pression, der var øvet paa ham selv gennem Balan og Buchanan, og, som han maatte forudsætte det, i London gennem Bernstorff².

Det er naturligt, at Pagets Syn paa Nødvendigheden af Underskrift i Løbet af Tirsdag og Onsdag i København blev anderledes, end det Syn, som Lord Russell fra London gav Udtryk i Tirsdagstelegrammet. Han fastholdt i sin Beretning Rigtigheden af sin Handlemaade, men han var klar over, at han var noget længere borte fra den ham givne Instruks, end en Gesandt holder af at være. Vilde hans Regering og hans tysk-indstillede Dronning ikke misbillige, at han ikke kraftigere havde fraraadet Sanktionen?

Hans Beretning maa læses med Tanken paa, at han vel ikke brød sig om at konstatere denne Modsætning stærkere end nødvendigt, skønt han var vant til at udtale sin Mening rent ud.

¹ Se S. 143.

² Sml. S. 159 f.

III.

Vi bør nu under eet undersøge de Modsigelser, der findes mellem Davids og Pagets Beretninger og de Spørgsmaal, der derved kan opstaa om Beretningernes Formaal eller Tendens.

Først undersøger vi Antallet af Samtaler og Tidspunktet for disse.

Paget tidfæster i sin Beretning den første Samtale til Tirsdag Morgen den 17., efter at David »Aftenen før«, hvilket efter Davids Oplysning var samme Dag, som Hyl-lingen havde fundet Sted, altsaa Mandag Aften, havde haft en Samtale med Kongen. Som ovenfor paavist kan den Uorden, der paa dette Punkt findes i Davids Beretning, ikke svække vor Tillid til, at Pagets Angivelse er rigtig¹.

I begge Beretninger tales kun om 2 Samtaler, og den anden og sidste henlægger begge til Onsdag. David angiver Tiden for Samtalen til Onsdag Eftermiddag, medens Paget siger, at han efter Tirsdag Eftermiddag at have modtaget Russells Svartelegram paa sit Telegram af 16. November i Henhold til sin Aftale med David sendte denne en Billet og bad ham om at komme »i Gaar Morges«, hvilket, da den Indberetning fra Paget, hvori dette staar, er dateret Torsdag den 19. November, vil sige Onsdag Morgen den 18. November.

Der siges i Davids Optegnelser intet om, hvorvidt han efter Samtalen med Paget Tirsdag, men før Samtalen med Paget Onsdag, gav Kongen en foreløbig Meddelelse, saaledes som det i og for sig kunde være naturligt, selv om Kongens Tid selvfølgelig har været stærkt beslaglagt, bl. a. af Konferencer med andre Politikere. Antager man, at der i denne Mellemtid ikke har været nogen Forbindelse mellem David og Kongen, kan man søge Grunden hertil i Davids Opfattelse af, at Kongen allerede om Tirsdagen (Mandagen) var bestemt paa at underskrive, — en Betragtning, der ogsaa kan forklare, at David først

¹ Sml. Undersøgelsen S. 150—51.

Torsdag Eftermiddag gav Kongen Besked om Onsdags-samtalen med Paget.

Vil man derimod formode, at der Tirsdag Eftermiddag eller Onsdag Morgen har været en mundtlig eller skriftlig Forbindelse mellem Christian IX og hans Tillidsmand, i hvilken Kongen har faaet Besked om Pagets foreløbige, personlige Udtalelse, da maa det indrømmes, at dette ingenlunde er udelukket; men der er efter mit Skøn intet mærkeligt i, at David ikke omtaler dette nærmere, men alene konstaterer Tidspunktet for sin Meddelelse til Kongen om Englænderens definitive Besked; hans Beretning var jo i det hele kortfattet. Hvis man alligevel vil mene, at David har haft særlig Interesse af at undlade at fortælle, at han har givet Christian IX nogensomhelst Meddelelse om Samtalerne med Paget før Torsdag den 19., kan man naturligvis føres til at formode en bevidst Fortielse. Vi ved intet.

Vi kan fastslaa, at begge Beretninger viser, at der i disse Dage mellem David og Paget kun er ført to Samtaler, at den første er ført Tirsdag den 17., efter at Paget Mandag den 16. havde sendt sit Telegram til London, og at den sidste er ført Onsdag den 18¹.

¹ Ingen af Beretningerne siger udtrykkeligt, at der i disse Dage ikke er ført mere end disse to Samtaler.

I sin Beretning om den første Samtale siger Paget, at hans Telegram til Russell 16. November (Nr. 253) er afsendt paa Foranledning af den Samtale, han (Mandag den 16.) havde ført med den preussiske Gesandt, Balan, der havde søgt ham efter Dagen før, den 15., til Konseilspræsident Hall at have overleveret en preussisk Note af 13. November med Protest imod Forfatningsudkastet. Da Paget videre refererer Davids Indledning til den første Samtale i nøje Overensstemmelse med Davids egen Beretning, turde det være helt udelukket, at der før denne Samtale Tirsdag har været ført nogen Samtale om dette Emne mellem Gesandten og David efter Frederik VII's Død. Det er ikke til at antage, at f. Eks. en Samtale mellem de to Mænd Søndag Aften den 15. skulde være blevet uomtalt i begge Beretninger. Der er i de engelske Akter intet Spor af, at David har talt med Paget før det af Gesandten angivne Tidspunkt Tirsdag Morgen; der foreligger intet Telegram, der i Modstrid med Pagets

Med Hensyn til Tidspunktet om Onsdagen, paa hvilket den sidste Samtale er ført, er der, som vi har set, Uoverensstemmelse mellem Davids og Pagets Meddelelser.

Paget, der som ovenfor Side 176 (jfr. S. 142) anført meddeler, at han Tirsdag Eftermiddag ved en Billet bad David komme til ham Onsdag »morning«, meddeler derefter uden nærmere at præcisere Klokkeslettet for Samtalen, at han »then told him«, hvilken Stilling hans Regering indtog. Hans Beretning giver tydeligt Indtryk af, at han, da han talte med David, ikke vidste, at Kongen havde underskrevet, idet, ifølge Pagets Referat, baade han og David gik ud fra, at det vilde være farligt, om Kongen ventede med sin Underskrift. »To eller tre Dage vilde«, sagde Paget, »være den yderste Frist«.

Til dette Referat knytter sig i Pagets Rapport med Henvisning til det »allerede« — og dette maa vel betyde før Rapportens Afslutning — afsendte Telegram (trykt som Bilag XI) en Meddelelse om, at »et Statsraadsmøde var indkaldt til Kl. 1, og at Kongen da gav sin Underskrift«.

Det fremgaar heraf tydeligt, at Samtalen skal have fundet Sted, før Meddelelsen om Kongens Underskrift i Statsraadsmødet kom til Pagets Kundskab. Spørgsmaalet bliver blot, hvilket Klokkeslet om Onsdagen Samtalen fandt Sted.

Paa Angivelse af det nøjagtige Tidspunkt lægger Paget øjensynlig ingen Vægt. Udtrykket »I then told him« afgrænser Tidsfristen, inden for hvilken Samtalen er ført, til Onsdag »morning«, hvilket atter i en engelsk Diplomats Mund i 1863 vil betyde: inden Lunchtid, altsaa paa et

egen Oplysning kan anses for fremkaldt ved Davids Henvendelse og ikke ved den preussiske Gesandts Henvendelse til den engelske Kollega Mandag Formiddag. — Naar Paget i sin fortrolige Depeche af 19. November som Indledning omtaler, i hvilket Forhold til Kong Christian David staar, og derved forklarer hans Henvendelses Betydning, viser dette ogsaa tydeligt, at det er første Gang, at Gesandten i den foreliggende Situation omtaler David.

Tidspunkt, der ikke kan falde senere end ved 1—2 Tiden, men ogsaa meget vel paa denne Tid.

Heroverfor staar nu Davids Udtalelse om, at Samtalen mellem ham og Paget fandt Sted »Onsdag Eftermiddag« med Tilføjelse af, at Paget »dengang vidste, hvad der var sket i Statsraadet«. David føjer dertil Bemærkningen om, at han (David) »først Torsdag Eftermiddag Kl. 4¹/₂ — altsaa over 24 Timer efter, at Forfatningsloven var underskrevet« — fortalte Kongen om sin Samtale med Paget. Da Onsdagsstatsraadet begyndte Kl. 12 eller senest Kl. 1 og næppe var endt før ved 3—3¹/₂-Tiden¹, skulde Samtalen derefter have fundet Sted paa sidstnævnte Tidspunkt, altsaa vel Onsdag ved 3—4 Tiden. Ved »Eftermiddag« forstås efter almindelig københavnsk Sprogbrug i 1863 Tiden fra Kl. ca. 2 til Kl. ca. 7.

Imellem disse Pagets og Davids Angivelser er der som nævnt en iøjnefaldende Modsætning.

Det fremgaar tydeligt af Davids Beretning, at han har lagt Vægt paa at konstatere, at hans Onsdagssamtale var ført saa sent, at han ikke før Christian IX's Underskrift havde kunnet meddele Kongen noget om den engelske Regerings Telegram. Dette understøtter han ved sin Oplysning om, at han først Torsdag Kl. 4¹/₂ gav Kongen Besked om Samtalen med Paget.

Det kan synes underligt, at David lod over 24 Timer hengaa, før han mundtlig eller skriftlig meddelte Kongen Resultatet af en Samtale, af hvis Indhold Kongen maatte have den største Interesse, men der kan være den naturlige Forklaring, at Sagen havde tabt sin stærke Aktualitet ved,

¹ Statsraadsprotokollen har, som omtalt ovenfor S. 172, Noten, ingen Klokkesletsangivelse, og den jourhavende Adjudants Protokol angiver kun Tiden for Mødets Begyndelse. Krieger II 345 siger: »Kl. 3²/₈ kom den underskrevne Grundlov over i Conseilspræsidiets.« M. P. Bruuns Dagbog ¹⁸/₁₁ 1863 (utrykt, Univ. Bibl.): »Kl. 3¹/₂ kom Lehmann fra Statsraadet og meddelte, at Kongen havde sanctioneret Forfatningsloven«. — Den øst-rigske Gesandt omtaler (Rapport til Grev Rechberg Nr. 66 ²⁰/₁₁ 1863) Statsraadets »dritthalbstündige Dauer«.

at Kongen Onsdag havde underskrevet¹. Vi ved intet om, hvorvidt særlige Grunde kan have nødvendiggjort Udsættelsen af en Samtale om en faktisk afgjort Sag. I hvert Tiltælde foreligger der intet Bevis for, at Davids Paastand, paa hvilken han øjensynlig lægger stærk Vægt, er urigtig. Omtalen i Onsdagsstatsraadet af Pagets Vink forklares fuldtud ved Henvendelserne fra Paget til Hall og forudsætter i ingen Henseende Meddelelse fra David til Kongen.

Tilbage bliver altsaa Modsigelsen imellem Davids og Pagets omtrent samtidige Beretning med Hensyn til Tidspunktet om Onsdagen, da Samtalen blev ført, og dette Tidspunkts Forhold til Pagets Viden om Kongens Underskrift. Dette er i Virkeligheden den eneste betydningsfulde Modsætning mellem de to Beretninger, og den fører ind til Spørgsmaalet om en eventuel Tendens i Davids Decemberberetning.

Som nævnt ansætter David Samtalen til Onsdag Eftermiddag og betoner udtrykkelig, at Paget »vidste dengang, hvad der var sket i Statsraadet«. Det fremgaar yderligere af hans aabne Erklæring, at denne Konstatering er sket fuldt bevidst, thi han fortæller dette og de øvrige Omstændigheder ved Samtalen med Paget »saa omstændeligen for derved at tiltintgiøre det udsprede, uforskammede Rygte, at Kongen først havde underskrevet efter at have spurgt det engelske Hof om, hvad han skulde giøre«. »Det er min fulde Overbevisning«, tilføjer David, »at Hans Majestæt kun har fulgt sit eget Overlæg i denne Sag, og efter at have afveiet, hvad Følgerne kunde blive, naar han underskrev eller ikke underskrev«. Endnu Søndag Aften den 15. og endnu Mandag den 16. havde Kong Christian været »meget tvivlrædig«, men dette var jo naturligt i en for Kongen ganske ny Sag, der »var bleven bekjæmpet af Mænd, paa hvis politiske Klogskab Kongen hidtil havde stolet, og som han ansaae for sine trofaste Venner« [o: David og Bluhme]. »Kongen glemte ikke, hvad Prins Christian skyldte Bluhme, og Bluhme havde«, beretter David, »heller ikke fraraadet Kongen at underskrive«.

¹ Sml. S. 181—182.

Dauids Oplysning er ganske klar.

Man kunde nu for det første indvende, at David, da han 2. December 1863 skrev dette, maa have vidst, at Kongen, før han underskrev i Onsdagsstatsraadmødet den 18. November, af Hall er blevet underrettet om Pagets Meddelelse om Indholdet af Russells Tirsdagstelegram. Hvorledes kunde da David uden videre have den Overbevisning, at Kongen havde taget Beslutningen om at underskrive uden Paavirkning af det engelske Standpunkt?

Vi ved imidlertid ikke, om Kongen har meddelt David dette Punkt af Statsraadsforhandlingerne, eller om David fra anden Side har faaet Besked derom. Man kan synes, at det var naturligt, om det i Torsdagssamtalen den 19. November imellem Kongen og David var kommet frem, men der vides intet derom.

Man kan dernæst fæste sig ved, at Dauids Henvendelse til Paget, selv om den skete paa hans eget Initiativ og ved en Beslutning fattet efter hans Samtale med Kongen Mandag Aften 16. Novbr., faktisk var et Forsøg paa at faa den engelske Regerings Stilling at vide, altsaa realiter Fremsættelsen af et Spørgsmaal fra Kongens Side. At Paget har forstaaet dette, er efter hans Indberetning givet. Man kunde derfor sige, at da Ønsket om at faa klaret Englands Stilling har spillet en Rolle før Kongens Beslutning, har David for saa vidt gjort sin Beretning og dens Konklusion urigtig eller dobbelttydig, i alt Fald ved Vendingen: »efter at have spurgt det engelske Hof om, hvad han skulde gjøre« (S. 140). Hertil er dog to Ting at bemærke.

For det første er Dauids Indtryk Mandag Aften, at Kong Christian allerede da, før der for ham forelaa noget som helst om Englands Stilling, havde taget sit Standpunkt, sandsynligvis helt rigtigt¹. Kongen maa paa dette Tidspunkt ved sine Søndags og Mandags Forhandlinger med Hall og

¹ Det bør bemærkes, at der nu intet foreligger eller kan oplyses om, hvorvidt Christian IX gennem sin Slægt har søgt Oplysning i London. Jeg anser det ikke for rimeligt, at han har gjort det.

med Statsraadet, ved Drøftelser med sine Nærmeste og ved Indtrykket af, hvad disse og andre kunde meddele om Folkestemningen o. s. v., være kommet til det Resultat, at der ingen Mulighed var for at nægte at underskrive eller forhale Underskriften mere end et Par Dage, saafremt det ikke lykkedes ham i det afsluttende Statsraad Onsdag at faa Ministeriet til at gaa med til en Udsættelse, hvorom han vel næppe kan have haft stort Haab. David har derfor, efter mit Skøn, haft Ret til at mene, at Kongen havde taget Stilling efter »eget Overlæg i denne Sag, og efter at have afveiet, hvad Følgerne kunde blive, naar han underskrev eller ikke underskrev« (S. 140). Men hertil kommer, at naar Hall, hvad Statsraadsprotokollens Ordlyd viser, korrekt har gengivet Pagets mundtlige Meddelelse om Russells Tirsdagstelegram for Kongen, da har Christian IX i Virkeligheden ikke haft megen Vejledning ved denne Meddelelse og absolut ikke deri haft den Støtte for sin Beslutning om trods alt at underskrive, som han bagefter, Torsdag, fik i Davids udførligere Meddelelse, der gik ud paa, at den engelske Gesandt havde sagt, at han havde »Grund til at antage, at min Regering ikke vilde have fraraadet H. M. under de nuværende Omstændigheder at underskrive, ifald den havde været opfordret til at give H. M. sin Anskuelse tilkjende« (S. 140). Dette forklarer ogsaa, at David af Torsdagssamtalen med Kongen kunde faa det Indtryk, at Meddelelsen var Kongen baade »kiærkommen og uventet«¹. Kongen har da fundet en værdifuld Supplering af, hvad han havde hørt om Onsdagen. Til P. Vedel udtalte Paget sig allerede den 17. i samme Retning, ja endnu stærkere².

Det lader sig dog alligevel hævde, at David i sin knappe Beretning har lagt større Vægt paa at fremhæve Kongens Uafhængighed af engelsk Raad og Indflydelse, end det kan opfattes som korrekt, efter hvad vi ved om Kongens faktiske Interesse for en Sondering af Englands Stilling. Det

¹ Sml. S. 140.

² Krieger II 344. Sml. S. 172.

Spørgsmaal rejser sig, om der paa dette Punkt har været en Tendens i Davids Beretning, en Tendens til, mere eller mindre bevidst, trods bedre Vidende at ændre Beretningen, saa at den kunde bevise Kongens Uafhængighed af udenlandsk Paavirkning.

Men dette Spørgsmaal knytter sig nøje til Modsætningen mellem Davids og Pagets Angivelser af Tidspunktet for deres Onsdagssamtale.

Thi denne Modsætning faar særlig Betydning, hvis man antager, at Davids Angivelse er urigtig, og at han bevidst har henlagt en Samtale, der var ført Onsdag Morgen før Statsraadmødet, til Onsdag Eftermiddag efter Statsraadmødet.

Det er usandsynligt, at positivt Bevis for, om Davids eller Pagets Angivelse er rigtig, skulde kunne føres, f. Eks. ved nu ukendt Vidnesbyrd fra Tredjemand¹. Vi kan da her næppe komme videre end til et Skøn.

Der er, saavidt jeg ser, ingen fornuftig Grund til, at Paget paa dette Punkt skulde have givet en bevidst urigtig Tidsangivelse; hvilken Interesse skulde han vel have haft deraf?²

¹ Der er, som meddelt ovenfor S. 160 Note 4, ikke funden noget Referat i Brev fra Paget til Sir Andrew Buchanan, og heller ikke Pagets Breve til Mr. Layard i Foreign Office (der og i Britisk Museum) indeholder noget.

² Det var jo muligt, at Paget under Indflydelse af den ovenfor S. 178 f. omtalte Betænkelighed ved ikke uvæsentlig at have fraveget sin Regerings Instruks kunde have ønsket at formindske sit Ansvar ved en Retouchering eller tendensøs Tilrettelægning af det Referat, han den 19. November gav sin Regering af Samtalerne med David. I saa Tilfælde maatte han dog være ført til at henlægge Samtalen til efter Statsraadmødet, hvorved Muligheden udelukkedes for, at han, gennem David, kunde have paavirket Kongen i en Retning, der stred imod Tirsdagsinstruksen. Men lige det modsatte var jo Tilfældet.

Om nogen saadan, i og for sig ikke uforstaaelig Tendens overhovedet har været til Stede, lader sig ikke afgøre; en nøjagtig Gennemgang af Pagets samlede, trykte som utrykte Korrespondance med London og med Buchanan fra denne Tid giver intet Holdepunkt for at antage det. Pagets samlede officielle og private Korrespondance giver Indtryk af stor Rædelighed og

Anderledes med David, thi han siger selv aabent og udtrykkeligt, at han ved sin udførlige Beretning vil fastslaa, at Kong Christians Beslutning om at underskrive ikke var fremkaldt ved Meddelelsen om den engelske Regerings Standpunkt. En urigtig Angivelse af Tidspunktet kan naturligvis skyldes en Erindringsforskydning; — der er Eksempler nok paa saadanne, hvor andre og yngre Mænd har husket fejl om meget vigtige Forhandlinger, der ligger endnu nærmere ved Beretningens Affattelse end den 2. Decbr. ved den 18. Novbr. Men Davids Motivering peger direkte paa Muligheden af en Tendens, og det kan dog ikke anses for meget troligt, at David den 2. Decbr. har husket fejl med Hensyn til netop dette Punkt, paa hvilket han udtrykkelig lægger Vægt. David kunde have en bestemt Interesse i at angive Tidspunktet for Samtalen saaledes, at det maatte udelukkes, at Kongen overhovedet før det afgørende Statsraadsmøde kunde have faaet nogen Besked om den engelske Regerings Stilling. Om at Hall havde givet Kongen Besked fra Paget, findes ingen Antydning i Davids Beretning, men deraf kan naturligvis ingen Slutning drages.

Det er fuldt tilladeligt at skønne, at Davids Tidsangivelse er urigtig, og videre at Urigtigheden beror paa en Tendens.

Jeg mener dog, at det vil være betænkeligt at hævde, at David med Bevidsthed har givet en urigtig Oplysning¹. For det første angav han med fuld Aabenhed sin Tendens, men dernæst er der trods den tydelige Modsætning mellem de to Tidsangivelser, efter mit Skøn ingen Nødvendighed for at tænke paa en bevidst Urigtighed i Davids Angivelse.

Ønske om at orientere Regeringen korrekt og udtømmende. Den engelske Regering gav ingen Misbilligelse af Pagets Adfærd i Novemberdagene. Den beklagede, at Christian IX havde sanktioneret Forfatningen, men anerkendte, at dette Skridt vist havde været nødvendigt (Sml. »Denmark and Germany« III 213).

Under alle Omstændigheder kan der af en kun mulig Tendens i Pagets Beretning ikke fremdrages noget til Styrkelse af Mistillid til Davids.

¹ Sml. S. 217 ff.

Dauids Paastand, at Kongens Beslutning om Underskrift er truffen uden Hensyn til den engelske Regerings Stilling, er efter min Mening rigtig. Dauids Samtale med Paget Onsdag »morgen« kan overmaade vel være ført nogenlunde samtidig med Statsraadsmødets Begyndelse, i hvert Fald være begyndt stærkt op mod Kl. 1, ja efter Kl. 1 og være færdig henimod 2-Tiden. Baade Paget og David maa, som Sagerne stod, under Samtalen være gaaet ud fra, at Kongen vilde og maatte underskrive i dette Statsraad. Paget kan da i sin Beretning til London have fastholdt, at Beslutningen ikke var udført, da han talte med David, David paa sin Side have holdt sig til, at Paget, da Samtalen førtes, just mens Statsraadet holdtes, var fuldt paa det rene med Kongens Standpunkt, og dette har han da givet det formelt helt urigtige, men reelt ikke meget urigtige Udtryk, at Paget vidste, at Kongen i Statsraadet havde underskrevet. Hertil kan han være tilskyndet, fordi han, som han selv udtrykkelig og ganske aabent siger, ved sin udførlige Beretning vil fastslaa, at Kong Christians Beslutning om at underskrive, ikke var fremkaldt ved Meddelelse om den engelske Regerings Standpunkt.

Denne min Opfattelse er imidlertid kun mit subjektive Skøn. Hvis man skulde være tilbøjelig til paa dette Punkt at antage en mere eller mindre bevidst urigtig Angivelse fra Dauids Side og med den ovenfor angivne Tendens, bliver det næste Spørgsmaal selvfølgelig, hvorvidt Dauids Beretning paa andre Punkter er præget af den nævnte eller af nogen anden Tendens, og hvorvidt der er Anledning til af den Grund at diskvalificere de Punkter i Beretningen, som vi ikke kan kontrolere, særlig ikke ved Pagets samtidige Beretning.

Det fremgaar af den tidligere Undersøgelse, at der, i det Side 150—51 behandlede Indskud i Dauids Beretning, findes en haandgribelig kronologisk Fejl, men intet tyder paa, at dette skyldes nogen Tendens. Den tilsyneladende Modsigelse mellem Dauids summariske og Pagets meget udførlige Rede-

gørelse for Indholdet af deres første Samtale, der er behandlet S. 167 f., finder ogsaa en naturlig Forklaring, og er ikke Udtryk for nogen Tendens.

Paa andre Punkter kan efter mit Skøn ingen anden væsentlig Modsætning konstateres mellem de to Beretninger end den, der naturlig følger af Davids og Pagets forskellige Indstilling og deres forskelligartede Hensigt med Affattelsen af Beretningerne. Dette forklarer bl. a., hvorfor Pagets Fremstilling er mere systematisk og omhyggelig end Davids, der i sin Knaphed undlader Omtale af forskellige Punkter, som vi nu, bl. a. efter vort Kendskab til Pagets Beretning, kunde have ønsket oplyst. Medens Paget 19. November berettede om et vigtigt Incidens, for hvilket han skyldte sin Regering nøje Regnskab, da han i nogen Maade havde handlet uden Instruks, saa var David baade uden den professionelle Diplomats Øvelse i Affattelse af slige Rapporter og fuldkommen frit stillet med, hvad han vilde berette.

Vi maa imidlertid overveje, hvilke særlige Hensigter David kan have haft med den 2. December 1863 at nedskrive sin Beretning, og derunder, hvorvidt han paa dette Tidspunkt havde faaet en særlig Indstilling over for, hvad han 14 Dage før havde sagt og gjort.

Optegnelserne af 2. December indledes med en ganske positiv Udtalelse om Aarsagen til Nedskrivningen. David vil, medens det endnu er ham i frisk Minde, optegne hvad der i skæbnesvangre Dage før Forfatningslovens Underskrift var passeret mellem ham og hans kongelige Herre og Ven, Christian IX, »da det, om ikke før, saa dog efter min Død vil komme paa Omtale, om og hvorvidt jeg har tilraadet eller fraraadet« Kongen at underskrive Forfatningen. I Slutningen af Optegnelserne fremhæver han yderligere, som ovenfor understreget, at han har fortalt »saa omstændeligen for at tilintetgjøre det udsprede uforskammede Rygte, at Kongen først havde underskrevet efter at have spurgt det engelske Hof om, hvad han skulde gjøre«.

Hvad David fortæller om Indholdet af sit Standpunkt

og sit Raad til Kongen, svarer nøje til, hvad der ellers er bekendt om hans Holdning. Han var afgjort Modstander af den nye Fællesforfatning, havde overalt, offentligt og privat, senest i Rigsraadet den 13. November bekæmpet denne. Overfor Kongen fremhævede han de samme Synspunkter, men gav samtidigt Udtryk for, at hverken han eller nogen anden af Lovens Modstandere nu kunde danne et Ministerium; han frygtede, at Modstand imod den ny Forfatning vilde føre til en Krise af uberegnelig Betydning, det vil sige, at den kunde foranledige en revolutionær Bevægelse, der kunde bringe Kongens Krone, eventuelt Dynastiet i Fare. Han raadede Søndag og Mandag Kongen til at søge Udsættelse; først at faa Tid til Overvejelse, hvad Hall gik ind paa, dernæst at faa en noget længere Frist for at blive klar over Stillingen i Holsten og i Udlandet etc. etc. Men i Løbet af Mandag og Tirsdag blev hans Overbevisning stærkere om, at selv en lidt længere Udsættelse var farlig. Allerede Mandag Aften lod han i Virkeligheden Kongen forstaa, at han under Hensyn til de nærmeste Følger af en Vægning ikke kunde andet end tilraade Kongen at underskrive, hvor ilde han end mente, at det var.

Davids Udtalelser til Kongen kan være fremsat i en mere eller mindre udpræget Form; Beretningens Korthed gør det umuligt at følge Nuancerne i den naturligvis frem og tilbage glidende Drøftelse, men Hovedsagen er aldeles tydelig.

David gjorde, saa vidt det kan ses, ikke umiddelbart efter den 18. November, Optegnelser om sin Deltagelse i de alvorlige Forhandlinger¹. Indtraf der i Løbet af de følgende 14 Dage noget særligt, der foranledigede ham til at nedskrive denne Beretning om sine Forhandlinger med Kongen og Paget, og specielt indtraf der noget, der kan have givet en vis Tendens?

¹ Det skal udtrykkelig gentages, at der af Manuskriptet til Davids Optegnelser aldeles intet kan ses om, at det bygger paa tidligere Notater. Men Manuskriptet gør Indtryk af at være en Renskrift. Sml. S. 150.

Vi ved intet positivt. Alt, hvad derom kan siges, beror paa Skøn og Gisninger.

Man kan spørge, om der før November Maanedes Udgang skete noget, der kunde bringe David til personlig at ængstes for, hvad han havde raadet mellem den 15. og den 18. November. Alle hans Overvejelser efter Tronskiftet havde været præget af Uvilje mod det nationalliberale Ministeriums Politik, af Frygt for dennes skadelige Følger for Landet, men intet tyder paa, at David omkring Begyndelsen af December havde fjerneste Anledning til at frygte for, at denne Opfattelse kunde volde ham personlige Vanskeligheder¹.

Derimod havde de mellemliggende Dage bekræftet Kongens, Davids og deres Meningsfællers Frygt for Følgerne af Sanktionen². De mørkeste Skyer bunkede sig sammen overalt, enkelte udlod sig allerede. Den slesvig-holstenske Opposition havde straks faaet Udbrud gennem Hertug Friedrichs Kandidatur, der hilstes med Jubel rundt om i Tyskland. Preussen og Østrig protesterede med stigende Styrke mod den danske Politik, over for hvilken der i Forvejen var truet med Forbundseksekution, men de kombinerede nu deres Protest mod Novemberforfatningen med Hævdelse af, at denne rokkede det traktatlige Grundlag ogsaa for den nye Konges Tronfølgeret. De nægtede foreløbig at anerkende ham. Fra Rusland kom der kategoriske Advarsler mod den Politik, der var kulmineret i Underskriften den 18. November. I samme Aand taltes fra engelsk Side, og endelig var det, hvad David, med de Forbindelser, han havde, utvivlsomt ikke kan have været uvidende om, netop nu ved at blive klart, at Tronskiftet og Novemberforfatningens Vedtagelse benyttedes af den svensk-norske Regering til at komme helt bort fra Afslutningen af den længe forberedte dansk-skandinaviske Alliance³.

¹ Sml. Side 209 ff., hvor Prof. Arups stik modsatte Opfattelse undersøges.

² Sml. bl. a. Neergaard II Kap. 7.

³ Sml. S. 224.

Farerne blev Dag for Dag større efter Sanktionen af den Forfatningslov, som, for at bruge Davids hvasse Ord af 2. December, »Ministeriet med en ubegribelig Letsindighed, understøttet af en til fanatisk Overdrivelse stimuleret Nationalitetsfølelse, havde mægtet at sætte igennem, og som en af den skandinaviske Idee enten forført eller forblindet Presse havde skildret som den danske Selvstændigheds Bolværk«.

Alt dette maatte i høj Grad bringe David til at overveje, om det alligevel havde været rigtigt, at Kong Christian havde underskrevet, og om de Mænd, der med dyb Modvilje under Tryk af hele Situationen, havde raadet Kongen til at underskrive, alligevel ikke havde handlet urigtigt.

David kan da have spurgt sig selv: Hvad vil Dommen over mig blive, naar Ulykkerne styrter ind over Landet og man engang spørger, hvorledes har David raadet sin kongelige Herre og Ven? Vil man da ikke dømme mig haardt, fordi jeg ikke uden Vaklen trods alt fraraadede ham at give den skæbnesvangre Underskrift.

Vi ved intet, men det ligger nær at tro, at det er ud fra Tanker som disse, at David i hine mørke Dage har følt sig tilskyndet til at give en Redegørelse. Alt, hvad han saa og hørte har paavirket hans Stemning og Synspunkter, ogsaa Rygtet om, at Kongen havde givet den skæbnesvangre Underskrift efter først at have spurgt det engelske Hof om, hvad han skulde gøre. Udenlandsk Indflydelse skulde altsaa have bestemt den nye Konges første Beslutning.

David vidste, at dette ikke var rigtigt. Han vidste, at Kongen ikke før Statsraadet den 18. fra England havde faaet et Raad om at underskrive. Dette ønskede han at fastslaa, og dette Ønske kan ved Angivelsen af Tidspunktet for Onsdagsamtalen have medvirket til, at han har givet en urigtig Oplysning. Hans Beretning forøvrigt er ikke paavirket af denne Tendens; thi alt andet væsentligt i den er, for saa vidt det kan kontrolleres, rigtigt.

IV.

I de mange andre samtidige Beretninger, der beskæftiger sig med Christian IX's Stilling mellem den 15. og 18. November, findes, mig bekendt, intet Steds omtalt Davids Henvendelse til den engelske Gesandt. Kun et Sted har jeg fundet Ytringer, der kan sigte dertil, nemlig i en Rapport fra den franske Gesandt Dotézac, hvori denne 25. November 1863 indberetter det Ønske, Kongen havde næret om at udsætte Underskriften af Forfatningsforslaget¹. Dotézac skriver her: »I sidste Øjeblik har Kongen sendt en Tillidsmand til den engelske Minister, idet han med Paakaldelse af de Familiebaand, som Ministeren repræsenterer, bad ham sige sig, om han burde give eller nægte sin Underskrift. Paget har anbefalet Underskriften. Overfor disse Raad og overfor Umuligheden af at danne et nyt Kabinet og overfor den uundgaaelige Krise har Kongen føjet sig«. Denne Meddelelse er for almindelig holdt til, at den kan veje til ved Bedømmelsen af de David-Paget'ske Beretninger.

I Indberetningerne fra den østrigske, russiske og belgiske Gesandt findes ingen Omtale af David; heller ikke i Rapporterne fra Hansestædernes Gesandt, Dr. Krüger², eller i den officielle eller private bevarede Korrespondance mellem Hamilton og Manderström³. I Indberetningerne fra den preussiske Gesandt træffes Davids Navn alene nævnt i den af 20. Novbr. (Nr. 276) og da kun i Forbindelse med Omtale af de Indlæg, som Bluhme og David havde gjort imod Fællesforfatningsforslaget ved Taler i Rigsraadet. Gesandten indsendte disse to Taler i Oversættelse og henstillede til Bismarck at bruge disse Vidnesbyrd af de to danske Statsmænd ved den Argumentation, man fra preussisk Side vilde anvende ved Paavisningen af den nye Forfatnings formentlige Traktatstridighed. .

Denne Tavshed om Davids Henvendelse er ikke mærke-

¹ Archives du ministère des affaires étrangères, Paris.

² Staatsarchiv Hamburg.

³ Stockholm og Uppsala Universitets Bibliotek.

lig. I Februar 1864, da Pagets Indberetninger fra disse Dage skulde forelægges Parlamentet i en Blaabog, ændrede han, skønt det var ham meget magtpaaliggende, at der ikke skete Ændringer i Teksten, som kunde hindre Offentligheden i at faa fuldkommen Besked om hans Holdning, en Bemærkning, han 18. November havde gjort om, at »baade Christian IX og de, med hvem han sædvanlig raadfører sig«, fuldkommen misbilligede Novemberforfatningen, saa der i den trykte Tekst alene kom til at staa, at Kongen misbilligede. Han motiverede dette med, at »some people here might not be pleased to think that H. M. conferred with any one except His ostensible advisers«¹. Det er da klart, at dette Hensyn i endnu højere Grad maatte gælde om en Samtale mellem en af Kongens private Tillidsmænd og en fremmed Gesandt, saa denne havde al Anledning til at holde Tand for Tunge².

Heller ikke de spredte Meddelelser i bevarede danske Memoirer, Breve og Dagbogsoptegnelser omtaler Davids Samtaler med Paget³. Derimod var det velkendt og er og-

¹ Kopi i Pagets efterladte Privatpapirer. Se S. 238 Noter.

² Dette kan ogsaa forklare, at Paget ikke, som man kunde have ventet, fortæller Buchanan i Berlin om Davids Henvendelse, men en lige-saa nærliggende Forklaring ligger i de Ord, hvormed Paget indleder det ovenfor, S. 170. citerede korte Brev til sin Kollega i Berlin af 19. November: »I am half dead with writing & a very bad cold, so I shall only send you two private lines. This is of less consequence as I have exhausted all my subjects in public.«

³ I M. P. Bruuns Dagbøger (Universitetsbiblioteket) staar under ²⁵/₁₁ 1863, at medens Bruun »var hos Lehmann, der var svag, kom Bille for at sige ham, at der i Bladet France havde staaet, at Kongen Tirsdag Aften (¹⁷/₁₁) havde skrevet til Nicolay [den russiske Gesandt] og Paget, at han var nødt til at give efter for Trykket og sanctionere Forfatningslovene«. I »Dagbladet« findes intet herom og efter venlig Meddelelse fra Hr. Presseattaché Helge Wamberg i Paris findes ej heller nogen saadan Meddelelse i »La France«. Under ²³/₁₁ skriver Bladet, at Christian IX's Vægning ved at underskrive den nye Forfatning kunde have ført til en Revolution i Danmark, og tilføjer derefter følgende Linjer: »Dans la soirée du 17, il fait connaître aux membres du corps diplomatique la gravité de la situation, et, le lendemain 18, il adhéra purement et simplement à la constitution du 13 novembre«. Dette har

saa nævnt i Litteraturen, at Kongen raadførte sig med David saavel som med andre Modstandere af den nye Forfatning, bl. a. Bluhme og Andræ¹.

I de nationalliberale Kredse var man paa det rene med, hvilken Rolle som Tillidsmand for Kongen David i disse

formentlig været Grundlaget for Billes Udtalelser og for Bruuns Optegnelser. — I Kriegers Dagbøger II 349 staar under 23. Novbr.: »Paget er flink. Et uhjemlet Rygte lader Kongen inden Stadfæstelsen have henvendt sin Forespørgsel til Palmerston og faaet det Svar: Stadfæst! Dotézac holder sig aldeles passiv«. — I Werlauffs Dagbøger (Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 673 8vo) staar under ¹⁸/₁₁: »Det siges, at Kongen vil afgive sin Beslutning paa Løvedag. Foreløbig skal han have telegraferet til fremmede Hoffer, bl. a. til Engelland og til Grev Sponeck«.

¹ Hvorvidt C. A. Bluhme, der var meget svagelig, efter Tronskiftet havde talt med Kongen eller kun givet sit Raad skriftlig, er ikke helt klart. Krieger (Dagbøger II 340, 342) udtaler sig noget usikkert om Bluhmes Raad. I sin Rapport til Grev Rechberg, Nr. 65 af 19. November 1863, fortæller den østrigske Gesandt, Baron v. Brenner, at han — saa vidt det kan skønnes, Onsdag den 18. om Morgenen eller maaske allerede Tirsdag den 17. — henvendte sig til Bluhme, »der tidligere ved enhver Lejlighed havde raadet Prins Christian, som havde rettet sig efter hans Raad«. Gesandten bad Bluhme saa hurtigt som muligt lade en Advarsel med Hensyn til Underskriften komme til Kongen, og havde med Bluhme en længere Samtale, hvori Hovedpunktet var, at Bluhme hævdede, at selv om han beklagede den nye Lov, mod hvilken han havde stemt, vilde han dog ikke i Kongens Sted nægte Sanktionen, fordi »Farerne ved en Vægning ikke længere tillod noget Valg«. Derimod vilde Bluhme raade til at gøre, ligesom Frederik VII i Aaret 1849, nemlig i Forfatningsloven at faa indsat et lignende Forbehold med Hensyn til Holsten, som dengang blev indsat med Hensyn til Slesvig. Under Drøftelsen sagde Bluhme, at han vel ikke havde talt med Kong Christian siden hans Regeringstiltrædelse, men at han troede, at Hans Majestæt vel vidste, hvad han (Bluhme) tænkte og maaske vilde gøre i denne Sag. Just paa dette Tidspunkt blev, berettede Brenner, Samtalen afbrudt ved, at en kongelig Adjudant blev meldt, hvad der bekræftede hans Indtryk af, at Kongen i denne kritiske Situation stod i Forbindelse med Bluhme. — Den jourhavende Adjudants Journal (Hærens Arkiv) indeholder intet om, at Bluhme i disse Dage har været blandt de Besøgende, hvilket dog ikke er Bevis for, at han ikke har besøgt Kongen. — I Bluhmes Privatarkiv (R. A.) findes en Billet fra Christian IX, dateret »Søndag«, hvori Kongen beder Bluhme om en Samtale i Løbet af For-

Dage spillede, og i hvilken Retning hans Raad gik. Hans almindelige Modstand mod Novemberforfatningen var fremtraadt i Rigsraadet. Efter Tronskiftet optegnede Krieger i sin Dagbog under 17. November: »Bluhme og David raade efter Nogles Paastand Kongen til at trække Tiden ud, efter andre skal dog Raadets Indhold være tvivlsomt«. Krieger ved, at David Søndag var længe hos Kongen, og han citerer under 18. November Udtalelser af Paget, der svarer godt til Pagets Indberetning og Russells Ordre til ham¹.

I »Fædrelandet« for den 18. tales om, at Kongen søger Raad hos ikke-officielle Raadgivere, og Bladet omtaler den 19. »de raadspurgte reaktionære Statsmænds Mangel paa Mod til at danne en Regering«, som har paavirket Kongens Beslutning om at underskrive. Der maa derved sigtes bl. a. til David og Bluhme.

V.

Den foregaaende Undersøgelse har i alt væsentlig vist Overensstemmelse mellem Pagets og Davids Beretninger fra November-December 1863, og intet andet samtidigt Vidnesbyrd eller Dokument taler derimod. Tvivl om Rigtigheden vilde da næppe kunne rejses, saafremt ikke David selv i Januar 1874 havde nedskrevet sin anden Beretning.

Denne lyder, for saa vidt Forhandlingerne i Dagene i November angaar, saaledes:

Davids Beretning af Januar 1874.

... Allerede oftere havde jeg gjort Prinds Christian i 1863 opmærksom paa, hvor vigtigt det var, at han alvorligt tænkte paa, hvad han vilde gjøre, naar han blev kaldet til Tronen, og til

middagen med Angivelse af, at Efterretningerne fra Frederik VII er »høiest foruroligende«. »For ikke at vække Opsigt skal Porten til Larsens Plads staae aaben«. Det synes derefter, som om Kongen og Bluhme har talt sammen om Søndagen før Tronskiftet, og maaske er de senere Raad givet skriftlig af Bluhme.

¹ Krieger II 340, 342, 343-44.

hvilke Mænd han vilde henvende sig. De Svar, som han gav mig, maatte overbevise mig om, at han enten slet ikke eller idetmindste ikke alvorligen tænkte derpaa. Saaledes nærmede sig, under en Sorgløshed fra Prindsens Side, der maa kaldes svag, ifald man ikke vil kalde den barnagtig, den skjæbnsvangre Dag, da han kaldtes paa Danmarks Trone. Endnu omtrent 14 Dage før Frederik VII's Død, da jeg talte om hans betænkelige Sundhedstilstand, sagde han til mig: »Kongen overlever os begge!«

I de nærmeste Dage saae jeg ikke Prindsen, da jeg paa Grund af Gigtsmerter i Knæet ikke turde gaae ud. Om Torsdagen [12. November] besøgte mig Etatsraad C. for at see til mig; han fortalte mig, at Professor Lund¹ telegraphisk var bleven kaldt til Glücksborg, tilføiende: »Kongen maa være farlig syg«. Saasnart han var gaaet, skrev jeg til Prindsen, meldende ham, hvad jeg havde hørt. Om Fredagen og Lørdagen hørte jeg Intet fra ham. Om Søndagen [15. November] fik jeg en Billet fra ham, hvori han bad mig om at komme strax til sig. (Billetten maa findes blandt mine Papirer²). Jeg klædte mig paa og kørte til Palaiet. Ankomsten der heed det sig, at Prindsen var gaaet over til Landgreven³, hvor han skulde spise til Middag, men at han lod mig bede om at vente paa sig. Indført i hans Værelse sad jeg mig i en Lænstoel og overtænkte Situationen; thi det anede mig, hvad der var hændet. Det varede heller ikke længe, inden han kom, tilsyneladend rolig. »Kongen er død,« var hans Ord til mig, »hvad skal jeg nu gjøre«. »Har De talt med Mænd, som De har Tillid til, og som kunne staa Dem bi som ansvarshavende Raadgivere?« sagde jeg. Paa hans benægtende Svar yttrede jeg. »Saa er der, saavidt jeg skjønner, for det første Intet andet at gjøre end at beholde det Ministerium, som Deres Majestæt med Kronen har arvet efter Frederik VII«. Paa hans Indvending, »at han ikke havde Tillid til flere af Ministrene«, yttrede jeg for ham, at jeg ikke burde fortie for ham, at han ikke var populair, og at han skulde være en meget populair Konges Efterfølger; at de Mænd, han snarest vilde tænke paa for at danne et nyt Ministerium, havde den offentlige Mening mod sig, medens det national-liberale Ministerium, som sad ved Røret, blev haaret af denne. Kongen sad derpaa nogle Øieblikke taus. — »Og skal jeg da underskrive Fællesforfatningen?« sagde han. »Deres Majestæt skal søge at vinde Tid — det er det eneste Raad jeg kan og tør give Dem«, svarede jeg. »Hvad tror De, at man vil raade mig til i England?«

¹ Kong Frederik VII's Livlæge J. J. G. Lund (1801—84).

² Sml. S. 137.

³ Landgrev Vilhelm af Hessen.

»Jeg veed det ikke, men jeg skal søge at skaffe Dem det at vide«, svarede jeg. Kongen skrev derpaa en Billet til Hall og ønskede mig en rolig Nat og bad mig undskylde, at han muligvis havde gjort mig en for mit Helbred skadelig Uleilighed. Christian IX var i dette Øieblik ganske Prindsen af Glücksborg.

Da jeg har omtalt hans besynderlige Indifferentisme for hvad der maatte og vilde komme, tør jeg saa meget mindre fortie, at han, da det var kommet, ganske var opfyldt af Tanken, hvad han nu havde at gjøre. Dette viste sig tydeligt, da han i min Nærværelse modtog et Besøg af Landgreven, der, skjøndt denne af ham selv var blevet underrettet om Frederik VII's Død, vilde lykønske Kongen til sin Tronbestigelse. Det viste sig ligeledes, da Grev H.¹ lod sig melde for at modtage hans Befalinger med Hensyn til Staldetaten, der dog ellers laae ham meget paa Hjerte.

Skjøndt det var blevet silde, tog jeg til den engelske Minister Sir August Paget, og fortalte ham, hvad han endnu ikke vidste, at Frederik VII var død². »Jeg er nu meget spændt paa, hvad Kongen nu vil gjøre, og om han vil underskrive Fællesforfatningen«, sagde jeg, tilføiende »Hvad troer De, at John Russell vilde raade til?« »Jeg kan ikke vide det«, svarede Paget, »men vil De have det, skal jeg telegraphere til London, at Kongen ønsker Raad«. »Nei, gjør det ikke, thi Kongen har ikke for mig yttret et sligt Ønske; men det er kun min Mening, at Russells Raad maatte være Kongen høist vigtigt«. »Godt, saa vil jeg strax telegraphere, at een af Kongens bekjendte Venner for mig har paapeget Vigtigheden heraf«. Efterat Sir Paget havde lovet imorgen Formiddag at lade mig vide, om han havde faaet noget Telegram fra London, forlod jeg ham.

Efter Russells Svar skulde Kongen søge at vinde Tid. Med dette Svar gik jeg til Kongen, hvem jeg mødte paa den lille Trappe, der førte til hans Privat-Værelser³. Jeg gav ham det der, da han ilede med at komme til Christiansborg Slot, hvor Proclameringen skulde skee.

Kort Tid derefter gik jeg ogsaa derhen, da Rigsraadet var tilsagt til at overvære denne Act. Da jeg gik over Pladsen foran Slottet, var denne allerede overfyldt af Mennesker. Det var en meget støiende og broget Forsamling. Jeg gik ned til mine Colleger i Rigsraadet og med dem op i Audiencegemakket. Der kom

¹ Grev V. Holck. Sml. S. 137 Note 2.

² Sml. S. 233, Bilag III, hvoraf det fremgaar, at Paget dog før Kl. 7⁴⁰ havde vidst, at Frederik VII var død. Jf. S. 203 Note 1.

³ Sml. S. 138.

Politidirecteuren¹ mig imøde, noget hædsblæsende, og bad mig om at gaae til Kongen førend Proclameringen for at raade H. M. til, naar han træder ud paa Balconen, at forkynde, at han har underskrevet. »Jeg hører ikke til Kongens ansvarshavende Raadgivere«, svarede jeg ham rolig og bestemt. »Vil De da indestaae for Stadens Rolighed?« »Nei, men det skal De«. »Det kan jeg ikke«. »Godt, saa vil jeg gaae til Kongen og fortælle ham denne vor Samtale«. »Nei, det maa De ikke«. »Godt, saa gaaer jeg heller [ikke] ind til Kongen«.

Der leve vist endnu mange, som have bivaanet Proclameringen. Kongen traadte fast og rolig ud paa Balconen, han forkyndte Intet om Underskriften, men havde lovet det Ministrene². og det maa være strax meddeelt Stimmelen paa Pladsen, og havde upaatvivlelig Indflydelse paa Stemningen. Jeg har aldrig bebrejdet Ministeriet, at det handlede som det gjorde, eller Kongen, at han gav sit Løfte uden at søge at vinde Tid. Ministeriet handlede consequent; Fællesforfatningen var dets Værn, dets hele politiske Systems Endemaal; det maatte altsaa sætte dens Ikrafttræden over Alt, men Kongen handlede ikke mindre consequent, thi naar han bibeholdt det national-liberale Ministerium, maatte han ogsaa følge den national-liberale Politik. Det er saa langtfra, at jeg har bebrejdet den Ene eller den Anden sin Handlemaade, at jeg tvertimod har taget den i Forsvar, hvad jeg strax kommer til at omtale.

Jeg troer heller ikke, at et andet Ministerium vilde have kunnet undgaae at tilraade Kongen at stadfæste Fællesforfatningen, — Omstændighederne gjorde det til en Nødvendighed. At optræde paa en saa bestemt Maade mod den almindelige Mening vilde have været i høieste Grad uklogt og farligt for det nye Dynasties Grundlægger, saa meget mere som Folket var besat af Scandinavisme.

Efter denne Dag saae jeg ikke Kongen i længere Tid, — han lod mig ikke kalde til sig eller gav mig noget Beviis paa sin Naade . . .

Denne Davids senere Beretning om Samtalerne med Paget er endnu mere summarisk end den tidligere Beretning af December 1863, men stemmer overens med denne og Pagets med Hensyn til Tidspunktet for den første Samtale, som

¹ Etatsraad C. Crone. Sml. S. 138.

² Saaledes staar der i Mnskr. Meningen er formentlig: havde lovet Ministrene at underskrive.

David førte med Kongen, efter at Budskabet om Frederik VII's Død var naaet til København. Efter begge Beretninger fremkaldtes Samtalen ved en Billet fra Kongen Søndag den 15. Eftm., der foranledigede David til om Aftenen at komme til Christian IX.

Referatet af denne Samtale er i 1874 blevet mere præcist, og Ordskiftet gengives nu for en Del i direkte Tale.

Efter Referatet i 1863 har David sagt til Kongen, at det under Overvejelserne »maatte opklare sig, hvorledes Stormagterne betragtede Forfatningsspørgsmaalet, — men i saa Henseende var det af største Vigtighed, at der levedes Tid til at fatte den endelige Beslutning, der ialfald var uadskillelig med Spørgsmaalet, om det var muligt at danne et andet Ministerium end det nuværende, der var identificeret med den nye Fællesforfatnings Stadfæstelse«. Naar David i 1874 refererer Kongens Udtalelse: »Hvad troer De, at man vil raade mig til i England?« og sit Svar derpaa: »Jeg veed det ikke, men jeg skal søge at skaffe Dem det at vide«, passer det for saa vidt til Opgivelsen i December 1863, som Ordene i den første Samtale Søndag Aften mellem David og Kongen godt kan være faldet omtrent saaledes. Derefter kan David i alt Fald have haft Ret til at sige til Paget, at det ikke var Kongen, der havde sendt ham for at raadspørge. Men der er dog den væsentlige Forskel mellem Davids to Fremstillinger paa dette Punkt, at han i 1874 gør det mest mulige ud af den Samtale med Kongen, hvoraf Resultatet blev Henvendelsen til Paget, medens han i Beretningen af 1863 har gjort det mindst mulige ud af den.

En Sammenstilling af, hvad David iøvrigt i 1863 henholdsvis i 1874 fortæller om sin Samtale Søndag Aften med Kongen og særlig af, hvad deri vedrører Kongens Svigerfader, Landgrev Vilhelm af Hessen, giver Indblik i, i hvilken Grad den senere Beretning har tabt i Korrekthed og Klarhed.

2. December 1863 fortæller David, at han, da han kom til Kongen, maatte vente nogle Øjeblikke, fordi Prinsen

var gaaet til Landgreven. Denne havde han truffen »om Eftermiddagen«, men et Kvarter efter at David havde indfundet sig, kom Landgrevens Kavalier, Grev Valdemar Holck, til Christian IX, og tiltalte ham med Titlen: Deres Majestæt, hvilken Titel den nye Konge afviste, da den efter hans Mening først tilkom ham, naar han havde besvoret Grundloven og var proklameret som Konge. Yderligere fortæller David, at han Kl. 9 forlod Kongen, da Landgreven kom for at lykønske.

Denne Beretning giver om dette i og for sig ikke væsentlige Forhold, der øjensynlig har interesseret David, en detailleret og fuldkommen naturlig Forklaring: Den nye Konge har, efter at have modtaget Dødsbudskabet fra Glücksborg, søgt sin Svigerfader, der boede i det Brockdorffske Palæ, det ved det gule Palæ nærmeste af Palæerne paa Amalienborg, men har ikke truffet ham hjemme. Umiddelbart efter er Landgreven kommet hjem, har sendt sin Kavalier over til Kongen og spurgt om, naar han kunde komme til ham, hvorefter han har søgt sin Svigersøn Kl. 9, paa et Tidspunkt, da den lange Samtale med David maatte forudses at være sluttet.

I 1874 har dette klare Forhold forskudt sig for David. Han fortæller nu, at det ved hans Ankomst Søndag Aften til »det gule Palæ« hed sig, at Prins Christian var gaaet over til Landgreven, hvor han skulde spise til Middag. David ventede da paa ham, og Kongen kom »inden længe«. Under deres Samtale kom Landgreven, »der, skønt han af ham selv var blevet underrettet om Frederik VII's Død, vilde lykønske Kongen til sin Tronbestigelse«, og videre, fortæller David, kom Grev Holck, der »lod sig melde for at modtage Befalinger med Hensyn til Staldetaten«. Overfor begge de nævnte Herrer viste Kongen sig, fremhæver David i 1874, »ganske opfyldt af Tanken om, hvad han nu havde at gøre«.

Det ses uden videre, hvor meget rimeligere og klarere Beretningen af 1863 paa dette Punkt er end Beretningen af 1874.

Men langt vigtigere er, at Davids Beretning af 1874 paa afgørende Punkter indeholder Oplysninger, der direkte strider imod Angivelser af 1863 saavel i Davids eget som i Pagets Referat.

I 1874 fortæller David, at han straks samme Aften, altsaa Søndag den 15., skønt det var blevet silde, tog til Paget, fortalte ham, hvad Gesandten endnu ikke vidste¹, at Frederik VII var død, og derefter direkte spurgte ham, hvad han mente, Russell vilde raade til med Hensyn til Stadfæstelse af Fællesforfatningen.

Paget svarede, at han ikke vidste det, men at han, hvis David ønskede det, skulde telegrafere til London, at Kongen ønskede Raad. David svarede, at det maatte han ikke gøre, thi Kongen havde ikke ytret et sligt Ønske. Hertil svarede Paget, efter Davids Referat i 1874, at han straks vilde telegrafere, at en af Kongens bekendte Venner for ham havde paapeget Vigtigheden af dette. Samtalen sluttede med, at Paget lovede »imorgen Formiddag« (d. v. s. Mandag Form. den 16.) at lade David vide, om han havde faaet noget Telegram fra London.

Af Davids videre Fortælling 1874 fremgaar, at Russells Svar gennem Paget skulde være naaet David Mandag Formiddag, umiddelbart før Proklamationen paa Christiansborg, altsaa vel ved Titiden. Svaret gik ud paa, at Kongen skulde søge at vinde Tid, og med dette Svar gik David til Kongen, som han mødte paa den »lille Trappe« i det gule Palæ, hvor han gav det til Kongen, da denne ilede med at komme til Proklamationen paa Christiansborg².

¹ Da Paget Kl. 7⁴⁰ havde telegraferet Dødsfaldet til London (se Bilag III) og David først efter en længere Samtale med Kong Christian, (»skjøndt det var blevet silde«), kom til Paget, kan heller ikke dette Punkt i Davids 1874-Beretning være rigtigt.

² Ogsaa efter Beretningen af 1863 har David en Samtale med Kongen Mandag Morgen; Beretningen af 1874 giver imidlertid denne Samtale, der nu stedfæstes til den »lille Trappe«, et Indhold, der ikke kan være rigtigt. En Erindringsforskydning med Hensyn til dette hastige Møde er meget sandsynlig.

Det vil ses, at hvis denne Beretning, der indeholder alt, hvad David 1874 meddeler om sin Henvendelse til Paget, er rigtig, faar det vidtrækkende Konsekvenser. Det vil for det første tvinge os til at forudsætte, at begge de helt eller omtrent samtidige Beretninger, baade Davids egen og Pagets fra November-December 1863, er urigtige, idet Angivelserne fra 1863 saavel vedrørende den første Samtale mellem David og Paget som den telegrafiske Korrespondance mellem Paget og Russell strider ganske mod, hvad der oplyses i 1874. Men yderligere maa man, saafremt Davids Beretning af 1874 er rigtig, antage, at der udover de Telegrammer, som ligger i det engelske Udenrigsministeriums Akter fra Novemberdagene, er udvekslet Telegrammer mellem Paget og Russell, som i Modsætning til hele den øvrige diplomatiske Korrespondance er holdt uden for de officielle Akter, ej heller spores i Lord Russells efterladte Privatarxiv, som jeg har faaet undersøgt med dette for Øje. Disse Telegrammers Eksistens skulde da være omhyggelig skjult¹. I sin Indberetning af 19. November, hvor Paget »højst fortroligt« indberetter til Russell om Davids Henvendelse til ham og om, hvad han har sagt og foretaget i den Anledning, har han — hvis Davids Oplysninger af 1874 er rigtige — udeladt enhver Antydning af, at David allerede Søndag Aften umiddelbart efter Tronskiftet paa et usædvanlig sent Tidspunkt har henvendt sig til ham og foranlediget, at han afsendte et Spørgetelegram til London, paa hvilket Russell om Natten eller næste Morgen meget tidlig svarede i et ogsaa uomtalt Telegram. Men yderligere gav Paget sin konfidentielle Indberetning af 19. November og ganske særlig dens Indledning en saadan Form, at enhver maa tro, at Davids første Henvendelse i denne Sag er sket til ham Tirsdag Morgen, og at Pagets første Omtale sker nu den 19. Det er ikke til at antage, at dette er sket ved et Tilfælde; er her en Fortielse, maa den være sket bevidst. Begge Beretninger fra 1863 har udeladt al Omtale af en Samtale Søndag og en deraf fremkaldt

¹ Sml. S. 181 Note 1 og Bilagene.

Telegramveksling. Skulde der da være truffet Aftale herom mellem David og Paget og mellem Paget og Russell?

Hvis man vil anse Davids Beretning af 1874 for rigtig, bliver der ingen anden Mulighed tilbage end at forkaste de to samtidige, helt primære Kilder, Beretningerne af November-December 1863, at forudsætte, at de bevarede Akter i det engelske Udenrigsministeriums Arkiv er ufuldstændige, og yderligere at antage, at den bevarede Korrespondance mellem den engelske Udenrigsminister og den engelske Gesandt i København er tilrettelagt med det Formaal at skjule, at der uden for Akterne forelaa Telegrammer af 15. og 16. November, der ikke maatte omtales.

I disse Dage lod Paget efter en almindelig — om end ingenlunde altid fulgt — diplomatisk Sædvane ethvert Telegram, som han sendte sin Regering, efterfølge af en brevlig Gentagelse af Telegrammets Ordlyd, en saakaldt »recording despatch«, med en staaende Indledning, omtrent som: »My Lord, I had the honour to address to Your Lordship this day the following telegraphic despatch« . . .

Dette gælder den 15. November — Telegrammerne Nr. 247, 248 og 249 vedrørende Kongens Sygdom og Død; den 16. November 3 Telegrammer, Nr. 250 om Christian IX's Tronbestigelse, og Nr. 252-253, der i det foregaaende er nævnt. Antager vi Davids Beretning af 1874 for rigtig, har vi to hemmeligholdte Telegrammer, der ikke er efterfulgt af denne brevlige Gentagelse eller i alt Fald ikke af Breve, der er lagt til Akterne eller gemt af Russell.

Men af hvilken Grund skulde denne Telegramveksling være hemmeligholdt? Efter sin Karakter falder den fuldstændig ind i den øvrige Korrespondance, og et saa ekstraordinært Skridt som en Hemmeligholdelse kunde selvfølgelig kun foregaa efter en Motivering fra Pagets Side, der fandt hans Udenrigsministers Billigelse. Hvorpaa skulde denne Motivering gaa ud? Fornuftigvis paa, at man for enhver Pris maatte skjule, at der straks efter Frederik VII's Død ved en Tillidsmand fra den danske Konge var sket

en Henvendelse til den engelske Gesandt, om hvad England mente om Sanktionsspørgsmaalet. Men en saadan Motivering, af hvilken der ikke findes Spor i de bevarede officielle Akter, i den bevarede Privatkorrespondance mellem Paget og Russell eller i hvad der er trykt af Korrespondancen mellem Russell og Dronning Victoria¹, kan dog ikke antages at være givet, da vi i Pagets »most confidential«-Depeche af 19. November ved Akterne netop finder en udførlig Redegørelse for en tilsvarende Henvendelse den 17. November. Men helt bortset herfra var der ikke den fjærneste Grund til en saadan interministeriel Hemmeligholdelse, der kun anvendes i ganske særlige, højvigtige Tilfælde. Hvilken tænkelig Grund skulde vel Gesandten eller hans Regering have haft til slige Kunster? Fra engelske Statsinteressers Synspunkt var det jo absolut ligegyldigt, om Davids Henvendelse var sket den ene eller den anden Dag.

Tanken maa afvises som ganske absurd, men dermed følger, at Davids Beretning af 1874 om Samtalerne med Paget maa pure forkastes, for saa vidt den strider imod Davids og Pagets samstemmende Beretninger af 1863.

At der i denne Beretning, som David 81 Aar gammel uden Støtte af Optegnelser eller Dokumenter i Januar 1874 nedskrev i Wien, kan paavises Urigtigheder, ogsaa i Modstrid med, hvad han selv den 2. December 1863 nedskrev, kan kun ved første Øjekast forundre. Vi staar her over for et Forhold, der ofte under lignende Omstændigheder kan iagttages.

Forklaringen er nærliggende: Tidsafstanden, Alderens Indvirkning ved Hukommelsestab og Erindringsforskydning² samt yderligere, paa dette Punkt af Beretningen maaske dog i ringere Grad, den Ændring, der siden 1863 var sket i Davids Stilling til Kong Christian IX, fra Venskab og Tillid til Skuffelse, Bitterhed og skarp Kritik af Kongens Karakteregenskaber.

Kernen i, hvad David i 1874 husker og fortæller, er imid-

¹ The Letters of Queen Victoria, 2. Ser. I 114 ff.

² Sml. S. 133.

lertid rigtig nok. Han har paa Opfordring haft indgaaende Samtaler med Kongen om den politiske Situation, om Muligheden for Ministerskifte, for Sanktionsnægtelse eller Udsættelse af Underskrift; alle Afgørelsens alvorlige Konsekvenser indadtil og udadtil er blevet drøftet, Stormagternes Stilling og Tanken om det ønskelige i at faa Besked om den engelske Regerings Opfattelse.

David husker rigtigt, naar han 1874 fortæller, at Resultatet af Samtalerne har været hans private Henvendelse til Paget. Det er videre rigtigt, at denne Henvendelse har fundet Sted, inden Kongen underskriver Onsdag ved 3-Tiden.

Det staar efter de samstemmende Beretninger fra 1863 fast, at først Tirsdag og Onsdag har den engelske Gesandt kunnet yde nogen Vejledning, henholdsvis før og efter Ankomsten af Lord Russells Telegram Nr. 188 (trykt som Bilag VIII). Dette det rigtige Tidsforhold har forskudt sig i Davids Erindring; de forskellige Etaper i Henvendelsen til Gesandten og Samtalerne med Kongen, der er klart adskilt i Beretningen af 1863, er 1874 koncentreret og sammenblandet, saa at den hele Kronologi og dermed Fremstillingen som Helhed bliver urigtig¹.

Ved denne, naturligvis ubevidste, kronologiske Sammen- dragning bliver det muligt for David i 1874 at give den dramatiske Skildring af, hvorledes han øjeblikkelig Søndag Aften i sin Iver for at hjælpe sin kongelige Herre og Ven

¹ En iøjnefaldende kronologisk Urigtighed har Prof. Arup allerede paapeget (Scandia I 137 f.), nemlig Davids Meddelelse om, at Kongen før Proklameringsmandag den 16. havde lovet Ministrene at underskrive Forfatningsforslaget. Kongens Udtalelser paa dette Tidspunkt gik efter alle samstemmende Vidnesbyrd ud paa det modsatte. — Finansminister N. Neergaard gør mig opmærksom paa, at der i Davids ellers saa klare og logiske Taler fra 1850—60erne kan paavises visse forbavsende Erindringsforskydninger, særlig af kronologisk Art, et Fænomen som ogsaa blev bemærket og omtalt af hans Modstandere. Sml. Krieger IV 18, hvor Krieger ³⁰/₁₀₀ 1866, i Anledning af, at Vedel vil bruge David til at skrive om Pragfredens Art. 5, siger, »at, hvad David selv leverer, vil ikke kunne undvære Omarbejdelse, thi han er nu endmere overfladisk, end han tidligere har været — og det vil sige meget«!

er ilet til Paget, der endnu er uvidende om Frederik VII's Død, og har foranlediget Gesandtens øjeblikkelige Telegram til London, hvorledes han derpaa Mandag Morgen efter at have modtaget Besked fra Paget om Russells Svar (hvis Indhold, som David gengiver det, svarer helt godt til det korte Telegram fra Russell, som Paget modtog Tirsdag den 17. og, efter Beretningen af 1863, meddelte David den 18.) i Hast gav Svaret til Kongen paa den lille Trappe i det gule Palæ.

Alt dette er urigtigt, men er det saa uforklarligt?

De bevægede Novemberdage har selvfølgelig atter og atter været fremme i Davids Erindring; de var Indledningen til den korte Periode, hvor han efter en politisk Livsvirksomhed, der havde været rig paa Modgang og Skuffelse, omsider fik Magt og direkte Indflydelse og kom til at spille en ledende Rolle som Minister i det første Ministerium efter Kong Christians Hjerte, der skulde gøre Boet op efter den nationalliberale Politik.

Med interesserede Venner og Modstandere har David drøftet hine Dages Begivenheder og sin egen Andel deri¹.

Som det ofte gaar, kan egen Andel i vigtige Begivenheder efterhaanden antage større Dimensioner og faa dramatisk Liv og Spænding i Erindring og Fortælling; tilmed fik Minderne om alt, hvad David havde gjort med eller for Christian IX, en Tilsætning af Lidenskab og Bitterhed, fordi David følte sig daarlig lønnet af Kongen. Den gamle Beretter følte sig ubevidst tilskyndet til at forøge og anskueliggøre sin Virken til Fordel for den siden utaknemlige. Alt dette præger Beretningen af 1874. Denne indeholder en langt mere detailleret Udmaling af Enkeltheder, hvor, som Prof. Arup har gjort opmærksom paa (Scandia I 155), Davids Synsoplevelser gengives med større Fasthed, og hvor der karakteristisk nok er en langt større Fylde af Citater i direkte Tale af Samtalerne end i Beretningen af 1863,

¹ Se f. Eks. Krieger IV 274—75 og (utrykt) Skrivekalenderoptegnelse af J. P. Trap om, hvad David har fortalt ham ³/₅ 1865. (Venligst meddelt af Hr. Kontorchef Cordt Trap.)

en Meddelelsesform, der ofte findes i Beretninger, som nedskrives længe efter Begivenhederne, i omvendt Forhold til Erindringssikkerheden.

I det her anførte ligger en naturlig og nærliggende Forklaring af, at David 10 Aar efter kan give en urigtig Fremstilling af Forhold, som han i alt væsentlig har fremstillet korrekt ganske kort efter Begivenhederne. Der er ingen Grund til at tro, at der findes andre og mere specielle Motiver til, at David i 1874 har givet en urigtig Fremstilling; nogen Aarsag til Formodning om en bevidst tendentiøs Forvanskning i 1874 foreligger ikke.

VI.

Resultatet af min foregaaende Undersøgelse er, at Davids Beretning af 1863 om Samtalerne i Dagene fra 15.—19. November er i alt væsentligt rigtig og paalidelig. Hans Beretning af 1874 er paa de afgørende Punkter, hvor den strider mod den tidligere, urigtig.

Prof. Arup er i sin i Scandia offentliggjorte Afhandling kommet til det stik modsatte Resultat¹. Resultatet af hans Undersøgelse kan sammenfattes i følgende:

¹ I en saglig Anmeldelse af Scandias 1. Hæfte (i Berlingske Tidende ²⁶/₄ 1928 Aftenr.), hvor Prof. Knud Fabricius tager Afstand fra Prof. Arups andre Resultater, godkender han, men uden at fremføre noget nyt Materiale eller Argument, Prof. Arups Vurdering af Beretningen fra 1874 m. H. t. Samtalerne med Paget etc. som »et uangribeligt Resultat«. I en lignende kortere Anmeldelse i norsk Historisk Tidsskrift XXVIII 419 udtaler Prof. Edv. Bull, ogsaa uden at fremføre noget nyt Materiale eller Argument, »at Arup — efter mitt skjønn med stor sikkerhet — har paavist, »at optegnelsen fra 1874 er langt paalideligere enn den fra 1863, og at denne siste ikke bare er urigtigere på vesentlige punkter, men ogsaa bevisst uriktig«. Smstd. skriver Prof. Bull videre: »Hit har professor Arup kunnet nå ved streng saklig kritisk forskning; hans resultater hittil vil det visselig falle vanskelig å rokke ved; men nu (d, e. ved Prof. Arups Forklaring af Davids Motiver til Forfalskningen etc.) begynner diktningen«.

Den Beretning, David i Januar 1874 nedskrev i Wien, er, i Modsætning til hvad man paa Forhaand skulde tro, »ganske givet paa alle afgørende punkter rigtigere end hans første, helt samtidige beretning fra 1863« (Scandia I 154). »Uoverensstemmelserne mellem dem er saa store og uforligelige, særlig med hensyn til tidspunktet for den første samtale mellem David og den engelske gesandt, at de ikke ved nogen forklaring kan forenes« (S. 133). Netop disse Samtaler er efter Prof. Arups Mening det Hovedpunkt, »der overhovedet giver denne hele begivenhedsrække sin interesse og betydning« (S. 141). Det som 1874-Beretningen meddeler, men 1863-Beretningen fortier, at David sent Søndag Aften den 15. November opsøgte den engelske Gesandt, er »en afgørende og rigtig kendsgerning« (S. 141). Davids Beretning af 1863 er, »helt igennem« »aldeles urigtig, endog bevidst usandfærdig« (S. 157). Den »gennemgaaende usandfærdighed« i den Del af 1863-Beretningen, der vedrører Samtalerne med Kongen—Paget, »beror alene paa den stilkunst, hvormed David under forplumring af kronologien har delt (beretningen) i to afsnit, idet han først refererer sine afgørende samtaler med kongen, derefter sine samtaler med Paget, og saaledes bibringer læseren den forestilling, at samtalerne med Paget alle i tid ligger efter samtalerne med kongen. David skulde være blevet meget energisk »skygget« af en detektiv i de dage, for at denne skulde kunne gendrive hans beretning« (S. 161).

Davids Motiver til Affattelsen af denne urigtige Beretning af 1863 har »hvad angaar eftertidens historikere været, at han vilde paatvinge dem en anden opfattelse af hans del i begivenhederne end den, som han selv vidste var den rigtige« (S. 157). Forskellige Motiver, som David i sin Beretning angiver til Motivering af, at han skriver, tilfredsstillende ikke Prof. Arup. Davids Udtalelser om, at han skriver »til brug for dem, der formentlig en gang efter hans død vil drøfte det spørgsmaal, om han i sin tid har tilraadet eller fraraadet kongen at underskrive novemberforfatningen«,

afviser Prof. Arup med, »at ingen skriver beretning for historikerens skyld, enhver beretning har sit eget formaal« (S. 157). Prof. Arup udtaler nærmere (S. 158), hvorledes David ved Affattelsen af en bevidst usandfærdig Beretning har vist sig »ganske vist selv ingen sinke« at være i, hvad han gjorde heftig Udfald imod, naar han mente at finde »løgnagtighed« i den nationalliberale Politik.

Spørgsmaalet om det »virkelige«, »det egentlige og sande motiv til« (S. 161), at David i 1863 »med saa megen flid og dygtighed affattede en usandfærdig beretning« (S. 159), som han lod ligge i sin Skrivebordsskuffe og i 1874 i Wien dementerede med sin nye, paa Hovedpunkter fra den gamle stærkt afvigende Beretning, besvarer Prof. Arup klart og utvetydigt: »Denne (i December 1863 affattede) ganske samtidige beretning har til formaal i modstrid med sandheden paa alle maader og ved alle midler at tilsløre og afgive bevis imod, at David har haft det allermindste at gøre med nogen bestræbelse for at styrte ministeriet Hall« (S. 161). David var optaget af Tanken om, at den højspændte nationale Stemning i Danmark efter Tronskiftet, saafremt Kong Christian IX ikke underskrev Novemberforfatningen, vilde føre til en Revolution. David maa, ifølge Prof. Arups Fremstilling (S. 162), have tænkt sig Muligheden af, at hans Papirer efter en saadan Revolution kunde blive beslaglagt af en Undersøgelseskommission, sammensat af de i Revolutionen sejrriege, nationalliberale Mænd, der stod som hans skarpeste Modstandere. For at sikre sig imod, at denne Kommission skulde gøre Ansvar gældende mod ham, fordi han i Dagene umiddelbart efter Tronskiftet havde fraraadet Kongen at underskrive Novemberforfatningen og havde hørt til dem, der »havde konspireret til at hidføre ministeriet Halls fald« (S. 162), har David den 2. December 1863 affattet en vitterlig usandfærdig Beretning. »Davids samtidige beretning kan kun forklares som bestemt til at føre en sejrrig revolutions undersøgelseskommission bag lyset« (S. 166).

Saavidt Prof. Arups Resultat.

Det har nu imidlertid ved min foregaaende dokumenterede Undersøgelse vist sig, at Davids Beretning af 2. December 1863 er i alt væsentligt rigtig. Men selv om man paa de Punkter, hvor der som ovenfor paavist kan være Mulighed for en Tendens, vil antage Tilstedeværelsen af en saadan, da er denne Tendens af en helt anden Art end den af Prof. Arup paastaede »bevidste usandfærdighed«. Alle de Slutninger, som Prof. Arup har draget af denne »usandfærdighed«, saavel som den indgaaende Skildring af Davids Motiver til dette med stor Iver, Omhu og Dygtighed foretagne Falskneri, svæver derfor ganske i Luften.

Det kunde derefter forsvares ikke at gaa videre ind paa Prof. Arups Afhandling, og jeg skal ej heller omtale en Række Enkeltheder i denne, som i og for sig kunde give Anledning til Imødegaaelse. Men nogle Punkter af mere almindelig og principiel Karakter maa berøres, under Hensyn til den Betydning, som Prof. Arup selv har tillagt sit Arbejde.

Hans Afhandling fremkommer som 2. Del af »Kritiske Studier i nyere dansk Historie«, i hvilke han i skarpt udtalt Modsætning til, hvad — efter hans Paastand — alle andre Historikere hidtil har gjort ved Behandlingen af nyere dansk Historie, vil underkaste Beretninger fra dette Omraade en metodisk Undersøgelse af samme Art som ved ældre Tiders. »Historikeren, der arbejder med tiden efter 16. aarh.«, hævder han, »gør aldrig en metodisk undersøgelse over den enkelte beretnings vidneværdi; han nøjes med at skønne over beretterens troværdighed« (Scandia I. 121). Hvis et virkelig kritisk Arbejde inden for de senere Tiders Historie i fuldt Omfang tages op, maa, mener Prof. Arup, lige saa store Resultater kunne naas, som hidtil er vundne inden for de ældre Tiders Historie, i hvilken vel den væsentligste Del af Prof. Arups eget Arbejde har ligget, siden han i 1907 udgav sin Doktordisputats.

Prof. Arups Artikel er saaledes et nyt Udtryk for den

Opfattelse, han i den sidste halve Snes Aar atter og atter har tilkendegivet, at det 18. og 19. Aarh.'s danske Historie af ingen af de Forskere, der har arbejdet eller arbejder inden for dette Omraade, endnu er behandlet fyldestgørende¹.

Den er videre et Udtryk for det Program, der er opstillet af »Scandia«, det nye Tidsskrift for historisk Forskning, der bl. a. udtrykkelig tager Afstand fra »en forskning, som inte bygger på historiske fakta, framvunna ur ett kritiskt siktat material, utan rör sig på det lösa förmodandets och den romantiska hypotesens gungfly« og ikke »skapar vetenskapligt hållfasta resultat«. »Denne tidsskrifts sträven är en historisk rekonstruktion vilande endast på säkra utgångspunkter«.

Men endelig er Prof. Arups Undersøgelse et Eksempel paa, hvorledes han for sin Del vil udføre dette Program, hvorledes han praktiserer den kritiske Metode, naar denne skal »give adskillig mere oplysning« og »bringe nye og hidtil upaaagtede kendsgerninger indenfor historikernes synskreds«.

Under Hensyn hertil synes det nødvendigt at gøre nogle almindelige Bemærkninger om Prof. Arups Afhandling.

Udgangspunktet og det grundlæggende i denne er den kildekritiske Undersøgelse. Dennes Resultat er, som jeg mener at have paavist, urigtigt, men uheldigere er det, at den Fremgangsmaade, hvorved det urigtige Resultat er naaet, maa fremkalde meget stærke Betænkeligheder.

Det er en elementær Regel i Kildekritik overalt, hvor det er muligt, at anvendte Dokumenter ved Prøvelse af Beretninger, og det er derfor kun at billige, at Prof. Arup har anvendt og lagt Vægt paa Lord Russells trykte Ordre

¹ De vigtigste Udtalelser, i hvilke Prof. Arup fremsætter denne Opfattelse, findes: Historisk Tidsskrift 9. R. I 129 f., 213 (1918), smstd. 9. R. II 95 og 123 (1921), Scandia I 120-22 (1928); sml. Berlingske Tidende 17. Marts 1928 (Aftenr.). — At imødegaa det, mindst talt, ensidige i denne Opfattelse turde være overflødig; enhver kyndig kan let reducere denne almindelig holdte Paastand til de rette og rimelige Dimensioner.

til Paget af 17. November. Men det er ikke heldigt, at Prof. Arup, uden nærmere Undersøgelse, har nøjedes med et eneste af de engelske Aktstykker, og hans Behandling af Aktstykket er ikke forsvarlig. Ved Begyndelsen af sin Undersøgelse begaar han nemlig Fejl, der bringer hele Undersøgelsen ind i et galt Spor og faar hans Resultater til at svæve i Luften.

Det er besynderligt, at Prof. Arup — skønt han, saavidt vides, i Aarenés Løb gentagne Gange bl. a. i Universitetsøvelser har sysselsat sig med Æmnet — om den nævnte Ordre fra Russell til Paget kan sige (Scandia I 141), at den tjener Historikeren »til sikkert grundlag for en vurdering og udnyttelse af beretningerne«, uden at gøre mindste Forsøg paa at fremskaffe det i samme Ordre omtalte Telegram fra Paget til Lord Russell eller andre samtidige Rapporter eller Ordre vedrørende samme Sag, der maa forudsættes at kunne oplyse det Spørgsmaal, af hvis Besvarelse Vurderingen af Davids Beretninger afhænger: hvorledes er Sammenhængen med Tidspunkt og Indhold for Samtalerne fra den 15. til den 19. November?

Til denne Unladelserfejls knytter sig Prof. Arups uheldsvangre Misforstaaelse og Behandling af den Ordre fra Russell, paa hvilken han lægger Hovedvægten.

Der, hvor Prof. Arup første Gang i sin Undersøgelse (Scandia I 138 f.) fremdrager denne Ordre som den nærmest liggende Hjælp til Rekonstruktion af den Virkelighed, hvorom Davids to Beretninger giver en indbyrdes modstridende Skildring, betegner han Russells »Telegram« til Paget af 17. November som »den i den sidste Beretning (d. v. s. i Davids Beretning af 1874) omtalte Telegramveksling mellem Paget og Russell«. Denne Telegramveksling bestod (efter Davids Fremstilling af 1874) i et Telegram, som Paget Søndag Aften den 15. straks havde lovet at ville sende til London, og det Svar fra Russell, som Paget Mandag den 16. om Morgenen »inden Proklameringen« havde givet David, og denne straks havde bragt Kongen. Bevis for denne

Paastand om det den 17. daterede, trykte Russell»telegram« giver Prof. Arup ikke. Paa næste Side siger han, atter uden noget Bevis, at Pagets Telegram af 16. November, hvorpaa Russells Telegram af 17. November er Svar, »er fremkaldt af Davids henvendelse til ham«.

Men denne Paastand er en ren og skær Hypotese, som Prof. Arup, uden at gøre opmærksom paa, at det er en saadan, fremsætter som en Kendsgerning og som Led i en afgørende Dokumentation, som han bygger videre paa.

Denne Fremgangsmaade er ikke tilladelig, men derhos er den Hypotese, paa hvilken Prof. Arup opbygger sine afgørende Slutninger, urigtig.

De i 1864 trykte Uddrag af engelske diplomatiske Aktstykker burde have advaret ham. I »Denmark and Germany« III kunde Prof. Arup Side 215-16, faa Sider fra det nævnte eneste Dokument, han har inddraget i sin Undersøgelse, læse en udførlig Beretning fra Paget, dateret 18. November (nedenfor trykt som Bilag XIII), der vilde have gjort ham klar over, at der meget vel kunde være helt andre Aarsager til, at Paget den 16. November havde sendt sin Chef et »Spørgetelegram«, end et Besøg af David.

Paget beretter nemlig her udførlig om den Henvendelse, som Mandag den 16. var sket til ham af den preussiske Gesandt, Balan, hvorom vi ovenfor (S. 159) har talt. Den Betydning, Paget tillægger denne Samtale, gør det rimeligt eller i alt Fald muligt, at Gesandten havde telegraferet om Ordre. Men hertil har Prof. Arup aldeles intet Hensyn taget. Paget havde i Følge sin Rapport af 18. udtrykkelig sagt Balan, at han ikke uden Ordre fra London kunde udtale sig.

Formodningen faar sin Bekræftelse ved de utrykte engelske Akter, som Prof. Arup ikke har undersøgt, før han opstiller sin Hypotese som en bevist Kendsgerning.

Dobbelt besynderlig bliver Prof. Arups Unladelse af nærmere Undersøgelse, idet han af de i 1926 offentliggjorte Breve fra hine Dage vekslede mellem Russell og Dronning

Victoria (The Letters of Queen Victoria, Second Series vol. I 114 ff.) maa have set, at Pagets Spørgsmaal og Russells Svar derpaa var Genstand for ivrig Drøftelse mellem Foreign Office og Dronning Victoria, saaledes som det iøvrigt efter hine Dages engelske Regeringspraksis var en Selvfølge. Det maatte paa Forhaand anses for givet, at nærmere Oplysning kunde findes i London.

De Akter, jeg har offentliggjort som Bilag, oplyser Sammenhængen. Intet af Pagets Telegrammer til Russell ligesaa lidt som de Beretninger (trykt her S. 140 ff. og 232 ff), hvori Paget giver en udførlig Meddelelse om disse Dages Begivenheder, indeholder mindste Antydning af, at nogen Samtale med David den 15. eller 16. November har foranlediget Gesandtens telegrafiske Forespørgsel af den 16. Men helt afgørende er, at Paget i en Rapport til Russell af 19. November udtrykkelig siger, at hans Spørgetelegram af den 16. er fremkaldt ved den Depeche, Balan d. 15. havde overrakt den danske Regering.

Endnu en metodisk Fejl ved Behandlingen af de trykte engelske Akter er ovenfor Side 171 og 214 ff. paapeget. Prof. Arup har uden nogen som helst Undersøgelse erklæret den i »Denmark and Germany« III 206 trykte Ordre af 17. November for et Telegram. Det er ikke et Telegram, men en brevlig Ordre, der efterfulgte det af mig som Bilag VIII trykte Telegram af samme Dato. Der maa lægges Vægt paa, at Prof. Arup tilsyneladende aldeles ikke har foretaget nogen kritisk Prøvelse af det nævnte trykte Aktstykkets Form, Stil etc., skønt han (Scandia I 120—121) selv fremhæver det som et Særkende for den forsvarlige, kritisk videnskabelige Behandling af ældre Tiders Historie, at Behandlingen stedse indbefatter en saadan omhyggelig Prøvelse og just derfor bør fremhæves som forbilledlig for de Historikere, der efter hans Skøn paa helt utilfredsstillende Maade behandler Kilder til moderne Historie. Den Ordre, han uden videre betegner som et Telegram, adskiller sig ved sin

Længde og sin Stil fra andre Ordre, der i »Denmark and Germany« udtrykkelig betegnes som Telegrammer.

At undlade en nærliggende og let Efterforskning efter nødvendigt Kontrolmateriale, før man affatter en vidtgaaende og kategorisk Vurdering af Beretninger, at undlade den fornødne kritiske Prøvelse af det eneste trykte Aktstykke, man inddrager som Kontrolmiddel, at fremsætte ubeviste Hypoteser som sikre Kendsgerninger og derpaa at bygge vidtgaaende Slutninger og Domme forekommer mig at være et Eksempel paa, hvorledes en kritisk Kildeundersøgelse ikke bør foretages.

VII.

De afgørende Indvendinger mod Professor Arups Fremgangsmaade ved en kildekritisk Undersøgelse er hermed fremsat, men ogsaa et Par Punkter i hans Afhandling, hvor Sagen ligger mindre klart, bør nævnes, da Professor Arups Behandling heller ikke der forekommer mig at være heldig.

Selv om Davids Beretning af 2. December 1863 virkelig havde maattet anses for urigtig, turde det ej heller være forsvarligt, som Prof. Arup har gjort, alene paa dette Grundlag at slutte, at Urigtigheden beror paa »bevidst usandfærdighed«.

I alt, hvad der vides om C. N. Davids i halvthundrede Aar i fuldt Lys virkende Personlighed, findes intet, der tyder paa, at han var i Stand til at iværksætte en saadan bevidst usandfærdig Handling, et saa vel overlagt Falskneri som det, Prof. Arup har sigtet ham for. Man kan ikke af færdige den almindelige Baggrund for et isoleret Fænomen saa let, som Prof. Arup har gjort det.

Da David døde, udtaltes der i »Fædrelandet« for 18. Juni 1874, altsaa i Organet for det Parti, til hvilket David som oftest havde staaet i Modsætning, en uforbeholden Anerkendelse af den »Redelighed og Trofasthed«, David

havde vist, da han var Minister. Ingen af Davids Modstandere har, saa vidt vides, end ikke under de skarpeste Sammenstød, draget Davids Redelighed i Tvivl¹. David var, som det blev sagt efter hans Død, ingen populær Mand. Han havde stillet sig imod Strømmen, havde ofte paadrageret sig Uvilje ved ikke at tage de Konsekvenser af tidligere Standpunkter, som andre ansaa for rigtige. Ved stædigt at fastholde egne Meninger og ved en skrap polemisk Tone irriterede David, men stundom ogsaa ved en Forsigtighed eller Ubeslutsomhed, der kunde give Anledning til Beskyldning for Mangel paa Courage eller Fasthed². En Gang i 1864 billigede Christian IX, at Monrad slog David i Hartkorn med de andre »saakaldte Conservative« ved at karakterisere dem som nogle »gamle Kjærlinger«³. Men trods megen Kritik antydes der i Samtiden aldrig Mistillid til Davids Sandfærdighed og Tilforladelighed.

Man kan selvfølgelig lægge mere eller mindre Vægt paa en saadan almindelig Baggrund. Men selv i Tilfælde, hvor der virkelig med fuldkommen Sikkerhed er konstateret Urigtigheder i Beretninger, eller som her uforenelig Modsætning mellem en Mands Udtalelser paa et tidligere og senere Tidspunkt, bør en objektivt dømmende Historiker være meget varsom med uden Forbehold at paastaa, at Aarsagen er den bevidste Hensigt at tale Usandhed, paa alle Maader og ved alle Midler at tilsløre Sandheden. Nogen Menneskekundskab lærer, at der ofte er andre Forklaringsmuligheder. Historikeren bør ikke blot være varsom med Ros over de døde, men ogsaa med sin Dadel, saafremt der skal skabes Tillid til hans Domme. Her er vi nu i det heldige Tilfælde, at det kan dokumenteres, at Sigtelsen er helt grebet ud af Luften,

¹ Jeg henviser bl. a. til de talrige Udtalelser i Kriegers og i Andræs udgivne Papirer og i Pressen om David, f. Eks. i 1863—64, 1865, 1866 og 1874 og i Anledning af Davids Ministervirksomhed, Landstingsmandat og Død.

² Se f. Eks. Krieger I 212, 271—72, 279; III 185.

³ Krieger III 185.

men det forefaldne viser, hvor vanskelig man er stillet ved kategoriske Domme, f. Eks. hvor det drejer sig om middelalderlige Æmner, hvor andet, retledende Kildestof ikke kan tilvejebringes.

Yderligere maatte det antages, at en Mand som David, for hvis hele Personlighed og Livsgerning Begrebet bevidst Usandfærdighed paa Forhaand synes fremmed, i alt Fald maatte have tungt vejende og klart paaviselige Grunde til den 2. December 1863 at indlade sig paa en bevidst og grov Forfalskning, som en Mand af hans Støbning normalt ikke gaar med til. Et ganske andet Spørgsmaal er, om der som ovenfor (S. 188—193) undersøgt paa et enkelt Punkt — Davids Angivelse af Tidspunktet for Onsdagsamtalen — har gjort sig en Tendens gældende hos David. Prof. Arups Paastand gaar jo ud paa noget helt andet.

Vi staar her ved Prof. Arups Paastand om, at Davids Bevæggrund var Frygten for en nationalliberal Statsomvæltning fremkaldt ved Kongens Modstand mod Novemberforfatningen og for den paafølgende Nedsættelse af en Undersøgelseskommission, der skulde drage Christian IX's Venner til Regnskab, fordi de havde raadet ham til Modstand mod den nationalliberale Folkevilje, personificeret i Ministeriet Hall.

Om Bevæggrund til et Falskneri, der bevislig ikke foreligger, kan der ikke være Tale, men bortset herfra har Paastanden Interesse, fordi den fører ind paa det vigtige Spørgsmaal om Karakteren af den nationalliberale Politik og dens Mænd i Efteraaret 1863, specielt lige efter Tronskiftet. Forsaavidt er det en Fortjeneste af Prof. Arup at have draget Problemet frem.

En Historiker, der har nærmere Kendskab til det nationalliberale Slægtled og dets Politik, vil imidlertid ikke kunne godtage Prof. Arups Paastand¹.

David nedskrev sin efter Prof. Arups Mening forfalskede

¹ Sml. Prof. K. Fabricius' Kritik af dette Punkt i Berlingske Tidende 29/4 1928, Aftenr.

Beretning 14 — fjorten — Dage, efter at Kongen havde underskrevet. Den umiddelbare Fare for en Revolution var da vel forbi, Udsigten til en Forfølgelse af konservative Statsmænd vel ikke længere saa overhængende. Det synes meget forunderligt, at David just paa dette Tidspunkt skulde have følt sig foranlediget til at træffe en saa ekstraordinær Foranstaltning til Sikring af sin Person som at affatte en forfalsket Beretning om en Sag, der ikke længere var aktuel. Det vil vistnok være vanskeligt at hævde, at Stillingen med Hensyn til de paastaaede »Revolutionsmuligheder« ikke var væsentlig ændret fra 15.-18. November til Begyndelsen af December. De skæbnesvangre storpoltiske Følger af Sanktionen var blevet tydeligere Dag for Dag.

Men yderligere synes det besynderligt, at en saa klog, praktisk og skarpt tænkende Mand som C. N. David var, og som han ogsaa endnu i de følgende Aar viste sig at være, skulde have grebet til et saadant — virkelig helt barnagtigt — Middel for at vildlede en eventuel Under-søgelsesdomstol, som selvfølgelig vilde blive sammensat af nationalliberale Mænd, der alle kendte ham og hans politiske Holdning ud og ind. Davids Meninger og Standpunkter var kendt ved hans Taler i Rigsraadet, gennem hans daglige Drøftelser med Venner og Modstandere. Den nationalliberale Presse, saavel som Krieger, der, kan man vel sige, repræsenterede et nationalliberalt Informationsbureau, var udmærket underrettet. En saare naiv Tanke at forsøge paa en Vildførelse! Hvortil i Alverden skulde da en 14 Dage efter Kongens Underskrift nedlagt falsk Beretning om det Standpunkt, han i Dagene fra 15.—18. November havde indtaget, have hjulpet David?

Det ser ud til, at David — som mange andre — nærede alvorlig Ængstelse for, hvad »den nationalliberale Københavnerpøbel« kunde finde paa, hvis dens Vilje ikke prompte skete Fyldest. Man tænkte sig for Alvor Muligheden af Optøjer, af Skridt mod Kongen, maaske Forsøg paa Dynastiskifte med Støtte af allerhøjst eller lavere stil-

lede svenske Desperados. Men intet viser, at David eller nogen anden frygtede personlig politisk Forfølgelse, endsige at de tog Forholdsregler for at sikre sig. Det paastaede Davidske Falskneri vilde være det eneste Vidnesbyrd. Og alene paa dette spinkle Grundlag har Prof. Arup ment at turde opbygge sin vidtgaende Paastand. De politiske og nationale Modsætninger i Danmark i hine Aar gav sig visse- lig ikke Udtryk, der varslede om en eventuel Revolution med Forfølgelsesdomstole eller lignende. Mindretallets konservative Statsmænd som David, Bluhme og Carl Moltke — og Halls og Kriegers nære Ven og Omgangsfælle Andræ stod jo i det væsentlige i det foreliggende Spørgsmaal sammen med disse tre — var trods al Modsætning saavist ikke lagt saadan for Had af de Modstandere, med hvem de til daglig færdedes venskabeligt, at de øjnede nogen Fare i den Retning. Det var Mænd som Hall, Lehmann, Fenger, Krieger, der maatte tænkes som Sejrherre i den nationalliberale Revolution. Kan nogen med Grund mene, at disse Mænd var af en saadan Støbning, at deres Modstandere maatte finde paa at gribe til Forfalskning for at sikre sig mod en retslig Domfældelse for, hvad de havde tilraadet Kongen, da det var tvivlsomt, om den Underskrift skulde gives, der forlængst var bleven givet, da Forfalskningen skulde have fundet Sted?

Den Hypotese, som Prof. Arup her med saa overmaade stor Sikkerhed opstiller for at drage vidtgaende Slutninger, vidner om saare ringe Indsigt i Datidens politiske og personlige Mentalitet.

Men dette Indtryk forstærkes, naar man undersøger den præcise Paastand, i hvilken Prof. Arups Teori udmunder, den han øjensynlig tillægger en overordentlig Værdi som Udtryk for et helt nyt og epokegørende Syn paa Datidens nationalliberale Politik: Teorien om Halls bevidste Krisepolitik i Dagene omkring Tronskiftet i November 1863.

Denne Teori udvikler Prof. Arup (Scandia I 166 f.) gennem en Fremstilling af, hvorledes den hittidige Historie-

forskning, særlig udtrykt i N. Neergaards »Under Junigrundloven«, har undervurderet de Tanker, der i de ledende nationalliberale Kredse i Løbet af 1863 udviklede sig om, at det vilde blive nødvendigt for Gennemførelsen af en ejderdansk og skandinavisk Politik ved en Folkerejsning at bryde Tronfølgeren, Prins Christians, og Helstatsmændenes Modstand. Denne Teori knytter sig til Prof. Arups Motivering af Davids Forfalskning ved Frygten for at blive stillet for en sejrrig Revolutions Undersøgelsesdomstol.

Da der slet ingen Forfalskning foreligger, bortfalder Motivet, men tilbage bliver Teorien om en Folkerejsning og specielt om Halls Stilling. Denne Teori formuleres (Scandia I 176) derhen, at Hall i Efteraaret 1863 førte en bevidst Krisepolitik, saa at sige i to Tag. Før Tronskiftet sigtede, ifølge Prof. Arup, Halls Politik kun mod at tilvejebringe en ydrepolitisk Krise, et afgørende Brud, eventuelt ved Krig, mellem Dansk og Tysk, men efter Kong Frederiks uventede Død den 15. November, »da hele Stillingen var gjort langt vanskeligere og farligere«, sigtede Halls Politik ogsaa mod en indrepolitisk Krise: »Den nye konge var fast knyttet til helstatspolitikken; han og hans dynasti var en frugt deraf, havde egentlig kun mening, naar denne fastholdtes. Derfor maatte en indrepolitisk krise nu gaa forud for den ydrepolitiske; valget mellem de to retningslinier for dansk politik maatte træffes hurtigt og klart. Det naturlige forløb af krisen maatte blive, at kongen tog en konservativ helstatsregering, og at dette foranledigede en folkerejsning, revolutionen i København; enten vilde denne blive slaaet ned, og Danmark da maaske forskaanet for krigen, eller den vilde sejre, helst ved svensk hjælp, og Carl XV blive dansk konge. Det var denne krise, Hall søgte at fremtvinge umiddelbart efter tronskiftet ved det voldsomme og paagaende krav om novemberforfatningens øjeblikkelige stadfæstelse«. — —

Det kan i al Almindelighed siges, at de skandinaviske Rørelser i 1863, trods alt hvad der er skrevet derom, endnu

ikke er gjort til Genstand for en udtømmende Undersøgelse. Det er for saa vidt med fuld Ret, at Prof. Arup rører ved disse Problemer, og der er for mig, efter det Kendskab jeg har til det store endnu helt unyttede Kildemateriale, ingen Tvivl om, at nye Oplysninger og dybere Forstaaelse paa flere Punkter kan tilvejebringes.

Men skønt Prof. Arup ved sin Omtale af dette Punkt i Modsætning til sin øvrige Undersøgelse har inddraget lidt mere omfattende Materiale, finder jeg dog ikke i, hvad han har fremdraget, noget som helst, der sandsynliggør, endsiges beviser hans Hovedteori om det bevidste planmæssige Forsøg fra Halls Side paa efter Tronskiftet den 15. November ved Tryk paa Christian IX at tilvejebringe en Krise med Sanktionsnægtelse, Folkerejsning, Tronskifte, eventuelt Dynastiskifte og dynastisk Skandinavisme som endeligt Resultat.

Der foreligger et meget stort endnu unyttet Materiale til Belysning af den skandinaviske politiske Situation i November 1863, og ganske særlig tillader nu Kendskabet til Henning Hamiltons intime Korrespondance med Manderström og hans udførlige og uforbeholdne i Foraaret 1864 nedskrevne, helt igennem paa Dokumenter støttede Redegørelse en helt anden Indtrængen i Halls Situation i denne Tid. Iøvrigt staar Materiale f. Eks. fra Vedels, Kriegers, Lehmanns og andre Lederes utrykte Efterladenskaber til Raadighed, de fremmede Gesandters Indberetninger indeholder adskillige Supplementer. Paa Hovedpunkter maa den tidligere Opfattelse ændres, men det kan visselig ikke ske i den Retning, Professor Arup paa dette Hovedpunkt angiver. Før alt dette Materiale er gennemarbejdet, kan en endelig Dom ikke fældes, men det maa afvises, naar Professor Arup uden en saadan Undersøgelse mener kategorisk at kunne fastslaa, at Hall efter den 15. November fulgte en fast og bevidst Krisepolitik, der kun led Skibbrud, fordi Monrad den 26. December sprang fra og dannede et Ministerium, der kunde afløse Ministeriet Hall,

i Stedet for at Kongen med sine helstatslige Hjælpere efter Ministeriet Halls Afgang skulde være stillet ene over for Folkeviljen og med sit Dynasti være sprængt bort.

Jeg skal her ikke uddybe dette Æmne, til hvilket jeg haaber at kunne vende tilbage ved en samlet Fremstilling af den politiske Udvikling i November—December 1863, men kun antyde et Par Grunde, hvorfor jeg mener, at Professor Arups Teori ikke kan opretholdes, ganske bortset fra, at han, efter mit Skøn, ikke har givet nogetsomhelst Bevis for dens Rigtighed.

Efter det Kendskab til Forløbet af Forhandlingerne om den skandinaviske Alliance mellem Hall og Hamilton—Manderström, som vi nu har, men som hverken Koht eller Neergaard kunde have, da de i sin Tid behandlede Emnet, maa den Paastand opgives, at Hall efter den 13.—14. Oktober har vidst eller maattet forstaa, at Alliancetraktaten var bortfaldet¹ og ved Frederik VII's Død handlede ud fra denne Forudsætning, da han gik ud i den Desperationspolitik, som Professor Arup mener at han har planlagt umiddelbart efter Tronskiftet. Det ses nu af Hamiltons Korrespondance med Manderström med fuld Tydelighed, at det i alt Fald til henimod Slutningen af November for Hall absolut ikke var givet, at Forhandlingerne om en Alliancetraktat ikke kunde føres til et positivt Resultat. Men yderligere vidste Hall i hine Novemberdage forlængst, at haade den ansvarlige svenske Regering og ganske særlig Hamilton, til hvem Hall og hans Venner med Rette satte den største Lid, stillede sig absolut afvisende overfor de Planer om en politisk, dynastisk skandinavisk Omvæltning, som Hall, efter Professor Arups Mening, skal have arbejdet for ved sin »bevidste Krisepolitik« efter Tronskiftet.

¹ Scandia I 174—175 og de der citerede Steder. — Det synes, at den meget vel underrettede Kriegers Referater af, hvad der i sidste Halvdel af November forelaa om Alliancen, burde gjort Prof. Arup betænkelig ved sin ubetingede Tillid til den tidligere Opfattelses Rigtighed.

Man bør have tvungende Grunde til at tro, at der under de politiske Bevægelser i Danmark i hin Tid ikke var ret langt fra Tanker, Ønsker og Ord til Planlæggelse af resolut Handlen. Det er rimeligt, at Carl XV, hans nærmeste Forbindelser i Stockholm og Skaane og maaske ogsaa enkelte af deres danske nationalliberale Meningsfæller og Korrespondenter kan have været langt ude i fantastiske Planer, men Ministeriet Hall var siden Januar—Februar 1863, da Monrad foranledigede en Klaring af Hamiltons og de Geers Stilling til slige Projekter, paa det rene med, at Hamilton og Manderström for ikke at tale om de Geer aldeles kategorisk afviste enhver Tanke om, at Sverige skulde være med i sligt.

Dette endnu uskrevne Kapital af de skandinaviske Projekters Historie, der kan betragtes som en Slags Indledningskapitel til Beretningen om Allianceforhandlingerne i 1863, gør det yderligere utænkeligt, at Hall i Novemberdagene kan have anlagt sin Politik paa den af Professor Arup paastaaede Basis; han vidste, at der ingen Mulighed var for at faa den ansvarlige svenske Regering med ud i noget saadant, selv om Forudsætningerne fra dansk Side tilvejebragtes.

Jeg ser her bort fra, at der ikke findes det fjerneste Bevis for, at Hall overhovedet har haft de Planer, som Professor Arup tillægger ham. Alt hvad Professor Arup fremfører (S. 168 ff.) er Hypoteser, byggede paa en subjektiv Opfattelse af nogle spredte Bemærkninger, der giver et ganske ufuldstændigt Indtryk af Halls Tankegang. Alt, hvad vi iøvrigt ved om Halls Personlighed og Politik, taler imod, at han pludselig i Løbet af Oktober—November 1863 skulde have udviklet sig til Bærer af en Kraftpolitik af en diabolisk-udspekuleret Art som den, der planmæssig skulde være opbygget paa Chansen for Prins Christians haardnakkede Modstand mod at underskrive Novemberforfatningen og Ønsket om at udnytte denne til en Revolution. Hvor i disse Aars Historie, i Folkemassernes Indstilling, i Førernes Personligheder eller Handlinger er der Grundlag

for en Tro paa, at Hall i Baghaanden skulde have haft en saa haandfast Plan som den af Professor Arup formodede?

Atter her opbygger Professor Arup sine Paastande paa et mangelfuldt Kendskab til Datiden. Jeg kan paa dette Punkt slutte mig til, hvad Professor Fabricius i sin tidligere nævnte Kritik af Professor Arups Afhandling netop i Anledning af »Kriseteorien« siger¹: »Historikeren maa have forsøgt at indleve sig i hele den Tid, indenfor hvilken han behandler et enkelt Punkt. Der maa i hans Sjæl være bundfældet et vist almindeligt Indtryk, hvortil det enkelte Resultat ikke maa staa i Modsætning«, — i alt Fald ikke uden meget tvingende Grunde og Dokumenters stærke Vidnesbyrd.

Intet af, hvad vi ved om, hvad der foregik i Danmark i November-December 1863, — og der er de mangfoldigste Vidnesbyrd om Stemninger, Planer, Udtalelser og Handlinger, — peger paa, at Hall havde planlagt blot noget i Retning af en saadan dansk ansvarlig Politik — og alene om en saadan er her jo ogsaa efter Professor Arups Mening (S. 169) Tale. Men der er endelig ogsaa Udtalelser af Vægt, der peger direkte i modsat Retning af, hvad Prof. Arup formoder, at Halls Planer m. H. t. Prins Christians Stilling gik ud paa. Jeg skal blot nævne et Par af Hall og et af Novemberforfatningsforslagets Ordfører, Krieger, alle af den 14.—15. November 1863.

Lørdag den 14. November, da de fra Glücksborg modtagne Efterretninger om Frederik VII's Sygdom havde fremkaldt megen Ængstelse i København, skrev Hall til Kabinetssekretæren J. P. Trap, der var hos Kongen, at det nu var ham klart, at det i alt Fald vilde være Uger, inden Kongen kunde komme til København². »Paa hvilket ulykkeligt Tidspunkt falder ikke denne Sygdom. Det vilde netop være i høieste Grad ønskeligt, om Grundlovens Stadfæstelse

¹ Berlingske Tidende ²⁶/₄ 1928 Aftenr.

² Halls Brev er bevaret i en Afskrift af J. P. Trap, meddelt mig af Hr. Kontorchef Cordt Trap.

kunde ske saa hurtigt som muligt; enhver Udsættelse vil bidrage til at nære en vis Spænding, som kan skade meget saavel indadtil som udadtil. Men Stadfæstelsen skulde jo ske i Statsraad, altsaa ved¹ Prins Christian, (som navnlig ved denne Lejlighed paa ingen Maade maatte savnes), og det vilde jo allerede være en meget mislig Udvei, — men dog den eneste, hvis Kongen ikke vilde have hele Statsraadet med Prins Christian over til sig paa Glücksborg — at en høitidelig Ministerconference blev holdt her med Prins Christian og derpaa jeg og Liebe og Hansen² gjentog en af vore vante Reiser, men selv dette kan maaskee ikke lade sig gjøre under Kongens nuværende Tilstand«.

Er det, efter alt hvad der vides om Halls Karakter, tænkeligt, at dette er skrevet i et Øieblik, hvor hans inderste Ønske er, at Tronfølgerens Modstand skal berede Vej for en Krise, en revolutionær Bortsprængning af det nye Dynasti, der, hvad Time det skal være, kan ventes at succedere? Jeg finder, at Brevet giver Udtryk for Ønske ikke blot om hurtigt at bringe den nye Fællesforfatning i Havn, men ogsaa om at betrygge den ved den modvillige Tronfølgers formelle Tilslutning, endnu medens Kong Frederik lever.

Samme Dag skriver Krieger, hvis almindelige Opfattelse af Krisen, som ogsaa Arup (S. 171) bemærker, rimeligvis faldt sammen med Halls, i sin Dagbog (II 338) bevæget over Kongens Sygdom og over Udtalelser til Hall af Prins Christian, der syntes utilbøjelig til at tage Grundlovsudkastet: »Skulde Kongen døe — ja saa var Øjeblikket efter Omstændighederne heldigt og uheldigt, som Prindsen tog det: heldigt, hvis han begyndte med at stadfæste Grundloven — men tilvisse uheldigt, dersom han begyndte med at forkaste den«.

Hertil kan saa føjes den ovenfor S. 155 citerede Udtalelse af Hall til Hamilton Søndag Morgen den 15., da Budskabet

¹ Det kan ikke med Sikkerhed afgøres, om her skal læses ved eller med.

² J. P. Traps Tilføjelse: Budet i Statsraadssecretariatet.

om Frederik VII's Død ventedes hvert Øjeblik: »Halls største Bekymring var Prins Christians Vægning ved at sanktionere Grundloven«. Bekymring — ikke for at Prinsen vil underskrive, men for at han skal nægte at gøre det. Man frygter, at Prinsens, den nye Konges, Vægning skal komplicere Stillingen, bl. a. med Hensyn til Afslutningen af Traktaten med Sverige-Norge. Da Kongen har underskrevet, udtaler baade Hall og Lehmann deres Glæde over den loyale og værdige Maade, hvorpaa det er sket¹. Intet tyder i Retning af den diabolisk snedige Plan, som Professor Arup tillægger Hall.

Jeg ser intet Vidnesbyrd, der afsvækker dette Indtryk af, at nationalliberale Ledere i dette kritiske Øjeblik først og fremmest ønskede Prins Christians Tilslutning. De tænkte, talte, skrev om Muligheden af hans Modstand, men de ønskede den visselig ikke fastholdt.

Hvad Prof. Arup fremsætter som fuldt beviste Kendsgerninger, er i bedste Fald Hypoteser og kan, efter hvad jeg her har udviklet, ikke fastholdes, i alt Fald ikke uden en helt ny Dokumentation paa et Kildegrundlag, som Prof. Arup ikke har fremlagt, og som han, efter min Opfattelse, ikke kan fremlægge.

Med Henblik paa de indtil 1965 utilgængelige »Optegnelser« af Hall om 1864, som Prof. Arup betegner som »en tabt kilde for historieforskningen«, bemærker Prof. Arup som Afslutning paa sin Afhandling i Scandia (I 179), at det »maaske til den tid vil vise sig, at den historiske kritik er i stand til ved et nøje studium af de bevarede kilder at kunne rekonstruere den nyeste tids tabte kilder med lige saa stor sikkerhed som middelalderens«². Det er mig noget

¹ »Ur Henning Hamiltons Brefsamling« II 124. — M. P. Bruuns Dagbøger ¹⁸/₁₁ 1863 (Univ. Bibl.).

² Det synes, som om Prof. Arup mener, at der i den forseglede Pakke med Papirer, efterladt af Hall, som hans Sønnehustru, nu afdøde Fru Anna Hall, født Kringelbach, i 1918 henlagde i Rigsarkivet, og som

dunkelt, hvad Prof. Arup mener hermed, men hvis det er hans Tanke, at der paa Grundlag af hans i Scandia opstillede Teori om Halls politiske Formaal og Handlinger i Efteraaret 1863 skulde kunne rekonstrueres det virkelige Indhold af en Beretning af Hall, da stiller jeg mig, ogsaa under Forudsætning af, at en saadan Beretning imod Forventning skulde findes, overmaade skeptisk. De Erfaringer med Hensyn til Prof. Arups Kildevurdering og Hypoteser, som er gjort i den foregaaende Undersøgelse af Davids Bæ først maa aabnes i 1965, vil finde »optegnelser af ham om 1864«, der kan yde et nyt Grundlag og Bevis for hans Teori om Halls Politik i 1864.

Jeg ved jo ikke, hvad der findes i denne Pakke, men har Grund til at tro, at denne Formening ikke er rigtig. I Rigsarkivet vides intet herom. Efter hvad en Slægtning af Fru Anna Hall, nu afdøde Overlæge Johan Meyer, der i 1916 gennemgik de Hallske Papirer, i Brev af 30/10 1916 meddelte mig, er det kun en mindre Samling Breve til Hall og hans Hustru, der er bevaret og overdraget til Rigsarkivet. Overlæge Meyer, der bl. a. paa Grund af en Henvendelse fra mig om at faa Adgang til de Hallske Papirer, omhyggelig gennemgik disse, havde den Opfattelse, at der i de bevarede Breve kun fandtes »meget lidt — for ikke at sige intet — af historisk Interesse. Der er en lille Samling Breve fra O. Lehmann, skrevne i den Tid, han var Amtmand i Vejle. Ligeledes endel fra Ploug samt fra forskellige Gesandter i Wien, Berlin m. fl. St. Saa vidt jeg kan se, findes der et og andet af psykologisk Interesse, f. Eks. i Brevene fra Lehmann, men intet videre«. »Der er et Par ganske karakteristiske Breve fra Frederik VII og fra Grevinde Danner, ligeledes to fra Carl XV, af hvilke det ene til Fru Hall er interessant. Men, som sagt, nogen videre Betydning for Opklaring af Tiden omkring 64 har de ikke. Rent personlige er Breve fra Hejberg, Fru Hejberg m. fl. Det uhyre Antal Breve, der fandtes, var næsten udelukkende private Brevvekslinger mellem Fru Hall, hendes Forlovede, Moder, Søstre og Niecer — samt Venner og Veninder, ikke at forglemme. De var alle af rent privat Natur og blev — efter Fru Anna Halls bestemte Vilje — alle tilintetgjort«.

Hertil kommer saa antagelig en Samling Breve fra Henning Hamilton til Hall, der i 1916 var udlaaent til Kontorchef Hother Ploug og blev gennemset af mig. Jeg kunde den Gang ikke tage Optegnelser efter dem, men de indeholder vistnok kun, hvad der nu i Original, Koncept eller Afskrift findes i Henning Hamiltons efterladte Brevsamlinger i Uppsala og Lund eller i hans ovenfor S. 223 f. omtalte efterladte Fremstilling. Nogen Bekræftelse af Prof. Arups Teori vil deri ikke kunne findes.

retninger og Pagets, ikke tabte men upaaagtede, Beretning, indgyder ikke Tillid, hverken til hans Metode eller Praksis.

VIII.

Professor Arup sysselsætter sig foruden med Davids to Beretninger om Dage 15.-19. November ogsaa med den Del af Beretningerne, der behandler, hvad der foregik i Slutningen af December, da Ministeriet Hall afløstes af Ministeriet Monrad, efter de Forhandlinger, der bl. a. knyttede sig til det saakaldte »udvidede Statsraadmøde« eller »lille Rigsraadmøde« om Aftenen den 26. December.

Prof. Arup hævder for dette Afsnits Vedkommende, »at forholdet her naturligvis er det samme som før (d. v. s. ved Beretningen om Begivenhederne fra 15.—18. November), nemlig at 1874-beretningen atter her meddeler os vigtige hovedpunkter i udviklingens gang, som er udeladt i 1863-beretningen« (S. 152). Yderligere fastslaaer han (S. 154) om Forholdet mellem de to Beretninger i deres Helhed, at det er »saa ganske givet«, at den sidste beretning fra 1874 »paa alle afgørende punkter er rigtigere end Davids første, helt samtidige beretning fra 1863«.

Det fremgaar dog af Prof. Arups hele Fremstilling, at Forskellen mellem Davids Beretninger af 1863 og 1874, for saa vidt angaar Decemberforhandlingerne, synes ham langt mindre væsentlig for Bedømmelsen af Beretningernes Kilderværdi end den Del, der vedrører Novemberdagene. Han betoner udtrykkelig, at Udgangspunktet og Hovedsagen for hans Dom er Davids Referater af Samtalerne med Kongen og Paget. De Uoverensstemmelser, han finder mellem Beretningerne om den sidste Episode, er kun Supplering og en Bestyrkelse af Hovedgrundlaget for hans Dom. Først og fremmest ved at fremdrage Pagets Indberetning til den engelske Regering har min Undersøgelse fjernet dette Hovedgrundlag, og jeg behøver derfor ikke nu at gaa nærmere ind paa den anden Del af Beretningerne. Jeg gør det saa meget

mindre, som der utvivlsomt ogsaa paa dette Punkt vil kunne fremskaffes en Række andre Beretninger, der kan kaste nyt Lys over hele dette Spørgsmaal. Det tilgængelige Materiale er slet ikke udtømt¹.

BILAG I—XVIII

Originalerne til alle de her aftrykte Skrivelser findes i *Public Record Office*, London. Afskrifter og Kollationering er foretaget af Miss *E. Salisbury*.

Pagets Depecher er gengivne efter hans signerede Udfærdigelser i Bindet F. O. Denmark 22/304, Lord Russells Ordre efter Koncepterne i Bindet F. O. Denmark 22/299. Telegrammerne fra Paget og Russell er gengivne efter den brevlige Gengivelse (recording despatch), da de originale Telegramudfærdigelser ikke er opbevaret hverken i Public Record Office eller i det

¹ Der findes blandt de af Prof. Arup ikke benyttede Udtalelser i Kriegers Dagbøger saaledes baade samtidige (III 29—30) og en senere Udtalelse af David vedrørende et Hovedpunkt (IV 274—75). Der foreligger samtidige fortrolige Breve fra David til C. A. Bluhme (R. A) og videre en indgaaende Fremstilling af Lehmann, skrevet tre Maaneder senere, gennemset og korrigeret af Fenger og Hall, hvoraf kun disse sidstes Bemærkninger er trykt »Af Orla Lehmanns Papirer«, udg. af Julius Clausen (1903) 216—27, medens selve Lehmanns Fremstilling, der, som Jul. Clausen oplyser, ikke længere findes mellem Lehmanns Papirer (Ny kgl. Saml. 1477 fol.), ligger i Lehmanns Privatarkiv i Rigsarkivet. Det »lille Rigsraadmøde« findes yderligere omtalt i M. P. Bruuns og P. Vedels utrykte Optegnelser, og, hvad der i denne Sag har ganske særlig Interesse, i Kabinetsskretær J. P. Traps efterladte Skrivekalender, hvor Trap til Optegnelsen fra 26. December 1863 har føjet, hvad David under 3. Maj 1865 fortalte ham om Mødet. — Sml. Prof. K. Fabricius' Artikel i Berl. Tidende ^{26/4} 1928, Aftenr., hvor der er en saglig Kritik af Prof. Arups Behandling af dette Punkt. — Ogsaa udenlandske Diplomaters Indberetninger indeholder Oplysninger.

Jeg er i Færd med at faa dette Kildestof samlet og udgivet, saaledes at derpaa kan bygges en udtømmende og virkelig kritisk Fremstilling af Decemberministerskiftets Historie, hvorved Værdien af Davids divergerende Beretninger ogsaa paa dette Punkt kan blive undersøgt. For at David bevidst har forvansket sit Referat, taler foreløbig intet.

britiske Udenrigsministerium. Hvor Klokkesletsangivelsen for Af-sendelse eller Modtagelse mangler, findes den ikke anført i De-pechen. De med Kursiv trykte Afsnit er udeladt i Gengivelsen i „Denmark and Germany“.

Numrene er de, hvormed Depecherne er forsynede i de nævnte to Bind.

I

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

No. 247.

Copenhagen, Nov. 15. 1863.

My Lord,

I had the honour to address to Your Lordship this day the following telegraphic despatch:

“The King is dangerously ill with erysipelas in the face. The accounts from Glücksbourg state that His Majesty has much fever, gets no sleep, and is delirious”.

I have the honour [etc.].

A. Paget

Recd. Nov. 23. — By Chancery Servant to Berlin.

II

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

No. 248.

Copenhagen, Nov. 15. 1863.

My Lord,

I had the honour to address this day to Your Lordship a telegraphic despatch in the following words:

“Bulletin dated Glucksborg three o'clock this afternoon states that since six this morning, His Majesty's condition has become much worse, His strength much diminished, and consciousness scarcely perceptible”.

I have the honour [etc.].

A. Paget.

Recd. Nov. 23. 1863. — By Chancery Servant to Berlin.

III

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

No. 249.

Copenhagen, Nov. 15. 1863.

My Lord,

I had the honor to forward to your Lordship at 7.40 p. m. this day the following telegram in cypher.

“King expired at two o’clock this afternoon. News kept secret till to-morrow”.

I have the honor [etc.].

A. Paget.

Recd. Nov. 23. 1863. — By Chancery Servant to Berlin.

IV

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

No. 250.

Copenhagen, Nov. 16. 1863.

My Lord,

I had the honor to forward to Your Lordship at 11.35 a. m. this day the following telegram “en clair”.

“King Christian the Ninth was proclaimed this morning at a quarter past eleven”.

I have the honor [etc.].

A. Paget.

Recd. Nov. 23. 1863. — By Chancery Servant to Berlin.

V

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

No. 251.

Copenhagen, Nov. 16th. 1863.

My Lord,

I little anticipated, as Your Lordship may imagine, when I mentioned in my despatch No. 245 of the 12th instant that His Majesty King Frederick the Seventh was unable, in consequence of an indisposition to which at that time no importance was attached, to see Monsieur Hall for the purpose of signifying His pleasure as to the answer to be returned to the Emperor’s invitation to the proposed Congress, that within four days it would be

my duty to convey to Your Lordship the melancholy intelligence which I forwarded yesterday evening.

Monsieur Hall when I saw him that day was so little pre-occupied as to His Majesty's state of health, that he merely mentioned it, in passing, as a reason why the answer to Paris and some other business he was anxious about could not be immediately attended to. — It was not indeed until Friday evening the 13th instant, that any bulletin was issued respecting the King's health, and it was not such as to cause any alarm. On Saturday evening a further bulletin appeared in the official paper, stating that an amelioration had taken place in His Majesty's condition, but it was on Saturday night that the alarming symptoms which terminated fatally at 35 minutes past 2 o'clock set in. — The malady to which His Majesty succumbed was Erysipelas in the head.

A bulletin signed by the doctors and dated Glücksborg at 3 o'clock yesterday, as I had the honour to communicate by telegraph, spoke as if the King was still alive. I inclose it herewith, but I am unable to account for the circumstance.

The fact of His Majesty's decease was not generally known until late last night, and orders had been given at the Telegraph Office to stop all despatches announcing the fact.

I have the honour to transmit a copy of a letter which I have received from Monsieur Hall this morning announcing the death of His late Majesty, and the accession of King Christian the Ninth, together with a copy of the answer I have returned to it.

The death of King Frederick will be deeply felt throughout this country. He was beloved as the sovereign who endowed it with liberal Institutions and was revered and respected for his steady and faithful adherence to them; I enclose, however, translations of articles in the Berlingske Tidende and Dagbladet which speak more correctly than I can pretend to do the sentiments of the Danish Nation on this event. —

King Christian the Ninth was proclaimed from the balcony of Christiansborg Palace this morning at a quarter past eleven by His Excellency Monsieur Hall the President of the Council, and His Majesty who showed Himself immediately afterwards was hailed with great demonstrations of loyalty. — The new Reign begins at a most critical moment and upon His Majesty's first acts may possibly depend his future popularity with his subjects.

I have the honour [etc.].

A. Paget.

Recd. Nov. 19. — By Post. — 5 Inclosures. — For The Queen.

VI

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

No. 252.

Copenhagen, November 16. 1863.

My Lord,

I had the honor to forward to Your Lordship at 3.40 p. m. this day the following telegram in cypher:

“Danish Minister at Frankfort reports that last communication produced no good effect on Diet, and that the Prussian Minister is the most violent in favor of Execution.”

I have the honor [etc.].

A. Paget.

Recd. Nov. 23. — By Chancery Servant to Berlin.

VII

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

No. 253.¹

Copenhagen, November 16. 1863.

My Lord,

I had this day the honour to address to Your Lordship the following telegraphic despatch in cypher:

“Prussia has remonstrated against new Constitution as contrary to previous international engagements, and as prejudging question to be settled by mediation proposed by Her Majesty’s Government. Pressure is being put upon the King to sign it, but His Majesty hesitates. — If Her Majesty’s Government are of opinion that the King should suspend his signature till international question is settled by mediation, I should have instructions to speak at once. Popular feeling is strongly in favour of the Constitution.”

I have the honour [etc.].

A. Paget.

Recd. Nov. 23. — By Chancery Servant to Berlin.

¹ Nr. 254 er en Rapport fra Paget til Russell af 17. November 1863, hvormed sendes Oversættelse af Meddelelser om Christian IX’s Proklamation og det kgl. Budskab af 16. November. Trykt »Denmark and Germany« III 210—11.

VIII

Lord John Russell til Sir Augustus Paget.

No. 188.

J. D. Nov. 17. 1863.

Sir,

I have this day sent you the following telegram in cypher dated 11.10 a. m. »H. M.'s Gov. would be very unwilling to interfere in regard to new Danish Constitution, but if The King wishes mediation to be effectual he might suspend his signature till International Question is settled«.

Koncept. — Udfærdigelsen findes ikke.

IX

Lord John Russell til Sir Augustus Paget.

No. 190.

Foreign Office, Nov. 17. 1863.

Sir,

I am informed by your telegram of the 16th instant that while, on the one hand, the Prussian Government are seeking to deter the Danish Government from giving effect to the vote of the Diet in favour of the new Constitution for Denmark Proper and the Duchy of Schleswig, on the ground that it is opposed to the existing engagements of Denmark, and would prejudice the question proposed to be settled by mediation, certain parties in Denmark are, on the other hand, pressing King Christian at once to adopt the Constitution, which you describe as having the popular feeling in its favour.

It appears that the King hesitates what to do, and you suggest that if Her Majesty's Government should be of opinion that the King would do well to delay signing the new Constitution until the international question is settled by mediation, it might be desirable that you should receive instructions on the subject without delay.

Her Majesty's Government are very reluctant to interfere with regard to the Danish Constitution, and therefore I cannot instruct you to urge the King to take a course which may be very unpalatable to his subjects. At the same time, if you are questioned, you may say that as His Majesty desires, doubtless, that the proposed mediation should lead to a good result, the probability of its doing so might be greatly increased if his assent to the Consti-

tution were to be suspended until a settlement of the international question was effected, or at least had made some progress.

I am, etc.

R.

I Koncepten er rettet med Russells Haand. Trykt »Denmark and Germany« III 206. I Oversættelse Scandia I 138—139.

X

Lord John Russell til Sir Augustus Paget.

No. 191.

Foreign Office, Nov. 18., 1863.

Om den engelske Mægling i den dansk-tyske Strid. Trykt »Denmark and Germany« III 207.

XI

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

No. 256.

Copenhagen, Nov. 18th. 1863.

My Lord,

I had this day the honour to address to Your Lordship this day [sic] a telegraphic despatch in the following words:

“The King signed the new Constitution this afternoon.”

I have the honour [etc.].

A. Paget.

Recd. Nov. 23. 1863. — By Chancery Servant to Berlin. — Dette Telegram er afsendt fra København før Nr. 255 (her trykt som Bilag Nr. XII).

XII

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

No. 255.

Copenhagen, November 18. 1863.

My Lord,

King Christian IX could hardly have come to the Throne at a moment, when more important consequences were dependent

on his first acts, than now. If the illness which proved fatal to His late Majesty had commenced a week later, it is probable that the new Constitution for Denmark and Sleswig, upon which the whole situation now turns, would have received the Royal sanction. King Christian would have succeeded to an accomplished fact, and His Majesty would have been relieved from the embarrassing alternative of placing Himself, at the outset of His Reign, in opposition to the wishes of His subjects, as in the last days most unmistakably expressed, or of appending his signature to a measure, the policy of which *both His Majesty and those with whom He is in the habit of conferring, entirely disapprove*¹.

No sooner had the death of Frederick VII become known than the question which was universally asked was "What will the King do as regards the new Constitution?" "Will He sign it, or will He refuse to do so, and dismiss the Ministry?" The newspapers which appeared on Monday morning touched upon this question in the

¹ Det er formentlig til den her ved Kursiv angivne Udeladelse i Aftrykket i »Denmark and Germany« III 213—14, at Paget sigter i et Privathæv af 25. Februar 1864 (Afskrift i Pagets efterladte Privatkorrespondance) til en Embedsmand i Foreign Office, Mr. A. H. Layard, fra hvem han har modtaget Korrektur til den Blaabog, der skulde forelægges i Parlamentet. Paget klager her i stærke Ord over, at flere af hans Depecher er trykt i saa forkortet Skikkelse, at der gives et skævt Billede af, hvad han har indberettet. Til denne Klage føjer han som post scriptum: »I have changed a phrase in my despatch about the accession of the King (Page 224) because some people here might not be pleased to think that H. M. conferred with any one except His ostensible advisers«. Selve Henvisningen, der refererer til en Korrektur, passer ikke til Rentrykket, men der kan næppe være Tvivl om, at det gælder det her anførte Sted. — I Brev fra Paget til Mr. Layard af 9. Marts 1864 erklærede Paget, da han havde set den endelige Redaktion af Blaabogen, at han nu ikke havde væsentlig at indvende mod de foretagne Udeladelser eller Ændringer i hans Rapporter, og i Brev af 10. Marts 1864 til Lord Russel skriver han følgende: »I am very sorry I did not see the Papers as they have now been sent to me, for I should certainly not have written my letter to Mr. Layard. I submit willingly to any verbal alterations you may judge expedient in my despatches, and if these had been the only omissions in the Papers, as I saw them, I should certainly not have said anything. I quite acknowledge now that my correspondence has been fairly given, but I could not foresee from Layard's letter to me that any more papers than those he sent me would be published«. Sml. S. 161 og 164.

articles which they dedicated to the memory of the late King, and gave it clearly to be understood that on the decision which should be taken, depended the manner in which the Danish People would receive their new Sovereign. The crowd which was assembled in front of the Palace of Christiansborg on the King being proclaimed, loudly manifested their sentiments in the same sense; and demonstrations in favour of the new Act likewise took place both amongst the Military and the Burgher Guard on the occasion of their swearing allegiance. Nor are these the only indications of the public feeling.

The Rigsraad, waiting until His Majesty shall have taken His decision, has as yet made no reply to the Royal message, of which I transmitted to your Lordship a translation in my Despatch No. 254 of yesterday's date. The Municipality of Copenhagen, who waited upon the King yesterday to offer their felicitations on His Majesty's accession to the Throne distinctly expressed their hope, as Your Lordship will see in the translation of their address which I herewith enclose, that His Majesty would give the Royal Assent to the measure in question, and thus commence His reign by an act which would endear Him to all His subjects. On the Deputation leaving the Palace, the carriages were surrounded by those waiting outside who eagerly enquired to know His Majesty's answer. A translation of the answer is likewise herewith enclosed. Meetings of the municipalities in all the principal towns are taking place for the purpose of drawing up addresses in a similar spirit. In short, it may be said that there is but one universal feeling upon the subject, and so strong does it suddenly appear to have become that it is perhaps no exaggeration to assert that upon the decision now to be taken by the King depends not only His Majesty's future popularity with his subjects, but consequences of a far graver import as affecting Monarchical institutions in this Country.

But the question may well be asked, how is it that the Public feeling has risen to this pitch, and why has it never before been manifested during the time that the Constitution has been the subject of discussion in the Rigsraad? and while it seemed doubtful whether it would be adopted by that assembly. The answer to this question is simply this: — So long as Frederick VII was alive, and Monsieur Hall was at the head of affairs, the country had every security, whatever might be the fate of this particular measure that the National policy would be faithfully adhered to. Monsr. Hall might then have withdrawn the project of Constitution altogether, or he might have suspended it for the time being,

and no commotion would have taken place, for people would have felt that in his hands the interests of the Country would have been upheld, and the National Policy have still been steadily kept in view.

In the same way if King Christian had been a lineal descendant of the ancient dynasty, if his known political sentiments had been identified with the ruling and dominant party, He might have succeeded to the Throne and adopted His own line as to sanctioning the Constitution, or the reverse, without His motives being suspected. As it is however, His Majesty's family connection does not inspire confidence, and what is known of His views and feelings is in opposition to the policy of the National party. It is not therefore to the Constitution as an internal measure, not as a measure which gives a more or less amount of political importance to the masses, but as one which draws the Kingdom and Sleswig into closer alliance, that the present excitement is to be attributed. This Act is looked upon as the one which is to ensure the non German portions of the Monarchy from encroachments on the part of the Confederation, and it is to test the sentiments of the new Sovereign in defence of this principle that the pressure now put upon His Majesty arises.

If His Majesty yields while it is yet confined to a warning, and has not assumed the shape of menace, the effect will be immense, and the reaction in His Majesty's favor in proportion. He will gain a place in the affection of His subjects, which will not be easily destroyed, and which will give him power to work great good. But should the delay be too long, or should His Majesty finally adopt a different decision, I cannot but be most apprehensive of what may happen.

The only possible transaction would be if Monsieur Hall would take the responsibility upon himself of announcing to the Rigsraad that under present circumstances, and in order not to prejudge the result of the coming negotiations, he had advised the King temporarily to suspend his signature; but in view of His Excellency's declarations in the Rigsraad and of the clause which he recently inserted in the Constitution giving it force from the 1st of January next, it is almost impossible that he should adopt this course; and perhaps indeed it is now too late that even this should be successful.

I have the honour [etc.]

A. Paget.

P.S. Since this Despatch was written, the King has signed the Constitution, as Your Lordship will have learnt by my telegram just sent¹.

A. P.

¹ Her trykt som Bilag XI.

Recd. Nov. 23. — By Chancery Servant to Berlin. 2 Enclosures.
— M. to Queen, Paris, St. Petersburg, Vienna. —

Trykt i »Denmark and Germany« III 213 ff., men Dateringen
er der: November 23. 1863.

XIII

Sir August Paget til Lord John Russell.

No. 257.

Copenhagen, November 18. 1863.

My Lord,

The Prussian Minister called on me the day before yesterday, and told me he had just communicated a Despatch to the Danish Government respecting the new Constitution for Denmark and Sleswig: He briefly related the contents of the Despatch, but it is unnecessary that I should here repeat them, as, according to Monsieur de Balan, a similar despatch has been presented to Her Majesty's Government.

Monsieur de Balan was anxious that I should support the representation he had made either by communication with Monsieur Hall, or by asking an audience of the King, and urging His Majesty to suspend for the present his sanction to the Act in question.

I informed Monsieur de Balan that I should do nothing of the kind, without instructions from Her Majesty's Government. Moreover I could not conceal my astonishment that the Prussian Government should have made a communication of this nature, and more particularly at this moment¹. Nothing, I said, which had passed in the negotiations with Monsieur de Bismarck could lead to the belief that he objected to the Constitution in question. There had never been a word said by him about it, as far as I knew, either to Her Majesty's Ambassador or to the Danish Minister, — that all that had passed had been with respect to

¹ Sml. Krieger II 341, hvor Krieger under 17. November 1863 skriver: »Man vil vel forsøge at tilveiebringe et diplomatisk Tryk. Bismarck har d. 15. d. M. ladet Balan fremkomme med en d. 13. dat. Indsigelse, hentet fra den Skynding, hvormed Hall nu drev Forfatningssagen. Paget var dog igaar endnu enig i, at Preussen, som havde tiet saa længe, ikke nu burde have talt, ligeledes var Paget meget forbittret over, at Bismarck nu i Frankfurt vilde gaee fra, hvad han havde lovet Quaade og Buchanan«.

the Normal Budget, and that respecting this everything which Monsieur de Bismarck had required had been fulfilled by the Danish Government. In the first instance he desired that the Danish Government should make a declaration of their intentions on this subject to him, when he would communicate them to the Committee and recommend them to its favorable consideration, — he then ascertained that this was not sufficient, and required that the Danish Government should themselves take the initiative at Frankfort, — this was likewise acceded to, and now at the eleventh hour when the measure had passed the third reading of the Rigsraad and required only the signature of the King to become law, he came with a remonstrance against the new Constitution. — The project of this Constitution had, I continued, been under discussion for the last six weeks, and the proper time to have objected to it was while it might still have been possible to arrest its further progress, and not when it had been discussed for the last time. — Such a mode of proceeding was strange, to say the least of it. —

Monsieur de Balan admitted that it would have been better to have remonstrated earlier, — but that that was not his fault as he was on leave. — He went on to criticize the despatch of Monsieur Hall to Monsieur de Quaade on the suppression of the Normal Budget. Monsieur de Bismarck, he said, thought it hardly came up to what Sir Andrew Buchanan had led him to expect it would, in consequence of my information. — I begged Monsieur de Balan's pardon, for Monsieur de Bismarck had, I said, distinctly told both Sir Andrew Buchanan and Monsieur de Quaade that he entirely approved the principles laid down in that despatch, and had made no objection to them whatever. — I added that in the despatch to the Diet the reserves were only alluded to in general terms, and in the most conciliatory language. —

Monsieur de Balan then proceeded to speak in laudatory terms of Monsieur de Bismarck's desire to contribute to an amicable solution of the question, but that he was thwarted by the Danish Government who, at the moment he was using his best endeavours at the Diet to smoothe matters and prevent the execution, were giving a fresh cause for provocation by their project of Constitution. He did not mean to say that the execution would take place in consequence of this Constitution, but it was no doubt an aggravation of the existing situation and made it very difficult for Prussia, who had been good enough to take upon herself the part of mediator, as it were, between the Diet and the Danish Government to give effect to her conciliatory policy. —

I replied that if the Diet intended to proceed on legal grounds the Constitution could have no influence over the execution one way or another, — if on illegal, I could understand the Constitution being made use of as a pretext, — but it could never be admitted as a justification. But, I continued, so little reason was there for supposing that Monsieur de Bismarck would object to the Constitution, that as far as I was myself concerned, I must own that I thought it would establish the very state of things which he was desirous of being introduced. In support of this I quoted a letter from Sir Andrew Buchanan in which His Excellency says that Monsieur de Bismarck's idea is that, in order to clear the ground properly for a mediation on the international question all arrangements between Holstein and the other parts of the Monarchy should cease, so that to use his (Monsieur de Bismarck's) own words an independent Denmark to the Eider, and an independent Holstein to the same river should be provisionally established. — This had not only been said, I continued, to Her Majesty's Ambassador, but also to the Danish Minister, for I had myself seen the despatch in which he had reported it. — With what show of reason therefore, I enquired, could Monsieur de Bismarck now come and accuse the Danish Government of adding to existing complications when the measure they had brought in was precisely in accordance with his own views as stated not more than three weeks ago. —

Monsieur de Balan could only reply that he was not aware that Monsieur de Bismarck had spoken in this sense, and that he must admit the contradiction between what was then said and the step he had now been directed to make. For himself he could only be guided by his official instructions. —

That of course I acknowledged, but I said since he had spoken of the conciliatory endeavours of Monsieur de Bismarck, I must inform him that, if Monsieur de Bismarck was really sincere, his views were very badly carried out by his Agent at Frankfort; for, if I was correctly informed, Monsieur de Sydow was the member of the Committee the most disposed to make difficulties, and the most violent in advocating execution.

Monsieur de Balan in forcible terms denied the truth of this, but I said such was the report made by the Danish Minister at Frankfort, and it might be worth enquiring into. —

I added that I was in possession of another piece of information which I must say was not confirmatory of the favorable impression Monsieur de Bismarck was anxious should exist as to his own proceedings, and it was this: The Danish Minister at Vienna had re-

ported that the Duc de Grammont had informed him that, having spoken to Monsieur de Rechberg on the Danish question, Monsieur de Rechberg had said that the worst enemy of Denmark was not to be found at this moment at Vienna but at Berlin where Monsieur de Bismarck was extremely irritated, having as he said been tricked (*joué*) by the Danish Government. Monsieur de Rechberg showed the Duc de Grammont a note from Monsieur de Bismarck in which he complains of the Danish Government for having offered, through Sir Andrew Buchanan, to abolish the Patent of the 30th of March, but that later they withdrew their offer. The note concluded by saying it was impossible to treat with a Government of such bad faith. —

I have the honour to inclose an extract of the report of the Danish Minister, on reading which, and coupling it with other facts, I must own that I came to the conclusion that it is not the Danish Government which has been acting in bad faith.

I have the honour [etc.].

A. Paget.

Recd. Nov. 23. — By Chancery Servant to Berlin. — For the Queen, Paris, Vienna, St. Petersburg. — Trykt i »Denmark and Germany« III 215—16.

XIV

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

No. 259.¹

Copenhagen, November 19. 1863.

Confidential.

My Lord,

I have had some conversation with my Austrian and Prussian Colleagues relative to the Constitution for Denmark, in which I have made use of the following observations with the view of inducing them to modify the effect which may be produced on their Governments by the fact of the King's sanctioning this Act. I have said that, it ought to be taken into consideration that this project had been drawn up, and brought to maturity without any participation on the part of His Majesty who, it was well

¹ No. 258 Paget til Russell 19. November indeholder kun Meddelelse om Kongens Modtagelse af Medlemmer af Rigsraadet. Trykt i »Denmark and Germany« III 217.

known, was opposed to the policy it indicated: that on ascending the Throne His Majesty had found it complete, less his signature, which, unless he was prepared to encounter a Revolution and to risk His Crown without support from any quarter, it would be impossible for Him to withhold: that they were perfectly well aware that there were no means of stemming the popular feeling on this subject at this moment; that there was no possibility of forming another Ministry which would have any chance of remaining a week in office; that moreover the Constitution in question was objectionable, or not, according to the use which might be made of it. I did not attempt to deny that its tendency under the present Government might be towards incorporation; but in the event of His Majesty changing His Cabinet, which would not be at all impossible for Him to do, when once His own position was secure, measures of a Liberal character might be introduced into Sleswig which would entirely counteract its incorporating tendencies.

As affecting the engagements of 1851—52, and the proposed International negotiations, it was no worse than the existing Constitution of 1855; for if the decision of the Conference was in favor of a Common Constitution, that of 1855 would have to be altered, just as much as the new one. It was to be hoped therefore that the German Governments would reflect on these circumstances maturely, and would at all events give the new sovereign of this country the benefit of a little time.

Baron Brenner, the Austrian Minister, seemed the best disposed to listen to these views. He said he had been from the first so opposed to the new constitution, that he could not undertake now to say much in its favor, but he promised to make a faithful report to his Government of the difficulties by which the King was surrounded. He said that once the Constitution was signed, His Majesty would be bound to the policy of the National Party, and he should not have much confidence in his ability to change His Ministers or to introduce changes in Sleswig.

I replied that I quite agreed that under present circumstances His Majesty could not think of forming a Ministry out of the "Helstat" (United Monarchy) party; but that there were men of moderate and conciliating views who were by way of belonging to the National party, but who had voted against the recent measure (I alluded to Monsieur André, formerly Minister of Finance in Monsieur Hall's administration) men of great ability, who were quite capable of forming a Ministry if called upon to do so.

I have the honor [etc.]

A. Paget.

Recd. Nov. 23.—By Chancery Servant to Berlin.— For the Queen, Paris, Vienna, St. Petersburg. — Trykt i Uddrag i »Denmark and Germany« III 217—18.

XV

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

No. 260.

Copenhagen, November 19. 1863.

My Lord,

On receipt of Your Lordship's telegram of the 17th instant, I lost no time in acquainting Monsieur Hall with its purport. I said that although Her Majesty's Government were unwilling to interfere respecting the Danish Sleswig Constitution, they were nevertheless of opinion that there would be a better chance of the international negotiation [*sic*] being effectual, if the King were to suspend his signature till they [*sic*] were concluded.

I must state to your Lordship that before the receipt of your Lordship's instructions I had been privately in communication with Monsieur Hall with the view of endeavouring to induce him to relieve the King of his embarrassing position by taking the responsibility of suspending the Act on his own shoulders. I said that his position in the Country was such that he could succeed where any one else must fail, and I urged that he would be perfectly justified in the step on account of the proposed mediation, I repeated these representations on communicating Your Lordship's instructions, and I appealed to His Excellency's patriotism and devotion to the Crown as motives for acting as I proposed.

Monsieur Hall replied that although he might be quite ready to sacrifice himself it must be on the condition that some good was to come of it. Things however had now gone so far that neither he nor any other man could act successfully counter to the public feeling. All that he and the Government could do was to endeavour to restrain the public feeling within bounds, but he sincerely trusted the King would take his decision speedily.

I have the honour [etc.].

A. Paget.

Recd. Nov. 23. — By Chancery Servant to Berlin. — For the Queen. — Paris. Trykt i kort Uddrag i »Denmark and Germany« III 218 (Nr. 255).

XVI

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

No. 261.

Copenhagen, November 19. 1863.

My Lord,

The Government is not without apprehension of some movement in Holstein, and they have taken precautions to repress it at once.

They have received information to-day of a Proclamation issued by the Duke of Augustenburg claiming the Holstein succession: they have also heard from Frankfort that several of the smaller Governments intend to support his pretensions at the Diet. His party in Holstein appears to be not without consideration.

Pending the issue of all these complications, it is well that the King should have made sure of his Danish subjects at all events.

A meeting of the Holstein Estates, with the presumed object of protesting against the succession of King Christian, was summoned in Kiel, but having been forbidden by the Police, it did not take place.

It may probably be looked for at Hamburg or in some place outside the Danish Frontier.

I have the honor [etc.].

A. Paget.

Recd. Nov. 23. — By Chancery Servant to Berlin. — For the Queen. — Trykt i »Denmark and Germany« III 218.

XVII

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

No. 262.

Copenhagen, November 19. 1863.

My Lord,

Monsieur Hall having been engaged with the King, I was unable to see His Excellency to-day for the purpose of submitting to him Your Lordship's question as to whether the Danish Government would accept the Mediation of Great Britain only, — but I informed Monsieur Vedel, the Under Secretary, of Your Lordship's enquiry and requested him to let me know Monsieur Hall's reply as soon as possible. —

I have just received a note from Monsieur Vedel saying that as the King has already accepted the Invitation to the Congress, which amongst other things will occupy itself about the Dano-

German question, Monsieur Hall is unable to give an answer to the present proposal of Her Majesty's Government before having submitted it to the King and conferred with his Colleagues. — As soon as His Majesty shall have taken a decision I am to be immediately informed.

I have the honour [etc.].

A. Paget.

Recd. Nov. 23. — By Chancery Servant to Berlin. — For the Queen. — Trykt i »Denmark and Germany« III 219.

XVIII

Sir Augustus Paget til Lord John Russell.

[No number] Most confidential.

Copenhagen, November 19. 1863.

Trykt ovenfor S. 140—143.

Det stockholmske Blodbad.

AF

KR. ERSLEV

SIDEN jeg i 1891 her i Tidsskriftet (6. R. III 127) behandlede Blodbadets Forhistorie, er der fremdraget enkelte mindre Oplysninger derom, og Emil Hildebrand har givet nøjagtige Aftryk af de to Hovedkilder, Dommen af 8. Novbr. og Domkannikernes Beretning (Svensk Hist. Tidsskr. 1918: 116). Kort efter blev hele Blodbadets Historie behandlet af Gottfrid Carlsson (sstds. 1920: 123); hans Undersøgelse giver gode Enkeltheder, men tager noget løst paa Problemerne. Helt anderledes skarpt er Blodbadet taget op af LAURITZ WEIBULL i en stor Afhandling (Scandia I, 1). Han aftrykker alle de vigtigere Kilder og underkaster dem en nøje Prøvelse; han gennemgaar Sagens hele Gang paa Baggrund af en for-tjenstfuld Udredning af, hvorledes den kanoniske Ret netop i Datiden stillede sig til Kættene, og hans Resultat er, at »Novemberdramat i Stockholm 1520 har en i meget olikartad förhistoria mot den historieforskningen tidigare tecknat« (63).

Weibulls Afhandling har ret naturligt ført mig til at tage Spørgsmaalet op til ny Prøvelse.

1. Kilderne.

Min gamle Undersøgelse havde især det Maal at kritisere Paludan-Müllers Værdsættelse af de to Kilder, hvorefter man ene skulde holde sig til Kannikernes Beretning og slet ikke

maatte tage Hensyn til Dommen. Jeg paaviste, at Beretningens tendensiøse Karakter klart godtgjordes ved, at Kannikerne ligefrem benægtede, at der var afgivet en saadan¹, skønt de selv havde været med til at udstede den endnu bevarede Dom, der er et Led i selve Blodbadets Forhistorie. Efter min Opfattelse maatte man da i første Linie bygge paa Dommen, men dog jævnsides tage Hensyn til hvad Kannikerne berettede.

Den af mig forfægtede Vurdering af Kilderne har siden vundet almindelig Tilslutning, og Weibull anfører min Afhandling sammen med et Par svenske som dem, der betegner det kritiske Gennembrud i nordisk Historieforskning (23)². Imidlertid mener han dog, at man maa gaa et Skridt videre og helt se bort fra Kannikernes Relation (hvorved vi da er naaet til et Paludan-Müllers diametralt modsat Standpunkt). Han betragter denne ikke som en Beretning, men som et Forsvarsskrift, helt behersket af en Stræben efter at fri Kannikerne for enhver Klage.

Naar Weibull bedømmer Kannikeberetningen saa strengt, ligger det allerede i, at efter hans Mening har de, da de af-fattede deres Beretning, haft liggende for sig en Afskrift af Dommen af 8. Novbr. Det mener han at kunne bevise ved Ordoverensstemmelser mellem denne og Beretningen, som

¹ Emil Hildebrand har fremdraget et Udkast til Kannikeberetningen, hvori de derom udtaler sig lidt forsigtigere, idet de siger: »ikke heller efter saadanne Spørgsmaal eller Svar, det vi kunde forstaa, efterfulgte nogen Dom eller Sententia« (anf. St. 120; Weibull 24).

² Det forekommer mig ikke, at det er ret træffende. Som det første Forsøg paa at anvende methodisk Kildekritik i Danmark maa dog vist nævnes min Oversigt over Kilderne til Dronning Margretes Historie, som fremkom her i Tidsskriftet i 1882 (5. R. III 333), ledsaget af en herpaa byggende kritisk Fremstilling af Slaget paa Falen (det fortaltes mig den Gang, at man i Historisk Forenings Bestyrelse havde været noget betænkelig ved at optage Kildeoversigten, et ganske karakteristisk Træk). Alle-rede forud var dog den ny Kildekritik punktvis blevet anvendt af Reinhardt i hans Afhandlinger, især den om Slaget ved Gamborg (Hist. Tidsskr. 4. R. III 205), og af A. D. Jørgensen, især i »Den nordiske Kirkes Grundlæggelse«.

han S. 27 f. aftrykker Side om Side. Jeg maa tilstaa, at denne Ordlighed ikke synes mig overbevisende, og jeg har svært ved at tro, at Kannikerne har haft Lejlighed til at skaffe sig en Afskrift af Dommen, og især, at de lige til Forsommeren 1523 — at Beretningen er afgivet ved denne Tid er paavist af Carlsson (anf. St. 133) — skulde have vogtet at opbevare et for dem saa farligt Aktstykke.

Imidlertid har Weibull sikkert Ret i at finde Kanniker-nes Beretning mærket af Tendens paa adskilligt flere Punkter end det ene afgørende, som jeg havde nævnt; det var jo ret naturligt, at jeg overfor Paludan-Müller nøjedes med at anføre noget aldeles ubestrideligt. Men fordi en Beretning, som stammer fra Øjevidner, er tendensiøs, har man ikke Ret til at afvise alt, hvad den siger; tværtimod er der paa Forhaand en vis Sandsynlighed for, at Vidnerne har holdt sig til Sandheden, hvor denne ikke kunde være dem til Skade personlig. Weibull har da heller ikke gennemført sin totale Afvisning af Kannikeberetningen. Han anser det for troligt, at dens Skildring af, hvorledes Kannikerne modtog Beretningen om det begyndende Blodbad, er nogenlunde rigtig, omend farvet. Men saa maa vi andre have Lov til at godkende ogsaa andre Træk som f. Ex. det, at om Onsdagen blev efter Forhandlingerne de tilstedeværende holdt tilbage paa Slottet og Bisperne Mads og Vincens endda i et særligt Værelse¹.

De andre Kilder er der ikke Grund til at komme ind paa². Kun skal jeg bemærke, at det er en underlig Miskendelse af Kildernes Slægtskab, naar Weibull 49 f. forud

¹ Saaledes ogsaa Verner Söderberg i Stockh. Tidn. $\frac{2}{3}$ 28. — Jeg kan ikke finde noget graverende i, at man i Relationen et Par Steder finder en Efterklang af Bibelsteder (Weibull 37 Anm.); det maatte fremkomme ganske naturligt hos gejstlige, der kunde deres Bibel nogenlunde udenad.

² G. Carlsson (anf. St. 130) bygger ligesom forøvrigt allerede Paludan-Müller tillidsfuldt paa, hvad Olaus Petri beretter om Onsdagens Forhandlinger. Desangaaende skal jeg nøjes med at henvise til, hvad jeg i 1891 udtalte 153 f.; bl. a. fremhævede jeg, at O. P. slet ikke vidste, at der Dagen efter blev afsagt en Kætterdom.

for Olaus Petri citerer den noget bredere Beretning hos Svaning; denne skrev jo senere end Olaus, og hvad han giver, er kun en Udpyntning af hans svenske Forgængers Skildring. Forholdet mellem de to ses nu for en ældre Tid klart i min Udgave af »Svaning-Hvitfeld 1241—1282« (udsendt i Septbr. 1928), men kan roligt overføres til Kristjern II.s Tid¹.

2. Onsdagens Forhandlinger: Gustav Trolles Anklage.

Kannikerne lader i deres Relation Forhandlingerne begynde med, at Ærkebispemundtlig fremførte sin Anklage; dette mente jeg i 1891 maatte anses for rigtigt. I sig selv naturligt støttedes det af, at saavel Kongen i sin Proklamation af 9. Novbr. taler om mundtligt fremførte Klager, som at Olaus Petri gør det samme. En yderligere Støtte fandt jeg i, at Kannikerne derefter lader det komme til et Ordskifte mellem Kongen og Gustav Trolle. Kongen spurgte, om han ikke vilde gaa paa Forlig i Sagen, hvad Ærkebispemundtlig afviste; Kongen lovede da, at ham skulde ske Fyldest efter en Ransagning her i Riget, mens han ikke vilde, at Sagen skulde endes i Rom². Nu findes der i den nedskrevne

¹ Jeg har nærmere prøvet Svanings Fremstilling af Aaret 1520; det er alt efter Olaus Petri med talrige Misforstaaelser og Udpyntninger. Et Sted citerer han dog »vore Annaler«, hvorefter der falder 20.000 i Kampen ved Upsala; hans Kilde er den saakaldte Roskildeaarbog (Rørdam: Monum. I 345). — Dog skal gøres opmærksom paa, at Svaning blandt de henrettede nævner nogle flere end Olaus Petri, og ligeledes Hvitfeld, dog andre. Jeg havde tænkt mig, at det kunde forklares ved, at der var Tilføjelser i de af de to Forfattere benyttede Haandskrifter af O. P., men jeg maa indrømme, at jeg ikke har fundet nogen Støtte herfor ved at gennemgaa de ikke faa Haandskrifter paa vort Kgl. Bibliotek, og den ene Oversættelse, der findes paa vort Universitetsbibliotek, slutter med 1510. Men vi har sikkert ikke de Haandskrifter, som Svaning og Hvitfeld har benyttet (de er nok brændt i 1728), og fra disse Tilføjelser kan i hvert Fald ikke sluttes til, at Svaning (eller Hvitfeld) skulde have en særlig Kundskab til de hemmelige Forhandlinger paa Slottet.

² Jeg bemærker, at mit Referat om, at Sagen tilforn, uden at Kongen havde modsat sig, paa Ærkebispens Vegne var fremmet i Rom, sikkert beror paa en Misforstaaelse af et »non obstante«. Carlsson 132 Noten, jfr. Weibull 34 Note.

Klage den Bemærkning: »Og staaer det mig ingenlunde til at annamme nogen venlig Forligelse af saadanne aabenbare Kættere«, og siden: »Og begærer jeg Behindring over alle deres Personer, indtil Eders Naade faar beraadet sig, hvad Ret Eders Naade er os pligtig over dem« osv.; disse Sætninger kan dog fjærnes uden noget Brud paa Sammenhængen og tør da formodes at være senere indskudt netop paa Grund af Ordskiftet (145 f.).

Denne Opfattelse af Sagens Gang har vistnok vundet alles Tilslutning. Weibull 31 vender sig derimod skarpt imod den: »All harmonisering är i historisk vetenskap vanskelig. Den för i regel till reall ohållbare slutsatser. Här är den utsluten«. Bevisførelsen svarer nu ikke til denne Imperator-tone. Det er, efter hvad der siges i Dommen, rigtigt, at et skriftligt Klagemaal fremkom om Onsdagen (jfr. herom § 3), men kan det deraf med Sikkerhed sluttes, at der ikke forud gik en mundtlig Udtalelse? Det er dog en dristig Tanke¹, og jeg fastholder min Opfattelse (143) som den sandsynligste, selv om man ikke kan naa til Sikkerhed.

Vigtigere end dette Spørgsmaal er det dog at lægge Mærke til, at Gustav Trolle beskyldte den afdøde Sten Sture og andre navngivne Mænd for at være Kættere, men hvad han fremfører af Kendsgerninger motiverer slet ikke denne Betegnelse. Herom er der Enighed mellem Weibull og mig². Jeg havde sagt (156): Gustav Trolle kalder dem »Kættere eller aabenbare Kættere, men hverken motiverer han, at de er dette . . .«. Weibull 45 siger, at de af Ærkebispen nævnte Forbrydelser nok kan være Udslag af Kætteri, »men de konstituera inte något sådant«; »Klagoskriften brast i motive-ringen för kætteri. Den är ställd på skruvar«. Det turde

¹ Weibull 25 siger: »(Gustaf Trolles) klagoskrift förelåg redan vid förhandlingarnas början«. Men hvor er Beviset for det af mig udhævede Ord?

² Ganske vist, naar man læser Weibulls Fremstilling, faar man ikke Indtryk af Enighed; tværtimod betoner han 43: »Paludan-Müller, inte Erslev, har här sett rätt«. Hvad jeg anfører ovenfor, synes dog at berettigge til at tale om Enighed.

være ganske betydningsfuldt, at det saaledes maa staa fast, at da Gustav Trolle rejste Klage for Kætteri, saa svigtede hans Bevisførelse ganske¹; det var dog denne Klage, der fik Stenen til at rulle. At han tillige sagde aabenbare Kætttere, betyder kun, at Gerningerne var almenkendte, saaledes at en nærmere Bevisførelse var unødvendig.

3. Videre Forhandlinger om Onsdagen.

Efter at Gustav Trolle havde foredraget sin Klage, foregik der adskilligt, hvorom vi veed saare lidt. Det kan dog være oplysende gætningsvis at opstille en Oversigt over Forhandlingernes Gang (jfr. Erslev 162).

Umiddelbart efter Gustav Trolles Optræden kom det til den allerede nævnte Ordveksling mellem Kongen og ham². Derefter har man antagelig drøftet, hvorledes Sagen skulde føres videre, og her kom man til det naturlige Resultat, at en gejstlig Domstol skulde udtale sig om, hvorvidt Gustav Trolle havde Ret i at betegne de af ham anklagede som aabenbare Kætttere. Saa har antagelig Kannik Mester Jon trukket sig tilbage for at nedskrive Ærkebispens Klagemaal³.

¹ Weibull mener, at Gustav Trolle selv maa have indset det; »därav utan tvivel hans ansträngningar att med orden övertona vad som brast i det reala«. Det er jeg nu ikke overbevist om.

² Weibull 47 gør opmærksom paa, at jeg har talt om Kongen (og Raadet) som Dommere i Sagen og erklærer: »En mening som denna saknar varje stöd«. Det turde nu være for meget sagt. Ærkebispens Klagemaal er ikke blot stilet til Kongen, men slutter med at begære de anklagede fængslede, »saalänge (indtil) Eders Naade faar beraadet sig, hvad Eders Naade er os pligtig overfor dem«. Paa den anden Side har jeg, hvad Weibull ikke nævner, udtrykkelig sagt, at det selvfølgelig ikke kunde falde Ærkebispens ind at bede Kongen og Raadet afgøre, om de anklagede virkelig var Kætttere, et rent kirkeligt Spørgsmaal (156). Da Weibull selv siger, at Sagen ransagedes »inför konungen och riksrådet«, synes Forskellen ikke at blive saa stor. Med Anvendelse af moderne Retsbegreber kunde man vel sige, at de gejstlige som Jury afgjorde Skyldspørgsmaalet, men Kongen som Dommer fastsatte Straffen. Faktisk gik det jo saaledes.

³ Emil Hildebrand 127 har gjort opmærksom paa, at Aktstykket af 8. Novbr. er saa stort, at det vanskeligt alt kan være skrevet samme Dag, og han anser det for tænkeligt, at Indledningen og Gengivelsen af Klage-

Medens man let kunde blive enig om Sagens formelle Behandling, maatte det gaa anderledes, da man kom ind paa Realiteterne. Det kan vel næppe være andet, end at de anklagede har henvist til Kongens Amnestibrev af 7. Septbr., hvori der var lovet Tilgivelse for netop de Ting, Gustav Trolle nu klagede over (jfr. Erslev 162). Weibull 65 f. anser vel dette for udelukket, da Løfter falder bort, naar de er givet Kættere, men man vil finde det forstaaeligt, om de verdslige ikke fandt denne Regel forsvarlig, og desuden var det jo endnu ikke fastslaaet, at de anklagede virkelig var Kættere; det skete først om Torsdagen¹.

Under Drøftelsen maa det have været, at Sammensværgelsesbrevet af 1517 kom frem. Virkningen »måste ha varit enorm. Frågan: kåttare eller inte kåttare . . . var med ens löst« (Weibull 53). Det kan jeg give ham Ret i, men naar han om mig paastaar, at jeg nærmest »bagatelliserar« Brevets Betydning (51), maa det betones, at jeg ene gør det, naar Spørgsmaalet er om, hvad det fik at betyde for Hentrettelserne (sml. ndfr. § 5), men at jeg om dets retslige Betydning udtalte, at man under Henvisning til de »utvetydige« Ord i Brevet maatte sige, at »her var Tale om en Oprørshandling ikke alene mod Sveriges Prælater og Kleresi, men mod Paven og den hellige almindelige Kirke, som Kongen slet ikke var berettiget til at love Tilgivelse for« (162 f.). Disse Ord har Weibull ikke anført; her som anden-

maalet allerede blev nedskrevet om Onsdagen. Det er i Virkeligheden ganske rimeligt, idet man derved kan forklare, at der ikke i Klagemaalet siges noget om Sammensværgelsesbrevet, som M. Jon dog pegede paa Torsdag Morgen. (I 1891 opstillede jeg en anden Forklaring 148, 151, 155).

¹ Weibull 72 betoner desuden, at den kongelige Amnesti af Rigsraadet kun var forsegleet »til Vidnesbyrd« (hvad allerede Heise i Danmarks Riges Historie og Schück i Svenska folkets historia I, 2 S. 303 har gjort opmærksom paa). Jeg tror nu ikke, at Tiden gjorde saa stor Forskel paa, om Rigsraadet talte om Vidnesbyrd eller om Samtykke, og i dette Tilfælde er der Grund til at lægge Mærke til, at »Rigets Klemme« er hængt under, hvad der synes at pege paa en Beslutning af Raadet og hvad Modtagerne havde lagt særlig Vægt paa.

steds skaber han en Modsætning til mig, som slet ikke er til Stede¹.

Drøftelsen varede længe og fortsattes af Raadet, efterat Kongen havde trukket sig tilbage, og under den maa Mester Jon have faaet Lejlighed til at forelægge den nu skriftligt formulerede Klage (foran S. 254). Efter Afslutningen fik de gejstlige ikke Lov til at forlade Slottet, men spærredes inde for Natten, Bisperne Mads og Vincens endda i et særligt Rum (jfr. S. 251); man maa deraf slutte, at der er rejst Klage ogsaa mod dem.

4. Forhandlingerne om Torsdagen: de gejstliges Sentens.

Torsdag Morgen sammentraadte de gejstlige, der skulde prøve Berettigelsen af Gustav Trolles Klage, og for dem forelagde Mester Jon det samme Klagemaal, som han havde fremført Dagen før, idet han dog nu udtalte, at skønt de anklagedes Ugerninger vel i sig selv var aabenbare nok, var de yderligere beviste med deres egen Bekendelse og frembaarne Brev², — altsaa en Henvisning til Sammensværgelsesbrevet.

Derefter drøftedes Sagen; Domkannikerne siger, at Jens Beldenak ledede Forhandlingerne, og det er rimeligt nok, siden Kendelsen vel gav Ærkebispem Ret i hans Klage, men motiverede det paa en helt anden Maade end han (frem-

¹ Brevet af 1517 førtes til Danmark og aftryktes af Hvitfeld, men er siden gaaet tabt; en Afskrift af det haves i Sten Stures Kopibog. Man veed da ikke, om alle de som Udstedere nævnte har forsegleet — bekendt er det, hvorledes Biskop Hans Brask reddede sig ved en indstukket Pergamentsstrimmel. Men efter en af Weibull først fremdraget Slutning i Brevet (53) kan der ogsaa have været flere med; der staar: »de værdige Fædre og Herrer, Biskopper og Prælater, som med os er indtraadte eller herefter ville indtræde«. Dette Brev er da som en Gummibold, der baade lader sig trykke ind og udvide. Det er dog noget farligt at gøre for meget ud af det, men saa vidt ses, har Weibull kun udnyttet det ved en Formodning om, at Vincens af Skara har hørt til dem, der senere er »indtraadt« (62).

² Weibull 55 anfører mindre korrekt disse Ord som hørende til selve Sentensen.

hævet af Weibull 56 f.)¹. Kendelsen gaar ud paa, at siden Hr. Sten »og hans fornævnte Tilhængere« i flere Aar havde været bandlyste og ikke havde villet agte paa nogen Formaning, og de tillige havde sammensvoret sig mod Ærkebispem og endog forpligtet sig til ikke at bøje sig for en pavelig Afgørelse, findes de at være skyldige i aabenbart Kætteri »efter den hellige Kirkes, Kejserens og Sveriges Lov«.

Kendelsen er meget snildt stillet op. At Sammensværgelsesbrevet godtgjorde Kætteriet, havde jo allerede M. Jon peget paa, men at de anklagede var bandlyste og ikke havde villet agte paa Formaninger, var af største Betydning. Den, der anklagedes for Kætteri og straks angrede, kunde søge Absolution (jfr. Weibull 58); denne Mulighed udelukkedes da ved Sentensen.

At Domstolen var kompetent, hævder Weibull med Rette (56, jfr. Erslev 163); men naar han tilsyneladende ogsaa finder Afgørelsen forsvarlig — om end han ikke udtaler det i saa skarpe Ord, som han ellers ynder —, synes han at have overset et væsentligt Punkt og givet en lidet overbevisende Forklaring af et andet.

Sentensen erklærer de af Gustav Trolle anklagede for Kættere paa Grund af Bandlysningen og Sammensværgelsesbrevet, men nu er det saa ejendommeligt, at kun ganske faa af de anklagede nævnes det ene eller det andet Sted. I Listen over de for Paven anklagede (Acta pontif. Dan. VI 261) nævnes først 7 gejstlige med Hemming Gad i Spidsen; 1520 nævnte Gustav Trolle ingen gejstlige. Derefter nævnes overfor Paven 7 Adelsmænd; af dem er kun to, Mogens Gren og Olaf Valraven, med 1520. Sluttelig kommer en Del borgerlige især fra Upsala; 1520 klagedes over Stockholms Magistrat som Helhed. Det er da fuldkommen uforsvarligt at sige, at de af Gustav Trolle anklagede var ramte af Pavens Bandlysning. Ikke mindre urimeligt er det dog at henvise til Sammensværgelsesbrevet; faktisk finder man jo

¹ I en vis Modsætning hertil staar, at Weibull 75 siger: Ærkebispem lod (i Dommen) kun anføre de mest graverende Omstændigheder.

i dette kun to af de Mænd, som Gustav Trolle anklagede, deriblandt atter Mogens Gren (se Tabellen hos mig 149).

Hvis dette er rigtigt, synes Kendelsen at være himmelraabende uretfærdig. Hvad har Weibull da at sige derom? Ja, Sammenstillingen med Bandlysningsbrevet er han slet ikke kommet ind paa; han nævner kun, at blandt de bandlyste er Gunder Galle virkelig blevet henrettet (62). Derimod giver han, endda i anden Sammenhæng, en Forklaring paa, at saa mange erklæredes for Kættere, som ikke var nævnt i Sammensværgelsesbrevet (62): De gejstlige havde »uden Betænkning« ført ogsaa de af Gustav Trolle anklagede, der kun var »credentes«, Tilhængere, nemlig af Kætterne fra Brevet 1517, ind under den Dom, de fældede (sml. S. 54 f.). Denne Fortolkning fremtræder hos Weibull som en ganske afgjort Sag, skønt den ikke har det mindste Holdpunkt i Sentensen, og skønt allerede Talforholdet mellem dem, der skal være Hovedmænd, og dem, der kun skal være »Tilhængere«, gør den saare usandsynlig. I hvert Tilfælde lader den sig ikke anvende paa Sentensens Henvisning til, hvem der var bandlyste, og naar det er givet, at Dommerne her har tilladt sig at lade det, der gælder for et Par, omfatte alle de af Ærkebispens anklagede, er det det eneste naturlige at anvende samme Forklaring paa Henvisningen til Sammensværgelsesbrevet¹.

5. Henrettelserne; Ansvar for Blodbadet.

Henrettelserne begyndte om Torsdagen lige efter Middag med, at de to Bisper blev henrettede²; siden fulgte Adelsmændene, sidst kom de borgerlige. Enhver veed, med hvilken frastødende Ilfærdighed man gik frem, saaledes at

¹ Paa et senere Sted (76) gør Weibull opmærksom paa, at Sentensen ikke direkte udtaler, at de dømte skulde overleveres den verdslige Magt til Afstraffelse. Er der mon ikke en Sammenhæng mellem dette og saa det, at Kongen udtrykkelig havde erklæret, at Sagen skulde endes i Riget, ikke i Rom (foran S. 252).

² At man i Strid med den kanoniske Ret ikke forud havde degraderet dem, har Paludan-Müller fremhævet, jfr. Weibull 61.

man endog nægtede Slagtofrene Skriftemaal, og hvorledes de henrettedes Lig et Par Dage efter blev brændte. Her skal kun undersøges, hvem der blev rettet og hvorfor.

Jeg havde gjort opmærksom paa, at Henrettelserne overvejende var bestemt af Gustav Trolles Klageskrift, kun i ringe Grad af Sammensværgelsesbrevet af 1517, og oplyst det ved en tabellarisk Opstilling (149). Denne kritiserer Weibull skarpt (52), men da det, der kommer ud deraf, som har Betydning, egentlig kun er, at to Mænd, ved hvem jeg havde et Spørgsmaalstegn, vistnok blev henrettede, bliver Resultatet, at af dem, der nævnes 1517, henrettedes 5 (ikke som jeg havde sagt: kun 3 eller maaske 5). Ændringen synes ikke saa overvældende stor, naar modsat de af Ærkebispens anklagede henrettedes næsten alle (naar man ser bort fra de to Kvinder)¹.

Weibull anfører rigtigt (61), at det for mig stod som en Gaade, hvorfor adskillige Personer, der ikke var optaget i »sententian«, blev henrettede. Han svarer: »Det lader sig ganske sikkert konstatere, under hvilket Synspunkt den exekverende Magt selv betragtede og vilde have betragtet Udvidelsen af Henrettelserne«, og saa henvises til, at Kongen i sin Proklamation af 9. November gav det Skinnet af, at ingen andre blev henrettede end de i Sentensen optagne. Dette synes jo ikke at løse Gaaden, men W. fortsætter med, at ligesom de gejstlige havde henført »credentes« under den af dem fældede Dom, har Kongen nu henført ogsaa andre under Dommen, »endast de av samma grunder var notoriska kåttare«. Heri er da slet intet, der kan konstateres »ganske sikkert«, men blot den selvsamme Slutmaade, som er belyst foran S. 258, og som synes mig ganske uforsvarlig. Hvorfra veed W. i øvrigt, at Erik Abrahamson (Lejonhufvud) og Erik Knutson var notoriske Kætttere? Det synes kun at kunne bero paa en Slutten tilbage fra den af ham givne Forklaring, altsaa en Gætning i anden Potens.

¹ I min Tabel er ved Peder Smed glemt den Streg, der betyder henrettet (jfr. ned. Linie paa Siden).

Jeg havde spurgt: Hvorfor skaffede Kongen sig dog ikke i det mindste en Dom over disse andre? Weibull 62 anerkender, at en særskilt gejstlig Sententia burde have foreligget, men han gør den vigtige Tilføjelse, at de to Bisper, Kongen lod henrette, tilhørte et andet Retssamfund, over hvis Tærskel ingen verdslig Myndighed naaede (63), hvad han sikkert har Ret i. Men denne Betragtning gør den tidligere Forklaring paa Kongens udvidede Fortolkning end mindre sandsynlig, og Weibull kunde om de verdslige Herrer godt have sagt det samme, som han sluttelig siger om Grunden til de to Bispers Død: »Ingen vet det« (83).

I Slutningen af sin Afhandling (73 ff.) undersøger Weibull, hvem der egentlig er Ophavsmand til Blodbadet, og faar ud, at det er Ærkebisp Gustav Trolle, hvad han yderligere støtter ved en Karakteristik af Kristjern II, hvorefter denne ingenlunde var den stærke Mand, som Allen har skildret, tværtimod ganske afhængig af sine Omgivelser¹.

I 1891 skrev jeg: »Ingen vil vel vove at afgøre, om det er onde Raadgiveres Indskydelser, der har virket mest, eller Kong Kristjernes egen lidenskabelige og hensynsløse Karakter« (165). Det har i den siden hengaaede Tid vist sig, at der er mange, der har ment at kunne afgøre det, snart i den ene, snart i den anden Retning; ingen har dog udtalt sig med større Sikkerhed end Weibull, og endda maa man erindre, at han helt underkender Domkannikernes Beretning. M. a. O., han maa for at naa frem saa godt som ene bygge paa Dommen af 8. November og det deri optagne Klageskrift. Det synes mig paa Forhaand givet, at man ikke gennem en saadan officiel Kilde kan naa en sikker Afgørelse af, hvem der egentlig var den drivende Kraft.

¹ Det er interessant hermed at sammenligne, hvad Paludan-Müller udtalte om Kongens Karakter i et Brev, han sendte Allen 1867. Det er fremdraget af Ellen Jørgensen (Hist. Tidsskr. 9. R. V 444 f.), men først paa et Tidspunkt, da Weibull havde skrevet sin Afhandling.

Imidlertid, opfattet som Formodning, mener jeg, at der er meget, der taler for Weibulls Opfattelse om Gustav Trolles afgørende Rolle. Ved Siden af ham maa jeg dog fremhæve Jens Andersen Beldenak, hvis det, som rimeligt synes, er ham, der har været Mester for Sentensen (foran S. 256); dennes paa et dobbelt quiproquo hvilende Afgørelse, at netop de af Trolle anklagede var aabenbare Kætttere, blev dog det egentlige Grundlag for Henrettelserne. Men Kongen gik ud over den, og i hvert Fald ved Henrettelsen af de to Bisper (og snart efter ogsaa af Hemming Gad) har selv Weibull opgivet at finde Grunden; her kan man maaske gætte paa Indflydelse af Didrik Slaghæk.

6. Til Afslutning.

Paa det Sted, hvor Weibull omtaler det kritiske Genembrud ved min Afhandling (23), peger han ogsaa paa, hvad der den Gang fattedes, og han nævner her i første Linie »Interpretationen af Dokumenter«. Man tør deraf slutte, at han mener, at hans egen Styrke ligger paa det Punkt (sml. 41 øv.). Det vil ogsaa af det foregaaende ses, at han giver mange nye Fortolkninger, men tillige, at jeg ikke har kunnet godkende dem; de synes mig gennemgaaende meget kunstlede og lidet sandsynlige. Jeg skal her nævne et Eksempel endnu, som er ret typisk.

S. 5 f. fortæller Weibull, at overfor Rigsraadet deducerede en Udlænding, Dr. Sucket, og Bisp Jens Andersen Beldenak, at Kristjern II havde arvelig Ret til Sverige »efter Kong Eriks skrevne Lov«. Andre vilde nu mene, at det er en af de mange letsindige Paastande, der fremsættes af Politikere, saa vist som »Kong Eriks Lov«, den svenske Landslov, netop holder paa, at Sverige er et Valgrige. Ikke saaledes Weibull. Han siger: »Den skrevne Lov, de paaberaaber sig, maa have existeret i en eller anden Form; Begrebet St. Eriks skrevne Lov maa have haft et andet og videre Omfang«. Og stolende paa dette dobbelte »maa« finder han ud, at der maa være ment Kalmartraktaten af 1397,

som bestemmer, at hvis Kongen har en eller flere Sønner, skal en af dem vælges til Konge over alle tre Riger. Altsaa en Bestemmelse, der heller ikke fastslaar Rigerens Arvelighed, »maa« være den, som de to Herrer betegner som Kong Eriks skrevne Lov¹.

Har Weibulls Fortolkninger ikke overbevist mig, saa gælder det samme hans Kildekritik (jfr. § 1); han er her som i øvrigt ogsaa i andre Arbejder altfor stiv og dogmatisk, fører et Slagsværd, hvor en bøjelig Kaarde vilde gøre bedre Virkning. Alt dette har ført til, at jeg ikke paa noget væsentligt Punkt har ment at have Grund til at ændre den Opfattelse, jeg fremsatte for næsten 40 Aar siden. Ved min nye Gennemgang af Spørgsmaalet er jeg desuden kommet nærmere ind paa en Værdsættelse af selve Kætterdommen (§ 4) og har derved paavist dens fuldstændige Uforsvarlighed.

Om jeg har Ret i det ene og andet, maa nu andre bedømme; det har glædet mig at se, at de svenske Historikere, der har udtalt sig om Weibulls Afhandling, heller ikke har følt sig synderlig overbeviste.

Juni 1928.

Da jeg lagde sidste Haand paa denne Afhandling, kendte jeg af svenske Udtalelser kun Söderbergs (foran S. 251); nogle andre, som allerede forelaa, var tilfældigvis ikke kommet mig i Hænde. Jeg nævner Sandströms Afhandling i Svensk Hist. Tidskrift 1928: 33, Georg Landbergs i Nordisk Tidskrift 1928: 265 og Nils Ahnlund: Kring Stockholms Blodbad i Svensk Tidskrift, hvoraf Forf. har været saa venlig at sende mig et Særtryk, hvori der er tilføjet Noter.

Sandström har optaget Hvitfeldts og Paludan-Müllers Hypothese om, at Kætterdommen ikke er udstedt 8. Novbr. men senere. Hvad han har at anføre for denne Antagelse, synes mig dog overmaade svagt: 1. Dommens ufuldstændige Besegling, idet de sidste Segl fattes og der end ikke er gjort Indsnit til deres Anbringelse. Men bliver det lettere forklarligt ved en senere Udstedelse? Det

¹ Kuriøst er det, at Weibull tilføjer, at man hidtil har »förbisett«, at Traktaten er et Kompromis. Hvis man vil efterlæse, hvad jeg siger derom i min »Dronning Margrethe« S. 232 f., vil man finde dette fremhævet saa stærkt det overhovedet er muligt, blot at Ordet Kompromis ikke er brugt. Og selve dette Ord findes hos Schück: Svenska folkets hist. I, 2 S. 193.

ligger dog nær, at netop Henrettelsernes Begyndelse har standset Beseglingen. 2. Visse stilistiske Forhold, der synes at pege paa, at Mester Jon har arbejdet efter et Forlæg. Men atter: hvorfor skal det tyde paa en senere Udfærdigelse? Det er jo rimeligt nok, at M. Jon har gjort Notitser under Gustav Trolles mundtlige Fremsættelse af sin Klage 7. Novbr., og da den skriftlige Klage blev udfærdiget meget hurtigt (jfr. S. 254), er det ikke saa underligt, at Formuleringen ikke er blevet helt korrekt. 3. Endelig mener Forf. at finde en vis Overensstemmelse med Kongens senere Undskyldningsskrivelse til Paven. Det er ikke let at faa Øje derpaa, og overhovedet, hvis Kætterdommen var udfærdiget senere, skulde man dog vente, at den nogenlunde dækkede de virkelig udførte Henrettelser, hvad jo ikke er Tilfældet (jfr. Erslev 141 Noten).

Modsat synes Beviserne for, at Kætterdommen virkelig er udfærdiget 8. Novbr., meget stærke, først og fremmest det, at Kongen Dagen efter i sin Proklamation taler om en Dom af Bisper, Prælater o. s. v., hvorefter de anklagede er Kættre og Bandsmennesker.¹ Dertil Domkannikernes Relation: de vil vel ikke være ved, at de har været med at udstede en Dom over bestemte Personer — hvad de endda i deres Klade ikke siger helt bestemt —, men de omtaler en theoretisk Afgørelse, hvorefter de, der sætter sig op mod Paven, er Kættre. Hvis virkelig selve Dommen var udfærdiget senere, hvor naturligt havde det ikke været, om de (og særlig Jørgen Tureson, der har beseglet) havde omtalt det som et godt Bevis paa, hvor uretfærdigt Kongen havde handlet ved uden Dom at være skredet til Henrettelserne (Forf. siger nok S. 42 Note, at J. T.s Tavshed derom »i Betragtning af Omstændighederne synes forklarlig«, men en saadan Antydning er virkelig ikke tilstrækkelig, jfr. allerede Erslev 141).

Paa Landbergs og Ahnlunds Afhandlinger skal jeg ikke komme nærmere ind; de er anlagte efter helt andre Linier end min Opsats; men jeg tør vel sige, at de langt oftere mødes med mig end med Weibull. Ahnlund har med god Grund ikke sluttet sig til Sandströms Formodning om Kætterdommens Antedatering. Han mener ligesom jeg, at man ikke skal tillægge Amnestibrevets Besegling „til Vitterlighed“ synderlig Betydning, men naar han henviser til, at Kongen besegler et af ham alene udstedt Brev »til ydermere Forvaring« og Kristine Gyldenstjerne m. fl. et »til Vidnesbyrd«, passer det ikke som Analogi.

¹ Der kan ogsaa mindes om, at Reimer Kock omtaler Dommen og (rigtigt) har hørt, at en Sortebroder var med til at afsige den (SRS. III, 1 S. 271).

Den 6. internationale Historikerkongres i Oslo.

14.—18. August 1928.

I 1900 afholdtes i Paris en Kongres for sammenlignende Historie og i 1903 den første almindelige internationale Historikerkongres. I den følgende Tid mødtes Historikerne 1908 i Berlin og 1913 i London. Den 4. Kongres var bestemt til St. Petersburg i 1918, men blev forhindret ved Verdenskrigen, den 5. — men ufuldstændige — Kongres afholdtes i Bruxelles i 1923.

Selv paa Møderne inden 1914 havde de nationale Mod-sætninger øvet deres Virkning. Paa Berliner kongressen, som samlede næsten 2000 Deltagere, beskæftigede man sig i høj Grad med det uheldige Forhold, at kun ganske enkelte Franskmand gav Møde. I 1923 var Mindet om det store Sammenstød saa levende, at Centralmagternes Historikere blev holdt udenfor. Fra adskillige af de neutrale Lande, f. Eks. Sverige og Danmark, mødte næsten ingen. Alle erkendte, at denne Stilling var uholdbar. Både forud for og under Bruxelles-Mødet førtes en Række Forhandlinger, som havde til Formaal at muliggøre en Samvirken mellem alle Landes Historikere. Den officielle norske Repræsentant, Professor Halvdan Koht mødte, efter Aftale med nordiske Kaldsfæller, ligefrem med den Opgave at arbejde hen til, at den næste Kongres fik en almindelig international Karakter, og overbragte Indbydelsen til dens Afholdelse i Oslo. Tanken støttedes særlig af engelske og amerikanske Forskere. Kongressens Bureau, ledet af Belgieren Henri

Pirenne og suppleret med Halvdan Koht og Østrigeren A. Dopsch arbejdede videre med Sagen og forberedte Organisationen af en fast international Historikerkomité, som ikke alene skulde tilrettelægge de store Kongresser, men tillige samle de forskellige Landes Historikere om større Fællesforetagender af praktisk Betydning for deres Videnskab. Som tidligere omtalt her i Tidsskriftet¹, førte disse Bestræbelser — i Maj 1926 — til Dannelsen af Comité international des sciences historiques.

Efter Komitéens Beslutning og under dens Auspicer holdtes derefter 14.—18. August 1928 den 6. internationale Historikerkongres².

De almindelige Historikerkongresser kan antagelig nu betragtes som en fast og regelmæssig tilbagevendende Begivenhed indenfor den historiske Verden. Femaarsterminen er hidtil bleven opretholdt og vil forhaabentlig ikke blive forandret. Fra forskellig Side er der ytret Ønske om en hyppigere Sammentræden. Det store Apparat og de betydelige Udgifter vil dog sikkert stille sig i Vejen for dets Opfyldelse. De historiske Videnskabers Fremskridt er heller neppe saa hurtige og omfattende, at der er Trang til at give Forskerne forøget Lejlighed til at fremlægge og drøfte deres Resultater. Ogsaa de mange Særkongresser — Sammenkomsterne i de enkelte Lande, de nordiske Møder og Specialistkongresserne — kræver deres Tid og Plads. De store internationale Kongresser har deres Mission og gør deres Nytte. For det egentlige videnskabelige Arbejde er dog vistnok de mindre Særmøder mere frugtbare. Bestræbelserne bør derfor ledes af lige Hensyntagen til begge

¹ 9. R. V 111 ff.

² Beretninger om Mødet er hidtil fremkommet bl. a. i Svensk hist. Tidskr. 1928: 361 ff. (ved Carl Hallendorf), i Revue des Etudes Historiques Oktbr.-Decbr. 1928 (ved Michel Lhéritier), i American historical Review Jan. 1929 (ved J. F. Jameson), i Historische Zeitschrift CXXXIX 313 (ved Reincke-Bloch), i Revue de Synthèse historique XLVI (ved Henri Berr) og i Revue historique de droit français et étranger. 1928: 441 ff. (ved Olivier Martin).

Mødeformer. Baade de almindelige Kongresser og de mere specielle vilde ganske sikkert lide Skade, om Terminen skulde blive forkortet.

Oslo-Kongressen fandt overordentlig Tilslutning. Deltagerlisten indeholdt 1060 Deltagere fra 40 Lande. I Virkeligheden gav kun 950 Møde. Højst stod selvfølgelig Norge med 273, hvoraf 81 var Studenter, som var medvirkende ved Arrangementet; derefter kom Frankrig med 132 og Tyskland med 121; fra England var der 56 og fra U. S. A. 51. Polen sendte 40, Italien 28, Sverige 30, Østrig 23 og Holland 21 Deltagere. Selv for Tyrkiet og Ægypten, Argentina, Brasilien, Chile og Uruguay, Syd-Afrika og Japan mødte der Repræsentanter. Fra Danmark kom der 34. Officielle danske Repræsentanter var Prof. Knud Fabricius (for Regeringen og Universitetet), Prof. Aage Friis (for Videnskabernes Selskab) og Dr. phil. P. Munch (for Institutet for Historie og Samfundsøkonomi). Fællestallet giver et Indtryk af Deltagelsens Omfang, de enkelte Tal et Billede af Kongressens internationale Sammensætning. Utvivlsomt var der dem blandt de forskellige Landes Deltagere, paa hvem man kan anvende Betegnelsen »Turister«. Det langt overvejende Antal var dog arbejdende Historikere. Nogen Grund til for Fremtiden at begrænse Tilgangen foreligger ikke. Ganske bortset fra, at det vilde vise sig praktisk uigennemførligt.

Programmet omfattede oprindelig ca. 450 Foredrag og Meddelelser. Adskillige faldt imidlertid bort. Virkelig holdt blev kun 307. Selvfølgelig kan det ske, at Foredragsholdere faar »lovligt« Forfald. Af og til havde man dog Indtrykket, at en Anmeldelse ikke altid var bleven betragtet som et Tilsagn, der skulde gyldig Aarsag til at frafalde. Det vil sikkert blive en fremtidig Opgave for de nationale Komitéer at gøre deres til, at Programmet kan gennemføres. Af Foredragene holdtes 160 paa Fransk, 85 paa Tysk, 45 paa Engelsk og 17 paa Italiensk. Skandinaverne delte sig nogenlunde lige- ligt. Af Danskerne talte 1 paa Fransk og 2 paa Engelsk.

Om Kongressens praktiske Tilrettelæggelse og Gennemførelse har der med Rette lydt mange Lovord. Præsidenten, Prof. Halvdan Koht og Generalsekretæren, Lektor Hakon Vigander trak det største Læs. Med Løsningen af det vanskelige Indkvarteringspørgsmaal synes der at have været almindelig Tilfredshed, over Byens Fest paa Aggershus Fæstning og navnlig over de store Udflugter rundt i Norge, som afsluttede Mødet, skal der have været idel Begejstring. Kun paa et enkelt Punkt glippede Arrangementet. I Sektionerne lededes Forhandlingerne af stadig skiftende Præsidenter. Da det var næsten umuligt at forudse, naar hver enkelt skulde træde i Funktion, passede det, at Foredragsholderne selv maatte tage Ledelsen i deres Haand. For Tilhørerne var det en væsentligere Ulempe, at det i mange Tilfælde var umuligt at beregne Tidspunktet for de forskellige Foredrag.

En særlig Ære tilkommer Prof. Halvdan Koht for den Fasthed og Takt, Utrættelighed og Verve, hvormed han ledede Kongressens Forhandlinger, forebyggede Mislyd og fandt Vejen gennem alle Vanskeligheder.

Selvfølgelig var der Modsætninger. Andet vilde være utænkeligt. Desto stærkere maa det understreges, at man fra alle Sider viste den redeligste Vilje til at mødes i fælles Stræben og Samarbejde. I enkelte Kommentarer og Mødeberetninger er det bleven fremhævet¹, at Historikerne fra forskellige Stats- og Sproggrupper har været tilbøjelige til ved Masseopbud af Deltagere og Foredragsholdere at betone deres nationale Indsats. Mod en Kappelstrid af denne Art vil der dog neppe kunne rettes begrundede Indvendinger. I det lange Løb vil alle Parter ogsaa erkende, at det ikke er Foredragenes Mængde, men Betydning og Værdi, som betinger Resultatet.

Fra en enkelt Side — i Tyskland² — er det bleven hebrejdet Kongresledelsen, at Verdenskrigens Emner — og

¹ Se f. Eks. Walter Goetz i Frankfurter Zeitung $\frac{1}{2}$ 1928 Nr. 653.

² Paul Herre: »Oslo« i »Die Kriegsschuldfrage. 1928: 1053 ff.

saa med de tyske Komitémedlemmers Tilslutning — blev udelukket fra Dagsordenen. Med fuldkommen Uret. Ganske bortset fra, at »die Kriegsschuldfrage« er et politisk Spørgsmaal — det videnskabelige Problem er Krigsaarsagerne — vil næsten alle anerkende Nødvendigheden af denne Afgørelse. Man kan beklage, at den gensidige Forstaaelse mellem Folkene endnu ikke er saa udviklet, at en Fællesforhandling om samtlige historiske Problemer er mulig. Foreløbig maa man affinde sig med dette Forhold og glæde sig over, at der er tilstrækkelig mange og store Opgaver for det internationale Samarbejde.

Kongressens første og sidste Dag optoges af store Fællesmøder med Foredrag af Historieforskningens Koryfæer og Repræsentanter for de store Nationer, Halvdan Koht, Brandt, Pirenne, Holland Rose, Dopsch og Volpe, Kidder, Pokrowsky og Zelinski, Baudrillart og Jørga. Den grundige og nøgterne Historieforskning havde sine Ordførere saavel som Dyrkerne af vidtspændende Synspunkter og Paralleler. Ogsaa en Retorik, som ellers er forladt indenfor moderne Historieforskning, fandt sin Repræsentant.

Tre af Mødedagene var forbeholdt Arbejdet i de 15 Sektioner: 1. De historiske Hjelpevidenskaber, Arkivvæsen og Tekstpublikation, 2. Arkæologi og Forhistorie, 3. og 4. Oldtidens Historie, Orienten, Grækenland og Rom, 5. Middelalderen (derunder de byzantinske Studier), 6. Europas nyere Historie, 7. Amerikas Historie, det yderste Østen og Kolonisationens Historie, 8. Religions- og Kirkehistorie, 9. Retshistorie og Statsinstitutioners Historie, 10. Økonomisk og social Historie, 11. Videnskabernes Historie og Litteraturhistorie, 12. Kunsthistorie, 13. Den historiske Metode, 14. Historieundervisningen og 15. De nordiske Folks Historie. Særlige Møder var forbeholdt Befolkningsspørgsmaal, Nationalitetsspørgsmaal, den historiske Geografi og Militærhistorie, Medicinalhistorie og Ikonografien.

Et stateligt Bind paa 404 Sider: *Resumé des communi-*

cations présentées au Congrès (Oslo 1928) giver et Indtryk af Foredragenes Mængde og brogede Indhold.

Vistnok fra alle Sider blev det erkendt, at der blev holdt for mange Foredrag. Adskillige Specialiteter kunde uden Skade være henvist til de forskellige Særkongresser, andre havde deres naturlige Plads i lokale og faglige Tidsskrifter. Selvfølgelig bør man altid hævde den videnskabelige Ytringsfrihed; sikkert er det dog, at Lederne af Fremtidens internationale Historikerkongresser — og navnlig deres nationale Hjælpekomitéer — maa tilstræbe nogen Begrænsning.

Selv for den flittigste Kongresdeltager vil det være en umulig Opgave at gøre Rede for Stævnets videnskabelige Betydning og fremhæve netop de Foredrag, som havde den største Interesse. Mødet syntes at tyde paa, at ingen Enkeltmand i Øjeblikket træder Veje, som ved Metode, Opfattelse eller Viden aabner den historiske Videnskab nye Vidder. Belgieren Pirenne og Russeren Rostovtzeff var maa-ske dem, som i særlig Grad samlede Opmærksomheden om deres Person og Forskning. Indenfor nyere europæisk Historie synes det at være Nationalitetsspørgsmaalet og de økonomisk-sociale Synspunkter, som fanger Interessen. Mange var enige om, at Hermann Onckens Foredrag: *Deutsche geistige Einflüsse in der europäischen Nationalitätenbewegung des 19. Jahrhunderts* var et af Mødets bedste.

Af danske Historikere blev der holdt Foredrag i Sektionen for Oldtidens Historie af Prof. Knud Fabricius om »Landed Property of the Hittites in the 2nd Millenary B. C. (šahhan and luzzi), i Sektionen for historisk Metode af Dr. phil. P. Munch om »L'organisation de l'étude de l'histoire du 20e siècle«, og i Sektionen for nordisk Historie af Museumsinspektør, Dr. phil. Poul Nørlund om »The Medieval Norsemen in Greenland in the Light of the latest Danish Excavations«.

En Række »Voeux« udtrykte Sektionernes Ønsker og blev henvist til den faste Komité.

Adskillige af dem drejede sig om praktiske Spørgsmaal. Historikere fra de mindre Lande vil særlig bemærke Anmodningen om at finde Veje og Midler til at faa Bøger og Afhandlinger, oprindeligt offentliggjort i de smaa Sprog-samfund, publiceret paa et Verdenssprog. Det kan tilføjes, at Komitéen allerede har taget dette Anliggende under Overvejelse. Endnu vanskeligere vil det være at faa virkeliggjort Forslaget om at tilvejebringe et »Office«, som mellem de forskellige Lande kan skaffe interesserede Forskere Oplysninger af Betydning for deres Studier. En af Resolutionerne fremdrog Spørgsmaalet om Holdbarheden af Papiret og Blækket, som anvendes i vor Tids administrative Akter, en anden krævede Reglementer fastsat for Administrationspapirernes Aflevering til Arkiverne, medens en tredje henledte Opmærksomheden paa Arkivalier, som har Betydning for Handelens og Skibsfartens Historie. Adskillige »Voeux« indeholdt Forslag om videnskabelige Fællesforetagender: Om Udforskningen og Udgivelsen af Malteserordenens Arkiver, af et Corpus philosophorum medii aevi, af Humanistkorrespondancerne og af Universitetsmatrikler. Særlige Studiekommissioner ønskedes nedsat for Tilvejebringelsen af en Bibliografi vedrørende det middelalderlige Pavedømme og for Udforskningen af det 18. Aarhundredes oplyste Enevælde, af Aarsagerne og Oprindelsen til de store Opdagelser, om Bank- og Kreditvæsenets Historie fra det 15. Aarhundrede til 1815, for Emner vedrørende den historiske Geografi og for »les phénomènes démographiques«. Literaturhistorikerne ønskede en Kommission, som skal tilvejebringe et kronologisk Repertorium og forskellige Haandbøger; Ikonograferne anbefalede ligeledes at skabe et Midtpunkt for Varetagelsen af deres Interesser. Et Par af »Ønskerne« lagde Vægt paa mere Specialisering ved Sektionsinddelingen for de fremtidige Kongresser, medens

andre i almindelige Vendinger betonedede Værdien af et intensivt internationalt Samarbejde.

Forskellige Kommissioner er i Forvejen bleven nedsat og delvis i Virksomhed: Vedrørende den internationale Komité's regelmæssige Publikationer — bl. a. et »Bibliothèque internationale d'histoire universelle et comparée« —, angaaende Historieundervisningens Indstilling overfor Videnskabens Resultater og Udrensning af nationalistisk Tendens, for Udgivelsen af Bibliografien, af Diplomater og af Forfatningslove, for en Bibliografi vedrørende den periodiske Presse, for Revisionen af kronologiske Lister og for Ikonografien. I den førstnævnte har Danmark en Repræsentant, Prof. Aage Friis, som er bleven valgt til dens Formand. Et enkelt af Kongressens Forslag er allerede bleven gennemført: Nedsættelsen af en Kommission for Udforskningen af den oplyste Enevælde. Ogsaa i denne er der et dansk Medlem: Raadstuearkivar Axel Linvald.

Forud for og efter Afslutningen af Kongressen samledes Medlemmerne af den internationale Komité til Drøftelse af dens Anliggender¹. Forhandlingerne drejede sig om de planlagte Fællesforetagender, navnlig den internationale Bibliografi og Diplomaterne. Til Mødested for Komitéens næste Sammenkomst blev fastsat Venezia (Maj 1929), medens der for 7. internationale Kongres i 1933 forelaa en Indbydelse til Varzawa, der enstemmig blev modtaget. Som Komitéens Præsident genvalgte Halvdan Koht, medens Bureauet kom til at bestaa af Vicepræsidenterne Dembinski og Dopsch samt Medlemmerne Brandi, de Sanctis, Susta og Temperley. Som Generalsekretær genvalgte Lhéritier, som Kasserer Waldo G. Leland.

---

¹ Jvnf. 9. R. V 530 f.

Den danske Komité for Historikernes internationale Samarbejde modtog efter Kongressens Afslutning — 26. og 27. August — en Række af Deltagerne som Gæster. 141 havde modtaget Indbydelsen. Fra Frankrig kom 70 Historikere, fra Tyskland 10. Belgien, Italien, Polen og U. S. A. mødte hver med 8 Repræsentanter, England med 6 og Østrig med 5. Den første Dag var de Ny Carlsberg Fondets Gæster ved en Reception paa Glyptoteket, hvor Museumsdirektør Fr. Poulsen gav dem Oplysning om denne Samling og dens Stifter; den følgende Dag var der arrangeret Udflugt over Bernstorff til Kronborg, Fredensborg og Frederiksborg, hvor Professor Aage Friis og Museumsdirektør, Dr. Beckett gav Vejledning og Prof. A. B. Drachmann holdt Foredrag om Carlsbergfondet og dets Betydning for dansk Videnskab, medens Museumsdirektør M. Mackeprang talte om Museets Virksomhed og derefter var Vært ved en Middag, givet af Museets Bestyrelse. Danske Talere udtrykte ved de forskellige Lejligheder Glæden over at se saa mange fremstaaende udenlandske Historikere som Landets Gæster, medens Repræsentanter for de sidste udtrykte deres Tilfredshed over i et andet af de nordiske Lande at faa Lejlighed til at fortsætte Samværet fra Oslo og betonedede Værdien af den nordiske Indsats i det internationale historiske Samarbejde.

AXEL LINVALD.

Smaastykker og Oversigter.

1.

Jacobus de Dacia, en landflygtig Graabroder fra Reformationstiden.

Af P. D. Steidl.

Den 8. Maj 1552 møder os for første Gang i et Dokument et Navn, der har mere end almindelig Interesse for os. Under denne Dato skrev nemlig Franciskanerkustoden fra Mechoacán i Mexico, Fr. Angelus de Valencia, et Brev til Kejser Karl V fra Guadalajara, og Brevet er medundertegnet af Kustodens 4 Definitorer eller Raadgivere, Alfonso de Rozas, Antonio de Segovia, Iuan de Armellones og »Frai Jacobo de Dacia, diffinidor«¹.

Tolv Dage senere, den 20. Maj 1552, finder vi Jacobo de Dacia's Navn under en lignende Skrivelse².

I 1558 udgav Franskmænd Maturino Gilberti i Mexico sin Bog: *Tesoro Espiritual en lengua de Mechuacán*, en el cual se contiene la doctrina cristiana y oraciones para cada dia, y el examen de la conciencia, y declaración de la Misa³. Ogsaa i denne Bog støder vi forskellige Gange paa Broder Jakobs Navn. Folio 4 findes Ærkebiskoppen Montúfars Imprimatur, dateret 10. August 1558. Ærkebiskoppen erklærer, at han stoler paa Censorerne, da han ikke selv forstod Sproget. Som Censorer fungerede Augustinerpateren Alonso de la Vera Cruz, Franciskaneren Jacobus Dacianus og de to Sognepræster Diego Perez Gordillo og Francisco de la Cerda. Folio 5 staar Provincialen, Francisco de Torals Approbation, som atter støtter sig til nævnte Censorer. Om Fr. Jacobo Daciano faar vi at vide, at han den Gang var Guardian i Tzintzuntzán. Folio 6 følger endelig Jacobo Daciano's paa Latin skrevne Approbation.

¹ Cartas de Indias. Publicadas por primera vez el Ministerio de Fomento. (Madrid 1877) 103—118. Tavle V.

² Icazbalceta: Nueva colección de documentos para la historia de México. (Mexico 1889) 216—219.

³ Bibliografía Mexicana del Siglo XVI. Primera Parte. Catálogo razonado de libros impresos en México de 1539 à 1600. Con biografías de autores y otras ilustraciones por Joaquín García Icazbalceta. (Mexico 1886) 88.

Mere siger en anden Bog af samme Forfatter, der blev trykt det følgende Aar (1559)¹: »Diálogo de doctrina cristiana en la lengua de Mechuacán. Hecho y copilado de muchos libros de sana doctrina por et M. R. P. Fr. Maturino Gilberti de la Orden del Seráfico Padre S. Francisco. Trata de lo, que ha de saber, crear, hacer, dexar y abhorrecer el cristiano. Va preguntando el discipulo al maestro« som folio III indeholder de to Censorer, Fr. Alonso de la Vera Cruz's og Fr. Jacobo Daciano's Approbationer. Sidstnævnte roser Bogen meget og siger, at han ved nøjagtig Gennemlæsning ikke havde fundet en eneste Fejl i Bogen, »og da han allerede i 16 Aar havde prædikeret i Landet og uddelt de hellige Sakramenter«, mente han at forstaa Sproget. Deraf fremgaar, at Jacobus kom til Mechoacán i 1543.

Denne Jacobus Dacianus var altsaa Indianermissionær i Mexico. At han ikke blot kunde skrive Bogapprobationer, men var en af de førende Mænd, viser hans Manuskripter, hvori han med Liv og Sjæl kæmpede for sine elskede Indianere. At han i Stridens Hede indtog en Særstilling blandt sine Medbrødre, gør hans Skrifter endnu mere interessante. Jacobus Dacianus er ligefrem en Pioner i Missionshistorien. Indianerne i Mexico var de første »Vilde«, den civiliserede Verden stødte paa. Et helt nyt Problem forelaa nu. Skulde disse »Vilde« behandles som Mennesker eller Dyr? Der gaves saadanne, som paastod det sidste. Missionærerne bekæmpede dette Standpunkt, men de vovede kun at meddele dem Daaben. For de mere ophøjede kristne Sandheder var de ifølge deres Opfattelse ikke modne endnu. Provincialkoncilier forbød derfor ligefrem at meddele den hellige Kommunion til Indianerne. Herimod optraadte, som vi senere skal se af Biografierne, Jacobus Dacianus. Imod al Praksis vovede han at give sine Indianere den hellige Nadver. Ingen Franciskaner, ingen Augustiner havde hidtil vovet det. Jacobus talte saa længe Indianernes Sag, at man tillod ham et Forsøg paa hans eget Ansvar. Og han fik Ret. Det varede ikke længe, inden alle fulgte hans Eksempel.

Men Jacobus vilde opnaa endnu mere for sine Indianere. Han ønskede, at de dueligste og bedste af dem skulde have Adgang til Ordensstanden og Præstedømmet, men fik derved alle sine Medbrødre imod sig. Franciskanerne havde en Ordenskonstitution, der gik ud paa, at ingen Indianer eller Mestits kunde indtræde i Ordenen. Og skulde imod al Forventning alligevel en saadan Optagelse finde Sted, skulde den ikke have

¹ Icazbalceta: Bibliografía Mexicana 89.

nogen Retskraft. Endog en Spanier, der var født i Mexico, kunde meget vanskelig finde Optagelse i Ordenen. Det første mexikanske Provincialkoncil i 1539 bestemte, at en Indianer eller Mestits blot kunde modtage de lavere Vielser. Det var denne systematiske Udelukkelse, der bekæmpedes af Jacobus Dacianus. Skønt han stod helt alene, vilde han alligevel tage Kampen op og skrev derimod. Saaledes fremkom hans »Declamacion del Pueblo Bárbaro de los Indios, que habiendo recibido el Bautismo, dexan recibir los demas Sacramentos«. Manuskriptet fik af Provincialen intet Imprimatur og blev aldrig trykt; men det eksisterer endnu i Bibliotheket i Tlatelulco. Beristain y Souza fandt det i det mindste der¹. Dog Jacobus Dacianus kæmpede videre og vilde naa sit Maal. Men han fik en overlegen og saglig Modstander i sin forhenværende Provincial Iuan de Gaona, om hvem hans Lærere i Paris havde sagt: »Sufficit mihi unicus Gaona«².

I et Provincialkapitel kom det til et heftigt Sammenstød og Opgør mellem Indianervennen og hans Modstandere. Jacobus blev skarp og bitter og betegnede Modparten ligefrem som Kættere. Disputationen maa have fundet Sted i Begyndelsen af 1553³. Hvem der skulde vinde Sejrens Palme, kunde let forudses. Broder Jacobus stod alene, og han tabte sin Sag. Skønt han var Definitor, idømtes han en offentlig Bod, som han villig tog paa sig⁴.

Disputationens Forløb og Broder Jakobs Standpunkt kender vi af Iuan de Gaonas Manuskript: »Antidota quarundam Propositionum cuiusdam famigeratissimi Theologi. Mexico. Kal. Maj. 1553«. Beristain y Souza saa, læste og beskrev Manuskriptet⁵. Ogsaa Icazbalceta omtaler det i sin Bibliografia Mexicana⁶. Gaona begynder sin These paa følgende Maade: »Incipit Antidotum primum ad primam adversarii Propositionem: Fundare fidem

¹ Biblioteca Hispano Americana Setentrional. Por el Doctor D. José Mariano Beristain y Souza. Segunda Edición. Publicala el Presbítero Br. Fortino Hypolito Vera, Cura Vicario foraneo de Amacameca, Miembro de varias Sociedades científicas y literarias. I. (Amecameca 1883) 371. — Robert Streit: Bibliotheca Missionum I (Münster 1916) 107. — Marcellino da Civezza: Saggio di Bibliografia geografica, storica, etnografica Sanfrancescana. (Prato 1879) 135.

² Historia eclesiástica Indiana, obra escrita à lines del Siglo XVI por Fray Gerónimo de Mendieta de la Orden de San Francisco. La publica por primera vez Ioaquín García Icazbalceta. (Mexico 1870) 450, 690, 691.

³ Historia eclesiástica Indiana 415, 622, 689. 691. — Robert Streit: Bibliotheca Missionum. I 107, 108.

⁴ Historia eclesiástica Indiana 450.

⁵ Biblioteca Hispano Americana Setentrional II 16—18; I 371.

⁶ Bibliografia Mexicana 238—240.

Jesu Christi sine sufficientibus ministris et sine usu Sacramentorum ad salutem necessariorum est fundare fidem sine Spiritu sancto.«

Hvor skarp den ellers saa milde Jacobus Dacianus kunde blive, ses bedst af Gaonas Slutningsapostrofe: »Pater Jacobe, religiose, senex, sacerdos et quondam mihi amicitia conjunctissime, te quam humillime rogo, quid est in causa, ut adeo acerrime in omnes nos inveharis et pertinaces et haereseos crimine nos irretitos confingas«¹.

Paafaldende er Maaden, paa hvilken denne Strid omtales af Samtiden. Vi kan allerede se den paa Titlen af Gaonas Apologi: »Antidota quarundam Propositionum cuiusdam famigeratissimi Theologi.« Jacobus Dacianus nævnes ikke direkte med Navn, og der ydes ham ogsaa al Anerkendelse, idet han betegnes som en »meget berømt Theolog«. Ogsaa Mendietta omtaler Disputationen; men heller ikke han navngiver i denne Forbindelse Jacobus Dacianus og kalder ham kun »en meget lærd udenlandsk Theolog«².

Om Jacobus Dacianus' Liv og Arbejde hører vi gennem to af hinanden uafhængige Beretninger, begge skrevet af Mænd, der personlig havde kendt ham og altsaa vidste Besked.

Den første stammer fra Diego Muñoz, som i 1581 var Guardian i Axixique. Han stod ogsaa i Brevveksling med Ordensgeneralen Gonzaga, og hvad denne i 1587 skrev om Jacobus Dacianus³, skylder han vistnok Muñoz. Indre Grunde bekræfter denne Hypothese, thi begge skriver det samme, Gonzaga kun i en mere sammentrængt Form. Da Muñoz' Værk naar til 1585, maa det være fuldendt i nævnte Aar. Man kendte ikke noget til dette Manuskript, før Autografen for nogle Aar tilbage fandtes i Italien. Atanasio Lopez offentliggjorde den i 1922 i Archivo Ibéro-Americano⁴.

Muñoz' Artikel om Jacobus Dacianus indeholder i Hovedsagen følgende: Jacobus nedstammede fra det danske Kongehus. Han talte flydende Latin, Græsk og Hebraisk. Han indtraadte i Franciskanerordenen og blev Provincial i sit Hjemland. I Reformationstiden disputerede han »mange Aar« ivrig med Protestanterne, blev forfulgt af dem og forfulgte dem. Ved en bestemt — nærmere omtalt — Lejlighed var det næsten et Vidunder, at han

¹ Bibliografía Mexicana 239.

² Historia eclesiástica Indiana 450, 690, 691. Af den lærde Gaonas Manuskripter blev kun et eneste trykt: Colóquios de la Paz y tranquilidad cristiana en lengua mexicana. Bibliografía Mexicana, 237.

³ De origine Seraphicæ Religionis. (Rom 1587) col. 1286.

⁴ Archivo Ibéro-Americano. Estudios Históricos sobre la Orden Franciscana en España y sus Misiones. Julio—Agosto 1922. Num. LII, Vol. XXXVIII. (Madrid 1922) 341—425.

undgik Døden. Fordrevet fra sit eget Fædreland rejste han til Fods fra det ene Land til det andet, indtil han tilsidst naaede Spanien. Ved Kejser Karl V's Anbefaling kom han til Spanien; thi Kejseren tog Hensyn til »hans Fromhed, Kundskaber og høje Adel«. Først arbejdede han i »nogle Aar« i Mexico, der var den største af de 5 mellemamerikanske Ordensprovinser, derefter kom han til Mechoacán og lærte i kort Tid og meget godt Tarascasproget. Han var den første, som gav disse Folk den hellige Nadver. Da han var Guardian i Tzintzuntzán, befalede han at forberede alt til en Sørgegudstjeneste i Kirken. Og han holdt en Sjælemesse for Kejser Karl, før Efterretningen om hans Død var kommet til disse Lande. Han døde som Guardian i Tarequato, og der ærer man Broder Jakob, »som om han var en kanoniseret Helgen«.

Den anden Kilde er Mendieta, som 1554—1570 opholdt sig i Mexico: »Der lærte jeg en anden stor Theolog og Guds Tjener at kende, Fr. Jacobo Daciano, som er hjemmefødt i Danmark og tilhører det derværende regerende Kongehus. Han var allerede den Gang Provincial, da han ved Synet af den Skade, Hæresiet anrettede, og ved Efterretningen om Mexicos Opdagelse, med Kejser Karl V's Tilladelse kom derhen som Missionær. Derfor bad han ogsaa altid for Kejsersens Vel paa en særlig Maade og fik Besked om Kejsersens Dødsdag og holdt Sørgegudstjeneste for ham samme Dag, som denne døde. Han var den første, der meddelte Tarascastammen den hellige Nadver og talte meget pænt dette mexikanske Sprog«¹.

Ogsaa Torquemada omtaler temmelig udførligt Jacobus Dacianus. Skønt hans Bog først udkom i 1613, er den ikke uden Værdi. Han siger selv i Prologen, at han kun ved flittig Granskning i Klosterarkiverne havde fundet Efterretninger om de første Missionærer². Antonio Daza³ følger trofast i hans Fodspor. Den mest udførlige Biografi fik Jacobus Dacianus nogle Aar senere af Alonso de La Rea, der kunde skrive 30 Sider om hans Liv⁴. Disse sene Forfattere fortæller endnu forskellige Enkeltheder fra Broder Jakobs Liv. Men da de ikke kan kontrolleres, skal de forbigaas her.

¹ Historia eclesiástica Indiana 377.

² Monarchía Indiana. Compuesto por Fr. Juan de Torquemada. (Madrid 1613).

³ Cronica general de N. P. San Francisco y su Apostólico Orden. Compuesta por Fr. Antonio Daza. (Valladolid 1617).

⁴ Cronica de la Orden de N. S. Seráfico Padre S. Francisco. Provincia de San Pedro y San Pablo de Mechoacán en la Nueva España. Compuesta por el P. Lector de Teología Fr. Alonso de La Rea. (Mexico 1643).

2.

Romere og Germaner.

Af Svend Aakjær.

Den 14. Juni 1928 fyldte en af Europas førende Forskere indenfor Middelalderhistorien, Professor Alfons Dopsch i Wien, 60 Aar. I den Anledning overrakte hans Elever, Seminar für Wirtschafts- und Kulturgeschichte, ham et stort og stateligt Festskrift, redigeret af Privatdocent Dr. Erna Patzelt. Indholdet er ikke, som ellers sædvanligt ved slige Lejligheder, Elevarbejder, men Bogen bringer paa 620 Sider en imponerende Række af Alfons Dopschs tidligere Arbejder, nu for en stor Del vanskelige at skaffe, ikke mindst for Udlændinge, spredt som de har staaet i forskellige Specialtidsskrifter, Festskrifter o. lign. Steder. Alle Beundrere af Dopschs banebrydende Forskning vil være Dr. Patzelt taknemlige, fordi disse frugtbare og betydningsfulde Afhandlinger nu er blevet lettere tilgængelige. *Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters* (Wien 1928) er Bogens Titel, og den er, med sit fyldige Sagregister, ikke blot velegnet til Indførelse i Dopschs Forskning og dennes specielle Ideer og Metoder, men den er simpelthen, ligesom hans Hovedværk, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung* (2. Udgave, I—II Bind, Wien 1923—24), den uundværlige Haandbog for enhver, der vil studere Europas forfatningsmæssige og økonomiske Udviklingshistorie i Middelalderens ældre og ældste Afsnit. Vil man lære Forskerpersonligheden og Mennesket Alfons Dopsch at kende, kan det tillige varmt anbefales at læse hans Selvbiografi i det af Dr. Sigfrid Steinberg udgivne Værk *Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen* (Leipzig 1925), der tillige indeholder en Fortegnelse over alle hans Værker indtil og med 1924.

Ejendommeligt er det at se, hvorledes Dopsch begynder som Lokalhistoriker og flittig Gæst i de lokale og centrale Arkiver. Han er født i den lille By Lobositz a. d. Elbe i et tysk-bøhmisk Hjem og bevarer stadig op i Aarene en rørende Kærlighed til den lille Provinsby og dens omgivende Vinbjerge, og hans første Arkivstudier angik Slaget ved Lobositz 1. Okt. 1756. Fra den lille østrigske Stad og dens brave »Ackerbürger« søger han dog snart mod videre Græsgange, og kommer ind paa Studier over Oprindelsen til den østrigske Landslov og Kilderne til Østrigs Finansstyre i det 13. Aarh. Ved sit omfattende Udgifterarbejde siden 1892 til Pertz's Monumenta, især af Karolingernes Kongebreve, lægger han et solidt Grundlag for sit Kendskab til Diplomer,

til historiske førstehaands Kilder. Diplomati, Paleografi, Rets-historie er de Hjælpevidenskaber, han i disse Aar bliver fortrolig med, og han lægger i denne Aarrække tillige Syldstenen til sit første store 2-Binds Hovedværk *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit vornehmlich in Deutschland* (Weimar 1912—13).

Dopsch rettede allerede i dette Værk en fældende og vel-underbygget Kritik mod den herskende Opfattelse af den ældre Middelalders økonomiske Liv. De ældre Forskere havde vævet et Net af Teorier og bygget en Mur af ganske vilkaarlige Konstruktioner, der ikke lod sig forene med de talrige Vidnesbyrd fra førstehaands Kilder, som nu kom under kyndig og kritisk Behandling. Denne Tids økonomiske Evne og Formue var langt rigere, langt mere fremskreden end før antaget. Hverken K. Büchers Teorier om den i sig selv hvilende Husøkonomi, »die geschlossene Hauswirtschaft«, eller W. Sombarts Hævdelse af Byers og Stæders Fravær, eller K. Lamprechts Skildring af Tiden som behersket af den rene Naturaløkonomi holdt Stik overfor Dopschs Angreb. De økonomiske Livsformer af friere Natur, paa Landet Jordleje, i Byerne frie Haandværk, som man først havde villet lade opstaa helt nede i det 12. Aarh., lod sig i Kilderne paavise helt tilbage i Karolingtiden. Et livligt Handelssamkvem, der endog rakte helt til Orienten, med højt udviklede Former, ogsaa for Pengehandelen — Pengeudlaan, Aager, fri Prisdannelse — lod sig erkende, Fænomener man før helt vilde nægte Eksistens i disse tidlige Tider. Dopschs Arbejde virkede dog ikke blot negativt, ved sin Udryddelse af disse ældre opkonstruerede Teorier, men blev ogsaa yderst frugtbart ved sin Problemstilling og sin Fremdragelse af eller Henpegen paa givtigt, nyt Kildestof.

Med sit næste store Hovedværk om det sociale og økonomiske Grundlag for Europas Kulturudvikling gik Dopsch videre ad disse Veje. Det betydningsfulde Overgangstidsrum mellem Senantik og germansk Middelalder belystes fra alle Sider, med Inddragelse af alle historiske Nabo- og Hjælpevidenskaber, Diplomati, Papyrusforskning, Sociologi, Geografi (specielt »Wirtschaftsgeographie«), Bebyggelseshistorie, Stednavneforskning, Numismatik, Arkæologi (»die Wissenschaft vom Spaten«). Med den største Opmærksomhed følger Dopsch den stærke Vækst og Grøde i disse Videnskabsgrene, og han glæder sig over det frugtbare Samarbejde mellem den økonomiske Historie og den lokale Historie, Landbrugs- og Bebyggelseshistorien. Han har endog tilegnet de tyske lokale »Altertums- und Geschichtsvereine« sit Værks første Bind, i taknemlig Anerkendelse af »wie sehr von diesen Pionieren der neuen Kulturgeschichtswissenschaft wahr-

haft grundlegende und befreiende Leistungen vollbracht worden sind«. I det nye Bind staar i denne Sammenhæng Afhandlingen »Zur Methodologie der Wirtschaftsgeschichte« som et klart og frugtbart Arbejdsprogram for dette livlige Samarbejde, der netop nu er i fuld Gænge i hele den europæisk-amerikanske Forskning.

En anden af disse Afhandlinger, »Frühmittelalterliche und spätantike Wirtschaft«, giver i kort Begreb Hovedsynspunktet i hans store 2-Binds Værk og indleder derfor med Rette den sidst udkomne Bogs andet Hovedafsnit »Wirtschaftsgeschichte«. Dopsch benægter, at der imellem det senantike Romervælde og den tidligmiddelalderlige germanske Tid findes nogen gæbende Kultur-cæsur, intet brutalt Barbarøksehug skilte hin Tid fra vor. Han forkaster tidligere Forsknings »Katastrophen-theorie«, efter hvilken Romerkulturen skulde være blevet fuldstændig raseret af de vilde halvnomadiserende germanske Barbarkrigere, som derefter paa Senantikens Grustomt paa bar Bund begyndte en ny og primitiv Kulturofbygning, udelukkende hvilende paa deres særegne Forudsætninger. Ikke alene »die Wissenschaft vom Spaten«, men ogsaa den i vort Aarhundrede vidt fremskredne Papyrusforskning, viser at Senantiken stod højt i økonomisk Formaaen, og Fundene viser tillige, at ogsaa den germanske Verden stod paa et højere Stade end før troet, at Germanerne ingenlunde var hverken Nomader eller Barbarer, men at der allerede i romersk Tid fandtes livlig og fredelig Handelsforbindelse mellem dem og Romerne, ikke blot ved Limes, men langt ind i Landet, og at Overgangen var langt jævner, idet de germanske Kulturfolk ikke blot var fortrolige med romersk teknisk og økonomisk Kultur, men ogsaa selv evnede at give den nye Kultur en kraftig og særpræget Islæt, hvorved de snarere førte den videre end odelagde den.

Efter tidligere Forskere (f. Eks. Max Weber) skulde der i det 3. Aarh. indenfor Senantiken være sket et voldsomt Tilbagefald til primitive naturaløkonomiske Tilstande, til Dels fremkaldt ved de elendige Finansforhold, der medførte en stærk Foringelse af Mønten, saaledes at Kapitalisterne anbragte deres Penge i Jordegodser, og Soldater og Embedsmænd maatte lønnes med Jord eller Naturalier. Idet de store »Grundherrer« flyttede ud til deres Godser paa Landet skabtes et Godsherredømme, hvis Centrer var de store Landgaarde, der søgte at producere alle deres Livsfornødenheder selv, holdt deres egne Haandværkere og øvrige Klienter, og derved stræbte at hvile ganske i sig selv og i deres egen snævre Husøkonomi (jfr. det af Rodbertus skabte Slagord »die Autarkie des Oikos«). Dette er maaske nok

Sandhed, men kun den halve Sandhed. Thi hvad levede disse Villaers Indehavere vel af, andet end Overskudet ved Handelen med deres Landbrugsprodukter paa Købstadens Torve, og med Marked i Byernes store Befolkninger? Efter at Papyrusforskningen har lært os at se den sindrige, højtudviklede, sammensatte Bygning, som den antike Økonomi var, og efter at man har ophørt at lukke Øjnene til for tydelige Kildesteder, der taler et ganske andet Sprog, ligesom de tydelige Fund, som den stadigt og dygtigt arbejdende »Wissenschaft vom Spaten« bringer for Dagen, kan hine gamle Teorier ikke længere holde Stand. Ikke mindst Dopschs veldokumenterede, bindstærke Kritik har fældet dem.

Naturligvis har pengerige og pengeknappe Tider vekslet, selvfølgelig har der under pengeknappe og pengeslette Tider oftere kunnet indtræde Tilstande, som hældede imod Naturaløkonomi. Det er Kendsgerninger, som ogsaa dukker op i senere, ja, i Virkeligheden i de seneste historiske Tider. Men det gælder om ikke at fæste sig for eensidigt ved disse Livsformer, og her er Dopsch en af de store Læremestre. I hans polemisk og livligt flydende Arbejdsprosa kommer oftere to-tre Yndlingsudraab igen, der alle er karakteristiske for ham. »Tauschen wir uns nicht!« og »Sehen wir nun diese Lehre ein wenig näher an!« er to af dem. Dopschs kritiske og nøgterne Aand er altid vaagen, autoritetstro er han mindst af alt. Intet er ham kærere end en rask og frugtbar Debat med den herskende Retning paa Bjærget. I Anledning af sin »Karolingerzeit« skriver han med en kostelig, dulgt Sarkasme: »Es war natürlich vorauszusehen, dass ein solch grundsätzlicher Angriff auf die herrschende Lehre eine lebhaftige Gegenbewegung hervorrufen werde, dass vor allem die Juristen mir nicht ohne weiteres beipflichten wollten. Der Autoritätsglaube hat immer noch zahlreiche Jünger, und vor allem gibt es auch viele Rezensenten, die mit den Quellen dieser Zeit nicht in solchem Masze vertraut sind, dass sie aus ihnen ihr Urteil selbstständig schöpfen könnten. Ich betrachte es als ein Glück, dass meine Arbeiten auch starke Opposition hervorrufen, denn ich bin überzeugt, dass nur durch eine erneute und zwar gründliche Überprüfung der zur Diskussion gestellten Probleme, ein wirklicher Fortschritt in der wissenschaftlichen Erkenntnis zu erreichen sei.«

Et andet Yndlingsord, der maaske vilde være et passende Motto for hans hele Forskning er »Ne quid nimis!« som han f. Eks. i foreliggende Bind anvender overfor Lamprechts altfor eensidige Betragtninger. Imod de strenge Teoretikeres graa Enten—

Eller møder Dopsch altid frem med Livets, med de historiske Kendsgerningers grønne og brogede Baade—Og. Hvem siger, at Pengeøkonomi og Naturaløkonomi er hinanden udelukkende Modsætninger? Begge kan trives frodigt i samme Tid. Hvem siger, at Lensvæsen er enten af romersk eller af germansk Oprindelse? Det naturlige er dog, at det har laant fra begge Sider. Hvem siger, at den oprindelige Bebyggelsesform var enten Enkeltgaard eller Landsby? Begge Former findes dog Side om Side, saa langt historiske og arkæologiske Kilder rækker. Hvem hævder mere den falske Darwinske Analogi i Historien, at Udviklingen altid nødvendigvis gaar fra det enkle, simple til det mere sammensatte? Er ikke netop Forenkling et højt Kulturprodukt, medens det virkelig primitive er baade stærkt ud- og indviklet i yderst spegede og sammensatte Slyng?

Paa disse Punkter er Dopsch i Pagt med sin Tid, naar han hævder den historiske Udviklings Brogethed og Snørklethed: Baade—Og overfor Enten—Eller.

Selvom det navnlig er visse yderliggaaende Retninger indenfor tysk Historieforskning, til hvilke Dopschs Kritik har Bud, og selvom vi heroppe i Norden allerede i nogen Tid har fulgt paa flere Punkter de samme nye Linier som Dopsch (Erslevs sunde og kritiske Aand i »Valdemarernes Storhedstid«, Arups æggende og ansprende, men for ensidige Hævdelse af det økonomiske Livs Betydning for den politisk-historiske Udvikling, i »Danmarkshistorien I«, som blot desværre endnu savner Dopschs fyldige Dokumentation og Kildehenvisningsapparat) — saa er det dog nu paa Tide, at Dopschs store, velunderbyggede Arbejder gør deres Indflydelse gældende. Det er derfor et glædeligt Tegn, at et nyt Værk fra vort storlinjede Naboland Sverige indledes med en begejstret Hyldest til Dopsch og hans Metode. Jeg tænker paa Sture Bolin: *Romare och Germaner* (Stockholm 1927). »En Orientering« giver Forf. sit Værk til Undertitel, og det er just hvad den giver. Forf. vandt tidligere almindelig Anerkendelse for et Arbejde om de romerske Møntfund paa germansk Grund. Det springer Gang paa Gang i Øjnene, naar man læser svenske kulturhistoriske Værker — det være sig nu med historisk, arkæologisk, filologisk, eller folkloristisk Emne — i hvor høj Grad det geografiske og det bygdehistoriske Syn paa Kulturhistorien gør sig gældende i svensk Forskning, og forøvrigt ogsaa i norsk, langt mindre i dansk. Ikke mindst paa den forhistoriske Arkæologis Omraade savner Forskerne Blik for Geografien, med enkelte Undtagelser (la Cour, Brønsted). Medens det er en ganske naturlig Sag for den historiske Arkæologis Forskere, National-

museets 2. Afdeling, Folkemuseet, Møntsamlingen, at anlægge dette Syn, og medens Synspunktet straks dukker frem, naar vore Etnografer behandler vore Oldfund, saa er det iøvrigt ligesom Sophus Müllers banebrydende Arbejder om Vej og Bygd, om Stilornamentikens Udbredelse udover Europa, savner Arvtagere. Altfor længe er den danske eftermüllerske Fortidsarkæologi blevet stikkende i »Tider og Typer«; hvornaar dukker »Steder og Bygder«, »Veje og Havne« op i deres Behandling?

Her er det altid en Tilfredsstillelse at aabne en svensk Bog med kulturhistorisk Emne. Alt bliver kortlagt og set i Forhold til sin geografiske Udbredelse: Dysser, Runestene, Møntfund, Bygningsskik, Lystestager, Redskabsformer, Folkeæventyr. Ogsaa heri er Sture Bolins Bog typisk ved sin Evne til at give en Orientering, et Overblik over et broget Virvar af Stammer og politiske Begivenheder, blot ved at anlægge en fornuftig geografisk Betragtning. Først da kommer der Mening i de mange Kampe mellem Romere og Germaner eller Germaner indbyrdes, Mening i Folkevandringerne, i Slavernes og Arabernes Vandringer, i Møntfundenes Fordeling, først saa er Forskeren »orienteret«, og med dette Kompas faar han alene Evnen til at finde Vej frem i det germanske Samfunds slyngede Vildnis, til at trække de store Linier op i Stammernes politiske, militære og økonomiske Liv. Vejene er Aarenettet i de gamle Stammebygder, Markedsbyerne, Tingstederne, Fæstningerne, Havnene, alle de strategiske, administrative, økonomiske Knudepunkter er Kulturens Centrere og Brændpunkter.

Kommer man fra Bøger som Ludwig Schmidts *Allgemeine Geschichte der germanischen Völker*, der med ægte tysk Grundighed fremlægger Materialet og holder Mandtal over Kilderne, til Bøger som Sture Bolins, der i djærv Syntese orienterer Læseren i en klar og nøgtern Prosa, da forstaar man først ret at paaskønne hans Arbejde.

Som Poul Nørlund nylig fremhævede i en værdifuld Artikel i »Tilskueren«s Novemberhefte: Den sande, den store Videnskabs største metodiske Problem ligger altid i at finde en passende Blanding af Analyse og Syntese, begge er lige uundværlige, men kun sjældent findes Evnen til begge lige fuldt udviklet hos samme Forskerpersonlighed. Sture Bolins Bog har vel sin Styrke i Syntesen, men denne hviler hos ham paa hans egen og andres dybt-gaaende Analyse.

3.

Arkæologisk Litteratur.

Af Poul Nørlund.

Hovedbegivenheden indenfor den danske Middelalder-Arkæologi i de seneste Aar er Udsendelsen af 2. Bind af Francis Becketts *Danmarks Kunst* (1927), omhandlende Gotiken. Det er et grundlæggende Arbejde, i endnu højere Grad end det første Bind, for saa vidt som en meget væsentlig Del af det behandlede Materiale her publiceres for første Gang, ialfald i en større Sammenhæng under kunsthistoriske Synsvinkler. Paa den anden Side har Behandlingen af Gotiken en mere foreløbig, ufærdig Karakter end Skildringen af den romanske Kunst, hvor der i det mindste for Arkitekturens Vedkommende forelaa grundige Forarbejder paa næsten alle Punkter. Lykkeligst gennemført er det store Afsnit om det gotiske Kalkmaleri, særlig Skildringen af det 14. Aarh.; det er vel ogsaa denne djærve, haandværksmæssige Kunststart, der indenfor vor gotiske Kunst kan paaregne størst almindelig Interesse. Det er dog beklageligt, at Forf. i saa høj Grad har ladet den rent topografiske Leddeling af Stoffet have Overtaget. Ved en mere sammenfattende kronologisk Fremstilling vilde selve den kunsthistoriske Udvikling, som foregaar, og ogsaa de enkelte Perioders og de enkelte Landsdeles forskelligartede Indsats være traadt anderledes klart frem. En lignende Indvending maa gøres overfor Behandlingen af den kirkelige Arkitektur; Grupperingen af Stoffet er ikke strængt historisk. Her som i alle Bogens andre Afsnit er der mange udmærkede Iagttagelser og lærde, vel underbyggede Sammenstillinger, men en vis Mangel paa organisk Sammenhæng i selve Dispositionen er dog følelig. Vistnok hænger denne Svaghed sammen med Forf.s store Ædruelighed og Forsigtighed, idet han ikke paa noget Punkt indlader sig paa at konstruere en Sammenhæng, hvor den ikke øjensynlig er til Stede.

Det har været et møjsommeligt Mosaikarbejde — besværligere end de fleste gør sig nogen Forestilling om — at skildre de spredte og mangeartede kunstneriske Minder fra Danmarks Middelalder i en samlet Fremstilling. For en Kunsthistoriker er det maaske ogsaa et Stykke Askese at skulle færdes i et Niveau, der unægtelig ligger under Verdenskunstens; vor gotiske Kunst er adskillig mere provinsiel end den romanske, og det betydeligste deraf virker forøvrigt meget udansk, som f. Eks. Claus Bergs Træskærerarbejder. I saa Henseende kan jeg dog ikke ynke Dr. Beckett. Men han fortjener en Tak for sit med saa megen Indsigt gen-

nemførte Værk; den bedste Tak vil han faa ved at der arbejdes videre paa det Grundlag, han her har skabt.

Vilh. Lorenzen fører sejgt og støt sit store Værk om de danske Klostres Bygningshistorie videre frem. De to sidste Bind omhandler *Antonitterklostrene* og *Johannitterklostrene* (1926 og 1927); Hovedmonumenterne er henholdsvis Præstø Kirke, der dog som klosterlig Arkitektur er af inderlig ringe Interesse, og Sct. Hans i Odense, hvoraf endnu Klostret er bevaret i det nuværende Odense Slot og Stiftelsens Sygehus formentlig i den nuværende Præstegaard (dog kun det nedre Stokværk). Af Hovedklostret i Antvorskov er som bekendt kun Ruiner i Behold, af Dueholm paa Mors en enkelt Bygning af Klostret. Trods det sparsomme Materiale og de mange dunkle Punkter angaaende de enkelte Bygningers Anvendelse er Behandlingen af Johannitterordenens arkitektoniske Minder i Danmark af betydelig Interesse, ikke mindst fordi denne Orden er blevet stærkt forsoemt af Arkitekturhistorikerne ude i Europa. Det er en gennemgaaende Regel, at Klostrene til at begynde med har dannet spredte Anlæg, at Kirkerne har været ret spartanske, selv om de efterhaanden ved Udvidelser og Tilbygninger kan naa en anselig Størrelse, og at man selv ved de yngre firfløjede Anlæg altid har givet Afkald paa en Korsgang. Selve Grundlaget for Johannitterordenen var et andet end for de andre Klostre. Dens Hovedopgave var at skaffe Penge til Kampen mod de Vantro, ved Indsamlinger og ved Overskud af Godsdriften. Ordenen var en international Indsamlingsorganisation; derfor gjaldt det om at holde Munkenes Antal nede paa det strængt nødvendige Minimum, og der turde ikke ofres for meget paa Kirkebygningerne. Ordenens særlige og meget fortjenstfulde Interesse var Sygeplejen, og den ved disse Klostre, ialfald i Danmark, stærkt udviklede og formodentlig ogsaa økonomisk fordelagtige Alderdomshjems-Institution, med »Donati«, Indgivne af begge Køn og overvejende af Adelen, som slog sig ned ved Klostrene uden at underkaste sig Ordensreglerne, har ogsaa givet Anledning til Opførelse af Bygninger, som falder udenfor det sædvanlige Klostertilbehør.

William Anderson: *Skånes romanske landskyrkor med brede västtorn* (Lund 1926) er først og fremmest en monografisk Behandling af en særlig for det sydlige og østlige Skaane karakteristisk Kirketype med oprindelige, meget monumentale Vesttaarne, der i Modsætning til den almindelige kvadratiske Taarnplan sædvanlig har Skibets Bredde, men er smallere i Ø.-V. Taarnrummet forbindes med Skibet ved en Arkade, oftest dobbelt

eller tredobbelt, og ovenover forekommer ikke sjælden et hvælvet Stokværk med Galleriaabning ind mod Skibet. Ogsaa beslægtede Monumenter fra det øvrige Skandinavien drages med ind i Undersøgelsen. En Række bornholmske Taarne viser nøje Afhængighed af de skaanske Typer; paa Sjælland hører de tve-taarne Kirker i Tveje-Merløse og Fjenneslev til Gruppen; ogsaa flere af de skaanske Kirker har eller har haft en Tvedeling af Taarnets øvre Stokværk. Det gøres gældende, at de romanske Taarne ikke fra Begyndelsen af er bygget som Forsvarsværker, ej heller som Klokkehuse, men udelukkende for kultiske Formaal. Udenfor Skandinavien findes den samme Taarnstype især i Mark Brandenburg, Braunschweig og det gamle Sachsen. Det er sikkert rigtigt at søge Forbillederne for de skaanske Anlæg det sidstnævnte Sted (Halberstadt, Quedlinburg), hvorfra saa mange Strømninger indenfor Kirkekunsten er gaaet mod Nord, særlig i det 12. Aarh. Svagere er Grundlaget for Forf.s Dateringer; paa dette Punkt synes det i det hele vanskeligt at naa til fast underbyggede Resultater, men som et Bidrag til fortsat Diskussion maa den energiske og paa omfattende Studier byggede Undersøgelse modtages med Taknemmelighed. Bagest i Bogen gives et Kort med de vigtigste af de herhenhørende skandinaviske Monumenter indtegnede; af de faa danske Kirker er dog en stor Procentdel placeret forkert. Hee (ved Ringkøbing) er lagt ved Ribe, Skarpsalling (ved Løgstør) er flyttet til Salling, Kirkehyllinge (i Horns Herred) er forvexlet med Hyllinge ved Skelskør. Ogsaa det franske Resumé er meget skødesløst udarbejdet. Forfattere burde betænke, at et Resumé maaske gennemgaaende læses nok saa flittigt som selve Texten.

Helge Kjellin: *Die Hallenkirchen Estlands und Gotland* og samme Forf.: *Die Kirche zu Karris auf Oesel und ihre Beziehungen zu Gotland* (Lund 1928) er to nye, værdifulde Led i den Række af baltisk orienterede Studier, som vi skylder moderne svenske Arkitekturforskere. De estiske Hallekirker fra Tiden før og efter 1300 gaar til syvende og sidst tilbage til westfalske Forbilleder, men ganske øjensynlig med Gotland som Mellemed. Dansk Paavirkning, som ellers af historiske Grunde skulde være naturlig, mærkes ikke ved denne Type af Kirker, heller ikke ved Dominikanerkirkerne, skønt Dominikanerne i Reval var kommet fra Danmark. (En lille Lapsus bør maaske anholdes fra dansk Side, idet Forf. under Omtalen af Kalundborg Kirke henfører Esbern Snares Død til 1176; skal være 1204). — Karris Kirke paa Øsel, som dateres til Tiden ca. 1350, er fortrinsvis paavirket fra Gotland, dog spores ved Siden heraf tilsyneladende ogsaa dansk

Indflydelse ved Enkeltheder som Ribbeprofiler, Dværgsøjler og Profilbælter paa Søjleskaffer, Træk der ialfald ikke peger mod Gotland. — Forf. har været Professor i Dorpat og har Fortjenesten af her at have grundlagt et moderne kunst-arkæologisk Studium; den vidtdrevne Udførlighed, hvormed denne ene Kirke er behandlet — Fremstillingen er paa sine Steder ved at svulme op til en hel Kunsthistorie, iøvrigt med mange interessante og værdifulde Specialundersøgelser, — begrundes med Ønskeligheden af at give den estiske Kunsthistorik et fast-dateret Udgangspunkt for fortsatte Studier.

Af det store svenske Kunstinventarium *Sveriges Kyrkor*, som i 1912 grundlagdes og fortsat udgives af Riksantikvar S. Curman og Prof. J. Roosval, er foreløbig udkommet 28 Hæfter, omhandlende Kirker fra de forskelligste Egne af Landet. Fra et specielt dansk Synspunkt er det blandt disse Hæfter først og fremmest Beskrivelsen af Kirkerne i Blekinge (Østre Herred), ved W. Anderson, der har Interesse, særlig maaske for Personalhistorikere. Stor almindelig Betydning har dog Skildringerne af saa vigtige Monumenter som Stockholms Storkyrka og nu sidst (Efteraaret 1928) af Riddarholmskyrkan, som behandles af Prof. Martin Olsson i en usædvanlig klar og udtømmende Analyse af Bygværket. Kirken er en Franciskanerkirke fra 1290erne, oprindelig toskibet, med Hovedskib og nordre Sideskib, ligesom flere af de danske. De oprindelige Hvælvinger har samtidige Kalkmalerier, der viser noget Slægtskab med Hvælvingsdekorationerne i Ringsted Kirke.

Thor Kiellands *Norsk Guldsmedkunst i Middelalderen* (Oslo 1927) er det første Arbejde i sin Art indenfor Skandinavien, det første Forsøg paa en samlet Skildring af Guldsmedekunstens Udvikling Middelalderen igennem under vexlende Paavirkning fra de forskellige Kulturcentre, Byzans, England, Frankrig, til sidst Nordtyskland. Egentlig burde et saadant Emne behandles under eet for hele Skandinavien; alle Landene følger i Hovedsagen de samme Udviklingslinjer, omend med en lidt forskellig Drejning i Orienteringen udefter, og de fra de forskellige Perioder bevarede Stykker vilde supplere hinanden smukt. Taget hver for sig fordeler Overleveringen fra de enkelte Lande sig derimod ret ujævnt, og det Stof, der maa arbejdes med, bliver undertiden noget spinkelt. Hermed skal dog ikke siges, at Forf. virkelig har isoleret sit norske Materiale. Bogen er tværtimod skrevet med bred Horisont, med Sans for det væsentlige, djærv og energisk i Undersøgelsen; ogsaa det kulturhistoriske og tids-historiske Stof mestres med Kyndighed; svagere er derimod her

og der selve den stilhistoriske Behandling. I et Indlednings-afsnit gives en god Fremstilling af Guldsmedehaandværkets almindelige Forhold i Middelalderen. Indtrængende og med virkelig positivt Udbytte diskuteres ogsaa en Række tabte Hovedstykker indenfor Guldsmedekunsten, f. Ex. de tre Skrin, det ene udenom det andet, som gemte Hellig Olafs Ben, og Relikvieskrinet med den Splint af Kristi Tornekroner, som Filip den Smukke skænkede Magnus Lagabøter, og som i Sainte Chapelle højtidelig overraktes den norske Ærkebisp Jon Raude. — Naar det bekendte Hellig Olafs-Armrelikviar i Nationalmuseet (et kølnsk Emaljearbejde fra ca. 1225, som allerede i 17. Aarh. fandtes i den danske Konges Kunstkammer) anføres som stammende fra Domkirkeskatten i Trondhjem, er Forf. i og for sig i sin gode Ret, idet han her blot følger Opgivelser i Museets egne Kataloger lige til nyeste Tid. Jeg skal dog gøre opmærksom paa, at en fornyet Undersøgelse af Provenienspørgsmaalet har vist denne Opgivelser Uholdbarhed eller Ubeviselighed, idet de ældste Kunstkammerinventarer intet kender til, at Relikviaret skulde høre sammen med de øvrige trondhjemske Olafsminder. En Tradition herom dukker først op i Inventaret af 1737, hvor der kan paavises forkerte og ubegrundede »Traditioner« om adskillige af Samlingens Stykker. — Udeladelsen af et Register er rent ud sagt en Hensynsløshed overfor dem, der vil anvende Bogen til videnskabeligt Brug. Og naar Noterne anbringes bag i Bogen, vilde det i hvert Fald være en Hjælp ved den besværlige Benyttelse, hvis der ogsaa her i Notestoffet fandtes Titler over Kapitlerne; det er ikke saa ligetil altid at huske, hvad Nummer det Kapitel har, man læser i.

Endnu skal her omtales et fortjenstfuldt Arbejde af en ganske særlig Art, den kalundborgske Læge og Museumsmand J. S. Møllers: *Folkedragter i Nordvestsjælland* (1926). Det er først og fremmest et lokalhistorisk Arbejde og som saadant af høj Kvalitet; men desforuden er der ogsaa paa Baggrund af en kortelig op-ridset, almindelig nordisk Dragthistorie gjort et interessant Forsøg paa at paavise Levn fra de forskellige Tidsaldrer i senere Perioders Folkedragttyper. Et saadant Forsøg er af stor og almindelig kulturhistorisk Interesse, men iøvrigt overmaade vanskeligt og farligt. Særlig skal man vogte sig for at konstruere en typologisk Udvikling uden Hold i Overleveringen. Dragthistorie kan kun bygges paa selve Kilderne. At saaledes den spidsnakkede middelalderlige Hætte skulde have udviklet sig af Tophuen og ved yderligere Forlængelse være blevet til Munkekutten, er ikke holdbart. Hvert enkelt af disse Klædningsstykker

er laant sydfra, hvor de i det væsentlige kan forfølges helt tilbage til Oldtiden. — Det er Bernh. Olsens Fortjeneste at have paavist, at Folkedragterne ikke, som man tidligere antog, er selvgroede paa de forskellige Egne, men simpelthen ældre Overklassemoder, der er overtaget »i fossil Tilstand«. Det bekræftes ogsaa af denne Undersøgelse, men Forf. har iøvrigt paa flere væsentlige Punkter korrigeret de af Bernh. Olsen opstillede »Love« for Folkedragtens Udviklingshistorie.

4.

Nordiske Undersøgelser af de russiske Statsarkiver.

Af Aage Friis.

De russiske Statsarkiver har før Verdenskrigen kun i meget ringe Grad været benyttede af danske Historikere; Camillus Nyrop fik 1890 i Moskwa nogle Oplysninger om Grev Valdemar Kristian, og et enkelt utrykt Aktstykke fra det 18. Aarhundrede blev tilfældig tilgængeligt for Edv. Holm. Svenske Historikere har for de ældre Tider frem til det 18. Aarhundrede benyttet ikke lidet russisk Arkivstof, og Professor Yngvar Nielsen har i sin Tid kunnet offentliggøre en Del russisk diplomatisk Materiale vedrørende Nordens Historie i Tiden omkring 1814.

Dansk Historieforskning har med Rette længe interesseret sig for de russiske Arkiver. Enhver nyere Behandling af de afgørende Faser i Danmarks Forhold til Udlandet i de senere Aarhundreder viser, at de russiske Arkiver maa indeholde vigtigt Materiale paa Grund af den store Rolle, Forholdet til Rusland spillede for dansk Udenrigspolitik.

I 1901 ønskede jeg af Hensyn til mit Arbejde med den Bernstorffske Periode at faa Adgang til russiske Arkiver. Jeg gjorde indledende Skridt gennem Thor Lange, der viste en levende Interesse for alt, hvad der var Dansk; han mente at kunne faa lukket op for mig og indbød mig til at bo hos sig i Moskwa, hvor det gamle udenrigsministerielle Arkiv med Akter indtil Aar 1800 fandtes.

Tilfældige Omstændigheder hindrede mig dengang i at komme til Rusland; 1915 døde Thor Lange. Efter Verdenskrigen satte jeg mig atter i Bevægelse for at faa Adgang til de russiske Arkiver, men nu i første Række for at faa udredet det nordslesvigske Spørgsmaal.

Gennem Sovjetdelegationen i København henvendte jeg mig i 1924 til Regeringen i Moskwa. Beredvillig gav denne mig Til-

ladelse, og jeg havde derefter Lejlighed til, med Støtte af det danske Udenrigsministerium og den danske Legation i Moskwa, at arbejde i Statsarkiverne i Moskwa fra midt i September til Begyndelsen af November 1925. Udgifterne til Rejse og Medhjælp blev betalt af Carlsbergfondet.

Den russiske Regering saavel som Arkivstyrelsen i Moskwa viste, i smaat som i stort, en Imødekommenhed, der i høj Grad lettede mig Arbejdet, og jeg kan ikke være taknemlig nok for den Velvilje og Interesse, hvormed der raadedes Bod paa de vanskelige Arbejdsvilkaar i Arkiverne paa dette Tidspunkt, da Følgerne af Statsomvæltningen, den økonomiske Nødtilstand og de gennemgribende Forandringer i Organisation og Personel endnu var meget følelig. Jeg var den første udenlandske Historiker, der efter Oktoberrevolutionen 1917 besøgte Arkiverne i Moskwa, medens den nuværende svenske Riksarkivar Helge Almquist i Sommeren 1917 efter den første Revolution i Udenrigsministeriets Arkiv i Petrograd havde arbejdet med Akter fra Karl Johans Tid.

Under mit stærkt tidsbegrænsede Arbejde ønskede jeg først at orientere mig om Arkivernes almindelige Tilstand og om de Bestanddele, der har Interesse for Danmark, idet jeg maatte betragte mit kortvarige Besøg som Indledning til den systematiske Gennemgang af de russiske Arkiver, som dansk Historieforskning nødvendigvis før eller senere maatte søge iværksat. Dernæst vilde jeg gennemarbejde visse Aktgrupper, der har særlig Betydning for de Arbejder, jeg for Tiden var sysselsat med, nemlig Akterne efter 1864. I tredje Række maatte komme Akterne fra den Bernstorffske Periode ca. 1750—1800, og endelig vilde jeg, i saa stort Omfang som Tiden tillod, gennemgaa Akter fra Tiden ca. 1800—1864. De ældre Akter maatte jeg som ikke russiskkyndig helt lade ligge.

De russiske Statsarkiver var før Oktoberrevolutionen 1917 overordentlig splittede. Ethvert Ministerium, ethvert Departement havde sine egne Arkiver, hvis Ordning saavel som Reglerne for Benyttelsen varierede i det uendelige.

De ældre Arkiver fra Tiden før 1800 fandtes, indtil 1917, for en stor Del i Moskwa, medens Arkivalier fra den senere Tid mest laa i St. Petersburg. Den ringe Del, der var centraliseret, var kun delvis ordnet. Medens Regeringsarkiverne under Verdenskrigen vel nok bragtes noget i Uorden ved Omflytning, tilintetgjordes, i Modsætning til hvad man udenfor Rusland har troet, vistnok intet væsentligt under Revolutionen.

Ved et Dekret af 1. Juli 1918 blev de russiske Statsarkiver

forenede og centraliserede under en egen Centralstyrelse, der lagdes under Kommissariatet for den offentlige Undervisning; ved et nyt Dekret af 30. Januar 1922 blev Arkivdepartementet (Hovedarkiverne) taget bort fra Kommissariatet for den offentlige Undervisning, og Arkivernes Styrelse reorganiseret som »De forenede russiske socialistiske Sovjetrepublikers Centralarkiver« og henlagt direkte under det øverste Regeringsorgan, den executive Panrussiske Centralkomite. Vidtgaaende Bestemmelser blev truffet for at sikre, at mange Arkivalier af statslig Interesse, der tidligere havde været i Privatbesiddelse, nu overgaar til de offentlige Arkiver.

Allerede før Udgangen af 1925 var derefter alle Sovjetunionens Arkiver samlet og centraliseret i »Departementet for Centralarkiverne«, i Spidsen for hvilket staar et Femmandskollegium i hvilket bl. a. sidder de tidligere Professorer M. N. Pokrovskij og W. W. Adoratskij.

Efter min Hjemkomst fra Rusland og efter ved venlig Bistand fra den russiske Arkivstyrelses Side, særlig ved Medhjælp af den russiske Arkivembedsmand H. V. Dombrovskij, at have faaet et meget stort Antal Afskrifter af de af mig gennemgaaede Akter, der bekræfter mit Indtryk af de russiske Statsarkivers overordentlige Betydning for dansk Historie, drøftede jeg bl. a. under Historikermødet i Sorø og København i Sommeren 1926 med norske og svenske Historikere Tanken om en fælles Udforskning af de russiske Statsarkiver. Tanken fandt Tilslutning, og den 9. Marts 1928 mødtes paa Riksarkivet i Stockholm til en fortsat Forhandling om Sagen for Sverige: Riksarkivar Helge Almqvist og Professor i Historie ved Stockholms Högskola Sven Tunberg, for Norge: Professor i slavisk Filologi Olaf Broch og Professor i Historie Oscar Albert Johnsen og for Danmark: Rigsarkivar L. Laursen og jeg, samt Dr. phil. Einar Carlsson fra Uppsala, der i Sommeren 1927 efter forudgaaende Drøftelse med mig havde arbejdet i de russiske Statsarkiver, ganske særlig med Akter fra den store nordiske Krigs Tid. Han havde derved fortsat Undersøgelser, der fra svensk Side i November—December 1925, lige efter min Afrejse fra Moskva, var blevet begyndt af den daværende svenske Riksarkivar Sam Clason. Destoværrer afgik Riksarkivar Clason kort efter sin Hjemkomst til Stockholm ved Døden, og hans udførlige Optegnelser om de af ham gennemgaaede Arkivalier var for en stor Del nedskrevet i en for andre meget vanskelig læselig Stenografi.

Paa det nævnte Møde i Stockholm konstitueredes en »Kommission for fælles nordisk Udforskning af de russiske Stats-

arkiver«, der foruden de ovennævnte af svenske Historikere ogsaa tæller Rektor Prof. Ludvig Stavenow og Prof. Laurids Weibull som Repræsentanter for Universiteterne i Uppsala og Lund samt fra norsk Side Rigsarkivar K. Koren.

Fra dansk Side er Kommissionens Arbejde blevet støttet ved en Bevilling foreløbig givet paa to Aar (1928, 1929) paa 5000 Kroner om Aaret fra Rask-Ørstedfondet og et tilsvarende Beløb fra Carlsbergfondet. Fra Sverige ydes der et lignende Bidrag fra Staten og fra det Långmanska Fond, medens Bidraget fra norsk Side, foreløbig 6000 Kroner om Aaret i 2 Aar, ydes af Statens Forskningsfond og fra Nansenfondet.

Paa Mødet i Stockholm drøftedes Plan og Arbejdsmaade, medens Forhandlinger med den russiske Regering er ført dels i Moskwa igennem de nordiske Landes Gesandtskaber, dels under den internationale Historikerkongres i Oslo i August 1928, mellem Professorerne Olaf Broch og Aage Friis paa den ene Side og de russiske Arkivledere Pokrowskij og Adoratskij paa den anden Side. Der hersker i Moskwa fremdeles den samme Interesse og Imødekommenhed overfor de nordiske Historikere.

Paa Mødet i Oslo gav Prof. Adoratskij en højst interessant Redegørelse for det gennemgribende og allerede vidt fremskredne Arbejde, som siden Revolutionen er foregaaet i Rusland ved en fuldkommen Nyorganisation af hele Arkivvæsenet. Af Historikere, som Prof. Friis og den tyske Arkivmand, Dr. Otto Meisner, der har praktiske Erfaringer om Resultaterne, blev der ydet uforbeholden Anerkendelse af de overordentlige Fremskridt, der er sket, og om de Muligheder, der er skabt ogsaa for ikke russiske Historikere ved deres Arbejde med de hidtil kun lidet benyttede uhyre historiske Kildeskatte, der rummes indenfor Murene af det nye Centralarkiv i Moskwa.

I Maj Maaned 1928 rejste Prof. Olaf Broch, der har særlige Forudsætninger ved sit indgaaende Kendskab til Russisk, bl. a. til dets ældre Trin, til Moskwa og gennemgik der i 6 Uger Dele af Arkivet af Interesse for den norske Historieforskning¹. Nu i Marts—April 1929 vil Prof. Halvdan Koht videreføre disse særlig norske Undersøgelser, og i Maj vil Prof. Broch genoptage sit Arbejde. Dr. Carlsson har i November 1928 genoptaget sine Undersøgelser og arbejder fra Februar d. A. med et af Komiteen erhvervet nyt svensk Fotografiapparat, konstrueret af Ture Sellman.

¹ Om denne Undersøgelses Resultater har Prof. Broch offentliggjort Meddelelser »Arkivstudier i Russland Maj—Juni 1928« i Avhandlinger utgitt af Det norske Videnskaps-Akademie i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. 1928. No. 4 b.

Det danske Udenrigsministerium har vist Kommissionen den Imødekommenhed at overlade Medarbejderne et Par Værelser i den danske Legationsbygning, hvad der under de vanskelige Boligforhold i Moskwa er af særlig Værdi.

Dette Udforskningsarbejde, der har saa overordentlig stor Betydning for alle tre nordiske Landes Historieforskning, er dermed i god Gænge. Forhaabentlig vil der inden alt for mange Aar være foretaget en systematisk og udtømmende Gennemgang af alt det Kildemateriale, der har Betydning for os. Alle de Fonds, der maatte komme i Betragtning, skal registreres, ekcerperes, og saa vidt det maatte være nødvendigt paa den mest praktiske Maade reproduceres, fotografisk eller ved Afskrifter. Først skal naturligvis de russiske Statsarkivalier i »Tsentrarchiv« (Arkivcentralen) gennemgaas, derefter andre russiske Arkiver, der maatte blive tilgængelige. Efterhaanden vil Materialet i det danske, norske og svenske Rigsarkiv blive gjort tilgængelig for Forskningen og vejledende Meddelelser blive udsendt, Aktstykesamlinger eventuelt publiceret.

Nekrologer.

A. P. Tuxen.

6. Januar 1929 døde Militærhistorikeren Generalløjtnant A. P. Tuxen.

Født 1853, blev han 1871 Student, traadte ind i Hæren og naaede efter en straalende Karrière frem til de øverste ledende Stillinger. 1911 blev han Generalløjtnant og kommanderende General i 2. Generalkommandodistrikt, i 1917 i 1. Generalkommandodistrikt og fungerende Overgeneral. Aaret efter traadte han tilbage, 65 Aar gammel. Nekrologerne har givet ham Vidnesbyrdet, at han har været en fremragende Troppefører, hurtig og klar, kritisk og myndig, omsorgsfuld for sine Soldater, fordringsfuld overfor sig selv og sine underordnede.

Fra de tidligste Aar syslede A. P. Tuxen med historiske Studier. Skønt fuldt tilfreds i sit militære Virke, var han maaske inderst inde endnu stoltere over sin videnskabelige Produktion, som gav ham en anset Stilling blandt sin Samtids Historikere. I 1913 blev han Medlem af det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, i 1918 Æresdoktor ved Lunds Universitet.

Tuxen begyndte sit Forfatterskab som Militærhistoriker, men udvidede i Tidens Løb sine Studier, saa de efterhaanden omfattede ogsaa Udenrigspolitikken. I første Halvdel af det 18. Aarh. fandt han de vigtigste af sine Emner, nogle enkelte i det foregaaende og følgende Tidsrum. Talrige Afhandlinger og større og mindre Værker vidner om hans overordentlige Flid. Slutningen af det 17. Aarh. tilhører Afhandlingerne om Christian V's Udenlandsrejse 1662—63 (Museum 1892), Overfaldet paa Hamburg 1686 (Hist. Tidsskr. 7. R. IV) og Garnisonsliv i Christian V's Tid (Museum 1891), desuden den smukke Skildring af Royal Danois, Ludvig XIV's dansk-norske Regiment 1690—98 (Milit. Tidsskr. XVII, ogsaa som Særtryk) og Aktstykker fra Johan Adolf af Plöns Arkiv (Danske Mag. 5. R. IV). Fra 1896 udgav han for Generalstaben VIII. Bind af *Medd. fra Krigsarkiverne* indeholdende Aktstykker vedrørende Begivenhederne 1813—14. I en

særlig Afhandling (Milit. Tidsskr. XXXVI) skildrede han Slaget ved Sehested. Hans Livs Hovedværk er *Bidrag til den nordiske Krigs Historie*, udgivet af Generalstaben I—VIII (1899 ff.). Det IX. og sidste Bind skal i Hovedsagen være udarbejdet. Selv om Tuxen har haft forskellige Medarbejdere, særlig for Søkrigshistoriens Vedkommende, er dette Arbejde hans selvstændige Indsats i dansk Historieforskning. Dertil sluttede sig naturligt den smukke Biografi af *Poul Lövenörn* (1924). Tuxen var altid interesseret i Personalhistorie, han var i adskillige Aar et virksomt Medlem af Bestyrelsen af Personalhistorisk Forening og har bl. a. skrevet en Bog og flere Afhandlinger om sin Slægt og dens Medlemmer. I Sønderjyske Aarbøger (1925) har han meddelt Minder fra sin Barndom i Tandslet Præstegaard og skrevet om Als og Alsingerne. Endelig kan nævnes, at han paa den nordiske Historikerkongres i Oslo 1920 holdt et senere (af det krigsvidenskabelige Selskab) offentliggjort Foredrag om den danske krigshistoriske Forskning.

Tuxen hørte hjemme blandt de egentlige Faghistorikere og er altid bleven anerkendt som deres jævnbyrdige Fagfælle. Han gennemarbejdede et uhyre Aktmateriale — i danske og udenlandske Arkiver — forstod at vurdere dets Betydning og behandle det efter den moderne Kildeforsknings Grundsætninger. Aar igenem, mange Timer om Dagen var han Rigsarkivets flittigste Gæst. Saa lidt som Edv. Holm stillede han først Problemerne og søgte derpaa ved skarpe og dybtgaaende Indhug at fremdrage Stoffet til deres Besvarelse. Sindigt og roligt lagde han Notits til Notits og lod Billedet forme sig. Hans praktiske militære Viden, Evne til at bedømme et Terræn og forstaa et Kort gav ham særlige Betingelser for Behandlingen af de Emner, som han gjorde til Genstand for sin Forskning. Uden at være nogen glimrende Fortæller forstod han at skille væsentligt fra uvæsentligt, give en klar og omhyggelig Fremstilling, en nøgtern og dog personlig Vurdering.

A. P. Tuxen var en Mand med mange Interesser, som gerne færdedes blandt ældre og yngre Fagfæller, overværede deres Diskussioner og fulgte med i den historiske Litteratur. Af dette Tidsskrift var han en trofast Ven, paa hvis Bistand vi ikke kaldte forgæves.

Axel Linvald.

Anmeldelser.

General de Mezas Krigs-Dagbøger 1849-1851. Med en Biografi af Generalen ved Kaptajn K. C. Rockstroh. København 1928.

har vexelvis prist ham i de højeste Toner og besudlet hans Navn med de hæsligste Invektiver. Ganske vist har man forlængst slaaet sig til Ro med, at han, som Generalfeltmarskal Moltke siger, »har valgt det rette«; man forstaar, at han i Februar 1864 reddede den danske Hær ved i rette Tid at forlade Dannevirkestillingen; alle indrømmer, at han havde Personlighed nok til at være Overgeneral, at han kunde lægge Ryg til og ikke frygtede Ansvar; men der er Tvivl om, hvor vidt han »kunde sin Metier«, hvor vidt han havde tilstrækkelig militær Viden og Kunnen til at hævde sig overfor Medhjælpere og Undergivne, saa at de fik Følelsen af, at hans Beslutninger og Befalinger ikke skyldtes Impuls, men var vel overvejede og solidt underbyggede.

Krigsvidenskaben stod ikke paa noget højt Standpunkt her i Landet i Midten af det 19. Aarhundrede; ingen af de Førere, der i Trearskrigen erhvervede sig et Navn, var »lærd«; deres Hjælpere var heller ikke trykkede af militær Lærdom. Generalstabsofficererne uddannedes til dygtige Matematikere, Geodæter og Topografer; men de militære Fag blev forsømte, og om praktisk Uddannelse i den højere Troppeføring og i Generalstabs-tjeneste var der ikke Tale; de Officerer, der i Krigen dannede Stabene, var ikke skolede, de manglede baade Kundskaber og Rutine. Selv Læssøe, der af Krigsministeren blev gjort til Arme-korpsets Stabschef, var uerfaren og usikker, i alt for høj Grad henvist til at stole paa sin Intelligens og Intuition¹; og det stod

General de Meza er ikke blot den mest særprægede Personlighed blandt den danske Hærs Førere i det 19. Aarhundrede, men han er ogsaa den mest omstridte; han har prøvet Ydmygelse og Berømmelse, Lovprisning og Forhaanelse; »Folkets« Ordførere

i de højeste Toner og besudlet hans mest særprægede Personlighed blandt den danske Hærs Førere i det 19. Aarhundrede, men han er ogsaa den mest omstridte; han har prøvet Ydmygelse og Berømmelse, Lovprisning og Forhaanelse; »Folkets« Ordførere

¹ Hist. Tidsskr. 9. R. IV 8.

værre til med de Officerer, der skulde være Divisions- og Brigadekommandørernes Medhjælpere. Sagerne var ikke altid godt genemtænkte og bearbejdede, naar de forelagdes Cheferne.

Man har beskyldt de Meza for Mangel paa Interesse for Tjenesten; der gaar mange Sagn om hans ringe Kendskab til Artillerimateriellet, selv da han var dette Vaabens Chef; han skal selv have udtalt, at han ikke vidste, hvorledes en Kardæsk saa ud. Det er nu dog vistnok en Slags Lapseri fra hans Side, beslægtet med flinke Skoledrenge Forsikringer om, at de klarer sig ved Hjælp af deres gode Hoved uden at gøre sig den Ulejlighed at lære deres Lektier; af de Mezas Dagbøger faar man det Indtryk, at han vidste god Besked og med Interesse og Forstaaelse satte sig ind i alt, hvad der kunde fremme Troppernes Kampdygtighed og gøre Forsvarsstillingerne »formidable«. I 1849 er han stærkt optaget af Forsvaret af Als og viser noje Kendskab til Feltbefæstningsarbejder; næste Aar færdes han stadig i Dannevirkestillingen, inspicerer Skanser og Batterier, tegner Skitser og Krokier. Troppernes »Underbringelse« interesserer ham, han beskæftiger sig indgaaende med Baraklejerne og udtaler sig med stor Sagkundskab om Bygningernes Konstruktion og Gruppering. Hist og her træffer man Udtalelser om Haandvaaben og svært Skylts, der vidner om, at han ogsaa fulgte med paa dette Omraade.

I 1848 fik de Meza flere Gange Lejlighed til at vise, at han havde taktisk Begreb og forstod at anvende Artilleriet paa Slagmarken; der var god Mening i, at man Aaret efter betroede ham en Brigade; han var ikke Fodfolksofficer, men fandt sig hurtigt til rette i sin nye Stilling. Han inspicerer sine Batailloner med god Forstaaelse af, hvad det kommer an paa i Felten, han uddeler Ros og Dadel paa rette Tid og Sted; han beser Tropperne ikke blot paa Exercerpladsen, men ogsaa i Forpoststillingen, han afholder Fægtningsøvelser med alle Vaabenarter og viser, at han har Begreb om deres Samvirken i Marken. I April og Juli 1849, paa Dybbøl og ved Fredericia, optraadte han som Brigadefører paa Valpladsen, og den 25. Juli 1850 kom han ved Isted efter Schleppegrells Fald til at føre Division. Ved disse Lejligheder gjorde han helt ud Fyldest. Hans personlige Optræden, hans Uforfærdethed og urokkelige Ro virkede inciterende, og han vandt sine Undergivnes Tillid. Han skyede ikke at bringe Ofre, naar det var nødvendigt, men unødvendigt Spild af Blod og Ammunition var ham i høj Grad imod; virkningsløs Beskydning fra Fjendens Side burde helst lades ubesvaret; kun til Nød kunde han finde sig i, at man førte Kamp blot for at vinde Trofæer.

Naar Tjenesten krævede det, underkastede de Meza sig alle Slags Strabadser, han udsatte sig for Kulde, Slud, Blæst, Regn og Træk; han kunde sidde til Hest halve Dage ad Gangen.

Medens de Meza fortæller ret udførligt om sin Færd udenfor Valpladsen, omtales selve Kampene kun ganske flygtigt i Dagbøgerne; om Begivenhederne paa Dybbøl 3.—8. April 1849 fortæller de saa godt som intet; det mærkeligste er, at Generalen anvender tyske Betegnelser: Nübel, Düppel o. s. v. Om Udfaldet fra Fredericia faar man heller ikke meget at vide; de Meza har kun noteret nogle Klokkeslet og nævnt enkelte af de vigtigste Momenter i Fægtningen for at have nogle Støttesteder ved Udarbejdelsen af Fægtningsrapporten. Han har ogsaa gjort nogle Optegnelser om Vejrliget, der sikkert er meget paalidelige; kun i ganske enkelte Tilfælde har Generalen ikke ført Dagbogen samme Dag, som Begivenhederne har fundet Sted; som bekendt glemmer man meget hurtigt, hvordan Vejret var paa en bestemt Dag, og Deltagerne i Fredericiaslaget er meget uenige om, hvorvidt man rykkede ud i Taage eller Maaneskin.

Efter Kampen blev alle Tropperne trukne ind i Fæstningen; General Bülow havde tænkt sig at lade et Observationskorps blive staaende udenfor den, men de Meza fik ham bort fra denne Idé og er egentlig ganske stolt derover: »Var dette ei skeet, da vilde upaatvivleligt enkelte Corps været komne tilbage for at gøre Skinangreb; og trak man sig saa først ind i Fæstningen, havde det heddet, at de havde generobret deres Stilling. Folkene vare for udmattede til med dem at frembringe saa lidt opbyggeligt Resultat«. Ja men, naar Forterrænet var rømmet, kunde Fjenden jo ganske roligt rykke ind i sine gamle Stillinger og sige, at han slet ikke var jaget bort. Her har de to Generaler sig upaatvivleligt galt ad.

Om sin Deltagelse i Slaget ved Isted giver de Meza noget fyldigere Oplysninger; hans Optegnelser gør imidlertid et mindre samtidigt Indtryk; der er Tilføjelser og Ændringer, hvoraf nogle er nedskrevne kort efter, andre endog meget længe efter Begivenheden, nemlig i 1865 kort før Generalens Død. Om sin personlige Optræden i Kampene taler han aldrig, Praleri ligger ham fjærnt; men han forstaar godt at vurdere sin egen Indsats, og da C. V. Rimestad endog vil frakende ham den Ære, der retteligt tilkom ham, ved at erklære, at han ikke var »Skyld« i Sejrvindingen ved Isted, ja endog først var ankommet, da alt var forbi, svarede han, »at Intet endnu var forbi ved min Ankomst til Rømmeck, men Alt først blev det paa en tilfredsstillende Maade ved min Ankomst og efter mange Timers besværlige

Kamp«. Generalen fremhæver ellers aldrig sig selv, allerminst paa andres Bekostning.

For at gøre Fyldest i en overordnet Stilling maa man kunne arbejde sammen med de underordnede Myndigheder og de Mænd, som er ens direkte Medhjælpere. I den første slesvigske Krig var der ingen Instans mellem Brigaden og Bataillon; Brigadechefen var Bataillonschefens umiddelbare Foresatte. Skønt de Meza ikke var »Troupier«, havde han Overlegenhed nok til at gøre sig gældende over for Fodfolksofficererne; Brødrene Philip og Jacob Ræder var vanskelige Undergivne, sidstnævnte var nærmest Kværlulant; men de maatte bøje sig. Generalen omtaler dem jævnlig; det er ingen Kompliment at kaldes for »en sand Ræder«. Med de andre Bataillonschefer, Gerlach, Hindenburg, Walter m. fl. gik alt let og godt; han har aftvunget dem Respekt.

Med Officererne i sin Stab levede de Meza i god Forstaaelse; han arbejdede godt sammen med dem og gav dem den Selvstændighed, der tilkom dem. Major Wörishoffer, der var hans nærmeste Medhjælper i de to sidste Krigsaar, var ingen Generalstabsofficer i moderne Forstand, men han var praktisk, kendte Tjenesten og havde megen bon sens. Skønt Generalen af og til var irriteret paa ham, røflede han ham sjældent af, men nøjedes med at betro sig til Dagbogen; han satte alligevel Pris paa ham og fik ham baade dekoreret og forfremmet. Souschefen, Kaptajn P. J. F. Bauditz, Adjutanterne C. W. Baland og O. Vaupell var flinke unge Mænd, som kun sjældent fik et Hib i Dagbogen. Ordonnansofficeren C. A. Schumacher og den personelle Adjutant G. Hansen, Krigsministerens Søn, var hans stadige Ledsagere; de var begge Reserveofficerer, uden tjenstlig Rutine; særlig den førstnævnte maa jævnlig holde for paa Grund af sin Mangel paa Interesse for det Arbejde, der paalaa ham; sidstnævnte maatte læse højt for sin Chef og lytte til hans Musik.

Til Generalens personlige Raadighed stod Oppasserne, Hestepasserne og Ridehestene. Skønt det var forbudt, beholdt Generalen i alle tre Felttog en Kombattant som Oppasser; Hans, der allerede havde tjent ham før Krigen, var ham langt mere uundværlig end Adjutanterne; han blev endog brugt som Sekretær og skrev »efter Befaling« til Generalinden; han var en duelig Kammertjener, der forstod at kæle for sin Herres Særheder og afhjælpe de Savn, Feltlivet fører med sig; de andre Oppassere var slet ikke overflødige; der var meget at gøre, inden Generalens Kvarter blev, som han vilde have det. De Meza elskede sine Heste og holdt meget af at ride; de nævnes ofte i Dagbøgerne, han er omhyggelig for deres Helbredstilstand og glæder sig, naar de

kommer sig efter en Sygdom. Endnu i 1865 har han ikke glemt »Perle«, der blev dødelig saaret ved Isted. Jo! General de Meza var i stort og i smaat en dygtig, myndig, velvillig og human Foresat.

Hvor højt en Officer end kommer op, har han altid Foresatte; han maa lyde, men maa samtidig bevare sin Selvstændighedsfølelse. Ordre og Direktiver skal følges; udebliver de, maa man handle i den Foresattes Aand; altid maa man løse den givne Opgave med selvstændig Benyttelse af de for Haanden værende Midler og under tilbørligt Hensyn til de foreliggende Omstændigheder. Man skal have Respekt for den Foresatte og Respekt for sig selv. I Dagbøgerne omtaler de Meza ikke altid sine Chefer med udpræget Agtelse; Generalerne Bülow og Kroghs derangede Pengeforhold var tilstrækkelig kendte; der fortælles pikante Historier »om General Bülow's Presenter og Laan« o. s. v. Han respekterer egentlig kun Krigsministeren, General C. F. Hansen, der i 1849 spillede Overgeneral ligesom Tscherning havde gjort det Aaret forud; under ham virkede General Krogh som Kommandør for Nørrejske Korps, medens General Bülow kommanderede Flankekorpset paa Als. Da Ministeren i Februar betror ham, at han tænker paa at »bryde Vaabenstilstanden«, skriver de Meza: »Très bien«. Det falder ham ikke ind, at Krigsministerens Myndighed ikke kan strække sig saa vidt. Da Felttoget 1849 begyndte, viste det sig strax, hvor unaturligt det var at have 2 sideordnede Korps uden fælles Overkommando. Als og Sundeved skulde nu være en virkelig Flankestilling, en Udfaldsport, hvorfra et kraftigt Stød rettedes mod Fjendens Flanke, medens en mindre Styrke gik frontalt frem fra Jylland. Hovedstyrken bestod af General Bülow's Korps og Størsteparten af General Krogh's; denne skulde føre Kommandoen, og Operationsplanen af 2. April er underskrevet af ham som Kommandør for det Nørrejske Armékorps¹. Men Krigsministeren var til Stede og optraadte som Overgeneral og »Krigsherre«. Da den kommanderende General under Fredsforhold er underlagt Krigsministeren, har denne altid haft svært ved at forstaa, at dette Forhold totalt ændres under Krigsforhold. Der er ingen Grund til at gaa ind paa en Fremstilling af Operationerne i Sundeved 3.—8. April; men de Meza's Optegnelser fra sidstnævnte Dato fortjener nærmere Omtale: »Kl. 4 afmarcheret efter Min[isterens] Ordre, ankommen Kl. 2¹/₂ om Natten til Stendrup; derfra efter Krigsraad, afholdt i Gaar Aftes i Stendrup hos Gl. Bülow (Gl.

¹ Generalstaben: Den dansk-tyske Krig 1849. S. 380 ff.

Kr[ogh] tilstede). (Alternativ: Holde sig i Sundeved i den Stil-ling ved Düppelberg — eller forlade Sundeved. Stor Majoritet for første). Opstilling her fra Kl. 7—2¹/₂. Besat Redouterne og Skandserne, der nyligt er opkastede. Lidt meget af Kulde. Herfra ny min[isteriel] Bef[aling] at drage de 2 Brigader (3. og 6. til Als). Man vilde have Schleppegrell og mig til at ride til Hansen for at reclamere. Men ny indskærpet Befaling gennem General Krogh ankom. (Protest vilde ansees som Insubordination)«.

Altsaa: Krigsministeren giver direkte Ordre til en af Flanke-korpsets Brigader; der holdes Krigsraad; den fungerende Overgeneral er til Stede, men fører ikke Forsædet; dette Raad, hvis Existensberettigelse er mere end tvivlsom, vedtager en Reso-lution, som hverken det eller Overgeneralen er kompetente til at udføre; her gælder det nemlig et politisk Spørgsmaal, og her har Krigsministeren, vel at mærke ikke som saadan, men som Repræsentant for Regeringens Chef, at træffe Afgørelsen. Han griber igen ind i Enkeltheder, og da de højere Førere nøler med at udføre den ministerielle Befaling, indskræpes den gennem den fungerende Overgeneral, og sluttelig bestemmer en »Armébe-faling« af 8. April, undertegnet: Hansen, at Sundeved skal røm-mes¹. Det er mildest talt højst forvirrede Kommandoforhold; men herfor har de Meza ikke rigtig Øje; han beundrer Ministeren, der ikke skyr »Responsabilitet« og udtaler sig skarpt om Krogh og Læssøe. I 1864 var hans Syn paa Overgeneralens og Krigs-ministerens indbyrdes Forhold bleven ændret.

Ved grundigt Studium af Dagbøgerne faar man det Indtryk, at de Meza besad Egenskaber, der gjorde ham skikket til at be-klæde høje Kommandoposter, og at hans militære Kundskaber stod paa Højde med de Fordringer, man dengang stillede til Hærens højeste Førere; hans Undergivnes Udtalelser stemmer godt overens med, hvad han siger om sig selv. Ved en flygtig Gennemlæsning af de 250 Sider, som de Mezas Dagbogsopteg-nelser optager, faar man et ganske urigtigt Indtryk af hans Per-sonlighed, og det er han selv Skyld i; han lægger ikke Skjul paa sine Mangler, sin Selvglæde, sin Selvoptagethed, sin pinlige Om-sorg for Sundhedens Bevarelse, han skildrer sin Maves Tilstand, omtaler yderst detailleret de Forholdsregler, han træffer for at værne sig mod Træk og Kulde, er forfængelig af sine Sprogkunds-kaber, overbroderer sin Stil med Ord og Sentenser, hentede fra Latin og 4—5 europæiske Sprog, udtaler sig ret skarpt om

¹ Nævnte Generalstabsværk S. 444 ff. Ansvar for Eckernförde Ulykken forstod Hansen dog at vælte over paa Krogh; han var kun Overgeneral »à ses heures«, som de Meza vilde have sagt.

andre, men skaaner ikke sig selv; Glimt af Selvironi vidner om hans jødiske Herkomst. Han har megen Sans for Naturskønhed, sværmer for Idyllen, han er ikke Gourmand men Gourmet, holder af fin, let Mad og gode Vine, hader officiel Selskabelighed, Kortspil og Tobaksrygning, men er en omhyggelig Vært i en mindre Kreds og færdes gerne i Dameselskab. Hans Kærlighed til Musik er stor og ægte; han synger, spiller og komponerer; mod Slutningen af Krigen arbejder han mere sammen med Stabshornblæseren end med Stabschefen; men han er ikke blind for, at han kun er Dilettant baade som udøvende Kunstner og som Komponist. En enkelt Gang har han sunget »med usædvanlig sonor Stemme«, men oftere har han spillet og sunget »hjørteeligt slet« eller »med ubekvem Røst«. Han kan nyde sine egne Kompositioner, naar Brigademusikken udfører dem godt, men han kan ogsaa betegne sin samlede Produktion som »Makværk«, samtidig med at han i varme Ord udtaler sin Taknemlighed mod Brigademusikdirektør Malmqvist, »der er en Perle, og uden hvem mine smaa Musikfostre længe endnu vilde være bleven min exclusive Ejendom«. Blandt de danske Artillerister har der været flere dygtige og lærde Musikere, og en af Verdenskrigens betydeligste Personligheder, den østerrigske Generalstabschef v. Conrad (v. Hötzenndorf), dyrker Kontrapunkt, Musikteori og Musikhistorie med Held.

Men hvorfor i al Verden har de Meza skrevet Dagbøger? Ikke for at tage sig ud for Eftertiden; han har ikke paa nogen Maade flatteret sig selv og har ikke lagt Skjul paa sine Mangler, Svagheder og Latterligheder; han har sikkert ikke tænkt sig, at de 80 Aar efter skulde blive trykte. Man faar heller ikke Indtrykket af, at han har tænkt sig engang i Tiden at bruge dem som Grundlag for »Erindringer«. Men enten han nu har haft en bestemt Hensigt eller har fulgt en Trang, som han ikke har kunnet forklare sig selv, har han ikke arbejdet forgæves. De vidtløftige Optegnelser yder vigtige Bidrag til Kendskabet til en af den danske Hærs ejendommeligste, man kan vel ogsaa sige betydeligste Personligheder; alt er jo relativt.

Treaarskrigen førte ikke til nogen Afgørelse; det kunde forudses, at Freden ikke vilde blive af lang Varighed. Rigets ledende Mænd var imidlertid mest optagne af at hævde den nylig vundne Frihed og sikre deres egen Indflydelse. Forsvarsvæsenet blev forsømt, men Nationen var villig til at fejre Trearskrigens Helte, de store og de smaa, og til at feste paa Mindedagene; det kostede ikke meget, men var heller ikke til megen Nytte, snarere

til Skade, da det fremkaldte en Overvurdering af egen Kraft og en Undervurdering af den Modstander, vi havde haft og kunde være sikre paa at faa igen. Ikke en eneste af de fejrede Helte havde Energi og Autoritet nok til at gøre det indlysende for Folket, at der maatte bringes store Ofre, baade personelle og materielle, for at værne om de Goder, man mente at have tilkæmpet sig i Treaarskrigen. De Meza havde nogle Betingelser: hans Navn var populært, og hans Krigshistorie fik Folk til at glemme hans Særheder, der i Fredsperioden snarere udviklede sig end aftog. Man fandt næsten, at de klædte ham, »du ridicule au sublime il n'y a qu'un pas«, kunde man sige. Men det laa ham fjærnt at optræde som Folkefører; han havde ingen Sans for indre Politik og nærede kun ringe Agtelse for dem, der gav sig af dermed, og naar han i Kraft af de Stillinger, han kom til at indtage, skulde tale offentligt, tudede han med de Ulve, han var iblandt, og kom ikke med Advarsler. I 1858 havde han ganske vist paadraget sig den nationalliberale Presses Uvilje ved at advare mod at støde den tysksindede Del af Hertugdømmernes Befolkning ved paa alt for exalteret Vis at fejre Aarsdagene for Sejrene over Slesvigholstenerne; men 4 Aar efter erhvervede han samme Presses Bifald ved offentlige Udtalelser om vore fordelagtige strategiske Positioner, vort Mod, vor Fædrelandskærlighed, der vilde sætte os i Stand til at forsvare os mod en fir-dobbelt overlegen Styrke. Det var endog A. F. Krieger for stærkt.

I Overvejelserne angaaende Rigets Befæstningsvæsen deltog de Meza fra først til sidst. Han var Formand i Kommissionen af 29. Jan. 1855 og har sikkert billiget den efter 2 Aars Arbejde vedtagne Plan først at møde Fjenden frontalt, og senere fra Flankestillinger fremdeles »forhindre eller hemme« hans Fremrykning. Kommissionen var ikke blind for, at Dannevirkestillingen vilde tabe en væsentlig Del af sin Styrke, naar Slien og Oversvømmelserne frøs til; men den mente, at den ved Krigens Udbrud »kunde benyttes med Fordel«, naar man i Fredstid befæstede den med Jordværker. Planen blev antaget, og i 1861—1863 blev der baade ved Dannevirke og ved Dybbøl opført en hel Del Jordværker, som blev monterede med talrige, til Dels forældede Kanoner. Men selv om Værkerne havde været stærkere og Skytset bedre, og selv om Angrebet, som man sikkert haabede, først vilde komme langt hen paa Foraaret, stod der meget tilbage. Forholdene bag Fronten maatte ordnes, der maatte sørges for Troppernes Indkvartering og Forplejning, Bevæbning og Udrustning, og først og fremmest maatte der sørges for, at Hæren blev saa talrig, saa vel organiseret, øvet og kommanderet, at

der kunde gøres mere end rent passiv Modstand i de vedtagne Stillinger, som led af store Mangler. Som Chef for Artilleriet har de Meza sikkert vidst, at dette Vaabens Udvikling gjorde Flankestillingerne mindre værdifulde; at de ikke havde stor Betydning som Udfaldsporte mod en overlegen Modstander, havde Trearskrigen godtgjort. Der blev imidlertid gjort altfor lidt og vist meget lidt Forudseenhed; at en Del af Hærens Afdelinger, der havde tysk Mandskab, i en Krig med Tyskland vilde vise sig ubrugelige, synes man ikke at have tænkt paa.

Ved Trearskrigens Afslutning var de Meza indtraadt i det 60. Aar; den alvorlige Sygdom, han i den første Halvdel af 1850 havde gennemgaaet, havde ikke haft blivende Følger; han kom godt igennem Felttoget og unddrog sig ikke Anstrængelser. I Perioden mellem Krigene holdt han sine gamle Skavanker nede; i 1865 erklærer han, at han »paa 15 Aar ikke har været fraværende fra eller manglet ved Forretningerne«. At han har ofret disse al sin Tid og alle sine Tanker, vil vel ingen paastaa, han selv allermindst; han har sikkert ikke givet Kejseren mere, end hvad Kejserens var. Men han havde bevaret Hovedet klart, hans Selvfølelse var voxet, og han var ganske paa det rene med, at i en ny Krig maatte han blive Overgeneral; han tænkte ikke paa at frabede sig dette Hverv paa Grund af Svagelighed, som et Rygte vilde vide¹, og endmindre, fordi han ikke var tilstrækkelig forberedt. Først 2. Juledag 1863 fik han sin Udnævnelse. Stabschefen, Ob. Heinr. Kaufmann var udpeget 3 Uger tidligere; han havde gjort god Tjeneste som Generalstabsofficer i Trearskrigen, men havde 1855—1863 staaet udenfor Hæren som Amtmand i Kiel og som Militærbefuldægtiget ved Forbundsdagen i Frankfurt. Hvor velbegavet og intelligent han end var, kan han ikke betegnes som vel forberedt til Stillingen som Hærens Stabschef.

I 1864 var der i Modsætning til 1848 og 1849 udnævnt en »Overgeneral, en Stabschef og en Souschef ved den aktive Armee«; men alligevel manglede der rene Linier i Kommandoforholdene, og det viste sig ved flere Lejligheder.

Fra de Mezas Overgeneralstid foreligger der ingen Dagbogsoptegnelser, men i »Mit sidste og uigjenkaldelige Votum med Hensyn til Krigsførelsen og dennes Forhold til Statsførelsen i 1864« har han gjort Rede for sin Opfattelse af Betimeligheden af Dannevirkestillingens Rømning 5. Febr. At Udgifveren af Krigsdagbøgerne har taget dette vigtige hidtil utrykte Dokument

¹ Major E. F. Schau til sin Hustru ¹⁸/₁₂ 1863. (Mem. og Br. XLVI 12).

med, maa man være ham taknemlig for. Generalen begynder med at udtale, at Folkerepræsentationen ikke har »mindste Ret til at blande sig i Krigens Enkeltheder«. Herom kan der ikke herske Tvivl. Derimod er det urigtigt, naar han siger, at Krigsministeren »i Samfund med Hs. Majestæt Kongen og med Overgeneralen ere Krigsførelsens eneste og rette Forum m. H. t. dens almindelige Principer«. Generalen staa paa samme Standpunkt som i 1849 og anbringer Krigsministeren paa en Plads, der slet ikke tilkommer ham. Det er Krigsherren, og hvor ingen saadan findes, Regeringens ansvarlige Chef, der som Leder af Krigens Politik angiver Overgeneralen de Maal, han skal naa, hvorefter det bliver dennes Sag at vælge Maaden, og Krigsministerens at skaffe ham de fornødne Midler. Er »det suveræne Folk« misfornøjet med Krigsførelsen, kan det styrte Regeringen og derved fremtvinge nye Direktiver for Overgeneralen, som vil blive afløst, hvis han ikke har staaet i Opposition til den faldne Regering; men blande sig i Operationerne kan hverken Repræsentationen eller Regeringens Chef. Krigsministeren er i denne Henseende ligestillet med Regeringens øvrige Medlemmer. Overgeneralen er her, som de Meza siger, den eneste »Responsable«.

Om der skulde føres et afgørende Forsvar i Dannevirkestillingen eller ej, var et politisk Spørgsmaal, og det skulde Regeringens Chef, ikke Krigsministeren eller Overgeneralen, afgøre. Det var man paa det rene med, og Regeringens Instrux af 24. Jan. 1864 udtalte, at det vigtigste var, at »det kommende Foraar finder os i Besiddelse af en dygtig og slagfærdig Hær«. Om dette Standpunkt var rigtigt politisk set er en Sag for sig; det er muligt, at Danmark var kommet til at staa bedre efter et afgørende, men hæderligt Nederlag i Dannevirkestillingen, end det kom til at staa efter at Dybbøl og Als var tagne med Sværdet i Haanden. En Deling af Sønderjylland efter Nationaliteter var gaaet lettere, hvis der ikke var flydt preussisk Blod paa Dybbøl Banke. Men en saadan Kamp maatte ikke være ført rent defensivt; man maatte fra Stillingens Centrum have ført et Stød mod Østerrigerne, da Preussernes Hovedstyrke var i Svansen. Dette kunde imidlertid ikke improviseres, men vilde have krævet en anden Gruppering af Stridskræfterne. Overgeneralen var ikke bunden til den rene Defensiv; men han skulde bevare en kampdygtig Hær til Anvendelse i Flankestillingerne. Indlod han sig i et afgørende Slag i Dannevirkestillingen eller blot i en Kamp, der vilde koste en Tredjedel af Hæren(!), som Konseilspræsidenten havde ytret, vilde et ordnet Tilbagetog have været umuligt. De Meza var i sin fulde Ret til at gøre,

hvad han gjorde; han var sig sit Ansvar bevidst og var rede til at bære det. Det saakaldte Krigsraad var ukrigsmæssigt, Voteringen overflødig; en Befaling, undertegnet af de Meza og parafet af Kaufmann, havde været langt værdigere; Generalen havde ogsaa ønsket ene at give Navn til.

Med fuld Ret mente General de Meza, at han havde efterlevet sin Instrux, og hans bitre Udtalelser om Krigsministeren og hans Direktør, Major Ankjær, er meget forstaaelige: han var visselig ikke »skyldig« og kunde ikke drages til Ansvar.

Kan man saaledes ikke bebrejde Overkommandoen, at den gav Ordre til Tilbageetoget, er der ingen Grund til at rose den for den Maade, hvorpaa det blev forberedt og gennemført. Det var i og for sig vanskeligt, da der var for faa Veje; det glatte Føre gjorde Situationen endnu vanskeligere; det store, daarligt organiserede og slet førte Træn foranledigede mange Standsninger, og der var intet gjort for at tilsløre Rømningen af Stillingen. Heldigvis var Forfølgelsen lidet energisk; Rømningen blev sent opdaget; der blev ikke gjort noget Forsøg paa at hage sig fast til den tilbagegaaende Fjendes Ryg, endsige til at forurolige hans Flanker; Overkommandoen synes at have gjort sikker Regning paa, at alt vilde gaa af sig selv: der savnedes en ordnende Haand, og, hvor Overgeneralen var, vidste ingen.

Med Dannevirkestillingens Rømning var de Mezas Rolle som Overgeneral udspillet; han maatte vige for det Tryk, der fra uansvarlig Side rettedes mod det holdningsløse Ministerium. At Krigen vilde have faaet et andet Udfald, hvis han havde beholdt Kommandoen, er der sikkert ingen, der vil paastaa, men der er ingen Tvivl om, at han var en langt betydeligere Personlighed end General Gerlach, og han vilde sikkert have været selvstændig nok til at rømme den sammenskudte Dybbølstilling, inden det kom til Storm. Men havde det nu ogsaa været rigtigt? I Øjeblikket ja! Hæren vilde være bleven skaanet for smertelige Tab, for Følelsen af at have lidt et Nederlag; den vilde have følt en vis onskabsfuld Glæde over at have narret Preusserne, og den vilde have kunnet forberede Forsvaret af Als med friskere Kræfter og større Fortrøstning. Set fra et rent militært Standpunkt vilde en hemmelig Rømning af Dybbølstillingen inden Stormen have været en fortjenstfuld Handling. Men Sagen har en politisk Side, og den er den vigtigste. En Krig føres i politisk Øjemed, og Landets Stridskræfter staar til Raadighed for den ansvarlige Leder af dets Politik. At han ikke altid er sin Stilling voksen, er en Sag for sig. Naar Konseilspræsident Monrad mente, at det af Hensyn til Statens politiske Stilling var nødvendigt at modtage

en Storm, var det de højeste militære Myndigheders Ret og Pligt at fremsætte de militære Grunde, der talte derimod; men han havde Afgørelsen, og det er at stille Sagen paa Hovedet, naar Krigsministeren meddelte Konseilspræsidenten, at det var hans Agt at lade Hæren forlade Dybbølstillingen, hvorefter denne »gjorde ham de varmeste Forestillinger om, at det var ønskeligt at forsvare Stillingen, selv om det skulde koste betydelige Ofre«, hvortil da Krigsministeren efter et Par Timers Forløb besluttede sig¹. Det var Krigsministeren, der skulde have søgt at overtale Konseilspræsidenten til at opgive at modtage en Storm, hvis han fandt dette uforsvarligt.

Det Blod, der randt paa Dybbøl Banke den 18. April 1864, flød ikke forgæves, og det er med Rette, at man i de senere Aar er kommet ind paa at fejre denne Dag som en af Danmarks Hædersdage. I 1814 blev der af Nordslesvigerne anket over, at Frederik VI lod Kronprinsen af Sverigs daarlige Tropper uden Modstand rykke helt op til den jyske Grænse, skønt han havde en betydelig, af den bedste Aand besjælet Hær staaende paa Fyn; der blev sagt, at Kongens Mangel paa Mod havde løsnat Baandet mellem Sønderjylland og Kongeriget,² og han maatte finde sig i, at den russiske General Grev Orloff beklagede, man kan næsten sige haanede ham for, at han ikke havde sat sig i Spidsen for sin Hær i Sønderjylland; det var nemlig paa den jyske Halvø, at Kampen om Norge førtes. I 1864 var det anderledes; der blev fejlet politisk og militært; men hverken de danske Sønderjyder eller Danmarks Venner i Udlandet glemte nogen Sinde, at Landet først efter en haardnakket Kamp faldt i Fjendevold, og der er ikke Tvivl om, at den blodige Kamp den 18. April har bidraget til, at Sønderjylland efter Verdenskrigen fik Lov til at raade over sin Skæbne.

Pladsen tillader ikke at gaa nærmere ind paa de Mezas »uigjenkaldelige Votum«, der trods sit ringe Omfang er meget indholdsrigt; det skyldes udelukkende ham selv, der har dikteret det til Generalkommandoadjutanten C. G. F. Rønnow, der i en Del af Trearskrigen som Underofficer havde været Skriver ved hans Stab; og det vidner om, at han var i fuld aandelig Vigeur. Paa 10 Sider bringer det et værdifuldt og betydeligt Materiale til en Karakteristik af Generalen.

¹ C. Hegermann-Lindencrone: Betragtn. i Anl. af D. G. Monrads pol. Breve 102.

² Joh. G. Rist: Lebenserinnerungen II 286 ff. En udførlig Fremstilling af de militære Forhold i Sønderjylland og paa Fyn 1813—1814 er givet i Medd. fra Krigsark. VIII 357—436, IX 91.

Den Biografi, hvormed Kaptajn Rockstroh indleder sin Bog, er den fyldigste og bedste, der hidtil foreligger. Vurderingen af Hovedpersonen, af hans Omgivelser, af Personer og Forhold i det hele er godt dokumenteret og objektiv; helt er den gamle Adam dog ikke druknet; af og til kan der komme en bidsk Bemærkning f. Ex., naar Flaadens Optræden omtales. Undersøgelserne er grundige og har paa flere Punkter berigtiget de tidligere gængse Anskuelser. Med Dytighed er det store Materiale, trykt og utrykt, Dagbøger, Breve og officielle Aktstykker, benyttet til en alsidig Karakteristik; i Dagbøgerne er Rockstroh trængt ind til Kærnen gennem de myldrende mange Enkeltheder; han har kendt Begrænsningens Kunst og har undgaaet al Fyldekalk. Et og andet Punkt kunde være optaget til nærmere Undersøgelse; man savner saaledes en Redegørelse for den Indsats, de Meza personlig har gjort i de Hverv, der har været ham overdraget som Artillerichef og som Formand i de forskellige »Forsvarskommissioner«.

Udgiverarbejdet er gennemgaaende godt, den vanskelige Skrift er rigtigt læst, ogsaa Runerne er rigtigt tydede, og Trykfejlenes Antal er saare ringe. Saa meget mere maa det beklages, at de franske, italienske og latinske Ord og Sætninger, hvormed Generalen har overbroderet sin Stil, er misforstaaede eller rettere ikke forstaaede. Det tager sig ikke godt ud at skrive darrero for davvero, valuer for valoir, ruptini for raptim, sarricino for s'avvicina, encore for cuore o. s. v. Til Tider er det de Meza, der citerer forkert, og saa vilde det jo have taget sig pænt ud, naar Udgiveren havde kunnet rette ham. Disse Fejl forringer ikke Bogens Værdi som Kildeskrift; men de vilde ærgre de Meza i hans Grav, og de kunde let være undgaaede.

A. Tuxen.

Holger Hjelholt: Treitschke og Slesvig-Holsten. Kbh. 1928.

Heinrich von Treitschke hører til de Historikere, hvis Berømmelse ikke er bleven mindre efter deres Død. Under den store Krig kom han navnlig for Englænderne til at staa som Profeten for den Statsopfattelse, de mente at bekæmpe. Allerede saa tidligt som Juli 1908 udpeges han af en Forfatter i »Quarterly Review« som Bannerføreren for den tyske Koloniudvidelse og Imperialisme, og netop udfra denne Betragtning analyserede man senere i Propagandaøjemed hans Værker. Det var forøvrigt noget med Urette; thi for Treitschke var

og blev Bismarcks Værk, hvad Ungdommen skulde spejle sig i; hans »saturerede« Tyskland var Idealet; der ligger en Menneskealder mellem ham og en Expansionist som Paul Rohrback, for hvem Tysklands Enhed ikke er noget Maal i sig selv, men Muligheden for at komme med i Kappetriden om Kloden. Treitschke er Magtpolitikens, men egentlig ikke Verdenspolitikens Forkynder¹.

Det var under disse Omstændigheder ganske naturligt, at ogsaa danske Historikere blev ført ind paa Beskæftigelse med Treitschkes Tanker og Forfatterskab; Dr. Hjelholt er ikke den eneste, som i »verdenskrigens tid« har syslet hermed². Men hans Studier blev mere omfattende end nogen andens; han har, da han senere vendte tilbage til Emnet under en mere begrænset Synsvinkel, forstaaet at faa utrykt Materiale draget med ind i sine Undersøgelser, bl. a. Treitschkes efterladte Papirer, der endnu er i hans Datters Besiddelse. Og Dr. Hjelholt behersker ikke alene fuldt ud den tyske Historikers Artikler, Værker og Breve, fra hvilke han med Held kan anvende Citater i sin Fremstilling, han har ogsaa i, hvad man næsten kan kalde Dechiffreningen af Treitschkes Forelæsningsnotater, gjort et dygtigt Stykke Udgiverarbejde.

Den snævrere Opgave, som Dr. Hjelholt altsaa nu har stillet sig, er en Redegørelse for Treitschkes Behandling af det slesvigholstenske Spørgsmaal med runde Tal fra 1858 til 1867. Han er gaaet til den med et betydeligt Kendskab baade til Samtidens danske og tyske Historie, og Bogen, der i og for sig maa appellere til et interesseret Publikum i begge Lande, finder ganske sikkert ogsaa en tysk Forlægger; til Tider synes man allerede i den danske Form at mærke Hensyntagen til et fremmed Publikum saaledes i de paalidelige, men for nye Synspunkter blottede Oversigter over danske Forhold som f. Ex. hele Begyndelseskapitlet om Helstaten. I sin almindelige Komposition er Værket forøvrigt bygget rigtigt op med en indledende Redegørelse for Treitschkes Udvikling til Slutningen af Halvtresserne og for hans mere af-dæmpede Behandling af Spørgsmaalene i »Deutsche Geschichte« som Afslutning. Dr. Hjelholt har endelig her forsøgt sig med den almindelige Skildring af de optrædende Personer, som Prof. Friis savnede i hans Disputats³, og helt ueffent er det ikke faldet

¹) Smlgn. min Artikel: »Fra Treitschke til Rohrback« i »Ugens Tilskuer« 8. Oktober 1915.

²) Se saaledes en Artikel af nuværende Landsarkivar Hans Knudsen i anf. Tidsskrift 16. April 1915.

³) Se Anmeldelse i Hist. Tidsskr. 9. R. III 411 ff. og 418.

ud, hvor han gør Busch's, Freytags og Treitschkes Stilling til Augustenborgeren op.

Alligevel er Hjelholt endnu langt fra kommen ud over de formelle Mangler, som prægede hans første Arbejde. Fremstillingen er stadig tung og til Tider ubehjælpelig; S. 16 lader han saaledes »den slesvig-holstenske sag« bukke »under i kampen mod diplomaterne«; S. 13 møder vi »det foregivne påskud« — en oplagt Pleonasme¹. Der er endvidere en Del ret billig Polemik mod den afdøde Hovedperson; til Tider mærker man Forfatterens subjektive Pegepind lovligt stærkt, og denne Tilbøjelighed til at gaa ved Siden af Skildringen kan føre ud i rent personlige Bemærkninger, som naar Læserne S. 46 delagtiggøres i hans bitre Erfaringer med »en artikel i et tidsskrift«, hvor der blev »sat en hel klat til fra redaktørens egen malerpotte«. Endelig former store Dele af Bogen sig som fortløbende, langsommelig Indholdsgengivelse af Digte og Artikler fra Treitschkes Haand, der er tilgængelige paa Prent for alle. Ganske vist kombineres denne Referentvirksomhed i enkelte Tilfælde med et minutiøst og selvstændigt Sammenligningsarbejde mellem Treitschkes Artikler og deres Kilder (som Beselers Skrift: »Zur schleswig-holsteinischen Sache« og Gutschmids Breve fra Kiel), men alligevel kunde man have ønsket, at Dr. Hjelholt hos Friedrich Meinecke — hvis Laboratorieøvelser han omtaler at have overværet i Berlin — havde lært den Kunst at drage Essensen og de faa, men typiske Citater ud af de Skrifter, det drejer sig om. Rent umiddelbart vilde man mene, at Fremstillingen havde vundet ved at reduceres stærkt. Nærmere beset er det dog et Spørgsmaal, om dette holder Stik, om Emnet tillod en saadan Behandlingsmaade. Meget taler for, at Stoffet i saa Fald var smuldret fuldstændigt hen; alene gennem den detaljerede Udpensling skabes der nemlig nogen Dybde i et Billede, der, trukket op med fastere Haand, maatte blive den rene Skitse. Resultatet af den Udvikling, Forfatteren søger at gengive, er nemlig med Treitschkes politiske Indstilling allerede fra hans tidligste Ungdom saa fuldstændig givet. Spørgsmaalet er egentlig kun, hvornaar han vil naa til Erkendelse af, at Bismarcks diplomatiske Virkelighed svarer til hans egen politiske Idé. Men derved svinder unægtelig ogsaa en hel Del af Interessen for Problemet. Der kommer, fraregnet et enkelt pludseligt, men let forklarligt Omslag i Treitschkes Opfattelse, noget stillestaaende over det hele. Imidlertid ligger den Svaghed, som bliver Følgen heraf, i Emnets Art, ikke hos For-

¹) Ogsaa Retskrivningen er vaklende: Oldenburg S. 9, Oldenburg S. 60.

fatteren. Hovedanken mod ham er alene, at han slet ikke synes at se, hvor uhyre spinkelt det Materiale i Virkeligheden er, hvoraf han har bygget sit store Hus.

Som fremhævet af Dr. Hjelholt (S. 22) sværmede Heinrich von Treitschke allerede i Skolen »for et enigt Tyskland under preussisk førerskab«; 1854 skriver han tyve Aar gammel i et Brev, at »den Vej er mig kærest, som hurtigst fører til denne nationale Enhed, selv om det skulde være Despotismen« (citeret S. 25); i Artiklen om Beselers Skrift fra 1858 hedder det: »Prøjsen og Slesvig-Holsten! I disse Ord rummes hele den tyske Historie . . . hele det tyske Haab« (citeret S. 45); i Julen 1859 ser han som eneste lykkelige Løsning: »én Stat, et monarkisk Tyskland under Hohenzollernes Dynasti, Annexion til Prøjsen« (citeret S. 26); selv da han harmedes over Bismarcks antiliberale Forordninger og for en Tid brød med de mere forsigtige Ledere af »Preussische Jahrbücher«, kunde han, som Hjelholt siger, »ikke opgive sin tro på, at Preussen af skæbnen var bestemt til at skabe den tyske enhed og storhed« (S. 61), og allerede fra Februar 1864 ønsker han, at »Slesvig-Holsten blev prøjsisk« (citeret S. 64). Det er, som sagt, givet, at en Mand med denne Mentalitet maatte havne hos Bismarck; han følte sig derfor ogsaa under Oppositionen mod ham »i meget slet selskab« (S. 60), og det er egentlig kun Forestillingen om, at Bismarcks Maal ikke er Tysklands Enhed, men prøjsisk Magtforøgelse, der gør ham betænkelig. Skridtet herfra og til Billigelse af Annexionen er imidlertid det kortest mulige (smlgn. 66); i December 1864 er denne Forholdsregel da ogsaa bleven »den smukkeste og retfærdigste Handling i tysk Politik siden Toldforeningens Dannelsen« (citeret S. 70), og efter Nytaar udtalte han sin nye Opfattelse offentligt i Februarheftet af »Preuss. Jahrbücher«; hvad han tidligere havde anset for ønskeligt, men umuligt, var nu blevet praktisk gennemførligt.

Det er det korte Indhold af en Udvikling, som optager mere end en Fjerdedel af Hjelholts Bog, og under hvilken man nærmest træder Vande i Enkeltheder, som ikke fængsler, fordi Kabalens er bestemt til at gaa op, fordi det for Treitschkes Vedkommende glider af sig selv. For andre faldt det haardere; selv Gustav Freytag, hvis Udgangspunkt, naar det gjaldt Forholdet til Prøjsen, ikke var væsensforskelligt fra hans, havde ganske anderledes Anfægtelser, inden han forligte sig med en Politik, som han endnu i 1865 opfattede som »ynkelig og skamløs uærlig«; hans Striden sig frem er menneskelig set langt interessantere end Treitschkes agitatoriske Triumftog. Men den varige In-

teresse for dette svigter ogsaa af en anden Grund, fordi det egentlig ikke er andet eller mere. Forgæves spejder man mellem Haddets, Harmens, Spottens, Haabets og Begejstringens deklamatoriske Udtryk efter virkelig realpolitiske Synspunkter, og sandt at sige gør Forfatteren selv intet for at drage dem frem. Der er enkelte Glimt, som naar Treitschke i anden Udgave af »Historische und politische Aufsätze« fra 1865 resolut indrømmede det berettigede i en Deling af Tyskland ved Main-Linjen; der er her noget, som foregriber Ordningen det følgende Aar med det nordtyske Forbund, men det er en enkelt Svale.

Naar det skorter i saa Henseende, er det naturligvis ikke Dr. Hjelholts Fejl; Manglen ligger her hos Heinrich von Treitschke, og noget overraskende er der ikke heri. Hele Politikeren var i 1864 kun tredive Aar. Han kunde paa dette Tidspunkt af sin Livsbane simpelt hen ikke have samlet den Sum af praktisk Erfaring, som gennem langvarig Beskæftigelse med Spørgsmaalene i nogen Grad kan træde i Stedet for den Indsigt, der vindes ved »levende Berøring med selve de offentlige Sager«, og som efter Aegidis ikke ubegrundede Mening egentlig alene berettigede til at »politisere« (citeret S. 165). Det er en utrolig Naivitet, naar Treitschke mener, at efter Bismarcks Magtpolitik udadtil skal Frisindet kunne herske indadtil (smlgn. S. 155—56). Men forøvrigt er han selv klar over, hvor meget han har lært i de bevægede Aar (S. 154).

Imidlertid rører vi her ved et Spørgsmaal af betydelig Rækkevidde. Problemet er, hvormeget Treitschkes Agitation i Skrift og Tale gennem de paagældende Aar i det hele betød for Stemningsomslaget overfor det slesvig-holstenske Anliggende i det tyske Folk. Den dybere Værdi af Dr. Hjelholts Bog beroer i Virkeligheden paa, hvordan man skønner om Spørgsmaalet, og dog har han egentlig kun mere tilfældigt og indirekte bidraget til dets Besvarelse. Han anfører S. 152 en Udtalelse af Haym om Treitschke som den, der angav »det liberale parti dets nye program, som dette langsomt og lidt efter lidt fulgte«; han mente selv, at de »pågældende artikler« alene »åbent udtalte, hvad et lille mindretal i stilhed tænkte« (refereret S. 149—50), men ogsaa paa denne Maade bliver de jo dog meningsdannende for en større Kreds. Til en vis Grad i Strid hermed gør Dr. Hjelholt S. 173 under Henvisning til Fr. Meineckes »Die Idee der Staatsräson« gældende, at Treitschke egentlig aldrig har gjort noget nyt politisk Indskud, og heri har han utvivlsomt Ret. En nærmere Beskæftigelse med Treitschkes »Politik« giver umiskendeligt Indtryk af vidtspændende, men ikke dybtgaaende Studier, af en vaagen Opfattelsesevne, men ogsaa megen Naivitet, og nye er

de Tanker, han forkynder, paa ingen Maade; de er ogsaa tidligere udtalt i Tyskland, og de er fremsat i mindre didaktisk Form og med langt større umiddelbar Kraft saa langt tilbage som i Machiavellis *Il Principe*. Heinrich von Treitschkes blivende Betydning ligger, hans Lidenskab for politisk Drøftelse til Trods, paa den historiske Forsknings og Fremstillings Omraade, og navnlig kan han ikke, so mdet sker S. 76, sættes mellem »handlingens mænd«. I det offentlige Liv synes hans Kald for en senere Tids Vedkommende udelukkende at have været at give de Tanker, som et Flertal af Firsernes og Halvfemsernes tyske Overklasse tænkte, prægnant politisk Udtryk og quasihistorisk Underbygning, og det er følgelig lidt vanskeligt at tro, at han i et Spørgsmaal, der for ham altid kun blev »en Scene i det nationale Drama« (citeret S. 184), skulde have været en Gennembrudsmand.

Problemet er altsaa egentlig dette, hvormange der i Stilhed tænkte det samme som Treitschke. Han mente altsaa selv, at det kun var et lille Mindretal, og Dr. Hjelholt har sammen med sin Skildring af Stadierne paa Treitschkes Vej til Bismarck-Templet ogsaa redegjort for enkelte af hans Aandsfrænders Udvikling, foruden Freytags ogsaa Dunckers, Busch's, Wehrenpfennigs, Rudolf Hayms, Bennignsens og mere »flygtigt« Sybels, Mommsens og Droysens. Særlig forskellig har deres Indstilling ikke været; om dem alle kan siges, at deres Ønsker opfyldtes gennem en Udvikling, hvis Endemaal de en Overgang ikke saa, og det er følgelig noget ved Siden af med Virchow at tale om Götzendienst des Erfolges for deres Vedkommende. Men Spørgsmaalet er, hvorvidt langt videre Kredse ikke i Virkeligheden var orienterede paa lignende Maade, hvorvidt Treitschke var andet end deres Herold. Dr. Hjelholt stiller sig nærmest paa det overleverede Standpunkt og mener, at »hos den store liberale mængde skete der heller ikke inden krigen med Østrig noget almindeligt omslag til fordel« for den Betragtning, at det nærmeste Krav var at skabe Enhed og Magt (S. 155—56). Men egentlig har han slet ikke taget Problemet op; han har ladet det blive ved en Udredning af den Holdning, de enkelte Aandens Store indtog, men det virkelig interessante var at klargøre, hvor vidt den Indstilling til Spørgsmaalene, som vi tydeligst træffer hos Treitschke, rakte ud. Det er en vanskelig Opgave, der kun lod sig løse ved en omfattende Gennemgang af Samtidens Døgnlitteratur, men Arbejdet hermed lønnede sig sikkert bedre end den saavidt muligt udtømmende Fordybelse i Treitschkes utrykte Brevstof, og først naar en saadan Undersøgelse var foretaget og Resultatet

draget med ind, kunde Værket virkelig i sin Undertitel kaldes: »Tysk Liberalisme og Bismarcks Politik i det slesvig-holstenske Spørgsmaal«.

Erik Møller.

Astrid Friis: Alderman Cockayne's project and the cloth trade. The commercial policy of England in its main aspects 1603—1625. Copenhagen & London 1927.

Det er en Sjældenhed her i Landet, at en historisk Disputats henter sit Emne udenfor dansk Historie, endnu sjældnere maaske, at den omhandler et Afsnit af den økonomiske Historie, og en Undtagelse, at den fremkommer paa et fremmed Sprog. Det er derfor forstaaeligt, at denne Bog allerede før sin Fremkomst vakte en vis Opmærksomhed; vigtigere dog, at den ogsaa efter sin Udgivelse har vakt Opmærksomhed, omend i andre Krese, idet den er et virkeligt lødigt Værk; Bogen er, hvor den er blevet recenseret i Udlandet, med Rette blevet stærkt rost og tjener baade Forfatteren og dansk historisk Videnskab til Ære. Ved denne Lejlighed som ved saa mange andre konstaterer man, at det ikke sjældent er Udlændinge, der gør betydningsfulde Studier i engelske Arkiver og ved at drage nye Ting frem giver bemærkelsesværdige Bidrag til engelsk Historie; det er et stort Arbejde med utrykte Kilder, der ligger bag dette Værk, men unægtelig er dette ogsaa i nogen Grad kommet til at præge Fremstillingen, idet det er som om Forf. i sin Iver for at drage dette nye Stof frem og meddele det til Læseren ikke har følt sig rigtig fri overfor det; Følgen er blevet, at visse Afsnit virker ret tungt, selvom det naturligvis paa den anden Side kan forsvares i en Bog, der efter sin Titel omhandler C.s Projekt, at fortælle Læseren alle de Faser, dette Forslag paa sin Vej gennem de forskellige Instanser gennemgik.

Men kalder Bogen sig ogsaa saaledes, er Undertitlen dog næsten ligesaa betydningsfuld, idet C.s Projekt kun behandles i den ene Halvdel af Bogen. Under den mundtlige Handling gjorde Forf. da ogsaa opmærksom paa, hvorledes Emnet først gennem Arbejdet med Stoffet havde givet sig og antaget fast Form. Bogens første Halvdel er saaledes blevet en meget bred Indledning, hvori skildres merchant adventurers og engelsk Handelspolitik, medens den sidste Halvdel omhandler C.s Forslag, hvorledes det blev sat i Værk og hvilken Indflydelse paa engelsk Klædeexport det fik. C.s Forslag gik kortelig ud paa, at man i Stedet for den Udførsel af ufarvet Klæde, der foregik gennem merchant adventurers til Nederlandene, skulde ud-

føre Klædet farvet; efter Forf. tiltalte dette Forslag Kongen saa stærkt, at han trods advarende Røster satte det igennem, og hen paa Aaret 1614 dannedes da et nyt Kompagni, King's merchant adventurers, der skulde udføre farvet Klæde. Udførligt skildres nu Vanskelighederne for dette nye Kompagni i den følgende Tid, idet det var umuligt for det at afsætte Klædet i samme Kvanta som tidligere; da Klædeexporten saaledes gaar stærkt tilbage, optaarner der sig betydelige Vanskeligheder for Englands økonomiske Liv, og i Begyndelsen af 1617 indsættes de gamle merchant adventurers i deres Rettigheder igen; men Besværlighederne er ikke dermed forbi for Klædeexporten, bl. a. over 30-Aarskrigen Indflydelse i den følgende Tid.

Forf.s Paastand er nu, at den Krise, engelsk Klædeindustri saaledes kom ind i, tog sin Udgang i Gennemførelsen af C.s Projekt, og der lægges dermed et mægtigt Ansvar over paa denne Mand — i Modsætning til andre Bøger nærer Forf. af denne ikke større Sympati for sin Helt. Jeg tror ikke, at Forf. har set rigtigt paa dette Punkt, der forekommer mig ret væsentligt, og jeg maa i hvert Fald mene, at Dommen fældes uden tilstrækkeligt Grundlag. At Tiden ikke saa paa C. med samme Øjne som Forf., tør man maaske læse ud af, at C. faa Aar efter, i 1619, blev Lord Mayor. Og hvad Nutiden angaar, saa mangler den for at kunne tiltræde Forf.s Dom en Skildring af Samtidens økonomiske Forhold, idet man har vanskeligt ved at tro, at Gennemførelsen af C.s Forslag virkelig havde saa betydningsfulde Konsekvenser i økonomisk Henseende; man maa efter min Formening langt snarere i Forskydninger i selve de økonomiske Forhold i disse Aar finde Forklaringen.

Og hermed kommer jeg frem til, hvad jeg har paa Hjærte, naar jeg ved denne Lejlighed optræder som Gæst i Historikernes Tidsskrift: Den Forskel, der er mellem Økonomernes Synspunkter og den faguddannede Historikers overfor den økonomiske Historie. Hvor Historikeren vil være tilbøjelig til at se Aarsagen i Regeringsforanstaltninger, vil Økonomen i første Række søge Aarsagen i Forskydninger i Samfundet selv; udfra sin Oplæring, at det økonomiske Samfund er en Helhed, der følger sine egne Love, og hvor derfor Forskydninger indenfor Produktion eller Omsætning (som Pengevæsen) fremkalder vidtgaende Ændringer i Samfundet, søger han først og fremmest Aarsagssammenhængen i Samfundet selv; det benægtes ikke, at Regeringsindgreb eller Ledelsen af den økonomiske Politik er af Betydning, men denne maa dog i sidste Instans forklares ud fra de økonomiske Forhold for at forstås. Derfor virker det ejendommeligt paa Økonomen,

at Forf. af den foreliggende Bog ikke har søgt i højere Grad at skildre de Kaar, Klædeproduktionen var underkastet, i første Række, hvorledes Priserne bevægede sig, for farvet og ufarvet Klæde, for Klæde paa Hjemmemarkedet og paa Exportmarkederne, og ej heller har spurgt, om ikke Pengeforholdenes Ændring har kunnet spille ind; først naar alle disse forskellige Forhold er undersøgt, og man ikke her kan finde Forklaringen, vil det fra Økonomens Synspunkt være berettiget at tilskrive Virkeliggørelsen af C.s Forslag den skete Nedgang i Klædeexporten. — Det skal villigt indrømmes, at hvad der er levnet os fra Fortiden, er officielle Aktstykker, der vanskeligt lader slutte ret meget til det Samfunds Økonomi, hvorfor disse Statsindgreb skulde gælde; men den Tænkning, hvori Økonomen er oplært, lader ham dog slutte en Del af de Stumper, der kan findes, lader ham ane, hvorledes Samfundet har taget sig ud, og hvilke Virkninger en Forandring har kunnet udløse. Vil derfor Historikerne ind paa Dyrkningen af den økonomiske Historie — og der er jo nogle, der mener, at det er Historikerens og ikke Økonomens Opgave — forudsætter dette, at Historikeren tilegner sig nationaløkonomisk Tankegang og forstaaer økonomisk Sammenhæng og gensidig Afhængighed mellem økonomiske Fænomener; først derigennem sættes han i Stand til at skrive det økonomiske Samfunds Historie, ti først dermed kommer han til stadig at spørge: hvorfor? Først dermed vil ogsaa Forskellighederne mellem de forskellige Samfund gaa op for Forskeren og dermed vare ham mod falske Analogier fra den ene Tidsalder til den anden.

Man vil forstaa, at det er Forf.s Behandling af Alderman C.s Forslag, der danner Udgangen for disse mere almindelige Betragtninger, og man kunde maaske heraf være tilbøjelig til at slutte, at dette Punkt er af afgørende Betydning for hele Bogen. Dette vilde dog være forkert — Forf.s Behandling her har blot forekommet mig typisk, og dette er Grunden til, at jeg har bredt mig om dette Spørgsmaal. Ej heller ligger der en Maalestok for Bedømmelsen af Bogen deri, at disse Indvendinger er kommet til at optage en uforholdsmæssig Plads. Kan man ogsaa savne en Uddybning af Stoffet ud fra økonomiske Standpunkter, saa skal jeg være den første til at anerkende denne Bog, der giver Læseren en betydelig og grundig Viden om engelsk Exporthandel og Handelspolitik omkring Aar 1600. Nyt Stof er fremdraget, som de engelske port books, og udnyttet paa en tilforladelig Maade, og overalt føler man, at Forf. ingen Anstrængelse har skyet for at underbygge sine Slutninger. Det maa derfor oprigtigt haabes, at Forf. vil fortsætte sine saa smukt begyndte Studier over Handels Historie.

Axel Nielsen.

Henrik Pedersen: De danske Landbrug, fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V.s Matrikel. Kbh. 1928.

Næsten hele sit Liv igennem syslede Henrik Pedersen med dette Arbejde. Planen undergik i Tidens Løb adskillige Forandringer. I sin mest omfattende Form medførte den Udgivelsen af to Værker, en Publikation, indeholdende en statistisk-tabellarisk Oversigt over Danmarks Landejendomme ca. 1685 og i to Bind en Bearbejdelse af det hele Materiale. Henrik Pedersen har i fortrinlige Afhandlinger i dette Tidsskrift meddelt værdifulde Oplysninger om Danmarks Landboforhold i sidste Halvdel af 17. Aarhundrede. Med saa meget større Forventning saa man hen til Offentliggørelsen af det store Værk og beklagede, at hans Død (i Februar 1926) umuliggjorde dets Afslutning. Det foreliggende Værk, udgivet af en Kreds af hans Venner, viser, hvor langt han var naaet.

Bogen indeholder alene det tilrettelagte Kildestof — mærkelig nok synes Henrik Pedersen ikke at have efterladt noget Materiale til dets Udnyttelse — fordelt i 4 Tabeller. Hovedstykket (Tabel I) giver en Oversigt over alle danske Landejendomme (dog ikke Bornholms og Sønderjyllands), ordnet efter Ejerlav (Byer, Enestegaarde, Huse og Møller) og med Angivelse af Tallet paa hver enkelt Bys Gaarde og deres Hartkorn, Huse med og Huse uden Jord, anden skyldsat Jord, det samlede Hartkorn og det dyrkede Areal (i Tdr. Land). Tallene er i denne Tabel sammenregnet sogne- og amtsvis. Da Hartkornet og Arealet er omsat til Tdr. med Decimaler forstaar man det uhyre Arbejde, som har været forbundet med Tabellens Opstilling. Tabel II indeholder et Sammendrag af Hovedtabellen og meddeler de samlede Tal for Herreder, Amter, Landsdele og hele Landet. Tabel III giver en Oversigt over Besiddelsesforholdene efter Amter, Landsdele og hele Landet og fordeler Ejendomsbesidderne i 6 Hovedgrupper (Kron- og Kirkegods, Universitets- og Adelsgods, borgerlige Besiddere og jordegne Bønder). Endelig meddeler Tabel IV en Oversigt over Ejendommenes Størrelse, fordelt i Gaarde (med 6 Størrelsesgrupper), Huse og anden Jord og optalte for Amter, Landsdele og hele Landet.

Der rummes i disse Tabeller et statistisk Materiale til Oplysning om Landets Brugs- og Ejendomsforhold i 17. Aarhundrede, som maa kunne sammenstilles med tilsvarende Tabeller fra 19. Aarhundrede og med foreliggende Oplysninger fra de forudgaaende og saaledes give Grundlaget, dels for Vurderingen af Tilstanden, som den var ved Tiden for Christian V.s Matrikeringsarbejder, og dels for Bedømmelsen af Udviklingen.

Dette er selvfølgelig et meget væsentligt Resultat.

Nogle enkelte Bemærkninger vil dog være paa deres Plads.

I Hovedtabellen udskilles selve Hovedgaardene. Ellers meddeles Oplysningerne by-, sogne-, herreds- og amtsvis. Dette er rigtigt og vel ogsaa nødvendigt, men bevirker, at det er umuligt at danne sig et Billede af Tilstanden indenfor hvert enkelt Gods. Hovedgaardene med deres tilliggende Bøndergods var i Datiden en saa betydningsfuld social og økonomisk Enhed, at det er en følelig Ulempe, at Tabellernes Opgivelser ikke lader sig udskille og indpasse i denne Ramme. Godshistorien — paa hvilken det for en stor Del er nødvendigt at opbygge vort Lands Agrarhistorie — vil saaledes ikke kunne udnytte det foreliggende Materiale. I hvert Fald kun for saa vidt en Proprietær var Ejer af en Landsbys samlede Hartkorn.

Værket meddeler Oplysninger om hvert enkelt Ejerlavs dyrkede Areal. Disse Tal har en begrænset Værdi. Henrik Pedersen har i sin Afhandling: Udsæden og det besaaede Areal paa Falster (Hist. Tidsskr. 8. R. I 101 ff.) gjort opmærksom paa, at Trevangsbruget mange Steder var en adskilligt mere kompliceret Driftsform, end man i Almindelighed forestiller sig, og at man derfor ikke kan regne med, at det aarligt hvilende Areal svarede til det halve af det besaaede. Desværre er det umuligt paa Grundlag af det foreliggende Materiale at give Oplysning om det samlede Areal, som var under Plov, saavel som at udregne, hvor megen Jord der henlaa som Enge og Overdrev. Det er dog et Spørgsmaal, om det ikke havde været rigtigt at give Oplysningerne om det dyrkede Areal et Supplement i en Angivelse f. Ex. af Sogdenes og Herreders Areal. Ganske vist vilde man ikke derved have erhvervet Viden om Landets opdyrkede Omraade, men dog faaet Besked om, hvor stor en Part af dets Overflade der bar Kornafgrøder.

Endnu vigtigere er maaske et tredje Forhold, som peger paa en Mangel ved selve det benyttede Materiale. Som anført, opgiver Henrik Pedersen for hver enkelt Landsby Tallet paa Huse med og Huse uden Jord. Jeg skulde tro, at disse Tal ikke holder Stik. Ganske vist har jeg alene Kendskab til en begrænset Del af Landet: Roskildeegnen. Københavns By og Magistrat ejede her det store Bistrup Gods, spredt vidt omkring, særlig i Sømme, Voldborg og Tune Herreder. Paa Grundlag af dette Gods' Jordebøger etc. kan jeg konstatere, at Hovedstaden faktisk 1688 i Sømme Herred ejede 45 Huse, i Voldborg Herred 19 Huse og i Tune Herred 42 Huse. Ifølge Henrik Pedersens Værk var der i de samme tre Herreder: i Sømme Herred 24 Huse

med Jord, 3 uden Hartkorn, i Voldborg Herred 47 Huse med Jord, 0 uden Hartkorn og i Tune Herred 5 med Jord og 0 uden Hartkorn. Da der i disse Herreder fandtes adskillige andre Godser end Bistrup, viser Tallene, at kun en Brøkdæl af Husene har været anført i de Matrikelprotokoller, Modelbøger etc., som er Grundlaget for Henrik Pedersens Arbejde. Som en Enkelthed skal jeg nævne den store Solrød By i Tune Herred. Her ejede Københavns Magistrat 10 Huse, medens Henrik Pedersen alene anfører 1. Forklaringen — tænker jeg mig — er den, at Matrikuleringsakterne og Henrik Pedersen alene meddeler de Huse, som er selvstændig matrikuleret, derimod ikke medtager dem, som har ligget paa Bøndergaardens Tilliggende og er matrikuleret sammen med disse. Er Forklaringen rigtig, og Forholdet saaledes i det hele Land, er Opgivelserne i Henrik Pedersens Værk paa dette Punkt nærmest værdiløse.

Sammenlignet hermed har det langt mindre Betydning, at Henrik Pedersen, som det fremgaar af Tallene i Tabel III, har medregnet Bistrup Gods — saa stort som et lille Grevskab — under Betegnelsen »Magistratsjord«. Det burde maaske snarere have været henført under Rubrikken »borgerlige Besiddere« eller helst have haft sin særlige Betegnelse, saa vist som det var et enestaaende Forhold, at en By var Ejer af et stort fjerntliggende Jordegods. Som Tabellen nu er indrettet, fremkommer det kuriøse Forhold, at der ingen »Magistratsjord« findes i Københavns, Frederiksborg og Kronborg Amter; i Roskilde Amt derimod ikke mindre end 297 Gaarde (og 11 Huse) med 2351,19 Tdr. Hartkorn.

Til sidst skal tilføjes, at Underarkivar Svend Aakjær har forsynet Værket med en udmærket Indledning, som gør Rede for dets Tilblivelse og — med Meddelelse af de paagældende Aktstykker — fortæller hele Matrikuleringsens Historie. Et udførligt Navneregister er udarbejdet af cand. mag. Helge Nielsen.

Axel Linvald.

Nyt fra historisk Videnskab.

Videnskabernes Selskabs Kommission for Registrering af litterære Kilder til dansk Historie har i de Aar, der er forløbet, siden der i nærværende Tidsskrift (9. R. VII 413—14) sidste Gang bragtes Meddelelse om dens Arbejde, udfoldet en livlig Virksomhed. I nævnte Meddelelse er Beretningen ført op til 1921, i hvilket Aar Frk. Dr. Ellen Jørgensen nedlagde sit Hverv som Kommissionens Sekretær og afløstes af den, der skriver disse Linjer. I Overensstemmelse med en af Videnskabernes Selskab vedtaget Beslutning om at udvide Kommissionens Virkeomraade til ogsaa at omfatte danske Samlinger, blev der udarbejdet Planer til en Registrering af Haandskrifterne i alle vigtigere — saavel offentlige som private — indenlandske Samlinger med Undtagelse af de to store københavnske Statsbiblioteker. Efter at Undersøgelsen af de i Privateje værende Samlinger imidlertid var overgaaet til en særlig Kommission, som af Videnskabernes Selskab i December 1922 blev nedsat med dette bestemte Formaal for Øje, kunde den gamle Kommission koncentrere sit Arbejde paa dette Omraade om Undersøgelserne i de offentlige Biblioteker og Arkiver. Disse Undersøgelser blev paabegyndt i 1925 og er siden planmæssigt ført videre. Hidtil er gennemgaaet Haandskriftsamlingerne i Statsbiblioteket i Aarhus, Herlufsholms Skoles Bibliotek, Katedralskolens Bibliotek i Ribe og Statsskolens Bibliotek i Horsens, desuden er for Tiden i Gang Undersøgelsen af Sorø Akademis Bibliotek og af Karen Brahes Bibliotek i Odense. De Haandskrifter, som falder ind under Registreringsarbejdet, katalogiseres paa Sedler, der ligesom Kommissionens øvrige Seddelmateriale gøres tilgængelige for Publikum i det kgl. Biblioteks Katalogværelse, efterhaanden som Arbejdet med de forskellige Samlinger afsluttes.

Flere af de fra danske Provinsbiblioteker fremdragne Haand-

skrifter har vist sig at være af Interesse. Fra den store Manuskriftsamling, som i sin Tid blev skænket til Herlufsholms Skole af Geheimeraad Chr. Brandt, er saaledes fremdraget en lang Række hidtil upaaagtede Breve, indeholdende bl. a. omfattende Samlinger af Breve fra Hertug Friedrich Christian af Augustenborg, A. P. Bernstorff og Enevold Brandt (fra den sidstnævnte 105 originale Breve). I Ribe er den store Grønlundske Samling, der hidtil har henligget uordnet i Katedralskolens Bibliotek, blevet udtømmende registreret. Den omfatter især Personalhistorie og Ribe Stifts Topografi og gejstlige Historie; af dens Indhold bør fremhæves en Række Præsteindberetninger til Biskop J. C. Bloch, som afgiver et betydningsfuldt Materiale til Studiet af Jyllands Historie og Topografi i ældre Tid. Desuden er i Ribe blevet registreret flere vigtige Brevsamlinger, bl. a. Rektor P. N. Thorups Brevveksling og en Samling Breve fra Albert Thurah. Ogsaa i Horsens er fremdraget vigtige Haandskrifter, deraf et Værk i 7 Bind, indeholdende Beskrivelser af de danske Stifter, forfattet af Præsten Niels Lachmann c. 1760, og flere Brevsamlinger. En særlig Interesse knytter der sig til den 1926 paabegyndte Registrering af den store og kostbare Haandskriftsamling i Karen Brahes Bibliotek, som aldrig har været fyldestgørende katalogiseret.

Foruden Registreringen i danske Biblioteker har Kommissionen i 1925 paabegyndt et andet nyt Foretagende, nemlig Registreringen af Haandskrifter vedrørende Danmark, som findes i svenske Herregaardes Biblioteker og Arkiver. Hidtil er gennemgaaet de vigtigere herhen hørende Samlinger i Skaane, bl. a. Bibliotekerne og Arkiverne paa Börringekloster, Kulla-Gunnarstorp, Trolleholm og Trolle-Ljungby. Større Fund af haandskrevne Efterladenskaber fra Skaanes danske Periode har disse Undersøgelser ikke bragt for Dagen, kun paa Börringekloster fandtes et Familiearkiv med fast Rod i Landets danske Fortid og med stærk Tilknytning til Danmark gennem Besiddernes, Beck-Friis'ernes, Slægtskab med Corfitz Ulfeldt. I dette Arkiv er saaledes registreret flere originale Breve fra Christian IV og Eleonora Christine Ulfeldt. Iøvrigt stammer de fleste af de registrerede Manuskripter, i alt Fald de originale Papirer, fra det 18. Aarhundrede. Det er især indenfor de Samlinger, der udgøres af fremragende svenske Statsmænds eller Diplomaters haandskrevne Efterladenskaber, at man støder paa Dokumenter eller Breve, der vedrører Danmark. Blandt de undersøgte Specialsamlinger af denne Art skal særlig nævnes »Brokind-Samlingen« paa Kulla-Gunnarstorp, det Banér'ske Arkiv fra Sjöo, der nu sammen med

flere andre lignende Samlinger findes i Biblioteket paa Trolleholm, og den store Brinkmann'ske Haandskriftsamling, som tilhører Grev Trolle-Wachtmeister paa Trolle-Ljungby. I denne sidstnævnte Samling findes Mængder af Breve fra fremstaaende Danske.

Foruden Skaane har det hidtil foretagne Registreringsarbejde paa svenske Herregaarde omfattet Halland og Smaaland. Paa de hallandske Gaarde fandtes intet af nævneværdig Betydning, i Smaaland er foreløbig kun registreret Samlingerne paa Professor Stephens' gamle Ejendom, Husaby. Den af ham efterladte Haandskriftsamling indeholder adskillige Danica, bl. a. vigtige Afskrifter af de gamle danske Landskabslove og Mængder af Breve fra danske Videnskabsmænd.

Jævnside med de her omtalte Foretagender har Kommissionen i de forløbne Aar fortsat Registreringen i udenlandske Biblioteker. I Tyskland er i 1922 Bibliotekerne i Weimar, Gotha og Jena blevet undersøgt. I Universitetsbiblioteket i Jena fandtes ved denne Lejlighed et herhjemme ikke tidligere kendt Haandskrift af Gram, indeholdende en kritisk Oversigt over danske Historikere og deres Værker, bl. a. en Række Betragtninger over Holbergs Betydning som Historiker. 1927 registreredes i Statsbiblioteket i Berlin de mange Danica i den Darmstädter'ske Autografsamling og de danske Breve i Brødrene Grimms efterladte Samlinger. Desuden er paabegyndt Gennemgangen af den omfangsrige Manuskriptsamling i Statsbiblioteket i München, hvor foreløbig en stor Specialsamling, »Collectio Camerariana«, der stammer fra den tyske Diplomat og politiske Skribent Ludwig Camerarius, er blevet registreret. Samlingen indeholder en lang Række Aktstykker vedrørende Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen og Krigen mellem Danmark og Sverige 1643—45 samt en Del originale danske Breve, bl. a. fra Christian IV, Tycho Brahe og Thom. Bartholin. Endelig er i 1924 Universitetsbiblioteket i Genève blevet undersøgt, og de Dele af den derværende store Roger-Reverdil'ske Samling, der har Betydning for dansk Historie, registreret.

Lauritz Nielsen.

Videnskabernes Selskabs Kommission til Undersøgelse af de i dansk Privateje bevarede Kilder til dansk Historie har siden sidste Omtale her i Tidsskriftet (9. R. IV 201) udsendt Beretninger om sin Virksomhed i Aarene 1925—27.

Kommissionens Sammensætning er stadig den samme. Prof.

Aage Friis er Formand og Medlemmerne fhv. Rigsarkivar Kr. Erslev, fhv. Overbibliotekar, Lektor H. O. Lange og Prof. Joh. Steenstrup, medens Raadstuearkivar Axel Linvald er Sekretær. Derimod har Arbejdsudvalget mistet et af sine virksomste Medlemmer, Kammerherre Baron J. Wedell-Neergaard, som 4. Januar 1926 afgik ved Døden, og er derefter bleven suppleret med Hofjægermester, Lensgreve Bent Holstein-Holsteinborg, MF. I nogen Grad har Kommissionen udvidet sin Virksomhed, idet Videnskabernes Selskab 3. December 1926 har givet den Bemyndigelse til — for saa vidt Arbejdet med de indenlandske Arkiver og Biblioteker levner den Tid og Midler — ogsaa at undersøge udenlandske Privatsamlinger, som indeholder Papirer, efterladt af høje Statsemedsmænd og andre, der har spillet en Rolle i Landets Historie. Som det er blevet understreget i de tidligere Meddelelser, fremhæver ogsaa de senere, at Kommissionen hos saa godt som alle Arkivbesiddere, Godsejere og andre, har fundet fuld Forstaaelse for sit Arbejde og Villighed til at imødekomme alle Ønsker. Da det jævnlig vil være vanskeligt for den at finde det rette Tidspunkt for sin Indgriben — Ejerskifter, Dødsfald etc. kommer undertiden først til dens Kundskab, naar den gunstige Lejlighed er gledet forbi — har Kommissionen sat sig i Forbindelse med Kredse, som i særlig Grad ejer Betingelser for i denne Henseende at bistaa den. Det danske Sagførerraad har saaledes i sit Medlemsblad optaget en Meddelelse om Kommissionens Formaal og Virksomhed, medens Sekretæren ved et Møde i Godsforvalterforeningen har haft Lejlighed til at give Oplysninger om dens Bestræbelser.

I Løbet af de tre Aar er følgende Arkiver bleven undersøgt: Frijsenborg, Fussingø, Gaunø, Gjorslev, Glorup, Giese-gaard og Gram, Holckenhavn, Hvedholm, Knabstrup, Lerchenborg, Lindenberg (og Ahrensburg ved Hamburg), Løvenborg, Moesgaard, Nørre Vosborg, Rath-lousdal, Ryegaard, Steensgaard paa Langeland, Tjele, Torbenfeldt, Valdemars Slot, Vemmetofte og Voergaard. Ved Kommissionens Omsorg er desuden bleven ordnet og registreret en Række Samlinger, som ikke er knyttet til Herregaarde, men findes i anden privat Besiddelse: Familien Adlers og Herman Triers, Politikeren Christen Bergs og Familien von Eggers' Papirer, det Müllerske Familiearkiv, Oberst N. P. Jensens Dagbøger og Forf. Redaktør Vilh. Topsøes Papirer.

Over nogle af de nævnte Arkiver og Samlinger fandtes der i Forvejen brugbare Registraturer. Af disse har Kommissionen

erhvervet Afskrifter, som er bleven henlagt blandt dens Fortegnelser. En Del af Arkiverne er bleven undersøgt paa Stedet, hvor de opbevares, de fleste har været indsendt til Ordning og Registrering i København.

Selvfølgelig kan der ikke være Tale om i denne korte Meddelelse at gøre Rede for de forskellige Samlingers Indhold og Værdi. Næsten i dem alle fandtes Arkivalier af videnskabelig Betydning for Landets politiske eller kulturelle Historie. Blot som Eksempler skal nævnes Slægten Schacks Papirer paa Gram (med Breve bl. a. fra Historikeren Hans Gram, General Gähler, Marskal Løvendal), det righoldige Løvenborg-Arkiv, som indeholder en stor Samling Breve fra Kong Christian VI, fra Biskop N. E. Balle, Statsministrene Chr. D. Reventlow og F. J. Kaas, Charlotte Schimmelmann f. Schubart, Louise Stolberg og mange andre. Paa Moesgaard findes Stiftamtmand F. J. C. Güldenrones (1765—1824) og Politikeren Stiftamtmand T. C. Dahls (1807—72) efterladte Samlinger. I den sidste er der værdifulde Optegnelser om den grundlovgivende Rigsforsamlings Begivenheder. Paa Lindenberg findes talrige Schimmelmannske Papirer, som supplerer Rigsarkivets Samlinger, paa Valdemars Slot en righoldig Manuskriptsamling med et Eksempel af »Kong Valdemars sjællandske Lov« (fra ca. 1560). Paa Tjele fandt man Adkomst-dokumenter og Retsakter 1540—1696 vedrørende Hemmestrup, som er Dele af et stort Arkiv, der ved Midten af forrige Aarhundrede er blevet splittet, og hvoraf enkelte Dele tidligere er kommen til Landsarkivet i Viborg og bleven udgivet af A. Heise. Den nyere og nyeste politiske Historie oplyses særlig ved Politikerne Jacob Brønnum Scavenius', Christen Bergs og Vilh. Topsøes Papirer. Til Lærdomshistorien findes der et særlig rigt Materiale i det Müllerske Familiearkiv.

Som tidligere fremhævet, er det alene Kommissionens Op-gave at undersøge og registrere de forskellige Privatarkiver. Adskillige Arkivbesiddere har dog ønsket yderligere at sikre deres Samlinger og desuden at gøre dem lettere tilgængelige for Forskningen. Efter deres Anmodning har Kommissionen derfor ved flere Lejligheder ydet sin Medvirkning til, at deres Samlinger er bleven deponeret i de offentlige Arkiver og Biblioteker. I Reglen har Ejeren forbeholdt sig Ejendomsretten og kan saaledes til enhver Tid kræve hele Samlingen eller Dele af den udleveret. Undertiden er Adgangen til at benytte de paagældende Papirer gjort afhængig af en særlig Tilladelse enten af vedkommende Institutionschef eller af den, der har deponeret Arkivet.

Det kgl. Bibliotek har saaledes under Kommissionens Med-

virkning faaet overdraget Vilh. Topsøes Papirer og Overførster Kammerherre P. E. Müllers Embedssager og videnskabelige Korrespondance. Rigsarkivet har modtaget Familien von Eggers' Arkiv (enkelte Dele er dog afleveret til Botanisk Museums Arkiv), Oberst N. P. Jensens Dagbøger, Firmaet D. B. Adlers ældre Forretningsarkiv og Herman Triers Papirer. Til Landsarkivet for Sjælland er bleven afgivet omfattende Godsarkiver fra Gjorslev, Lerchenborg og Løvenborg, til Landsarkivet for Fyn fra Holckenhavn, Hvedholm og Steensgaard, medens Landsarkivet for Nørrejylland har modtaget Godsarkiverne paa Voergaard og Rathlousdal (det sidste i 1928).
A.x. L.

Bind VIII af *Bidrag til den store nordiske Krigs Historie (Carl XII i Norge, Peter I i Danmark 1716)* har i modsætning til de tidligere bind kun een forfatter, og har vundet derved. Der er en homogenitet over fremstillingen, der ofte savnedes i de tidligere. Generaløjntant Tuxens kølige og klare stil, hans levende skildringer af begivenhederne og hans gennem omfattende studier afklarede standpunkter gør arbejdet i høj grad læseværdigt.

Bindet omfatter begivenhederne i året 1716, inddelt i fire afsnit: Forsvarsforanstaltningerne på Sjælland, det norske felttog, det påtænkte dansk-russiske angreb på Skåne og flådevirksomheden uden for krigsoperationerne. Til de to mellemste afsnit foreligger der et ret omfattende trykt kildestof, som forfatteren ikke blot har sammenarbejdet, men yderligere suppleret ved grundige arkivstudier såvel herhjemme som i Sverige og Norge.

Hvad angår forsvarsforanstaltningerne herhjemme, er både det anvendte materiale og behandlingen af spørgsmålet ganske nyt. Der findes et væld af detaljer heri, så mange, at de, således som de indgår i den almindelige fremstilling, undertiden virker trykkende på denne, og man kunde ønske, at forfatteren havde henvist en ikke ringe del af dem til et bilagsstof, som vilde have aflastet den løbende beretning på en for læserne behagelig måde. Det samme kan, om end i mindre grad, siges om de to følgende afsnit. Ligeløbende med de danske foranstaltninger til at modtage det frygtede svenske overfald på Sjælland, går en vurdering af de svenske udsigter til at udføre et sådant og en bedømmelse af årsagerne til, at det måtte opgives.

I fremstillingen af Carl XII's indfald i Norge mærker man såvel i detaljerne som i helhedsvurderingen, at forfatteren er

en skolet og øvet generalstabsofficer. De forefaldende kampe var så små og i taktisk henseende så betydningsløse (bortset fra Frederiksstens belejring), at man i bedømmelsen af helheden godt kunde se bort fra dem og deres værdi; men de strategiske forhold er til gengæld så vigtige, at man ikke kan undre sig over, at forfatteren gør disse til genstand for hyppige prøvelser og her spiller på hele sin store militære viden. Han følger her navnlig med i de overvejelser, den svenske konge må have gjort, inden han traf sine beslutninger, og de heri — af ydre årsager — bevirkede ændringer. Fremstillingen af det norske felttog bringer en nyorientering af stor værdi. Som det springende punkt er hidtil belejringen af Frederikssten blevet anset og almindeligt forkæret. Det er ikke langt fra, at man har opfattet Carl XII's tanke om nødvendigheden af at sikre sig fæstningen som en brist i hans feltherreegenskaber. Det er nu klart, at hovedmomentet er den danske hovedflådes optræden. Carl XII havde håbet at kunne erobre Norge ved et hastigt indfald, men da den danske flådes tilsynekomst tvang ham tilbage, blev forbindelseslinierne til hans basis for lange. Broen over Svinesund var nu ikke længere tilstrækkelig, men med Frederikssten i sin hånd var meget vundet for svenskekongen, og fæstningen kunde derefter benyttes som basis for senere operationer mod Norge. Tordenskjolds aktion i Dynekilden fik derfor så afgørende betydning.

For general Lützow bringer general Tuxens undersøgelser en ikke ringe oprejsning. Hans ledelse kan nu bedømmes som nøgtern, forstandig og hensigtsmæssig, men den var hverken glimrende eller genial. Derimod plukkes fjerene, som sagn og folketradition havde udstyret oberst Kruse med, grundigt af. — Ved beretningen om de militære foranstaltninger er disse på en overbevisende og ædruelig måde knyttet nøje sammen med den politiske situations udvikling og de indre forhold i begge de krigsførende lande.

I næste hovedkapitel er der nøje gjort rede for den hele tovtrækning mellem konge og czar i spørgsmålet om en fællesoptræden i Skåne. Det hele diplomatiske spil er oprullet til de mindste enkeltheder. Også stridskræfternes gruppering er detaljeret behandlet såvel for Nordtysklands som for Danmarks og Sveriges vedkommende. Under behandlingen af de planer, der udkastedes for et skånsk felttog, medtages også bedømmelsen af de civile forslag, der fremkom, bl. a. fra søkorddirektør Jens Sørensen. Scholtens plan giver iøvrigt forfatteren lejlighed til at give denne general en vis oprejsning. Han karakteriserer Scholten som en mand, der kunde sin metier, men som forøvrigt manglede gnisten. Den felttogsplan, han forelagde, betegnes som vel gennem-

tænkt og forsigtig; men czaren erklærede jo rent ud, at manden var for gammel. Czarens og de russiske troppers ophold på Sjælland er fornøjeligt fremstillet. Myten om, at czaren havde påtænkt at erobre øen, er grundigt aflivet. Til de tidligere behandlinger af de militær-diplomatiske forhandlinger (af Edvard Holm, finnen K. J. Hartman og englænderen J. F. Chance) føjer forfatteren et ikke ringe nyt stof, og hertil knyttes en række oplysninger om både russiske, danske og svenske militære forhold, der hidtil slet ikke har været genstand for undersøgelser.

»Bidrag til den store nordiske Krigs Historie« er i sit anlæg et standardværk, og det foreliggende bind slutter sig nøje til de foregående og har endda betydelige fordele frem for disse. Der er givet en udmærket fæstningstopografisk skildring af Frederikssten. Det norske krigsteater er nøje gennemgået og studeret i marken, og bogen er ledsaget af et velvalgt og smukt udført kortmateriale, der denne gang skyldes oberst O. L. C. Kyhl, der også har deltaget i noget af baggrundsarbejdet med værket. Bogen ledsages af et udførligt navneregister, derimod savnes et stedregister og tildels et sagregister, som den udførlige indholdsfortegnelse ikke helt erstatter.

Som eneforfatter har generalen yderligere haft den fordel at kunne indføre den sømilitære historie i fremstillingen af begivenhederne, og disse afsnit er ikke blevet forringet ved at være blevet skrevet af en landofficer. Iøvrigt er Tuxens forfatterskab af en sådan art, at man gennemgår dette hans livsværks seneste bind med samme tryghed som de tidligere, der har været præget af ham i højeste grad; thi selv om han så ubetinget lever med i sine skildringer, ejer han dog alderens kølige vurdering og er i besiddelse af en levende retfærdighedssans, der ikke lader det mindste bidrag upåagtet, som hjælper med til forståelsen af en persons handlinger eller en situations udvikling.

Otto Smith.

Under Titlen: *En dansk Storkøbmand fra den glimrende Handelsperiode* har Overretssagfører Johannes Werner udgivet en Levnedsskildring af Chr. Wilh. Duntzfelt. Bogen er ikke alene ypperlig skrevet — og smukt udstyret — men fremdrager et betydeligt utrykt Materiale, som paa mange Maader kaster Lys over Handelsforhold i Aartierne før og efter det 19. Aarhundredes Begyndelse. De store Skibsrederes (foruden Duntzfelts særlig de Conincks) dristige Handelstransaktioner og ofte eventyrlige Livsbane skildres paa Baggrund af en almindelig Fremstilling af

Tidens økonomiske Historie. Schovelins og andre Forfatters Arbejder og statistiske Opgivelser er benyttet, men paa adskillige Punkter suppleret. I Udenrigsdepartementets Arkiv i Rigsarkivet findes en omfangsrig Samling Akter vedrørende Prisesagerne ved engelske og franske Domstole. Det er Werners væsentligste Fortjeneste, at han har gennemarbejdet store Dele af disse Papirer og derved forøget vort Kendskab til Handelens og Skibsfartens Vilkaar under de store Søkrige. En af de ejendommeligste Episoder — som fik storpolitisk Betydning — var de Conincks Afslutning af den saakaldte bataviske Kontrakt i 1797. Af den engelske Prisedommer Sir William Scott blev Kontraktbeløbet anslaaet til ikke mindre end 19 Mill. Gylden. Desværre oplyser Fremstillingen ikke det afgørende Punkt, om Transaktionen var en legitim Forretning, eller det danske Firma — som Englænderne paastod — en mere eller mindre interesseret Straamand for det hollandsk-indiske Handelselskab. Dettets Akter, som maa kunne oplyse Forholdet, er ikke bleven inddraget i Undersøgelsen.

Ax. L.

Den fra sine Arbejder til Bornholms Historie kendte Læge M. K. Zahrtmann skildrer i *Admiral C. C. Zahrtmann. En Mands og en Slægts Historie* (Kbh. 1927) sin Farbroders Liv. Han indleder med en Oversigt over Slægtens Historie; den stammer fra Tyskland og kom først i 18. Aarh. til Danmark, hvor den foruden Admiralen bl. a. har frembragt Maleren Kr. Zahrtmann og gennem Kvindeliner ladet Egenskaber gaa i Arv til Skuespilleren Phister, Greverne Holstein-Holsteinborg og en Gren af Danne-skiold-Samsøerne. Den har altid været faatallig, og dens Videreførelse beror nu, som to Gange før, paa et enkelt mandligt Individ. Dr. Zahrtmanns Skildring af Farbroderen er væsentlig bygget paa hans efterladte Brevskaber og enkelte andre Slægtpapirer. I en Brevkiste, der indtil 1923 stod paa Holsteinborg, indeholdtes Dagbøger fra 1807—14, Brevvekslingen mellem Admiralen og hans Hustru, hans fra andre modtagne Breve m. m. Dette uhyre Stof er her delvis udnyttet og suppleret med en Del af det andensteds tilgængelige Materiale. Væsentlige Afsnit af Bogen bestaar af Breve dels fra C. C. Zahrtmann selv, dels fra hans Fader, Provsten i Viborg, Ekvipagemester Sigvart Urne Rosenwinge, Ingeniørkaptajn L. Nehus, Svigerfaderen Handelsfyrsten H. C. Donner i Altona, Grønlandsfareren W. A. Graah og Admiral H. G. Garde. Til et Karakterbillede af Treaarskrigens Marineminister giver Bogen rigelige Bidrag. Man lærer ham at kende

som et hurtigt og skarpt Hovede, en energisk og ikke alt for hensynsfuld Administrator og en Mand, der ikke blev nogen Svar skyldig. Naturligvis er Skildringen afgjort sympatisk, og man kunde paa visse Punkter, f. Eks. hvad angaar den Kritik, der rettedes mod Zahrtmann som Minister, nok have ønsket en mere indgaaende Behandling. Det er imidlertid sandsynligt, at han, der politisk passede saare slet ind i Martsministeriet (han havde bl. a. betegnet Monrad som en »berygnet Demokrat«), saglig set udfyldte sin Post paa en fuldt forsvarlig Maade, og hans Samarbejde med Tscherning syntes godt. Fra Zahrtmanns Adjudanttid hos Christian VIII, hvem han aldrig lærte ret at sætte Pris paa, findes forskellige Udtalelser af Interesse. Paa et Punkt, hvor senere Biografer har dadlet ham, hans Forhold til H. B. Dahlerup, vil Dr. Zahrtmann, vist nok med rette, sige ham fri for Skyld. Van Dockum har for længst klaret for sig i denne Sag, hvad Dahlerup ogsaa inden sin Død erkendte, og de Data, der findes i den foreliggende Bog, sammenholdt med hvad man ved om Dahlerups hele Temperament, taler til Fordel for Zahrtmann. Det er en i det hele værdifuld Forøgelse af vor personalhistoriske Litteratur, der her foreligger. P. E.

Den lokalhistoriske Forskning blomstrer for Tiden i Danmark. Naar her skal omtales nogle af dens Frembringelser fra de seneste Aar, vil vi begynde med den største og stateligste af de udkomne Købstadshistorier: *Odense Bys Historie* (1926), udgivet af Rektor H. St. Holbech og med Bidrag af flere kyndige Forfattere. Udgiveren skriver selv om Byens almindelige Historie fra 1770 — det Aar, da dens Presse blev grundlagt — indtil vore Dage. H. V. Clausen behandler Byens ældste Historie, Holger Hansen Tiden fra Frederik II til 1770, Hugo Matthiessen Byens gamle Bygninger, Chr. Axel Jensen Kirkernes Bygningshistorie, V. Hermansen Kirkernes Inventar, C. Fl. Steenstrup Erhvervslivets Udvikling, H. V. Rygner Byens Vækst, Erh. Mørch Militæret, Chr. M. K. Petersen Musik og Skuespil fra 1770 til vore Dage. Dette Samleværk afløser C. Th. Engeltofts bekendte Byhistorie, og det maa indrømmes, at det her er lykkedes at forene det videnskabelige Krav med en let, populær Form. Der er givet en Fremstilling, værdig den tredjestørste danske By og med et Indhold, der derfor naturligvis ogsaa belyser mere almene Træk i det danske Folks Udvikling.

Der er noget af Landets Historie og navnlig »Kulturhistorie« i hver Bys og hvert Sogns Historie. *Skagens Bys Historie* (1928)

af C. Klitgaard omhandler en af vore mest særprægede Byer, og den er selvfølgelig meget grundig og yderst detaljeret; en Indvending mod Bogens Plan kan det maaske være, at der ikke er viet et særligt Kapitel til den interessante Side af Byens Liv, der udgøres af Strandinger og Redningsforhold. Det hører som bekendt til Klitgaards Metode i ikke ringe Grad at lade Fortidens Aktstykker tale for sig selv, en Fremgangsmaade, der er fulgt endnu stærkere i L. F. la Cour: *Korsør, Bidrag til Egnens, Byens og Havnens Historie* (1925). La Cour har, som han selv fremhæver, helt igennem foretrukket, naar det lod sig gøre, at optage »Fortidens Akter og Dokumenter uden Ændringer og Forkortelser«, idet han mener, at dette som Regel vil »have større Betydning end at gengive Indholdet af denne med sine egne Ord«. Det er dog et Spørgsmaal, om ikke en Bog derigennem bliver alt for tung, omstændelig og ulæselig. Forfatteren kommer til at arbejde for lidt med Stoffet, og det væsentlige bliver ikke skilt fra det uvæsentlige.

En tredje dansk Havneby bliver belyst i sin historiske Udvikling af E. Kroman i hans Bog: *Marstal Søfart indtil 1925* (1928), en meget solid Fremstilling, der ved sit Emne og Behandlingen af det yder endel af almindelig Interesse for nordisk Handelshistorie.

Et Landsogns Historie, udarbejdet, som det synes, efter Opfordring og paa Bekostning af en interesseret Kres af Beboere, giver Poul Lindholm i Bogen: *Almind Sogn i Brusk Herred* (1927), et Arbejde, der ikke holder sig til Sognets almindelige Historie og de kommunale Forhold, men ogsaa skildrer de enkelte Ejendommers Historie i de sidste 300 Aar. »Jeg synes«, skriver Forfatteren, »at det har sin store Betydning, at enhver Almindemand kan føre sin Ejendoms Historie 300 Aar tilbage«. Mest almen Interesse har et Afsnit, »Af Folkelivets Saga«, der bl. a. gennem enkelte velskildrede Eksempler belyser baade Smaamands og Gaardmands Livsførelse, som den har været i Mands Minde. I Forbindelse med denne Bog kan der være Grund til at nævne Søren Vasegaard: *Fra Klejstrup Sogn* (1926), et Bidrag »til Belysning af himmerlandsk Bondekultur i 70-erne«, helt igennem bygget paa Barndomserindringer, der imidlertid har været underkastet en vis videnskabelig Kontrol; Bogen er hverken »Folklore« eller Lokalhistorie paa den sædvanlige Maade, men snarere i egentlig Forstand en »Topografi«.

Fhv. Minister Thomas Larsen har nu udgivet tredje og sidste Bind af *En Gennembrudstid* (1927), det store Værk, hvori han behandler Vendsyssels Historie gennem sidste Halvdel af

det 19. Aarhundrede, og hvis første Bind gav en saa ypperlig Skildring af folkelig Grundtvigianisme. Det foreliggende Bind behandler den økonomiske Udvikling i Vendsyssel. Det er et meget alsidigt Stof, Forf. her har draget ind under sin Skildring, og med god Grund dvæler han ikke mindst ved de moderne Trafikmidler, hvis Betydning for en saa afsides Landsdel har været særlig iøjnefaldende. For Tallene glemmer Thomas Larsen ikke de enkelte Mennesker og deres Indsats, og særlig smukt er, hvad han beretter om Smaafolks nøjsomme Liv og deres heroiske Kamp for at aftvinge Jorden det daglige Brød.

Hans Jensen.

I sit testamente bestemte den bekendte amerikanske bogelsker og rigmand, W. Fiske (d. 1904), professor ved Cornell Universitet, til hvilket han skænkede hele sin islandske bogsamling, at der årlig skulde udgives et skrift vedrørende Island for en del af renterne af den efterladte formue. *Islandica* er denne skriftrækkes titel. Islænderen H. Hermannsson blev fra begyndelsen af bibliotekar ved samlingen — senere professor ved universitetet —, og han kom naturligt nok til at blive udgiveren af de skrifter, som Fiske havde tænkt på. Det har H. Hermannsson med stor flid og trofasthed besørget. Han har, foruden store kataloger over samlingen, der stadig forøges, udgivet en statelig række på 18 bind. Deraf er 4 bibliografiske værker og fortegnelser over isl. bøger, trykte i 16. og 17. årh. (*Islandica* vol. I, III, V, XIII; IX, XIV), samt en fortegnelse over isl. tidsskrifter til 1874 (XI) og de gamle isl. og norske love (IV). De øvrige bind er dels originale afhandlinger (som II: *The Northmen in America*), dels udgaver af isl. middelalderlige skrifter (som VIII: *Lof lyginnar* af Th. Halldorsson, X: *Annalium farrago*, af biskop Gisli Oddsson), o. s. v., hvilke alle har deres betydelige interesse. Det næstsidste bind, *Islandica* XVII, er en redegørelse for to kartografer, biskop Gudbr. Thorlaksson og Th. Thorlaksson; det drejer sig om kort over Island. Forf. giver en udmærket og vist udtømmende oversigt over de pågældendes kartografiske virksomhed med gengivelse af kortene m. m. Fremstillingen er meget klar og fyldestgørende. Sidste bind, *Islandica* XVIII, handler om »Sir Joseph Banks and Iceland«. J. Banks, der var en engelsk naturforsker og rigmand (1743—1820), foretog en rejse til Island i efteråret 1772. Han kom til Island i slutningen af august og foretog rejser i sydlandet i de følgende måneder. Forf. skildrer denne episode så godt som det lader sig gøre; nogen sammen-

hængende redegørelse fra Banks' hånd haves ikke. Banks var en overmåde redelig mand, der fattede varm interesse for, ja kærlighed til Island og beskæftigede sig senere meget med Island og islandske forhold og viste på flere måder sin kærlighed til landet, f. eks. under de vanskelige krigstider. For alt dette gør forf. udførlig og anskuelig rede. Af særlig interesse er Banks' tanker og udtalelser om Islands statslige stilling. Han mente, at det var meget bedre for landet at være knyttet til England. Det er meget interessant at læse herom. Bogen ledsages af mange gode billeder, ikke blot af Banks selv, men også af islandske gårde og huse, Geysir og Hekla, isl. dragter o. s. v.

Prof. Hermannssons udgivervirksomhed er meget fortjenstfuld; utvivlsomt vil der endnu fra hans hånd kunne ventes mange gode bidrag til isl. litteratur- og kulturhistorie indenfor det tidsrum, han særlig sysler med.

Finnur Jonsson.

H. O. Lange, *Fra det gamle Ægyptens Kultur og Historie* (Skrifter udgivne af Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse) bringer i dansk Oversættelse — saa nær op til Originalernes Ordlyd, som den store Afstand mellem ægyptisk og dansk gør det muligt — et Udvalg af de vigtigste historiske »Dokumenter« (i første Række Indskrifter) fra det gamle Ægypten. Bogens 69 Texter, der er hentede fra alle Perioder af Ægyptens gamle Historie, men hovedsagelig dog fra »det nye Rige« (Tiden c. 1600—1100 f. Chr.), tegner den historiske og kulturelle Udvikling i Nildalen gennem mere end 3000 Aar, fra Pyramidetiden til den makedonske Erobring af Landet; de giver et Indtryk af de gamle Ægypteres Syn paa Staten, af deres ejendommelige Opfattelse af Historien samt en Forstaelse af det spinke og meget ujævnt fordelte Materiale, hvorpaa den ægyptiske Historie maa rekonstrueres. Det er ikke muligt her at gaa ind paa de enkelte Texter, deres historiske Værd og de Meddelelser, som de bringer. Hvor broget og uensartet den hele Samling tager sig ud: Stormænds Biografier, deres Beretninger om Rejser til fjerne Lande og deres Virksomhed i Faraos Tjeneste, Kongernes prangende Indskrifter om Sejre over Ægyptens Fjender og om deres Arbejder paa Templerne til Gudernes Ære, Statsakter (som Grænsesteler og en Fredstraktat) staar Side om Side med Hymner til Faraonernes Pris og Ære — saa fortoner den sig efter endt Gennemarbejdelse til et fint afstemt Billede, dog mere af den gamle ægyptiske Kultur end af den ægyptiske Historie.

Paa en smuk Maade følger Overbibliothekar Langes sidste Bog

sig til de »Religiøse Tekster fra det gamle Ægypten« og til de »Ægyptiske Æventyr«, som Dr. L. tidligere har oversat til vort Sprog. De tre Bøger hører sammen og bør læses sammen; de supplerer hverandre og giver tilsammen et rigt Billede af den gamle ægyptiske Kultur; ufarvet fremtræder dette gennem Kildernes egne Ord, uden de Brydninger og Forskydninger, der indtræder ved en anden- og tredjehaands Bearbejdelse af dem.

O. K. P.

Karl Julius Beloch: *Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege* (1926) er skrevet for Fagfæller og den studerende Ungdom. Forfatteren vil ikke give nogen »Darstellung« efter Mommsens Mønster eller søge at kappes med dette Mesterværk. Hans Formaal er kun at fastslaa, hvad der kan vides eller med størst Sandsynlighed antages gennem Tilbageslutninger. Dermed skal ikke være sagt, at meget andet overleveret Stof nødvendigvis maa være urigtigt, »aber nur was sich beweisen lässt, gehört in die Wissenschaft«. Naar Forf. ikke vil kappes med den »paa mange Maader forældede Mommsen«, saa kan han være rolig. Hans Fremstilling savner enhver Antydning af den Charme, der endnu stadig gør Mommsen saa tiltrækkende. Bogen er en uhyre nøgtern Gennemgang af Kildemateriale med methodiske Slutninger bygget herpaa. De Resultater, der naas, er imidlertid paa en Række Punkter, til Dels Punkter af stor Vigtighed, saa forskellige fra det almindelig antagne, Mommsen indbefattet, at man maa kræve meget kraftige Beviser for at følge Forfatteren. Her skal vi begrænse os til at anføre Forfatterens Anskuelser paa nogle Hovedpunkter, der er særlig omstridte, eller hvor Forf. i særlig Grad maa siges at være original.

Den af flere Forskere i Nutiden saa yndede etruskiske Hypothese, hvorefter Rom er et Værk af Etruskerne (særlig hævdet af K. J. Neumann i flere Skrifter, bl. a. Ullsteins *Weltgeschichte*. I 361), afvises med Henvisning til, at der i Roms Nærhed ikke er fundet etruskiske Mindesmærker. Beloch er her enig med Mommsen. Ingen af dem kan dog give en blot nogenlunde tilfredsstillende Forklaring paa den Kendsgerning, at Kongenavnet Tarquinius er etruskisk.

Bestemt adskiller Beloch sig fra Mommsen i sin Værdsættelse af Diodor. Naar denne har haft en ret høj Stjerne som Kilde, er det fordi Mommsen efter Niebuhrs Forbillede antog, at hans historiske Stof væsentlig hvilede paa Fabius Pictor. Herimod gør Beloch gældende, at der ikke er gjort noget Forsøg paa at

bevise, at Diodors Annalist ikke kan tilhøre Forbundsfællekrigens Tid, og han søger yderligere at bevise, at han gør det, ved en Gennemgang af de i Samniterkrigene forekommende samnitiske Navne. Disse Navne gaar med ringe Variation igen i Forbundsfællekrigen, hvorefter sluttes som sandsynligt, at Annalisterne paa Sullas Tid simpelt hen har anvendt de for dem bekendte samnitiske Navne i Skildringen af de gamle Krige. Men dette gælder ogsaa Diodors Annalist, der følgelig har levet paa Sullas Tid og altsaa ikke kan være Fabius.

Interessant er Belochs Behandling af Spurius Cassius, om hvem jo ogsaa Mommsen har skrevet en Undersøgelse. Da Cassius er et plebejisk Navn, kan han som Konsul først tænkes efter 366; men efter den Tid forekommer han ikke i Magistratslisterne. Følgelig maa han tilhøre en tidligere Tid, men kan da kun være kommen i Vejret som Tribun. Nu er det sikkert, at han har sluttet et Forbund med det latinske Forbund. Dette kan ikke være det gamle sacrale Forbund, hvorefter Rom selv var Medlem, da vi ser, at Rom i senere Tider slutter Forbund med enkelte latinske Byer. Det maa følgelig være et nyt Forbund — uden Rom og altsaa vendt imod det. Men dette peger hen paa en Tid, da Rom stod svagt, som Tilfældet var efter den galliske Brand. Paa den anden Side var det ifølge Polybios stiftet inden det galliske Indfald 358.

Men det eneste Tidspunkt i denne Periode, hvor et Herredømme som Cassius' kan anbringes, bliver da Anarkiaaret 371. Dette stemmer ogsaa med en Meddelelse hos Valerius Maximus, hvorefter Tribunen P. Mucius »omnes collegas suos qui duce Sp. Cassio id egerant, ut magistratibus non subrogatis communis libertas in dubium vocaretur, vivos cremavit«. Men en saadan Hindring af det lovlige Magistratsvalg forekommer i den gammelromerske Historie kun een Gang, og det er netop i Anarkiaaret (Liv. VI 35, 10). Da Valerius Maximus udtrykkelig nævner Cassius, faar vi herved Hypotesen bekræftet. Cassius blev styrtet, men hans Værk satte sig Spor i Demokratiets Sejr 366. Siden blev der rejst en Statue af ham. Ogsaa dette er for Beloch en Bekræftelse paa hans Antagelse, idet en Bronzestatue, rejst i Republikens ældste Tid, ikke vilde have overlevet den galliske Brand. Det sidste Argument er dog ikke meget bevisende.

Belochs Behandling af Cassiusepisoden vil have vist hans historiske Methode. Med skarp og klar Logik søger han at rekonstruere de i Overleveringen udvaskede Sammenhænge paa Grundlag af det yderst fattige brugbare Materiale. Men om man i de enkelte Spørgsmaal vil finde hans Argumentation overbevisende, vil der sikkert være Strid blandt Fagmændene.

Poul Helms.

En Række vigtige Sider af finsk Kirkehistorie efter Reformationen har Prof. Gunnar Suolahti behandlet i en omfattende, undertiden vel bred, Undersøgelse: *Finlands Prästerskap på 1600- och 1700-Talen* (Helsingfors 1927), der er en svensk Oversættelse af et opr. finsk Arbejde. Fremstillingen hviler ikke blot paa et overordentlig stort Kildemateriale, især af utrykt Art, men udmærker sig først og fremmest ved den Rigdom paa friske og originale Synspunkter, der har bestemt Undersøgelsens Gang. Forf. tilsigter ikke at give en Skildring af den finske Gejstlighedens Indsats i det kirkelige Liv, men søger overalt saa vel at paapege de sociale og økonomiske Forhold, der danner Baggrunden for dens Tilværelse, som at eftervise den Indflydelse, Præstestanden kom til at udøve paa disse Omraader. Efter i et indledende Kapitel at have gjort Rede for, at Hjemstedet for Hovedmængden af de finske Præsteslægter maa søges i det gamle Skoleomraade omkring Åbo, hvorfra de har foretaget Vandringer ud over Landet, viser Forf. dels, hvorledes Forholdet mellem Præst og Menighed oprindelig var et gensidigt Troskabsforhold, hvoraf atter Embedernes Arvelighed indenfor de samme Slægter var betinget, dels hvorledes en Række sociale Modsætninger indensogns og udensofns i Tidens Løb kom til at gøre sig gældende ved Præstevalgene og efterhaanden sprængte den gamle Samhørighed. Ikke mindst traadte dette frem ved Adelen og Kongemagtens stærkere og stærkere Indgreb i Menighedernes Kaldsret, kulminerende i den forargelige Handel med Præsteembeder i det 18. Aarhundrede.

Gennem en Undersøgelse af Præsternes forskelligartede Indtægtskilder klargør Forf. dernæst paa meget lærerig Maade, hvorledes der indenfor den finske Gejstlighed dannedes to skarpt adskilte Grupper, et faatalligt Præstearistokrati, Præsteslægterne i de store Kald, og et meget talrigt Præste proletariat, bestaaende af Præsterne i Udmærkerne og Hjelpepræsterne. Af disse to Grupper blev det ganske overvejende Præstearistokratiet, der fik Betydning for den almindelige Kulturudvikling i Finland. Dette afspejler sig især i dets førende Stilling i økonomisk Henseende, der gav sig til Kende baade ved Interesse for Kapitalopsparing i forskellig Form og for en Højnelse af Levestandarden. I et Slutningskapitel om »Standscirkulationen« gives der endelig en Oversigt over Præsteslægternes Forhold til de øvrige Samfundsklasser, et ejendommeligt Kredsløb, der viser baade opad- og nedadstigende Linier.

Bjørn Kornerup.

Om Guld- og Sølvsmedekunst i Lybek har Overlærer Jhs. Warncke udsendt en omfattende og overordentlig righoldig Monografi *Die Edelschmiedekunst in Lübeck und ihre Meister*, Lübeck 1927, udgivet af Statsarkivet i Lybek som 8. Bind af *Veröffentlichungen zur Gesch. der Freien u. Hansestadt L. Værket*, som udgør 368 Kvartsider foruden et stort Antal Plancher, er bygget paa mange Aars grundige Forarbejder, og det fra saare mange Sider indsamlede Stof er bearbejdet med den største Flid og Omhu. Efter en Række indledende Kapitler om Guldsmedehaandværkets Teknik, Værksteder, Butiksforhold, Mesterstykker, Lødigheds- og Stemplingsforhold samt om Guldsmedelavet i Lybek følger Værkets Hovedafsnit: en kronologisk ordnet Fortegnelse over samtlige kendte lybske Guldsmede (666 i Tallet) med Angivelse af deres Mærker og deres Arbejder, forsaavidt saadanne kendes. Listen begynder med Aar 1283 og strækker sig ned imod vore Dage; men naturligvis er det først fra 15. Aarh.s Midte, at man kan begynde at identificere Mærkerne. Et omfattende Studium saavel i Arkiver som i Museer ligger til Grund for Værket, og mange af de afbildede Arbejder er udmærkede Prøver paa lybsk Guldsmedekunsts Udvikling gennem de forskellige Stilperioder; særlig fortrinlige er de senmiddelalderlige og Renaissancearbejderne. Nogen stilhistorisk Bearbejdelse af det omfattende Materiale har det iøvrigt ikke ligget i Forfatterens Plan at give. — Ogsaa fra de nordiske Lande har Forfatteren indsamlet Bidrag til sit store Værk, bl. a. fra det danske Nationalmuseum, hvor flere lybske Arbejder opbevares; nævnes maa ogsaa en pragtfuld senmiddelalderlig Laagpokal med den svenske Familie Bondes Vaaben. Men naturligvis har han hentet Størstedelen af sit Materiale fra selve Lybek og dens nærmeste Omegn, og navnlig har den gamle Hansestads rige Kirkeskatte været en næsten uudtømmelig Grube for hans flittige Forskninger. En lille Berigtigelse til det iøvrigt saa nøjagtige Værk skal her gives. S. 173 er Indskriften paa en Oblatæske i Domkirken næppe helt rigtigt læst. Der maa sikkert læses: *Ad mensam (ikke: mensa) domini structori iuncta (ikke: cuncta) decenter — exhibit hec sacrum cistula rite panem*. Ellers giver Indskriften ingen Mening. Selv om Værket paa Grund af hele sin Art ikke egner sig til samlet Gennemlæsning, har den aldrende Forfatter dog sat et af Lybeks fremragende Kunsthåndværk et saare smukt og varigt Monument.

J. O.

I 1926 fuldendtes med 3. Hefte *Katalog des Revaler Stadtarchivs*, en grundig revideret ny Udgave af G. Hansens forlængst

udsolgte Registratur over dette værdifulde Arkiv. Den ny Udgave, som skyldes Stadsarkivar O. Greiffenhagen og Dr. P. Johansen, er udarbejdet efter omtrent samme Principper som den tidligere, men er dog væsentligt moderniseret og forbedret. Særligt bemærker man, at sidste Del af Kataloget, som indeholder »Urkundenregesten bis zum Jahre 1375«, helt igenem er omarbejdet af Dr. Johansen.

Den, som enten ved Selvsyn eller gennem den trykte Litteratur kender til Revals Stadsarkiv, ved, hvor vigtigt det er for nordisk Historieforskning. Trods sin mærkelige Skæbne, er det bevaret sjældent godt gennem Tiderne og er endnu, skønt flittigt benyttet, en sand Guldgrube for Forskerne. Selv om det naturligvis ikke gemmer meget Materiale fra Dansketiden, turde det dog alligevel byde noget af Interesse for de Historikere, der studerer den Periode, da det nordlige Estland hørte under Danmark. De ny Dateringer, som Dr. Johansen har givet i sin Liste over Dokumenter indtil Valdemar Atterdags Død, viser, at moderne Forskning kan naa værdifulde Resultater, selv naar Talen er om Breve og Dokumenter, der forlængst er trykte og kendte. Denne nye Udgave af G. Hansens Arkivkatalog, der ligesom Forgængerne er affattet paa Tysk, kan paa det bedste anbefales ogsaa danske Forskere.

A. R. C.

Som en Fortsættelse af *English courthand A. D. 1066 to 1500 illustrated chiefly from the public records* (1915) har den velkendte Arkivmand Hilary Jenkinson i 1927 udgivet *The later courthand in England from the fifteenth to the seventeenth century* indeholdende Plancher, Transcriptioner og dertil mange gode Bemærkninger, Raad og Henvisninger. Værket skal vel i første Række bruges ved de af Jenkinson ledede Kursus i Diplomantik ved Universitetet i London, men har videre Bud som Vejledning for alle, der gør deres første Studier i engelske Arkiver.

1. Juni 1927 døde John B. Bury, der 1902 fulgte Lord Acton som Professor Regius i moderne Historie i Cambridge. Han var en af Udgiverne af *The Cambridge Ancient History* og havde ogsaa sin Del i *The Cambridge Medieval History*, idet han skitserede Planen for dette Foretagende, der oprindeligt var Lord Actons og støttede Arbejdet med Raad og Daad. Professor Bury dyrkede fortrinsvis byzantinsk Historie og var rustet paa det bedste med omfattende Kundskaber ikke blot i Græsk, men i slaviske Sprog, Magyarisk og Rumænsk. Hans Hovedværk er

History of the later Roman Empire 395—565 (1923). Tillige har han givet en meget lærerig kommenteret Udgave af Gibbons berømte Bog.

18. Juni 1927 døde Gustave Fagniez. Han var udgaet fra École des chartes og École des hautes études. Hans første Afhandling *Études sur l'industrie et la classe industrielle au XIIIe et au XIVe siècle* var i tidligste Skikkelse Afgangssopgave fra École des chartes; den offentliggjordes i Bibliothèque de l'École des hautes études. En Fortsættelse af dette Arbejde danner *Documents relatifs à l'histoire de l'industrie et du commerce en France depuis le Ier siècle avant J. C. jusqu'à la fin du XVe siècle*, som er Led i den udmærkede Samling Collection des textes pour servir à l'étude de l'histoire, der nu desværre er standset. Da Monod i 1876 grundede Revue historique, tog han Fagniez til nærmeste Medarbejder og sammen bar de Byrderne til 1882, da Fagniez sagde sig løs fra Tidsskriftarbejdet for at koncentrere sig om et større Værk. I 1894 kom *Le père Joseph et Richelieu*, der skildrer de to Mænds Kamp mod Huset Østrig og deres Del i den katolske Genfødelse i Frankrig. Det 17. Aarhundredes Aandshistorie var i de senere Aar Fagniez's Arbejdsomraade.

Tyskland har mistet Georg v. Below og Ludwig v. Pastor. Below døde 20. Oktober 1927, Pastor 29. September 1928.

Georg v. Below var født 1858 i Østpreussen af en Slægt af Officerer og Godsejere. Slægtens Konservatisme og et iltet Kampmod blev Del af hans Væsen. I Studieaarene hørte han et Semester Treitschke og Brunner i Berlin, men fik iøvrigt sin Uddannelse i Bonn. M. Ritter foranledigede, at Udgivelsen af Jülich-Bergs Landdagsakter overdroges Below, et Arbejde, der strakte sig gennem mange Aar og blev Udgangspunkt for Studier i Forfatnings- og Forvaltnings-Historie og økonomisk Historie, *Territorium und Stadt, Der deutsche Staat des Mittelalters* o. m. fl. Belows Yndlingsthesis var, at Statsbaandet i Tyskland i Middealderen trods al Feudalisme har haft en vis Styrke og Betydning. Videnskabelig Guerilla var hans Lyst, hvilket med Aarene har gjort hans Bøger besværlige at læse, men der var altid gode Ting at finde saavel i *Probleme der Wirtschaftsgeschichte*, der er en Samling Afhandlinger, som i *Die Ursachen der Reformation*, oprindelig en Rektortale, hvori han hævder, at de økonomiske Aarsager har betydet mindre end de religiøse Motiver ved de store Omvæltninger i det 16. Aarhundrede. Below dyrkede ogsaa Historieskrivningens Historie og Methodik. I sin Tid brød han en Lanse med Lamprecht, hvis Betydning som vækkende Kraft han iøvrigt ikke underkendte. En af de sidste Bøger fra Belows Haand

var *Die deutsche Geschichtschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen*; her gøres gældende, at det er en dybere, fyldigere Livsforstaaelse, Romantikens Syn paa Udviklingen, der har ført Historieskrivningen i det 19. Aarhundrede til rig Udfoldelse.

Trods al Stejlhed og Ensidighed stod Below i Samarbejde med andre Historikere. Sammen med Meinecke, der en Tid var hans Collega i Freiburg, udgav han fra 1903 Serien *Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte* og sammen med L. M. Hartmann m. fl. havde han Ledelsen af *Vierteljahrsschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte*, der mellem sine Medarbejdere talte Vinogradoff, Pirenne og Espinas. Fra 1926 stod han i Spidsen for det bayerske Akademis Foretagende *Die Chroniken der deutschen Städte*.

Ludwig Pastor kom fra et Milieu, vidt forskelligt fra Belows. Han var Rhinlænder og Katholik, fra Gymnasietiden under Paa-virkning af Johannes Janssen, der i 1873 gav den 19aarige unge Mand Rankes *Geschichte der römischen Päpste* at læse og dermed Tilskyndelse til det Værk, der skulde fylde hans Liv, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*. At dømme efter nogle autobiografiske Optegnelser fra de sidste Aar stod det strax klart for Pastor, at det i første Række gjaldt om at samle et langt mere omfattende Materiale end det, der havde staaet Ranke til Raadighed, fremfor alt Materiale fra det pavelige Arkiv. Men Vatikanet var endnu stængt, da Pastor i 1878—79 begyndte sit Arbejde i Rom; først 1883 lukkede Leo XIII Dørene op for Forskningen, først da var Mulighed givet for at realisere de store Planer. Pastor har øst af denne rige Kilde utrættet og med megen Lykke; ogsaa de andre italienske Arkiver, offentlige og private, gennemsøgte han. I en Snes Aar var han Professor i Historie i Innsbruck, hvorfra han let kunde gøre hurtige Rejser til Italien. End bedre Vilkaar fik han i 1901, idet han blev Sickels Efterfølger som Direktør for det østrigske historiske Institut i Rom; han kunde nu arbejde i Ro paa sit Værk i Roms Arkiver og Biblioteker og blandt Roms Monumenter og Kunstværker. Krigen bragte en brat Afbrydelse. Pastor maatte forlade Italien og slaa sig ned i Innsbruck, først i 1920 vendte han tilbage til Rom — nu som den østrigske Republiks Gesandt. Det lykkedes ham at fuldende 12 Bind af *Geschichte der Päpste*, hvorved Fremstillingen er ført op til Paul V's Død.

E. J.

Dietrich Schäfer døde 12. Jan. 1929 i sin Villa i Steglitz ved Berlin. Født i 1845 i Bremen i yderst smaa Kaar arbejdede

han sig frem ved megen Energi, og efterat være blevet Seminarist drev han 1868—72 Universitetsstudier, dog afbrudt ved Deltagelse i den tysk-franske Krig. I Göttingen udarbejdede han under Waitz sin Disputats om de danske Aarbøger fra den senere Middelalder (1872) og syslede allerede da med Besvarelsen af en Prisopgave om *Die Hansestädte und König Waldemar von Dänemark*, der dog først udkom 1879; for første Gang var heri det store hanseatiske Kildestof udnyttet til en kritisk og omsigtig Fremstilling, der vandt S. et smukt Navn. Han havde tillige overtaget at fortsætte Dahlmanns Danmarkshistorie og udsendte heraf to Bind (1893—1902), som skildrer Tiden fra 1523 til 1648 og viser indtrængende Kundskab og megen Upartiskhed. 1887 havde han udgivet *Das Buch des lübeckischen Vogts auf Schonen* med en lærd Kommentar, hvori han bl. a. søgte at paavise de enkelte Feds Beliggenhed. Forinden havde han paataget sig Udgivelsen af den tredje Række af Hanserecesserne (fra 1477); heraf udgav han selv de første 7 Bind (1881—1905). Fra dansk Side har man vist ham sin Anerkendelse ved at gøre ham til Medlem af »Danske Selskab« (1904) og af Videnskabernes Selskab (1913).

Prisskriftet havde banet S. Vej til Universitetsansættelse, og fra 1877 virkede han som Professor ved fire forskellige Universiteter, indtil han 1903 kaldtes til Berlin som Professor i Middelalderhistorie. Af sine Studier havde han uddraget den Lære, at Staten er Tyngdepunktet i Historien, mens det kulturhistoriske er underordnet (det førte ham bl. a. til at udtale sig meget nedsettende om Troels Lunds Værk, hvad denne besvarede i en vittig Antikritik). Hans egen Grundanskuelse har fundet sit Udtryk i hans to største Værker: *Weltgeschichte der Neuzeit* (2. Bd., 1907) og *Deutsche Geschichte* (2. Bd., 1910), som begge har vundet stor Udbredelse og er udkommet i talrige Oplag. Som Bremer var han meget interesseret i Kolonialhistorie og mente, at en Verdensstat ogsaa paa dette Omraade maatte vise sin Magt.

Under Verdenskrigen udfoldede S. en stor Virksomhed, fuld af Kritik over Regeringens Holdning, dens Betænkeligheder ved Undervandsbaadskrigen, dens Ængstelighed ved aabent at forkynde, at Maalet maatte være Udvidelser baade i Vest og Øst. Man forstaaer, hvilket Indtryk paa ham Krigens Udfald maatte gøre; efter Revolutionen standsede han sin Virksomhed paa Universitetet, men fortsatte med des større Kraft som Forkæmper for de tysknationale Ideer. Hermed vedblev han til det sidste uden at føle den mindste Tvivl, som man ser af hans *Mein Leben* (1926).

Paa en ejendommelig Maade har S. grebet ind i dansk Videnskab. Da Carlsbergfondet, som havde paataget sig at hjælpe Fru Nina Bang til at udgive Sundtoldregnskaberne til 1660, ikke turde paatage sig at gaa videre, lykkedes det S. at tilvejebringe en tiaarig Indsamling, ved hvilken Værket skulde fortsættes, og der blev ogsaa lovet store Bidrag især fra Tyskland og Nederlandene. Ved Hjælp af disse er Indsamlingen og Bearbejdelsen af Stoffet fortsat, og trods en Afbrydelse ved Fru Bangs Ministertid og paafølgende Sygdom og Død, er der sikkert Haab om at naa til Afslutning. — Man kunde have undt den gamle Forsker den Glæde at have oplevet det. *Kr. E.*

I Anledning af at 50 Aar er forløbne siden *Revue Historique* blev grundlagt, har Redaktionen udgivet *Histoire et historiens depuis 50 ans* med Oversigter fra de forskellige Lande og Forskningsomraader over, hvad der er udrettet i den historiske Videnskab i Tiden 1876—1926. Halphen og Bémont, Dopsch og Fueter, Pirenne og Blok er blandt Bidragyderne; Edv. Bull afgiver Beretning fra Norge, Suolahti fra Finland, Bring og Wittrock fra Sverige, Linvald fra Danmark. Der er fra de forskellige Lande kortelig gjort Rede for Historikernes Uddannelse, de videnskabelige Selskaber og Samlinger, Kildepublicationer, Studier og Værker, men det har kun i ringe Grad været muligt paa saa trang en Plads og for saa kort en Periode at give et Rids af Udviklingen. I nogle Tilfælde er Rapporten blevet til en bibliografisk Oversigt med mange Navne og Titler, væsentligt og uvæsentligt Side om Side, og kun den kyndige Læser kan i denne Vrimmel se, hvor nyt sætter ind, og kende Førerne, som de marcherer frem i de meniges Rækker. I andre Tilfælde, f. Ex. i Edv. Bulls Rapport, er de ledende Personligheder karakteriserede, og det historiske Arbejde staar ikke fagligt isoleret, men er set i Sammenhæng med Tid og Folk.

Naar man har læst Beretningerne — eller en Del af dem — og søger at faa en Helhed ud af Mangfoldigheden, skimter man visse Træk, der er karakteristiske for Perioden: Først den tyske Videnskabs førende Stilling i hvert Fald i de tidligste Aartier, dernæst Bestræbelserne rundt i Landene for at skabe en systematisk Uddannelse af Historikerne hovedsagelig efter tysk Forbillede, endvidere Arbejdets Organisation inden for det enkelte Land og Landene imellem, en imponerende Stordrift med al Stordrifts Fortrin og Farer. Ogsaa en bestemt Tendens i Valg af Omraade er at øjne, en Bevægelse bort fra politisk Historie,

diplomatisk Historie til Forfatnings- og Forvaltningshistorie, økonomisk Historie, Undersøgelser indenfor snævrere Kredse, der ikke udelukkende er Localhistorie, men tjener til at underbygge den større Historie; dertil den uhyre Udvidelse af Arbejdsfeltet saavel i Tid som i Rum under Samvirken med Arkæologer og Orientalister.

Der er andre Ting, man ikke ret kan faa Tag i: Verdenskrigens og Efterkrigstidens Virkninger, Uroen blandt den yngre Generation i Tyskland, Brydningerne mellem Analysens og Synthesens Folk, der alle Dage har trængt til hinanden og alle Dage sagt hinanden Ubehageligheder. Halphen strejfer i sin Redegørelse Modsætningen mellem Historieskrivning og Forskning, men kommer ikke nærmere ind paa det Æmne. I det hele kan man vel sige, at Disharmonierne ikke høres, snarere det gamle triumferende: »Wie wir's dann zuletzt so herrlich weit gebracht«. Saaledes maa det sagtens være ved et Tilbageskue som nærværende, og nægtes skal det ikke, at man gennem Bogen faar et levende Indtryk af, at der er arbejdet intensivt i de sidste halvhundrede Aar i historisk Videnskab.

E. J.

=====

Nogle Undersøgelser til Belysning af Teksten i Adam af Bremens Værk.

Af

JOHANNES STEENSTRUP.

DE senere Aars mange Undersøgelser over Danmarks første historiske Tidsrum og særlig over Begivenhederne i vor jydsk Landsdel ved Sydgrænsen maa give god Anledning til nøje at betragte en saa vigtig Kilde til Oplysning om Oldtiden som Adam af Bremens Værk og til særlig at belyse den Form, hvori det er bevaret til Nutiden. Det har været mit Øjemed ved de følgende fem Undersøgelser at fremdrage enkelte Forhold ved Adams Tekst, som man maa have vel for Øje, naar man vil anvende Udsagn i hans Værk som Kilde for Oplysninger om dansk Fortid.

1. Blev Hedeby lagt øde i Aaret 1066?

I en for kort Tid siden offentliggjort Afhandling har jeg redegjort for, hvorledes én Efterretning om at Byen Slesvig skal være bleven lagt øde nogen Tid før Aar 1000, i Virkeligheden ikke vedkommer denne Stad, men derimod den Øst for Kiel liggende By, Bispesædet Aldenburg i Wagrien. Jeg skal nu søge at paavise, at den samme Forveksling ligger til Grund for den Efterretning, der er givet i et Scholion til Adam af Bremens Værk, som i sin oprindelige Ordlyd meget vel kan skrive sig fra Kanniken selv. Det gaar ud paa, at Hedeby paa det ovenfor angivne Tidspunkt (o. 1066) blev ødelagt i Bund og Grund.

Scholie 81 lyder saaledes: *Ipsa eodemque tempore Sliaswig, civitas Saxonum Transalbianorum, quæ sita est in confinio Danici regni, opulentissima æque ac populosissima ex improviso paganorum incursu funaitus excisa est.*

Her er altsaa en yderligere Oplysning føjet til Fortællingen om den Opstand, som Hedningerne i Meklenburg rejste mod Fyrst Godskalk, Kong Svends Svigersøn; han blev dræbt af dem, de ødelagde Hamburg og faldt ind i Stormarn. Ved Scholiet udvides den store Opstand til at have strakt sig ind over den danske Grænse, og Slesvig blev brændt.

Herom har vi ingen Efterretning fra anden Side, ikke heller fra nordiske Kilder.

Endvidere indeholder Scholiet Oplysninger af den besynderligste Art. Det siges, at Slesvig er en sachsisk og en holstensk (transalbiansk) Stad, den ligger i Nærheden af Danmarks Grænse, men altsaa Syd for denne. Men Adam har jo ellers redegjort for, at Slesvig er de Danskes By og Sædet for et dansk Bispedømme (II 4, 46) og at Holstens Grænse er ved Eider (II 17, IV 1), dog skal Grænsen under Kong Henrik I og hans nærmeste Efterfølgere have været ved Slesvig eller ved Sli (I 57, II 3).

Derfor har Axel A. Bjørnbo tilsyneladende fuld Ret til at antage, at dette Scholion ikke kan skyldes Adam, som overalt saa bestemt udtaler sig anderledes (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1909: 142). Alligevel bør Løsningen af denne Modsigelse ske paa en helt anden Maade. I Stedet for Slesvig skal der staa Aldenburg, saa bliver Byen sachsisk og kommer til at ligge i Transalbianernes Land. Og afgørende for Rigtigheden af denne Rettelse bliver den Karakteristik, som Adam giver Byen. Om Slesvig har Adam ikke sagt, at den er saare rig og har et stort Indbyggertal, selv om man kan drage Slutninger i denne Retning ud fra, at der fra Byen udgaar Fartøjer til Sverige, Venden, Semland, ja lige til Grækenland (IV 1). Om Aldenburg bruger Adam imidlertid netop de til Scholiets Ord *opulentissima*

æque ac populosissima svarende Udtryk: *civitas populosissima* (II 43), *civitas magna Sclavorum* (schol. 15 og schol. 29).

Til sin Skildring af Vendernes Oprør har Adam altsaa ved Scholiet villet knytte en Oplysning om, at ogsaa Aldenburg blev ødelagt. Om et Angreb paa Hedeby har der ikke været Tale¹, Bisperne i denne By ser vi da ogsaa i den følgende Tid i uforstyrret Virksomhed. Biskop Ratolf deltager 1071 i Indvielsen af Domkirken i Minden, senere indsætter Kong Svend Sivard til Bisp². Derimod skulde der gaa henimod hundrede Aar, inden Kristendommen igen kom paa Fode i Wagrien og andre slaviske Lande³.

Det er en voldsom Rettelse, jeg her har paapeget Nødvendigheden af, og Fejlen kan ikke forklares ved en urigtig Læsning eller en Fejltydning af Bogstaver. Man ægges til Kritik overfor den hele Tekst, hvori Værket er os overleveret — men dertil kommer jeg senere tilbage⁴.

2. Adams Kendskab til Sønderjylland.

Man vil kunne iagttage, at Adams Kundskaber om Danmarks geografiske Forhold falde helt ulige paa de enkelte Landsdele, og man forundres over, hvor faa Enkeltheder der i det Hele er ham bekendt om Jylland. Hvad han

¹ Beretningen om Ødelæggelsen af Slesvig godkendes af A. Sach: Geschichte der Stadt Schleswig 41 ff., Dehio: Erzbisthum Bremen I 254. I Danmarks Sydgrænse S. 92 har jeg paavist, at Meddelelsen var »aldeles uefterrettelig, eller ogsaa er Teksten overleveret os i en aldeles urigtig Form«.

² A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse, Tillæg 87.

³ Dehio: Erzbisthum Bremen I 254. Helmold I 24: Vacavit sedes Aldenburgensis annis octoginta quatuor.

⁴ Uden at ville angive følgende som Anledningen til, at de to Byer og Bispesæder Aldenburg og Slesvig saaledes for anden Gang er bleven forvekslede, vil jeg dog erindre om, at Bispen for (Slesvig og) Aldenburg ved Aar 1000 hed Azzo, Eziko, Eggehardus (Steenstrup: De danske Runestene i deres Forhold til Landets og Folkets Historie, Festskrift til Kr. Erslev 78 ff.), et lignende Navn bar Bispen i Aldenburg 1066 Ezzo (Adam II 21, schol. 95).

fortæller om denne Landsdel, lider ikke af større Fejl end hvad der kan forekomme i det østlige Danmark, men hans hele Karakteristik af Jylland, der dog var en Hoveddel af det danske Rige, baade ved Folketal, Produktionsevne og Historie, er ganske vildledende. Jorden er ufrugtbar, undtagen i Egnene nærmest ved Aaerne, det er helt som en Ørken, med uhyre Heder og fyldt af tætte Urskove i langt større Grad end Tyskland. Man flygter fra det golde Indre og naar Havet, der er hærget af Sørøvere. Kun hvor Fjordene skyde sig ind, ligge større Byer.

Adam angiver nogle Rejseruter op gennem Jylland og nævner nogle Afstande, men hans Beskrivelse savner alle Enkeltheder. Af Byer kender han dem, der var Bispesæder, af andre kun Aalborg, hvorfra man sejler til Norge. Af Landskaberne indenfor det store Omraade kender han kun de tre nordlige: Vendel, Thy og Mors. De ere Øer, og han maa altsaa vide, at Limfjorden var et Sund med en Aabning baade mod Vest og Øst, men han nævner ikke Fjordens Navn. Sønderjylland udgjorde paa hans Tid maaske slet ikke et særligt Jarledømme, men man undres over, at han nævner saa lidt om denne Landsdel, der laa Bremen saa nær. Han lader Henrik I sætte det tyske Riges Grænser ved Sli, Kongen grunder en sachsisk Koloni, som det synes mellem Sli og Eider (I 57). Om denne Kolonis senere Skæbne og om de Tyskes Hærtog over Grænsen har Adam nogle, ofte ret misvisende Oplysninger, men Enkeltheder om den jydsk Landsdel erfares ikke.

Man faar afgjort ikke Indtryk af, at Adam har været i Hedeby¹ eller ved Slien², som han snart kalder en Fjord

¹ Bjørnbo: Slien og Eideren gaar næsten i et for Adam af Bremen (Aarb. f. nordisk Oldk. 1909. 143, 147).

² Dr. Lis Jacobsen drager den Slutning (Svenskevældets Fald 44), at det Rige ved Slien, der stod under de saakaldte »svenske« Herskere, maa være ophørt paa den Tid, da Ærkebisp Unni drager til Danmark (936), eftersom det slet ikke nævnes ved Fortællingen om hans Rejse og hans Besøg hos Kong Gorm; »Unni maa være draget ad Landevejen fra

(*brachium quoddam freti*, IV 1), snart en Indsø (*lacus*, IV 1) eller et Nor (*stagnum*, schol. 96). Og mærkeligt er det, at han ikke omtaler de Danskes Grænsevold mod Syd, Godfreds Vold og de andre Led i det senere Danevirke. Denne udstrakte Voldbygning, hvor der kun gennem en eneste Port var Indgang til Danmark, havde jo dog vakt stor Opmærksomhed i det tyske Rige. Ligeledes maa man undres over, at Adam slet ikke nævner Friserne paa den sønderjydske Vestkyst.

Adams Kundskab om den østlige Del af Danmark er langt rigere. Om Tallet af Kirker paa Fyn, i Sjælland og Skaane véd han Besked, og han giver Oplysninger, som han synes at have faaet ved sit Besøg hos Kong Svend i Roskilde og hos Bisperne i Lund og Dalby.

Om Byen Slesvig skal dog endnu et Forhold berøres, nemlig at Adam — i Følge Hovedhaandskriftet A og ofte i de andre Afskrifter — angiver dens Navn rigtigt: Sliaswig — han giver ikke Anledning til den Paastand, som man kan finde hos saa mange nulevende tyske, norske og svenske Forskere¹, at vi her i Danmark har benyttet det latinske *vicus* til, i Sammensætning med et dansk Ord, at danne en Købstads Navn. Sliaswig maa lige saa tydeligt betegne Sliens inderste Vig som Slæsmynnæ blev Betegnelsen for dens Munding. Desuden vilde en »Sli-By« ikke have

Bremen op gennem Slesvig«. Denne Slutning er helt uberettiget; Unni kan være draget over Aldenburg til de danske Øer, eller allersnarest med Skib direkte fra Bremen til Ribe. En anden kronologisk Slutning hos samme Forfatter (S. 41 ff.) er ligesaa ubrugelig. Den støtter sig til, at Adam har anbragt Begivenheder i Danmark, der ikke vedrøre Bremen, under Fortællingen om Ærkebisp Adalgar og andre under Omtalen af hans Efterfølger Høger, men det er ikke troligt, at Adam eller Kong Svend skulde have vidst Besked om, at noget var sket før eller efter Aar 909.

¹ Hellquist: Svensk etymologisk ordbok, vik . . Slesvig (äldst Sliaswic) vilket liksom Braunschweig m. fl. hör til fornsax. wic, ort, köping . . vilket väl är lånat från latinsk vicus. — Elis Wadstein i *Mélanges offerts à M. Johan Vising*; og i *Norden och Västeuropa* 54, 182.

ladet sit Forled staa i Genitiv, hvad der ganske strider mod dansk Sprogbrug¹.

3. De syv større nordlige Øer i Danmark og Farvandet mellem Skaane og Sjælland.

Adam opregner de større Øer, der ligge i Mundingen af det baltiske Hav lang Jyllands og Skaanes Sider (IV 16). De ere 7 i Tallet, nemlig Vendel, Mors, Thy, Samsø, Fyen, Sjælland; ved Omtalen af den syvende skiller Teksten sig ad i to Redaktioner paa denne Maade:

sexta Seland, septima, quæ illi adhæret, et quarum supra men- tionem fecimus. Octavam dicunt	Selandia sexta, quæ illi adhæret, et quarum supra mentionem fe- cimus. Septimam dicunt
--	--

illam quæ Sconia ac Gothia proxima Holmus appellatur, celeberrimus Dania portus et fida stacio navium, quæ ad barbaros et in Greciam dirigi solent.

Det er klart, at Adams oprindelige Tekst her har lidt Skade og er bleven misforstaaet, derpaa har Afskrivere søgt paa bedste Maade, men uden Held, at bringe Mening i den. Navnet paa den syvende Ø findes ikke, hvad der er ganske urimeligt, da Adam har nævnt Navnene paa de 6 foregaaende Øer. Denne Ø maa være Amager, eftersom han siger, at den ligger tæt op ad eller egentlig hører sammen med (*adhæret*) Sjælland. Men endvidere er det urigtigt, naar Teksten udtaler, at alle disse Øer er omtalt foran, thi Mors, Thy og Samsø har han ikke nævnt tidligere. Endelig er det et højst besynderligt Udtryk, han benytter om Vendel, Fyen og Sjælland, at han tidligere har »berørt dem«, »bragt dem paa Bane« (*mentionem fecimus*) — Adam

¹ Einhard omtaler i sine Aarbøger (804, 808) Sliesthorp, men hvad derved sigtes til, vides ikke (la Cour: Danevirke 153). I Holsten benyttedes -thorp til Dannelsen af Stednavne; paa dansk Grund vilde -thorp til Forled have et Personnavn i Ejeform, ganske undtagelsesvis kan det have Betegnelsen for et Naturforhold til Forled, men da staaer dette i Nominativ. Einhard kan fra en Holstener have faaet opgivet en Navneform, der efterligner et dansk Navn paa en urigtig Maade.

har tværtimod i de første 6 Kapitler af denne Bog givet en udførlig Fremstilling af dem, og han har oftere omtalt dem i de tre foregaaende Bøger. Derimod passer de nævnte Ord om hvad han har »berørt« fortræffeligt paa den straks efter nævnte 8de Ø Bornholm, thi den har han kun flygtigt berørt ved sin Omtale af Biskop Eginos Virksomhed som Missionær (kap. 8), og at vi her har truffet det rette Sigte for hans Henvisning, fremgaar af, at han ved nu at skildre Øen som *Sconia ac Gothia proxima* anvender Udtryk, der svare til de tidligere brugte: *Pleicani* (Blekingboerne) *et qui in Hulmo insula degunt affines Gothis*.

Som Følge af det saaledes paaviste skal i Teksten *et* udelades — hvad allerede er sket i et enkelt Haandskrift (B 4) — *quarum* skal rettes til *Amacum*¹ eller *Amakæ*, og den relative Sætning bringes i Forbindelse med Bornholm: *octavam dicunt illam, cujus supra mentionem fecimus, quæ Sconia ac Gothia proxima Holmus appellatur*.

Ved at foretage disse aldeles nødvendige Rettelser fjernes alt det meningsløse eller dunkle, og Udtrykkene komme til at staa paa deres rimelige og naturlige Plads.

Adam beretter, at det Søslag, hvori Kong Olaf Tryggvason omkom, stod i Farvandet mellem Skaane og Sjælland, hvor Nordens Konger pleje at kæmpe i Søslag². Saaledes skulde Kampstedet ikke have været ved Svold i Nærheden af Rügen, som ogsaa senere under de Danskes Kampe med Venderne var saa vel kendt. I vore Dage kan denne Holm

¹ Denne Form findes i Brevet 1085 (Diplom. Suec. I 43), men mulig er her en Ablativform: *in insula Amacum*. Kong Valdemars Jordebog og mange andre Kilder: *Amakæ*.

² II 40: *Collecta igitur classe innumera bellum intulit regi Danorum. Hoc factum est inter Sconiam et Seland, ubi solent reges navali bello conflare. Est autem brevis traiectus Baltici maris apud Halsinburg, in quo loco Seland a Sconia videri possit, familiare latibulum pyratibus. Ibi ergo congressi, Nortmanni a Danis victi et fusi sunt.* Adam fortæller ogsaa senere, at man fra Helsingborg kan se Sjælland, hvortil der her er den korteste Overfart (IV 7). At Slaget stod i Nærheden af denne By, siges intetsteds.

eller dette Sund ikke paavises, ogsaa paa Grund af forandrede Naturforhold. De islandske Skjaldes, Sagaernes og Saxos Fortælling om Kamppladsen skulde altsaa ikke staa til Troende¹.

Adams Beretning om, hvor Nordens Konger plejede at holde Søslag, kan vække Forundring. Bremerkannikens historiske Horizont gaar for Nordens Vedkommende kun tilbage til Karl den Stores Tid (o. 800), de Meddelelser, han har faaet fra Svend Estridsen, række ikke længere tilbage end til Tiden o. 900². Man leder i den danske Historie forgæves efter Søkampe mellem Konger, der er knyttede til Øresund. Derimod er det vist, at der ved Skaanes og Sjællands Kyster er bleven holdt vidt berømte Søslag, tilmed i Svend Estridsens og Adams egen Levetid.

En saadan Kamp var det, da Norges Konge Olaf den Hellige forbandt sig med Sveriges Konge Anund Jacob og overfaldt Kong Knud med deres store Flaader foran Udløbet af Helgeaa i Skaane. Adam har formodentlig ikke vidst, at denne Aa har sit Udløb paa Sydsiden af Skaane, og Tanken om Øresund maatte paatrænge sig ham saa meget stærkere som Kampens Udfald var, at Øresund blev spærret for Kong Olaf, saa at han maatte lade sine Skibe ligge ved de svenske Kyster og drage over Land tilbage til Norge.

En anden vidtkendt Kamp paa Havet var det, da Svend Estridsen og Harald Haardraade med deres Flaader stævneede til et Søslag ud for Nisaas Munding (sydligt i Halland); denne Kamp forløb saare uheldigt for Kong Svend (1062), hvorimod han nogle Aar senere synes at have

¹ Dette har L. Weibull hævdet i *Kritiska undersökningar i nordens historia omkring år 1000, 112, 132, 195*, med Tilslutning af Curt Weibull: *Sverige och dess nordiska grannmakter*, 99 ff.

² Curt Weibull l. c. 38: (Svend Estridsens Kundskab har) icke sträckt sig mera än omkring tre generationer eller ett århundrade tillbaka i tiden.

kæmpet med Sejr mod Haralds Søn Olaf Kyrre i et Søslag ved Hallandssiden¹.

Disse Kampe fandt altsaa ikke Sted i Øresund. Det er jo imidlertid ogsaa ganske urigtigt, at man tillægger Adam en Udtalelse om, at det var i Øresund, at Nordens Konger plejede at kæmpe, hans Udtryk er »mellem Skaane og Sjælland«, og Adam kender slet ikke Halland; han har opfattet dette Landskab som en Del af Skaane — saaledes som det senere saa ofte er sket — og han lader Norge støde til Skaane (IV 7, schol. 116). Saaledes vilde Udtrykket »mellem Skaane og Sjælland« være fuldt berettiget om de to Slag ved Hallandssiden.

Men endvidere — Adam kender slet ikke Øresund, han nævner ikke nogetsteds dets Navn, og om dets geografiske Omfang savner han Kundskab. Han véd, at den korteste Overfart fra Sjælland til Skaane er ved Helsingborg, men han nævner ikke, at Sundet ender her, og han anfører, at der er mange andre Overfartssteder. Han véd, at der Nord og Øst for Sjælland løber en Havvig af den baltiske Sø, men hvor langt den strækker sig mod Nord og Syd, kender han ikke. Derfor har han ogsaa faaet Bornholm med som et Tillæg til de nordlige danske Øer. Længere mod Øst bliver hans Kundskab endnu dunklere, Øland og Gotland kender han slet ikke, Rügen lægger han paa ét Sted for langt mod Vest (II 22), paa et andet helt fjernt ved Odermundingen (schol. 121).

Har man Øje for den saaledes paaviste Vaghed i Adams Kundskaber, naar det drejer sig om geografiske Enkeltheder, maa man finde det ganske ukritisk, at hans Angivelse af Kampstedet »mellem Skaane og Sjælland« skulde have nogensomhelst Betydning for at svække de nordiske Kilders Angivelse af Valpladsen for Svolderslaget². Her turde være

¹ Stein Herdisarsons Óláfsdrápa, Finnur Jónsson: Skjaldedigtning B I 380. Jfr. Adam III 54. Munch: Det norske Folks Historie II 378.

² Adams urigtige Oplysning er gaaet over til enkelte andre Kilder, men Fejlen findes ikke i nogen Kilde, der er uafhængig af ham. Om

et Eksempel paa, til hvilke Vildspor Forskningen kan lade sig føre ved Læresætninger om de samtidige Kilders afgjorte Fortrin.

4. Winland, Terra Winlandensis.

Om den yngre Biskop Odinkar i Ribe bliver der i schol. 35 givet en Oplysning, der sikkert hidrører fra Bremerkanniken selv¹. Det siges her, at Odinkar er Søn af Toki, *dux Winlandensis*, og at han havde arvet efter sin Fader tredie Parten af *terra Winlandensis*; trods al denne Rigdom var han et Mønster paa Ydmyghed, Afholdenhed og Askese. Man har aldrig ret kunnet faa Klarhed om hvad der sigtes til ved dette Winland, dog er det sædvanlig bleven tolket som Vendsyssel, om end under Tvivl.

Det vil formentlig bedst hjælpe Undersøgelsen paa Vej, dersom jeg først redegør for, hvilke Lande der ikke kan være sigtet til ved dette Navn.

Det fjerne Vinland i Amerika kan ikke komme i Betragtning, uagtet det er det eneste Land hos Adam, der bogstavret har den samme Form (IV 29: insula . . Winland).

Man kan ikke heller ved Winland tænke paa et efter de vendiske Folkeslag dannet Navn. Vender hedder hos Adam Winuli, men fuldt saa hyppigt betegnes de som Sclavi. I gamle danske Krøniker kan man finde Vinland,

disse Kilder henvises til Finnur Jónssons Afhandling: »Hvor faldt Olaf Tryggvason?« (Histor. Tidsskrift 8. R. III 184 ff.) samt til F. Jónssons Oldnordiske Litteratur-Historie II 608 (2. Udg. 601). Ligeledes skal erindres om Magnus Olsens Undersøgelse »Hjadningekampen og Hallfreds Arvedraapa over Olaf Tryggvason« (Heidersskrift til Marius Hægstad, 1925, S. 23—33). Digteren Hallfred lader Olaf kæmpe i »Holmens vide Sund« og minder samtidig om Sagnhelten Hedins berømte Kamp med Hogne; med god Grund kan man antage, at Digteren derved peger hen paa Navnet paa den Kampplads, hvor Olaf segnede, Hiddensee ved Rügen (Heðinsey, hos Saxo: insula Hythini).

¹ Odinkar filius erat Toki ducis Winlandensis et sedem habuit in Ripa. Nam terciã pars terræ Winlandensis patrimonium eius fuisse narratur. Et tamen vir tantarum divitiarum miræ fuit continentie etc.

Vindland om Venden¹, og denne Sprogbrug findes ogsaa i de andre nordiske Lande. Men en Tolkning som Vendland maa allerede af den Grund afvises, at det i hvert Fald er et aldeles ubestemt Begreb, omfattende mange Lande og Riger; ingen Enkeltmand har kunnet eje en Trediedel deraf.

Vendel, Vendsyssel, kan Winland heller ikke være. Adam kalder stadig dette Landskab Wendila, han udelader aldrig *d*, og den første Vokal i Navnet er altid *e*, ikke *i*, endelig betegnes det paa flere Steder som »insula«, intetsteds som »terra«². I Danmark er jo heller aldrig Endelsen -land bleven knyttet til Vend- eller Vendel-. Underligt vilde det ogsaa stride mod al vor Viden, om en Trediedel af saa stor en Provins skulde have været i en Enkeltmands Besiddelse. Vendsyssel har utvivlsomt været en efter Tidernes Forhold vel opdyrket, godt bebygget Landsdel; dette faar vi Indtryk af ved at læse Fortællingen om det her paa Knud den Helliges Tid udbrudte Oprør; Vendsyssels senere Historie fremviser heller ikke noget særligt om stor Jordbesiddelse paa Enkeltmands Haand.

Betegnelsen »terra« for Winland er egnet til at vække Opmærksomhed. Mulig bringer dette Udtryk ikke en tilfældig Læser til at studse, men er man fortrolig med Adams Sprogbrug, kalder det til Eftertanke, mig har det i alt Fald igennem lange Tider bragt til at gruble. »terra« er et i Bibelen (Vulgata) idelig anvendt Ord. I Pluralis brugtes det om Jordkloden (in terris et coelis, orbis terrarum), i Enkelttal om dyrket og udyrket Land, og om det enkelte Folks Besiddelse. Adam staar jo i høj Grad paa Bibelens religiøse og theokratiske Stade, og han benytter »terra« paa de angivne Maader. Han taler om *terra salsuginis*,

¹ Ellen Jørgensen: *Annales Danici* 134, 145, 148. M. Lorenzen: *Gammel-danske Krøniker, Registret*. Fritzner: *Ordbog over det gamle norske Sprog, Vindland*. Söderwall: *Sv. medeltids språket: Vindlands faru salt*.

² *Wendila insula* (III 77, IV 4, schol. 104), *Wendila* (IV 1, 11, 16, 33, schol. 102, 103, 105).

terra arida, han kan enkelte Gange bringe det i Forbindelse med Navnet paa Indbyggerne¹. Men han anvender det ikke om hvad der politisk, regeringsmæssigt, administrativt udgør en Enhed, et Land eller en Landsdel — og deri er han, som jeg tror, i Overensstemmelse med Middelalderens almindelige Sprogbrug². Jeg vil saaledes pege paa at han ikke anvender »terra« ved sin Omtale af alle de Lande i Norden eller udenfor Norden, der ende paa -land, saaledes ikke ved Aestland, Fosetisland (Helgoland), Grønland, Helgeland (i Norge), Helsingland, Island, Laaland, Moyland (Møn), Semland, han benytter her oftest »regio«, stundom »provincia«. Det af ham i megen Mystik hyllede Kvindernes Land, hvis Navn (Kvænland) han ikke angiver, kaldes dog af ham stadig »terra feminarum« (IV 14, 17, 19, schol. 123) »patria feminarum« (III 16).

I vor Søgen efter dette »terra« er der et Forhold, som nødvendig maa lede Tanken hen mod Vestkysten af Jylland. Odinkar var Søn af Jarlen over Winland »og« tog Sæde i Ribe, »thi« den tredie Del af Winland var hans Eje. Hvis der skal være Mening i disse tre forbundne Sætninger, maa jo dette Winland ligge i en vis Nærhed af Ribe³. Et saadant Land var Utlænd paa Slesvigs Vestkyst. Her træffe vi et Omraade med ganske særlige Jordbundsforhold, meget inddiget Land ved Siden af den brede Forstrand, endvidere med en Befolkning af blandet Art, Danske og Friser, dernæst er her et Omraade, som man vel kunde

¹ Schol. 117: Fresonum terra. IV 13: latissima Polanorum terra. I 12: Karl den Store erobrer Sachsernes terra, gør den til provincia.

² Derom synes de talrige i Ducanges Glossarium anførte Kilsteder at vidne.

³ Jeg henviser til den latinske Tekst foran S. 352, og jeg hidsætter til Oplysning ogsaa den nyeste tyske Oversættelse: Odinkar war der Sohn Tokis, des Herzogs von Winland, und hatte seinen Sitz in Ribe. Denn ein Drittel des Gebiets von Winland soll sein Vatererbe gewesen sein. Und dennoch war ein Mann von so groszen Schätzen von wunderbarer Genügsamkeit etc. (Sigfrid Steinberg: Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte 98).

tænke sig stillet under en egen Jarl. Ligeledes træffe vi her »Land« i en særlig Betydning af det administrative Distrikt — saaledes »Trelandene« nærmest ved Eiders Udløb¹, foruden at det hele Landskab havde faaet det betegnende Navn Utland.

Spørgsmaalet bliver derfor, om ikke Winland simpelthen skal rettes til Utland. Vi bør undersøge, om ikke Haandskrifterne af Adams Værk kunde gøre en saadan Rettelse højst rimelig.

De ved *win* anvendte Bogstaver ere let udsatte for Fejl-læsning. Saaledes har et Haandskrift (B 1 a) for Judland (d. e. Jylland II 3) Windland eller Wiudland, et Haandskrift (B 1 b) skriver i Stedet for in Judlant: in Utlandia. Hos Adam (IV 13) læses: Dani, quos Iuddas appellant (A), men andre Haandskrifter have Widdas (B 1, 3 b, 3 d), Widdos (B 3 e, f), Viddas (B 4, 5)². — I denne Sammenhæng vil ogsaa følgende være oplysende. I Kong Abels Toldforordning af 1251 læste man i lang Tid i Henhold til en gammel Afskrift Vindlandsfare, hvad der tolkedes som Søfarende fra Venden; efter at man har lært det originale Diplom at kende, véd man, at der staar Umlandsfare, hvilket var en Betegnelse for de »om Landet« (Jylland) tilbagevendende nederlandske Skippere, saaledes som flere andre Breve klart have godtgjort³. I Haakon Haakonssons Saga har paa to Steder Udtrykket Umlandsfarere bevirket, at de er bleven kaldte Vin(n)landsfarere og forstaaede som Købmænd fra Venden⁴.

¹ Kr. Erslev: Repertorium Nr. 3204 (sigillum trium terrarum, Aar 1378), 4531 (»yn Eyderstede, Euerkschyp unde Utholm yn den dren landen«, Aar 1402).

² Her kan ogsaa nævnes, hvorledes i I 55 Hardecnudth i nogle Haandskrifter er bleven til Hardewigh (B), Hardewich (B 2, C).

³ Suhm: Historie af Danmark X 970 f. Liljegren: Dipl. Svec. I 703. Hasse: Urkundenbuch I 134 ff. Schäfer: Buch des lübeckischen Vogts auf Schonen LXIX.

⁴ Fornmanna Sögur X k. 256, 273. Munch: Det norske Folks Historie IV 71. Den rigtige Forstaaelse hos A. Bugge i Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte XII 113 f.

Paa Grund af alt det foran oplyste tror jeg, at man i Stedet for et Winland, hvorom man aldrig har hørt tale, og hvis Beliggenhed ingen har kunnet paavise¹, skal i Adams Tekst læse Utland, terra Utlandensis².

I Kong Valdemars Jordebog er Utland Navnet paa et særligt Omraade indenfor Sønderjylland ved Siden af dettes tre Sysler; det omfatter flere vestlige Herreder ved Kysten og dernæst store Øer i Vesterhav; her boede Danske især paa Geesten og Friser især paa den inddigede Kyst. Benævnelsen Utland er dog meget ældre end Valdemar Sejrs Tid, den findes i alt Fald i det 11. Aarhundrede³.

Paa Valdemar Sejrs Tid regnedes mange Herreder og Øer til Utland, men hvor meget det omfattede i det 10. Aarh. véd vi ikke, og det er muligt, at Utland brugtes baade i en snævrere og videre Betydning, saaledes som det senere var Tilfældet⁴. — Endnu skal det nævnes, at Kong Erik Menved tilbyder Jens Grand overfor hans Krav paa Erstatning

¹ Hvis Adam havde skrevet Winland, vilde han dog vel have givet Oplysning om dets Beliggenhed og Forskel fra det andet af ham omtalte Winland.

² Min Tanke har ogsaa været henvendt paa, om ikke Winland kunde rettes ved blot at ændre Navnets første Bogstav til S. Sinlendi, Sillende var Navnet for Landskabet Nord for Eider og Sli; sprogligt betyder det et vidtstrakt Land. Denne Betegnelse forekommer dog kun i to Kilder, begge fra det 9. Aarh. og begge fra Udlandet — Einhards Aarbøger (derfra i Vita Hludovici) og Kong Alfreds Geografi — det synes snarest at angive hele den jyske Halvø og er i hvert Fald baade for rummeligt og for ubestemt til at komme i Betragtning. Ogsaa lydligt og skriftmæssigt vilde Rettelsen være for stærk. Se om Sinlendi Steenstrup: Danmarks Sydgrænse 29 ff.

³ Paa Svend Estridsens Tid sværge 6 Danske fra alle danske Landsdele om Grænsen imod Sverige, 3 ere fra de østlige Provinser, 2 fra Jutland, 1 fra Jutland, hvilket sidste formentlig er Utland (Dipl. Svec. I 28). Helmold I 70 (under Omtalen af Knud Magnussens Kampe): Frisones qui habitabant Juthlandie (formodentlig Utlandie).

⁴ Allerede i K. V. Jordebog ere de 5 sydligste Kredse ved Eidermundingen skatlagte paa en egen Maade og tjenestepligtige i Fællesskab. 1261 optræde Frisones in Utlandia constituti paa egen Haand og tilsige Hamburgerne Fred (Hasse: Urkundenbuch II Nr. 224). Om de egentlige

bl. a. en Tyvendedel af »hele Utland«, hvad der kunde synes at minde om, hvordan en Brøkdæl (en Trediedel) af Utland ogsaa var tilfaldet Jarlesønnen, men dette er snarere en Tilfældighed, da Kong Eriks Tilbud helt igennem lyde paa Brøkdæle af Besiddelser¹.

Antagelsen om at Tokes Jordegods laa i Utland, passer fortræffeligt med, at Tokes Slægt var saa stærkt knyttet til Vesterhavet og Bremen. I denne By var Sønnen Odinkar bleven uddannet og viet til Klærk, ligesom han var nøje knyttet til Ærkebisperne. Hans Søster Aase levede sit fromme og godgørende Liv i Bremen og overlod Bremerkirken sin Bogskat.

Biskop Odinkar siges af Adam at tilhøre Kongeslægten. Man kan ikke vægre sig mod den Tanke, at den sønderjydske »Asfrid, Odinkars Datter«, der lader de to Runestene fra Vedelspang riste, har været af Bispens og Kongens Slægt, og fyrstelig var hun som gift med Kong Gnupa og da en Kong Sigtryg var hendes Søn. Kong Gorm overvandt Kong Gnupa — saaledes som Olaf Tryggvasons Saga fortæller — og desuden en anden Konge, som Sagaen kalder Silfraskalli. Dette var mulig et Tilnavn til den af Adam (I 48) som Broder til Gnupa nævnte Kong Gyrd; i alt Fald er næsten alle S sammensætninger med -skalli Tilnavne, og det første Led i de med -skalli sammensatte Navne altid et Stednavn². Man kan tænke sig, at Gyrd Silfraskalli har haft sit Kongesæde i Sylversted, i Nærheden af Treaa, kun et Par Mil fra Grænsen af Utland. Alt dette sidste er jo

Strandfriser og om den gejstlige Inddelings Forskjellighed fra den verdslige se Sach: Herzogtum Schleswig II 138 ff. Jfr. ogsaa Stemann: Geschichte des öffentlichen Rechts des Herzogthums Schleswig I 17.

¹ Langebek: *Scriptores* VI 360: *vicesima pars totius Utlandiæ*.

² Se min Afhandling: *Skornetal og Næfgiæld* i *Arkiv for nordisk Filologi* XLIII 19 ff. 29 ff. Denne Undersøgelse maa helt være undgaaet Dr. Lis Jacobsens Opmærksomhed (*Svenskevældet* 74 ff). Jeg skal til mine tidligere Oplysninger føje, at Sylversted er nævnt i et Brev af 1416 (to Suluerstedede, Kr. Erslev: *Repertorium* 5601). Jfr. *Det danske Folks Historie* I 385.

kun Gætteværk, men de mange Muligheder pege dog mærkeligt hen mod et fælles Resultat.

Navnet paa Odinkars Fader Toki møder os desuden igen i Kong Gorms Slægt. I Aartiet omkring 990 kan Toki Gormssøn raade over saa mange Krigere, at han sammen med andre Høvdinge kan drage paa Togt til Mälaren, det kommer til en Kamp ved Fyrisaa. En Hirdmand under Toki Gormsen, der »ikke flyede ved Upsala«, rejste en Mindesten over ham i Hällestad i Skaane; her bliver paa en anden Sten ogsaa Ærri mindet, som var Tokis Hirdmand, og samme Stilling havde den paa en tredje Sten nævnte Asbjørn. Paa en Sten i Sjørup hædres Mindet om Asbjørn, Tokis Søn, der ikke flygtede ved Upsala¹. Der kan vel ikke være Tvivl om, at vi ogsaa her staar overfor Ætlinge af Kong Gorm den Gamle.

Det er foran omtalt, at Adam i sin Beskrivelse af Danmark ikke omtaler Friserne i Sønderjylland. Dr. Peter Lauridsen, der i sin Tid saa rigtigt har redegjort for Frisernes Indvandring til den slesvigske Vestkyst, har villet benytte Adams Tavshed til Støtte for, at Indvandringen først er begyndt i den senere Halvdel af det 11. Aarh.² Denne Slutning maa afgjort være urigtig, da vi træffe Vestkystens Friser som et talrigt Samfund med egne Institutioner og særlig formet Administration allerede under Svend Estridsen og hans Sønner. Indflytningen til Kysterne og de store Inddigninger maa være begyndt et Par Aarhundreder tidligere.

5. Navnet Hardeknud.

Paa Grundlag af en Meddelelse fra Kong Svend fortæller Adam om Kongerne i Danmark ved Tiden 900, at Hardegon, Søn af Svend, som kom fra Normannia, faldt ind

¹ Wimmer: De danske Runemindesmærker, Haandudgave ved Lis Jacobsen Nr. 109—112. Smlg. Det danske Folks Historie I 412. Festskrift til Kr. Erslev 70, 75 f.

² P. Lauridsen: Om Nordfrisernes Indvandring i Sønderjylland. Hist. Tidsskrift 6 R. IV 318 ff., 354.

i Landet og fratog Kong Sigerich Riget (I 52). Hidtil har alle opfattet Hardegon som Fejlskrift for Hardeknud, men Dr. Lis Jacobsen har villet hævde, at her foreligger et helt andet Navn Hardegunni. Denne Tydning forsvares med, at Adam skal udelade Endelser paa nordiske Navne, hvilket er ganske urigtigt, saaledes som talrige Eksempler kan vise¹; kun medtager han ikke Nominativmærket *r* (Knútr). Allerværst er det dog, at Navnet Hardegunni alle Dage har været ukendt i Danmark og i Norden.

Paastanden (S. 37 ff.) bliver saa meget mere mærkelig, da Salzburger-Haandskriftet (A), som Dr. Lis Jacobsen stadig paakalder som det bedste, og som det, der kommer den oprindelige Original nærmest, helt igennem og paa over en Snes Steder kalder Konger med Navnet Knud Chunt. Man skulde ikke tro, at *-gon* kunde komme *-chunt* ret nærmere. Men ikke nok hermed, ogsaa de Konger, der hed Hardeknud, giver dette Haandskrift Formen Hardechunt — hvilket dog vel ganske maa slaa den opstillede Tolkning ned. At *kn* i nordisk Tale af Fremmede kunde opfattes som indeholdende *g*, vil fremgaa af Adams Udsagn om, at Orkney-Øerne, Orchades, af Nordboerne kaldtes Organæ: *Orcades insulæ, quas barbari vocant Organas* (IV 35). Adam skriver jo ogsaa Chnub for Gnupa.

Den nævnte Hardeknud er af mig og mange andre Forskere bleven opfattet som den samme som den af Adam andetsteds nævnte *Hardecnudth Vurm . . crudelissimus inquam vermis* (I 55). Jeg har hævdet, at denne Konge havde begge Navne, baade Gorm og Hardeknud, saaledes som det saa ofte var Tilfældet. Hvilket af Navnene der var det oprindelige eller det egentlige, fremgaaer ikke af Adams Tekst, og Adam har en stærk Tilbøjelighed til at lade Navne og Tilnavne træde i hinandens Sted.

¹ Adam har Chnub for Gnupa (I 48), men da der ogsaa fandtes et Navn Gnúpr (Saxo: Ennignupus), laå en Forveksling ham eller hans Meddeler nær.

Senere danske Aarbøger har opfattet Hardeknud som Tilnavn og stillet det bag efter Gorm¹.

Underligt er det, hvor lidt man har forstaaet Tilblivelsen af Navnet Hardeknud og dets Historie. Knud, *Knútr*, var blevet et Personnavn, vel ved Ligheden med en Træknude, en Bul, dog blev det hurtigt tillige forstaaet som en knyttet Knude (*knútr*) paa et Reb eller et Tørklæde. Dette faar vi at vide af Fortællingen om Barnet, der var fundet udsat i en Skov, men som i Virkeligheden var en fornem Mands Søn; et Tørklæde var bundet i Knude om Drengens Hoved og Knuden gemte Guldstykker, der gav Vidnesbyrd om hans fornemme Afstamning. Barnet blev derfor kaldet Knud².

Naar nu Navnet Knud senere af Slægtens Medlemmer ønskedes varieret, laa intet nærmere end Harde-Knud. Det kunde tolkes som den haarde Klods, men ogsaa som Haardknude. I nyere Dansk er jo Haardknude endnu et gængs Udtryk for den Knude, som det volder Vanskelighed at løse, taget baade i bogstavelig og aandelig Betydning³. Haardeknude fandtes allerede i ældre Dansk, ligesom det fra gammel Tid kendes i de med Dansk nærbeslægtede Sprog Angelsaksisk, Lavtysk og Højtysk⁴.

¹ Orm Harthæsnutæ, Ellen Jørgensen: *Annales Danici* 54, 149. Lorenzen: *Gammeldanske Krøniker* 158. Ved Feillæsning altsaa s for c.

² *Flateyjarbók* I 97: konungr . . kallade Knut en þat var firir þá sok at fingrgull hafde knytt verit i enne sueinimum. *Fornmanna Sögur* I k. 61 (*Saga Olafs Tryggvasonar*), *Jómsvikingasaga* k. 1, *Fornmanna Sögur* XI 1 f.). Steenstrup: *Normanner* II 95.

³ Dahlerup: *Ordbog over det danske Sprog: Haardknude, Haardeknude, med Henvisninger til Moth, Höysgaard og mange senere Forfattere*. Kalkar: *Ordbog til det ældre danske Sprog: haardiløben Knude*. Feilberg: *Ordbog over jyske Almuesmaal, Haardknude, mange Eksempler fra forskellige jydsk Egne, alle uden e i Slutningen (de æ gon i haarknud)*.

⁴ Toller: *Anglo-saxon dictionary: Cnotta, gebindan mid heardum enottum samod (Homilie)*. Grimm: *D. Wörterbuch*, se om harte knoten V 1504, 1506. Schiller u. Lübben: *Mittelniederdeutsches Wörterbuch: Knutte; van dren strengen und dar an geknuttet harde knutten, Magdeb. Schöppenchronik*, 1400.

Navnet Hardeknud var knyttet til Danmarks Kongeslægt. Naar Knud den Store og hans normanniske Dronning Emma netop valgte at benytte et Navn, der i flere Slægtled ikke havde været anvendt, kan der vel ikke være Tvivl om, at deres Ønske var at bringe Navnet paa en Konge i Erin- dring, der havde haft et Rige i England, saaledes som den danske Tradition fortalte¹.

Jeg har holdt mig udelukkende til Navnet Hardeknud, og jeg skal ikke komme ind paa de historiske Personer, der kaldtes dermed. Om Hardeknud og hans Skygge Har- degon, der ved Tiden omkring 900 bar det, vil man kunne finde halvhundrede Sider i Dr. Lis Jacobsens Arbejde; jeg skal henholde mig til min Fremstilling i Bogen om Dan- marks Sydgrænse.

Imidlertid er Dr. Jacobsens Bog en Fortsættelse af en lang Række Skrifter af danske, tyske og især svenske For- skere, der hævde, at Danmark i det 10. Aarhundredes første Halvdel har været underlagt svenske Herskere, eller at der i et nærmest ved vor Sydgrænse liggende Stykke af Sønderjylland har bestaaet et svensk Rige — det skyldes dog alene Dr. Lis Jacobsen, at dette formodede Herredømme har faaet Reklame-Titlen »Svenskevældet«. Det forekommer mig, at man helt har tabt af Syne, paa hvor svigtende et Grundlag denne Opfattelse hviler.

Det eneste faste Støttepunkt for Antagelsen om et svensk Rige og om Bosættelse af Svenske i Danmark² er Adams Angivelse af, at Olaf »som kom fra Sverige« vandt ved Vaabenmagt det danske Rige (I 48). Paa et andet Sted siger Adam, at efter denne »Svenskernes Fyrste« (Sueonum princeps) og hans Sønner, som en Tid regerede i Danmark,

¹ Saaledes blandt flere andre Kilder Roeskildekroniken: regnum Danorum partiti sunt, Gorm Daniam, Hartha Knut Angliam (nactus). M. Cl. Gertz: *Scriptores minores* I 18.

² Dr. Jacobsens Tolkning af Sædinge-Stenen (Svenskevældets Fald 87—155) er rent Fantasteri. Jeg henviser til Finnur Jónssons Bedømmelse af Bogen i *Acta Philologica Scandinavica*, 1929, S. 49 ff.

kom en ny Mand Sigerich, som imidlertid blev forjaget af Hardeknud, Søn af Svend, »der kom fra Normannia« (Normandie eller Norge) (I 52). Adams Udtryk er i den Grad varsomme overfor Tanken om at Olaf paa anden Maade skulde være svensk end i Kraft af sin tidligere Stilling, og denne kan han have faaet ved, at en af hans Forældre var svensk af Fødsel. Allermindst nævnes en svensk Hær eller en Bosættelse af Svenske. Hardeknud, »der kom fra Normannia«, vandt altsaa senere det danske Rige, men uagtet han kom fra det fremmede Land, kan ingen mistænke hans Nationalitet, da baade hans eget og Faderen Svends Navn afgjort er danske. To Aarhundreder senere hændte noget lignende. Magnus var Søn af Kong Niels, hans Moder var den svenske Fredspige Margrete, og derfor opnaaede han at blive Göternes Konge. »Han kom fra Götarige«, da Kong Niels gjorde ham til sin Medkonge, hvad der vakte Uvillie og bragte ham i Kamp med store Dele af Befolkningen, men hidtil har dog ingen paastaaet, at Magnus stred med götiske Skarer ved sin Side eller lod Göter bosætte sig her i Landet.

De anførte Udtryk hos Adam er det eneste Bevis for, at der har bestaaet et svensk Herredømme eller et svensk Rige i Danmark i det 10. Aarhundredes Begyndelse. Alt hvad man iøvrigt har kunnet henvise til, er nogle Runetegn og Ordformer paa en enkelt Runesten fra Sliens Nærhed. Men Runestene fra andre danske Egne og med Indskrifter fra Tidspunkter, da der vitterligt ingen Svenske raadede i Danmark, frembyde lignende svenske Særheder.

Danmark har været et samlet Rige i alt Fald fra den historiske Tids Begyndelse, men paa enkelte Tidspunkter har der været Underkonger eller Smaakonger i enkelte Landsdele, opstaaede sandsynligvis gennem Kongeslægtenes Forgrening, saaledes som det skete, da Landet fik Hertuger paa Valdemar Sejrs Tid; en saadan Underkonge var Harald paa Ludvig den Frommes Tid. Gorm den Gamle vilde imidlertid gøre Ende paa dette Smaakongevæsen, der var bleven

ganske utidsmæssigt. Derfor vendte han sig mod de to jydsk Konger (foran S. 357). Ingen af de Kilder, der fortælle derom, véd andet, end at det var mod Danske, Kong Gorm kæmpede. Da Kong Henrik I overvinder Gnupa, er det en Sejr over »Danske«, saaledes som det lyder i de tyske Kilder, Italieneren Liudprand af Cremona lovpriser Henrik for at have overvundet de ubetvingelige »Daner«. I ingen Kilde fra Udlandet eller Norden findes der den mindste Efterretning om, at Svenske havde et Herredømme af nogen Art i Danmarks Rige eller i en Del af det.

Af de fem Undersøgelser, jeg foran har meddelt, vil det fremgaa, at hvor taknemlige vi end maa være Bremerkanniken for, at han forfattede sit ypperlige Værk, maa det beklages, at Haandskrifterne deraf — om de end ere talrige — have betydelige Mangler, saa at der paa ikke faa Steder maa foretages Rettelser af indgribende Art. Alleerede tidligt har Afskrivere begyndt at rette paa dets Angivelser, fordi man fandt Teksten uforstaaelig eller stødte paa Modsigelser; ogsaa troede man at vide bedre Besked om Navnenes rette Form. I Professor Bernhard Schmeidlers nye fortrinlige Udgave er med fuld Berettigelse Salzburger-Haandskriftet (A) lagt til Grund, saaledes som det ogsaa har været Tilfældet i de tidligere Udgaver. Men det er paa den anden Side aabenbart urigtigt at tro, at der i denne Tekstform foreligger mere end en Kopi af en Afskrift paa første eller fjernere Haand af hvad der udgik fra Adams Pen, ligesom ogsaa, at der ikke allerede i det, som Adam skrev eller dikterede, er indløbet Fejl.

Martensen og sprogreskripterne.

Af

HOLGER HJELHOLT

---

1. Bruddet mellem Martensen og overkonsistorialråd Nielsen.

DEN slesvig-holstenske revolution i 1848 fandt en ganske overvældende tilslutning hos embedsstanden, ikke blot i hertugdømmerne selv, men endog i det slesvig-holstenske regeringskancelli i København. Dette forhold måtte naturligvis fremkalde alvorlige problemer for det danske styre, da landene efter treårskrigen afslutning vendte tilbage under dette. I Slesvig havde revolutionen ikke mindst fundet tilslutning hos den gejstlige embedsstand, og selv efter at den blandede bestyrelseskommission i august 1849 var trådt i virksomhed i Flensborg, vedblev præsterne med slesvig-holstenske tilkendegivelser. Der udviklede sig en kamp mellem bestyrelseskommissionen og de slesvigske præster, en kamp, som P. Lauridsen udførligt har skildret under navnet: »Den slesvigske præstekrig«¹.

I spidsen for den slesvigske gejstligheds modstand imod Danmark stod den ivrigt slesvig-holstensksindede overkon-

Som baggrund for nærværende undersøgelse henviser jeg til mine arbejder om Slesvigs historie i det pågældende tidsrum, navnlig til min bog »Den danske sprogordning i Slesvig mellem krigen« (1923). — Breve, der citeres uden nærmere angivelse, findes i adressatens privatarkiv i rigsarkivet.

¹ P. Lauridsen: Mellem slagene 1849—50. Sønderjydske årbøger 1900: 84 ff.

sistorialråd N. I. E. Nielsen. Nielsen var født 1806 i Rendsborg som søn af den derværende tobaksfabrikant Matthias Nielsen, der iøvrigt stammede fra Løgumkloster, og dennes hustru Elena N., f. Adolph¹. I 1840 var han bleven præst i Frederiksberg ved Slesvig og provst for Hütten amt samt andet gejstligt medlem af regeringen og overkonsistoriet på Gottorp. I 1841 udnævntes han til ridder af Danebrog og i 1847 til overkonsistorialråd. Da den gamle general-superintendent C. F. Callisen i 1848 af de slesvig-holstensksindede trængtes bort fra sin stilling, havde den proviso-riske regering delt Slesvig i to superintendenturer. For den nordlige del havde den udnævnt provst Johs. Andr. Rehloff i Åbenrå, medens Nielsen var bleven udnævnt for den syd-lige tysktalende del. I marts 1849 havde han fået endelig udnævnelse som superintendent. Af de talrige brochurer, hvori han i disse år forsvarede den slesvig-holstenske sag og bl. a. soldaternes edsbrud overfor deres konge, er den mest kendte vel nok hans i december 1849 udgivne: »Materialien zu einer Appellation für Schleswig-Holstein und dessen Geistlichkeit; unter Mittheilung von Akten—an alle, in Dänemark nicht weniger als in Deutschland, die Gott fürchten und Recht thun«.

Det væsentlige indhold af denne brochure var et forsvar for de slesvig-holstensksindede præsters optræden imod bestyrelseskommissionens anordninger. Meget indtrængende opfordrede Nielsen alle dem i Danmark og Tyskland, »som frygter Gud og handler retfærdigt«, til at udtale sig om denne optræden. Og navnlig rettede han denne sin opfordring til daværende professor i theologi ved Københavns universitet, hofpræst Hans Lassen Martensen. For at få denne til at udtale sig beråbte han sig dels på deres slægtskab og dels på den venskabelige forbindelse, der indtil året 1848 havde været imellem dem. Min beslægtede

¹ Enkekassesag nr. 16320 i rigsarkivet. Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte XIX 76 ff.

barndoms- og studiekammerat og ven, skrev han om Martensen, og han fremhævede ligeledes deres fælles venskabsforhold til den tyske theologiske forfatter I. A. Dorner. Dorner havde fra 1839 til 1843 været professor i teologi i Kiel, men herfra var han gået til Königsberg og senere til Bonn. De danske blade, skrev Nielsen til slut, opfordrer den danske gejstlighed til at udtale sig om vore erklæringer. »Dette ønske er som skrevet ud af mit hjerte, og professor Martensen turde være manden til at gøre begyndelsen til dets opfyldelse«.

Når Nielsen således provocerede Martensen frem til at udtale sig om den slesvigske gejstligheds optræden og dens stilling til martsbegivenhederne i 1848, skulde man egentlig formode, at han har ventet hos »slægtningen og vennen« at finde dog nogen sympati for sin tilslutning til slesvigholstenismen. Martensen var selv slesviger, idet han var født i Flensborg i året 1808. Hans forældre flyttede imidlertid allerede i 1817 til København, og her fik han sin skolegang og universitetsuddannelse. Men efter denne drog han på en flerårig udenlandsrejse til Tyskland og Østrig, og han knyttede forbindelser med tyske teologer. En sådan forbindelse var den ovennævnte med I. A. Dorner, og om dennes og Martensens venskabsforhold vidner en omfattende brevveksling mellem dem, der strakte sig gennem mere end 40 år¹. I 1838 ansattes Martensen ved universitetet i København først som lektor i det theologiske fakultet, siden som professor. 1845 blev han tillige hofprædikant. Af hans theologiske forfattervirksomhed fra denne tid kan nævnes bogen om mester Eckart, som han dedicerede til det theologiske fakultet i Kiel, der i 1840 gjorde ham til æresdoktor. Den udkom som de fleste af hans skrifter både på dansk og lidt senere på tysk. I 1849 udkom hans store dogmatik, der navnlig også i Tyskland vandt megen anerkendelse.

¹ Briefwechsel zwischen H. L. Martensen und I. A. Dorner 1839—1881. Herausgegeben aus deren Nachlass. I—II. (Berlin 1888).

På de her nævnte forhold: Martensens slesvigske afstamning og slægtskabsforbindelser blandt slesvig-holstenske-sindede samt hans forbindelser med tyske teologer må Nielsen vel have ment at kunne bygge, såfremt han virkelig har tænkt sig hos Martensen at finde en vis jordbund for sine synsmåder. Hertil kom endelig endnu et forhold, nemlig at Martensen i politisk henseende nærmest sluttede sig til de konservative kredse og ikke sympatiserede med de nationalliberale, der i 1848 var kommet til magten i København.

Men Nielsen regnede fejl. Martensens svar blev en skarp og klar afvisning af det standpunkt, som Nielsen og med ham det store flertal af den slesvigske gejstlighed havde indtaget. Svaret er dateret den 30. decbr. 1849, og det udkom straks det følgende år som »Sendschreiben an den Herrn Oberconsistorialrath Nielsen in Schleswig«. Som undertitel havde det »Ein Wort über den Amtseid und die schleswig-holsteinische Geistlichkeit«. Skarpt og klart fordømte Martensen de slesvigske gejstliges brud på deres embedsed og ikke mindre det forhold, at Nielsen havde fundet sig beføjet til at herolige militæres samvittighedsbetænkeligheder i anledning af deres brud på troskabseden. Den både hyklerske og tåbelige snak om kongens »ufrihed«, der skulde kaste et moralsk slør over en nøgen revolution, fejedes til side. Troede du virkelig, spurgte Martensen sin slægtning, at den slesvig-holstenske bevidsthed besad ufejlbarlighed til ved ræsonnement at afgøre, hvad der turde være muligt for kongens vilje og hvad ikke, hvad han kunde have udtalt og hvad ikke? Faldt det dig aldrig ind at spørge, hvis kongen var ufri, hvem havde da magt til igen at erklære ham fri? Skulde det måske være Slesvig-Holsten og dets gejstlighed¹? — Martensen sammenlignede den tåbelige snak om kongens »ufrihed« med en falsk mønt, der laves af bedragere, men som ganske vist kan blive modtaget og igen givet ud af ærlige folk. Sådant

¹ Sendschreiben etc. 14 f.

havde været forståeligt i ophidselsens første tid, men han fandt det uforklarligt, at Nielsen troede endnu at kunne udgive denne falske mønt, som selv i hertugdømmerne ikke længer modtoges, at kunne udgive denne mønt i Danmark som tilstrækkelig grund til sin optræden. Ligeledes satte Martensen fingeren på, hvordan man til forsvar for påstanden om kongens ufrihed gjorde brug af kongens svar 24. marts til den slesvig-holstenske deputation. Men dette svar modtoges først i Rendsborg, efter at revolutionen var en kendsgerning.

Nielsen havde fået svar, og dette lod i tydelighed intet tilovers at ønske. I sit skrift havde han udtalt sig om, hvor »tiltrækkende« et emne for en debat mellem ham og Martensen allerede i deres egenskab af theologer det spørgsmål var, om han, Nielsen, var en oprører eller ikke. Efter Martensens svar synes emnet ikke længer at have øvet tiltrækning på ham, og et nyt indlæg i debatten gav han ikke.

Når Martensen var optrådt offentligt, så var det, som han selv bemærker i sit svar, kun efter Nielsens egen indtrængende opfordring. Havde Nielsen ikke ligefrem tvunget ham til at tage ordet, havde han sandelig ikke gjort det, skriver han i et noget senere brev til vennen Dorner¹. I Tyskland mødte hans svar, som det var at forudse, næsten almindelig opposition. Også vennen Dorner optrådte imod det, og der indtrådte omkring halvandet års pause i deres brevveksling. I marts 1851 tog Dorner imidlertid det første skridt til en forsoning, og hans fremstrakte hånd modtoges af Martensen med største glæde. De enedes om at fortsætte deres theologiske tankeudveksling og lade enhver beholde sin mening om det omtvistede politiske spørgsmål².

¹ Brev af 24. marts 1851. Briefwechsel zwischen Martensen und Dorner I 210 f.

² Også Nielsen søgte, men først langt senere, genoprettelse af forholdet til Martensen. Se Martensen: Af mit levnet II (1883) 149. — Det at tage »det første skridt« lå åbenbart ikke ret for Martensen. Man kan her også tænke på hans forhold til Grundtvig, hvorom berettes i Af mit levnet III 68 og 85 f.

I Danmark blev Martensens offentlige optræden selvfølgelig hilst med begejstring. Hans skrift blev, som han skriver i sine erindringer, ubetinget berømmet, »endogså af de nationalliberale blade, der ellers vare mine modstandere«¹. På tysk udkom det i to udgaver, og det oversattes også til dansk. Det siges ligeledes at være bleven uddelt blandt militæret².

Den forundring, som Martensen i sine erindringer tilkendegiver over, at hans svar til Nielsen endogså blev berømmet i de nationalliberale blade, er der nu ikke så megen grund til. Thi i striden mellem København og Kiel måtte hans optræden naturligvis virke som en meget værdifuld håndsrækning til det danske standpunkt. Det går nu engang sådan, at når to ekstreme anskuelser tørner sammen, bliver mellemstandpunkterne enten ganske oversete eller tagne til indtægt for den nærmeststående anskuelse. Således måtte det også gå med Martensens sendebrev til Nielsen. Men den opmærksomme læser af dette måtte vel iøvrigt nok have kunnet se, at der var forskel på Martensen og de nationalliberale. Jeg tænker her ikke just på Martensens betoning af, at hans polemik ikke så meget var rettet mod enkelte personer som mod den vildfarelsens ånd, der i den pågældende sag havde bemægtiget sig dem. En ret stor forskel vil der nemlig altid være i polemisk tone på handlende politikere og skribenter og så mænd af Martensens type. Nej, jeg tænker her på de par ytringer om Slesvig, der findes i Martensens svar. Du synes, skriver Martensen til Nielsen, at ville lægge mig på sinde, at jeg er en født slesviger, og at jeg derfor bør have særlig interesse i Slesvigs skæbne. »Sandelig, på interesse skorter det mig ikke. Aldrig har jeg glemt, at jeg er en slesviger, født i byen

¹ Af mit levnet II 149.

² Kjøbenhavnsposten 17/3 1854 artiklen »Om bladet »Fædrelandet«s grove og ubefoiede angreb på personer«. — Jeg har hidtil ikke kunnet verificere denne meddelelse.

am besegelten Busen der Ostsee ·
Nahe der fruchtbaren Flur, wo der dänische Pflüger den deutschen
Dieser den Dänen versteht, dem geengeten Erbe der Angeln.«

Men aldrig havde han villet vide af et Slesvig, som blot skulde være tysk, som skulde være hjemfalden til Holsten og Tyskland. Og senerehen skriver han, idet han hævder den danske nationalfølelse som sin, at han i og for sig ikke tager anstød af, at de tyske slesvigere har tyske sympatier, og at de tyske præster føler sig tiltrukne af tyske sympatier. Men ret og lov, det ender han sit skrift med, står højere end nationale følelser og sympatier. »Ret må dog forblive ret, og eders eneste retmæssige landsherre er Frederik VII, konge af Danmark, hertug af Slesvig og Holsten. Dette er mit ceterum censeo i denne sag«.

2. Den slesvigske bispestol.

I løbet af »den slesvigske præstekrig« bukkede oprørsregeringens to superintendentter under for bestyrelseskommissionen. I januar 1850 blev Rehhoff afskediget og erstattet med pastor Jep Hansen i Hjordkær, og i april ramte den samme skæbne Nielsen, der som efterfølger fik C. C. I. Asschenfeldt i Flensborg. Den sidstes faktiske myndighedsområde var dog foreløbig ret begrænset, men ved Istedslaget nogle måneder efter kom Slesvig atter ind under dansk herredømme. Asschenfeldt var tysktalende og tyskdannet, medens Jep Hansen var dansk. Begge de nye superintendentter blev kun konstituerede, og hele ordningen måtte betragtes som rent foreløbig, som en slags nødhjælp.

Egentlig ligger det vel ret nær at rejse det spørgsmål, om man ikke i visse danske kredse kunde have nærret det ønske at bibeholde den af oprørsregeringen gennemførte deling af Slesvig i to superintendenturer, et dansk og et tysk. Jeg erindrer dog ikke at være stødt på udtryk for et

sådan ønske. Med den følgende politiske udvikling må det også siges at stemme, at man stræbte tilbage til ordningen før 1848 med een superintendent for både det danske og tyske Slesvig. I 1851 oprettedes det blandede distrikt i Mellemslesvig med afvekslende dansk og tysk kirkesprog, og distriktet forblev ganske vist under Asschenfeldt, men dette forhold var i længden ret urimeligt. Også eksistensen af det blandede distrikt måtte virke til gunst for en ordning med een mand i spidsen for den slesvigske kirke.

Nu var imidlertid ingen af de to konstituerede superintendenter, hvor brave mænd de end måtte være, af det format, at de egnede sig til at stilles i spidsen. Men straks fra første færd søgte vist alles blikke hen mod en mand, der så at sige var som forudbestemt til stillingen, en mand, der selv var slesviger, fuldt fortrolig både med dansk og tysk kirkeliv og med et såre anset navn som theolog i Danmark som i Tyskland. Denne mand var naturligvis H. L. Martensen.

Samme dag som Nielsen afskedigedes som superintendent af bestyrelseskommissionen — den 8. april — skrev kommissionens danske medlem, F. F. Tillisch, til premierministeren A. W. Moltke, om det dog ikke skulde være muligt at formå professor Martensen til »i det mindste interimistisk at overtage bestyrelsen af generalsuperintendenturen for hele hertugdømmet Slesvig«. Var Martensen at formå hertil, vilde det, hævdede Tillisch, have »en overordentlig god indflydelse på den hele geistlighed og være den bedste støtte for bestyrelseskommissionen«. Virkningen turde være af uberegnelige følger. Dagen efter skrev Tillisch om det samme til Chr. Bille, der da var fungerende direktør i bestyrelsen af de udenrigske anliggender: »Er det på nogen måde muligt at få professor Martensen til at overtage generalsuperintendenturen over hertugdømmet Slesvig, så søg endelig at sætte alt i bevægelse for at bringe ham dertil, jeg troer vist, at det vilde gøre en meget god virkning«. Og i et brev et par dage senere — 12. april —

til samme hedder det, at det vilde være en stor støtte, om Martensen var at formå til at stå os bi, »thi jeg er meget forlegen med de velsignede præster her«. Men Martensen var ikke at formå til at gå til Flensborg, og dette må lige kort efter være bleven Tillisch meddelt. I breve af 14. og 17. april henholdsvis til Moltke og Bille udtrykte han sin dybe skuffelse over det bristede håb. Ordningen med Jep Hansens og Asschenfeldts foreløbige superintendenturer måtte således vedblive¹.

Trods den lidte skuffelse må Tillisch dog vist påny, efter at han var bleven overordentlig regeringskommissær, have søgt at bevæge Martensen til at gå til Slesvig. Noget nærmere herom er jeg dog ikke i stand til at meddele bortset fra et par ytringer i et brev af 3. september 1850 fra Tillisch til den danske kultusminister I. N. Madvig. Efter at have dvælet ved den rådende mangel på præster til de ledige kald i Slesvig og navnlig på præster, som kunde prædike tysk, skriver han: »En dygtig generalsuperintendent trænges der også meget til . . . Er professor Martensen endnu ikke at bevæge dertil?«

Tillisch's efterfølger som minister i Slesvig, svogeren Bardenfleth synes at have optaget sin forgængers forsøg på at rokke ved Martensens beslutning om ikke at gå til Slesvig. Heller ikke han skulde dog have held med sig i denne retning. At der påny er bleven gjort Martensen tilbud, fremgår formentlig af Martensens brev 10. december 1851 til Dorner. Han skriver nemlig her: »Om den ulykkelige sag selv for denne gang kun dette: at jeg vedblivende har afslået generalsuperintendenturen over Slesvig, som

¹ Brevene til Moltke har jeg nævnt i »Den danske sprogordning i Slesvig mellem krigene« 50 anm. 79. De er senere blevne aftrykte af pastor H. F. Petersen, Flensborg, i hans artikel »Da Martensen skulde være Slesvigs biskop« (»Grænsevagten« 1927: 79—84). Denne artikel er et ikke uvigtigt bidrag til det her behandlede spørgsmål, selv om den ikke er særligt udtømmende og heller ikke for flere punkters vedkommende korrekt.

gentagne gange indtrængende er bleven mig tilbudt«. Denne ytring synes at forudsætte et tilbud, der ikke ligger så særlig langt tilbage i tiden. Hermed stemmer det også godt, at Regenburg i et brev til Madvig af 13. november benytter lejligheden til at lægge denne een ting på hjerte: »Designationen af en generalsuperintendent eller rettere biskop for Slesvig«. Og den 20. november skriver Regenburg til Krieger, at han har tigget og bedt Madvig om »at forskaffe os en superintendent og et par provster, men alt forgjæves . . .«.

Af Martensens anførte korte udtalelse til Dorner om hans stilling til den slesvigske superintendentur kan man muligvis få det indtryk, at Martensen har tænkt sig, at hans afslag vilde blive billiget og bifaldet af hans tyske venner. Såfremt dette indtryk imidlertid måtte have noget på sig, skal det straks bemærkes, at nærmest det modsatte viste sig at være tilfældet. Der udspandt sig herom en interessant drøftelse mellem Dorner og Martensen, en drøftelse, der vel næppe heller har været uden indflydelse på den sidstes noget senere tagne beslutning.

Dorners svar til Martensen er af 4. januar 1852. Han nævner her som et vidnesbyrd om den velvillige stemning i Tyskland overfor Martensen, at det vilde have vakt glæde der som i hertugdømmerne, såfremt han var bleven generalsuperintendent i Slesvig. Årsagen til hans afslag, mente man, måtte ligge i, at man ikke havde villet give ham den nødvendige selvstændighed og frihed i kirkelige ting. Martensen vilde, mente man endvidere, holde på, »at kirken er mål og ikke blot middel. Voldsomheder, som er retskrænkelser, vilde han ikke række hånd til«. Dorner selv udtalte, at når han så på den slesvigske kirkes forfærdelige skæbne — der sigtes til de oprørske præsters afsættelse og det blandede distrikts oprettelse —, kunde han tit ikke vægre sig mod den tanke: Om bare Martensen var bleven generalsuperintendent, havde det aldrig kunnet komme så vidt. Og patetisk udbrød han: »Forbarm Dem over den stakkels slesvigske kirke, bedende, handlende, talende, hvor

De kan! Deres hjerte har et dobbelt krav på Slesvig, og Slesvig på Dem. De er født slesviger, og Deres ansættelse vilde også nu blive bifaldet af alle, hvis dom kan være af betydning for Dem. Således har De en naturlig og en moralsk ret til at være ordfører i sagen, der må være hævet over al strid, og at være mægler til gunst for Slesvigs søndertrådte kirke. Politiske meningsforskelle kan her slet ikke komme i betragtning. Thi netop når Slesvig skal behandles som en dansk provins, som et dansk land, så må jo landets egne undersåtter behandles som sådanne, så må kirken plejes, læges og opbygges med de bedste kræfter, som man kan finde«.

Efter modtagelsen af dette brev gik Martensen — i brev af 14. januar — nærmere ind på, hvorfor han ikke vilde overtage den slesvigske generalsuperintendentur. Han bemærkede først, at han havde gennemlevet højst alvorlige timer, prøvende sig selv, om det var hans pligt at modtage embedet. Men han var kommen til det resultat, at han i hin stilling desværre ingen udsigt havde til at udrette noget godt. Og hertil var der to grunde. Den første var de overgreb, der også efter hans kundskab og overbevisning var sket i Sydslesvig, selv om de ikke var sket »i det omfang, som ofte siges«. Martensen må her tænke på sprogreskriptionerne. Nu havde ganske vist Dorner skrevet, at havde Martensen været superintendent, vilde det ikke være kommet så vidt. Men ved denne udtalelse satte Martensen et spørgsmålstegn. »Thi, bemærkede han, superintendenten kan dog blot give råd og protestere . . .« Men selv om der også blev indslået en besindigere politisk retning, så bestod der dog endnu et stort spørgsmål, som man stod ganske rådvild overfor. De danske menigheder i Slesvig kunde man nok skaffe danske præster til, men de tyske menigheder kunde man ikke forsyne med præster fra Danmark: »Det er for mig netop den smertelige udsigt for Slesvigs kirke, at de tyske menigheder i længere tid vil forblive uden præster, d. v. s. uden dygtige præster, thi jeg ved meget vel, at

den ædleste del af den slesvigske gejstlighed hører til de fordrevne«. Hvordan man end vilde dømme om den slesvigske gejstligheds optræden, så var det sørgelige faktum en fuldkommen rådvildhed m. h. t. Slesvigs kirke, og skaden ramte smerteligst de tyske menigheder. Her vidste Martensen ingen udvej.

Alle gode gange er som bekendt tre. Hvad Tillisch og Bardenfleth forgæves havde forsøgt, det prøvede også Carl Moltke, der trådte ind som minister for hertugdømmet Slesvig i helstatsministeriet af januar 1852. Også han lagde pres på Martensen for at få ham til at overtage superintendentstillingen i Slesvig.

På forhånd må det siges, at udsigterne til, at forsøget denne gang skulde lykkes, var adskilligt bedre. Med helstatsministeriet var mænd komne til magten, med hvem Martensen sympatiserede. Den ene forudsætning, som han i sit brev til Dorner havde nævnt, var således indtrådt: Man havde fra dansk side slået ind på en besindigere politisk retning. Ganske vist kom Carl Moltkes ministerium ikke til at betyde noget afgjort brud med, hvad der forud fra nationaldansk side var bleven skabt i Slesvig. Først og fremmest beholdt han Regensburg som departementchef, medens man fra modsat side havde ventet denne afskediget. Ligeledes blev den fra tysk side så udskregne Regensburgske sprogordning heller ikke ophævet, men i de første par år af Moltkes styre var det imidlertid ikke ubegrundet at vente, at der vilde ske ændringer i den.

Resultatet blev, at Martensen bøjede sig for Moltkes ønske. I den fremstilling, som Martensen i sine erindringer gav af disse begivenheder, hedder det, at mange stemmer forenede sig med Moltkes¹. »Man foreholdt mig det som en pligt mod fædrelandet, under forholdenes og tidernes vanskelighed at yde den hjælp, man formåede, og omsider gav jeg efter, idet jeg troede at burde bringe det offer at

¹ Af mit levnet II 150 ff.

gåe til Slesvig, hvor jeg skulde residere i min fødeby Flensborg. Dagen var allerede fastsat, på hvilken jeg med et par andre mænd, der vare udnævnte til biskopper i kongeriget, af Mynster skulde indvies.« Men, beretter Martensen videre, ganske kort før indvielsesdagen påkom der ham midt om natten en anfægtelse, og det var, som om en indre stemme sagde ham, at han ikke kunde og ikke turde påtage sig dette embede, og at der »i de foranstaltninger, som den darådende nationalliberale politik havde indført i Slesvig, var det, som ikke vilde stemme med mine overbevisninger og vilde bringe mig i modsigelse med mig selv. Jeg havde oftere tilforn sagt mig dette, men viist det tilbage, men nu ligesom vågnede det påny med forøget styrke«. Om morgenen skrev han da til Moltke og bad denne om at give ham sit løfte tilbage. Han modtog derefter fra Moltke et meget smukt brev og havde også sidenefter mundtlige samtaler med ham. Dette er i korte træk hovedindholdet af fremstillingen i erindringerne.

Den dag, der her angives som den allerede fastsatte indvielsesdag, må være den 22. februar. På denne dag indviedes nemlig C. T. Engelstoft til biskop over Fyens stift og S. C. W. Bindsbøll til biskop over Ålborg stift. Det synes, som om hverken Martensens afslag til Moltke eller dennes svar er bevarede¹. Derimod findes der et længere brev af 23. febr. fra Martensen til Moltke, og i dette omtales Moltkes skrivelse som værende af 22. Martensens afslag må således have fundet sted umiddelbart før indvielsesdagen — muligvis først lørdag morgen den 21.² Dette

¹ Moltkes svar til Martensen skal ikke findes i dennes papirer, efter hvad der velvilligst er mig meddelt af cand. theol. Skat Arildsen, der har gennemgået papirerne i anledning af en biografisk studie over Martensen.

² Det skal bemærkes, at skønt indvielsesdagen efter Martensen var fastsat, findes der intet herom i Sjællands bispearkiv (eller i kongerigets kultusministerium). Det er heller ikke foreløbig lykkedes at finde noget herom i de i statsarkivet i Kiel beroende arkivalier af slesv. min. s. arkiv. Dette sidste har jeg dog ikke selv undersøgt, men fået velvillig meddelelse om fra statsarkivet.

må vel tjene som forklaring på, at aviserne den 23. meddelte som givet, at Martensen vil blive udnævnt til slesvigsk superintendent. I »Berlingske tidende« hedder det, at han vil blive udnævnt til midlertidigt i 3 år at fungere som superintendent i Slesvig, medens hans embeder i hovedstaden forbliver ubesatte. Først i »Fædrelandet« for 26. og »Berlingske« for 27. febr. hedder det, at Martensen har forandret sin bestemmelse og ikke vil gå til Slesvig.

»Berlingske«s meddelelse om, at Martensen havde indvilliget i foreløbigt i 3 år at overtage superintendentstillingen, er, som det fremgår af brevet af 23. febr., rigtig. I sin skrivelse af 22. har Moltke åbenbart ikke helt villet slippe håbet om at få Martensen til Slesvig, og han synes at have ment, at foruden Gud også djævelen kunde have fremkaldt de svære anfægtelser hos Martensen, der førte til dennes afslag. Men Martensen vilde ikke lade Moltkes betragtninger om den indre kamp, hvori han havde været stedt, gælde. Hans fortsatte betænkelighed sagde ham, skrev han, at han var uskikket til dette embede og ikke turde modtage det. Han dvælede i brevet navnlig særdeles udførligt ved embedets administrative fordringer, som han fandt sin individualitet uegnet til at fyldestgøre. Der havde nok været tilbudt ham praktisk medhjælp, men en sådan syntes han ikke at kunne modtage, da den vilde fremkalde følelsen af, at han ikke var herre i sit eget hus. »Mit indre liv, hvoraf jeg skal øse det, hvori jeg må sætte min eiddommelige styrke, nemlig tanken og ordet, vilde ideligt forhindres ved en udvortes virksomhed, som jeg ikke kunde beherske«. Den, der skulde virke i Slesvig, måtte enten være en langt højere og mægtigere natur end han, måtte med ånd forbinde en ualmindelig praktisk dygtighed, eller også måtte det være en lavere natur, mere prosaisk natur, en god forretningsmand, der kunde tage det noget lettere end han med de ideale fordringer.

Det var en trøst, skrev Martensen i sit brev, at Moltke så mildt bedømte hans vaklen i denne sag, thi denne vak-

len var tilvisse utilbørlig. Han burde sikkert have holdt fast ved sin oprindelige bestemmelse, thi fra først af og også under de tidligere ministerier havde han jo vist det ærefulde tilbud tilbage — netop af hensyn til sin individualitet, der ikke passede for opgavens store byrde. Nogen undskyldning kunde hans vaklen dog måske finde, mente han, »deels i min pligtfølelse for Danmark, deels i det bånd, der knytter mig til Slesvig som mit fødeland, hvor min barndoms erindringer ere hjemme, min barndoms erindringer, som i denne tid atter levede op i min sjæl tilligemed begejstringen for Slesvig som det land, der i oldtiden så at sige har været christendommens vugge for det ganske norden, og deeltagelsen for det slesvigske folks store, om end i flere henseender selvforskyldte lidelser i vore dage, dette forunderligt eiendommelige, ægte grundige folk, der ved beliggenhed og karakter danner mellemeledet mellem Skandinavien og Tydskland«. Men hvad nyttede det, at han gik til Slesvig, når han måtte stå der som et vaklende rør og ikke kunde fyldestgøre, hvad man fornemmeligst vilde vente af ham. Frihedens kilde i det indre liv vilde ophøre at strømme, når han uafbrudt måtte føre en overanstrengt existens.

Først henimod det lange brevs slutning møder man antydning af også et andet motiv til afslaget end modsætningen mellem embedets praktiske side og Martensens individualitet. Det er det motiv, der i hans erindringer spiller hovedrollen. Martensen skriver nemlig her, at hans uvished tog ny anledning af den sidste samtale, som han havde haft med Moltke, »fornemmeligt ved betragtningen af de administrative vanskeligheder, også ved de vanskelige sprogforhold, og ved vor personlige differens, der, måske mindre bemærket af D. Ex. end af mig, finder sted i vor anskuelse af nationalitetens åndelige betydning«. Aldrig havde han dog tvivlet om Moltkes urokkelige retfærdighedsfølelse. Da han til slut bad Moltke om at betragte det som resultatet af overvejelserne, at han var uskikket til em-

bedet, var der dog atter kun tale som begrundelse herfor om embedets praktiske krav. Sagen havde, endte han, gennembevæget hans hele væsen, og han havde skrevet sit udførlige brev, fordi han ønskede overfor Moltke i denne sag at stå så klart som muligt.

Det er vel at formode, at der efter Martensens og Moltkes brevveksling er fulgt også en mundtlig forhandling mellem dem. Sådant må man sikkert forstå udtalelserne i erindringerne. Muligvis har den fundet sted ganske kort efter, men Martensen må have fastholdt sit standpunkt. Den 26. febr. meddelte han de konstituerede superintendenter og provsterne i Slesvig, at han ikke vilde overtage embedet¹. Disse havde nemlig været blandt de mange stemmer, der havde forenet sig med Moltkes for at få ham til at gå til Slesvig. Dette fremgår af et brev fra Martensen til Dorner af 5. juni 1852 om superintendentspørgsmålet. Martensen fortæller i dette, at provsterne i Slesvig havde henvendt sig til ham med en skrivelse, og at de samtidig havde rettet et længere bønsskrift til ministeriet gående ud på, at han måtte blive udnævnt til biskop, da Slesvig i gamle tider havde haft sin biskop². Om denne ide bemærker Martensen dog, at

¹ Brevet modtoges den 29. af Asschenfeldt i Flensborg, der derefter lod det cirkulere blandt de øvrige provster. Asschenfeldt til Regensburg 11/3 1852.

² I Martensens papirer findes den nævnte skrivelse til ham, underskrevet af provsterne og de konstituerede superintendenter. Den har cirkuleret mellem de pågældende, og Asschenfeldt har som den første underskrevet den 23. decbr. 1851, P. Otzen som den sidste den 8. febr. 1852. Skrivelsen bærer poststempelen Flensburg 11/2 1852. Vedlagt skrives en kopi af (et stykke af?) bønsskriftet til ministeriet. Den er bekræftet af Asschenfeldt den 23. decbr. 1851 og formentlig altså sendt rundt sammen med skrivesen. Da cand. theol. Arildsen nærmere vil behandle disse skriveser i sit biografiske arbejde, har jeg her set bort fra benyttelsen af dem. Jeg bemærker dog, at jeg ikke har kunnet finde den originale skriveser til ministeriet i dettes i rigsarkivet beroende arkivalier. Efter velvillig meddelelse fra statsarkivet i Kiel findes den heller ikke i ministeriets derværende arkivalier. Derimod er i ministeriets 1. departements journal A for 1852 under nr. 814 foretaget følgende ind-

den med det samme forkastedes både af ham og af Moltke, »fordi det straks var os indlysende, at en sådan forandring vilde være folket anstødelig«.

Trods de mange stemmer, der havde været for, at Martensen skulde beslutte sig til at gå til Slesvig, havde der dog også været en enkelt, der havde frarådet det, en stemme, der havde særlig vægt, biskop I. P. Mynsters. I. P. Mynster var dengang godt 76 år, og det kunde altså ventes, at Sjællands bispestol meget snart blev ledig. Da det indtraf i januar 1854, og Martensen spurgtes, om han vilde modtage udnævnelsen hertil, svarede han: ja. Nu er det ganske vist ikke min hensigt at ville bringe tanken om Sjællands bispestol og Martensens nej til den slesvigske superintendentur i nogen særlig intim forbindelse. Men det er formentlig ikke uforsvarligt at rejse det spørgsmål, om denne tanke ikke — på den ene eller anden måde — kan have spillet med ind ved Martensens overvejelser, eller om Mynster ikke selv har bragt den på bane, da han tilrådede Martensen at forblive i København. Men endskønt jeg ikke finder det uforsvarligt at rejse dette spørgsmål, vil jeg dog på ingen måde undervurdere det motiv, som Martensen i erindringerne angiver til sit afslag: misbilligelsen af den Regenburske sprogordning. Denne var så vist ægte nok. I sit brev af 5. juni 1852 til Dorner angiver han som motiver til sit afslag dels som i brevet til Moltke, at han ikke tiltroede sig at kunne udfylde en plads med så mange praktiske forretninger — fra dette motiv så han dog bort, da

førsel: »Det interimistiske superintendentur sender beretning angående de på ma(n)dat den 19. novbr. f. a. af de const. superintendenter samt provsterne i samtlige provstier fattede beslutninger 8.—11. februar«. Denne indførsel kan sikkert kun gå på den omtalte skrivelse, men alle bemærkninger om sagens videre gang mangler. Om det nævnte møde den 19. novbr., der fandt sted i Flensborg, og hvor superintendenterne og provsterne var til stede, findes en kort notits i Flensburger Zeitung ^{20/11} 1851 (nr. 271). Det hedder her, at man forhandlede om valget af en generalsuperintendent, om kirkebønnen og om en almindelig liturgi. Om de vedtagne beslutninger meddeles der dog intet.

han modtog Sjællands bispestol — og dels, at han ikke turde håbe at kunne virke ganske efter sit ønske. Han vilde være for afhængig af regeringen og udelukkende henvist til den moralske indflydelse. Samtidig med, at han i brevet tog afstand fra de ekstreme tyske påstande om den slesvigske kirkes ødelæggelse, hævdede han, at der burde ske to ting. Den ene var ansættelsen af tysk dannede kandidater, som var skikkede for Slesvigs tyske menigheder. Den anden var »en revision af sprogforholdene, særlig i grænseegnene, navnlig i Angel«. Ganske vist syntes man nu at ville lade alt være, som det var, men han kunde kun betragte dette som foreløbigt. Om ikke før, vilde de pågældende forhold blive bragt på bane ved åbningen af de slesvigske provinsialstænder. Så vilde, mente han, et vendepunkt kunne indtræde, og han ønskede, at repræsentanterne for de tyske interesser da blot ikke vilde stille ubegrænsede krav, men forene bestemthed med besindighed.

3. Angelrejsen somren 1853.

Måtte Martensens afslag i februar 1852 på tilbudet om den slesvigske generalsuperintendentur betragtes som endeligt? Var det således formet, at det udelukkede enhver fremtidig tanke om ham som slesvigsk superintendent? — Når man ikke har kendskab til Martensens senere mundtlige samtaler med Moltke, tør man vanskeligt udtale noget bestemt herom. På grundlag af brevet til Moltke af 23. febr. og af fremstillingen i erindringerne vil man være tilbøjelig til at slutte, at han for sit vedkommende har betragtet afslaget som endeligt. Men selv om han har gjort dette, behøver andre jo ikke at have set sådan på det. Dette har man i hvert fald ikke straks gjort i det slesvigske ministerium, thi i et brev til Regensburg af 5. april fra Asschenfeldt skriver denne efter modtagelsen af to breve fra Regensburg henholdsvis af 29. marts og 2. april: »At håbet om at overtale Martensen til antagelse af superintendenturen endnu

ikke helt er opgivet, har givet mig nyt mod til at holde ud en stund endnu«.

Medens Asschenfeldt og Jep Hansen altså foreløbig holdt ud på deres poster som konstituerede superintendenter, måtte man dog nu efter Martensens februarafslag på interesseret hold have opmærksomheden endnu stærkere end forhen henvendt på, om der fandtes andre brugelige mænd til stillingen. Således hedder det i et brev af 7. april 1852 fra den danske præst i Flensborg, Fr. Graae, til Regensburg: »Clausen, født slesviger, vil vel ikke være biskop her?¹ Han og Rudelbach er dog i grunden de 2 eneste mænd af 1ste klasse, der kan være tale om ved besættelse af dette embede«. Rudelbach havde for resten allerede for et år tilbage været nævnt. I et brev af 14. april 1851 til Peter Rørdam skriver enkedronning Caroline Amalie, at den kendte præst Ludv. Chr. Müller, der i 1850 var bleven præst i Starup og Grarup ved Haderslev, ønsker Rudelbach udnævnt til biskop. Samtidig tilføjer hun dog, hvad der ikke er særlig smigrende for Rudelbachs udseende: »Mig støder hans frygtelige ydre«².

De to her nævnte mænd: Rudelbach og H. N. Clausen har der dog vist ikke på dette tidspunkt i det slesvigske ministerium været alvorlig tale om. Clausens nationalliberale sindelag måtte vel i og for sig udelukke ham fra nu at komme i betragtning, og for resten har han næppe heller selv villet. Men kunde man ikke få mænd af første klasse, måtte man se, om der var brugbare mænd lidt længere nede. Da der den 3. december 1852 udstedtes et patent om indrettelsen af en theologisk embedseksamen for hertugdømmet Slesvig, og der i dette patent nævnes, at bl. a. Slesvigs generalsuperintendent skulde være medlem af eksaminationskollegiet, mente Asschenfeldt heraf at kunne slutte, at man havde udsigt til en generalsuperinten-

¹ H. N. Clausen var ikke »født slesviger«, men det var derimod faderen H. G. Clausen.

² H. F. Rørdam: Peter Rørdam II (1892) 196.

dent eller måske allerede havde fundet ham¹. Dette synes dog at være en lidt forhastet slutning, men muligt er det, at man allerede da har tænkt på den mand, til hvem Regenbug i april det følgende år henvendte sig: den konstituerede provst for Haderslev provsti U. S. Boesen i Fjellstrup. Ved brev af 19. april fremsatte Regenbug på ministeriets vegne tilbud til Boesen om den højeste gejstlige hæderspost i hertugdømmet.

Boesen svarede på tilbudet med en længere skrivelse af 26. april². Jeg skal her ikke komme nærmere ind på denne, men kun bemærke, at Boesen fremhævede sine store betænkeligheder ved at modtage stillingen. Det var betænkeligheder så store, at de fik ham til at frygte for, at både kirken og fædrelandet mere vilde tabe end vinde, hvis han overtog det høje embede. Men noget afslag gav han ikke. Hans skrivelse er således formet, at man formentlig må slutte, at havde ministeriet insisteret på hans udnævnelse, havde han modtaget den. Men dette gjorde ministeriet mærkeligt nok ikke. Man fristes til at spørge, om der atter skulde have vist sig blot en mulighed for at overtale Martensen, og om dette er grunden til, at man afbryder forhandlingen med Boesen. Har Moltke påny forhandlet med Martensen? Og skulde Martensens rejse i juli 1853 til Flensborg og Angel stå i forbindelse hermed? Eller må motivet til denne rejse mulig søges i opfordringer f.

¹ Udateret brev fra Asschenfeldt til Regenbug. Det er skrevet i december 1852 efter den 3. og før den 29. — H. F. Petersen bemærker i sin ovennævnte artikel om dette brev, at han formoder, det drejer sig om det tilsagn, Martensen før sin Slesvigrejse i 1853 gav om at overtage generalsuperintendenturen. Men dels er brevet som sagt fra december og rejsen fra juli 1853, og dels henfører H. F. Petersen fejlagtigt Martensens tilsagn i februar 1852 til 1853.

² Brevet er trykt af H. F. Petersen i hans afhandling om U. S. Boesen i Sønderjydske årbøger 1928: 162 ff. — Når H. F. Petersen her s. 161 siger, at Regenbug henvendte sig til Boesen, så snart Martensens afslag forelå, så er det jo, som det fremgår af min fremstilling, urigtigt. Sml. foregående anm.

eks. fra Dorner til at antage sig den slesvigske kirkes sag? Martensen må dog vist have haft vigtigere grunde til denne rejse end blot at komme bort fra København under den sommer, da koleraen rasede.

Martensen kom ledsaget af sin hustru og sine børn til Flensborg i førstningen af juli måned og tog her ind hos nogle slægtninge, i et hus, hvor der, efter hvad »Fædrelandet« i en artikel det følgende år skrev, rådede »Gesinnungstüchtigkeit« fra kælder til tag¹. Ved hans ankomst offentliggjordes der i »Flensburger Zeitung« (for 7. juli) et meget højstemt hyldestdigt til ham, undertegnet P. H.:

Willkommen uns als Hafniensis,
Die Hafenstadt preist Hafnia!
Willkommen uns als Flensburgensis,
Du weilst in Deiner patria.

— — —
Willkommen uns, Du starke Stütze,
Der Kirche in der bösen Zeit!
Willkommen uns und ferner schütze
Durch Dich der Herr die Christenheit!
Willkommen uns Du und die Deinen
In der Verwandten frohem Kreis,
Lass solem otii Dir scheinen,
Und trocken von der Stirn den Schweiß!

Men da Martensen omkring midten af august atter forlod Flensborg, var »Flensburger Zeitung« tavs. Der var ikke tale om nu at gentage hyldestdigtets verslinje: »Von Dir wir lernten, lernen gern!« Straks fra sin ankomst havde Martensen nemlig kastet sig ud i en voldsom kamp mod sprogreskriptet, vakt vældigt røre om sagen i Flensborg og Angel og naturligvis samtidig fremkaldt den største misstemning hos de danske præster og embedsmænd, der var gået derover for at virke i sprogreskriptets tjeneste og i dets ånd.

¹ »Fædrelandet« ¹⁹/₄ 1854 (Nr. 90). Den pågældende artikel om Martensens rejse er særdeles velunderrettet. Den er dateret Flensborg den 12. april.

Meget hurtigt efter Martensens ankomst til Flensborg begyndte der fra de embedsmænd, som af Regensburg var sendte til Mellemslesvig at stride for gamle Danmark, at strømme ind til ham beretninger og klager over Martensens agitation og den ophidselse, som den fremkaldte navnlig hos Angelboerne. Idet jeg nu går over til ud fra disse beretninger at skildre lidt af Martensens virksomhed, skal jeg så vidt gørligt søge at undgå for mange gentagelser. Hvad Martensen har indvendt imod sprogreskriptet overfor de forskellige, han kom i berøring med, har selvfølgelig i det store og hele været det samme. Og alt for forskellige synspunkter er der heller næppe kommet frem fra forsvarerne af den indførte sprogordning. Men sammenstødet af de modsatte anskuelser og disses nærmere motivering har sin særdeles store interesse.

En god støtte og forsvarer havde sprogordningen i Regenburgs nære ven og gamle skolekammerat Aleth Hansen, der nu var præst i Husby i Angel. I et brev til Regensburg af 13. juli omtaler han første gang Martensens virksomhed. Han havde haft besøg, skriver han først, af Peter Rørdam og havde været glad ved dette besøg. Rørdam gik på denne sin rejse til Angel i skolerne, som han selv fortæller, og lærte i Solt skole børnene Ingemanns »Nu titte til hinanden de fagre blomster små!«¹. Sådanne folk som Rørdam, bemærkede Aleth Hansen, måtte gerne komme herover, men »Martensen og lignende måtte helst blive hjemme«. Martensen gjorde i søndags — d. v. s. den 10. — en køretur ud i Angel og tog til Grumtoft, fortæller Aleth Hansen, og om eftermiddagen kom han til Husby. Han havde »ikke øje, øre, tanke eller sands for andet end dansk og tydsk«. I Grumtoft havde han været i kirke, og der havde kun været 30 mennesker. Om det har gjort noget større indtryk på ham, at Aleth Hansen forsikrede, at det ringe kirkebesøg i Grumtoft den dag hidrørte fra, at alle folk havde været oppe natten i forvejen på grund af et for-

¹ H. F. Rørdam: Peter Rørdam II 227.

færdeligt tordenvejr, får stå hen. Han forsikrede ham endvidere, »at han her i Husby, som sandt var, vilde have forefundet flere i kirken«. Men foruden at Martensen havde truffet så få i kirke i Grumtoft, havde han oven i købet hos den derværende præst, Johs. Andresen, en af de meget få mellemslesvigske præster fra før 1848, fundet den største sympati for sine anskuelser om sprogreskriptets uretfærdighed. Herom bemærker Aleth Hansen i et senere brev¹, at Andresen havde kastet masken, og »alt hvad den afsindige mand i de meest afsindige vilde udtryk snakkede, og som man skulde have troet ingen fornuftig eller besindig mand vilde have reflekteret det ringeste på, blev af Martensen taget til indtægt. . .«. Martensens besøg gjorde, som det andetsteds hedder, »hauptpastoren« i Grumtoft »rent fortunlet« og fremkaldte et brud mellem ham og hans dansksindede diakon².

Ved denne første drøftelse mellem Martensen og Aleth Hansen synes det dog endnu at være gået ret fredeligt til. Martensen ytrede, at sprogreskriptet dog vel næppe var mere end et »forsøg«, og heroverfor fremhævede Hansen, at rokede man blot ved reskriptet, »vilde den danske regjerings agtelse uigjenkaldelig og evig være ruineret her i Slesvig«. Det er samme betragtning, man så ofte møder hos sprogreskriptets talsmænd, og den virker egentlig ret trættende og utiltalende i dens så overdrevne form. Overfor Hansens bestræbelser for at vise ham, »hvormange danske elementer her var tilstede, hvor let det var for beboerne, når de vilde det, at forstå den danske prædiken etc.«, indrømmede Martensen, at der var meget, der talte for sprogreskriptet, og meget begrundet i samme. Hans hovedbetænkelse var, at beboernes kirkelige tradition var tysk, hvortil Hansen mente, »at det egentlig kun var den nærværende generation, som forstod tysk, og at folkets hele historiske tradition udelukkende var dansk«. Dette var jo atter noget

¹ Aleth Hansen til Regensburg ²⁷/₇ 1853.

² Wegener til Regensburg ⁷/₁₂ 1853.

overdrevent sagt af ham. Medens Martensen så på sprogreskriptet som en ren politisk foranstaltning, et synspunkt, der jo ingenlunde savnede sin berettigelse, vilde Hansen have det betragtet fra et højere synspunkt som en Guds foranstaltning, »hvorved han lige i det øieblik, da præster og embedsmænd råbte victoria, og da man ved skoleforordningen (af 1814), opførelse af mange skoler, ansættelse af faste lærere troede at have lagt den sidste steen på bygningen — ligesom fordem da menneskene byggede Babels tårn steg ned og kastede det hele omkuld«. Martensen gav, skriver Hansen, ham ret i, at der heri syntes at ligge en underfuld Guds styrelse, men havde dog endnu sin store betænkelighed, om det kunde lykkes de danske præster at grundlægge en ny dansk kirkelig tradition. Hansen ender: »Han er ikke den mand, som vi kan bruge. Lad de studerende i Kjøbenhavn kun beholde ham«.

Mindre fredeligt end ved denne drøftelse gik det til ved en sammenkomst på dagen for Istedslaget den 25. juli hos pastor I. C. L. Plenge i Sottrup, et af de sogne i Gottrup amt, som sprogordningen havde ramt. Aleth Hansen fortæller meget udførligt om denne sammenkomst i et brev til Regensburg to dage senere. Han nævner her først, at Martensen gennemkrydser alle de af sprogreskriptet berørte egne eller sogne¹. Han giver sig bestandig ud for melius informandus, men det skulde dog vist snarere være melius informans, mener Aleth Hansen. Plenge havde ønsket, fortsætter han, at højtideligholde Isteddagen på en værdig måde med et slag og havde derfor indbudt Martensen, Aleth Hansen, pastor Hagerup i Solt og diakonen ved Mariekirken i Flensborg, F. S. C. Wedel samt godsejer, etatsråd M. Hagemann fra Udmark (Ohrfeld) i Eskris sogn (Flensborg amt). »Vi høvede ikke at vente på angreb, thi neppe vare vi komne sammen, førend vi alle røg sammen, idet Hagemann i enhver henscende stillede sig på vor side«.

¹ Sml. Martensens egne ytringer i brev til Paulli ^{21/7} 1853. Josepha Martensen: H. L. Martensen i sit hjem og blandt sine venner (1918) 32.

Martensen holdt sig til, hvad Hansen kalder »det meest eensidig religiøse standpunkt«, og han talte med en iver, som Hansen ikke forhen havde set, »om den 300-årige kirkelige tradition og om den synd og ugudelighed at jage folket ud af kirkerne og tage deres bibler fra dem og udrydde deres tyske sprog«. Thi det var først nu, at han var kommen under vejrs med, at dette var meningen med sprogreskriptet. Et ejendommeligt lys falder der unægtelig over, i hvor høj grad Regensburg skjulte reskriptet for offentligheden, ved Martensens af Aleth Hansen refererede bemærkning om, at det aldrig havde kunnet lykkes ham at få fat på det i København. Martensen, der dog i 1852 var designeret til Slesvigs superintendent¹. Det var først nu herovre hos præsterne, at han ved at trænge på havde fået det læst, og han var overbevist om, at det var Carl Moltke ukendt². »Og man kaldte det et rescript, ivrede Martensen videre. Var det et rescript? det var hverken trykt eller forsynet med kongens underskrift. Just ved den omhyggelighed, hvormed det var bleven skjult, viste sig sagens uholdbarhed«. Sprogreskriptet burde tages tilbage, hævdede han, og det skulde ske på den måde, »at præsterne indgik med en indberetning, at sagen ikke kunde gåe, og at ministeriet støttende sig hertil ved en »høimodig act« erklærede, at det vilde føie sig efter befolkningens ønske, og at der for fremtiden kun skulde læses såmange timer dansk, som kunde være tilstrækkeligt til grundigt at lære samme«. Alle de grunde, hans modstandere i diskussionen fremførte, og de var mange, var spildte. De var, skriver Hansen, »som en røst i ørkenen og som våben, der aldeles prelede af. Alt muligt, hvad man pleier van at høre af de

¹ I min bog »Den danske sprogordning i Slesvig mellem krigen« har jeg s. 47 f. nærmere omtalt, at Regensburg holdt sprogreskripterne skjult for offentligheden.

² Ifølge den førnævnte artikel i »Fædrelandet« 10/4 1854 var det provst Asschenfeldt, der var »godmodig nok« til at vise Martensen reskriptet.

tydsksindede beboere, blev udtalt og på det mest hårdnakkede forfægtet af ham«.

Under samtalens løb trængte præsterne ind på Martensen for at få at vide, om der var nogen særlig hensigt forbunden med hans Slesvigrejse. Han erklærede imidlertid, at han ingen som helst offentlig mission havde, og at han ikke nærrede anden hensigt end den at besøge sit fødested og tillige med egne øjne at se alt og skaffe sig en moden dom om forhold, der i så høj grad interesserede ham. Endvidere sagde han, at han bestandig lige fra først af havde været mod den hele sprogsag, og dette havde hovedsagelig afholdt ham fra i sin tid at tage mod tilbudet og opfordringen at rejse herover og blive superintendent. Han betragtede sig kun, hævdede han, som melius informandus, men Aleth Hansen mente jo som før nævnt, at han snarere var bleven melius informans, og fandt det ikke usandsynligt, »at han ved at fremkalde en discussion om sagen har til hensigt at udsåe tvivl i embedsstandens in specie præsternes hjerter for om muligt at få dem ind på hans yndlingsplan at indgåe med en forestilling til regjeringen, at sagen ikke kan gåe«.

Aleth Hansen skriver fremdeles i brevet til Regensburg, at Martensen gør og har gjort megen ulykke. Thi Angelboerne kender ham og ved meget godt, at han rejser omkring, og der høres ytringer fra beboerne som den: »Martensen er herovre, han er her for at undersøge tilstanden og berette sandheden til regjeringen, og om kort tid skal sprogrescriptet nok fåe been at gåe på«. Men da Martensen under sammenkomsten i Sottrup blev gjort opmærksom på, hvordan han mod sin vilje agiterede, svarede han blot: »Hvad kommer det mig ved? Er sagen så ureen, at den ikke tåler nogen discussion? Ingen magt skal bringe mig til at tie stille, når det gjelder om en sag, der er imod min overbeviisning«. Efter Aleth Hansens opfattelse vilde det imidlertid, hedder det i brevet til Regensburg, være i høj grad skadeligt, om der nu blev rejst en offentlig diskussion

om dette spørgsmål, men en sådan var allerede rejst eller på gode veje dertil. »Når Martensen kommer til os, opdikes der med alle wühleres og loyale flensborgeres grunde, og når han kommer til disse, med vore, embedsstandens grunde i det hele taget«.

Aleth Hansen mente af en ytring af Martensen at kunne slutte, at denne ved tilbagekomsten til København vilde gøre grev Moltke delagtig i de indvundne erfaringer. »At han skulde ville offentlig udgive, som nogle mene, en brochure om sprogsagen, nei! en sådan ubetænksomhed og ubesindighed vilde jeg dog ikke godt kunne tiltroe ham, og dog på den anden side kunde det alligevel nok være muligt, at han gjorde det«. Hansen sluttede med igen at dvæle ved den opsigt, Martensens rejse gjorde, og ved de uberegnelige følger, den mulig kunde få. Derfor havde han skrevet så vidtløftigt herom og berettet om Martensens optræden, hvad han havde kunnet iagttage, for at Regensburg kunde være på sin post.

Når man læser Aleth Hansens beretninger om hans diskussioner med Martensen om sprogsagen, er der, sådan har det i hvert fald forekommet mig, et stænk af en lidt tør og forretningsmæssig tone. Mere ungdommelig, mere hjertelig synes mig den tone, der råder i en skildring, som pastor I. G. Ehrenreich i Rylskov (Flensborg amt) sendte Regensburg af sin drøftelse med Martensen. I et brev til Regensburg af 13. juli havde Ehrenreich i anledning af efterretningen om Martensens ankomst til Flensborg ytret: »Mon han lader sig bevæge?« Dette spørgsmål sigtede jo til generalsuperintendenturen. Men det i spørgsmålet indeholdte ønske tilbagekaldte Ehrenreich i et følgende brev til Regensburg af 30. juli, efter at han havde haft besøg af Martensen. »Han er, skriver Ehrenreich her, min elskede og høitagede lærer, men om han så var min fader, vilde jeg ikke see ham her som superintendent, når han ikke af sin ganske sjæl kan gåe ind på sprogsagen«. Martensen og han

havde diskuteret vidt og bredt om sprogreskriptet. Martensen havde indrømmet, at når det gik som i Rylskov — her var forholdet for den danske gudstjenestes vedkommende ikke dårligt¹ — så skulde sprogreskriptet overholdes, men hvor det ikke kunde gennemføres, måtte det ophæves. Selvfølgelig havde Martensen påberåbt sig den trehundredårige tradition, og at reskriptet var et stykke af Ejderpolitikken, der nu i København var et tilbagelagt stadium. Karakteristisk nok indskyder Ehrenreich her: »hvorfor i et fortroligt brev til Deres Høivelbårenhed nægte det: vi have endnu ikke tilbagelagt det, til stor forundring for professor M.« Martensen vilde endvidere ikke tro, at det var »ond villie«, når folk ikke besøgte den danske gudstjeneste. På hans spørgsmål til Ehrenreich, om denne kunde forsikre, at sprogsagen ikke lagde hans virken for evangeliet nogen hindring i vejen, kunde denne efter sin formening roligt svare ja.

Ehrenreich måtte altså efter Martensens besøg ofre sit ønske om at se ham som superintendent. Yderst betegnende er hans slutningsbemærkninger i brevet til Regensburg, og de skal derfor også her anføres: »Vor superintendent må være en kraftfuld og energisk mand, som gjør sprogsagen til sin. — Visselig veed jeg, at jeg er kirkens og evangeliets tjener, men jeg — og vist vi alle — ansee det for en helig opgave og et vigtigt formål af al kraft at virke for det her undertrykkede og forurettede modersmål — i hele fødelandets interesse«.

Fra drøftelserne om sprogsagen mellem Martensen og de slesvigske embedsmænd skal jeg til slut omtale nogle udtalelser, der findes i et brev til Regensburg af 17. august fra amtmanden over Flensborg amt, F. H. Wolfhagen, den senere slesvigske minister. Wolfhagen havde gjort en mid-dag for Martensen, ved hvilken bl. a. I. Barfod, dengang præst i Oversø sogn (Flensborg amt), var tilstede. En del af de udtalelser, Wolfhagen omtaler, er vel faldne under

¹ Sml. »Den danske sprogordning i Slesvig mellem krigene« s. 202.

samværet her, enten nu Wolfhagen har dem direkte fra Martensen eller har fået dem refererede¹.

Det standpunkt, Martensen havde stillet sig på, var jo den kirkelige traditions. På denne klippe sidder han, skriver Wolfhagen, sparkende ud til højre og venstre, og han er aldeles utilgængelig for alle grunde. »Han finder det aldeles utilgiveligt, at to sådanne juridiske individer, som Tillisch og Regenburg, uden at høre kirken og uden at ændse den 300-årige tradition og den tyske bibels 300-årige herredømme, ere gåede hen og med et pennestrøg have påbudt et så storartet experiment«. Som grund for sin opfattelse, at Slesvigs egen minister, Carl Moltke, slet ikke skulde kende sprogreskriptet, skal Martensen have anført, at han engang havde spurgt ham om den vanskelighed, et dobbelt konfirmationsprog vilde medføre. Hertil skulde Moltke have svaret, at det jo unægtelig var en vanskelighed; præsterne måtte se, hvorledes de hittede ud af det. Havde nu Moltke kendt reskriptet, mente Martensen, måtte han have svaret, at den vanskelighed snart vilde være overvunden, da reskriptet gik ud på at kaste det tyske aldeles på døren. Endnu værre var det gået ham hos Regenburg, der ligefrem havde dulgt sandheden for ham. På det samme spørgsmål havde han nemlig fået til svar, »at man jo måtte håbe, at forholdene vilde udvikle sig således, at dansk i den grad fik overhånd, at confirmationen udelukkende blev foretaget på dansk«. — Det er da en Guds lykke, udbryder Wolfhagen i brevet, at han ikke er bleven superintendent!

Også af Wolfhagen betegnes Martensens virksomhed i Flensborg og Angel som »wühler«-virksomhed. På dansk-slesvigsk side synes der kun at have rådet een opfattelse om det skadelige ved den. På den anden side levede slesvig-holstenerne, efter hvad redaktøren af »Flensburger Zeitung«, Cl. Manicus, skrev, i godt håb om, at deres hvede

¹ Sml. Barfods langt senere beretning i W. Hjorts skrift »Biskop Martensen og de danske sprogreskripter i Slesvig« (1883) 47 f.

snart vilde blomstre¹. Om den store opsig, Martensens rejse vakte, vidner det i høj grad, at den blev gjort til genstand for en confidential indberetning fra generalkommandoen for hertugdømmet Slesvig til krigsministeren. Indberetningen er dateret den 1. september og underskrevet af den kommanderende general Fr. R. H. v. Bülow².

Beretningen begynder med en længere indledning om, hvordan det illoyale parti i Slesvig ved at føre sig enhver nok så ringe omstændighed til indtægt, som kan nære den passive modstand mod regeringsforanstaltningerne, navnlig sprogbestemmelserne. Enhver nok så ringe hentydning til, at regeringen mulig her kunde tænke sig at ville gøre forandringer eller nærede tvivl om det hensigtsmæssige i de trufne bestemmelser, styrkede slesvig-holstenismen og benyttedes af partiet til at sætte sprogordningen i et vaklende lys. Det lettede endvidere partiet erhvervelsen af underskrifter på sprogpetitioner, som sikkert i rigeligt mål vilde tilflyde den kommende ständerforsamling og finde understøttelse hos denne. Men til en sådan hentydning, fortsatte indberetningen, havde nu fornylig en af hovedstadens mest ansete gejstlige, dr. theol., hofprædikant, professor Martensen givet anledning. Generalkommandoen havde ikke ment at burde undlade herpå at gøre ministeriet opmærksomt, så meget mindre som Martensen havde været betegnet som hertugdømmets tilkommende generalsuperintendent. Derefter omtaltes Martensens rejser i Angel, hans diskussioner med præsterne om sprogreskriptet, af hvilket han havde ytret sig som en afgjort modstander, og disse ytringer var ikke forblevne indenfor studerkamrets vægge, men var trængte ud i befolkningen. De benyttedes af det

¹ Cl. Manicus til H. C. Erichsen 17/8 1853, (i Regenburs arkiv under Erichsen). — Om Martensens Slesvigrejse handler endvidere et længere brev fra Jens Krog til I. C. R. Frimodt af 16—17/8 1853. Det er aftrykt i W. Hjort: Martensen og sprogreskripterne 46 f.

² Krigsmin.s. arkiv i rigsarkivet. Direkt. f. armeens pers. Prtk. IV nr. 267/1853.

illoyale parti, der vilde have Martensen betragtet som rejssende i offentligt ærinde.

Skulde denne sidste betragtning nu være rigtig, hed det til slut i indberetningen, havde professoren foretaget rundrejsen med et hverv fra regeringen, formentede generalkommandoen, at det burde have været udført på en mindre opsigtsvækkende og mere diskret måde. Men var det en aldeles privat rejse for at oplyse egne anskuelser, tvivlede man om, »at en embedsmand kan ansees berettiget til slig fast offentlig fremtræden mod regjeringsforanstaltninger; under alle omstændigheder har professorens rejser og udtalelser gjort skade, måske bidraget til at lade religiøs tvivl om sprogbestemmelsernes hensigtsmæssighed opstå hos præster, som meget agte hans mening, og til nu atter at holde mange tilbage, som var på veien til at føie sig, givet det illoyale parti et våben ihænde til yderligere at indvirke på de vaklende, og væsentligen bidraget til at udbrede den tro, at regeringen i dette punct er tvivlende og let at påvirke, en bestræbelse, hvorpå partiets hele virksomhed fortiden går løs«. Når man har læst denne beretningens slutning, føler man sig ikke i alt for høj grad fristet til at modsige »Fædrelandets« meddelelse i dets førnævnte artikel fra 1854 om, at generalkommandoen sendte krigsministeriet en indberetning med bemærkning om, »at hvis beleiringstilstanden endnu havde fundet sted, vilde man have seet sig foranlediget til at føre hr. professoren over grænsen«.

Hvilket indtryk gjorde nu alle disse alarmerende efterretninger fra Flensborg i København? Hvilket indtryk gjorde de navnlig på sprogordningens åndelige fader og opretholder, departementchef Regenburg? Til ham var det, at de slesvigske embedsmænd, når de blev forskræmte eller modløse, så hen som deres faste støtte og håb. Heller ikke i denne situation har han sikkert lade det skorte på gode råd, opmuntringer eller beroligende forsikringer. Dette tør man sikkert slutte af de på de modtagne breve med hans

karakteristiske spidse håndskrift gjorde notater om hans svar på brevene. Men desværre kender vi ikke disse svar, og i hvert fald de allerfleste må anses for at være tabte for stedse. Et vidnesbyrd om virkningen i København af Martensens Angelrejse er dog bevaret i et par breve fra gehejmearkivar C. F. Wegener, Regenburgs gamle lærer fra Sorø og hans fortrolige og tilskynder ved sprogordningens grundlæggelse.

Den 5. august sender Wegener Regensburg et brev, der begynder således: »Jeg kan ikke lade være at tænke på den selvkaldede missionair, der reiser om i S. og gjør ulykker«. Men det hjalp jo ikke at tænke, det gjaldt om at finde på midler, og Wegener fremkommer med sine tanker under fire punkter. Først måtte Regensburg stadig holde korrespondance med »de fasteste mænd derovre«, både for at Martensen kunde møde modstand og revselse på stedet, og for at han kunde gribes i visse handlinger og udtryk, der siden kunde bruges mod »det afskum«. Dernæst burde Regensburg beslutte sig til snarest muligt selv at rejse til Slesvig under et eller andet påskud. For det tredje vilde Wegener, at Regensburg ved lejlighed talte med Moltke »om bevidste missionaires barnagtige forfængelighed af en vis (Gud veed egentlig hvorved erhvervet) tydsk renommé; om hans vel bekendte totalmangel på al practisk sands og dygtighed; om — hans næsvise indblanding i ham uvedkommende regjeringssager!! (især det sidste) om hvad følgerne ville blive, hvis man rokker det allermindste ved det, som nu engang er bestemt og som går fortræffeligt og ganske roligt og naturligt: nemlig en levende og hid-sig kamp fra begge sider«. Derfor burde sprogbestemmelserne optages i den kommende forfatningslov for Slesvig, thi ellers blev der aldrig ro. Som fjerde og sidste punkt spørger Wegener, om han ikke skal skrive til H. N. Clausen, melde ham status og foreslå ham at gøre en tur til Slesvig »til sin søn« — Clausens ældste søn, H. G. Clausen, var skovfoged i Lindeved (Flensborg amt). »Personlig ind-

flydelse på bæstet derovre, har han neppe, bemærker Wegener, men han kunde blive et contra-vidne«. Brevet ender Wegener med ønsket om, at Regensburg måtte være vel og ved helbred, og med den i kolerasomren jo ikke urimelige understregede bemærkning: vær uhyre forsigtig! Man kan også spørge sig selv, hvordan det skulde være gået med sprogordningen, om Regensburg var blevet offer for koleraen.

Hvorvidt Clausen nu virkelig i henhold til Wegeners forslag har foretaget en rejse til Slesvig, får stå hen. I sine erindringer meddeler han, at han og hans familie fra omkring den 19. juli tilbragte 5 uger i Bjergsted kro ved Skarritsø, og der er her ikke tale om nogen Slesvigrejse¹. Den 25. august fortæller Wegener Regensburg, at Clausen er kommen hjem, at de har talt om sagen, og at Clausen vist en af de første dage vil opsøge Regensburg. Noget nærmere får vi dog ikke at vide herom. Wegeners ønske, at Regensburg selv skulde tage til Slesvig, opfyldtes, men det var dog først i begyndelsen af september, at han tog afsted. Under sit ophold i Slesvig havde han en sammenkomst i Åbenrå med provst Boesen. Så vidt ses, har han her påny forebragt denne ønsket om, at han skulde lade sig udnævne til biskop, og Boesen synes også at have givet løfte herom². Trods dette kom udnævnelsen imidlertid endnu ikke i stand. Muligvis kunde man formode, at Regensburg under indtrykket af Martensens agitation før sin afrejse er trængt ind på Moltke for at få Boesen udnævnt, at Moltke har givet efter, men at han atter ved Regensburgs hjemkomst er bleven betænkelig. Skulde der endnu stadig have været tanker om Martensen? Andet og mere end rene gisninger er sådanne formodninger dog ikke.

Efter sin hjemkomst til København gjorde Martensen, sådan som Aleth Hansen havde formodet, Carl Moltke

¹ H. N. Clausen: Optegnelser om mit levned og min tids historie (1877) 411.

² H. F. Petersen: U. S. Boesen. Sønderjydske årbøger 1928: 172 og de der anm. 1 anførte kildesteder.

delagtig i sine erfaringer. Hvordan disse har stået for ham, fremgår tilstrækkeligt af det foregående. Til overflod skal anføres, at han selv i et brev fra Flensborg skriver, at det var med meget blandede, ja smertelige følelser, han havde gennemforsket de kirkelige forhold i Angel¹. Endskønt Moltke nu imidlertid i og for sig ingen ven var af sprogreskriptet, holdt han dog på den engang bestående ret². Endvidere havde der været ymtet om, at Martensen vilde udgive en brochure om sprogsagen. I et brev fra Cl. Manicus hedder det således, at han skal have sagt til en gejstlig, »at han havde samlet en deel data om sprogrescriptets skadelige virkninger for det religiøse liv i menighederne, som i sin tid nok skulde komme for dagen«³. Da nu Martensen skulde skrive indbydelsesskriftet til universitetets reformationsfest, må man have ventet, at der heri vilde fremkomme angreb på sprogordningen. Gehejmearkivar Wegener var fyr og flamme for at få udgivet et forsvarsskrift for sprogordningen samtidig med Martensens forventede »lumpne program«. Men da dette udkom og viste sig at handle om gudstjenestens indretning i den lutherske kirke, skrev Wegener noget lang i ansigtet til Regensburg: »Det var da blind allarm. Jeg får i denne aften M.'s program, og — det indeholder ikke det mindste af det, som vi ventede, eller overhovedet noget om slesvigske forhold«⁴. Af modskriftets udgivelse blev der da, så vidt ses, heller ikke noget⁵.

Sit universitetsprogram lod Martensen bl. a. tilgå to af de slesvigske præster, med hvilke han om somren havde diskuteret sprogsagen, nemlig pastor Graae i Flensborg og

¹ Brev til Paulli ²⁸/₇ 1853. Josepha Martensen anf. arb. 35.

² Martensen: Af mit levnet II 163 f.

³ Cl. Manicus til H. C. Erichsen ¹⁷/₈ 1853 (i Regensburgs arkiv under Erichsen).

⁴ Wegener til Regensburg ⁷/₁₁ 1853. Om det eventuelle modskrift se Wegeners breve af 25. og 30. oktbr. s. å.

⁵ Jeg har ikke kunnet oplyse noget om, hvem der skulde have forfattet modskriftet. Efter velvillig meddelelse fra biskop C. Wegener skal der i gehejmearkivar Wegeners papirer intet findes herom.

Aleth Hansen. I brevet til Graae den 7. novbr. takkede han denne på det hjerteligste for de samlivets timer, han hos denne havde tilbragt i Flensborg, og hvis erindring hørte til det bedste, han havde medbragt fra Slesvig. Om sprogsagen indflettede han i brevet følgende bemærkning: »Vor gamle controvers, sprogrescriptet, er da nu gået over i et nyt stadium, nemlig: det åbne spørgsmåls, offentlighedens og revisionens. Jeg for min deel må jo aldeles billige, at regjeringen har givet sagen denne vending«¹.

Martensen sigtede her til de udtalelser, der om sprogsagen indeholdtes i motiverne til det forfatningsudkast, som forelagdes de i begyndelsen af oktober sammentrådte slesvigske provinsialstænder. Motiverne opfordrede nemlig til under sprogsagens drøftelse i stænderforsamlingen at fremkomme med de revisionsbemærkninger, hvortil de sidste års erfaringer måtte give anledning. Disse udtalelser fremkaldte den største uro og frygt hos sprogordningens venner i Slesvig, og Regenburg fik travlt med atter at sende beroligende og opmuntrende breve ud. Hvordan han selv kunde være ved så godt mod, forekom vennerne i Slesvig uforståeligt. Vennen, appellationsretsråd Fr. Meyer i Flensborg mente, at efter almindelig menneskeforstand måtte udtalelserne i motiverne forstås på den måde, at regeringen vilde opgive sprogrænsen. Og han bemærkede endvidere: »Så har altså Martensens rejse været i forb. hermed«². I stændersalen lod de tysksindede det naturligtvis ikke skorte på »revisionsbemærkninger« til sprogordningen. At Martensens navn også blev brugt til at styrke modstanden mod denne, siger sig selv, og under den voldsomme agitation før og under stænderforsamlingen slog de tysksindede om sig med Martensens navn først og sidst³.

¹ H. L. Martensen til Graae 7/11 1853 (Kgl. bibl.). — I brev 28/11 1853 til Regenburg fra Graae meddeler denne Martensens ytringer om sprogsagen i nævnte brev og tillige sit eget svar herpå til Martensen.

² Fr. Meyer til Regenburg 8/10 1853, sml. brev af 18. eller 19. oktbr. s. å.

³ Ehrenreich til Regenburg 10/10 1853. »Flensburger Zeitung« 27/9 1853 (artiklen »Aus dem nördlichen Angeln«).

Trods alt blev Regenburg den sejrende. Ikke den mindste tøddel lykkedes det hans modstandere at slette i hans værk fra årene 1850—51. Uændret optoges sprogordningen i den slesvigske forfatningslov, som af kongen stadfæstedes den 15. februar 1854. Kort efter fandt også spørgsmålet om Slesvigs første gejstlige sin endelige afgørelse, det spørgsmål, der nu på femte år stod uløst. Da biskop Mynster døde den 30. januar 1854, ønskede den konservative regering Martensen til Sjællands biskop. Endskønt han fik H. N. Clausen som konkurrent og mødte modstand hos mange, også hos kongen, udnævntes han den 15. april. Han selv tilskriver modstanden mod hans udnævnelse dels hans konservative tendenser og dels hans stilling til den slesvigske sprogsag. Denne blev også på denne tid fremdraget i pressen, idet »Fædrelandet« i en artikel betegnede ham som en tysk hjælpewühler. Det konservative organ »Kjøbenhavnsposten« tog i den anledning til orde mod bladet »Fædrelandet«s »grove og ubeføiede angreb på personer«. Det mindede navnlig om de fortjenester, som Martensen i sin tid havde indlagt sig ved sin optræden imod Nielsen, fortjenester, som også »Fædrelandet« dengang til fulde havde værdsat. Den, der havde kunnet skrive som Martensen da, måtte være en tro slesviger og en national mand. I det hele syntes det artiklens forfatter, at »Fædrelandet« var et slet blad, fordi »det lader trykke såmeget løs og hidsig snak, hvis pålidelighed man slet ikke kan stole på. Men det burde et accurat blad aldrig gjøre, thi pressen er jo til for at oplyse folk om det rette og ikke for at narre dem«. Det var lavttænkende at benytte sig af den omstændighed, at folkestemningen endnu var ophidset fra krigens tid til at udpege agtværdige medborgere, som bladet havde noget imod, ved at sige: se her en tysker! se der en slesvig-holstener! — Efter denne artikel var det, at »Fædrelandet« bragte den førnævnte skildring fra Flensborg af Martensens Angelrejse.

Fire dage, før Martensen udnævntes, havde Boesen mod-

taget udnævnelse til Slesvigs biskop, som titlen blev i overensstemmelse med Regenburgs og de dansknationales ønsker. Hermed var altså endelig det vanskelige spørgsmål om den slesvigske gejstligheds første mand bragt til afslutning, og Martensens navn ophørte at spille en rolle for slesvigske politik. Men til denne havde det, som vi har set, også været inderligt knyttet igennem et skæbnesvangert tidsafsnit. I høj grad kunde jeg have ønsket, at det havde været mig muligt at kaste mere lys over denne rolle, end jeg har kunnet gøre i det foregående. Man vilde således blandt andet gerne have erfaret noget nærmere om Martensens forhandlinger med Carl Moltke, og der føles i det hele trang til en omfattende fremstilling af den sidstes politiske virksomhed. Når man tænker på de tre mænd Martensen, Moltke og Regenburg, og på en måde ser Martensen og Regenburg kæmpe om indflydelsen over Moltke, vilde man unægtelig gerne have kendt lidt mere til kampens enkeltheder. Var det Regenburgs ro og praktiske sans, der bar sejren hjem i kampen? Eller hvilke andre faktorer har der gjort sig gældende? Med hvilke argumenter har Regenburg slået sin modstander af marken, og hvilke kampfæller har ydet ham bistand? Har hans stilling til de stærke forsøg på at bevæge sprogreskripterens modstander, Martensen, til at overtage generalsuperintendenturen været den fuldkomne passive, og har han tænkt, at var Martensen først superintendent, slog han sig nok til tåls med sprogordningen? Der er mange spørgsmål, der melder sig, men i hvert fald det materiale, som har stået til min rådighed, giver ingen eller utydelige svar. Men at stillingen i 1852 og 1853 er af særegen spændende og interessant art, så meget er i hvert fald uden for al tvivl, og til disse års slesvigske politik var Martensen knyttet. Efter 1854 greb han, så vidt ses, ikke aktivt ind. En enkelt gang opfordrede ganske vist vennen Dorner ham til at træde op for at »formindske den skyld, der på grund af behandlingen

af Slesvigs kirkelige forhold hvilede på landet [ø: Danmark]«¹. Men Martensen forblev tavs, som han havde tiet til de nationalliberale blades udæskninger.

4. 30 år efter.

Først 30 år senere brød Martensen denne tavshed. Det var, da han i 1883 75 år gammel udgav anden afdeling af sine erindringer. I forordet her udtalte han: »Idet jeg i nærværende skrift i min høie alder indtager det standpunct at tale ikke hiinsides graven, men »fra gravens rand« må det for mig være den høieste lov uforbeholdent at udtale, hvad der for mig står som objectiv sandhed, selv om andre hensyn herved trænges tilbage...«. Han udtalte endvidere, at allerede i anledning af første afdeling af hans erindringer havde røster ladet sig høre med alvorlige modsigelser, og flere vilde vistnok kunne forventes. Sådanne modsigelser vilde han kunne høre og prøve i den bevidsthed, at han i sin fremstilling havde søgt at forblive sandheden tro i kærlighed. »Dog vil i mange tilfælde en nærmere forhandling ikke blot ikke være nødvendig, men heller ikke mulig, forsåvidt som hos modpartiet forståelse ikke er tilstede...«. Disse sidste bemærkninger er sikkert fremsat også med særligt henblik på den skildring, som han i kapitlet »Bispestolen i Slesvig« gav af sit forhold til sprogreskriptet og til den slesvigske generalsuperintendentur. I »Berlingske tidendes« anmeldelse (27. oktober 1883) henleddes også opmærksomheden på tvende udførlige redegørelser i bogen: Martensens forhold til Hegelianismen og hans stilling til sprogreskriptet. Det er den sidste redegørelse, jeg her til slut skal dvæle ved. Hver, der er levende optaget af Sønderjyllands historiske skæbne, vil med interesse atter og atter kunne vende tilbage til den. Med udbytte vil man kunne fordybe sig i dens betragtninger, hvilke mod-

¹ Briefwechsel zwischen Martensen und Dorner I 289.

sigelser man nu end måtte føle sig fristet til at gøre. Havde Martensen 1853 efter Aleth Hansens mening talt med »usædvanlig iver«, hviler der over hans fremstilling 30 år senere prælatens overlegenhed og alderdommens klarhed og ro. Men i det store og hele synes grundsynspunkterne da som nu de samme. De falder, som naturligt er, i høj grad sammen med de betragtninger, som Martensens ældre ven, A. S. Ørsted, i sin skildring »Af mit livs og min tids historie« II (1852) 320 ff. havde fremsat i anledning af Frederik VI.s reskript 1810, hvorfra det senere sprogreskript jo tog sit udgangspunkt¹.

Som det vil være adskillige bekendt, betegnede A. D. Jørgensen Martensen som i en vis forstand »den sidste slesviger«. Han tænkte herved på Martensens dybe fortrolighed med tysk åndsliv og trang til at søge berigelse af dette, men båret af en stærk dansk nationalfølelse². Man bringes ved betegnelsen »den sidste slesviger« til også at tænke på Martensens udtalelser om Slesvig i kapitlet »Bispestolen i Slesvig« og på nogle udtalelser i erindringernes tredje afdeling i afsnittet »Fædrelandske oplevelser«. Det hedder her: »Idet jeg følte mig som dansk, følte jeg mig tillige efter min fødsel som slesviger. Ved Slesvigs løsrivelse fra Danmark gik der ligesom en rift gennem mit væsen, og sålænge som Slesvig er skilt fra Danmark, sålænge forekommer det mig, som fattes der mig noget til en fuldstændig existens«. Og for Martensen var, følte han sig end som dansk, Slesvig broen mellem Skandinavien og Tyskland, landet, hvor dansk og tysk, tysk og dansk mødtes og blandedes. Det var landet, hvor efter Joh. Heinr. Voss' af Martensen her atter citerede ord: der dänische Pflüger den deutschen, dieser den Dänen versteht. Dets

¹ Overensstemmelserne fremhævedes i den nedenfor nævnte artikel af W. Hjort: Biskop Martensen og Danmark (»Nationaltidende« 28/11 1883. Nr. 2721).

² Foredraget »Sønderjyllands særegne plads i vor historiske udvikling«, trykt i »Småskrifter tilegnede A. F. Krieger« (1887) 334.

rette ejendommelighed var et dansk-tysk eller et tysk-dansk land. Trods 1864 forblev også for Martensen den tyske nationalitet den, »til hvilken vi nærmest skulle slutte os og holde os i venlig vevirkning«. Når Jørgensen betegner Martensen som »den sidste slesviger« og altså i lighed med Martensens egne her anførte udtalelser slet ingen plads har for Holsten, turde man dog måske spørge, om dette kan være helt korrekt eller helt udtømmende. Det var jo dog forbindelsen med Holsten, der havde givet Slesvig karakteren af et dansk-tysk eller tysk-dansk land. Helstatens præg var forbindelsen af kongeriget og de to hertugdømmer. Til helstatsmændene hørte Martensen nærmest, og de helstatsmænd, der efter 1864 forblev i det lemlæstede Danmark, måtte så vist også føle det, som om en rift var gået gennem deres væsen. De mistede i virkeligheden, som jeg andetsteds har skrevet, deres »fædreland«. Hvor dyb en rod de havde i det tilbageblevne Danmark, viste sig, når de dog som Martensen betonede, at grundspørgsmålet for dem var dette Danmarks eksistens, at grundspørgsmålet ikke var, hvordan Slesvig — eller eventuelt Slesvig og Holsten — atter vandtes tilbage.

I sin bedømmelse og fordømmelse af sprogreskriptet stillede Martensen sig ganske og aldeles på det standpunkt, som han i 1853 så ivrigt havde forfægtet overfor de dansk-nationale præster i Mellemslesvig: den kirkelige traditions standpunkt. Tysk var det hellige sprog, og det danske folkesprog var bleven råt og uåndeligt. I de bestående forhold burde der derfor ikke uden menighedernes ønske have været ændret. »Thi det er en ældgammel erkendelse, at liturgiske forandringer eller forandring i gudstjenestens indretning og former ikke bør foregå uden menighedens samtykke«. Når man nu bagefter tænker på sprogreskripterens resultater, føler man sig unægtelig ikke i særlig grad fristet til at modsige hans betragtninger om det uheldige og skadelige i disse. Men man savner derimod i hans fremstilling vidnesbyrd om virkelig interesse for at fjerne

det misforhold, at dansk var folkesprog og tysk kirkesprog. Ganske vist nævner han, at ingen sætning kan være mere soleklar end den, at hvor folkesproget er dansk, bør kirkesproget også være det, men han fortsætter: »og dog passede den ikke på virkeligheden«. Det var kun naturligt, at han, kirkelig-konservativ som han var, så indtrængende og indlysende fremhævede den kirkelige traditions standpunkt. Men var det mindre naturligt, at man på anden side forså sig på det nævnte misforhold? Hvor let måtte det ikke ske i en tid, der som særpræg havde efter Martensens udtalelser »utålmodighed og hidsighed«? Tiden havde dog også en siden da ikke kendt national løftelse. Under indtrykket heraf og af, at »Dansken har seier vunden«, vilde de mellemslesvigske præster efter Ehrenreichs udtryk virke for »det her undertrykkede og forurettede modersmål«; dette var »en hellig opgave«. Men Mellemslesvig afviste den fra oven påbudte »befrielse«, og i Tyskland kom, som Martensen skriver, alt i flammer. Selv de roligste og besindigste mænd i Tyskland grebes af sprogreskriptet »som af en krænkelse, der ikke blot var tilføiet tydskheden, men selve det christelige menighedsliv«. Alt burde opbydes for at udfri menighederne fra det danske tyranni.

Savner man i Martensens fremstilling virkelig interesse for fjernelse af misforholdet tysk kirkesprog — dansk folkesprog, så savner man endvidere udtalelser om det tyske styre i Slesvig efter 1864. Havde der dog ikke her været en naturlig lejlighed til at dvæle lidt ved dette, navnlig da Martensen vel kunde forudse, at hans erindringer også vilde komme på tysk. Martensen indskrænker sig til at slutte sine indvendinger imod sprogreskriptet med følgende udtalelse: »Og når vi nu have grund til at beklage os over al den mishandling og uretfærdighed, der udvises mod det danske sprog i Slesvig, så vilde vor klage dog have en end dybere berettigelse, dersom vi ikke selv havde udvist en hensynsløshed som den påtalte«. Ja, så fremsætter han ganske vist også den bemærkning, af ham

selv dog betegnet som »vistnok ørkesløs«, at hvis de nuværende magthavere i Slesvig i nogen måde vilde gøre ret og skel, burde de drage omsorg for, at præsterne i de danske sogne fik dansk dannelse, hvorved de blev sproget mægtige. Det modsatte vilde føre til en fuldstændig fortyskning og tilintetgøre Slesvigs ejendommelighed som overgangslandet med det dobbelte sprogelement. Det var så vist ikke indlæg af denne art, der kunde dæmme op mod fortyskningsbestrebelse. Men naturligvis kan man fremhæve, at det for Martensen ikke var om at gøre at levere indlæg i den standende strid, men at skildre og begrunde sin deltagelse i det forbigangne og i dets stridigheder.

Overfor de nationalliberale blades angreb i 1854 var Martensen forblevet tavs. Da han nu i sin høje alder og stående som den danske kirkes primas fældede dommen over sprogreskriptet og dets verdslige og gejstlige redskaber, besvaredes denne dom ikke med tilsvarende tavshed fra hans modstandere. Der fremkaldtes en længere polemik, dels med dagbladsindlæg og dels med udgivelse af et par brochurer. Under kampen om sprogreskriptets opretholdelse i 1852 og 1853 havde Martensen og Regenburg, der da begge var i deres kraftigste alder, stået som de egentlige modstandere, om end Regenburg holdt sig i baggrunden. Og nu, da de begge stod på gravens rand, krydsedes atter klingerne. Atter holdt Regenburg sig dog i baggrunden, men ånden, i hvilken kampen mod Martensen førtes, var hans, argumenterne mod Martensen var hans. Ham var det, til hvem Martensens modstandere henvendte sig om råd og oplysning og med meddelelser.

Den 21. oktober 1883 sendte pastor W. Hjort i Nyborg, der i tiden mellem krigene havde været præst i Slesvig både i det blandede distrikt (Lyksborg, Flensborg provsti) og i den rent tyske del (Michaelis kirke i Slesvig by), et brev til Regenburg¹. Han havde samme dag, skrev han,

¹ Dette som Hjorts i det følgende citerede breve til Regenburg samt dennes optegnelser om sagen findes i rigsarkivet i Regenburgs samlinger N. III. 6. Regenburgs breve til Hjort skal være tilintetgjorte.

modtaget 2. og 3. del af Martensens erindringer og straks læst afsnittet om bispestolen i Slesvig med »alle dets selvmodsigelser og urigtigheder«. Som gammel slesvigsk embedsmand vilde han nu gerne have lov at spørge, om Regenburg selv vilde foretage sig noget i denne anledning, og såfremt han ikke vilde det, om han så bifaldt, at han, Hjort, skrev en lille piece om sprogreskriptet og søgte at gendrive Martensens påstande. Sluttelig bemærkede han, at Martensen havde gjort sit fædreland en dårlig tjeneste ved at give dets fjender våben i hænde. På dette brev svarede Regenburg omgående, og Hjort takkede for hans svar og råd i et nyt brev af 25. oktober, der gik ud på, at han da nu efter bedste evne vilde slå et slag for den danske sag i Mellemslesvig. I anledning af forskellige oplysninger, som han endvidere udbad sig, må Regenburg have sendt ham skriftet »Schleswigsche Beleuchtung einer Preussischen angeblich officiellen Denkschrift, schleswigsche Verhältnisse betreffend« fra året 1862, et skrift, i hvis udarbejdelse Regenburg selv havde haft en betydelig del¹.

Allerede først i november måned kunde Hjort udsende sit 52 sider store modskrift mod Martensen med titlen »Biskop Martensen og de danske sprogreskripter i Slesvig. En protest«². Den velskrevne piece byggede naturligvis væsentlig på de tidligere indlæg i sprogsagen, Allens, P. Hjorts og den af Regenburg lånte Schleswigsche Beleuchtung. Fra Hjorts egen tidligere biografi af Jens Krog³, der havde været præst i det blandede distrikt, optog han forskellige af de der anførte brevdtalelser af denne omhandlende sprogforholdene. Om end Hjorts piece var »en bestemt og alvorlig protest« mod Martensens dom, var den i formen selvfølgelig meget ærbødig overfor den høje mod-

¹ Sml. »Den danske sprogordning i Slesvig mellem krigene« s. 19 anm. 23.

² Hjort oversender Regenburg skriftet ved et udateret brev, hvorpå Regenburg har svaret 12. novbr.

³ W. Hjort: Jens Krog. Et livsbillede (1880).

part, hvem Hjort sluttelig bevidnede sin dybe højagtelse og taknemlighed trods alle uoverensstemmelser.

Martensen, der iøvrigt allerede på dette tidspunkt var mærket af den sygdom, der bar mod døden, bærede dog ikke Hjort med svar. I »Berlingske tidende« for 19. november fremkom der imidlertid i anledning af de i Hjorts skrift og i bladartikler indeholdte indsigelser imod Martensen en artikel om »sprogsagen i Slesvig«, der efter Hjorts mening skyldtes Martensens svigersøn og amanuensis kontorchef C. Florian Larsen. Artiklen fremhævede, at Martensen alene betragtede sagen fra det kirkelige standpunkt, og endte med, at så længe man derfor kun vedblev imod ham at fremdrage og gentage »almindelige nationalpolitiske betragtninger«, vilde en yderligere debatteren af sagen fra hans side ikke være til nogen nytte og derfor heller ikke kunne forventes.

Trods denne afvisning sendte Hjort omgående et nyt indlæg i debatten til »Berlingske«. Da det her blev nægtet optagelse, blev det trykt i »Nationaltidende« for 23. november. Hjort bemærkede bl. a. til »Berlingskes« artikel, at når Martensen til støtte for sit kirkelige synspunkt anførte urigtige historiske fakta, så var han eller hans meningsfæller forpligtede til, når der fremkom en berigtigelse, enten at godkende eller modbevise den. Som sådanne historiske urigtigheder fremhævede Hjort, som han også havde gjort det i piecen, Martensens påstand om, at i Mellemslesvig havde gudstjenesten såvel som skoleundervisningen været tysk siden reformationen. Til Regensburg havde han skrevet dagen før artiklens fremkomst for at henlede Regensburgs opmærksomhed på denne og gøre rede for sin videre felttogsplan. Det rimeligste var jo, mente han, at Martensen ikke svarede, og derfor vilde han i næste uge i en ny artikel gå ham på livet og kategorisk fordre, »at han i den tyske oversættelse af hans liv, som naturligvis vil udkomme, skal ændre sin påstand om tysk skolesprog i Mellemslesvig fra reformationen og ligeledes, at han skal

oplyse sin udtalelse om tydsk kirkesprog fra reformationen i hine egne«. Da det i denne sag var hans agt at gå til det yderste, man kunde gå, vilde han dog gerne først spørge Regensburg, om der kunde næres tvivl om fremstillingen hos Allen og P. Hjort, at realiter var højtysk som skolesprog først bleven almindelig i Mellemslesvig i slutningen af 18. og begyndelsen af 19. århundrede, og at som en følge heraf forståelsen af den højtyske prædiken først fra den tid nogenlunde var begyndt, og at den indtil da havde været »eine art ceremonie«.

På dette brev modtog Hjort dog ingen nærmere oplysning fra Regensburg, og som han den 28. skrev til denne, stillede han derfor i sin artikel spørgsmålet om kirke- og skolesproget i en efter hans egen formening »forsigtigere og derfor uangribelig form«. Artiklen fremkom som spidsartikel i »Nationaltidende« for den 28.: »Biskop Martensen og Danmark«. Mente Martensen, hed det heri, efter fornyet overvejelse at måtte fastholde sin dom om sprogreskriptet, havde man dog ret til at vente, at han ikke overfor udlandet — altså i den forventede tyske udgave — fastholdt urigtige og vildledende historiske påstande. Kunde han ikke dokumentere dem på dansk, burde han ikke overføre dem på tysk. Herved vilde han begå en brøde mod sit fædreland, der let kunde sætte hans eftermæle som dansk mand i den yderste fare. Hjort sluttede: »Der er ofte blevet rettet stærke angreb på biskop Martensens fædrelandskjærlighed. I mit skrift om sprogsagen har jeg udtalt, at jeg anså den for hævet over enhver tvivl. Her er imidlertid en leilighed, hvor ikke andre, men biskoppen selv må føre beviset«.

Men heller ikke på denne nye artikel reagerede biskoppen. Den 29. gjorde »Berlingske«, som den skrev efter anmodning, opmærksom på, at Hjorts forudsætning om, at Martensen selv overførte sit værk til tysk, var aldeles fejlagtig. Den tyske oversættelse af 1. del havde ikke biskoppens autorisation, og dette vilde lige så lidt blive tilfældet

med de følgende, dersom disse måtte blive oversatte til tysk. »Hvorvidt og i hvilken skikkelse en eventuel oversættelse vil præsentere hans levnet for den tydske læseverden, ligger det ganske udenfor hans magt at afgjøre; selv foretager han aldeles intet for at henvende sine udtalelser til andre end danske læsere«. — Også 2. og 3. del af Martensens levnet udkom naturligvis kort efter den danske udgave på tysk, og på stykket om sprogreskripterne blev der særskilt gjort opmærksom i et par tyske kirkelige tidsskrifter¹.

Hjort forsøgte sig selv efter denne oplysning i »Berlingske« endnu med et par avisartikler for at få den gamle biskop frem på kamppladsen, men det forblev lige så frugtesløst². Bedre gik det så vist heller ikke med en fælles udtalelse til Martensen fra forhenværende slesvigske præster. Forslaget om denne udtalelse kom iøvrigt fra pastor M. Mørk Hansen i Vonsild, før 1864 præst i Felsted (Åbenrå provsti), og på et møde i Odense den 30. november behandledes et af Hjort forfattet udkast til en sådan³. Udkastet, hvorom man her enedes, bærer 17 underskrifter, og den endelige adresse fik i alt 54 forhenværende slesvigske præsters underskrifter, deraf 31 fra det blandede distrikt. Da Hjort den 12. december oversender Regenburg et eksemplar af adressen, bemærker han, at det vel vil interessere Regenburg at se, »hvem der er med af Deres gamle linietropper i de blandede distrikter«. Om et par forhenværende slesvigske præster, hvis underskrifter fattes, siger Hjort, at de ikke havde villet underskrive af pietet, medens omvendt en enkelt ikke havde underskrevet, fordi adressen i sin slutning bevidnede Martensen de pågældende underskriveres højagtelse.

¹ Neue evang. Kirchenzeit. XXVI 1884 Nr. 1—2 og Allg. evang.-luth. Kirchenzeit. 1884, Nr. 5. Her anført efter Erichsen og Krarup: Dansk historisk bibliografi.

² I »Nationaltidende« for 10. og 11. decbr. 1883 skrev han i anledning af et forsvar for Martensen i »Dagbladet« 3. decbr. to nye artikler om »Biskop Martensen og skolesproget i Mellemslesvig«.

³ Se Hjorts breve til Regenburg ²⁸/₁₁ og ¹/₁₂ 1883.

Hjort fandt dog, og det synes at være med rette, at resultatet efter så mange års forløb var ret godt.

Om selve adressens indhold skal her blot gøres et par bemærkninger. De slesvigske gejstlige kunde naturligvis ikke med Martensen være enige i, at de havde virket til forstyrrelse for det kirkelige og kristelige liv i Mellem-slesvig; det vilde vel også have været lidt vel meget forlangt. De mente desuden, at Martensen ikke kunde tale af personlig erfaring, og at han så burde have været varsom med at udtale en så absolut forkastelsesdom. Dette burde han også have været, fordi han navnlig i Tyskland nød så stor anseelse, hvorfor hans udtalelser »let kunde styrke de nuværende magthavere til at fremture i deres uretfærdige undertrykkelse af det danske modersmål i Slesvig«. Skulde det nu ikke stå i Martensens magt i en eventuel tysk udgave af erindringerne at suspendere sin dom om sprogreskriptet, mente man, at der var så meget større grund for ham til at tage sagen under fornyet overvejelse og modificere sin anskuelse i et muligt nyt oplag af hans levnet. Og i hvert fald burde han indrømme, at det historiske grundlag, hvorpå han havde støttet sin dom, ikke var tilstrækkeligt nøjagtigt. Adressen sluttede som nævnt med dyb højagtelse overfor kirkens primas. Det var alene kærligheden til sandheden og fædrelandet, der »har bevæget os til at henvende os til Dem i dette anliggende«.

Adressen oversendtes af Mørk Hansen den 13. december til Martensen. Men den 15. sendte dennes amanuensis, Florian Larsen, adressen tilbage med meddelelse om, at biskoppen ikke fandt sig foranlediget til at indlade sig på nogen diskussion med d'hr. »om de pågjældende udtalelser, der ere fremkomne efter nøie overveielse, og at han som følge heraf ikke kan modtage d'hr's skrivelse¹«. Det var denne tilbagesendelse, der af Otto Møller i et brev til Skat Rørdam karakteriseredes på følgende måde: »Det er da farligt, så højt oppe som Martensen bor. At han ikke

¹ »Berlingske tidende« 10/12 1883. »Nationaltidende« 18/12 1883.

engang kan modtage en adresse eller blot selv svare på den, men skal være mere ophøjet end kongen, være som paven i Rom, det kan jeg dog ikke vide, om hans beundrere også kan finde beundringsværdigt«. Møller mente, at Martensen i virkeligheden var en tysker, og hvis han ikke stod ved gravens rand, burde han vises ud der, hvor hans hjerte var¹.

I den polemik, der af Hjort førtes mod Martensen, spillede, som vi har set, dennes foregivne urigtige historiske fakta en meget væsentlig rolle. Dette falder også godt sammen med nogle private optegnelser af Regenburg i anledning af denne sag. Martensens påstand, skriver Regenburg her, om tysk skole i Mellemlesvig siden reformationen eller i 200 år er »en feiltagelse og vidner ikke om den grundighed, der kunde ventes i al fald i betragtning af den beskyldning for overfladiskhed, han udslynger mod andre«. Selvfølgelig havde Regenburg også fuldkommen ret, når han i sine optegnelser overfor Martensen fremhæver, hvilken rolle politikken spillede ved disse spørgsmål, og at det ikke blot drejede sig om kirkelige interesser. Om Regenburgs bitterhed vidner hans udtalelse om, at dette kunde Martensen have lært af »sin ven generalsuperintendent Nielsen, for ham vistnok en større autoritet end danske embedsbrødre«, der havde forsikret, at hvis kirkebønnen for kongen var bleven genindført, vilde menigheden have forladt kirken før eller under gudstjenesten. Ordene »sin ven« har Regenburg dog igen overstreget, og med Nielsen havde Martensen jo også brudt ved sine klare udtalelser om de oprørske præsters troskabsbrud. Karakteristisk for Regenburgs »udemokratiske« standpunkt i sprogsagen er endvidere en bemærkning i optegnelserne om, at det for

¹ H. Skat Rørdam: Otto Møller og Skat Rørdam. II (1916) 56 f. — Jeg bemærker her, at efter meddelelse til mig fra pastor Aa. Martensen-Larsen, Roskilde, gjorde dennes fader, den afdøde domprovst, gældende, at tonen i svaret på præsternes adresse mere var udtryk for Florian Larsens temperament end for biskoppens.

beboerne i Mellemslesvig var ved vane bleven en uuhørt ting at bruge det danske modersmål til andet end indbyrdes samkvem; »ikke engang med en præst, der var deres nærmeste landsmand, vilde de tale dette; at spørge dem, om de vilde ombytte deres tyske kirkesprog med modersmålet, vilde have været en tom komedie . . .«

Under den mod Martensen førte polemik havde Hjort overfor Regenburg ytret frygt for, at Martensen skulde få rakt en hjælpende hånd af gehejmearkivar A. D. Jørgensen¹. Hjort anså ikke denne for nogen ven af sprogreskripterne, men troede dog, at han vilde være for »patriotisk« til at komme med nogen details for enkelte sogne, der kunde synes at modbevise Allen. Det havde været rart, skrev han, »om man kunde være sikker på, at ikke en minutiøs fremstilling af gehejmearkivaren gjorde os skade ved at gjøre sagen og diskussionen for indviklet«. Hjorts frygt for A. D. Jørgensens mulige optræden på arenaen stammer vel fra, hvad han måtte have erfaret om et af Jørgensen i maj 1883 ved et studentermøde holdt foredrag: »Den danske regerings politik overfor Slesvig i kong Frederik VII's tid«². Martensen derimod håbede på sin side sikkert på, at Jørgensen skulde træde op til fordel for hans anskuelse. Han ønskede en samtale med ham, men denne samtale blev i hvert fald for så vidt en skuffelse, som Jørgensen ikke greb ind i polemikken³. Det nævnte foredrag, der først blev trykt i 1887⁴, indeholdt iøvrigt heller ikke den af Hjort frygtede minutiøse fremstilling. Derimod viste Jørgensen sig meget rigtigt ikke at være nogen ven af sprogreskripterne, og den almindelige bedømmelse af disse, som

¹ Hjort til Regenburg ¹/₁₂ 1883.

² Et referat af dette foredrag findes bl. a. i »Nationaltidendes« morgenudgave for 9. maj 1883.

³ Josepha Martensen anf. arb. 226 ff. Bemærkningerne her, s. 227 om Jørgensens foredrag er, som det ses af min fremstilling, misvisende.

⁴ I »Småskrifter tilegnede A. F. Krieger« 308 ff. De nedenfor citerede ytringer findes 324 ff.

han her gav, har i det store og hele sidenhen været rådende blandt danske historikere. Han betegnede sprogordningen som et overgreb mod befolkningen — navnlig i kirkelig henseende — og som en politisk uklogskab. I pagt med en ny tidsånd, en tidsånd, der i dansk folkeliv skulde sætte så værdifulde frugter, var det, når han endvidere til sin bedømmelse føjede følgende udtalelse: »Vor fejl var her som på så mange punkter, at man ovenfra nærede en så dybt indgroet mistillid til, hvad der overfor almuen kan opnås ad frivillighedens vej og overhoved til frihedens magt i samfundet«.

Smaastykker og Oversigter.

1.

Tyres Danevirke.

Af J. S. Vanggaard.

Naar jeg i »Historisk Tidsskrift« vover mig frem med et Indlæg i Danevirkeforskningen, da er det, fordi jeg gennem Aarene har spejdet efter en Uddybning af et bestemt Forhold, som jeg mener har væsentlig Betydning, men som hidtil er udeblevet. Det jeg tænker paa er, hvor omfattende et Arbejde Opførelsen af Kampestensmuren maa have været, og at dette berettiger til i langt højere Grad, end det hidtil har været Tilfældet, at give dette Værk Førstepladsen blandt Danevirkes Værker.

C. Neergaard angiver Kampestensmurens Udstrækning som gaaende fra Kalegat til Kurborg, men nævner dog, at Worsaae i 1864 anfører, at den ogsaa findes Øst for Kalegat, selv om den ikke strækker sig helt til Voldstedet ved Danevirke Sø. Vilh. la Cour finder ikke nogen Grund til at antage, at Værket ikke har været fuldført, og anser det for givet, at Muren har strakt sig fra Borgen ved Danevirke Sø og til Kurborg¹. — Det vil vel ogsaa være rimeligt at mene, at den østlige Strækning, udækket som den blev af den senere, paa den vestlige Strækning opførte Teglstensmur og liggende umiddelbart op til de i Middelalderen opdagede Landsbyer Store- og Lille Danevirke og forholdsvis nær ved Slesvig By og Gottorp, først er bleven benyttet som Stenbrud og derefter omtrent raseret.

Vilh. la Cour angiver Kampestensmurens Længde til ca. 5000 m; ved Opmaaling paa Kortet kommer man dog nærmere til

¹ Er denne Antagelse rigtig (altsaa Værkets Fuldførelse), maa man ogsaa mene, at »Forbindelsesvolden« mellem Danevirke Sø og Hedeby er ældre eller i al Fald samtidig med Dronning Tyre, da Godfreds Vold fra Danevirke Sø til Slien (Gottorpengene) ikke bærer Præg af at have modtaget nogen Udbedring og derfor i Forhold til Kampestensmuren vilde være et aldeles utilstrækkeligt Værn.

4500 m. Dimensionerne angiver la Cour og Neergaard overensstemmende til Bredde: 3,20—4,20 m, og la Cour anser det sidste Tal for det sandsynligste for den oprindelige Bredde. Højden i vore Dage sætter la Cour til 2,40 til 3,20 m, men henholder sig til den i 1837 paa et enkelt Sted angivne Højde fra 5,20 til 5,50 m og tilføjer, at dette maaske er den oprindelige Højde. (Heller ikke mindst siden den Tid og lige til vore Dage har Danevirke trods danske og senere tyske Fredningsbestemmelser været udsat for stadige Plyndringer).

Tager vi nu lidt runde Tal: $4 \times 5, 50 \times 4500$ faar vi et Kubikindhold af 99000 Kubikmeter.

Neergaard siger: »Denne cyklopiiske Mur svarer vel ikke ganske til det stolte Virke, som de folkelige Fortællinger lade Thyra Danebod have rejst. Dog kan den ingenlunde kaldes ringe.«

Der turde her være Anledning til at protestere. Selv maalt med moderne Maalestok vilde en saadan Kampestenmur være et meget betydeligt Ingeniørværk, og set i Forhold til Datidens Befæstningskunst og Hjælpemidler bør det være uden for enhver Tvivl, at det er et imponerende Værk. Og overvejer man Tilblivelsen, da bliver Kampestenmuren næsten af gigantisk Art. Der tænkes her særlig paa Tilvejebringelsen af Stenene; thi disse har jo ikke ligget lige for Haanden; de har skullet indsamles, og da de paa faa Undtagelser nær: »Stenstrøinger« har ligget jævnt spredt over Morænelandskabet, har man, hvor det drejer sig om saa uhyre Mængder, maattet afsøge og transportere fra mere end et Herred. Dertil kommer endnu en Vanskelighed. Danevirkes Hovedvold med Kampestenmuren ligger i alt væsentligt paa Hedefloden vest for Morænelandskabet. Der har altsaa ikke været Sten af Betydning i Nærheden, de skulde næsten alle hentes langvejsfra, østfra, selv om det er sandsynligt, at Morænen Vestrand øst for Husby og Skovby og sydefter har været mere stenrig.

Kampesten (Granit og Gnejs) regnes at have en Vægtfylde fra 2,11 til 3,05. Tager vi Gennemsnittet, da vejer en Kubikmeter 2780 kg. Imidlertid regner man ved løse Kampesten at maatte trække $\frac{1}{3}$ fra denne Vægt og faar da 1853 kg pr. Kubikmeter. — Stenene har maattet hentes med Heste paa Stenslæder; maaske ogsaa Menneskene tillige har maattet slæbe. Man kan ikke tænke sig, selv om Vinteren og Snelæget er taget til Hjælp, med Datidens Hulveje (Rideveje) og ujævne Terræn, at man har kunnet transportere en Kubikmeter Kampesten paa mindre end to Transporter. Man faar da efter det anførte henved 200.000 Slædetransporter, deraf en Del paa Mileafstand.

Arbejdet ved Opførelsen af selve Muren maa ogsaa betegnes som særdeles betydeligt. Det drejede sig ikke blot om en Opstabling af Stenene; der blev tilvejebragt æltet Ler, hvori Stenene blev nedlagt, saa at Muren ligefrem blev opmuret. Sandsynligvis blev den tillige, saaledes som Brandsporene antyder, kronet af et Bulværk; og Volden bagved blev ved Jordfyld ført hen til (forenet med) Muren.

Er dette Arbejde, saaledes som Traditionen lyder, gennemført paa 3 Aar, maa det have krævet et Folkeopbud. Tænker man paa Godfreds Jordvold, saaledes som den tegner sig ved Militærets Gennemskæringer i 1861 og i dens vestlige udkækkede Del, da maa den, selv om den har baaret et Bulværk, kunne være opkastet og tømret af Styrker, der hovedsagelig kunde tilvejebringes ved stedligt Opbud, og ved Medvirkning af Hæren. Men nu Valdemarsmuren. Man har kunnet tage Leret og brænde Stenene i den vestlige Del af Morænelandskabet, altsaa ved Husby og Skovby, hvor man da ogsaa har fundet middelalderlige Teglovne. Pletvis har der maaske ogsaa kunnet findes Ler længere mod Vest, hvorom de af Kindt forefundne Teglovne i selve Graven forved Valdemarsmuren kunde bære Vidnesbyrd. Ogsaa her mangler desværre Nutidens Undersøgelse. — Til Teglværkerne har man kunnet bane Veje. Det har været langt lettere, selv om man tænker paa Opførelsen af en virkelig Mur og Tilvejebringelsen af den dertil nødvendige Kalk. Det mere fremskredne Tidsrum har ogsaa lettet Opgaven. Forøvrigt fik Valdemarsmuren jo ikke saa stor en Udstrækning som Kampestensmuren; den blev vel aldrig færdig.

Selv om Godfred er Danevirkes Grundlægger, kan der næppe være noget meningsløst i at antage, at Kampestensmurens Byggherre i Folkets Bevidsthed regnedes for Danevirkes Bygmester; og vil det være urimeligt at mene, at Erindringen om et saa mægtigt Bygværk og et saa mægtigt Folkeopbud i Forbindelse med dets Opførelse vilde have holdt sig i de 250 Aar til Valdemarstiden, til hvilket Tidspunkt Historieskrivningen tier om dette Emne; og netop i Følge sit Emne særlig have holdt sig som Folketradition fremfor at have beskæftiget de politiske Kredse. I det nævnte Tidsrum var det jo om helt andre Ting, Stridighederne drejede sig.

Da der ved Valdemarstidens Begyndelse fremstaar Historie-skrivere, og Forholdene ved vor Sydgrænse samtidig faar forøget Betydning, hefter Sven Aagesøn Folketraditionen, og taler om det store Folkeopbud og Opførelsen af »et mægtigt Murvirke«.

2.

Barthold Georg Niebuhr.

Af Axel Linvald.

Indenfor moderne tysk Historieforskning er den idéhistoriske Retning i de senere Aartier vokset frem til en stor og livskraftig Bevægelse. Friedrich Meinecke er dens fornemste Repræsentant, og hans *Weltbürgertum und Nationalstaat* (1. Udg. 1907, 7. Udg. 1928) og *Die Idee der Staatsräson* (1924) dens ypperste Frembringelser. En Skare yngre og unge Elever følger i hans Spor; paa adskillige ældre har han øvet Paavirkning. Retningen har dybe Rødder i tysk Aandsliv, kan føres tilbage til Ranke og er i højeste Grad præget af Tyskernes ejendommelige Anlæg for filosofisk Tænkning. Den søger at trænge frem til de Ideer, som i de forskellige Tidsaldre har været de bærende, vil spore deres første Begyndelser og følge deres Omformning under Sammenstødene med Virkeligheden, vil bestemme deres Indhold og maale deres Indflydelse. Delvis er den Vidnesbyrd om, at den unge Slægt er ved at blive træt af en pragmatisk Historieskrivning, som slaar sig til Taals med det ydre Aarsagsforhold, delvis reagerer den mod en materialistisk Historieopfattelse, der betragter al Historiens Gang som Virkningen af økonomiske Kræfter. Den understreger Personlighedens Indsats og hævder Ideernes Betydning. Dens Livskraft og Resultater godtgør dens Berettigelse. Paa adskillige Omraader fører den til dybere Forstaaelse af Fortidens Liv, end den ældre Historieskrivning har evnet det. Samtidig har den aabenbaret sin Begrænsning, vist sine Mangler og røbet de Farer, for hvilke den udsætter sine Tilhængere. Undertiden er dens Arbejder mindre blevet en Skildring af Fortidslivet — som altid er Historieforskningens Opgave — end en filosofisk Ræsonneren over dets aandelige Tilstande. Undertiden løber de ud i saa haarfine Distinktioner, at de taber Forbindelsen med Virkeligheden. Jævnlig har de overvurderet den historiske Betydning af Digteres og Tænkeres Indsats. Som den materialistiske Historieforskning har de ensidig fremhævet en enkelt Aarsagsrække.

Tysk »Ideengeschichte« har fortrinsvis søgt sine Emner i Aartierne omkring det 19. Aarhundredes Begyndelse. Ikke tilfældigt. Den franske Revolution og Napoleons Felttog, Staternes Rejsning mod hans Tyranni og Folkenes Stræben mod national Selvhævdelse, Kampen mellem Oplysningstidens rationalistiske Samfundsopfattelse og Romantikens Forherligelse af de historiske Traditioner rejser Problemer saa store og afgørende som maaske

ingen anden Tidsalder. Det har yderligere fængslet Opmærksomheden, at Tysklands unge Slægt, der betragter det som sin historiske Opgave efter Verdenskrigens Katastrofe at genrejse det tyske Folk og den tyske Stat, føler Frændeskabet med den Generation, som for hundrede Aar siden tog en lignende Gerning paa sig.

Set paa denne Baggrund bliver Udgivelsen af Barthold Georg Niebuhrs Breve¹ paa eengang Udtryk for en særlig Retning indenfor moderne historisk Videnskab og et Led i vor Tidsalders almindelige Stræben.

Adskillige af Brevene er nye og ukendte; mange har været udgivet slet og mangelfuldt. 1838 og 1839 offentliggjorde Niebuhrs Slægtning og Veninde Dore Hensler Dele af dem forsynet med en biografisk Ramme. Forlængst er det erkendt, at hun optraadte yderst haardhændet, lemlæstede og forfalskede dem. Delvis af politiske Grunde har hun mildnet hans Domme og lempet hans Udtalelser. Det har ikke gjort hendes Forsyndelse ringere, at hun efter Benyttelsen har tilintetgjort Dele af dem.

Omsider foreligger en tilfredsstillende Udgave. Som altid, hvor der er Tale om et Udvalg, kan man have forskellige Meninger om det anvendte Skøn. Afgørende er det, at faste Principper er gennemført og forklaret. Intet tyder paa, at væsentligt er blevet udkilt. Om Niebuhrs Udvikling og hans Stilling i Samtiden, hans Forhold til dens Mænd og Deltagelse i deres Værk giver Brevene omfattende Viden. Til Oplysning om Tidens aandelige og politiske Bevægelser indeholder de talrige Bidrag. To Forskere, Dr. Dietrich Gerhard og Professor William Norvin, har delt Arbejdet imellem sig. Den første Historiker, den sidste Filolog, den ene Tysker, den anden Dansker, den første ung af Aar og uddannet ved Friedrich Meineckes historiske Seminar, den sidste præget af den danske klassisk-filologiske Skoles vidtspændende Interesser, fortrolig med dansk og fremmed Aandshistorie. Ogsaa Midlerne er tilvejebragt fra baade Danmark og Tyskland, fra Rask-Ørsted-Fondet og fra det preussiske Videnskabs-Akademi. Saaledes er Udgaven tillige et Vidnesbyrd om den Fællesskabets Aand, som baner sig Vej indenfor Videnskabens Verden. Begge Udgivere har bidraget til Værket med omfattende og udtømmende Oplysninger, Dr. Gerhard desuden med en udførlig Indledning, som med megen Viden og psykologisk Finhed giver en Skildring af Niebuhrs Idéverden og optrækker Linierne for hans Udvikling.

Som historisk Skribent er Niebuhr ingen Fremstillingens Mester. I den Henseende staar han tilbage baade for Ranke, for

¹ Die Briefe Barthold Georg Niebuhrs. Hrsg. von Dietrich Gerhard und William Norvin. I-II. Berlin 1926 og 1929.

Mommsen og for Treitschke. Gentagne Gange klager han selv over Vanskelighederne ved at støbe Stoffet i en tiltrækkende Form. Jævnlig er hans Stil bleven kantet og tung, knudret og ufrisk. Anderledes i hans Breve. Næsten altid er de ypperligt skrevet, malende og prægnante. Ordene svøber sig smidigt om selv de tungeste Tanker; paa dem alle har han sat sin Personligheds Stempel. Breve er en vanskelig Kilde. Alle ved, at deres Domme er farvede, deres Meddelelser ofte urigtige. Færre har Blik for Betydningen af, at de er Øjeblikkets Børn, nedskrevet for den særlige Modtager. Pendulet giver større Udslag end Viserne, Brevstemninger er jævnlig kraftigere end Brevskriverens. Ikke altid skal man tage Niebuhrs haarde Domme og skarpe Udtalelser for heltud gyldige Udtryk for hans Karakterejendommeligheder. Rimeligvis har han ikke altid været den besværlige, hypokondre og kantede Herre, som man kunde være fristet til at skildre ham paa Grundlag af hans Breve.

Fra sin tidligste Barndom var Niebuhr en ufrisk Natur, svagelig og utilfreds, tilbøjelig til at føle sig tilsidesat, tørstende efter Ros og Anerkendelse. Hans Nerver laa paa Overfladen. Lykken søgte han altid, hvor han ikke var. Han var paa engang livlig, blid og følsom, barnlig og gammelklog, bitter og haard i sin Dom, aaben og meddelsom overfor Venner, selvbevidst og usikker, selskabelig og dog menneskesky. Niebuhr viste altid sine Meningers Mod og handlede i deres Aand. Hverken med Mænd eller Ideer gik han paa Akkord. Aldrig kunde han prisgive blot den mindste Smule af sin Overbevisning. Naar han ikke fandt sig tilrette i Embedsgjerning, hang det sammen med en Ærlighed, der ikke tillod ham at holde sin Kritik tilbage. Hans Følsomhed og Pirrelighed gjorde ham til en vanskelig Medarbejder, som altid anede Modstand og følte, at der ikke blev vist ham tilstrækkeligt Hensyn.

Fra den tidligste Ungdom var det ham umuligt at drage en Adskillelse mellem Manden og hans Anskuelse. Som Student bryder han med en Ven, han elsker, fordi han fornægter Viljens Frihed og den sædelige Lov, er Fatalist og Indifferentist. »Jeg tør ikke elske noget hos en Mand, hvis Grundsætninger jeg maa afsky.« Han er kraftig antirevolutionær og lægger ikke Skjul paa sine Anskuelse. »Man siger mig, at jeg derved gør mig forhadet af de fleste, men hvad skader det?« Kun lidet lærte Livet ham at bøje af. Man skulde have Mod til — skriver han paa et senere Tidspunkt — ogsaa udadtil at vise foragtelige Mennesker de Følelser, man nærer for dem.

Hans Selvtillid var tidlig udviklet. Som 18-aarig Kieler-Student, efter det første Besøg hos Professor Hensler, er han overbevist om, at denne interesserer sig for ham og for hans Ideer om den græske Folkestammes Opstaaen og om de græske Byers historiske Udbredelse. »Ich fühle, dass ich zu hohen Dingen fähig und berufen bin,« skriver han i 1798.

Altid var det et helt Komplex af stridige Følelser og Tanker, der i hver enkelt Situation bestemte Niebuhrs Handlemaade, privat som offentlig. Store Mænd gaar i Reglen gennem Verdenen med Skyklapper, ser og føler i hver Situation kun det ene fornødne. Alt andet er dem smaat og ligegyldigt. For Niebuhr var der altid de hundrede Betragtninger, som gjorde sig gældende. I sit private Liv forskertsede han den fulde Lykke. Den Kvinde, han følte sig nærmest knyttet til, blev aldrig hans Hustru. Dore Hensler blev kun hans fortrolige. I lange Tider var det hans Drøm at komme til Italien. Da Muligheden var der, havde han utallige Betæneligheder; da den blev til Virkelighed, var han ude af Stand til at nyde den.

Med Rette understreger Dr. Gerhard, at Afstamningen fra en Slægt af Marskbønder giver Forklaringen paa mange af Niebuhrs Karaktertræk. Til Gengæld har han mindre Blik for, at han i Bunden var det 18. Aarhundredes Mand og først langsomt naaede at føle sig som et med den Tid, i hvis Liv og Kamp han kom til at tage Del. I mange Henseender var han i den samme Stilling som den Generation, der har oplevet Verdenskrigen. Selv om en yngre Slægt kan tilegne sig nye Ideer, er dens Grundanlæg bleven formet i en Tidsalder, som for bestandig er gaaet tilgrunde. Revolutions- og Napoleonstidens Oplevelser formaaede aldrig at udlette de Indtryk, som havde bundfældet sig i l'ancien régime. Som Metternich, der kom til at beherske den hellige Alliances Europa, havde sin Rod i Tiden før 1789, har Niebuhr, skønt han arbejdede nøje sammen med den Generation, der likviderede Oplysningstiden, aldrig helt kunnet bryde de Baand, der knyttede ham til den.

Rationalisme og videnskabelig Kritik bestemmer Niebuhrs Forhold til de religiøse Problemer. Tidlig skeptisk — erklærer han — vendte han sig mod det reelle og historiske, bøjede Tankerne for Naturlovene og følte sig hverken ved Fantasiens Magt eller ved Hjertets Trang fristet til at gaa udenfor Erfaringens Muligheder. Da han i modnere Alder — tilføjer han — vendte tilbage til de hellige Bøger, studerede han dem kritisk som Kilden til et af de mærkværdigste Verdensfænomener. Præsters Protestantisme og protestantiske Præster var Schimmelmann en Gru,

oplyser han. Har han Uret, spørger Niebuhr. Tidens katoliserende Tendenser var ham ligesaa frastødende. Lejlighedsvis revser han »die fratzenhaft religiöse Manier« og bryder Staven over »diese lügenhafte Mystik«.

I 1798 opholdt Niebuhr sig i England. Mange Forhold vakte hans Kritik. Dets Lærde frakender han enhver Originalitet. Alligevel fattede han Sympati for det britiske Folk. Ingen Nation, erklærer han, vil han hellere tilhøre. Dens Forfatningsliv tiltalte ham, dens arbejdsomme Aand, dens retliniede Forstand og almindelige Dannelse. I Aarenes Løb slog Rejseindtrykkene endnu stærkere igennem. I hele sit Liv var han Modstander af Revolutionens og Napoleons rationalistiske Regeringsprincipper; ikke mindre stod han fremmed overfor Reaktionstidens reaktionære Bestræbelser. Det blev altid hans Overbevisning, at Friheden hvilede paa Forvaltningen, mere end paa Forfatningen. Først og fremmest gjaldt det at give Folket en politisk Opdragelse. Med en Folkerepresentation kunde der intet udrettes. Kun lidt kommer det an paa, hvem der laver Lovene, skriver han, vigtigere er det, hvorledes man drager Grænsen mellem Friheden og Lovgivningsmagten. Sikring af Petitionsretten og en Habeas-corpus-Akt er Grundpillerne for den sande Frihed. Gennem kommunalt Selvstyre og Kontrol med Administrationen ved et stadigt Stændervedvalg kan vi vende tilbage til vore Fædres Frihed. Gerne paatog Niebuhr sig en Del af Arbejdet. Da der efter 1813 var Tale om Nedsættelsen af en preussisk Forfatningskommission, ønskede han ivrigt at blive optaget blandt dens Medlemmer. For at give et godt Eksempel er han villig til at tage Sæde i Berlins Kommunalraad.

Som Marskbønders Ætling — og det 18. Aarhundredes Mand — var Niebuhr paa sin Post overfor Adelsens Forrettigheder og Fordomme. Til hans Udtrædelse af dansk Statstjeneste var det en medvirkende Aarsag, at det for den borgerligfødte Embedsmand vilde være umuligt at naa frem til de højeste Stillinger. Om hans Sympatier under Regeringens Kamp mod det slesvigholstenske Ridderskab ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede er der ingen Tvivl. I haarde Ord revser han Fritz Reventlows »wütenden Adelsstolz«. Med Studenterkammeraten Purgstall kom han engang i en Strid, »i hvilken Adelsmanden tog Luven fra Vennen«. De blev hurtigt forsonet. Niebuhr betænkte, »hvor langt vanskeligere slet Opdragelse og indgroede Fordomme gør det for Adelsmanden end for os andre at pleje sandt Venskab«. Forholdet til Friherre v. Stein var altid stormfuldt. Jævnlig maa »Adelsaanden« holde for. Med en højbaaren Herre kan der dog aldrig være Venskab, sukker Niebuhr i 1813.

Efterslægten mindes Niebuhr for hans Indsats i Aandshistorien. I store Livsafsnit var det dog først og fremmest hans Drøm at gribe bestemmende ind i sin Samtids politiske Begivenheder. Det blev hans store Skuffelse, at det aldrig blev ham beskaaret. Han fik høje Embedsstillinger og gjorde udmærket Fyldest i dem. Politisk Indflydelse opnaaede han aldrig. I Preussens Skæbnetime var han henvist til at virke gennem Piecer og Tidsskriftsartikler. Hans Breve giver adskilligt af Forklaringen. Ofte viser de politisk Forstaaelse, Skarpsyn og Evne til at forudse Begivenhedernes Gang. I Viden stod han ikke tilbage for nogen. Hvad han manglede, var Betingelserne for at vinde Mænd, lempe sig efter dem eller beherske dem. Først og sidst det naturlige Instinkt, som i enhver Situation griber det rette.

Niebuhr tilhører Tyskland og det tyske Aandsliv. Dog ogsaa Danmark og den danske Stat har sin Part i ham. I København er han født, og i Ditmarsken levede han sin Barndom. Ved Kiels Universitet modtog han sin kortvarige Universitetsuddannelse, og som Privatsekretær hos Ernst Schimmelmänn fik han sit første Kendskab til den store Verden. I »den røde Bygning« erhvervede han den Viden og Erfaring, som blev bestemmende for hans Embedsbane.

Om Danmark og danske Forhold indeholder Brevene mange Udtalelser.

Med Lethed kan der opsamles en Buket af uskaansomme Domme og bitre Beklagelser. At slutte fra dem blev Niebuhr altid en fremmed Fugl i den danske Stat. Gerhard er sikkert tilbøjelig til at tage dem for alvorligt. Mange af dem skyldes Hypokondri og øjeblikkelige Stemninger. Delvis hænger de sammen med, at han endnu ikke havde fundet ind til sig selv og var naaet til Klarhed over sin Livsopgave. Med samme Lethed kan der anføres Citater, som nedskrevet i Folkets og Statens farefulde Stunder vidner om den varmeste Deltagelse i dets Farer. Selv fra Tider, da han forlængst var blevet preussisk Statsborger, er der overleveret Breve, som lægger for Dagen, hvor nær han følte sig knyttet til sin Faders Stat. Først gennem en langvarig indre Udvikling blev han den fremmede og brast de Baand, der bandt ham til vort Land.

Til Ernst Schimmelmänn kom Niebuhr i det bedste Forhold og følte sig tiltrukket af hans elskelige Natur. Han elsker mig, tør jeg næsten sige, som en Søn og har Tillid til mig — skriver han — min Lykke ligger ham paa Hjerte. Som yderst faa er han tilgængelig for Glæde og for Medfølelse. Niebuhr havde vanske-

ligere ved at finde sig tilrette med Grevinden. Hans Skildring af hendes Mangel paa Ligevægt og bestandige Uro, af hendes Forfængelighed og Glimreløst rammer en væsentlig Del af Sandheden. Da han vilde hævde sin Selvstændighed, kom det til Rivninger. Mod Schimmelmanss Finansstyrelse retter han en Kritik, som faar sin skarpeste Form i Dommen over Forordningen af 5. Januar 1813. Mod Cai Reventlow nærer han levende Uvilje, for Kronprins Frederik har han ingen Sympati. Før eller senere vil han ødelægge os, skriver han i 1798, et tomt og skævt Hoved kan af Egensindighed ødelægge alt.

Om Forholdene i København, i Selskabet og i Embedsstanden, gør Niebuhr mange træffende Bemærkninger. Indenfor Kollegialstyret »ist alles Zeitbehelf und eine Art von Routine«. Nogen Forandring kan man ikke vente »solange das jetzt immer tiefere Wurzeln fassende Aristokratiesystem herrscht, und die Grossen keine Geschäftsleute sind«. I en senere Tid drager han Sammenligning med det preussiske Bureaukrati, som afgjort falder ud til dettes Fordel. Saa udygtige Parvener, som ikke burde være naaet længere end til Skrivere, har han ikke truffet i Berlin. Arkivarer er overalt de dovneste og utjenstvilligste Mennesker, erklærer han ved Lejlighed. Heller ikke med det lærde Lav er han tilfreds. Den Lærde, finder han, er ikke selvstændig nok, hævder hverken sig selv eller sin Stand, føler sig som den lavere staaende, blander sig med de andre Stænder og tilegner sig deres Tankegang. Rimeligvis skal man ikke lægge altfor stor Vægt paa hans Domme over det danske Folk — noteres kan det, at han foregriber Olshausens bekendte Fordømmelse ved en Bemærkning om »die schlaffe und träge Nation« — værdifuldere er hans Udsagn om Danmarks Velstand under Krigen. Den var ikke en Følge af Flid og Dygtighed — hævder han — men kun af Held, førte ikke til varig Besiddelse, men kun til forøget Nydelse. Den var en Drivhusplante, der maatte gaa til Grunde, saa snart den blev udsat for den første Frost.

I Aarene op mod Aarhundredskiftet omtaler Niebuhr sig aldrig som »Dansker«, men som »Nordtysker«. Paa hans Betragtninger ved Nytaarstid 1798 — i Anledning af Faren for et fransk Fremstød i Nordtyskland — mærker man, at han føler sig som Holstener, mindre som Borger i den dansk-tyske Helstat. Saa meget stærkere virker Omslaget i 1801. Efterslægten har betragtet Skærtorsdagslaget som Nationens Vækker. Niebuhr-brevene bekræfter, at det ikke er en senere Myte. En aandelig bevæget Samtid har anet de Kræfter, som bevægede Folkesjælen og fik deres Indvielse under Kanontordenen.

Selvfølgelig fornægter Niebuhr ikke sin Kritiklyst. Han er forbitret over begaaede Fejl, finder Forsvarsplanen ussel og er utilfreds med Vaabenstilstandskonventionen. Forgæves, oplyser han, har han tilbudt Schimmelmänn at gaa som Forhandler til den engelske Flaade. »Jeg satte mit Hoved i Pant paa« — tilføjer han selvtilidsfuldt — »at jeg havde opnaaet bedre Betingelser og givet det hele en Form, som vilde have tilfredsstillet ethvert fornuftigt Menneske.« Kritikken er den bekymrede Borgers, ikke den hadske Fremmedes. I Øjeblikket, erklærer han, er det Pligt for enhver, som er stolt af at tilhøre Heltene af 2. Aprils Nation, at forsvare Regeringen og holde fast ved den, som ved en Fader, om hvem man overfor sine Venner beklager, at han ikke gør alt, som han skulde det.

Alt staar nu i et andet Lys. Finansministeren er »min herlige Schimmelmänn«, Regenten »vor respektable Kronprins«. Niebuhr er stolt af at leve midt i vort »brave Folk«. Dets »eksempelløse Heltmod« minder ham om Grækernes, Slaget paa Reden om Kampen i Thermopylæ. Han føler en vemodig Glæde, fuld af Kærlighed, som vel ikke kan trøste ham for Statens Skæbne eller sløre hans Blik for dens farlige Stilling. Den fylder hans Hjerte og knytter ham med de tusind Baand til sit Folk. Den gør ham rede til at lide med det og lader ham se bort fra dets Fejl og Svagheder. Paa sin egen Fare kan han ikke tænke. At miste alt regner man for intet »in solcher Gefahr des Vaterlandes«. Kampen vil vi bestaa, skriver han inden Slaget, »dann ernten wir Ruhm und eine Erweckung der Nation aus ihrem langen Schlummer«.

Større Tilfredshed i hans Embedsvirksomhed har forberedt denne Stemning. Allerede forinden havde han betragtet det som sin Hovedopgave at lære Dansk. Det danske Sprog — skriver han i 1800 — er og maa være mit Hovedsprog.

Begivenhederne i 1801 fuldbyrdede Omslaget. En moderne Tysker vilde vidne, at Niebuhr havde »bekendt sig til Danmark«.

Og dog fulgte han i 1806 Opfordringen fra Friherre v. Stein, forlod dansk Statstjeneste og knyttede sin Skæbne til Preussen. Mange Motiver virkede med til at bestemme dette Valg. Gerhard nævner dem alle, personlige og ideelle: Skuffelser i Niebuhrs danske Embedsbane, Overbevisningen om, at hans uadelige Fødsel for bestandig vilde afskære ham fra Stillinger, som svarede til hans Evner, Hensynet til hans svage Helbred, som daarligt taalte det danske Klima. Paa den anden Side: svigtende Tro til den danske Stats Livskraft, Trangen til at tage personlig Del i Kampen mod Revolutionens og Napoleons nivellerende Tendenser, Følelsen af Samhørighed med de Kræfter, som skabte det nye Preussen.

Ingen kan afgøre, hvilken Bevæggrund har været den stærkeste. Dietrich Gerhard lægger Hovedvægten paa Tilslutningen til Preussen, jeg vil være tilbøjelig til mere at betone Uviljen mod danske Embedsforhold og kan ikke værgе mig mod Indtrykket af, at det med nogle Indrømmelser vilde have været muligt — dybere set til Skade for Niebuhrs Livsgerning — at bevare ham for Danmark. Som J. H. E. Bernstorff valgte Danmark, gik Niebuhr til Preussen. I det 18. Aarhundredes Aand foretrak han Staten, der bød de bedste Betingelser for Udfoldelsen af hans Evner. Naar Forholdet ligger mindre klart, skyldes det Niebuhrs senere Udvikling, der gjorde ham til ét med den nye Preusserstat. Givet er det, at han ikke kan betragtes som Forløber for den Splittelse mellem Helstatens to Nationaliteter, der snart skulde indtræde. Endmindre bestemtes han ved Uvilje mod de centraliserende Bestræbelser, som gjorde sig gældende indenfor den øverste Statsstyrelse og netop havde vendt sin Brod mod Hertugdømmernes Ridderskab.

Lange Tider skulde ogsaa gaa hen, før Niebuhr var klar over for bestandig at have bundet sin Skæbne til Preussen og afbrudt Baandene, der bandt ham til Danmark. I de følgende Aar er Danmark hans »stakkels Fædreland«, hvis Ulykker aflokker ham de bitreste Klager. Kun i sin Ungdoms Fædreland kan han føle sig hjemme, skriver han, i Preussen har han bestandig en Følelse af at leve blandt Fremmede. Gang efter Gang — saa sent som i 1810 — regner han med Muligheden af at vende tilbage »in das Vaterland«. Først i 1813—14 brast de sidste Baand. En tilfældig Bemærkning — fra 1815 — røber, hvor langt han er kommen bort fra sit gamle Land. Skal Danmark have 4 Mill. Rthlr. i Erstatning for Svensk-Pommern? Danmark, »welches unsern Unterthanen mehr als 4 Millionen Rthlr. auf der See geraubt«.

I preussisk Statstjeneste har Niebuhr røgtet mange Hverv. I de første Maaneder efter hans Overgang var det særlig Forplejningen af Hæren og Financieringen af den ulykkelige Krig mod Frankrig, der lagde Beslag paa hans Kræfter. Derefter førte han Forhandlinger med Russerne og Englænderne og deltog i Overvejelserne om det vanskelige Spørgsmaal, hvorledes Preussen skulde opfylde sine Forpligtelser overfor Frankrig. I lange Tider var Niebuhr i Holland for at opnaa et stort Statslaan; en Periode igennem varetog han ogsaa den almindelige diplomatiske Repræsentation. I Maj 1810 opgav han sine Embeder, var dog stadig til Statsstyrelsens Raadighed, men kastede sig fortrinsvis over Oldtidsstudierne. I Foraaret 1813 grundlægger han »Der preus-

sische Correspondent«, bliver derefter kaldt til Hovedkvarteret for at deltage i engelske Subsidieforhandlinger, virker som Publicist og udarbejder Betænkninger om økonomiske Spørgsmaal, underviser fra November 1814 Kronprins Friedrich Wilhelm i Finans- og Statsvidenskab og modtager endelig i Juli 1815 Tilbudet om at blive preussisk Gesandt ved Pavestolen.

Fuld af Selvtillid gik Niebuhr i preussisk Statstjeneste. Bliver vi forskaanet for nye Ulykker — skriver han — haaber jeg for Tusinder at kunne redde Formue og Velstand. Kun ved min Indgriben — erklærer han ved en anden Lejlighed — kan man forhindre den almindelige Opløsning og Undergang. Inderst inde har han drømt om en lysende Fremtidsbane, som skulde føre ham frem til afgørende Indflydelse paa Statens Anliggender. For to Livsstillinger har Skæbnen skabt ham, skriver han, til at staa i Spidsen for en Storstat med Raadighed over alle dens Hjælpe-midler, eller til at leve tilbagetrukket i sin egen Tankeverden. At det første beroede paa Miskendelse af Anlæg, forklarer hans Nederlag; at det sidste var i Overensstemmelse med hans Natur, betinger hans Sejre.

Som Niebuhr har brudt Staven over Danmark, dansk Statsstyrelse og danske Statsledere, har han ogsaa rettet sin uskaan-somme Kritik mod preussiske Forhold. Heller ikke efter 1806 tør man tillægge disse Udtalelser afgørende Betydning. Var hans Stilling gunstig og hans Udsigter lyse, følte han sig tilfreds; mødte han Modgang og Ærgrelser, malede han med mørke Farver. Preussens Nederlag og indre Opløsning, Tvedragten mellem de styrende og Elendigheden i Folket maatte stille hans Følelser overfor det nye Fædreland paa en haard Belastningsprøve. Mit Arbejde i Preussen var beregnet paa rolige Tider, skriver han engang. Sikkert er det, at lange Aar skulde gaa hen, inden han naaede at føle sig som eet med det tyske Folk og den preussiske Stat. Gang efter Gang, i Forbitrelse over Administrationens »erbärmlicher Geist« ønsker han sig bort fra Landet. Gang efter Gang tvivler han om dets Fremtid. I lange Tider viser han ingen Forstaaelse for det nye Preussen, som er i Frembrud. Den almindelige Værnepligt — Grundlaget for dets Storhed — vækker til at begynde med hans levende Uvilje: »Adieu Kultur, Adieu Finanzen!« Følgen, skriver han, vil blive Nationens »Verwilderung und Ausartung«. Alle, som har Børn, vil søge at udvandre. For det sociale Lighedsprincip havde han ingen Følelse. At give Ministeren og Haandværkeren lige Kaar finder han »echt jakobinisch«.

Lange Tider igennem var det alene Friherre v. Stein, som knyttede Niebuhr til Preussen. Han elskede og beundrede ham,

følte sig aandsbeslægtet med ham, delte hans Anskuelse og troede paa hans Evne til at genføde Staten. Han sammenligner sig med en Soldat, som ikke har Mod til at forlade sin Feltherre. Saa længe han bevarer sin Stilling, bliver han; falder han, brister ogsaa de Baand, som binder ham til Preussen. I Længden kunde de ikke gaa i Spand. Steins hensynsløse Herskervilje og Niebuhrs ømfindtlige Selvhævdelse tørnede sammen. Gang efter Gang tiltrak de hinanden, kom der en Forsoning i Stand og genoptog de Samarbejdet. Selv da Bruddet var ulægeligt, fornægtede Niebuhr aldrig sin Mester. For hans store Egenskaber bevarede han Forstaaelsen. Det var hans Ulykke, at jeg blev fjernet fra ham, skriver han — i Selvbeundring eller som Forsvar.

Aarene 1809/10 — hævder Gerhard — danner Epoke i Niebuhrs Liv. Medens »Staten« gled bort fra ham, voksede han sammen med »Nationen«. Udtalelsen rummer den Sandhed, at Niebuhr fra dette Tidspunkt gennem sit videnskabelige Arbejde fik Føling med det nye Tysklands aandelige Stormænd og erhvervede Borgerret i tysk Aandsliv. Paa hans Dom over det preussiske Folk — i Tiden før og efter — er der ingen Væsensforskel. Ros og Dadel veksler bestandig. Af Folket venter jeg mig alt stort, skriver han, uegennyttigt vil det ofre alt for sin Idé. Intetsteds har han fundet saa megen Kraft og Alvor, Trofasthed og Godmodighed. Selv i Adelen træffer han »grundwahre Menschen«. Og til andre Tider i de samme Aar: Før Tredivaarskrigen var Tyskerne et agtværdigt og ædelt Folk. Siden er de udartet. »Tritt man ihnen in den Hinteren, so messen sie den Winkel, unter dem der Tretende das Bein aufhob.« Navnlig hos Berlinerne finder han Mangel paa Almenaand, Tillid og Velvilje. Intet Under, at Frederik den Store lod sig forlede til Despotisme. Kun ved Frygt kan man bevæge dette Folk til Anstand og Dygtighed.

Helt anderledes klinger Tonen, da Frihedskampen forenede alle Tyskerne i enig Stræben. Hvad Tyrolernes og Spaniernes Rejsning havde forberedt, fuldbyrdede det tyske Folk. I disse Aar fødtes Niebuhrs preussiske Statsfølelse; fra da af er hans Plads i Preussen, som Tysker og som Preusser. Nu tør man være stolt over at kalde sig en Preusser, bekender han i Oktober 1813. »Ich trug früher eine Leere im Herzen, weil mir ein Vaterland fehlte, und das habe ich in Preussen gewonnen«, skriver han Aaret efter.

Uge for Uge, næsten Dag for Dag kan man følge Stemningens Vækst. En saadan Tid lønner det sig at gennemleve, skriver han. Den, der endnu taler nedsættende om vor Nation, paatager sig et tungt Ansvar overfor Gud. Meget er ham stadig imod, i Regerin-

gen og i Administrationen. I Hæren og i dens Officerskorps finder han den nye Tidsaand legemliggjort. Gneisenau bliver hans Helt, med hvem han drøfter Tidens Forhold. Glemte er hans Uvilje mod den almindelige Værnepligt. Nu finder han det »moralisch wohl-tätig« at indtræde i Nationalarmeen. Rørende er det at se den ensomme Lærde gribe til Geværet, holde Vaabenøvelse i sit Værelse og forgæves søge om Optagelse i Hæren. Andetsteds kan han gøre større Nytte. »Aber darüber darf niemand selbst richten; der einfache Entschluss ist die Waffe zu nehmen ohne zu klü-geln, wo man mehr nützen könne.«

Karakteristiske er hans Bemærkninger til Grevinde Rantzau, som beder om Raad for sin Søns Opdragelse. Edinburg kan være et udmærket Universitet og yde en fortræffelig matematisk og fysisk Undervisning. Er det dog ikke en Fejl, spørger han, at give en ung Mand en udenlandsk Opdragelse. Er det ikke et Gode, at han aldrig bliver usikker paa sin Nationalitet? Matematik og Fysik, svarer han, kan aldrig blive Grundlaget for en ung Tyskers Dannelse. »Was das Herz und den Geist bildet, muss nach unserer Nationalität vorangehen.«

Skridt for Skridt gaar Niebuhr videre frem ad denne Bane.

Snart bliver det hans Maal, »at Nordtyskland skal blive preussisk, for at Preussen kan blive Nordtyskland«. Ethvert Folk, dets Natur være den bedste, som ikke hører til en politisk betydende og levende Stat, dør bort og bliver sløvt. At et tysk Folk er forenet med en Stat under en ikke-tysk Regering, er noget monstrøst, som maa bringe Elendighed og Fordærvelse. Brodden vender Niebuhr mod Holsten. Saa langt Hertugdømmerne er beboet af Tyskere, bør de blive preussiske, i Nødsfald hannoveranske. Maatte igen finde sammen, hvad Naturen har sammenknyttet. Tysk til Tysk. Efter Kielerfreden indgiver han Memoirer til sin Konge og til Hardenberg. Selv ansøger han om som preussisk Befuldmægtiget at blive sendt til Holsten for hos Stænderne at virke for Friedrich Wilhelms Valg.

Toner klinger frem, som skulde beherske Fremtidens Preussen og Tyskland: Vi Nordtyskere har gjort vor Nation til en Stormagt »und stellen Deutschland auf den Gipfel der ihm gebührt.«

Medaillen har ogsaa sin Revers. I Almindelighed vil Niebuhr gengive Hjemlandet de litterære og kunstneriske Skatte, som Napoleons Hære har bragt til Paris. Italienske Haandskrifter vil dog være uden Nytte i Italiens Biblioteker og bør derfor være Tysklands »Retterlohn«. At den filologiske Lærdom har sit Hjem hos os, tør vi sige uden Selvovervurdering. Hvad Franskmændene har ødelagt, vil han have erstattet med franske Kunstværker og

navnlig med Bøger, som de dog intet kan stille op med. I Fredstid drager ingen Tysker til Paris. Hvad de beholder, er tabt for os.

Paa Forhaabningerne fulgte Skuffelserne, paa Begejstringen Misfornøjelsen. Som for andre Tyskere, saaledes ogsaa for Niebuhr. Hvilken Modsætning mellem før og nu, udbryder han, mellem vore Forventningers Nederlag og Jubelen for tre Aar siden. Bitterhed over ikke at blive anvendt virker med. I sin publicistiske Virksomhed lider Niebuhr personlig under Følgerne af, at Tilsagnet om Pressefrihed ikke bliver holdt. Ubeskæftiget klager han over ikke at faa Lejlighed til at deltage i Udarbejdelsen af den lovede Forfatning. Mere og mere føler han sig trængt til Side. Ubehersket raser han mod dem, der bagvadsker »Patrioterne« som Jakobinere og mistænkeliggør dem som Medlemmer af hemmelige Foreninger. Reaktionens Mænd stempler han som »schlechtes Gesindel«, som »arglistige Lügner«. En Tid lang sætter han alt sit Haab til den unge Kronprins, priser hans Klogskab og mange Interesser, tror ham skikket til at blive en stor Feltherre. Først efterhaanden faar han Blik for hans Svagheder, finder ham indolent og frivol. Eet Haab kan dog ikke længer slukkes. Saa vidt er Niebuhr kommet. En bedre Fremtid, tror han fast, forberedes i det nordtyske Folk.

Niebuhr tilhører først og fremmest Aandshistorien. Sit Livs Stordaad øvede han som videnskabelig Forsker, som Banebryder for den kritiske Historieforskning. »Römische Geschichte« er hans Adkomst til Berømmelsen.

Ogsaa som Forsker staar Niebuhr paa Tærskelen mellem to Tidsaldre, Polyhistoriets og Fagvidenskabens. Hans Ungdom falder i den første; i sin Manddom forberedte han den sidste. Intet menneskeligt var ham fremmed. Allerede som Kielerstudent beherskede han ti Sprog; nogle Aar senere havde han føjet andre til. Sit ufrivillige Ophold i Memel benytter han til at lære Russisk og Slavonisk. Historieforskeren — skriver han — maa om muligt lære alle Folkeslag at kende paa deres eget Tungemaal. Igennem Sproget føres han tilbage til deres første Oprindelse og lærer deres nationale Ejendommeligheder at kende. Sit Liv igennem syslede Niebuhr med Økonomi og Cameralvidenskaber; fra Ungdommen beskæftigede han sig med Jura og Naturvidenskab, med Filosofi og Medicin, Historie og Filologi. Efter Polyhistoriets Generationer fulgte en Slægt, som byggede sin Fagvidenskab paa det bredeste Grundlag, spredte sine Interesser videnom, til Felter og Tider, som laa fjernt fra den egentlige Arbejdsmark, til Fag og Hjælpevidenskaber, som udvidede Perspektivet, til Kunst og Litteratur,

som berigede Aanden. En Slægt, som er ved at gaa til Bunds i faglig Snæverhed, kan i Niebuhrs Breve blive fortrolig med en Forsker, som suger Næring fra alle Aandens Omraader og frugt-bargør den for sit særlige Studium.

Med sin Samtids aandelige Stormænd, en Fichte, Schleiermacher og Savigny staar Niebuhr i nærmeste Forbindelse, deltaget i deres Stræben og har dem som Tilhørere ved sine Forelæsninger. Ivrigt følger han sin Samtids litterære Kampe, læser alle nyudkomne Skrifter og Digtværker. Til Klopstocks og Goethes fremsætter han dybsindige Kommentarer. Fra først til sidst lyser Brevene af Glæden over aandeligt Arbejde. Dommene over politiske Forhold og Statsmænds Gerning kan være uskaan-somme, til Tider frastødende. Udtalelserne om Videnskabsmandens Kald, hans Pligter og de Vanskeligheder, han møder, vidner højt om hans rige Menneskelighed og dybe Følelse. Formen er Datidens og undertiden fremmedartet; den bølgende Sindets Uro, som de bærer Bud om, den aldrig trættede Stræben efter Selvudvikling og Selvfordybelse har Adresse til alle Tidens fremadstræbende Ungdom, der drømmer om at udføre et uselvisk Arbejde i Videnskabens Tjeneste.

Skridd for Skridt følger man Niebuhrs Udvikling. Universitetsuddannelsen bød ham ringe Udbytte og forklarer hans mangeaarige Underkendelse af Akademiets Betydning. Wieland var et halvt Aar paa Universitet og gjorde Vers under Forelæsningerne; Klopstock besøgte dem slet ikke; Lessing skadede de. Til en Begyndelse staar han ogsaa udeltagende overfor Grundlæggelsen af det nye Berliner-Universitet. Først efterhaanden bliver han grebet af dets Aand og faar Blik for dets Betydning. Samlivet med dets Professorer virker ansporende; lejlighedsvis priser han deres »völlige Neidlosigkeit«. Blandt Studenterne finder han modtagelige Tilhørere.

Niebuhr var en utrættelig Læser, som bestandig indsamlede Viden. Maaske har Livserfaringerne betydet endnu mere for hans historiske Forfatterskab. Hans Kundskab om Handel, om Bank- og Finansanliggender, om Folk og Staters økonomiske og sociale Forhold har gjort ham til den lydhøre og forstaaende Fortolker af Fortidens Kilder og Genopvækker af dens Liv. Til syvende og sidst er hans Forskning behersket af Ønsket om i Historien at finde Bidrag til Løsningen af det store Problem om Staternes Opbygning og Liv, om Forholdet mellem Individ og Stat og mellem de enkelte Stænder. Jævnlig har Niebuhr betonet, at kun den videnskabeligt anspændte Deltagelse i hans Samtids politiske Kampe og brændende Trang til at forstaa Sammenhængen i

dens Bestræbelser har givet ham Betingelserne for at rekonstruere en Stat og et Samfund, som forlængst var gaaet tilgrunde.

Omvendt bliver det hans Maal gennem sin Forskning at virke politisk opdragende paa Samtiden. Studiet af Oldtiden, skriver han i 1808, bør være en Kilde, af hvilken det tyske Folk kan øse Kraft og Sundhed. Naar det engang kommer saa vidt, at enhver, fra Fyrsten til Embedsmanden, fra Adelsmanden til Haandværkeren, læser de Gamle, da vil der kunne dannes ubetvingelige Hjerter, som forbereder et nyt Thermopylæ og Marathon. Det er tilstrækkelig Belønning, erklærer han nogle Aar senere, om jeg for Politik og Forvaltning har indvundet en Del af den gamle Historie. Ligefuldt holder han sig fri af grovkornet Pædagogik. Jeremiader over Ærgerrighed og Erobringslyst vil man ikke finde i hans Bog, skriver han; sligt gør mig led; lige saa godt kan man skrive Jeremiader mod alle Lidenskaber og menneskelige Skæbner.

Fra sin tidligste Ungdom syslede Niebuhr med Oldtidshistorie og skrev lejlighedsvis Specialafhandlinger. Dog først efter Opgivelsen af egentlig Embedsvirksomhed, fra 1809/10, blev han i Stand til at ofre den alle sine Kræfter. Han blev den preussiske Stats Historiograf, Medlem af Akademiet og holdt Forelæsninger over den romerske Historie. 1811 og 1812 udkom de første to Bind af »Römische Geschichte«.

Niebuhr er fuldkommen klar over sit Værks videnskabelige Betydning — og undertiden utilfreds med dets Modtagelse. I sine Forelæsninger, erklærer han, har han paa mange Punkter sagt noget bedre, noget sandere og dog nyere end Montesquieu. Hans Arbejder over de romerske Statsjorder, hævder han, har givet ham en dyb og levende Forstaelse af den romerske Oldtid. Det falske, ufuldstændige og uklare i alle andre nyere Forskeres Fremstillinger er bleven ham indlysende. »Ich bin vollkommen gewiss, dass mein fast ganz neu entdecktes System der Grundbeschaffenheit und allmählichen Ausbildung der römischen Verfassung das Chaos, welches darüber bisher waltete, in kurzem ganz verdrängen muss.« Han er sig bevidst at være gaaet frem med saa stor Samvittighedsfuldhed i sin Uddeling af Ros og Dadel saavel som i sine historiske Undersøgelser, at han vil kunne dø paa sin Bog. Han har fundet Sandheden, ved i hvert Fald, hvor den endnu er tvivlsom. Ikke en eneste letsindig eller vovet Linie findes der i 2. Bind, udtaler han, intet som jeg ikke har nedskrevet efter streng Prøvelse. Eftertiden vil maaske ikke underskrive denne Dom. Derfor indeholder den lige fuldt en subjektiv Sandhed og vidner højt om Niebuhrs videnskabelige Alvor og Samvittighedsfuldhed.

Maalet satte han højt. Han vil gennemgaa Roms Historie fra dens første Begyndelse og til det Tidspunkt, da de sidste Spor af gammelromerske Indretninger gik tilgrunde i Middelalderens Institutioner. Saa vidt det er muligt, vil han ikke alene fremstille de italienske Folk ud fra et Synspunkt, som er bestemt ved deres Underkastelse, men skildre dem i sig selv og som de tidligere var. I Roms Historie vil han fortrinsvis følge Forfatningen og Administrationens Udvikling. Hans Synskreds spænder vidt. Han er sig bevidst, at Bysanz slutter Forbindelsen mellem den gamle og nyere Historie, finder Overensstemmelser mellem etruskisk og mexikansk Tidsregning og aner, at der er Ligheder mellem Vest-europas Folkeslag og Amerikas.

Niebuhr føler sig som kritisk Historieskriver. Han renser et forstyrret og slet restaureret Maleri, saa dets rette Træk kommer frem. Undersøgelserne lykkes ham bedre end Fortællingen, mener han. For de Tider har han mindst Interesse, som byder forholdsvis ringe Stof for kritisk Behandling og Opdagelser, »worin meine eigentliche Stärke besteht«. Hans Arbejdsmetode kan synes farlig. Sædvanlig finder han først Beviserne frem, naar han »auf eine nicht zu demonstrierende Art« har dannet sig en Opfattelse. I Virkeligheden gaar det vel de fleste Historikere paa denne Maade. Kun naar de mangler Betingelser for den samvittighedsfulde Prøvelse, fører den dem paa Afveje.

Oldtidsvidenskaben er ogsaa en Kunst, erklærer Niebuhr. Dens Opgave er det at føre os tilbage til de svundne Tider, som om vi levede i dem. »Lebten, nicht bloss darin hineinblickten.« Af de mangfoldige Enkeltheder vil han skabe et fuldstændigt Maleri. Han ved, hvor der mangler Grupper, og hvorledes de skal suppleres. Med indlysende Evidens er han i Stand til at restaurere dem. I smukt formede Ord taler han om sit Samliv med Oldtidens Mennesker. Han skriver med en Samtidigs Følelser, og hans politiske Grundsætninger er de samme, som vilde have bestemt hans Handlinger, om han havde levet som romersk Borger. Intet vil han rose, som hans Hjerte ikke bliver varmt ved; intet vil han godkende, som han ikke med hele sin Kraft vilde have understøttet. Saa vidt muligt »opsøger han Romerne i deres Hjem«. Aar igennem er det hans Drøm at besøge Italien og navnlig Pompeji, »den Abdruck und die Schatzkammer des römischen Privatlebens und dessen Einrichtungen«. Med Bøger alene kan han ikke udarbejde sit Værk. Den umiddelbare Anskuelse er nødvendig, for at alle Brudstykker kan faa Betydning og finde deres Plads.

I 1816 fik Niebuhr sit Ønske opfyldt. Indtil 1823 blev han i Rom og førte vigtige Forhandlinger om de preussiske Katolikers Stilling. Efter Gesandttiden slog han sig ned i Bonn og virkede som Universitetslærer til sin Død i 1831. Ved Tærskelen til disse Afsnit slutter Brevsamlingens 2. Bind. Det tredie og sidste vil anskueliggøre Niebuhrs indre og ydre Oplevelser i dette Tidsrum.

Axel Linvald.

Nekrologer.

M. Cl. Gertz.

Den 20. April 1929 døde Filologen M. Cl. Gertz, der var Historikernes Arbejdsfælle og utrættelige Hjælper gennem mange Aar.

I 1880erne kom Professor Gertz ind paa Studiet af Middelalderens Latin, idet Overbibliotekar Birket-Smith tilskyndede ham til at besørge en Udgave af Andreas Sunesøns Hexaëmeron efter det eneste eksisterende Manuscript, som var i Universitetsbibliotekets Eje. Ikke blot blev Texten gennemarbejdet, men den blev forsynet med en Indledning og Commentar, der gjorde Rede for Værkets Kilder og Andreas Sunesøns Forhold til Datidens Theologi — et tungt Stykke Arbejde og fjerntliggende for en klassisk Filolog, men Professor Gertz maatte altid i Lag med det stridigste Stof, kunde ikke lade det være, slap det ikke, før alle Vanskeligheder var overvundne. I Anmærkningerne i Udgaven forholdt han sig ret ironisk overfor Fr. Hammerichs flygtige Arbejdsmaade. Det var ogsaa hans Art.

Andreæ Sunonis filii Hexaëmeron udkom i 1892; det var det første Værk af en af vore middelalderlige latinske Forfattere — bortset fra de historiske Skrifter — der blev udgivet, og hidtil har det omtrent været det eneste. Impulser fra udlandsk Forskning var her ikke Tale om, og heller ikke senere synes Gertz at have haft Forbindelse med den middelalderlige latinske Filologi, der især under Traubes Førerskab fik saa betydelig en Udvikling; han tog simpelthen Opgaven, der laa for hans Dør, — de danske Historikere trængte til hans Hjælp, og han undslog sig ikke. Han bistod med Textkritik først ved Hans Orlriks Oversættelse af danske Helgeners Levned, siden ved Erslevs Testamenter fra Danmarks Middelalder, *Acta pontificum Danica*, *Annales Danici* og Jørgen Orlriks mange Oversættelser og førtes paa den Vis allerede i Halvfemserne ind paa Arbejdet med vore Kildeskrifter og Planer om en ny Udgave af Langebeks Scrip-

tores. Denne Opgave holdt han fast gennem tredive Aar, mens Embedsvirksomhed tog en meget stor Del af hans Tid og Kræfter.

To Forstudier udsendtes, begge banebrydende og begge typiske — den ene, *Knud den helliges Martyrhistorie* (1907), paaviser den legendariske Traditions Udviklingslinie og karakteriserer Odenslitteraturen som kirkelige Tendensskrifter — Professor Gertz tog her i Kraft af sin Skepsis og i Kraft af sin Uafhængighed af Laugstradition et mere kritisk Ståde end Historikerne hidtil havde gjort — den anden, *En ny Text af Sven Aggesøns Værker* (1915), er et Forsøg paa ud af en ynkelig fejlfuld Copi fra det 16. Aarhundredes Slutning at læse den middelalderlige Text, der laa til Grund for den. Et øvet Øje og Øre, aarelangt Kendskab til Middelalderens latinske Sprog og Palæografi krævedes til det Stykke Arbejde; det lykkedes Professor Gertz med intensiv Udholdenhed at afdække en oprindeligere Form af Sven Aggesøns Skrifter, end man før havde kendt. I Aarene 1908—1912 og 1917—1922 kom selve de store Udgaver *Vitæ sanctorum Danorum* og *Scriptores minores historiæ Danicæ medii ævi*, hvis Betydning ikke blot ligger i de kritisk gennemarbejdede Texter, men ogsaa deri, at vi gennem dem har vundet Overblik over vor middelalderlige Historiografi og klarere Forstaaelse af dens Udvikling, fastere Grundlag for Kildevurderingen.

I de sidste Aar talte Professor Gertz oftere om at give sig i Lag med Procesakterne fra det 13. og 14. Aarhundrede. Dette og meget mere ligger nu hen. Eftersom vi ikke har og efter vore Forhold maaske ikke kan have en École des chartes eller en Monumenta-Kommission, sker der et Brud, og vi lider et alvorligt Tab, naar en Mand som M. Cl. Gertz ældes og dør.

Ellen Jørgensen.

Johannes Knudsen.

Den 6. Maj d. A. døde cand. mag. *Johannes Knudsen* 57 Aar gammel. Han var Gymnasielærer, men nyttede sin Fritid til Studier. Om hans Arbejde paa det Omraade, hvor han gjorde sin betydeligste Indsats, har Direktøren for Søkortarkivet Kommandør H. Ravn skrevet følgende ved hans Død:

Cand. mag. Adjunkt Johannes Knudsens maritim-historiske Arbejder er af en saa særegen Art, at de fleste af disse vistnok kun kan værdsættes af nautisk uddannede Mennesker og en Del af Arbejderne oven i Købet kun af de Nautikere, der har haft med Søopmaalingsarbejder at gøre. Er man imidlertid i Besiddelse af de nødvendige Kundskaber, kan man ikke andet end

beundre den Indsigt, Johannes Knudsen har erhvervet sig i denne specielle Gren af Historien, og den Grundighed, hvormed han er gaaet tilbunds i de historiske Kilder, hvor disse var at finde.

Naar man gennemgaar Johannes Knudsen's Produktion, vil man se, at denne kan deles i to Dele, nemlig 1: Bearbejdelser efter trykte Kilder og nye Udgaver af saadanne delvis med kritisk Gennemgang af dem, og 2: originale Skrifter grundet paa selvstændige Arkivstudier.

For den første Dels Vedkommende er samtlige Skrifter fremkommet som Artikler i forskellige Aargange af »Tidsskrift for Søværnen« og omfatter: *Kompasset i ældre Tid* i 1912; *Lodsbøgerne i Oldtiden og Middelalderen, Nogle Hovedpunkter i Nordeuropas Kartografi, Den nedertyske »Seebuch«, De første trykte Lodsbøger over de nordiske Farvande (1532—1541)* alle i 1913; *Søkartet offuer Øster- og Vester Søen. Af Laurentz Benedicht 1568* i 1914; *Indledning og Oplysninger til Søkartet 1568* i 1915. Af disse Skrifter er vel nok de to sidstnævnte de betydeligste og interessanteste. Laurentz Benedichts Søkort er ikke et Søkort i moderne Forstand men et af de saakaldte Læsekort, der svarer til de nuværende Farvandsbeskrivelser, og er blevet særlig interessant ved det sidstnævnte Skrift, der giver en Forklaring til de i »Søkartet« forekommende Navne, og hvori Johannes Knudsen tillige har foretaget en kritisk Undersøgelse af de i Beskrivelsen opgivne Kurser og Distancer fra Sted til Sted.

Af de originale Skrifter er nedennævnte ligeledes fremkommet som Artikler i »Tidsskrift for Søværnen« nemlig: *Det første Blad af den danske Søopmaalings Historie og Ole Rømer og Kompassereformen i 1692* i 1916; *Bagge Wandels Journal 1650 og hans Færøkort, Hydrografiske Undersøgelser ved Bornholm 1676—84, Bagge Wandels Korttegning* i 1917; *En Stranding i 1681 i Kattegat* 1918; *Bagge Wandels Indberetning om Bornholm 1676* 1920; *Anholt Knob* 1922. Alle disse Skrifter har stor Interesse for den, der vil studere den danske Søopmaalings Historie. Det er alle Smaaskrifter, der kan siges at være fremkommet som Biprodukter under Udarbejdelsen af hans Hovedværk, men repræsenterer i sig selv alene et stort Arkivstudium.

Johannes Knudsens Hovedværk er *Søkortdirektør Jens Sørensens* (1918) med den dertil sig sluttende Bog *Af Søkortdirektør Jens Sørensens Papirer* (1921). Ved en Ordning af Marinens Arkiv i Rigsarkivet i Slutningen af det 19. Aarhundrede kom alle Jens Sørensens efterladte Papirer for Dagen, og ved en omtrent samtidig Katalogisering af Søkort-Arkivets gamle Kort fremkom

en Fortegnelse over denne Institutions righoldige Samling af Jens Sørensens originale Kort. Allerede i 1916 fik Johannes Knudsen ved Understøttelse fra Carlsbergfondet udgivet det store Kortværk *Danske Søkort af Jens Sørensen (1646—1723)*, der indeholder Reproduktioner af et Udvalg af hans Kort, ledsaget af en Biografi af Jens Sørensen af J. Estrup og kartografiske Oplysninger af Knudsen. Men først ved mange Aars ihærdigt Studium i Rigsarkivet og paa Søkort-Arkivet er det lykkedes Johannes Knudsen at faa skrevet ovennævnte Bog om Søkortdirektør Jens Sørensen, der bl. a. indeholder en fyldig Biografi samt en Beskrivelse af hans Embedsvirksomhed som Søkortdirektør. Det har sikkert været Johannes Knudsen en stor Tilfredsstillelse at kunne sætte dette værdige Mindesmærke over en saa fremragende og mærkelig Mand som Jens Sørensen, hvis store Livsværk i saa mange Aar var fuldstændig glemt, men som Prof. Ed. Erslev i 1886, for at bruge Knudsens egne Ord »saa at sige genopdagede«.

Den danske nautisk- og hydrografisk-historiske Litteratur er ved Johannes Knudsens Arbejde blevet beriget med værdifulde og interessante Oplysninger, som laa fuldstændig gemte og glemte hen i Arkiverne, og det maa beklages, at han i en saa forholdsvis ung Alder er gaaet bort, thi der findes utvivlsomt i Arkiverne mange interessante Ting af lignende Indhold, der kunde fortjene at fremdrages, men hvortil der fordres en Mand som Johs. Knudsen, der, foruden at være Historiker, tillige havde den sjældne Egenskab at have en udpræget Interesse for nautiske og hydrografiske Emner.

H. Ravn.

Carl Aage Trier.

Med Lektor, Dr. phil. Carl Aage Trier, der pludselig afgik ved Døden den 1. Juli 1929, er en stiltfærdig Skikkelse forsvundet fra Kredsen af danske Historikere. Han var udgaaet fra et højt-dannet københavnsk Lægehjem, Søn af Professor, Dr. med. Fred. Jac. Trier og født 1871. Fra sine første Studenteraar havde han kastet sig over historiske Studier og virkede sit hele Liv som en af de unge skattet og beundret Historielærere.

Skønt altid livlig interesseret for alle Foreteelser inden for den historiske Verden levnede Dagens Gerning ham ikke mange Stunder til egentlig videnskabelig Sysse. Hertil kom, at han i nogen Grad savnede Initiativ og var mere beskedent tilbageholdende end godt var, men naar Opgaven endelig var givet, fordybde han sig i den med stor Grundighed. Et Vidne herom var hans Afhandling i dette Tidsskrift (7. Række V) om Negerhande-

lens Ophævelse, som paa alle Punkter gav en vel afhjemlet og udtømmende Fremstilling. Ogsaa i nogle senere Aktstykkepublikationer i Danske Magazin viste han den Alvor og Omhu i Detailen, hvormed han gik til en Opgaves Løsning, men især kom disse Egenskaber frem i Doktorafhandlingen om Ulrik Adolf Holstein, en i og for sig ikke meget betydende Personlighed, der dog kom til at spille en Rolle under Struenseeperioden; det lykkedes her Trier at oprulle et anskueligt og instruktivt Billede af visse mindre skarpt belyste Sider af denne ellers saa stærkt gennemforskede Periode. Afhandlingen fik desuden Betydning ved en indgaaende Redegørelse for de Holsteinske Papirer og Dagbøger, som trods vrang og ensidige Domme dog ingenlunde er uden historisk Værdi. Trier havde ved et aarelangt Arbejde tydet disse vanskeligt tilgængelige Memoirebind, og har udarbejdet et i Rigsarkivet beroende fuldstændigt Register til dem.

Eiler Nystrøm.

Anmeldelser.

Bjørn Kornerup: Biskop Hans Poulsen Resen. Studier over Kirke- og Skolehistorie i det 16. og 17. Aarhundrede. I (1561—1615). Kbhvn. 1928.

Den Bog om Biskop Resen, hvormed Dr. Kornerup erhvervede den teologiske Doktorgrad i December 1928, har mange gode Egenskaber. Den vidner om en overordentlig Grundighed og megen Soliditet, om stor Belæstthed og utrættelig Iver for at finde alt frem, der blot paa nogen Maade kan belyse Emnet. Forfatteren har en god historisk Skoling, en sober og sund Maade at behandle sine Kilder paa, og paa de Omraader, der synes at være hans egentlige Felt, viser han en ubestridelig Dygtighed, der lover godt for hans fremtidige Deltagelse i dansk historisk Forskning.

Resen hører ikke til de særlig fængslende Skikkelser i dansk Kirkehistorie, men han var ubestrideligt en Forgrundsfigur i Datidens Danmark, saa han godt kan fortjene en udførlig Monografi, og en saadan nøder til en indgaaende Behandling af en Række kulturhistoriske, pædagogiske, filosofiske og teologiske Spørgsmaal i Samtiden, baade i Danmark og i Udlandet, hvor han, inden han blev knyttet til Universitetet, opholdt sig ikke mindre end 7 Aar, og kræver saaledes en meget betydelig historisk og teologisk Viden, for at Resultatet skal blive fyldestgørende.

I adskillige Henseender har Dr. Kornerup løst sin Opgave overordentlig tilfredsstillende. Fremstillingen er bygget paa et meget omfattende Kilstudium selv for de mindste Enkeltheder Vedkommende, hjemlige og udenlandske Arkiver og Biblioteker er grundigt gennemgaaet, og paa adskillige Punkter er det lykkedes at fremdrage nyt Materiale af Værdi og bedre end tidligere at udnytte det allerede kendte. Dr. Kornerup er ikke blot den omhyggelige Bogholder over stort og smaat, men han har en behagelig klar og overskuelig Fremstillingsform og en betydelig Evne til af en Uendelighed af større og mindre Enkeltheder at

danne et virkelig levende Helhedsbillede, saa at et Stykke Historie kommer til at ligge klart for ens Øjne. Som kulturhistorisk Studie har Bogen betydelig Værdi, og over dansk Skolehistorie kaster den adskilligt nyt Lys.

Den Plads, jeg har til min Raadighed, og hele Bogens Karakter gør, at jeg ikke kan indlade mig paa at give et Referat af den, det vilde blive alt for intetsigende. Jeg indskrænker mig derfor til nogle enkelte kritiske Bemærkninger.

De fleste Læsere vil sikkert ret hurtig faa det Indtryk, at de har at gøre med en Forfatter, der er pinligt nøjagtig i de mindste Enkeltheder. I al Almindelighed er dette ogsaa rigtigt. Men der er flere Undtagelser, end man skulde tro. Værst er det gaaet ud over de græske Citater, som der er utilladelig mange Fejl i, men ogsaa i andre Citater og undertiden i Gengivelsen af andres Fremstilling kan der komme adskillige Skødesløsheder, der skæmmer en Smule. For Størstedelen er dette dog kun Petitesser.

Der kan ingen Tvivl være om, at noget af det værdifuldeste i Dr. Kornerups Bog er hele den brede kulturhistoriske Skildring, han har givet som Baggrund for Resen. Og dog kan jeg ikke tilbageholde en Smule Betænkelighed. For det første synes jeg ikke, han altid formaar at skelne mellem vigtigt og uvigtigt; adskillige Gange har jeg maattet mindes Harnacks Ord om »die Herren Antiquare, die ein so scharfes Auge für das ewig gestrige haben«, og jeg kan ikke helt frikende Forfatteren for at have en lille Aare af lærd Pedanteri. For det andet forekommer det mig, at Dr. Kornerup lidt for meget tror paa, at naar han saa godt det nu er muligt, har rekonstrueret det Milieu, som Resen til en given Tid har levet i, saa har man ogsaa Manden. Men skal man tørt og nøgternt sige, hvad vi med Sikkerhed lærer om Resen af Bogens to første Hovedafsnit, der følger ham til hans Hjemkomst fra Udenlandsrejsen, saa er det i Virkeligheden minimalt. Hvis man tænker sig en Luther- eller en Gladstonebiografi skrevet efter det foreliggende Paradigme, kan man ikke undgaa at faa Kuldegysninger. Den vilde blive drøj at komme igennem, de store Linier vilde forsvinde i et Virvar af Enkeltheder, der i Virkeligheden ikke vilde oplyse ret meget. Et enkelt Eksempel: S. 24 faar vi en Beskrivelse af de aandeligt interesserede Mænd i Ribe, da Resen gik i Skole der. »Sikkert har Resen ikke kunnet undgaa at se dem og høre deres Navne nævnt med Ærbødighed, deriblandt Borgmester Peder Mortensen Hegelunds, der ikke var uden Sans for Studier, ja endog havde været i Paris og Louvain«. Det er den Slags Materiale, man griber til, naar alt sikkert Kildestof mangler, og saa tror man, at man virkelig har oplyst noget.

Et Dokument, som Dr. Kornerup benytter i langt højere Grad end nogen af sine Forgængere, er Resens »Philoteca«, hans Rejsestambog, hvori Venner og lærde Mænd indskrev deres Navne og bevingede Ord. Det er selvfølgelig i mange Maader en ypperlig Kilde. Blandt andet tillader den en Rekonstruktion af store Dele af Resens Rejse. Dog tror jeg, at Dr. Kornerup er lidt for glad for dette Dokument. Alt med Maade. Der er taget meget med, der er ganske uden Interesse. Det vilde have været morsommere og værdifuldere at faa nogle flere af de karakteristiske af Stambogsbladene citerede end den Hærskare af Navne og Levnedbeskrivelser af Mennesker, han kun flygtigt har truffet, og som for Størstedelen ikke har grebet det mindste ind i hans Liv (jfr. S. 95, S. 102 og S. 104).

Blandt dem, der har skrevet i Resens Philoteca er ogsaa Bruno. Noget særlig personligt Forhold vidner Stambogsbladet ikke om. I to andre Bøger fra samme Tid har han skrevet nøjagtig som her. Ikke desto mindre er Bruno S. 130 blevet Resens Ven, og S. 100 hedder det, at Bruno kan have bidraget til at nære Resens Begejstring for Nyplatonismen og hans Trang til Spekulation, og det regnes ikke for usandsynligt, at Resen har hørt Brunos Forelæsninger — en fælles Ven har nemlig hørt dem. Det meste af, hvad der her antydes om Forbindelsen mellem de to Mænd, kan jeg ikke andet end regne for det rene Gætteværk.

Gennemgaaende er Dr. Kornerup forsigtig og afvejende. Han vover sig ikke længere ud, end han kan bunde. Men det sker dog, at han tager Fantasi til Hjælp, og saa er han ikke altid lige heldig. Det gælder ganske særlig S. 193 ff., hvor han søger at rekonstruere Resens teologiske Udviklingsgang, om hvilken vi fra hans egen Haand ikke har noget som helst at holde os til. Selv om man samler alt, hvad man ved om det Milieu, Resen har færdedes i, herhjemme og i Udlandet — og det har Dr. Kornerup som sagt anvendt megen, maaske lidt for megen Tid paa — er vi dog som oftest ganske ude af Stand til at sige noget om, hvorledes det har indvirket paa ham. Alligevel søger Dr. Kornerup at karakterisere Resens Udviklingsgang paa følgende Maade: Melanchthonsk præget Lutherdom, Dragning mod Calvinismen, stiv Lutherdom. At Resen oprindelig har været paavirket i Melanchthonsk Retning, er der meget der taler for. At han senere har nærmet sig til Calvinismen, er muligvis ogsaa rigtigt. Men det forekommer mig ganske vist, at de Sandsynlighedsgrunde, Dr. Kornerup anfører for det, er yderst svage og lidet overbevisende, og det samme gælder de indre Grunde, han fremhæver som det, der skulde have ført Resen fra det calviniserende Stade til den ufor-

falskede Lutherdom, som jo ubestrideligt blev hans endelige Standpunkt.

Sandsynlighedsbeviserne for Resens tidligere Hædning til Calvinismen er følgende:

1. Professor Ivar Stub udslyngede under Stridens Hede den Paastand, at man fra reformert Side — han siger fra Genève, men det maa være Basel — havde givet ham glimrende Tilbud om akademisk Ansættelse, ja, oven i Købet Ægteskab med en Professordatter. Men betyder dette virkelig noget i denne Beskyldningernes Tidsalder? Selv om han har faaet et saadant Tilbud, viser det saa det mindste om hans virkelige Stilling? Kan man ikke være gaaet ud fra, at en dygtig yngre Teolog fra Niels Hemmingsens Fædreland ikke stod Calvinismen fjernere, end at han sagtens kunde bruges? Eller det hele kunde være en henkastet forekommende Bemærkning. Hvad ved vi? Det hele er et altfor pinkelt Grundlag at bygge noget paa.

2. Resens senere Benyttelse af calvinsk Skriftfortolkning og Beza beviser heller ikke noget andet, end at han heri har lært noget at kende, der forekom ham brugbart, ganske som han, uden at man derfor har nogen Anledning til at mistænke ham for nogen Kryptokatholicisme, paa adskillige Punkter vedblev at støtte sig til middelalderlige Skolastikere.

3. Lige saa lidt kan man slutte deraf, at han paa sin Rejse besøge Genève. Det behøver ikke at betyde andet, end at han ønskede at se, hvorledes Calvinismen virkelig tog sig ud. Ellers kunde man lige saa godt sige, at hans Ophold i Italien betød en Dragelse mod Catholicismen.

4. I sine Studieaar gjorde Resen adskillige Professorer og Kirkemænd af calvinsk eller kryptocalvinsk Anskuelse sin Opvartning. Men selv i sin lutherske Periode stod han i personligt venskabeligt Forhold til de mere betydelige hjemlige Kryptocalvinister som Venusin og J. Stephanus — indtil 1607—8, da de forsvandt fra Universitetet. Skulde han saa paa sin Udenlandsrejse ikke kunne gøre den Slags Folk sin Opvartning uden at hydle deres Anskuelser?

Det hele er saaledes overordentlig problematisk, og Dr. Kernerup skulde have udtrykt sig med langt større Reservation, end han gør. S. 197 hedder det ligefrem: »der maa saaledes være foregaaet en Udvikling i Resens Liv bort fra Calvinismen og til dels fra Filippismen«. Resens Kristendomsopfattelse skal være undergaaet en Fordybelse og Inderliggørelse, »mere i Slægt med Luthers kraftige Realisme og mystiske Trosinderlighed end med den blide Melanchthons afrundede Læreform og i hvert Fald for-

skellig fra den forstandsbetonede Calvinisme«. Man fristes virkelig heroverfor til at spørge, om det er en Fordybelse og en Inderliggørelse at blive en bitter og stridssyg, rethaverisk Polemiker, saaledes som Dr. Kornerup i det væsentlige skildrer Resen? Men ogsaa paa calvinsk Grund var der for øvrigt Plads for en religiøs Inderliggørelse og Fordybelse, der hverken var særlig blid eller forstandsbetonet, men netop ofte en djærv Realisme.

Omsvinget sættes til ca. 1600. Da nævner han for sidste Gang før 1615 Calvin og Beza i et lille Skrift. Nu er det saa uheldigt, at Dr. Kornerup et andet Sted røber for os, at det ikke blot er sidste, men ogsaa første Gang, idet det er eneste Gang. Med et saa spinkelt statistisk Materiale skal man dog vist være forsigtig med sine Slutninger. Yderligere staar det fast, at Resen efter den Tid har benyttet Beza for sin Bibeloversættelse.

Dr. Kornerup mener ogsaa at kunne fastslaa Aarsagerne til Omsvinget. Døden kom Resen nær, flere af Kollegerne ved Universitetet, Faderen, hans Hustru gik bort, hans Bekendt fra Studieaarene Bruno kom paa Baalet. Lidt senere mistede han en Datter, dertil kom, at Fr. Rosenkrantz, hvis Mentor han havde været i Udlandet, kom i Ulykke og døde. Alt dette maatte føre til Fordybelse — og altsaa naturligt fra Calvinisme til Lutherdom. Slutningen er ikke uangribelig. Mon ikke mange Calvinister og Filip-pister har oplevet noget lignende og derigennem er blevet ført til Fordybelse uden derfor at gaa over til Lutherdommen?

Snarere kunde man henvise til Venskabet med Holger Rosenkrantz, der netop havde oplevet et Gennembrud til alvorlig Bibeltro og levende Fromhed. Men Forbindelsen mellem dem blev først noget længere hen i Perioden 1600—14 mere intim, saa man skal sikkert ikke slutte altfor meget.

Lige saa lidt kan man faa ud af, at han nu med Iver fordybede sig i Skriften, Augustin og den tyske Mystik. Ogsaa Calvinister, Filippister og Puritanere har læst en hel Del i Skriften uden deraf at blive Lutheranere. Calvin dyrkede ivrigt Augustin, og den nyeste Calvinforskning synes at godtgøre, at han i langt højere Grad end Luther er afhængig af augustinske Tanker. Heller ikke kan man vel sige, at den tyske Mystik i særlig Grad prædisponerer til en noget haardkogt Lutherdom. Den var derimod med til at bestemme visse af de for Resen ejendommelige Tanker, der netop ikke er særlig lutherske.

Naar endelig Dr. Kornerup til sidst nævner Resens intensive Lutherstudium som noget af det, der fører ham fra et calviniserende Standpunkt til bevidst Lutherdom, saa kommer han her med den eneste Grund til et Omsving, der virker helt overbevi-

sende — naar blot det i det foregaaende var lykkedes ham at godtgøre Sandsynligheden af, at Resen virkelig en Tid har staaet Calvinismen nær.

I sin Indledning siger Dr. Kornerup om H. F. Rørdam, at hans Begrænsning var en noget svigtende Interesse for den begrebsmæssige Side af Kirkehistorien. Med disse Ord har han egentlig tegnet sit eget Billede — og sin egen Begrænsning — ganske livagtigt. Det svageste i hans Bog er afgjort de filosofiske og rent teologiske Partier, der ogsaa er paafaldende knappe i Forhold til de øvrige Deles ofte overvældende Bredde. Temmelig utilfredsstillende er saaledes Kapitlerne om Dialektiken og Resens logiske Standpunkt. Vi faar en Sammenstilling af, hvad der staar i de forskellige Bøger om de logiske Opstillinger og en Række tørre Ekscerpter, men den, der ikke i Forvejen er inde i aristotelisk og anden Logik, lades tilbage nøjagtig lige saa klog, som han var, da han begyndte. Der gøres intet Forsøg paa med jævne Ord at forklare, hvad det hele drejer sig om, og hvilken Betydning det har i filosofisk Henseende. Tilmed begynder saa det hele med en Sætning, der, saaledes som den er formet, er absolut urigtig: »Siden Skolastikens Begyndelse havde Aristotelismen været den herskende i den katolske Kirke.«

Hvad Resens ejendommelige teologiske Syn angaar, der bragte ham i saa store Vanskeligheder, at han en Tid var i høj Grad suspekt for Heterodoksi og hans Sag maatte prøves af en særlig Kommissionsdomstol, saa tror jeg ganske vist, at Dr. Kornerup rører ved det rigtige, men jeg tror ikke, at han er kommet helt til Bunds. Han har ikke klart nok faaet Øje paa, at der er en indre Sammenhæng i hans Tanker. Han ser nok, at visse nyplatoniske og augustinske Forudsætninger spiller ind, men han standser paa Halvvejen. Man faar i Hovedsagen Billedet af en Mand, der har en Række teologiske Meninger, deraf adskillige højst besynderlige, der kun er løst forbundne. I Virkeligheden var der god Sammenhæng i hans Teologi. Resen var en Mand, der godt vidste, hvad hans Forudsætninger førte til. En Paavisning af dette vilde imidlertid føre mig altfor langt ind i teologiske Subtiliteter.

Denne Mangel paa fuldstændig Indtrængen i det inderste af Resens Tænkning har sikkert haft sin Betydning for Dr. Kornerups Bedømmelse af Resens Personlighed. At denne har mange utiltalende Sider, kan jeg fuldstændig give Forfatteren Ret i. Og dog bliver hans Vurdering vistnok for skarp. Egentlig kommer han ikke stort ud over det ældre Standpunkt hos Baden, der taler om »den myndige og hævnerrige, herskesyge og intolerante Sjællands Biskop« og R. Nyerup, der i hele Striden ikke kan se andet

end »theologiske Kjævlerier«. Det lykkes ham ikke at gøre os forstaaeligt, at det har været muligt at kæmpe som Løver for det, Striden gjaldt, og derfor ikke at give en fuldstændig retfærdig Bedømmelse af hele dette Tidsrum, der unægtelig staar os meget fjernt.

Banebrydende kan man ikke kalde Dr. Kornerups Arbejde. Jeg tror heller ikke, at det er afsluttende. Særlig om Resens Teologi lader der sig meget vel skrive en ny og bedre Bog. Men det er en solid og dygtig Bog, der paa en Række Punkter udvider vor Viden. Man kan kun ønske Forfatteren, at det snart maa lykkes ham at fuldende den afsluttende anden Del, der skal omhandle Resens Bispetid.

J. Nørregaard.

lón Dúason: Det æmne, som titlen på denne **Grönlands statsretslige bog** antyder, er i og for sig interessant **stilling i middelalderen.** nok, men desværre — og det kan **Oslo 1928.** straks siges — har forf. hverken haft

forudsætninger til at behandle det eller ævne til videnskabelig behandling deraf. Ved at se på indholdsfortegnelsen får man straks en underlig fornemmelse. Kap. I består af 3 paragraffer, der igen deles i forskellige underparagraffer. 1 § 3 Bb2 får man »kildeskrifternes bekræftelse af dette« (∴ det foranstående), og i kap. III § 1 f får man »kildeskrifternes forhold til ovenstående«. En almindelig videnskabelig fremgangsmåde måtte, skulde man tro, være den, at kilderne selv først undersøgte, at de måtte være det primære, det, hvormed der skulde begyndes, men ikke noget der kom bagefter som et mere eller mindre ligegyldigt (?) tillæg.

Bogen består af 8 kapitler, hvoraf VIII. kun er en oversigt over det tidligere udviklede. De 7 kapp. handler om »Det isl. retsfællesskab« (vår lög), dets opståen og organisation, Retsfællesskabets første landudvidelse (d. v. s. opdagelsen af og landnavnet i Grønland), Om Grönlands kolonisationsforening og tingsordning, De historiske kilder (særlig om Grönlands retsstilling), Grágásens betydning for spørgsmålet, Historisk oversigt (herunder særlig begebenheder i 1256 ff.), Járnsíðas og Jónsbóks betydning. Det hele afsluttes med brudstykker af teksten i Grágás og andre kilder (der kaldes kap. 9).

Da så godt som alt stof vedrørende Grönlands historie i oldtiden og langt ned i middelalderen findes omhyggelig samlet i »Grönlands historiske Mindesmærker« (I—III, 1838—45), havde forf. en let og overskuelig adgang til kilderne.

Det første spørgsmål, der rejser sig, er, hvorledes forf. har benyttet disse kilder, hvorledes han har vurderet dem og hvad han har ment at kunne udlede af dem for det hovedspørgsmål, han drøfter. Det skulde have været hans første pligt at give en oversigt over dem og behandle dem kritisk. Men ingen af delene har han gjort. Man er ikke længe om at opdage, at forf. savner videnskabelig indsigt i dette grundspørgsmål og ævne til at udøve kildekritik. Dette skal nu belyses nærmere.

Oldtidskilderne til den grønlandske kolonis historie er ikke mange eller righoldige. Det er Erik den rødes saga, af hvis o. 48 sider de 17 handler om Vinlandsrejserne og i beg. foregår meget på Island; der er en lidet historisk Grænlandingapátttr (i Flatøbogen), en pátttr om Einar Sokkason (af stor værdi); Landnáma har et lille afsnit om landnamene i Grønland; Are frode har et kapitel (meget værdifuldt) om Grønlands bebyggelse. Der haves små fortegnelser over fjordene, kirkerne og bisperne, foruden Ivar Baardssøns beskrivelse. I Fóstbræðrasaga findes et afsnit om Tormods ophold og bedrifter i landet (værdifulde oplysninger); mindre pålideligt er et afsnit i Flóamannasaga. Så er der rimerne om Skaldhelge fra o. 1400, der synes at forudsætte en skreven saga. I andre sagaer findes enkelte bemærkninger om mænd, der rejste til Grønland enten for at blive der eller for et kortere opholds skyld. Endelig haves enkelte notitser i annalerne, samt nogle få steder i lovene (Grágásen) vedrørende Grønland. For en stor eller største delen må alt dette siges at være pålidelige kilder, dog af noget forskellig værdi. Alt dette findes i »Grønlands historiske Mindesmærker«. Fra senere tider haves nogle oplysninger, der delvis beror på tabte kilder, f. eks. hvad der findes hos Bjørn på Skardså. Overfor disse oplysninger må man være forsigtig. Foruden disse kilder bruger forf. også andre skrifter, der ganske vist nævnes i G. h. M., men som må betragtes som helt ubrugelige, således Cl. Lyskanders versificerede skrift om Grönland. Dette citeres et par steder (s. 147—48 og 189). Forf. har rimeligvis ikke nogen viden om denne forfatter og det »ry«, han som historiker nyder. Hvorledes det forholder sig med hans nævnte skrift har G. Storm på det klareste vist i en afhandling i Aarbøger f. nord. Oldk. 1888. Enhver, der læser denne udmærkede redegørelse, indser, at Lyskander ikke på nogen måde kan nævnes som kilde eller citeres som autoritet. Storms afhandling har forf. åbenbart ikke kendt, fordi den — iøvrigt af gode grunde — ikke er nævnt i G. h. M. Toppunktet i denne retning er dog nået af forf., når han citerer en »saga om Torstein Geirnefjufóstri« (s. 96 og 100). I G. h. M. nævnes den i en anmærkning, men betegnes

dér (af F. Magnússon) som en saga, der ikke »synes at fortjæne« at udgives »da den fra først til sidst kun viser sig at være en vilkårlig opdigtelse«. Disse stærke ord burde have advaret forf.; ikke desto mindre anfører han denne »saga« som en kilde for et »vårting i Vesterbygden«; »ganske vist (siger han efter F. M., men i langt svagere ord) er denne saga ikke nogen god kilde, da den formentlig delvis er opdigtet«; sidste sted anføres denne »saga« uden reservation. F. Magnússon har haft en afskrift uden forfatternavn, men han har dog været på sin post. Vi ved imidlertid nøjagtig, hvorledes det hænger sammen med denne »saga«. Den er i bund og grund opdigtet af bonden Gísle Konráðsson (prof. Konráð Gíslasons fader) omkr. 1825. Herom hedder det i Gísles selvbiografi (udg. 1911—14 s. 157): »Gisle (han omtaler sig selv i 3. pers.) digtede også en saga om Torstein Geirnefsfostre (således står navnet her) og viste den for morskabs skyld til Espolin (den bekendte annalist og polyhistor), og Espolin sagde, at den var troværdigt (sennilega) sammensat med hensyn til stil og andet, som om den var (eller kunde være) gammel«. Gisle efterlignede i alt hvad han skrev den gamle sagastil (naturligvis dog mangelfuldt). Denne roman fra o. 100 år siden får man nu serveret som historisk kildekrift i et værk, som gør krav på at være videnskabeligt.

Hvorledes er nu kilderne nyttede? Det skal her vises med nogle eksempler.

Forf. gør sig nogle gange til af, at han holder sig til kilderne i modsætning til andre, der efter hans mening ikke altid gør det. Selv betænker han sig ikke på at gå imod kilderne, når det passer ham. Således siger han (s. 74) om Gunnbjørnsskærene, der kilde-mæssig set er så vel afhjemlede som noget, at de »aldrig har eksisteret, men det, som man antog for at være skær, var de spidse tinder, der rager op fra kanten af Grønlandsjøklen, idet disse tinder tilsyneladende har været omflydt af vand (!)«. Et andet eksempel. Lige efter at forf. kraftig har hævdet lovhåndskrifternes nøjagtighed, erklærer han (s. 130), at den sidste del af § 374 i Staðarhólsbók er kommet ind på et forkert sted; den skulde flyttes til foregående § 373, fordi den på det sted, hvor den står, giver slet ingen mening; efter at stedet således »er rettet, er det det vigtigste sted i Grågäsen til at vise Grønlands statsretslige stilling til Island« (!). Det er således, forf.s tekstkritik ser ud. Bare han havde anvendt sin kritik rettelig på andre steder, her var der ingen brug for den; ti håndskriftets tekst er fuldtud klar og uklanderlig, når den forstås rigtig.

For ikke at blive altfor vidtløftig skal jeg yderligere belyse

forf.s behandling af kilderne og hans vederhæftighed under følgende 5 punkter.

1. S. 21 ytres der: »Når en eller anden domstol havde dømt en mand til at være skovgangsmænd, . . . kunde han rettelig blive dræbt, af Islænder eller Grønlænder [udh. af forf.], hvorsomhelst han befandt sig på jordkloden«. Her henvises i en note til 5 steder i Grågåsen, hvor man altså skulde vænte at finde en bekræftelse på indholdet af den anførte sætning og navnlig på det udhævede »eller Grønlænder«. Slår man efter, findes imidlertid ikke »Grønland« eller »en Grønlænder« antydet med en eneste stavelse. Det er ren og skær tilføjelse af forf., en uforvarlig tilsnigelse, men den er desværre ikke enestående.

2. S. 82 findes sålydende sætning: »Islænderne betragtede hele Grønland lige til nordpolen som tilhørende deres retssamfund«. Den, der er noget inde i de gamle kilder, vil studse ved en sådan udtalelse; han mindes ikke, hvor den »betragtning« er udtalt, og bliver nysgerrig efter at få nærmere besked. Der henvises da til de følgende kapitler i bogen, men desuden skulde forholdet ses »af de løfter, som Grønlænderne gav kong Håkon« om bøder for manddrab til kongen, og der henvises til et kendt vers af Sturlas Hrynhenda; i dette vers tales der ikke med et ord om Island eller Islænderne. Det er fuldkommen uforståeligt, hvorledes dette vers overhovedet kan komme i betragtning i den forbindelse, forf. stiller det i.

3. Der nævnes nogle få steder i den gamle litteratur (d. v. s. i Einarspátr¹) »grønlandske love«; stederne findes anførte s. 211. Da det nu er forf. om at gøre at bevise, at Grønland kun var en del af det islandske retssamfund, er disse steder yderst ubehagelige for ham, og han bruger ret kraftige — for os kun latterlige — midler for at bevise, at der ikke hermed menes sær-grønlandske love, der vilde forudsætte en lovgivning i Grønland, som han — konsekvent — benægter. Forf. udtaler sig s. 108 således: »De 3 af stederne omtaler grønlandske love som hjemmel for ligrøveri (!), medens det fjærde sted har betydningen næveret og lovløshed«. Der er tale om et strandet skib, som den grønlandske biskop tilegnede sig og kirken; det tagne gods skulde blive de omkringne til sjælefrelse. Biskoppen henviser til, at dette er sket efter »grønlandske love«. Det hele fortælles i en ret dyster og gravalvorlig sammenhæng; der skal anlægges sag og det hedder: »sig ham, at jeg skal anlægge sag mod Einar, ti jeg kender grønlandske love«. Ingen uhildet læser kan tyde disse ord anderledes

¹ I Einarspátr nævnes »grønlandske love« kun 3 gange, men der nævnes desuden »de love som her går« (o: gælder).

end som virkelige eksisterende love. Ingen uhildet læser kan forstå udtrykket som ensbetydende med »næveret og lovløshed«. Forf.s tolkning er hjærnespind og intet andet. Det samme gælder hans brug af ordet »ligrøveri«, som ikke har nogen hjemmel i kilden. Jeg kan ikke lade være med at anføre forf.s slutningsresultat (s. 112): »Disse steder beviser ikke, at der har eksisteret grønlandske love; de er tværtimod et kraftigt indirekte bevis for, at der ikke fandtes nogen grønlandske love i oldtiden«. Mere direkte end dette kan man ikke gøre sort til hvidt eller omvendt.

4. Jeg vil dernæst tage beretningen om Skáldhelge. Der haves om ham kun rimer fra o. 1400; de antages at bero på en skreven, tabt saga. Skáldhelge levede i den første halvdel af det 11. årh. — og vist noget derefter. Han begik drab på Island, blev dømt til skovgang, men det siges, at en høvding fik hans straf eftergivet; han rejste imidlertid udenlands, gik til Rom og vendte tilbage til Norge, hvorfra han rejste til Grønland og blev der en anset mand, ja Grønlændernes »lagmand«. Forf. siger nu (s. 146): »Et af de bedste eksempler på Islændernes ligeret på Grønland med indfødte folk er den omstændighed, at Grønlænderne valgte Skáld-helgi til lagmand, således som det fortælles i Skáld-Helgarímur«, hvorpå verset anføres: Lýðrinn gaf honum lögmans stétt osv. S. 103 hedder det: »Den øverste leder af tingsordningen på Grønland hed »lögmaðr« (lagmand)« og der henvises til G. h. M. II 532 (d. v. s. stedet fra rimerne!). Forf., der konsekvent nægter, at Grønlænderne har haft nogen lovgivende magt, kan heller ikke gå ind på, at der har været en lovsigemand i Grønland. Hvad er så »lagmand«? Derpå gives ikke nogen definition, men ordet er et »beskedent navn« og »meget forståeligt, når man ser hen til antallet af landnamsmænd, de 14 skibsbesætninger, som rejste til Grønland sammen med Eiríkr« (s. 103) — som om disse ting havde noget som helst med hinanden at gøre. »Lagmand« betød på Island — før o. 1280 — kun en »retskyndig mand« (og dette ved forf.), men det var aldrig nogen titel og dermed var aldrig nogen værdighed forbunden; hvis der altså i Grønland har været en »lagmand« og dette har været en værdighedstitel, så har der også eksisteret et modsætningsforhold til hvad der fandtes i Island, hvilket just ikke taler til gunst for forf.s hovedopfattelse. Men det er højst usandsynligt, for ikke at sige utænkeligt, at der nogensinde har eksisteret en sådan værdighed i Grønland. Den har utvivlsomt heller ikke eksisteret i Norge (se f. eks. Hertzbergs glossar s. v. og Sig. Sigurðarsons afhandling i Aarbøger f. nord. Oldk. 1879), så derfra kan tanken om sådanne »embedsmænd« ikke være hentet. Da nu en sådan »stilling« må betegnes

som imaginær, som et rent hjærnespind, er der ingen anden mulighed end den, at »lagmand« om Skáldhelge er en urigtig betegnelse for en »lovsigemand«, hvilket er fuldt ud forståeligt ud fra rimeforfatterens tid. Sagen var den, at efter at lovsigemandsembudet var ophævet på Island o. 1280 og »lagmænd« komne isteden som kongelige bestillingsmænd, glemte man i løbet af det følgende århundrede det gamle navn; afskrivere i denne tid ombyttede idelig »lovsigemand« med »lagmand«, således — for blot at nævne ét eks. — findes i Grettiss. (s. 173) »lögmaðr« brugt om Skapte og Steinn. Det er derfor ikke blot rimeligt, men så at sige en selvfølge, at »lagmand« i rimer fra o. 1400 betyder »lovsigemand«, når det gælder tiden før o. 1280. Heraf følger da, at Grønlænderne må have haft lovsigemænd, ligesom Islænderne, og efter deres forbillede, og da har de selvfølgelig haft en lovgivende myndighed, en lovrette, på deres alting, hvilket jo nævnes således i kilderne. Men det er dette, forf. ikke på nogen betingelse vil give dem lov til. Forf. meddeler (s. 104) sin opfattelse af den grønlandske »lagmand«: »lagmanden synes (udh. her) . . . hans arbejde synes (udh. her) . . . osv.« — men alt hvad der her fremføres har intet hold i nogen kilde.

5. I det lille sagaafsnit om Einar Sokkason fortælles, hvorledes Grønlænderne opnåede deres bispeembede. Denne Einar bliver sendt — efter forf.s teorier ventede man til Island, for at lade de islandske myndigheder gennemføre sagen, — men gjorde man det? Langt fra. Einar blev direkte sendt til Norge for hos kongen og kleresiet dér at få Grønlændernes ønske opfyldt. Det gik som Einar ønskede det. Det grønlandske bispedømme blev oprettet, og den første biskop blev udnævnt og viet af erkebiskop Asser i Lund. Island blev ikke hørt. Alt var klappet og klart, inden Einar rejste tilbage. Vi kommer nu til kildeanvendelsen. Forf. siger (s. 118): »Det som var det vigtigste for Arnaldr [den nye biskop] var at få bispestolen lovfæstet¹. Dersom det er rigtigt, hvad der her er blevet sagt, at Grønlands lovting har været på Island, så måtte enten Einar eller Arnaldr eller begge to henvende sig til Island. Sagaen fortæller, at de rejste til Island (udh. her). Om Einars og Arnaldrs rejse fortælles følgende: 'Derefter sejlede de til havs, og børen var dem ikke særlig gunstig, og biskoppen og Einar kom til Holtavatnsós under Eyjafjöll på Island' . . . Men sagen bliver klar, når man formoder (udh. her), at Arnaldr har villet få bispesædet lovfæstet på Lovtinget« (der menes Altinget). Man skal lede længe

¹ Dette siges naturligvis ingen steder, er kun forf.s postulat.

efter større uvederhæftighed i fremstilling og tankegang end hvad her er præsteret. Forf. udelader netop, hvad der afgør sagen, men ikke til fordel for hans opfattelse. Ordene »de rejste til Island« (se ovf.) er uvederhæftige; Einar og bispen vilde netop rejse direkte hjem til Grønland; de nærrede ikke en skygge af tanke om at ville besøge Island. Det hedder nemlig videre i sagaafsnittet ordret således: »Siden tog de afsted på et skib, bispen og Einar. På et andet skib beredte Arnbjørn Østmand sig og andre norske mænd med ham og agtede også at rejse ud til Grønland« (det er dette, forf. har udeladt). Ja, sagen er klar, soleklar. Einar og bispen agtede sig direkte hjem til Grønland, men blev forslåede til Island, altså mod deres vilje, »børen var dem ikke særlig gunstig« — også disse ord viser netop fortællingens rette mening, — hvis de havde agtet sig til Island, så var den dem netop gunstig. De har åbenbart haft vedholdende nordvestvind og det er gået dem, som det gik nogle andre, at de, istedenfor efter hensigten at nå Grønland, blev af vind og vejr førte til Island. I sagaafsnittet findes endelig ikke et ord om nogen forhandlinger med islandske autoriteter. I islandske annaler findes under 1126 den korte nøgterne bemærkning: »3 biskopper i Island« eller »3 biskopper på altinget«. Man har fundet, at dette var — hvad det var — så enestående, at det måtte bogføres; det noteres som et kuriosum, som så mange andre ting. Einar og Arnaldr er naturligvis først sejlet af sted fra Island ud på sommeren for at få det bedst mulige vejr, og sikkert først efter altingstiden (slutn. af juni—beg. af juli). Det har da naturligvis moret dem at være tilstede på altinget. At lægge mere ind i denne notits — er atter kun lutter hjærnespind. Dette sidste eksempel på forf.s uvederhæftige brug af kilderne er et af de grelleste. Der kunde anføres mange andre — og i det følgende vil sådanne blive berørte. Disse her nævnede og belyste er mere end tilstrækkelige til at vise forf.s helt igennem tendentiøse fremstilling og mangel på eller liden hånt om al retskaffen videnskabelighed.

Vi skal nu så kort som muligt se lidt på de enkelte kapitler.

Forf. bruger stadig udtrykket vår lög om det islandske retssamfund, og det er vel afhjemlet, men når han laver navnet »Islendingalög«, er det uden nogen hjemmel; det ord har aldrig eksisteret, simpelt hen fordi retsområdet havde sit eget bestemte navn, som ikke kunde være bedre: Island. Forf. omhandler det islandske retssamfunds oprindelse og institutioner, som jo er velkendte og hvorom der haves udmærkede afhandlinger af mænd som V. Finsen, K. Maurer og flere. Dem har forf. trolig benyttet. Og så er der hovedkilden selv, de gamle love (Grågäsen). Forf.

anker (s. 2) over, at lovene er meget mangelfulde. Som oftere er han ikke meget logisk i sin fremstilling; han siger: »Der mangler (udh. her) endogså bestemmelser . . . om lovrettens indretning og lovsigemandens funktioner, hvilket alt sammen i Grágásen behandles (udh. her) på en langt mere summarisk måde end man i vor tid vilde finde tjænligt«. Hvorledes en ting på én gang kan »mangle« og »behandles« (selv om det er »summarisk«), er ikke godt at forstå. Iøvrigt skulde man herefter tro, at forf. ikke havde anelse om de to meget vigtige afsnit i Grágásen (Konungsbók) netop om lovretten og lovsigemanden, hvor der gives meget nøjagtige og særdeles velordnede oplysninger og bestemmelser om bægge dele, deres funktion og virksomhed.

Man skal iøvrigt ikke komme nærmere ind på indholdet, der på flere punkter er rigtigt, men som hyppig skæmmes ved forf.s egne skæve ræsonnementer og vilkårlige påstande. Enkelte ting må dog nævnes. Det hedder (s. 15), at i Islands bebyggelsestid var der i Norge »kun lige sket en begyndelse til dannelsen af de senere tinglag«. Hvor ved forf. det fra? Denne opfattelse er naturligvis ganske uhistorisk. Det samme gælder også den påstand (s. 17), at »den Gulatingslov (som Ulfljot benyttede) var en samling af gamle domme, d. v. s. sædvaneret fastslået ved domme, og de var dengang allerede blevet forældet i Norge, hvor man var misfornøjet med dem«. Hvor forf. har denne skildring fra, er ikke til at opdage. Der findes ikke et ord om sligt i kilderne. Det er påstande, der er grebne ud af luften. Det samme gælder fabeln om, at kulturtilstandene på Island o. 900 var vidt forskellige fra Norges, altså hos de mænd som lige var kommen derfra! I dette første afsnit findes flere antecipationer af ting som kendsgerninger, der netop først skulde bevises. Hertil hører også påstanden (s. 21) om, at ethvert landområde, hvor islandske love gjaldt, eo ipso var en del af et hele som sammenhørende dermed. Det er en yndlingstanke hos forf., der gennemsyrrer det hele; det skal vi senere komme tilbage til.

S. 54 ff. fremsættes højst besynderlige meninger om lovrettens virksomhed og myndighed, der konkluderer i, at lovretten »ikke som antaget var et lovgivende ting med endelig lovgivningsmagt«. »Det er dog aldrig blevet bevist [at den var helt lovgivende], og der er vist heller ingen mulighed for at finde beviser«, hedder det. Man ved egenlig ikke, hvad man skal sige til en sådan påstand. Straks i begyndelsen af lovretteafsnittet hedder det om dem, der sidder i lovretten, at »de skal råde for love og bevillinger« (ráða lögum ok lofum). Dette udtryk alene er afgørende. Senere hedder det: »Dér skal man rette sine love og gøre nylove

(vedtage nye lovforslag), hvis man vil«. »At rette love« betyder, som tidligere antaget, kun at »foretage lovændringer«, d. v. s. ændre de gamle love, der var grundstammen fra gammel tid af. Forf. giver en ganske urigtig og efter sine tendenser afpasset tolkning af ordet (»synes [udh. her] kun at betyde«). Også dette udtryk betegner direkte lovrettens lovgivende myndighed. Man skulde ikke tro, at dette behøvede at siges nutildags. Folk udenfor lovretten havde intet med denne side af virksomheden at gøre og der findes aldrig en antydning deraf. Anderledes forholdt det sig med »bevillinger« navnlig m. h. t. straffes eftergivelse. Da kunde udenforstående nedlægge indsigelse, men det har intet med den egenlige lovgivning at gøre. Spørgsmålet om lovrettens fulde lovgivende myndighed er i det hele udenfor al tvivl og udenfor al diskussion. Alt hvad forf. formoder om det modsatte er blot grebet ud af luften, tildels fordi han misforstår lovens udtryk. Jeg skal heller ikke komme nærmere ind på hans formodninger om »Vápntak« og dets anvendelse ved vedtagelsen af love. Ikke et eneste sted i lovene eller sagalitteraturen findes en sådan anvendelse så meget som antydning. Herom nøjes jeg med at henviser til ordets behandling i V. Finsens glossar, hvor alt nødtigt findes anført og drøftet¹.

Jeg forlader kapitel I, skønt der endnu er meget deri af samme art som det, der her er nævnet. Det kunde være fristende at komme ind på det sidste stykke (s. 72—73) om de såkaldte »Njálsløve«, men da det spørgsmål er forholdsvis underordnet og da forf. kun henviser læseren bl. a. til en nu afdød forfatters »utrykte« undersøgelser, skal man her lade sagen ligge.

Kap. II handler om »retsfællesskabets første landudvidelse«, d. v. s. om Grønlands opdagelse og bebyggelse. Her findes først fortællingen om Snæbjørn galte, der kom til østkysten af Grønland. Jeg skal ikke komme nærmere ind herpå, men blot anholde betegnelsen for ham som »den første landnavnsmand der«. Det var en tragisk historie, men betegnelsens berettigelse er udelukket. Erik den rødes bebyggelse var en rent privatsag, som Island som retssamfund intet havde at gøre med. Ikke en stavelse i de gamle kilder taler for, at det sidste kan have været tilfældet. Forf. påstår (s. 79), at »da Islænderne havde opdaget Grønland, ejede de det ifølge dagældende islandske landslove og ligeledes ifølge folkeretlige sædvaner, som endnu i vore dage ofte citeres«, og Grønland blev nu »en ligeså integrerende del af »vár lög« (vort

¹ Når forf. henviser til en meddelelse i Hauksb., Melabók osv. som havende betydning for lovrettens myndighed, er dette fuldkommen misvisende. Den indeholder intet som helst i den retning.

retssamfund) som selve Island«. Her kunde man spørge: hvad var det for »landslove«, hvor findes de anførte eller blot antydede? Svaret lyder: ingensteder, sådanne love kunde dengang efter forholdene aldeles ikke eksistere. Det selvsamme gælder de »folkeretlige sædvaner«, det hjælper lidet, at der ret efter følger de mystiske ord om »citeringen i vore dage«. Sandheden er den, at der ved Eriks landnam ikke etableredes nogen som helst ejendomsret for Islands vedkommende, og det har heller aldrig gjort en sådan gældende, førend hr. Dúason (og E. Benediktsson) begyndte deres agitation. Akkurat med samme ret kunde man sige¹, at Norge havde »ejet« Island fra først af, eftersom det blev opdaget og koloniseret derfra². Men det er dog vel næppe forf.s mening.

Kap. IV skal jeg ikke dvæle videre ved; noget deri er allerede omtalt. Jeg skal atter blot pege på den grænseløse letsindighed i påstande uden nogen som helst kildehjælp, der så at sige er forf. i kødet på. Han digter således, at kolonisterne »måtte inden de tog af sted fra Island, lave en indbyrdes overenskomst« om delingen af landet — et land, som kun Erik kendte og det kun delvis! Forf. mener også som »sandsynligt«, at »tingsordningen« — naturligvis bortset fra lovgivende myndighed — »er blevet bestemt hjemme på Island« (s. 87); man læse blot fortsættelsen for at se, hvor det hele er grebet ud af luften eller er tomme ræsonnementer uden noget fast grundlag. S. 94 ff. udbreder forf. sig om, hvorvidt de islandske nybyggere har »udmeldt sig« af det islandske retssamfund, og finder — hvad der er rigtigt — dette ingen steder omtalt. Nej, naturligvis. Når har nybyggere i den tid gjort det? Det var et ukendt begreb, og det gør ingen udvandreren den dag i dag. Når forf. slutter — her som oftere e silentio —, at »det er tillige en benægtelse af at Grønlanderne havde meldt sig ud af islandske lög«, så vil der ikke være mange, der godkender den logik.

I denne sammenhæng skal udtrykket »vár lög« (»í várum lögum«) omtales. Dette går som en rød tråd hele forf.s bog igennem som det bærende grundlag for, at Grønland var i retssamfund med Island; det er så at sige den tap, hvorom alt drejer sig. Der er et enkelt sted i Grágásen (Kongsb. Ia 226, Staðarhólsb. 70), hvor det hedder: »her i landet eller i vore love«. Her synes et modsætningsforhold antydet og således har V. Finsen forstået

¹ Dette er blevet udtalt af H. Hermannsson, forf.s bemærkninger derimod (s. 90) er intet værd.

² Rigtig nok var landet fundet før af irske munke; måske Irlænderne nu begynder at gøre krav på at »ej« landet.

det; han mener, at »i vore love« her betyder »hvor vore love (ellers) gælder«, og der kan da kun være tale om det grønlandske samfund. Jeg har sluttet mig til Finsen, under den forudsætning, at nybyggerne havde skabt sig love i overensstemmelse med de islandske eller overført disse — med eller uden modifikationer — til deres nybygd. Intet kunde være naturligere end dette, det var på en måde det samme som Ulfljotr gjorde, da han overførte Gulatingets love — i modificeret form — til Island. Af denne overførelse følger imidlertid ingenlunde nogen som helst overhøjhed fra Islands side over den grønlandske nybygd. Den var kun en naturlig og praktisk følge af forholdene. Grønland blev ikke derved en del af det islandske retssamfund — politisk set. Der er nu flere ting, der på det bestemteste modsiger en sådan politisk afhængighed, som forf. kæmper for, og som tilintetgør hans forståelse af det anførte udtryk.

Forudsat at Grønland havde været en del af Island (eller »det islandske retssamfund«), skulde man ikke vente, at det nogen-
sinde blev nævnet i Grågåsen mere end hver anden landsfjærding, eftersom alle islandske love (efter forf.s mening) eo ipso gjaldt derfor. Men således er det ikke. Der findes bestemmelse om, hvorledes arv skal tages i Grønland (Staðarhólsbók 90 jfr. Kon.b. Ia 240); »arvegodset skal vurderes på samme måde som østerpå« (= i Norge), og der gælder samme søgsmåls- og værnsregler som »østerpå«. Her parallelliseres Grønland ganske utvetydig med Norge, hvoraf man kun kan drage den slutning, at Grønlands forhold til Island var det samme som Norges, d. v. s. Grønland var »udland«. Hertil svarer bestemmelsen (Kon.b. Ia 249), »så skal tage dane-fæ (arv efter en død) i Grønland som i Norge«. Det er fuldkommen ligegyldigt, om dette er en gammel eller en ny lov (og da uvist fra hvilken tid, ialfald før 1200), som det betegnes i hds.; dets betydning er lige stor for det (man læse nu forf.s fantasier over dette s. 142—43). Bestemmelsen i »Islændernes ret i Norge« (Gråg. Ib 195 ff.) om, at de Islænderne, der har villet sejle til Grønland, men føres til Norge af vind og vove, ikke skal betale landøre dér (en nærmere fastsæt afgift), vedrører mere forholdet mellem Island og Norge end forholdet til Grønland; det var rimeligt, at Islænderne i sådanne tilfælde skulde være fri for afgiften i Norge. I Island og Grønland fandtes ingen sådan afgift — men om statsretsligt forhold mellem Island og Grønland siger denne bestemmelse absolut intet, med undtagelse af, at den forudsætter den mulighed, at man fra Island rejste til Grønland. Stedet i Staðarh.b. s. 71 (jfr. forf. 144—45) er uden betydning for sagen.

Så er der kapp. 373—74 i Staðarh.b. (s. 389—90), der drøftes af forf. 180 ff. Om forf.s tekstkritiske behandling af disse kapitler se ovf. s. 447. Det vilde føre for vidt her at gennemgå forf.s udvikling angående sagen, der helt igennem er præget af den sædvanlige tendens og uvederhæftighed. Bestemmelserne i disse to kapitler er meget simple. »Hvis en mand, hedder det i k. 373, bliver dræbt i Grønland, skal det her søges som andre udenlandske drab« (med en enkelt naturlig undtagelse i fremgangsmåden). Her er »en mand« naturligvis »en Islænding« og ensbetydende med »vor landsmand« i k. 369, og Grønland sidestilles med »udlandet«, et direkte bevis for, at det ikke hørte til det islandske rets-område. Det andet kapitel begynder således: »Hvis en mand bliver (dømt) fredløs [naturligvis på grund af drab] i Grønland, så er enhver fredløs her, som dér er (dømt) fredløs« — atter en fuldkommen simpel sag. »En mand« er også her »en Islænding«, og det var logisk, at en sådan mand måtte være fredløs i sit hjemland, der var dømt efter en lov, der efter alt at dømme var identisk med den islandske. At slutte heraf noget som helst om et fælles retssamfund er umuligt. Snarere kunde man slutte det modsatte; havde Grønland været en del af Island, vilde sådanne bestemmelser have været overflødige og aldrig været indsat i loven.

Forf. påstår gentagne gange, at der har været en meget livlig, ja årlig, forbindelse mellem Grønland og Island. Dette er naturligvis en — skal vi sige — logisk følge af hele tendensen. Men intet kan være mere usandt end denne påstand, når man ser hen til kilderne. Her findes der overhovedet intet om et sådant direkte samkvem efter landnavnet. Kun et par eksempler haves på, at mænd siges at være rejst fra Island til Grønland, nemlig Torbrandssønnerne (Eyrb. kap. 48) formentlig år 998. I Erik den rødes saga siges de at være rejst med Torfinn karlselfne, og det er vist rigtigt. Den anden var Torgils örrabeinsstjúpr; sagaen fortæller livagtig om de store farer og strabaser, som sejlasken var forbunden med. Når der ellers er tale om Islænderes rejse til Grønland, sker det altid så, at de rejser først til Norge og derfra til Grønland; det gjorde Þormóðr, Skáldhelge, det gjorde Audun, Helgi Vésteinsson osv. Grunden hertil var selvfølgelig den, at det var den letteste måde at komme derhen, der var flere grunde til at således måtte det gå, ikke mindst den farlige sejlask, isforhold og lign. Vanskeligheden viste sig straks fra begyndelsen af, idet omtrent halvdelen af de skibe, der sejlede ud med Erik den røde, enten dreves tilbage eller forliste. Denne omstændighed, den rent tilfældige skibsforbindelse mellem Island og Grønland,

er meget lidet gunstig for teorien om en statsforbindelse mellem landene.

Det ovf. omtalte bispedømmes oprettelse 1125 foregik, — når man ikke gør vold på kilderne — som påvist, aldeles uden nogen medvirkning fra Islands side og er således et af de kraftigste beviser imod nogen politisk forbindelse med Island. Havde en sådan eksisteret, vilde den i Einarsþáttir skildrede fremgangsmåde være utænkelig.

Ganske det samme kan ses af den måde, hvorpå Grønlænderne underkastede sig den norske konge. Herom haves en beretning i så tilforladelig en saga som Hakons af Sturla (anført af forf. s. 163). Det hedder her: »Dette efterår (c: 1261) kom Odd fra Sjaltir(?), Páll Magnusson og Knarrarleif fra Grønland. De havde været der ude i 4 vintre (c: 1257—61) og meddelte, at Grønlænderne havde underkastet sig skattebetaling og ligeledes (gået ind på) at bøde til kongen for alle manddrab, hvad enten der var tale om norske eller grønlandske mænds drab, og hvad enten de blev dræbte hjemme i bygderne eller under ophold i nord (norðrseta) og alt nord under polarstjernen skulde kongen tage tegngilde«. Dette sted er ikke til at komme udenom; det er heldigvis altfor klart dertil. De nævnte mænd var åbenbart sendte til Grønland af kong Hakon for at bevirke dets underkastelse; det var samtidig med kongens bestræbelser overfor Island. Men Island underkastede sig kongen først i årene 1262—64, altså efter at Grønlænderne havde gjort det. Disse gør det altså uden noget som helst hensyn til Island, de gør det af sig selv. Kan der gives noget fuldere og tydeligere bevis for Grønlands uafhængighed af Island end dette? Forf.s følgende omtale af de grønlandske gode-dømmer og af, hvad der ikke nævnes ved denne lejlighed, og påstanden om, at kongen ikke fik nogen politisk overhøjhed over landet førend ved Islands kontrakt med kongen er så absurd, at derpå behøver man ikke at spille et ord mere. I nævnte kontrakt er den første bestemmelse netop den, at Islænderne lovede kongen skat, akkurat det samme som Grønlænderne havde gjort. Skatteydelsen er det vigtigste udtryk for underkastelse.

Hertil skal blot endnu føjes en kort bemærkning. Det hedder i en meget apokryf annalnotits (G. h. M. III 458) om Jónsbók, at »man siger [mærk dette vage udtryk], at den samme bog blev sendt til Grønland«. Der er i og for sig intet umuligt i, at dette var sket, idet kong Magnus har ment, at Jónsbogen også kunde passe for Grønland på grund af forholdenes store ensartethed (ligesom den islandske lov tidligere kunde benyttes af Grønlænderne). Men rimeligvis er notitsen uden historisk grundlag og

beror vist blot på Lyskanders Grønlandia; det er ham som er »man«.

Hermed er i det væsentlige kritikken færdig med hr. Dúasons bog, der i alle hovedspørgsmål viser sig at være fuldstændig forfjålet. Men der kunde være meget endnu at bemærke, f. eks. til hvad forf. siger på forskellige steder om det grønlandske alting, der direkte nævnes. Begrebet indbefatter naturlig både dømmende og lovgivende myndighed. Forf. hævder, at den sidste ikke omtales i kilderne. Det er i det hele rigtigt, men grunden er den, at kilderne er så magre og lidet omfangsrige og at der overhovedet ingen anledning var til at nævne dem, således som disse kilder er beskafne. Og dog nævnes — som ovf. anført — »grønlandske love«, netop da der var anledning dertil. Rent ud parodisk virker det, når forf., udfra undersøgelser på tingpladsen ved Gardar, påstår, at de (meget utydelige) terrænforhold kan bevise, at der ikke har været en lovrette der! Ved da forf. ikke, at på Þingvöllr på Island er der nu ikke spor af lovrettens plads — og dog drager hverken han eller nogen anden den slutning, at den ikke har eksisteret.

Vi skal nu til slutning nævne nogle enkeltheder, der også belyser forf.s pålidelighed.

Forf.s gengivelse af de islandske tekster er i reglen rigtig, da han benytter ældre, pålidelige oversættelser. Men en uøjagtighed findes i hans egen gengivelse af Torgeirs ord (hos Are frøde): »som vil gøre den største modstand« (s. 12) istf. »som stærkest vil gå (eller stå) imod hinanden«. Dette er naturligvis underordnet, men viser forf.s skødesløshed.

S. 39 og 131 (gentagelsen viser, at der ikke er tale om trykfejl) siger forf., at lovsigemanden har stået og talt til publikum »på den vestre side (udh. her) af kløften Almannagjá«. Dette er en splinterny lære om lovbjærgets beliggenhed. Derom kan kun siges, at det har været et syn for guder, at se lovsigemanden vandre den lange vej og fra et så himmelhøjt stede at tale til de fra hans ophøjede sted myrelignende mennesker nede i kløften.

S. 117 noten siger forf. »Biskop Eiríkr tog til Vinland 1121, vistnok i embeds medfør, jfr. G. h. M. III 44 [her findes intet i den retning] og bosatte sig der«. Det kunde være interessant at få nærmere besked om denne »bosættelse«, hvor nævnes den? I islandske annaler ved 1121 hedder det kort: »Biskop Erik (upse) fra Grønland drog ud for at opsøge Vinland«. Det er alt, hvad der vides om denne Erik.

S. 121 hævdes, at »den vestre bygd« (i Flóamannasaga) betyder den vestlige del af Østerbygden. Det er ganske vist ikke

ret naturligt her at tænke på Vesterbygden; ikke destomindre må det være denne, der er ment, da udtrykket forekommer flere steder i sagaen, aldeles som det sædvanlige egennavn. Det er måske fejl, at den nævnes i sagaen, men det kommer da af sagaforfatterens ukendskab til forholdene.

Under ørkenvandringen gennem bogen støder man pludselig på en lille oase (s. 69), der virker lidt oplivende på visse muskler. Der er tale om, hvem der mødte eller kunde møde på det islandske alting og så hedder det: »Hvad angår Islændere udenfor (udh. her) Island, så blev det slet ikke forlangt, at de skulde ride [udh. her] til Altinget, men osv.«. Det var i sandhed en overraskende oplysning; man kunde dog måske have ventet en henvisning til det sted, hvor det udtaltes, at et sådant »forlangende« ikke blev stillet.

En sammenfattende dom kan jeg efter alt dette kun formulere således: forf. har benyttet kilderne på en ufuldstændig og tildels uredelig måde; bogen vidner helt igennem om mangel på rigtig videnskabelig sans og logik, forf.s metode er overhovedet uvidenskabelig og dilettantisk, hans resultater ganske forfejlede. En sådan bog burde helst aldrig have set dagens lys, endsiige vundet en doctor-grad.

Til slutning føler jeg det som min pligt at advare imod, at man udenfor Island bedømmer nyere islandsk videnskabelig litteratur efter dette mislykkede arbejde. Denne litteratur er på det nøjeste knyttet til det unge Universitet. Herfra er der i tidens løb udgået mange afhandlinger, lødige og fuldt ud videnskabelige skrifter, der kan stå mål med andre landes.

Finnur Jonsson.

**Lis Jacobsen: Svenske-
vældets Fald. Studier til
Danmarks Oldhistorie i
filologisk og runologisk
Lys. Kbhvn. 1929.**

For den, som selv hovedsagelig har syslet med vor ældste Historie, var det paafaldende at se den uhyre Energiudfoldelse, der fremkaldtes ved Prof. Hans Brix's Forslag til en Nytolkning af den lille Jellingestens Indskrift. Man havde ikke fra de nærmest forudgaaende Tiaar noget stærkt Indtryk af, at det netop var denne Perodes Tildragelser, som interesserede Forskerne, og nu myldrede i Løbet af kort Tid Diskussionsindlæggene frem — fra runologisk, folkloristisk og i snævrere Forstand historisk Side.

Det turde næppe være for meget sagt, at naar de fleste af disse Indlæg er glemt, vil Fru Dr. Lis Jacobsens Bog om »Svenske-

vældets Fald« endnu hævde sig — ikke fordi den paa alle Punkter har sagt det afgørende Ord, eller fordi dens Slutningsrækker ikke skulde kunne underkastes Kritik, men fordi den tager Spørgsmaalet op paa et bredere Grundlag end det hidtil benyttede, og fordi den inddrager Stof i Undersøgelsen og til dette Stofs Behandling anvender en metodisk Fremgangsmaade, som de forudgaaende Debattører ikke havde haft Blikket tilstrækkelig aabent for. Det var en lignende Aarsag, som gjorde Dr. Henrik Ussing's Arbejde: Sagnene om Thyre Danebod (1928) saa værdifuldt og inciterende.

Selve det haardt omstridte Problem — Gorm-Tyre — er i sig selv ikke Emnet for Dr. Jacobsens Undersøgelse. Men det føles uvilkaarligt mellem Linierne, og det har været i stærk Grad medvirkende til, at hun har givet sig i Kast med Opgaven. Hvad hun har søgt at forstaa, er den Skæbnebaggrund, ud fra hvilken vort Lands Historie ved Midten af det 10. Aarhundrede maa opfattes. En parenthetisk Sarkasme¹ giver mig Anledning til den parenthetiske Bemærkning, at Forskeren næppe i noget Tilfælde staar sig ved at lukke Øjnene for Hændelsernes Sammenhæng, for den enkelte Handlings Relation til forudgaaende Begivenheder, og at »Skæbnebaggrunden« derfor altid er et nødvendigt Led, ikke i Bevisrækken for et Postulat, men til dybere Forstaaelse af det, man ad anden Vej mener at kunne godtgøre. Spørgsmaalet Gorm-Tyre kan drøftes ud fra selve det givne og sparsomme Kildegrundlag; men det forstaas kun, hvis man til Baggrund tager de indgribende Begivenheder, der gik umiddelbart forud for Kongeparrets Herskertid. Det er disse, Dr. Jacobsen belyser, og hun gør det ad to Veje: ved en tekstkritisk Undersøgelse af Kildestoffet til Hedeby-Svenskernes Historie og ved en Nytolkning af Runestenen fra Sædinge.

For at tage denne sidste først, saa er en Ikke-Runologs Hovedudbytte under Læsningen det negative: at den tidligere af Prof. Wimmer givne Tolkning afgjort er urigtig. Enhver, som objektivt betragter Dr. Jacobsens autotypiske Gengivelser af det Billedmateriale, hvormed Wimmer efterhaanden søgte at underbygge sin Tolkning, føler ingen Trang til at diskutere denne Side af Sagen. Autotypierne lyver ikke. Dermed turde det Spørgsmaal være ude af Verden. Men selve den Kritik, som Dr. Jacobsen her og i Afhandlingen om Sjælle-Stenen (ligesom i hendes Undersøgelse af »Landmands-Stenene«) har underkastet Prof. Wimmers metodiske Fremgangsmaade og de Resultater, hvortil han i Tvivlstillfælde naaede, kan ingen Historiker sidde overhørig.

¹ Scandia I (1928) 194.

Kritiken er teknisk lærerig, og den er saglig betydningsfuld. Den rokker ikke vor Ærbødighed for det Storværk, som Wimmer øvede, da han fremlagde sine Tolkninger af de 250 danske Runestene. Den reviderer kun Tydninger af den Art, som havde fremkaldt Tvivl ogsaa hos andre Forskere (v. Friesen, Wadstein, Verner Dahlerup, Marius Kristensen, Ivar Lindquist o. fl.), og man gør Wimmers Minde en Bjørnetjeneste ved at tillægge disse hans relativt faa omstridte Tolkninger en Autoritet, som alligevel ikke i Længden kan opretholdes.

Hvad angaar Dr. Lis Jacobsens eget Forslag til Indskriftens Tolkning, har en Historiker kun ringe Mulighed for at danne sig en begrundet Mening. Ordet tilkommer Runologerne, og man maa med Spænding afvente det Øjeblik, da en objektiv Dom vil blive fældet fra deres Hold. Thi selve den »Skæbnebaggrund«, i hvis Lys Dr. Jacobsen tolker Stenen, har vidtrækkende Interesse for vor almindelige Historie i det 10. Aarhundredes første Halvdel. Hun tænker sig det svenske Vælde udstrakt over baade Jyder og Øboer og ser Stenen som et Vidne om dette Vældes Fald — paa Laaland som (hvad andre Kilder melder os) i Hedeby. Tanken om et saadant Svenskevælde over den danske Østersøejlled har jeg tidligere fremhævet (Hist. Tidsskr. 9. R. V 226 f.), hvilket Dr. Jacobsen synes at have overset, og jeg skulde tro, at der kunde gives endnu flere Argumenter derfor, selv om det naturligvis let »kan blive en Modesag at føre saa mange Fænomener som muligt ind under den samme Aarsag¹.

For Faghistorikeren vil Hovedinteressen ved Dr. Jacobsens Arbejde imidlertid ikke være knyttet til hendes Runetolkning, men til hendes kritiske Behandling af Kildestoffet vedrørende det svenske Vælde i Hedeby. Undersøgelsen fylder Bogens første Halvdel og bærer Titlen »Gorm og Gnupa«.

Dr. Jacobsen aabner dette Afsnit med at fastslaa to Ting, hvis Rigtighed næppe vil kunne omtvistes. For det første godtgør hun, at Ordlyden i en ofte debatteret Sætning hos Adam af Bremen har været: »eo tempore filius Hardeknud, Worm, regnavit«. Heraf fremgaar det, at Gorm (Worm) ifølge Adam har været Søn af Hardeknud (Hardeknud). For det andet bevises det, at den hos Adam nævnte »Hardegon, filius Suein«, der fordrev Kong Sigerich, ikke — som almindeligt antaget — kan have været identisk med Hardeknud. Beviset er palæografisk og vil ikke være til at rokke. At Navneformen Hardegon repræsenterer et olddansk Mandsnavn Harde-Gunni, lyder meget

¹ Knud B. Jensen i en Afhandling: Vikingespor i Syddanmark. (Danske Folkemaal III (1929) 61).

plausibelt, men er forøvrigt uden væsentlig Betydning. Sagens Kærne er i Korthed denne: Adam meddeler, at Gorms Fader hed Hardeknud, og Hardeknud var en anden end den Hardegon, som fordrev Sigerich og derved gjorde en Ende paa Svenskevældet i Hedeby. Forbavsende nok kommer Dr. Jacobsen ikke selv til denne sidste Konklusion, der dog er den eneste beretigede; men inden hun opsummerer Resultatet af Undersøgelsen, gaar hun over til en kritisk Vurdering af Adams Kilder de paaældende Steder.

Som bekendt støtter Adam sig, hvor han omtaler danske Forhold i første Halvdel af det 10. Aarh., dels til mundtlige Meddelelser af Sven Estridssøn, dels til en dansk Biskops Beretning. Den førstnævnte har fortalt ham om Landets Konger efter Slaget ved Löwen 891 (Heiligo, Olaph, Chnob, Gurd, Sigerich og endelig Sigerichs Overvinder Hardegon), den anden har meddelt ham, at Henrik I havde besejret Gorm, givet Slesvig Navnet Hedeby, trukket Rigsgrænsen her, indsat en Markgreve paa Stedet og henvendt en Koloni af Sachserne dertil. Som af alle nyere Forskere bliver ogsaa af Dr. Jacobsen Bispens Kildeværdi sat overordentlig lavt, og om Sven Estridssøn hedder det, at en saa langvarig mundtlig Tradition let kan føre til Forskydninger i Fremstillingen af Begivenhedernes Gang, og at man under disse Omstændigheder især ikke kan stole sikkert paa Kronologien. Herom kan vist alle være enige.

Adam bringer imidlertid endnu en Meddelelse af Betydning. Han fortæller, at paa Ærkebiskop Unnis Tid (919—36) »regerede hos Danerne filius Hardechnud, Worm, crudelissimus vermis«, og at Unni ikke kunde faa Bugt med Gorms medfødte Grusomhed, da han paa sin Missionsrejse (936) kom til vort Land, hvorimod han skal have vundet Kong Harald for Kristendommen. Hvorfra ved Adam dette?

Det er værd at lægge Mærke til Dr. Jacobsens Svar. Det hedder herom (Fremhævelserne mine): »Adam meddeler ikke sin Kilde, men der kan jo ingen Tvivl være om, at hans Skildring hviler paa Bispearkivets Indberetninger« (S. 42). Lidt senere derimod: »de rimeligvis fra Bispearkivet stammende Oplysninger« (S. 45). Det forekommer mig, at den sidst valgte Form er langt den sikreste at bruge — navnlig da overordentlig meget efter Dr. Jacobsens Mening skal afhænge af dette Sted hos Adam.

Det skal nemlig for det første heraf fremgaa med absolut Sikkerhed, at Kong Gorm har regeret i Danmark i 936. »Disse Disciple, paa hvis Beretning Adams Skildring for en væsentlig Del [fremhævet her] maa hvile, kan ikke have givet gale Op-

lysninger om, hvem der var Konge i Danmark, da de paa deres Gennemrejse forsøgte en Missionsvirksomhed der«. Utvivlsomt rigtigt — hvis Adams Kilde det paagældende Sted er autentiske Indberetninger i Bispearkivet; men noget saadant vil aldrig kunne bevises, ja, er paa Forhaand temmelig usandsynligt. Og har den mundtlige Tradition sin Part i Skildringen, kan der ikke i kronologisk Henseende bygges mere paa den end paa de andre, tidligere nævnte, til hvilke vi kender Hjemmelmændene.

Alligevel — vi gaar ud fra, at Dr. Jacobsen har Ret paa dette for hende saa væsentlige Punkt. Hun fortsætter nu: »Jeg tror imidlertid, at det ikke er altfor dristigt at bygge paa ikke blot, hvad der positivt meddeles om Gorms Herredømme i Danmark, men ogsaa paa, hvad der ikke meddeles om Svenskeherredømmet. Da Unni og hans Følge maa formodes at være draget ad Landevejen fra Bremen op gennem Slesvig, vilde man dog sikkert, hvis Svenske-Herskerne endnu havde regeret i Hedeby, være kommet i Berøring med dem, og i saa Fald havde Beretningen vel givet Oplysninger om Unni's Forhold til disse Konger. Det, at der i Beretningen ingen Antydning findes om Hedebykongernes Existens, synes mig at være et Vidnesbyrd om, at de var ophørt at existere, da Unni kom til Danmark. Thi der er ingen Grund til at tro, at Adam havde ladet uomtalt dette Fremmedherredømme, hvis han havde fundet Underretning herom i Arkivets Papirer, — tværtimod maatte en saadan Meddelelse have ydet ham et velkomment Korrektiv til de Oplysninger, Svend Estridssøn havde givet ham herom, og hvis Brøst han i saa høj Grad følte, at han gav Usikkerheden Udtryk i sin Genfremstilling« (S. 44 f.).

Den, som læser dette, føler vel egentlig ikke noget usandsynligt i den givne Fremstilling. Der er intet af alt dette, som ikke godt kan passe. Men monstro nogen føler sig overbevist af Ræsonnementet?

Det er altid sin Sag at slutte e silentio. Hvis Unni nu ikke er draget ad Landevejen fra Bremen op gennem Slesvig, men f. Eks. er taget Søvejen fra Bremen til Ribe? Saa falder jo hele Bevisførelsen. Og faktisk aner vi intet om hans Rejserute. Den ene Vej kan være lige saa rimelig som den anden.

Endvidere: Vi ved, at Kong Henrik kristnede Hedebyherskeren Gnupa i 934. Er det tænkeligt, at en saadan Begivenhed ikke i Løbet af dette og de to nærmest følgende Aar skulde have afsat det fjerneste Spor i Bremerbispens Arkiv, om et saadant havde været benyttet af Adam. Og dog viser Adam tilsyneladende fuld Tillid til en dansk Biskops vitterligt urigtige Fremstilling af

Aarets Begivenheder. Hvorfor skulde han saa have følt sig mere tilskyndet til ved Arkivets Hjælp at korrigere Sven Estridssøns Beretning — forudsat, at han i det hele har været i Stand dertil?

Efter mit Skøn kan man ikke udlede andet af Adams Tekst, end at Kong Gorm muligvis regerede i 936. Om Svenskerne endnu paa det Tidspunkt sad i Hedeby eller var fordrevne derfra, oplyser hans Skildring ikke.

Men gaar vi ud fra denne — og den udgør jo foreløbig Grundlaget for Dr. Lis Jacobsens Undersøgelse — maa man ligeledes fastholde den Oplysning, at Sigerich fordreves af Hardegon. Det er det eneste, der siges om Svenskevældets Fald, og det behøver paa ingen Maade at være utilstrækkeligt til Forklaring af dette. Derfor bliver man højst overrasket ved hos Dr. Jacobsen, umiddelbart efter at Tidspunktet for Gorms Regering og Erobringen af Hedeby (»i Tiden mellem 934 og 936«) er fastslaaet, da at læse: »Tilbage bliver Spørgsmaalet, om denne Erobring skyldes Gorm eller hans Fader Hardeknud« (S. 45). Det Spørgsmaal foreligger jo overhovedet slet ikke, naar vi arbejder med Adams Tekst og — følgende Dr. Jacobsens egen værdifulde Paavisning — i Modsætning til tidligere ved, at Hardegon ikke er identisk med Gorm og ikke heller med Hardeknud. Dr. Jacobsen tænker sig, at Hardegon »har spillet en fremtrædende Rolle ved Hedebyrigets Tilbageerobring — og muligvis har faaet Styret her . . . men hvilken Bedrift han har øvet, er vi ikke i Stand til sikkert at afgøre« (S. 51). Nej, ikke ud over en Henvi- ning til den Rolle, han spiller i Adams Fremstilling. Er det da ikke dristigt at fordele Rollerne som følger: »Man tør formode, at medens Gorm drog mod Gnupa og fældede ham [hvad Adam intet kender til], er Harde-Gunni draget mod Sigtrygg og har fordrevet ham fra hans Rige« (S. 51)? Og er det ikke endnu dri- stigere at afslutte den første Undersøgelserække med følgende Resultat: »Den danske Konge, der endeligt gjorde det af med Svenskevældet ved Sydgrænsen, var altsaa Gorm« (S. 47)¹?

¹ I Citatet henviser Udtrykket »altsaa« til den nærmest forudgaaende Hypotese: at Gorms Fader Hardeknud var død før Svenskevældets Fald — maaske allerede omkr. 916 (»senest en Snes Aar før 936«). Denne Opfattelse bygger paa den Stormske Fremstilling af Tidens Opkaldelsesregler, og holder Storms Regel ikke Stik, bortfalder Aarsagen til at forudsætte Hardeknuds Død før 936. Da Hardeknud ikke er identisk med Hardegon, har Spørgsmaalet om Aaret for hans Død mindre Interesse, og jeg skal derfor ikke her komme nærmere ind paa min fra Dr. Jacobsens afvigende Opfattelse. Vedrørende Opkaldelsesreglerne nøjes jeg med at henvise til Landsarkivar Svend Aakjærs Udtalelser i Tilskueren 1929: 207. og

Den følgende og paa mange Maader saa værdifulde Under-søgelse af »Gormssagaen« forklarer imidlertid, hvorfor Dr. Lis Jacobsen allerede under Studiet af Adams Beretning skyder Hardegon til Side til Fordel for Gorm. Hun finder i Sagaen et samtidigt Vidnesbyrd om, at Gorm har fældet Gnupa (og Silfraskalli), hvilket har været det afgørende for Svenskevældets Fald, eller — for at bruge Forfatterens egne Slutningsord —: »Gorm gjorde det af med Gnupa og tog hans Rige; og den danske Kongeætling Hardegunni har nok (!) fordrevet Gnupas Søn Sigtrygg«.

Grundlaget for Opfattelsen af Gorm som Gnupas Banemand er, hvad Dr. Lis Jacobsen kalder »G II«, 3: Kap. 63 i den store Olav Tryggvasons Saga. Selve »Gormssagaen« (Kr. Erslevs noget uheldige Udtryk) udgøres dels af det Stykke i Hauksbók, der omhandler Gorm (et Afsnit af Regnarssona-Þáttur, kaldet »G I«), dels af den nævnte G II; men kun i G II omtales Gorms Kampe med Gnupa (og Silfraskalli).

Den foretagne kildekritiske Belysning af disse Tekster er af stor Interesse, og det maa med Skam at melde indrømmes, at det er første Gang, en saadan har været forsøgt. Først viser Dr. Jacobsen, at Olavssagaens Kap. 60 saa at sige slavisk gengiver Meddelelserne i Adams Kap. 48 og 52 vedrørende Heiligo, Olaph, Chnob, Gurd og Sigerich, kun at Navnene er omsat i en nordisk, dog delvis urigtig Form (saaledes Knud for Chnob og Siggæir for Sigerich), ligesom Hardegon og hans Sejr over Sigerich er udeladt. Paa disse Punkter uddyber Forfatteren, hvad andre Forskere (Jessen, Erslev) tidligere har fremhævet. Men derefter gaar hun i Lag med »Gormssagaens« forskellige Bestanddele og søger at godtgøre, at der mellem G I og G II findes saa betydelige Overensstemmelser, at de maa skyldes Kendskab til en fælles Kilde, medens til Gengæld visse Uoverensstemmelser fastslaar, dels at de er uafhængige af hinanden, dels at de hver for sig har benyttet en særlig Kilde. For G I's Vedkommende indeholder dens Gormsparti egentlig ikke andet end en udmalende Skildring af, hvorledes Gorm er faret med sin Hær over hele Jylland og har gjort det af med alle Næskonger helt Syd paa til Sli, ligesom han har erobret et stort Omraade af Vendland og haft mange Kampe med Sachserne, saa han er blevet en mægtig Konge. Om dette maa gælde, hvad Dr. Jacobsen antager ved-

Prof. Halvdan Kohts i (Norsk) Hist. tidsskr. 5. R. VII (1929) 430. Sidstnævnte skriver ganske kategorisk: »Det er kanskje best å segje frå her, at eg ikkje trur på den regelen Gustav Storm sette up, um at berre døde folk blir »reist uppatt«. Jeg kan ganske slutte mig hertil.

rørende Skildringen i Fælleskilden G: at det er »Udsmykning, som enhver Sagamand kunde fabrikere, uden faste positive Oplysninger« (79). Til denne Karakteristik svarer endvidere Dr. Jacobsens Omtale af det Afsnit i G II, der rummer »en ordrig i almindelige Udtryk holdt Skildring af Gorm som en mægtig Erobrerkonge — en Skildring, som ikke har det ringeste at gøre med Adam, men som — da den ikke indeholder mere, end hvad enhver Sagamand kunde udforme, naar Opgaven lød paa at skildre en dansk Erobrerkonge — i og for sig ikke behøvede nogen særlig Kilde« (S. 68). Det er fuldkommen rigtig sagt. Jeg har selv understreget det »klichéagtige« i den norrøne Traditions Fremstilling af Gorm som en stor Tjodkonge (Hist. Tidsskr. 9. R. V 202 f.), men Stedet er desværre oversat af Dr. Jacobsen.

Spørgsmaalet er imidlertid, om Gorm virkelig var en Erobrerkonge?

Dr. Jacobsen mener at kunne besvare det bekræftende ud fra G II med dens Oplysninger om Gorms Sejre over Gnupa og Silfraskalli. Hun paaviser, at disse to Navne meddeles »i fuldkommen korrekt nordisk Form. Hvis nu Navnene havde været almindelige og almenkendte som f. Eks. Harald — Knud — Svend, havde dette ikke kunnet give os noget Holdpunkt, men da begge Navne Gnupa og Silfraskalli er meget sjældne og, som særligt østnordiske (svenske), rimeligvis har været den islandske Sagaforfatter ukendte, kan man gaa ud fra, at deres korrekte Form ikke skyldes Forfatteren, men hans Kilde. Dette betyder, at Kilden maa være nordisk, da man ikke hos en fremmed Annalist kan vente at finde Navnene bevarede i deres rette nordiske Form. Navneformen peger altsaa paa, at Urkilden [c: Særkilden for G II] er nordisk«. Hele denne Udvikling virker overordentlig fængslende, skarpsindig og lærerig — ikke mindst Afsnittet, hvori det søges godtgjort, at Silfra-Skalli er »et historisk Navn i korrekt filologisk Form« (S. 70). Der argumenteres naturligvis ud fra et Materiale, hvis Bæreevne er vanskeligt at bedømme for en Ikke-Sprogmand; men jeg skulde dog antage, at Dr. Jacobsens Resultater paa dette Punkt vil holde Stik. Nu fortsættes der imidlertid:

»Vort historiske Kendskab til Gnupa og Gorm viser, at Kronologien er i Orden. De to Konger har levet samtidig. Endvidere maa vi udfra vor historiske Viden [fremhævet her] slutte, at Gorm har besejret Gnupa og hans Æt. Dette tyder paa, at Saga-Indskuddets Kilde ikke kan skyldes en mundtlig Tradition, men maa hvile paa en samtidig Kilde, der er vel underrettet om Begivenhederne. — En nordisk Kilde, samtidig med

Begivenhederne, kan kun være én Ting — et Skjaldekvad. Denne Løsning er ikke blot mulig, men giver fuldgyldig Forklaring paa Kildeforholdet« (S. 81).

Man vil let se, at her brister det! Naar Dr. Jacobsen allerede ved Behandlingen af Adams Tekst skød Gorm-Gnupa i Forgrunden som det egentlige Modstanderpar, skønt Kilden overhovedet ikke med et Ord antydede, at de havde spillet denne Rolle, maatte den eneste Begrundelse være, at hun ad anden Vej og senere kunde skaffe Sikkerhed for dette Forholds Realitet. Nu finder vi det udelukkende omtalt i en — det kan ikke nægtes — sen Sagafremstilling, og henvisende til det tidligere, saa at sige »paa forventet Efterbevilling« indtagne Standpunkt vil Forfatteren derefter hævde, at denne sene Sagafremstilling maa skyldes en Kilde, der var »vel underrettet om Begivenhederne«, ja, at den maa have været samtidig med dem, fordi Sagen stemmer overens med, hvad vi kan slutte »udfra vor historiske Viden«. Det er slet og ret en Cirkelslutning!

Alligevel, eet staar fast: Dr. Jacobsen har utvivlsonst Ret i, at Navneformerne Gnupa og Silfraskalli er nordiske, at de ikke er opfundet af Sagamanden, at de altsaa har været til Stede i hans Kilde, og at ogsaa denne maa have været nordisk. Det er i sig selv et overmaade betydningsfuldt Resultat. Man spørger kun: Hvorfor kan denne Kilde ikke være en mundtlig Tradition, stammende fra Aarhundrederne mellem Begivenhederne selv og Valdemarstiden, da vor hjemlige Overlevering om Gnupa var stærkt udvisket (Ennignup) og om Silfraskalli helt tabt? Dr. Jacobsen hører ganske vist ikke til dem, der tillægger en saadan Tradition synderlig historisk Vægt; men Samtidigheden mellem Gorm og Gnupa og den sidstes Navn kunde dog nok tænkes at være erindret et Stykke Tid i korrekt Form og derefter paa Island at have fundet Leje i en eller anden Nedskrift. Hvorfor netop i et samtidigt Skjaldekvad? Det eneste brugbare (om end langt fra afgørende) Bevis for en saadan Teoris Rigtighed — Overensstemmelse mellem Sagafremstillingen og »vor historiske Viden« — mangler jo af den simple Grund, at vi overhovedet ingen historisk Viden har om Kampe mellem Gorm og Gnupa!

Jeg skal ikke komme ind paa Spørgsmaalet om, hvorvidt der i det hele kan regnes med Hirdskjalde ved det 10. Aarhundredes danske Kongehoffer, saaledes som Dr. Jacobsen forudsætter det. Der kan vist i dette Spørgsmaal siges meget »baade pro et contra«. Drøftelsen vilde dog have udelukkende aka-

¹ Jfr. Prof. Edv. Bull: Dansk skaldskap i 10. årh.? (Edda XXIX (1929) 39 ff.)

demisk Interesse, saa længe man ikke havde godtgjort Sandsynligheden af, at et enkelt, bestemt Lovkvad hørte dette Tidsrum og Milieu til. Og evnede man dette, vilde et nyt Spørgsmaal melde sig: kunde man i alle Forhold stole paa Angivelserne i et saadant Kvad? Jeg tænker ikke ligefrem paa, om dets Begivenheder kunde være pure opdigtede; men havde man nogen Garanti for, at den enkelte Daad, som omtaltes, virkelig tilkom den Fyrste, der lovpristes? Ogsaa ved Besvarelsen af dette Spørgsmaal kunde der sikkert siges adskilligt baade for og imod. Og hvor uendelig meget vilde ikke for hele Bevisførelsens Vedkommende afhænge af Svaret?

Naar jeg saa udførligt har dvælet ved en Række af de Problemer, som Dr. Lis Jacobsen har rejst i »Svenskevældets Fald« og underkastet hendes Løsning af dem Kritik, vil jeg gerne have det opfattet som en oprigtig Anerkendelse af hendes Indsats Betydning. Jeg skrev i en kort Anmeldelse (Berl. Tid. 27.1.29), at »for den, hvem det ikke først og fremmest kommer an paa at opretholde det een Gang indtagne Standpunkt, men som i al Beskedenhed ønsker at lære af andres Studier (naar de for tjener det), vil L. J.s Undersøgelse danne Udgangspunktet for fornyede Overvejelser«. Det er disse Ord, jeg har søgt at omsætte i Praksis. Ikke lidet i den Opfattelse, jeg tidligere har gjort gældende, bl. a. her i Tidsskriftet, maa opgives efter Fremkomsten af »Svenskevældets Fald«, og som det paa disse Punkter er gaaet mig, er det gaaet hele Rækken af Forskere, der har beskæftiget sig med Adams og Olavssagaens uklare Efterretninger om Begivenhederne i Hedeby i Aarene før Tyre byggede Danevirke. Derfor vil Dr. Lis Jacobsens Bog med Lethed hævde sig, selv om flere af hendes videregaaende Slutninger ikke kan holde Stand overfor en kritisk Prøvelse.

Vilh. la Cour.

Nyt fra historisk Videnskab.

Som Jubilæumsgave til Københavns Universitet har Universitetsbiblioteket under Ledelse af dets initiativrige Chef Svend Dahl og med Støtte af Carlsbergfondet paa Engelsk udsendt et stateligt Festskrift: *Danish Theses for the Doctorate and Commemorative Publications of the University of Copenhagen 1836—1926. A Bio-Bibliography* (Kbh. 1929). I en Indledning gøres der først Rede for Arbejdets Plan og for det indbyrdes Forhold mellem de til enhver Tid gældende akademiske Grader samt meddeles en Række interessante statistiske Oplysninger om, hvordan Disputatsernes Antal fordeler sig paa de forskellige Fag og de forskellige Tidsperioder. Derpaa følger selve Teksten, delt i to Hovedafsnit. Det ene af disse (S. 3—176) indeholder Titlerne — først paa Dansk, dernæst (og ofte i udvidet Form) paa Engelsk — paa alle de Disputatser, Programmer, Festskrifter o. l. Arbejder, der er udgaaet fra Københavns Universitet i den her behandlede Periode, begyndende med 1836 som det Aar, da Dansk for første Gang anvendtes ved Affattelsen af en Disputats (Martin Hammerichs om Ragnaroksmithen). Alt i alt omfatter Fortegnelsen 937 Disputatser foruden Festskrifterne, som alle er ordnede efter de forskellige Videnskaber, de angaar, idet man som Hovedinddeling væsentlig har fulgt Decimalsystemet og indenfor de enkelte Grupper ladet den alfabetiske Ordning efter Forfatternavne være den afgørende. Ret talrige Krydshenvisninger letter Eftersøgningen af de enkelte Værker. — Andet Hovedafsnit (S. 177—355) indeholder kortfattede Biografier af samtlige Forfattere til de i det foregaaende Afsnit nævnte Arbejder. For Doktorernes Vedkommende er der desuden givet Henvisninger til det Sted, hvor deres Selvbibliografi findes trykt. Bogen slutter med en Fortegnelse over Æresdoktorer i samme Tidsrum og et Realregister.

Det foreliggende Arbejde hviler paa en Gennemgang af et meget stort Materiale, der nu er blevet gjort tilgængeligt paa en klar og overskuelig Maade, og de meddelte Enkeltoplysninger

synes — som det ogsaa var at vente — at udmærke sig ved megen Nøjagtighed og Soliditet, skønt der hist og her baade i Bogtitlerne og i Biografierne kan paapeges mindre Unøjagtigheder. Saaledes er — for at nævne et Par Eksempler — S. 319 Henrik Scharlings Dødsaar glemmt, S. 395 V. Falbe-Hansens Fødselsaar, og S. 363 kaldes H. F. Rørdam urigtigt Lic. theol. i Stedet for Dr. phil. Værrer er det dog, at det i Indledningen (S. XII) siges, at det første danske Universitetsprogram var J. E. Larsens fra 1839, medens det dog er E. C. Werlauffs bekendte Afhandling om Universitetets Bygningshistorie fra 1836, der er den tidligste i denne Art, som det da ogsaa fremgaar af selve Teksten S. 40. — Alt i alt maa det siges, at Sv. Dahls Bibliografi tjener Udgiverne til Ære og er en særdeles nyttig Haandbog, velegnet til at give et Overblik over ikke uvæsentlige Dele af den danske videnskabelige Litteratur. Man maa oprigtigt haabe, at den — bl. a. paa Grund af det Verdenssprog, hvorpaa den fremtræder — maa hjælpe til i endnu højere Grad end tidligere at aabne Udlandets Øjne for den Indsats, Danmark har ydet i Videnskabens Tjeneste.

Bjørn Kornerup.

Universitetsbiblioteket har udsendt 1. Del af en *Katalog over Universitetsbibliotekets Haandskrifter i Samlingerne E don. variorum, Additamenta, Rostgaards, Schiønnings og Ørsteds Samling* (Kbh. 1929), forfattet af Bibliotekar Alfred Krarup. Denne 1. Del omfatter Personalhistorie, baade dansk og udlandsk Personalhistorie, men i Følge Sagens Natur er det danske Stof ganske dominerende. Krarups Katalog kommer derfor i Realiteten til at svare til det kgl. Biblioteks Kataloger over dansk Personalhistorie, udarbejdet af Chr. Behrend og paa en Vis til Erslevs »Privatarkiver fra det 19. Aarhundrede beroende i Rigsarkivet«. Meget vigtige Hjælpemidler er med disse tre Bøger givet Historikerne i Hænde, og Hjælpen rækker langt ud over Personalhistorien. Det skal ikke glemmes, at den, der udarbejder et saadant Katalog, gør et meget slidsomt og uegennyttigt Arbejde for andre.

Endnu to Bind af Universitetsbibliotekets Publication vil følge, og et alfabetisk Register vil afslutte hele Værket. Spørgsmaalet er, om det ikke havde været rigtigst at give hver Del sit Register, thi Personalhistorien kan vel nøjes med et simpelt alfabetisk Register, men næste Bind, Katalogen over Manuscripter vedrørende Danmarks Historie, vil kræve ikke eet, men mange Registre, der kan gennemløje Stoffet. Overhovedet vil Plan-

læggelsen og Udarbejdelsen af dette Bind, som Historikerne har særlig Interesse af, rejse en Række Problemer. Alene hvis man ser paa saa beskedent et lille Haandskrift som Rostg. 42 4to med Hans Svanings Optegnelser efter Manuscripter, der siden kom ind i det gamle Universitetsbibliotek, tager Speculationen *Fart*. *E. J.*

Af Troels-Lunds Livsværk: *Dagligt Liv i Norden* udsender Gyldendals Forlag en ny — den femte — Udgave ved Professor Knud Fabricius. Tit og ofte klager Historikere og Forlæggere over, at der i Danmark er ringe Afsætningsmuligheder for historisk Litteratur. Det synes at modbevise Paastanden, at Troels-Lunds bindstærke Værk har kunnet sælges i mange Tusend Eksemplarer, og at Forlaget nu mener at finde sin Regning ved at udsende det i et nyt smukt udstyret og rigt illustreret Oplag. »Dagligt Liv« har i Tidens Løb været udsat for adskillig Kritik. Efterhaanden som det udkom, blev der paavist fejlagtige Enkeltheder. Andre er senere bleven fremdraget. Alligevel er det utvivlsomt rigtigt, at Professor Fabricius lader Teksten forblive uforandret. Troels-Lunds Arbejde er et historisk Kunstværk, saa personlig præget og rigt paa Livsvisdom, at der ikke bør flikkes paa det. Saalænge det kan læses af Menigmand, har det sin Betydning. Forældes det, bliver det Litteraturhistorie. Ogsaa i de foregaaende Udgaver har der været Illustrationer, dog ret tilfældigt og undertiden uheldigt valgte. At dømme efter det foreliggende første Hefte, har Udgiveren med Bistand af saa kyndige Mænd som Dr. phil. Vilh. Lorenzen, Museumsinspektør Uldall og Magister Hermansen raadet Bod paa denne Mangel. *A. L.*

Den Litteratur, der behandler Politikeres Liv og Virken, er overmaade fattig hos os. Hvad staar der ikke tilbage, før de store nationalliberale fra forrige Aarhundrede har faaet deres litterære Mindesmærker! Og hvor længe vil det vare, før Estrup og Venstres Førere bliver virkelig fyldestgørende behandlede? Vi trænger i høj Grad til en ny Udgave af »Dansk biografisk Leksikon«, men heller ikke den vil slaa til. Naar Voldgiftstraktater og Talrækker har faaet den Broderpart, som Tiden kræver for dem, burde der organiseres et systematisk Arbejde paa at tilvejebringe en Række førstehaands Monografer over det endnu dog ganske interessante Emne: betydelige Mennesker.

Hvad vi i Øjeblikket besidder og faar forærende, er ikke

store Sager — om end en og anden Forfatter tilsyneladende slaar Brødet stort nok op. I det sidste Halvaar er der udkommet tre Bøger, hvoraf de to behandler nulevende Politikere, den tredie en nylig afdød. Det er Johs. Lehmann: *Niels Neergaard*, Robert Wiinblad: *Redaktør E. Wiinblad* og J. V. Christensen: *Den første Bonde i Kongens Raad (Ole Hansen)*. Af disse Bøger er Lehmanns og Wiinblads skrevet i Anledning af den paagældende Politikers 75 Aars Fødselsdag; det er altsaa Hyldestskrifter, og Wiinblad er endda Søn af den Mand, han skildrer. Redaktør Christensen i Ringsted var en nær Ven og Partifælle af den afdøde Landbrugsminister, men han staar dog straks noget friere overfor sit Emne, fordi han taler om en hedengangen. Ogsaa hans Bog har dog overvejende Karakter af et Lejligheds-skrift.

Man kan i Arbejder af denne Art ikke vente eller forlange en overlegen historisk Behandling, en virkelig Vurdering ud fra et intimt Kendskab og med Inddragelse af alle tilgængelige Kilder. Hvad der kan gives, er dels en samvittighedsfuld og kyndig Placering af Manden i Milieuet, dels en paalidelig Redegørelse for hans Virksomhed, for saa vidt den foreligger belyst, dels endelig, om muligt, ud fra den endnu levendes eller nylig afdødes Udtalelser og Papirer, ny Belysning af enkelte Punkter eller Meddelelser af Materiale, der siden kan faa Værd. Biografens egen Vurdering af Objektet vil ofte være alt for meget baaren af Feststemningen til at kunne tages for fulde.

Men det spiller naturligvis en Rolle, hvilke Forudsætninger Forfatteren sidder inde med. Ser man paa de tre Arbejder, der her er Tale om, og af hvilke Lehmanns er langt det største og mest pretentjose, vil man hurtigt give J. V. Christensen som aktiv Politiker og Lokalhistoriker en Forrang. Journalist Robert Wiinblad har det intime Kendskab til sin Fader at øse af, medens han ikke vides før at have præsenteret sig som Historiker, og hvad Johs. Lehmann angaar, er det vanskeligt at se, hvori hans Kvalifikationer bestaar. Hverken i praktisk politisk Virksomhed, omfattende Studium eller historisk Forfattergerning har han indtil Datum gjort sit Navn kendt. Hans nylig udkomne Bog om Tietgen gav i saa Henseende ingen Holdepunkter.

Men en Bog paa 410 Sider om Neergaard, et Værk, der skal spænde over dansk indre Historie i henvend et halvt Aarhundrede, kræver ikke faa Forudsætninger. Ikke mindst fordi Neergaard i sin personlige og parlamentariske Fornemhed altid har skyet Effekten. Der har et Par Gange virkelig været Drama over ham, men han har aldrig søgt det, og det er ingenlunde let at skrive

fire Hundrede Sider om en Mands Virksomhed, der i saa høj Grad er vævet ind i dagligt praktisk Arbejde, naar man ikke har alle Tidens Traade i god Rede.

Johs. Lehmanns Forudsætninger her er ikke store. Hans Indledning om de aandelige Forhold i Vendsyssel lyver sig ikke fra sin Kilde, Thomas Larsens Bog, men det er iøvrigt ganske uklart, hvad den har at gøre i Neergaards Historie. Er der en Forbindelse, har Forfatteren i hvert Fald ikke faaet den frem. Naar han siden skal give Baggrunden for Neergaards politiske Gerning, gaar han unægtelig ikke dybt. Stort mere end almenkendte Fakta finder man ikke, og af egne værdifulde Ræsonnementer er der saa godt som intet. Noget ganske lignende gælder det Billede, der gives af Neergaard selv. Der er i Skildringen af den unge Neergaard Momenter, der tyder paa, at Forfatteren her har faaet god Bistand fra den biograferede, men efterhaanden som man rykker op i Aarene, bliver Fremstillingen mere og mere gold. Johs. Lehmann har valgt at give uhyre lange Citater af Neergaards Taler, og det maa indrømmes, at de her kommer bedre til deres Ret end i Rigsdagstidende, men det er dog sandsynligt, at et intelligent Referat i mange Tilfælde var at foretrække. Historikeren har i hvert Fald ikke Brug for disse Aftryk — men han vil ganske vist ogsaa vanskelig finde noget som helst i Bogen af virkelig Betydning. Man kan være enig med Forfatteren i hans Bedømmelse af Neergaard og dog finde den fremsat paa en lidet tiltalende Maade. Hans Vurdering af »Under Juni-grundloven« hviler i høj Grad paa andres Iagttagelser, og hans ofte ganske berettigede Lovtaler over Neergaard som Politiker har en overflødig mørk Baggrund i Udfald mod J. C. Christensen.

Nyt Stof bringer Bogen som sagt ikke meget af. I sin Benyttelse af det gamle er Lehmann ikke overlegen; han har saaledes et Par Steder bygget sine Karakteristikker paa u citerede Leksikonartikler. Hans Sprog er langt fra altid korrekt.

I det hele et magert Resultat. Helt uden Fortjeneste er Bogen dog ikke, set fra en bred Læsekreds' Behov. Lige Fremme Misforstaaelser er sjældne, og en og anden Læser vil nok af Bogen kunne faa baade Begreb og Lyst til at vide mere. Men hvis Johs. Lehmann agter at gaa videre i sit politisk-historiske Forfatter-skab, bør han vist nok sætte sig sine Opgaver med adskillig længere Tidsfrist og med større Beskedenhed.

Emil Wiinblad er langt mere Journalist end Politiker, men som Redaktør og i Virkeligheden Skaber af Socialdemokratiets største Blad er han naturnødvendig kommet til at gribe ind i mange politiske Begivenheder. En Biografi og Vurdering af ham

vil i sin Tid have stor Interesse, forsaavidt som han utvivlsomt er en af de Mænd, der har præget sit Parti stærkest her i Danmark, baade ved sin Journalistik og sin ikke helt almindelige Personlighed. Noget større Bidrag til en saadan kommende Vurdering giver Sønnens Bog ikke, og navnlig gøres der intet Forsøg paa at karakterisere Wiinblads Journalistik. Bogen er i det væsentlige anekdotisk og giver under denne Form hist og her Ting af Interesse. Iøvrig bør det siges, at den med sin selvfølkelige og absolutte Partiskhed ikke bærer noget ubehageligt Præg af Panegyrik, og den læses alt i alt med Fornøjelse. Men baade Wiinblad og vort Socialdemokrati overhovedet venter endnu paa en Historieskriver. C. E. Jensen og Borgbjerg har i »Socialdemokratiets Aarhundrede« kun givet Yderværkerne, og Wiinblad og Alsing Andersen: »Det danske Socialdemokratis Historie« er hverken fuldstændig i Stof eller Behandling.

J. V. Christensen: Den første Bonde i Kongens Raad, er det mindste i Omfang af de tre Arbejder, men det, der har mest Føling med virkelig Historieskrivning. Den korte Indledning viser, at Forfatteren har Blik for Hovedlinierne i den Udvikling, der førte Ole Hansen ind i Ministeriet, og Placeringen af Manden i Milieuet er gennemført med faa, fyldestgørende Træk. Modsat navnlig Lehmanns Bog findes der i Christensens virkelig nyt dokumentarisk Stof, tre forskellige Optegnelser af Ole Hansen, et Forord til de Erindringer, han paatænkte at skrive, en kort Skildring af Barndomshjemmet, Bondegaarden i Hømb, og endelig Dagbogsblade fra hans Fængselsophold i Ringsted 1885 under Sogneraadets Kamp mod »Mundkurvcirkulæret«. Især Beretningen om denne tragikomiske Affære er af Interesse som et Dokument til Firsernes Kamp mellem Bonde og Embedsmand; Samtalerne mellem Ole Hansen, Præsterne og Herredsfuldmægtigen er iøvrig af en ret idyllisk Karakter, og Ole Hansens Referat falder ganske i Traad med Christensens Ord, at »vort Folks Sans for Humor og Historiens senere Forløb maaske noget har fortegnet for Efterslægten Dybden af Kampens Alvor«.

Christensens Skildring af Ole Hansens senere Liv er kortfattet og giver bl. a. ikke stort om hans Indsats i Ministerierne Deuntzers og J. C. Christensens Politik, mere om hans midlertidige Fald og hans Genrejsning. Det er et meget sympatisk Billede af en Mand, der var stærk nok til at bære Modgangen uden at blive bitter. Det er overhovedet mest ved sine personlige Egenskaber og ved sin historiske Plads som »den første Bonde«, at Ole Hansen vil blive mindet. Som Fører og Nyskaber staar han ikke Maal med hverken Neergaard eller Wiinblad. *Pool Engelstoft.*

Under Titlen *Soranske Studier I—II* (Kbhvn. 1928—29) har Olaf Carlsen samlet en Række Artikler og Afhandlinger om Forhold og Personligheder vedrørende Sorø Akademi i det 19. Aarhundrede. Første Bind gør unægtelig et noget splittet og paa sine Steder spinkelt Indtryk, men meddeler dog en Del interessante Oplysninger om Gehejmerraad Johan v. Bülow's Donationer til Akademiet samt om C. F. Wegener's Erhvervelse af den filosofiske Doktorgrad 1836 og af det historiske Lektorat i Sorø 1837. Betydeligere er andet Bind, der skildrer Historieundervisningens Historie i Sorø i første Halvdel af forrige Aarhundrede. Man faar en god Redegørelse for Tidens bærende pædagogiske Ideer paa dette Omraade og deres Virkeliggørelse i det praktiske Liv, for de forskellige Lærebøgers Mangler og Fortrin og for Samarbejdet og Brydningen mellem de stærkt forskelligartede Personligheder, der virkede som Lærere i Historie i Sorø. Herigennem er det lykkedes Forf. at give en Række Bidrag til en fyldigere Forstaaelse af Mænd som H. F. J. Estrup, J. B. Daugaard og C. F. Wegener. Ikke mindst om den sidste er der fremdraget adskillige værdifulde Træk. Foruden paa en god og omfattende Litteraturbenyttelse bygger Forf. især paa det rige Materiale, han har fundet i Universitets- og Skoledirektionens Arkiv. Ikke sjældent kunde man dog have ønsket, at han havde erstattet de ordrette Aftryk af lange officielle Aktstykker med refererende Gengivelser, og nu og da havde det været ønskeligt, om der var blevet anvendt noget større Omhu paa de aftrykte Tekster. *Bjørn Kornerup.*

Rudolf Bülck: *Das schleswig-holsteinische Zeitungswesen von den Anfängen bis zum Jahre 1789* (Kiel 1928) er et flittigt og grundigt Arbejde, der danner det slesvig-holstenske Sidestykke til Stolpes »Dagspressen i Danmark«; Undersøgelserne hviler paa et omfattende Studiemateriale fra nordtyske og danske Biblioteker og Arkiver, og Fremstillingen af Bladenes Historie er stadig ledsaget af Indholdskaraktistikker. En Sammenligning med Stolpe viser, at det biografiske er trængt mere i Baggrunden, og at Flyvebladslitteraturen helt er skudt ud, hvortil der intet er at indvende. Ligesom hos Stolpe er de skrevne Aviser behandlet jævnsides med de trykte, og de to sidste Kapitler behandler henholdsvis Tidsskrifterne og de moralske Ugeskrifter.

Der er her lagt en solid Grundvold, hvorpaa Fremstillingen kan føres videre til den nationale Rejsnings Tid, som for dansk Historie naturligvis vil være den interessanteste Periode. Man maa derfor oprigtigt haabe paa en Fortsættelse af Værket, selvom

nogle enkelte, ikke helt uangribelige Bemærkninger i nærværende Bind (f. Eks. S. 9 og 103) om Spørgsmaalet Dansk-Tysk kunde efterlade nogen Tvivl om, at Forfatteren vil være istand til at behandle Nationalitetskampen i Pressen med tilstrækkelig overlegen Objektivitet.

R. Paulli.

I de sidste par år er der fra tysk side fremkommet to mindre arbejder, der har taget deres emne fra danskhedens stilling i Flensborg by i tiden før 1864. Det første er professor, dr. F. Graefs i 1926 udgivne *Geschichte der Heiligen Geistkirche und der dänischen Gemeinde in Flensburg*. Denne historie, skriver dr. Graef, fører ind på et meget omstridt område: »Fördern kann hier nur ruhige Sachlichkeit«. Dr. Graefs skildring opfylder på en smuk måde det mål, som han her har sat, og det er med megen tilfredsstillelse, man læser skriftet. For tiden til 1848 bygger det på selvstændige studier, medens den følgende oversigt til 1864, som han selv meddeler i forordet, er givet i tilslutning til min disputats »Den danske sprogordning i Slesvig«. Dr. Graefs skrift er udstyret med smukke pennetegninger.

»Den rolige saglighed« er der derimod ikke for meget af i Elisabeth Kardels i dette år udkomne *Die Stadt Flensburg und die politischen und nationalen Zeitströmungen um die Mitte des 19. Jahrhunderts*. Skriftet, for hvilket frk. Kardel har erhvervet sig den tyske doktorgrad, angiver sig som opstået under prof. Scheels vejledning. Det er udgivet som nr. 2 af »Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte« — nr. 1 var en skildring af Flensborgs byarkiv ved dr. Graef i 1928 — og det har fået understøttelse af det slesvig-holstenske universitets-selskab. Disse forskellige forhold ved dets fremkomst gør, at jeg her skal knytte et par bemærkninger til det, endskønt det både er aldeles ufyldstgørende i videnskabelig henseende og i tonen er ganske beskæmmende for forfatteren.

Dr. Kardels arbejde omhandler tiden fra omkring 1840 til 1864, men den største part optager tiden efter marts 1848. Af utrykt materiale er brugt Flensborg byarkiv, det preussiske medlem af bestyrelseskommissionen, grev Eulenburgs indberetninger til Berlin samt slesvigsk ministeriums arkivalier. Der er således i bogen nedlagt et arbejde, som var anerkendelse værd, blot det havde sat antagelige frugter. Dette er desværre ikke tilfældet. Fremstillingen er helt ubehjælpesom og ulogisk, og kapitelinddelingen ofte helt hen i vejret. Frk. K. savner blik for de ejendommelige flensborgske forhold, og en ejerdansker og

en helstatsmand synes ofte at komme hende ganske ud på et. Hvor ufyldstgørende hendes skildring er fra et dansk synspunkt viser sig f. eks. ved, at mænd som Chr. Paulsen eller herredsfoged Wimpffen ikke omtales, og ejheller Frederik den syvendes besøg i Flensborg i tiden mellem krigene. Fra slesvig-holstensk synspunkt er arbejdet i og for sig endnu mere ufyldstgørende, idet det ikke er lykkedes at fremdrage spor af materiale til belysning af forbindelser mellem slesvig-holstensksindede flensborgere og ligesindede holstenere. Og netop på dette felt er det, som jeg ved flere lejligheder har betonet, at slesvig-holstensk historieforskning måtte kunne yde et bidrag til værdifuld supplerings af dansk forskning. Om frk. K. blot havde givet os en smule mere end de par fattige bemærkninger fra Eulenburgs indberetninger, givet os en lidt fyldigere besked om Eulenburgs stilling i det hele, vilde vi ligeledes have været taknemmelige derfor.

Så vidt jeg har kontrolleret skildringen, er den beklageligvis særdeles unøjagtig. Citatet s. 156 er unøjagtigt, men meningen er dog ikke ændret. Dette er derimod tilfældet med citatet s. 132 forneden, hvor der blandt andre urigtigheder afbrydes midt i en sætning. Hos frk. K. hedder det: indtil nøden hos de belejrede kommer, men i brevet fortsættes: belejrerne mod og klogskab til hjælp. S. 134 anm. 316 anføres som kilde Graef s. 139 ff., men det skal være Graae s. 139 f. S. 139 midt på siden anføres som kilde Hjelholt s. 172, men det bør være Graef s. 50. Graefs bog omtales som udkommet 1925. Stænderforsamlingen 5. oktober 1853—10. januar 1854 nævnes som værende i 1854. S. 133 l. 1 f. o. står Husby, men det skal være Adelby o. s. fr. Ved citaterne fra slesvigsk ministeriums akter i statsarkivet i Kiel ser man ikke, om det er brevn., registrant- eller journalnr., der anføres, og der mangler altid årstal for sagen. Ret kuriøst er det at se Danske magazin citeret som Dansk ma. Stundom fattes der kildehenvisninger for fremstillingerne.

I en kritik at ville forsøge at berigtige blot de værste fejl og unøjagtigheder må anses for aldeles håbløst. Jeg skal blot med et par ord nævne enkelte ting, der vedkommer den tid, hvormed jeg særlig har syset. Når frk. K. s. 130 taler om kampen i 1850'erne mellem regeringen og Slesvigs befolkning og dennes modstand mod at lade sig berøve sin kultur og sit sprog, skyldes en sådan udtalelse formentlig hendes politiske syn, men bliver ikke mere korrekt af den årsag. Det blandede distrikts beboere var overvejende dansktalende, og den tysksindede del af befolkningen er ikke identisk med Slesvigs befolkning. Frk. K. har den skavank at generalisere; den viser sig også, når hun omtaler de

slesvig-holstensksindede flensborgere som »die Flensburger Bürger«, eller når hun efter en omtale af den danske præst i Flensborg, pastor Graaes, forsøg på ved den nordre friskole at få ansat en i dansk kyndig lærer skriver om den danske præsts forsøg på at danisere »borger- og friskolerne«. S. 99 omtaler hun en beretning fra Tillisch af 24. novbr. 1849, der skal vise, at der i Flensborg var en meget stærk opposition imod det danske medlem af bestyrelseskommissionen. Frk. K. nævner, at beretningen senere dementeres af de danske aviser, men hævder, at dette ikke beviser dens ikke-eksistens. Det er nu ganske vist rigtigt nok med denne beretning — datoen er dog den 21. novbr. — og de citerede ytringer er også nogenledes korrekte. Men disse viser i sig selv intet som helst om stemningen i Flensborg, og Tillisch' stærke klager gælder, som det fremgår af beretningen, det forhold, at bestyrelseskommissionen i Sydslesvig ikke bliver understøttet af de preussiske besættelsestropper. Ved sin omtale af »Løvefesten« 25. juli 1862 i Flensborg hævder frk. K., at den danske presses triumf over den store deltagelse i denne fra flensborgsk side må anses for ubegrundet. Flagene, hvormed byen smykkedes, var for en stor del lånte fra Gråsten og Sønderborg. Frk. K. anfører ingen kilde herfor, men har det vel fra »Altonaer Mercur«, og at stole på dennes fortællinger om festen er at bygge på sand.

Den særegne »slesvig-holstenske«¹ terminologi og betragtningstype, der går gennem hele skriftet og understøttes af en bunke af udråbstegn, skal jeg ikke karakterisere. S. 83 f. omtales en flensborgsk massepetition fra 1848 eller 1849 imod Slesvigs optagelse i det tyske forbund og den i den anledning foretagne politiundersøgelse. Den oprørske politimester vil have sagen bedømt som landsforræderi, og frk. K. giver sit bifald: »Und unbestreitbar grenzt es an Landesverrat, wenn die Bürger sich bei einer fremden Macht, nämlich Dänemark, über die eigene Regierung beschweren...« Efter byens tilbagevenden til Danmark vil de trosindede borgere i den slesvigske forening have de oprørske afsat fra deres embeder, men dette er efter frk. K. »unsinnige und gar nicht ausführbare Forderungen«. Et andragende herom har for frk. K. en tone, der »entspricht dem der niederen Schichten der Bevölkerung«. Oprettelsen af den danske menighed i Flensborg svarer, mener frk. K., slet ikke til noget behov, endskønt den dog 1863—64 talte ca. 520 familier. Forfærdeligt er det for frk. K., at en englænder har sluttet sig til

¹ Jeg bruger dette ord som udtryk for den gamle slesvig-holstenske stridslitteratur mod Danmark.

den, thi han skal hverken kunne dansk eller tysk. Skulde han have sluttet sig til de tyske menigheder? Da der i tilslutning til den danske menighed oprettes en dansk skole for menighedsmedlemmernes børn, ånder frk. K. det »abstossendes« således at inddrage børnene i den nationale kamp. Men var de ikke blevne inddragne i den nationale kamp ved at gå i tyske skoler? Når kirkevisitatorerne interesserer sig for, om lærerne i disse driver slesvig-holstensk agitation, skader det imidlertid efter frk. K. alvorligt byens skoler og børnenes uddannelse. De dansksindede, enten de nu er helstatsmænd eller ejderdanske, er for frk. K. fanatiske, nationalistiske, bestemte af økonomiske interesser, lænkede i vanebundethed og savner evne til at tænke »i stort format«. Side op og side ned støder man på de mest ulogiske og hårrejsende udtalelser.

Holger Hjelholt.

Kay Schmidt-Phiseldeck har i sin Bog *Eduard Meyer og de historiske Problemer* (Aarhus 1929) nedlagt et stort Arbejde og f. Ex. givet en fuldstændig Fortegnelse over Ed. Meyers Skrifter. Denne, der er saa fremragende som Forsker, er dog ikke saa betydelig som Theoretiker, hvad der ogsaa viser sig i, at han ikke sjældent har ændret sin Opfattelse paa dette Omraade. Dette gør Forf. nu omhyggeligt Rede for og tager selv Stilling dertil, hvorved han ofte fjerner sig fra Meyer; men derved er hans Skrift blevet saare indviklet, og man mærker desuden stærkt, at han ikke selv er Historiker.

Kr. E.

I Aarene 1908—1917 udkom »Norges Historie«, skreven af A. Bugge, E. Hertzberg, Taranger, Yngvar Nielsen, O. A. Johnsen og Sars. Nu rykker en ny Generation frem med et nyt Arbejde *Det norske Folks Liv og Historie gennem Tidene*, der skal naa fra forhistoriske Tider til Verdenskrigen og de følgende kritiske Aar. Det er ikke blot Ønsket om at fremlægge Resultater af flittig Forsken, men ogsaa en Trang til at gøre et eget Syn paa Udviklingen gældende, der har tilskyndet til at skrive Norges Historie paany efter forholdsvis faa Aars Forløb. Mange Oplevelser og Erfaringer har gjort det korte Spand af Tid mærkeligt langt. Professor Edvard Bull er Værkets Redaktør og skriver sin Part; de andre Forfattere er Wilhelm Keilhau, Haakon Shetelig og Sverre Steen.

Den svenske Historiker, Formand for svensk historisk Forening, Rektor ved Handelshøjskolen i Stockholm Carl Hallen-

dorff er 28. April 1929 næsten 60 Aar gammel afgaaet ved Døden.

I sin smukke Biografi i svensk hist. Tidsskr. (XLIX 239 ff.) minder Eli Heckscher om, at H. tilhørte den lille Kreds af højt-begavede Mænd, som i Aarene op imod Verdenskrigen betegnedes som »Unghöger«. Ikke alene i svensk Politik har den sat Spor; ogsaa indenfor Historieforskningen har den i høj Grad gjort sig gældende. Adskillige af dem var Elever af Harald Hjärne; alle var de paavirket af hans Syn paa Sveriges Stormagts-tid, dens Mænd og deres historiske Indsats. Til Omvurderingen af Karl XII-Tiden har ogsaa H. ydet væsentlige Bidrag, først ved sin Doktorafhandling: *Bidrag till det stora nordiska krigets förhistoria* (1897), som fremdrog August af Sachsens Betydning for den svenske Politik, ved en Række Specialafhandlinger og derefter ved Bogen om *Karl XII och Lewenhaupt* (1902), som forøger Generalens og formindsker Kongens Ansvar for den store Katastrofe.

Efterhaanden udvidede H. sin Studiekreds. Af *Sveriges traktater* har han udgivet store Dele af V. og VI. Bd. Som Rektor ved Handelshøjskolen overtog han forskellige økonomisk-historiske Arbejder, navnlig en Skildring af *Sveriges riksbank 1668—1918* (1919—20). Vigtigere og mere i Overensstemmelse med hans Interesser var det, at han i den senere Del af sit Liv kom til fortrinnsvis at beskæftige sig med Sveriges Historie i det 19. Aarh. Talrige Afhandlinger og Artikler, delvis samlet i Bøger, vidner om hans overordentlige Arbejdsevne. *Illusioner och verklighet, studier över den skandinaviska krisen 1864* (1914) var baaret af en stærk Beundring for Bismarck og af Uvilje mod den nordiske Skandinavisme, medens *Från Karl XV dagar* (1924) var stærkt kritisk i Vurderingen af denne Konge. Betydeligere er hans Skildring i XII. Bd. af *Sveriges historia till våra dagar* (1923).

Som Repræsentant for svenske Historikere deltog H. i de senere Aars internationale videnskabelige Samarbejde. Danske Historikere vil fra de forskellige Sammenkomster bevare Mindet om interesseret Medvirken og venuesælt Samvær. A. L.

Paa Tilskyndelse af Professor Eli Heckscher har Ledelsen af Handelshögskolan i Stockholm og Stockholm Högskolas Myndigheder samvirket ved Oprettelsen af et *Institut för ekonomisk historia*, som skal begynde sit Arbejde i dette Efteraar. Et Skridt henimod Samling af Stockholms højere Lærestalter, henimod Dannelsen af et Universitet er dermed sket. Der skal undervises ved det nye Institut, men i første Række skal der gøres viden-

skabeligt Arbejde af yngre Folk under ældres Vejledning til en vis Grad paa samme Maade og i samme Retning som det danske Institut for Historie og Samfundsøkonomi (P. Munch i *Historisk Tidsskrift* 9. R. V 331. — E. Heckscher i *Ekonomien* 1929: 1). Den førende Kraft i dette Foretagende vil blive Professor Eli Heckscher, ikke mindst efter at Handelshøgskolans Ledelse til Gavn for ham har taget Initiativ til Oprettelsen af et nyt Professorat i økonomisk Historie uden Forelæsningspligt eller Examinationsarbejde ved selve Handelshøgskolan.

Nylig er ogsaa oprettet et Professorat for Dr. Niels Ahnlund, et Professorat ved Stockholm Högskola. Selv om det ikke er direkte udtrykt, sigter det ny Embede fortrinsvis mod Stads-historie. Stockholm Stad er Donator.

Dr. Bertil Thyresson har i sin Bog *Sverige och det protestantiska Europa från Knäredfreden till Rigas erövring* (Uppsala 1928) paa 300 tæt trykte Sider skildret Gustaf Adolfs Udenrigs-politik 1613—22. Hertil er benyttet ikke blot svensk Arkivmateriale — saaledes som i tidligere Behandlinger af Emnet — men ogsaa i udstrakt Grad det danske Rigsarkiv, saavel som Statsarkiverne i Berlin, Lübeck, Marburg og Schwerin. Skiltringen er klar og grundig og overordentlig detailleret — selv aldrig afsendte Depecher og Instrukser er vidtløftigt gengivne. Der er saaledes opnaaet en sikker Viden om Emnet, man kan næsten sige fra Maaned til Maaned inden for det behandlede Tidsrum. I det hele har Grundigheden ikke skadet Overskueligheden, selv om man kunde ønske, at Forf. i noget højere Grad, end sket er, havde fremhævet Hovedlinierne i det politiske Spils fine og indviklede Væv. En stærk Ensidighed ligger i Emnets Natur og kan næppe undgaas, selv om man kan beklage, at den diplomatiske Historie er saa fuldstændig skilt fra den militære. Og Arbejdet har det Fortrin for lignende, navnlig tyske Værker, at Emnet i sig selv frembyder stor almen Interesse; her ligger Kimen til, hvad der udfoldede sig senere under Sveriges Deltagelse i Trediveaarskrigen.

Trods den stærkt objektive og udelukkende refererende Fremstillingsmaade giver Bogen et levende Indtryk af Gustaf Adolfs overlegne diplomatiske Dygtighed. Kongen har skarpt Blik for Helheden, og som allerede Karl IX søger han Støtte i Kampen mod Polen gennem Appel til den protestantiske Fællesfølelse. Hans egentlige Maal er dog at bringe Sverige ud af dets i udenrigspolitisk Henseende saa svækkede og isolerede Stilling. Ogsaa

da han senere arbejder for at indordne baade Danmark og sit eget Rige i et almindeligt evangelisk Forbund, er hans Hovedinteresse den at afskære Christian IV fra at drive en mod Sverige fjendtlig Politik. Først med Udgangen af det behandlede Tidsrum, da Habsburgernes Magtstilling begynder at blive truende for Landene ved Østersøkysten, faar hans Politik en virkelig antikatholsk Braad ved Siden af den antipolske og antidanske.

Christian IV.s Stilling var til at begynde med langt fordelagtigere; han var tysk Rigsfyrste, havde gode Familieforbindelser, nød almindelig Prestige. Men han evnede ikke som Gustaf Adolf at anlægge store Synspunkter, Betydningen af den evangeliske Union saa han saaledes ikke. Hans Forkærlighed for Legitimitetsprincippet stemte ham gunstigt for Spanien og Polen i Modsætning til Sverige og Nederlandene, hans Følelse af Fyrstemagtens Betydning kølnede hans Forhold til Hansestæderne. Klarlæggesen af Sveriges Politik i disse Aar virker dog til en vis Grad som en Retfærdiggørelse af Christian IV.s Holdning i det nordiske Spørgsmaal, idet det slaas fast, hvor gennemgribende og næsten uundgaaeligt Modsætningsforholdet mellem Danmark og Sverige var.

Johanne Skovgaard.

Forskellige Sider af Sveriges indre politiske Historie i Tidsrummet mellem Enevældens Fald 1809 og Rigsdagen 1840—41, hvormed Tredivernes og Fyrrernes dramatiske Krise- og Kampaar kulminerede, er siden 1890 blevet belyst i en Række Specialundersøgelser, bl. a. af O. Alin, Ivar Andersson, P. O. Gränström og G. Rexius. I samme Plan ligger Knut Wichmans Disputats: *Karl XIV Johans regering och den liberale oppositionen under 1830-talets senare hälft* (Göteborg 1927). Bygget paa et omfattende, hidtil kun i ringe Grad udnyttet Kildestof — Depecher og andre officielle Akter, rige private Brevsamlinger, et Væld af Flyveskrifter samt Datidens Presse — frembyder dette læseværdige Arbejde en formentlig paa adskillige Punkter definitiv Skildring af de stridende Parters strategiske Opmarch til Braavallaslaget 1840—41.

Tredivernes Liberalisme maa, hævder Forfatteren, ikke opfattes som en ny Fremblomstring af det 18. Aarh.s Oplysning. Rationalismen havde været skeptisk, kølig, kosmopolitisk; den nye Oppositions Mænd var Disciple af Benjamin Constant, i mangt og meget Romantikere, Optimister med en glødende, stundom næsten religiøst farvet Begejstring for Frihedsidealene (f. Eks. Richert), dertil dybt nationale; deres Hovedkrav var

et fuldtud konstitutionelt Styre og en tidssvarende Reform af Stænderrepræsentationen. Heroverfor hævdede den konservative Regering — med en interessant Undtagelse i Friherre Åkerhielm — at Statsraaderne kun skulde bære Ansvar for deres Raad, ikke for Monarkens Beslutninger; men idet man saaledes dækkede sig bag den uansvarlige Konges Ryg, forflygtigedes enhver Ansvarlighed.

Dr. Wichman skildrer derefter den svenske Trykkefrihedsstrid, vistnok her for første Gang set i dens almene europæiske Sammenhæng. Det afgørende Aar bliver 1838. Crusenstolpes Beskyldning mod Regeringen for »sabbatsbrott«, den haarde Dom, en »læmplig« Jury fælder over ham, og de deraf flydende blodige Rabulistfejder stilles klart og anskueligt frem for Læseren; deres politiske Betydning synes dog overvurderet. Forf. paapeger, at Crusenstolpes Angreb delvis beror paa en Misforstaaelse, og fører Beviset for, at Hofkansleren Hartmansdorff, ikke, som hidtil formodet, Justitiekansler Nerman, bærer det fulde Ansvar for Regeringens ukloge og uretfærdige Fremgangsmaade. Ny og fængslende er ogsaa Redegørelsen for Hartmansdorffs Forhold til Karl Johan. Hofkansleren ønskede principielt at slaa Oppositionspresen ned ved Sagsanlæg, medens den stejle og selvsikre gamle Konge vilde knægte den ved stadig gentagne Beslaglæggelser, og Monarken forstod at sætte sin Vilje igennem.

Af Bogens sidste Del indeholder Kap. VI mest nyt, idet det dels kaster Lys over Kronprins Oskars Stilling til Oppositionen, hidtil kun lidet kendt, dels søger at løfte Sløret for den saakaldte »Koalition« 1839, en ejendommelig Blanding af Mæglingsbestræbelser og personlig Magtpolitik fra visse Aristokraters Side. Ved det oprørte Valgaar 1839 slutter Afhandlingen.

Dr. Wichmans Disputats bringer adskilligt nyt og værdifuldt, om den end ikke paa afgørende Vis ændrer vort Syn paa 30'ernes svenske Politik. Da Værket kun spænder over et ret begrænset Aaremaal, vil det ikke undre, at dets Styrke snarere maa søges i en grundig Udredning og en malende Skildring af betydningsfulde Detailler end i en Nyoptrækning af Hovedlinjer.

Flemming Dahl.

Blandt Oldtidshistorikere er der næppe nogen, der i Øjeblikket nyder større Anseelse end den landflygtige Russer, nu Professor ved Yale Universitetet i U. S. A., Michael Rostovtzeff. Med Rette er hans *Social and Economic History of the Roman Empire* (1926) Verden over af alle Landes Fagmænd blevet

fejret som et Mesterværk der nævnes Side om Side med Mommens Skildringer af den romerske Republik. Det er en Bog som har alle Chancer for at blive klassisk, klar og overskuelig, myndig, vel disponeret, rig baade paa positivt Stof og paa Synspunkter, aldrig banal eller traditionel og paa den anden Side heller ikke hægtende sig i outrerede Ideer.

Som Rostovtzeff selv fremhæver i sin Fortale, har det i høj Grad skortet paa tilstrækkelig lødige sammenfattende Skildringer af Kejsertiden under bred kulturhistorisk (social- og økonomisk-historisk) Synsvinkel. Hans Værk har dog én Forgænger, som han desværre ikke har kunnet tilegne sig, den svenske Forsker Prof. Martin P. Nilssons ypperlige og kyndige »Den romerske kejsartiden«, som tilmed har den Fordel, at den ogsaa medtager Skildringer af det aandelige Liv.

Som Nilsson er Rostovtzeff Arkæolog, hvilket unægtelig er en Styrke ved Skildringen af en Periode hvor det arkæologiske Stof spiller en saa overvældende stor Rolle. Man behøver blot at sammenligne Rostovtzeffs Skildringer af de romerske Provinser med de tilsvarende Skildringer i 5. Bind af Mommsens Römische Geschichte for at mærke den forøgede Fylde, som det arkæologiske Stof (især fra Afrika, Vest-Asien og Syd-Rusland) og den arkæologiske Indsigt giver. Forøvrigt er det især den ægyptiske Papyrus-Forskning, som vi skylder vor stærkt øgede Viden om Kejsertidens materielle Kultur.

Rostovtzeffs Værk behandler væsentligst kun Kejsertidens ældre Del, de første tre Aarhundreder, og inden for denne Periode er Hovedvægten lagt paa Skildringen af det 2. Aarhundrede, Flaviernes og Antoninernes »oplyste Enevælde«, der var det fuldtudviklede Imperiums Blomstringstid. Skildringen af denne Periode optager Halvdelen af Bogen, hvilket er i velgørende Modsætning til det sædvanlige Forhold, hvor den augustæiske og julisk-claudiske Tidsalder faar Lov til at brede sig uforholdsmæssig paa det øvriges Bekostning. Men en saadan Pointering af 2. Aarh. er ogsaa klog og rigtig under en historisk Synsvinkel, thi denne Tid, hvor den snævre Nationalstat overvindes, og hvor der spredes en fællespræget hellenistisk-romersk Overklassekultur af ikke saa ganske ringe Gehalt udover samtlige Middelhavslande, er uden Tvivl et af Oldtidens mærkeligste historiske Fænomener. Naar denne materielle og aandelige Kultur vaklede og faldt saa brat, var det næppe (som Rostovtzeff mener) fordi dens økonomiske Basis var for spinkel, men snarere fordi det Befolkningslag, der bar den, i saa høj Grad misbrugtes af Regeringen (hvorom nedenfor).

En af de interessanteste Processer, der allerede begyndte i Kejsertidens 1. Aarh., er Italiens gradvise Opsugning i Verdensriget, Opgivelsen af dets Præferencestilling og Herskerstilling. Rostovtzeff lægger stor Vægt paa Betydningen af Borgerkrigen 69—70, som naturligvis i første Række var en politisk Kamp mellem forskellige Magtgrupper, men som ogsaa betyder et Vendepunkt i Overgangen til Dannelsen af det Rigs-Bourgeois, der afløser den tidligere Herskerklasse af egentlige romerske Borgere (cives) og kommer til at dominere i 2. Aarh. Det er dette Bourgeois, som leverer Hovedbidraget til Legionerne. Naar Vespasian ophører med at rekrutere Legionerne fra Italien, var det i Følge Rostovtzeff hverken fordi der her har manglet tilstrækkeligt Menneskemateriale, ej heller er det at opfatte som et Privilegium til det gamle Herskerland; det var Ængstelse for det italienske Demokrati, som under Borgerkrigene havde vist sig saa blodtørstigt overfor de rige, og Ønsket om at skabe en ny Overklassehær paa bredere inter-provincial Basis.

Provinbourgeoisets stigende Indflydelse ytrer sig ogsaa samtidig paa økonomisk Omraade. Det er et velkendt Fænomen, at de italienske Industriprodukter efterhaanden forsvinder fra de galliske og germanske Markeder og afløses af hjemlige Varer, og end mere udvikles Industri og Handel i de østlige Provinser, medens Italien mere og mere bliver et kornproducerende Land igen. Det er først i denne Periode, at den udenrigske Handelsforbindelse med Indien (og videre til Kina) bliver levende; oprindelig en ensidig Handel, hvor de indiske Luxusprodukter maa betales med Guld og Sølv, udvikler den sig efterhaanden til en normal Vareudvexling mellem Indien og Ægypten, der sendte Glas- og Metalvarer ud og fremfor alt modtog den indiske Bomuld til Forarbejdelse, desuden ogsaa Silke og Krydderier. Mere end Udenrigshandelen var det dog Omsætningen indenfor Riget, som skabte Provinskøbmændenes vældige Kapitaler. Varerne er først og fremmest Naturalprodukter, Korn, Vin, Oliven m. m. Rostovtzeff rejser, som saa mange før ham, det noget ørkesløse Spørgsmaal, hvorfor der indenfor Romerriget i saa ringe Grad udvikledes en egentlig Storindustri, og hvorfor Industrien aldrig blev istand til helt at gøre Ende paa den stadig forekommende »selvafsluttede Husøkonomi«. Det var, tror jeg, snarest de relativt høje Transportomkostninger, den ret usikre og uudviklede Søfart, som gjorde, at Husindustrien og overhovedet den lille industrielle Bedrift blev ved med at kunne betale sig. Iøvrigt beror Skabelsen af egentlig Storindustri vel paa en Række tekniske Opfindelser, og man kunde for saa vidt ligesaa godt

spørge, hvorfor Oldtiden ikke opfandt Elektriciteten. Ialfald er Rostovtzeffs Forklaring næppe rigtig, naar han især lægger Vægt paa det Forhold, at der manglede et udenlandsk Marked for Industrien, efter at alt det tidligere Udland var blevet til Provins af Riget. Det synes at være en meget formalistisk Betragtning. Det maa dog være ligegyldigt, om Varerne gik til Indlandet eller til Udlandet, naar blot der fandtes et købedygtigt Publikum, og det kan ikke have manglet i Provinstæderne.

Meget original og inciterende er Skildringen af Anarkiet i 3. Aarh. og af Aarsagerne til den radikale Omdannelse af Stat og Samfund som det store Kaos munder ud i. Nogle af de vigtigste Problemer i Kejsertidens Historie ligger og gemmer sig i denne skumle Periode, hvorom vi i det hele ved saa beklagelig lidt. En Række Fænomener er klare nok. Paa økonomisk Omraade katastrofal Møntforringelse med deraf følgende Prisstigninger og Dyrtid. Paa socialt Omraade total Opløsning af Mellem- og Overklassen, den velstillede Borgerstand i Imperiets Bysamfund, som havde været det afgørende sociale Element i den ældre Kejsertid og havde betinget Statens og Samfundets Trivsel. Paa politisk Omraade Overgangen til et bureaukratisk organiseret Militærdespoti, der som varig politisk Tilstand kun kan betegnes som en sygelig, krampagtig Abnormitet.

Men hvad er det for Aarsager, der virker bagom disse Fænomener? Rostovtzeff formulerer skarpere og bedre end nogen tidligere Forfatter et af Hovedonderne, der ytrer sig allerede i Løbet af 2. Aarh.: Statsinteressernes Overmagt over Befolkningens Interesser. Naar Hensynet til Statens Existens og Interesser lægger sig paa tværs af Hensynet til Befolkningens Vel og modarbejder dette, naar Staten bliver et Formaål i sig selv, der ikke samtidig gavner i det mindste en enkelt, afgørende eller betydende Del af Folket, dukker alle de usunde og i Længden afmægtige Tvangsforanstaltninger op, som kvæler Befolkningens frie Initiativ, dens politiske Levetrang, dens Interesse i det Bestaaendes Opretholdelse. Det var dette usunde Statshensyn, som underminerede de gamle orientalske og de hellenistiske Monarkier saavel som de græske Bystater, og det mærkes stærkere end nogensinde i den romerske Kejsertid, fremfor alt i det 3. Aarh., da alt samler sig om det ene at skabe en stærk Hær for at redde Stat og Rige uden Hensyn til at Befolkningens Ydeævne overanspændes.

I Kejsertidens klassiske Periode, under Antoninernes oplyste Enevælde, støttede Regeringen sig, som nævnt, især til den velstillede Overklasse i de over hele Imperiet spredte Tusinder af

Bysamfund, og den søgte at udvide denne Kreds ved et stortilet Arbejde paa Dannelse af nye Byer overalt, hvor der var Betingelse til Stede. Den havde imidlertid, som talrige Foranstaltninger viser, ogsaa Øjet aabent for Betydningen af at forbedre Bondebefolkningens Kaar og indenfor Landsbyerne skabe en bedrestillet Mellemlasse med en vis Kultur og Oplysning. Denne Virksomhed fortsættes i forstærket Grad ind i det 3. Aarh., hvis første Del er den humane Lovgivnings store Tid. Rostovtzeff fremhæver meget interessant Vidnesbyrdene om Regeringens Interesse for Elementarskolen («Folkeskolen» vilde vi sige); selv ude i Landsbyerne fandtes der Skolelærere, som tog sig af Bondesønnernes Undervisning.

Dette fik Betydning, for saa vidt som Hæren siden Marcus Aurelius' Tid var gaaet over til fortrinsvis at blive rekruteret blandt Bønderne. Rostovtzeff mener nu, at Regeringen i Militærmonarkiets Tid (Caracalla) stiller sig i bevidst Modsætningsforhold til det tidligere raadende Bourgeoisie og støtter sig ikke alene til Hæren men ogsaa til Underklassen (Bønderne), og han ser i det 3. Aarh.s uendelige Borgerkrige ikke en politisk Kamp mellem Magthavere, men en social Kamp mellem Over- og Underklasse, mellem By og Land, i hvilken Kamp der bestod en naturlig *entente cordiale* mellem Soldaterne og Bønderne.

Med Rette gør Rostovtzeff Front imod den særlig af Ferrero forfægtede Anskuelse, at Forvirringen i 3. Aarh. skyldes en politisk Kamp mellem Kejser og Senat. Det er ikke Kejserne, der af Magtstræb ønsker Despotiet, det paatvinges dem som den eneste Mulighed for at reorganisere Stat og Samfund. Det er muligvis ogsaa rigtigt, at Kejserne kun er Redskaber, og at det er Hæren der har Føringsen. Men Hæren er ingen organiseret politisk Magtfaktor, og det kan dog vel kun være højst ubevidst, at Soldaternes Plyndringer har virket som Underklassens Opgør med de bedrestillede; Regeringens tydelige (men afmægtige) Interesse for Underklassen i denne Periode er næppe heller andet og mere end en Fortsættelse af den oplyste Enevældes Traditioner, et Forsøg paa at værne de socialt undertrykte, ikke paa at udnytte dem politisk. Jeg tror, denne Tanke om en rent social Kamp er sat for stærkt paa Spidsen. At Resultatet var Tab over hele Linjen, kan der imidlertid ingen Tvivl herske om; det 4. Aarh.s Samfund var et Kastesamfund, hvori kun en ganske, ganske lille Del af Befolkningen havde gode økonomiske Kaar, og hvor de andre ingen Chancer havde for at forbedre deres.

Denne senere Periode behandler Rostovtzeff kun ganske kort og skizzemæssigt i et Slutningsafsnit, som indeholder mange

værdifulde Bemærkninger, men som dog alt i alt giver for lidt til at være tilfredsstillende. En Hovedårsag til den antike Kulturs Undergang ser han i den sociale Nivellering. Han slutter med et Spørgsmaal, som synes mig at vise, at han har forset sig paa de spredte Forsøg paa at højne Underklassen kulturelt, men som jo iøvrigt kan være alvorligt nok: Is it possible to extend a higher civilization to the lower classes without debasing its standard and diluting its quality to the vanishing point? Is not every civilization bound to decay as soon as it begins to penetrate the masses? Det er dette Spørgsmaal, som vor Kulturperiode vil komme til at besvare. *Poul Nørlund.*

Da Professor Steenstrup for snart halvhundrede Aar siden i sin Disputats »Danelagen« som den første Forsker optog Spørgsmaalet om det nordiske Elements Styrke paa engelsk Grund, rettede han maalbevidst sine Undersøgelser mod Samfundsforhold og Retsforhold i det 9., 10. og 11. Aarhundrede og begrænsede sit Omraade skarpt, ligesom han i Hovedsagen hentede sit Materiale fra Love og Breve fra denne Periode og kun i ringe Grad søgte Kilder fra Tiden efter 1066, — Domesday Book og juridiske Privatoptegnelser som Leges Edvardi Confessoris og Leges Henrici dannede Undtagelse. I 1882 var kun meget lidt af det rige arkivalske Stof fra det 12. og 13. Aarhundrede kommet for Dagens Lys. Bedre laa Forholdene, da Björkman tog en anden Side af Problemet til Behandling i »Nordische Personennamen in England in alt- und frühmittelenglischer Zeit« (1910), men ogsaa han øste i alt væsentligt af Kilder fra Tiden før 1066. Nu concentrerede Udgivervirksomheden og Forskningen sig imidlertid mere og mere om Materialet fra Tiden efter Normannererobringen. En af de Mænd, der har været ivrigst i Arbejdet, er F. M. Stenton. I *Types of manorial structure in the northern Danelaw* (1910) kunde han paa Basis af Domesday Book og Breve fra det 12. Aarhundrede vise Forskellen mellem det sydlige og vestlige England og de Landsdele, som de skandinaviske Nybyggere havde besat. Denne Bog, der var Led i Vinogradoffs Serie: *Oxford studies on social and legal history*, fulgtes af *Documents illustrative of the social and economic history of the Danelaw* (1920), en meget omfattende Samling Akter fra det 12. Aarhundrede; den rummer ligesom W. Farrers store Udgave: *Early Yorkshire charters* (1914 ff.) et betydeligt Navnestof, der uomtvisteligt siger, at det nordiske Bondefolk har haft en sejt Selvstændighed, at Sammensmeltningen paa engelsk Grund

langt fra er gaaet hastigt for sig. Stenton kommer i 1. Bind af English Place-name Society's Publicationer (ch. IX: Personal names in place-names) tilbage til dette Forhold. Aabenbart sidder han inde med store Samlinger, der vil komme English Place-name Society til Gode; han er en af Selskabets Ledere. Om ihærdig Samlen vidner ogsaa *The free peasantry of the northern Danelaw* (1925), der illustrerer den lille Landbrugers selvstændige Stilling gennem 300 Breve udstedt af Folk fra Femborgenes Land fra det 12. og 13. Aarhundrede, alle bærende nordiske Navne. Det er Domesday Book's sochemanni i senere Slægtled. Saavel i dette lille Skrift, udgivet af Kgl. humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, som i Stentons sidste Oversigt: *The Danes in England* (1927), en Raleigh-Forelæsning, udgivet af British Academy, finder vi Resultater af Forskning, Ideer til nye Studier, Bemærkninger, som Granskeren, der staar midt i sit Arbejde, deler ud af fulde Hænder. E. J.

To af Tysklands ældste og betydeligste Historikere, Max Lehmann og Hans Delbrück, er gaaet bort. De var begge Elever af Ranke, vistnok de sidste, der havde deltaget i hans Undervisning. Ogsaa til Treitschke havde de staaet i Lærlingeforhold og været forbundet med ham i varmt Venskab, Lehmann, skønt han i Bedømmelsen af Preussens Historie paa afgørende Punkter havde taget Afstand fra sin Lærer. De to Mænd var de sidste overlevende af den fremragende ældre Historikerkreds, der under det tyske Kejserriges halvhundredaarige Bestaaen har behandlet store Problemer af tysk og preussisk Historie og ydet fremragende Indsats i moderne tysk Aandsliv.

Max Lehmann, der døde den 8. Oktober 1929, var født den 19. Maj 1845 og begyndte midt i Halvfjerdserne at sysselsætte sig med Preussens Historie i Frederik den Stores Tid, med Sammenbruddet under Napoleonskrigene og Preussens derpaa følgende Genrejsning. Hans Forsknings Resultater bragte ham i Modsætning til den officielle preussiske Historieopfattelse, i alvorlige videnskabelige Polemiker og gjorde ham, da han tilmeld ikke lagde Skjul paa et demokratisk Sindelag, upopulær ved Kejsers hoffet. Først sent og flere Aar efter, at han i 1886—87 havde udgivet en betydningsfuld Bog om Scharnhorst, fik han Lov til at komme fra en Gymnasielærerpost til Universitetet. 1893 kom han til Göttingen, hvor han virkede indtil 1920. 1894 offentliggjorde han den meget betydelige Undersøgelse »Friedrich der Grosse und der Ursprung des siebenjährigen Krieges«, der blev

Udgangspunktet for ny Drøftelse af Problemet. 1902—05 udgav han sit Hovedværk om Freiherr v. Stein.

Som Universitetslærer øvede han i mange Aar i Modsætning til den ellers overvejende nationalt-konservative Indstilling ved de preussiske Universiteter en betydelig Indflydelse bl. a. paa den i Verdenskrigen faldne Johannes Brock, hvis »Vorgeschichte der schleswig-holsteinischen Erhebung 1848« bærer Præg af Lehmanns humane Opfattelse og fordomsfri Bedømmelse af nationale Problemer.

A. Frs.

Professor Hans Delbrück døde den 14. Juli 1929. Født 11. November 1848 gik han med i den fransk-tyske Krig og tog siden som Frikonservativ aktiv Del i tysk Politik. Han hørte til den Kreds af intellektuelle, der stod Kronprins Friedrich Wilhelm og dennes Hustru Victoria nær, kun Kejser Friedrich III's tidlige Død 1888 afskar dem fra direkte politisk Indflydelse. Efter Treitschke ledede han fra 1883 til 1918 det af denne grundlagde udmærkede Tidsskrift »Preussische Jahrbücher«, hvori han gentagne Gange skarpt protesterede mod den preussiske Tvangspolitik i Nordslesvig, og i 1911 optog Marcus Rubins formelt anonyme Afhandling om, hvor megen Skade den preussiske Politik i Slesvig gjorde. Efter Tysklands Sammenbrud i 1918 forsvarede han ligesom f. Eks. Max Lehmann og Friedrich Meinecke trods sine stærkt preussisk-bestemte Forudsætninger afgjort den nye republikanske Statsform. Han var som historisk Sagkyndig med ved Fredsforhandlingerne i Versailles og i Undersøgelseskommissionen vedrørende Aarsagerne til Tysklands Sammenbrud, hvilken Virksomhed fremkaldte en Række fornemt holdte kritiske Udredninger om Før-Krigstidens og Krigstidens Historie fra hans Haand. I 1885 blev han Professor ved Berlins Universitet. Videnskabeligt arbejdede han især med Krigskunsten og satte sig ind i dennes tekniske Sider, saaledes at han blev i Stand til ogsaa at kunne bedømme disse. Hans Hovedværk er »Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte«, ialt 4 Bind (1900—1920), hvoraf de første foreligger i flere Udgaver. Ved sin Død var han i Færd med at udgive sine meget personlig prægede Universitetsforelæsninger over Verdenshistorien. Kr. E.

Den 28. November 1928 døde Ed. Fueter 52 Aar gammel. Han var ikke Universitetsmand, men Journalist med ledende

Stilling ved Neue Zürcher Zeitung. Dette hans Arbejde for Dagen og Vejen har præget hans Bøger, der er concise, nøgterne, æggende.

Fueters tidligste Studier laa dog langt borte fra Døgnet; de gjaldt italiensk Historiografi i det 15. Aarhundredes Slutning («Guicciardini als Historiker» i Historische Zeitung Bd. 100). Dette Udgangspunkt gør sig stærkt gældende i hans første Bog *Geschichte der neueren Historiographie* (1911), hvor den italienske humanistiske Historieskrivnings Indflydelse i de andre Lande kraftigt betones, sikkert for kraftigt, thi idet Forfatteren bortskærer de tidligere Aarhundreder, synes Udviklingen mærkelig rodløs. I Virkeligheden maa man vist sige, at Continuiteten i det historiske Arbejde, Land for Land, er stærkere end fremmed Indflydelse og Tidsstrømninger. Udgangspunktet fra den italienske Humanisme voldte vel ogsaa, at Fueter alene tager Sigte paa Historieskrivningen, ikke vil behandle Forskningen, hvorved han gaar Glip af Sæmmespillet mellem de to Sider af historisk Arbejde. Ensidig er Bogen, udfordrende i sin Ensidighed, men energisk og indholdsrig; man lægger den hen og tager den frem paany, fordi den stadig giver Impulser.

Fueters næste Skrift *Geschichte des europäischen Staatensystems von 1492—1559* (1919) har en ganske ejendommelig Plan, idet der forud for den almindelige Fremstilling af Tidens Historie skikkes en indgaaende, maalsikker Redegørelse for Staternes Magtforhold og Interesser, ikke ulig Pufendorffs berømte Kapitler i »Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staaten«. Fueter raader her ligesom i Historiografien over en usædvanlig Litteraturviden og ser skarpt, hvor Opgaverne ligger. Atter og atter hedder det: Paa dette Punkt savner vi en Undersøgelse.

Det sidste større Arbejde fra Fueters Haand er *Weltgeschichte der letzten hundert Jahre 1815—1920* (1921). Man har sagt, at Bogen i Grunden burde hedde »Weltwirtschaft und Weltpolitik der letzten hundert Jahre«, og dermed er adskilligt sagt om dens Retning. Den er lovlig hastigt skrevet, angribelig i Enkeltthed og ensidig i det almindelige Syn, langt fra Fueters bedste Arbejde, men karakteristisk for sin Tid og sin Forfatter og tankevækkende.

E. J.

Nylig er udkommet Kr. Erslev: *Det sekstende Aarhundredes Historie* i 3. Udgave ved Professor Knud Fabricius. Bogen har i alt væsentligt bevaret sin ejendommelige Karakter. Enkelte Stykker er indskudt uden at Enheden brydes; de giver kort og klart Synspunkter og Resultater fra nyere Arbejder navnlig af Fueter og Sombart, Below og Holl.

Comité internationale des sciences historiques har holdt sit Aarsmøde i Venezia 6.—8. Maj 1929. Fra dansk Side deltog som Medlemmer af Komitéen Professor Aage Friis og Raadstuearkivar Axel Linvald, som Medlemmer af særlige Kommissioner Rektor Frk. Maria Nielsen og Museumsinspektør Otto Andrup.

Fraregnet almindelige organisationsmæssige Spørgsmaal, Optagelse af Medlemmer, Forelæggelse af Regnskab for 1928 — som balancerede med 10389 Dollars — og Godkendelse af Budgettet for 1929 — der indeholdt Bevillinger paa ialt 12616 Dollars — drejede Forhandlingerne sig væsentligst om den endelige Nedsættelse af tidligere forberedte Kommissioner og Tilrettelæggelsen af deres Arbejder. »Publikationskommissionen«, hvis Formand er Professor Aage Friis, bistaar Komitéens Bureau ved Udgivelse af dens Bulletin, skal planlægge Udgivelsen af et »Bibliothèque internationale d'histoire universelle et comparée«, der skal indeholde Samlinger af Afhandlinger om vigtige Enkeltspørgsmaal, og iøvrigt varetage Komitéens Publikationsvirksomhed. Om Kommissionen for Historieundervisningen — i hvilken Rektor Frk. Maria Nielsen repræsenterer danske Historikere — førtes en længere Forhandling. Navnlig de italienske Komitémedlemmer viste ringe Sympati for dens Virksomhed og vilde aabenbart med tørre Taarer have set den strande i Opløbet. Resultatet blev dog Vedtagelsen af en Resolution, stillet af Aage Friis, som sikrede Kommissionens Bestaaen og fastholdt dens Opgave, at søge de historiske Lærebøger bragt i større Overensstemmelse med Videnskabens Fremskridt, og derved modarbejde »nationalistiske« Tendenser i Historieundervisningen. Den tidligere nedsatte Kommission for Tilvejebringelsen af en virkelig international historisk Bibliografi er allerede langt fremme med sit Arbejde; dens I. Bd. (for 1926) er trykt og vil udkomme i den nærmeste Fremtid. Kommissionerne for en international Diplommatetat — hvis danske Korrespondent er Arkivar Marquard — og for Tilvejebringelsen af en Forfatningssamling og for en historisk Bibliografi over Pressen — til de to sidste er Institutet for Historie og Økonomi ved cand. mag. Poul Engelstoft dansk Korrespondent — fik deres endelige Sammensætning. Med Godkendelsen af Beretninger, udarbejdet af disse Kommissioners Sekretærer, optrak man Linierne for deres Arbejde. Desuden blev der dannet en Kommission »pour la révision des listes chronologiques«, medens den allerede tidligere nedsatte Kommission for Iconografi — af hvilken Museumsinspektør Andrup er Medlem — holdt konstituerende Møde og drøftede Programmet. Endelig blev det besluttet at nedsætte en særlig Arkivkommission, der særlig skal

sysselsætte sig med at sikre Forskerne ensartet og tilfredsstillende Adgang til Statsarkiverne.

Forhandlingerne viste, at en Række Fællesforetagender af praktisk Betydning for den historiske Videnskab er under Forberedelse. At det nødvendigvis maa trække ud med deres Gennemførelse er en Følge af deres store Omfang og af den noget omstændelige Organisationsform, som Sammenslutningens Internationalitet gør nødvendig.

De italienske Værter søgte at gøre Sammenkomsten saa behagelig som muligt for Komitéens Medlemmer. Mødets Aabning i Dogepaladset, Modtagelser hos Venezias Podesta, Udflugter til Padova og til Ravenna gav det en Karakter, der var noget forskellig fra Komitéens tidligere Konferencer. Med al Paaskønnelse af den italienske Komitées Gæstfrihed, er der dog Anledning til at betone, at det praktiske Arbejde altid bør have Førstepladsen ved Komitéens Møder, Repræsentation og Fester komme i anden Linie.

Komitéens næste Aarsmøde skal afholdes i April 1930 i Cambridge. *A. x. L.*

I Anledning af 450 Aaret for Københavns Universitets Stiftelse udsatte den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse i Efteraaret 1928 følgende Prisopgave:

Jens Schielderup Sneedorff. Hans Liv og hans Betydning for dansk Aandsliv og Samfundsliv.

En tilfredsstillende Besvarelse ved en akademisk Borger ved Københavns Universitet belønnes med indtil 3000 Kroner. Bedømmelsen sker af Direktionen for den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse i Forbindelse med Sagkyndige udpeget af Det kongelige danske Videnskabernes Selskab. Besvarelsen, der forudsættes at bygge paa en helt udtømmende Benyttelse af trykt og utrykt Kildemateriale, maa være maskinskrevet og indleveret til den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelses Kontor, Bredgade 3, inden d. 1. April 1931. Den skal være anonym, men forsynet med et Mærke samt ledsaget af en paa tilsvarende Maade mærket lukket Konvolut indeholdende Forfatterens Navn. Besvarelsen forbliver Forfatterens Ejendom, idet Stiftelsen dog forbeholder sig Ret til paa sin Bekostning at lade den udgive i Trykken.

Prisopgave fra Dansk historisk Fællesforening:

En Fremstilling af Samfærdselsmidlernes Udvikling og Betydning i Danmark i Tiden c. 1750—1900.

Meddelelser

om Dansk Historisk Forening

i Aaret 1928.

Paa Aarsmødet 21. Juni 1929 meddelte Formanden Museumsdirektør, Dr. phil. M. Mackeprang, at han ikke ønskede Genvalg. I hans Sted valgtes Professor, Dr. phil. Aage Friis til Medlem af Bestyrelsen. Rigsarkivar L. Laursen og Professor Frantz Dahl genvalgtes som Revisorer. Paa Bestyrelsesmøde samme Dag valgtes Professor Aage Friis til Formand; Dr. phil. Ellen Jørgensen genvalgtes som Sekretær og Raadstuearkivar Axel Linvald som Kasserer.

Foreningen havde 1. Jan. 1928 609 kontingentydende Medlemmer, af hvilke 114 betalte halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og svenske historiske Forening. I Løbet af 1928 har Foreningen ved Udmeldelse og Dødsfald mistet 36, men optaget 79. 1. Jan. 1929 har den saaledes 652 Medlemmer, deraf 120 norske og svenske. Dertil kommer 43 livsvarige Medlemmer.

Foreningen har i 1928 udgivet:

Festskriftet til Kr. Erslev.

Hist. Tidsskrift 9. Rk. VI. Bd. 1. Hefte samt Litteraturhefte 1926.

Regnskabet for 1928:

Indtægt:

1) Medlemsbidrag 1924—28.	2011 Kr. 30 Ø.
2) Solgte Skrifter	226 - 83 -
3) Bevillinger paa Finansloven	1440 - » -
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200 - » -
5) Bidrag fra Videnskabernes Selskab	1000 - » -
6) Bidrag fra den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse	1300 - - -

At overføre ... 6178 Kr. 13 Ø.

	Overført . . .	6178	Kr.	13	Ø.
7)	Bidrag fra det Raben-Levetzause Fond	300	-	»	-
8)	Bidrag fra Carlsbergfondet	10000	-	»	-
9)	Bidrag fra Skrikes Stiftelse	200	-	»	-
10)	Renter af Obligationsformuen	1189	-	»	-
11)	Fortjeneste ved Ombytning af Obligationer	412	-	50	-
12)	Renter af Kassebeholdningen	49	-	59	-
13)	Overført fra Nyt Fond	963	-	55	-
14)	Kassebeholdning 1. Jan. 1928	1658	-	08	-
				<hr/>	
		20950	Kr.	85	Ø.

Udgift:

1)	Forfatterhonorarer	5145	Kr.	58	Ø.
2)	Sekretærens Honorar	300	-	»	-
3)	Div. Udgifter vedr. Festskriftet: Tegning af Kort etc.	216	-	»	-
4)	Bogtrykkerarbejde	12005	-	33	-
5)	Bogbinderarbejde	293	-	75	-
6)	Optrævning af Kontingent, Udsendelse af Hefter.. . . .	575	-	79	-
7)	Pakhusleje	20	-	»	-
8)	Forskelligt	263	-	64	-
				<hr/>	
		18820	Kr.	09	Ø.
	Kassebeholdning 31. Dec. 1928	2130	-	76	-

Rettelse.

I KR. ERSLEVS Afhandling om Dronning Tyre og Danevirke findes en Snes urigtige Krydshenvisninger. Da Afhandlingen blev sat, var det Meningen, at den skulde fremkomme i Tidsskriftets 5. Bind og her optage Siderne 533—85; senere blev det ændret til, at den fremkom i Begyndelsen af 6. Bind, men Redaktionen oversaa til sin store Beklagelse, at derefter maatte ogsaa Krydshenvisningerne rettes.

De rigtige Sidetal vil findes, naar man fra de angivne trækker 532. Det bemærkes endnu, at der ved Henvisninger til VILH. LA COURS Afhandling nogle Gange staar »foran S. . .«; herved skal da underforstaas Bind 5.

Den Danske Historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde
med Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettets Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan der optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværende Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne mellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maanedes Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekendtgøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $\frac{2}{3}$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Navneregister.

(Ved J. O. Arhnung.)

- Åbo-Egnen (Finland) 335.
Åkerhielm, G. F., svensk Embedsmand, 483.
Aakjær, Svend, Landsarkivar, 319, 464.
Aalborg 346.
Aarhus. Statsbiblioteket 320.
Aase, Odinkar den yngres Søster, 357.
Aasø (Glumsø S.) 79.
Absalon, Ærkebiskop, 56, 58 f., 62 ff., 67, 71—75, 77 f., 89, 94.
Absalon Fed, Søn af Esbern Snare, 65.
Acton, Lord, engelsk Historiker, 337.
Adalgar, Ærkebiskop i Bremen, 347.
Adam af Bremen, Historieskriver, 3, 4, 6, 20, 26 f., 29 f., 36—43, 45, 343—63, 461—68.
Adam Jonson 74.
Adelsten, engelsk Konge, 45.
Adils, svensk Sagnkonge, 14.
Adler, Familie, 323. — D. B., Firma, 325.
Adoratskij, W. W., russisk Professor, 291 f.
Aestland, Estland, 354.
Aggershus Fæstning 117, 267.
Ahlefeldt, Hans Ad., Generallojtnant, 100, 102, 110.
Ahlund, Nils, svensk Historiker, 262 f.
Ahrensburg, Slot (Stormarn), 323.
Albæk Sogn (Børglum H.) 113.
Aldenburg, By og Bispesæde i Wagrien, 343 ff.
Aleksander 2, russisk Kejser, 162.
Aleksandra, Prinsesse af Wales, 154.
Alfons de Rozas 273.
Alin, O., svensk Historiker, 482.
Allen, C. F., Historiker, 260, 406, 408, 412.
Almannagjá, Lavakløft ved Thingvellir, 458.
Almind Sogn (Brusk H.) 330.
Almquist, Helge, svensk Rigsarkivar, 290 ff.
Alonso de La Rea, Lector i Teologi, 277.
Alonso de la Vera Cruz, Augustinerpater, 273 f.
Als 295, 297, 300 f., 305 f.
Alsted (Alsted H.) 78.
Amager 77, 348 f.
Andersen, Alsing, Sekretær, cand. mag., 474.

- Anderson, William, svensk Kunst-
historiker, 285, 287.
- Andersson, Ivar, svensk Historiker,
482.
- Andreas Sunesøn, Ærkebiskop, 56,
58, 63, 79, 434.
- Andresen, Johs., Præst, 386.
- Andrup, Otto, Museumsinspektør,
492.
- Andræ, Karl, Statsmand, 196, 221,
245.
- Angel 381, 383 ff., 392 f., 397, 399.
- Angelus de Valencia, Franciskaner-
kustode, 273.
- Ankjær, Stefan, Officer, 306.
- Antonius de Segovia 273.
- Antvorskov Kloster 83, 285.
- Anund Jacob, svensk Konge, 350.
- Are frode 446.
- Arildsen, Skat, cand. theol., 376, 379.
- Armfeldt, Karl Gust., svensk Gene-
ral, 131.
- Arnald Islænding 13 f.
- Arnaldr, grønlandsk Biskop, 450 f.
- Arnbjørn Østmand 451.
- Arnstedt, E. L., General, 98.
- Arnulf, tysk Kejser, 24.
- Arup, Erik, Professor, 54 ff., 58 f.,
61 ff., 65 f., 68, 70, 72—75, 80, 82,
84—87, 134 ff., 145, 171, 192,
207—17, 219, 221—31, 282.
- Asbjørn, Tokes Søn, 358.
- Asbjørn, Tokes Hirdmand, 358.
- Asfrid, Odinkars Datter, 357.
- Asschenfeldt, C. C. J., Provst, 370 ff.,
379, 381 ff., 388.
- Asser, Provst, 78.
- Asser, Ærkebiskop, 89, 450.
- Asser Rig 88.
- Atto, Abbed i Sorø, 61 f., 72.
- Audun, Islænder, 456.
- August 2, Konge af Polen, 480.
- Axixique 276.
- Azzo, Biskop, 345. — Jfr. Ezico,
Eggehardus.
- Baden, G. L., Historiker, 444.
- Balan, preussisk Gesandt, 141, 147,
153, 156—60, 162, 164 f., 169 ff.,
179, 181 f., 194, 215 f., 241—44.
- Baland, C. W., Officer, 299.
- Balle, N. E., Biskop, 324.
- Baltiske Hav 349, 351.
- Bang, Nina, Historiker, 341. —
O. L., Generalprokurør, 101 f.
- Banks, Joseph, engelsk Naturfor-
sker, 331 f.
- Bardenfleth, E., Minister for Slesvig,
372.
- Barfod, J., Præst, 391.
- Bartholin, Thom., Læge, 322.
- Bauditz, P. J. F., Officer, 299.
- Baudrillart, Historiker, 268.
- Beck-Friis, Slægt, 321.
- Beckett, Francis, Museumsdirektør,
Dr. phil., 272, 284 f.
- Behrend, Chr. W., Underbibliotekar,
470.
- Beloch, Karl Julius, tysk Historiker,
333 f.
- Below, Georg v., tysk Historiker,
338 f.
- Bémont, Historiker, 341.
- Benedicht, Laurentz, Bogtrykker,
436.
- Benediktinerne 87.
- Benediktsson, E., isl. Digter, 454.
- Bennigsen, Rudolf v., tysk Stats-
mand, 313.
- Berg, Christen, Politiker, 323 f. —
Claus, Billedskærer, 284.
- Bergersen, Olav, norsk Kaptajn, 125.
- Beristain y Souza, José Mariano,
Dr., 275.
- Berlin. Statsbiblioteket 322. — Uni-
versitetet 430.

- Bernstorff, Albr., preussisk Gesandt i London, 154, 160 ff., 179. — A. P., Statsmand 97 f., 321.
- Beseler, W. H., slesv. Politiker, 310 f.
- Beza, Théodore, fransk Reformator, 443.
- Biarkenes (Laaland) 95.
- Bille, Chr., Direktør i Udenrigsmin., 371 f. — St. A., Marineminister, 175, 195 f. — Torben, dansk Gesandt, 176 f.
- Bindesbøll, S. C. W., Biskop, 376.
- Birket-Smith, S., Overbibliotekar, 434.
- Bismarck, Otto v., tysk Rigskansler, 153, 157—64, 169 f., 194, 241—44, 309—14.
- Bistrup Gods 318 f.
- Bjernede (Bjernede S.) 73 f.
- Bjeverskov (Bjeverskov H.) 78.
- Bjorkman, Erik, Filolog, 488.
- Bjørn paa Skardsaa 446.
- Bjørnbo, Axel A., Underbibliotekar, 344.
- Bleking 44. — Blekingboerne 349. — Ostre Herred 287.
- Bloch, J. C., Biskop, 321.
- Blok, Historiker, 341.
- Bluhme, C. A., Minister, 140, 184, 194, 196 f., 221, 231.
- Bodil Hemmingsdatter 78, 95.
- Boesen, U. S., Provst, 383, 396, 399.
- Bolin, Sture, svensk Historiker, 282 f.
- Bonde, svensk Familie, 336.
- Borgbjerg, Frederik, Minister, 474.
- Bornemann, Vilh., Generalauditor, 99, 102.
- Bornholm 44, 328, 349, 351. — Jfr. Holmus.
- Borup (Ramsø H.) 83.
- Boysen, Broder, 50.
- Brahe, Tycho, Astronom, 322.
- Brandenburg, Mark-, 286.
- Brandi, Historiker, 268, 271.
- Brandt, Chr., Geheimmeraad, 321. — Enevold 321.
- Brask, Hans, Biskop i Linkøping, 256.
- Braunschweig (Tyskland) 286, 347.
- Bremen 347, 357.
- Brenner, Baron v., østrigsk Gesandt, 168, 170 f., 183, 194, 196, 244 f.
- Bring, Samuel E., svensk Historiker, 341.
- Brix, Hans, Professor, 2, 31 ff., 459.
- Broby (Broby S., Alsted H.) 56 f., 63 f., 79. — Gurdhæbol 79.
- Broch, Olaf, norsk Filolog, 291 f.
- Brock, Johannes, tysk Historiker, 490.
- Bromme (Alsted H.) 66 f.
- Brunner, Heinr., østr.-tysk Retslærd, 338.
- Bruno, Giordano, 441, 443.
- Bruun, M. P., Politiker, 183, 195 f., 231.
- Brøndsted, Johs., Dr. phil., 282.
- Brønshøj (Sokkelunds H.) 77.
- Buchanan, Andrew, engelsk Ambasadør i Berlin, 160 f., 164, 168—71, 179, 187, 195, 241—44. — Andrew Archibald 160. — Charles 160.
- Bugge, Alexander, norsk Historiker, 48, 355, 479. — Sophus, norsk Historiker, 42.
- Bull, Edv., norsk Historiker, 209, 341, 479.
- Bursø (Fuglse H.) 95.
- Bury, John B., engelsk Historiker, 337 f.
- Busch, Moritz, tysk Forfatter, 310, 313.
- Bücher, K., tysk Socialøkonom, 279.

- Bülck, Rudolf, 475 f.
 Bülow, C. E. J. v., Gesandt, 243.
 — Fred. R. H., General, 298, 300, 393. — Johan v., Gehejmeraad, 475.
 · Bysanz 287, 432.
 Børglum Herred 113.
 Børglum Herredsting (ved Rønnebjerg i Vrejlev Sogn) 113.
 Børglum Kloster 114.
 Børglum Kloster Birk 113.
 Børglum Sogn (Børglum H.) 113 f.
 Børringekloster (Skaane) 321.
- Callisen, C. F., Generalsuperintendent, 365.
 Calvin, Reformator, 443.
 Camerarius, Ludwig, tysk Diplomat, 322.
 Caracalla, romersk Kejser, 487.
 Carl, se Karl.
 Carlquist, Einar, svensk Dr., 155.
 Carlsen, Olaf, 475.
 Carlsson, Einar, svensk Historiker, 291 f. — Gottfrid, svensk Historiker, 249, 251.
 Caroline Amalie, Enkedronning, 382.
 Casse, Justitsminister, 175.
 Cassius, Spurius, rom. Tribun, 334.
 Castenschield, J. M. H., Officer, 104 f., 110.
 Cecilie af Pedersborg, Skjalm Hvides Datter, g. m. Peder Thorstensen, 60,77.
 Chance, J. F., engelsk Historiker, 327.
 Chnob, Konge, Son af Olaf, 20, 36, 38 f., 41 f., 359, 462, 465. Jfr. Gnupa, Knut.
 Christen Pedersen i Rønnebjerg, Løjtnant, 114.
 Christensen, J. C., Politiker, 473. — J. V., Redaktør, 472, 474.
- Cistercienserne 69, 87.
 Clason, Sam, svensk Rigsarkivar, 291.
 Clausen, H. G., Skovfoged, 395. — H. G., Stiftsprovst, 382. — H. N., Teolog, 382, 395 f., 399. — H. V., Lektor, 329. — Jul., Bibliotekar, 231.
 Cockayne, Alderman, 314 ff.
 Colbjørnsen, Kristian, Generalprokurør, 96, 101—11.
 de Coninck, Fr., Grosserer, 327.
 Constant, Benjamin, fr. Politiker, 482.
 Cornell Universitet (U.S.A.) 331.
 la Cour, L. F., Akademikasserer, 330. — Vilh., Dr. phil., 1 f., 7, 23, 27 f., 30, 37 f., 40, 43, 46, 48 f., 282, 414 f.
 Crone, H. C. R., Dr., 138. — Vilhelm Christoffer, Politidirektør, 138 f., 200.
 Crusenstolpe, M. J., svensk Assessor, 483.
 Curman, S., svensk Rigsantikvar, 287.
 Cypræus, Hieronymus, Lic. jur., 47 f. — Johan Adolf, Præst, 47. — Povl, Historiker, 47 f., 50.
- Dagerup 91.
 Dahl, Svend, Overbibliotekar, 469. — T. C., Stiftamtmand, 324.
 Dahlerup, H. B., Søkaptajn, 329. — Verner, Filolog, 461.
 Dahlmann, Friedr. Christoph, tysk Historieskriver, 340.
 Dalby (Skaane) 347.
 Dam, Johannes, 79.
 Danelagen 488 f.
 Daner 363. — Jfr. Danske.
 Danevirke 1—53, 347, 414 ff. — Dronninghøj 51. — Kalegat 47. —

- Kampestensmuren 414 ff. — Lille Danevirke 50. — Skaaning-Delen 47 f. — Tyreborg 50. — Valdemarsmuren 416.
- Danevirke, Lille-, Ldsby, 414. — Store-, Ldsby, 414.
- Danevirkestillingen 296 f., 303—06.
- Danmark 9, 24, 41—44, 117, 125, 127, 141, 146, 151, 157, 162, 165, 172 f., 177, 195, 222, 226, 236, 238, 241, 243 f., 289 f., 305, 317, 321 f., 326, 343, 345, 347, 361—65, 368 f., 402 f., 422 f., 425 f., 478, 482. — Jfr. Daner, Danske.
- Danner, Louise, g. m. Frederik 7, 229.
- Danneskiold-Samsøe, Slægt, 328.
- Danske 356. — Jfr. Daner.
- Daugaard, J. B., Biskop, 475.
- David, C. L., Højesteretssagfører, 134. — C. N., Nationalbankdirektør, 133—248.
- Daza, Antonio, 277.
- Dehio, G. G., tysk Historiker, 345.
- Delbrück, Hans, tysk Historiker, 489 f.
- Dembinski, Historiker, 271.
- Dido, Dronning af Karthago, 23.
- Diodor, gr. Historieskriver, 333 f.
- Dirckinck-Holmfeld, I. C. D. U. Baron, Gesandt, 147, 156, 235, 243.
- Ditmarsken 422.
- Dockum, Carl Edv. v., Søofficer, 329.
- Dombrovskij, H. V., russisk Arkivar, 291.
- Donner, H. C., Storkøbmand, 328.
- Dopsch, A., østrigsk Historiker, 265, 268, 271, 278—82, 341.
- Dorner, J. A., tysk theolog. Forfatter, 366, 368, 372—75, 379 f., 384, 400.
- Dotézac, fransk Gesandt, 194, 196.
- Drachmann, A. B., Professor, 272.
- Drieberg, C. A. V., Generalkrigskommissær, 111.
- Droysen, Joh. Gust., tysk Historiker, 313.
- Dúason, Jón, Dr., 445—59.
- Dublin 10, 12.
- Dueholm Kloster 285.
- Duncker, Max W., tysk Historiker, 313.
- Duntzfelt, Chr. Wilh., Grosserer, 327.
- Dybbøl 297 f., 301, 303, 305 ff.
- Dynekilen (Bahus Len) 119—22, 326.
- Døjringe, Lb. (Munke-Bjergby S.), 58.
- Ebbe Skjalmsøn 71.**
- Eckart, Mester, tysk Mystiker, 366.
- Eckernförde 301.
- Edelrad, eng. Konge, 6.
- Edinburgh Universitet 428.
- Egby (? Ejby S., Ramsø H.) 73.
- Egeslev (V. Flakkebjerg H.) 78.
- Eggehard, Biskop af Slesvig, 345. — Jfr. Azzo, Ezico.
- Eggers, von, Familie, 323, 325.
- Egino, Biskop i Lund, 349.
- Ehrenreich, J. G., Præst, 390 f., 404.
- Eichel, Bartholin, Medlem af den store Landbokommission, 96, 107.
- Eichstedt, Valentin, Geheimraad, 121.
- Ejderen 346.
- Ejdersted (Sønderjylland) 355.
- Einar Sökkason 446, 450 f.
- Einhard, tysk Historieskriver, 348.
- Ellekilde, Hans, Folkemindeforsker, 16—20, 24, 40, 49—52.
- Em Sogn (Børglum H.) 113.
- Emma, g. m. Knud den Store, 361.
- Engelhardt, Arkæolog, 3, 43.

- Engelstoft, C. Th., Biskop, 329, 376.
— Poul, cand. mag., 492.
- England 148, 151 f., 162, 169, 172 f.,
185 f., 193, 196, 198, 201, 206,
247, 287, 314 f., 332, 488. — Eng-
lænderne 308.
- Ennignup 20, 467. — Jfr. Gnupa.
- Erichsen, Jon, Medlem af den store
Landbokommission, 99.
- Erik 2 Emune, Konge, 77.
- Erik 5 Klipping, Konge, 5, 81.
- Erik 6 Menved, Konge, 356 f.
- Erik 7, af Pommern, Konge, 112.
- Erik, Biskop i Grønland, 458.
- Erik den røde 453 f., 456.
- Erik Knutson (3 Rosor) 259.
- Erik Sejrsæl, svensk Konge, 27.
- Eriksdatter, Gyda, 9.
- Erslev, Ed., Prof., 437. — Kr.,
Historiker, 1, 70, 80 ff., 84 f., 90,
92 f., 253, 282, 323, 465, 470, 491.
- Esbern Snare 56, 62, 64 f., 67, 71, 286.
- Esbernsonnerne 67.
- Eskil, Ærkebiskop, 81.
- Espinas, Alfred, fransk Sociolog, 339.
- Espolin, Jón Jónsson, isl. Forfatter,
447.
- Esrom Kloster 77—81.
- Estland 286, 337. — Jfr. Aestland.
- Estrup, H. F. J., Historiker, 475.
— I., 437.
- l'Etang, Henri Clavel de, Officer, 121.
- Etruskerne 333.
- Eulenburg, preussisk Greve, 476 f.
- Evershop (Sønderjylland) 355.
- Ezico, Biskop af Slesvig, tidligere(?)
Biskop af Aldenburg i Wagrien,
345. — Jfr. Azzo, Eggehardus.
- Ezzo, Biskop i Aldenburg, 345.
- Faardrup** (V. Flakkebjerg Hd.) 74.
- Fabius Pictor, rom. Historieskriver,
333 f.
- Fabricius, Knud, Professor, 209, 219,
226, 231, 266, 269, 471, 491.
- Fagniez, Gustave, fransk Historiker,
338.
- Falen (Sverige) 250.
- Falster 77, 79, 92 f., 318.
- Farrer, W., engelsk Historiker, 488.
- Faxe 74.
- Feilberg, H. F., Folklorist, 52.
- Felsted (Aabenraa Provsti) 409.
- Fenger, C. E., Politiker, 221, 231.
- Ferrero, ital. Historiker, 487.
- Ferslevstenen 32.
- Fichte, J. G., tysk Filosof, 430.
- Filip den Smukke, fransk Konge,
288.
- Finland 335.
- Finsen, V., Rethistoriker, 451,
453 ff.
- Fiske, W., amerikansk Professor,
331.
- Fjelstrup (Tyrstrup H.) 383.
- Fjenneslev (Alsted H.) 286.
- Flensborg 364, 370, 372, 376, 380,
383 f., 392, 394, 476, 478.
- Flodoard, fransk Historiker, 38 f.
- Folsach, sydjysk Udskrivningschef,
104 f.
- Foreslev 77.
- Fosetisland, Helgoland, 354.
- Franciskanerne 86 f., 274.
- Francisco de la Cerda, Sognepræst,
272.
- Francisco de Toral, Provincial, 273.
- Frankrig 148, 152, 162, 287, 338, 425.
- Fredericia 297 f.
- Frederik 4, Konge, 104, 124, 326.
- Frederik (6), Kronprins, 97—101,
109 f., 423 f. — Konge 307.
- Frederik 7, Konge, 137, 144 ff., 154,
158, 161 f., 170, 174, 176, 196—99,
203, 205, 222, 226—29, 232 ff.,
238 f., 367 f., 370, 399.

- Frederik, Arveprins, Frederik 5. Son, 97.
- Frederik, Prins af Hessen, 158 f.
- Frederik, Bisp i Slesvig, 71.
- Frederik Christian, Hertug af Augustenborg, 321.
- Frederik, Hertug af Augustenborg (Prætendenten), 192, 247, 310.
- Frederik den Store, preussisk Konge, 489.
- Frederik Wilhelm (4), preussisk Kronprins, 426, 429.
- Frederik Wilhelm (Kejser Frederik 3), tysk Kronprins, 154, 490.
- Frederiksberg, ved Slesvig, 365.
- Frederiksborg Amt 319.
- Frederikssten (Norge) 326 f.
- Freytag, Gustav, tysk Forfatter, 310 f., 313.
- Friesen, Otto von, svensk Sprogforsker, 461.
- Friis, Aage, Professor, 266, 271 f., 291 f., 309, 323, 492. — Astrid, Dr. phil., 314 ff. — Jørgen, Lensmand paa Sejlstrup Slot, 113.
- Frijsenborg, Hgd. (Hammel S.), 323.
- Friserne 347, 354, 356, 358.
- Fueter, Ed., Historiker, 341, 490 f.
- Fureby Sogn (Børglum H.) 113.
- Fussingo, Hgd. (Aalum S.), 323.
- Fyn 106, 307, 347 f. — Fynboer 47.
- Fyrisa 358.
- Gabel, Chr. Carl, Kom., Admiral, 116—25.
- Gad, Hemming, svensk Biskop, 257, 261.
- Galle, Gunder, svensk Adelsmand, 258.
- Gamborg (Gamborg S.) 250.
- Gamelrut (Ramsø H.) 83.
- Gamle, Søn af Erik Blodøkse, 40.
- Gaona, Juan de, Provincial, 275 f.
- Garder (Grønland) 458.
- Garde, H. G., Admiral, 328.
- Gaufrid, Abbed i Soro, 61, 65, 67, 74.
- Gauno, Hgd. (Vejlø S.), 323.
- Geer, Louis de, svensk Statsmand, 225.
- Genève. Universitetsbiblioteket 322.
- Gentofte (Sokkelund H.) 77.
- Gerhard, Dietrich, tysk Historiker, 418, 422, 424 f., 427.
- Gerlach, Georg Daniel, Officer, 299, 306.
- Germaner 278—83.
- Gertz, M. Cl., Filolog, 22 ff., 434 f.
- Geysen (Island) 332.
- Gibbon, Edward, eng. Historiker, 338.
- Giesegaard, Hgd. (Nordrup S., Ringsted H.), 323.
- Gilberti, Maturino, fransk Forfatter, 273 f.
- Gimlinge (Flakkebjerg H.) 66.
- Gimlingetorp (Flakkebjerg H.) 66.
- Gislason, Konráð, Professor, 447.
- Gísle Konráðsson, isl. Bonde, 447.
- Gisli Oddsson, isl. Biskop, 331.
- Gjellerup, S. M., Historiker, 61.
- Gjorslev, Hgd. (Holtug S.), 323, 325.
- Glorup, Hgd. (Svindinge S.), 323.
- Glug, Ebbe, 75. — Oluf 71.
- Gneisenau, A. W. A. N., preussisk Generalfeltmarskal, 428.
- Gnupa, Konge, 36 f., 38—44, 357, 359, 363, 463—67. — Jfr. Chnub, Ennignub.
- Godfred, Konge, 20, 26 f., 36, 49, 414, 416.
- Godskalk, Abodriterfyrste, 344.
- Goethe, tysk Digter, 430.
- Gonzaga, Ordensgeneral, 276.
- Gordillo, Diego Perez, Sognepræst, 273.
- Gorm den Gamle, Konge, 2 ff., 6—

- 12, 15—20, 22, 28, 30 f., 34—44, 49, 460—67; den loghæ 30. — Jfr. Gorm Hardeknud.
- Gorm Hardeknud 360. — Jfr. Gorm den Gamle.
- Gorm (Worm), Søn af Hardeknud, se Gorm den Gamle.
- Gorm, Søn af Erik Blodokse, 40.
- Gortschakow, russisk Statsmand, 163.
- Gotland 286 f., 351.
- Gottorp 414.
- Graabrødrene, se Franciskanerne.
- Graac, Fr., Præst, 382, 397 f., 478.
- Graah, W. A., Grønlandsfarer, 328.
- Graef, F., tysk Professor, 476 f.
- Gram, Hans, Historiker, 322, 324.
- Gram, Hgd. (Gram S.), 323 f.
- Gramont, fransk Udenrigsminister, 244.
- Grarup (Haderslev H.) 382.
- Gravlund, Thorkild, Forfatter, 53.
- Gregor 9, Pave, 62.
- Greiffenhagen, O., Stadsarkivar i Reval, 337.
- Gren, Mogens, svensk Rigsraad, 257 f.
- Grim, Jens, 55.
- Grumtoft (Angel) 385.
- Grundtvig, N. F. S., Digter, 368. — Svend, Litteraturhistoriker, 17, 19.
- Gränström, P. O., svensk Historiker, 482.
- Grønland 354, 445—59.
- Gudum (Slagelse H.) 77.
- Guldharald 12.
- Gunhild, g. m. Erik Blodokse, 40.
- Gunlaug Munk 42.
- Gunnbjørnsskærene (Grønland) 447.
- Gurd, Konge, Søn af Olaf, 20, 38 f., 462, 465. — Jfr. Gyrd.
- Gustaf Adolf, svensk Konge, 481 f.
- Gutschmid, Alfred, v., Historiker, 310.
- Gyde, g. m. Oluf Glug, 71, 78.
- Güldenchrone, F. J. C., Stiftamtmand, 324.
- Gyrd, Konge, 42, 357. — Jfr. Gurd.
- Gähler, Peter Elias, General, 324.
- Ġoje, Mogens (1440), 55.
- Gøkstorp 72.
- Gøteborg 121, 123.
- Gøter 362.
- Haakon Adelstensfostre, norsk Konge, 112.**
- Haakon Haakonsson, norsk Konge, 457.
- Haakon, Jarl, 16, 42.
- Hagemann, M., Godsejer, Etatsraad, 387.
- Hagerup, Eiler Henning, Præst, 387.
- Halberstadt (Tyskland) 286.
- Halfdan Svarte 7.
- Hall, Anna, f. Kringelbach, 228 f. — Augusta Marie Frederikke, f. Brøndsted, 229. — C. C., Statsmand, 138, 142, 144—48, 152, 155—59, 161, 166—76, 178, 181, 184 ff., 188, 191, 199, 211, 219, 221—31, 233 f., 239—42, 245—48.
- Halland 322, 351. — Nørre-, 63.
- Halldorsson, Th., 331.
- Hallendorff, Carl, svensk Historiker, 479 f.
- Hallfreðr Ottarsson, Vandræðaskáld, isl. Skjald, 352.
- Halphen, Historiker, 341 f.
- Hamburg 294, 344, 356.
- Hamilton, H. L. H., svensk-norsk Afsending i Danmark, 154—57, 194, 223 ff., 227, 229.
- Hammerskiöld 117.
- Hammer, Esbern, 58.
- Hammerich, Fr., Teolog, 434. — Martin, Skolemand, 469.

- Hans, Prins, 136.
Hans Christensen i Lie i Vrejlev Sogn, Hovedsmand, 114.
Hansen, Aleth, Præst, 385—90, 396, 398, 402. — C. F., Krigsminister, 300 f. — G., 336 f. — G., Adjutant, 299. — Holger, 329. — Jep, Pastor, 370 ff., 382. — M. Mørk, Præst, 409 f. — Ole, Landbrugsminister, 472, 474. — P., Litteraturhistoriker, 134. — Vilhelm, Etatsraad, 96. — Bud i Statsraadssekretariatet, 227.
Hansestæderne 482.
Harald Klak, Konge, 7—10, 15, 362.
Harald Blaataand, Konge, 2 f., 8—12, 15, 20, 25, 27, 31, 37, 39, 42—45, 52, 462.
Harald Haarfager, norsk Konge, 7, 9.
Harald Graafeld, norsk Konge, 12.
Harald Haardraade, norsk Konge, 350.
Hardegon, Svens Son, Konge, 38 f., 43, 358 f., 461 f., 464 f. — Jfr. Hardeknud, Søn af Svend; Hardeknud, Gorms Fader.
Hardeknud, Svens Son, Konge, 38 f., 41, 43, 362. — Jfr. Hardegon; Hardeknud, Gorms Fader.
Hardeknud, Gorms Fader, 461 f., 464. — Jfr. Hardegon, Hardeknud, Svens Son.
Hardeknud, engelsk Konge, 361.
Harnack, Adolf, tysk Teolog, 440.
Hartman, K. J., finsk Historiker, 327.
Hartmann, L. M., 339.
Hartmansdorff, Jak. Aug. von, svensk Hofkansler, 483.
Haverupore, Skov ved Soro, 88.
Havnelev (Stevns H.) 74.
Haym, Rudolf, tysk Filosof, 312.
Heckscher, Eli, svensk Professor, 480 f.
Hede, Hetha, Skjoldmø, 48, 53.
Hedeby 37 f., 44, 47 f., 53, 343, 345 f., 460—64, 468.
Hedebyriget 38, 43.
Hedin, Sagnhelt, 352.
Hee Kirke (Hee S.) 286.
Hegelund, Peder Mortensen, Borgmester, 440.
Heiligo, Konge, 462, 465.
Heinsen, Peter, Præst, 52.
Heise, A., Historiker, 255, 324.
Hekla (Island) 332.
Helgeaa 350.
Helgeland (i Norge) 354.
Helgi Vésteinsson, Islænder, 456.
Helgoland, se Fosetisland.
Hellquist, G. E., svensk Sprogforsker, 347.
Helmold, tysk Kronikeskriver, 345, 356.
Helsingborg 349, 351.
Helsingland 354.
Hemmestrup, Hgd. (Lee S.), 324.
Henrik 1 Fuglefanger, tysk Konge, 36 f., 40, 43, 344, 346, 363, 462 f.
Hensler, Dore, 418, 420. — Teol. Professor i Kiel, 420.
Henzen, W., 12.
Herlufsholm Skole 320 f.
Hermannsson, H., isl.-amerik. Professor, 331 f., 454.
Hermansen, V., mag. art., 329, 471.
Hertugdømmerne 110, 137, 303, 364, 368, 373, 425, 428. — Jfr. Slesvig, Sønderjylland, Holsten, Slesvig-Holsten.
Hertzberg, E., norsk Historiker, 479.
Hesselrød (Karlebo S.) 70, 75, 77, 94.
Hetta, Harald Blaataands Hustru, 48.
Hiddensee, ved Rügen, 352.

- Hildebrand, Emil, svensk Historiker, 249 f., 254.
- Hildested (Fuglse H.) 95.
- Hindenburg, V. A. G., Officer, 299.
- Hjelholt, Holger, Dr. phil., 309—14.
- Hjordkær (Rise H.) 370.
- Hjort, P., Forfatter, 406, 408. —
W., Præst, 402, 405—12. —?,
124.
- Hjärne, Harald, svensk Historiker,
480.
- Hjørring Museum 113.
- Hoger, Ærkebiskop i Bremen, 347.
- Hogne 352.
- Hohenthal, Komtesse von, se Paget.
- Holbech, H. St., Rektor, 329.
- Holberg, Ludvig, Digter, 322.
- Holck, Vald. v., Kammerherre, 137,
199, 202.
- Holckenhavn, Hgd. (Vindinge S.,
Vinding H.), 323, 325.
- Holm, Edv., Historiker, 96 ff., 111,
289, 295, 327.
- Holmus, d. v. s. Bornholm, 348 f. —
Jfr. Bornholm.
- Holstein, Ulrik Adolf, Præsident i
Kbh., 438.
- Holstein-Holsteinborg, Slægt, 328.
— Bent, Lensgreve, 323.
- Holsten 7, 98, 139, 149, 174, 191,
196, 243, 247, 344, 348, 370, 403,
428. — Jfr. Hertugdømmerne.
- Honorius 3, Pave, 62.
- Hornsherred 97.
- Horsens Statsskole 320 f.
- Huntingdon, Henrik af, 7, 28 ff.
- Husaby (Smaaland) 322.
- Husby (Angel) 385 f., 415 f.
- Huth, H. V., General, 98, 108.
- Hvedholm, Hgd. (Horne S.), 323, 325.
- Hvideslægten 70 f.
- Hvitfeld, Arild, Historieskriver, 5,
252, 256, 262.
- Hylstrup [Ocilstorp eller Hokelstorp], (Alsted S.), 59 f.
- Hütten Amt 365.
- Hällestad-Stenen (Skaane) 358.
- Hæstrup Sogn (Borglum H.) 113.
- Højen (Gl. Skagen) 115.
- Hømb (Hømb S.) 474.
- Hørby Sogn (Borglum H.) 113.
- Hötzendorf, Conrad v., østrigsk
Generalstabschef, 302.
- Icazbalceta, Ioaquín García, 275.
- Indianerne 274 f.
- Indien 485.
- Innocens 3, Pave, 66.
- Innsbruck (Østrig) 339.
- Irland 10.
- Island 4, 331 f., 354, 446—59.
- Isted (Sonderjylland) 297 f., 300.
- Italien 485.
- Iuan de Armellones 273.
- Jacobsen, Lis, Dr. phil., 2, 31 ff., 346,
357, 359, 361, 459—68.
- Jacobus de Dacia, Graabroder,
Indianermissionær, 273—77.
- Jakob Christensen i Langtved, Fænnikfører, 114.
- Jakob 1, engelsk Konge, 315.
- Janssen, Johannes, tysk Historiker,
339.
- Jellinge 3, 11, 21.
- Jellingesten, den lille, 2 f., 21, 30—
35; den store, 2, 21, 31, 44.
- Jena. Universitetsbiblioteket 322.
- Jenkinson, Hilary, engelsk Arkivar,
337.
- Jens Andersson Beldenak, Biskop i
Odense, 256, 261 f. — Christensen
i Em, Fænnikfører, 114. — Grand,
Ærkebiskop, 356.
- Jensen, C. E., Redaktør, 474. —
Chr. Axel, Magister, 329. —

- Knud B., mag. art., 461. — N. P., Oberst, 323, 325.
- Jessen, C. A. E., Filolog, 41 f., 465.
- Johan Adolf, Hertug af Ploen, 294.
- Johannes Camerarius 78, 94.
- Johannes, Søn af Esbern Snare, 65 f. — Sunesøn 78.
- Johansen, P., Dr., 337.
- Johnsen, Oscar Albert, norsk Historiker, 291, 479.
- Jon Eriksson, Kannik i Upsala, 254—57, 263. — Raude (Rufus), norsk Ærkebisop, 288.
- Jorga, Historiker, 268.
- Joseph, François du Tremblay, fransk Diplomat, 338.
- Juel, Niels, Admiral, 116.
- Juliane Marie, g. m. Frederik 5, 97.
- Justinus 23.
- Jülich-Berg (Tyskland) 338.
- Jylland 7, 26, 41, 84, 86, 106, 112, 321, 345 f., 355 f., 465. — Jyderne 47. — Vestkysten 354.
- Jónsson, Arngrim, 4, 7, 10, 12, 30. — Finnur, Filolog, 2, 6, 10, 16, 21, 23, 28, 32 f., 35, 40, 352.
- Jørgen Tureson, Domprovst i Upsala, 263.
- Jørgensen, A. D., Historiker, 250, 402 f., 412 f. — Ellen, Dr. phil., 260, 320.
- K**aaas, F. J., Statsminister, 324.
- Kalegat, se Danevirke.
- Kalundborg Kirke 286.
- Kardel, Elisabeth, tysk Dr., 476—79.
- Karl, Prins af Hessen, 100 f., 109.
- Karl 9, svensk Konge, 481.
- Karl 12, svensk Konge, 117, 325 f. 480.
- Karl 14 Johan, svensk-norsk Konge, 483.
- Karl 15, svensk-norsk Konge, 222, 225, 229, 480.
- Karl den Store, frankisk Kejser, 354.
- Karl 5, tysk-rom. Kejser, 273, 277.
- Karl af Broby 59.
- Karolingerne 278.
- Karris Kirke (Øsel) 286.
- Karup Sogn (Borglum H.) 113.
- Kaufmann, Heinr., Officer, 304, 306.
- Keilhau, Wilhelm, norsk Historiker, 479.
- Kidder, Historiker, 268.
- Kiel 366, 369.
- Kielland, Thor, norsk Kunsthistoriker, 287 f.
- Kindt, C., 416.
- Kirkehyllinge Kirke (Hyllinge S., Horns H.) 286.
- Kjellin, Helge, Professor i Dorpat, 286 f.
- Klakharald, se Harald Klak.
- Kleinstrøm, Regnskabsfører, 131.
- Klejtrup Sogn (Rinds H.) 330.
- Klitgaard, C., Postmester, 330.
- Klopstock, Fr. G., tysk Digter, 430.
- Knabstrup, Hgd. (S.-Jernløse S.), 323.
- Knarrarleif, Nordmand, 457.
- Knud (Knut), Konge, 42. — Jfr. Chnob.
- Knud den fundne, Arnfinn Jarls Søn, 360.
- Knud Daneast, Søn af Gorm den Gamle, 9 f., 12, 14—17, 20, 35, 39.
- Knud 1 den Store, Konge, 350, 361.
- Knud 2 den Hellige, Konge, 77.
- Knud 3 Magnussen, Konge, 356.
- Knud 6, Konge, 69.
- Knud Jørgensen 78. — Knudsen, Hr., 74.
- Knudsen, Hans, Landsarkivar, 309. — Johannes, Adjunkt, 435 ff.

- Kock, Reimer, lybsk Historieskriver, 263.
- Koht, Halvdan, norsk Historiker, 224, 264 f., 267 f., 271, 292, 465.
- Kok, Laurids, Præst, 46 ff., 50.
- Kongeriget 135, 137, 240, 307.
- Koren, K., norsk Rigsarkivar, 292.
- Korner, Herman, tysk Krønikeskriver, 5.
- Kornerup, Bjørn, Dr. teol., 439—45.
- Korsør 330.
- Kovirke 26.
- Krantz, Albert, 5.
- Krarup, Alfred, Bibliotekar, 470.
- Krieger, A. F., Minister, 145, 155 f., 172, 183, 196 f., 207, 220 f., 223 f., 226 f., 231, 241, 303, 373.
- Kristensen, Marius, Dr. phil., 461.
- Kristian 2, Konge, 252, 254 ff., 258—61, 263.
- Kristian 4, Konge, 321 f., 482.
- Kristian 5, Konge, 294.
- Kristian 6, Konge, 97 f., 324.
- Kristian 7, Konge, 97.
- Kristian 8, Konge, 329.
- Kristian 9, Konge, 133—248.
- Krog, Jens, Præst, 393, 406.
- Krogh, Gerhard Kristof, General, 300 f.
- Kroman, E., cand. mag. 330.
- Kronborg Amt 319.
- Kruse, Ulr. Chr., Oberst, 326.
- Krüger, D. C. Fr., Dr., Hansestædernes Gesandt, 194.
- Kulla-Gunnarstorp (Skaane) 321.
- Kvænland 354.
- Kværkeby (Ringsted H.) 74.
- Kyhl, O. L. C., Oberst, 327.
- København 179, 239, 318 f., 369, 384, 423. — Brockdorffske Palæ 202. — Christiansborg Slot 199, 203, 239. — Det gule Palæ 144, 202 f., 208. — Universitetet 469 f. — Universitetsbiblioteket 469 f.
- Københavns Amt 319.
- Laaland 78 f., 92, 354.
- Lachmann, Niels, Præst, 321.
- Lagermark, J. A., Dr., svensk Historiker, 118 f.
- Lamprecht, K., tysk Historiker, 279, 281, 338.
- Landberg, Georg, 262 f.
- Lange, H. O., fhv. Overbibliotekar, 323, 332 f. — Thor, Digter, 289.
- Langebek, Jakob, Historiker, 23.
- Langerød (Asminderød S.) 79.
- Larsen, E. Florian, Jurist, 407, 410 f. — I. E., Retslærd, 470. — Niels P., 2. — Thomas, fhv. Minister, 330.
- Lauenborg 174.
- Lauridsen, P., Historiker, 80 ff., 84, 88, 358, 364.
- Laursen, L., Rigsarkivar, 291.
- Lavard, Knud, 24.
- Layard, A. H., Mr., 187, 238.
- Lehmann, Johs., Forfatter, 472 ff. — Max, tysk Historiker, 489 f. — Orla, Minister, 145, 149, 155 f., 175 f., 183, 195, 221, 223, 228 f., 231.
- Lejonhufvud, Erik Abrahamson, svensk Rigsraad, 259.
- Leland, Waldo G., amerikansk Historiker, 271.
- Lemwig, Vilh., Søofficer, 121.
- Leo 13, Pave, 339.
- Lerchenborg, Hgd. (Aarby S.), 323, 325.
- Lerholte 70, 77, 94.
- Lessing, G. E., tysk Forfatter, 430.
- Lewenhaupt, Adam Ludv., svensk General, 480.
- Lhéritier, M., fransk Historiker, 271.

- Liebe, C. F. I. H., Statssekretær, 227.
 Limfjorden 9 f., 12, 15, 25, 346.
 Lindenberg, Hgd. (Blenstrup S.),
 323 f.
 Lindholm, Poul, 330.
 Lindquist, Ivar, 461.
 Linvald, Axel, Raadstuearkivar, 271,
 323, 341, 492.
 Litle, Jon Jonsøn, 79. — Trued, 73.
 Liudprand af Cremona 363.
 Lobositz a. d. Elbe (Bøhmen) 278.
 Lollesgaard, Johs., Dr., 33.
 Lopez, Atanasio, 276.
 Lorenzen, Vilh., Dr. phil., 285,
 471.
 Lucius 3, Pave, 59.
 Ludvig Barn, tysk Konge, 24.
 Lukas Engelskmand 13.
 Lund 347. — Domkirke 81. —
 Kryptkirke 89.
 Lund, J. J. G., Livlæge, 198.
 Lundbye, Kr. K., Krigsminister,
 306 f.
 Lunding, Medlem af Admiralitetet,
 Konferensraad, 111.
 Lunge, Slægt, 57.
 Luther, Martin, tysk Reformator,
 442 f.
 Luxdorph, Bolle Villum, Gehejme-
 raad, 98.
 Lybek 336.
 Lyksborg (Flensborg Provsti) 405.
 Lyngby Sogn (Børglum H.) 113.
 Lyskander, Cl., Historiograf, 446,
 458.
 Lützwow, Barthold Henrik, General,
 326.
 Læssøe, Verner Hans Fr. A., Oberst,
 296, 301.
 Løgtved 91.
 Löwen (Belgien) 462.
 Løvenborg, Hgd. (Butterup S.),
 323 ff.
 Løvendal, U. Fr. Vald., Marskal,
 116, 324.
 Løvenørn, Poul Vendelbo, Officer, 295.
 Macchiavelli, Niccolo, 313.
 Mackeprang, M., Museumsdirektør,
 272.
 Madvig, J. N., Kultusminister,
 372 f.
 Magga, Datter af Skjalm Hvide, 88.
 Magnus, Søn af Kong Niels, 362.
 Magnus Lagabøter, norsk Konge,
 288, 457.
 Magnússon, F., isl. Oldgransker, 447.
 Malmqvist, Brigademusikdirektør,
 302.
 Maltserordenen 270.
 Manderstrøm, K. R. L., Svensk-
 norsk Udenrigsminister, 155, 194,
 223 ff.
 Manicus, Cl., Redaktør, 392 f., 397.
 Margrete, g. m. Kong Niels, 362.
 Margrete Sambiria, g. m. Kristof-
 fer 1., 51.
 Margrethe, Dronning, g. m. Hakon 6,
 114, 250.
 Markdanner, Kaspar, 3.
 Marquard, Emil, Arkivar, 492.
 Marsk Stig 5.
 Marstal 330.
 Marstrand (Bahus Len) 131.
 Martensen, Hans Lassen, Biskop,
 364—413.
 Martensen-Larsen, H., Domprovst,
 411.
 Mathias (Mads), Biskop af Sträng-
 näs, 251, 256, 258, 260 f.
 Matthiessen, Hugo, mag. art., 329.
 Maurer, Konr. v., tysk Retshistori-
 ker, 451.
 Mechoacán (Mexico) 273 f., 277.
 Meinecke, Friedrich, tysk Historiker,
 310, 312, 339, 417, 490.

- Meisner, Otto, Dr., tysk Arkivar, 292.
- Meklenburg 344.
- Mendietta, Gerónimus de, Franciskaner, 276 f.
- Merritved (Laaland) 95.
- Metternich, østrigsk Statsmand, 420.
- Mexico 273 ff., 277.
- Meyer, Eduard, tysk Historiker, 479.
— Fr., Appellationsretsraad, 398.
— Johan, Overlæge, 229.
- Meza, Kr. Jul. Fr. de, General, 296—308.
- Minden (Tyskland), Domkirken i, 345.
- Moesgaard, Hgd. (Maarslet S.), 323 f.
- Moltke, A. W., Premierminister, 371 f. — Carl, Minister for Slesvig, 221, 375—81, 383, 388, 390, 392, 395 ff., 400.
- Mommsen, Th., tysk Historiker, 313, 333 f., 419.
- Monod, G. J. J., fransk Historiker, 338.
- Monrad, D. G., Minister, 148, 175, 218, 223, 225, 230, 305 f., 329.
- Montúfar, Ærkebiskop, 273.
- Mors 346, 348.
- Moss (Norge) 117.
- Moyland, Møn, 354.
- Mucius, P., romersk Tribun, 334.
- Mule, Niels, Søn af Esbern Snare, 71, 77.
- Munch, P., Dr. phil., 266, 269.
- Munkebjergby (Alsted H.) 66 f.
- Muñoz, Diègo, Guardian, 276.
- Munthe af Morgenstjerne, Otto Christopher v., Konferensraad, 102—105, 110.
- Müller, Familie, 323 f. — Ludv. Chr., Præst, 382. — P. E., Biskop, 12, 34. — P. E., Overforster, Kammerherre, 325. — Sophus, Arkæolog, 25, 36, 49, 283.
- München. Statsbiblioteket 322.
- Mynster, Jakob Peter, Biskop, 376, 380, 399.
- Møen 77. — Jfr. Moyland.
- Møller, Herman, Filolog, 40. — J. S., Kredslæge, 288 f. — Niels, Forfatter, 1 f., 19, 23, 29, 49 ff. — Otto, Præst, 410 f.
- Morch, Erh., 329.
- Napoleon 3, fransk Kejser, 233.
- Nederlandene 314, 341, 482.
- Neergaard, C., Arkæolog, 25, 36, 47, 414 f. — Niels, Politiker, 207, 222, 224, 472, 474.
- Nehus, L., Ingeniørkaptajn, 328.
- Nerman, svensk Justitiekansler, 483.
- Neumann, K. J., Historiker, 333.
- Neuspitzer, Fr., Kaptajn, 128.
- Nicolai, Baron, russisk Gesandt i Kbh., 162 f., 194 f.
- Niebuhr, Barthold Georg, tysk Historiker, 333, 417—33.
- Niels, Konge, 362.
- Niels († 1218), Greve af Norre Halland, 63.
- Niels Clementsen, Abbed, 57. — Grevesøn 78.
- Nielsen, Elena, f. Adolph, 365. — Helge, cand. mag., 319. — Lauritz, Bibliotekar, 320. — Maria, Rektor, 492. — Matthias, Tobaksfabrikant, 365. — N. J. E., Overkonsistorialraad, 364—71, 399, 411. — Oluf, Historiker, 52. — Yngvar, norsk Historiker, 289, 479.
- Nilsson, Martin P., svensk Arkæolog, 484.
- Nisaa (Halland) 350.
- Nobel, Hans, 117.

- Norge 38, 43, 112, 120, 307, 325 f., 351, 362, 452, 454 f., 479.
- Normandiet 38, 43, 362.
- Normannia, Nortmannia, 38, 358, 362.
- Northumberland 10.
- Norvin, William, Professor, 418.
- Nybour (? Niebuhr, Georg Carstens, Soofficer) 129.
- Nybøl (Nybøl S.) 298.
- Nyerup, R., Literaturhistoriker, 444.
- Nyrop, Kr., Professor, 52.
- Nythorp 72.
- Næstved, Sct. Peders Kloster, 69, 77, 95.
- Nøddebo (Holbo H.) 79.
- Nørlund, Poul, Dr. phil., 269, 283.
- O**dd fra Sjaltir(?), Nordmand, 457.
- Odense 329. — Karen Brahes Bibliotek 320 f. — Sct. Hans Kloster 285. — Slot 285.
- Odinkar den yngre (Tokesøn), Biskop i Ribe, 352, 354, 357 f.
- Olaf, Konge (veniens a Sueonia), 20, 38 f., 42, 361 f., 462, 465.
- Olaf den Hellige, norsk Konge, 288, 350.
- Olaf Kyrre, norsk Konge, 351.
- Olaf Tryggvason, norsk Konge, 349, 352.
- Olaus Petri, svensk Reformator og Historieskriver, 251 f.
- Oldebjerg (Lyng S.) 75, 79.
- Olrik, Axel, Folkemindeforsker, 13, 17, 19, 24, 49 f., 52 f. — Hans, Historiker, 35. — Jørgen, Museumsinspektør, 10, 45.
- Olsen, Bernh., Museumsmand, 289. — Magnus, norsk Sprogforsker, 352.
- Olshausen, Theodor, slesvigholst. Partifører, 423.
- Olsson, Martin, svensk Professor, 287.
- Oncken, Hermann, tysk Historiker, 269.
- Ordrup (Gentofte S.) 79.
- Orkney-Øerne 359.
- Orloff, Greve, russisk General, 307.
- Orluf, Fr., 3, 24 f., 35, 40.
- Orm Harthæsnutæ, se Gorm Hardeknu.
- Ormager (Flakkebjerg H.) 66.
- Oskar (1), svensk Kronprins, 483.
- Othinstorp, se Ønstorp.
- Ottestrup 77.
- Otto I, tysk-romersk Kejser, 26.
- Otto II, tysk-romersk Kejser, 26, 44.
- Otto III, tysk-romersk Kejser, 26.
- Otto, tysk Kejser, 22 f.
- Otto, Hertug af Brunsvig, 79, 83.
- Otzen, P., Provst, 379.
- Oversø Sogn (Flensborg Amt) 391.
- Oxneskov 65.
- P**aget, Augustus, engelsk Gesandt, 133—248. — Walburga, f. Komtesse von Hohenthal, 153.
- Páll Magnusson, Nordmand, 457.
- Palmerston, Henry John Temple Lord, engelsk Statsmand, 196.
- Paludan-Müller, C., Historiker, 80 f., 88, 93, 249 ff., 253, 258, 260, 262.
- Paris. Sainte Chapelle 288.
- Pastor, Ludwig v., tysk Historiker, 338 f.
- Patzelt, Erna, Dr., Privatdocent, 278.
- Peder Bodilson, Ridder, 77. — Christensen i Dvergtved, Løjtnant, 114. — Olufson af Karise 83. — Smed, svensk Bondefører, 259. — Sunesen, Biskop i Roskilde, 55 f., 58, 63 f., 67 f., 73 f., 78 f. — Thorstensøn 72.

- Pedersborg (Pedersborg S.) 66 f., 75, 94.
- Pedersen, Henrik, Landbrugshistoriker, 317 ff.
- Pentz, G., Generalmajor, 102.
- Peter den Store, russisk Czar, 326 f.
- Petersen, Chr. M. K., Museumsinspektør, 329. — H. F., Pastor, 372, 383.
- Phister, Joakim Ludvig, Skuespiller, 328.
- Pirenne, Henri, belgisk Historiker, 264 f., 268 f., 339, 341.
- Platou, Soløjtnant, 132.
- Plenge, J. C. L., Præst, 387.
- Ploug, Hother, Kontorchef, 229. — P. K., Digter, 229.
- Pokrovskij, M. N., russisk Historiker, 268, 291 f.
- Polen 481 f.
- Pommern, Svensk-, 425.
- Pompeji 432.
- Poppo, Biskop, 26.
- Poulsen, Fr., Museumsdirektør, 272.
- Preussen, 141, 147 f., 153, 156, 158, 192, 235, 241 f., 311, 422, 424 ff., 428, 489.
- Præmonstratenserne 69.
- Præstø Kirke 285.
- Pufendorff, Samuel, Statsretslærer, 491.
- Purgstall, ?Gottfried Wenzel, ostr. Greve, 421.
- Quaade, G. J.,** Gesandt i Berlin, 169, 172, 241 f.
- Quedlinburg (Tyskland) 286.
- Qvistgaard, Morten, Godscejer, 101.
- Raben, Peter,** Viceadmiral, 131.
- Ragnhild, g. m. Halfdan Svarte, 7.
- Rahbek, Just, cand. mag., 153, 160.
- Rakke, Sagnkonge, 14.
- Rakkeby Sogn (Børglum H.) 113.
- Ramso H. 79.
- Ranke, Leop. v., tysk Historiker, 339, 417 f., 489.
- Rantzau, Grevinde, 428.
- Rathlousdal, Hgd. (Odder S.), 323, 325.
- Ratolf, Biskop i Hedeby, 345.
- Ravn, H., Direktør for Sokortarkivet, 435.
- Rechberg, Bernh. v., ostrigsk Statsmand, 244.
- Redern, von, preussisk Ambassadør i St. Petersburg, 162 f.
- Regenburg, Th. Aug. Jes, Stiftamtmand, 373, 375, 381 ff., 385—92, 394—400, 405—09, 411 f.
- Rehloff, Johs. Andr., Provst, 365, 370.
- Reinhardt, Chr. Em. Frits, Historiker, 250.
- Rendsborg 368.
- Resen, Hans Poulsen, Biskop, 439—45.
- Reval 286. — Stadsarkiv 336 f.
- Reventlow, Cai Fred., Statsminister, 423. — Fritz, 421. — Kristian Ditlev, Statsmand, 96, 98—101, 105—11, 324.
- Rexius, G., svensk Historiker, 482.
- Ribe 347, 352, 354, 440, 463. — Katedralskole 320 f.
- Ribe Stift 321.
- Richert, Joh. Gabr., svensk Jurist, 482.
- Richelieu, Armand Jean du Plessis de, fransk Statsmand, 338.
- Rimestad, C. V., Skolemand, 298.
- Ringsted Kirke 287. — Landsting 112.
- Ritter, M., 338.
- Rockstroh, K. C., Kaptajn, 296, 304 f., 308.

- Rodbertus, Joh. Karl, tysk Socialpolitiker, 280.
- Rohrback, Paul, Dr. phil., tysk Forfatter, 309.
- Rom 333 f., 339, 432.
- Romere 278—83.
- Romerriget 483—88.
- Roosval, J., svensk Professor, 287.
- Rose, John Holland, engelsk Historiker, 268.
- Rosenkrantz, Fr., til Rosenvold, 443.
— Fr. Chr., Statsminister, 98, 102, 111. — Holger, til Rosenholm, Rigsraad, 443.
- Rosenpalm, Andr., Admiral, 131.
- Rosenwinge, Sigvart Urne, Ekvipagemester, 328.
- Roskilde 347.
- Roskilde Amt 319.
- Roskilde Bispestol 70, 73, 77.
- Rosted (Sørbymagle S.) 77.
- Rostovtzeff, Michael, russisk Historiker, 269, 483—88.
- Rubin, Marcus, Nationaløkonom, 490.
- Rud, Fru Katrine Jensdatter, 55.
- Rudelbach, Andreas Gottlob, Præst, 382.
- Rusland 162, 192, 289.
- Russell, John, engelsk Udenrigsminister, 135, 140—43, 154, 157, 159—62, 164—67, 169, 171, 176, 178—81, 185 f., 197, 199, 203—08, 213—16, 231—41, 244, 246 ff.
- Ryegaard, Hgd. (Rye S.), 323.
- Rügen 351.
- Rygnør, H. V., Stadsingeniør, 329.
- Rylskov (Flensborg Amt) 390 f.
- Ræder, Jacob, Officer, 299. — Philip, Officer, 299.
- Römmeck (Sønderjylland) 298.
- Rønnebjerg (Uggerby) Aa 113. — Bro 113.
- Rønnow, C. G. F., Officer, 307.
- Rørdam, H. F., Kirkehistoriker, 444, 470. — Peter, Præst, 382, 385. — Thomas Skat, Biskop, 410.
- Sach, A., tysk Historiker, 345.
- Sachsen 286. — Sachserne 354, 465.
- Sakse Torbjørnson 79.
- Salisbury, E., Miss, 231.
- Saltwell, engelsk Sagfører, 160.
- Samsø 348.
- Sanctis, de, Historiker, 271.
- Sandstrøm, svensk Historiker, 262 f.
- Sarauw, Georg F. L., 3.
- Sars, Ernst, norsk Historiker, 479.
- Savigny, Fr. Carl von, tysk Retslærd, 430.
- Saxo, Historieskriver, 2, 4—13, 15—20, 22, 25—30, 36, 44 f., 48, 52, 350, 352.
- Scavenius, Jacob Brønnum, Politiker, 324.
- Schack, Slægt, 324.
- Schack-Rathlou, Joachim Otto, Statsmand, 97, 111.
- Schaffalitzky de Muckadell, Cai, Kaptajn, 125.
- Scharnhorst, G. J. D., preussisk General, 489.
- Schau, E. F., Major, 304.
- Scheel, Otto, tysk Professor, 476.
- Schimmelmann, Charlotte, f. Schubarth, 324, 423. — Ernst, Statsmand, 420, 422 ff.
- Schleiermacher, Fr. E. Dan., tysk Teolog, 430.
- Schlepperegell, Fr. Adolf, Officer, 301.
- Schmeidler, Bernhard, tysk Professor, 363.
- Schmidt, Ludwig, tysk Historiker, 283.
- Schmidt-Phiseldeck, Kay, Underbibliotekar, 479.

- Scholten, Jobst, General, 326 f.
- Schovelin, Jul. Vilh., Borskommis-
sær, 328.
- Schultze, H. J., Geheimeraad, 102 f.
- Schumacher, C. A., Ordonnans-
officer, 299.
- Schück, J. H. E., svensk Litteratur-
historiker, 255, 262.
- Schütte, Gudmund, Dr. phil., 53.
- Schäfer, Dietrich, tysk Historiker,
339 ff.
- Schöller, C. E. A., Hofjægermester,
125.
- Sclavi, d. v. s. Vender, 352.
- Scott, Sir William, engelsk Prise-
dommer, 328.
- Sehested (Sønderjylland) 295.
- Sehested, Christen Thomesen, Vice-
admiral, 116.
- Sejlstrup Sogn (Børglum H.) 113 f.
- Sejlstrup Slot (Sejlstrup S.) 113.
- Sellman, Ture, 292.
- Semland 354.
- Setricus, Konge, 38 f. — Jfr. Sig-
tryg.
- Shetelig, Haakon, norsk Historiker,
479.
- Sickel, Theod. v., tysk Historie-
gransker, 339.
- Sigerich, Konge, 38 f., 41 f., 359,
362, 461 f., 464 f. — Jfr. Siggejr,
Sigtryg.
- Sigersted (Ringsted H.) 71, 78.
- Siggejr, Konge, 42. — Jfr. Sigerich.
- Sigtryg, Konge, 36, 38 f., 43, 357,
464 f. — Jfr. Sigerich.
- Silfraskalli, Konge, 41 ff., 357, 363,
465 ff.
- Sillende, se Sinlendi.
- Simon af Hom 79.
- Simon, Abbed i Sorø, 67.
- Sinlendi, Sillende, 356.
- Sivard, Biskop i Hedeby, 345.
- Sivers, Officer, 121.
- Sjælland 77, 79, 81, 83—86, 90, 92 ff.
— Nord-, 78, 85, 105, 325, 327,
347 f. — Syd-, 77. — Øst-, 77.
— Sjællænderne 47.
- Sjælle-Stenen 460.
- Sjorup-Stenen 358.
- Sjøø (Sverige) 321.
- Skaane 25, 285, 321, 325 f., 347, 351.
— Skaaningerne 47.
- Skagen 115, 329 ff. — Vesterby 115.
— Østerby 115. — Jfr. Højen.
- Skáldhelge, Islænder, 446, 449 f.,
456.
- Skandinavien 287.
- Skarpsalling Kirke (Salling S.) 286.
- Skellerød (Sigersted S.) 70.
- Skjalm Aageson 74. — Vagnson,
Biskop i Aarhus, 66.
- Skovby (Sønderjylland) 415 f.
- Skovsgaard (Volstrup S.) 113.
- Skrike, Adolph, Gehejmelegations-
raad, 144.
- Skæve Sogn (Børglum H.) 113.
- Skorpinge (Skorpinge S.) 74, 78.
- Slagelsebo 70, 73.
- Slaghæk, Didrik, Ærkebiskop i Lund,
261.
- Slaglille (Slaglille S., Alsted H.) 62,
72—76, 78, 89. — Kirke 73.
- »Slagløse«, Grangie, 73.
- Slesvig, Bispesæde, 345.
- Slesvig, By, 343 ff., 347, 370, 414,
462. — Michaelis Kirke 405.
- Slesvig, Hertugdømme, 135, 141,
146, 165, 172, 174, 196, 236, 238,
240 f., 245, 364 f., 369—84, 386,
388, 392 f., 395, 398—407, 410,
477 f. — Nord- 490; Nordslesvi-
gerne 307. — Mellem- 371, 385,
403 f., 406 ff., 410 ff. — Syd- 374,
478. — Jfr. Hertugdømmerne,
Sønderjylland.

- Slesvig-Holsten 311, 365, 367. — Slesvigholstenerne 303. — Jfr. Hertugdømmerne.
- Slien 303, 344, 346 f., 465.
- Sliesthorp 348.
- Smaaland 322.
- Sneedorff, Jens Schielderup, Forfatter, 493.
- Snertinge (? Sørslev S.) 71, 77.
- Snesere (Baarse H.) 91.
- Snæbjørn galte 453.
- Solbjerg (Love H.) 79. — Wimundebøl 79.
- Solrød By (Solrød S.) 319.
- Solt (Angel) 385, 387.
- Sombart, W., tysk Nationaløkonom, 279.
- Sortebrødre 87.
- Sorte-Grete 51.
- Soro Akademi 320, 475.
- Sorø Kirke 71. — Kloster 54—79, 88, 94.
- Sottrup (Gottorp Amt) 387.
- Spanien 482.
- Spencer, M. Bosch, belgisk Gesandt, 168, 194.
- Sponneck, Vilh. Karl Eppingen, Rigsgreve, Statsmand, 196.
- Stampe, Henrik, Minister, 98.
- Starup, Sønder- (Haderslev H.), 382.
- Stavenow, Ludvig, svensk Historiker, 292.
- Steen, Sverre, norsk Historiker, 479.
- Steensgaard, Hgd. (Snøde S.), 323, 325.
- Stenstrup 77.
- Steenstrup, C. Fl., 329. — Johs., Historiker, 1 f., 8, 10, 12, 19 f., 23, 26, 31 f., 35, 37 ff., 41, 43 f., 46—49, 80, 82, 323, 488.
- Stein, Friherre v., preussisk Minister, 421, 424, 426 f., 490.
- Steinberg, Sigfrid, Dr., tysk Historiker, 278.
- Stendrup (Sundeved) 300.
- Stenlosemagle (Stenmagle S.) 65.
- Stenton, F. M., engelsk Historiker, 488 f.
- Stephanus, Johs., Professor, 442.
- Stephens, George, Folkemindesamler, 322.
- Stevns 91.
- Stockholm. Ridrarholmskyrkan 287. — Storkyrkan 287.
- Stolberg, Louise, 324.
- Storm, Gustav, norsk Historiker, 10, 26, 35, 38, 40, 42, 446, 464 f.
- Stormarn 344.
- Strømstad (Bahus Len) 124.
- Stub, Ivar, Professor, 442.
- Sture, Sten, den yngre, svensk Rigsforstander, 253, 256 f.
- Sturlason, Snorre, islandsk Historie-skriver, 7, 21.
- Styrsund (Bahus Len) 119.
- Sucket, Johan, Dr., kejserlig Afsending, 261 f.
- Sundeved 300 f.
- Sune Ebbeson 62, 64, 68, 71, 73, 77.
- Sunesønnerne 61, 64, 67.
- Suolahti, Gunnar, finsk Professor, 335, 341.
- Susta, J., Professor i Prag, Historiker, 271.
- Svaning, Hans, Historiker, 5, 252, 471.
- Sven 1 Tveskæg, Konge, 27.
- Sven 2 Estridson, Konge, 3, 4, 6, 20, 38 f., 344 f., 347, 350, 358, 462 ff.
- Sven Aggesen, Historie-skriver, 2, 4, 6, 8, 11, 16, 20—30, 33, 37, 48—51, 416, 435.
- Sverige 42, 111, 113, 225, 261, 322, 326, 480 ff.

- Sverige—Norge 162, 228.
 Svinesund (Norge) 326.
 Svold, ved Rügen, 349, 351.
 Sybel, Heinr. von, tysk Historiker, 164, 313.
 Sydow, de, preussisk Gesandt i Frankfurt, 156, 235, 243.
 Sylversted (Arns H.) 357.
 Sæbygaards Birk 113.
 Sædinge-Stenen 361, 460.
 Söderberg, Verner, 251, 262.
 Sømme Herred 318 f.
 Sønderjylland 305, 307, 345—48, 356, 361, 401. — Jfr. Hertugdømmerne, Slesvig.
 Sørensen, Jens, Søkortdirektør, 326, 436 f.
- Taars Sogn (Børglum H.) 113 f.**
 Tandslet Præstegaard (Tandslet S.) 295.
 Taranger, Absalon, norsk Historiker, 479.
 Tarascastammen (i Mexico) 277.
 Tarequato 277.
 Tarquinius, romersk Konge, 333.
 Temperley, H. W. V., engelsk Historiker, 271.
Tengnagel, Udskrivningschef i Fyn m. m., 104.
 Testrup, Chr. Sørensen, historisk Forfatter, 104. — ?, Søn af Chr. Sørensen Testrup, Udskrivningschef i Nordjylland, 104, 110.
 Thietmar, Biskop i Merseburg, 26.
 Thile, von, preussisk Statssekretær, 160 f.
 Thingvellir (Island) 458.
 Thomas Jensen i Skovsgaard, Høvedsmand, 113 f.
 Thorláksson, Guðbrandur, Biskop, 331. — Thórður, Biskop, 331.
- Thormodr Bersason Kolbrúnarskáld, isl. Skjald, 446, 456.
 Thorup, P. N., Rektor, 321.
 Thurah, Albert, Præst, 321.
 Thy 346, 348.
 Thyresson, Bertil, svensk Historiker, 481 f.
 Thyrlø, Vandløb (Halland), 63.
 Thyрни, Klakharalds Datter, 7.
 Tietgen, Karl Fr., Bankdirektør, 472.
 Tillisch, F. F., Statsmand, 371 f., 392, 478.
 Tislundstenen 52.
 Tjele, Hgd. (Tjele S.), 323 f.
 Tjæreby Sogn (Strø H.) 81.
 Tlatelulco 275.
 Toke, dux Winlandensis, 352, 358.
 Toke, dansk Sagnhøvding, 45.
 Toke, Provst i Roskilde, 74.
 Toke Ebbesøn 70 f., 77, 94. — Gormsøn 358. — Skjalmsøn 77.
 Topsøe, Vilh., Forfatter, 323 ff.
 Topsøe-Jensen, T. A., Kontreadmiral, 126—32.
 Torbenfeldt, Hgd. (Frydendal S.), 323.
 Torbrandssønnerne 456.
 Tordenskiold, P., Viceadmiral, 116—32, 326.
 Torfinn karlsefne 456.
 Torgils örrabeinsstjúpr 456.
 Torquemada, Juan de, 277.
 Torslev Sogn (Børglum H.) 113.
 Trap, Cordt, Kontorchef, 208, 226. — J. P., Kabinetssekretær, 208, 226, 231.
 Traube, Filolog, 434.
 Treitschke, Heinrich von, tysk Historiker, 308—14, 338, 419, 489 f.
 »Trelandene« (Sønderjylland) 355.
 Trier, Carl Aage, Dr. phil., 437 f. — Fred. Jac., Professor, 437. — Herman, Politiker, 323, 325.

- Troels-Lund, Historiker, 340, 471.
Trojel, F. P., Admiral, 131.
Trolle, Gustav, svensk Ærkebispe, 252—61, 263.
Trolleholm (Skaane) 321 f.
Trolle-Ljungby (Skaane) 321 f.
Trondhjem 288.
Tscherning, A. F., Krigsminister, 300, 329.
Tule Bosøn, Ridder, 58, 75, 79.
Tunberg, Sven, svensk Historiker, 291 f.
Tune Herred 318 f.
Tuxen, A. P., Generallojtn., 116—21, 125 f., 294 f., 325 ff.
Tvåaker (Halland) 63.
Tveje-Merløse (Merløse H.) 286.
Tyre Danebod, Dronning, 1—53, 414 ff., 460.
Tyskland 44, 155, 162, 165, 304, 309, 311 ff., 338, 341, 365, 368, 370, 404, 418, 428, 490. — Tyskerne 427. — Nord-, 287, 326, 428. — Det nordtyske Forbund 312.
Tzintzuntzán 273, 277.
- Ubby (Arts H.) 73 f.
Udmark (Ohrfeld), (Eskris S., Flensborg Amt), 387.
Uldall, K. C., Museumsinspektør, 471.
Ulfeldt, Corfitz, Statsmand, 321. — Eleonora Christine 321.
Ulfjotr, islandsk Lovgiver, 452, 455.
Ulmfrid, g. m. Esbern Snare, 71.
Understed Sogn (Børglum H.) 113.
Undløse (Merløse H.) 67.
Unni, Ærkebiskop i Bremen, 39 f., 346 f., 462 f.
Upsala 252.
Urban 3, Pave, 59, 71.
Ussing, Henrik, Dr. phil., 460.
- Utholm (Sønderjylland) 355.
Uthros, Vandløb (Halland), 63.
Utland (Slesvig) 354—57.
- Wachtmeister, Carl-Axel Trolle-, Greve, 322.
Wadstein, Elis, svensk Filolog, 461.
Wagrien 345.
Waitz, Georg, tysk Historiker, 340.
Valdemar 1 den Store, Konge, 13, 25, 28 f., 69 f., 77.
Valdemar 2 Sejr, Konge, 71.
Valdemar Kristian, Greve, 289.
Valdemars Slot, Hgd. (Bregninge S., Sunds H.), 323 f.
Valerius Maximus, romersk Forfatter, 334.
Valraven, Olaf, svensk Væbner, 257.
Walter, Mr., 127 f. — ?, Officer, 299.
Wamberg, Helge, Presseattaché, 195.
Warncke, Jhs., tysk Overlærer, 336.
Vasegaard, Søren, 330.
Vaupell, O., Officer, 299.
Weber, Max, tysk Socialøkonom, 280.
Vedel, P., Direktør i Udenrigsministeriet, 155 f., 172, 186, 207, 223, 231, 247.
Wedel, F. S. C., Diakon, 387.
Wedell-Neergaard, J., Kammerherre, Baron, 323.
Vedelspang-Stenene 36, 40 f., 357.
Vedleby 77.
Wegener, C., Biskop, 397. — C. F., Gehejmearkivar, 395 ff., 475.
Wehrenpfennig, Wilhelm, Redaktør af Preussische Jahrbücher, 313.
Weibull, Curt, svensk Historiker, 38, 350. — Lauritz, svensk Historiker, 6 f., 12, 21, 27—31, 34, 38, 41, 49, 249 ff., 253—63, 292, 350.

- Vejby Sogn (Børglum H.) 113.
 Velschow, H. M., Historiker, 80, 88.
 Vemmelev (Slagelse H.) 77.
 Vemmeløse (Gimlinge S.) 61.
 Vemmetofte, Hgd. (Vemmetofte S.), 323.
 Vendel 346, 348, 353.
 Venden 353, 355. — Venderne 10, 345, 349, 352.
 Wendila, d. v. s. Vendsyssel, 353. — Jfr. Vendsyssel.
 Vendland 353, 465.
 Vendsyssel 330 f., 352 f., 473. — Jfr. Wendila.
 Venge Benediktinerkloster 69.
 Venusinus, Jon Jakobsen, Professor, 442.
 Werlauff, E. Chr., Historiker, 196, 470.
 Werner, Johannes, Overretssagfører, 327 f.
 Vespasian, romersk Kejser, 485.
 Wessel, Maren, 127, 129—32.
 Vesterbygden (Grønland) 459.
 Weybye, Kasserer, 131.
 Vibe, Kommandør, 121.
 Wichman, Knut, svensk Historiker, 482 f.
 Victoria, engelsk Dronning, 154, 157, 179, 206, 216.
 Victoria, g. m. Friedrich Wilhelm (Frederik 3, tysk Kejser), 490.
 Vidukind, sachsisk Krønikeskriver, 27, 36 f., 40.
 Wieland, Christoph M., tysk Digter, 430.
 Vigander, Hakon, Lektor, 267.
 Wiinblad, E., Redaktør, 472 ff. — Robert, Journalist, 472, 474.
 Wildenradt, Chr. Henr. v., General-krigskommissær, 110 f.
 Vilhelm, Landgreve af Hessen, 137 f., 144, 198 f., 201 f.
 Wimmer, Ludv. F. A., Filolog, 21, 31, 40 f., 460 f.
 Vincens, Biskop af Skara, 251, 256, 258, 260 f.
 Vindinge 74.
 Vindland 41. — Jfr. Vinland.
 Vinland, Vindland, d. v. s. Venden, 352 f. — Jfr. Vindland.
 Vinland (Amerika) 352, 356, 458.
 Winland 352—58.
 Vinogradoff, P. russ.-engelsk Socialhistoriker, 339.
 Winuli, d. v. s. Vender, 352.
 Virchow 313.
 Viskinde (Skippinge H.) 91.
 Wittrock, Georg, svensk Historiker, 341.
 Voergaard, Hgd. (Voer S.), 323, 325.
 Voldborg Herred 79, 318 f.
 Wolfhagen, F. H., Minister for Slesvig, 175, 391 f.
 Volpe, Historiker, 268.
 Volstrup Sogn (Børglum H.) 113
 Worm, Ole, Oldgranser, 3.
 Worsaae, J. J. A., Arkæolog, 414.
 Vosborg, Nørre, Hgd. (Ulvborg S.), 323.
 Voss, Joh. Heinr., tysk Digter, 402.
 Vraa Sogn (Børglum H.) 113.
 Vrangebæk (Halland) 63.
 Vrejlev Kloster Birk 113.
 Vrejlev Sogn (Børglum H.) 113.
 Wulfstan, angelsachsisk Rejsende, 44.
 Værløse, Lille-, (Værløse S.) 79.
 Wörishöffer, J. A. Ph. F., Officer, 299.
 Zahrtmann, C. C., Admiral, 328 f. — Henr. Chr., Provst i Viborg, 328. — Kr., Maler, 328. — M. K., Læge, 328 f.

Zelinski, Historiker, 268.

Æbelholt Kloster 80 f.

Ægypten 332 f., 485.

Ærri, Tokes Hirdmand, 358.

Æthelfleda 7, 28 f.

Æthelred af Mercia 7.

Øland 351.

Ønstorp [Othinstorp] 59 f., 72.

Øresund 350 f.

Ørlevvestre (Gyrstinge S.) 79.

Ørsted, A. S., Retslærd, 402.

Østerbygden (Grønland) 458.

Østrig 147 f., 192, 279, 338.

Fortegnelse over historisk Litteratur for Aaret 1923

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **Alfr. Krarup**.

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne: S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er det København.

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Historiske Hjælpevidenskaber.

Lauritz Nielsen: Boghistoriske Studier til dansk Bibliografi 1550—1600.
4:o. Disp.

Kr. Setterwall: Svensk Historisk Bibliografi 1901—1920. Uppsala.

Leiv Amundsen: Danske og norske tryk fra tiden før 1551 (i Universitetsbiblioteket i Kristiania). (Nord. T. f. Bok- o. Biblioteksväsen X, 181—83.)

Lauritz Nielsen: Ældre dansk Litteratur i Norge. (Nord. T. f. Bok- o. Biblioteksväsen X, 155—66.)

Volquart Pauls: Literaturbericht. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIII, 367—84.)

Sven Grén Broberg: Bibliografi för 1921. (Arkiv f. nord. filol. N. f. XXXXV, 350—84.)

Chr. Junior, A. E. Rodhe og W. P. Sommerfeldt: Nordisk litteraturfortegnelse 1920. (T. f. Retsvid. 1923. 412—93.)

Tidsskriftlitteratur vedrør. Vendsyssel. Udg. af Historisk Samfund for Hjørring Amt. Hjørring.

Ogsaa som Tillæg til Vendsysselske Aarbøger 1923.

Supplementsliste til Chr. Heilskov: Fortegnelse over Bøger og Smaaskrifter vedrørende Vendsyssel (i Aarbb. 1918). (Vendsysselske Aarbb. 1923. 151—57.)

Fortegnelse over Indholdet af Sønderjydske Aarbøger 1889—1914. (Sønderjydske Aarbb. 1914. — tr. 1923. — 325—34.)

Kr. Erslev: Privatarkiver fra det 19. Aarh. beroende i Rigsarkivet. (Vejledende Arkivregistraturer. IV.)

Kr. Erslev: Rigsarkivet og Hjælpeviderne til dets Benyttelse. En Oversigt.

- H. Kochendörffer:** Das Archivwesen Schleswig-Holsteins. (Nordelbingen II, 168—207.)
- P. Richter:** Das Staatsarchiv und seine Bestände in Kiel. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIII, 316—23.)
- Wilh. Jensen u. Heinr. Kochendörffer:** Die Pastoratarchive in Schleswig-Holstein. (Schr. d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. Beiträge u. Mitteilungen VII, 321—55.)
- T. O. Achelis:** Büchersammlungen von Haderslebener Geistlichen und Lehrern im 17. Jahrh. (Nordelbingen II, 119—39.)
- Andr. Sch. Steenberg:** De folkelige Biblioteker i Danmark. Af en Udviklings Historie. (Tilskueren 1923. II, 289—99.)
- Andr. Sch. Steenberg:** Erindringer fra mit Biblioteksarbejde. Særtryk af Bogens Verden.

Tidshistorie.

- R. P. Rossen:** Danmarks kongeslægter. (Tabeller.) Tønder.
- Birger Nerman:** Härstamma danerna från Svealand? (Fornvännen 1922. 129—40.)
- Johannes Steenstrup:** Etudes sur les temps des Vikings. (Oversigt over Vidensk. Selsk.s Forhandl. 1922—23. 107—17.)
- Jan de Vries:** De Wikingen in de lage Landen bij de Zee. Haarlem.
- Hans Toll:** Erik Segersälls giften. En replik. (Sv. Hist. T. 1923. 282—84.)
- A. Stille:** Saxos skånska stridsskildringar. (K. Vitterhets-, Hist. o. Antiquitetsakad.s handl. XXXIV, 3. F. 1. D. 3,4. 1.)
- C. P. O. Christiansen:** Danmark og de første Schaumburgere. Slesvig-holstenismens Begyndelse. (Dansk Udsyn III, 63—79.)
- C. Hallendorff:** Stockholms belägring och dagtingan. Sammanställning av samtida berättelser. (Kong Gösta. Ett bildverk. 1923. 5—16, ill.)
- Herb. Kloth:** Lübecks Seekriegswesen in der Zeit des nordischen Siebenjährigen Krieges 1563—1570. (Z. d. Ver. f. lübeck. Gesch. XXI, 1—51, 185—256.)
- Oscar Albert Johnsen:** Finmarkens politiske historie aktmæssig fremstillet. (Videnskapselsk.s Skr. II. Hist.-filos. Kl. 1922. Nr. 3.)
- Ludwig Andresen:** Krigsdrangsale des Amtes Bordsesholm 1627—29. (Die Heimat 1923. 170—72.)
- H. Elliott:** Abraham Duquesne. (T. i sjöväsendet LXXXVI, 1—29.) Bl. a. om Slaget ved Femern 1644.
- G. Unger:** Vilken del hade Abraham Duquesne i den svenska sjösegern i Femernbält d. 13. okt. 1644. (T. i sjöväsendet LXXXVI, 97—100.) En Herredagsdom over Kaptejn Hans Knudsen. Et Bidrag til Oplysning om Søslaget ved Lolland d. 13. Okt. 1644. Medd. af **E. Marquard.** (Danske Mag. 6. R. III, 377—84.)

- Svenska riksrådets protokoll. Utg. genom **P. Sondén**. Del 16. 1654—56.
(= Handlingar rör. Sveriges historia. Ser. 3.)
- De svenska härarnes marschruter under Karl X Gustavs fälttåg. Erik Dahlbergs diarium 1655—60. (Meddelanden från kungl. krigsarkivet. H. 3, 65—158.)
- Carl Ballhausen**: Der erste englisch-holländische Seekrieg 1652—1654 sowie der schwedisch-holländische Seekrieg 1658—1659. Haag.
- Rasmus Mortensen**: Gadbjerg og Lindeballe Sogne efter Svenskekrigen. (Vejle Amts Aarbb. 1923. 15—21.)
- Harry Fett**: Enevoldsmagt og tjenersind. (Samtiden XXXIV, 533—56.)
Om de dansk-norske Enevoldskonger.
- Danmark-Norges Traktater 1523—1750. Udg. af **L. Laursen**. 6. Bd. 1665—75.
- Betænkninger af Statholder Frederik Ahlefeldt og Statssekretær Konrad Biermann ang. den politiske Situation i Efteraaret 1672. Medd. af **L. Laursen**. (Danske Mag. 6. R. III, 367—76.)
- G. Unger**: Illustrerad svensk sjökrigshistoria. Del 2. 1680—1814. Sthm.
- K. C. Rockströh**: Frederik IV.s Godspolitik. (Hist. T. 9. R. III, 1—92.)
- Tordenskjolds Matros. Dagbok ført af en norsk matros paa den dansk-norske flaaete 1710—1714. (Norske breve og erindringer. II.)
- Magnus Stenbocks** brev 1712—1713 till generalkrigskommissarien Peter Mahnberg. Medd. av E. Naumann. (Karolinska förbundets årsbok 1923. 243—68.)
- Reimer Hansen**: Die Schweden und Russen in Dithmarschen 1715. (Die Heimat 1923. 10—14.)
- Otto Ruge**: Felttoget i Norge 1716. (Norsk Milit. T. 84. Bd. 1921. 547—61; 85. Bd. 1922. 29—40.)
- J. Wahl**: Et par bidrag til »Den store nordiske kriges historie. Breve fra Oberst G. v. Klenow 1716. (Norsk Milit. T. 85. Bd., 1922. 312—23.)
- J. Fr. Chance**: The alliance of Hanover. A study of British foreign policy in the last years of George I. London.
- Søren J. M. P. Fogdall**: Danish-American Diplomacy 1726—1920. Iowa 1922. (= University of Iowa Studies. Studies in the Social Sciences. Vol. 8, No. 2.)
- Paul v. Hedemann-Heespen**: Friedrich IV und die Herrschaft Breitenburg [1728]. (Nordelbingen II, 75—76.)
- J. T. Rohde**: Dronning Louise i Kolding 1743. (Vejle Amts Aarbb. 1923. 96—98.)
- Kabinetstyrelsen i Danmark 1768—1772. Udg. ved **Holger Hansen**. 3. Bd.
- Axel Linvald**: Kronprins Frederik og hans Regering. 1797—1807. 1. Bd. Anm. af Eli Heckscher i Sv. hist. T. 1924. 102—06.
- Louis Bobé**: Livlæge W. Guldbrands Indberetning til Kronprins Frederik om Kong Christian VII's Sygdomsanfald ved Nytaar 1807. (Pers. T. 8. R. II, 102—05.)

- H. L. Møller:** Efterslæt til »Englænderne paa Gyllingnæs«. (Aarbb., udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XVI, 55—63.)
- Robert Neiiendam:** Ungdom og Galskab. Prinsesse Charlotte Frederikke og Edouard Du Puy.
- Statsminister **Niels Rosenkrantz's** Breve til Grev J. G. Moltke fra Wienerkongressen. Ved Louis Bobé. (Danske Mag. 6. R. III, 312—37.)
- E. Schnack:** Zur Geschichte der vormärzlichen Liedertafeln in Nordangeln. (Die Heimat 1923. 49—53.)
- G. Fr. Studt:** Unsere letzten Achtundvierziger. (Die Heimat 1923. 41—42, 111—12, 139—40, 184—85, 234.)
- G. Fr. Studt:** Die Kampfgenossenvereine von 1848—51. (Die Heimat 1923. 54—56.)
- Hermann Hagenah:** Der 24. März 1848. Flensburg. (= Heimatschriften d. Schleswig-Holsteiner Bundes. VI.)
- Hermann Hagenah:** Zur Geschichte des 24. März 1848. (Die Heimat XXXIII, 42—46.)
- Hermann Hagenah:** Die Erhebung Schleswig-Holsteins 1848. Was sie war und was sie uns ist. (Nordschleswig II, 15—24.)
- Hermann Hagenah:** Die Männer der Provisorischen Regierung. (Nordelbingen II, 140—59.)
- Otto Scheel:** Die schleswig-holsteinische Erhebung und Wir. Flensburg. (= Heimatschriften des Schleswig-Holsteiner-Bundes. VII.)
- Herting:** Einquartierung in Schleswig 1848—1850. (Die Heimat 1923. 157—58.)
- To Breve fra 1848 [til Jens Severin Mortensen]. Ved **N. Sodborg**. (Hist. Aarbog f. Thisted Amt 1923. 487—91.)
- H. F. Feilberg:** Fra Sundeved i Krigsaarene 1848—50 og 1864. (Sønderjydske Aarbb. 1923. 229—36.)
- J. V. Christensen:** De første Dage —. Rigsforsamlingen for 75 Aar siden. 1848—23. Okt.—1923. Særtryk af Ringsted Folketidende. Ringsted.
- S. Wiskinge:** Fra Enevælde til Folkestyre. Roskilde.
- Chr. Nielsen:** Dansk Politik siden 1849. Ringkøbing 1922.
- Arnold Oskar Meyer:** Die Zielsetzung in Bismarcks schleswig-holsteinischer Politik von 1855 bis 1864. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIII, 103—34.)
- Sofus Høgsbro:** Brevveksling og Dagbøger, udg. af Hans Lund. I. 1858—74.
- Theodor Meyer:** Eine Erinnerung an die Dänenherrschaft in Schwabstedt [1863]. (Die Heimat 1923. 15.)
- Biskop [**C. Th.**] **Engelstofts** Dagbog fra hans Ministertid Januar—Marts 1864. Medd. af Povl Engelstoft. (Pers. T. 8. R. II, 72—78.)
- Povl Hansen:** Fra mindernes verden. IV. Minder fra 64. (Fra Vallekilde folkehøjskole 30. 91—142.) .

- En Dames (Marie Halby, f. Grandjeans) Dagbog fra 1864. Billeder fra Kolding med Indledning og Noter af **P. Eliassen**. (Vejle Amts Aarb. 1923. 22—91.)
- H. Kinze**: Christiansfelder Erinnerungen an 1864. (Die Heimat 1923. 61—64, 85—89, 106—11.)
- Dagbog fra Krigen 1864. Ført af **J. V. Madsen**, Hvilsager. Uddragsvis meddelt ved Hans Birkelund. (Aarvog udg. af Randers Amts hist. Samf. XVII, 81—94.)
- Thomas Thomsen**: Et Soldaterliv. Ved H. Dragehjem. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XII, 61—75.)
- Einar Hedins** Anm. af Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864—1879. Udg. af Aage Friis. I. (K. 1921) og Aage Friis: Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark I. (K. 1921) i Sv. Hist. T. 1923. 98—104.
- Aage Friis**: Danmark ved Krigsudbrudet Juli—August 1870. (Univ.s Festskrift i Anl. af Kong Christian X's og Dronning Alexandrines Sølvbryllup.)
Anm. af V. Pauls i Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIII, 339—42;
af C. Th. Zahle i Tilskueren 1923. I, 444—50.
- Andreas Frederik Kriegers** Dagbøger 1848—1880. Udg. af Elise Koppel, Aage Friis og P. Munch. 5. Bind: 1870—74.
- Knud Hansen**: Stormfloden paa Lolland-Falster 1872. Øjenvidners Beretninger. Nykøbing F.
- Valdemar Vedel**: Firsernes Førere. Karakteristiker og Kritiker.
- E. Günther**: Minnen från ministertiden i Köpenhamn åren 1908—1914. Sthm.
- Holger Andersen**: Den »tresidede« Traktat. (Grønsevagten V, 216—26, 263—79, 307—17.)
- Det socialdemokratiske Partis Virksomhed 1919—23. Beretning afgivet til Partiets Kongres i Odense 2. Sept. 1923.
- C. Friderichsen**: Aarvog for Rigsdagssamlingen 1922—23, samt overordentlig Rigsdagssamling 1922 og 1923.

Topografi.

- Daniel Bruun**: Danmark. Land og Folk. Register udarbejdet af M. J. Dam.
- J. P. Trap**: Danmark. 4. omarb. Udg. 30—40. H.
Danske Herregaarde ved 1920. 51—63. H.
- Carl Christiansen**: Om Amtsbeskrivelserne som historisk Kilde. (Fortid og Nutid IV, 1—37.)
- Danmarks Hovedstad København. Under Medvirkning af Knud Bokkenheuser. 1—4. Del. (Danske Købstæders Historie og deres Erhvervsliv. Redig. af O. Hougaard og A. Wedderkop Hedegaard.)

- Knud Bokkenheuser:** Klubliv. Et Bidrag til Københavns borgerlige Livs Historie.
- Victor Krohn:** Fra Østerport til Store Vibenshus. En historisk Spadseretur.
- Christianshavn, Slotsholmen og Christiansborg. (Før og nu IX, 409—39.)
- J. Werner:** Børsrampen. (Architekten XXV, 13—16.)
- H. C. Nielsen:** Den kongelige Mønt i Holbergsgade 1873—1923. (Tekn. T. 1923. 103—14.)
- Anna Levin, f. Ferslew:** Nogle Bidrag til Hôtel Royals — tidligere Fortunens — Historie 1750—1877 (Forts.). (Hist. Meddel. om Kbh. 2. Ser. I, 165—202.)
- Fr. Schiøtt:** Data af Regentsens Bygningshistorie. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. Serie I, 116—26.)
- Fr. Weilbach:** Gaarden Nr. 14 Ved Stranden og dens Bygmester [Murer- og Bygmester Joh. Martin Quist, 1796]. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. Ser. I, 203—12.)
- Carl C. Christensen:** Logihuset »Pjaltensborg« og Lieutenanten. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. Ser. I, 127—32.) — I Aabenraa; Løjtnanten var Joh. Fr. Thomsen.
- Villads Christensen** (†): Københavns Forstrandsret. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. Ser. I, 89—105.)
- Københavns Omegn. Hellerup, Charlottenlund, Gjentofte, Lyngby, Søborg, Skodsborg, samt Hillerød By. XXXVIII. Det historiske af Knud Bokkenheuser. (Tillæg til Danske Købstæders Historie og deres Erhvervsliv.)
- August F. Schmidt:** Helligkilder i Frederiksborg Amt. (Fra Frederiksborg Amt 1922. 23—35.)
- Hans Jensen:** Bidrag til Holbæk Amts Historie i det 19. Aarh. (Fra Holbæk Amt XVII, 1—17.)
- Aug. F. Schmidt:** Om Helligkilder med særligt Henblik paa Præstø Amt. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XII, 3—17.)
- Niels Stenfeldt:** Fra Holbo Herred. (Fra Frederiksborg Amt 1922. 128—57.)
- Henning Jensen:** Smaatræk af det kirkelige Liv i Alsted omkring 1750. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Sorø Amt X, 1922. 35—49.)
- V. Møller:** Fra Brønshøj-Rødovre Sogne (1768). (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1923. 5—15.)
- Niels Stenfeldt:** Nogle mærkelige Præster i Egebjerg. (Fra Holbæk Amt XVII, 18—36.)
- Povl Hansen:** Fårevejle kirke og jarlen af Bothwell. (Fra Vallekilde folkehøjskole 30. 70—85.)
- Ph. Weilbach:** Frederiksborg Slot. 4:o.
- J. P. Jørgensen:** Det ældste Jonstrup. (Jonstrupbogen I, 26—45.)
- L. F. la Cour:** Korsør. Bidrag til Egnens, Byens og Havnens Historie. 1. H. Korsør.

- B. J.** [o: Bernhard Jensen]: St. Andreas Kirke [i Ordrup] 1873—1923. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne LXXI, 403—06.)
- Fritz Jürgensen West:** Mindeblade om St. Andreas Kirken i Ordrup. P
- Arthur G. Hassø:** Moralen paa Ringstedegnen omkring Anno 1600. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Sorø Amt X, 1922. 16—34.)
- Otto Smith:** Middelalderlige Kamme og Styler fra Jordfund i Roskilde. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1923. 31—37.)
- Resens Danske Atlas. Roskildes Grundplan udg. med en Indledning af
- Victor Hermansen.** Roskilde.
- V. Hermansen:** St. Ibs Kirke i Roskilde. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1923. 52—81.)
- Frede Bojsen:** Rødkilde 1864—70—1918. (Dansk Julealbum VI, 1923. 4—14.)
- N. P. Gertsen:** Mordbranden ved Tornved Skov d. 5. Marts 1809. (Fra Holbæk Amt XVII, 53—62.)
- Vordingborg Købstads Historie. Udg. af **P. A. Klein.** Vordingborg.
- Hans Kjær:** Bartholinernes Pilenborg og Rømers Observatorium Tusculanum i Vridsløsemagle. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1923. 82—106.)
- Hans Kjær:** Rømers Observatorium Tusculanum og Bartholinernes Pilenborg. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. Ser. I, 141—64.) — I Vridsløsemagle. Amager. (Før og nu IX, 389—408.)
- A. P. Andersen:** Af Bogø's Historie. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XII, 110—42.)
- F. Bojsen:** Af Møns Historie. VII. 18. Aarh. Stege.
- Rasmus Nielsen:** Sejersø Sogns Historie. Næstved.
- Topografiske Indberetninger fra Lolland 1743—44. Medd. ved **Kai C. Uldall.** (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarbog XI, 85—96.)
- Svend Jørgensen:** Af det nedlagte Aagebys Historie. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarbog XI, 47—71.)
- Henrik Pedersen:** Degne og Degneforhold i Birket. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarbog XI, 102—06.)
- J. Jørgensen:** Nogle Oplysninger om Ulykken ved Fuglsang i Aaret 1777. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarbog XI, 116—23.)
- Fr. Andersen:** Nykøbing F. fra gamle Dage. Nykøbing F.
- Sigv. Mørch:** Nykøbing F. By og Borgere 1898—1923. Nykøbing F.
- Albert Thomsen:** Historiske Efterretninger om Avnslev og Bovense Sogne i ældre Tid. (Svendborg Amt 1922. 3—25.)
- Ernst Petersen:** Bogen om Nyborg. 3. Udg. Nyborg.
- T. Løgstrup:** Nyborg Kirke grundlagt af Dronning Margrethe. Nyborg. 4:o.
- Ad. B. Gunnarsen:** Rudkøbings Fortid i populær Skildring. Rudkøbing 1921.

- Alex. Foss:** Geografisk Studie. (Aarbb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XVI, 46—54.)
- N. Olesen Rusted:** Blade af den politiske Udviklings Historie i Salling. 2. Del. Skive.
Vendsysselske Visitatsindberetninger 1738—64. Medd. ved **Chr. Petresch Christensen**. (Vendsysselske Aarbb. 1923. 49—60.)
- C. Klitgaard:** Kirkerne i Vendsyssel o. 1735. Efter Albert Thura. (Vendsysselske Aarbb. 1923. 61—87.)
- C. Klitgaard:** Lidt om de vendsysselske Kroer. (Vendsysselske Aarbb. 1923. 132—43.)
- August F. Schmidt:** Helligkilder i Viborg Amt. (Skivebogen XV, 17—41.)
- Hans Knudsen:** Strid om Valg af Tingsteder for Gørding-Malt og Tyrsting-Vrads Herreder. (S. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. IV, 194—214.)
- Hans Birkelund:** Fra Hads Herred i Christian VII.s Tid. (Aarbb., udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XVI, 78—88.)
Kapellan Voltmann i Saxild 1772—73; En Udskiftningssag fra Svorbæk 1779.
- Chr. Heilskov:** Hjelmlev Herred historisk-topografisk skildret (Forts.). (Aarbb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XVI, 1—45.)
- J. Andersen:** Fattige Tider. Strejflys over Dele af Malt Herred i vore Bedsteforældres Tid. (Fra Ribe Amt VI, 36—51.)
- Sigurd Elkjær:** To Voldsteder i Nim Herred. (Aarbb., udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XVI, 89—98.)
- J. P. Stenholm:** Budolfi Kirke. (Fra Himmerland og Kjær Herred IV, 384—515.) — Ogsaa særskilt. Aalborg 1923.
- Viggo J. v. Holstein Rathlou:** Aarhus. Historisk-topografisk Beskrivelse med Biografier. III, 1. Halvbd. Aarhus.
- Ejler Haugsted:** Udgravningerne paa Bispetervet i Aarhus i Efteraaret 1921. Opmaalinger ved Fred. M. R. Draiby. (Aarbb., udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XVI, 99—137.)
- Svend Aakjær:** Det hedenske Alsbjærg i Børsting. (Skivebogen XV, 134—43.)
- Chr. Munck Rømer:** Baggessvogn. (Vendsysselske Aarbb. 1923. 1—48.)
- P. K. Pedersen:** Lidt om Darum sogns historie. (Fra Ribe Amt VI, 67—78.)
- P. M. Pedersen:** Feldballe-Nødager Pastorat. (Aarbb. udg. af Randers Amts hist. Samf. XVII, 60—80.)
- Karl Hansen:** Rakkerhuset i Forum. (Fra Ribe Amt VI, 79—81.)
- A. Christensen:** Udskiftning af Harring og Koldby Byer. (Udskrift af Landvæsenskommissions Protokollen for Ørum og Westervig Amter.) (Hist. Aarbb. f. Thisted Amt III, 476—87.)
- Chr. Petresch Christensen:** Hvorup Kirke i Kjær Herred. (Fra Himmerland og Kjær Herred IV, 321—60.)
- J. Heltoft:** Jelling. Oversigt over Byen og dens Historie. (Give 1922.)

- Chr. Wammen:** Bidrag til Kjærby Sogns Historie. (Aarbog udg. af Randers Amts hist. Samf. XVII, 5—46.)
- P. Eliassen:** Historiske Strejftog i Kolding og Omegn. En Hjemstavnsbog. Kolding.
- H. K. Kristensen:** Lunde Sogn i Vester Horne Herred. Kolding.
- Ejler Haugsted:** Moesgaard. (Aarbb., udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XVI, 138—40.)
- Konrad Understrup:** Nøvling Sogn. Herning.
- Engelbert Drøhse:** Randers-Begivenheder i første Trediedel af forrige Aarhundrede. (Aarbog udg. af Randers Amts hist. Samf. XVII, 111—27.)
- Alfred Sørensen:** Minder fra det gamle Ringkøbing. (Særtryk af Ringkøbing Amts Dagblad 1923.) Ringkøbing.
- Severin Christensen Sortfeldt:** Rubjerg Sogn i gamle Dage. Hjørring.
- Marius Dahlsgaard:** Sallingsund. Et Forsøg paa en historisk Redegørelse. (Hist. Aarbog f. Mors V, 3—21.)
- Edv. Egeberg:** Silkeborg Slot.
- Else Christensen:** Skive i Billeder. (Skivebogen XV, 126—33.)
- Niels P. Bjerregaard:** Skive Kirke. Skive. 4:o.
- K. Ravnholt:** St. Restrups Historie. Hjørring.
- F. L. Hald:** Thisted Kirke. En illustreret Vejledning. Thisted. 4:o. P.
- Marius Hansen:** Tirsbæk. Gods og Ejere. 1421—1921. (Vejle Amts Aarbb. 1923. I.) Kolding. 4:o.
- Aug. Fr. Schmidt:** Om Trældiget (i Skanderup Sogn). (Fra Ribe Amt VI, 82—101. Efterskrift af S. Alkær sig 101—04.)
- N. Nielsen:** Lærere i Tved Sogn paa Mols. (Aarbog udg. af Randers Amts hist. Samf. XVII, 104—10.)
- [**Georg**] **Wegemann:** Die älteste Karte von Schleswig-Holstein. (Die Heimat 1923. 1—4.)
- Vilh. la Cour:** Geschichte des schleswigschen Volkes. Bd. 1: Die Zeit bis ca. 850. Flensburg. (= Schriften zur schlesw. Gesch. 1. Bd.)
- Paul von Hedemann-Heespen:** Ein Gang durch unsere Landesgeschichte. (Der schlesw.-holst. Bauer V, Nr. 11—12; paa dansk i Dansk Adels Blad XIII, 46—48, 50—52.)
- [**Georg**] **Wegemann:** Die Volksdichte Schleswig-Holsteins im Mittelalter. (Die Heimat XXXIII, 132—34.)
- Paul v. Hedemann-Heespen:** Landesherrschaft und Kunststätten in Schleswig-Holstein während der Neuzeit. Nach einem Vortrag. (Nordelbingen I, 2—15.)
- Paul v. Hedemann-Heespen:** Zur ländlichen Verwaltungsreform vor 200 Jahren. (Nordelbingen II, 58—75.)
- Ernst George:** Die wirtschaftlichen und kulturellen Beziehungen der Westküste Schleswig-Holsteins zu den Niederlanden. (Nordelbingen I, 220—89.)

- Knud Fabricius:** Den sønderjydske Bonde og Slesvigholstenismen. (Fortid og Nutid IV, 211—13.)
- J. Krumm:** Das tragische Moment in der schleswig-holsteinischen Geschichte. Vortrag. (Nordelbingen II, 1—19.)
- Holger Hjelholt:** Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene (1850—1864). Disp.
- Nikolaj Andersen:** De præsiske Landdagsvalg i Nordslesvig 1867—1913. (Sønderjydske Aarbb. 1914. — tr. 1923. — 159—301.)
- Harald J. Rud:** Tysk politisk og kulturelt Arbejde i Nordslesvig. (Sønderjydske Aarbb. 1923. 142—76)
- L. Vesten:** Præst og Menighed i Nordslesvig i Tiden efter 1864. (Sønderjydske Aarbb. 1923. 177—205.)
- Haabets Mænd. Ved **H. Lausten Thomsen** og **Nic. Svendsen**. Flensborg. Die nationalen Verhältnisse in Schleswig. Kurzer Überblick über die Entwicklung der sprachlichen Verhältnisse in unserer Heimat von einem Schleswiger. Flensburg. (= Schriften zur schlesw. Gesch. 3. Bd.)
- N. Hansen:** Krigen og Kirkerne i Nordslesvig. (Sønderjydske Aarbb. 1923. 126—41.)
- Grænsebogen. Redigeret af **L. P. Christensen**. Flensborg.
- Slesvig delt! Det dansk-tyske Livtag efter Verdenskrigen. Redigeret af **L. P. Christensen**. 2. forøgede Opl. Flensborg.
- Vilh. la Cour:** I Kamplinien. Taler og Essays, udgivne fem Aar efter Krigens Ophør. Flensborg.
- 7 Afhandlinger, mest om slesvigske Forhold.
- Harald Scavenius:** Internationaliseringspørgsmaalet. (Gads Danske Mag. XVII, 99—105.)
- O. P. Schlichtkrull:** Beretning om Oplysningskontorets Virksomhed [1919—20]. (Sønderjydske Aarbb. 1923. 76—109.)
- Harald Scavenius:** Af de sidste Aars sønderjydske Politik.
- M. R. Skade:** Südjütland unter dänischer Regierung. Autor. Übersetzung aus dem Dänischen von J. Christiansen. Flensburg 1922.
- Fr. Kauffmann:** Deutsch oder dänisch? Die Nationalitätsfrage in Schleswig-Holstein. Ein Vortrag. Flensburg. (= Heimatschriften des Schleswig-Holsteiner-Bundes. 8.) — Ogsaa i Nordschleswig II, 50—62.
- Schmidt-Wodder:** Nordschleswig. (Deutsch-nordisches Jahrbuch 1923. 8—16.)
- E. Hinrichs:** Über ehemalige Flussläufe im Gebiet der Untereider. (Nordelbingen II, 77—95.)
- Chronicon Eiderostadense vulgare oder Gemeine Eiderstedtische Chronik [1103—1547]. Mitgeteilt und mit einer kurzen Einleitung versehen von J. Jasper. Garding.
- Jacoby:** Alte Handzeichnungen zur Geographie Nordfrieslands. (Jahrb. d. Nordfries. Ver. 1923. 85—98.)

- [Lorenz] Peters: Vom Landverlust Nordfrieslands. (Der schlesw.-holst. Bauer V, Nr. 4.)
- Thomas Ries: Det gamle Aabenraa. (Sønderjydske Aarbb. 1923. 237—55.)
- Johannes Tonnesen: Andrup. Bilder aus nordschleswigschen Gemeinleben. (Nordschleswig II, 87—101.)
- Fr. Chr. Høy: Christiansfeld 1773—1923. 1—2. Opl. Christiansfeld.
- H. Kinze: Zum Jubiläum der Gemeinde Christiansfeld am 12. u. 13. August 1923. (Herrnhut. Wochenblatt f. d. Brüdergemeinde LVI, 110—12.)
- Fr. Schröder: Christiansfelds Grundlæggelse. (Sønderjydske Aarbb. 1923. 6—20.)
- P. Severinsen: Haderslev og Reformationen. (Fortid og Nutid IV, 201—02.)
- Chr. Axel Jensen: Haderslev Frue Kirkes Bygningshistorie. (Fortid og Nutid IV, 202—03.)
- Hans Berlage: Die Erbauung des Schlosses Hansburg bei Hadersleben (1557—88). (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIII, 1—54.)
- John Rudolph Koop: Küstenveränderungen an der Festlandküste vor Husum in geschichtlicher Zeit. (Z. d. Ges. f. schlesw.-holst. Gesch. LIII, 201—98.)
- Gertrud Storm: Aus Urgrossvaters Tagen [i Husum]. (Niedersachsen XXVIII, 146—48.)
- A. J. Marcussen: Optegnelser fra Lintrup og Hjerting Sogne. Haderslev.
- Andreas Busch: Die Entdeckung der letzten Spuren Rungholts. (Jahrb. d. Nordfries. Ver. 1923. 3—32.)
- Richard Haupt: Der heilige Laurentius und das Schleswiger Petriportal. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIII, 324—30.)
- Hans Hinrichs: Zur Geschichte der Bedeichung des Sieversflether Kooges im Kirchspiel Tetenbüll. (Jahrb. d. Nordfries. Ver. 1923. 33—43.)
- L. C. Peters: Alter und Namen der Dörfer Föhrs. (Jahrb. d. Nordfries. Ver. 1923. 75—84.)
- Ernst Schmid: Die Halliginseln. Bremen-Wilhelmshaven.
- Thade Petersen: Om Rømø Kirke. (Sønderjydske Aarbb. 1923. 314—15.) — Et Kongebrev af 28/8 1623.
- Wilhelm Jessen: Rantum auf Sylt. Die Geschichte eines sterbenden Dorfes. Westerland.
- Monumenta Scaniae historica. Necrologium Lundense. Lunds domkyrkas nekrologium utg. af Lauritz Weibull. Lund. 4:o.
- C. Norelius: Ur Lunds domkyrkas historia. Lund.
- E. Wrangel: De forna altartiftelserna i Lunds domkyrka. 1—3. (Studier tillägnade Magnus Pfannenstill d. 10. jan. 1923. 459—79.)
- O. Rydbeck: Lunds domkyrkas byggnadshistoria. Mit Zusammenfassung in Deutscher Sprache. Avec un résumé en français. Lund. 4:o.
- O. Rydbeck: Lunds domkyrka. (Ord och Bild XXXII, 449—66.)
- E. Wrangel: Lunds domkyrkas konsthistoria, förbindelser och stilfränder. Lund. 4:o.

- E. Wrangel:** Konstverk i Lunds domkyrka. Med text. Lund. 4:o.
- Th. Wählin:** Horologium mirabile Lundense. Det astronomiska uret i Lunds domkyrka.
- Joh. Rosén:** Warbergs historia författad och offentliggjord i Götheborgska magasinet 1759. Utg. av B. Möller. Lund. (= Svenska bygder i äldre beskrivningar. Halland. 2.)
- H. Toll:** En gammal dansk kungsgård i Sverige. (Namn och bygd XI, 1—12.) — I Wiby.
- Marius Kristensen:** Færøerne og deres Sprogforhold. (Dansk Udsyn III, 338—42.)
- Fr. Opffer:** Katolicismen paa Færøerne. (Nord. Ugebl. f. kat. Kristne LXXI, 848—54.)
- H. Egede:** Die Erforschung von Grönland. Bearb. von M. Heydrich. Lpz.
- Sofus Larsen:** Grønlands Genopdagelse. Svar til D'Hrr. Direktør P. Sollied og Prof. O. Solberg i Norsk geogr. Selsk.'s Aarbok 1922. (Det grøn. Selsk.'s Aarsskr. 1922, 2. (Hefte) og 1922—23. 72—78.)
- Erik Arup:** Grønland. En historisk Redegørelse fremkaldt ved den norske Konstitutionskomité's Indstilling af 3. Juli 1923.
- Knud Berlin:** Grønlands statsretlige Stilling. (Gads Danske Mag. XVII, 209—22 og Det grøn. Selsk. s Aarsskr. 1922, 2. (Hefte) og 1922—23. 50—64; jfr. 65—71.)

Biografi.

- [R. Paulli:]** Fortegnelse over den danske og norske genealogiske Litteratur i Aaret 1921. I. Danmark. (Pers. T. 8. R. II, 267—68.)
- H. Ehrencron-Müller:** Gamle danske Bryllups- og Ligvers i norske Biblioteker. (Pers. T. 8. R. II, 158—218.)
- Svend Dahl og P. Engelstoft:** Dansk biografisk Haandleksikon. 12—13. H.
- H. Hjorth-Nielsen:** Dødsfald i Danmark 1922. Tillæg til Pers. T. 8. R. III. (1—45.)
- H. P. B. Barfod:** Minder fra gamle grundtvigske Hjem. [I.] 4. Opl.; III.
- Poul Bjerge:** Smaa Livsbilleder.
- Chr. Heilskov:** Personalhistoriske Indskrifter fra Vester-Hanherred. (Hist. Aarvog f. Thisted Amt 1923. 454—75.)
- C. Klitgaard:** Himmerlandske Slægter [*Færch* og *Strætt*]. (Pers. T. 8. R. II, 79—90.)
- Ferd. P. Blidstrup:** En gammel Præsteslægt [i Døstrup]. (Sønderjydske Aarbb. 1923. 206—28.)
- Stamtavle over Slægten fra Kællerød udg. af **C. Krarup**. Slagelse. 4:o. Danmarks Adels Aarvog. Redigeret af **G. O. A. von Irgens-Bergh** og **Louis Bobé**. 1924.

- German H. W. Jonassen:** Stiftamtmand og Amtmand i Kongeriget Danmark 1848—1922. Biografier og Portrætter.
- B. Bang:** Biografier af Lærere ved den danske Veterinærskole. Udg. i Anl. af Veterinærskolens 150 Aars Jubilæum. Ogsaa i Maanedsskr. f. d. danske Dyrlægeforen. VI.
- H. M. Høyberg:** Den danske Dyrlægestand 1923. Danske Historikere fra Saxo til Kr. Erslev. Udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab ved **Ellen Jørgensen**. 4:o. Juridisk og statsvidenskabelig Stat.
- Martin Madsen:** Indre Missions Arbejdere 1923. 2. Udg.
- Gustaf Cederschiöld:** Nordister, som jag kánt. (Ord og Bild 1923. 359—70.)
- Chr. Ottesen:** Tillæg til »Biografier og Portrætter af Studenterne fra 1883« i Anl. af 40 Aars Jubilæet.
- Oskar Damkier:** Teologisk Stat. (Ny gejstlig Stat.) 4:o.
- Peter Abrahams:* Mit Ungdomsliv. (Memoirer og Breve udg. af Jul. Clausen og P. F. Rist. XLI.)
- F. Ahlefeldt Laurvig: *Elise Ahlefeldt's Historie.*
- Albr. Albrechtsen:* Nogle Tanker, da jeg blev — de 70. (Bavnen 1923. 569—74, 585—90.)
- E. A. Thomle: To Kragerø-Slægter. I. *Alsing*. (Pers. T. 8. R. II, 225—38.)
- Tre brev från *H. C. Andersen* til Atterbom ved Carl Björkman [1838, 49, 50]. (Danske Studier 1923. 69—74.)
- Hans Rasmussen: Et Liveventyrs Begyndelse. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarbog XI, 133.) — Om *H. N. Andersen*.
- Julie Arenholt.* (Kvinden og Samfundet XXXIX, 221—23.)
- Wilhelm Backhausen:* Hvad jeg oplevede. Erindringer. Tr. s. Mskr. 4:o. Balleske Familieblade. Bidrag til Slægten *Balles* Historie. 1—2. H. Dec. 1923.
- B. Bang:* Erindringer fra min veterinære Virksomhed. (Maanedsskr. f. Dyrlæger XXXV, 429—51.)
- Holger Begtrup: *H. P. B. Barfod* [80 Aar]. (Højskolebl. XLVIII, 1153—58.)
- H. D. Lind: Nogle Aar af Admiral *Niels Lauritzen Barfods* Levnetsløb (f. 1650, d. 1730). (Pers. T. 8. R. II, 129—57.) — 1677 og 1679, 1683—84, 1687, 1690, 1693—99.
- X: Er *Kristian Barnekow* død Straadøden? (Pers. T. 8. R. II, 125—26; Jul. Clausen smst. 276.)
- Friedr. Schröder: *Conrad Bauditz*. (Die Heimat 1923. 46—49.)
- Morten Hansen: *Ernst Becher*. (Jonstrupbogen I, 56—66.)
- Andreas Bendtsen:* Optegnelser om mit levned (forts.). (Fra Vallekilde folkehøjskole 26. 1919. 101—143; 1920. 112—43.)
- Valdemar Bennike* †. Nekrologer af Lars Bækhoj i Ollerup Højskole Elevforen.s Aarsskr. 1923. 92—95, af J. Kramer i Bavnen 1923. 715—22, af Vilh. Larsen i Højskolebl. XLVIII, 1137—42, jfr. 1195—96.

- Anton Kjølbj: Tillæg til Slægten *Berg* fra Gaarden »Bjergtet« i Aaby Sogn i Vendsyssel. Nykøbing M.
- Klaus Berntsen: Erindringer fra Manddommens Aar. (II.)
- Thomas Larsen: Fru *Gudrun Bertelsen* †. (Højskolebl. XLVIII, 417—20.)
- C. Klitgaard: Et Julebesøg hos Bjergby Degn [*Laurids Bertelsen* 1705]. (Vendsysselske Aarbb. 1923. 88—96.)
- Otto von Gierke: *Georg Beseler*. (Quellen und Darstellungen zur Gesch. d. Burschenschaft und der deutschen Einheitsbewegung VII, 111—25.)
- Fra *Alfred Betz'* Ungdom. Ved Hans Rasmussen. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarvog XI, 72—84.)
- Breve fra *Herman Vilhelm Bissen* til hans søn. Med Indledning af Francis Beckett. (Kunstbladet I, 25—31.)
- Poul Bjerger* [70 Aar]. Artikler af Søren Alkærsig i Højskolebl. XLVIII, 161—64, (anonym) i Dansk Udsyn III, 1—5.
- Erindringer af *Steen Blichers* Liv, optegnede af ham selv. Paany udg. af Søren Vasegaard. (Holstebro.)
- Søren Vasegaard: *St. St. Blicher* og Sverige. Bidrag til den praktiske Skandinavismes Historie. (Ord och Bild 1923. 593—601.)
- Jørgen Andersen Bo* †. Nekrologer af Christensen-Maarssøe i Bavnen 1923. 659—62, af A. Kjørulff i Højskolebl. XLVIII, 1104—10.
- P. D. Lind: Om *Jan Dirichsen Boom*. (Pers. T. 8. R. II, 125.)
- N. Nielsen Vad: Den første Redaktør (*Anders Bording*). (Aarvog udg. af Randers Amts hist. Samf. XVII, 47—59.)
- Chr. Bokkenheuser: General *Borggaard*. En dansk Mands Minde hædret i Udlandet. (Aarvog udg. af Randers Amts hist. Samf. XVII, 128—33.)
- N. P. Jensen: Politiske Interviews. IV. *F. J. Borgbjerg*. (Tilskueren 1923. II. 85—96.)
- Harald Westergaard: Dir. *Carl Borgen* †. (Dansk Forsikrings Aarvog XX, 25—27.)
- R. Bastrup: Major *Andreas Bornich* og hans tre Hustruer 1677—1717. (Aarbb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XVI, 64—77.)
- Vald. Brücker: *Johan Borup* [70 Aar]. (Højskolebl. XLVIII, 673—78; jfr. Aage Brandmose 749—52.) — Om B. ogsaa en Række Artikler i Borups Højskole 8. Bd.
- Harald Mortensen: *Tychoniana*. (Atlantis I, 194—203.) — Om *T. Brahe*.
- Arthur Petersen: *Tyge Brahe*. (Folkelæsning Nr. 237.)
- Morten Nielsen: Gaardejer *Jens Kristensen Brahms* og Hustru Else Marie af Sønderup — Træk fra det aandelige Livs Opvaagnen i Himmerland. (Højskolebl. XLVIII, 423—36.)
- Vilhelm Madsen: *Georg Brandes* og dansk Aandsliv. Gammel og ny Tid i samlet Belysning.
- J. Moritzen: *Georg Brandes* in life and letters. Newark, N. Y.
- Bernhard Jensen: Pastor *Johs. Braun* †. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne LXXI, 155—58.)

- Harald Balslev: *Thomas Bredsdorff*. (Thomas Bredsdorff. Et Udvalg af hans Taler og Artikler. 9—29.) — Ogsaa i Højskolebl. XLVIII, 449—60, 481—90, 513—26.
- R. C. Mortensen: *Stig Bredstrup*. (Jonstrupbogen I, 8—16.)
- H. J. Vedde: Levringpræsten *Frederik Bülow Bruun*. Et Blad af Aandslivets Historie paa Viborgegnen. (Højskolebl. XLVIII, 903—08, 963—72.)
- J. Hammer: Børnevennen *Leopold Budde*. Foredrag. (Børnesagens Tid. XVIII, 128—35.)
- Af en svunden Tids Papirer. Ved Julius Clausen. Af *Johan Bülow*s Optegnelser. 1. Biografier. (Nye Nord IV, 211—14.)
- Victor Krohn: En forglempt Grav. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 51—64.) — *Joh. Hendrich Bäreus*'.
- Hans Appel: Prof. *Bernhard Bøggild*. (Mælkeritid. XXXVI, 269—81.)
- P. M. Røssig: *Niels Calmer*. Degn og Folkekirurg i Mosbjerg 1790—1831. (Vendsysselske Aarbb. 1923. 119—31.)
- Axel Carl: Etatsraad *L. H. Carls* Historie.
- H. Baggesgaard Rasmussen: Prof. *Anders Christensen* †. (Farmaceut. Tid. XXXIII, 671—75.)
- Henning Brøchner: Bogtrykker *Chr. Christensen* og hans Arbejder. (Skønvirke IX, 97—111.)
- Villads Christensen* †. Nekrologer af Hans Kyrre i S. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. IV, 113—23, af M. Mackeprang i Hist. T. 9. R. I, 93—94.
- E. Christiansen*: Du kan, du maa og skall To Aar i Krig. Flensborg.
- Walter Christmas*: Krydstogt gennem Livet. Vimplen hejst!
- Walter Christmas*: Krydstogt gennem Livet med Skum om Bov!
- Astrid Paludan-Müller: Generalmajor [J. F.] *Classen* 1725—1792. 4:o. d: *Sophus Claussen* som Maler. (Atlantis I, 385—94.)
- R. Bülcck: Ein Gedicht auf *Dahlmanns* Abschied von Kiel [1829]. (Die Heimat 1923. 169—70.)
- Heinrich Kähler: *Fr. Chr. Dahlmann* Schleswig-Holsteins nationaler Prophet. Ein Vortrag. Flensburg. (Heimatschriften des Schlesw.-Holst.-Bundes 10.)
- Anders Dalgaard*: Af en gammel Husmands Erindringer. (Hist. Aarvog f. Mors V, 35—37.)
- N. Dalhoff*: Af Guds Naade, til Guds Ære. [Levned]. (Diakonissestiftelsens Almanak 1924.)
- J. P. Kristensen-Randers: *Emil Dam*, Brøderup [70 Aar]. (Højskolebl. XLVIII, 289—94.)
- Frantz Dahl: Departementschef *Oskar Damkier*. (Nord. administrativt T. 1923. 72—76.)
- Brev fra afd. Admiral (*Carl*) van *Dockum* Juli 1853. Medd. af O. Bauditz. (T. f. Søvæsen XLIV, 579—85.)
- C. V. Duckert: Hvad jeg saa og hvad jeg hørte.

- H. N.: *Chr. Eckardt*. Et Hundredaars Minde. (Vort Landbrug XLII, 351.)
 Aage Friis, Jørgen Olrik og A. B. Drachmann: *Kr. Erslev*. 1852—28. Dec.
 —1922. (Tilskueren 1923. I, 17—52.)
- Marius Kristensen: *Kr. Erslev*. (Højskolebl. XLVIII, 19—22.)
- J. P. Kristensen-Randers: Den gode danske Mand *Morten Eskesen*. Et
 Foredrag. (Ollerup Højskole. Elevforen.s Aarsskr. 1923. 3—20.)
- H. Ehrencron-Müller: Et lille »*Ewaldianum*«. (Edda XX, 309—11.)
- Ejnar Pedersen: *Ida Falbe-Hansen* †. (Bavnen 1923. 729—38.)
- Marius Kristensen: *H. F. Feilberg*, hans liv og gærning. (Folkets Førere
 udg. af Fred. Nørgaard og Anders Uhrskov.)
- Joh. E. Brodahl: *Alexander Dirichsen Fester* — købmand og maler.
 (Aarsberetn. f. Foren. til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1921.
 195—200.)
- W. Thulstrup: *Niels R. Finsen*. 3. Udg. (= Mennesker i Litteraturens,
 Kunstens, Politikens og Videnskabens Tjeneste. 3.)
- Julien Johansen: Docent *N. J. Fjord* og Frederiksberg Skolevæsen. (Folke-
 skolen XL, 79—82.)
- Th. Roust: *Christian Flor*. Træk af et Levnedsløb og af Danskhedens
 Gennembrud i Sønderjylland. Flensborg.
- J. M. Fogtmann: Stamtavle over Slægten *Fogtmann*.
 Stamtavle om Dr. *Niels Foss*' († 1645) Descendens. (Dansk Adels Blad
 XIII, 23.)
- Kr. Thomsen: *Frederik Frandsen* †. (Bavnen 1923. 75—78.)
- Andrea Franks*, f. Gehlert. (Højskolebl. XLVIII, 781—88)
- Villads Christensen: *Jørgen Lauridsen Friis*, en vestjydsk Præsteskæbne.
 (Hardsyssels Aarvog XVII, 49—141.)
- H.-F.: Lensgreve *Mogens Frijs* †. (Dansk Adels Blad XIII, 53—54.)
 (J. H. Schultz:) Sømandsforeningens Stifter Matros *Peter Funks* Levned-
 beskrivelse. Mindeskrift i Anl. af 100 Aarsdagen for hans Fødsel 9. Maj
 1923.
- E. F.: En katholsk Præstemand fra Reformationstiden [*Hans Fynbo*].
 (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne LXXI, 649—51.)
- Hauch-Fausbøll: *Israel Fürst*. (T. f. jødisk Hist. o. Litt. III, 331; jfr.
 Josef Fischer: Et Gensvar smst. 331—32.)
- Will. Behrend: Omkring *Niels W. Gade*. (Aarvog f. Musik 1922. 55—72.)
 »Elverskud«-Digtningen og Ungdomsbreve, 1841—47.
- J. W. S. Johnsson: Om *Herman Treschow Gartner* og Opdagelsen af »de
 Gartnerske Gange«. (Naturens Verden VII, 277—80.)
- Jens Rolighed: *Niels Gertsen*, Klim †. (Bavnen 1923. 829—32.)
- Glahn*-Samfundets Medlemsblad. Oktbr. 1922. (61—96.) Udg. af A. Glahn.
 Sorø.
- Hans Egede Glahn: Om Hofkok *Henrik Christopher Glahn*. (Pers. T. 8. R.
 II, 123.)

- E. Juel Hansen: Slægten *Gloerfeldt* i Danmark. Odense.
- Harald Goldschmidt* †. Nekrologer i Maanedsskr. f. Dyrslæger XXXV, 477—79, jfr. ogsaa P. A. Mørkeberg XXXIV, 522—24; K. R. i Vort Landbrug XLII, 625.
- Frantz Dahl: *C. Goos*. 4:o. (Særtryk af Berl. Tid. 2. Jan. 1915. Nyt Optryk.)
- Anders Gimse: Haugianeren og demokraten *Mikkel Grendahl*. (Norvegia sacra III, 145—89.)
- T. A. Topsøe-Jensen: *Peder Grib*. (T. f. Søværnen XLIV, 121—27.)
- Knud Fabricius: *Griffenfeld*. (Nord. administr. T. 1923. 1—17.)
- Holger Begtrup: *Grundtvigs aandelige Oplivelse i Advent 1825*. (Kirkeligt Samfunds Julebog 1923. 63—79.)
- Sven Bergentz: *N. F. S. Grundtvigs Religiösa Idealism*, med särskild hänsyn till hans etiska ståndpunkt. Lund.
- Ed. Geismar: *N. F. S. Grundtvig*. (Samme Forf.s Livets Grænseland. 112—18.)
- P. J. M. Vinther: *Grundtvig som Udgangspunkt for en dansk-kristelig Bevægelse*. (Kirkeligt Samfunds Julebog 1923. 80—92.)
- Marius Kristensen: *Sv. Grundtvig og de danske Folkeminder*. (Kirkeligt Samfunds Julebog 1923. 108—17.)
- En Landsbydegn paa Holbergs Tid. (*Anders Johansen Guldsmid.*) (Folkeskolen XL, 470—74, 484—87.)
- Emil Reimer: *Sophus A. E. Hagen*. (Musik VII, 103—08.)
- Fra Provinzialmedikus *Hahns* »Udtog af mine Kalendere, før jeg kasserede dem«. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarvog XI, 133—34.)
- Kr. Ribers: *Asger Hamerik* †. (Musik VII, 108—10, 117—21, 132—37.)
- Direktør *Hj. Hammershaimb* †. (Dansk Forsikrings Aarvog XX, 23—24.)
- Emil Hannover* †. Nekrologer af Svend Dahl i Aarvog f. Bogvenner VII, 99—108, Anker Kyster (E. H. og Kunstindustrimuseet) i Skønvirke IX, 17—19, af Carl G. Laurin i Tilskueren 1923. I, 274—79, af Vilh. Slomann i T. f. konstvetensk. VII.
- Stig Bredstrup: *A. J. Hansen* †. (Jonstrupbogen I, 52—55.)
- Povl Hansen: Morbror *Hans [Hansen]*. Et stykke dansk ungdomsliv ved midten af det 19. hundredår. (Fra Vallekilde folkehøjskole 27. 1920. 75—111.)
- P. C. V. Hansen: *Hans Nik. Hansen* som Illustratør og Raderer. (Skønvirke IX, 33—42.)
- Thomas Thomsen: *Ingeborg Hansen* †. (Højskolebl. XLVIII, 1245—54.)
- J. Marius-Hansen*: Barndoms minder fra det kgl. Blindeinstitut i København (1890—1901). Vojens.
- Aus *Jap Peter Hansens* »Berichte für meine Kinder und Enkel«. Von G. Paulsen. III—IV. (Die Heimat 1923. 8—10, 134—35.)

- Povl Hansen*: Fra mindernes Verden. IV—V. (Fra Vallekilde folkehøjskole 30. 91—142.)
- Johan Borup: *Wilhelm Hansen* †. (Højskolebl. 1923. 1543—46.)
- Finn Hoffmann: Billedhuggeren *Niels Hansen-Jacobsen*. (Atlantis I, 344—52.)
- P. Johansen: Bykunsten og dens Mænd. I. *Caspar Frederik Harsdorff*. (Forskønnelsen XIII, 9—15.)
- Aage Hassel* †. (Tekn. T. 1923. 9—14.)
- Hans Nielsen Hauges* fangenskap. Dokumenter fra aarene 1804—1814. Saml. o. utg. av Oluf Kolsrud. (Norvegia sacra III, 90—144.)
- En Ansøgning fra *Joh. Ludv. Heiberg* om Ansættelse ved Sorø Akademi. Ved Olaf Carlsen. (Sorøner-Bladet VIII, 54—55.)
- To breve fra *Johan Ludvig Heiberg*. Medd. ved Michael Neiiendam. (Edda XIX, 199—203.)
- Peter Heise* og *Henrik Hertz*. En Brevveksling om »Paschaens Datter«. Medd. af Gustav Hetsch. (Aarbog f. Musik 1922. 23—42.)
- Henry Larsen: *Johannes Helms*. (Kirkeligt Samfunds Julebog 1922. 77—115.)
- Thøger Larsen: *Wilhelm Helt*. (Atlantis I, 573—81.)
- Ernst Wiedemann: Zur Geschichte der Familie *Herfurth*. (Pers. T. 8. R. II, 219—24.)
- Niels Hedin: Thyboen *Lars Bleeg Hesseldahl*, hans Liv og hans Slægt. Thisted og Aalborg.
- Ogsaa i Hist. Aarbog f. Thisted Amt 1922—23.
- Henrik Hielmstiernes* Udenlandsrejse 1740—42, fortalt i Breve til Jac. Langebek. Ved Eiler Nystrøm. (Danske Mag. 6. R. III, 353—66.)
- Otto Gelsted: *Kai Hoffmann*. (Atlantis I, 474—80.)
- Hans Werner: *Johannes Holbek*. (Studenternes Julebog 1923. 9—18.)
- Reidar Th. Christiansen: *Holberg* og folketraditionen. (Holberg Aarbog 1923. 46—88.)
- H. Ehrencron-Müller: Et (*Holberg*-)Portræt og en Dedikation. (Holberg Aarbog 1923. 89—99.)
- Alfr. Glahn: Om *Holberg* og Sorø Akademi. (Holberg Aarbog 1923. 24—44.)
- Sigurd Kolsrud: Skrivemåten i *Holbergs* eldste böker. (Holberg Aarbog 1923. 162—77.)
- Harald Nielsen: *Holberg* i Nutidsbelysning. En æstetisk Undersøgelse. Jfr. ogsaa Samtiden XXXIV, 517—32.
- R. Paulli: *Holbergs* Professor-Residens. Nogle supplerende Oplysninger. (Holberg Aarbog 1923. 178—87.)
- Carl S. Petersen: *Holberg* i Sorøegnen. [Foredrag.] (Den nye Litteratur I, 57—64, 124—28, 159—66, 187—91.) — Ogsaa særskilt. Udg. af Holbergsamfundet. 1924.
- Carl S. Petersen: En samtidigs (N. P. Anchersens) Udtalelser om *Holberg*. (Holberg Aarbog 1923. 190—95.)

- Paul V. Rubow: Forskellig nyere *Holberg*litteratur. (Tilskueren 1923. I, 236—48.)
- Ad. Stender-Petersen: *Holberg* og den russiske Komædie i det 18. Årh. (Holberg Aarbog 1923. 100—151.)
- Harald Holck: Nogle Bemærkninger om Oberstløjtnant *Ole Holcks* Slægt og dens Tilknytning til andre Slægter af samme Navn. (Pers. T. 8. R. II, 229—54.)
- Just Johan Holtten*: I dansk og ægyptisk Statstjeneste. Udg. ved Carl Dumreicher.
- Helge Hostrup: Den *Hostrupske* Slægt. Særtryk af »Nordsjællands Venstreblad«. (Hillerød.)
- Helge Hostrup: *C. Hostrup* og Nordsjælland. (Fra Frederiksborg Amt 1922. 36—43.)
- J. Jasper: *Kaspar Hoyer*. (Die Heimat 1923. 67—72, 89—94.)
- Holger Hansen: General *Huths* Ansættelse i Danmark [1762]. (Danske Mag. 6. R. III, 337—52.)
- G. Brammer: Prof. *Høffding* og Dansk røde Kors. (Tilskueren 1923. I, 202—08.)
- Frithiof Brandt: Et Tiaar. 1913—11. Marts—1923. (Tilskueren 1923. I, 198—201.) — Om Prof. *Høffding*.
- Valdemar Hansen: *Harald Høffding* som Religionsfilosof og to andre Karakteristiker.
- H. P. Hanssen: Professor *Høffding* og Sønderjylland. (Tilskueren 1923. I, 192—94.)
- Harald Høffding*: De første Aar i Æresboligen paa Carlsberg. Brudstykker af Selvbiografi. (Gads Danske Mag. XVII, 145—57.)
- Harald Høffding*: Om min Forfattervirksomhed. (Tilskueren 1923. I, 173—91.)
- Edgar Rubin: *Harald Høffding*. (Tilskueren 1923. I, 195—97.)
- N. L. Højberg*: Minder fra de unge Dage, nedskrevne 1917—18.
- N. P. Nielsen: *Dorothe Clausdotter Høyels* og hendes Samtid. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1923. 38—51.)
- Erik Spur: *Ingemann* i Nutids Lys og Bedømmelse. (Højskolebl. XLVIII, 385—90.)
- P. M. Røsig: En Herremands Dagbog. *Didrik Iversen* til Sødal. Hans Skrivekalender fra 1746 og lidt af hans Livshistorie. Viborg.
- Gustav Philipsen: Danske Mæcener. (Tilskueren 1923. II, 244—54.)
- Om Prof. Steenstrups Bog om *Carl Jacobsen*.
- Georg Christensen: *J. P. Jacobsen*. 2. Opl. (= Mennesker i Litteraturens, Kunstens, Politikens og Videnskabens Tjeneste.)
- J. P. Kryger: Sparekassedirektør *Oluf Jacobsen* †. (Entomolog. Meddelelser XIV, 120—24.)
- F. F. M. Jacobsen: *Paul Jacobsen*. Endnu nogle Blade af en gammel Faaborg-Families Historie. (Svendborg Amt 1922. 111—52.)

- Daniel Jacobson*: Jeg husker —. Spredte Minder omkring Barndom og Ungdom.
- N. Nielsen: Forfatteren *Richardt Jahn-Nielsen*. Tr. s. Mskr. Hillerød.
- Sigurd Schultz: *C. A. Jensen* og hans Kunst. (Letterst. T. 1923. 166—72.)
- Hans Ahlmann: *Johs. V. Jensen*. (Samtiden XXXIV, 297—314.)
- E. Munk: *Johannes V. Jensen*. (Højskolebl. XLVIII, 145—48.)
- Kai C. Uldall: En Tingsted-Skolelærer (*Lars Jensen Kurvemager*, henrettet 1779). (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarbog XI, 127.)
- N. Clausen-Bagger: Lærer *J. P. Jepsen*. Ringkøbing.
- Alexandra Johannsen: *Gustav Johannsens* Barndom. (Sønderjydske Aarbb. 1914. — tr. 1923. — 99—158.)
- (Albr. Albrechtsen:) Et lille Mindeord om min gode Barndomslærer (*Didrik Johansen*). (Bavnen 1923. 863—68, 879—82.)
- Fr. Grønvald: Hvem var Godsejer *Hans Christensen Juul* til Tyrrestrups Forældre? (Pers. T. 8. R. II, 108—11.)
- Slægten *Jürgensen* fra Mougstrup. 1. Udg. ved V. Weyland og J. Wolf-Jürgensen 1893. Paany samlet og suppleret af L. Wolf-Jürgensen. Udg. af L. & J. Wolf-Jürgensen. Hellerup.
- P. A. Pedersen: Stænderdeputeret *Frederik Jørgensen*, Vindeby. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarbog XI, 15—22.)
- R. C. Mortensen: *J. P. Jørgensen*. (Jonstrupbogen I, 47—51.)
- Johannes Jørgensen*: Mit Livs Legende. 1. Bog: Den røde Stjerne. (7. Opl.) — 2. Bog: Taarnet. (6. Opl.)
- R. C. Mortensen: *O. Kalkar*. (Jonstrupbogen I, 67—71.)
- Georg Himmelstrup: Dybbøl- og Broagerpræsten *Kristen Karstensen*. (Sønderjydske Aarbb. 1923. 267—313.)
- Thøger Larsen: En ram Jyde [*Niels Katkjær*, † 1911]. (Atlantis I, 97—106.)
- C. H.: Oberst *A. J. C. Keyper* †. (T. f. Søvnæsen XLIV, 76—80.)
- Ti Breve fra *Harald Kidde*. Ved Niels Th. Thomsen. (Gads Danske Mag. XVII, 251—62, 326—38.)
- Ferd. P. Bliedstrup: *Niels Kierkegaard*. (Højskolebl. XLVIII, 631—34.)
- Harald Beyer: *Søren Kierkegaards* betydning for norsk aandsliv. (Edda XIX, 1—143.)
- Valborg Erichsen: *Søren Kierkegaards* betydning for norsk aandsliv. (Edda XIX, 209—429.)
- Ed. Geismar: *Søren Kierkegaards* Ungdomsliv. (Gads Danske Mag. XVII, 115—26.) — Om Troels-Lund: Bakkehus og Solbjerg. 3. Bd.
- E. Geismar: Det etiske Stadium hos *Søren Kierkegaard*. (Teol. T. 4. R. IV, 1—49.)
- Harald Høffding: Pascal og *Kierkegaard*. (Tilskueren 1923. I, 412—34; paa Fransk i Revue de métaphysique et de morale 1923.)
- Die Tagebücher von *Søren Kierkegaard*. Ausgewählt u. übers. von T. Haecker. 1. Bd. 1834—48. Innsbruck.

- Jens Jakob Kjær*: Et Liv med Forhindringer. En gammel Skolemands Livserindringer. (Udg. af Forf.'s Sønner ved Chr. Kjær.) 4:o.
- Gunnar Fabritius Nørregaard: *Anders Kjærulff* †. (Højskolebl. XLVIII, 1401—06.)
- (Holger Hansen:) Meddelelser om Slægten *Klaumann*. (1922.)
- Oluf Knudsen*: Livsskildring og Vejledning. En sand Levnedsskildring.
- Grønvald Nielsen: Ved hundredårsfesten for pastor *Konradsen*. Mindetale. (Højskolebl. 1923. 1185—88, 1219—30.)
- Thøger Larsen: *Ebbe Kornerup*. (Atlantis I, 412—21.)
- Troels G. Jørgensen: *A. F. Krieger* som Jurist.
- Laura Jensen: Frk. *M. Kruse* †. (Bog og Naal XXX, 41—44.)
- Chr. Axel Jensen: *P. Købke* †. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. Ser. I, 70—72.)
- Magnus Lange: Slægten *Lange* fra Faaborg. Tr. s. Mskr.
- Jeppe Aakjær: Herren til Eskjær og Skivehus [*Chr. Lange*, † 1823]. (Skivebogen XV, 48—108.)
- Alfred Sørensen: *A. C. Larsen*. (Protestant. Tid. XIX, 253—58, 266—71.)
- Leo Swane: *Johannes Larsen* som grafisk Kunstner. (Tilskueren 1923. I, 256—73.)
- Erindringer fra Kamppolitikens Dage. En Række Samtaler med *N. J. Larsen*. Ved Svend Martin.
- Jensen-Sønderup: *P. M. Larsen*. (Kirkeligt Samfunds Aarboeg 1923. 17—26.)
- Søren Larsen-Kjær*: Erindringer fra Verdenskrigen. (Særtryk af »Husmandshjemmet«.) Aarhus.
- Frantz Dahl: Oversigt over *Julius Lassens* Forfattervirksomhed. (Ugeskr. f. Retsvæsen 1923. Afd. B. 323—36.)
- Henry Ussing og Eyvind Olrik: *Julius Lassen* †. (Ugeskr. f. Retsvæsen 1923. 298—309.)
- Niels Lassen* †. Nekrologer af Frantz Dahl i T. f. Retsvid. Ny R. II, 303'—19, af R. S. Gram i Ugeskr. f. Retsvæsen 1923. Afd. B. 65—67, af Eyvind Olrik i Nord. T. f. Strafferet XI, 69—70.
- P. Lauridsen* †. Nekrologer af P. Andresen i Højskolebl. XLVIII, 705—10, af Knud Fabricius i Grønsevagten V, 393—98, af Axel Linvald i Hist. T. 9. R. III, 99—101.
- N. P. Jensen: Politiske Interviews. III. *Anders Lebeck*. (Tilskueren 1923. II, 37—41.)
- Aage Friis: *Hans Henrik Lefolii*. (Skivebogen XV, 1—16.)
- Thyra Jensen: Evighedsblomster. II. (Højskolebl. XLVIII, 399—404.) — Om *Constance Leth*.
- S. J. Asmussen: Fru *Birgitte Lindenow*, salig Hr. Otto Skeels Efterleverske og Hirtsholmenes Kirke. (S. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. IV, 144—93.)
- Felix Rachfahl: *Uwe Jens Lornsen*. (Quellen und Darstellungen zur Gesch. d. Burschenschaft und d. deutschen Einheitsbewegung VII, 52—64.)

- (Karl Theodor Strasser:) *Uwe Jens Lornsen*, der Demagoge. (Preuss. Jahrb. CXCI, 341—47.)
- N. J. J. Lund: Mine Minder nedskrevne for Slægt og Venner. Udg. af Clara Lund, f. Kolthoff. Tr. s. Mskr. Flensborg. 4:o.
- O. v. Munthe af Morgenstjerne: *Woldemar Løvendal* — og hans Families Ophold i Sachsen samt Stamtavler om de fra Ulrich Frederik Gyldenløve (I) nedstammende Slægter: Friherrer af Løvendal (II), Grever af Danneskiold-Løvendal (III), Grever af Løvendal (Bangemann-Huygens) (IV), v. Løvensøn (V), og Grever af Danneskiold-Laurvig (VI). (Pers. T. 8. R. II, 1—61.)
- Regnar Knudsen: *Andrea Løventhal* †. (Højskolebl. XLVIII, 113—16.)
- Slægten *Løvenørn*. (Dansk Adels Blad XIII, 9—13, 17—19, 43—45.)
Med Optegnelser (paa Tysk) fra 1840 af Fr. Løvenørn: Notitzen über meine Vorfahren og (S. 43 ff.) Mein eigener Lebenslauf.
- A. Tuxen: *Poul Vendelbo Løvenørn* og Ingeborg Dorothea Vinding. En sandfærdig Historie om ulykkelig Kærlighed. (Tilskueren 1923. II, 16—29.)
- A. Tuxen: Lidt mere om *Poul Vendelbo Løvenørns* Slægt. (Pers. T. 8. R. II, 106—07.)
- Oberst *Emil Madsens* Livserindringer. Bearbejdede og udg. af H. L. Møller.
- A. Vandborg Mortensen*: 10 Aar bag Fængslets Mure. 1—5. Opl. Horsens.
- Mossinske* Familiebreve. (Oplæst d. 3. Okt. 1755 paa Nykøbing Slot ved Forhør ang. Mordet i Gunslev Præstegaard.) Ved Helene Strange. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarvog XI, 107—15.)
- Jul. Margolinsky: *Benjamin Mussaphia* og hans Brevveksling med Otto Sperling junr. (T. f. jødisk Hist. o. Litt. III, 285—304.)
- H. Hertel: Direktør *Fr. Møller* †. (T. f. Landøkon. 1923. 581—84.)
- Carl C. Christensen: Hvem var »Fatter Nagel« i Lille Kongensgade? (Pers. T. 8. R. II, 62—71.) — Om Værtshusholder *Chr. Otto Nagel* († 1846).
- A. Klingspor: *Georg Sandberg Nielsen* †. (Kunstbladet I, 45—47.)
- Grønvald Nielsen*: Minder fra min Barndom og Ungdom.
- Hans Sørensen: *Zacharias Nielsen* som Skolemand. (Bavnen 1923. 129—34.)
- N. J. Nielsen-Klodskov: Kærehave. Oplevelser. I. Barndom og Ungdom, 4. Opl.; II. Manddom. Ringsted.
- Henrik Bertelsen: Den første kvindelige Akademiker i Danmark. (Læge *Nielsine Nielsens* Erindringer.) (Tilskueren 1923. II, 4—15, 97—107.)
- J. K. Jensen: Provst *Jørgen Nissen* †. (Højskolebl. 1923. 97—106.)
- Helena Nyblom*: Livsminder fra Danmark (1843—64.)
- Halvor Nørregaards* Minde. (Matemat. T. 1923. A. 59—60.)
- Ingeborg Olrik: *Axel Olriks* barndom og ungdom. (Højskolebl. XLVIII, 1607—16.)
- Chr. Olsen*: Erindringer fra min Barndom og Ungdom. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XII, 18—41.)

- Chr. Olsen*: Fra mit eget Hjem. II. (Fra Holbæk Amt XVII, 135—244.)
I og II ogsaa som Bog m. Titel: Fra Nordvestsjælland. Slægtminder
og Folkeminder. Kolding.
- Frejlif Olsen*: Republikken. Brudstykke af en Selvbiografi. (Tilskueren 1923.
I, 124—34.)
- Louis E. Grandjean: *Gottsche Hans Olsen*, Repetent og Professor ved Sorø
Akademi 1787—94. (Sorøer-Bladet VII, 84—85.)
- Lind: Friskolelærer *Peder Olsen* †. (Bavnen 1923. 813—18.)
- A. Heuers Anm. af Harry Schmidt: *Jürgen Owens*. Sein Leben und seine
Werke (Kiel 1922) i Z. d. Ges. f. schlesw.-holst. Gesch. LIII, 346—55;
jfr Erwidring af Schmidt 355—64, Erklæring af Arthur Haseloff
364—65 og A. Heuer, Entgegnung 365—66.
- Louis Bobé: Grønlands Guvernør *Claus Enevold Paars* og Kolonien Godt-
haabs Grundlæggelse. (Det grønsl. Selsk.'s Aarsskr. 1922, 2. (Hefte) og
1922—23. 38—49.)
- H. Martensen-Larsen: [*Fr.*] *Paludan-Müller* og Martensen. Til Forstaaelse
af Digteren, som fandt Sandhedens Perle.
- Stamtavle over Efterkommerne efter Købmand i Flensborg *Christian Ditlev
Paulsen* og Hustru Legatstifterinden Ingeborg Sophie Paulsen, f. Gade-
busch.
- A. Petersen: Mine Oplevelser som engelsk Soldat under Verdenskrigen.
(Valby.) P.
- Prof. *Carl Petersen* †. Nekrologer af Chr. Engelstorf i Skønvirke IX, 73—76;
af V. W(anscher) i Architekten XXV, 13—16.
- A. C. Ertbøll-Nielsen: En Førstemand i Tid og Stand. (Fra Himmerland
og Kjær IV, 361—70.) — Om *Jens Pedersen* i Strandby Sjørup, † 1901.
- C. Juel: En dansk Matematiker. Foredrag. (Matemat. T. 1923. A. 85—95.)
— Om Prof. *Jul. Petersen*.
- L. C. Petersen: Erindringer fra en Præstegerning blandt »de stærke Jyder«.
- N. Sodborg: *Parmo Carl Petersen*, Lærer i Hvidbjerg paa Tingholm og i
Hillerslev i Thy. (Forts.) (Hist. Aarvog f. Thisted Amt 1923. 440—54.)
- Chr. Axel Jensen: Piskebaandsjøden Obligert og hans Træstatuette i By-
museet. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. Ser. I, 65—69.) — *Moritz Pheifermann*,
† 1805.
- William Norvin: Et Blad af *Carl Plougs* Liv [1839]. (Gads Danske Mag.
XVII, 410—16.)
- Johan F. Poulsen*: Haandværkerliv 1866—1922. En lille Selvbiografi.
- Andreas Winding: *Johannes Poulsen*. (Ord och Bild 1923. 273—76.)
- Elith Reumert: *Olaf Poulsen*. (»Mennesker«. 18.)
- Olaf Poulsen* †. (Teatret XXII, 63—66.)
- Peter Poulsen*: Til Kamp, til Kamp. — En sønderjydsk Soldats Oplevelser
under Verdenskrigen. Aarhus.
- V. Hintze: Geologen *Christopher Puggaard*. (Naturens Verden VII, 289
—303.)

- N. P. Jensen: Politiske Interviews. II. *Victor Pürschel*. (Tilskueren 1923. II, 30—36.)
- Erh. Qvistgaard: Stamtavle over Slægten *Qvistgaard* fra Veirum med Biografier og Billeder. 2. forøg. o. revid. Udg. Tr. s. Mskr.
- A. P. Andersen: Præst, Brandstifter og Kvaksalver. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1923. 112—15.) — Om Provst [*Andreas*] *Rachløv* i Snoldelev 1806.
- Hansine Rasmussen* †. (Bavnen 1923. 929—32, 941—44.)
- Vor Slægt fra Aar 1800. (Odder 1923.) 4:o.
Om *Jens Rasmussen* og hans Sønner.
- B. Bang: *Rasmus Rasmussen* †. (Maanedsskr. f. Dyrslæger XXXV, 81—83; jfr. 134—36.)
- Palle Rosenkrantz: *Kjeld Tage Otto Reedtz Thott* [1839—1923]. (Dansk Adels Blad XIII, 69—72.)
- Efterladte Papirer fra den *Reventlowske* Familiekreds. Udg. ved Louis Bobé. 9. Bind. Breve fra Grevinde Sybille Reventlow til Grevinde Louise Stolberg. (1922).
Ann. af Max Vosgerau i Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIII, 335—39.
- N. P. Jensen: Politiske Interviews. I. *Ove Rode*. (Tilskueren 1923. I, 401—11.)
- Ove Rode*: 40 Aar [1883—1923]. (Tilskueren 1923. II, 361—70.)
- Andreas Dolleris: *Michael Rosing*.
- Marcus Rubin* †. Nekrologer af Erik Arup i Hist. T. 9. R. III, 101—03, af Kr. Erslev i Overs. over Vidensk. Selsk.s Forhandl. 1922—23. 35—48, af M. Koefoed og H. Westergaard i Nationaløkon. T. LXI, 81—89, af Even Marstrand i Højskolebl. XLVIII, 373—76.
- Ludwig Andresen: Der Hausvogt *Niels Ruthe* in Tondern. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIII, 299—302.)
- Carl Christensen: Pastor (*Ludvig Ferdinand*) *Rømer*. En Romantiker blandt Præster.
- Harald Mortensen: Et *Ole Rømerske* Instrument. [Et »Planetarium«.] (Atlantis I, 355—59.)
- Emil B. Sachs*. Et Mindeskrift. 4:o.
- Chr. Saugman* †. Nekrologer af G. E. Permin i Hospitalstid. LXVI, 149—50, af Victor Scheel i Ugeskr. f. Læger 1923. 112—13.
- Ferd. Petersen-Blidstrup: Præsten (*Marius Nielsen*) *Schiwe* i Vejby-Tibirke (1730—53). (Fra Frederiksborg Amt 1922. 121—27.)
- L. Schiøttz-Christensen* [60 Aar]. (Farmaceut. Tid. XXXIII, 85—91.)
- Ignatius Schmid*, S. J. †. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne LXXI, 563—68; jfr. 569—70.)
- J. L. Schmidt* †. Nekrologer i Maanedsskr. f. Dyrslæger XXXV, 461—63 (af J.), Vort Landbrug XLII, 573 (af R. R.), og T. f. Landøkon. 1923. 585—86.

- Fr. Olsen: *Josephine Schneider*. (Pers. T. 8. R. II, 115—16.)
- Paul Hennings: Provst, Mag. *Uldrich Schnell* i Sønderup. (Pers. T. 8. R. II, 255—66.)
- V. J. Schoustrup: Gamle Minder og Historier. (T. f. Søvnæsen XCIV, 14—29.)
- Carl Christensen: *Joachim Frederik Schouw*. I Anl. af Hundredeaaret for Udgivelsen af hans Plantegeografi. (Botan. T. XXXVIII, 1—56.)
- H.-F.: Frk. *Friderica Wilhelmina Sehested* († 1730). (Dansk Adels Blad XIII, 59.)
- Thyra Sehested: Lidt om *Jens Sehested* († 1627). (Hardsyssels Aarbog XVII, 148—53.)
- Axel Linvald: En Journalists Genvordigheder. Bidrag til den københavnske Presses Historie 1799—1811. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 1—50.) [Om *Klaus Henrik Seidelin*.]
- Festskrift i Anledning af Prof. *David Simonsens* 70-aarige Fødselsdag.
Heri bl. a.: S. 11—21: Josef Fischer: D. S.s literære Publikationer, S. 311—79: Josef Fischer: D. S.s Vorfahren. — Anm. i T. f. jødisk Hist. o. Litt. III, 326—30.
- Jacob Simonsen* og Hustru Rose, født Hahn, og deres Forfædre. Udg. af S. H. Simonsens Børn ved Josef Fischer. 4:o.
- Erik Spur: *Joakim Skovgaard*. (Højskolebl. XLVIII, 1361—70.)
- Maria Spiers*: Teaterminder. Erindringer fra 31 Aars Rejseliv i Danmark og Norge.
- Johannes Stein: Billedhuggeren *Theobald Stein*. Efter hans egne Optegnelser og Breve til og fra ham.
- C. Eskildsen: *Peter Hansen Stensvang*, en sønderjydsk Bodsprædikant for 100 Aar siden. (Sønderjydske Aarbb. 1923. 42—75.)
- B. Seidelin: Om Familien *Stockfleth*. (Pers. T. 8. R. II, 275—76.)
- Carl C. Lassen: *Viggo Stuckenberg*. (Tider og Tanker. Humanistiske Smaaskrifter.)
- Flemming Dahl: Ærkebiskop *Andreas Sunesøns* Grav i Lunds Domkirke. (Tilskueren 1923. I, 385—93.)
- Blade af en Familiekrønike (Slægten *de Swanen*). (Memoirer og Breve udg. af P. F. Rist og Jul. Clausen. XXXIX.)
- Erh. Quistgaard: Stamfaderen til Slægten *de Svanenskjold* og hans Efterkommere i andet Slægtled. (Dansk Adels Blad XIII, 31—32, 37.)
- Hother Ostermann: Den norske Grønlandspræst Provst *Jørgen Sverdrup*. Et arktisk Livs- og Tidsbillede fra det 18. Aarh. Kria. 1922.
- Joh. Vibe-Petersen: *Christian Sørensen*. (Hjemmenes Julebog 1923. 9—13.)
- Hans Ellekilde: *Evald Tang Kristensen*. (Den ny Tid 1923. 4—7.)
- Olaf Andersen: *Niels Tang* †. (Højskolebl. XLVIII, 885—88.)
- Th. Aaholm: *Hans Tausen* og St. Ibs Kirke i Roskilde. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1923. 107—08.)
- Poul Terp*: Erindringer af en dansk Bondes lange Liv. (Memoirer og Breve udg. af Jul. Clausen og P. F. Rist. XXXX.)

- C. Hahn Thomsen: En gammel Fredericiaslægt (*Thomsen*). Optegnelser efter en Familiebog. (Vejle Amts Aarbb. 1923. 1—14.)
- I. C. H. Thonning: Fra gamle Dage. (T. f. Søvasen XCIV, 344—49.) — Et Brev fra *Peter Thonning* 1800.
- Edv. Lehmann: *Topsøes* Minde. (Gads Danske Mag. XVII, 292—98.) — Om Vilh. Andersens Bog.
- Águst Bjarnason: *Troels-Lund*. Reykjavik.
- Troels-Lund* †. Nekrolog af Hugo Matthiessen i Hist. T. 9. R. I, 96—98.
- Aagaat Daae: Hustru *Magdalene Terrisdatter* og hendes to sønner. (Pers. T. 8. R. II, 111—14.)
- H. U. Ramsing: Et Tidsbillede fra Renaissancens Glanstid. [En Regning til *Corfitz Ulfeldt*, 1643]. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. Ser. I, 137—38.)
- Nogle samtidige Optegnelser ang. *Corfitz Ulfeldts* »Henrettelse« og Leonora Christines Indsættelse i Blaa Taarn 1663. Ved K. C. Rockstroh. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. Ser. I, 133—37.)
- Generalmajor *Fr. Wagner*. †. Nekrologer i Tekn. T. 1923. 137 (af J. T. Lundbye) og i Dansk Artilleri-T. X, 159—60.
- Carl Christensen: *Martin Vahl* og hans Samtid. (Naturens Verden VII, 316—29, 337—51.)
- C. F. Wandel: Nogle Livserindringer.
- C. Syrach Larsen: *Chr. Theodor Vaupell*. (Naturens Verden VII, 164—76.)
- Eline Begtrup: Nogle Mindeord om Fru *Mathilde Vedde*. (Højskolebl. XLVIII, 869—76.)
- H. S.: *Johannes Vedel* †. (Højskolebl. XLVIII, 695—98.)
- Th. Faaborg: *Johan Frederik Nicolaj Vermehren*. 1823—12. Maj—1923. 1. Del. Udg. af Foreningen for national Kunst. 4:o.
- Niels Møller: *Wesseliana*. (Tilskueren 1923. I, 321—24.)
- Jens Toftegaard og F. Zeuthen: Til Prof. *Westergaards* 70-Aars Dag. (Nationaløkon. T. LXI, 90—113.)
- K. R.: Prof. *T. Westermann*. (Vort Landbrug XLII, 151—52.)
- J. Wahl: *Johan Wibe*. Generalløjtnant og vicestatholder 1637—1710. (Et bidrag til den norske hærs historie.) (Norsk milit. T. LXXXV, 420—49, 467—76, 529—39, 598—609; LXXXVI, 34—50, 393—414, 441—76, 530—61, 690—98.)
- Rikard Magnussen: *Willumsen* og hans Kunst. (Gads Danske Mag. XVII, 616—30.)
- Erik Moltesen: *J. F. Willumsen*. Introduktion til hans Kunst. Udg. af Studentersamfundet.
- Carl V. Petersen: *J. F. Willumsen*. (Tilskueren 1923. II, 371—78.)
- Johan Plesner: Studier over *J. F. Willumsen*. Hans Arbejdsmetode. (Kunstbladet I, 7—15, 31—37.)
- C. K(litgaard): Den tykke Præst (*Fred. Winding*) som Ansøger [1826]. (Vendsysselske Aarbb. 1923. 144—47.)

- Carl With* †. Nekrologer af A. Kissmeyer i Ugeskrift f. Læger 1923. 459, af Svend Lomholt i Hospitalstid. LXVI, 487—88, af K. Stephensen i Vid. Medd. fra naturhist. Foren. LXXVI, S. V—IX.
- Direktør *W. Witzke* [60 Aar]. (Dansk Forsikrings Aarvog XX, 19—22.)
- Jens Wolsing: Slægten *Wolsing*. Oplysninger fra ældre Tid. Nykøbing F. P. *Jørgen Wolsings* Erindringer. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarvog XI, 97—101.)
- C. D.: Statsskovrider *E. H. Wøldike* †. (Hedeselsk.'s T. 1923. 77—79.)
- Kr. Zahrtmanns* Breve til Fru Benedicte Frølich. I Uddrag ved M. K. Zahrtmann. (Tilskueren 1923. I, 216—35.)

Samfundsforhold og Aandsliv.

Retsforhold.

- Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene. Udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab ved **Johs. Brøndum-Nielsen** under Medvirkning af **Svend Aakjær** og **Poul Johs. Jørgensen**. 3. H.
- M. Pappenheims** Anm. af J. Brøndum-Nielsen, Danmarks gamle Landskabslove 1—2. H. (1920—21) og Poul Bjerger og Th. J. Søegaard, Danske Vider og Vedtægter. Bd. 1—3 (1904—20) i Z. d. Savigny-Stiftung XLII, Germ. Abt. 1921. 552—55.
- Bendt Friis**: Nørre Jyllands Landsting. (Gads Danske Mag. XVII, 287—91.)
- Svend Aakjær**: Danske Vider og Vedtægter. (Dansk Udsyn III, — og Askov Lærlinge 1922. — 6—20.)
- Otto Smith**: St. Knudslaug i Vordingborg. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XII, 50—60.)
- J. Jasper**: Eine Beliebung des Fleckens Oldenswort im Jahre 1602. (Jahrb. d. Nordfries. Ver. 1923. 45—55.)
- Vinding Kruse**: Tinglysning samt nogle Spørgsmaal i vor Realkredit. (S. 1—120 særskilt udg. som Univ.s Festskrift Sept. 1923.)
- Bolette Sørensen**: En Bandsættelse i Hald i Aaret 1701. (Aarvog udg. af Randers Amts hist. Samf. XVII, 95—103.)
- Max Rasch**: Das Gottorffer Obergericht in den ersten zwei Jahrzehnten seines Bestehens (1713—30). (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIII, 55—102.)
- Thomas Ries**: Fra Aabenraa Byting. (Sønderjydske Aarbb. 1923. 110—25.)

Museer.

- A. Christensen**: Morslands historiske Museum. (Hist. Aarvog f. Mors V, 22—34.)

Kulturhistorie, Folkedigtning, Overtro m. m.

- Eiler Nystrøm:** Dansk kulturhistorie. Foredrag. (Letterst. T. 1923. 407—22.)
- A. B. Drachmann:** Troels-Lunds sidste Værk. (Tilskueren 1923. I, 97—105.)
- Harald Høffding:** Bakkehus og Solbjerg. (Gads Danske Mag. XVII, 428—36.) — Om Troels-Lunds Bog.
- Johannes Steenstrup:** Naturfølelsen overfor Danmarks Skove. Et Tilbageblik og et Fremblik. (Gads Danske Mag. XVII, 273—86.)
- L. Christensen:** Fra vore Forældres og Bedsteforældres Tid om at arbejde og spare. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Sorø Amt X, 1922. 50—64.)
- Anders Uhrskov:** Et nordsjællandsk Husmandshjem. [Lille Ravnshøjhus paa Laugø Mark.] (Fra Frederiksborg Amt 1922. 71—120.)
- Marie Christophersen:** Fra Hedeboegnen. Optegnelser ordnede og udg. af Henrik Ussing. (Danmarks Folkeminder Nr. 26.)
- Kr. Søndergaard:** Morsingsk Bondeliv o. 1860—75. (Hist. Aarbog f. Mors V, 38—54.)
- A. C. Skyum:** Fra gamle morsingske Bøndergaarde. (Hist. Aarbog f. Mols V, 55—71.)
- Hans Knudsens** Anm. af H. P. Hansen: Natmandsfolk og Kjæltringer, I—II. (1921—22) i S. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. IV, 217—26.
- Bindebrev fra Thy [c. 1850]. (Hist. Aarbog f. Thisted Amt 1923. 491—93.)
- Jeppe Aakjær:** Et Mad-Digt fra Aar 1700. (Skivebogen XV, 109—25.)
- Jeppe Aakjær:** En Henrettelsesvisse [1705]. (Skivebogen XV, 42—47.)
- P. Eliassen:** Heksen fra Kolding endte paa Baalet [1647]. (Vejle Amts Aarbb. 1923. 95—96.)
- Chr. Kock:** Die Kleidung eines holsteinischen Edelmannes 1698. (Die Heimat 1923. 65—66.)
- C. K(litgaard):** En Gaardmandsenkes Klage [1742]. (Vendsysselske Aarbb. 1923. 147—50.)
- Pedersen-Sejerbo:** Tyvebrændt [o. 1820]. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarbog XI, 126—28.)
- Ivar Lindquist:** Galdrar. Göteborg.
Jfr. F. Ohrt: Om Galdersange i Danske Studier 1923. 183—86.
- Villads Christensen:** En Forskrivelse til Fanden i 1803. (S. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. IV, 124—43.)
- Dirch Jansen:** Ligbegængelse i Hollænderbyen i Aarene omkring 1840—80. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1923. 109—15.)
- Chr. Kock:** Aberglaube und Sitte bei Tod und Beerdigung in Schwansen. (Der schlesw.-holst. Bauer V, Nr. 7.) †
- Chr. Jensen:** Osterbräuche in Schleswig-Holstein. (Der schlesw.-holst. Bauer V, Nr. 13.) †
- Louise Ottesen:** Danske Folkedragter.

- Hubert Stierling:** Altdithmarsische und altfriesische Frauenkopftuchten um 1600. (Nordelbingen II, 96—118.)
- Danske Folkebøger fra 16. og 17. Aarh. Udg. af † **J. P. Jacobsen, Jørgen Olrik** og **R. Paulli**. 9. Bd.
- Evald Tang Kristensens Æresbog. I Udvalg ved **Hans Ellekilde**. (= Danmarks Folkeminder Nr. 28.)
- Hans Ellekilde:** Grundlinjer i danske Folkesagn. (Fortid og Nutid IV, 209.)
- Anders Uhrskov:** Sagn og Tro. (Nordsjællandsk Folkeliv. 3. Bd.). Hillerød.
- Thorkild Gravlund:** Sagn på bygdeskel. Studie i stedsagn. (Letterst. T. 1923. 81—89.)
- Thorkild Gravlund:** Skelstene. Et Rids af Danskens Historie. — Øsagnet. (Af Danskens Historie. II.)
- Verklungene Sagen. Neu erzählt von **Claus Hehnke**. (Die Heimat 1923. 33—36.)
- Johs. Brøndum-Nielsen:** Danske trylleformler. (Letterst. T. 1923. 915—20.) — Om F. Ohrts Værk.
- F. Ohrt:** En sjællandsk Mane- og Signebog. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1923. 16—30.)
- F. Ohrt:** Cyprianus. Hans Bog og hans Bøn. (Danske Studier 1923. 1—21, 95—96.)
- Folkeeventyr indsamlede i Ods Herred af **Lars Andersen**. P.
- Marius Kristensen:** Bemærkninger til nogle af Peder Låles ordsprog. (Danske Studier 1923. 31—38.)
- E. Schnack:** Sprichwörter und Redensarten aus Nordangeln. (Die Heimat 1923. 207—08, 232—33.)
- Gordon Norrie:** En Skydeskive [1784]. (Hospitalstid. LXVI, 603.)
- K. F. U. M. Kristelig Forening for unge Mænd i Skjern gennem 35 Aar. Skjern.
- M. Michelsen:** Ved Frederiksklubbens Jubilæum 1848—11. Dec.—1923. Aabenraa.
- M. Galschiøt:** Skandinaver i Rom for halvhundred Aar siden. Billeder efter Tegninger af Niels Bredal.
- Børge Jansen:** Danske Minder i og om Rom. (Gads Danske Mag. XVII, 647—54.)

**Maal og Vægt, Mønt-, Penge- og Bankvæsen,
Skatte- og Toldvæsen.**

- G. Reimer:** Schleswig-holsteinische Kornmasse. (Die Heimat 1923. 222—25.)
- Georg Galster:** Møntfund i Præstø Amt. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XII, 93—108.)

- Erwin Nöbbe:** Münzfunde aus dem 8—10. Jahrh. in Schleswig-Holstein. (Nordelbingen II, 277—89.)
- J. W[ilcke]:** Apokryfe Mønter og Medailler. (Numismat. Foren.s Medlems-Blad VI, 233—39, 290—91.)
- J. W[ilcke]:** Fra Christian IV.s Tid. Breddaler og Sovereign. (Numismat. Foren.s Medlems-Blad VI, 277—83.)
- J. W[ilcke]:** Fra Frederik IV.s Tid. (Numismat. Foren.s Medlems-Blad VI, 245—47.)
- J. W[ilcke]:** Fra Christian VI.s og Frederik V.s Tid. (Numismat. Foren.s Medlems-Blad VI, 295—300.)
- M. Kirmis:** Zur Münz- und Geldgeschichte Schleswig-Holsteins von 1813—64. (Bilder aus der Heimat I, 1921. Nr. 5.) †
- L. V. Birck:** Danmarks Statsgæld før Statsbankerotten. (Gads Danske Mag. XVII, 545—58, 631—46.)
- P. Eliassen:** Kolding Folkebank 1873—11. Dec.—1923. Kolding. 4:o.
- P. Storgaard Pedersen:** Om Byskatterne 1655 af Købstæderne i Hardsyssel. (Hardsyssels Aarbog XVII, 142—45.)
- H. P. Hansen:** Fisketiende [1813]. (Hardsyssels Aarbog XVII, 146—47.)
- [J.]Thaulow:** Fra Arkivet [1668]. (Maanedsskr. f. Toldvæsen XVII, 296—98, 389—90.)
- Smaatræk af Toldlovgivningsvæsenet før 1797. (Maanedsskr. f. Toldvæsen XVII, 147—49.)
- Nogle Toldforhold fra Anno 1812. (Maanedsskr. f. Toldvæsen XVII, 187—88, 207—10.)

Samfærdsels-, Post-, Telegraf- og Jernbanevæsen.

- J. T. Lundbye:** Studier over Vejenes Udviklingshistorie i Præstø Amt i Oldtiden. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt X, 76—92.)
- J. T. Lundbye:** Studier over Vejenes Udvikling i Vardesyssel i Oldtiden. (Fra Ribe Amt VI, 52—66.)
- J. T. Lundbye:** Studier over Vejenes Udvikling i Vendsyssel i Oldtiden. (Vendsysselske Aarbb. 1923. 97—118.)

Land-, Forst- og Havevæsen.

- Svend Aakjær:** Dansk Landsbyhistorie 1844—1600. Kortfattet praktisk Vejledning. (Fortid og Nutid IV, 147—63.)
- Julius Christiansen:** Zur Agrargeschichte der Insel Sylt. Mannheim, Berlin, Lpz. (= Archiv f. Beiträge z. deutschen, schweiz. u. skandinav. Privatrecht. 3. H.)
- Chr. Jensen:** Landwirtschaftliche Verhältnisse der Halligen. (Der schlesw.-holst. Bauer V, Nr. 30.)
- Thomas B. Bang:** Gaardsæder. Ufuldendt Studie. (Fortid og Nutid IV, 69—72.)

- Kaufbrief des Herzogs Philipp von Glücksburg vom Jahre 1653 über ein Querner Festebohl. Mitgeteilt von **E. Schnack**. (Die Heimat 1923. 14—15.)
- J. Abildtrup**: Fæstebonden Mads Widebæks Strid med Baronen paa Brejninggaard [1768]. (Hardsyssels Aarvog XVII, 1—27.)
- P. Storgaard Pedersen**: En gammel Forpagtningskontrakt paa Herregaarden Volbjerg [1710]. (Hardsyssels Aarvog XVII, 28—36.)
- Arne Sundbo**: Udlejre Mark før Udskiftningstiden. En Beretning af Sognefoged Lars Jørgensen († 1849). (Fra Frederiksborg Amt 1922. 44—70.)
- Jens C. Stub**: Fortidens Arbejdsmaader paa Nordfalster, IV. Høsten. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarvog XI, 40—46.)
- Jordbruget i Danmark. **Hans Lund**: Fra gamle Dage til Landboreformerne. **Frode Sørensen**: Det 19. Aarh. og vore Dage.
- Hans Jensen**: Jordspørgsmaalet i Danmark for 100 Aar siden. (Dansk Udsyn III, — og Askov Lærlinge 1922. — 21—37.)
- L. Rasmussen**: Oversigt over de sjællandske Landboforeningers Virksomhed for Planteavlens Fremme indtil Aaret 1923.
- Johannes Olsen**: Hestesko. (Svendborg Amt 1922. 153—60.)
- Wilhelm Ehlers**: Die Viehzentrale der cimbrischen Halbinsel im 15. bis 18. Jahrh. (Der schlesw.-holst. Bauer V, Nr. 30.)
- Andreas Madsen**: Vore ældste Havebøger. (Gartner-Tid. XXXIX, 540—42, 611—16.)
- Hans Aage Paludan**: De gamle Præstegaardshaver. (Højskolebl. XLVIII, 661—64.)
- Johannes Tholle**: Vore gamle Præstegaardshaver. (Gads Danske Mag. XVII, 48—64.)
- N. H. Stephen Dahl**: Slotshaven og Slotsgartnere ved Koldinghus. (Gartner-Tid. XXXIX, 174—76.)
- P. W. Lindholm**: Beretning om Foreningen »Skolehaven«s 20 Aars Virksomhed fra 1903—1923.
- Johannes Tholle**: De dødes Haver. (Gads Danske Mag. XVII, 562—82.)

Skibsfart, Fiskeri og Søvæsen.

- D. Schäfer**: Die Sundzoll-Tabellen. (Hans. Geschichtsbl. XXVIII, 162—64.)
- Vald. Haneson**: Bohusfisket. Avd. 1. Historisk översikt. Göteborg.
- Rudolf Illing**: Die Entstehung der Seefischerei an der Nordseeküste Schleswig-Holsteins (2. Teil). (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIII, 135—88.)
- O. E. Holst**: En kort Oversigt over Konstruktionskontorets Historie samt Fortegnelse over de Skibe, der efter Aar 1692 er byggede dels paa Gammel Holm dels paa Nyhavn. (T. f. Søvæsen XCIV, 51—67.)
- J. T. Rohde**: Kontrakt og Skibsrulle for en Ostindiefarer 1798. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. Ser. I, 138—40.)

Handel, Haandværk og Industri.

- Harald Stenbæk:** Andelsudvalget 1899—1924. Aarhus. 4:o.
- P. Storgaard Pedersen:** Lidt om Holstebro Markeder i ældre Tid. (Hard-syssels Aarvog XVII, 45—48.)
- A. Axelsen Drejer:** Jydsk Andels-Foderstofforretning 1898—1923.
- Erik Plum:** Russisk Handelskompagni Aktieselskab. (The Russian Trading Co. Ltd.) 1915—1922. 4:o.
- Anders Vigen:** J. C. Teilmann & Co. 1873—16. Sept.—1923. 4:o.
Aktieselskabet Bryggeriet »Thor« 50 Aars Jubilæum 19. Nov. 1923. 4:o.
Nogle Avisartikler fra 1911—1923 om Det transatlantiske Kompagni (United Export Co.).
- Isak Collijn:** Bokförelaren Laurentz Albrecht i Lübeck. Några bidrag till hans förbindelser med Sverige och Danmark. (Nord. T. f. Bok- o. Biblioteksväsen X, 171—76.)
- R. Berg:** Købstad og Købstadmand.
- E. Bjørnbak:** Jubilæumsskrift for Randers Haandværker- og Industriforening 1848—15. Okt.—1923. Randers. 4:o.
De samvirkende Fagforbund i Danmark. 1898—3. Jan.—1923. 4:o.
Bagernes Forbund, Københavns Afdeling. 1883—22. Juni—1923. Ved **Chr. N(ielsen)**.
- A. C. Meyer:** 1873—15. Aug.—1923. Blikkenslager-Fagforeningen af 1873. Brandfolkenes Organisation i 25 Aar.
- Frederik Poulsen:** Dansk Bryggeri-, Brænderi- og Mineralvandsarbejder-Forbund gennem 25 Aar.
- A. Sneum:** Bryggeri- og Brænderiarbejdernes Fagforening, Aarhus. 1898—1. April—1923.
- O. Jensen og Th. Reseke:** Formernes Organisation i København gennem 50 Aar 1873—1923.
- (W. Bauernfeind):** Kellnernes faglige Forening 1898—18. Aug.—1923. Maskinmestrenes Forening gennem 50 Aar. 4:o.
- Aage Sølvér:** Institut for Metalarbejdere. 1807—1923.
Murernes Historie i 300 Aar. 1623—7. Marts—1923. Udg. af Murer-svendenes Foreninger i København.
- Martin Petersen:** Pianofortearbejdernes Fagforening af 1873 gennem 50 Aar. 4:o.
Københavns Postbudeforening stiftet 6. Juli 1898.
Skrædernes Fagforening af 1873. Festskrift ved 50 Aars Jubilæet 24. Juni 1923.
- P. Grunth:** Blade af Beslagkunstens ældre Historie. Med særligt Henblik paa Danmark. (Landbohøjskolens Aarsskr. 1923. 1—51.)
- C. Reiffenstein Hansen:** Dansk Telegrafforening 1898—1923.
- H. S. Hendriksen:** Dansk Boghaandværk i det forløbne Aar. (Aarvog f. Bogvenner VII, 143—58.)

- P. Hierta:** En dansk rullstempel från 1541? (Nord. T. f. Bok- o. Biblioteks-
väsen X, 110—11.)
- J. O. Lang:** Danske Gasværkers Historie. Gasværkerne og deres Mænd.
4—11. H.
- Ernst Sauermann:** Schleswigsche Beiderwand. Eine Sammlung von Ge-
weben des 18. Jahrh. 2. Aufl. Frankf. a. M. 4:o.
- Niels Nielsen:** Jærnuvindingen i Nørrejyland i Oldtid og Middelalder.
(Aarbb. f. nord. Oldk. o. Hist. 1922. 1—132.) — Ogsaa særskilt. Disp.
- C. Pedersen:** Sukkerfabriken »Nykøbing«, dens Tilblivelse og Virksomhed.
Nykøbing F.
- A. Wessel Wetlesen:** Teglværksforeningen for Jylland. Festskrift i Anl.
af 25 Aars Jubilæet 1923. Aarhus.
- K. Thorsen:** Bornholmer-Uhrets Historie 1745—1923. Rønne.

Politi-, Fattig- og Understøttelsesvæsen. Forsikring.

- Københavns Opdagelsespoliti 1863—1923. (Tr. s. Mskr.) 4:o.
- Et dansk Fængsel før Fængselsreformen. Efter Optegnelser af Fr. Bruun
medd. ved **Sigurd Bruun**. (Nord. T. f. Strafferet XI, 97—119.)
- Herman Gram:** Povl Fechtels Hospitals Historie 1570—1920.
Anm. af P. H. i Pers. T. 8. R. II.
- Viggo Holm:** Nykøbing Hospital. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarvog
XI, 23—39.)
- Dronning Caroline Amalies kvindelige Plejeforening. (Dansk Adels Blad
XIII, 61—62.)
- Kristelig Forening til Børns Redning. 1898—9. Sept.—1923.
- H. C. Holst:** Nyborg Sølaug. [Ligkasselaug.] (Svendborg Amt 1922.
93—110.)
- Ch. J. Heiede:** Mejeriernes og Landbrugets Ulykkesforsikring. Gensidigt
Forsikrings-Selskab 1898—1923.
- G. Reimer:** Die Versorgung der Armen im Kirchspiel Nortorf 1736. (Die
Heimat 1923. 138—39.)
- Uddrag af A Record of the Guardian Assurance Company limited London,
England 1821—1921.

Medicinalvæsen.

- Evald Tang Kristensen:** Gamle Raad for Sygdomme hos Mennesket.
Uddragne af ældre Manuskripter. Viborg.
- Gordon Norrie:** Kirurgisk Akademis Historie. [1. Bd.] 1785—1803. —
2 Bd. 1803—1841.
- Jfr. J. W. S. Johnsson i Ugeskr. f. Læger 1923. 155 og 799.
- Edv. Ehlers:** Paa 150-Aarsdagen for den første kgl. danske Forordning
om gratis Behandling af Kønssygdomme. (Ugeskr. f. Læger 1923. 774—79.)

- Edv. Ehlers:** Le syphiloide du Jutland. Histoire des origines de la législation danoise pour combattre les maladies vénéréennes. A l'occasion du 150e anniversaire de cette législation. Paris.
- F. Ingerslev:** Et Blad af Saxkøbing Sygehus' Historie. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarvog XI, 124—26.)
Skodsborg Badesanatorium 1898—1923. 4:o.
- K. K. K. Lundsgaard:** Det medicinske Selskab i København i Fortid og Fremtid. (Hospitalltid. LXVI, 739—57.)
- V. Meisen:** Ovariometriens Begyndelse i Danmark. Claudius Julius Boye (1823—79).
- F. Ingerslev:** Jordemodergerning for 100 Aar siden. (T. f. Jordemødre XXXIII, 143—50.)
- Ernst Haderup:** Dansk Tandlægeforening 1873—7. Nov.—1923. 4:o.
Jfr. J. W. S. Johnsson i Ugeskr. f. Læger 1923. 815—16.
- E. Dam og A. Schæffer:** De danske Apotekers Historie. 1. Bind. Apoteker oprettede før Aaret 1672. 1—3. H.
- A. Schæffer:** Københavnske Apoteker paa Christian IV.s Tid. Nogle Rettelser og Tilføjelser. (Farmaceut. Tid. XXXIII, 117—20.)
- Aage Schæffer:** Viborg Svaneapothek, det gamle Apothek 1573—1923. Udg. af Apotheker Fr. von Eggers. 4:o.
Dansk Farmaceutforening, Pharmaceutisk Medhjælperforening gennem 50 Aar. 4:o.
- H. U. R(amsing):** Spredte Træk af Sankt Joseph-Søstrenes Historie. Tr. s. Mskr.
- L. Justnielsen:** En Reforms Historie. Kjøbenhavns Grundejeres Renholdningsselskab 1898—1923.

Krigs- og Forsvarsvæsen.

- J. T. Rohde:** Lidt om Hestgarden paa Møen 1685—97. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XII, 42—49.)
- J. H. Schultz:** Historiske Meddelelser om Sølieutenant-Selskabet. Foredrag. (T. f. Søvæsen XCIV, 423—508.)

Kirkehistorie.

- Kirke-Leksikon for Norden. Udg. af Oskar Andersen. 71—73. H. (1921—23.)
- Marius Th. Nielsen:** Ansgar, hans Tid og Værk.
Jfr. P. S. i Nord. Ugebl. f. kath. Kristne LXXI, 443—49, 497—500; 516—18, 551—54.
- J. Oskar Andersen:** Sønderjyllands Indflydelse paa Kongeriget i kirkelig Henseende i 17. og 18. Aarh. (Fortid og Nutid IV, 210—11.)
- Erik Pontoppidan:** Fejekost til at udfejle den gamle Surdejg eller de i de danske Lande tiloversblevne og her for Dagen bragte Levninger af

- saavel Hedenskab som Papisme 1736. Oversat af Jørgen Olrik. (= Danmarks Folkeminder Nr. 27.)
- Holger Malling:** En Præsteattest fra 1781 ang. Copulationspengene. (Pers. T. 8. R. II, 99—101.)
- Jørgen Nielsen:** De kirkelige Vennemøder 1863—98. 2. Del. (Odense.)
- Th. Lomholt Thomsen:** Dansk Kirkeliv 1922—23. (Norsk teol. T. III, 177—86.)
- S. Karl Hansen:** Noget om »Bornholmerne« og Forudsætningerne for denne religiøse Bevægelse, baade i Vestjylland og paa Bornholm. (Hardsyssels Aarvog XVII, 37—44.)
- Mindeskrift. Bornholms Valgmenighed 1848—1923. Rønne. 4:o.
- Jens Frederiksen:** Frimenigheden i Klim (1884—1924). (Højskolebl. XLVIII, 803—14.)
- Sigfred Munch:** Ubberup Valgmenighed. (Højskolebl. XLVIII, 941—46.)
- Menigheden i Aarhus. 1873—30. April—1923. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne LXXI, 323—29.)
- N. Chr. Schmidt:** Danske Lægmissionærer samt en Indledning om Lægmission i Almindelighed.
- Chr. Siegmundfeldt:** Østerlandsmissionen historisk skildret. 1. Del: Missionens Grundlæggelse.
- Ejnar Pedersen:** Af Kirkeklokkens Saga. Hjørring.

Universitets- og Skolevæsen.

- Ellen Jørgensen:** Danske og norske studerende ved Universitetet i Cølln i Tidsrummet 1476—1559. (Pers. T. 8. R. II, 91—98.)
- T. O. Achelis:** Über die Heimatbezeichnungen der Schleswiger im Album der Universität Kiel. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIII, 303—15.)
- Knud Fabricius:** Kollegier og Kollegieliv. Foredrag (³⁰/₆ 1923). (Gads Danske Mag. XVII, 355—63.)
- Knud Fabricius:** Regensen gennem hundrede Aar. 1. H. Regensianerne 1895—1919. Biografier samlede i Anl af Regensens 300 Aars Jubilæum af **Knud Larsen** og **Kristian Müller**. 4:o.
- Vilh. Andersen:** Studentersangen. Billeder i Ramme.
- H. Bertelsen:** Skolekommissionen af ²¹/₂ 1919. (Gymnasieskolernes Lærerforening. Beretning om Mødet i Okt. 1923. 7—25.)
- Georg Bruun:** Den store Skolekommission. (Vor Ungdom 1923. 193—201.)
- Jensen-Sønderup:** Skolekommissionen af 1919. (Højskolebl. XLVIII, 865—70, 921—28, 953—62.)
- Sorø. Klosteret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne. Skrevet af gamle Soranere. 1. Bd. Tiden til 1737. 1. Halvdel.
- Aktstykker vedr. Genoprettelsen af Sorø ridderlige Akademi i Aaret 1747. Ved **W. Norvin**. (Forts.). (Danske Mag. 6. R. III, 285—311.)

- Ordrup Gymnasium 3. Nov. 1873—1923.
St. Andreas Kollegium. Mindeskrift udg. i Anl. af St. Andreas Kollegiets
50 Aars Stiftelsesfest 30. Aug. 1923.
- Hugo Matthiessen:** Om Fredericia Latinskole [1769]. (Vejle Amts Aarbb.
1923. 92—94.)
- T. O. Achelis:** J. N. Madvig om Haderslev lærde Skoles Lærere 1850.
(Sønderjydske Aarbb. 1923. 256—66.)
- Henny Glarbo:** En Adelsskole i det 16. og 17. Aarhundrede. Collegium
illustre i Tübingen. (Stud. fra Sprog- og Oldtidsforskn. Nr. 127.)
- Helge Skovmand:** Den gamle Skole og den ny. (Fra Vallekilde folkehøj-
skole 30. 50—59.)
- V. Møller:** Præsten som Skolemester [18. Aarh.]. (Vor Ungdom 1923.
133—36.)
- V. Møller:** Om gamle Købstadskoler [18. Aarh.]. (Vor Ungdom 1923.
495—99.)
- H. P. Langkilde:** Blegdamsskolens ældste Historie. (Hist. Meddel. om
Kbh. 2. Ser. I, 73—88.)
- Julien Johansen:** Hygiejniske og lignende Forhold ved Frederiksberg
Skolevæsen indtil 1920. (T. f. dansk Skolehyg. XI, 15—16, 21—24.)
- Th. Johansen:** Af Aarestrup Skoles Historie. (Fra Himmerland og Kjær
Herred IV, 371—83.)
- Smaatræk af Ollerup Friskoles Historie. (Bavnen 1923. 239—42, 267—69,
289—92.)
- V. Møller:** Fra det ældste Præstegaards-Seminarium. (Vor Ungdom 1923.
33—39.)
P. O. Boisens i Vesterborg (1801—32).
- Fritz Wartenweiler:** En Oplevelse. Oversat fra Tysk af Johannes Vinther.
Vejle. 1—2. Opl. — Om Højskolen.
- Thomas Larsen:** Stenum-Vraa Højskole. (Højskolebl. XLVIII, 321—30,
503—08.)
- (P. Christensen):** Try Folkehøjskole 1873—1923. Udg. af Skolens Elev-
forening. Vejle.
Try Højskoles 50-Aars Jubilæum. (Højskolebl. 1923. 997—1102; jfr. 1039
—42.)
- Alfred Wøhlk:** 50 Aars Jubilæum. Fonden til det pharmaceutiske Stu-
diums Fremme. 1873—3. Juli—1923. (Archiv f. Pharmaci o. Chemi XXX,
197—200.)
- Den danske Veterinærskole 1773—1923. (Maanedsskr. f. Dyrlæger XXXV,
209—16, jfr. 281—84.)
- L. Rützou:** Historisk Oversigt over den kgl. Blindeforskoles 25-aarige
Bestaaen og Aarsberetning 1919—23.

Sprog.

- Evald Ljunggrens** Anm. af Ordbog over det danske Sprog. Bd. 1—4 (1918—22) i Arkiv f. nord. filol. XXXV, 278—97.
- Jens Lund:** Lidt om vort sprogs historie. (Hist. Aarvog f. Mors V, 72—80.)
- Johs. Brøndum-Nielsen:** Bidrag til dansk sproghistorie. 1—2. (Arkiv f. nord. filol. N. f. XXXV, 193—211.)
- Johs. Brøndum-Nielsen:** Runestenen i Gørlev. (Fra Holbæk Amt XVII, 37—52.)
- Marius Kristensen:** Sønderjyllands Runemindesmærker. Foredrag. (Fortid og Nutid IV, 187—95.)
- Gunnar Knudsen:** Stednavneudvalget. Beretning om Virksomheden 1919—23. (Fortid og Nutid IV, 163—82.)
- Gustav Rud:** Navnet Danmark og vor Oldtidsbebyggelse. (Atlantis I, 289—301, 337—43.)
- Gudmund Schütte:** Danmarks Navn. (Atlantis I, 433—40.)
- Vilh. la Cour:** Oldtidsveje og Stednavne. (Fortid og Nutid IV, 38—69.)
- Henrik Larsen:** Sjællands Landsbyer og Landsbynavne. Et Bidrag til Danmarks Historie i Oldtidens Slutning. (Fortid og Nutid IV, 89—146.)
- J. V. Christensen:** Midtsjællands Markstrøgs Navne. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Sorø Amt X, 1922. 3—15.)
- Danmarks Stednavne. Nr. 1. Samsøs Stednavne. Udg. af Stednavneudvalget. 1922.
- Anm. af Johs. Steenstrup i Danske Studier 1923. 39—45.
- Marius Kristensen:** Lålands og Falsters Stednavne III. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarvog XI, 1—14.)
- Aug. Fr. Schmidt:** Stednavne i Skanderup Sogn. (Fra Ribe Amt VI, 1—35.)
- S. C. Sortfeldt:** Gamle Stednavne i Thisted Amt og Øster Hanherred. (Hist. Aarvog f. Thisted Amt 1923. 493—500.)
- Gunnar Knudsen:** Løt. Et Stednavn fra Vendsyssel. (Danske Studier 1923. 92—94.)
- Viggo Brøndal:** Sønderjydske Stednavnes Skæbne gennem Tiderne. (Sønderjydske Aarbb. 1923. 21—41.)
- Svend Aakjær:** Bidrag til Tolkning af angelske Landsbynavne. (Grænsevagten V, 318—20, 360—65, 422—28, 518—24; VI, 39—42, 77—81, 136—43.)
- S. N. Hagen:** Yrsa og Rolv Krake. (Danske Studier 1923. 180—82.)
- Johan Miskov og Viggo Brøndal:** Sigøjnersprog i Danmark. (Danske Studier 1923. 97—145.)
- Chr. Hansen-Tybjerg:** Synspunkter for dansk Retskrivning og Stil i det sidste Aarhundrede. I. Historisk Oversigt.
- Henrik Ussing:** Danske Stednavnes Retskrivning. (Danske Studier 1923. 49—60.)

Litteraturhistorie.

- Georg Christensen:** Dansk Litteraturforskning 1921—22. (Edda XX, 295—308.)
- Carl S. Petersen og Vilhelm Andersen:** Illustreret dansk Litteraturhistorie. 9—11. H.
- Ragnar Lindstam:** Fragment af fornordiska handskrifter. Husquarna 1922.
- Marius Kristensen:** Nyt fund af dansk middelalderslitteratur. (Danske Studier 1923. 48.) — Om Lindstams Fund af Brudstykker af Kristina og Elisabeth Legenderne og et Astrologi-Haandskrift.
- R. C. Boer:** Studier over Skjoldungedigtningen. (Aarb. f. nord. Oldk. o. Hist. 3. R. XII, 133—266.)
- H. Grüner Nielsen:** Om Paalideligheden af Visehaandskriftet »Karen Brahes Folio«. (Danske Studier 1923. 153—70.)
- E. Kroman:** Jens Billes Visebog. (Danske Studier 1923. 170—79.)
- Fire danske Viser fra Middelalderen. Gengivne og oplyste af **Sofus Larsen**.
Ebbe Skammelsøns Vise. Med kritisk Kommentar af **Sofus Larsen**.
- Angul Hammerich:** En tysk Landsknægtsvise i »Denmarcker Thone«. (Aarborg f. Musik 1922. 11—22.)
- Hans Aage Paludan:** Christian Barnekow-Motivet i spanske Sagn og Viser. (Danske Studier 1923. 146—52.)
- Bernhard Jensen:** Jeronimus. (Holberg Aarborg 1923. 152—61.)
- Robert Neiiendam:** Et Par nye Oplysninger om Montaigne. (Holberg Aarborg 1923. 7—12.)
- Hugo Matthiessen:** Bellmanske Sange i København. Bidrag til Belysning af Digtenes Forekomst i 1770'erne og 1780'erne. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. Serie I, 106—15.)
- Paul V. Rubow:** Saga og Pastiche. Bidrag til dansk Prosahistorie.
- J. Paludan:** Geijer og Grundtvig. (Edda XX, 99—117.)
- Chr. Rimestad:** Fra Stuckenbergt til Seedorf. Den lyriske Renæssance i Danmark. II.
- G. Kohfeldt:** Briefwechsel schwedischer und dänischer Gelehrten mit dem Rostocker Orientalisten O. G. Tychsen 1753—1816. (Nord. T. f. Bok- o. Biblioteksväsen X, 98—102.)
- Emil Elberling:** Skildring af Jøder i dansk (og norsk) Digtning. (T. f. jødisk Hist. o. Litt. III, 261—84.)
- Chr. Kirchhoff-Larsen:** Digtere og Kærlighed. Danske Digteres Kærlighedshistorie. Ny Saml.: Fra Oehlenschläger til Drachmann.
- Chr. Kirchhoff-Larsen:** Romantisk Kærlighed. (Gads Danske Mag. XVII, 302—17.)
- Kai Flor:** Danske Digtere i Østen. (Gads Danske Mag. XVII, 37—42.)
- Kai L. Henriksen:** Oversigt over Dansk Entomologis Historie (Forts.). (Entomolog. Meddelelser XV, 97—144.)

- Ole Olufsen:** Det kgl. geografiske Selskab 1903—1923. (Geogr. T. XXVII, 41—45.)
- S. A. Gammeltoft:** Foreningen for Gynækologi og Obstetrik i København (Societas gynæcologica et obstetrica Hafniensis) 1898—1923.
- Aage Friis:** Aaret 1864 og dansk Historieskrivning. Et Foredrag Juli 1922. Tr. s. Mskr. efter »Fyns Venstreblad«. P.
- P. Lundbye:** [Selskabet for] Historiske Kildeskrifter[s Oversættelse]. (Folkeskolen XL, 190—91, 250—51, 277—79.)
- C. Crone:** Matematisk Forening gennem 50 Aar.
- Fr. Schrøder:** Af »Dannevirke«s Historie. (Højskolebl. XLVIII, 443—48, 467—72; jfr. Niels Skrumsager smst. 533—38, 665—66, Anders Lebeck og N. Petersen 567—70.)
- Klaus Berntsen:** Danske Salmer og Salmedigtere. Foredrag.
- Carl Koch:** Sommer og Vinter i Grundtvigs Salmer. (Kirkeligt Samfunds Julebog 1922. 13—33.)

Kunst.

- V. Thorlacius-Ussing:** Mario Krohns efterladte Værk. (Gads Danske Mag. XVII, 188—93.)
Frankrigs og Danmarks kunstneriske Forbindelse i det 18. Aarh. —
Jfr. ogsaa Tilskueren 1923. I, 79—80.
- C. G. Laurin, E. Hannover, J. Thiis:** Scandinavian art. With an introduction by C. Brinton. N. York 1922. (= Scandinav. Monographs publ. by the American-Scandinav. Foundation. Vol. 5.)
- Mogens Clemmensen:** Ældre nordisk Architektur. IV. Spøttrup. Fol. Backsteinbauten in Norddeutschland und Dänemark. Hrsg. von O. Stiehl. Stuttgart. 4:o.
- Mogens Clemmensen:** Slægtskabet mellem lombardisk og dansk Teglstensarkitektur. (Aarbb. f. nord. Oldk. 3. R. XII, 267—312.)
- P. A. Olsson:** Skånska herreborgar ur synpunkten av de fortifikatoriska anordningarnas betydelse för arkitekturen. Lund 1922. (Akad. afh.)
- Gerda Boethius:** Bidrag till det nordiska timmerhusets historia. (Ymer XLIII, 349—63.)
- Richard Haupts** Anm. af Vilh. Lorenzen: De danske Brigittinerklostres Bygningshistorie (K. 1922) i Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIII, 331—34.
- Werner Rehder:** Altholländische Bauweise in Friedrichstadt an d. Eider. (Nordelbingen I, 166—219.)
- Werner Jakstein:** Die Stellung der neueren Baukunst Schleswig-Holsteins zu der in Dänemark und im Reiche. (Nordelbingen I, 141—47.)
Nordisk Bygningskunst. En Oversigt over de seneste Aars Bygningskunst i Skandinavien. 4:o.

- B. Paludan-Müller:** Altertavlen i Frederiksborg Slotskirke. (Fra Frederiksborg Amt 1922. 1—22.)
- Niels Hansen:** Altertavlen fra Holstebro. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne LXXI, 138—40.)
- P. D. Steidl:** Vor Frues Billedbog.
- Poul Nørlund:** Bregninge Kirkes Kalkmalerier. (Fra Holbæk Amt XVII, 69—74.)
- Poul Nørlund:** Sæby Kirkes Kalkmalerier. (Fra Holbæk Amt XVII, 63—68.)
- Rudolf Muuss:** Die Kalkmalereien in der Tatinger Kirche. (Nordelbingen I, 148—60.)
- Friedrich Bruns:** Meister Bernt Notkes Leben. (Nordelbingen II, 37—57.)
- E. Konst. Hansen:** De fynske Malere. (Højskolebl. XLVIII, 1617—38.)
- Carl Dumreicher:** Danske Exlibris fra det 16. og 17. Aarhundrede. (Aarvog f. Bogvenner VII, 16—36.)
- Wohnräume und Möbel aus Alt-Schleswig-Holstein und Lübeck. Mit einer Einleitung über nordelbische Wohnungskunst von **G[ustav] Brandt**. Berlin 1922. 4:o.
- Carl Behrens:** Jubilæet paa den danske Skueplads. (Ord och Bild 1923. 161—65.)
- Robert Neiiendam:** »Casino«s Oprindelse og Historie i Omrids. Udg. i Anl. af 75 Aars Jubilæum.
- Erik Abrahamsen:** Éléments Romains et Allemands dans le chant Grégorien et la chanson populaire en Danemark. Avec un résumé en danois. (Publications de l'Acad. Grégorienne de Fribourg (Suisse). Cahier XI.)
- Torben Krogh:** Zur Geschichte des dänischen Singspiels im 18. Jahrhundert. (Disp., Berlin.)
- Torben Krogh:** De første Forsøg paa at skabe en Opera i det danske Sprog. (Aarvog f. Musik 1922. 123—58.)
- Godtfred Skjerne:** Musikhistorisk Museum gennem 25 Aar. (Musik VII, 1—6.)
- O. M. Sandvik:** Nogen gammelkirkelige melodier i Hans Thomisens Psalmebog av 1569. (Norvegia sacra III, 30—36.)
- Hjalmar Thuren og H. Grüner Nielsen:** Færøske Melodier og danske Kæmpeviser. 4:o.
- H. Grüner Nielsen:** Folkevisedans. (Fortid og Nutid IV, 208—09.)
- Chr. Olsen:** Gamle Danse fra Nordvestsjælland.
Anm. af H. Grüner Nielsen i Fra Holbæk Amt XVIII, 190—91.
- Sparta gennem 25 Aar. Et Jubilæumsskrift. Red. af **Emil Andersen**. 4:o.

Fortegnelse over historisk Litteratur for Aaret 1924

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **Alfr. Krarup**.

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er det København.

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Historiske Hjælpevidenskaber.

B. Erichsen og **Alfr. Krarup**: Dansk historisk Bibliografi. 2. Bd., 1. H. **Hans Brix'** Anm. af Lauritz Nielsen: Boghistoriske Studier til dansk Bibliografi 1550—1600. (K. 1923) i Nord. T. f. Bok- o. Biblioteksvæsen XI, 70—88.

Volquart Pauls: Literaturbericht für 1924. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 519—52.)

Sven Grén Broberg: Bibliografi för 1922. (Arkiv f. nord. filol. N. f. XXXVI, 350—84.)

Holger Hansen: Oversigt over Sjællands Bispearkiv og Sjællands Stifts-øvrigheds Arkiv. (Fortid og Nutid V, 45—54.)

Axel Linvald: Meddelelser fra Raadstuearkivet 1923. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 428—40.)

[**Heinr.**] **Kochendörffer**: Das Archivwesen Schleswig-Holsteins. Kiel.

[**Heinr.**] **Kochendörffer**: Das Archivwesen in Dänemark. (Korrespondenzbl. d. Gesamtver. d. deutschen Geschichts- u. Altertumsvereine LXXII, 151—54.)

[**Paul**] **Richter**: Das Kieler Stadtarchiv. (Korrespondenzbl. d. Gesamtver. d. deutschen Geschichts- u. Altertumsvereine LXXII, 14—16.)

Paul Richter: Das Herzoglich Schleswig-Holst. Archiv in Primkenau. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 491—93.)

Haandbog i Bibliotekskundskab. Udg. af **Svend Dahl**. 3. Udg. 1. Bd. Ogsaa svensk Udg. Upps. o. Sthm.

Th. Døssing: Folkebibliotekerne før og nu. (Nær og Fjært 1924. 489—508.)

- Andr. Sch. Steenberg:** Erindringer fra mit Biblioteksarbejde III: 1910—20. (Sluttet.) (Bogens Verden VI, 7—12.)
- Ludwig Andresen:** Schicksal einer Haderslebener Buchsammlung um 1630. (Die Heimat XXXIV, 260—61.)
- N. Wimarson:** Nordiska historikermötet i Göteborg 5—7. juli 1923. Göteborg.

Tidshistorie.

- Alex. Bugge:** Har der bodd Kelter i de nordiske lande? (Letterst. T. 1924. 145—60.)
- C. W. v. Sydow:** Beowulfskalden och nordisk tradition. (Vetenskaps-societeten i Lund. Årsbok 1923. 77—91.)
- Erik Arups** Anm. af W. M. Peitz: Untersuchungen zu Urkundenfälschungen des Mittelalters. I. Die Hamburger Fälschungen (1919) i Hist. T. 9. R. III, 348—58.
- Ellen Jørgensens** Anm. af M. Cl. Gertz: Scriptores Minores Historiæ Danicæ Medii Ævi (1917—22) i Hist. T. 9. R. III, 358—62.
- Erik Arups** Anm. af Ellen Jørgensen: Annales Danici Medii Ævi (1920) i Hist. T. 9. R. III, 362—80.
- Saxo Grammaticus:** Danmarks Riges Krønike. Fordansket ved Nik. Fr. Sev. Grundtvig. Illustreret af Gudmund Hentze. 1—6. Bd.
- Søgur Danakonunga. 1. Sögubrot af Fornkonungum. 2. Knytlinga Saga. Utg. av Carl af Petersens och Emil Olson. 3.—4. H.
- Johannes Steenstrup:** Nogle Studier fra Vikingetiden. (Hist. T. 9. R. III, 148—64.)
- Georg Brøndsted:** Danske Minder om Vikingetiden i Nordengland. (Dansk Udsyn IV, 303—25.)
- E. Joranson:** The Danegeld in France. Rock Island, Ill. 1923.
- J. H. Gosses:** Deensche Heerschappijen in Friesland gedurende den Noormannen tijd. (Mededeel. d. Kon. Akad. van Wetensch., Afd. Letterkunde LVI, Ser. B., No. 4.)
- Lauritz Weibull:** Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka 1085. (Hist. T. 9. R. III, 104—47.)
- Sofus Larsen:** The Discovery of North America Twenty Years before Columbus.
- Berättelser om de Lybeckska beskickningarna i Sverige 1509 och 1541. Utg. genom Lars Sjödin. Sthm. (= Hist. handlingar. D. 26, N:o 3.)
- Caroline Andersen:** Til det Stockholmske blodbads historie. (Hist. T. 9. R. II, 342—47.)
- G. Carlquist:** Konungamötet i Malmö 1524. (Skåne. Årsbok 1924. 23—31.)
- Niederländische Akten und Urkunden zur Geschichte der Hanse und zur deutschen Seegeschichte. Bearb. von R. Häpke. Bd. 2: 1558—1669. Lübeck 1923. 4:o.

- Herb. Kloth:** Lübecks Seekrigswesen in der Zeit des nordischen siebenjähr. Krieges 1563—70. Kap. 3. (Z. d. Ver. f. lübeck. Gesch. XXII, 1923. 121—52.)
- Regnskab for Hertug Ulrik af Meklenburgs Ophold i Odense 1572. (G. L. Wad: Fra Fyens Fortid IV, 413—15.)
- Gust. Lindstén:** När Elfsborgs lösen betalades. (Hist. Studier tillägnade Ludvig Stavenow. 152—68.)
- Eenige brieven van Caspar van Baerle aan Lieuwe van Aitzema. (Bijdragen en Mededeel. van het hist. Genootschap te Utrecht XLV, 32—44.) — Bl. a. et latinsk Digt af B. til Christian IV, 1630.
- M. Mackeprang:** Har Karl Gustav været Akademist i Sorø? (Hist. T. 9. R. III, 204—08.)
- Jens Heltoft:** Jelling og Omegn i Svenskekrigene. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 173—88.)
- Correspondance inédite d'Abraham Du Quesne avec l'amiral suédois Wrangel (1645—57). Paris.
- E. Biörklund:** Abraham Duquesne dans la Baltique. (La revue maritime 1923. II, 152—67.)
- Gösta Bergman:** Magister Lars [Rolander] och norrmännen [1645]. (Hembygden. Utg. av Dalslands hembygdsförbund 1924. 28—32.)
- Ludvik Kubala:** Wojny dunskie i pokoj Oliwski 1657—60. (De danske Krige og Freden i Oliva 1657—60.) Lwów 1922.
- R. P. Rasmussen:** Karl Gustavs Lejr i Brønshøj 1658—60. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 242—54.)
- Erik Arups** Anm. af Knud Fabricius: Kongeloven (1920) i Hist. T. 9. R. III, 386—97.
- D. H. Lind:** Niels Juel i Foraaret 1676. (T. f. Søvæsen VC, 204—20, 255—79.)
- O. Bergersen:** Iver Huitfeldt og hans indsats i slaget i Kjøge bukt 4. okt. 1710. (T. f. Søvæsen XLII, 203—28.)
- Schaffalitzky de Muckadell:** Iver Huitfeldt og hans Indsats i Slaget i Køgebugt 4. Okt. 1710. (T. f. Søvæsen VI, 495—520.)
- Chr. Kock:** Aus der Notzeit des Nordischen Krieges [1713 ff.]. (Die Heimat XXXIV, 161—66.)
- G. L. Wad:** Frederik V.s Besøg i Odense 1748 og dets Følger. (Samme Forf.'s Fra Fyens Fortid IV, 134—88.)
- Axel Linvalds** Anm. af Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark. II. (1920) i Hist. T. 9. R. III, 404—12.
- S. J. M. P. Fogdall:** Danish-American diplomacy 1776—1920. Iowa City 1922.
- Otto Brandt:** Friedrich VI von Dänemark als Kronprinz. Ein Beitrag zu seiner Charakteristik. (Nordelbingen III, 411—17.)
- V. Pauls** Anm. af Axel Linvald: Kronprins Frederik og hans Regering

- 1797—1807 (1923) i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 511—14; **Eli F. Heckschers** Anm. i Sv. Hist. T. 1924. 102—06.
- Godchot**: En Danmark. Les espagnols du marquis de la Romana 1807—08. Paris.
- Fra de franske Troppers Ophold i Fyen 1808. (**G. L. Wad**: Fra Fyens Fortid IV, 423—31.)
- Ludwig Andresen**: Das erste Notgeld der Stadt Tondern [1812]. (Die Heimat XXXIV, 54.)
- Lars Tingsten**: Det första skedet av kronprinsen Karl Johans och Metternichs diplomatiska kampanj hösten 1813. (Kungl. Krigsvetenskapsakademiens T. 1924. Bihäfte 1.)
- Ludwig Andresen**: Fremde Truppen in Tondern 1813—14. (Die Heimat XXXIV, 42—51.)
- Ein Tagebuch aus Bustorf über den Kriegswinter 1813—14. Mitgeteilt von **R. Bülck**. (Die Heimat XXXIV, 192—95.)
- Ludwig Andresen**: Die Kosaken in Tönning. (Die Heimat XXXIV, 63—65.)
- H. Kinze**: General Tettenborn und seine Kosaken in Christiansfeld [1814]. (Die Heimat XXXIV, 262—66.)
- Fra Arkivet. (Da Kong Frederik VI kom hjem fra Kongressen i Wien.) (Maanedsskr. f. Toldvæsen XVIII, 278—80.)
- Johs. Monrad**: Omkring 1824. Folkelige og religiøse Strømninger for 100 Aar siden. (Ryslingebogen 1924. 12—20.)
- Peter von Meyendorff. Ein russischer Diplomat an den Höfen von Berlin und Wien. Politischer und privater Briefwechsel 1826—63. Hrsg. von Otto Höttsch. 1—3. Bd. Berlin 1923.
- Jens Peter Jensen**: Ruds Vedby Kredens Historie (1848—1918). (Fra Holbæk Amt XVIII, 66—128.)
- Wilhelm Jessen**: Die Sylter Erhebung [²⁸/₃ 1848]. (Die Heimat XXXIV, 57—61, 87—95.)
- Hjortkær-Præsten **Jep Hansens** Beretning om sin Flugt i 1848. (Grænsevagten VI, 299—315.)
- G. Fr. Studt**: Die letzten Zeugen einer grossen Zeit. (Die Heimat XXXIV, 73, 146, 201.)
- Akten und Aufzeichnungen zur Geschichte der Frankfurter Nationalversammlung aus dem Nachlass von **Johann Gustav Droysen**. Hrsg. von Rud. Hübner. Stuttg.
- J. O. Brandorff**: Minder fra de danske Kanonbaades Deltagelse i Slaget ved Kolding 23. April 1849. (Vejle Amts Aarb. 1924. 292—95.)
- Georg Larsen**: Et 75 Aars Minde. (Aarbog udg. af Randers Amts hist. Samf. XVIII, 88—90.) — Fr. VII.s Proklamation til Jyderne efter Fredericia-Slaget.
- Povl Engelstoft**: Politiske Valg i Danmark. (Nær og Fjærn 1924. 199—216.)

- Max Duncker:** Politischer Briefwechsel aus seinem Nachlass. Hrsg. von Johs. Schultze. Stuttg. 1923.
- Holger Hjelholt:** Den slesvigske Stænderforsamling i 1860. (Hist. T. 9. R. III, 209—344.)
Bericht eines schweizerischen Offiziers über seine Mission nach Dänemark (1864). Eingeleitet . . von E. Rothpletz. Bern u. Lpz.
- H. Holten-Bechtolsheim:** Den sidste danske Infanterist ved Ejderen [1864]. (Grænsevagten VI, 365—75, 426—32, 481—91.)
- Frantz Jensen:** En gammel Mands Erindringer fra Kolding 1864. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 156—72.)
- Augusta Nielsen:** Barndoms-Erindringer fra Kolding 1864. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 275—81.)
- C. N.:** Krigen i 1864, oplevet og beskrevet.
Marineveteraner fra 1864 fortæller.
- Ingvald Kieler:** Af dansk Konservatismes Historie. Førende konservative og nationale Skikkelser i Perioden 1864—1894. 1. Bd. Tønder.
- K. Bechstein:** Die öffentliche Meinung in Thüringen und die deutsche Frage 1864—66. (Z. f. thüring. Gesch. N. F. XXV, 138—93.)
- Erik Møller:** Danmark overfor Krigs- og Allianceproblemet 1870. (Grænsevagten VI, 610—17.)
- R. de la Gardie:** Trekungamötet i Malmö (1914). (Skåne. Årsbok 1924. 10—18.)
- H. P. Hanssen:** Fra Krigstiden. Dagbogsoptegnelser. I—II. 1.—2. Opl. Anm. af P. Munch i Tilskueren 1924. II, 65—73.
- Holger Andersen:** Den »tresidede« Traktat. (Grænsevagten V, 216—26, 263—70, 307—17.)
- C. Friederichsen:** Aarbog for Rigsdagssamlingen. 1923—24.
- C. Friederichsen:** Aarbog for overordentlig Rigsdagssamling 1924.

Topografi.

- Victor Hermansen:** Håndskrifter vedrør. Danmarks Topografi i Nationalmuseets 2. Afdelings Bibliothek. (Fortid og Nutid VI, 55—68.)
- J. P. Trap:** Danmark. 4. omarb. Udg. 41—49. H.
Skandinavien. Dänemark, Schweden, Norwegen, Finnland. Baukunst, Landschaft und Volksleben. Mit einer Einleitung von Valdemar Rørdam, Ernst Klein [u. a.]. Berlin. 4:o.
Danske Gaarde i Tekst og Billeder. Udg. af **J. Jespersen**. 1—22. H. Aarhus.
- Hugo Matthiessen:** Københavnske Gader 1728—1795.
- K. C. Rockstroh:** Lidt om Kjøbenhavns Brønde i ældre Tid. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 266—74.)
- Axel Linvald:** Bidrag til det københavnske Bystyres Historie ved Midten

- af det 18. Aarh. [1764—65]. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 213—41, 518—27.)
- Københavnske Billeder fra det 19. Aarh. Samlede af **F. Hendriksen**. I. Indledning. Den gamle By.
- M. Vogelius**: Christianshavn som selvstændig Købstad. I Anl. af Halvtrediehundredaaret for dens Indlemmelse i København.
- H. D. Lind** (†): De nye Boder i Aarene omkring 1690. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 345—85.)
- Carl C. Christensen**: Fra Voldenes København. Kongens Nytorv-Kvarteret.
- R. Volf**: St. Stefans Kirke og Sogn 1874—1924. P.
- Bering Liisberg**: Det ældste Billede af Rosenborg (i British Museum, af Otto Heiden fra o. 1616). (Samleren I, 181—82.)
- Victor P. Christensen**: Om Frihedsstøtten. (Kunstmuseets Aarskr. 1921—23. 50—62.)
- Leo Swane**: Tegninger af Abildgaard til Frihedsstøtten. (Kunstmuseets Aarskr. 1921—23. 260—70.)
- Hugo Matthiessen**: Rundetaarn belyst [1745]. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 556—57.)
- C. Behrend**: Indskriften over Universitetsbygningens Indgangsport. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 557—59.)
- Fr. Weibach**: Grev Mogens Friis' Palæ. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 528—41.)
- Fr. Weibach**: Familien de Conincks Ejendomme i Bredgade og Store Kongensgade. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 255—65.)
- Carl C. Christensen**: »Sorte Christians Krog« og »Fredensborgs Hauge«. Af Dronningens Tværgades og Kronprinsessegades Historie. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 332—43.)
- Carl C. Christensen**: Vinhandlergaarden Nyhavn Nr. 1 fra Lars Fogh Rasmussen til Detlev F. Schnack. En københavnsk Ejendom gennem 250 Aar og en københavnsk Vinhandel gennem 150 Aar.
- H. U. Ramsing**: Bidrag til københavnske Gaardes Historie. II. St. Birgittes og St. Johannes Baptists Gaard paa Vandkunsten. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 403—11.)
- Carl C. Christensen**: Graverboligen paa Assistens Kirkegaard. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 559—61.)
- C. Hansen Ostfeld**: Botanisk Have gennem 50 Aar. 1874—1924. (Univ. s Festskrift Sept. 1924.)
- Aage Erling Schønning**: Botanisk Have og dens Virksomhed. (Nær og Fjært 1924. 589—99.)
- J. V. Christensen**: Tider og Skikkelser i Midtsjællands Historie. VI. Særtryk af Ringsted Folketidende. Ringsted.

- Hans Jensen:** Bidrag til Holbæk Amts Historie i det 19. Aarh. (Forts.). (Fra Holbæk Amt XVIII, 5—45.)
- Henrik Larsen:** Præstø Amts Bebyggelse. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XIII, 60—76.)
- Ove Bauditz:** Jagtslottet Eremitagen i Jægersborg Dyrehave og dets Forbilleder. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 281—312.)
- H. Hjelholt:** Farendløse Mølle. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XII, 102—09.)
- Johan Lemche:** Gjentoftegaard. (Meddel. fra hist.-topogr. Selskab for Gjentofte Kommune I, 1—22.)
- Chr. Axel Jensen:** Gjorslev. Roskildebispens Borg paa Stevns og dens Bygningshistorie.
- Otto Smith:** Holbæk Skibsbro. (Fra Holbæk Amt XVIII, 146—85.)
- N. A. A. Westergaard:** Blade af Jægerspris Historie. Minder om Kong Frederik VII og Grevinde Danner.
- J. S. Møller:** Kalundborg Kirke. (Fra Holbæk Amt XVIII, 128—45, ill.)
- Vilh. Lorenzen:** Hvor laa det ældste Kallundborg Slot? (Fra Holbæk Amt XVIII, 53—65.)
- L. F. la Cour:** Korsør. Bidrag til Egnens, Byens og Havnens Historie. 2. H.
- F. Matthiesen:** To Skrivelser fra Plambäck i Krebsekroen. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XII, 110—24.)
- Otto Smith:** Af Køges saga. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.'s Amt 1924. 100—124.)
- Carl Neergaard:** Ledreborg. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.'s Amt 1924. 35—69.)
- Vilh. la Cour:** Lejrestudier. (Danske Studier 1924. 13—22.)
- R. Nielsen:** Sortebrødreklostret i Næstved. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XIII, 54—59.)
- R. Skifter-Andersen:** Odden Præstegaard. (Bavnen XXI, 961—66.)
- Hugo Matthiessen:** Underjordiske Roskilde-Gader. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.'s Amt 1924. 70—77.)
- Vilh. Lorenzen:** Roskilde Domkirke. Roskilde. 4:o.
- Arthur Fang:** St. Ibs Kirkes Restaurering. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.'s Amt 1924. 127—28.)
- Gunnar Knudsen:** Fra Sorøs Fortid. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XII, 31—62.)
- Sorø. Klostret. Skolen. Akademiet gennem Tiderne. Skrevet af gamle Soranere. 1. Bd. Tiden før 1737. 2. Halvdel. 4:o.
- Louis Bobé:** Sølyst. (Meddel. fra hist.-topogr. Selskab for Gjentofte Kommune I, 23—80.)
- Ferd. P. Blidstrup:** Præst og Menighed; et Tidsbillede fra Sønder Jernløse for 150 Aar siden. (Fra Holbæk Amt XVIII, 46—52.)

- C. Borre Larsen:** Bag Tryggevælde Aa. (Aarboeg f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XIII, 3—48.)
- Hans Kjær:** En gammel Beretning om Ole Rømers Observatorium Tusculanum (i Vridsløsemagle). (Aarboeg udg. af Hist. Samf. f. Kbh.'s Amt 1924. 83—99; ogsaa i Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 412—27.)
- Festskrift i Anl. af Amagers Firehundredaarsjubileum 16. Okt. 1921. (1921.)
- Vedtægt om Saltholmen [og Græsningen der, 1765]. (Efter Afskrift fra ca. 1872 ved Dirch Jansen.) (Aarboeg udg. af Hist. Samf. f. Kbh.'s Amt 1924. 125—26.)
- Johan Bulmer:** Udsigt over Bornholms Historie. (Bornholmske S. XV, 75—122.)
- M. K. Zahrtmann:** Opdyrkningen af Bornholm gennem Tiderne. (Bornholmske S. XV, 1—74.)
- M. K. Zahrtmann:** Hammershusets Tilblivelse — Lilleborgs Undergang. (Bornholmske S. XV, 161—69.)
- Pastor (**Chr. Aug.**) **Sparres** Optegnelser fra Christiansø (1841—54). Ved Henning Jensen. (Bornholmske S. XV, 123—38.)
- Svend Jørgensen:** Af Aageby Sogns Historie: Sparresholm. (Lolland-Falsters hist. Samf.'s Aarboeg XII, 29—38.)
- Kai C. Uldall:** Et mærkeligt Epitafium i Aastrup Kirke [1744—46]. (Lolland-Falsters hist. Samf.'s Aarboeg XII, 128.)
- Jens C. J. Stub:** Fra Nr. Alslev Sogn: Ravnse By. (Lolland-Falsters hist. Samf.'s Aarboeg XII, 90—103.)
- Indberetninger om Kjøbstæderne [1789]. (**G. L. Wad:** Fra Fyens Fortid IV, 367—412.)
- H. Matthiassen:** Assens Købstad og Baag Herred. 1524 — 24. Nov. — 1924. Assens.
- F. Hjort:** Historiske Oplysninger om Enestegaarden Ernebjerg i Ubberud Sogn. (Paddeborg.)
- Martin Hansen:** Nogle Optegnelser om Harritslevgaard og dens Ejere. (Aarboeg f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XI, 275—83.)
- E. Juel Hansen:** En Rettelse. (Aarboeg f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XI, 325.) — Til en Artikel om Hindsgavl (1923).
- [**T.**] **Axelgaard:** Et Bidrag til Hindsholms Historie. (Aarboeg f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XI, 373—99.)
- P. E. Jensen:** Fra Klinte og Grindløse Sogne. Optrykt efter »Bogense Avis«. Bogense.
- H. St. Holbeck:** Odense Bys Historie. 1. H. Odense.
Fra Skalkendrup Præstegaard. (**G. L. Wad:** Fra Fyens Fortid IV, 415—23.)
— Optegnelser af Pastor Jens Brandt Kisbye.
- Martin Hansen:** Minder og Overlevering fra ældre Tider i Skovby Sogn. (Aarboeg f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XI, 400—403.)

- [N. M.] **Elling**: Sønderlø Kirke. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XI, 432—43.)
- F. Hjort**: Historiske Oplysninger om Tømmerup Sogn. Flensborg. — Ogsaa i Aarvog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XI, 161—245.
- A. R. Idum**: Wedelsborgs Historie fra Grevskabets Oprettelse 1672. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XI, 301—16.)
- L. Böttiger**: Vesterskjerninge-Ulbølle og Omegn. Indledning — Præster og Samtidigt — Tillæg. — Ogsaa i Svendborg Amt 1923. 1—274.
- F. Hjort**: Historiske Oplysninger om Vissenbjerg Sogn og Birk. Odense.
- Karl A. Jørgensen**: Det »mærkværdige Jordbrug« og andre sære Sager fra Øen Drejø. (Elevforeningen for Landboskolen ved Lyngby. Aarvog for 1924. 3—40.)
- G. L. Wad**: Rudkjøbing Muletleгат. (Samme Forf.'s Fra Fyens Fortid IV, 189—203.)
- C. Klitgaard**: Kirkerne i Vendsyssel o. 1735. Efter Albert Thura. (Forts.) (Vendsysselske Aarbb. 1924. 250—69.)
- Vendsysselske Visitatsindberetninger 1738—64. Medd. ved **Chr. Petresch Christensen**. (Forts.) (Vendsysselske Aarbb. 1924. 224—40.)
- For 100 Aar siden. **J. C. Halds** Beretning om Jordernes Beskaffenhed i Randers Amt. (Aarvog udg. af Randers Amts hist. Samf. XVIII, 105—23.)
- J. Andersen**: Fattige Tider og Egne. (Strejffly over Dele af Malt Herred i vore Bedsteforældres Tid.) (Fra Ribe Amt VI, 197—215.)
- Jens Heltoft**: Tørrild Herred. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 209—65.)
- Gottlieb Andreas Jensen**: Barndomserindringer fra Aarhus i Fyrrerne. (Aarbb., udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XVII, 95—125.)
- Chr. Munck Rømer**: Baggessvogn. (Forts.) (Vendsysselske Aarbb. 1924. 165—217.)
- P. Eliassen**: Fra Dalby Mølle. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 266—74.)
- Poul Lindholm**: Landsbyen Dons. Kolding (1922).
- P. M. Pedersen**: Feldballe-Nødager Pastorat. (Aarvog udg. af Randers Amts hist. Samf. XVIII, 62-65.)
- Chr. Petresch Christensen**: Fredericia Købstad og dens Indbyggere ved Aar 1735. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 125—55.)
- P. Eliassen**: To gamle Billeder fra Fredericia. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 290—92.)
- Vilhelm Rohde**: Lidt om Frederikshavn i Halvtredserne. (Vendsysselske Aarbb. 1924. 218—23.)
- C. Klitgaard**: Hjørring Bys Historie indtil det 19. Aarh.s Midte. I.
- Jeppe Aakjær**: Jebjærg Præster. (Skivebogen XVI, 34—48.)
- Chr. Wammen**: Bidrag til Kjærby Sogns Historie. Smedegaarden. (Aarvog udg. af Randers Amts hist. Samf. XVIII, 1—40.)

- Et Par Traditionsoptegnelser af gamle P. Martin Møller i Kolding. Ved **P. Eliassen**. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 201—04.)
- Hans Knudsen**: Caspar Markdanners Brandordning for Kolding By [1599]. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 101—12.)
- T. O. Achelis**: Koldinghus' Bygmester, Hercules von Oberberg (†1602). (Vejle Amts Aarbb. 1924. 307.)
- Alex. Rasmussen**: Komdrup Sogns Beskrivelse og Historie. (Fra Himmerland og Kjær Herred XIII, 102—56.)
- Edv. Egeberg**: Linaa Sogn i gamle Dage. (Aarbb., udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XVII, 23—48.)
- H. K. Kristensen**: Lunde Sogn i V. Horne Herred. (Kolding 1923.)
- Chr. Petresch Christensen**: Nørresundbys Historie 1701—1850. Hjørring.
- Aage Brunoe**: Randers. Historisk-topografisk Beskrivelse med Biografier. Under Medvirken af Hilmar Ødum, R. C. Andersen og Povl von Spreckelsen.
- Rich. Kromann**: Randers Vandværk 1874—1924. Randers. 4:o.
- Severin Christensen Sortfeldt**: Rubjerg Sogn i gamle Dage. Hjørring.
- Edv. Egeberg**: Silkeborg Slot. 2.—3. Del. 4:o.
Anm. af H. Hjelholt i Hist. T. 9. R. IV, 197—200.
- L. Holst**: Minder fra Skagen, især fra Midten af det 19. Hundrebaar. Skagen.
- C. A. I. Larsen**: Hellig Kors Kilde i Skørping. (Fra Himmerland og Kjær Herred XIII, 25—37.)
- J. Aldal**: Struers Historie til o. 1870. (Hardsyssels Aarvog XVIII, 65—154.) — Ogsaa særskilt. Ringkøbing.
- C. Klitgaard**: En gammel Beskrivelse af Sæby [af Præsten Peder Jensen Pedstrup 1766]. (Vendsysselske Aarbb. 1924. 316—37.)
- Jeppé Aakjær**: Fra Taarupgaard. (Skivebogen XVI, 74—102.)
- P. L. Hald**: Af Thisted Købstads Historie. Thisted. (= Hist. Aarvog f. Thisted Amt 1924.)
- Aug. F. Schmidt**: Efterskrift om Trældiget. (Fra Ribe Amt VI, 216—19.)
- N. Nielsen**: Fra Tved Sogn paa Mols. (Forts.) (Aarvog udg. af Randers Amts hist. Samf. XVIII, 91—104.)
- H. Kau**: To Kirkeruiner. I. Ullerup; II. Dørken. (S. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. IV, 282—89.)
- J. K. Larsen**: En stor og endnu velbevaret Ulvegrav ved Ulsted Kirke. (Vendsysselske Aarbb. 1924. 343—45.)
- J. K. Larsen**: Kirkesten i Ulsted. (Vendsysselske Aarbb. 1924. 345.)
- P. Horn**: Vejerslev Birk til ca. 1660. (Aarbb., udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XVII, 61—94.)
- J. J. Ravn**: Vejle Søndermark. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 193—98.)
- Jeppé Aakjær**: Vridsted Kirkes Brand [1776]. (Skivebogen XVI, 151—55.)
- Johan P. Hovmøller**: Voldstedet »Blaaborg«. (Hist. Aarvog f. Mors VI, 64—74.)

- (**Kr. Søndergaard:**) Jordløse Huse. (Hist. Aarvog f. Mors VI, 60—63.)
- Fr. Saabye:** Ved Ombygningen af Karby Præstebolig 1924. (Hist. Aarvog f. Mors VI, 75—91.)
- Paul v. Hedemann-Heespen:** Vom Gange der Idee oder von Urteil und Wahl in unserer Landesgeschichtsschreibung. (Dithmarschen V, 35—39.)
- Karl Alnor:** Schleswig-Holsteins Erbe. Das Land unserer Väter im geschichtlichen Rückblick. Neumünster.
- Gudmund Schüttes** Anm. af Vilh. la Cour: Geschichte des schleswigschen Volkes. I. (1923) i Danske Studier 1924. 77—86.
- Reimer Hansen:** Aus der ersten Zeit nach der Eroberung Dithmarschens. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 281—90.)
- Peter Langendorff:** Herzog Johann der Jüngere von Schleswig-Holstein-Sonderburg. (Nordelbingen III, 341—410.)
- Arnold Oskar Meyer:** England und Helgoland zur Zeit Christian Albrechts. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 291—304.)
- Hinrich Ewald Hoff:** Von Lornsen bis Beseler. Schleswig. 4:o.
- Paul v. Hedemann-Heespen:** Sprache und Volkstum in Nordschleswig 1838—48. (Nordelbingen III, 418—27.)
- Ludwig Andresen:** Zigeuner im Lande. (Die Heimat XXXIV, 140—41.)
- Joh. Steenstrup:** Publications récentes concernant le Slesvig recouvré. (Revue hist. CXLIV, 81—86.)
- A. J. West:** Fra det genvundne Land.
- Th. Kaftan:** Erlebnisse und Beobachtungen. Kiel. (= Schriften d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 1. R., 14. H.)
Anm. af Otto Scheel i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 515—18.
- Harald J. Rud:** Tysk politisk kulturelt Arbejde i Nordslesvig II. (Sønderj. Aarbb. 2. R. 1924. II, 1—28.)
- Max Rasch:** Die Nordschleswiger im Weltkriege. (Nordschleswig III, 121—24.)
- H. Lausten Thomsen:** Tre Bøger om Krigsminder. Aarhus. (Sønderj. Aarbb. 2. R. 1924. II, 269—72.) — Anmeldelser.
- Anders Lebeck:** Sprogforeningen efter 1920. (Hojskolebl. XLIX, 1593—98.)
- Thade Petersen:** Sønderjylland 1923. (Sønderj. Aarbb. 2. R. 1924. II, 283—311.)
- Harald Scavenius:** Minderheitsfragen in Nordschleswig. (Deutsch-nord. Jahrbuch 1924. 9—24.)
- P. Andresen:** Hjemstavnsminder fra Sundeved og Als. Kolding.
- Povl Stegmann:** Frederiksstad. (Den ny Tid, 7. Aarg. I, 208—17.)
- Walter Stephan:** Zur Baugeschichte von Schloss Gottorp, zwei nicht zur Ausführung gekommene Entwürfe. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 465—68.)
- T. O. Achelis:** Haderslebener Inschriften. (Die Heimat XXXIV, 253—58.)

- Hans Berlage:** Das Schloss Hansburg bei Hadersleben unter Christian IV (1588—1644). (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 305—71.)
- Reimer Hansen:** Berichtigungen zu Koops Abhandlung über Küstenveränderungen bei Husum, Jahrg. LIII (1923). (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 495—96.)
- Richard Haupt:** Die Kurburg und das Danewerk. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 460—61.)
- T. O. Achelis:** Vom Steppinger Pastorat. (Nordschleswig III, 137—41.)
- N. Hansen:** Af en Skolekrønike [i Tornum] under tysk Styre. (Sprogforen.s Almanak 1924. 19—31.)
- Carl Voss:** Veterschaften auf der Insel Fehmarn. (Die Heimat XXXIV, 181—91.)
- Will. Anderson:** Kristianopol. Ett bidrag till renässansens byggnads-historia. (T. f. konstvetenskap VIII, 97—124.)
- P. Johnsson:** Ovesholm. Ur gårdshistorien och släktarkivet. Ousby.
- P. Johnsson:** Skeinge. Ett nordskänkt herresäte. (Göinge hembygds-fören.s årsbok 1924. 20—33.)
- William Lengertz:** Hven, Tycho Brahes ö. Lund.
- M. A. Jacobsen:** Færøerne. (Nær og Fjærn 1923. 241—61.)
- Thomas Thomsen:** Grønlands Beboere. Levevis og Fremtidsmuligheder. (Nær og Fjærn 1924. 249—64.)
- H. Ostermann:** Grønland og Grønländerne. (Tune Elevers Aarsskr. 1924. 3—54.)
- Erik Spur:** Lauge Kochs Grønlandsfærd. (Højskolebl. XLIX, 1—12.)
- Henning Bistrup:** »Teddy«s sidste Togt. Uddrag af mine Dagbogsoptegnelser. (Gads Danske Mag. XVIII, 491—512, 559—83, 640—58.)
- C. P. O. Christiansen:** Den dansk-norske Overenskomst. (Højskolebl. XLIX, 225—30.)
- Knud Berlin:** Østgrønlandstraktaten. (Gads Danske Mag. XVIII, 257—68.)
- Otto Reedtz-Thott:** Grønlandsoverenskomsten. (Gads Danske Mag. XVIII, 269—80.)

Biografi.

- Paul Hennings:** Die genealogischen und biographischen Quellen Dänemarks. (Familiengesch. Blätter XXI, 1923. 49—56.)
- T. O. Achelis:** Familiengeschichtliche Quellen in Haderslebener Archiven. (Die Heimat XXXIV, 258—60.)
- Svend Dahl og P. Engelstoft:** Dansk biografisk Haandleksikon. 14.—16. H.
- H. Hjorth-Nielsen:** Dødsfald i Danmark 1923. Særtryk af Pers. T. 1924. Fra Mindernes Væld. I. Fra Hedens Egne. Pastor M. C. Madsen fortæller om det aandelige Livs Frembrud og Vækst i Andsager og Fra Havets Egne. Pastor C. Moe fortæller om Livets Frembrud paa Harboøre. Aarhus.
- H. P. B. Barfod:** Minder fra gamle grundtvigske Hjem. II. 2. Opl.; IV.

- M. Vogelius:** Lidt Gravskriftspoesi paa gamle københavnske Epitafier. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 550—55.)
- Danmarks Adels Aarbog. Redig. af **G. O. A. von Irgens-Bergh** og **Louis Bobé**. 1925.
- Den danske Bibliotekarstand. En Samling biografiske Oplysninger ved **Svend Dahl**. (Tillæg til Bogens Verden VI.)
- Aage Schæffer:** Supplement til Den farmaceutiske Stat i Danmark 1915. (1922.)
- Biografisk Handels Lexikon. Aarg. 1924.
- Axel Lange** og **O. Trier:** Danske Havebrugskandidater 1865—1921. (3. Udg.)
- Gordon Norrie:** To 200 Aars Jubilarer. (Georg Heuermann og Kratzenstein.) (Hospitalstid. LXVII, 1—5, 17—25, 33—39, jfr. Fr. Lützhøft 108—11, G. Norrie 124—27, Fr. Lützhøft (Et Bidrag til Bedømmelse af Heuermanns Videnskabelighed) 155—58, G. Norrie 175—76.)
- J. Henriksen** og **D. O. Høgsgaard:** De Danske Statsbaners Tjenestemænd. I. Bd.
- Poststyrelsen i 300 Aar. 1624—1924. (Aarbog f. det danske Postvæsen 1925. 350—56.)
- C. Krarup:** Studenterne fra 1899.
- Biografier af afdøde Sønderjyder i Sprogforeningens Almanak.
Jørgen Fausbøl, Jens Petersen Jensen, Hans Lorenzen, Chr. Thomsen, P. Lauridsen, Jørgen Iversen, Boy F. Bastiansen, Provst Nissen, Jørgen Vrang.
- F. Philip:** Toldere i den gamle Sundstad. (Maanedsskr. f. Toldvæsen XVIII, 92—103.)
- J. Thaulow:** Det københavnske Toldpersonale ved Midten af det 18. Aarh. (Maanedsskr. f. Toldvæsen XVIII, 73—91.)
- Waldemar Westergaard: *Jeppé Aakjær*. (Amer.-Scandinav. Review XII, 665—69.)
- (Svend Adrian:) Slægten *Adrian* gennem 300 Aar. Nakskov (1923). P.
- Fr. le Sage de Fontenay: *Carl William Ahlefeldt* †. (Dansk Adels Blad XIV, 5—6.)
- Louis L. Hammerich: *Elise Ahlefeldts Historie*. (Tilskueren 1924. II, 97—102.)
- Albr. Albrektsen: Friskolelærerinde *Anna Albrektsen*. (En af Estruptidens Martyrer.) (Bavnen XXI, 289—94, 315—20, 333—38.)
- Breve fra *H. C. Andersen*. (Tilskueren 1924. II, 38—46, 113—22.)
- Elith Reumert: *H. C. Andersen og det Melchiorske Hjem*.
- Friedrich Schnapp: Robert Schumann og *H. C. Andersen*. (Gads Danske Mag. XVIII, 393—404.)
- Sextus Miskow: *Sophus Andersen* †. (Musik VII, 145—48.)
- Erik Rindom: *Vilh. Andersen* fortæller —. (Gads Danske Mag. XVIII, 513—20.)

- Vald. Vedel: *Vilhelm Andersen* gennem 30 Aar. (Tilskueren 1924. II, 255—64.)
- K. K. Nicolaisen: Om *Martin Andersen Nexø* og hans Digtning. (Ord och Bild XXXIII, 211—22.)
- Erik Appel: *Cornelius Appel*. Hans Liv og Gerning i Sønderjylland indtil 1864. (Højskolebl. XLIX, 1653—66.)
- M. K. Gram: *Jacob Appel* som minister og skoledirektør for de sønderjydske landsdele. (Højskolebl. XLIX, 571—74.)
- G. L. Wad: Til *Oluf Bager* og hans Slægts Historie. (Samme Forf.'s Fra Fyens Fortid IV, 1—46.)
- Balleske Familieblade*. 3. og 4. H.
- Meddelelser fra Slægtsforeningen *Barfoed, Barfod*. Nr. 1. Febr. 1924.
- Michael Neiiendam: *Bastholmske Familiepapirer*. Bidrag til det 18. Årh.s Oplysning.
- Alfr. Glahn: Ogsaa en »Bogsamler«. (Aarvog f. Bogvenner VIII, 68—121.) — Om Pastor *Hans Bastholm*, † 1847.
- N. Nielsen: Indre Missionær *Hans Christian Beck*.
- Valdemar Bennike* †. Nekrologer af Povl Hansen i Fra Vallekilde folkehøjskole 31. 40—69 og i Højskolebl. XLIX, 913—20, 993—96, 1049—58, 1123—28.
- M.: Kaptajn *Will. Bentzon* †. (Tekn. Foren.s T. XLVIII, 177—78.)
- Klaus Berntsen*: Nogle Minder fra Rigsdagsarbejdet. (Nær og Fjærn 1924. 3—19.)
- Rasmus Nielsen: *Klaus Berntsen* [80 Aar]. (Bavnen XXI, 417—24; jfr. Mads Rasmussen 424—28.)
- Harriet og Harald Bing*: Erindringer.
- Harald Bing* †. Nekrologer af R. Berg i Tilskueren 1924. II, 5—9, anonyme i T. f. Industri 1924. 121—23 og Skønvirke X, 64.
- Jacob Bircherods* Rejse til Stockholm 1720. Udg. af Georg Christensen.
- Thomas Bredsdorff: Personlige Erindringer om *Vilh. Birkedal*. (Roskilde Højskoles Aarsskr. 1923. 1—8.)
- Direktør *Marius Birket* †. (Dansk Forsikrings Aarvog 1924. 21—22.)
- Breve fra *Herman Vilhelm Bissen* til hans søn. II. (Kunstbladet II, 19—24, 46—51, 75—80, 116—18.)
- R. C. Schiøler: *Viggo Bierring* †. (Musik VIII, 122—23.)
- Frøde Aagaard: *Lars Bjørnbak*. (Hjem og Skole 1924. 31—39.)
- T. J.: Kaptajn *Fr. Chr. Blixenkroner-Møller* †. (T. f. Søværnen VI, 542—43.)
- J. T. Rohde: Biskop *Tønne Bloch* som Feltpræst i Aarenø 1758—62. (Fra Ribe Amt VI, 161—68.)
- N. Stenshøj: *Jørgen Andersen Bo* †. (Bavnen XXI, 537—42.)
- J. P. Kristensen-Randers: Af Slægten *Bojsens* Historie. (Aarsskr. f. Ollerup Højskoles Elevforen. 1924. 3—26.)
- Jutta Bojsen-Møller*: Træk fra et langt Liv.

- Fra Arkivet. (Maanedsskr. f. Toldvæsen XVIII, 384—86.) — Om Toldforvalter *C. L. Bolvig*, † 1875.
- Søeby: Skibsinpektør *Mads Chr. Bonde* †. (Det grønl. Selskabs Aarskr. 1923—24. 53—56.)
- P. A. Rosenberg: *Otto Borchsenius* [80 Aar]. (Ord och Bild XXXIII, 533—35.)
- Børge Janssen: *Bournonvillerne*. (Teatret XXIII, Nr. 14.)
- Antoine Bournonvilles* Dagbøger fra 1792. Udg. af Jul. Clausen.
- Arthur Pedersen: *Tyge Brahe*. (= Folkelæsning Nr. 337.)
- Harald Rue: *Georg Brandes'* opfattelse af det 19. aarh.s danske litteratur indtil hans udenlandsrejse 1870. (Edda XXXI, 236—99.)
- Greve *Adolf Brockenhuus-Schacks* Anetavle. (Dansk Adels Blad XIV, 32.)
- Frands Brockenhuus-Schack*. (Teatret XXIII, 65—68.)
- Povl Hansen: *Peder Bukh* †. (Højskolebl. XLIX, 593—600.)
- Alfr. Kuhn: *Jacob Asmus Carstens*. Lpz. P.
- H.-F.: Tre Brødre, som alle har udmærket sig i Trearskrigen. (Dansk Adels Blad XIV, 25—26.)
- Om *Hendrik, Ludvig og Gustav Castenskiold*.
- Prof. *A. C. Christensen* †. (Overs. ov. Vid. Selsk.'s Forhandl. 1923—24. 105—10.)
- H. Hertel: Agrarhistorikeren *Chr. Christensen*. (1824—1924.) (Ugeskr. f. Landmænd 1924. 540—42.)
- Hans Christensen*: Minder. Holbæk.
- P. Stavnstrup: *J. C. Christensen*. (Gads Danske Mag. XVIII, 227—34.)
- Elise Konstantin-Hansen: De fynske Malere III. Maleren *Poul Christiansen*. (Højskolebl. XLIX, 1643—52.)
- Samleren: En af Kobberstikkunstens Store [*J. F. Clemens*]. (Samleren I, 8—10, ill.)
- M. N. Nørresø: *Carl Einer Dahl* †. (Dansk Artilleri-T. XI, 206—08.)
- Jens Dahl: *Mathias Clausen Dahl* og *Andreas Frederik Dahl*. Biografiske Meddelelser. P.
- Rasmus Nielsen: *Thøger Dissing* [60 Aar]. (Bavnen XXI, 809—16.)
- Illustreret Udgave af *Christian Jacobsen Drakenbergs* Levnets-Beskrivelse. Genfortalt efter P. Mønsters Skrift fra 1774. (Aarhus.)
- Den ældgamle Normands, *Chr. Jacobsen Drakenbergs* Levnets-Beskrivelse; tillige med den over ham holdte Liigprædiken. Viborg 1774.
- J. O. Bøving-Petersen: *Wald. Dreyer* †. (Naturens Verden VIII, 433—39.)
- Bernh. Jensen: *Pater Josef Droste* †. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1924. 913—16.)
- O. Dyrhauge: Slægten »*Dyrhauge*» gennem 300 Aar. Foreløbigt Arbejde, midlertidigt afsluttet 1915. Viborg. P.
- Grønvald Nielsen: *Hans R. Egebjerg* †. (Bavnen XXI, 881—86.)
- O. v. Munthe af Morgenstjerne: *Nicolai Eigtved*. Oberst og Hofbygmester

- Vilhelm Ellermann* †. Nekrologer af Gustav Jørgensen i Hospitalstid. LXVII, 637—40; af Oluf Thomsen i Univ.'s Festskrift Novbr. 1924. 105—09.
- Augusta Carit Ellar*: I Samliv med Carit Etlar.
- Georg Nygaard: Et ukendt *Ewald*-Portræt. (Samleren I, 127.)
- Bjørn Kornerup, Schultz-Lorenzen og Ad. S. Jensen: Biskop *Otto Fabricius*. (Medd. om Grønland LXII, 1923. 219—400.)
Anm. af J. Oskar Andersen i Teol. T. 4. R. V, 235—57.
- Ida Falbe-Hansen*. (Bog og Naal XXXI, 143—48.)
- Even Marstrand: *Henning Fr. Feilberg*. (Samme Forf.'s Omkring Askov. 9—28.)
- C. J. C. Lauritzen: En gammel Købmandsslægt [*Fischer*] i Slagelse. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Søro Amt XII, 93—101.)
- Af Kaptajn C. C. *Fischers* Livserindringer. Ved Niels Hansen. (Sønderj. Aarbb. 2. R. 1924. II, 161—232.)
- Anders Lebeck: Kaptajn C. C. *Fischer*, 80 Aar. (Højskolebl. XLIX, 1191—94.)
- Rasmus Nielsen: Friskolelærer *Hans Frandsen*. (Bavnen XXI, 33—38.)
- H. og J. Friis-Petersen: Familien *Friis-Petersen* og dens Forfædre. Et genealogisk Slægtsregister. Tr. s. Mskr. Aarhus (1922). Fol.
- O. Olafsen: *Sella Gad*. (Skrifter udg. af Bergens hist. Foren. XXIX—XXX, 59—67.)
- A. M. Wiesener: Yderligere oplysning om *Cille Gad*. (Skrifter udg. af Bergens hist. Foren. XXIX—XXX, 69—82.)
- Briefe von *H. W. Gerstenberg* an C. Fr. Cramer [1784—87]. Mitgeteilt von R. Bülck. (Die Heimat XXXIV, 65—68.)
- Albert Malte Wagner: *Gerstenberg*. (Die Heimat XXXIV, 33—37.)
- Victor Kuhr, Georg Bruun og N. A. Larsen: Prof. *M. Cl. Gertz*, 80 Aar. (Vor Ungdom 1924. 481—83.)
- Emil Selmar: Den danske Bogtrykkerslægt *Godiches* Historie i Omrids. (Aarbog f. Bogvenner VIII, 9—30.)
- Harald Goldschmidt* †. Nekrologer af Frantz Dahl i Aarsberetn. for Arbejdshjem for Døvstumme 1924; af H. Hertel i T. f. Landøkon. 1924. 47—52.
- M. Goldschmidt*: Livserindringer og Resultater. Oversat til Jiddisch af Simon Altschul (1923).
- Ellen Jørgensen: *Hans Gram*. Et historiografisk Forsøg. (Hist. T. 9. R. III, 165—91.)
- Frantz Dahl: Muremester, Raadmand *P. P. Gram* †. (Aarsberetn. for Arbejdshjem for Døvstumme 1924.)
- Reimers: Aus *Klaus Groths* schweren Tagen [1853]. (Die Heimat XXXIV, 209—12.)
- Holger Begtrup: *Grundtvigs* Verdensry. (Frederiksborg Højskoles Aarsskr. 1923. 7—25.)

- Breve fra og til *N. F. S. Grundtvig*. I (1807—20). Udg. af Georg Christensen og Stener Grundtvig.
- Chr. Petersen: *Grundtvig og vor Tid*. (Gads Danske Mag. XVIII, 537—41.)
— Om Sv. Bergentz' Disp. fra 1923.
- Hans Ellekilde: *Svend Grundtvig og de danske Folkeminder*. (Højskolebl. XLIX, 1169—80.)
- Georgia la Cour Pedersen: *Henriette Gubi*. (Sønderj. Aarbb. 2. R. 1924. II, 91—136.)
- Sigurd Elkjær: Præsten *Ove Hansen Guldberg* (1671—1732). (Aarbb., udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XVII, 49—60.)
- Chr. Ihlen: *J. E. Gunnerus* og oplysningen. (Norsk theol. T. 1924. 65—81.)
- Emil Reimer: *Sophus A. E. Hagen*. (Musik VIII, 62—64, 144—49, 162—66.)
- A. Hk.: Fra Provinsialmedikus *Hahns* »Udtog af mine Kalendere« [1761—62]. (Lolland-Falsters hist. Samf.'s Aarbog XII, 129—30.)
- J. P. F. D. Dahl: Oberst *Hans Chr. Hammer* †. (Dansk Artilleri-T. XI, 208—10.)
- P. H.: Grosserer *Andreas Hansens* Ahnerække. (Pers. T. 8. R. III, 241—43.)
- Carl F. L. Petersen: Legatstifteren *Hans Hansen*. (Jonstrupbogen II, 24—35.)
- B. E. Bendixen: *Jørgen Hansen Skriver*, Kristian II.s ombudsmand paa Bergenhus. (Skrifter udg. af Bergens hist. Foren. XXIX—XXX, 1—58.)
- Borgmester *N. E. Hansen* †. (Fra Holbæk Amt XVIII, 186—88.)
- Ludwig Andresen: *Peter Andreas Hansen*. (Nordschleswig III, 25—29; jfr. Die Urmacherwoche XXXI, 226—27.)
- Paul Harzer: *Peter Andreas Hansen*. (Die Heimat XXXIV, 26—31.)
- Povl Hansen*: Et tilbageblik. (Fra Vallekilde folkehøjskole 31, 32—39.)
- Povl Hansen*: Fra mindernes verden. VI. (Fra Vallekilde folkehøjskole 31, 116—41.)
- (Karen Kirstine Henriksen:) *Rasmus Hansen* i Ørslev og hans Efterkommere. (Odense.)
- M. Jensen Sinning: Valgmenighedspræst *Vilh. Hansen*. (Bavnen XXI, 65—74.)
- Ernst Kaper: *Andreas Hanssen*. (Grænsevagten V, 197—200.)
- M. Lorenzen: Friseren *Harro Harring*. (Grænsevagten VI, 317—20, 351—58.)
- K. Juul: *Jacob Hartz* †. (Farmaceut. Tid. 1924. 12—14.)
- Fra Arkivet. Literatus og Toldinspektør *P. H. Haste* († 1831). (Maanedsskr. f. Toldvæsen XVIII, 311—19.)
- Th. Hauch-Fausbøll: *Peder Hauch* til Hastrup (Vejle Amts Aarbb. 1924. 282—89.)
- A. Fibiger: *Hans Nielsen Hauge* i Danmark. En Materialesamling.
- V. H.: *Einar Hedemann* †. (Dansk Adels Blad XIV, 22.)
- Ada Adler: *J. L. Heiberg* som Universitetslærer. (Tilskueren 1924. II, 294—96.)

- Niels Møller: Prof. *J. L. Heiberg*. (Tilskueren 1924. II, 289—93.)
- Ulrick von Wilamowitz-Moellendorff: *Johan Ludvig Heiberg*. (Tilskueren 1924. II, 281—93.)
- Rudolf Hein*: En gammel Næsgaardselevs Erindringer 1895—1924. (Næsgaardsbogen 1924. 47—65.)
- Knud Salomonsen: Overlæge *Joh. Chr. Nellemann Hempel* †. (Militærlægen XXX, 86—88.)
- Will. Behrend: *Gustav Helsted* †. (Musik VIII, 43—46; jfr. Gustav Hetsch 47—48.)
- Oluf Friis og Frits Johansen: *Knud Hjortø*.
- Fabrikant *Hermann Hoffmann* †. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1924. 801—03.)
- Harald Høffding: *Holberg* som populær Filosof. (Gads Danske Mag. XVIII, 12—19.)
- Holger Hjelholt: Smaatræk om *Holberg* som godsejer. (Holberg-Aarvog 1924. 7—27.)
- J. Paludan: Nyere *Holberg*forskning 1884—1919. (Holberg-Aarvog 1924. 28—64.)
- Karl Mortensen: *Holberg* og Peder Syv. (Holberg-Aarvog 1924. 98—136.)
- Ellen Jørgensen: Hans Grams Vurdering af *Holbergs* hist. Arbejder. (Holberg-Aarvog 1924. 137—41.)
- Ad. Stender-Petersen: *Holberg* og den russiske Komædie i det 18. Aarh. (Forts.) (Holberg-Aarvog 1924. 142—87.)
- A. N. Holm, Svedstrup: I Bibliotekssagens Tjeneste. (Bogens Verden VI, 78—80.)
- Marcus Wesenberg: Kontorchef *E. V. Holmblad*. (Aarvog f. det danske Postvæsen 1925. 3—9.)
- N. P. Jensen: Politiske Interviews. VII. *Bent Holstein*. (Tilskueren 1924. I, 73—83.)
- H.-F.: Lensgreve *C. C. Holstein Holsteinborg* †. (Dansk Adels Blad XIV, 22—24.)
- Frode Aagaard: Haabets Sanger og Forkynder. (Hjem og Skole 1923. 1—12.) — Om *J. C. Hostrup*.
- Oluf Thomsen: *F. G. Howitz* (1789—1826) og hans Strid om »Villiens Frihed«.
- Erik Rindom: How Denmark honors a Philosopher. (The American-Scandinavian Review XII, 211—16.) — Om Prof. *H. Høffding*.
- Ingeborg Rasmussen: *Kr. Højmark*, Kolt. (Bavnen XXI, 857—60.)
- Ingemann* og Atterbom. En Brevveksling udg. af Kjeld Galster.
- Fr. Poulsen: *Carl Jacobsen* som Samler. (Samleren I, 17—19.)
- Chr. Petersen: *Thune Jacobsen*. (Kirke og Kultur XXXI, 155—62.)
- Anna Andersen: *Emilie Jansen*. (Bog og Naal XXXI, 76—78.)
- Andreas Jensen*: Erindringer fra min Barndomsby Løkken. Nørresundby. P.

- Jos. Hammermüller: *Fred. Mich. Jensen* †. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1924. 456—58.)
- En Slesviger i 1849. (Grønsevagten VI, 278—86). — Om Pastor *H. N. A. Jensen*.
- Thomas Thomsen: *Johannes V. Jensen*. (Roskilde Højskoles Aarskr. 1923. 58—71.)
- L. Heuer: *Fru Marie Jensen* †. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.'s Amt 1924. 129—30.)
- Friskolelærer *Morten Jensen* †. Nekrologer af Lars Bækhøj i Højskolebl. XLIX, 889—92; af Povl Hansen i Bavnem XXI, 509—14.
- Ole Jensen*: Minder fra mit Barndomshjem. (Frederiksborg Højskoles Aarskr. 1923. 46—64.)
- Rasmus P. R. Møller: Efterslægt af *Rasmus Jensen*, f. 1663, Rytterbonde og Gaardmand i Stjær ved Haslev St. Aarhus.
- H. Hj.-N.: Registrator *Otto Holger Jørgensen* †. (Pers. T. 8. R. III, 239.)
- Sigurd Bjørner: *Severin og Johanne Jørgensen*. (Højskolebl. XLIX, 1457—60.)
- Georg Himmelstrup: Dybbøl- og Broagerpræsten *Kristen Karstensen*. (Sønderj. Aarbb. 2. R. 1924. II, 29—90.)
- Jens Marius Jensen: *Harald Kidde*. Næstved.
- J. Himmelstrup: *Søren Kierkegaards* Opfattelse af Sokrates. En Studie i den danske Filosofis Historie.
- Kort K. Kortsen: *Søren Kierkegaard*.
- Chr. Ludwigs: *Thomas Kingo*. (Mennesker Nr. 19.)
- G. L. Wad: Bidrag til Skildring af *Thomas Kingo* og hans Omgivelser. (Samme Forf.'s *Fra Fyens Fortid* IV, 47—133.)
- Erik Spur: *P. V. Jensen Klint* og hans Grundtvigskirke. (Højskolebl. XLIX, 1143—50.)
- Anna Naumann: Komtesse [*Georgine*] *Knuth*. (Bog og Naal XXXI, 133—35.)
- Anders Vedel: *Emil Koch* †. (Højskolebl. XLIX, 329—34.)
- Lauegaards-Familien og den deri indgiftede Slægt. 3. Udg. ved O. E. Sonne. — Slægten *Koejoed*.
- Henning Jensen: Et Skandskrift [om Pastor *Jørgen Koejoed* i Klemensker 1802]. (Bornholmske S. XV, 138—43.)
- Klaus Berntsen: *Kristen Kold*. (Aarskr. f. Foreningen »Dalum Lærlinge« 1924. 32—40.)
- Eyvind Kornbeck* †. (Teatret XXIII, Nr. 17.)
- En Kjøbenhavners Meddelelser om sit Hjem og sin By 1820—50. (Kontorchef *W. Kornerups* Memoirer.) (= Memoirer og Breve udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist. XLII.)
- Frantz Dahl: *Carl Kraft* †. (T. f. Retsvid. 1924. 464—68.)
- Peter Krag*. Minder saml. af R. W. Winkel.
- Carl Gandrup: *Bertel Krause* †. (Teatret XXIII, 1—2.)

- Simon Rasmussen: *Hans Kristensen* †. (Bavnen XXI, 411—12.)
- E. Møldrup: Landbrugslærer *K. N. Kristensen* †. (Ugeskr. f. Landmænd 1924. 441—42.)
- Chr. Rimestad: *Tom Kristensen*. (Gads Danske Mag. XVIII, 118—25.)
- N. Nielsen Vad: *J. P. Kristensen-Randers*. (Højskolebl. XLIX, 977—84.)
- Kristensen-Randers'* 70 Aarsdag. (Aarsskr. f. Ollerup Højskoles Elevforen. 1924. 100—107.)
- F. Hendriksen: *Anker Kyster*. (Skønvirke X, 17—23.)
- Even Marstrand: *Poul la Cour*. (Samme Forf.'s Omkring Askov. 51—70.)
- Overbibliotekar *H. O. Lange*. (Bogens Verden VI, 55—56.)
- Leila Lange: *Morten Th. Lange*. 1824—16. Maj—1924. (Højskolebl. XLIX, 625—30, 663—70.)
- Knud Larsen*: Tilbageblik paa 80 Aar. (Højskolebl. XLIX, 375—78.)
- Martin P. Rudum: *Knud Larsen* [80 Aar]. (Bavnen XXI, 85—90.)
- Jul. Lassen* †. Nekrologer af Frantz Dahl i Letterst. T. 1924. 10—18; af Fr. Stang i T. f. Retsvid. 1924. 437—59 (jfr. Hj. L. Hammarskjöld: *Jul. Lassens* betydelse för den öfverensstämmande skandinaviska lagstiftningen. 460—63); af Henry Ussing i Univ.'s Festskrift. Novbr. 1924. 93—99.
- R. N.: Eventyrfortælleren *Peder Lausen*. (Bavnen XXI, 23—30.)
- Valdemar Neiiendam: Malerne *Edvard og Ludvig Lehmann*. (Samleren I, 163—65.)
- Carl Gandrup: *Aug. Liebmann*. (Teatret XXIII, 113—17.)
- Conrad Bornhak: *Andreas Freiherr von Liliencron*. Ein dänischer Staatsmann des 17. Jahrh. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 469—76.)
- Jakob Hansen: Fru *Clara Lindberg*. (Bavnen XXI, 457—62.)
- Viggo Lindstrøm*: Fra den gamle Vinkælder til det kongelige Teater. Ungdoms Erindringer.
- Arthur Köcher: Biskop *Livo* af Odense. (Hist. T. 9. R. III, 338—42.)
- Karl Alnor: *Uwe Jens Lornsen*. (Z. f. schlesw.-holst. Gesch. LIV, 399—409.)
- A. E. Bryndum: (Familien) *Loss*. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 296—305.)
- Peter Schindler: Biskop *Ludwigs* og Katholicismen. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1924. 293—303, 307—08.)
- Provst *Olaus Lund* i Agerskov. En Selvbiografi, skrevet i Svendborg, Febr. 1859. (Sønderj. Aarbb. 2. R. 1924. II, 233—68.)
- Erik Appel: Frimenighedspræst *N. Lycke* †. (Højskolebl. XLIX, 789—802.)
- Minde-Nr. for Overjordemoder Frk. *Augusta Lützhøft-Petersen*. (T. f. Jordemødre XXXIV, Nr. 8.)
- A. P. Tuxen: *Poul Vendelbo Løvenørn*.
- Erh. Quistgaard: Slægterne Willemoes og Hillerups Stamfader paa mødrene Side *Mads Madsen Smed* og hans Efterkommere. (Pers. T. 8. R. III, 235—37.)

- Peter Magnussen*: I Kunsthandel gennem fyrretyve Aar. (Samleren I, 51, 68—69, 189.)
- A. F. M. Madsen: Kontorchef *C. H. N. Marckmann*. (Aarboeg f. det danske Postvæsen 1925. 9—12.)
- H. P. M. Hansen: Optegnelser om Slægten *Markussen-Hansen* samt om Mødreneslægten *Gotfredsen*. Nakskov. 4:o.
- A. Chr. Andersen: *H. Chr. Mikkelsen* †. (Farmaceut. Tid. 1924. 157—59.)
- En Ansøgning fra *Chr. Molbech* [1821]. Medd. af Olaf Carlsen. (Gads Danske Mag. XVIII, 114—17.)
- Lensgreve *Frederik Christian Mollkes* Anetavle. (Dansk Adels Blad XIV, 23.)
- Theodor Møller: *Johan Herman Monrad*. (Kirkeligt Samfunds Aarboeg 1922—23. 33—40.)
- Johan Ljungdahl: Ett Lunds stifts 400-årsminne. Malmöreformatorn *Claus Mortensens* prästvigning. (Skåne. Årsbok 1924. 142—49, ill.)
- Helene Strange: *Karen Birgitte Mossin* i Folkemunde. (Lolland-Falsters hist. Samf.'s Aarboeg XII, 130—31.)
- Frantz Heinrich Müllers* Selvbiografi. Medd. af Ad. Clément. (Pers. T. 8. R. III, 196—218.)
- Olaf Carlsen: Rentemester *Henrik Müller* og Nysted Kirke. (Lolland-Falsters hist. Samf.'s Aarboeg XII, 83—89.)
- Prof. *Herman Møller* †. Nekrolog af Holger Pedersen i Overs. ov. Vid. Selsk.'s Forhandl. 1923—24. 47—90.
- Jørgen Nielsen: *Otto Møller*. (Bavnen XXI, 345—52, 369—74, 387—88, 397—402.)
- Sofie Eliassen: En Lærer (*Peder Møller*). (Bavnen XXI, 305—08; jfr. Thøger Dissing, 309—14; M. Skriver, 339—42.)
- N. Thorhauge: *Søren Anker Møller*. (Bavnen XXI, 493—96.)
- W. Nagel*: Barndomserindringer fra Sønderjylland. Et Foredrag. (Sønderj. Aarbb. 2. R. 1924. II, 137—57.)
- Poul Wiene: Historiemaleren *Valdemar Neiiendam*. (Gads Danske Mag. XVIII, 659—65.)
- Monsign. *Anton Neuvel* †. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1924. 166—68, 180—81.)
- Barthold Georg Niebuhr* und seine Entlassung aus dem dänischen Staatsdienste im Jahre 1806. Mitgeteilt von Axel Linvald. (Hist. Z. 3. F. XXXIII, 86—93.)
- Adolf Nielsen*: Fire Aar i Felten under den tyske Ørn. Ringsted (1923).
- Fritz Crome: *Carl Nielsen*. (Ord och Bild XXXIII, 315—28.)
- Poul Bjerge: *Grønvald Nielsen*. (Bavnen XXI, 113—18.)
- Grønvald Nielsen*: Minder fra min Barndom og Ungdom. 2. Opl.
- Anders Kristian Larsen: *Hans Nielsen*, Stige. (Bavnen XXI, 215—26.)
- Kai Nielsen* †. Nekrologer af Nicolaus Lützhøft i Højskolebl. XLIX, 1535—44, af Georg Nygaard i Skønvirke X, 142.

- Axel Broidahl: *Mathilde Nielsen*. (Teatret XXIII, 109—10.)
- N. P. Kristensen: *Povl Nielsen, Karlshøj* †. (Bavnen XXI, 99—106.)
- Provst *Jørgen Nissen* †. (Hjem og Skole 1923. 25—27.)
- H. Sloth: Landbrugslærer *J. P. Nyboe*. 40 Aars Lærergerning. (Medlemsblad for Korinth Landbrugsskoles Elevforen. Nr. 27. 5—9.)
- J. P. Wassman: *Søren Olesen* fra Mors. (Odense.)
- Axel Olriks* Breve til Holger Begtrup.
- Ingeborg Olrik: Minder fra *Axel Olriks* Barndomshjem og Ungdomstid. (Danske Studier 1924. 49—63.)
- Hans Olrik* †. Nekrologer af Vilh. Andersen i Letterst. T. 1924. 322—38, af J. Højrup i Den danske Realskole XXVI, 249—51, af Marius Kristensen i Højskolebl. XLIX, 881—84 og M. M. i Hist. T. 9. R. IV, 107.
- Hermann Hagenah: Vom alten *Olshausen*. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 444—59.)
- Axel Linvald: *Peder Oxe* i Landflygtighed. (Hist. T. 9. R. III, 337—38.)
- H. Martensen-Larsen: Den virkelige *Paludan-Müller*. Hans Digterkald og Kristendomsform. Fortsatte Bidrag til Revision af et Stykke dansk Litteraturhistorie.
- Michael Neiiendam: *Paludan-Müller* og Martensen. (Gads Danske Mag. XVIII, 46—50.) — Om Martensen-Larsens Bog (fra 1923).
- C. M. Munthe: Fru *Johanne (Andersdatter) [Panter]* til Asdal [og hendes Efterslægt]. (Norsk T. f. Genealogi III, 264—312.)
- T. O. Achelis: Wie *Peter Paulsen* Subrector in Hadersleben wurde [1801]. (Nordschleswig III, 79—83.)
- Grønvald Nielsen: Friskolelærer *Jørgen Pedersen*. (Bavnen XXI, 129—36.)
- Alfr. Poulsen: *Viggo Pedersen* [70 Aar]. (Højskolebl. XLIX, 509—14.)
- Carl S. Petersen*. (Bogens Verden VI, 57—58.)
- J. Høirup: Skoleinspektør *Ernst Petersen*, Nyborg †. (Den danske Realskole XXVI, 178—79.)
- Ferd. Munck: *Philemon Petri* †. (Nord. Miss.-T. XXXV, 43—45.)
- E. A. Thomle: To Kragerø-Slægter. 2. *Poulsen*. (Pers. T. 8. R. III, 53—76.)
- Olaf Poulsen* †. (Teatret XXII, 61—66.)
- Morten Pontoppidan: Lidt om min Farfader Præsten *Børge Pontoppidan*. (Gads Danske Mag. XVIII, 431—42.)
- Konsul *Chr. Rasch* †. (Dansk Forsikrings Aarvog 1924. 23—24.)
- To Breve fra *Rasmus Rask*. Ved Marius Kristensen. (Danske Studier 1924. 28—33.)
- Sofus Larsen: Ved avsløringen af *Rasmus Rasks* mindstøtte i Universitetsbiblioteket i København. (Letterst. T. 1924. 84—93.)
- Næls Hansen Rasmussen* †. Nekrologer af K. Kristensen Killelose i Fra Vallekilde folkehøjskole 31. 103—15; af Jutta Skrumsager og M. F. Blichfeld i Højskolebl. XLIX, 1067—72.

- T. O. Achelis: *T. A. J. Regenburg* als Verfasser. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 494—95.)
- K. Riis-Hansen: Landmandsbanksagen og mit Forhold dertil.
- Erik Spur: *Lars Andersen Ring*. (Højskolebl. XLIX, 1311—16.)
- Betty Lund: *Marie Ringberg*. (Bog og Naal XXXI, 130—33.)
- Jørgen Scheel: *Markus Gerhard Rosencrone*. (Norsk hist. T. 5. R. VI, 97—129.)
- Jørgen Scheel: *Rosenkrantz* i Norge. (Dansk Adels Blad XIV, 13—15, 17—19.)
- Rosenholm og *Rosenkrantz*erne. Udg. af Hans Rosenkrantz. Redig. af Palle Rosenkrantz.
- Nogle Familieerindringer 1782—1816. Ved *Elisabeth Rosenørn*. (Aarvog udg. af Randers Amts Hist. Samf. XVIII, 41—61.)
- Kammerherre C. A. *Rothe* †. (Dansk Forsikrings Aarvog 1924. 19—20.)
- Lis Jacobsen: Fortegnelse over *Marcus Rubins* Skrifter, Afhandlinger og Artikler. 5. Marts 1924. 4:o.
- Ogsaa i Nationaløkon. T. 1924. 172—91.
- (Will. Herluf Rubow:) Til Minde om *W. R. Rubow*.
- Jørgen Nielsen: *Martin P. Rudum*. Artikler af Jørgen Nielsen i *Baynen* XXI, 489—94 og *Højskolebl.* XLIX, 1515—16.
- Chr. Rimestad: *Otto Rung*.
- J. Th. Sadolin: Slægten *Sadolin* gennem 300 Aar.
- J. W. S. Johnsson: Personalhistoriske Smaating. 1. *Caspar Salomon von Saldern*. (Bibl. f. Læger CXVI, 491—95.)
- Vilh. Jensen: *Carl Julius Salomonsen* †. (Hospitalstid. LXVII, 741—46.)
- To Breve fra Provst *Caspar Schade* i Nykøbing M. til Chr. Molbech. Medd. af Olaf Carlsen. (Hist. Aarvog f. Mors VI, 106—11.)
- J. Scheller: Nogle Minder fra Artilleriets Tegnestue. (Dansk Artilleri-T. XI, 30—37.)
- Fr. Lützhøft: *Vilh. Schepelern* †. (Hospitalstid. LXVII, 736—37.)
- Chr. Jensen: Præsten *Jacob Schive*. (Hardsyssels Aarvog XVIII, 38—62.)
- Metronom: Kapelmester *Schnedler-Petersen*. (Teatret XXIII, Nr. 12.)
- Breve [af 28/1 1867] fra Otto Bache om *L. A. Schous* Død til hans Moder. (Samleren I, 97—99.)
- (Peder Schram:) Stamtavle over den danske Gren af Slægten *Schram* samt foreløbigt Bidrag til en Stamtavle over den norske Slægt *Schram*. Tr. s. Mskr.
- Even Marstrand: *Ludvig Schrøder*. (Samme Forf.'s Omkring Askov. 29—50.)
- Karl Madsen: En Bogsamler [*Carl Schütz*]. (Samleren I, 65.)
- G. L. Wad: Fra den *Seeblandske* Familiekreds. (Samme Forf.'s Fra Fyens Fortid IV, 320—66.)
- Thyra Sehested: Nogle Notitser om *Niels Sehested* († 1627). (Hardsyssøls Aarvog XVIII, 63—64.)

- Carl Skjerne* [70 Aar]. (Musik VIII, 102—03.)
- Erik Skram*: SelvbioGRAFISKE Optegnelser. (Tilskueren 1924. I, 32—47.)
- Redaktør *M. M. Smidt* †. Nekrologer af Andr. Hansen i Bavnen XXI, 361—66, af Helge Skovmand i Højskolebl. XLIX, 957—64.
- G. Sprechler: En Berigtigelse. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 189—90.) — Om Telegrafist *Sprechler* 1864.
- Henrik Stampe Stampenborg: Statsminister *Henrik Stampes* Autobiografi. (Pers. T. 8. R. III, 42—52.)
- J. Høirup: Prof. *Andr. Sch. Steenberg* [70 Aar]. (Bogens Verden VI, 179—80.) Slægten *Stenersen*. Udg. af G. F. Gunnarsen. Kria.
- Justitiarius *Magnus Stephensens* Dagbog, ført i København i Vinteren 1825—26. Ved Julius Clausen. (Pers. T. 8. R. III, 1—29.)
- E. A. Thomle: Vedrørende Familien *Stockfleth*. (Pers. T. 8. R. III, 247—50.)
- G(eorg) N(ygaard): *Jørgen Storck* †. (Skønvirke X, 49—51.)
- H. Hjorth-Nielsen: Postdirektør *Helferich Peter Sturz* (1736—79). (Aarboeg f. det danske Postvæsen 1925. 273—86.)
- Carl Trier Aagaard: *Erik Stæhr-Nielsen* †. (Samleren I, 173.)
- Erh. Quistgaard: Slægten »de *Svanenskjolds*» Stamfader, den fynske Degn *Jørgen Pedersen Montanus* og hans Efterkommere. (Pers. T. 8. R. III, 30—36.)
- Elise Konstantin-Hansen: De fynske Malere. II. *Frits Syberg*. (Højskolebl. XLIX, 831—44.)
- Alfred Sørensen*: Fra Vestjylland til Østsjælland. Erindringer fra Ringkjøbing, Holstebro, Køge, Ringsted og Næstvedegnen. Særtryk af Ringkjøbing Amts Dagblad.
- Astrid og Thorv. Madsen: *Anders Peter Sørensen*, 80 Aar. (Bavnen XXI, 147—50.)
- Evald Tang Kristensen*: Minder og Oplevelser. 1—2. (1923—24.)
- Frederik Schrøder: *Niels Jokum Termansen*. 1824—15. Marts—1924. (Højskolebl. XLIX, 333—38.)
- K. K.: *Niels Jokum Termansen*. (Hjem og Skole 1924. 82—89.)
- C. N(ieuwenhuis): Oberstløjtnant *Victor Alex. Thalbitzer* †. (Dansk Artilleri-T. XI, 152—53.)
- P. Johansen: Hvordan kom *Thorvaldsen* til Rom? En Renvask. (Gads Danske Mag. XVIII, 531—36.)
- Fr. Weilbach: Architekten *Lauritz Thura*.
- Christian Knudsen: En sønderjydsk Slægt. De sønderjydske Piger og deres Fader [*Hans Mikkelsen Tofte*]. (Sprogforen.s Almanak 1924. 56—66.)
- Ditlev Trapaud Rønne: Adelsslægten *Trapaud* i Danmark 1683—1863.
- Troels-Lund*: Et Liv. Barndom og Ungdom. (Udg. af Knud Fabricius.)
- Søren Frederiksen: *Jens Trængstrup* †. (Højskolebl. XLIX, 539—46.)
- Prof. *Marius Tscherning* [70 Aar]. (Hospitalstid. LXVII, 806.)
- S. C. A. *Tuxen* †. Nekrologer af H. Hertel i T. f. Landøkon. 1924. 91—94;

- F. Hjort i Næsgaardbogen 1924. 44—46; anonym i Ugeskr. f. Landmænd 1924. 47—48, 84—85.
- Bering Liisberg: *Leonora Christine Ulfeld*. (Ord och Bild XXXIII, 17—31.)
- H. P. Langkilde: Skoleholder *Daniel Ulrichs Død* [1738]. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 542—49.)
- William Norvin: *Georg Holger Waage og hans Familie*. Et utrykt Kapitel af Johannes Fibigers Erindringer. (Pers. T. 8. R. III, 129—95.)
- E. W. Jacobsen: Præsteslægten *Wagaard* i Skelund og Visborg. (Fra Himmerland og Kjær Herred XIII, 60—101.)
- Carsten Petersen: *Peder J. Wandal*. Et Præsteliv i det 17. Aarh.
- Eug. Warming* †. Nekrologer af C. Ferdinandsen i Vid. Medd. fra naturhist. Foren. 78. Bd. XV—XXIX, af L. Kolderup Rosenvinge i Overs. over Vid. Selsk.'s Forhandl. 1923—24. 111—26, af Andreas Madsen i Højskolebl. XLIX, 767—72, 853—60, af A. Mentz og C. H. Ostenfeld i Letterst. T. 1924. 247—60; af C. Hansen Ostenfeld i Univ.s Festskrift. Novbr. 1924. 100—104; af Ove Paulsen i Naturens Verden VIII, 193—201.)
- Eugenius Warming* †. (Botan. T. XXXIX, 1—56.)
- Heri: L. Kolderup-Rosenvinge: E. W. og Dansk botanisk Forening, Carl Christensen: E. W.; C. H. Ostenfeld: W.s alm. botaniske Virksomhed; A. Mentz: W. som plantegeogr. Forsker; Ch. Flahaut, O. Juel, C. Schroeter, A. G. Tansby: E. W. in memoriam.
- Overtoldinspektør *F. Weibel* [70 Aar]. (Maanedsskr. f. Toldvæsen XVIII, 161—64.)
- Th. Faaborg: *Johan Fr. Nicolai Vermehren*. 1823—12. Maj—1923. 2. Del. Thorvald Aagaard: *C. E. F. Weyse*. 1774—5. Marts—1924. (Højskolebl. XLIX, 305—08.)
- K. M. Kristjansen: *C. E. F. Weyse*. (Hjem og Skole 1924. 136—42.)
- J. Wahl: *Johan Wibe*. Generalløjtnant og vicesatholder. 1637—1710. (Norsk milit. T. LXXXVII, 218—58.)
- T. J.: Kommandør *Carl Ludvig Wieth-Seidelin* †. (T. f. Søværnen VC, 540—41.)
- A. G.: Redaktør *C. O. Willemoes*, Ribe. (Grænsevagten V, 507—11.)
- Hartvig Frisch: *Chr. Fr. Wilster*. (Tilskueren 1924. I, 387—99.)
- Herluf Winge* †. Nekrologer af Ad. S. Jensen i Naturens Verden VIII, 97—104 og Vid. Meddel. fra naturhist. Foren. 78. Bd. V—XIV, Th. Mortensen i Overs. ov. Vid. Selsk.'s Forhandl. 1923—24. 91—104.
- Christopher Vogel*: Erindringer fra et Livsløb. Udg. af hans Børn ved F. Gierlev. Tr. s. Mskr. Aarhus (1923).
- Gunnar Gregersen: *Julius Wulff* †. (T. f. Industri 1924. 98—99.)
- Louis Bobé: *Marie Wulf* († 1738). (Pers. T. 8. R. III, 121.)
- Paul Hennings: Vidnesbyrd af *Natalie Zahle* om Elisabeth Buntzen. (Pers. T. 8. R. III, 123—24.)

- Albert Thomsen: *Andreas Æreboe*. (Særtryk af »Holbæk Amtstidende«.)
Holbæk. P.
- Morten Larsen: Præsten *Adser Østergaard*. (Højskolebl. XLIX, 133—40.)

Samfundsforhold og Aandsliv.

Retsforhold.

- Ebbe Kock**: Om Skånelagen. (Skåne. Årsbok 1924. 135—41.)
- K. Mylord-Møller**: Bemærkninger om den plattyske oversættelse af Eriks sællandske lov. (Arkiv f. nord. filol. XL, 260—69.)
- Knud Berlin**: Den danske Statsforfatningsret. 2. Del, 1. H. 2. gennemsete Udg.
- Valdemar Møller**: Fra Sokkelund Herred. (Tingbøger.)
- H. Kochendörffer**: Das adliche Landgericht in Schleswig-Holstein. (Nord-elbingen III, 325—40.)

Museer.

- Francis Beckett**: Sakristi og Kunstkammer. (Kunstmuseets Aarsskr. 1921—23. 30—37.)
- Kunstmuseet og Karl Madsen. (Samleren I, 87—94.)
- Thomas Thomsen**: Det etnografiske Museum, dets Grundlæggelse og dets Forgængere. (Nær og Fjærn 1924. 619—33.)
- Jørgen Olrik**: Dansk Folkemuseum. (Samleren I, 113—17.)
- Anders Uhrskov**: Et nordsjællandsk Folkemuseum. (Frederiksborg Højskoles Aarsskr. 1923. 83—114.)

Kulturhistorie, Folkedigtning, Overtro m. m.

- Det danske Samfund. Redig. af Even Marstrand, Andreas Boje, Frode Sørensen.
- C. P. O. Christiansen**: Klasser og Stænder i Fortidens Danmark. (Sociale Kløfter og Kampe. 3—23.)
- L. Christensen**: Fra vore Bedsteforældres Tid. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XII, 125—33.)
- Kristian Nielsen**: Gammeldags fyensk Landboliv. Odense (1923).
- H. Grüner Nielsen**: Læsefolk i gamle Dage. (Danmarks Folkeminder Nr. 29.)
- Folkeliv i Skanderup Sogn. Medd. af **Otto Korsgaard**. Udg. af Aug. F. Schmidt. (Fra Ribe Amt VI, 107—42.)
- Kr. Søndergaard**: Morsingsk Bondeliv omkring 1860—75. (Hist. Aarvog f. Mors VI, 101—05.)
- Andreas Busch**: Leben und Treiben auf einem Nordstrander Bauernhofe um die Mitte des vorigen Jahrh. (Jahrb. d. nordfries. Ver. H. 11. 87—96.)
- B. Thorlacius-Ussing**: Højtider. Aalborg.

- Anders Uhrskov:** Højtid. (= Nordsjællandsk Folkeliv. 4. Bd.)
- Anders Uhrskov:** Dagligt Liv. (= Nordsjællandsk Folkeliv. 5. Bd.)
- Henrik Ussing:** Nordisk Jul. (Nær og Fjærn 1923. 203—18.)
- August F. Schmidt:** Midsommerfesten. (Nær og Fjærn 1924. 425—38.)
- C. J. Hagemann:** Gamle Originaler [paa Bornholm]. (Bornholmske S. XV, 145—59.)
- Ferd. P. Blidstrup:** Hvorledes Ungdommen red Sommer i By i Kippinge for 200 Aar siden. (Lolland-Falsters hist. Samf.'s Aarbog XII, 39—41.)
- Dirch Jansen:** Barselgilder i Hollænderbyen. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.'s Amt 1924. 30—34.)
- Holger Hjelholt:** En Ridefogeds Instruktion [fra 1730erne]. (Aarbog udg. af Randers Amts Hist. Samf. XVIII, 79—87.)
- Hans Birkelund:** Korntyveriet paa »Svostrup« 1756. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Randers Amt XVIII, 62—78.)
- Morten Kamphøven:** En gammel Rangforordning fra Haderslev By [1719]. (Sprogforen.s Almanak 1924. 32—34.)
- Chr. Jørgensen:** Oldermændsgang i Fjelde [1701]. (Lolland-Falsters hist. Samf.'s Aarbog XVI, 128—29.)
- P. Eliassen:** Et gammelt Segl. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 306.)
- C. Klitgaard:** En Drabssag, en Kærlighedstragedie med Baareprøve og Genfærd. [1628—31] (S. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. IV, 294—99.)
- G. L. Wad:** Begravelser. (Samme Forf.'s Fra Fyens Fortid IV, 204—66.)
- Hans Knudsen:** En Hest levende begravet [1842]. (S. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. IV, 299—303.)
- Fr. Knudsen:** Hane-Ofær i Danmark ved Fastelavn. (Danske Studier 1924. 1—12.)
- Gudmund Schütte:** Vætter og Spøgelse fra Astrup og Omegn. (Skivebogen XVI, 17—27.)
- Gudmund Schütte:** Spøgeri paa Taarupgaard. (Skivebogen XVI, 28—33.)
- Gudmund Schütte:** Eskjærs Mytologi. (Skivebogen XVI, 1—16.)
- P. Johnsson:** Trolldom och vidskepelse i Blekinge under äldre tider. (Blekinge-bygder II, 62—73.)
- Sophus Jürgensen:** Danske og norske Folkedragtsbilleder fra Begyndelsen af forrige Aarh. (Samleren I, 23—24, ill.)
- Elna Mygdal:** Danske Folkedragter. (Nær og Fjærn 1924. 135—46.)
- Hubert Stierling:** Die Eiderstedter Frauentrachten um 1600. (Nordelbingen III, 77—96.)
- Hans Ellekilde:** Østsjællandske Folkesagn. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1924. 3—29.)
- Jens Nielsen:** Bissekræmmeren. Et Sagn fra Baaslunde. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XII, 123—24.)
- August F. Schmidt:** Sagn og Tro knyttet til Stene i Viborg Amt. (Skivebogen XVI, 49—73.)

- Svend Grundtvig:** Udvalgte Folke-Æventyr fra gamle danske Minder. Genfortalte af Hans Ellekilde.
- P. Laugesen:** Volksmärchen aus dem nördlichen Schleswig. (Die Heimat XXXIV, 267—71.)
- A. C. Meyer:** Socialdemokratiets Udvikling i Danmark. (Nær og Fjærn 1924. 441—56.)
- Albert Olsens** Anm. af E. Wiinblad og Alsing Andersen: Det danske Socialdemokratis Historie 1871—1921. (1921) i Hist. T. 9. R. III, 413—15.
- Helge Bruhn og Aage Houken:** Foreningen »Norden« og dens Virksomhed. (Nær og Fjærn 1924. 514—33.)
- Anton Kjølby:** Morsø Sønderherreds Afholdsforening . . gennem 40 Aar. Nykøbing M.

Penge- og Bankvæsen, Skatte- og Toldvæsen.

- Georg Galster:** Møntfund fra Maribo Amt. (Lolland-Falsters hist. Samf.'s Aarbog XVI, 107—27.)
- Knud Fabricius'** Anm. af J. Wilcke: Christian IV.s Møntpolitik 1588—1625. (1919) i Hist. T. 9. R. III, 397—404.
- J. Wilcke:** Møntvæsenet under Christian IV og Frederik III i Tidsrummet 1625—70. (= Numismatisk Foren.'s Medlems-Blad VIII.)
- L. V. Birck:** Statslaan i Danmark og Norge efter 1814. (Gads Danske Mag. XVIII, 84—102.)
- Harald Petersen:** Dansk Finanspolitik under og efter Krigen. Statsfinanserne fra 1913—14 til 1923—24.
- A. Gjersing:** Kreditforeningen for industrielle Ejendomme 1898—1923. (1923.)
- Toldforhold paa Ærø for 100 Aar siden. (Maanedsskr. f. Toldvæsen XVIII, 175—78, 230—31.)
- Fra Consumptionstiden [1835]. (Maanedsskr. f. Toldvæsen XVIII, 473—77.)
- F. Philip:** Fra Sundtoldens Dage. (Maanedsskr. f. Toldvæsen XVIII, 220—28.)
- F. Philip:** De sidste Aaringer ved Øresunds Toldkammer. Sundtoldens Kulminationstid. (Maanedsskr. f. Toldvæsen XVIII, 339—48.)
- Johannes Wiekhorst:** Die Zollgrenze zwischen Schleswig und Holstein im Jahre 1863. (Die Heimat XXXIV, 142—43.)

Samfærdsels-, Post-, Telegraf- og Jernbanevæsen.

- J. T. Lundbye:** Valdemarsvejen ved Skjoldnæsholm. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.'s Amt 1924. 78—82.)
- J. Bergsøe:** Det danske Postvæsens 300 Aars Jubilæum. II. (Aarbog f. det danske Postvæsen 1925. 305—13.)

- Jørgen Bergsøe:** Det Kgl. Danske Postvæsen gennem 300 Aar 1624—1924. La Poste Danoise 1624—1924. Une courte description historique. Publ. par le Directeur général des Postes du Danemark. Collaborateur spécialiste: **Jørgen Bergsøe**. Cph. 4:o.
- Kristian IV.s Postvæsen. De første Dage i 1625. (Aarvog f. det danske Postvæsen 1925. 357—60.)
- Fr. Olsen:** Postvæsenet i Danmark 1848—73.
Det lolland-falsterske Jernbane-Selskab 1874—1924. 4:o.

Land-, Forst- og Havevæsen.

- Johannes Jensen:** Det danske Landbrugs Historie.
- K. Hansen:** Det danske Landbrugs Historie. 1. H.
- Hans Knudsen:** Kolding Rytterdistrikts Selvejere. (S. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. IV, 319—435.)
- Hans-Peter Carstensen:** Die Dorf- und Flurverfassung im Amte Tondern im 17. u. 18. Jahrh. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 153—280.)
- A. C. Ertbøll-Nielsen:** Driftsregnskaber fra en gammel Arvefæstegaard [1845]. (Fra Himmerland og Kjær Herred XIII, 157—64.)
- L. Th. Arnskov:** Small holdings in Denmark. 25 years legislation.
- Hans Aage Paludan:** Gamle danske Klosterhaver. (Højskolebl. XLIX, 935—38.)
- Johannes Tholle:** Danske Klosterhaver i Fortid og Nutid. (Gads Danske Mag. XVIII, 329—44.)
- Johs. Tholle:** Moseby Præster og deres Haver gennem mere end 150 Aar. (Lolland-Falsters hist. Samf.'s Aarvog XII, 66—82.)

Fiskeri og Søvæsen.

- J. Kusk-Jensen:** Sømandsliv paa Limfjorden i Begyndelsen af Firserne. (Hist. Aarvog f. Mors VI, 92—100.)
- Herluf Skjerning:** Fladstrands-Østers. En Minderune. (Vendsysselske Aarbb. 1924. 241—49.)

Handel, Haandværk og Industri.

- Alfr. J. Råvad:** Vore Købingers Ælde og Oprindelse. (Den ny Tid 7. Aarg. II, 144—49.)
- Danmarks Byerhverv. Industri, Handel, Samfærdsel m. m. af **Hjalmar Gammelgaard**.
- Jul. Schovelin:** Fra den danske Handels Renaissance. 1.—2. Del.
- Jeppe Aakjær:** Skive Marked. (Skivebogen XVI, 120—50.)
- Jens Thise:** Thise Marked. (Vendsysselske Aarbb. 1924. 270—315.)
- P. Eliassen:** Et Krammarked i Vejle i gamle Dage. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 190—92.)

- Th. Johansen:** Danske Bogauktioners Historie (Samleren I, 160, 174—75.)
- Th. Johansen:** Bog-Auktionspriser. (Den danske Bog-Index.) (Samleren I.)
A—Asbjørnsen (S. 1—76.)
- Fritz Jürgensen West:** En Episode af Kniplingshandelens Historie [1829].
(Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 325—31.)
- Ludwig Andresen:** Zur Geschichte des Viehhandels im Amte Tondern.
1. Teil. (Nordschleswig III, 163—74, 203—19.)
- V. B. Jablonsky:** Carl Permins Vinhandel. 1798—1923. (1923.) P.
- R. Berg:** Slægtstraditionens Fortsættelse i de gamle Lav og Gilder. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 313—24.)
- Axel Linvald:** Haandværkerforhold ved 1730. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 344.)
- Kristeligt dansk Fællesforbund gennem 25 Aar. Struer. 4:o.
- M. C. Lyngsø og Chr. Sørensen:** Dansk Arbejdsmands-Forbund gennem 25 Aar. 1897—1922. (1922.)
- S. Alkær sig:** Den ulovlige brændevinsbrænding. (Fra Ribe Amt VI, 169—96.)
- Gustav Fog:** Foreningen af danske Chocolate- og Sukkervarefabrikanter gennem 25 Aar. 22. Juni 1898—22. Juni 1923. Tr. s. Mskr.
- R. Berg:** Damehatteindustrien. Historiske Meddelelser udg. af Foreningen af danske Straa- og Filthattefabrikanter i Anl. af dens 25-aar. Jubilæum. 4:o.
- J. O. Lang:** Danske Gasværkers Historie. Gasværkerne og deres Mænd. 13—15. H. Varde.
- (H. Hansen:)** Fællesforeningen af jydsk Grundejerforeninger 1899—1924. Aalborg.
- Kristelig Sammenslutning af Jernbanemænd gennem 25 Aar. 1899—1924. 4:o.
- C. Klitgaard:** Klokketøbning. (S. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. IV, 290—93.)
- (Th. Thomsen og R. Olsen:)** Dansk Kommunalarbejder Forbund. Et historisk Tilbageblik gennem 25 Aar.
- (V. Nørregaard og Vilh. Nielsen:)** Korkskærernes Fagforening. Festschrift i Anl. af Organisationens 50-Aars Jubilæum. 1874 — 12. Aug. — 1924. (Roskilde.)
- Dansk Lokomotivmands Forening 1899 — 1. Jan. — 1924. Under Redaktion af C. M. Christensen. 4:o.
- Martin Petersen:** Modelarbejdernes Fagforening. Mindeskrift i Anl. af Foreningens 50-Aars Bestaaen.
- C. A. Clemmensen:** Københavns Murer- og Stenhuggerlaug. Ved 300-Aars Jubilæet 7. Marts 1923. Laugets Historie 1907—23. (1923.)
- Københavns Orkester-Forening. 1874 — 25. April — 1924. (Red. af **Alexis Jonsson.**) 4:o.
- Niels Asbæk:** Pottemageriet paa Sorringegnen. (Aarbb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XVII, 1—22.)

- Andreas G. Jensen:** Jydepotten. (Nær og Fjærn 1924. 147—63.)
- Andreas G. Jensen:** Jydepotten. Vort Lands ældste Haandværk. 4:o.
- T. O. Achelis:** Haderslev Skomagerlaug gennem Tiderne 1424—1924. (Sønderj. Aarbb. 2. R. 1924. II, 273—82.)
- N. Kristensen:** Hølesmedningen i Vestjylland. Varde (1923).
- P. Eliassen:** En Sukkerliste fra Koldinghus Amt [1756]. (Vejle Amts Aarbb. 1924. 199—201.)
- J. J. Møller:** Tekstilindustriens Udvikling i Danmark gennem Aarhundreder samt Dansk Tekstilarbejderforbunds Historie fra Forbundets Stiftelse til 1918. 4:o.
- Vald. Helsing:** Træindustriens Fabrikantforeninger for Østifterne og for Jylland 1898—1923. (1923.) 4:o.
- (Albert Sterregård):** Urmagernes faglige Organisation 1874 — 13. Jan. — 1924.
- Svend Aage Andersen:** »Atlas«. 25 Aars Virksomhed. (Tekn. Foren.s T. XLVIII, 8—16.)
- Povl Drachmann:** Aktieselskabet Portlands-Cementfabriken Danmark 1899—1924. 4:o.

Politi-, Fattig- og Understøttelsesvæsen. Forsikring.

- J. C. Mogensen:** Den frie Fattigforsorg i Kjøbenhavn og Kjøbenhavns Understøttelsesforenings Historie 1874—1924.
- Viggo Holm:** Nykøbing Hospital II. (Lolland-Falsters hist. Samf.'s Aar-bog XII, 1—28.)
- Maria Rosvinge:** Uddrag af »Copie-Bog for Ribe Hospital«, paabegyndt 1825. (Fra Ribe Amt VI, 143—60.)
- (Hj. Mortensen):** Børnenes Kontor gennem 25 Aar.
Kong Frederik VII.s Stiftelse for hjælpeløse og forladte Pigebørn, især af Almuen, oprettet af Louise Christine, Lehnsgravinde af Danner. 1874—1924. 4:o.
- Th. Thaulow:** To Indskrivningsbøger til de Friisers Legater fra Aarene 1715—1795. (Pers. T. 8. R. III, 77—117.)
- Engelbrecht:** Ursprung und Verbreitung der kleineren Feuerversicherungs-Vereine. (Die Heimat XXXIV, 1—8.)
- (Anders Vigen):** Arbejdsgivernes Ulykkesforsikring. Blade af den danske Socialforsikrings Historie. 1899—1924.
- Geo. K. Schiørring:** Den danske Søforsikringspolice.
- Søren Christensen:** Jærindustriens Ulykkesforsikring gennem 25 Aar. 5. Jan. 1899 — 5. Jan. 1924.

Medicinalvæsen.

- J. Reichborn-Kjennerud:** Ormen i nordisk Folkemedicin. Kria.
Ann. af Poul Hauberg i Danske Studier 1924. 86—87.

- Fra den store Pest 1711. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 386—402.)
 1. Hugo Matthiessen: Pestkirkegaarden paa Østerbro. 386—96.
 2. E. Marquard: En Statistik fra Pestens Aar 1711. 397—402.
- Schutzimpfungen gegen die Blattern in Schleswig-Holstein vor 100 Jahren.
 (Die Heimat XXXIV, 20; jfr. 54 og 76.)
- Anton Jakobsen:** Kolera-Frygt 1831 [i Søraa]. (Vendsysselske Aarbb. 1924. 342—43.)
- E. Dam og A. Schæffer:** De danske Apotekers Historie. Apotekerne i Danmark og Island og deres Indehavere siden Oprettelsen og indtil Aaret 1922. 1. Bd.: Apoteker oprettede før Aaret 1672. 4.—5. H.
- Arnold Hansen:** Træk af Haderslev Hjorte Apoteks Historie. Efter Apoteker Jul. Wilh. Collenburs Optegnelser. (S. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. IV, 229—63.)

Krigs- og Forsvarsvæsen.

- August F. Schmidt:** Folkevolde i Jylland. (S. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. IV, 436—53.)
- Chr. Petresch Christensen:** Militærvæsen og Militærpersoner i Kjær Herred paa Chr. V.s Tid. (Fra Himmerland og Kjær Herred XIII, 38—59.)
- A. F. Beyer:** Træk af Artilleriets Historie i det 18. Aarh. (Dansk Artilleri-T. XI, 126—39.)
- Ludwig Andresen:** Tondern als Garnison um 1740. (Die Heimat XXXIV, 37—42.)
- Chr. Bokkenheuser:** Blade af 16. Bataillons Historie, Møenske Regiment til Fods, Oldenborgske Infanteri-Regiment, 16. Bataillon 1747—1922.
- J. Erichsen:** Ein Stellvertretungskontrakt aus der Zeit vor 100 Jahren [1815]. (Die Heimat XXXIV, 241—42.)
- Hans Thomsen:** Paa Session for 100 Aar siden (ca. 1825). (Sønderjydsk Maanedsskr. I, 46—47.)
- Victor Krohn:** Kastellets Marketenderier. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 448—517.)
- Frivilligt Dansk Automobilkorps 1914—1924.
- C. S. Widerberg:** Norges første militæringenør Isaac van Geelkerck og hans virke 1644—56. Et bidrag til de norske befestningers historie. Kria. (Videnskapsselsk.'s Skrifter. II. Hist.-filos. kl. 1923. No. 2.)
- Joh. Schiøtz:** Kongsvinger fæstnings og Kongsvinger-avsnittets militære historie 1644—1814. Bd. 1: Fra Hannibalseiden til anlægget av Kongsvinger fæstning 1644—81. Kongsvinger. Solør-Odals historielag.
- G. H. R. Zachariae og T. A. Topsøe-Jensen:** Orlogsværfættets Historie. (Særtryk af »Før og nu« 1924.) 4:o.

Kirkehistorie.

- Kirkeleksikon for Norden. Udg. af Oskar Andersen. 74. H.
- Alfr. Krarup:** Nordiske Vatikanundersøgelser. (Hist. T. 9. R. III, 192—204.)
- Aug. F. Schmidt:** Helligkilder paa Lolland og Falster. (Lolland-Falsters hist. Samf.'s Aarvog XII, 42—65.)
- Aug. F. Schmidt:** Helligkilder i Himmerland og Kjær Herred. (Fra Himmerland og Kjær Herred XIII, 1—24.)
- P. Severinsen:** De rette Messeklæder. Bidrag til Kirkeklædernes Historie. Udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie.
- [**T. O.] Achelis:** Die älteste Bestallung eines evangelischen Pastoren im Herzogtum Schleswig [1525]. (Die Heimat XXXIV, 76.)
- Über die Dinglichkeit der kirchlichen Abgaben in Schleswig-Holstein. (Schlesw.-Holst. Anzeigen 1924. 17—21.)
- F. Elle Jensen:** Pietismen i Danmark.
- Johs. Gøtzsche:** Livsrørelser. Skildringer af jysk Kristenliv omkring og efter Midten af det 19. Aarh.
- Peter Bukh:** Kirkeligt Arbejde i København efter 1864. (Aarsskr. f. Ollerup Højskoles Elevforen. 1924. 52—69.)
- L. Vesten:** Nogle Rettelser og Tilføjelser til Artiklen: »Præst og Menighed i Nordslesvig«. (Sønderj. Aarbb. 2. R. 1924. II, 158—59.)
- Thade Petersen:** De sønderjydske Frimenigheders Historie. 1.—2. Halvbd. Kolding.
- Frederik Schrøder:** Askov Valgmenighed 1899—1924. (Højskolebl. XLIX, 691—98, 729—36.)
- (**Fr. Schrøder:**) Askov Valgmenighed 1899—1924. Kolding.
- H. S.:** Rødding Frimenighed. (Højskolebl. XLIX, 985—93; jfr. 1023—28.)
- Poul Lange:** Kortfattet Oversigt over vor indiske Mission. D. M. S.'s Delegation i Indien 15. Nov. 1923—24. Jan. 1924. Tr. s. Mskr. Erindrings-Skrift for D. S. M. F.s Nakskov Afdeling i Tiden 4. April 1894—4. April 1924. Nakskov.

Universitets- og Skolevæsen.

- G. Kohfeldt:** Hamburger Studenten auf den Universitäten Kopenhagen und Groningen. (Z. d. Ver. f. hamb. Gesch. XXV, 198—202.)
Kopenhagen 1611—1827 (S. 199—200).
- Minder fra Studenterdagene. Af Oscar Bloch — Fr. Buhl — Chr. Gram — Harald Høffding — K. Kroman — Vilh. Thomsen — Harald Westergaard. Red. af **Erik Rindom**.
- Knud Fabricius:** Regensen gennem 100 Aar. 2. H.
- Harald Høffding:** Ved Folkeuniversitetets Jubilæum. (Tilskueren 1924. II, 1—4.)

- Cl. Wilkens:** Folkelig Universitetsundervisning. Oversigt over Virksomheden 1899—1923.
- Olaf Carlsen:** Da Frederik Barfod og Carl Ploug søgte Adjunktposter i Sorø. (Sorøer-Bladet IX, 9—11.)
- T. O. Achelis:** Kolding og Haderslev lærde Skoler. (S. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. IV, 305—18.)
- T. O. Achelis:** Aus der Geschichte der Haderslebener Communität. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 372—98.)
- Georg Bruun:** Kolding højere Almenskoles Majfest. Kolding. — Uddrag i Vor Ungdom 1924. 221—28.
- Andreas Boje:** Dansk Folkeopdragelse fra Vækkelse til Selvarbejde. (Nær og Fjært 1924. 600—618.)
- Jensen-Sønderup:** 50 Aar. (Hjem og Skole 1924. 154—59, 174—78.) — Om Skolelovene 1873 og 1923.
- N. A. Larsen:** Folkeskolens Udvikling. (Vor Ungdom 1924. 94—100.)
- S. Noe-Nygaard:** Grundtvigske Skoletanker og deres Gennemførelse i Nutiden. (Hjem og Skole 1924. 126—35, 145—53, 169—73.)
- G. Schousboe:** Lidt om Degne. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XI, 284—96.)
- C. Klitgaard:** Et lille Bidrag til Børglum Degne-Historie. (Vendsysselske Aarbb. 1924. 338—41.)
- Evald Tang Kristensen:** Nogle smaa Bidrag til Vester-Velling-Skjern Sognes Degnehistorie. (S. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. IV, 264—81.)
- Knud Thøgersen:** Af den danske Friskoles Historie. (Bavnen XXI, 841—44.)
- Olaf Andersen:** Kolds Skolestue i Dalum før og nu. (Højskolebl. XLIX, 1469—76.)
Haastrup Friskole. (Bavnen XXI, 441—44.)
- Knud Thøgersen:** Friskolen paa Lemvigegnen. (Bavnen XXI, 117—26.)
- Olaf Carlsen:** Af Magleby Skoles Historie. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XIII, 49—53.)
- J. Alsted:** Sindbjerg Skoles Oprettelse (1741). (Vejle Amts Aarbb. 1924. 113—24.)
- J. P. Haahr:** Enkedronning Caroline Amalies Forhold til Sir Skole og til dens Lærer H. J. Hansen-Sir. (Hardsyssels Aarbog XVIII, 1—37.)
For Skole og Hjem. Festskrift i Anl. af Lolland-Falsters 50. Stifts-Skolemøde i Maribo 25. Juni 1924. Redig. af **Carl J. Black**. 1.—2. Opl. (Nakskov.)
- Olaf Andersen:** Danmarks Højskoler. (Biografisk Haandbog.) Roskilde.
- Georg Küffer:** Auf nordischen Volkshochschulen. Bern u. Lpz. 1923.
- Even Marstrand:** Bidrag til Belysning af Forholdet mellem Askov og dansk Kultur efter 1864. (Samme Forf.'s Omkring Askov. 71—139.)

- Mikkel P. Ejerslev:** Færø Folkehøjskole. 25 Aar. (Højskolebl. XLIX, 1465—70.)
- N. Olesen Husted:** Oddense Højskole Historie. Skive.
- E. Kr.:** Uldum Højskole 1849—1924. (Højskolebl. XLIX, 119—24.)
- Peder M. Trap:** Svenske og danske Seminarier. (Tilskueren 1924. 484—91.)
- J. P. Jørgensen:** Blaagaard Seminarium. (Jonstrupbogen II, 36—59.)
- Sigrid Thomassen:** Den kgl. Blindeforskole 1898—1923. (Nord. T. f. Abnormvæsenet XXVI, 27—34.)
- K. P. Lauridsen:** Den Classenske Agerbrugsskole paa Næsgaard 1799—1849—1924. (Næsgaardsbogen 1924. 5—39.)

Sprog.

- Didrik Arup Seip:** Noen gamle oplysninger om nordiske språk. (Letterst. T. 1924. 356—62.)
- Ordbog over det danske Sprog. 6. Bd. Fri—Gramvægt.
- Hans Kyrre:** Runerne i vore Forfædres daglige Liv. (Nær og Fjært 1924. 67—83.)
- Elis Wadstein:** Till tolkningen av Vedelspangstenarna. (Arkiv f. nord. filol. XL, 256—60.)
- Peter Skautrup:** Sproget i håndskriftet A. M. 286 fol. til jyske lov i dets forhold til nulevende jyske folkemål. (Arkiv f. nord. filol. XLI, 1—56.)
- G. L. Wad:** Prøver paa det 18. Aarh.'s Stil i Breve til Stiftamtmand. (Samme Forf.'s Fra Fyens Fortid IV, 267—319.)
- M. Lorenzen:** Det nordfrisike Sprog i Sønderjylland. (Den ny Tid 7. Aarg. I, 260—65.)
- Svend Aakjær:** Om Ordene Smør og Vogn i danske Stednavne. (Skivebogen XVI, 103—19.)
- Svend Aakjær:** Oldfund og Stednavne. (Sønderjydsk Maanedsskr. I, Nr. 1, 10—12, jfr. Nr. 2, 15.)
- Gunnar Knudsen:** Stednavnene i Ravnse. (Lolland-Falsters hist. Samf.'s Aarbog XII, 104—06.)
- Gunnar Knudsen:** Stednavne paa Mols. (Fortid og Nutid V, 1—18.)
- Anton Kjølby:** Lødderup Sogns Stednavne. (Hist. Aarbog f. Mors VI, 23—59.)
- Svend Aakjær:** Bidrag til Tolkning af angelske Landbynavne. (Grænsevagten V, 318—20, 360—65, 422—28, 518—24; VI, 39—42, 77—81, 138—43, 183—85, 233—39, 358—65.)
- Karl Alnor:** Schleswigsche Ortsnamen. (Nordschleswig III, 75—79.)
- T. O. Achelis:** Etwas von Haderslebener Nachtwächtern. (Nordschleswig III, 175—76.)
- Hugo Matthiessen:** Om Oprindelsen til Navnet Reverentzgade. (Hist. Meddel. om Kbh. 2. R. I, 279—80.)

Litteraturhistorie.

- Carl S. Petersen og Vilhelm Andersen:** Illustreret dansk Litteraturhistorie. 12.—13. H.
- Marius Kristensen:** De danske folkeviser. Lidt gammelt og lidt nyt. (Højskolebl. XLIX, 1137—42.)
- Margrethe Petersen:** Danske Folkeviser. (Nær og Fjærn 1924. 164—96.)
- Hans Aage Paludan:** Spanske Romancer i Danmark og paa Island. (Edda XXII, 85—112.)
- Hans Aage Paludan:** Corneille i Danmark. (Danske Studier 1924. 64—76.)
- A. Glahn:** Fra Sorø Akademis Holbergiana. En Peder Paars-Udgaves Fataliteter. (Nord. T. f. Bok- o. Biblioteksvæsen XI, 210—25.)
- H. Logeman:** Nederlandse Holberg-vertalingen en bewerkingen. (Het Boek 201—20.)
- H. Logeman:** Den ældste hollandske »Politiske Kandestøber«. (Danske Studier 1924. 92—94.)
- H. Logeman:** Erik Lakej eller Baron Nilus? (Danske Studier 1924. 36—39.)
- Th. A. Müller:** Om Holbergs »Barselstuene«. (Teatret XXIII, 9—14.)
- Th. A. Müller:** Om Holbergs »Den honnerte Ambition«. (Teatret XXIII, 100—104.)
- Oluf Friis:** Outlines of Danish Poetry from Oehlenschläger to Johannes V. Jensen. (Edda XXI, 13—69.)
- Stvend Gundel:** »Hakon Jarl hin Rige«. Den berømte Teksts Historie. Lidt Litteraturhistorie. (Teatret XXIII, Nr. 10.)
- C. M. Rosenberg:** Studier over Oehlenschlägers Hakon Jarl. (= Studier fra Sprog- og Oldtidsforsk. Nr. 130.)
- Holger Sandvad:** En lille Holbergkonjektur. (Danske Studier 1924. 89—90.)
- Johan Borup:** De nye Folkelag i dansk Litteratur. (Dansk Udsyn IV, 277—302.)
- August F. Schmidt:** Tro og Sagn i Jeppe Aakjærs Digtning. (Dansk Udsyn IV, 119—36.)
- Hans Brix:** Emil Aarestrup: Hendes Lokker. (Edda XXI, 91—104.)
- Sara Helene Wecdon:** Holger Drachmann: »Der var engang . . .« En Perspektivstudie. (Edda XXI, 264—69.)
- Frantz Dahl:** F. J. Hansen's Subskriptionsindbydelse til »Læsning for den fine Verden«. (1820). (Danske Studier 1924. 23—27.)
- Kr. Langdal Møller:** »Aprilsnarrene«. (Danske Studier 1924. 40—44.)
- Marius Kristensen:** I Hundredaaret for Ingemanns Kong Valdemar den Store og hans Mænd. (Højskolebl. XLIX, 1439—44.)
- Vilh. la Cour:** Ingemann og »Holger Danske«. (Den ny Tid, 7. Aarg. I, 5—12.)
- Erik Rindom:** Ingemann og Den evige Jøde. Et Kapitel af en Ahasverus-Studie. (Gads Danske Mag. XVIII, 465—78.)
- Kr. Krarup:** Chr. Winther: Verner. (Danske Studier 1924. 91—92.)

- H. Ehrencron-Müller:** Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814. Bd. 1: A—Bo.
Anm. af H. O. Lange i *Bogens Verden* VI, 156—58.
- Carl Christensen:** Den danske Botaniks Historie med tilhørende Bibliografi. 1—2. Storhefte.
- M. C. Harding:** Selskabet for Naturlærens Udbredelse. H. C. Ørstedes Virksomhed i Selskabet og dettes Historie gennem 100 Aar.
Selskabet for Naturlærens Udbredelse 1824—1924. (*Ingeniøren* 1924. 537—44.)
- Hakon Jørgensen:** Træk af Naturhistorieundervisningens Historie i Danmark. (Vor Ungdom 1924. 147—57.)
- P. D. Steidl:** Vor Frues Psalterbog.
Om sønderjydske Psalmebogsforslag i Halvtredserne. Utrykt Brudstykke af Johs. Fibigers Optegnelser om sit Liv og Levned. Ved **Fr. Petersen**. (Grønsevagten V, 558—66.)
- Carl Koch:** Grundtvigs »Nyaars-Morgen«. (*Højskolebl.* XLIX, 1627—40.)

Kunst.

- Francis Beckett:** Danmarks Kunst. 1. Del. 1.—5. H.
1.—3. H. anm. af V. Thorlacius-Ussing i *Kunstbladet* II, 141—44, af P. Nørlund i *Hist. T. 9. R. IV*, 94—97.
- Walter H. Dammann:** Die bildende Kunst in Schleswig-Holstein. (Die Tat XV, 947—53.)
- Carl W. Schnitler:** En gruppe norskfødte kunstnere i Danmark i det 17. o. 18. årh. (*Kunstmuseets Aarsskr.* 1921—23. 189—202.)
- Harald Nielsen:** Vor almindelige Bygningskultur. (Nær og Fjærn 1924. 84—102.)
- Mogens Clemmensen:** Ældre nordisk Architektur. V. Danske Empiremøbler. Fol.
- Richard Haupt:** Die Bau- und Kunstdenkmäler in der Provinz Schleswig-Holstein. 5. Bd. (O. m. Tit.: Geschichte und Art der Baukunst im Herzogtum Schleswig.) Heide in Holstein.
- Waldemar Augustin:** Baukunst in Nordschleswig. (Niedersachsen XXIX, 26—30.)
- Otto Stiehle:** Backsteinbauten in Norddeutschland und Dänemark. Stuttg. 1923. 4:o.
- Richard Haupt:** Wie kommt nach Schleswig der Tuff? (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 461—65.)
- Francis Becketts** Anm. af M. Mackeprang: Vore Landsbykirker (1920) i *Hist. T. 9. R. III*, 380—84.
- M. Mackeprang:** Vore Kirker. (Nær og Fjærn 1923. 219—40.)
- Erik Spur:** Lidt om Kirkerne. (*Højskolebl.* XLIX, 1271—80.)

- Aage Simonsen:** Horsens og Omegnens Kirker. Tr. s. Mskr. (Hørsholm.)
- Vilh. Lorenzen:** De danske Klosters Bygningshistorie. V. De danske Karmeliterklosters Bygningshistorie. 4:o.
Anm. af Richard Haupt i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LIV, 508—11.
- Erik Spur:** Vore gamle Præstegaarde og deres Bevarelse. (Højskolebl. XLIX, 403—12, 579—86; jfr. 1695—98.)
- Jørgen Olrik:** Vore gamle Bøndergaarde. (Nær og Fjærn 1924. 32—50.)
- Allan Andersson:** Bondgården i Blekinge. (Blekinge-bygder II, 88—100.)
- Peter Hertz:** Den kongelige Malerisamlings Tilblivelse. (Kunstmuseets Aarskr. 1921—23. 358—90.)
- Otto Andrup:** Billederne fra Potentatgemakket. (Kunstmuseets Aarskr. 1921—23. 7—29.)
- Sophus Jürgensen:** Kunstudstilling i 1808. (Samleren I, 137—40.)
- Sophus Jürgensen:** [J.] Senn og Eckersberg. (Samleren I, 57—59, 72—73, 102—03, 148—50.) — Med vekslende Titler.
- O. H. Clementsen:** Fortegnelse over Flints Portrætter.
Fortegnelse over Eleverne paa Zahrtmanns Skole i Aarene 1890—1905. (Kunstbladet II, 80—83.)
- Bering Liisberg:** »Hans Billedgydere [o: Joh. Gregor van der Schardt] og Figurerne paa Kronborgfontainen m. m. (Kunstmuseets Aarskr. 1921—23. 121—38.)
- M. Mackeprang:** Bjerningplanken. En senromansk dansk Dommedagsfremstilling. (Kunstmuseets Aarskr. 1921—23. 139—143.)
- Bering Liisberg:** Det saakaldte Oldenborgske Horn. (Aarbb. f. nord. Oldk. 3. R. XIII, 255—93.)
- Emil Hannover:** »Abildgaards Uhr« [i Kunstindustrimuseet]. (Kunstmuseets Aarskr. 1921—23. 90—99.)
- Sofus Larsen:** Dansk Bindekoration fra Tiden omkr. 1700. (Skønvirke X, 113—28.)
- Elna Mygdal:** Tønder Lace. An Ancient Art Saved from Extinction. (Amer.-Scandinav. Review XII, 411—15.)
- Victor P. Christensen:** Vor Porcelænsplastik og dens Kunstnere i det 18. Aarh. (Skønvirke X, 81—91.)
- Arthur Hayden:** Kopenhagener Porzellan. Entwicklungsgeschichte der kön. Porzellanmanufaktur in Kopenhagen. (Deutsch von C. F. Reinhold.) 2. Aufl. Lpz.
- Axel Heine:** Nogle Frembringelser fra den gamle Porcellænsfabrik i Kjøbenhavn. (Fra Forfalskningens Omraade.) (Samleren I, 122—25.)
- Dunker:** Die Entwicklung der Spiele und des Sports in Schleswig-Holstein. (Schlesw.-Holst. Blätter. Heft 11.)
- J. F. Bernhard:** Das Karnüffeln (Knüffeln). Ein friesisches Kartenspiel. (Die Heimat XXXIV, 70—72.)
- Frantz Dahl:** Endnu lidt om »Munk«. (Danske Studier 1924. 47—48.)

-
- Kr. Kristensen Killemoser:** Lings Gymnastik i Danmark i 40 Aar. (Højskolebl. XLIX, 347—54.)
- Augusta Eschricht:** »Ordinale St. Kanuti ducis et martyris.« Officiet ved Knud Lavards Helgenfester. (Musik VIII, 19—23.)
- A. Menzingers** Anm. af Erik Abrahamsen: Eléments Romains et Allemands dans le chant Grégorien et la chanson populaire en Danemark (1923) i Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1924. 127—35.
- C. A. Martiensen:** »Holger Danske«. (Musik VIII, 93—94.)
Om Kunzens Komposition (1789).
- Rud. Langgaard:** Et ukendt Orkesterværk af Niels W. Gade. Ouverture til Bertran de Born, komp. 1876. (Musik VIII, 78—79.)
-
-

Fortegnelse over historisk Litteratur for Aaret 1925

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **V. Hermansen**

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne S. = Samlinger, T. = Tidsskrift
Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er det Kobenhavn.

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Historiske Hjælpevidenskaber.

- H. Ehrencron-Müller:** Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814. Bd. II (Br.—E.)
- Volquart Pauls:** Literaturbericht für 1924/1925. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LV, 583—631.)
- Sven Grén Broberg:** Bibliografi för 1923. (Arkiv f. nord. filol. N. f. XXXVII, 346—84.)
- A. J. T. Borelius:** Nordisk konstbibliografi 1923. (T. f. Konstvet. X.)
- F. de Jessen:** Bibliographie de la littérature française relative au Danemark. Paris 1924.
Anm. af Erling Steensgaard i Nord. T. f. Bok- och Bibl.väsen XII, 51—62.
- Hans Knudsen:** De jyske Bisparkiver. (Fortid og Nutid V, 81—103.)
- Axel Linvald:** Meddelelser fra Raadstuearkivet 1924. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 60—71.)
- Lauritz Nielsen:** Danske Stifts- og Skolebiblioteker. Deres historiske Udvikling og deres nuværende og fremtidige Stilling.
Anm. af Isak Collijn i Nord. T. f. Bok- och Bibl.väsen XIII, 19—22.
- O. Thyregod:** Danmarks industribibliotek. (Biblioteksbladet. Sth. 1925. 121—124.)
- Carl S. Petersen:** Dronning Sophie Amalies Bogsamling. (Bok- o. bibl.-hist. Stud. tillägn. Isak Collijn. Upps.)
- Karl Madsen:** Et mærkeligt Udbud af en Bogsamling [Johanne Louise Heibergs]. (Aarb. f. Bogvenner 9. Aarg. 41—48.)

Nat. Beckman: Tideräkning och historia. En orientering för historiker och amatörastronomer. Sth. 1924.

Anm. af J. Fr. Schroeter i Norsk Hist. T. 5. R. VI, 475—76.

Ragnvald Wesøe: Omkring kalenderen. (Naturen, 1925, 361—379.)

Tidshistorie.

Erik Arup: Danmarks Historie. I. Land og Folk. Til 1282.

Anm. af Hans Høffding (Gads Danske Mag. 1925, 593—604), af Knud Fabricius (Nord. T. Ny Serie, 1. Aarg., 574—587.)

J. Paul: Nordische Geschichte. Breslau.

Vilh. la Cour: Vor forhistoriske Historie. (Tilskueren 1925. I, 282—293.)

E. Wadstein: Die nordischen Völkernamen bei Ptolemaios. (Minnesskr. utg. av Filol. Samf. i Göteborg.)

F. Liebermann: Der Name Scaldi für Dänen. (Archiv f. das Studium d. neueren Sprachen u. Literaturen. 80. Jhg., 95.)

Alexander Bugge: Celtic Tribes in Jutland? A Celtic Divinity among the Scandinavian Gods? (Saga Book of the Viking Society Vol. IX. Part II, 355—371.)

H. Philippsen: Schleswig-Haithabu. Eine Studie zur Geschichte der doppelnamigen Stadt als Handelsplatz während der Wikingerzeit. Schlesw.

Johannes Steenstrup: Normandiets Historie under de syv første Hertuger 911—1066. (Vid. Selsk. Skr. 7. R. Hist. og fil. Afd., V, 1.)

Anm. af L. Pineau (Revue critique d'histoire et de littérature, Paris 1926, 115—116), af Jørgen Olrik (Hist. T. 9. R. IV, 368—70.)

Saxo Grammaticus: Danmarks Riges Krønike. Fordansket ved Nik. Fr. Sev. Grundtvig. Illustreret af Gudmund Hentze. 7.—13. Bd.

Saksens Danesaga oversat af Jørgen Olrik. 2. gennemsete Udg.

Nordische Heldensagen nach **Saxo Grammaticus**. Hrsg. von P. Herrmann. Jena.

Gudmund Schütte: Saxens norske Skjoldungsrække og Vidsid. (Norsk Hist. T. 5. R. VI, 353—364.)

Elis Wadstein: Norden och Västeuropa i gammal tid. (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola. Ny följd. XXII) Sth.

A. Haas: Arkona im Jahre 1168. 2. Aufl. Stettin.

S[une] L[ind]q[vis]t: Hednatemplet i Arcon på Rügen. (Fornvännen 1925, 73—74.)

O. Gullvaag: Dansketidi. Bjørgvin.

Osc. Alb. Johnsen: Noregsveldets Undergang.

Anm. af C. P. O. Christiansen i H. T. 9. R. IV, 208—211.

J. Carlie: Studien über die mittelniederdeutsche Urkundensprache der dänischen Königskanzlei von 1340—1430. Lund.

S. Larsen: Nordamerikas Opdagelse 20 Aar før Columbus. (Geogr. T. XXVIII, 88—110.)

- L. Laursens** Anm. af R. Håpke: Niederländische Akten und Urkunden zur Geschichte der Hanse und zur deutschen Seegeschichte II. (Hist. T. 9. R. IV, 218—220.)
- C. Klitgaard:** Skipper Klemen. (Vendsysselske Aarbb. 1925. 1—20.)
- Gotfrid Carlsson:** Gustav Vasa och Sturehuset. (Sv. Hist. T. 1925. 255—270.)
- Herbert Kloth:** Lübecks Seekriegswesen in der Zeit des nordischen-Siebenjährigen Krieges 1563—1570. (Z. f. Lüb. Gesch. XXII, 121—152, 325—379.)
- Astrid Friis:** Bemærkninger til Vurdering af Øresundstoldregnskaberne og Principerne for deres Udgivelse. (Hist. T. 9. R. IV, 109—182.)
- Norske Herredags-dombøger. Dombog for 1619 ved P. Groth. (Udg. af Det norske hist. kildekriftfond 2. R. V.) Oslo.
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold. I Uddrag ved L. Laursen. 1624—1626.
- G. Landberg:** De nordiska rikena under Brömsebroförbundet. Upps.
- Torsten Holm:** Några synpunkter rörande Karl X Gustavs planläggning av det andra kriget med Danmark. (Sv. Hist. T. 1925, 270—278.)
- J. J. Ravn:** Et Par Uddrag af Brusk Herreds Tingbog til Belysning af Tilstanden paa Egnen efter Svenskekrigen 1657—60. (Vejle Amts Aarbb. 1925, 242—243.)
- U. Reimers:** Eine Zusammenkunft Friedrich Wilhelm des Grossen Kurfürsten mit dem König Christian V. auf Schloss Breitenburg. (Die Heimat XXXV, 84—87.)
- F. Ahlefeldt Laurvig:** Prins Carls Rejse.
- Eiler Nystrom:** Luxdorps Dagbøger, indeholdende Bidrag til det attende Aarhundredes Stats-, Kultur- og Personalhistorie, i Uddrag. 2. Bd. 1. H.
- Ax. Linvalds** Anm. af Godehot: En Danemark. Les espagnols du marquis de la Romana 1807—08. (Hist. T. 9. R. IV, 202—03.)
- U. Brander:** Karl Johan. Kronprinsen och konungen. Sth.
- L. Tingsten:** Huvuddragen av Sveriges krig och yttre politik februari—augusti 1814. Sth.
- H. Koht:** Aktstykke frå oppgjerdja millom Noreg og Danmark etter 1814. Oslo. 1. H.
- Rejse Journal ført paa Touren til Bornholm fra 10. til [28.] Juli 1824 af Pr. Christian Frederik til Danmark. (Bornholmske S. XVI, 2—109.)
- Louis Bobé:** Admiral C. C. Zahrtmanns Optegnelser om Kong Christian VIII. (Pers. T. 8. R. IV, 193—198.)
- Hans Jensen:** Roskilde Stænder. I. Stænderforfatningen og de første Stændervalg. (Aarvog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1925, 107—123.)
- Jens Peter Jensen:** De første store Folkefester i Holbæk Amt (Paa Vejrhøj og paa Ulkestrup Mark [1841—1849]). (Fra Holbæk Amt 1925, 5—23.)
- Augustenborgske Breve til J. G. Adler og P. Hjort. Ved Axel Heils. (Da. Mag. 6. R. IV, 76—211.)

- A. Tuxen:** Tscherning. Hedemann. Læssøe. Marts—Juli 1848. (Hist. T. 9. R. IV, 1—52.)
- Johan Plesner:** Partidannelsen i de slesvigske Provinsialstænder i Tiden mellem de to dansk-tyske Krige. (Sønderjydske Aarbb. 1925, 225—281.)
- Hans Precht:** Englands Stellung zur deutschen Einheit 1848—1850. München u. Berl. (= Beiheft 3 d. Hist. Z.)
- Edv. Rodhe:** Ett blad ur det skandinaviska samarbetets historia. (Nord. T. Ny Serie, 1. Aarg., 259—269.)
[Om de skand. Kirkemøder 1857, 1859, 1861.]
- Herluf Skjerning:** Den gamle Kommandant [Christian Frederik Hansen † 1852]. Udtog af en gammel Correspondance Kopibog fra Fladstrand Fæstning 1848—52. (Vendsysselske Aarbb. 1925, 38—53.)
- Carl Hallendorff:** Från Karl XV:s dagar. Personer och händelser. Sth. Anm. af Georg Nordensvan (Ord och Bild. 1925, 106—07.)
- Erik Skram:** D. G. Monrad og Tilbagetoget fra Dannevirke. (Sønderjydske Aarbb. 1925, 1—77, 161—195.)
En Generalstabsofficer i 1864. Breve fra Major E. Schau til hans Hustru. (Memoirer og Breve udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist. XLVI.)
- Jens Thise:** En Soldaterbog fra 1864. (Vendsysselske Aarbb. 1925, 54—73.)
- Konrad Bechstein:** Die öffentliche Meinung in Thüringen und die deutsche Frage 1864—66. II. (Z. f. thüring. Gesch. N. F. XXVI, 65—139.)
- Bismarck und die Nordschleswigsche Frage 1864—1879. Die diplomatischen Akten des auswärtigen Amtes zur Geschichte des Artikels V. des Prager Friedens. Hrsg. von W. Platzhoff, K. Rheindorf, J. Tiedje. Mit einer historischen Einleitung von W. Platzhoff. Berl.
- Aage Friis:** Det nordslesvigske Spørgsmaal. 1864—1879. Aktstykker og Breve til Belysning af den danske Regerings Politik. Bd. II. Fra 1. April 1868 til 31. December 1870.
- Erik Møller:** Moltke-Hvitfeldt og den planlagte Landgangs-Ekspedition til Østersøen i 1870. (Hist. T. 9. R. IV, 183—188.)
- Elise Koppel, Aage Friis og P. Munch:** Andreas Frederik Kriegers Dagbøger 1848—1880. VI.—VII. Bd. (23. Juni 1874—24. Juli 1880.)
- S. Lee:** King Edward VII. A biography. Vol. 1. Lond.
Anm. af E. M[øller] i Hist. T. 9. R. IV, 105—06.
- Salomon Nielsen:** Fem af den danske Folkehøjskoles Banebrydere og Testrupmødet 1883.
- Povl Engelstoft:** Estrup-Litteratur. (Hist. T. 9. R. IV, 188—192.)
- Klaus Berntsen:** Erindringer fra Minister- og Rigsdagsaar.
Anm. af Ove Rode (Tilskueren. 1925. II, 281—287.)
- Asger Karstensen:** Af den sidste Grundlovs-kamps Historie. Et Supplement til Klaus Berntsens Erindringer fra Rigsdags- og Ministeraar. (Tilskueren. 1925. II, 388—395.)

- P. Munch:** H. P. Hanssens Dagbøger. (Tilskueren 1925. I, 233—43.)
Avis-Aarbogen 1924. 1. Aarg. red. af **V. Elberling**. Næstved.
C. Friederichsen: Aarbog for Rigsdagssamlingen 1924—25.
C. Friederichsen: Aarbog for overordentlig Rigsdagssamling 1925.

Topografi.

- J. P. Trap:** Kongeriget Danmark. 4. Udg. 50.—61. H. (= VI: Viborg Amt, Randers Amt.)
Axel Linvald: Bidrag til det københavnske Bystyres Historie ved Midten af det 18. Aarhundrede. De 32 Mænd og Magistraten. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 73—138.)
C. A. Trier: De 32 Mænd og Struensee. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 197—99.)
C. Behrend: Københavnske Forlystelser i 1828 [i et Brev fra P. V. Jacobsen]. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 72.)
Kjøbenhavnske Billeder fra det 19. Aarh. Samlede af **F. Hendriksen**. II. Slotsholmen, Frederiksholms Kanal og Langebros Omgivelser.
Emil Zuschlag: Københavns Grundejerforenings Historie. 1860—1925. Et Overblik over Hovedstadens Udvikling.
Chr. Axel Jensen: Christiansborg. Middelalderens Bispeborg og Kongeslot. Det sidste Københavns Slot og det første Christiansborg. Den anden og tredje Slotsbygning. (Ord och Bild 1925, 65—74, 141—152, 251—62.)
Fr. Weilbach: Ejendommene Nr. 31—43 i Amaliegade. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 254—274.)
O. C. Nielsen: Amalienborg. 1.—3. Del. P.
O. C. Nielsen: Kong Frederik den Femtes Rytterstatue. 1.—2. Del. P.
Carl C. Christensen: Hotel d'Angleterre i København. Grundlagt 1755. Dets Historie fra Grundlæggelsen til Nutiden. Udg. af Hotel d'Angleterres Direktion. 1755—5. Maj—1925.
M. Vogelius: Budolphi Kloster. Bidrag til en københavnsk Stiftelses Historie. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 50—59.)
Fr. Weilbach: Marskalsgaarden paa Købmagergade (Postgaarden) og dens Bygmester. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 181—196.)
Carl Christensen: Tillæg til »Hvem var Fatter Nagel i Lille Kongensgade?« (Pers. T. 8. R. IV, 71.)
O. C. Nielsen: Peder Huitfeldts Stræde. 1924. P.
Fr. Weilbach: Hvorledes Prinsens Palæ blev til. (Fra Arkiv og Museum 2. Serie I, 389—406.)
Victor Hermansen: Det første Nationalmuseumsprojekt. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 36—49.)
[Nicolai Kirke.]
Axel V. Nielsen: Af Rundetaarns Historie. (Nord. astron. T. Ny Række VI, 5—7.)

- Carl C. Christensen:** Fra Værnedamsvejen til Jostys Pavillon.
- K. Thorsen:** Københavns ældste Østerport. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 201—53.)
- Otto Smith:** Frederiksberg Have og Ny Hollænderby. Bidrag til deres ældste Historie og Topografi. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 1—25.)
- Fr. Weilbach:** Indgangen til Frederiksberg Have. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 26—35.)
- Poul Nørlund:** Asminderup Kirkes Kalkmalerier. (Fra Holbæk Amt XIX, 108—112.)
- Axel H. Pedersen:** Sagn fra Ballerup og Omegn. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1925. 134—37.)
- Povl Hansen:** Fårevejle Kirke og Jarlen af Bothwell. (Fra Holbæk Amt XIX, 145—164.)
- Fr. Weilbach:** Thepavillonerne i Fredensborg Slotshave. (Samleren, 2. Aarg. 123—124.)
- Paul Nedergaard:** Af Gierslev Sogns Historie. Præsten Joachim Friderick Phister og Udskiftningen i Gierslev 1783—94. (Fra Holbæk Amt XIX, 113—144.)
- P. Christensen:** Fra Udskiftningstiden med Udskiftningsforretningen for Havnelev By. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XIV, 103—136.)
- Fra det gamle Helsingør. Udg. af Frederiksborg Amts historiske Samfund. Hillerød.
- F. Philip:** Fra det gamle Helsingør. Færgfolk, Kadrejere og Smuglere. (Maanedsskr. f. Toldvæsen 19. Aarg. 405—418.)
- N. J. Hundahl og E. S. Olsen:** Det gamle Holbæk. Tekst og Tegninger. P.
- Otto Smith:** En dansk købstadshavn fra middelalder til nutid. Holbæk skibsbro — Holbæk havn. (Særtryk af Fra Holbæk Amt 1924 og 1925.) Holbæk.
- H. C. Rosted:** Den gamle Postgaard i Hørsholm. Hørsholm Hotel gennem 200 Aar. 1725—1925. Hørsholm. P.
- P. E. Müller:** Til Belysning af et Afsnit af Jægersborg Dyrehaves Historie. (Da. Skovfor. T. 1925, 204—221.)
- V. Mortensen:** Venderstenen paa Karlslunde Strand. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1925, 130—31.)
- L. F. la Cour:** Korsør. Bidrag til Egnens, Byens og Havnens Historie. 5.—10. H.
- Hjalmar Ørnholt:** En kort Oversigt over Korsør Bys og Havns Udvikling i den senere Tid. (Købstadfor. T. 36. Aarg. 146—150.)
- J. P. Jørgensen:** Historiske Optegnelser om Ledøje-Smørum Sogne fra Oldtiden til den nyere Tid. Anm. af A. Fang. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1925. 137—39.)
- Sofie Holten:** Lindegaarden. Erindringer. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1925. 57—83.)

- H. Trier:** Børnehjemmet Nærumgaard under Marius Jensens Forstanderskab. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 139—54.)
- A. F[ang]:** Klokken i St. Laurentii Taarn [i Roskilde]. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1925. 131.)
- Carl Christensen:** Iagttagelser og Fund i Roskilde og Omegn. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.'s Amt 1925. 124—29.)
- O. H. Schmeltz:** Aarbog til Roskildes Historie 1800—1900. Udg. med Indledning og Noter af Victor Hermansen. Roskilde.
- Jacob Kornerup:** Fra det gamle Roskilde. En Mindebog ved Arthur Fang. Roskilde.
- Chr. Heilskov:** Blade af en gammel landevejskros historie. Roskilde Kro gennem tiderne. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1925. 13—35.)
- Eddie Salicath:** Rungstedbogen 1925. Udg. af »Rungsted Kostskoles Samfund« i Anledning af Rungsted Statsskoles 25 Aars Beståen 5. September 1925.
- Hans Kjær:** Slotsbjergby Høje og Guldfundet i Slotsbjergby 1816. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XIII. 66—86.)
- Johs. T. Christensen:** Landvinding i Sorø Amt. Et stort Kulturarbejde i historisk og nutidig Belysning. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XIII, 130—147.)
- Hærtvig Frischs** Anm. af Sorø. Klosteret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne. I. 1.—2. Halvbd. (Tilskueren. 1925. II, 107—115.)
- E. Steenvinkel-Svendsen:** Kirkeminder og Præsteliv. Søborg-Gilleleje Menigheders Historie gennem 700 Aar.
- Torkild Winther:** Bidrag til Taarnborg Sogns Historie. Korsør.
- Ejnar Dyggve:** Tibirke Kirkegaard. (Architekten XXVII, 59—66.)
- Poul Nørlund:** Tudse Kirkes Kalkmalerier. (Fra Holbæk Amt XIX, 98—107.)
- Erik Spur:** Udby. [Om Grundtvigmuseet.] (Højskolebl. L, 579—582.)
- Kristen Nørgaard:** Grundtvigs Hjem i Udby. (Bavnen XXII, 441—446. Menighedsbl. VII, 345—347.)
- F. Bojsen:** Af Møns Historie VIII 1750—1800. Den Bernstorffske Tidsalder.
- Peder Hansen Resen** Atlas Danicus III. B: Bornholm. I dansk Oversættelse ved Johannes Knudsen.
Anm. af Ellen Jørgensen i Hist. T. 9. R. IV, 193—197.
- Johan Bulmer:** Om Opførelsen af Hammershus og Ødelæggelsen af Lilleborg. (Bornholmske S. XVI, 110—119.)
- Svend Jørgensen:** Af Aageby Sogns Historie. Aalstrup. (Lolland-Falster hist. Samf. Aarbog XIII, 103—108.)
- L. O. Nielsen:** Lidt fra Femø. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XIII, 127—29.)

- J. Tholle:** Moseby Præster og deres Have. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarvog XIII, 134—135.)
- Chr. Ringsing:** Smedemordet i Nagelsti [1781]. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarvog XIII, 109—115.)
- Hugo Matthiessen:** Lollands Købstæder. Studier over deres Grundplaner. I. [Nakskov]. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarvog XIII, 92—102.)
- Viggo Holm:** Nykøbing Hospital. Træk til Belysning af Tilstanden i skiftende Tider. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarvog XIII, 1—28.)
- C. Strandgaard:** Har Stubbekøbing været befæstet i Middelalderen? (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarvog XIII, 86—91.)
- Albert Thomsen:** Fra »Agnsløf Fjerding«. Lidt Landsbyhistorie fra Middelalderen. (Svendborg Amt 1924. 87—109.)
- J. C. A. Carlsen-Skiødt:** Historiske Oplysninger om Barløse Sogn. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XIII, 559—601.)
- L. V. Hertel og A. R. Idum:** Brænderup Sogns Præstehistorie. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XIII, 618—635.)
- Martine Hansen:** Om Gaarden »Daæholm« i Skovby Sogn. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XIII, 602—606.)
- V. Woll:** Fra Kertemindes Fortid. Kulturhistoriske og topografiske Skildringer. Kerteminde.
- H. J. Dinesen:** Bidrag til Køng Sogns Historie. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XIII, 509—525.)
Langesø. Odense.
Middelfart og Omegn. Middelfart. P.
- T. Løgstrup:** Danmarks ældste Præstegaard og Bidrag til Nyborg Bys Historie i 500 Aar. (Svendborg Amt 1924. 3—60.)
- Harald Arendt:** Hotel Postgaarden i Nyborg. Hotellets Historie gennem 125 Aar. Nyborg. P.
- H. St. Holbeck:** Odense Bys Historie. 2.—10. H. Odense.
- Lars Bækhoj:** Altertavlen i Ollerup Kirke. (Ollerup Folkehøjskoles Aarskrift. 1925. 103.)
- Hauch-Fausbøll:** Nogle Træk vedrørende kirkelige Forhold i Svendborg i Slutningen af det 17de Aarh. (Svendborg Amt 1924. 144—145.)
- Chr. Petresch Christensen:** Vendsysselske Visitatsindberetninger 1738—1764 (Jerslev Herred). (Vendsysselske Aarbb. 1925. 21—37.)
- P. Eliassen:** Kongeaen eller den gamle Grænse. 1. Halvbd. Kolding.
- Chr. Heilskov:** Hjelmslev Herred. Historisk-topografisk skildret. [Vitved og Stilling Sogne]. (Aarhus Stifts Aarbb. XVIII, 56—86.)
- Sigurd Elkjær:** Nim Herreds Præster 1536—1660. (Aarhus Stifts Aarbb. XVIII, 103—116.)
- J. Heltoft:** Torrild Herred. En Herredsbeskrivelse og dens Forfatter. (Vejle Amts Aarbb. 1925. 1—30.)
- F. R. Astrup og J. Grauslund:** Turistvejleder i Skibelund, Askov, Vejen

- og Omegn. En historisk-topografisk Beskrivelse af Malt Herred med et Tillæg: Bække. Holsted. P.
- J. H. Byriel:** Tre gamle Gaarde i Egnen syd for Ribe. (Sønderjydske Maanedsskr. I, 140—141, 150—153.)
- Ejler Haugsted:** Aarhusegnens historiske Minder. P.
- Viggo Julius von Holstein Rathlou:** Aarhus. Historisk-topografisk Beskrivelse med Biografier. III. 2. Halvbind. Aarhus.
- Albert Bayer:** Aarhus Theater, dets Tilblivelse og dets Arbejde. Udg. som Festskrift.
- Poul Lindholm:** Almind By for 100 Aar siden. (Vejle Amts Aarbb. 1925. 160—168.)
- C. Klitgaard:** Lidt om de ældre Præster i Als [Hindsted Herred]. (Fra Himmerland og Kjær Herred XIV, 352—362.)
- H. Hauch:** Askov. Foredrag ved Højskolens Jubilæumsfest af 12. Juli 1925. Særtryk af Viborg Stifts Folkeblad. Viborg. P.
- Johannes Tholle:** Omkring Astrup Præstegaard [Astrup, Ning Hrd.]. (Aarhus Stifts Aarbb. XVIII, 87—102.)
- Peter Johansen Neergaard:** Blade af Aunbjergs Historie. (Aarvog for Lysgaard, Hids m. fl. Herreder. 1925. 5—67.)
- Jeppe Aakjær:** Om Braarup. (Skivebogen XVII, 132—36.)
- T. O. Achelis:** Dalby Mølle 1719. (Vejle Amts Aarbb. 1925. 241—244.)
- Marius Hansen:** Præsterne i Engom og Hedensted Sogne. (Vejle Amts Aarbb. 1925. 31—73.)
- P. M. Pedersen:** Feldballe-Nødager Pastorat. Efter Liber daticus for disse Sogne 1845—60, skrevet af Præsterne Schmidt og Hansen. (Fra Randers Amt XIX, 98—115.)
- Hans Knudsen:** Finderup Kirke og Kapel. En lokal Tradition. (S. t. jy. Hist. og Top. 4. R. V, 108—112.)
- Aug. F. Schmidt:** Et Guldfund i Gjerndrup 1774. (Saml. t. jy. Hist. og Top. 4. R. V, 164—172.)
- Gudrun Jeppe-Jensen:** Harridslev Præstegaard. (Fra Randers Amt XIX, 85—97.)
- C. Klitgaard:** Hjørring Bys Historie indtil det 19. Aarh. Midte. II. Hjørring.
- J. J. Ravn:** Hvolbøl Mark i Jerlev Sogn. (Vejle Amts Aarbb. 1925. 234—238.)
- H. H. Sørensen:** Fra Jerne Sogn. (Fra Ribe Amt VI, 223—263.)
- L. Vesten:** Kappel Kirke. (Hardsyssels Aarvog XIX, 137—149.)
- Fr. Saabye:** Ved Ombygningen af Karby Præstebolig 1924. (Hist. Aarvog f. Mors VII, 3—28.)
- Søren Vasegaard:** Fra Klejtrup Sogn. Bidrag til Belysning af himmerlandsk Bondekultur i 70'erne. 1.—4. H.
- Hans Knudsen:** Kolding Rytterdistrikts Selvejere. (Saml. t. jy. Hist. og Top. 4. R. V, 417—435.)

- A. Ravnholt:** Lidt om Bakkeskraaningerne og Staldgaarden ved Koldinghus. (Vejle Amts Aarbb. 1925. 222—228.)
- Alexander Rasmussen:** Komdrup Sogns Beskrivelse og Historie. B. Refsnæs Hovedgaard. C. Komdrup Kirke. (Fra Himmerland og Kjær Herred XIV, 173—241.)
- J. J. Ravn:** Lidt om den gamle Kirke i Kongsted. (Vejle Amts Aarbb. 1925. 112—116.)
- P. M. Rørsig:** Fra Korslund i ældre Tid. Gaarden og de vekslende Slægter indtil Aaret 1759. (Vendsysselske Aarbb. 1925. 176—198.)
- J. P. Aaboe:** Dagbogsoptegnelser i Aarene 1833—81 [vedrørende Krage-
lund Sogn]. (Aarvog for Lysgaard, Hids m. fl. Herreder 1925. 87—95.)
- Marius Dahlsgaard:** Legind Bjerge paa Mors. Nykøbing M. P.
- Edv. Egeberg:** Linaa Sogn i gamle Dage. XV. Kirkerne. (Aarhus Stifts
Aarbb. XVIII, 1—55.)
- Rasmus Mortensen:** Forhistoriske Mindesmærker i Lindeballe Sogn.
(Vejle Amts Aarbb. 1925. 85—94.)
- H. P. Hansen:** »Æ Amtsstaaw«. En Smugkro i Madum Sogn. (Hardsyssels
Aarvog XIX, 161—62.)
- Dagmar Larsen:** Kulturbilleder og Typer fra Nibes Glansperiode i Slut-
ningen af det attende og Begyndelsen af det nittende Aarhundrede.
(Fra Himmerland og Kjær Herred XIV, 280—332.)
- En gammel Landsbylov fra No og Ølstrup [Vide fra 1649, fornyet 1725].
(Hardsyssels Aarvog XIX, 156—160.)
- P. Storgaard Petersen:** Oddum Sogns Historie. (Hardsyssels Aarvog
XIX, 1—53.)
- Otto Smith:** Ribe Havn 1750—1814. (Saml. t. jy. Hist. og Top. 4. R. V)
113—163.)
- C. Klitgaard:** Toldere paa Skagen. (S. t. jy. Hist. og Top. 4. R. V, 42—92.)
- Jeppe Aakjær:** Blusjord [Skive]. (Skivebogen XVII, 1—9.)
Festskrift ved Sæby Købstads 400-Aars Jubilæum 10. August 1924. Sæby.
- H. G. A. Jørgensen:** Tjæreborg Kirke. (Fra Ribe Amt VI, 279—291.)
- Hans Birkelund:** Om Træden Kirke 1774. (Aarhus Stifts Aarbb. XVIII,
148—149.)
- Aage Sørensen:** Torpene i Tvede Fang i Nørhald Herred. (Fra Randers
Amt XIX, 27—69.)
- S. Karl Hansen:** To gamle Skifter fra Urupgaard i Grindsted Sogn. (Fra
Ribe Amt VI, 292—308.)
- Hans Birkelund:** Uggelbølles Udskiftning 1784. (Fra Randers Amt XIX,
116—119.)
- M. S. J. Sønderriis:** Venø før og nu. (Hardsyssels Aarvog XIX, 115—136.)
- C. Andreasen:** Bidrag til Vester Vedsted Bys og Kirkes Historie. (Fra
Ribe Amt VI, 309—373.)
- Jeppe Aakjær og Georg Saxild:** To Viborgansigter. 1. Naar Byen er

bøs [1717]. 2. Naar Byen er glad [En Laterna Magica-verse fra 1809]. (Skivebogen XVII, 37—52.)

Christen Erichsøn: Viborg Bys Beskrivelse. Med en Fortale af Jeppe Aakjær.

J. Jacobsen: En Landsbykirke [Vinderslev, Lysgaard Hrd.]. (Aarboeg for Lysgaard, Hids m. fl. Herreder 1925. 70—86.)

J. J. Ravn: Viuf (Viv). (Vejle Amts Aarbb. 1925. 118—125.)

P. Eliassen og P. Knudsen: Gamle Præstegaarde [Øster Starup og Nørre Stenderup]. (Vejle Amts Aarbb. 1925. 182—196.)

Otto Brandt: Geschichte Schleswig-Holsteins. Ein Grundriss. Kiel.

Anm. af Ax[el] L[invalid] i Hist. T. 9. R. IV, 206—07.

H. E. Hoff: Schleswig-holsteinische Heimatgeschichte. Neue Ausg. Bd. 1—3. Neumünster.

Otto Brandt: Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein um die Wende des 18. Jahrhunderts. Berl. u. Lpz.

Anm. af A. Linvald (Hist. T. 9. R. IV, 76—91), af R. Kayser (Z. f. hamburg. Gesch. XXVI, 223—224), af Kretzschmar (Z. f. lüb. Gesch. XXII, 451—452), af H. Christern (Hans. Gesch.blätter XXX, 287—296).

Viggo J. von Holstein Rathlou og Jørgen Wind: Slesvig, vort elskede, omstridte Land. (5 Aar efter Genforeningen.) Haderslev.

H. Reynolds: Ferdaminne fraa Søre-Jylland. Bjørgvin.

A. Janssen u. W. Lobsien: Die Nordseeinseln. Ein Heimatbuch. Lpz.

Ludwig Andresen: Die schleswig-holsteinische Seeflagge von 1696. (Die Heimat XXXV, 152—153.)

Hermann Hagenah: Deutsche Liberale und Schleswig-Holstein. (Die Heimat XXXV, 277—280.)

Hans Petersen: Fire Aar i fransk Fangenskab. En Sønderjydes Oplevelser.

H. Lausten-Thomsen: Den sidste Kamp for Modersmaalet i Skolen. 4 Aktstykker [1890—1891, om Religionsundervisning paa og Undervisning i Dansk i Roost Skole]. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 104—106.)

Anders Lebeck: Hvor vort Modersmaal trues af Undergang. (Højskolebl. 1925. 33—38.)

Jakob Petersen: Sprogforeningen. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 129—132.)

Thade Petersen: Sønderjylland 1924. (Sønderjydske Aarbb. 1925, 282—316.)

Nis Nissen: Fra Als i Fyrreerne. (Sønderjydske Aarbb. 1925, 153—158.)

Hugo Matthiessen: Haderslev og Aabenraa. Gamle Gader og Gaarde.

J. Raben og O. Ræder: Fører gennem Sønderborg, Als og Sundeved samt en kort Oversigt over Dybbøls Historie. Sønderborg 1924.

P. Andresen: Sundeveds bebyggelse m. m. (Sønderjydske Aarbb. 1925, 282—298.)

- J. Petersen:** Sylt. Hamb.
- J. H. Byriel:** Gamle Gaarde i Haderslev Østeramt. (Sønderjydske Maanedsskr. I, 71—74.)
- Ludwig Andresen:** Zur Geschichte der Schule in Bülderup. (Nordschleswig. 1925. 59—61.)
- H. Kinze:** Christiansfelder Erinnerungen an 1848—1850. (Die Heimat XXXV, 223—229.)
- Jul. Prange:** Alt-Ellerbek. (Die Heimat XXXV, 121—127.)
- J. H. Byriel:** Gramgaard. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 178—183.)
- T. O. Achelis:** Træk af Haderslev Bys Historie, belyst gennem latinske Indskrifter. (Saml. t. jy. Hist. og Top. 4. R. V, 173—196.)
- T. O. Achelis:** Haderslev i gamle Dage. Haderslev. 1. H.
- J. Hansen:** Hostrup Sogn som Garnison. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 44—46.)
- P. H. Moos:** Fattigblokken i Klipleve Kirke. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 89—91.)
- August F. Schmidt:** Lyrskov. (Sønderjydske Maanedsskr. I, 181—184.)
- Frode Nielsen:** Løgumkloster Kirke. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 55—60.)
- Th.:** Olmersdiget. (Sønderjydske Maanedsskr. I, 169—171.)
- A. P. Tuxen:** Minder fra Tandslet Præstegaard 1850—1867. (Sønderjydske Aarbb. 1925. 78—107, 196—224.)
- Ludwig Andresen:** Zur Baugeschichte des Rathauses in Tondern. (Die Heimat XXXV, 65—69.)
- Nicolai Svendsen:** Det tredobbelte Mord i Øster Gasse. (Sønderjydske Maanedsskr. I, 177—181.)
- Ax. Wachtmeister:** Blekinge. (Sv. turistför. årsskr. 1925. 1—7.)
- S. Nelson:** Liv och arbete bland bönder i Blekinge. (smst. 106—118.)
- William Anderson:** Kyrkor i Blekinge. (smst. 119—136.)
- J. Kalén:** Halländska gränsmärken. Göteb. 1924.
Herimod Nat. Beckmann: Gränsorter och Bygdehistorie. (Namn o. Bygd, 13. Aarg. 7—20.) — Erik Noreen: Suntrvas och Astæbiærgh (smst. 127—128.)
- Harald Mortensen:** Johannes Mejers Kort over Øen Hven. (Skåne. Årsbok 1925. 9—17.)
- P. Bukh:** Om folkelige Forhold paa Færøerne. (Ollerup Folkehøjskoles Aarsskrift. 1925. 45—60.)
- Knud Rasmussen:** Foreløbig Beretning om Femte Thule-Expedition fra Grønland til Stillehavet. II. Almindelig Oversigt og Folklore. (Geogr. T. 28. Bd. 11—31.)
- W. Worsters** Anm. af Knud Rasmussen: Myter og Sagn fra Grønland. I—II. — Knud Rasmussen and W. Worster: Eskimo Folk Tales. (Edinburgh Review. No. 493. July 1925. 94—107.)
- Einar Mikkelsen:** Med »Grønland« til Scoresbysund.

- Einar Mikkelsen:** Expeditionen til Scoresbysund med Formaal at forberede Koloniseringen. (Efter det grøn. Selsk. Aarsskr. 1924—25). (Geogr. T. 28. Bd. 152—170.)
- Lauge Koch:** Nord om Grønland.
- Poul Nørlund:** Buried Norse Men at Herjolfsnes. 1924.
Anm. af A. Haberlandt i Litteris II, 174—178.
- Sune Ambrosiani:** Nyfunna nordiska medeltidsdräkter. En resumé [af P. Nørlund: Buried Norsemen]. (Rig 1925. 49—56.)
- Poul Nørlund:** Kirkegaarden paa Herjolfsnæs. Et Bidrag til Diskussionen om Klimateorien. (Norsk Hist. T. 5. R. VI, 385—402.)
- V. Nordmann:** Klimatforandringer i de nordiske Polarlande [Om Udgravningerne ved Herjolfsnæs]. (Naturens Verden IX, 97—116, 145—155.)
- N. W. Nissen:** Die südwestgrönländische Landschaft und das Siedlungsgebiet der Normannen. Hamb. 1924. (Hamb. Univ. Abhandl. aus d. Geb. d. Auslandskunde. Reihe C, 5.)
- Fridtjof Nansen:** Klimat-vekslinger i Nordens historie. (Norsk Vid. Selsk. Akad. Avh. I. Mat.-nat. Kl. 1925 Nr. 3.)
- G. Isachsen:** Grønland og Grønlandsisen. Oslo.
- H. Koht:** Det Grønland vi miste og det vi ikkje miste. Oslo.

Biografi.

- C. Behrend:** Katalog over Det kgl. Biblioteks Haandskrifter vedrørende dansk Personalhistorie.
Fortegnelse over den danske og norske genealogiske Litteratur i Aarene 1923 og 1924. (Pers. T. 8. R. IV, 333—338.)
- Svend Dahl og P. Engelstoft:** Dansk biografisk Haandleksikon. 17.—18. H.
- H. Hjorth-Nielsen:** Register omfattende de i Statstidende offentliggjorte Udnævnelser og Afskedigelser m. m. samt Register over Embeder. 18.—20. Aarg. ($\frac{1}{4}$ 1921— $\frac{31}{3}$ 1924).
- Ellen Jørgensen:** Nordiske studerende ved Universitet i Louvain. (Hist. T. 9. R. III, 385—389.)
- Henny Glarbo:** Danske Studerende i Orleans i Tiden 1560—1688. (Pers. T. 8. R. IV, 151—174.)
- H. C. Roede:** Uddrag af Danske Kancellis Registranter. Kgl. konfirmerede Testamenter o. l. 1681—90. (Pers. T. 8. R. IV, 103—117, 199—220.)
- Fr. Barfod:** De borgerlige Rigsdagsmænd 1660. Personalhistoriske Oplysninger. Udg. med Tilføjelser og Rettelser af L. F. la Cour. 2. H. Sorø.
- Louis Bobé:** Indskrifter paa Kisteplader fra helsingørske Kirker. (Pers. T. 8. R. IV, 266.)
- C. Klitgaard:** Himmerlandske Slægter. (Pers. T. 8. R. IV, 136—150.)
- Chr. Heilskov:** Personalhistoriske Indskrifter fra Hundborg Herred. (Hist. Aarb. for Thisted Amt 1925. 3—18.)
- Th. Thaulow:** Odense adelige Jomfrukloster. (Pers. T. 8. R. IV, 77—86.)

- Niels Stenfeldt:** Nogle Kirkebogsnekrologer fra det 18de Aarhundrede. (Pers. T. 8. R. IV, 52—66.)
- Christian Lunn:** Adjudanterne ved Artillericorpset og deres Efterfølgere fra 1764 til Nutiden. (Dansk Artilleri-T. 1925. 205—208.)
- H. P. Barfod:** Vartovpræster gennem 80 Aar 1839—1919. Dansk Grossererstat.
- E. Grandjean:** Tillæg til Fortegnelse over autoriserede Læger, Tandlæger og Dyrslæger i Danmark.
- Oscar Bloch:** Nogle Erindringer om mine tre Lærere i Kirurgi: Saxtorph, Plum og Lister. (Hospitalstid. LXVIII, Med. Selsk. Forhandl. 1—27.)
- Kvindelige Akademikere. 1875—1925. Udg. af Clara Black, Estrid Hein, Lis Jacobsen og Marie Krøgh. Red. af **Lis Jacobsen**.
- Hædrede Landmænd. Landhusholdningsselskabets Hædersbelønninger. (Ugeskrift for Landmænd. 70. Aarg. 369—372, 391—393.)
- A. Lyngby:** Stiftamtmandene i Aarhus. Biografiske Oplysninger. Aarhus. P.
- C. Krarup:** Studenterne fra Aar 1900.
- H. P. B. Barfod:** Minder fra gamle grundtvigske Hjem. V.
- P. Andersen:** Tre mænd, der hegnede vore oldtidsminder. I. Christian Jürgensen Thomsen (Højskolebl. L, 425—430). — II. J. J. A. Worsaae (511—516). — III. Sophus Müller (599—604.)
- Tre danske Arbejderes Livserindringer. Udg. ved **Oluf Bertolt**. Biografier af afdøde Sønderjyder i Sprogforeningens Almanak.
- Hj. Friis: C. F. v. Breda's Portrætmaleri af *P. C. Abildgaard*. (Maanedsskr. f. Dyrslæger 37. Bd., 472—475.)
- C. Jensen: Samleren, Kaptajn *E. V. Agerholm*. (Samleren II, 135—136.) *Albrekt Albrektsen* †. Nekrologer af Rasmus Nielsen i Bavnen XXII, 145—150 og af Povl Hansen smst. S. 601—608 og i Højskolebl. L, 769—772.
- H. St. Holbeck: *H. C. Andersen*. (Mennesker i Litteraturens, Kunstens, Politikens og Videnskabens Tjeneste XXI.)
- Karl Larsen: *H. C. Andersen* i Tekst og Billeder.
- Elith Reumert: *H. C. Andersen* som han var.
- H. G. Olrik: Nogle nye Undersøgelser om *H. C. Andersens* Slægt og hans Fødested. (Pers. T. 8. R. IV, 1—15.)
- Julius Clausen: *H. C. Andersens* Dagbøger fra det sidste Skoleaar i Slagelse 1825. (Tilskueren. 1925. II, 7—21, 77—88.)
- To Breve fra *H. C. Andersen* til F. Reventlow. (Gads Danske Mag. 1925. 560—562.)
- H. C. Andersens* Tegninger. Udg. af Poul Uttenreiter, med Forord af Vilhelm Wanschler.
- H. G. Olrik: *H. C. Andersen* og Sorø. I Anl. af Karl Larsen: *H. C. Andersen* i Tekst og Billeder. (Soraner-Bl., X, 89—90.)

- Astri Heimer: Den danske sagodiktaren i Sverige och bland svenskar. Lund. [*H. C. Andersen.*]
- Alfred B. Nilson: *H. C. Andersen* och studentlivet i Lund på 1840-talet. (Edda. 1925. 123—143.)
- Hans Ellekilde: *Lars Andersen*. Folkemindesamleren i Høve og hans Bøger. (Fra Holbæk Amt. XIX, 165—169.)
- P. H. P.: *Oskar V. Andersen* in memoriam. (Nord. Ugebl. f. kat. Kristne 1925. 29—33.)
- Poul Hansen: Højskolemanden *Peder Andersen* †. (Højskolebl. L, 1265—1272.)
- E. D[røhse:]: *R. C. Andersen*. (Fra Randers Amt XIX, 123—24.)
- Johannes Lehmann: *Vilhelm Andersen* og Nordens Folk. (Nord. T. Ny Serie. I, 33—40.)
- Erik Appel: *Cornelius Appel*. Hans Liv og Gerning i Sønderjylland efter 1864. (Højskolebl. L, 37—44, 75—82.)
- P. N. Arentz: En »russ«, som holdt regnskap [*Peter Arentz*]. (Pers. T. 8. R. IV, 118—135.)
- Æxel Axelsen*. (Højskolebl. L, 831—834.)
- K. Riedewaldt-Schött: *Oluf Bager* og hans Efterkommere. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter. XIII, 526—27.)
- R. C. Mortensen: *Einar Bang* †. (Folkeskolen 42. Aarg. 647—648.)
- Kaj L. Henriksen: Nekrolog. *Andreas Bang-Haas*. (Entomologiske Meddelelser. XVI, 28—29.)
- Gjournals: Kaptajn *A. L. Bardenfleth* †. (Dansk Artilleri-T. 1925. 41—42.)
- Chr. Bayer*: Gamle Minder. Oplevede og fortalte.
- Holger Begtrup*: Politiske Minder fra mine unge Aar. (Frederiksborg Højskoles Aarsskrift. 1925. 7—27.)
- Knud Nielsen: *P. E. Benzon* †. (Højskolebl. L, 817—822.)
- O. Jersild: *Rudolph Berg* 1824—15. Oktober—1924. (Tilskueren 1925. I, 43—51.)
- J. E. V. Boas: *Rudolph Berg*. (Oversigt over Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger. 1924—25. 77—85.)
- F. A. Golder: *Bering's voyages*. An account of the efforts of the Russians to determine the relation of Asia and America. Vol. 2: *Steller's journal*. Transl. by L. Stejneger. New York. (Amer. geogr. soc. Research series. No. 2.)
- [Th.] H[auch]-F[ausbøll]: Lensbaron *Bertouch-Lehn*. (Dansk Adels Bl. XV, 2—3.)
- H. Hjorth-Nielsen: Uddrag af Biskop *Jens Bircherods* Dagbøger 1658—1708. (Pers. T. 8. R. IV, 301—332.)
- Billedhuggeren *Johannes C. Bjerg*. (Samleren II, 149—150.)

- H. Ø.: *Th. Bjerring Pedersen* †. (Meddelelser fra Dansk geologisk Forening VI, 5. H., 42—43.)
- Rasmus Nielsen: *Lars Bjørnbak*. (Bavnen XXII, 1161—1176.)
- Søren Vasegaard: *Steen Steensen Blicher* og Himmelbjergselskabet. (Gads Danske Mag. 1925. 256—266, 328—345.)
- Oscar Bloch: Erindringer fra Studieaarene, særligt knyttede til det gamle Frederiks Hospital. (Gads Danske Mag. 1925. 81—140. Ogsaa som Særtryk.)
- Louis Bobé: Slægt og Minder fra Thüringerskoven. (Gads Danske Mag. 1925. 563—578.)
- Karl Larsen: *Ernst Bojesen* †. (Aarvog for Bogvenner IX, 111—119.)
- Gustav Hetsch: Lidt om *Ernst Bojesen* †. (Journalisten XXI, Nr. 16. 5—8.)
- Marius Kristensen: *Otto Borchsenius* †. (Højskolebl. L, 313—316.)
- H. G. Olrik: *Otto Borchsenius* in memoriam. (Soraner-Bl. X, 27—28.)
- Nicolai Svendsen: *Lorenz Borst*. (Sønderjyds Maanedsskr. I, 147—150.)
- G. H.: Konsul *C. Breinholt* †. (Hedeselskabets T. 1925. 205—206.)
- Alfred Silcowitz: *Pater Amand Breitung*. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1925. 620—622.)
- Daniel Bruun: Slægts- og Barndoms minder fra Viborgegnen.
- V. Brücker: Mit Livs Vej. Barndom og Ungdom. Kolding.
Anm. af Johan Borup (Tilskueren 1925. II, 264—266).
- J. C. Jacobsen: *Frants Buhl*. (Teol. T. 4. R. VI, 273—277.)
- J. C. Jacobsen: Fortegnelse over Professor, Dr. phil. & theol. Frants Buhls literære Arbejder. (Teol. T. 4. R. VI, 277—291.)
- Kjeld Elfelt: *Jørgen Bukdahl*. (Atlantis III, 545—560.)
- Maude V. P. Hazelton: Kansas City's Mestersanger [*Carl Busch*]. (Musik IX, 125—127, 127—128.)
- Alfred Glahn: Mæcen og Klient. Af en Brevveksling mellem to Bogvenner 1785—1790. [*Johan v. Bülow* og *Grimur Jónsson Thorkelín*]. (Aarvog for Bogvenner IX, 49—95.)
- Kammeraten: *Emil Bærentzen* †. (Journalisten XXI, Nr. 16, 2—3.)
- Karen Else Jensen: »Johannes» [*Johanne Cathrine Bøggild*] jyske Digtning. (Tilskueren 1925. II, 61—64.)
- Billedhuggeren *Gutzon Børglum*. (Bygmesteren XVIII, 85—87.)
- Hans Peter Børresen. Chr. Gad i Kirke og Folk I, 400—405, N. A. Jensen i Højskolebladet L, 1529—1536, Harald F. Jørgensen i Nordisk Missions-T. 3. R. XIV, 193—196, Thade Petersen i Menighedsbl. VII, 802—804.
- J. P. F. D. Dahl: Oberst *Hans Peter Caspersen* †. (Dansk Artilleri-T. 1925. 123—124.)
- J. C. Christensen: Fra min Barndom og Ungdom. Aarhus.
- F. Hendriksen: Billedhuggeren *Jeremias Christensen* [1859—1908]. (Sønderjyds Maanedsskr. I, 115—125.)

- Poul S. Christiansen*: Livserindringer. (Tilskueren 1925. II, 229—235.)
- Carl V. Petersen: *Poul Christiansen* Udstillingen. (Tilskueren 1925. II, 343—347.)
- Johan Rohde: *Poul Christiansen*. (Samleren II, 177—180.)
- Jens Chr. Dinesen*: Slægtoptegnelser og Minder. (Hardsyssels Aarbog XIX, 54—114.)
- Karen Dissing* †. Nekrologer af Rasmus Nielsen i Bavnen XXII, 505—512, af Anders Nørgaard i Højskolebl. L, 621—622.
- Knud Nielsen: *Andreas Dølleris* †. (Højskolebl. L, 1251—1254.)
- Pauli Fløystrup: Docent *J. A. Dybdahl*. (Haven XXV, 177—179.)
- Georg Østergaard: *Peder Dyrskjød*. [1630—1707.] (Vendsysselske Aarbb. 1925. 98—119.)
- Chr. Petresch Christensen: Nogle Meddelelser om *Peder Dyrskjøts* Slægt og hans Efterkommere i Vendsyssel. (Vendsysselske Aarbb. 1925. 121—140.)
- P. Johansen: Den danske Malerkunsts Fader *Christopher Wilhelm Eckersberg*. 1783—1853.
- Edv. Egeberg*: Et Tilbageblik. (Den nye Litteratur III, 146—147.)
- A. Ravnholt: Forfatteren *Edvard Egeberg*. (Højskolebl. L, 1473—1480.)
- Carl Elberling* †. Nekrologer af H. O. Lange i Aarbog for Bogvenner IX, 105, af V. Hintze i Meddelelser fra Dansk geologisk Forening VI, 5. H., 39—40.
- Johannes Fibiger: *Vilhelm Ellermann*. (Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger. 1924—25, 39—57.)
- K. G. Brøndsted: *J. B. S. Estrup*. Mindeskrift i Anledning af Hundredaarsdagen for hans Fødsel. 16. April 1925.
- Povl Engelstoft: *Estrup*. (Dansk Udsyn V, 89—96.)
- Augusta Carit Etlar: I Samliv med *Carit Etlar*. II.
- Th. Faaborg: Omkring *Exner*. (Samleren II, 197—199.)
- Chr. Heilskov: Mindeblade om *Gerhard Faye*. Thisted.
- P. B. Feilberg* †. Nekrologer i Fyns Stifts Landbrugstidende XIX, 28—29, ved M. K. Kristensen i Jydsk Landbrug VII, 35—36, ved O. H. Larsen i Ugeskrift for Landmænd LXX, 33—35, ved J. Munch-Petersen i Ingeniøren XXXIV, 57—59, ved H. K. Nielsen i T. for Opmaalings- og Matrikulsvæsen X, 361—364, ved T. Westermann i T. for Landøkonomi 1925. 50—62, ved K. R. i Vort Landbrug XLIV, 48—49, ved Jens Westergaard i Hedeselskabets T. 1925. 41—43, ved T. i Højskolebl. L, 141—144.
- Jeppe Aakjær: Møllerkongen *Jens Feldingbjærg* og hans Slægt. (Skivebogen XVII, 86—104.)
- H. M. Fenger*: Erindringer fra mit Liv. 1.—2. Opl.
- A. E. Bryndum: 3 Slægter *Feveile*. (Vejle Amts Aarbb. 1925. 126—139.)

- Niels Johannes Fjord* i Vort Landbrug XLIV, 243—244, ved P. Andresen i Højskolebl. L, 521—528, ved Hans Appel i T. for Landøkonomi. 1925. 305—331, i Mælkeritidende XXXVIII, 407—412, 421—426, 435—440, ved Bernhard Bøggild i Fyns Stifts Landbrugstidende XIX, 187—189, ved J. K. H. i Jydsk Landbrug VII, 249—251, ved H. J. Rasmussen i Ugeskrift for Landmænd LXX, 273—275.
- R. V. Jørgensen: *Emil Fog* †. (Journalisten XXI, Nr. 21, 3—4.)
- P. T. Foldberg †. Nekrologer ved Th. Lang i Bog og Naal XXXII, 135—136, ved H. A. Hald, P. A. Dissing, Otto Bjørneboe i Den danske Realskole XXVII, 261—265.
- Alexander Foss* †. Nekrologer i Finanstidende XI, 82, i T. for Industri 1925. 297—299, ved C. D. i Hedeselskabets T. 1925. 291—292, ved B. Dessau m. fl. i T. for Industri 1925. 318—326, ved G. E. Hartz etc. i Ingenieuren XXXIV, 574—584.
- Ar[vin], J. Høirup og H. P. Neisig: Skoledirektør *A. P. Fossing*. (Den danske Realskole XXVII, 45—53.)
- H. Dragehjem: *David Andreas Gustav Florander*. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XIII, 131—34.)
- Gunnar Hauch: *Tenna Frederiksen*. (Teatret. 25. Aarg. 80—81.)
- C. D[alga]: Skovrider *N. Fritz* †. (Hedeselskabets T. 1925. 97—98.)
- Viggo Børsholt og Carl L. E. Jensen: Ingeniør *August Fuchs*. (Polyteknikeren VIII, 137—138.)
- C. K[litgaard]: *Andreas Peter Gaardbo*. (Vendsysselske Aarbb. 1925. 199—201.)
- A. B. Lund: Komponisten *Niels W. Gade*. (Bavnen XXII, 961—968, 1009—1014, 1023—1030.)
- Kjeld Elfelt: *Otto Gjelsted* som Lyriker. (Atlantis III, 97—105.)
- Departementschef *K. Glahn* †. Nekrologer ved S. D. i Bogens Verden VII, 77, ved S. M. i Nordisk Forfatter-Tidende VI, 29.
- Ad. Clément und J. W. S. Johnsson: Briefwechsel zwischen *J. R. Glauber* und *Otto Sperling*. (Janus XXIX, 210—233.)
- Jeppe Aakjær: Den gamle Præst i Jebjærg [*Niels Kr. Glud* †]. (Skivebogen XVII, 137—143.)
- Kristian Glud* ved Holger Begtrup i Højskolebl. L, 1329—1332, ved H. Axelsen Drejer i Menighedsbl. VII, 764—766, ved P. Vammen i Højskolebl. L, 1397—1404.
- Josef Fischer: *Meir Goldschmidts* Stamfædre. (T. f. jødisk Hist. o. Litt. III, 436—451.)
- P. Gommesen Rosting †. (T. for Landøkonomi 1925. 303—304.)
- For 75 Aar siden. Uddrag af en Militærlæges Breve [*H. C. M. Gottschalch*]. (Garderbl. XIV, 325—327.)
- Palslev: Kaptajn *N. J. Grave* †. (Soraner-Bl. X, 29—30.)

- [Frederik Barfod:] Personlige Indtryk af *Grundtvig*. Af Frederik Barfods efterladte Papirer. (Gads Danske Mag. 1925. 439—461.)
- Holger Begtrup: *Grundtvigs* Efterladte Papirer og deres Udgivelse. (Højskolebl. L, 101—104.)
- H. Bøgedal: Hvor grøderig Gerning øvedes. [Om *Grundtvigs* Virksomhed paa Kristianshavn.] (Menighedsbl. VII, 681—683.)
- Feliks: *Grundtvig* og Friheden. Et Brudstykke. (Dansk Udsyn V, 112—128.)
- J. C. Mikkelsen: *Grundtvig* og Trosbekendelsen. »Kirkens Genmæle« 1825. (Menighedsbl. VII, 611—616.)
- A. H[olc]k: Fra Provinsialmedikus *Hahn's* »Udtog af mine Kalendere«. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarvog XIII, 129—30.)
- Josef Petersen: *Anton Hansen*. (Samleren II, 25—27.)
- Th. Halse: Højskoleforstander *Carl Hanssen* †. (Højskolebl. L, 9—12.)
- En mærkelig Skæbne. En dansk Sømands [*Hans Hansens*] Liv. Fra Barnedomshjemmet i Svendborg til Dødsfængselet i Kalifornien med hans egenhændige Breve ved Thomas Hove.
- C. A.: Cand. jur. *Henrik Hansen* †. (Journalisten XXI, Nr. 17, 3—4.)
- Fhv. Apoteker, Justitsraad *Hans Henrik Hansen* †. (Farmaceutisk T. XXXV, 744—745.)
- H. I. Hannover: Ved Inspektør *M. C. Hardings* 60-Aars Fødselsdag. (Ingeniøren XXIV, 525—526.)
- Th[ade] P[etersen]: En Pioner. [Pastor *L. J. Hass*]. (Menighedsbl. VII, 66—69, 88—89.)
- F. Ohrt: Lidt om *Hauch* og Sorø. (Soraner-Bl. X, 25—27, 35—37.)
- [Th.] H[auch] F[ausbøll]: Jægermester *L. A. Hauch*. (Dansk Adels-Bl. XV, 9—10.)
- E. Marquard: En Ansøgning fra *Johan Ludvig Heiberg* [af 18. Sept. 1816 om Stillingen som chargé d'affaires ved det portugisiske Hof i Brasilien]. (Pers. T. 8. R. IV, 255—257.)
- Ungdom og Galskab. Moseby Præstegaard. [Om *Johanne Louise Heiberg*]. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarvog XIII, 131.)
- J. O. Arhning: *Niels Hemmingsen*, Kannik i Roskilde. (Aarvog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1925. 84—106.)
- H. Hertel*. (Ugeskrift for Landmænd LXX, 817—818.)
- Henrik Hielmstiernes* Udenlandsrejse 1740—42, fortalt i Breve til Jac. Langebek. Ved Eiler Nystrøm. (Da. Mag. 6. R. III, 353—366.)
- Olaf Carlsen: Da *H. R. Hiort-Lorensen* kom i Sorø Akademis Skole. (Soraner-Bl. X, 41—42.)
- Knud Hjortø*: Nicotiana. Et Stykke Selvbiografi. (Gads Danske Mag. XIX, 185—199.)
- Ernst Alker: Über die Beziehungen *Holbergs* zu Philipp Hafner und Joseph Freiherrn von Petrasch. (Holberg Aarvog 1925. 113—170.)
- Alfr. Glahn: Sorø Akademi og *Holberg*.

- Bernhard Jensen: *Holbergs Menneskeopfattelse*. (Holberg Aarbog 1925. 31—59.)
- Karl Mortensen: *Ludvig Holberg*. (Mennesker i Litteraturens, Kunstens, Politikens og Videnskabens Tjeneste XX.)
- Carl Roos: *Holberg i Holland*. (Holberg Aarbog 1925. 185—189.)
- Ad. Stender-Petersen: *Holberg og den russiske Komædie i det 18. Aarhundrede*. (Holberg Aarbog 1925. 93—112.)
- C. Klitgaard: *Familien Hopp*. En lille Berigtigelse. (Pers. T. 8. R. IV 50—51.)
- Marie Husum*: Minder fra et gammelt Præstehjem. Samsø. P.
- General *Huths* Ansættelse i Danmark. Ved Holger Hansen. (Da. Mag. 6. R. III, 337—352.)
- Harald Høffding*: Fra Halvfjerserne og Firserne. Mit Forhold til Tidens literære og politiske Bevægelser. Uddrag af en Selvbiografi. (Gads Danske Mag. XIX, 616—634.)
- Hans Lund: *Sofus Høgsbro*. Brevveksling og Dagbøger. II. 1874—1901. Aarhus.
- M. P. Schmidt: *Niels Højgaard*. (Højskolebl. L, 1021—1024.)
- A. Ravnholt: *Knud Høyer*, Farmaceut, Skolemand og Politiker. (Farmaceutisk T. XXXV, 463—465, 471—474.)
- En Samling *Ingemanniana* skænket til Sorø Akademis Bibliotek. (Sorøer-Bl. X, 71.)
- F. Elle Jensen: Af en gammel Røddinglærers Optegnelser [*Enevold Vilhelm Jacobsen* 1818—1911]. (Skivebogen XVII, 10—35, med Efterskrift af Jeppe Aakjær. 35—36.)
- J. Jacobsen* †. (Aarvog for Lysgaard, Hids m. fl. Herreder 1925. 68—69.)
- J. O. Bøving-Petersen: *J. P. Jacobsen* og Naturen. Tale ved Afsløringen af Mindestøtten i Thisted. (Tilskueren 1925. II, 320—324.)
- Breve fra *J. P. Jacobsen*. Med et Forord udg. af Edv. Brandes. 3. Udg.
- Knud V. Rosenstand: Seminarieførstanderinde Frøken *Emilie Jansen* †. (Folkeskolen XLII, 692—693.)
- Gottlieb Andreas Jensen*: Erindringer fra min Skoletid i Aarhus 1847—50. (Aarhus Stifts Aarbb. XVIII, 150—161.)
- N. E. Nørlund: *J. L. W. V. Jensen* † (Mat. T. B. 1925, 1—7.)
- Kaj Bredsdorff: *Otto Jespersen*. (Gads Danske Mag. XIX, 369—372.)
- L. P. Jessen: Kancelliraad *Anders Pilegaard Jessen*, død 1851 som Raadmand og Byskriver i Roskilde. (Pers. T. 8. R. IV, 72—76.)
- Hans Hejselbjerg-Paulsen: Redaktør *Jessens* mødrene Slægt. (Sønderjydsk Maanedsskr. II, 167—170.)
- [Th.] T[opsøe]-J[ensen]: Kaptajn *Svend Andreas Jessen* †. (T. for Søværnen XCVI, 335—336.)

- R. Christophersen: Ingeniør, Telefondirektør *Fritz Johannsen*. (Polyteknikeren VIII, 123—125.)
- H. Jepsen: Professor, Dr. phil. *C. Juel*. (Mat. T. A. 1925. 1—3.)
- Herman Madsen: *Frits Jürgensen* og hans Tegninger. (Atlantis III, 281—288.)
- N. Sodborg: Hannæsbonden *Christen Jørgensen*, Arup. (Hist. Aarb. for Thisted Amt 1925. 35—63.)
- E. Geismar: Omkring *Kierkegaard*. I. Torsten Bohlin[s Værker om Kierkegaard]. (Teologisk T. 4. R. VI, 292—339.)
- P. A. Heiberg: *Søren Kierkegaards* religiøse Udvikling. Psykologisk Mikroskopi.
- Gerhard v. Mutius: *Kierkegaard* og Øjeblikkets Tyskland. (Gads Danske Mag. XIX, 65—80.)
- T. Bohlin: *Kierkegaards* dogmatiska åskådning i dess historiska sammanhang. Sth.
- E. Geismar: *Søren Kierkegaard*. Gütersloh. (Stud. d. apolog. Seminars. 13.)
- H. Beyer: *Søren Kierkegaard*. Oslo. (Det norske studentersamfunds folkeskrifter 11.)
- A. Gemmer u. A. Messer: *Sören Kierkegaard* und Karl Barth. Stuttg.
- Julius Schousboe: Om Begrebet Humor hos *Søren Kierkegaard*. En filosofisk Afhandling.
- H. C. Kirck: Et helsingørsk Handelshus. Fra Øresundstoldens Tid [N. P. Kirck]. (Fra Frederiksborg Amt 1925. 9—60.)
- A. Bobjerg: Præsten [i den danske Kirke i Amerika] *Olav Kirkeberg* †. (Højskolebl. L, 563—570.)
- Hans Aage Paludan: Tolder og Salmedigter [*Søren Kjær*, † 24/3 1582. Efter »Berlingske Tidende«]. (Maanedsskr. f. Toldvæsen XIX, 11—12.)
- C. Klitgaard: Himmerlandske Slægter. Familien *Klitgaard*. (Pers. T. 8. R IV, 136—150.)
- Jakob Kloppenborg* ved Kristian Nygaard i Bavnen XXII, 343—348, ved Thade Petersen i Højskolebl. L, 373—376, ved samme i Sønderjydske Aarbb. 1925. 108—146.
- S. Vestergaard Nielsen: *Johannes Klysner*. (S. t. jy. Hist. og Top. 4. R. V, 93—107.)
- Robert Neiiendam: Skuespiller og Patriot. Uddrag af *H. C. Knudsens* Dagbøger.
- Carl Koch* †. Nekrologer ved Jacob Appel og Helge Skovmand i Højskolebl. L, 65—68, 93—96, ved A. Bobjerg i Menighedsbl. VII, 123—125, ved Jens Nylev i Bavnen XXII, 97—101, ved RPR og AR i Menighedsbl. VII, 38—39 og Bavnen XXII, 21—94, ved L. J. Koch i Højskolebl. L, 169—178.
- Harald Balslev: *Carl Koch*. Hans Liv og hans Forfatterskab.
- Hans Jessen Hansen: *R. Kofoed* †. (Ingeniøren. 1925. 59—60.)

- Marie Kold Pedersen* †: Dalum. Barndomserindringer. (Bavnen XXII, 1233—1238).
- Arthur Fang: Professor *Jacob Kornerup* og hans Slægt. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1925. 3—12.)
- Ebbe Kornerup: Arkæologen *Jacob Kornerup*. 1825—1925. (Tilskueren 1925. II, 325—333.)
- K. Carøe: Præsterne *Peder Christensen Kragelunds* og *Hans Schack Kragelunds* levnedsskildringer. (Pers. T. 8. R. IV, 221—232.)
- Kjeld Elfelt: *Tom Kristensen*. (Atlantis III, 511—522.)
- Professor *Kr. Kromann* †. Nekrologer ved Stig Bredstrup i Højskolebl. L, 1073—1080, ved Niels Illeris i Gymn. T. 1925. 153—157, ved K. A. Knudsen i Gymn. T. 1925. 157—162, ved Edv. Lehmann i Nord. T. Ny Serie I, 464—471, ved samme i Gads Danske Mag. XIX, 430—438.
- R. V. Jørgensen: *Frederik Kuhn* jubilerer. (Journalisten XXI, Nr. 5. 3—4.)
- Louis Bobé: Om Familien *Lakjers* franske Oprindelse. (Pers. T. 8. R. IV, 258—259.)
- Aage Krarup Nielsen: *Mads Lange* til Bali. En dansk Ostindiefarers Liv og Eventyr.
- Fr. Weilbach: Bygmester *Philip de Lange*. (Architekten XXVII, 73—77.)
- Marie la Cour Pedersen: Om *Thor Lange*. (Dansk Udsyn V, 347—367. Højskolebl. L, 1585—1588.)
- Kaj Jørgensen: *P. E. Lange-Müller*. (Højskolebl. L, 1565—1570.)
- Thøger Larsen: *Johannes Larsen*. (Atlantis III, 490—498.)
- Vilhelm Saxtorph: *Thøger Larsen*. (Dansk Udsyn V, 227—236.)
- Poul Hennings: Generalmajor *Ivar Christian Lassons* Autobiografi, indsendt til Ordenskapitlet i 1813, samt nogle Oplysninger om hans Slægt. (Pers. T. 8. R. IV, 175—179.)
- Olle Holmberg: *Edvard Lehmann*. (Ord och Bild 1925. 187—198.)
- Paul Nedergaard: *Johannes Levinsen*. (Menighedens Mænd I.)
- Asger Højmark: *Charlotte Lillelund*, f. la Cour †. (Højskolebl. L, 1553—1554.)
- Viggo Lindstrøm*: Teatererindringer og Oplevelser.
- J. Jensen: Slægten *Linnemann*. (Vejle Amts Aarbb. 1925. 117—118.)
- A. P. Tuxen: *Poul Vendelbo Løvenørn*. 1924.
- Anm. af Rockstroh i Hist. T. 9. R. IV, 72—76.
- Johanne Agerskov, f. Malling Hansen: Hvem er Skrivekuglens Opfinder? [*Malling Hansen*.] En Polemik og en Redegørelse.
- Jacob Marstrand*: Af mit Livs Historie. (Gads Danske Mag. XIX, 509—520.)
- Jacob Marstrand*: Af min Tids Historie [Forts. fra 1924]. (Borups Højskole X, 68—70, 90—92, 118—121.)
- Jacob Marstrand*: Et Par Blade af min Mindebog. (Borups Højskole X, 189—190.)
- Raphael Meyer* †. (Bogens Verden VII, 101—102.)

- [J.] Jensen-Sønderup: *N. K. Moestrup* †. (Højskolebl. L, 729—736.)
Alexander Rasmussen: *Frederik Münter*. Hans Levned og Personlighed.
Et Mindeskrift. I. Første Halvbind.
Jeppe Aakjær: En Bondeprokurator [*Niels Hendrik Møller* 1747—1821].
(Skivebogen XVII, 105—31.)
Jacob Edvard de Neergaard †. (Dansk Adels Bl. XV, 30—31.)
Carl Gandrup: *Nicolai Neiiendam*. (Teatret XXIV, 33—42.)
A. C. Ertbøll-Nielsen: Folketingsmand *Anders Nielsen*, Fyrkilde. (Fra
Himmerland og Kjær Herred XIV, 242—279.)
Olaf Andersen: Højskoleforstander *Carl Nielsen* †. (Højskolebl. L, 953—
958.)
Hans Borup: *Carl Nielsen*. (Borups Højskole X, 167—168.)
Carl Nielsen. (Musik IX, 72—82.)
Chr. Engelstoff: *Kai Nielsen*. (Gads Danske Mag. XIX, 23—32.)
Rikard Magnussen: Billedhuggeren *Kai Nielsen*. (Samleren II, 29—30.)
Carl Behrens: En dansk Skuespillerinde. *Oda Nielsen*. (Ord och Bild 1925.
550—554.)
A. E. Bryndum: En Skanderborg Ladegaards Slægt [*Rasmus Nielsen* og
Efterkommere i S. Ladegaard]. (Aarhus Stifts Aarbb. XVIII, 122—128.)
En vestslesvigsk Bondeslægt gennem fire Led [*Niels Nissen* i Gesing og
hans Slægts Optegnelser 1634—1834]. (Sønderjydske Maanedsskr. I,
97—107.)
Axel Ramm: Generalmajor *P. N. Nieuwenhuis*. (Dansk Artilleri-T. 1925.
39—41.)
Werner Christiansen: Ein botanischer Reisebericht *Noltes* an den dänischen
König Friedrich VI. (Die Heimat XXXV, 251—255.)
Albrecht Schmidt: Fru *Olivia Norrie*. (Teatret XXV, 82—84.)
Johan Borup: *Heinrich von Nutzhorn* †. (Borups Højskole X, 133—134.)
Povl Hansen: Historiefortælleren *Heinrich Nutzhorn* †. (Højskolebl. L,
489—492.)
H. S[kovmand]: *H. Nutzhorn* †. (Højskolebl. L, 515—518.)
Rasmus Nielsen: *Heinrik Nutzhorn* †. (Bavnen XXII, 377—382.)
P. H. Nygaard: Af mine Erindringer. (Bavnen XXII, 913—924.)
Barfred, H. P. Thygesen o. fl.: Professor *H. V. Nyholm*, (T. for Opmaalings-
og Matrikulsvæsen X, 425—443.)
A. *Oehlenschläger*: Lebenserinnerungen. Nach der deutschen Originalaus-
gabe des Verfassers in abgekürzter Form neu hrsg. von W. Franke.
München.
Knud Fabricius: In memoriam [Professor *Hans Olrik*]. (Fortid og Nutid
V, 200—201.)
M. M[ackeprang]: *Hans Olrik*. (Hist. T. 9. R. IV, 107—108.)
[Th.] H[auch]-F[ausbøll]: Overkammerherre *Oxholm*. (Dansk Adels Bl.
XV, 1—2.)

- L. Jespersen: *Iver Jørgensen Oxholm*. Den første faste Lærer i Sdr. Vilstrup-
(Vejle Amts Aarbb. 1925. 74—84.)
- Et trofast Vidne. Nogle Træk af Indremissionær *Frands Pallesens* Liv,
samlet af et af Børnebørnene.
- Johan Kuhn: *Viggo Pauli*. (Ugeskr. for Læger LXXXVII, 287—288.)
- Slægten *Permin* i Danmark. (Tr. s. Ms.)
- Oscar Petersen*: Elleve Døgn i Vestre Fængsel. (Journalisten XXI, Nr. 21,
8—12. Nr. 22, 6—8.)
- Aagaat Daae: Personalhistoriske Meddelelser om Slegterne *Pharo* og
Schancke. (Pers. T. 8. R. IV, 180—185.)
- N. P. Hansen: Raadsformand *Gustav Philipssen*. (Ugeskrift for Læger
LXXXVII, 162—163.)
- Louis Bobé: Bidrag til dansk Theaterhistorie III. [Slægterne *Pilloy* og
Coffre.] (Pers. T. 8. R. IV, 273—275.)
- Palle Rosenkrantz: Hvem var den ubenævnte Statsminister i Epistel 412
og 538? [*Chr. Ludvig Plessen*]. (Holberg Aarbog 1925. 191—197.)
- Edv. Bull: Et brev fra *Erik Pontoppidan* (Edda XXIII, 159—60.)
- Anna Poulsen: En Skuespillers Liv. Minder om et Samliv med *Emil Poulsen*.
- Louis Bobé: *K. L. Rahbeks* Ansøgning til Finanskollegiet om et Laan af
16.000 Rdr. til Indretning af en Undervisnings- og Opdragelsesanstalt
paa Bakkehuset. (Pers. T. 8. R. IV, 259—261.)
- William Thalbitzer: *Knud Rasmussen*. En moderne søger og stifinder.
(Nord. T. Ny Serie I, 98—110.)
- Sophus Jürgensen: Maleren og Kobberstikkeren *Jacob Rieter*. (Samleren
II, 71—74.)
- Aage Bugge: *Hinrich Johannes Rink*. (Soraner-Bl. X, 49—51.)
- Poul Bjerge: Højskolelærer *Jens Rosenkjær*. (Bavnen XXII, 265—270.
Borups Højskole X, 126—127.)
- Elisabeth Rosenørn*: Nogle Familieerindringer. (Fra Randers Amt XIX,
70—84.)
- M. Røvsing*: Af det stik-modsattes Philosophi og andre Betragtninger.
Udgivet paa Hundreedaarsdagen for hans Fødsel med et Forord og bio-
grafiske Notitser af Thorkild Røvsing.
- F. Elle Jensen: *Peter Rørdam*. En Levnedstegning.
- Fr. Holstein og Alexis Leth: In memoriam Oberst *Cai de Saint Aubain* †.
(Soraner-Bl. X, 42—43.)
- Vilh. Jensen: *Carl Julius Salomonsen* †. (Naturens Verden IX, 1—6.)
- Th. Madsen: *Carl Julius Salomonsen*. (Oversigt over det kgl. danske Viden-
skabernes Selskabs Forhandlinger. 1924—25. 58—75.)
- Breve fra Provst *Caspar Schade* i Nykøbing paa Mors til Johan v. Bülow.
Meddelt af Olaf Carlsen. (Hist. Aarbog for Mors VII, 85—114.)
- Fritz Crome: *Poul Schierbeck*. (Musik IX, 36—40.)

- Daniel Bruun: En dansk Foregangsmand i Østen [*H. C. Schiern*]. (Gads Danske Mag. XIX, 579—592, 635—648.)
- Breve fra Grev *St. Germain* til Grev Herman Valdemar S hmettow. Meddelte af C. A. Trier. (Da. Mag. 6. R. IV, 1—75.)
- Valdemar Schmidt*: Af et langt Livs Historie 1836—1925. Gennemset af Carl Dumreicher.
- V. N.: *Valdemar Schmidt* †. (Meddelelser fra Dansk geologisk Forening VI, 5. H. 41—42.)
- Henning Jensen: Provst [*Gert*] *Schumacher* og Helsingørs Borgere. (Fra Frederiksborg Amt 1925. 91—104.)
- A. Oppermann: *Hannibal Sehested*. (Dansk Skovforenings T. 1925. 1—4.)
- Bernh. Jensen: Lærer *Johannes Siegler*. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1925. 228—230.)
- Jacob Simonsen* og Hustru Rose, født Hahn og deres Forfædre. Hundrede Aar efter Jacob Simonsens Fødsel udg. af S. H. Simonsens Børn ved Josef Fischer.
- Hans Kau: Den sønderjydske Bonde *Peder Skau*. Et Hundreedaarsminde.
- Anders Uhrskov: *Jens Skytte*. (Højskolebl. L, 161—170.)
- J. V. Christensen: 100 Aar under Fanerne. Officersslægten *Steinmann* til Tybjerggaard. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XIV, 10—58.)
- N. M. R. *Stenbæk*: Minder fra mit Friskoleliv. (Bavnen XXII, 361—366, 391—396.)
- Cl. Eskildsen: Den alsiske *Sture*-Slægt. (Sønderjyds Maanedsskr. I, 89—93.)
- Biskop *Jørgen Swane* og hans Hustru Magdalene f. Bruun. (Memoirer og Breve, udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist XLIII.)
- Dansk Sømandsliv. Kaptajn *Søllings* Optegnelser. (Memoirer og Breve udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist XLV.)
- [Th.] T[opsøe]-J[ensen]: Kommandør *Ivar Norden Sølling* †. (T. for Søvæsen XCVI, 193—195.)
- Friskolelærer *Hans Sørensen* †. Nekrologer ved J. Kramer og Jens Nylev i Bavnen XXII, 557—560.)
- P. M. Rørsig: Fra Dommersæde til Degnestol. Og en bevæget Aften i Tødsø Degnebolig 1730 [Om *Peder Terkildsen Østrup*, d. 1692]. (Hist. Aarb. for Mors VII, 77—84.)
- Rikard Magnussen: *Hans Michael Therkildsen* †. (Samleren II, 115.)
- August Fr. Schmidt: Om Herredsfoged *Jep Thomsen* og Noesgaard. (Fra Ribe Amt VI, 264—278.)
- Niels Jeppesen: Den sønderjydske Skolelærer og Salmedigter *N. J. K. Thornums* Liv og Skrifter, med et Udvalg af hans Salmer.
- Fritz Hähnsen: *Tiedemann-Johannisberg*. Ein schleswig-holsteinischer Führer. (Nordschleswig 1925. 42—50.)
- Johan Borup: *C. F. Tietgen*. (Borups Højskole X, 102—106.)
- O. Bergersen: Viceadmiral *Tordenskjold*. Bd. 1—2. Trondhjem.

- G. L. Wad: *Tordenskjold* og Abraham Lehn. (Pers. T. 8. R. IV, 97—102.)
 Aug. Goll: *Carl Torp*. (Ugeskrift for Retsvæsen 1925. 153—157.)
 Karl M. Kofod: Den bornholmske Vækkelsespræst *P. C. Trandberg*.
Herman Trier. 10. Maj 1845—1. September 1925. (Vor Ungdom 1925. 413—419.)
 Marius Kristensen: Bakkehus og Solbjerg. [I Anl. af *Troels Lunds* Bog]. (Dansk Udsyn V, 36—49.)
 Kr. Petersen: *Eilert Peter Tscherning*. (Hist. T. 9. R. III, 345—384.)
 A. P. Tuxen: Generalkrigskommissær, Generalauditør og Generalmajor *Christian de Tuxen*, Christian VI.s Spion og Swedenborgs Ven. (Pers. T. 8. R. IV, 16—49.)
 C. B. Henriques: Højesteretsdommer, Dr. juris *Erland Tybjerg* †. (Ugeskrift for Retsvæsen 1925. 189—191.)
 En gammel Landsbypræsts [*Rasmus Ussing*] Ungdomsminder. (= Memoirer og Breve udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist XLIV.)
 Josef Petersen: Professor *Utzon Frank*. (Samleren II, 41—43.)
 Erik Rindom: *Vald. Vedel* fortæller —. (Gads Danske Mag. XIX, 554—559.)
 Povl Engelstoft: *Valdemar Vedel*. (Den nye Litteratur III, 57—58.)
 H. G. Olrik: *Johan Frederik Nicolaj Vermehren*. (Soraner-Bl. X, 51—59.)
 A. Oppermann: *Herman Peter Winge* †. (Dansk Skovforenings T. 1925. 375—378.)
L. Winteler: Minder fra et langt Liv. Odense.
 Georg Bruun: *Jens Peter Wissing*. En Koldingborger. Kolding.
 Erh. Qvistgaard: Forpagter paa Nørkær *Peder Christensen Vium* og hans Efterkommere. (Pers. T. 8. R. IV, 67—70.)
 P. Severinsen: Hr. Jochum i Alsted, hans Søn og hans Sognebørn [*Joachim Friderich Wolfburg*]. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XIII, 87—129.)
 Carl C. Christensen: Rovmorderen *C. Worms* Hoved. Et Mysterium fra 1838. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 275—280.)
 P. Eliassen: En brav Mands Rimkrønike. Justitsraad, Stænderdeputeret *Hans Wulff* til Elkærholm. (Vejle Amts Aarbb. 1925. 197—221.)
 J. L. Koch: Søster *Sophie Zahrtmann*. En Skildring.
 Th.: Sognepræst *Johan Zerlang* †. (Sønderjydske Maanedsskr. I, 81—82.)
 Benedict Nordentoft: Forfatteren, Pastor *Kr. Østergaard*. (Menighedsbl. VII, 210—216.)

Samfundsforhold og Aandsliv.

Retsforhold.

- Johs. Brøndum-Nielsen**: Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene. 4. H.
Thorkild Gravlund: Danerloven. De danske Middelalderlove i Skildringer.

- F. Gundelach:** Das älteste Urteibuch des holsteinischen Vierstädtegerichts 1497—1574. (Quellen u. Forschungen z. Gesch. Schlesw.-Holst. X.) Kiel.
- M. K. Zahrtmann:** Bornholms Landsting. (Bornholmske S. XVI, 160—168.)
- Jeppe Aakjær:** Egnens gamle Tingsteder. (Skivebogen XVII, 144—46.)

Museer.

- Nationalmuseet. Fortid og Fremtid. P.
- Amon:** Kjøbenhavns Bymuseum. (Samleren II, 125—129.)
- Anders Uhrskov:** Nordsjællandsk Folkemuseum. Det gamle Husmandssted. Hillerød. P.
- Elna Mygdal:** »Valkendorfdugen« i Vordingborgmuseet. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XIV, 3—9.)
- J. Jonas:** Et dansk historisk-teknisk Museum. (Ingeniøren XXXIV, 517—519.)
- Fred. Riise:** Historisk Teknisk Samling. (Ingeniøren XXXIV, 609—611.)

Kulturhistorie, Folkedigtning, Overtro.

- Beretning om Det andet danske Hjemstavnskursus. Kerteminde 28. Juli—6. August 1924. Red. af **C. Andreasen**. Odense.
- M. K. Zahrtmann:** Bornholms Frimænd. En Stump dansk Adelshistorie. (Bornholmske S. XVI, 120—159.)
- Otto Smith:** Bornholmske Sognegilder. (Bornholmske S. XVI, 169—218.)
- Otto Smith:** En laugssamling for 100 år siden. Århus bødkersvendes gewohnheit. (Aarhus Stifts Aarbb. XVIII, 117—121.)
- Olaf Carlsen:** Præsterne i Musse Herred og Præsterytterne. Et Tidsbillede fra det 17. Aarhundrede. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XIII, 38—47.)
- Poul Bjerge:** Bondestanden. (Askov Lærlinge Aarsskrift 1925. 10—23.)
- H. Zangenbergh:** Danske Bøndergaarde. Grundplaner og Konstruktioner. (Danmarks Folkeminder Nr. 31.)
- H. Zangenbergh:** Byggeskikken i Præstø Amts gamle Bøndergaarde. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XIV, 59—102.)
- H. Hansen:** Das friesisch-dänische Bauernhaus. (Nordschleswig 1925. 56—59.)
- L. P. Jensen:** Bondeliv paa en vestsjællandsk Bondegaard i ca. 200 Aar. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XIII, 3—65.)
- Jens C. J. Stub:** Fortidens Arbejdsmaader og Arbejdsredskaber paa Nordfalster. V. Forskellige Arbejder. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XIII, 62—66.)

- Bertel Madsen:** Stefens Gild! Et gammelt samsk Bondebryllup fortalt efter Folkemunde. Tranebjerg. P.
- Ole Jensen:** Hyrdedrengeliv i Halvfjerdserne. (Frederiksborg Højskoles Aarsskrift 1925. 28—44.)
- Henrik Ussing:** Aarets og Livets Højtider. (Danmarks Folkeminder Nr. 32.)
En Indbydelse til Bryllup 1674. (Pers. T. 8. R. IV, 93—94.)
- Aug. F. Schmidt:** Blusfester i Sønderjylland. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 52—55, 67—72.)
- Dirch Jansen:** Fastelavn i Hollænderbyen paa Amager. (Aarvog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1925. 46—56.)
- Johannes Hansen:** Sæd og Skik i Emmerlev Sogn [Optegnet 1859]. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 93—94, 108—109, 125—126, 157—158, 172—174, 186—188.)
- Sven Fenger:** Lidt om danske Fremstillinger af nordisk Hedenskab. (Dansk Udsyn V, 257—264.)
- Axel Olrik:** Nordens guder. (Højskolebl. L, 1297—1304, 1373—1378, 1433—1440.)
- Gudmund Schütte:** Hedenskab i Danmark. P.
- Albert Jensen:** To danske Varianter af Hildsagnet. (Norsk Hist. T. 5. R. VI, 364—372.)
- Gudmund Schütte:** Sallingske og furlandske Hedenskab. (Skivebogen XVII, 53—81.)
- Gudmund Schütte:** Sagnet om Soen og den sunkne Gaard. (Da. Stud. 1925. 117—132.)
- H. Bisgaard:** Om »Øjet«. En Helligdom for Frey i Baag Herred. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XIII, 498—508.)
- Anders Uhrskov:** Hvordan Folkeminder samles. (Den ny Litteratur II, 241—248.)
- Karl Rasmussen:** Sagn og Virkelighed. Med Efterskrift af Marius Kristensen. (Da. Stud. 1925. 168—172.)
- Helene Strange:** Sagn og Fortælling fra Falster. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarvog XIII, 130.)
- Niels Larsen:** Overtro fra Fejø. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarvog XIII, 127.)
- P. Christensen:** Bidrag til Belysning af Folketroen i Sognene omkring Hjøring. (Vendsysseliske Aarbb. 1925. 74—97.)
- August F. Schmidt:** Stensagn fra Sønderjylland. (Sdrjy. Maanedsskr. I, 11—14, 40—45, 50—57.)
- H. Lausten-Thomsen:** Tule Vognsen. Folkeviser, Historie og Sagn. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 72—76.)
- Per Andersson och Ingemar Ingers:** Folkediktning fra Bara härad. Lund.

- Poul Hauberg:** Planter i Lægekunstens og Overtroens Tjeneste. (Naturens Verden IX, 125—138.)
- Paul Heurgren:** Husdjuren i Nordisk Folketro. Örebro.
Anm af J. W. S. Johnsson i Da. Stud. 1925. 178—179.
- H. Lausten-Thomsen:** Himmelbreve. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 117—121, 123—137, 149—152.)
- Martin Skovbo:** Fra Hekseprocessernes Tid. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XIII, 533—542.)
- R. Nielsen:** Jens Kræmmer som Troldmand [Trolddomssag fra Næstved 1641]. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XIV, 137—142.)
- H. P. Hansen:** Kloge Folk i Vestjylland. Holstebro-Struer-Lemvig Egnen. Ringkøbing.
- E:** Den kloge Kone i Slogs Herred. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 100—103.)
- Jeppe Aakjær:** Fra Kjæltringtiden. (Skivebogen XVII, 147—153.)
- Jeppe Aakjær:** En skummel Gaade fra den mørke Hede. [»Overfald« ved Høgild Mølle 1845]. (Skivebogen XVII, 154—160.)
- E.:** Da Møgeltønder Præst blev brændt [Laurids Thomsen, 1614]. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 17—20, 63.)
- Ludwig Andresen:** Zur Geschichte des Falkenfangs, besonders im Amte Tondern. (Die Heimat XXXV, 199—205.)
- Carl E. Johnsen:** En gammel Grube ved Aabenraa [fra 1581, da Hertug Adolf lod grave efter Guld]. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 152—54.)
- T. O. Achelis:** Den første Kop Kaffe. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 154—55)
- Jul. Forsman:** Det danske Retsforbundet. (Finsk T. 1925. XCVIII, 85—105.)
- Dansk Provinspresse. Provins-Journalistforeningen 1900—1925. Odense.
Anm. af Hans Jensen i Hist. T. 9. R. IV, 204—206.)

Penge- og Bankvæsen. Skatte- og Toldvæsen.

- F. Hjort:** En 200 Aar gammel Valutaforbedring, hvorved bl. a. en fynsk Bonde, Chr. Hansen i Ørsted, blev Stor-Godsejer. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XIII, 493—497.)
- Thade Petersen:** Et Valutabrev fra 1813. (Sønderjydske Aarbb. 1925. 159—160.)
- P. Chr. Stemann:** Nogle Bemærkninger vedrørende de økonomiske Forhold i de sønderjyske Landsdele i Tiden efter Kronemøntens Indførelse i disse. (Sønderjydske Maanedsskr. I, 1—8, 33—40.)
- F. Philip:** Om Smugbrænding i Nørrejylland og nogle Træk af det ambulante Toldvæsens Historie. (Maanedsskr. f. Toldvæsen XIX, 142—154.)
- F. Philip:** Handel og Toldsvig ved den gamle jyske Grænse. (Maanedsskr. f. Toldvæsen XIX, 69—81.)

Samfærdsels-, Post-, Telegraf- og Jernbanevæsen.

- L. A. Madsen:** Vejvæsenets ældre Historie. (Da. Vejtidskr. II, 188—193.)
 De danske Hovedlandevejes 150 Aars Jubilæum. (Da. Vejtidskr. II, 74—76.)
Chr. Munck Rømer: Veje i det nordlige Vendsyssel især i Midten af det gamle Horns Herred. (Vendsysselske Aarbb. 1925. 159—72.)
K. Nielsen: Vejene i Vendsyssel. (Vendsysselske Aarbb. 1925. 173—75.)
J. T. Lundbye: Studier over Vejenes Udviklingshistorie i Aarhus og Skanderborg Amter. (Aarhus Stifts Aarbb. XVIII, 129—147.)
[J.] Schmidt: Udbygningen af Landevejene i Haderslev Kreds 1874—1884. (Da. Vejtidskr. II, 257—261.)
F. Storm: Die Schleswig-Holsteinische Post 1848—1852. (Die Heimat XXXV, 146—151.)

Land-, Forst- og Havevæsen.

- C. C. Larsen:** Det danske Landbrugs Historie. I korte Træk for Landbrugsskolens Elever. 3. omarb. Udg.
K. Hansen: Det danske Landbrugs Historie. 2.—4. H.
Karl A. Jørgensen: Tre Kratter og en Krog. Et Blad af Plovens Barndomskronike. (Elevforeningen for Landboskolen ved Lyngby Aarbo 1925. 36—75.)
F. Hjort: Gamle Lønninger for Landbrugsarbejder [1869 og 1885]. (Aarbo 1925. 36—75.)
J. Hansen: Til Udskiftningens Historie. (Sønderjydske Maanedsskr. I, 153—158.)
A. M. Sørensen: Træk fra Landbruget i 1860erne og 70erne. (Vort Landbrug XLIV, 102—103.)
S. V. Holland-Møller, Ludvig Schmidt og N. Thorkil-Jensen: Landinspektørforeningen gennem 50 Aar. 1875 — 30. August — 1925. Festschrift udgivet af Landinspektørforeningen ved dens 50 Aars Jubilæum. De sammensluttede sjællandske Kontrolforeninger gennem 25 Aar. Sorø.
J. L. Mosbech: Matrikulsforhold nord og syd for Kongeaaen. (Sønderjydske Maanedsskr. I, 65—70, 82—89.)
C. Syrach Larsen: Den forstbotaniske Have i Charlottenlund. Et Bidrag til dens Historie. (Landbohøjsk. Aarsskr. 1925. 18—62.)
 Gamle Ege i Danmark. I. Indledning. II. Gamle Ege i Vemmetofte og Rosendal Skove, ved **Paul Wegge**. (Da. Skovforen. T. 1925. 379—408.)
Johs. Helms: Gamle Taks i Danmark. (Landbohøjsk. Aarsskr. 1925. 186—247.)
Frits Heide: Sejersø Skoves Historie. (Da. Skovforen. T. 1925. 428—453.)
Johannes Tholle: Historisk-botaniske Haver i Danmark. (Havekunst VI, 1—9.)
Johannes Tholle: Bonde- og Landsbyhaven. En kulturhistorisk Studie. (Gads Danske Mag. XIX, 373—391.)

- Johannes Tholle:** Den danske Landsby. (Havekunst VI, 61—72.)
Johannes Tholle: Kamma Rahbeks Have ved Bakkehuset. (Havekunst VI, 97—100.)
Johannes Tholle: Knuthenborg Park og Haver. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XIII, 48—61. Ogsaa som Særtryk.)

Fiskeri og Søvæsen.

- A. Skjødsholm:** Grunde og gamle Med. (Vendssysselske Aarbb. 1925. 141—58.)
Emil Andersen: Vaadfiskeriet i Kattegat gennem 25 Aar. (Da. Fiskerit. 1925. 256—258.)
A. R. Molander: Från det bohuslänske sillfiskets historia. (Göteborgs och Bohusläns fornminnesför. T. 1924.)
Kay Larsen: Kongelig Majestæts Strømme renses [for Kapere 1615]. (Under Dannebrog XII, 28—32.)

Handel, Haandværk og Industri.

- R. Paulli:** Bogfører-Dokumenter fra det 16. Aarhundrede. (Bok- o. bibl.-hist. Stud. tillägn. Jsak Collijn, Upps.)
R. Paulli: En Boghandler og Bogbinder i Odense i det 16. Aarhundrede. (Aarb. f. Bogvenner IX, 96—101.)
Max Kjær Hansen: Industriens Udvikling i Danmark.
Chr. H. Olesen: Danske Erhvervsforhold. (Nord. T. Ny Serie. I, 111—117.)
M. Vogelius: Det første Baierskølbruggeri i København. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 199—200.)
 Cigar- og Tobaksfabrikanternes Forening af 20. Juni 1875. Mindeskrift udg. i Anledning af Foreningens Jubilæum.
R. Berg: Glarmester-Zunft. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 155—180.)
D. Rasmussen: Ollerup Haandværkerskole. (Ollerup Folkehøjskoles Aarskrift 1925. 109—113.)

Politi-, Fattig- og Understøttelsesvæsen. Forsikring.

- Københavns Politis Begravelsesforenings hundredaarige Bestaaen. Mindeskrift. 1825 — 6. Marts — 1925. P.
Victor Krohn: Fra Kastellet's Statsfængsel. (Gads Danske Mag. XIX, 404—410.)
J. S.: Soziale Fürsorge vor 100 Jahren. (Nordschleswig 1925. 85—87.)
Eiler Nystrøm: Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. Et historisk Tilbageblik.
 Anm. af Ax. Linvald i Hist. T. 9. R. IV, 203—04.

Medicinalvæsen.

- P. Hanssen:** Geschichte der Epidemien bei Menschen und Tieren im Norden. Glückstadt.
- J. Aas:** Tandmidlene i nordiske lægebøger fra middelalderen. Oslo.
- Astrid Wentzel:** Et Supplement til K. Carøe: En mærkelig Kur. (Danske Studier 1925. 172—174.)
- Gordon Norrie:** Den danske Oftalmologis Historie indtil 1900. Festskrift i Anledn. af den 25-aarige Bestaaen af Det oftalmologiske Selskab i København.
- Kysthospitalet paa Refsnæs 1875—1925.
- Vejleffjord Sanatorium 1900 — 1. Marts — 1925. (Chr. Saugman 1864—1923). Odense.
- A. Ravnholt:** Kgl. Forordning af 1798 [om Handel med Lægemedler]. (Farmaceut. T. XXXV, 513.)
- E. Dam og A. Schæffer:** De danske Apotekers Historie. Apotekerne i Danmark og Island og deres Indehavere siden Oprettelsen og indtil Aaret 1922. 1. Bind: Apoteker oprettede før Aaret 1672. 6.—8. H. 2. Bind: Apoteker oprettede i Tidsrummet 1673—1842. 1. H.

Krigs- og Forsvarsvæsen.

- H. Sinding-Larsen:** Akershus. 2: Fra Hakon V.s borg til Christian IV.s slot. Oslo.
- J. O. Wahl:** Akershus slots og fæstnings historie i ældre tider. (Norsk Militært Tidsskrift. 96. Aarg. 164—181, 354—368, 417—430, 509—526, 733—749.)
- J. Schiøtz:** Bergenhusiske infanteriregimenter. Oversigt over vestlands-avdelingenes historie. Bergen.

Kirkehistorie.

- Gudmund Schütte:** Hvornaar blev Danmark kristent? (Tilskueren 1925. II, 22—30.)
- August F. Schmidt:** Helligkilder i Københavns Amt. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1925. 36—45.)
- August F. Schmidt:** Helligkilder i Randers Amt. (Fra Randers Amt XIX, 5—26.)
- Esper Andersen:** Helligkilden. [Lyby Sogn, Salling N. Hrd.]. (Skivebogen XVII, 82—85.)
- T. O. Achelis:** Det ældste Kaldsbrev i Norden [til Vonsbæk Kirke 20. Aug. 1525]. (Sønderjydske Aarbb. 1925. 147—152.)
- E. Feddersen:** Schleswig-Holstein und die lutherische Konkordie. (Verein für schlesw.-holst. Kirchengesch. 1. Reihe 15.) Kiel.

- J. Lundbye:** Lidt om Brødre menighedens Virksomhed paa Mors 1750—1850. (Hist. Aarb. f. Mors VII, 115—121.)
- H. J. Helms:** Fra den vestslesvigske Vækkelse i det 18. Aarhundrede. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 97—100, 113—116.)
- K. F. Hafstrøm:** Fra den jydsk Vækkelse. (S. t. jy. Hist. og Top. 4. R. V, 1—41.)
- Johs. Gøtzsche:** Træk af en jysk Vækkelses Historie i det nittende Aarhundrede. 2. Opl.
- Maria Nielsens** Anm. af Thade Petersen: De sønderjydske Frimenigheders Historie (i Hist. T. 9. R. IV, 91—94.)
- R. P. Rasmussen:** Vartov Kirke. (Menighedsbl. VII, 321—327.) Søndagsskolearbejdet 1875—1925 ved Indre Mission i København.
- H. Tonnesen:** Nordslesvigsk Kirkeliv 1880—1920. Haderslev. 1. H.
- J. Andreassen** og **A. A. Andersen:** En Vaartid. Troslivets Gennembrud i Vendsyssel og Hanherred ved Indre Missions Virksomhed.
- Johanne Svanenskjøld** og **Ulla Fuge:** K. M. A.s Arbejde gennem femogtyve Aar 1900—1925 [Kvindelige Missions Arbejdere]. Helsingør.
- Johs. Nordentoft:** Dansk Kirkeliv, medens Tiderne skifter. Advent.
- A. Bobjerg:** Bøvling Valgmenighed. (Højskolebl. L, 819—828, 855—864.)
- Knud Thøgersen:** Indtryk og Minder fra Bøvling Valgmenigheds første Tid. (Bavnen XXII, 659—664.)
- Knud Thøgersen:** Bøvling Valgmenighed gennem halvtreds Aar. 1875—1925. Et Mindeskrift. Holstebro. P.
- Kr. Knudsen:** Sønder Næraa Valgmenighed. (Højskolebl. L, 613—618, 629—638.)
- Anders Nørregaard:** Vejstrup Valgmenighed og dens Forhistorie. Svendborg.
- K. Jensen Elkjær:** Vejstrup Valgmenighed (Højskolebl. L, 665—672).
- Erik Appel:** Haderslev Frimenighed og dens Kamp for sin Kirke. (Højskolebl. L, 1347—1350, 1379—1382.)

Universitets- og Skolevæsen.

- Betænkning afgiven af Udvalget om Oprettelse af et Universitet i Jylland.
- Knud Fabricius:** Regensen gennem hundrede Aar. 3. H.
- T. O. Achelis:** Haderslev og Ribe Kathedralskoler i Middelalderen. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 121—123, 137—141.)
- T. O. Achelis:** Sommersted Latinskole. (Pers. T. 8. R. IV, 233—254.)
- Einar Aas:** Stavanger Katedralskoles Historie 1243—1826. I. Anm. af Georg Bruun i Vor Ungdom 1925. 481—82.
- H. A. Krarup-Bogen:** Minder fra Vejle Latinskole 1865—1900. Anm. af H. P. Hoff-Hansen i Vor Ungdom 1925. 483—84.
- Georg Bruun:** Strarups Vise. Et Bidrag til Latinskoleliv i Fyrreerne. (Vor Ungdom 1925. 37—45.)

- K. Ottosen:** Vor Folkeskoles Oprindelse og Udvikling. 5. ændrede Udg. Med et Tillæg om dansk Skolevæsens Ordning ved N. A. Larsen.
- S. C. Sortfeldt:** Om de gamle Degne. (Hist. Aarb. for Thisted Amt 1925. 96—102.)
- G. Schovsbo:** Lidt mere om Degne. [Udby, Vends Hrd. 1783. 1786.] (Aarbog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XIII, 607—17.)
- Hans Birkelund:** Degneembedsforhold i Mørke og Kolind 1765. (Fra Randers Amt XIX, 120—22.)
- V. Møller:** En gammel Skolefundats [1724]. (Vor Ungdom 1925. 172—177.)
- J. Hansen:** En Skolemester-Kontrakt fra 1738. (Sønderjydske Maanedsskr. II. 170—72.)
- P. Christensen:** Fra Tornby Sogn i Vendsyssel. Et Blad af Skolevæsenets Historie paa Landet for to Hundrede Aar siden. (Vor Ungdom 1925. 48—50.)
- Anna Petersen:** Vesterende-Ballum Skole i 100 Aar. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 84—88.)
- Minder fra Vormark Friskole 1875—1925. Nyborg.
- Søren Vasegaard:** Omkring Færøernes Højskole. (Gads Danske Mag. XIX, 462—470.)
- V. Møller:** Fra det første Provinsseminarium [Brahetrolleborg 1794—1826]. (Vor Ungdom 1925. 25—36.)
- Niels Illeris:** Gymnastisk Selskabs Historie gennem 25 Aar. 1900—1925. (Gymn. T. April 1925.)

Sprog.

- Ordbog over det danske Sprog. 7. Bd. Gran—Herpaa.
- O. Mensing:** Schleswig-holsteinisches Wörterbuch. Volksausg. Bd. 1, Lief. 1—4. Neumünster.
- Th. Jørgensen:** Om anglo-frisiske, heruliske og burgundiske Indskrifter med de ældre Runer fra Nordens tre Riger. Sønderborg. 1.—2. H.
- O. v. Friesen:** Rö-stenen i Bohus län och runorna i Norden under folkvandringstiden. Upps. 1924.
Anm. af Emil Olson i Litteris, II, 142—153.
- Gunnar Knudsens** Anm. af: Jöran Sahlgren: Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning. 1924 (Namn o. Bygd) og Jöran Sahlgren: Hälsingborgstraktens ortnamn. [Hälsingborgs historia. 1925] (Danske Studier 1925. 187—188.)
- Elof Hellquists** Anm. af Danmarks Stednavne Nr. 1. Samsøs Stednavne. 1922. (Arkiv f. nord. fil. XLII, 82—83.)
- M. K. Zahrtmann:** Løse-Formen i bornholmske Stednavne. (Danske Studier 1925. 180—181; med Svar af Gunnar Knudsen 181—182.)
- Viggo Brøndal:** Marknavne fra Angel. (Sønderjydske Maanedsskr. II, 20—23.)
- M. K. Zahrtmann:** Tilnavnet Mened. (Danske Studier 1925. 183—186.)

- Mariager Legende-Haandskrift. Gl. kgl. Saml. 1586. 4to. Ved Gunnar Knudsen. 5. H.
- Johs. Lollesgaard:** Sprogfilosoferen og Sprogforskeren i Danmark ved det 18. Aarhundredes Midte.
- H. Logemann:** Sproglige berøringspunkter mellem Holberg og Ibsen. (Edda XXIII, 111—141.)
- Halvdan Koht:** Om Bærums bebyggelse og navnet Oslo. (Maal og Minne. 1925. 1—4.)

Litteraturhistorie.

- Carl S. Petersen og Vilh. Andersen:** Illustr. dansk Litteraturhistorie. 14.—16. H.
- Hans Brix:** Danmarks Digtere. Fyrretyve Kapitler af dansk Digttekunsts Historie med Billeder. 1. H.
- E. A. Jacobs:** Kortfattede Oplysninger om Salmedigtere og Oversættere i »Salmebog for Kirke og Hjem«.
- Marius Kristensen:** Et gammelt Vers. (Danske Studier 1925. 186—187.)
- Axel Olrik:** Et demokratisk element i dansk åndsliv. Foredrag i Studentersamfundet 5. okt. 1895. [Om Ridderviserne]. (Danske Studier 1925. 147—155.)
- N. Smith-Dampier:** Some Danish Ballads. (Saga Book of the Viking Society. IX. Part II. 343—54.)
- Hans Aage Paludan:** Til Visen om Torbens Datter. (Danske Studier 1925. 133—146.)
- F. Ohrt:** Et Omkvæd [til Dg F. 531]. (Danske Studier 1925. 182—183.)
- Peder Palladius' Visitatsbog.** Udg. af Lis Jacobsen. (Særudgave af Peder Palladius' danske Skrifter.)
- Tychonis Brahe Opera omnia** ed. J. L. E. Dreyer. Tom. XI—XII.
- Poul V. Rubow:** Revisionen af det attende Aarhundrede. En Oversigtsartikel. (Danske Studier 1925. 97—116.)
- H. Logemann:** Holbergiana. 1. Skipper Adrian og andre Kalloepers. 2. Holberg og de danske Levnetsbreve. (Danske Studier 1925. 156—167.)
- H. Ehrencron-Müller:** Oversættelser af Holbergs Dannemarks Riges Historie. (Holberg Aarboeg 1925. 60—73.)
- Egill Rostrop:** En ny Holberg Kilde. (Gads Danske Mag. XIX, 649—665.)
- A. H. Winsness:** Det norske selskab 1772—1812. Kria 1924.
Anm. af H. Brix i Hist. T. 9. R. IV, 101—02.
- Ludvig Schmidt:** Baggesen und Wieland. (Edda XXIII, 142—154.)
- Morten Pontoppidan:** Zions Sang. Grundtvigs profetiske Kvad for hundred Aar siden. Tolket af —.
- W. H. Cotas:** Die skandinavische Literatur der Gegenwart seit 1870. Wiesbaden.

- Kjeld Elfelt:** Dansk bondelyne [Træk af de sidste års bondelitteratur i Danm.] (Finsk T. XCIX. 299—315.)
- Cai M. Woel:** Arbejder af Harald Kidde. Bibliografisk Fortegnelse. P.
- Gunnar Knudsen:** Trap og dens Forgængere. (Den nye Litteratur, II. 193—200.)
- Carl Christensen:** Den danske Botaniks Historie med tilhørende Bibliografi. 3. H.

Kunst.

- C. G. Laurin:** Nordisk konst. Danmarks och Norges konst från 1880 til 1925. Sth.
- Francis Beckett:** Danmarks Kunst. I. 1924.
Anm. af William Anderson i T. f. Konstvet. X, 31—32. af Carl V. Petersen i Tilskueren 1925. II, 414—415.
- Mogens Clemmensen:** Ældre nordisk Architektur. VI. Dansk Vestindien.
- Vilh. Lorenzen:** De danske Præmonstratenserklostres Bygningshistorie. Med Tegninger og Opmaalinger af Charles Christensen.
- Otto Rydbeck:** Mariakyrkan i Vä. (T. f. Konstvetenskap X. 1—14.) Odense Slot. (Opmaalinger udgivet af Odense Bygningsskoles Elevforening. Medlemsblad 1925.)
- Vilh. Lorenzen:** Nik. Tessin den yngre og Danmark. (Nord. T. Ny Serie. I, 292—302.)
Anm. af Ragnar Josephson: Tessin i Danmark. Sth. 1924.
- K. K. Meinander:** Tessins planer. (Finsk T. XCIX, 108—113.) — Anm. af: Ragnar Josephson: Tessin i Danmark. Sth. 1924 og Ragnar Josephson: Tessins slottsomgivning. Sth. 1925.
- A. Heskell:** Dänische Bauten bei Altona. (Mitteil. d. Ver. f. Hamburg. Gesch. XIV, 182—184.)
Moderne Architektur in Dänemark. Herausgeg. von Akad. Architektenverein in Dänemark. Berlin.
Modern Architecture in Denmark. Issued by the Society of Acad. Architects in Denmark. Kbh.
- V. C. Habicht:** Hanseatische Malerei und Plastik in Skandinavien. Berl.
- Carl V. Petersen:** Kai Nielsen. I anledning af mindeudstillingen. (Nord. T. Ny Serie. I, 161—171.)
- Sigurd Swane:** Kai Niensens Kunst. En Omvurdering. Streifflys over Kritik og Museumsforhold. P.
- Hjalmar Öhman:** Zahrtmann såsom historiemålare. (Nord. T. Ny Serie I, 472—486.)
- Chr. Axel Jensen:** Lolland-Falstersk Ungrenæssance. Et Bidrag til Snedkerhaandværkets Historie. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XIII. 29—37.)

-
- Victor P. Christensen:** N. Dajons Buste af Holberg. (Holberg Aarbog 1925. 74—78.)
- Sigurd Wallin:** »Sengustavianska« möbler från Sydsverige eller Danmark. (Fataburen 1925. 140—149.)
- Dansk Kunstnerliv i Firserne. I—II. Breve fra P. S. Krøyer. (Tilskueren 1925. I, 64—71, 104—109.) III. Breve fra F. Vermehren til P. S. Krøyer. (348—362.)
- Vilhelm Wanscher:** Ved Kunstforeningens 100 Aars Fest. (Tilskueren 1925. II, 381—387.)
- Carl V. Petersen:** Foraarsudstillingerne. (Tilskueren 1925. I, 294—300.)
- Robert Neiiendam:** Det Kongelige Teaters Historie. III. 1878—1882.
-

Fortegnelse over historisk Litteratur for Aaret 1926

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **V. Hermansen.**

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne S. = Samlinger, T. = Tidsskrift
Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er det København.

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Hjelpevidenskaber.

- H. Ehrencron-Müller:** Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814. Bd. III. F—Hel.
- Ellen Jørgensen:** Catalogus codicum latinorum medii ævi Bibliothecæ Regiæ Havniensis.
- R. Paulli:** Bibliografi over danske Folkebøger fra 16. og 17. Aarhundrede I. (1915—25) Tr. s. M.
- Sven Ågren:** Nordisk bibliografisk litteratur under år 1924. (Nord. T. f. Bok- og Bibl.väsen XIII, 43—61.)
- Lauritz Nielsen:** Ældre dansk Litteratur i Sverige. (Nord. T. f. Bok- og Bibl.väsen XIII, 72—86.)
- Bogen. Dens Historie, Fremstilling og Udbredelse. Udg. af Otto Andersen og Aleks. Frølund. 1925.
- Anm. af Victor Madsen i Nord. T. f. Bok- og Bibl.väsen XIII, 100—102.
- Thorvald Kornerup:** Oversigt over Meddelelser om Grønland 1876—1926.
- Hans Knudsen:** Det fynske Biske- og Stiftsøvrigheds-Arkiv. (Fortid og Nutid VI, 65—74.)
- Holger Hansen:** Om Opbevaring og Ordning af Købstadarkiver. (Fortid og Nutid VI, 121—138.)
- Axel Linvald:** Meddelelser fra Raadstuearkivet 1925. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 409—422.)
- Erich Graber:** Das herzoglich schleswig-holsteinische Hausarchiv zu Primkenau in Schlesien. Breslau 1925. (Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens, Kreis Sprottau. Codex Dipl. Silesiæ XXXI, 107—43.)
- Reimers:** Das Archiv der Insel Föhr. (Die Heimat XXXVI, 100—104.)

- E. Schnack:** Altbäuerliches Urkundengut in Angeln. (Die Heimat XXXVI, 263—267.)
- W. Norlind:** Ex Bibliotheca Tychoniana. (Nord. T. f. Bok- och Bibl.väsen XIII, 211—218.)
- Eduard Gebele:** Auf den Spuren einer verschollenen Bibliothek. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 397—416.) [Heinrich Rantzaus Bibliotek.]
- H. O. Lange:** Fra de ældre kongelige Bogsamlinger. (Bogvennen 1926, 83—91.)
- Georg Nygaard:** P. A. Heibergs Bøger. (Bogvennen 1926, 145—147.)
- Lauritz Nielsen:** Mario Krohns Bogsamling i det kgl. Bibliotek. (Bogvennen 1926, 63—82.)
- I. Christian Bay:** Bibliotheca Thordarsoniana. En Privatsamling af videnskabelig og teknologisk Litteratur kortelig beskrevet. (Bogvennen 1926, 120—138.)
- Alfr. Glahn:** Udsigt over Sorø Akademis Biblioteks Historie. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XIV, 45—90.)
- Ebbe Berner:** Fortegnelse over offentliggjorte danske Opmaalinge af Architektur og Genstande til Kirkens og Boligens Udstyr fra Aar 1000 til Aar 1850.
Anm. af Chr. Axel Jensen i Architekten XXVIII, 220.
- Otto Smith:** En oversigt over de topografiske kort- og billedsamlinger. (Fortid og Nutid VI, 227—243.)
- F. A. H. Kjølser:** Det Søe-Militaire Kaart-Archiv og Bibliotheks-Selskab i Fortid, Nutid og Fremtid. (T. for Søvæsen Aarg. 97, 145—167.)
- Herman Lyngø:** Danske Bogauktioner i 1925. En Oversigt. (Bogvennen 1926, 148—207.)
- Kr. Erslev:** Historisk Teknik. Den historiske Undersøgelse fremstillet i sine Grundlinier. 2. Udg.
- Axel Linvald:** Dansk Historieforskning gennem et halvt Aarhundrede. (Fortid og Nutid VI, 199—219.)
- Axel Linvald:** Det 4. nordiske Historikermøde i København og Sorø 29. Juni—4. Juli 1926. (Hist. T. 9. R. V, 77—110.)
- Poul Bredo Grandjean:** Det danske Rigsvaaben. Avec un résumé en français.
- Hans Toll:** Kronor och sjöblad i danska riksvapnet. (Pers. T. 8. R. V, 3—8.)
- Hans Toll:** Unionssköldar och unionsbanér. (Pers. T. 8. R. V, 173—174.) Schleswig-holsteinische Siegel des Mittelalters. Hrsg. v. d. Ges. f. Schl.-holst. Gesch. III. Abt. 1. Hft. Kiel
- H. Philippsen:** Siegel und Wappen der Stadt Schleswig und der Schleswiger Knudsgilde. Eine heraldische Studie. Schleswig.
- L. Ahlmann:** Das Wappen Schleswig-Holsteins. (Die Heimat XXXVI, 232—233.)

Tidshistorie.

Det danske Folks Historie. Skrevet af danske Historikere. Redig. af Aage Friis, Axel Linvald og M. Mackeprang. VII. Det danske Folk under den fri Forfatning. Af Poul Engelstoft, H. P. Hansen og P. Munch.

Anm. af R. L. B[alslev] Fortid og Nutid VI, 334—336., af H. J[ense]n i Nord. T. Ny Serie, 2. Aarg. 611—612.

Erik Arup: Danmarks Historie I.

Anm. af Ellen Jørgensen og Poul Johs. Jørgensen i Hist. T. 9. R. IV, 285—297, 297—351; af A. Holck i Lolland-Falsters hist. Samf. Aarboeg XIV, 134—135.

Lis Jacobsen: Apriorisk Historie-skrivning. Randnoter til Erik Arups Danmarkshistorie.

Lis Jacobsen: Wimmer's Farmer-Stones. Critical notes on danish runic research. (Acta Philologica Scandinavica Aarg. 1, 207—253.)

Gudmund Schütte: Vor Folkegruppe. Gottjod. De gotiske, tyske, nederlandske, angelsaxiske, frisiske og nordiske Stammer i etnologisk Fremstilling. 1. Bd.

Gudmund Schütte: Dansk Kongetals tusendaarige Traad. (Hist. T. 9. R. V, 23—76.)

Vilh. la Cour: Skjoldungefejden (Danske Studier. 1926. 147—156.)

Georg F. L. Sarauw: Kongehøjene og Runestenene i Jellinge. (Aarbb. f. nord. Oldk. 1926, 245—280.)

Sune Lindqvist: Hedeby och Birka. (Fornvännen 1926, 1—26.)

Sune Lindqvist: Slesvig och Birka. (Fornvännen 1926, 245—265.)

Elis Wadstein: Friserne och forntida handelsvägar i Norden (Göteborgs kgl. Vetenskaps- og Vitterhets-Samhälles handlingar, IV, hefte 21.)

Rimbert: Ansgars levnad. Översatt av G. Rudberg. Med en historisk inledning av N. Ahnlund. Sth.

Rimbert: Ansgars Levned. Overs. af P. A. Fenger. 5. Udg. (Gennemset og forsynet med oplysende Noter af Hans Olrik.)

Richard Haupt: Anschars Leben nach Rimbert. (Schriften d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 1926, 186—261.)

Wilhelm Levison: Zur Würdigung von Rimberts Vita Anskarii. (Schriften d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 1926, 163—185.)

W. Lüdtke: Die Verehrung des hl. Anshar. (Schriften d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 1926, 123—162.)

Holger Rafn: Ansgar.

Rasmus Nielsen: Ansgar. (Bavnen. 1926. Sp. 1175—1188.)

Riedewaldt-Schött: Nordens Apostel. Den danske Kirkes Stifter. 826—1926. (Bavnen. 1926. Sp. 457—462.)

J. Oscar Andersen: Ansgars Betydning for det nordiske Missionsarbejde (Nord. Miss. T. Bd. 37, 97—123.)

- F. Ronge:** St. Ansgar — katolsk eller luthersk? (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1926, 966—975.)
- Erikke Rosenørn-Lehn:** I Anledning af to Jubilæer. Sankt Ansgar 826. — Roskilde 1901—1926. Roskilde.
- R. Haupt:** Ansgar und die Kunst, namentlich die Baukunst. (Schriften d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 1926, 113—122.)
- M. Anholm:** Normandie och dess nordiska minnen. Lund. u. A.
- H. Defrance:** L'habitation normande. Paris. u. A.
- Carl Schuchardt:** Arkona Rethra Vineta. Ortsuntersuchungen und Ausgrabungen. 2. Aufl. Berl.
- Sofus Larsen:** Saxo Grammaticus, hans Værk og Person. (Aarbb. f. nord. Oldk. 1925, 1—286.)
- Emil Rathsach:** Varianter og Tankedubletter hos Saxo. (Aarbb. f. nord. Oldk. 1926, 281—300.)
- Søgur Danakonunga. 1. Søgubrot af Fornkonungum. 2. Knytlinga Saga. Utgivna för Samf. til Udg. af gammel nordisk Litteratur av Carl af Petersens och Emil Olson. 5. H.
- O. Rydbeck:** Årkebiskop Andreas Sunessons grav i Lunds domkyrka. En undersökning. Under medverkan av C. M. Fürst och A. Branting. Lund. Kong Valdemars Jordebog. Udgivet ved Sv. Aakjær. 1. H.
- Erik Arup:** Kritisk Vurdering af Klagedigtet af 1329. (Aarbb. f. nord. Oldk. 1926, 21—42.)
- Bengt Thordeman:** Krigargravarna vid Korsbetningen utanför Visby. (Fornvännen 1926, 27—53.)
- E. Clason:** Om i korsbetningsgraven vid Visby funna skelett. 1925. (Kungl. vitterhets historia och antikvitets akademien. Handlingar. Del 28. Häfte 3.)
- Knud Fabricius:** Skipper Klement og den jydsk Adel ved Svenstrup. (Aarbb. f. nord. Oldk. 1926, 99—128.)
- Henny Glarbo:** Studier over danske Adelsmænds Udenlandsrejser i Tiden 1560—1660. (Hist. T. 9. R. IV, 221—274.)
- Norske Herredags-dombøger. Utg. for Det norske historiske Kildeskriftfond. 2. række. (1607—1623.) VI: Dombog for 1622 ved P. Groth. Oslo 1925.
- Jón J. Aðils:** Den danske Monopolhandel på Island 1602—1787. 1.—3. Kvantbind.
- Ludvig Andresen:** Die Ankunft der Kaiserlichen in Flemhude 1627. (Die Heimat XXXVI, 127—129.)
- L. Jespersen:** Svenskerne i Skads Herred 1643—45. (Fra Ribe Amt 1926. 329—339.)
- Slaget i Øresund 1658 fremstillet af Willem van de Velde. (Kunstmuseets Aarsskr. 1924—1925, 156—160.)
- Svend Jørgensen:** Hvem forraadte Møenboerne 1659? (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XV, 104—109.)

- Otto Stein:** Urkunden des Groszen Kurfürsten betreffend Proviantierung seiner Truppen in Norderdithmarschen 1659 (Die Heimat XXXVI. 139—40.)
- Gunnar Tank:** Salg av krongods i Norge i 1660 aarene. (Bolig og bygg. 49—55.)
- Aksel Christensen:** Romeyn de Hooghes Kobberstik af Svenske-Krigen 1675—1679. (Samleren III, 216—217.)
- L. Laursen:** Danmark-Norges Traktater 1523—1750. VII: 1676—1682.
- Victor Lange:** Fra Struenseetiden. Personer, Forhold og Begivenheder i Aarene 1768—1772 og den nærmeste Tid derefter.
- W. F. Reddaway:** Don Sebastian de Llano and the Danish Revolution [17. Jan. 1772]. (Engl. Hist. Review XLI, 78—90.)
- T. A. Topsøe-Jensen:** Af Fregatten Fyllas Skibsjournal 1807. (Hist. T. 9. R. IV, 275—277.)
- Halvdan Koht:** Norsk bondereisning Fyrebuung til bondepolitikken. Anm. af B. K. i Syn og Segn. 1926, 380—381 og af Hans Jensen i Hist. T. 9. R. V, 173—175.
- S. Wolløbæk:** 1809—1814. Norges uafhængighet eller landets selvstendighet. Fredrikshald.
- Volquart Pauls:** Uve Jens Lornsens Briefe an Franz Hermann Hegewisch. Schleswig 1925.
- Olaf Carlsen:** Stemninger og Tilstande blandt Lolland-Falsters Bønder omkring 1840. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarvog XIV, 37—56.)
- G. Østergaard:** Fra Stændertiden. Med særlig Henblik paa Aalborg Amt. (Fra Himmerland og Kjær Herred XV, 486—507.)
- N. J. Salling:** En Arrestation og et Dannebrogskors. Optegnelser fra Trearskrigen. (Sprogforeningens Almanak 1926, 26—41.)
- W. R. Prior:** Oberst Hodges's Indberetninger fra Slesvig 1848—51. (Grænsevagten Aarg. 8, 209—211, 273—280.)
- Th. Knudsen:** Landstormen ved Brøns. Et Øjenvidnes Beretning. (Sønderjydske Maanedsskr. III, 17—24.)
- Karl Johansen:** Andreas Frederik Kriegers dagbøger 1848—1880. (Samtiden 37. Aarg., 189—196.)
- Hermann Hagenah:** 1863. Die nationale Bewegung in Schleswig-Holstein. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 271—396.)
- B. Estlander:** Finländske frivillige i danska Kriget 1864. Helsingfors.
- Walter Platzhoff:** Die deutschen Aktenpublikation über den Artikel V des Prager Friedens. (Archiv für Politik u. Gesch. N. F. 3. Jhg. 50—57.)
- M. Lhéritier:** Le règne de Georges 1er avant le traité de Berlin (1862—1878) Hellenisme et slavisme, Paris, 1925.
- M. Lhéritier:** Suite du règne de Georges 1er jusqu'à la révolution turque (1878—1908.) Hellenisme et germanisme. Paris. 1926.
- E. Driault:** La Grèce et la Grande Guerre. De la révolution turque au traité de Lausanne (1908—1923). Paris. 1926.

- Hans Lund:** Sofus Høgsbros Dagbog 1894. (Dansk Udsyn VI, 64—82.)
- Nicolas, Prince of Greece, Prince of Denmark:** My fifty years. London.
- Einar Arnórsson:** Den folkeretlige Forbindelse mellem Island og Danmark. Overs. fra Islandsk af J. H. Sveinbjörnsson.
- Tryggvi Sveinbjörnsson:** Island i 1818—1925. (Nord. T. Ny Serie, 2. Aarg. 140—148.)
- H. P. Hanssen:** Den danske Fredsdelegations Rejse til Paris og London i 1919. Dagbogsoptegnelser. (Sønderjydske Aarbb. 1926, 161—204.)
- André Tardieu:** Slesvig paa Fredskonferencen Januar 1919—Januar 1920. I Samarbejde med Franz von Jessen.
Anm. af Erik Møller i Hist. T. 9. R. V, 139—58.
- Thorkild Roving:** Af mit Livs Erindringer (Gads Danske Magasin XX, 23—42, 74—78.)
- Ove Rode:** Paaskekrisen 1920. (Tilskueren 1926 I, 73—74, 145—174, 294—328.)
- Hagbart Berg:** Fire Aars Venstrestyre. Viborg 1925. [Særtr. af de Bergske Blade].
- Povl Engelstoft:** Danmark i 1925. (Nord. T. Ny Serie 2. Aarg., 129—136.)
- P. Munch:** De nordiske staters indsats i folkenes forbund. (Nord. T. Ny Serie, 2. Aarg. 261—278.)
- Avis-Aarbogen 1925. 2. Aarg. Redig. af Victor Elberling.
- G. Friderichsen:** Aarboeg for Rigsdagssamlingen 1925—26.

Topografi.

- J. P. Trap:** Kongeriget Danmark. 4. omarb. Udg., udg. af Gunnar Knudsen. 62.—73. H. (= VIII : Aarhus og Vejle Amter.)
- H. V. Clausen:** Det danske Landskab.
- J. Jespersen:** Danske Gaarde i Tekst og Billeder. 1. Bind, 23.—31. H. 2. Bind, 1.—34. H. 3. Bind, 1.—12. H.
- Arne V. Frandsen:** Lidt om vore topografiske Hovedværker og deres Tilblivelse. (Dansk Udsyn VI, 125—135.)
- Henrik Larsen:** Landsbyerne under København i Fortiden. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 349—379.)
- Vilh. Lorenzen:** Vandringer i det gamle København. P.
- Vilh. Lorenzen:** Københavnske Palæer, II. (Medd. fra For. t. gamle Bygningers Bevaring. 2. R. V.)
Anm. af Ph. Weilbach i Architekten 1926, 225—227.
- H. U. Ramsing:** Bidrag til københavnske Gaardes Historie. III. Henning Podebusks Grund og Marschalsgaarden paa Købmagergade. IV. Erkebiskop Peder Lykkes Gaard. V. Det ferske Fiskehandels Compagnies Hus. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 343—348, 380—392.)

- H. U. Ramsing:** De københavnske Gilder i Middelalderen og Reformations-tiden og deres Grundejendomme. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 429—466.)
- Hans Kyrre** og **H. P. Langkilde:** Byens Skole. Københavns kommunale Skoles Historie.
- Kjøbenhavnske Billeder fra det nittende Aarhundrede. Samlede af **F. Hendriksen**. III. Christianshavn med Orlogsværftet, Toldboden og Kastellet.
- F. Hendriksen:** Bidrag til Bakkehusenes Topografi. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II. 511—524.)
- J. Chr. Nielsen** og **Knud Carstensen:** Nogle Blade af Københavns Belysningsvæsens Historie. (Elektroteknikerens Aarg. 22, 12—19, 34—36.)
- Carl C. Christensen:** Fiskebløderhuset og Wessels Bopæl paa Graabrødretorv. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 396—408.)
- V. Krohn:** Kastellet Frederikshavn (Før og Nu. 1925, 213—60; ogsaa som Særtryk.)
- Victor P. Christensen:** Frihedsstøttens Forarbejder og den kgl. Porcelænsfabrik. (Kunstmuseets Aarskr. 1924—1925, 171—175.)
- Julius Clausen:** Det Kgl. Bibliotek og Rigsarkivet. (Før og Nu 1926 Supplement. 413—436.)
- Kjøbenhavns Boldklub 1876—1926. 26. April.
- Vilh. Lorenzen:** Landbygningernes Brandforsikrings Palæ. P. Marmorkirken fra 1749 til 1772. (Før og Nu 1924, Supplement, 158—185.)
- O. v. Munthe af Morgenstjerne:** Odd-Fellow Palæet i København. (Det fhv. grevelige Berckentinske Palais.)
- Anm. af Vilh. Lorenzen i Architekten 1926, 379—380.
- Louis Bobé:** Die deutsche St. Petri Gemeinde zu Kopenhagen, ihre Kirche, Schulen und Stiftungen. MDLXXV — MCMXXV.
- Knud Bokkenheuser:** Hotel Phoenix og dets Historie igennem 80 Aar. Tr. s. M.
- H. Hjorth-Nielsen:** Københavns slagterlaug 1451—1926.
- Anm. af Otto Smith i Fortid og Nutid VI, 321—323.
- Ed. Lund:** Sundbyernes Historie 1892—1925. (Særtryk af »Amager Borgervæn«.) P.
- Taarby Villaby. 1901 — 6. Januar — 1926. P. Tr. s. M.
- G. K. Harvild:** Tivoli i Fortid og Nutid. Tr. s. M.
- Otto Smith:** Tøjhuskomplekset. Christian IV's Krigshavn, Tøjhuset, Proviantgaarden, det gamle Bryghus. (Før og Nu 1926. Supplement, 237—412.)
- Ogsaa som Særtryk.
- Anm. af V. Hermansen i Fortid og Nutid. VI, 333—334.
- Knud Larsen:** Valkendorfs, Borchs og Elers' Kollegier. (Før og Nu 1925, Supplement, 202—212.)
- Knud Bokkenheuser:** Københavns Vognmandsforening og dens Virksomhed 1901—1926. Tr. s. M.

- H. P. Steffensen:** Frederiksberg Oplysningsselskab gennem 25 Aar. 1900—1925.
- Thorkild Gravlund:** Herredsbogen. Sjælland. 1. H.
- Chr. Heilskov:** Københavns Amt i Billeder. (Fra Københavns Amt 1926. 125—127.)
- F. Weilbach:** Nordsjællandske Landsteder i det attende Aarhundrede. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 313—342.)
- L. F. la Cour:** Bernstorff Støtten (Medd. fra hist.-top. Selsk. f. Gjentofte Komm. 1926, 214—42.)
- Valdemar Seeger:** Birkerød Kirke. T. s. M. Hillerød. 1925.
Fra Brønshøj Kirke og Præstegaard. I. Brønshøj Kirke. En gammel Præstesag. Af **R. P. Rasmussen**. II. Peder Lorenz Hersleb (1718—1769) og hans Optegnelser. Af **V. Møller**. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. II, 525—550.)
- Carl Christensen:** Frederiksværk. En dansk Fabrikbys Historie. (Fra Frederiksborg Amt 1926, 1—192.)
- Kay Larsen:** Englænderne i Gjentofte Kommune 1807. (Medd. fra hist.-top. Selsk. f. Gjentofte Komm. 1926, 159—82.)
- Laurits Pedersen:** Helsingør i Sundtoldstiden 1426—1857. I.
- Frederik Weilbach:** Det gamle Krogen Slot [Kronborg]. (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1926, 43—76.)
- Lauritz Petersen:** »Hamlet» og Helsingør. (Teatret Aarg. 26, 5—8.)
- A. Bellessort:** A travers les pays et les livres. Le crépuscule d'Elseneur. Paris.
- C. A. Vennerwald:** Helsingør tekniske Skole gennem 100 Aar 1825—27. November 1925. Helsingør.
- Gymnasiebogen. 1876—1926. I Halvtredsåret for Museumsbygningens Opførelse, udg. med Støtte af Herlufsholms Stiftelse, Herloviensamfundet og gamle Herloviere. Tr. s. M. .
- Hillerød By. Udg. af Frederiksborg Amts historiske Samfund. (Victor Hermansen: Hillerød Bys Historie indtil 1864. Hugo Matthiessen: Det gamle Hillerød. Anders Uhrskov: Hillerød i vore Dage. P. Petersen: Gamle Folk fortæller.)
Anm. af R. L. B[alslev] i Fortid og Nutid VI, 339—340.
- A. R. Idum:** Hojerup Kirke paa Stevns. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XV, 137—40.)
- A. Vejle:** Kalundborg Haandværkerforening. 1850—1925. Kalundborg.
- L. F. la Cour:** Korsør. Bidrag til Egnens, Byens og Havnens Historie. 11.—13. H. Korsør.
- Rasmus Nielsen:** Næstved Købstads Historie 1. Del. (Næstved under Skovklosters Herredømme 1135—1536). Næstved.
- R. Nielsen:** Næstveds patriotiske Selskab. (1780—1809). (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XV, 3—26.)
- I. Hansen, N. Jensen og P. C. Jacobsen:** Odsherreds Landbrugsforening 1875—1925. Nykøb. S. 1925.

- Ordrup Kirke. I Anledning af Halvhundredaarsdagen for dens Indvielse 23. Juli 1876.
- P. Severinsen:** Ringsted og Pavebrevene. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XIV, 3—19.)
- J. V. Christensen:** Ringstedegnens Landboforening 1875—1925. Ringsted. 1925. Tr. s. M.
- Steph. Wevers:** Det katolske Roskilde jubilerer. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne Aarg. 74, 410—416.)
- Chr. Christensen:** Prinsen i Roskilde. Den gamle Gæstgivergaards Historie fra 1695 til vore Dage, udg. i 50-Aaret for den nuværende Hotelbygning Opførelse. Roskilde.
- J. Werner:** Rygaard (Medd. fra hist.-top. Selsk. f. Gjentofte Komm. 1925, 81—158.)
- H. Dragehjelm:** Rødvig. Nogle Træk fra Havnepladsens Tilblivelse i det 18. og 19. Aarhundrede. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XV, 126—36.)
- P. Arnskov:** Consumptionsboderne i Slagelse. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XIV, 27—44.)
- Sorø academy. Issued by the society of academical architects in Denmark.
- H. G. Olrik:** For 100 Aar siden. I. Da den nye Hovedbygning toges i Brug. — II. Den nye Hovedbygning. — III. Det nye Inventar. (Sorøner-Bladet, XI, 65—66, 94—95.)
- Chr. Axel Jensen:** Helene Grav i Tisvilde. (Aarbb. f. nord. Oldk. og Hist. 1926, 1—20.)
- Valdemar Seeger:** Østrup. En historisk topografisk Studie. Hillerød.
- Rasmus Pedersen Ravn:** Borringholms Krønike. Ved Johannes Knudsen. Rønne.
- Bornholm. Turistforeningens Aarbog 1926.
- F. Bojsen:** Af Møns Historie IX 1750—1800. Udg. af Møns Musæum. Stege.
- Svend Jørgensen:** Af Aagebys Sogns Historie. Aalstrup. II. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XIV, 84—102.)
- H. M. J. K. Henningsen:** Minder fra Langø og Albuen. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog. XIV, 103—107.)
- Hugo Matthiessen:** Lollands Købstæder. Studier over deres Grundplan. II. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog. XIV, 63—70.)
- Hans Knudsen:** Assens Skomagerlavs Skraa 1505. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XIV, 23—34.)
- Hans Erik Bergstrand:** Fra Fraugde Sogn. Historisk-topografisk Skildring i korte Træk. Odense.
- Carlsen-Skiødt:** Historiske Oplysninger om Gamtofte Sogn. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XIV, 121—167.)
- H. St. Holbeck:** Odense Bys Historie 11.—17. H. Odense.
Anm. af R. L. B[falslev] i Fortid og Nutid VI, 336—339.
- J. Winther:** Lindø. En Boplads fra Danmarks yngre Stenalder. Rudkøbing.
Anm. af Knud Klem i Fortid og Nutid VI, 319—321.

- C. Klitgaard:** James Macdonalds Jyllandsrejse 1808. (Saml. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. V, 407—408.)
- J. P. Wammen:** Fra Alheden (Aarb. f. Lysgaard, Hids m. fl. Hrd. 1926, 3—32.)
- Torben Klinting:** Vestjydske Skildringer. (1925).
Anm. i Saml. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. V, 271—272.
- C. Klitgaard:** En Rejse i Vendsyssel 1763. (Vendsysselske Aarbb. VI, 298—326.)
- Vejle Amts Landboforening. 1851—7. August—1926. Vejle. Tr. s. M.
- P. Eliassen:** Kongeaen eller den gamle Grænse. 2. Halvbd. Kolding.
- Peter Holm:** Vor Frue Kirke i Aarhus gennem otte Hundrede Aar. Aarhus.
- Den folkelige Forsamlingsbygning i Aarhus. Festskrift med et historisk Rids i Anledning af Forsamlingsbygningens 50 Aars Jubilæum 1875 — 18. Oktober — 1925. Aarhus 1925.
- J. Abildtrup:** Abildtrugaard og dens Beboere 1498—1925 samt nogle Oplysninger om Slægterne Qwie i Kviesgaard, Hvid i Travbjerg, Nyegaard i Borris og Købke i Vorgod. En Slægtshistorie gennem ca. 550 Aar. Struer.
Anm. i Saml. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. V, 263—65.
- Jeppe Aakjær:** I Søndagsbil — eller: fra Brøndum Præstegaard. (Skivebogen XVIII, 143—153.)
- P. L. Hald:** Bulbjærgfesterne. (Hist. Aarvog for Thisted Amt 1926, 204—208.)
- Jeppe Aakjær:** Kalkede Grave. [Daugbjerg og Mønsted] (Skivebogen XVIII, 71—77.)
- P. Eliassen:** Hvorledes saa Drenderup ud? (Vejle Amts Aarbb. 1926, 258.)
- J. J. Ravn:** Brudstykke af en Byvide fra Eltang. (Vejle Amts Aarbb. 1926, 127—128.)
- Christian Pedersen:** Fiskbæk Kirke. Viborg. P. (Særtr. af »Viborg Stifts Folkeblad.«)
- Marius Hansen:** Grejs gamle Kirke. (Vejle Amts Aarbb. 1926, 122—123.)
- Carl Svenstrup:** Nogle Blade af Grenaa Handelsforenings Historie 1876—1926. Grenaa. P. Tr. s. M.
- Jeppe Aakjær:** Paa Grætttrup gamle Kirkebakke. (Skivebogen XVIII, 57—70.)
- Otto Møller:** Optegnelser om Gylling. (Saml. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. V, 197—245.)
- Johs. Stampe:** Jubilæumsskrift for Herning Haandværker-Forening 1876 — 16. Januar — 1926. Herning.
- J. J. Ravn:** En historisk-topografisk Beskrivelse af Herslev og Viuf Sogne i Brusk Herred. Vejle.

- Søren Knudsen:** Hvalfangsten paa Hjarnø [1770] (Vejle Amts Aarbb. 1926, 123—127.)
- C. Klitgaard:** Hjørring Bys Historie II. (1925).
Anm. af H. K. i Saml. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. V, 275—276.
- J. Aldal:** Holstebros Ildebrande 1697—1794. Et Billede af vestjysk Købstadliv i det 18. Aarhundrede (Hardsyssels Aarbbog XX, 1—106.)
- Torkil Baumgarten:** Det gamle Horsens og Horsens Slægter. Topografiske og personalhistoriske Bidrag til Horsens By's Historie fra 1661 til 1868. Horsens. Tr. s. M.
- Aage Simonsen:** En Udgravning i den gamle Bydel i Horsens. (Aarhus Stifts Aarbb. XIX, 124—129.)
- N. B. Hjort:** Katholms Lyksaligheder. En Række Breve. (Fra Randers Amt XX, 84—93.)
- Kr. Larsen Vestergaard:** Kavvel Kirke. (Hardsyssels Aarbbog XX, 169—183.)
- Chr. Wammen:** Bidrag til Kjærby Sogns Historie. Skouboegaarden. (Fra Randers Amt XX, 94—123.)
- Søren Vasegaard:** Fra Klejtrup Sogn. Bidrag til Belysning af himmerlandsk Bondekultur i 70erne. 5. H.
Anm. i Saml. t. jydsk Hist. og Top. 4. R., V, 269—271.
- N. Nielsen:** Omkring Knebel Vig. (Fra Randers Amt XX, 138—142.)
- P. Eliassen:** Et smukt Billede fra Kolding 1836. (Vejle Amts Aarbb. 1926, 113—115.)
- J. O. Brandorff:** Fra Rendebanen i Kolding. (Vejle Amts Aarbb. 1926, 116—120.)
- Jeppe Aakjær:** Fra Krabbesholm. (Skivebogen XVIII, 39—56.)
- J. Jensen:** Kragelund By's Udskiftning 1791 (Aarb. f. Lysgaard, Hids m. fl. Hrd. 1926, 44—59.)
- J. P. Aaboe:** Dagbogsoptegnelser i Aarene 1833—80 [vedrørende Kragelund Sogn] (Aarb. f. Lysgaard, Hids. m. fl. Hrd. 1926, 60—95.)
- August F. Schmidt:** Lejrskov. (Danske Studier. 1926. 77—81.)
- G. Th. Gravesen:** Bidrag til Ljørslev og Ørding Sognes Historie. (Hist. Aarb. f. Mors VIII, 57—88.)
- J. O. Brandorff:** »Marielund« (Vejle Amts Aarbb. 1926, 224—237.)
- Dagmar Larsen:** Kulturbilleder og Typer fra Nibes Glansperiode. I Slutningen af det attende og Begyndelsen af det nittende Aarhundrede. (Fortsættelse). (Fra Himmerland og Kjær Herred XV, 365—460.)
- J. Jensen og J. Jacobsen:** Fra Palstrup (Aarbbog f. Lysgaard, Hids m. fl. Hrd. 1926, 33—43.)
- Victor Hermansen:** Ribes Tilstand 1735—1743. (Fra Ribe Amt. 1926, 462—493.)
- C. M. Smidt:** Borgholm og Klosterø. Spredte Træk af Skanderborgs Forbindelser med Øm Kloster, Undersøgelser, Fund m. m. (Aarhus Stifts Aarbb. XIX, 178—210.)

- August F. Schmidt:** Skanderup Sogn (Anst Herred) I. Lunderskov.
Anm. i Saml. t. jydsk Hist. og Top. 4. R., V, 272—275.
- Georgia la Cour Pedersen:** Skibelund og dets Mindesmærker. Kolding.
- Charles Thiesen:** Bogen om Skive. I Anledning af Købstadens 600 Aars Jubilæum den 15. August 1926. Skive.
- Jeppe Aakjær:** Fra det gl. Skivehus (Skivebogen XVIII, 10—38.)
- N. Nielsen:** Skødshoved. (Fra Randers Amt XX, 143—148.)
- Johan C. Sulkjær:** Snejbjerg Sogn I. Herning.
- Ingeborg Thaning og Inga Nalbandian:** Testrup-Minder. Særtr. Kolding.
- Anton Larsen:** Kommunale Forhold i Tversted og Uggerby Sogne fra 1803—1861. (Vendsysselske Aarbb. VI, 234—255.)
- C. V. Petersen:** »De 24 Mænds Conspiration« i Vejle 1611. (Vejle Amts Aarbb. 1926, 108—112.)
- P. M. Rørsig:** De store Ildebrande i Viborg. Fra Middelalder til Nutid. I Anledning af Tohundredeaaaret for Kæmpebranden 1726. (Særtryk af »Viborg Stifts Folkeblad.«) Viborg.
- N. Madsen-Vorgod:** Fra Vorgod og Nørre Vium Sogne. (Hardsyssels Aarbg XX, 107—139.)
- J. Abildtrup:** Vorgod Sogn i Bølling og Hammerum Herreder I. Ringkjøbing.
- N. R. Nørgaard:** Marknavne i Vraa Sogn o. Aar 1800. (Vendsysselske Aarbb. VI, 364—370.)
- Chr. Pedersen:** Ørslevkloster (Asmild Kloster Elevfor. Aarskr. 1925.)
- C. Klitgaard:** Bidrag til Ø. Brønderslev-Hallund Præstehistorie. (Saml. t. jydsk Hist. o. Top. 4. R. V, 396—406.)
- Otto Brandt:** Geschichte Schleswig-Holsteins. Ein Grundriss. 2. verb. Aufl. Kiel 1926. — Slesvig-Holstens Historie i Grundrids. Autoris. Overs. ved Ebba Brandt. 1926.
Anm. af R. Bülek i Die Heimat XXXVI, 142.
- Hinrich Ewald Hoff:** Schleswig-Holsteinische Heimatgeschichte. Neue Ausg. in 3 Banden. Neumünster bei Wachholtz. 1925.
Anm. af Th. Lage i Die Heimat XXXVI, 19—20.
- Vilh. la Cour:** Blade af Sønderjyllands Historie. (Grænsevagten Aarg. 8, 53—57, 117—124.)
- Theodor Lorentzen:** Schleswig-Holstein im Mittelalter. Hamburg. 1925.
Anm. af Th. Lage i Die Heimat XXXVI, 95.
- Paul von Hedemann-Heespen:** Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und die Neuzeit. Kiel.
- Carl Alnor:** Handbuch zur schleswigschen Frage. II Bd. 1. Teil. Neumünster.
Anm. af Carstensen i Die Heimat XXXVI, 203.
- Charitas Bischoff:** Erinnerungen an Nordschleswig. 2. Aufl. Langensalza.

- H. P. Hanssen:** Et Par Bidrag til Sønderjyllands Historie efter 1864. (Sønderjydske Aarbb. 1926, 143—160.)
- Nic. Svendsen:** I Aabenraa Fængsel 1902 (Sprogforeningens Almanak 1926, 42—57.)
Feltbreve. (Sønderjydske Aarbb. 1926, 278—283.)
- N. A. Jensen:** Ventetider. Breve fra Rejser til de sønderjyske Fangeleire i Frankrig og Rusland. Odense.
- How North Slesvig has come back. An authorized interview with H. P. Hanssen. (The American-Scandinavian Review XIV, 109—112.)
- J. Smith:** Valget til Haderslev Kreds dag den 4. Maj 1919. (Sønderjydske Aarbb. 1926, 135—142.)
- K. Alnor:** Die Ergebnisse der Volksabstimmungen vom 10. Februar und 14. März 1920 in der 1. und 2. schleswigschen Zone U. A. Flensburg. Schleswig-Holsteiner-Bund. Heimatschriften 15.
- Vilh. la Cour:** Da Tærningerne kastedes. Dagsbogsblade fra Afstemningstiden i Sønderjylland. (Grønsevagten Aarg. 8, 228—254, 295—315.)
- Christian Lunn:** Spredte Minder fra den Gang vi stak Grænsen ud. (Grønsevagten Aarg. 8, 281—284, 315—319.)
- Aktstykker. (Grønsevagten Aarg. 8, 49—53, 76—77, 105—107, 263—265, 268—269.)
- O. Boelitz:** Das Grenz- und Auslandsdeutschum, seine Geschichte und seine Bedeutung. München.
- Thade Petersen:** Sønderjylland 1925. (Sønderjydske Aarbb. 1926, 284—316.)
- J. Bogensee:** Mellem Flensburg Fjord og Ejderen.
- Henrik Ussing:** Det gamle Als.
Anm. af Jørgen Olrik i Danske Studier. 1926. 182—183.
- A. P. Tuxen:** Als og Alsingerne. Skildret af Deltagere i de slesvigske Krige. (Sønderjydske Aarbøger 1926, 243—269.)
- T. O. Achelis:** Dies und Das zur Geschichte Apenrades. (Die Heimat XXXVI, 295—297.)
- C. P. O. Christiansen:** Ejderen som Nordens Grænse. (Askov Lærlinge. Aarsskrift 1926, 11—23.)
St. Knudsgilde, Flensburg. Flensburg.
- Michael Mikkelsen:** Lidt om Felsted Kirkes Klokker. (Sønderjydske Maa-
nedsskr. III, 73—74.)
- T. O. Achelis:** Haderslev i gamle Dage. Udg. af Haderslev By.
Anm. af Ludwig Andresen i Die Heimat XXXVI, 72.
Mindebog for Haderslev Skydeselskab af 1857. Udg. 1925 af Selskabet.
Udarb. af **J. Wind**.
- Arthur Gloy:** Aus Kiels Vergangenheit und Gegenwart. Kiel.
Anm. af Gustav Fr. Meyer i Die Heimat XXXVI, 94—95.
- F. Bangert:** Geschichte der Stadt und des Kirchspiels Oldesloe. Oldesloe. 1925.

- Agnes Slott-Møller:** Danske historiske Minder i Slesvig By. Udg. i Anledning af 1100 Aars Festen for Ansgars Ankomst til Norden.
- Otto Stein:** Des Pastors Salomon Petri Bericht über den Brand der Steinbeker Kirche 1646. (Die Heimat XXXVI, 68.)
- P. H. Moos:** Søgaard omkring Aar 1800. (Sønderjydske Aarbb. 1926, 270—277.)
- W. Bahrenfuss:** Streiflichter aus der Treiaer-Brandgilde von 1743. (Die Heimat XXXVI, 107—109.)
- T. O. Achelis:** Wilstrup 1848—50. (Die Heimat XXXVI, 67—68.)
- T. O. Achelis:** Aus dem Vonsbecker Pastoratarchiv. (Schriften d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 1926, 103—106.)
- L. M. Bååth:** Hälsingborgs Historia. I. Fortiden og den äldre medeltiden. Hälsingborg 1925.
Anm. af Axel Bagge i Fornvännen 1926, 67—70.
- Lars Aage Larsen:** Oplevelser i Grønland. Kalundborg. P.
- Kr. Lyngø:** De senere Aars Brydninger i Grønland. (Dansk Udsyn 1926, 179—194.)
- W. Werenskiold:** Grønlandssaken. (Samtiden 37. Aarg., 407—412.)
- S. Hasund:** Herjulvsnes (Østgrønland). (Norsk hist. T. 5. R. VI, 573—75.)
- H. Krüger u. Fr. Klute:** Die Hessische Grönlandexpedition 1925 (Petermanns Mitteilungen 72. Jhg. 105—111.)

Biografi.

- Svend Dahl og P. Engelstoft:** Dansk biografisk Haandleksikon 19.—20. H.
- Ellen Jørgensen:** Nordiske Studerende i Louvain. (Personalhist. T. 8. R. V, 118—122.)
- Henny Glarbo:** Danske Elever ved Rideskolen i Angers 1601—1635. (Personalhist. T. 8. R. V, 19—21.)
- Uddrag af Danske Kancellis Registranter. Kgl. konfirmerede Testamenter o. l. 1691—Aug. 1699. Ved **H. C. Roede**. (Personalhist. T. 8. R. V, 175—217.)
- Holger Malling:** Begravelser i Provinsen 1717—1721. (Personalhist. T. 8. R. V, 146—155.)
- Arthur Skjelderup:** En »Privatskole« [i Norge] for 200 Aar siden [Fortegnelse over Eleverne.] (Personalhist. T. 8. R. V, 31—34.)
- Henny Glarbo:** Danske Kunstnere i Genève i Slutningen af det 18de Aarhundrede. (Kunstmuseets Aarsskrift 1924—1925, 17—52, 176—177.)
- A. M. Wiesener:** Dødsfald i Bergen 1765—1850. Utg. av Bergens historiske forening. Bergen 1925.

- Holger Malling:** Vor Frue Kirkes Gravbog. (Personahist. T. 8. R. V, 267—289.)
- Anna Hartvigsen:** Fremragende danske Mænd og Kvinder født i Tidsrummet 1750—1850.
- J. J. Ravn:** Stamtavler over gamle Slægter i Vinding og deres Efterkommere. Vejle 1925.
- Evald Tang Kristensen:** En lille Stump Præstehistorie. (Fra Ribe Amt. 1926. 300—302.)
- H. P. B. Barfod:** Minder fra gamle grundtvigske Hjem. VI.
- H. P. B. Barfod:** Vartovpræster gennem 80 Aar. 1839—1919.
- Anna Koch Schiöler:** Danish Women in Politics. (The American-Scandinavian Review XIV, 532—538.)
- Erling Rørdam:** Bogen om Studenterne fra 1886. Udgiven af dem selv ved 40 Aars-Jubilæet 1926 i Fortsættelse af Festskriftet fra 1911. Studenterne fra 1897. Udg. ved **B. Boeck, T. Meyer** og **N. M. Plum.**
- Axel Tryde:** Studenterne MCMI. Dansk Arkitektstat.
- V. Christophersen** og **I. W. S. Johnsson:** Den danske Lægestand. 1915—25. 10. Udg.
- Cai Hegermann-Lindencrone** og **C. L. Henrichsen:** Magister-Stat. Biografer af afdøde Sønderjyder i Sprogforeningens Almanak.
Chr. Michaelsen, Nis Peter Boysen, Johan Zerlang, H. P. Philip-
sen, Peter Chr. Iversen, Jacob Kloppenborg, Erik Eriksen, Hans An-
dersen, Cornelius Fester, Jørgen Gundesen, Peter Andresen, Chr. Bal-
zer, E. Weedermann.
- C. Klitgaard:** To Storkøbmand i Aalborg [Jørgen Olufsen d. 2. Okt. 1645 og Jens Bang, d. 1644] (Pers. T. 8. R. V, 13—18.)
- Stuart Rose: *Prince Aage* of Denmark. (The American-Scandinavian Review XIV, 350—354.)
- Hugo Christiansen: Dr. med. *Hugo Adersen* †. (Hospitalstidende LXIX, 1186—1187.)
- Victor Foss: *Carl Aller* †. (Journalisten XXII, Nr. 17, 4—5.)
- H. C. Andersen:* Levnedsbog. Digterens Liv 1805—31, nedskrevet 1832. Udg. med et Forord af Hans Brix.
- H. C. Andersen:* Mit Livs Eventyr. I-II.
- H. C. Andersen's* Optegnelsesbog. Udg. ved Julius Clausen.
- Et Brev fra *H. C. Andersen.* (Den nye Litteratur III, 249—250.)
- Et Brev fra *H. C. Andersen* til Carit Etlar. (Gads Danske Mag. XX, 54.)
- H. G. Olrik: *H. C. Andersens* Forsvarer i 1831. (Da. Stud. 1926. 167—169.)
- Jacob Andersen:* Fra Bondens Thy til Kongens By. — Fra Hovedstaden til den nye Grænse. Erindringer I—II.
- Hugo Hergel: *Lauritz Andersen* [Ingeniør, f. 6. August 1849] (Gads Danske Mag. XX, 377—385.)

- H. A. J.: En dansk Lærer under tysk Styre [*N. P. Andersen*]. (Sprogforeningens Almanak 1926, 61—69.)
- R. Andersen*: »Bare Du ikke efter nogle Aars Forløb kommer hjem og bliver Præst i Aabenraa«. Ungdomsminder og Nutidstanker. (Præsteforeningens Bl. Aarg. 16, 362—371.)
- P. Andrae: *Andrae and his invention: the proportional representation method*. Transl. by V. Meisling. Philadelphia.
- Axel Appel* †. Nekrologer af N. Bredkjær i Højskolebl. LI, 841—46 og i Askov Lærninge 1926, 54—70.
- Axel Axelsen* †. Nekrologer af Sev. Andersen og J. P. Wammen i Højskolebl. LI, 995—1000.
- J. C. Hansen: Om *Baggi-Slægten* og *Bødker-Slægten* i Linde Sogn. Skive. To Breve fra *Herman Bang*. Ved Louis E. Grandjean. (Soraner-Bladet XI, 75—76.)
- To Breve fra Biskop *Nikolai Edinger Balle* til Kronprins Frederik fra 1807. (Personalthist. T. 8. R. V, 52—57.)
- Fr. Birkedal-Barfod: Stamtavle over Slægten *Barfod-Barfoed-Barfoed* fra 1455 til 1925.
- Mindeblade om Dr. med. *Hans Peter Gote Birkedal Barfods* Jordefærd den 5. Juli 1926. (Udg. af hans Børn.) Tr. s. M.
- C. T. Bartholin* †. Nekrologer af V. Nordmann i Vidensk. Medd. fra Dansk naturhist. For. i Kbh. Bd. 82, X—XIII, af Fr. J. Mathiesen i Botanisk T. Bd. 39, 308—10, og anonym i Medd. fra Dansk geol. For. VII, 85—86.
- Af *Heinrich Raimond Baumanns* Erindringer. I Uddrag ved Dorthea Baummann. (Sønderjydske Aarbb. 1926, 205—242.)
- Vilhelm Bay: Stamtavle for Slægten *Bay* (Langelandsslægten).
- Karin Michaelis: *Victor Bendix*. (Tilskueren 1926 I, 95—99.)
- Gammeltoft: *Chr. Johan Berger*. (Hospitalstidende Aarg. LXIX. (Med. Selsk. F., 1—18.)
- Rasmus Nielsen: *Klaus Berntsen* og hans Livserindringer. (Bavnen. 1926. Sp. 889—900.)
- P. Pedersen: En Mekaniker. [Møllebygger *Peder Bertelsen*.] (Vejle Amts Aarbb. 1926, 250—255.)
- Anker Kyster: *Thorvald Bindesbøll*. Architect, Tegner, Kceramiker. (Ord och Bild 1926, 545—560.)
- Vor Julehilsen 1925. 7. Aargang. 1. Om Anna Margrethe *Bjerre*, af Jacob Bjerre. — 2. Af B. J. Bjerres efterladte Papirer ved Mariano og Bertel Bjerre. Østervraa. P. Tr. s. M.
- Anders Uhrskov: Kurlæge *P. C. Bjerregaard* †. (Højskolebladet LI, 313—318, 371—376.)
- P. H. Perch: En dansk Karmelit i Breve til hendes Søn. [Søster *Birgitta*]. Vilh. Østergaard: En Minderune. *Christian Blangstrup* †. (Tilskueren 1926, I. 416—417.)

- Jeppe Aakjær: *St. St. Blicher*. Hans Personlighed og hans Muse.
- Søren Vasegaard: Til Belysning af *Blichers* Liv og Digtning. 1820—1836.
- Thomas Møller: Digteren *Blichers* Omsorg for fattige. (Fra Randers Amt XX, 148.)
- Chr. Lauritzen: Rektor *K. Blichert*. (Soraner-Bladet XI, 44—46.)
- Oscar Bloch †. Nekrologer af K. K. K. Lundsgaard i Ugeskr. f. Læger LXXXVIII, 606—608, af Vilhelm Schaldemose i Hospitalstidende LXIX, 589—592, og i Univ. Festskr. Nov. 1926, 143—49.
- E. Budtz-Jørgensen: Professor *Victor Bloch*. (Tandlægebladet Aarg. 30, 363—365.)
- Niels Petersen: *Emil Bluhme*. (Freds-Bladet Aarg. 35, 98—99.)
- Torben Boas: Stamtavle over Anlægsgartner *Johan Christian Boas* og Hustrus Efterkommere. P. Tr. s. M.
- Alfred Povlsen: *Frede Bojsen* †. (Højskolebladet LI, 1657—1662.)
- Knud Bokkenheuser: Da man var ung —. Mindernes Bog.
- H. C. Bruun: Slægten *Boldsen* fra Mellerup. Aalborg. 1925.
- Georg Bruun: *Ernst Borck*. Elevminder. Kolding.
- Einar Biilmann: *Oluff Borck*. (Tilskueren 1926, 365—381.)
- Vilhelm Maar: Mindeskrift for *Oluf Borch* paa 300-Aarsdagen for hans Fødsel.
- Ove Hansen og E. Juel-Hansen: Slægten *Bour* med Sidelinjer. Et Bidrag til Kerteminde Byes Personalhistorie. Odense. 1925.
- T. O. Achelis: Vom Pastor *Jørgen Boysen* in Wilstrup (Die Heimat XXXVI, 114.)
- Östen Bergstrand: *Tycho Brahes* liv och gärning. (Nordisk Astronomisk T. Ny Række, Bd. 7, 99—102.)
- Harald Mortensen: *Tycho Brahe*. Ruins of his castle to be restored after 350 years. (The American-Scandinavian Review XIV, 77—83.)
- Ansgar Roth: *Tycho Brahe*. Ett 350-årsminne. (Ord och Bild 1926, 641—657.)
- W. Norlind: Ur *Tycho Brahes* brevväxling. Från latinet. Lund.
- N. Westergren: *Tycho Brahe*. Till 350-årsminnet. Landskrona.
- Daniel Bruun*: Ungdomsfærd.
- Daniel Bruun*: Manddomsaar.
- V. Heegaard: Af en Bymissionærs Dagbog. Til Minde om Forstanderinden Frøken *Louise Bruun*.
- V. Brückner: Mit Livs Vej. II. Kampaar.
Anm. af Frovin Jensen i Bavnen 1926. Sp. 935—940; J. N. Jensen: Sp. 953—962.
- Af Lærer og Kirkesanger *Christen Sørensen Brøgers* Optegnelser. Ved pens. Lærer J. Rasmussen. (Fra Himmerland og Kjær Herred. XV, 461—485.)
- Sigurd Højberg: *Marie Møllerhøj Brøndsted*, f. Møllerhøj. †. (Bavnen XXIII. Sp. 73—85.)

- Breve fra *P. O. Brøndsted* (1801—33). (Memoirer og Breve. XLVII.)
- Olaf Carlsen: *Johan Bülow* som Mæcen. (Soraner-Bl. XI, 20—21.)
- Emanuel Sejr: Dr. jur. *Morten Borup* Aarhus Katedralskoles Rektor. (Aarhus Stifts Aarbb. XIX, 130—177.)
- Jens Rolighed: Et 400 Aars Minde. Skolemanden Dr. *Morten Borup*. (Bavnen. XXIII. Sp. 845—850.)
- Landbrugslærer Hans Appels Tale ved Afsløringen af *Chr. Christensens* Mindesten. (Tune Elevers Aarsskrift 1926, 4—12.)
- G. Østergaard: Fæstebonden *Jens Christensen Degn*, Overjonstrup i Saltum. (Vendsysselske Aarbb. VI, 327—335.)
- Holger Hjelholt: Pastor *Chr. Christiansen*, Medelby. En talsmand for det danske sprog i Mellemslesvig. (Sønderjydske Aarbb. 1926, 1—77.)
- Poul S. Christiansen*: Livserindringer. (Tilskueren 1926 I, 100—115. II, 28—37.)
- Astrid Paludan-Müller: Generalmajor *Classen*. 1725—1925. (Næsgaardshogen 1926, 17—22.)
- To Breve fra *Christian Colbjørnsen*. (Personalhistorisk T. 8. R. V, 58—61.)
- Paul Hennings: In memoriam *Peter Andreas Holek Colding* †. (Soraner-Bl. XI, 68—69.)
- Ludwig Andresen: *Georg Corper*. (Die Heimat XXXVI, 179—186.)
- Georges Jacobson: Prinsesse *Dagmar* af Danmark. (Tilskueren 1926 I, 30—42.)
- O. Scheel. Der junge *Dahlmann* (Schriften der baltischen Kommission zu Kiel Bd. 2.) Breslau.
- N. Madsen Vorgod: Oehlschlägers Historielærer [*C. F. Dichmann*] (Folkeskolen, 43. Aarg., 532—37.)
- Holger Drachmann* — *P. E. Lange-Müller*. [En Brevveksling]. (Tilskueren 1926 I, 400—410.)
- Holger Drachmanns* Norgesrejse med Edw. Grieg. Breve fra Drachmann til hans Hjem. (Tilskueren 1926 II, 112—121.)
- Nicolai Svendsen: Da *Holger Drachmann* skulde udvises fra Sønderjylland. (Sønderjydske Maanedsskr. III, 4—6.)
- Den urgamla Norrmann Bohuslänningen *Christian Jacobsen Drakenbergs* levnadsbeskrivning. Översättning från Danskan av Frkn. E. Gronleff och I. Nilsen. Utg. i anledning af hans 300 års dag 1926. Aarhus.
- Harald Rue: *H. F. Dreier*. (Clarté Aarg. 1, 273—278.)
- Dr. *J. L. E. Dreyer* †. (Nord. Astronom. T. Ny Række, Bd. 7, 116—117.)
- Fr. Weilbach: *Nicolai Eigveds* Ungdomshistorie. (Personalhistorisk T. 8. R. V, 62—69.)
- Gordon Norrie: *Sophus Engelsted*. (Bibliotek for Læger, Aarg. 118, 120—130.)
- Morten Eskesen*. Kr. la Cour Pedersen i Højskolebladet LI, 3—10, i Bavnen XXIII, Sp. 25—28.
- Kr. la Cour Pedersen: *Morten Eskesens* Saga 1826—1926. En Levnedsskildring af en jysk Almuesmand. Kolding.

- Rasmus Nielsen: *Morten Eskesen og Bjørnson*. (Bavnen XXIII. Sp. 33—34.)
 Diplomatarium *Fabricianum* ved F. B. Fabricius. 1.—2. H.
- Julius Lehmann: Erindringer om Kammerherre *Fallesen*. (Gads Danske Mag. XXII, 313—324.)
- En vidtberejst Nordmand. *Thomas Fastings* Oplevelser i Levanten 1756—61. (Personalthistorisk T. 8. R. V, 9—12.)
- H. Hjorth-Nielsen: Overpostkontrolør *Vilh. H. Finsen*. (Aarb. for det danske Postvæsen XXXV, 3—7.)
- Anton Floystrup* †. Nekrologer af Fr. Tobiesen i Hospitalstid. LXI X, 789—791, af V. Jespersen i Vidensk. Medd. fra Dansk naturhist. For. i Kbh. Bd. 82, XIV—XVI.
- M. C. Harding: *Alex. Foss* †. (Nord. T. Ny Serie. 2. Aarg., 197—204.)
- Povl Drachmann: *Alexander Foss* †. Krigshandelspolitikens Organisator. (Gads Danske Mag. XX, 43—53.)
- J. Jensen: Slægten *Friedenreich*. (Aarbb. f. Lysgaard, Hids m. fl. Hrd. 1926, 33 f.)
- Johannes Fønss*: Friske Erindringer II.
- Kontreadmiral *Thomas Vilhelm Garde* †. Nekrolog af [Th.] T[opsoe] J[ensen] i T. f. Søvæsen Aarg. 97, 360—363.
- Hans Fr. Andersen: Nogle Mindeord om *Niels Gertsen*. (Bavnen XXIII, Sp. 433—438; af Jens Rolighed, Sp. 517—518.)
- H. Hjorth-Nielsen: Prokurator *Christensen Gjønge* og hans Alkoholforbrug. (Fra Ribe Amt VI, 289—299.)
- To Breve fra *M. Goldschmidt*. (Gads Danske Mag. XX, 536—541.)
- G. J. A. Gravenhorst: Stamtavle over den danske Linie af Slægten »*Gravenhorst*«, der tilhører en udbredt gammel tysk Familie fra Brunsvig.
- Anders Sørensen Vedels Mindeskrift om *Jens Pedersen Grundel*. Oversat af Fr. Moth. (Vejle Amts Aarbb. 1926, 133—187.)
- Holger Begtrup: Fru *Asta Grundtvig*. (Højskolebl. LI, 329—350.)
- Aktstykker vedrørende *Grundtvigs* Ansøgning 1816—1817 om Ansættelse ved Universitetet som Lærer i Historie og Mytologi. Ved Ferd. P. Blidstrup. (Menighedsbl. Aarg. 8, 67—71, 85—87.)
- Breve fra og til *N. F. S. Grundtvig* II. (1821—1872.)
- H. Lausten-Thomsen: *Grundtvig* og Vestslesvig. 3 breve og et stykke historie. (Sønderjydske Maanedsskr. III, 65—73.)
- Vilh. Saxtorph: Portrætter af *N. F. S. Grundtvig*. (Højskolebladet, 113—150, 269—274, 405—412, 435—442, 1193—1198, 1221—1228, 1607—1610 1629—1631.)
- Hans Kau: *Henriette Gubi*. Den sønderjydske Vandrelærerinde. Nogle Mindeblade i Syvtiaaret for hendes Fødsel.
- Otto Gelsted: *Gunnar Gunnarsson*.
- Stamtavle over Familien *Götzsche*. Udg. af M. Götzsche og P. Götzsche. Fredericia. 1925.

- A. Hk.: Fra Provinsialmedikus *Hahns* »Udtog af mine Kalendere.« (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XIV, 130—133.)
- Hans J. Nielsen: *Anders Hansen*, Rolfstedgaard †. (Bavnen 1926, Sp. 777—782.)
- Niels Hansen*: Optegnelser over mit Levnedsløb. Middelfart. Tr. s. M.
- Povl Hansen*: Mine Minders Bog. Trykt for Elever og Venner.
Anm. af Jørgen Nielsen i Bavnen 1926, Sp. 989—996.
- Gustav Hetsch: *Peter Heise*.
- Elisabeth Hennings*, født Buntzens Barndomserindringer. Ved Paul Hennings. (Personalhist. T. 8. R. V, 81—117.)
- I. P. Carl Henrichsen: En gammel sjællandsk Lærerslægt [*J. A. C. Henrichsen* 1804—77]. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XV, 110—124.)
- Poul Hertz: Erindringer om *Henrik Hertz* og om min Barndom. (Gads Danske Mag. XX, 576—598.)
- V. Møller: Sognedegnen i Sengeløse *Jonas Hielm*. (Fra Københavns Amt. 1926. 119—124.)
- Holbergs* Breve. Med Understøttelse af Carlsbergfondet udgivne af Verner Dahlerup.
- Af Herredsfoged *Carl Holck's* Papirer. Ved Harald Holck. (Personalhist. T. 8. R. V., 35—51.)
- C. J. N. Nieuwenhuis: Generalmajor *Christian Frederik Holm* †. (Dansk Artilleri-T. Aarg. 13, 149—151.)
- H. Hjort-Nielsen: Postdirektør *Johan Theodor Holmskiold*, f. 1731 d. 1793. (Aarb. for det danske Postvæsen XXXV, 289—304.)
- Ingeborg Appel: Fru *Hedvig Holmstrøm* †. (Askov Lærlinge 1926, 85—93.)
- Nogle Livserindringer af Indremissionær *Jens Holt*. (Den indre Missions-Tidende Aarg. 73, 437—438, 452—453, 463—464.)
- Elisabeth Hostrup*. Breve til Jutta Bojsen Møller. Ved Helge Hostrup. (Høj-skolebl. LI, Nr. 52.)
- Poul Bredo Grandjean: Legatstamtavle over Familien *Hvidt*. Tr. s. M.
- H. E. E. Koch: Nogle Stambogsoplysninger om *Hubbinell'erne* ved Holstenske Infanteri Regiment. (Personalhist. T. 8. R. V, 294—298.)
- Sofus Høgsbro*: Brevveksling og Dagbøger udgivet af Hans Lund. I—II.
Anm. af Poul Engelstoft i Hist. T. 9. R. V, 158—162.
- Henrik Bertelsen: *Jens Pedersen Høysgaard* og hans Forfatterskab.
- Louis E. Grandjean: En ny Samling *Ingemanniana* skænket Sorø Akademis Bibliotek. (Sorøer-Bladet XI, 14.)
- Fra *Ingemanns* Skoletid i Slagelse. (Bavnen XXIII. Sp. 233—237.)
- Anna Linck: *I. P. Jacobsen*. Et Levnedsløb. Paa Grundlag af Digterens efterladte Papirer. 2. omarb. Udg.
- Johannes Larsen: Pastor *Ferdinand Jensen*. En Mindebog om hans Liv og Gerning.

- Georg Jensen*: Af et tresaarigt Kunstnerliv. (Samleren II, 168—171.)
- J. Werner: Den lærde Bonde *Hans Jensen* af Bjerregaard (Medd. fra hist.-top. Selsk. f. Gjentofte Komm. 1926, 183—210.)
- Henning Jensen*: Nogle Erindringer fra et langt Liv. (Gads Danske Mag. XX, 453—466, 518—535.)
- J. L. W. Jensen* †. Nekrologer af N. E. Nørlund i Matemat. T. B. 1926, 1—4 og i Oversigt over Vid. Selsk. Forh. 1925—26, 43—51.)
- Thøger Jensen og N. P. Østergaard: Slægtsbog for Efterkommere af Gaardejer *Peder Jensen* og Hustru *Margrethe Rasmusdatter* af Adslev. Adslev-Slægten. (Tr. s. M.)
- Richard Jensen*: Orlogsgaster — Ungdomserindringer. Slægtsminder fortalte af *Frederikke Jespersen* (f. Clausen) og *Mads Jespersen*, samlede af deres Sønner og Sønnesøn. Odder.
- Fra *Gustav Johannsens* og A. D. Jørgensens Ungdomsaar. 2 Breve. Ved Holger Hjelholt (Grønsevagten Aarg. 8, 357—360.)
- Johannes Jørgensen*. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne. Aarg. 74, 893—918, 932—934, 945—955.)
- Karl A. Jørgensen: Erindringer fra *Severin Jørgensens* Ungdomsaar. (Andelsbl. 1926, 168—172, 199—201.)
- J. J. Ipsen: *Hans Jæger*.
- Th. Hauch-Fausbøll: Den adelige Slægt *Kaalunds* Oprindelse. (Personalhist. T. 8. R. V, 307—308.)
- Hans Kaarsberg*: Memoirer. Tanker og Skildringer. II.
- Thomas Thomsen: *Harald Kidde*. En linie i hans digtning. (Roskilde Højskoles Aarskrift 1926, 45—53.)
- P. Engelbret-Pedersen: *Harald Kiddes* Digtning. (Dansk Udsyn VI, 136—145.)
- Eduard Geismar: *Søren Kierkegaard*. Hans Livsudvikling og Forfattervirksomhed. I. Opdragelsen til Kaldet. II. Stadiernes Digter.
- A. Gilg: *Søren Kierkegaard*. München.
- Harald Høffding: *Sibbern* og *Kierkegaard*. (Nord. T. Ny Serie. 2. Aarg., 185—196.)
- N. Nojgaard: Kritik af nogle *Kierkegaard*-Kritikere. (Teol. T. 4. R. VII, 23—33.)
- Anders Gemmer: *Søren Kierkegaards* livsopfattelse. (Kirke og Kultur. 1926, 377—84.)
- Anders Gemmer: *Kierkegaards* Kristusfilosofi. (Kirke og Kultur 1926, 385—404.)
- Emil Kiørboe*: Min Livsskildring. Odense. Tr. s. M.
- Paul Hedemann: Pastor *Wm. Kiørboe*. Kolding.
- Mogens Clemmensen: *P. V. J. Klinl.* (Architekten 1926, 249—254.)
- Vilhelm Wittrup: Peter Vilhelm *Jensen-Klinl.* Hans Betydning for Ungdommen og Uddannelsen i Byggefagene. (Architekten 1926, 255—267.)

- C. Behrend: Endnu et Vers om Skuespiller *N. C. Knudsen*. (Personalthist. T. 8. R. V, 238.)
- Jakob Knudsen* om sig selv. En 10 Aar gammel Samtale ved Erik Rindom. (Gads Danske Mag. XX, 189—192.)
- Chr. Pedersen: *Jakob Knudsen* som religiøs Personlighed og som Tænkter. (Dansk Udsyn VI, 155—171 og 364—381.)
- Jacob Appel: *Carl Koch* †. (Dansk Kirkeliv, 1925, 218—23.)
- Rasmus H. Knudsen: *Anne Krabbe*. Den lærde Adelsdame paa Stenalt o. 1600. (Fra Randers Amt XX, 5—60.)
- C. Klitgaard: En Familie *Krag*. (Personalthist. T. 8. R. V, 156—159.)
- Lars Bækhoj: *I. P. Kristensen-Randers*. 1854—1926. (Ollerup Folkehøjskoles Aarsskrift 1926, 3—52.)
- Evald Tang Kristensen*: Minder og Oplevelser II.
Anm. af Aug. F. Schmidt i Fortid og Nutid VI, 304—305.
- Søren Hallar: *Tom Kristensen*. En farvepsykologisk Studie.
- Arnold Krog*: Kong Salomon og Jørgen Hattemager. (Gads Danske Mag. XX, 152—166.) [Erindringer]
- Harald Høffding: *K. T. V. Kromann* †. (Oversigt over Det kgl. danske Videnskaberne Selskabs Forhandlinger 1925—26, 53—56.)
- Edv. Lehmann: Løst og fast om *Julius Lange*. (Gads Danske Mag. XX, 200—206.)
- Aage Krarup Nielsen: *Mads Lange* fra Bali. En dansk Ostindiefarers Liv Æventyr.
- T. A. Colding: Legatfamilien *Lange* knyttet til Den Lange'ske Stiftelse i Roeskilde.
- Anders Lebeck* †. Nekrologer af M. Mackeprang i Sønderj. Maanedsskr. II, 177—178, Vilh. la Cour i Grønsevagten Aarg. 8, 169—172, Thade Petersen i Højskolebl. LI, 649—654.
- Gyrithe Lemche*. (Den nye Litteratur III, 200—202.)
- H. G. Olrik: Firmaet *C. Licht* 1875—1925. En Levnedsskildring af dets Grundlægger og en Oversigt over dets Arbejder gennem 50 Aar. Tr. s. M.
- J. Mads Lomholt: Stamtavle over Tolstrupgrenen af Familien *Lomholt*. Glamsbjerg. 1925.
- Fire Breve fra *J. Th. Lundbye*. Ved Kjeld Galster. (Tilskueren 1926 II, 21—27.)
- [*Christiane Lüth*]. Fra Fredensborg til Athen. Fragment af en Kvindes Liv (Memoirer og Breve, udg. af Julius Clausen og P. Fr. Rist XLVIII.)
- Frederik Torm: Biskop *Peder Madsen*.
- Mathilde Malling*: Mine Dagbøger. Ungdoms Drømme og Ungdoms Betyrninger.
- Henri Nathansen: *Karl Mantzius*.
- S. Mikkelsen Tonning: Eneboeren *Peder Martin* i Skjælhoje. (Fra Ribe Amt VI, 449—461.)

- Helga Stemann: *F. Meldahl* og hans Venner I, 1827—1854.
- H. C. Terslin: Guvernør over dansk Vestindien *Gabriel Milan* og hans Efterkommere i Danmark. Slægtebogen udarbejdet med særligt Hensyn til Familien i Gilleleje. Helsingør.
- Sextus Miskow*: Det var dengang.
- C. Moe: Oplevelser. En Fortælling fra det virkelige Liv.
- Olaf Carlsen: Slægten *v. Munthe af Morgenstjerne* og Sorø. (Sorøer-Bl. XI, 43—44.)
- Hr. *Mygind* i Nørre Aabye. (Aarvog f. Hist. Samf. Odense og Assens Amter XIV, 177—182.)
- P. E. Müller †. Nekrologer af Chr. Dalgas i Hist. T. 9. R. IV, 281—83, af Johs. Helms og C. V. Prytz i Dansk Skovforen. T. 1926, 657—76, 677—79, af A. Mentz i Naturens Verden X, 385—92, af R. H. Stamm i Vid. Medd. fra Dansk natur. hist. For. i Kbh. Bd. 82, III—IX, af Fr. Weiss i Botanisk T. Bd. 39, 375—84, anonym i Medd. fra Dansk geolog. For. VII, 87—88.
- Alexander Rasmussen: *Frederik Münster*.
Anm. af Bjørn Kornerup i Hist. T. 9. R. V, 162—170.
- A. J. Rud: Søndag i Gylling [*Otto Møller*]. (Bavnen XXIII. Sp. 1153—1161.)
- B. Paludan-Müller: *Christen Vilhelm Victor Møller* †. (Dansk Kirkeliv, 1925, 224—239.)
- Gustav Mørch: Familien *Mørch* fra Sandefjord og Larvik. (Personalhist. T. 8. R. V, 218—237.)
- Otto Gelsted: *Martin Andersen Nexø*. (Clarté. Aarg. 1, 305—308.)
- Die Briefe *Barthold Georg Niebuhr's* Hrsg. von D. Gerhard u. W. Norvin.
Bd. 1: 1776—1809. Berlin. 1926.
- Erik Abrahamsen: *Carl Nielsen* og »den danske Sang«. (Dansk Musik, Aarg. 2, 11—17.)
- Hjalmar Bull: *Carl Nielsen*. (Dansk Musik Aarg. 2, 2—7.)
- Vilhelm Wanscher: *Kai Nielsen*. 1882—1924. Hans Liv og Værker.
- Kristian Nielsen*: Min egen Livsskildring. Odense.
- Dagbog for *Niels Nielsen*, Underkorporal ved 6. Infanteri-Regiment, 6. Compagni Nr. 30.—1864. Odde. Tr. s. M.
- Edvard Agerholm: *Helge Nissens* Roller (1897—1926). (Teatret Aarg. 26, 110—111.)
- Jacob Appel: Opskrift til en Mindetale over *H. Nutzhorn* i Askov Kirke 15. April 1925. (Dansk Udsyn VI, 1—9.)
- Helge Skovmand: Ved *H. Nutzhorns* Mindesten i Skibelund Krat 4. Juli 1926. (Højskolebl. LI, 1025—1034.)
- Helene Strange: Gamle Sagn om Provst *Nyrop*. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarvog XIV, 121—123.)
- N. M. R. Stenbæk: Et Ungdomsminde om *Jens Olsen*, Sjolte. (Bavnen XXIII, 929—934.)

[Emil Paulli]: Familien *Paulli*.

Henrik Pedersen †. Nekrologer af Axel Nielsen i Univ. Festskr. Nov. 1926. 139—142, af Sv. Aakjær i Hist. T. 9. R. IV, 283—284, af E. C[ohn] i Nationaløkon. T. Bd. 64, 53—55.

Elise Konstantin-Hansen: Maleren *Viggo Pedersen* †. (Højskolebl. LI, 743—748.)

Marie Sandholt og Stefan Viggo Pedersen: Om *Viggo Pedersen* som Kunstner. (Samleren III, 73—77.)

Slægten *Permin* i Danmark. Tr. s. M.

Anm. af Svend Aakjær i Fortid og Nutid VI. 330—332.

Lars Bækhoj: *Adolf Petersen*. En Beretning om en af dem, der gik foran. Odense.

F. Hendriksen: Bogtrykker *Victor Petersen*. 1860—1926 †. (Bogvennen 1926, 139—144.)

P. P. Høgsted: *William Petersen*. En Minderune.

Hans Riese: Dem Flensburger Heimatforscher *Hans Philippsen* zum Gedächtniss. (Die Heimat XXXVI. 98—100.)

Harald Plum: Dagbogsblade. 1. Bd. (Til 1905).

Egill Rostrup: *Clara Pontoppidan*. (Teatret XXV, 162—163.)

Kai Riedel: *Henrik Pontoppidan*. (Læsning 1926, 101—112.)

Robert Neiiendam: *Adam Poulsen* og Friluftsteatret. (Teatret XXVI, 46—49.)

P. A. Rosenberg: *Adam Poulsen*. (Teatret XXVI, 41—45.)

Vilh. Saxtorph og K. V. Høyer: *Adam Poulsen*. 1901—1926.

Anna Poulsen: En Skuespillers Liv. Minder om et Samliv med *Emil Poulsen*.

Anm. af Sten Drøvsen i Ord och Bild 1926, 123—124.

Johannes Poulsen. 1901—1926.

Edvard Brandes: *Johannes Poulsen*. (Teatret XXVI, 59—62.)

Edvard Agerholm: *Johannes Poulsens* Roller. (Teatret XXVI, 62—66.)

Anker Kirkby: *Olaf Poulsen*.

T. Lundberg: *Sven Poulsen Gynges*. Majoren. Göingehövdingen. 1610—1676. Tranås.

Thade Petersen: Pastor *Prahl* og den nordsl. svingke Salmebog. Aabenraa. V. Thorlacius-Ussing: Billedhuggeren *Thomas Quellinus*.

Richard Haupt: *Heinrich Ranzau* und die Künste. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 1—66.) Ogsaa som Særtryk.

Anm. af Th. Lage i Die Heimat XXXVI, 203—204.

Georg Østergaard: Justitsraad *Arent Hassel Rasmussen*. (Vendsysselske Aarbb. VI, 287—297.)

Rasmus Nielsen: Bødker *Mads Rasmussen*, Aarslev. 1846—1926. (Bavnen XXIII. Sp. 361—372.)

Sigurd Schultz: Billedhuggeren *Svend Rathsack*. (Samleren III, 68—70.)

Rasmus Nielsen: Pastor *Jacob Ravn* 1867—1926 †. (Bavnen. XXIII. Sp. 481—492.)

- Chr. Bokkenheuser: *Valdemar Redsted*. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt, 1926, 115—137.)
- Th[orkild] R[ovsing]: Anekdoter om Professor *C. Reisz*. (Bibliotek f. Læger Aarg. 118, 302—306.)
- Carl Gandrup: *Poul Reumert*. (Teatret XXVI, 113—122.)
- Edvard Agerholm: *Poul Reumerts Roller*. (Teatret XXVI, 126—128.)
- Carl Behrens: *Poul Reumert*. I Anledning af hans Stockholmske Gæstespi (Ord och Bild, 1926, 250—253.)
- Svend Borberg: *Thorkild Roose*. (Teatret XXVI, 90—91.)
- H. G. Olrik: *Mathias Hans Rosenørn*. En Soranerprofil. (Soraner-Bl. XI, 35—37.)
- Elisabeth Rosenørn*: Nogle Familieerindringer. 3. Fra Randers til Sorø. (Fra Randers Amt XX, 61—83.)
- Erikke Rosenørn-Lehn*: Min Vandrebog. Roskilde.
- Morits Madsen: *Martin P. Rudum*. (Bavnen XXIII. Sp. 817—824.)
- Johan Nordentoft: Mindeblade om Oberst *Hans von Rustad*. (Militært T. Aarg. 55, Tillægshefte, 1—40. Ogsaa som Særtryk.)
- F. Rønning*: Paa Vej til Grundtvig. Nogle Ryslinge-Minder. (Ryslingebogen 1926, 37—43.)
- Chr. Sarauw* †. Nekrologer af L. L. Hammerich i Univ. Festskr. Nov. 1926, 121—127, af Holger Pedersen og Harald Høffding i Oversigt o. Vid. Selsk. Forhandl. 1925—26, 57—80, 81—84.,
- Thorkild Rovsing: Anekdoter om *Mathias Saxtorph*. (Bibliotek f. Læger Aarg. 118, 35—42.)
- C. Klitgaard: Lidt om Slægten *Brøndum-Scavenius*. (Personalhistorisk T. 8. R. V, 290—293.)
- Henry Ussing: *Albert Schack* †. (Dansk Kirkeliv, 1925, 233—237.)
- Olaf Carlsen: Breve fra Provst *Caspar Schade* i Nykøbing paa Mors til Johan v. Bülow. (Hist. Aarb. f. Mors VIII, 3—38.)
- Sigurd Schjørring: Præsten *Carl Schørring*. Tranebjerg.
- L. C. Nielsen: *Einar Schou* †. (Tilskueren 1926 I, 345—355.)
- Holger Begtrup: *Joakim Skovgaard*. (Højskolebl. Aarg. 36, 1497—1516.)
- Peter Hertz: *Joakim Skovgaard*. (Ord och Bild 1926, 673—694.)
- Nicolaus Lützhöft: *Joakim Skovgaard* halvfjerds Aar. (Samleren III, 130—132.)
- Carl V. Petersen: *Joakim Skovgaard*. (Nord. T. Ny Serie 2. Aarg., 553—563.)
- Erik Balslev Nissen: Fra Vækkelsestiden. [*Ole Peter Holm Larsen Skræppenborg*] (Roskilde Højskoles Aarsskrift 1926, 17—31.)
- Adolf Ammerschläger: *Henrik Steffens*. (Vidar, 1926, 305—309, 353—356.)
- C. N. Starcke* †. Nekrologer af V. Kuhr i Univ. Festskr. Nov. 1926, 129—138 af Sig. Brøndsted i Bavnen XXIII, 681—688, 729—738, af And. Thuborg i Tilskueren 1926, I, 237—244, af forskellige i Det frie Blad, VI.
- Ivan Stchellkunoff*: 50 Aar under gyldne Kupler. Danmark, Grækenland, Rusland.

- Olav Riste: *Hans Strøm*. Et 200 Års Minne. (Syn og Segn 1926, 237—255.)
- M. J. Lomholt: *Ambrosius Stub* og hans Slægt. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XIV, 35—52.)
- H. Hjorth-Nielsen: Postdirektør *Helferich Peter Sturz*, f. 1736, d. 1779. (Aarb. for det danske Postvæsen XXXIV, 273—276.)
- Kirstine Meyer: *Th. Sundorph* †. (Fysisk T. Aarg. 24, 145—147.)
- Thorkild Rovsing: *Cai Tage-Hansen*. (Hospitalstidende LXIX, 1187—1188.)
- Paul Fjeldborg: In memoriam *Cai Tage-Hansen* †. (Ugeskrift f. Læger LXXXVIII. 1202.)
- P. Severinsen: Nogle Minder om *Hans Tavsen* og hans Hjælpere. (Menighedsbladet Aarg. 8, 774—779, 803—808, 821—825, 845—849.)
- Otto Teller: *Slægten Teller*. (Den danske Linie). 2. Udg. 1925.
- Erik Moltesen: *Thorvaldsen* hans Liv og Værker.
- Rikard Magnussen: Det religiøse Gennembrud i *Thorvaldsens* Ungdomsliv. (Samleren III, 35—36, 91—92, 139—140, 171—172.)
- F. Hjort: Beretning om Slægten *Thura* og dens Oprindelse gennem 400 Aar. 2. Udg. 1925.
Anm. af Svend Aakjær i Fortid og Nutid VI. 328—329.
- Johannes Monrad: *Carl Frederik Tietgen*. (Ryslingebogen 1926, 23—36.)
- E. A. Thomle: Hvormange Børn havde *Tordenskiolds* Fader? (Personalhist. T. 8. R. V, 169—172.)
- Julius Clausen: En Eventyrers Memoirer. [*Lars Andersen Trap*, Lem paa Almindeligt Hospital, fhv. Rasphusfange.] (Tilskueren 1926 II, 201—213, 278—288.)
- H. L. Møller: Ridderen *Laurids Trugotsen* af Gylling og hans Slægt. (Saml. t. jydske Hist. og Top. 4. R. V, 245—262.)
- Frantz Dahl: *E. Tybjerg* †. (T. f. Retsvidenskab 39. Aarg. 1926, 256—261.)
- Leonora Christina Ulfeldt's* Jammersminde. Udg. af Frieda Brøndum-Nielsen og Johs. Brøndum-Nielsen.
- Grevinde *Leonora Christinas* Jammers-Minde. Tilrettelagt som Folkeudgave af Otto Andrup.
- Vilh. Lorenzen: *Fra Oluf Holgersen Ulfstands* ældre Dage. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XIV. 57—62.)
- G. Sparre Ulrich: Stamtavle over Efterkommerne efter *Georg Christian Ulrich*, Forstinspektør i Sorø, samt en Stamtavle over udenlandske Linier af Slægten Ulrich. Udg. af Ulrich-Samfundet. P.
- A. Wahl: Stamtavle over Efterkommere af Erbgerichtsverwalter *Christian Wahl*. 2. udv. og gennemsete Udg. af Den Wahlske Slægt. Descendenter af Johan Christopher Wahl (1759—1839). Aarhus.
- E. Bruhn: Die Familie der *Valentiner*. (Die Heimat XXXVI, 25—30.)
- E. Bruhn: Die letzten Ausläufer der Familie *Valentiner*. (Die Heimat. XXXVI, 238—241.)

- Fredrik Vetterlund: *Valdemar Vedel*. (Ord och Bild, 1926, 96—102.)
- J. Wedell-Neergaard †. Nekrologer af H. Hertel i T. f. Landøkonomi 1926, 86—89, af J. A. Lemming i Ugeskrift for Landmænd Aarg. 71, 23—25, og af A. Oppermann i Dansk Skovforenings T. 1926, 1—6.
- E. Wessel: Orlogsminder. Skildringer og Skitser fra danske Orlogstogter 1878—1919.
- Autobiografi af Sognepræst til Horslunde-Nordlunde paa Lolland *Claus Christiansen Wiinholl*. (Personalhist. T. S. R. V, 22—30.)
- C. Hentzen: *Ib Windfeld-Hansen* †. (Elektroteknikerens Aarg. 22, 205—210.)
- Fr. Lützhøft: *Carl Edward With*. (Bibliotek for Læger Aarg. 118, 79—88.)
- Rudolf Volj*: En gammel Præsts Livserindringer. Mindeblade af en Præsts Dagbog i det XIX. Aarh. sidste Halvdel.

Samfundsforhold og Aandsliv.

Retsforhold.

- H. U. Ramsing**: Dorestad-Hedeby-København. Et Bidrag til Birkerettens Historie. (Historiske Meddelelser om København 2. R. II, 281—312.)
- H. Kuhn**: Zur Geschichte der Volksgerichte in Holstein. (Archiv für Beiträge zum deutschen, schweizerischen und skandinavischen Privatrechte. Hrsg. von K. Haff. Mannheim. Heft. 5. 1926.)
- N. Cohn**: Vidnebeviset i Tiden mellem Reformationen og danske Lov (Juridisk T. Aarg. 11, 53—63.)
- Stener Grundtvig**: Træk af Dommerstandens Udviklingshistorie. (Gads Danske Magasin XX, 641—656.)
- L. Jespersen**: Folkesynd og Kirkestraf. (Fra Ribe Amt VI, 319—328.)
- To Herredagsdomme av 1578 og 1597 ang. nogle Bønder i Guldalen, som vare henrettede for Landraadesag. Ved J. B. (Gauldalsminne I, 37—48.)
- P. Eliassen**: Fra et Ting under aaben Himmel i Bjerre Herred. (Vejde Amts Aarbb. 1926, 120—122.)
- Jeppe Aakjær**: To gruselige Gjærninger. [Et Rovmord og en Giftaffære i det 18. Aarh.] (Skivebogen XVIII, 107—122.)
- Th. Hauch-Fausbøll**: En Henrettelse ved Baal og Brand [i Stege 1707] (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XV, 125.)
- P. Nørskov Lauritsen**: En Barnemordssag i Hjerm 1767. (Hardsyssels Aarbog XX, 140—154.)
- P. Christensen**: »Hvedeskibet.« Den store Tyverisag fra Nørlev Strand i Aaret 1790. (Vendsysselske Aarbb. VI, 256—286.)
- C. Klitgaard**: En Mordsag fra Brovst. (Vendsysselske Aarbb. VI, 342—346.)
- Jeppe Aakjær**: Chr. Rasmussen og hans Tyvebande [o. 1860]. (Skivebogen XVIII, 123—134.)

- H. Hjorth-Nielsen:** Det juridisk-praktiske Selskab 1749—1863. (T. f. Retsvidenskab 39. Aarg., 84—130.)
- Troels G. Jørgensen:** De danske Rigsretssager. (T. f. Retsvidenskab 39. Aarg., 346—388.)
- Carl M. Hauge:** Folkeafstemningstankens Historie i Danmark. (Frederiksborg Højskoles Aarsskrift 1926, 48—54.)

Museer.

- Chr. Axel Jensen:** Nationalmuseets anden Afdelings Virksomhed i Finansaarene 1922—23 og 1923—24. (Fortid og Nutid VI, 248—290.)
Dansk Folkemuseums Virksomhed i Finansaarene 1924—25 og 1925—26. (Fortid og Nutid VI, 151—184.)
- Gerhard v. Mutius:** Das Thorvaldsen-Museum. (Preuszische Jahrbücher Bd. 206, 281—287.)
- O. C. L. Espersen:** Fra Museet paa Koldinghus. (Vejle Amts Aarbb. 1926 238—249.)
Vendsyssels historiske Museum. (Vendsysselske Aarbb. VI, 371—374.)
- [B.] Dessau:** Historisk-teknisk Samling. Nogle Træk af dens Tilblivelses-historie. (T. for Industri 1926, 246—248.)
- G[unnar] G[regersen]:** Historisk-teknisk Samlings Udstilling. (T. for Industri 1926, 248—251.)
- Th. K-M:** Historisk-teknisk Samling. Haandværk og Industri gennem 100 Aar. (T. for Ingeniør- og Bygningsvæsen Aarg. 21, 110—112.)
- G. Kampmann:** Historisk-teknisk Samlings Udstilling i Industriforeningen. (Polyteknikeren VII, 131—132.)

Kulturhistorie, Folkedigtning, Overtro m. m.

- Tønder-Bogen. Det tredje danske Hjemstavnskursus. Tønder.
- Kr. Kongstad og Hugo Matthiessen:** Den gamle Købstad.
- K. Kristensen:** Træk af dagligt Liv i Vejstrup Sogn omkring 1850. (Vejle Amts Aarbb. 1926, 1—61.)
- August F. Schmidt:** Hyrdebrøge og Hyrdeliv. Et Stykke Bondehistorie.
Anm. af Poul Bjerger i Bavn 1926. Sp. 1056—1059.
- H. P. Hansen:** Fra gamle Dage I (1921) II (1925).
Anm. i Saml. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. V, 268—69, af Aug. F. Schmidt i Fortid og Nutid, VI, 310.
- Karen Toxværd:** Ud paa Landet. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbbog XIV, 128—130.)
- Karen Toxværd:** Aale Stoffer. En af Egnens Originaler. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbbog XIV, 119—121.)

- H. Zangenberg:** Gamle bornholmske Landbygninger. (Turistfor. Aarb. 1926, 171—188.)
- I. S. Møller:** Folkedragter i Nordvestsjælland, deres Forhold til Folkedragterne i det øvrige Sjælland og til de skiftende Moder (Danmarks Folkeminder. Nr. 34.)
Anm. af Jørgen Olrik i Danske Studier. 1926, 180—182.
- Elna Mygdal:** Lidt om Dragter og Tekstiler fra Bornholm. (Turistfor. Aarb. 1926, 137—158.)
- Karen Toxværd, Helene Strange og Elna Mygdal:** Den falsterske Dragt, særlig Kvindedragten. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarboeg XIV, 1—26.)
- Carl Haeberlin:** Inselfriesische Volkstrachten vom XVI. bis XVIII Jahrhundert. (Z. f. Schlesw. -Holst. Gesch. LVI, 170—251.)
- Rudolf Stüben:** »Dorfbeamte« früherer Zeit. (Die Heimat XXXVI, 132—134.)
- K. Gottlob:** Præstegaardene. (Architekten 1926, 325—330.)
- H. Zangenberg:** Gamle Præstegaarde. Præstegaarden i Paaby. (Vejle Amts Aarbb. 1926, 62—87.) **Chr. Andersen:** Glud Præstegaard i Bjerre Herred. (87—107.)
- Søren Knudsen:** To gamle Møller i Bjerre Herred. (Vejle Amts Aarbb. 1926, 188—223.)
- R. Berg:** Haandværkerliv i Hellig og Sønn.
Anm. af Poul Bjerre i Bavn 1926. Sp. 1015—1019.
- Hinrich Ewald Hoff:** Zur Geschichte der Bergenusener Vogelgilde von 1655. (Die Heimat 1926, 268—271.)
- Martin P:n Nilsson:** Midsommar. Göteborg 1926.
Anm. af Aug. F. Schmidt i Fortid og Nutid VI, 318—319.
- Sven Fenger:** Lidt om danske Fremstillinger af nordisk Hedenskab. (Dansk Udsyn VI, 146—154.)
- Axel Olrik:** Træk af hedensk Dyrkelse i sjællandsk Folkeskik. (Gads Danske Mag. XX, 563—575.)
- Gudmund Schütte:** Hedenske Levn i Tilknytning til Helligkilder. (Danske Studier. 1926. 157—166.)
- August F. Schmidt:** Sagn og Tro knyttet til Sten i Odense og Assens Amter. (Aarboeg f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XIV, 168—176.)
- Aug. F. Schmidt:** Sagn og Tro om Sten i Thy og Vester Hanherred. (Historisk Aarboeg for Tisted Amt 1926, 196—203.)
- Aug. F. Schmidt:** Sagn og Tro om Sten paa Mors. (Hist. Aarb. f. Mors VIII, 51—56.)
- August F. Schmidt:** Sagn og Tro knyttet til Sten i Randers Amt. (Fra Randers Amt XX, 124—137.)
- Reidar Th. Christiansen:** Et norsk eventyr i Danmark. (Maal og Minne 1926, 188—196.)

- V. Grønbech:** Nordiska myter och sagor. Med kulturhistorisk inledning. Stockholm. 1926.
- Thorkild Gravlund:** Kongesagn. Genfortalt efter Sakse.
- Albert Jensen:** Hild og Trud. (Danske Studier. 1926. 51—65.)
- Poul Lorenzen:** Skove og Folkeminder. (Dansk Skovforenings T. 1926, 101—121.)
- Georg M. Vøhtz:** De gamle Gangdage. (Fortid og Nutid VI, 226—227.)
- H. P. Hansen:** Kloge Folk i Vestjylland (1925).
Anm. i Saml. t. jydsk Hist. og Top. 4. R., V., 265—68.
- P. Severinsen:** Bandsættelse af ukendt Gerningsmand. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XIV, 150—151.)
- C. Klitgaard:** Fra Heksenes Tid. (Vendsysselske Aarbb. VI, 336—341.)
- L. F. la Cour:** En Troldehistorie fra 1756 og dens Følger, belyst gennem Aktstykker og Breve. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XIV, 91—149.)
- P. C. Knudsen:** Taterkvinden Sirena fra Grurup. Et Blad af Taterfolkets Historie i Thy. (Historisk Aarbog for Thisted Amt. 1926, 209—214.)
- Gordon Norrie:** En Hexehistorie fra 1924. (Bibliotek for Læger Aarg. 118, 168—174.)
- Henrik Pedersen:** Degnelyrik. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XIV, 112—118.)
- Jepp Aakjær:** En forfulgt Degn. (Skivebogen XVIII, 78—86.)
- Alb. G. Krueger:** Herzogliche Tischordnung 1687. (Die Heimat XXXVI, 104—106.)
- Ermel:** Ein Badebrief über Helgoland vor 128 Jahren. (Die Heimat XXXVI, 109—111.)
- Bering Liisberg:** C. M. Hess gennem 50 Aar. 1876 — 1. April — 1926. Blade af Ildens og Opvarmningens Historie.
- Paul Heurgren:** Husdjuren i nordisk folketro. Örebro. 1925.
Anm. af Nils Lid i Maal og Minne 1926, 125—128.
- Jepp Aakjær:** Limfjordsrotter (Skivebogen XVIII, 135—42.)
- J. Lund Madsen:** Læger, Jurister og Apotekerer for Folkets Domstol. (Danske Studier. 1926. 112—134.)
- Folmer Schiøtt:** Vægter og Bysvend. Kulturhistoriske Skitser fra Middelalderen til det 19. Aarhundrede.
- C. A. Clemmensen:** Vægter-Bogen. Udg. af De forenede Vagtselskaber 1901 — 1. April — 1926.)
- T. O. Achelis:** Die Glock' hat zehn geschlagen! (Die Heimat XXXVI, 287—290.)
- Berlingske Tidende. 1. Bind. 1749—1838. Udsigt over de Berlingske Avisers og den danske Bogtrykkerslægt Berlings Historie. (Udarb. af Fritz Jürgensen-West og William Norvin.)
- Rasmus Nielsen:** Højskolebladet 1876—1926. (Bavnen XXIII, Sp. 399—403.)

Penge- og Bankvæsen. Skatte- og Toldvæsen.

- C. Th. Ussing:** Nationalbanken. 1914—1924.
- Bent Holstein:** Landmandsbankens Dødskamp og Livlægerens Bulletiner. Nogle Strejflys.
- J. Th. Arnfred:** Andelsbevægelsen. (Dansk Udsyn VI, 317—327.)
- Hans Lund:** Andelsbevægelsens historiske Forudsætninger (Andelsbladet 1926, 1377—1382.)
- Kr. Refslund Thomsen:** Den finansielle Udvikling i de sønderjydske Lansdele før, under og efter Krigen. (Sønderjydske Aarbb. 1926, 78—115.) Østifternes Hypothekforening 1901—1926. Tr. s. M.
- D. Hvidt:** Holbæk Amts Sparekasse 1825—1925. Holbæk. Aktieselskabet Skjelskør Laane- og Diskontobank. 17. November 1876—1926. Tr. s. M.
- Spare- og Laanekassen for Hobro og Omegn 1851 — 8. Marts — 1926. Hobro. Tr. s. M.
- Skjern Sogns Spare- og Laanekasse. 1875 — 27. Februar — 1925. Skjern.
- Søren Alkær sig:** Spare- og Laanekassen for Veerst-Bække og Omegn 1875—1925. Kolding.
- Haderslev Bank. Anno 1875—1925. Haderslev.
- H. H. Schou:** Beskrivelse af danske og norske Mønter 1448—1814, og danske Mønter 1815—1923.
- Axel Ernst:** Dansk Numismatik c. 1650—1800 (Numismatisk Forenings Medlems-Blad, Bd. 10, 77—89, 101—105, 109—113, 125—129, 141—146, 153—157.)
- G. [Galster]:** Trankebarmonter. (Numismatisk Forenings Medlems-Blad, Bd. 10, 4—10, 17—19.)

Samfærdsels-, Post-, Telegraf- og Jernbanevæsen.

- J. T. Lundbye og V. Hermansen:** Roskilde Landevej gennem Tiderne. (Fra Københavns Amt. 1926. 5—118. Ogsaa som Særtryk.)
- J. Chr. Frederiksen:** Den gamle Drivervej. (Fra Ribe Amt VI, 303—318.)
- Chr. Behrendt:** Færgeløbet ved Middelfart. Spredte Træk fra svundne Tiders Samfærdsel. Middelfart.
- Hanelius:** Minder om Pramfarten paa Gudena. (Aarhus Stifts Aarbb. XIX, 116—123.)
- Søren Post:** Oprettelsen af det danske Postvæsen den 24. December 1624. (Aarb. for det danske Postvæsen XXXIV, 313—341.)
- Kristian den 4.s Postvæsen. (Aarb. for det danske Postvæsen XXXIV, 357—360. XXXV, 324—346.)
- J. Bergsøe:** Det danske Postvæsens 300 Aars Jubilæum. Fortsættelse fra Aarbogen af 1924. (Aarb. for det danske Postvæsen XXXIV, 305—311.)

- Johs. Voss:** 300 Aar: Købmagergades Postkontor. (Aarb. for det danske Postvæsen XXXIV, 361—365.)
 Post-Styrelsen i 300 Aar. 1624—1924. (Aarb. for det danske Postvæsen XXXVI, 350—356.)
- O. S. Olsen:** 1ste Ekspeditionskontor. (Aarb. for det danske Postvæsen XXXV, 265—274.)
- Hasting:** 3dje Ekspeditionskontor. (Aarb. for det danske Postvæsen XXXIV, 345—350.)
- [**E. Bohn**]: Tro og Agtsom. (Aarb. for det danske Postvæsen XXXV, 275—285.)
- Danmarks Frimærker 1851—1924. Udg. i Tilknnytning til det danske Postvæsens 300 Aars Jubilæum af Københavns Philatelistklub. 1925.
- Næstved-Præstø-Mern Jernbaner. 1900 — 20. Marts — 1925. Næstved.
- Høng-Tølløse Jernbane 1901 — 22. December — 1926. Slagelse. P. Tr. s. M.

Land-, Forst- og Havevæsen.

- K. Hansen:** Det danske Landbrugs Historie. 5.—8. H.
- Holger Hjelholt:** Dansk Landbrugshistorie. (Fortid og Nutid VI, 138—151.)
- Henrik Larsen:** Fra Christian den V's Matrikel (Aarvog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XIV, 7—22.)
- Chr. Nielsen:** Fra Hoveriets Tid. (Vendssyssel Aarbb. VI, 347—360.)
- Poul Bjerger:** Bondestanden. Hvad Vider og Vedtægter fortæller os. (Dansk Udsyn VI, 10—23.)
- N. A. Jensen:** Bondeliv i Hadsherred — Jens og Karen — (Aarhus Stifts Aarbb. XIX, 26—67.)
- A. C. Skyum:** Mi fost Tjænnest. En gammel Morsingbo fortæller. (Hist. Aarb. f. Mors VIII, 89—117.)
- Niels Pedersen Lange:** Baroniet Holckenhavn og en gammel Gaardfæster. Nyborg. Tr. s. M.
- Holger Begtrup:** Den folkelige Landbrugsskole. (Tune Elevers Aarskrift 1926, 13—23.)
- Lantbruget i Norden under seneste halvsekel. 1875—1925. Göteborg 1926.
- P. Rydbergt:** I Farmors stille Have. Et Hjemstavnsbillede fra Midtsjælland. (Frederiksborg Højskoles Aarskrift, 1926. 83—88.)
- Johannes Tholle:** Sydsjællands og Møens Havebrug i gamle Dage. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XV, 27—103.)
- Johannes Tholle:** Havebruget paa Fyn i gamle Dage, særligt i Odense Amt. (Aarvog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XIV, 68—120.)
- Johannes Tholle:** Havebrug i Jylland i gamle Dage, særlig i Aarhus Amt. (Aarhus Stifts Aarbb. XIX, 68—100.)

- Johannes Tholle:** Haver og Havebrug i Ribe Amt i gamle Dage. (Fra Ribe Amt. VI, 543—585.)
- Valdemar Seeger:** Fredensborg Slotshave. Gamle Anlæg og Monumenter.
- Chr. Jørgensen:** Hardenberg Slotshave II (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XIV, 27—36.)
- Johannes Tholle:** Gamle danske Havepavilloner. (Havekunst Aarg. 7, 89—94.)
- Johannes Tholle:** Herregaardshaverne. (Architekten 1926, 153—160.)
- Johannes Tholle:** Digterhaver. (Tilskueren 1926 I, 382—390.)
- E. Schnack:** Aus der Zeit des Mühlenzwangs. (Die Heimat XXXVI, 35—38.)
- Chr. Petersen:** Über die Fluraufteilung in der ehemaligen Landschaft Bredstedt. (Die Heimat XXXVI, 49—56.)

Fiskeri og Søveesen.

- Handels- og Skibsfartsforbindelsen mellem Frankrig og Skandinavien i det 18. Aarhundrede. (Dansk Søfartstidende Aarg. 33, 74, 76.)
- August Krieger:** Nachrichten zur Apenrader Schifffahrt. (Die Heimat XXXVI, 293—294.)
- Jacob Stampe:** Efterretning om Strandinger. (Fra Ribe Amt VI, 494—511.)
- Chr. Nicolaisen:** Dragør Skibsfører- og Skibsrederforening 1875—1925.

Handel, Haandværk og Industri.

- J. Brahms:** Navnsø Marked. (Fra Himmerland og Kjær Herred XV, 511—514.)
- R. Nielsen:** Lidt om Spindeskoler [i Slutningen af 18de Aarh.] (Vor Ungdom 1926, 364—371.)
- Johannes Jensen:** Kvindeligt Arbejderforbund. Afdeling I. Festskrift 1885 — 21. November — 1925. Tr. s. M.
- Carl P. Nielsen og R. Berg:** Danmarks bogbindere gennem 400 år. Anm. af Otto Smith i Fortid og Nutid VI, 323—325.
- Andr. Fred. Høst og Son. 1836 — 15. April — 1926. Holstebro.
- A. Axelsen Drejer:** Øernes Andelsselskab for Indkøb af Foderstoffer 1901—1926. Tr. s. M.
- Aktieselskabet Dansk Frøavlskompani og Markfrøkontoret (Trifolium) 1872—1900—1925.
- Hjørring Haandværker-Forening. 1876 — 23. Januar — 1926. Hjørring.
- H. Sejerholt:** Malernes Fagforening i Aarhus gennem 35 Aar. Aarhus.
- A. Lundgren og Herman Larsen:** Savværksarbejdernes og Maskinsnedkernes Fagforening gennem 50 Aar. 1875 — 7. Marts — 1925.
- Hans Brix:** The Scandinavian preserved butter company. Busck jun. & Co. A/S. 1874—1924. En Oversigt over Selskabets Virksomhed gennem 50 Aar.

Politi-, Fattig- og Understøttelsesvæsen. Forsikring.

- A. Terkelsen:** Københavns Politis Understøttelsesforening gennem 50 Aar. 1875 — 1. Juli — 1925. P.
- Victor Krohn:** Kastellet Frederikshavns Fængselshistorie gennem 250 Aar. De fynske Købstæders Brandforsikringsforening for rørlige Ejendele 1850 — 6. Dec. — 1925. Odense 1925. P.
- Elvin Wistoft:** De mindre Landejendomsbesidderes Brandforsikringsforening for rørlig Ejendom i Nørrejylland. 1. Oktober 1851—1. Oktober 1911. Aarhus. Tr. s. M.
- G. Helmer:** Die Geschichte der privaten Feuerversicherung in den Herzogtümern Schleswig und Holstein, insbesondere die Geschichte der Entstehung und Entwicklung der Brandgenossenschaften oder »Brandgilden« in Schleswig-Holstein. Bd. 1—2. Berlin. 1925—1926.
- Walter E. Houlberg:** Hagelskadeforsikringsforeningen for Jylland gennem tresindstyve Aar (1866—1926). Aarhus.
- Chr. Thorsen:** Det Kongelig oktroierede Sø-Assurance Kompagni 1726—1926. Et Bidrag til Dansk Søforsikrings Historie. Udg. af Det kgl. oktr. Sø-Assurance Kompagni.
- E. Palk:** 8. Januar 1851—8. Januar 1926. Beretning om Den alm. Sygekasse i Faaborg i Anledning af dens 75 Aars Jubilæum. Faaborg. P. Tr. s. M.
- Th. V. Møller:** Dalum Sogns Syge- og Begravelseskasse 1875 — 28. Nov. — 1925. Odense. 1925. P. Tr. s. M.
- N. Kr. Mogensen:** 1876 — 16. Januar — 1926. Herning Sygekasse. Lidt om Sygekassens Historie og Udvikling gennem 50 Aar. Herning. Tr. s. M.

Medicinalvæsen.

- Ove Wulff:** Contribution à l'histoire de la lithotritie. (Janus XXX. S. 301—341.) [Ludwig Lewin Jacobson f. i Kbh. 10. Jan. 1783].
- Povl Heiberg:** Selvmord i København i de 7 sidste Treaar (1905—1925). (Ugeskrift for Læger LXXXVIII, 626—627.)
- Chr. Jensen:** Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse. 1901 — 16. Januar — 1926.
- C. O. Jensen:** Kødkontrollens Indførelse i Danmark. (Maanedsskr. for Dyr læger, Bd. 38, 193—201.)
- E. Dam og A. Schæffer:** De danske Apotekers Historie, 2. Bind, 2.—3. H.

Krigs- og Forsvarsvæsen.

- K. C. Rockstroh:** Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede. III. Tiden 1709—1808.
- J. T. Rohde:** Fra Garnisonslivet i Slagelse 1731. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XIV, 20—26.)

- K. C. Rockstroh:** Fra de hvervede Soldaters og Stavnsbaandets Tid. (Hist. Aarb. f. Mors VIII, 39—50.)
- Th. Hansen:** En dansk Soldats Dagbog fra Napoleons Krigene. [1815—16.] (Sprogforeningens Almanak 1926 77—82.)
- Hovedtræk af Hærens Indkvarteringsforhold navnlig i ældre Tid. (Haandbog f. Hæren 1925. Bilag S. I—VIII.)
- 2det Dragonregiment. (Haandbog f. Hæren 1926, Bilag S. I.). 4de Bataillon. (Haandbog f. Hæren 1926 Bilag S. II.). Opførelsen af Sølvgades Kaserne (Haandbog f. Hæren 1926, Bilag S. III—VI.)
- Victor Pürschel:** A. S. 9. Maj 1926. Tillæg til Akademisk Skytteforening 1861—1911 og Akademisk Skyttekorps 1866—1916.

Kirkehistorie.

- Alfred Th. Jørgensen:** Die evangelisch-lutherische Volkskirche Dänemarks. (Neue Kirchl. Z. 1925, 687—714.)
- August F. Schmidt:** Danmarks Helligkilder. Oversigt og Literaturfortegnelse. (Danmarks Folkeminder Nr. 33.)
- Anm. af Gudmund Schütte i Danske Studier. 1926. 177—180, af Kristian Hald i Fortid og Nutid. VI, 326—327.
- August F. Schmidt:** Hellige Kilder i Holbæk Amt (Fra Holbæk Amt XX, 5—33), — i Aarhus Amt (Aarhus Stifts Aarbb. XIX, 2—25), — i Ribe Amt (Fra Ribe Amt VI, 277—288), — i Ringkøbing Amt (Hardsyssels Aarbb. XX, 155—168), — i Vendsyssel (Vendsysselske Aarbb. VI, 215—233), — i Sønderjylland (Sønderjydske Aarbb. 1926, 116—127.)
- C. V. Petersen:** »Kochens Kilde« ved Vejle. (Vejle Amts Aarbb. 1926, 128—29.)
- P. Severinsen:** Kong Haralds Daabsmotiv. (Præsteforeningens Blad Aarg. 16, 233—237.)
- 826—1926. Et Festskrift til den danske Kirke. Ved **Gunner Engberg.**
- Anm. af Rasmus Nielsen i Bavnen XXIII, Sp. 499—500.
- Marius Kristensen:** Fra Sallings ældste Kirkehistorie. (Skivebogen XVIII, 1—9.)
- Gerhard Ficker:** Ein Ablass für Welna vom Jahre 1432. (Schriften d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 1926, 262—270.)
- W. Jensen:** Memorienregister und Missale zu Heiligenstedten. (Schriften d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 1926, 271—295.)
- J. Oskar Andersen:** Reformationens Begyndelse og Hans Tausen. (D. danske Diakonissestiftelses Aarb. 1925—26, 16—68.)
- Johan Ljungdahl:** Malmöreformatörernas litterära verksamhet. Lund 1925. (Bibliofilen 1925, Nr. 2.)
- Hans Aage Paludan:** En gammel dansk Psalmedigter. Studier i Efterreformationens Aandsliv. [Søren Kjær.] (Edda. 26. 321—76.)

- Joh. E. Brodahl:** Prestevalget i Støren 1654. (Norvegia sacra V, 35—45.)
- Carl Christiansen:** Bidrag til Oplysning om Landsbypræsternes økonomiske Vilkaar i Hald og Skivehus Amter i Slutningen af 17. Aarhundrede. (Saml. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. V, 277—387.)
- Hans Knudsen:** Skifteprotokollernes Bidrag til Oplysning om Landsbypræsternes Formuesforhold i Hald Amt sidst i 17. Aarhundrede. (Saml. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. V, 388—395.)
- Th. Wotschke:** Schleswig-Holstein und die polnischen Brüder. (Schriften d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 1926, 62—87.)
- T. O. Achelis:** Zur Predigerstatistik von Alsen und Aerrøe. (Schr. d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 1926. 108—109.)
- T. O. Achelis:** Zur Predigerstatistik der Propstei Törningeln. (Schr. d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 1926., 107—08.)
- Karl Rasmussen:** Af General-Kirke-Inspektions-Kollegiets Papirer. (Vor Ungdom 1926, 384—392.)
- Theodor Wotschke:** Der Korrespondent für die Acta historico-ecclesiastica in Schleswig-Holstein. (Schriften d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 1926, 88—101.)
- F. Elle Jensen:** Rationalismen i Danmark.
- J. Oskar Andersen:** Om »Kirkens Gienmæle« 1825 (Dansk Kirkeliv, 1925, 115—217.)
- J. Oskar Andersen:** H. N. Clausen og hans Bog om »Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning Lære og Ritus.« (Teologisk T. 4. R. VII, 177—209.)
- Andreas Brandrud:** Hersleb og Stenersen i deres forhold til Grundtvig. (Norsk teol. T. 1926, 69—132.)
- Jens Thybo:** Kun god er Gud. Skildringer af Menighedslivets Opvaagen i Thy. II.
- J. L. Jensen:** Frederikshavns Søndagsskole gennem 40 Aar. (1885—1925). P. Frederikshavn.
- Olfert Ricard:** Af Danmarks Kirkehistorie 1900—1925 (Dansk Kirkeliv, 1925, 81—104.)
- Th. Lomholt Thomsen:** Dansk kirkeliv 1923—1926. (Norsk teol. T. 1926, 158—88.)
- Valdemar Ammundsen:** Dansk kirkeliv 1924—25. (Kirke og kultur. 1926, 18—36.)
- Jul. Steen og T. Høyer:** St. Andreas Kirke 1896—1901—1926. Brorsons-Kirken gennem fem og tyve Aar.
- Kaj Holmer:** Christianskirken. Kirke- og Menighedsliv i gammel og ny Tid. Mindeblade i Anl. af 25-Aarsdagen for Kirkens Genindvielse. P. Fredens Kirke 1900—1925.
- Carsten Petersen:** Efter fem Aar. Fra Kirkelivet i Sønderjylland. (Dansk Kirkeliv, 1925, 45—64.)

- H. P. H. Gjevnøe:** Grundtvigianismen og den videnskabelige Teologi for-
søgt belyst gennem Grundtanker i Otto Møllers Forfatterskab. (Teologisk
T. 4. R. VII, 97—132.)
- Charles Nielsen:** A Campaign in Church Building. (The American-Scan-
dinavian Review XIV, 222—228.) [Københavns Kirkesag].
- F. Graef:** Geschichte der Heiligen Geistkirche und der dänischen Gemeinde
in Flensburg. Flensburg.
- Niels Kjems:** Den danske Kirke og den danske Menighed i Flensburg.
(Højskolebladet LI, 643—648.)
- T. O. Achelis:** Vom Zehnten der Kirche Wilstrup (Schr. d. Ver. f. Schlesw.-
Holst. Kirchengesch. 1926, 106—07.)
- Frederik Schrøder:** Kirke og Skole blandt Danske i Argentina. (Askov
Lærlinge 1926, 24—53.)
- Kr. Højmark:** Bering Valgmenighed 1876—1926. (Bavnen XXIII, Sp.
529—548.)
- Esther Malling:** Odder Valgmenigheds 40 Aars Jubilæum. 1886 — 14. Fe-
bruar — 1926. (Bavnen XXIII, Sp. 145—150.)
- Sdr. Næraa Valgmenighed. Tilbageblik i Anledning af Valgmenighedens
50-Aars Bestaaen. Odense. 1925. Tr. s. M.
- Anders Nørgaard:** Vejstrup Valgmenighed. 1875—1925. (Bavnen XXIII,
Sp. 97—106.)

Universitets- og Skolevæsen.

- Jón Helgason:** Hvad Københavns Universitet har betydet for Island.
Dansk-islandsk Samfunds Smaaskrifter, Nr. 15—16.
- Carl Rodenberg:** Die Errichtung der Kommunität oder des Konvikts an
der Kieler Universität im Jahre 1665. (Die Heimat XXXVI, 189—193.)
- Holger Begtrup:** Minder fra Metropolitanskolen. 1872—76 (Gads Danske
Magasin XX, 347—376.)
- T. O. Achelis:** Haderslev og Ribe Katedralskoler efter Reformationen.
(Sønderjydske Maanedskr. III, 24—28.)
- T. O. Achelis:** Die »Leges für die Haderslebische Schule« von 1655. (Schrif-
ten d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 1926, 6—51.)
- A. Svensson:** Haderslev Katedralskole. Nogle Træk af dens nyere Historie.
(Grænsevagten VIII, 137—150.)
- W. v. Brincken:** Skoleminder fra Haderslev lærde Skole 1863—64. (Græn-
sevagten VIII, 207—209.)
- Georg Bruun:** De Bjerregaardske Affærer. Latinskoleinteriør fra [Kol-
ding lærde Skole i] Fyrrerne. (Vor Ungdom 1926, 287—292.)
- S. C. Sortfeldt:** Om de gamle Degne. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt. 1926,
138—151.)
- Wilh. Jensen:** Zur Geschichte des Schulwesens. Die erste Sonderschule
auf dem Lande. (Errichtung einer Bauerschaftsschule zu Nortorf in der

- Wilstermarsch im Jahre 1576.) (Schriften d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 1926, 1—5.)
- Holger Kjær:** Træk af Hjemmeundervisningens Historie. (Dansk Udsyn VI, 195—209.)
- Niels Larsen:** En Skolemulktsag (en »Værgeraadssag») paa Fejø for 100 Aar siden. (Lollands-Falsters hist. Samf. Aarvog XIV, 124—126.)
- Ejnar Kristensen:** Ingeborg Samsings Fællesskole i Horsens. (Bavnen XXIII, Sp. 739—742.)
- K. S.:** Ryslinge Friskole. (Bavnen XXIII, Sp. 753—758.)
- H. Jensen:** Sønderup Friskoles 50-Aars Jubilæum. (Bavnen XXIII, Sp. 561—570.)
- Jes K. Jessen:** Trunderup Friskole 1856—1926. (Bavnen XXIII, Sp. 609—618, 642—648.)
- K. Jensen Elkjær:** Vejstrup Friskole. (Bavnen XXIII, Sp. 1089—1096.)
- Holger Begtrup, Hans Lund og Peter Manniche:** The folk high schools of Denmark and the development of a farming community. With an introduction by Sir Michael Sadler.
- V. Møller:** Lidt om det daglige Liv paa det gamle Blaagaard Seminarium. (Hist. Medd. om København, 2. R., II, 423—427.)
- V. Møller:** Danske Stilebøger fra Blaagaards Skolelærerseminarium [fra 1798 og 1799]. (Vor Ungdom. 1926, 149—155.)
- V. Møller:** Bornholms Seminarium 1817—25. (Vor Ungdom 1926, 339—343.)
- H. Lausten Thomsen:** Den sidste kamp for modersmålet i skolen. (Sønderjydske Aarbb. 1926, 128—134.)
- H. P. Hanssen:** Dansk og tysk i Skolen. Et gammelt Dokument. (Sønderjydske Maanedsskr. III, 49—50.)
- Sigurd Næsgaard:** Egelundsskolen. En dansk Montessoriskole.
- S. Schlüter, E. Andersson m. fl.,** Ur Malmöhus läns undervisningshistoria. Lund 1925.
- Georg Bruun:** Kolding højere Almenskoles Majfest. Kolding.
- Georg Bruun:** Vejle Amts højere Realskole i Kolding. 1856—1880. Kolding.

Sprog.

- Ordbog over det danske Sprog, grundlagt af Verner Dahlerup. 8. Bd. Herre-Høvævl.
- Otto Kalkar:** Ordbog over det ældre danske Sprog (1300—1700). Kilde- Fortegnelse og Forkortelses-Liste til 1.—5. Bind. Udarb. af Peter Skautrup. P.
- Th. Jørgensen:** Om nogle anglo-frisiske, heruliske og burgundiske Indskrifter med de ældre Runer fra Nordens tre Riger. 3. H.
- Rasmus Nielsen:** Glavendrup-Stenen. (Bavnen. XXIII Sp. 337—340.)
- Fr. Orloff:** Tvørupstenen den falske og den virkelige. (Danske Studier, 1926, 21.—42.)

- R. E. Zachrisson:** OE. dæn(n) M. Dutsch dan, and the name of Danmark. (Acta Philologica Scandinavica Aarg. 1. 284—292.)
- H. M. Jensen:** Brenderup-Målet. Nordvestfyn, 2. H. Udg. af Universitets-Jubilæets danske Samf.
- Aage Hansen:** Et Par Etymologier. [Glipping, Klipping, Kleppert. Dansk glut, svensk glunt.] (Danske Studier. 1926. 85—90.)
- Marius Kristensen:** Bidrag til dansk Ordhistorie. (Danske Studier. 1926. 66—76.)
- Gunnar Knudsen:** Stednavneudvalget. Beretning om Virksomheden i Aarene 1923—26. (Fortid og Nutid VI, 184—199.)
- Sv. Aakjær:** Nogle bornholmske Stednavne. (Turistfor. Aarb. 1926, 124—136.)
- F. Rasmussen:** Vends Herreds Stednavne. Middelfart. 1925. (Særtryk af Middelfart Venstreblad). P.
- H. K. Kristensen:** Om Oprindelsen til Stednavnene Lunde og Lundager i V. Horne Herred. (Fra Ribe Amt VI, 440—448.)
- Jens C. J. Stub:** Falsters Navneskik. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XIV, 71—83.)
- Alfred Thomsen:** Et Bidrag til dansk Navneskiks Historie. (Danske Studier. 1926, 135—146.)
- Johs. Brøndum-Nielsen:** Bemerkungen zu den Harpestræng-Texten. (Acta Philologica Scandinavica Aarg. 1, 303—304.)

Litteraturhistorie.

- Hans Brix:** Danmarks Digtere. Fyrretyve Billeder af dansk Digttekunsts Historie med Billeder. 2.—12. H.
- Martin N. Hansen:** Dansk Digtning i Nordslesvig efter 1864. Aabenraa. Særtr. af Kroniker i »Hejmdal«.
- Marius Kristensen:** Den gamle Dagvise. (Danske Studier. 1926, 97—111.)
- Ernst Frandsen:** Mariaviserne. Den lyriske Madonnadigtning fra Danmarks Middelalder, belyst gennem Bønnebøgernes Prosatexter.
- Anders Sørensen Vedel:** Folkevisebog. I. Udg. af Paul V. Rubow.
- H. Johansen:** Gamle Viser i bornholmsk Mundart. (Turistfor. Aarb. 1926, 159—170.)
- G. K. Brøndsted:** Agnete og Havmanden. En Studie. (Dansk Udsyn 1926, 320—248.)
- Tychonis Brahe** Opera omnia. Edidit I. L. E. Dreyer. Tomus VIII og XIII.
- Paul V. Rubow:** Holbergiana. (Tilskueren 1926 II, 11—20)
- Carl Roos:** Holbergiana. (Danske Studier. 1926, 82—85)
- Hans Brix:** The earliest impression of Holberg's comedies. A textual criticism. (Acta Philologica Scandinavica Aarg. 1, 24—53.)
- Thomas Bredsdorff:** Jacob, Montani Broder. Lidt om Holberg og Bondestanden. (Roskilde Højskoles Aarsskrift 1926, 3—16.)

- A. N. B. Fich:** Et Brorson-Manuskript i Aalborg Katedralskoles Bibliotek (Indbydelsesskrift til Aalborg Katedralskole 1926, 3—10.)
- L. Magon:** Ein Jahrhundert geistiger und literarischer Beziehungen zwischen Deutschland und Skandinavien 1750—1850. Bd. 1. Die Klopstockzeit in Dänemark. Johannes Ewald. Dortmund.
- F. Rønning:** Om nogle Digte af Ingemann. (Danske Studier. 1926. 172—174.)
- Carl Dumreicher:** Steen Steensen Blicher og »Sncklokken« 1826. (Den nye Litteratur III, 161—164.)
- Georg Nygaard:** [Carl Bagger]. Min Broders Levnet. Nogle bibliografiske Noter. (Den nye Litteratur IV, 154—155.)
- A Hans Christian Andersen Manuscript. (The American-Scandinavian Review XIV, 97—102.)
- V. A. Schmitz:** H. C. Andersens Märchendichtung. Ein Beitrag zur Geschichte der dänischen Spätromantik (Mit Ausblicken auf das deutsche romantische Kunstmärchen). 1925.
- Valdemar Vedel:** H. C. Andersens Eventyr i europæisk Belysning. (Tilskueren 1926 I, 43—56.)
- August F. Schmidt:** Harry Søiberg som Almuedigter. (Dansk Udsyn VI, 303—316.)
- Kjeld Elfelt:** Literaturen idag. Essays.
- Peder Hesselaa:** Vor Tids Digtere.
- Carl Christensen:** Den danske Botaniks Historie med tilhørende Bibliografi. 4. Storhæfte.

Kunst.

- Francis Beckett:** Danmarks Kunst. 1. Del. Oldtiden og den ældre Middelalder. 1925.
Anm. af Knud Millech i Architekten 1926, 215—220.
- Francis Beckett:** Danmarks Kunst 2. Del. Gotiken. 1926—27.
- Richard Haupt:** Geschichte und Art der Baukunst in Nordelbingen, in den Herzogtümern Holstein und Lauenburg sowie den Fürstentümern Lübeck und Ratzeburg. Heide in Holstein. 1925.
Anm. af Gustav Fr. Meyer i »Die Heimata« XXXVI, 70.
- William Anderson:** »Jätten Finn« paa cluniacensernas pilgrimsvägar. (Fornvännen. 1926. 133—147.)
- Poul Nørlund:** Gyldne Altre. Jysk Metalkunst fra Valdemarstiden.
Anm. af A. L. i Nord. T. Ny Serie 2. Aarg. 1926, 610.
- Vilh. Lorenzen:** De danske Antonitterklostres Bygningshistorie. Med Tegninger og Opmaalinger af Arkitekt Charles Christensen.
Anm. af P. N. i Nord. T. Ny Serie 2. Aarg. 1926, 314—315 og af Mogens Clemmensen i Architekten 1926, 212—14.
- Sten Anjou:** Köksavdelingen på Glimmingehus. (Fornvännen. 1926. 148—162.)

- M. Mackeprang:** Det saakaldte Christian I's Rejsealter. (Aarbb. f. nord. Oldk., 1926, 77—98.)
- Charles Christensen:** Fra vor Barokkunst's Barndom. (Architekten 1926, 365—370.)
- Fr. Weilbach:** Overlandbygmester Johan Cornelius Kriegers travle Aar. [Ved Fredensborg, Slottet i Odense, Københavns Slot.] (Hist. Medd. om Kbh. 2. R., II, 467—510.)
- Arne Nygård Nilssen:** Et Gravmæle i Norge av C. J. Sturmberg? Caspar Hausmanns Sarkofag. (Kunst og Kultur XIII, 215—233.)
- Henny Glarbo:** Et Brev fra Jacques Saly til Reverdil. Kunstmuseets Aarsskr. 1924—1925, 407—409.)
- H. G. Orlrik:** De ældre Konge-Portrætter paa Sorø. (Sorøer-Bl. XI, 81—84.)
- Karl Madsen:** Tegninger af Abildgaard. (Kunstmuseets Aarsskr. 1924—1925, 161—170.)
- Erik Moltesen:** Sonnes Thorvaldsen Frise og dens Forudsætninger. A Thorvaldsen group discovered in New York. (The American-Scandinavian Review XIV, 369—370.)
- Johannes V. Jensen og Aage Marcus:** Thorvaldsens Portrætbuster.
- Ivan Munk Olsen:** C. D. Friedrichs Selvportræt i Kobberstiksamlingen. (Samleren III, 222.)
- Karl Madsen:** Eckersbergs Billede af Nathansons ældste Døtre. (Kunstmuseets Aarsskr. 1924—1925, 219—223.)
- Rikard Magnussen:** Maleren Alfred Schou. Mindeudstillingen i Kunstforeningen. (Samleren III, 60—64.)
- M. K. Zahrtmann:** Kristian Zahrtmanns Ungdomsportræt. (Samleren III, 71.)
- Poul Uttenreiter:** Fritz Syberg som Grafiker. Med en Fortegnelse over hans grafiske Arbejder. (Samleren III, 218—220.) Paa Bjerget. (Architekten 1926, 301—305.)
- A. R.:** Kaare Klints Møbler. (Architekten 1926, 481—492.)
- H. S. Hendriksen:** Nyere danske Illustrationer. (Bogvennen 1926, 20—62.)
- Joseph Hammermüller:** Passionen i Roskilde Domkirke. (Aarb. f. Musik 1924, 50—59.)
- Erik Abrahamsen:** To tidsaldre i dansk musik. (Nord. T. Ny Serie 2. Aarg., 329—341.)
- Torben Krogh:** Det tyske Operaselskabs Besøg i København under Fr. IV. (Aarb. f. Musik 1924, 88—160.)
- D. J. Martens:** Eine schleswig-holsteinische Orgelbauanstalt. (Die Heimat XXXVI, 282—285.) Musikforeningen Euphrosyne 1875 — 7. Februar — 1925. 50 Aars Jubilæum.
- Carl Koch:** Sangforeningen »Godt Haab« 1876 — 23. Juni — 1926. Tr. s. M.

Fortegnelse over historisk Litteratur for Aaret 1927

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **V. Hermansen.**

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne S. = Samlinger, T. = Tidsskrift
Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er det København.

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Hjelpevidenskaber.

- B. Erichsen og Alfr. Krarup:** Dansk historisk Bibliografi. 2. Bd. 2. H.
- H. Ehrencron-Müller:** Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814. Bd. IV. Hem-Kra. Bd. V. Kre—Mu.
Bibliotheca Danica. Registerbind. 1. H.
- Volquart Pauls:** Literaturbericht für 1925—26. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 561—621.)
- Volquart Pauls:** Literaturbericht für 1926—27. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 601—686.)
- S. Ågren:** Nordisk bibliografisk litteratur 1925—26. (Nord. T. f. bok- o. bibl.väsen, 1927, 209—234.)
- Svend Dahl:** Aar bog for Bogvenner. Register til Aargang I—IX. 1917—1925.
- Svend Dahl:** Haand bog i Bibliotekskundskab. Under Medvirken af en Række Fagmænd udgivet af Svend Dahl. 3. forøgede Udg. 2. Bd.: Bibliotekshistorie—Biblioteksteknik. 1. Del.
- H. Hagerup:** Forlags- og Kommissionsskrifter. 1852—22. Juni—1927. (Historisk Indledning ved Carl Dumreicher. Forfatter-Biografier ved Povl Engelstoft.) Tr. s. M.
- C. Behrend:** Katalog over det kgl. Biblioteks Haandskrifter vedr. dansk Personalhistorie.
- Ellen Jørgensen:** De middelalderlige latinske Manuscripter i Det kgl. Bibliotek. (Festskrift til Kr. Erslev, 211—226.)
- Axel Linvald:** Arkivlitteratur. (Hist. T. 9. R. V, 292—300.)
- Gustav Ludvig Wad:** Træk af Vandalismen i Fyen. [Arkivødelæggelser.] (Festskrift til Kr. Erslev, 467—482.)
- C. Brinchmann:** Norges arkivsaker i Danmark. Populær fremstilling av utleveringerne 1820—51. Oslo.

- Holger Hansen:** Lolland-Falsters Stiftsarkiv. (Fortid og Nutid VII, 30—36.)
- Axel Linvald:** Meddelelser fra Raadstuearkivet 1926. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 61—78.)
- N. Bonnesen:** Fra Georg Brandes' Bibliotek. (Bogvennen 1927, 43—53.)
- Ejnar Munksgaard:** Nogle Smaatræk af Bibliofiliens Historie. Brygger Carl Heises Bibliotek. Tr. s. M.
- J. Richter:** En Bogsamling i en jydsk Præstegaard. (Bogvennen 1927, 144—154.)
- Alfr. Glahn:** Om Sorø Akademis Bibliotek. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XV, 15—21.)
- Rasmus P. Nielsen:** Holbæk Amts Folkebogsamling 1902—23. Juli—1927, det første Centralbiblioteks Historie gennem 25 Aar.
- J. S. Møller og S. Haugstrup:** Kallundborg Bibliotek. 1901—7. November—1926. Kallundborg.
- V. Thorlacius-Ussing:** Samlingerne af Arkitekturtegninger. (Kunstbladet, Aarg. 1, 61—69.) Bemærkn. af Charles Christensen, 93—97.
- Herman Lyng:** Danske Bogauktioner i 1926. (Bogvennen 1927, 179—225.)
- H. Kochendörffer:** Die dänischen Hof- und Staatskalender. (Nordelbingen, 1926, 270—309.)
- S. Nygård:** Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier. (Fortid og Nutid VII, 1—30.)
- Just Rahbek:** Fortegnelse over Litteratur vedrørende Undervisning i Historie og Samfundslære til Brug for nordiske Historielærere.
- P. Munch:** Studiet af de sidste Aartiers Historie. (Festskrift til Kr. Erslev, 655—675.)
- Institutet for Historie og Samfundøkonomi. Beretning om Virksomheden i 1927. (Økonomi og Politik I, 315—326.)
- J. Fr. Schroeter:** Lidt om de ældste danske og norske almanakker. (Nordisk astronomisk T. Ny R. VIII, 43—49.)
- Ernst v. d. Recke:** Det danske Kongevaaben. En kritisk Undersøgelse. (Pers.hist. T. 8. R. VI, 1—38.)
- Ludwig Andresen:** Von alten Siegeln und vom Besiegeln in Tonderschen Harden bis 1700. (Nordelbingen, 1927, 410—423.)
- Chr. Axel Jensen:** Sfragistik og Topografi. En Studie over Bygnings- og Landskabsbilleder paa danske Middelalder-Sigiller. (Festskrift til Kr. Erslev, 179—186.)

Tidshistorie.

- Det Danske Folks Historie. Redig. af Aage Friis, Axel Linvald og M. Mackeprang. 14—27 H.
- E. Wessén:** De nordiska folkstammarna i Beowulf. Sth. (Vitterh. hist. o. antikv. akad. handlingar, del 36.)

- Gudmund Schütte:** Daner og Eruler. (Danske Studier 1927, 65—74.)
- Sofus Larsen:** Jomsborg, dens Beliggenhed og Historie. (Aarbb. f. nord. Oldk. 3. R. 17. Bd., 1—138.)
- Johannes Steenstrup:** De danske Runestene i deres Forhold til Landets og Folkets Historie. (Festskrift til Kr. Erslev, 61—84.)
- Lis Jacobsen:** Notes to »Wimmer's farmer-stones«. (Acta Philologica Scandinavica Aarg. I, 324—326.)
- Lis Jacobsen:** Sjølle-Stenen. (Festskrift til Kr. Erslev, 85—106.)
- Vilh. la Cour:** Kong Gorm og Dronning Tyre. (Hist. T. 9. R. V., 189—252.)
- Hans Brix:** The inscription on the older Jellinge stone. (Acta Philologica Scandinavica Aarg. II, 110—114.)
- Lis Jacobsen:** Gorm Konge og Thyra hans Kone. Politikens Kronik. 1. Juni 1927. Tr. s. M.
- Hans Brix, Lis Jacobsen og Niels Møller:** Gorm Konge og Thyra hans Kone. Runernes Magt.
- Niels P. Larsen:** Dronning Thyra og Danevirke. Den jyske Konge og Sliherskeren. Sorø.
- Fr. Orluf:** Kongegraven i Jelling. Vejle.
- Fr. Orluf:** Gisningskritiken mod Thyre Danebod. Vejle.
- Svend Aakjær:** Om det olddanske Herred og Sogn. (Festskrift til Kr. Erslev, 1—30.)
- Svend Aakjær:** Old danish thegns and drengs. (Acta Philologica Scandinavica Aarg. 2, 1—30.)
- F. M. Stenton:** The Danes in England. The Raleigh Lecture on history. London.
- F. M. Stenton:** The free peasantry of the northern Danelaw. Særtryk af Årsb. fra kgl. hum. Vetenskapssamfundet i Lund.
- Johan Schreiner:** Olav den hellige og nabolandene. (Norsk hist. T. 5. R. VII, 22—76.)
- Hans Brix:** Om Angersfragmentet af Saxo. (Aarbb. f. nord. Oldk. 3. R. 17. Bd., 191—218.)
- Emil Rathsach:** Varianter og Tankedubletter hos Saxo. (Aarbb. f. nord. Oldk. 3. R. 16. Bd., 281—300.)
- Jørgen Olrik:** Hvor laa den af Sakse i hans Danesaga omtalte Lokalitet Hylleminde? (Festskrift til Kr. Erslev, 131—140.)
- Apotheker Sibbernensens Saxobog.** Saxos Danmarkshistorie gennem Tiderne i Text og Billeder. (Redaktion: C. Behrend, R. Paulli, Carl S. Petersen.)
- Poul Nørlund:** Jorddrotter paa Valdemarstiden. (Festskrift til Kr. Erslev, 141—170.)
- Kong Valdemars Jordebog.** 2. H. Udg. af Samf. til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur, ved Svend Aakjær.
- Victor Hermansen:** Hallandslistens herredssummer. Et tolkningsforsøg. (Festskrift til Kr. Erslev, 171—178.)

- O. Eggert:** Die Wenzzüge Waldemars I und Knuts VI von Dänemark nach Pommern und Mecklenburg. Stettin.
- Wilhelm Biereye:** Albrecht, Graf von Orlamünde und Holstein. (Nordelbingen, 1927, 371—399.)
- Ellen Jørgensen:** Erik Klipping og hans Sønner. Rigets Opløsning. Udvalg af Kilder til Tidsrummet 1275—1340. Udg. af Selskabet til historiske Kildeskrieters Oversættelse.
- J. Carlie:** Studium über die mittelniederdeutsche Urkundensprache der dänischen Königskanzlei von 1340—1430. Lund 1925.
Anm. af A. Köcher i Hist. T. 9. R. V, 321—325.
- Bengt Thordeman:** Die Kriegergräber von Korsbetningen bei Visby. (Z. f. hist. Waffen- u. Kostümkunde N. F. Bd. 2, 129—140.)
- Ivar Simonsen:** Älvsborgs lösen 1613. (Medd. från sv. riksarkivet N. F. I 60—70 S. 448—466.)
- Otto Brandt:** Heinrich Rantzau und seine Relationen an die dänischen Könige. München u. Berlin. 1927.
- Eiler Nystrøm:** Tyge Brahes Brud med Fædrelandet. (Festskrift til Kr. Erslev, 291—320.)
- Louis Bobé:** Holland og Danmark. (Festskrift til Kr. Erslev, 353—370.)
- Jon J. Aðils:** Den danske Monopolhandel på Island. 1602—1787. Overs. af Friðrik Asmundsson Brekkan. 4. Kvartbind.
- T. Holm:** Översikt över Sveriges krig under 1600-talets senare hälft. Sthlm.
- H. C. Rosted:** Fra Svenskekrigens Dage. Lidt om Lorents Tuxens tapre Bedrifter paa Hørsholm. (Aarboeg for Hørsholm og Omegn. 2. Aarg. 49—66.)
- F. Hjort:** Lidt om den sidste Svenskekrig paa Møen. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XVI, 106—112.)
- Lars Tingsten:** Slaget vid Lund den 4. Dec. 1676. (Karolinska förb. årsbok 1926 [tr. 1927] 5—52.)
- Bj. Beckman:** Ett bidrag till historien om fälttåget i Bohuslän 1677. (Sv. hist. Tidsskrift 1927, S. 175—180.)
- Mogens Lebech Frederiksen:** I et jysk Rytterdistrikt 1681. (Saml. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. V, 517—536.)
- J. F. Chance:** British diplomatic instructions 1689—1789. Vol. 3. Denmark. London 1926.
Anm. af Axel Linvald i Hist. T. 9. R. V, 529—530.
- A. P. Tuxen:** Kong Frederik IV's personlige Indsats som Krigsherre i den store nordiske Krig. (Festskrift til Kr. Erslev, 393—408.)
Bidrag til den store nordiske Krigs Historie, udgivne af Generalstabens. 8. Bd. A. P. Tuxen: Carl XII i Norge. Peter I i Danmark 1716.
- A. P. Tuxen:** Det nye norske Værk om Tordenskiold. (Hist. T. 9. R. V, 253—281.)
- Per Sørensson:** Kejsaren, Sverige och de nordiska allierada från

- Karl XII.s hemkomst från Turkiet till alliansen i Wien 1719. (Karolinska förb. årsbok, 147—238.)
- T. A. Topsøe-Jensen:** Skiftet efter Tordenskiold. Nogle Bemærkninger i Anledning af denne Sags Behandling i Olav Bergersen: Viceadmiral Tordenskiold. (Hist. T. 9. R. V., 282—292.)
- Sophus Jürgensen:** Karikaturer fra Struenseetiden. (Samleren IV, 10—14.)
- Otto Brandt:** Lavater und Emkendorf. Neue Briefe. (Nordelbingen, 1926, 214—257.)
- H. G. Olrik:** Hoffiv paa Hirschholm 1771. (Aarboeg for Hørsholm og Omegn. 2. Aarg. 33—45.)
- Holger Hansen:** Inkvisitionskommissionen af 20. Januar 1772. Udvalg af dens Papirer og Brevsamlinger til Oplysning om Struensee og hans Medarbejdere. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Bd. 1.
- Paul Hennings:** Kong Gustaf III's Besøg i Danmark 1787, skildret i tre samtidige Breve. (Personáhist. T. 8. R. VI, 175—181.)
- Alexander Bugge:** Stemninger i Norge omkr. 1790. Breve fra den engelske Konsul i Oslo. (Norsk hist. T. 5. R. VII, 108—113.)
- F. W. Morén:** Kring 1812 års politik. Studier i svensk och dansk utrikes politik från Pommerns ockupering 1812 till vapenhvilen i Poischwitz 1813. Sth.
- Arne Bergsgaard:** Brev frá 1814. (Norsk hist. T. 5. R. VII, 114—117.)
- Volquart Pauls:** Uwe Jens Lornsens Briefe an Franz Hermann Hegewisch. Schleswig 1925.
Anm. af Hermann Christern i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 529—534.
- Augustenborgske Breve til J. G. Adler og P. Hjort. Udg. af Axel Heils. 1925.
Anm. af Hermann Hagenah i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 534—540.
- Christian Voigt:** Flensburg 1830—1848 (Nordelbingen 1926, 18—37.)
- M. K. Zahrtmann:** Ved Kong Frederik VI.s Død. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 297—300.)
- J. Malmstrøm:** Den sidste Kroningsfest i Danmark. (Fra Frederiksborg Amt 1927, 159—182.)
- Hans Jensen:** Roskilde Stænder. (Fra Københavns Amt 1927, 173—188.)
- G. Østergaard:** Fra Stændertiden med særligt Henblik paa Aalborg Amt. (Fra Himmerland og Kjær Herred XVI, 181—197.)
- R. Bülcck:** Up ewig ungedeelt. Entstehungsgeschichte eines politischen Schlagworts. Kiel.
- G. Durst:** Hessen Darmstadt und die schleswig-holsteinische Frage 1840—

1850. Quellen u. Forschungen zur Hessischen Gesch. VII. Darmstadt 1926.
- Hermann Hagenah:** Aus der Geschichte des schleswig-holsteinischen Staatsgrundgesetzes vom 16. Februar 1848. (Nordelbingen 1927, 437—56.)
- Jens Møller:** Om Orla Lehmanns Del i Udkastet til Junigrundloven. (Hist. T. 9. R. V, 447—485.)
- Otto Brandt:** England und die schleswig-holsteinische Frage 1848—1850. (Nordelbingen, 1927, 430—436.)
- Jens Peter Jensen:** Tscherning og Svinningekredsen 1849—1866. (Fra Holbæk Amt XXI, 5—83.)
- Alfred Büscher:** Schweden und Norwegen und die schleswig-holsteinische Frage in den Jahren 1848—1863. Greifswald.
- Holger Hjelholt:** Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Sleswig mellem Krigene (1850—1864). 1923.
Anm. af Graef i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 540—547.
- Hans Henrik Hansen:** En Veterans Erindringer fra de slesvigske Krige. Genfortalt af N. Hansen. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XV. Bd. 4, 195—207.)
- Carl Buckle:** Königin Victorias Briefwechsel und Tagebuchblätter während der Jahre 1862 bis 1878. Berlin 1926.
Anm. af Hermann Hagenah i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 547—555.
- Chr. Larsen:** Da Tyskerne skulde jages væk fra Hakkemose. (Fra Københavns Amt 1927, 257—259.)
- Axel Linvald:** Novemberministeriets Fredsmaal. (Festskrift til Kr. Erslev, 483—514.)
- Erik Møller:** London-Konferencens Hovedproblem. (Festskrift til Kr. Erslev, 515—536.)
- C. Hauznær:** Stormfloden 1872. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog. XV. II, 164—167.)
- Aage Friis:** Ministeriet Estrup og Ophævelsen af Pragfredens Artikel V. (Festskrift til Kr. Erslev, 569—630.)
- Troels G. Jørgensen:** Højesteret under Provisorierne. (Gads Danske Mag. XXI, 556—576.)
- Povl Engelstoft:** Skellet i dansk Historie efter 1864. (Festskrift til Kr. Erslev, 559—568.)
- Thomas Larsen:** En Gennembrudstid. Fra det nittende Aarhundredes sidste Halvdel. III. Den økonomiske Udvikling i Vendsyssel. Hjørring.
- E. Hagerup Bull:** Fra 1905. Erindringer og betragtninger. Oslo.
- P. Jeppesen:** Husmandsbevægelsens Historie gennem 25 Aar. Slagelse. Avis-Aarbogen 1926. Aarets Begivenheder hjemme og ude i faa Ord. 3. Aarg. Redig. af Victor Elberling.

Topografi.

- J. P. Trap:** Kongeriget Danmark. 4. omarb. Udg. udg. af Gunnar Knudsen. 74.—80. H.
- H. Jones:** Mødttern Denmark. Its social, economic and agricultural life. London.
- Hugo Matthiessen:** Middelalderlige Byer. Beliggenhed og Baggrund.
- E. Mackeprang:** Danske Købstadsbrande i det 16., 17. og 18. Aarhundrede. (Dansk Assurance 1927, 215—222.)
- Georg Borup og Peter Linde:** Vor gamle Hovedstad. Det København der graves frem. Med Originaltegninger af Charles Christensen og Peter Linde.
- M. Vogelius:** Nye Krøniker fra det gamle København.
- Arne Sundbo:** Københavns ældste Vandforsyningsanlæg. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 249—280.)
- Arne Sundbo:** St. Jørgens Mark, Solbjerg By og Nyby Ladegaard. Københavns gamle Grænse mod Frederiksberg. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 160—198.)
- H. U. Ramsing:** Hammerstrup og Kongens Enghave. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 199—206.)
- Vilh. Lorenzen og Hakon Spliid:** Gamle københavnske Huse.
- Vilh. Lorenzen:** En Renaissancestad. (Festskrift til Kr. Erslev, 339—352.)
- F. Hendriksen:** Kjøbenhavnske Billeder fra det nittende Aarhundrede. IV. Den gamle Bys Volde og Forstæderne.
- Carl Muusmann:** Københavnsk Cirkusliv gennem hundrede Aar. U. A. og St. Bispegaarden i København. En lille Skitse i Billeder med Tekst. (Tekst af Erling Rørdam. Billeder af Hakon Spliid.) 24 S. Tr. s. M.
- Fr. Weilbach:** Dronningens Galeri paa Christiansborg. (Fra Arkiv og Museum 2. Serie. Bd. 2, 15—30.)
- Victor Krohn:** Huset i Falsters Kontregarde [Bastion paa Smedelinien] og dets Beboere. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 207—219.)
- Victor Krohn:** Kastellet Frederikshavns ældste Kirke og dets kirkelige Forhold. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 50—60.)
- Johannes Tholle:** Af Grønttorvets Historie. (Gads Danske Mag. XXI, 183—192.)
- Fr. Weilbach:** Gyldendalske Boghandels Ejendom i Klareboderne og dens Bygmester. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 19—39.)
- Chr. Axel Jensen:** Knippelsbro-Minder i Bymuseet. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 10—18.)
- Louis Bobé:** Die deutsche St. Petri-Gemeinde zu Kopenhagen 1925. Anm. af T. O. Achelis i: Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 478—490.

- Knud Bokkenheuser:** Latinerkvarterets gamle Kafé. Minder fra Skærsilden. I Anledning af Universitetscaféens 125 Aars Jubilæum. Tr. s. M.
- Vilh. Lorenzen:** Vor Frue Kirke. Københavns Domkirke.
- J. Ravn-Jonsen:** Frederiksberg Grundejerforening 1876—1926. 1926. Tr. s. M.
- Thorkild Gravlund:** Herredsbogen. 2.—4. H.
- Vilhelm la Cour:** Sjællands ældste Bygder. En arkæologisk-topografisk Undersøgelse.
Anm. af K. Friis Johansen i H. T. 9. R. V, 496—513.
- Povl Hansen:** Fra Nordvest-Sjælland. (Fra Holbæk Amt XXI, 93—105.)
- Poul Nørlund:** Antvorskov. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XV, 163—166.)
- Boserup Sanatorium 1901—1926. Tr. s. M.
- Peter Kr. Andersen:** Af Dalby Kirkes Historie. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XVI, 113—118.)
- Povl Hansen og Rasmus P. Nielsen:** Dragsholm, dets Mænd og deres Historie. Holbæk.
- Sigvart Werner:** Dyrehaven. Halvhundrede Billeder. Med Indledning af Johannes V. Jensen.
- C. A. Clemmensen:** Emdrup før og nu. Udg. i Anledning af Emdrup · Grundejerforenings 25 Aars-Jubilæum den 23. November 1926. Emdrup, 1926.
- Kay Larsen:** Fra Gentofte Sogn i gamle Dage. U. St.
- Nilaus Pedersen:** Optegnelser fra Gundsølille. (Fra Københavns Amt 1927, 219—234.)
- V. Møller:** Fra Haarlev Sogn. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XVI, 88—98.)
- Laurits Pedersen:** Helsingør i Sundtoldstiden. 1426—1857. 2. Bind 1.—2. H.
- E. Marquard:** Nogle Aktstykker vedrørende Kalundborg By i ældre Tid. (Fra Holbæk Amt XXI, 106—135.)
- Holger Hjelholt:** En Leverance til det Offentlige i Aaret 1788 [Kalundborg]. (Fra Holbæk Amt XXI, 84—92.)
- Hugo Matthiessen:** »Folen« paa Kalundborg Slot. (Fra Holbæk Amt XXI, 182—200.)
- Erik Westerby:** Stenalderbopladsen ved Klampenborg. Nogle Bidrag til Studiet af den mesolitiske Periode. Résumé en français.
- L. F. la Cour:** Korsør. Bidrag til Egnens, Byens og Havnens Historie. Med et Tillæg om den nye Tid af T. Winther. 13 H. Korsør.
- Fr. Weilbach:** Kronborg. (Særtr. af Helsingør i Sundtoldstiden 1426—1857.)
- Hugo Matthiessen, Chr. Axel Jensen og Frederik Opffer:** Fra det gamle Køge. 1. H.

- P. Christensen:** Bidrag til Oplysning om Lillehedinge og Havnelev Kirker. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt. XVI, 76—87.)
- Louis Bobé:** Louise Kilden i Frederiksdal Skov. (Personalthist. T. 8. R. VI, 80—83.)
- R. Nielsen:** Næstveds Stridigheder med Naboerne. 1567—1819. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XVI, 3—58.)
- Gyrithe Lemche:** Sorgenfri. (Dansk Havetidende Aarg. 11, 6—7.)
- Henrik Ussing:** Sorøegnens Kulturfysiognomi. (Aarb. f. hist. Samf. f. Sorø Amt XV, 48—71.)
- J. Brøndsted:** Sorøegnens Oldtidsminder. (Aarb. f. hist. Samf. f. Sorø Amt XV, 43—47.)
- M. Mackeprang:** Sorøegnens Kirker. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XV, 118—135.)
- Poul Nørlund:** Sorø Kloster. (Aarb. f. hist. Samf. f. Sorø Amt XV, 136—146.)
- Niels P. Larsen:** Sorø Kirke. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XV, 72—82.)
- H. G. Orlrik:** For 100 Aar siden. 4. Kongebillederne. (Soraner-Bladet XII, 3—4.)
- T. Thorlacius-Ussing:** Kongebillederne i Solennitetssalen. (Soraner-Bladet XII, 9—11.)
- Hans Hartvig Sedorff Pedersen:** Tisvilde-Bogen. Fører over Tisvilde og Tibirke.
- Johan Bulmer:** Beskrivelse over Bornholm udfærdiget 1625 ved Landprovst Jens Pedersen. (Bornholmske S. XVII, 51—69.)
- J. V. V. Hermansen:** Gamleborg i Alminding. (Bornholmske S. XVII, 70—78.)
- M. K. Zahrtmann:** Rønne By og Borgere. Rønne.
- Joh. Bulmer:** Sankt Salomons Kapel og Kilde paa Hammeren. (Bornholmske S. XVII, 116—126.)
- C. M. Smidt:** Lolland-Falsters Kirker. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XV. II, 83—119.)
- C. M. Smidt:** Gloslunde Kirke. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XIV. II, 168—169.)
- C. M. Smidt:** Maribo Domkirke. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XV. II, 204—209.)
- C. M. Smidt:** Nakskov Kirke. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XV. II, 193—195.)
- Hugo Matthiessen:** Byvandring [Nakskov]. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XV. II, 195—198.)
- C. M. Smidt:** Ravnsborg. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XV. II, 182—184.)
- C. M. Smidt:** Tirsted Kirke. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XV. II, 168—175.)

- Olaf Andersen og N. M. Elling:** Fyn. Hjemstavnsbog for Skole og Hjem. Odense.
- F. Hjort:** Træk af Midt fyns Historie og Topografi. Otterup.
- Olaf Andersen:** Minder fra Vestfyns Kulturhistorie. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XV. Bd. 4, 223—229.)
- Albert Thomsen:** Avnslev Kirke. (Svendborg Amt 1925, 103—127.)
- Albert Thomsen:** Bovense Kirke. (Svendborg Amt 1925, 128—138.)
- F. Hjort:** Brændholt i Orte Sogn før og nu. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XV, Bd. 4. 329—336.)
- Carlsen-Skiødt:** Nogle historiske Oplysninger om Flemløse Sogn. (Aarboeg f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XV, 4. Bd., 279—322.)
- T. Løgstrup:** Danmarks ældste Præstegaard [Nyborg]. (Svendborg Amt 1925, 3—102.)
- H. G. Schrøder Hansen:** Nyborg Fugleskydningsselskab gennem 125 Aar. Nyborg, 1926. P. Tr. s. M.
- A. R. Idum:** Sparretorn. Nogle Smaatræk om Gaarden og dens Beboere. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XV, Bd. 4, 324—328.)
- Steensgaard paa Langeland. Slægten Steensens Hovedsæde gennem halvfjerde Aarhundrede 1577—1927. Paa Mindedagen den 18. August 1927. Tr. s. M.
- P. M. Rørsig:** Fra Alhedens første Kolonisation. (Saml. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. V., 537—555.)
- August F. Schmidt:** Fra Kongeaaegnen. (Sønderjydsk Maanedsskr. III, 113—116, 130—134.)
- Ejler Haugsted:** Udgravningerne paa den katolske Bispegaards Tomt nord for Domkirken i Aarhus 1924—26. Opmaalinger ved Fred. M. R. Draiby. (Aarhus Stifts Aarbb. XX, 213—254.)
- Poul Lindholm:** Almind Sogn i Brusk Herred. Kolding.
- P. Storgaard Pedersen:** Brejninggaard. En historisk Oversigt. Ringkøbing. Tr. s. M.
- P. J. Nielsen:** Fra Darum Sogn. Ribe Herred. Ribe Amt. Esbjerg. U. A.
- Søren P. Sørensen:** Fra min Barndomsby [Egtved] II. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 50—59.)
- Carl Hornbech:** Fra Erritsø Kirke. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 305—308.)
- Esbjerg. Historie og Historier. I. Udg. af Lokalist. Udvalg. Esbjerg.
- Hugo Matthiessen:** Et Par gamle Billeder af Prinsens Port i Fredericia. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 1—6.)
- P. F. Pedersen Paarup:** Salget af Gjørding-Vemb og Bur Kirker. (Hardsyssels Aarboeg XXI, 164—167.)
- A. Eriksen:** Hads Herreds Bønder taber deres Selvejerrettighed. (Aarhus Stifts Aarbb. XX, 205—212.)
- Chr. Heilskov:** Hjelslev Herred. (Aarhus Stifts Aarbb. XX, 45—61.)
- P. Storgaard Pedersen:** Fra Holmsland. (Hardsyssels Aarboeg XXI, 136—158.)

- Jebjerg [og Tustrup] Bye i [Salling] Vedtægt og [Vide] Anno 1769. Ved J. C. Hansen. (Skivebogen XIX, 90—103.)
- Chr. Petresch Christensen:** Kolding Købstad og dens Indbyggere ved Aar 1735. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 203—228.)
- Chr. Petresch Christensen:** Hovedgaarden Langholt i Kær Herred ved Aar 1744. (Fra Himmerland og Kjær Herred XVI, 198—206.)
- G. Th. Gravesen:** Bidrag til Ljørslev og Ørding Sognes Historie. (Hist. Aarbog f. Mors IX, 49—68.)
- Johan P. Hovmøller:** Om Sognekirkerne paa Mors. (Hist. Aarb. f. Mors IX, 19—48.)
- Dagmar Larsen:** Kulturbilleder og Typer fra Nibes Glansperiode i Slutningen af det attende og Begyndelsen af det nittende Aarhundrede. (Fra Himmerland og Kjær Herred XVI, 1—119.)
- C. N. Mølgaard:** Minder fra Verdenskrigen. Om krigsforliste Søfolk fra Nordby, Fanø. (Fra Ribe Amt 1927, 515—542.)
- Margrethediget i Nykirke Sogn, Vejle Amt. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 139—143.)
- Indberetning til den kongelige Commission for Oldsagernes Opbevaring i Kjøbenhavn om Ringive, Gadbjerg og Lindeballe Sogne. Ved J. Chr. Schousboe. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 238—251.)
- A. Christensen:** Rosholms Saga. (Hist. Aarbog f. Thisted Amt 1927, 290—298.)
- August T. Schmidt:** Fra Sejerslev Sogn. (Hist. Aarbog f. Mors IX, 109—128.)
- Georg Østergaard:** Nordjydske Herregaarde. Sejlstrup, Sejlstrup Sogn, Børglum Herred. Hjørring. Tr. s. M.
- C. Klitgaard:** Skagen Bys Historie. 1. H. Skagen.
- E. W. Jacobsen:** Fra Skelund Præstegaard. Ved F. Elle Jensen. (Fra Himmerland og Kjær Herred XVI, 207—216.)
- Otto L. Sørensen:** Den Hesselbergske Købmandsgaard i Skive gennem 225 Aar. (Skivebogen XIX, 124—140.)
- Søren Knudsen:** Handelspladsen Snaptun. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 252—304.)
- Johan C. Sulkjær:** Snejbjerg Sogn. II. Herning
- Mogens Lebech Frederiksen:** Taulov Kirke. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 94—138.)
- Marius Hansen:** Uldum gamle Kirke. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 161—202.)
- Vejle Bys Historie. Udg. med Støtte af Vejle Byraad i Anledning af 600-Aars-Dagen for Udstedelsen af Vejle Bys ældste kendte Privilegier. 1327—16. August—1927. Redig. af G. V. Petersen. Vejle.
- Jens A. Petersen:** Smaatræk fra Vejstrup Sogn. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 150—156.)
- Fr. Møller:** Viffertsholm og dens Ejere. (Fra Himmerland og Kjær Herred XVI, 150—180.)

- P. K. Thorsen:** Afhandlinger og Breve. Udg. ved J. Byskov og Marius Kristensen. I. Afhandlinger vedrørende Sønderjylland.
- H. M. Johannsen:** Grenzland Schleswig. Aufsätze zur deutsch-dänischer Frage. Crimmintschau 1926.
- Hinrich Ewald Hoff:** Schleswig-Holsteinische Heimatgeschichte. Neumünster 1925.
Anm. af Volquart Pauls i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 464—465.
- Theodor Lorentzen:** Schleswig Holstein im Mittelalter. Hamburg 1926.
Anm. af Volquart Pauls i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 461—464.
- Otto Scheel:** Nordschleswig im schleswig-holsteinischen Gedanken. (Nordelbingen 1926, 1—17.)
- F. Pauly:** Deutsches Geistesleben in Schleswig-Holstein im Wandel der Zeiten. (Nordelbingen 1927, 62—82.)
- Georg Christian Burchardi:** Lebenserinnerungen eines Schleswig-Holsteiners. Hrsg. von W. Klüver. Flensb. 1927. (Bücher Nordelbingens. 1. R. II.)
- Caroline Emilie Andersen:** Bidrag til Sønderjyllands Historie 1848—1867. (Sønderjydske Aarbb. 2. R. 1927, 1—78.)
- O. Brandt:** Zur Vorgeschichte der schleswig-holsteinischen Erhebung. Berl.
- Johannes Brock:** Den Slesvig-Holstenske Rejsnings Forhistorie. Overs. af Raphael Meyer. Med Forord af Max Lehmann og Aage Friis.
- H. Hjelholt:** Treitschkes Overgang til Kravet om Preussens Anneksion af Hertugdømmerne. (Festskrift til Kr. Erslev, 537—558.)
- H. P. Hansen:** Bjørnstjerne Bjørnson og Sønderjylland. (Askov Lærlinge 1927, 9—48.)
- H. P. Hanssen:** Fra Kampaarene. Afhandlinger og Foredrag. 1. H.
- M. Albrecht:** Optionen und Optanten in Nordschleswig im Rahmen des Wiener Friedens vom 30. Oktober 1864. Ein Beitrag zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Kiel.
- J. Jespersen:** Sønderjydske Gaarde.
- Henrik Ussing:** Et gammelt dansk Landsbysamfund (Als). (Sønderjydske Aarbb. 2. R. 1927, 79—104.)
- Vor Hjemstavn. Træk af Sønderjyllands — specielt Aabenraa By og Amts Historie. 1. H. Aabenraa.
- G. Marten u. K. Mäckelmann:** Dithmarschen. Geschichte und Landeskunde Dithmarschens. Heide i. Holst.
- Da Emmerlev Kirke skulde udvides. En Brevveksling. (Sønderjydske Maanedsskr. IV, 49—57.)
- Valdemar Rørdam:** Langs Flensborg Fjord. Vejledende Skildringer.
- J. Reinhausen:** Annales Flensburgenses 1558—1604. Von F. Gundlach. 1926. (Quellen und Forschungen zur Familiengesch. Schlesw.-Holst. Bd. 1.)

- F. Graef:** Geschichte der Heiligen Geist-Kirche und der dänischen Gemeinde in Flensburg. Flensburg 1926.
Anm. af Christian Voigt i Z. t. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 472—478.
- M. P. Ejerslev:** Fra den danske Kirke i Flensburg. (Højskolebl. 1927, 1113—1122.)
- Th[ade] P[etersen]:** Helligaandskirken i Flensburg. (Menighedsbladet Aarg. 9, 623—625.)
- Fritz Hähnsen:** Die Quellen der Flensburger Wirtschaft im Wandel der politischen Geschichte (1773—1914). (Nordelbingen, 1927, 254—269.)
Führer Heimatbücher. Hrsg. vom Ver. f. Heimatkunde d. Insel Föhr. Wyk.
- Caroline E. Andersen:** Grams Historie. 1926.
Anm. af Svend Aakjær i Hist. T. 9. R. V, 513—516.
- Arnold Knudsen:** Udgravningen af »Holgers Høj«. (Sønderjydske Maanedsskr. IV, 86—87.)
- Arthur Gloy:** Aus Kiels Vergangenheit und Gegenwart.
Anm. af Volquart Pauls i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 467—468.
- Harboe Kardel:** Die Stadt Kiel in der Literatur. (Nordelbingen, 1926, 125—215.)
- Gerhard Ficker:** Ein mittelalterlicher Grabstein in der Nikolaikirche in Kiel. (Nordelbingen, 1926, 349—359.)
- H. Lausten-Thomsen:** Af Linveds saga. (Sønderjydske Maanedsskr. III, 177—192.)
- Friedrich Bangert:** Geschichte der Stadt und des Kirchspiels Oldesloe. Bad Oldesloe 1925.
Anm. af Volquart Pauls i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 466—467.
- F. Mager:** Die Entwicklungsgeschichte der Insel Sylt in historischer Zeit. (Nordelbingen, 1927, 189—217.)
- Fr. Mayer:** Der Abbruch der Insel Sylt durch die Nordsee. Eine hist.-geograph. Untersuchung. Breslau. (Schriften d. Balt. Komm. zu Kiel, Bd. 6.)
- I. H. Byriell:** Efterretninger om Herresædet Trøjborg. (Sønderjydske Maanedsskr. III, 161—165.)
- M. Olsson:** Uraniborg och Stjärneborg på ön Ven. Sthlm. 1926
- T. B. Lundberg:** Glimåkra sockens krönikebok. I. Forntiden fram till reformationsrörelserna i Malmö och kyrkoförbättringen år 1528.
- Jørgen-Frantz Jacobsen:** Danmark og Færøerne. Kultur og Videnskab. 25.
- G. H. Harris:** The Faroe Islands. Birmingham.
- Jóannes Patursson:** Færøylene-Danmark. (Samtiden 1927, 305—312.)
Færeyingasaga. Den islandske Saga om Færingerne. På ny udgivet af Det Kongelige nordiske Oldskriftselskab.

- J. Dyring:** Island. Folk og land, næringsliv og samfundsinretninger. Porsgrund.
- P. E. Olason:** Grunddrag av Islands historie. Overs. av F. Paasche. Oslo.
- H. Reynolds:** Grønland. Vestre bygdi. Oslo 1926.
- F. Nansen:** Klima-vekslinger i historisk og postglacial tid. Oslo, 1926. Det norske Videnskaps-Akademi No. 3.
- Peder Olsen Walløe's** Dagbøger fra hans Rejser i Grønland 1739—53. Udg. i Udtog af Louis Bobé. Det grønlandske Selskabs Skrifter, V.
- E. Bull:** Kristianias Historie. II. 1624—1740. Oslo.

Biografi.

- (Otto S. Brenner): Leksikon over danske Familier. 1. R. 1. H. Udg. af Personalhistorisk Institut.
- H. Ehrencron-Müller:** En Samling personalhistoriske Viser, erhvervet af det kongelige Bibliotek. (Personalhist. T. 8. R. VI, 89—118.)
- V. Holbøll:** Teologisk Stat.
- T. O. Achelis:** Schleswig-Holsteinische Studenten der Theologie auf der Universität Helmstedt 1574—1636. Schriften des Vereins f. Schleswig Holsteinische Kirchengeschichte 2. R. VIII.
- Bjørn Kornerup:** Fortegnelse over Præster, ordinerede af Biskop Hans Poulsen Resen 1615—1638. (Personalhist. T. 8. R. VI, 182—194.)
- Holger Malling:** Nogle Vielser i danske Købstæder i Aarene 1661—1712. (Personalhist. T. 8. R. VI, 204—207.)
- C. Behrend:** To Biografier af Deltagere i den skaanske Krig. I. Oberst *Wettbergs* Selvbiografi. II. Kaptejn *Hans Tonboes* Levned. (Personalhist. T. 8. R. VI, 208—218.)
- Holger Malling:** Vor Frue Kirkes Gravbog. (Personalhist. T. 8. R. VI, 127—160.)
- C. Behrend:** Om nogle Skuespillerinder fra 18. og Beg. af 19. Aarhundrede. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 281—296.)
- H. P. B. Barfod:** Minder fra gamle grundtvigske Hjem. VII.
- Anders Uhrskov:** To Gamle fortæller. (Liv og Levned. 1. Bd. Smedemester Ferdinand Svedstrup. Fisker Jens Thomassen.)
- Haderslev Borgere 1920—25. Samlet og udg. af Red. Wind. Aarhus 1926. Sprogforeningens Almanak. Biografier af afdøde Sønderjyder: Anders Lebeck, Johan Iversen, Lorens Petersen, Falle Lildholdt, Pastor Andersen, Holbøl, Fred. Chr. Hansen, Vilken Nissen, Mathias Nielsen, Axel Appel, P. Thøjsen, Hans Hansen, Peter Eskildsen Jensen, Peter Ludvig Hansen, H. Magnussen, Peter Jensen, Margretha Johannsen.
- Julius Foss:** Organist- og Kantor-Embederne i København og de danske Købstæder og sammes Indehavere i 1927. 3. Udg. Viborg.

- Aage* (Prince of Denmark): A royal adventurer in the Foreign Legion. New York.
- Jeppe Aakjær*: Min Hædersdag paa Københavns Raadhus 10. September 1926.
- F. Ahlefeldt Laurvig*: Generalen. I. Barndom og Ungdom.
- Hans Kau: Sønderjyden *Nicolaj Peter Ahlmann*. Et Mindeskript i Anledning af Sekstiaaret for hans og Krügers Optræden i Berlin i Foraaret 1867. U. St.
- Et Brev fra *Nicolaj Ahlmann* til Orla Lehmann. Meddelt af Vilh. la Cour. (Grænsevagten IX, 309—312.)
- Esper Andersen*: Slægtserindringer. Skive. Tr. s. M.
- Hjalmar Helweg: *H. C. Andersen*. En psykiatrisk Studie.
- H. C. Andersen* og Weimar. Nogle af Digterens Dagbogsblade. Ved Elith Reumert. (Gads Danske Mag. XXI, 458—470, 525—539.)
- En Hornbæk Fiskers Optegnelser [*Jens Christian Andersen*]. Ved I. T. Rohde. (Fra Frederiksborg Amt 1927, 141—158.)
- Olaf Linck: En Dansker i Østen. *Laurits Andersens* Livs Eventyr.
- Valdemar Andersen*: Min Udstødelse af Samfundet. Forfølgelse, Fængsling, Indespærring og økonomiske Afklædning. U. A.
- P. Johansen: *Otto Bache* †. (Samleren IV, 129—132.)
- H. G. Orlík: Fra *Carl Baggers* Sorøtid. (Sorøner-Bladet XII, 75—77, 86—88.)
- Erik Rindom: *Herman Bang*. (Gads Danske Mag. XXI, 471—479.)
- N. Nielsen Vad: *Jens Bek*. (Højskolebl. 1927, 679—686, 721—724.)
- L. Moltesen, Arne Møller og Anders Vedel: *Aage Meyer Benedictsens* †. (Højskolebl. 1927, 1581—1588.)
- Jørgen Rasmussen Kirkebjerg: Bygmester *Andreas Bentsen*, Vallekilde. I 50-Året for Oprettelsen af hans Håndværkerskole. (Højskolebl. 1927, 1387—1396.)
- Klaus Berntsen* †. (Nekrologer af H. Jensen, A. Kristen Lange, Knud Knudsen og Rasmus Nielsen i Bavnen 1927, 291—298, 319—322, 405—412, 585—594.)
- Gertrud Schweickhardt: *Wilhelm Beseler* als Politiker Kiel. Quellen u. Forsch. zur Gesch. Schlesw.-Holst. 12.
- H. Hjort-Nielsen: Uddrag af Biskop *Jens Bircherods* Dagbøger 1658—1707. (Personalhist. T. 8. R. VI, 39—71, 219—248.)
- Uffe Birkedal*: Askovminder. (Højskolebl. 1927, 898—904.)
- Oscar Bloch: *H. V. Bissen* og hans Hjem. Breve og Erindringer 1857—1868.
- Anders Uhrskov: Kurlæge *P. C. Bjerregaard*.
- Jeppe Aakjær: En bristet Drøm. *Blicher* og Himmelbjærgfesterne.
- J. C. Normann: *William Bloch* paa Scenen †. (Gads Danske Mag. XXI, 102—107.)

- Hans Emil Blume* †. (Nekrologer af Louis Bobé i Det grønlandske Selskabs Aarsskr. 1926—27, 80—82 og af [Th.] T[opsøe]-J[ensen] i T. f. Søværnen Aarg. 98, 44—47.)
- E. Marquard: *Frede Bojsen* †. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XVI, 123—128.)
- H. S(kovmand): *Jutta Bojsen-Møller*. (Højskolebl. 1927, 65—68.)
- C. Behrend: Personalhistoriske Oplysninger om Familierne *Borch og Bloch*. (Personalthist. T. 8. R. VI, 119—123.)
- Achelis: Hvorledes *Jørgen Boysen* blev Sognepræst i Beftoft. (Sønderjydske Aarbb. 2. R. 157—160.)
- Georg Brandes †. (Nekrologer af V. Brücker i Højskolebl. 1927, 257—274; af O. Geismar i Menighedsbladet, 9. Aarg., 195—198.)
- Ivar Berendsen: Georg Brandes i Tidens Strøm. Mindetale i Studenter-samfundet.
- Ove Rode: Personlighedens Eksempel [*Georg Brandes*]. (Tilskueren 1927, I, 217—223.)
- Poul Herring: Gennembruddet i *Georg Brandes'* Udvikling. (Danske Studier 1927, 35—43.)
- Paul V. Rubow: *Georg Brandes* og hans Lære. Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning. Nr. 144.
- F. F. M[aurer]: *Georg Brandes* og Voltaire. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne Aarg. 75, 146—167.)
- H. Gamél: *Georg Brandes* og Kristendommen. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne Aarg. 75, 192—200.)
- H. Holten-Bechtolsheim: *Christian Hvid Bredahl*. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XV, 97—107.)
- Hans Jensen: *Marie Bregendahl*. (Den nye Litteratur IV, 55—58.)
- K. K. Nicolaisen: *Marie Bregendahl*. (Tilskueren 1927. II, 249—257.)
- D. Brems*, f. *Bjerre*: Minder fra mit Liv. Odense. Tr. s. M.
- Daniel Bruun*: Fra de sidste tredive Aar.
- Af Lærer og Kirkesanger *Christen Sørensen Brøgers* Optegnelser ved J. Rasmussen. (Fra Himmerland og Kjær Herred XVI, 120—149.)
- Erik Bøghs* Vandreaar. En Række af hans efterladte Breve. Ved L. C. Nielsen. (Gads Danske Mag. XXI, 34—56, 108—125.)
- Emanuel Sejrr: Dr. jur. *Morten Børup*. Et Supplement. (Aarhus Stifts Aarbb. XX, 255—256.)
- Ernst Knoop: Die schleswigsche Familie *Carnarius* und verwandte Geschlechter. (Nordelbingen, 1926, 92—102.)
- Anker Kirkeby: *Henrik Cavling*. (Journalisten. Aarg. 23, Nr. 19, 1—6.)
- Etatsraad *Edvard Collins* Erindringer. Meddelt af Julius Clausen. (Gads Danske Mag. XXI, 658—664.)
- Ernst Uldall: Maleren *Jacob Coning*. (Fra Arkiv og Museum. 2. Serie. 2. Bd., 44—46.)

- Helge Skovmand: *Niels Dael*. (Højskolebl. 1927, 737—752, 801—812, 874—884.)
- H. P. Hansen: *Fra Niels Daels* Ungdom. (Højskolebl. 1927, 871—874.)
- Frantz Dahl: Ved *Oscar Dahls* Bisættelse Mandag den 5. September 1927. Tr. s. M.
- Ursula Dahlerup*: *Fra gammel Tid*.
- Otto Scheel: *Der junge Dahlmann*. Breslau 1926.
Anm. af Hermann Christern i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 523—529.
- P. Storgaard Pedersen: Meddelelser om en gammel Bondeslægt i Sdr. Espe [*Davidson*]. (Hardsyssels Aarvog XXI, 159—161.)
- Drakenberg-Posten 1626. Jubilæums-Nummer 1926. En Samling af de fleste Drakenbergbilleder i Verden og Beretninger om den ældgamle Nordmand *Christian Jakobsen Drakenberg*. Samlet af Sophus E. Jakobsen. Aarhus 1926.
- [Th.] T[opsøe]-J[ensen]: Kommandør *Christian Frederik Drechsel* †. (T. f. Søværnen, Aarg. 98, 236—238.)
- Julius Bomholt: *Frederik Dreier*. (Socialisten, Aarg. 24, 347—352.)
- N. E. Nørlund: *J. L. E. Dreyer* †. (Overs. over Det kgl. danske Vidensk. Selsk. Forh. 1926—27, 51—59. Fortegnelse over *J. L. E. Dreyers* trykte Arbejder. 60—61.)
- Johannes Werner: *Christian Wilhelm Duntzfelt*. En dansk Storkøbmand fra den glimrende Handelsperiode.
- Paul Hennings: Slægten *Duntzfelt*. (Personalhist. T. 8. R. VI, 259—260.)
- Poul Bjerge: *Emil Elberling*. (Højskolebl. 1927, 57—60.)
- A. Engberg og J. Engberg: Familien *Engbergs* Stamtavle, Efterkommere af Provst Jesper Jepsen Engberg f. 1599 †1668. Korsør.
- Sigurd Schultz: *Knud Engelhardt*. (Architekten Maanedsh. Aarg. 29, 183—197.)
- Erling Stensgård: En praktisk Idealist. En Bog om *Chr. Erichsen*.
- M. K. Zahrtmann: Herr *Erik Sielandsfar* til Oreby. (Personalhist. T. 8. R. VI, 83—84. Bemærkn. af Th. Hauch-Fausbøll 170—171, 262—263; af M. K. Zahrtmann 261—262.)
- Louise Meier f. Esmann: Oplysninger om Slægten *Esmann*. Kolding, 1926. Tr. s. M.
- P. Schjærff: *Johannes Ewald* i Poesi og Prosa. (Aarb. f. Hørsholm og Omegn Aarg. 2, 7—26.)
- Diplomatarium *Fabricianum* ved F. B. Fabricius og L. P. Fabricius. 3. H. H. C. Valdemar Fahnøe: Stamtavle over Familien *Fahnøe*. [1926.]
- P. Andresen: *Nicolaj Lavrentius Feilberg*, Præst i Ullerup 1847—48; 1850—64. (Sønderjydske Aarbb. 2. R. 1927, 105—125.)
- M. Galschiøt*: *Fra de unge Aar i det gamle København*. (Tilskueren 1927, II, 9—21, 73—87, 170—183.)

- Bernhard Engelke: *Gerstenberg* und die Musik seiner Zeit. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 417—448.)
- Harald Giersing †. (Nekrologer i Kunstbladet, Aarg. 1, 13—55; om Mindeudstillingen i Tilskueren 1927, II, 331—335.)
- Louis E. Grandjean: Grosserer Sophus Julius Grandjeans Forfædre og Efterkommere. 1926, Tr. s. M.
- Karoline Graves: En Almuekvindes Liv. Udg. af Arthur Fang. Med Forord af Thorkild Gravlund. Roskilde.
- Cai M. Woel: *Thorkild Gravlund*. Arbejder og Indsats.
- Holger Begtrup: *Grundtvig* i 1827. (Højskolebl. 1927, 354—360, 395—402.)
- M. K. Zahrtmann: Landkapitajn *Niels Gumløs*. (Bornholmske S. XVII, 33—41.)
- C. B. V. F. T. Hansen: Nogle Minder navnlig som Medlem af Thisted Byraad. (Hist. Aarvog for Thisted Amt 1927, 280—289.)
- H. F. Petersen: Nogle Breve og Skrivelser til Biskop *Jørgen Hansen*. (Sønderjydske Aarbb. 2. R. 137—156.)
- Victor Hansen: En dansk Søofficer. Kontreadmiral *Victor Hansens* Minder. Udg. af Julius Clausen (Memoirer og Breve, L).
- Volquart Pauls: *Reimer Hansen* †. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 628—632.)
- Paul Schjærff: *J. C. Hauchs* Udenlandsrejse 1821—27 belyst gennem Aktstykker. (Sorauer-Bladet XII, 39—41.)
- Holger Hedemann: Slægt-Tavle over Generallejtnant, Kammerherre *H. C. G. F. von Hedemann* og Hustrus Efterkommere. 1926. P. Tr. s. M.
- Et Brev fra *P. Heise*. (Gads Danske Mag. XXI, 248—250.)
- J. O. Arnhung: Professor, Dr. theol. *Niels Hemmingsens* Alderdom i Roskilde. (Fra Københavns Amt 1927, 137—172.)
- Louis Bobé: *Paul Hennings* Overretssagfører, Genealog. † (Personalthist. T. 8. R. VI, 173—174.)
- Hans Rasmussen: Fader, Søn og Sønnesøn. Lærere i den danske Folkeskole i over et Aarhundrede. [*Henrichsen*.] (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XVI, 129—131.)
- J. Hansen: *Nis Henriksens* Ligsten. (Sønderjyds Maanedskr. IV, 57—58.)
- [*Niels Sehested Kjerulff Henriksen*]: Af en Landsbylærers Dagbog. Ved A. Ravnholt. (Hardsyssels Aarvog XXI, 1—72.)
- V. Møller: Sognedegnen i Sengeløse *Jonas Hielm*. (Fra Københavns Amt 1926, 119—124.)
- V. Olsvig: *Ludvig Holberg* i Danmark og Tyskland 1708—1714. Oslo.
- L. F. la Cour: *Hvideslægten*. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XV, 108—117.)
- Aage Heinberg: *Jens Krag Høst*. Skandinavismens første danske Talsmand.
- F. Rønning: *B. S. Ingemann*. Liv og Digtning. Folkelæsning, Nr. 346.
- Et *Ingemann* Portræt fra 1835. (Sorauer-Bladet XII, 53.)
- C. J. Hagemann: Gamle Originaler. II. »Den latinske Smede» eller »Blomstersmeden i Bodilsker [*Lars Ipsen*]. (Bornholmske S. XVII, 79—91.)

- M. C. Jensen*: En dansk-amerikansk Præsts Erindringer fra 1888—94.
- Wilhelm Johannsen* †. (Artikler i Anledn. af 70 Aars Fødselsdag, og Nekrologer, af Erik Rindom i Gads Danske Magasin XXI, 85—92; af Øjvind Winge i Tilskueren 1927, I, 73—76; af Oluf Thomsen i Hospitalstid., 70. Aarg., 1081—1089; af Mathias Thomsen i Vid. Medd. fra Dansk naturhist. For. i Kbh., Bd. 84, V—XI; af Fr. J. Mathiesen i Farmac. T., 37. Aarg. 839—847; af K. Dorph-Petersen i Vort Landbrug, 46. Aarg., 623—626.)
- H. P. Hansen: *I. P. Junggreen*. (Højskolebl. 1927, 993—1000.)
- Knud Bruun-Rasmussen: *Hakon Jørgensen*. En kritisk Studie.
- E. Schäffer: Polititiinspektør *Hakon Jørgensen* †. (Nord. T. f. Strafferet Aarg. 15, 275—280.)
- Niels Hansen: *Peter Jørgensen*. Et Ungdomsbillede. Holstebro.
- Kalle Sandelin: *Søren Kierkegaard*. [Finsk]. Pori.
- Edv. Geismar: Omkring *Kierkegaard*. II. P. A. Heiberg. (Teologisk T. 4. R. VIII, 177—200.)
- Rikard Magnussen: To hidtil ukendte Billeder af *Søren Kierkegaard*. (Samleren IV, 65—69, 73.)
- Niels Munk Plum: Lidt om *Søren Kierkegaards* Citationsmaade. (Teologisk T. 4. R. VIII, 42—49.)
- J. D. Landmark: Fortolkninger til *Søren Kierkegaards* Ungdomshistorie. Trondhjem 1926. (Det kgl. norske Vidensk. Selsk. Skrifter Nr. 4.)
- Eduard Geismar: *Søren Kierkegaard*. Hans Livsudvikling og Forfattervirksomhed III—V.
- Jakob Klinkby*: Oplevelser. Kolding.
- Fr. G. Knudtzon*: Ungdomsdage. (Memoirer og Breve, XLIX.)
- Ejnar Skovrup: *Kolds* Skoletanker.
- Paul Hennings: En »*Krabbe*« Gaades Løsning. (Personalhist. T. 8. R. VI, 161—168.)
- P. Storgaard Pedersen: Smaatræk om Familien *Krags* Medlemmer her i Hardsyssel. (Hardsyssels Aarvog XXI, 73—95.)
- Edv. Eller: *Marius Kristensen*. (Bavnen 1927, 47—50.)
- Knud Faber: Erindringer om *C. Lange*.
- H. Hjorth-Nielsen: Generalpostdirektør *Christian Wilhelm Lange*. (Aarb. f. det danske Postvæsen 1927, 319—328.)
- A. Oppermann: *Johann Georg von Langen* i Danmark. (Dansk Skovforenings T. 1927, 3—16.)
- Thomas Laub* †. (Tale af Mogens Wøldike ved Mindefesten, Højskolebl., 1927, 363—370; E. Nyrop 449—458.)
- Eggertine *Lehmann*, f. Egebeck: Livserindringer m. m. Samlet og udg. af Jul. Lehmann. Tr. s. M.
- Grevinde *Leonora Christinas* Jammers Minde. Tilrettelagt som Folkeudgave af Otto Andrup. 1926.

- Leonora Christina Ulfeldt's* Jammersminde. Udg. af Frieda og Johs. Brøndum-Nielsen. 1926.
- Anm. af Louis Bobé i Hist. T. 9. R. V, 311—321.
- K. Dorph-Petersen: *Th. Madsen-Mygdal*. (Gads Danske Mag. XXI, 1—4.)
- H. F. Petersen: Da *Martensen* skulde være Slesvigs Biskop. (Grønsevagten Aarg. 9, 79—84.)
- Helga Stemann: *F. Meldahl* og hans Venner. 2. Bd. 1854—1858.
- C. Gercke: *Theodor Mommsen* als Schleswig-Holsteinischer Publizist. Breslau. (Schlesw.-Holst. Universitätsgesell. Veröffentl. Bd. 8.)
- Stig Bredstrup: *Jørgen Herman Monrad*.
- Th. S. Rørdam: Nogle Ord af og om Pastor *Johannes Munch*, Møltrup.
- C. Wesenberg-Lund: *Peter Erasmus Müller*. (Overs. over Det kgl. danske Vidensk. Selsk. Forh. 1926—27, 63—86.)
- N. Bredkjær: Statskonsulent *Peter August Mørkeberg*. (T. f. Landøkonomi 1927, 487—493.)
- Carl Nielsen*: Min fynske Barndom.
- Gronvald Nielsen*: Minder fra 43 År i Folkehøjskolen.
- Biografi over *Jørgen Nielsen*, Sognepræst til Aarslev og Hørning 1628—1650. Efter et gammelt Manuskript ved Erh. Qvistgaard. (Personalhist. T. 8. R. VI, 242—252.)
- F. Hjort: Professor *Rasmus Nyerup* og hans Slægt. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XV. Bd. 4, 230—260.)
- Jens Peter Jensen: *Rasmus Otlesen*. En fynsk Husmandssøn. — En Forkæmper for aandelig Frihed i Danmark. (Bavnen 1927, 657—668, 687—698.)
- Carl Hornbech: Lad os bruge den kostbare Tid! Minder om Pastor *A. C. Overgaards* Liv og Gerning.
- Søren Hallar: *Jacob Paludan*.
- Julius Paludan* †. (Univ. Festschrift Nov. 1927, 117—121.)
- Ellen Jørgensen: *Caspar Paludan-Müller*. (Hist. T. 9. R. V, 349—446.)
- Uddrag af Breve fra Flensborgeren, Prof. *Chr. Paulsen* til Regenburg. Meddelt ved Pastor H. F. Petersen. (Grønsevagten Aarg. 9, 141—144.)
- Stamtavle over Familien *Pedersen* fra Paradis i Ibsker Sogn, Bornholm. Nexø, P. Tr. s. M.
- T. O. Achelis: Das Stammbuch des Paul *Peträus* aus Sonderburg. Schriften d. Vereins f. Schl.-Holst. Kirchengeschichte, 2. R. VIII.
- Harald Plum*: Dagbogsblade. 2. Bd. 1905—1915.
- Johan Borup: *Henrik Pontoppidan* paa Halvfjerdsaaarsdagen. (Højskolebl. 1927, 909—914.)
- Morten Pontoppidan: Fra *Henrik Pontoppidans* Barndom og Ungdom. (Gads Danske Mag. XXI, 337—346.)
- Peter Poulsen*: Til Kamp, til Kamp —. En sønderjydsk Soldats Oplevelser under Verdenskrigen. 4. Opl. Aarhus. Kbh.

- Johanne Skovgaard: *Schack Carl Rantzaus* Ungdom og første Manddom. (Festskrift til Kr. Erslev, 449—466.)
- Axel Linvald: Grev *Schack Carl Rantzau Aschebergs* Ophold i Sydfrankrig og hans efterladte Papirer. (Personalhist. T. 8. R. VI, 72—79.)
- Chr. Behrend: *Rasmus Rasks* sidste Dage. (Tilskueren 1927. II, 139—142.)
- J. O. Bøving-Petersen: *Knud Rasmussen*. 25 Aars arktisk Forskning — og et Par Rejseminder. (Tilskueren 1927. I, 361—365.)
- Bent Rasmussen: I Gerning og Sandhed. *N. H. Rasmussen* og de sønderjydske Krigsfanger.
- Kai Edvard Larsen: En sønderjydsk Høvding. *Jacob Peter Reimers*.
- Eline Begtrup: *Christian D. Fr. Reventlow*. (Højskolebl. 1927, 1277—1282.)
- Louis Bobé: Statsminister Grev *C. D. F. Reventlow*. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XV. II, 120—131.)
- A. Oppermann: Greve *C. D. F. Reventlow*. (Dansk Skovfor. T. 1927, 393—412.)
- Karl Madsen: Maleren *L. A. Ring*. (Samleren IV, 161—184.)
- M. K. Zahrtmann: Ridefoged *Jens Lavridsen Risom*. (Bornholmske S. XVII, 42—50.)
- Ove Rode: Barndoms- og Ungdomsaar i Norge. (Gads Danske Mag. XXI, 193—219.)
- Palle Rosenkrantz: Tredive Aar paa det danske Parnas. *Memorabilia boni tutoris*.
- Palle Rosenkrantz: Tre Aar paa Herlufsholm. Barndoms- og Ungdomserindringer.
- Hans Hansen: Skovrider *Rosthøj*, Oremandsgaard. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XVI, 62—75.)
- Thorhild Rovsing: Minder fra Studenterdagene. (Gads Danske Mag. XXI, 257—286.)
- Thorhild Rovsing †. (Nekrologer af Axel Lendorf i Univ. Festskrift Nov. 1927, 123—137; af Oluf Thomsen i Gads Danske Magasin XXI, 139—148; af Ole Chievitz i Bibl. f. Læger, 119. Aarg., III—IV; af H. S. Køster i Hospitalstid. 70. Aarg., 54—60; af Johan Nicolaysen i Norsk mag. f. lægevidenskaben, 1927, 166 f.) — Videnskabelige Arbejder af Thorhild Rovsing. (Bibl. f. Læger, 119. Aarg., XII—XXI; Hospitalstid., 70. Aarg., 63—72.)
- Oskar Rygaard: Nogle barndoms minder fra en købmandsgaard paa landet og fra København i 1840—50erne. (Hardsyssels Aarbog XXI, 96—115.)
- W. Jessen: Der Nachlasz des Alchimisten Grafen *Saint-Germain*, gestorben zu Eckernförde am 27. Februar 1784. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 449—457.)
- Franz Gundlach: *Caspar von Saldern*. Seine Herkunft und seine Frauen. Die Familie Schnepel in Jevestedt. (Nordelbingen, 1926, 63—91.)
- Franz Gundlach: Die Nachkommen *Caspars von Saldern*. (Nordelbingen, 1927, 473—493.)

- Josef Fischer: Slægten *Salomonsen*. Nyborg. Tr. s. M.
Christian Sarauw, Professor ved Universitetet, Dr. phil. 19. September 1865—22. November 1925. Tr. s. M.
- Louis E. Grandjean: *Schack'erne* fra Ry i Bakkendrup Sogn. (Personalhist. T. 8. R. VI, 168—169. Bemærkn. af John Arthur Lange. 263—264.)
- Poul Schjærriff: *Sophus Schandorph* og Sorø. (Soraner-Bladet XII, 91—96.)
- Carl E. Simonsen: Af min egen Roman. Erindringer. Hillerød.
- Niels Larsen Stevns: *Joakim Skovgaard*. (Dansk Udsyn, Aarg. 7, 181—193.)
- Erh. Qvistgaard: Stud. theol. *Hieronymus Sparres* Ægtepagt med Elisabeth Wolch. (Personalhist. T. 8. R. VI, 124—126.)
- Bernhard Engelke: *Bartholomäus Stockmann*, ein Flensburger Musiker des 16. Jahrhunderts. (Nordelbingen, 1926, 567—583.)
- Rasmus Bording: Konrektor *Jens Stougaard*. (Højskolebl. 1927, 725—728, 791—794.)
- Th. A. Müller: Om *Ambrosius Stubbs* Liv og Personlighed. (Festskrift til Kr. Erslev, 409—448.)
- Nic. Svendsen: En Episode fra Köllerpolitikken Dage (Sporgforeningens Almanak, 1927, 104—109.)
- O. M. Hofman-Bang: *Jens Sørensen* og Maren Nielsdatter. Haandbog til Brug ved slægtshistoriske Undersøgelser Viborg.
- J. Richter: »Jægermesteren paa Kærgaard« [*Andreas Charles Teilman*]. (Fra Ribe Amt 1927, 603—634.)
- Vilh. Thomsen fortæller. Ved Erik Rindom. (Gads Danske Mag. XXI, 11—17.)
- Vilhelm Thomsen †. (Nekrologer af Holger Pedersen i Univ. Festskrift Nov. 1927, 139—150, af Kr. Sandfeld i Overs. o. Vid. Selsk. Forhandl. 1926—27, 87—88, af Otto Jespersen 113—122, af Harald Høffding 123—127, af E. N. Setälä 128—135; af Marius Kristensen i Højskolebl., 1927, 619—622.)
- Th. Oppermann: *Thorvaldsen*. Manddomsaarene i Rom. 1797—1819.
- Rikard Magnussen: Det religiøse Gennembrud i *Thorvaldsens* Ungdomsliv. (Samleren IV, 29—30, 60, 69, 70, 117—118.)
- E. A. Thomle: Hvormange Børn havde *Tordenskiolds* Fader? (Personalhist. T. 8. R. V, 160—172.)
- A. P. Tuxen: *Lorenz Tuxen*. (Fra Frederiksborg Amt 1927, 3—43.)
- Knud Schwensen: Stamtavle over *Lauritz Walsøes* Slægt. 1926. Tr. s. M.
- Th. Hauch-Fausbøll: Slægten *Wassards* Oprindelse. (Personalhist. T. 8. R. VI, 253—257.)
- Otto Opel: Bemerkungen zur Geschichte des *Wiben Peter*. (Nordelbingen, 1926, 38—62.)
- Stamtavle over den *Vindingske* Slægt. MDIX—MCMXXXV.
- Torkild Winther: Barndoms minder fra Holbæk i Tredserne. (Fra Holbæk Amt XXI, 201—219.)

Theodor Vosz: *Petrus Laurentius Wockenfusz*, Kantor an St. Nicolai in Kiel von 1708 bis 1721. Kiel 1926.

Anm. af B. Engelke i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 508—515.

H. Volquartz: Die Wappengeschichte der Eiderstedter Familie *Volquartz*. (Nordelbingen, 1927, 457—472.)

Karl Boie: *Johann Heinrich Vosz*. Seine Vor- und Nachfahren. (Nordelbingen, 1927, 494—507.)

Natalie Zahle: Til Minde. 1827—1852—1927.

Sigurd Brøndsted: *Nathalie Zahle*. (Bavnen 1927, 489—502.)

M. K. Zahrtmann: Admiral *C. C. Zahrtmann*. En Mands og en Slægts Historie.

Johs. Gøtzsche: *Frederik Zeuthen*. Et Livsbillede.

A. Drachmann Bentzon: Om Brødrene *Ørsted*s mødrene Slægt. (Personalhist. T. 8. R. VI, 195—203.)

Frantz Dahl: *Anders Sandøe Ørsted* som Retslærd.

Samfundsforhold og Aandsliv.

Retsforhold.

Johs. Brøndum-Nielsen: Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene. 1. Bd. Skaanske Lov. 5 H. Udarb. af Svend Aakjær. 2. Bd. Jyske Lov. Udarb. af Erik Kroman og Peter Skautrup. 1. H.

Nils Herlitz: Privilegier, resolutioner og förordningar för Sveriges Städer. I. 1251—1523. Sthlm.

Anm. af Hugo Matthiesen i Hist. T. 9. R. V, 523—24.

H. U. Ramsing: Bierck eller Uicbelle. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 40—49.)

P. Eliassen: Tingstedet paa Tingskov Hede i Taps. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 149—150.)

Hans Knudsen: En »Hustrumorder« fra Nørre Søby [Peder Lumbye]. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XV. Bd. 4, 208—213.)

Ernst Uldall: Omkring Mordet i Vestermarie. (Bornholmske S. XVII, 92—115.)

H. Lausten-Thomsen: Mordet ved Arnum. (Sønderjydske Maanedsskr. IV, 69—71.)

Th. Hauch-Fausbøll: Et Par Notitser fra Næstved Retsprotokoller. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XVI, 59—61.)

M. Michelsen: Et tingsvidne fra Ris herredsting 1640. (Sønderjydske Maanedsskr. IV, 1—2.)

Albert Thomsen: Til Galge og Gren — En Tyverihistorie fra Holbæk 1661. (Fra Holbæk Amt XXI, 136—154.)

- Jens Holdt:** Et Tingsvidne fra Lø Herredsting 1729. (Sønderjydske Maa-
nedsskr. IV, 33—36.)
- M. Mackeprang:** Den danske Bygningsfredningslov af 1918. (Nordisk
administrativt T. Aarg. 8, 13—31.)
- Kolindsund 1923—26. En Redegørelse med Kolindsunddommene udarbej-
det af Landarbejderforbundet i Danmark.

Museer.

- Anker Kirkeby:** Nationalmuseet i Nationalparken.
Ny Carlsberg Glyptotek. 1. Bygningens Historie. 2. Den moderne Sam-
lings Historie. 3. Antiksamlingens Historie 1926. ill. (Særtr. af »Før
og Nu«).
- Otto Andrup:** Frederiksborg Museet 1925—26. (Samleren IV, 1—6.)
- Otto Smith:** Grevinde Danner, Conferensråd Thomsen og Frederik VII's
Våbensamling på Christiansborg. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III,
137—159.)
- Otto Smith:** Christian IV.s Ryttersværd. (Fra Arkiv og Museum. 2. Serie.
2. Bd., 41—42.)
- Frank Wilde:** Aarhus Museum. (Samleren IV, 7—9.)
- J. Bjarne:** Om Arbejdet for Oprettelsen af et Museum i Fredericia. (Vejle
Amts Aarbb. 1927, 60—69.)
- Viggo Norn:** Horsens Museum. (Samleren IV, 61—62.)
- Ivan Munk Olsen:** Næstved Museum. (Samleren IV, 119—120.)
- Alexander Wilde:** Randers Museum. (Samleren IV, 22—24.)

Kulturhistorie. Folkedigtning. Overtro m. m.

- Det fjerde danske Hjemstavnskursus 1926. (Lolland-Falsters hist. Samf.
Aarvog XV, II, 1—225.)
- Bogen om Sorøegnen. Det 5. danske Hjemstavnskursus, 1927. Skelskør.
- Vilh. Grønbech:** Nordiske Myter og Sagn. Med kulturhistorisk Indled-
ning.
- Axel Olrik:** Nordisk Aandsliv. I Vikingetid og tidlig Middelalder. Efter
Forfatterens Død gennemset af Hans Ellekilde. 2. gennemsete Udg.
- Evald Tang Kristensen:** Gamle Kildevæld. Nogle Billeder af Visesangere
og Æventyrfortællere.
- Hans Ellekilde:** Lollands mytiske Folkesagn. (Lolland-Falsters hist. Samf.
Aarvog XV, II, 56—82.)
- Hans Ellekilde:** Sagn fra Halsted Kloster. (Lolland-Falsters hist. Samf.
Aarvog XV, II, 161—163.)
- Svend Jørgensen:** Sagn fra Østofto Sogn. (Lolland-Falsters hist. Samf.
Aarvog XV, 38—40.)

- Gudmund Schütte:** Den sallingske Aand Hackenmay eller Hakkelsemanden. (Skivebogen XIX, 104—117.)
- Kr. Søndergaard:** Folkeliv og Folketro i gamle Dage. (Hist. Aarb. f. Mors IX, 69—108.)
- Johan P. Hovmøller:** Morsingsk Folkeliv i gamle Dage. Nykøbing M., 1926. P. (Særtr. af »Morsø Folkeblad«.)
- Søren Alkærsig:** Nogle Træk af vestjysk Bondesind. (Dansk Udsyn Aarg. 7, 136—155.)
- Gudmund Schütte:** Sallingsysseboer og Hardsysseboer. (Skivebogen XIX, 5—75.)
- Søren Vasegaard:** Vendelboer. (Gads Danske Mag. XXI, 385—401.)
- August F. Schmidt:** Fra Kongeåegnen (Hedenske Kulturminster). (Sønderjysk Maanedsskr. IV, 81—86.)
- Henrik Ussing:** Danmarks Folkeminder. (Den nye Litteratur IV, 243—255. Danmarksposten Aarg. 8, 129—134.)
- F. Ohrt:** Da signed Krist. — Tolkning af det religiøse Indhold i Danmarks Signelser og Besværgelser.
- Martin Maack:** Dämonenglaube in Schleswig-Holstein. (Nordelbingen, 1927, 531—584.)
- August F. Schmidt:** Sagn og Tro om Sten i Vejle Amt. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 7—14.)
- August F. Schmidt:** Sagn og Tro knyttet til Sten i Københavns Amt. (Fra Københavns Amt 1927, 241—256.)
- Christian Pedersen:** Folkeminder fra det nordøstlige Fjends Herred. (Skivebogen XIX, 141—150.)
- Cl. Eskildsen:** Gemte danske Folkeminder i Mellemslesvig. (Sønderjysk Maanedsskr. III, 121—125.)
- J. Kalén:** Halländska folkminnen. Lokalsägner och övertro från Fagered. Sthlm.
- L. Lorenzen:** Sæd og Skik i Udbjerg Sogn. (Sønderjysk Maanedsskr. IV, 8—11.)
- H. P. Hanssen:** Gamle Bryllupsskikke paa Als. (Sønderjysk Maanedsskr. III, 75—77.)
- I. J. Ravn:** Et Par gamle Bryllupsindbydelser. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 143—147.)
- Poul Andersen:** Prosekage-Praasekage og andre Lysebrød. (Danske Folkemaal Aarg. 1, 113—123.)
- Johan Repstock:** Solbaandskæp. (Danske Studier 1927, 89—91.)
- H. Zangenberg:** Lollandske Bøndergaarde. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog XV. II, 29—55.)
- H. Zangenberg:** Gammel Byggeskik i Aarhusegnens Bønderbygninger. (Aarhus Stifts Aarbb. XX, 62—93.)

- Otto Lehmann:** Das Bauernhaus in Schleswig-Holstein. Altona.
- Knud Thøgersen:** Arbejdsgang og Arbejdsdrift i Landbruget før og nu. (Jydsk Landbrug Aarg. 9, 473—476, 488—489.)
- H. J. Rasmussen:** Nyere Træk af lolland-falstersk Landbrugsliv. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarog XV, II, 209—212.)
- V. Hermansen:** Bøjning for Helgenbilleder. (Fra Københavns Amt 1927, 260—261.)
- V. Møller:** Da Sognefolkene var for Provsteretten. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XVI, 99—105.)
- S. C. Sortfeldt:** Om de gamle Degne. (Hist. Aarog for Thisted Amt 1927, 263—279.)
- Axel H. Pedersen:** Skovlunde Byhorn. (Fra Københavns Amt 1926, 128—129.)
- Louis Bobé:** Grønlændere i Danmark. (Det grønlandske Selskabs Aarskrift 1926—27, 5—28.)
- Gl. Roskilde Amts selskabelige Forening. Festskrift udg. i Anledning af Foreningens 50 Aars Jubilæum. 1876—25. November—1926. Roskilde, 1926. P. Tr. s. M.
- J. V. Christensen:** Træk af den lolland-falsterske Presses Historie til ca. 1900. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarog XV, 1—27.)

Penge- og Bankvæsen. Skatte- og Toldvæsen.

- J. Østrup:** Kufiske Mønter i Danmark. (Numismatisk Forenings Medlems-Blad Bd. 10, 243—248.)
- C. A. Ossbahr:** Mynt och medaljer slagna för främmande makter i anledning av krig mot Sverige. Uppsala.
- G. Galster:** Reynold Junges Møntmesterregnskaber 1534—1540. (Festskrift til Kr. Erslev 1927, 271—290.)
- J. Wilcke:** Kurantmønten. 1726—1788.
- G. Galster:** Tyveriet paa Møntkabinettet 1806. (Numismatisk Forenings Medlems-Blad Bd. 10, 175—177.)
- Grevsabet Frijsenborg. Dansk Formueplyndring og et Eksempel derpaa. Udg. af Foreningen af Skov- og Landejendomsbesiddere.
- Møens Discontobank Aktieselskab 1876—26. September—1926. Stegø 1926. P. Tr. s. M.
- Bjerre og Hatting Herreders Spare- og Laanekasse 16. Februar 1867—1927. Horsens. Tr. s. M.
- Rinds, Fjends og Nørlyng Herreders Landbo-, Spare- og Laanekasse, Skals St. 1876—3. December—1926. Viborg, 1926. Tr. s. M.
- Søren Alkær sig:** Vejen Sparekasse. 1867—1927. En historisk Redegørelse. Vejen. Tr. s. M.

- Otto Himmelstrup:** Vejle Byes og Amts Sparekasse. 1827—9. Juni—1927. Vejle, Tr. s. M.
- C. E. Hill:** The Danish Sound dues and the command of the Baltic. A study of international relations. Durham 1926.

Samfærdsels-, Post-, Telegraf- og Jernbanevæsen.

- Hugo Matthiessen:** Hærvejen gennem Jylland. Introduktion til det jyske Vejnets Historie. (Festskrift til Kr. Erslev, 107—130.)
- S. Ellert:** Om Vejvæsenet i Danmark gennem de sidste 50 Aar. (Den tekniske Forenings T. Aarg. 51, 245—251.)
- E. J. Ipsen:** Kongelig Dansk Automobilklubs Historie gennem 25 Aar, 1901—1926. 1926,
- Søren Post:** Christian den 4.s Postvæsen. 1624—1648. (Aarb. f. det danske Postvæsen 1927, 353—377.)
- Landpostbudenes Centralforening 1902—1927. Stiftet 7. September 1902. Kolding. Tr. s. M.
- C. A. A. Fryd:** Nykøbing Mors Telegrafstation 1857—1926. (Hist. Aarvog f. Mors IX, 3—18.)

Land-, Forst- og Havevæsen.

- Hans Knudsen:** Danske Lovs Bestemmelse om Selvejrbønders Hoveri. (Festskrift til Kr. Erslev 371—392.)
- Henrik Larsen:** Agerbruget i Thisted Amt 1683. (Hist. Aarvog for Thisted Amt 1927, 227—242.)
- Henrik Larsen:** Vejlbys Sogns Landbohistorie. (Aarhus Stifts Aarbb. XX, 94—204.)
- Henrik Larsen:** Landmaalingen 1768—1772. (Fortid og Nutid VII, 37—46.)
- P. Herschend:** Smaatræk fra Fanø paa de store Landboreformers Tid. (Fra Ribe Amt 1927, 635—642.)
- Harald Nielsen:** Dansk Landbrug for 100 Aar siden. (Ugeskrift for Landmænd. Aarg. 72, 39—42, 55—58.)
- A. Axelsen Drejer:** Høver og Omegns Landboforening 1877—1927. Galten. Tr. s. M.
- [**Wm. Christensen**]: Rougsø-Sønderhald Herreders Landboforening. 1876—1926. Allingaabro. 1926. Tr. s. M.
- Søfren Ingemann:** Skovene i Hørsholm Sogn indtil 1851 (Fra Frederiksborg Amt 1927, 45—90.)
- J. Bang:** Gamle Ege paa Oreby og Berritzgaards Skovdistrikt. (Dansk Skovforenings T. 1927, 16—35.)

- A. Ravnholt:** Nogle ældre Beretninger om Plantevæksten i Kolding og Fredericiaegnen. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 15—37.)
- Th. O. Achelis:** Tobaksavlén i Fredericia i det syttende Aarhundrede. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 309—310.)
- Johannes Tholle:** Frugtens Tilberedning som Most og Vin. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XVI, 119—122.)
- Johannes Tholle:** Fyns Stifts patriotiske Selskab og dets Arbejde i Have-sagens Tjeneste. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XV. Bd. 4, 261—264.)
- Johannes Tholle:** Viborg Amts Haver og Havebrug igennem vekslende Tider. (Saml. t. jy. Hist. og Top. 4. R. V, 409—475.)
- Dansk Havekunst gennem 25 Aar. 1902—27. (Særtryk af »Havekunst« 1927, Nr. 1—3.)
- Johannes Tholle:** Alm. dansk Gartnerforening gennem fyrretyve Aar. (Gartner-Tidende Aarg. 43, 422—436.)
- Johannes Tholle:** Danske Gartnere. En Række Typer og Tidsbilleder samlede i Anledning af »Almindelig dansk Gartnerforening«s Fyrretyve Aars-Jubilæum 1927. Med et Forord og et Personregister med biografiske Data.
- Johannes Tholle:** Landsbyhaven. (Fra Frederiksborg Amt 1927, 91—140.)
- Johannes Tholle:** »Frihaverne« i Aarhus 1827—1927. (Aarhus Stifts Aarbb. XX, 20—28.)
- Johannes Tholle:** Clausholm Have. (Gartner-Tidende Aarg. 43, 69—72, 85—87, 101—102.)
- N. H. Stephen Dahl:** Slotshaven ved Koldinghus. (Vejle Amts Aarbb., 1927, 71—93.)
- Johannes Tholle:** Slotshaven i Odense. (Aarbog f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XV, Bd. 4, 265—278.)

Fiskeri og Søvæsen.

- Karl Olsen:** Danmarks Fiskeri i Middelalderen. (Dansk Fiskeritidende 1927, 383—385.)
- M. Aaberg:** Østersfiskeriet i Limfjorden. (Hist. Aarbog for Thisted Amt 1927, 243—255.)
- Torben Klinting:** Fiskerne ved Nymindégab. Varde. Kolding.
- F. Philip:** Foranstaltninger til Sikring af søfarende fra det tolvte Aarhundrede til vore Tider. (Maanedsskr. f. Toldvæsen Aarg. 21, 292—298.)
- C. F. H. Speerschneider:** Om Isforholdene i danske Farvande. Aarene 1861—1906. Publikationer fra det danske meteorologiske Institut. Meddelelser Nr. 6.
- L. O. Normann:** Det forenede Dampskibs-Selskab Aktieselskab 1866—1926. Tr. s. M.

- Aktieselskabet Det østbornholmske Dampskibsselskab gennem 50 Aar. 1876—4. Apri 1926. Nexø 1926. Tr. s. M.
- Einar Blytmann** og **Rogert Fjeldborg**: Det kgl. danske Fyrvæsen. 1560—1927.
- C. P. Eisenreich**: Det nørrejydske Redningsvæsen. Dets Tilblivelse, Organisation og Historie.

Handel, Haandværk og Industri.

- L. Andresen**: Zur Geschichte des Viehhandels im Amte Tondern. Tondern u. A. (Særtr. af »Nordschleswig«.)
- Molberg Kjeldsen**: Dansk Provins Manufakturhandler Forening gennem halvtreds Aar. Aarhus, 1926. Tr. s. M.
- Carl C. Christensen**: Jens Kjeldsens Aktieselskab, grundlagt 21. Oktober 1886. 1926. Tr. s. M.
- [**N. P. Jensen**]: Allindelille Brugsforening. 1901—1926. Ringsted. Tr. s. M.
- Ølstykke Brugsforening gennem 50 Aar. Hillerød.
- Alvilda Andersen**: Kvindeligt Arbejderforbund 1901—3. Marts—1926. 1926. Tr. s. M.
- P. Rasmussen** og **Vald. Petersen**: Bogbinderi- og Papirvarearbejdernes Fagforening i Aarhus gennem 35 Aar. 1891—29. Juli—1926. Aarhus 1926. Tr. s. M.
- M. Arnsfelt**: Drejerforbundet i Danmark 1891—1926. Samt Tilbageblik over Forholdene i Laugstiden. Udg. af Drejerforbundet. 1926.
- Hans Weyergang**: Hatte- og Bundtmagerforeningen i Danmark. 40 Aars Jubilæum 1886—1926. Aarhus, 1926, Tr. s. M.
- Søren Christensen**: Sammenslutningen af Arbejdsgivere indenfor Jern- og Metalindustrien i Danmark gennem 25 Aar. 22. September 1902—1927. Tr. s. M.
- Andreas Madsen**: Festskrift i Anledning af Keramisk Fagforenings 25 Aars Jubilæum 1902—7. Juli—1927. Tr. s. M.
- Københavns Maskinsætterklub 1901—22. December—1926. 1926. Tr. s. M.
- Hans Heeland**: Skomageriets og Skotøjhandelens Historie i Danmark.
- N. K. Nielsen**: Horsens Slagterforening 1877—1927. Virksomheden gennem 50 Aar. Randers. Tr. s. M.
- Adam Jensen**: Industri- og Haandværkerforeningen i Nykøbing F. 1902—1927. Nykøbing F. Tr. s. M.
- Th. Knakkegaard**: Festskrift i Anledning af Thisted Haandværkerforenings 50 Aars Jubilæum. 1877—27. December—1927. Thisted. P. Tr. s. M.
- Elna Mygdahl**: Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder 1876—1926. Tilbageblik over Skolens Virksomhed og Udvikling. Tr. s. M.
- F. Houmøller**: Ved Frederikshavns tekniske Skoles 50 Aars Jubilæum 15. Februar 1925. Frederikshavn, 1925. P. Tr. s. M.

Politi-, Fattig-, Understøttelsesvæsen. Forsikring.

- Alfred Th. Jørgensen:** Af Menighedsplejens Historie i Danmark. Festskrift i Anledning af De samvirkende Menighedsplejers 25 Aars Jubilæum.
- Diakonissestiftelsens Menighedspleje. Gennem 50 Aar. 1877—1927. Tr. s. M.
- Chr. Ottesen:** Det Kgl. Vaisenhus gennem to Hundrede Aar. Velgørenheds-Selskabet i Aarhus 1841—1926. Aarhus, 1926. Tr. s. M.
- Marie Rasmussen:** Magdalenehjemmet gennem 50 Aar.
- J. Helmer Petersen:** Den statsanerkendte Sygekasse i Nykøbing paa Falster. 1852—1927. Nykøbing F. Tr. s. M.
- Festskrift i Anledning af De forenede sjællandske Sygekassers 50 Aars Jubilæum 23. November 1877—1927. Tr. s. M.
- Festskrift i Anledning af Husum Syge- og Begravelseskasses 25 Aars Jubilæum 1901—26. November 1926. Tr. s. M.
- Georg Helmer:** Die Geschichte der privaten Feuerversicherung in den Herzogtümern Schleswig und Holstein. 1—2. Berlin 1925—1926.
Anm. af Max Pappenheim i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 490—500.
- Kay Larsen:** Gjentofte Kommunes Brandvæsen 1907—1927. (Medd. fra hist.-top. Selsk. f. Gjentofte Komm. 1927, 251—337.)
- Sønderborg frivillige Brandværns 50 Aars Jubilæum forbunden med Amts-Forbundsfest d. 11. Sept. 1927 i Sønderborg. Sønderborg, Tr. s. M.
- Ny Carlsbergfondet og dets Virksomhed 1902—1927. Et Jubilæumsskrift, Tr. s. M.
- Fjerde Tillæg til Aktstykker vedrørende Carlsbergfondet. 1926. Tr. s. M.

Medicinalvæsen.

- Poul Hauberg:** En middelalderlig dansk Lægebog.
- J. Collijn:** Biskop Knuts pesttraktat. (Nord. T. f. bok- o. bibl.væsen, 1927, 89—92.)
- Louise Rasmussen:** De kloge Koner i Vindblæs. Maren Haaning.
- E. Dam og A. Schæffer:** De danske Apotekers Historie. 2. Bd. 4.—7. H.

Krigs- og Forsvarsvæsen.

- Otto Smith:** Våbentrofærne og kampreliefferne på Frederik II's gravmæle. (Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh.s Amt 1927, 189—218.)
- Otto Smith:** Hertug Adolf af Gottorp og hans Harnisker. (Fra Arkiv og Museum 2. Serie. 2. Bd., 1—14.)
- K. C. Rockstroh:** Ryttere og Ryttergods i Skanderborgegnen i det 17. og 18. Aarhundrede. (Aarhus Stifts Aarbb. XX, 1—19.)
- A. C. Drolsum:** Den norske hær og flaaets bedrifter og udvikling gennem 300 aar. Oslo. Norges Forsvarsforening.

Kirkehistorie.

- Kirkeleksikon for Norden. Udg. af J. Oskar Andersen. 76.—78. H.
- Walter Bülcck:** Die Hauptformen schleswig-holsteinischer Frömmigkeit. (Nordelbingen, 1926, 103—124.)
- Kr. Larsen Vestergaard:** Hellige Kilder. (Hardsyssels Aarvog XXI, 162.)
- Henrik Møller:** Den »hellige« Kilde i Skørping. (Fra Himmerland og Kjær Herred XVI, 217—218.)
- R. Haupt:** Beitrag aus der Nordmark zur Patrozinienforschung. Kiel. Særtr. af Schriften d. Ver. f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch. 2. R. VIII.
- Edw. Ortved:** Cistercieordenen og dens Klostre i Norden. I.
- Albert Thomsen:** En fyensk Landsbypræst hos Pave Sixtus IV. og nogle Avnslev-Præster i 14—1500'erne. (Svendborg Amt 1925, 139—154.)
- J. Oskar Andersen:** Er 1527 i retslig Henseende Epokeaaret i dansk Reformationshistorie? (Festskrift til Kr. Erslev, 227—270.)
- P. Severinsen:** Begyndelsen af Hans Tausens Prædiken. (Kirke og Folk Aarg. 3, 26—36.)
- P. Severinsen:** Sallings Præsters Overgang til Reformationen. (Skivebogen XIX, 76—89.)
- Jenny Schnell:** Die dänische Kirchenordnung von 1542 und der Einfluss von Wittenberg. (Schleswig-Holst. Universitätsgesell. Veröffentl. Bd. 3.)
- Fritz Graef:** Wann ist in der Heiligen Geist-Kirche zu Flensburg nach der Reformation der Gottesdienst wieder aufgenommen worden? (Nordelbingen, 1927, 424—429.)
- J. E. Moe:** Om prestevalg i Norge i reformationstiden. (Sunnhordland. 22f.)
- P. S[everinsen]:** Vort ældste lutherske Jordefærdsritual. (Præsteforeningens Blad Aarg. 17, 209—210.)
- Gudmund Bruun:** Gravenes Retning. (Præsteforeningens Blad Aarg. 17, 211—212. Bemærkn. af P. Severinsen, 212—214.)
- Frode Gribsvad:** Accidenserne til Præsterne i Rinkenæs og Uge i gamle Dage. (Sønderjydske Maanedsskr. IV, 21—24.)
- Thyra Jensen:** Lollandsk Præstegaardsliv. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarvog XV, II, 132—146.)
- A. Bobjerg:** Det grundtvigske Livsrøre i Silkeborg-Egnen indtil sidst i Halvfjerdserne.
- Jens Damsgaard:** Rasmus Lund og Frimenigheden paa Mors. (Højskolebl. 1927, 141—144, 215—218, 309—314.)
- Landsforbundet Frivilligt Dreng-Forbund 1902—1927.
- St. Pauls Kirke 1877—1927. P. Tr. s. M.
- Julius Schousboe:** Apostelkirken gennem 25 Aar. Udg. af Apostelkirkens Menighedssamfund. 1926. P. Tr. s. M.

- A. Carstensen og F. Frandsen:** Simeons Sogn, Kirke og Menighed i femogtyve Aar. 20. April 1902—1927. Tr. s. M.
 Kristelig Forening for unge Mænd, Horsens. 1886—1926. Horsens. Tr. s. M.
 Festskrift i Anledning af Frederikshavns Metodistmenigheds 50 Aars Jubilæum 1877—1927. Frederikshavn. P.

Universitets- og Skolevæsen.

- H. P. Langkilde:** Franz Nachtegall og den danske Skole. (Gymnastisk T. Aarg. 13, 141—151.)
- Chr. Hemmingsen:** Vivat Victorius Fredericus Franciscus Nachtegall. Gymnastikkens Skaber i Danmark. (Militært T. Aarg. 56, 311—316.)
- Olaf Carlsen:** Da Sorø Akademi genoprettedes i 1821. (Soraner-Bladet XII, 5.)
- H. G. Olrik:** Om B. S. Ingemanns Konfirmationskantate og Sorø Skoles Bordbønner. (Soraner-Bladet XII, 50—53.)
- H. G. Olrik:** Fra Sorø Akademis Indvielsesfest i Maj 1827. (Soraner-Bladet XII, 31—32, 42—43.)
- Alfred Heymann:** Skoletidsminder fra Fredericia 1863—70. (Vejle Amts Aarbb. 1927, 229—237.)
- T. O. Achelis:** J. N. Madvig om Haderslev lærde Skoles Lærere 1850. (Sønderjydske Aarbb. 2. R. 1923, 256—266.)
- Georg Bruun:** Seks Rektorer. Skildringer fra Kolding lærde Skole 1800—1856. Kolding.
- Viggo Holm:** En kuriøs Ansøgning fra Nykøbing Skole til Rentekammeret 1687. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarvog XV, 28—36.)
- Carl Lindberg Nielsen:** Varde Latinskole. (Saml. t. jy. Hist. og Top. 4. R. V, 476—516.)
- Hans Kyrre:** Blade af den Københavnske Privatskoles Historie. De forenede Skoler 1901—1926. 1926.
- H. St. Holbech:** Mulernes Legatskoles Historie. Med Tillæg af J. P. Jensen. Odense.
- K. C. Rockstroh:** Om Garnisonsskoler (militære Børneskoler) ved den danske Hær. (Vor Ungdom 1927, 153—163.)
- Marius Kristensen:** Vesterborg seminarium. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarvog XV, II, 150—154.)
- V. Møller:** Da Rødovre Skolekald skulde besættes (1790). (Vor Ungdom 1927, 169—175.)
- Nørreby Skole gennem hundrede Aar. 1827—1927. Bogense, ill. Tr. s. M.
- J. Jørgensen Borup:** Bøvling Friskole 1877—1927. (Bavnen 1927, 537—554.)

- I. P. Madsen-Hjøllund:** Brunholm Friskole 1902—1927. (Bavnen 1927, 817—828.)
- Jens Heltoft:** Bidrag til Outrup Sogns Skolehistorie. (Fra Ribe Amt 1927, 658—678.)
- Olaf Andersen:** Køng Højskole gennem 34 Aar. (Højskolebl. 1927, 935—946.)
- Køng Højskole gennem 50 Aar. Kolding.

Sprog.

- Ordbog over det danske Sprog. Grundlagt af Verner Dahlerup. 9. Bd. I—Kansler.
- Lis Jacobsen:** Dansk Sprog. Kritik og Studier.
- Svend Aakjær:** Danske Stednavne fra Hedenold. (Dansk Udsyn VII, 123—135.)
- Gudmund Schütte:** Danske Stednavne fra Arild. (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, Nr. 146.)
- Th. Jørgensen:** Materialier til Løsning af -lev-By-Problemet.
- Gunnar Knudsen:** Stednavne i Gundsølille efter Udskiftningskortet 1799. (Fra Københavns Amt 1927, 235—240.)
- Peter Skautrup:** Nogle Højnavne i Hardsyssel. (Hardsyssels Aarbog XXI, 120—135.)
- Peder Eeg:** Stednavne paa Mols. (Fortid og Nutid VII, 47—55. Bemærkn. af Gunnar Knudsen 55—68.)
- Paul-Victor Rubow:** L'antique style danois au moyen-age. (Acta Philologica Scandinavica Aarg. 1, 305—319.)
- Marius Kristensen:** Bidrag til dansk Ordhistorie. (Danske Studier 1927, 75—79.)
- Johs. Brøndum-Nielsen:** Studier i dansk Lydhistorie. (Acta Philologica Scandinavica Aarg. 2, 150—185.)
- Kristian Hald:** Sproget paa Mols i 1763. (Danske Folkemaal Aarg. 1, 42—45.)
- Johs. Brøndum-Nielsen:** Dialekter og Dialektforskning.
- Knud B. Jensen:** Sjællandske Dialektforskelle. (Danske Folkemaal Aarg. 1, 33—41.)
- Peter Skautrup:** Et Hardsysselsmål. Ordforraad. I.
- Morten Kamphövener og Marius Kristensen:** Tyrstrup-Maalet og dets skarpe Afgrænsning. (Danske Folkemaal Aarg. 1, 58—60.)
- J. Heinrich Keller:** Über Sitten und Sprache der Angler und Frieser im Herzogthum Schleswig. (Nordelbingen, 1926, 554—556. Ferd. Holt-hausen: Bemerkungen zum vorstehenden Artikel, 557—563.)

Litteraturhistorie.

- Carl S. Petersen** og **Vilh. Andersen**: Illustr. dansk Litteraturhistorie. 17.—19. H.
- F. Bull** og **F. Paasche**: Norsk litteraturhistorie. Bd. 2. F. Bull, Norges litteratur fra reformationen til 1814. H. 1—10. Oslo, 1925—1927.
- En Gengivelse paa Dansk af de 950 første Vers af Anders Sunesøns latinske Læredigt Hexaemeron, ved Henrik Spreckelsen. Ringkjøbing.
- William Christensen**: Nogle Bemærkninger om den historiske Interesse hos den gamle danske Adel. (Festskrift til Kr. Erslev, 321—338.)
- Ernst von der Recke**: Danmarks Fornviser. Paa Grundlag af »Danmarks gamle Folkeviser« udg. af Svend Grundtvig og Axel Olrik.
- H. Grüner Nielsen**: Danske Folkeviser. Historiske Viser. (Dansk Bog-samling, ved Vilh. Andersen og Johs. Brøndum-Nielsen.)
- H. Grüner Nielsen**: Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade. 1530—1630. Med Ordbog af Marius Kristensen. 5. Bind 2. H.
- H. Grüner Nielsen**: Danske Skæmteviser (Folkeviser og litterær Efterklang) efter Visehaandskrifter fra 16.—18. Aarh. og Flyveblade. 1. Bd. 1. H.
- Danske Folkebøger fra 16. og 17. Aarhundrede, udg. af J. P. Jacobsen, Jørgen Olrik og R. Paulli. 10. Bd.
- Peder Palladius**: Danske Skrifter ved Lis Jacobsen. V.
- Hans Brix**: Indledning og Bemærkninger til Palladius' Visitatsbog.
- Tychonis Brahe Dani** Opera omnia. Edidit I. L. E. Dreyer. Tomus IX.
- Torben Krogh**: Holbergs Forhold til Operaen. (Tilskueren 1927. II, 272—282, 345—356.)
- August Gyldenborg**: Ludvig Holbergs Epistel 447. Manuskriptfragment i Faksimile. Med Indledning og Tekst.
- Leopold Magon**: Ein Jahrhundert geistiger und literarischer Beziehungen zwischen Deutschland und Skandinavien 1750—1850. I. Die Klopstockzeit in Dänemark: Johannes Ewald. Dortmund 1926.
- Anm. af F. Pauly i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVI, 515—522.
- A. N. B. Fich**: »Rungstedts Lyksaligheder«. (Danske Studier 1927, 80—82.)
- H. G. Topsøe-Jensen**: »Aladdin« og Samtidens Dom. (Danske Studier 1927, 87—88.)
- F. Rønning**: N. F. S. Grundtvig som Tænker. Indledningen til »Nordens Mythologi« af 1832.
- Marius Kristensen**: Grundtvigs Adventssalme. (Askov Lærlinge 1927, 49—57.)
- Kjeld Galster**: Fra Ahasverus til Landsbybørnene [Ingemann].
- Johan Borup**: Fred hviler over Land og By. (Danske Studier 1927, 88—89.)
- Paul V. Rubow**: H. C. Andersens Eventyr. Forhistorien. Idé og Form. Sprog og Stil.

- B. Paludan-Müller:** Et Hovedmotiv i Paludan-Müllers Digtning. (Tilskueren 1927, 130—138.)
- Aug. F. Schmidt:** Johan Skjoldborgs Almuebøger. (Danske Udsyn Aarg. 7, 319—331.)
- Jørgen Bukdal:** Thomas Olesen Løkken. En dansk Folkelivsskildrer.
- Knud Bruun-Rasmussen og Cai M. Woel:** Det literære Slægtled 1920. Karakteristik og Bibliografi. P. (Særtr. af »Femte November«.)

Kunst.

- P. B. C. Westergaard:** Danske Portræter i Kobberstik, Litografi og Træsnit. 1. H.
- Richard Haupt:** Ein Abrisz von Schleswig-Holsteins Kunstgeschichte. (Nordelbingen, 1927, 83—88.)
- Otto Rydbeck:** De äldsta kända byggmästarna i Skåne. (Ts. f. Konstvetenskap, XI, 15—38.)
- Richard Haupt:** Von den Anfängen der dänischen Baukunst in Ziegeln. (Nordelbingen, 1926, 310—320.)
- Mogens Clemmensen:** Ringsted Kirke. Kalkmalerierne beskrevne af Poul Nørlund.
- Mogens Clemmensen:** Senromanske Træskærerarbejder i Ringsted Kirke. (Aarbb. f. nord. Oldk. 3. R. 7. Bd., 219—234.)
- Vilh. Lorenzen:** De danske Johanitterklostres Bygningshistorie. Med Tegninger og Opmaalinger af Arkitekt Charles Christensen. (De danske Klostres Bygningshistorie. VIII.)
- M. Mackeprang:** Middelalderlige Kirkeudvidelser. (Festskrift til Kr. Erslev, 187—210.)
- Ernst Hansen:** Kalkmalerier. (Kunstbladet Aarg. 1, 169—177.)
- Ernst Hansen:** Frisen i Aal Kirke. (Kunstbladet Aarg. 1, 225—232.)
- L. A. Romdahl:** Nordeuropeisk bildkonst under 14- och 1500-talen. Sthlm.
- Fritz Fuglsang:** Der Hochaltar zu Hvidding. (Nordelbingen, 1926, 321—348.)
- Gerhard Ficker:** Zur Geschichte des Brüggemannschen Altars. (Nordelbingen, 1926, 360—371.)
- Johnny Roosval:** Das baltisch-nordische Kunstgebiet. (Nordelbingen, 1927, 270—290.)
- A. Hahr:** Nordeuropeisk renæssansarkitektur. Sthlm.
- William Karlson:** Ett par Lundaporträtt ur van Paaskes verkstad. (T. f. Konstvetenskap, XI, 46—51.)
- V. Thorlacius-Ussing:** Die Arbeiten der Künstlerfamilie Quellinus in den Herzogtümern und in Norddeutschland. (Nordelbingen, 1927, 291—320.)
- Fr. Weilbach:** Om sikre og usikre Værker af Nicolai Eigtved og hvad

deraf kan slutes om hans Stil. (Architekten, Maanedsh. Aarg. 29, 159—174.)

C. Elling: Om barokke Stiltræk hos Jardin. (Kunstbladet Aarg. 1, 217—224.)

Kai Uldall: De Garnaaske Figurer. (Fra Arkiv og Museum 2. Serie. 2. Bd., 31—38.)

Abildgaard: Arkitektur og Dekoration.

Kai Uldall: Smaanyt vedrørende danske Provins-Fajancer. (Fra Arkiv og Museum 2. Serie 2. Bd., 42—44.)

V. Thorlacius-Ussing: C. F. Hansens Tegninger til Hørsholm og Vonsild Kirker. (Kunstbladet Aarg. 1, 257—271.)

H. S. Hendriksen: Joakim Skovgaard som Bogkunstner. (Bogvennen 1927, 1—42.)

Johannes Krag: Bemærkninger til dekorative Arbejder væsentlig udførte 1916—27. (Skønvirke Aarg. 13, 97—108.)

Robert Neiiendam: Det kongelige Teaters Historie IV. 1882—1886.

Gerhardt Lyng: Danske Komponister i det 20. Aarhundredes Begyndelse. Aarhus.

Sangforeningen Odeon 1851—18. September—1926. Et Mindeskrift over 75 Aar. Tr. s. M. 1926.

Fortegnelse over historisk Litteratur for Aaret 1928

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **H. Bruun.**

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er det København.

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Hjelpevidenskaber.

Bibliotheca Danica. Registerbind. 2. H.

Volquart Pauls: Litteraturbericht für 1927—28. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVIII, 654—710.)

August F. Schmidt: Af den nye Litteratur vedrørende Almuekultur og Folkeminder 1927—28. (Fortid og Nutid 1928, 247—266.)

Fortegnelse over den danske Stamtavle-Litteratur i Aarene 1925 og 1926. (Pers. T. 9. R. I. 66—71.)

Otto Smith: Oversigt over topografisk Litteratur 1927. (Fortid og Nutid 1928, 232—246.)

E. Kofoed og E. Gøtzche: Bøger om Bornholm. Bidrag til Bornholms Bibliografi. Rønne.

Chr. Axel Jensen: Bibliografisk Vejledning for historiske Lokalsamlinger. (Fortid og Nutid 1928, 113—137.)

Svend Larsen: Tyske og danske Tidsskrifter vedrørende Sønderjylland. (Højskolebladet 1928, 683—688, 749—752.)

P. Severinsen: Series pastorum [Bibliografi over Præstehistorie]. (Menighedsraadenes Blad 1928, 97—100.)

Hans Aage Paludan: Bibliografi over Professor Julius Paludans Arbejder. (Danske Studier 1928, 179—186.)

Björn K. Þórólfsson: Udveksling af Arkivalier mellem Danmark og Island. (Aarvog udg. af Dansk-islandsk Samfund 1928, 91—93.)

Hans Knudsen: Landsarkiv og Lokalhistorie. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amt XVI, 415—428.)

Axel Linvald: Meddelelser fra Raadstuearkivet 1927. (Hist. Medd. om Kbh., 2. R. III, 443—456.)

Aug. Reimers: Entstehung, Verwaltung und Inhalt des Föhrer Inselarchivs. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 483—492.)

- Gottfried Ernst Hoffmann:** Die Sylter Landvogtei-Akten aus gottorfischer Zeit; ihre Überlieferung und ihr Inhalt. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 493—603.)
- C. Klitgaard:** Tingbøger som Kilder til Lokalhistorie. (Fortid og Nutid 1928, 153—155.)
- Lauritz Nielsen:** Ældre dansk Litteratur i engelske Biblioteker. (Nordisk T. f. bok- och biblioteksväsen XV, 203—216.)
- Lauritz Nielsen:** Danica i den Darmstädterske Autografsamling i Berlin. (Nordisk T. f. bok- och biblioteksväsen XV, 40—46.)
- Axel Linvald:** Danemark. [Historieskrivningen.] (Histoire et l'histoire depuis cinquante ans I, 86—106.)
- Poul Nørlund:** Moderne Historieforskning. (Tilskueren 1928, 289—300.)
- S. Alkær sig:** Historisk Samfund for Ribe Amt 1902—1927. (Fra Ribe Amt VII, 1—7.)
- H. Hjorth-Nielsen:** Lidt om Slægtbøger. (Samleren 1928, 140—142.)
- F. C. Jørgensen:** Danebrog. P. (Faglig Læsning Nr. 6.)
- Otto Greiffenhagen:** Revals Wappen und Flagge. (Beiträge zur Kunde Estlands XIII, 133—140.)

Tidshistorie.

- Det danske Folks Historie. Redig. af Aage Friis, Axel Linvald og M. Mackeprang. 33—57 H. Bd. III: Det danske Folk i den yngre Middelalder. Af Jørgen Olrik og C. P. O. Christiansen. Bd. IV: Det danske Folk under Kampen mellem Kongemagt og Adelsvælde. Af Hans Lund, Povl Engelseftoft og M. Mackeprang. Bd. V: Det danske Folk under Enevælden. Af Axel Linvald, Th. A. Müller, Hans Jensen og Vilh. Andersen.
- Hans Rothfels:** Staat und Nation in der Geschichte Dänemarks. (Auslandsstudien III. Die nordischen Länder und Völker, 96—117.)
- Hans Toll:** Sveriges och Danmarks äldsta historiska folkstammer. Stockholm.
- Vilhelm la Cour:** Sjællands ældste Bygder.
Anm. af Gudmund Hatt i Naturens Verden XII, 128—137.
- Svend Aakjær:** Pytheas fra Massilia. (Turistforeningens Aarb. 1927. 107—121.)
- Karl Theodor Strasser:** Wikinger und Normannen. Hamburg, Berlin. Leipzig 1928.
- Lis Jacobsen:** Les Vikings, suivant les inscriptions runiques du Danemark. (Revue historique CLIX, 23—37.)
- H. Prentout:** Études sur quelques points d'histoire de Normandie [Bl. a. om Normannerne]. Caen 1926.
- Kr. Erslev:** Dronning Tyre og Danevirke. (Hist. T. 9. R. VI, 1—53.)
- H. Holten-Bechtolsheim:** Dronning Dido og Thyra Danebod. (Danske Studier 1928, 1—15.)

- Niels Møller:** Dido og Thyre. En Antikritik. (Tilskueren 1928, 309—316, jfr. sst. 415—424.)
- Axel Kock:** Anmärkningar om vissa danska runinskrifter. (Arkiv för nordisk filologi XLIV, 226—248.)
- Sune Lindquist:** Jellingemonumenten. (Fornvännen 1928, 257—285.)
- Erik Noreen:** Den äldre Jellingestenens inskrift. En aktuell tvistefråga. (Letterst. T. 1928, 212—221.)
- Gudmund Schütte:** Upsvenske Gravskrifters Skik [Indlæg i Thyre Danebod-Striden]. (Festskrift til Finnur Jónsson, 411—422.)
- Henrik Ussing:** Sagnene om Thyre Danebod.
- Lauritz Weibull:** Tyre Danmarkar bot. (Scandia I, 187—202.)
- Henrik Ussing:** Harald Blaataand og Danevirke. (Festskrift til Finnur Jónsson, 140—156.)
- Sofus Larsen:** Jomsborg, dens Beliggenhed og Historie. (Aarbb. f. nordisk Oldkyndighed og Historie. 3. R. XVIII, 1—128.)
- Hans Hejselbjerg-Paulsen:** Leerskovslaget [1043]. (Sønderjydsk Maa- nedsskrift IV, 113—119.)
- Lauritz Weibull:** Nekrologierne från Lund, Roskildekrönikan och Saxo. Grunddrag i Danmarks historia under det 12. århundradet. (Scandia I, 84—112.)
- Wilhelm Biereye:** Die Urkunden des Grafen Albrecht von Orlamünde und Holstein. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 1—152.)
- Kr. Erslev:** Svaning-Hvitfeld. Svannings Danmarkskrönike 1241—1282 sammenstillet med Hvitfeld og kildemæssigt oplyst.
- Erik Arup:** Om Overleveringen af Valdemar 3's Haandfæstning og om Kirketienden i Danmark i 13. og 14. Aarhundrede (Scandia I, 258—280.)
- Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis. Series secunda. Udg. v. **Will. Christensen.** 1. Bd. (1451—1466).
- Folke Lindberg:** Bondefreder under svensk medeltid. (Sv. hist. T. 1928, 1—32.)
- Lauritz Weibull:** Stockholms blodbad. (Scandia I, 1—83.)
- Georg Landberg:** Stockholms blodbad. (Letterst. T. 1928, 265—279.)
- Josef Sandström:** Kättardomen vid Stockholms blodbad. (Sv. hist. T. 1928, 33—42.)
- Heinrich Reincke:** Agneta Willeken. Ein Lebensbild aus Wullenwevers Tagen. Lübeck.
- E. C. G. Brüner:** Die dänische Verkehrssperre und der Bildersturm in den Niederlanden im Jahre 1566. (Hansische Geschichtsblätter XXXIII, 97—109.)
- Olaf Broch:** Arkivstudier i Rusland [Bl. a. om dansk-russiske Forhandlinger i det 16.—17. Aarh.]. (Avhandlingar, utg. av det norske Videnskaps-Akademi i Oslo 1928, II.)
- John A. Gade:** Christian IV. King of Denmark and Norway.

- E. A. Beller:** The Military Expedition of Sir Charles Morgan to Germany. 1627—29. (English Hist. Review XLIII, 528—539.)
- J. Aldal:** Hardsyssel under det 17. Aarhundredes Krige. (Hardsyssels Aarb. XXII, 103—154.)
- Kay Larsen:** Svenskerne i Gjentofte Kommune 1658—60. (Medd. fra hist. top. Selsk. f. Gjentofte Kommune I, 373—392.)
- O. Bauditz:** En Episode fra de sidste Dage af Svenskekrigen 1658—60. (Fra Holbæk Amt XXII, 5—17.)
- Svend Jørgensen:** Hvad de lolland-falsterske Kirkebøger fortæller om Svenskernes Indfald 1658—60. (Lolland-Falsters hist. Samf.s Aarb. XVI, 62—75.)
- Viktor E. Rylander:** Ryssberget och snapphanarne. (Blekingeboken 1928, 159—168.)
- Knud Fabricius:** Den sidste danske Bog fra Skaane [Sthen Jacobsens Krønike]. (Frem 1928, D. II, 321—331.)
- Alfred Dreyer:** Die Belagerung Hamburgs durch die Dänen im August und September 1686 (Nordelbingen VII, 251—298.)
- Arnold Munthe:** Karl XII. och den ryska sjömakten III. Stockholm 1927.
- J. A. Lagermark:** Försvaret av det egentliga Sveriges östersjökust, västra Sverige och Finland 1711. (Karolinska förbundets årsbok 1928, 10—96.)
- Sten Bonnesen:** De nordiska allierade och Hamburg 1712—1713. Med en inledande undersökning av förhållandet mellan Danmark och Hamburg i äldre tider. I. (Karolinska förbundets årsbok 1928, 97—190.)
- Gunnar Unger:** Karl XII. och östersjökriget 1715. Stockholm.
- A. P. Tuxen:** Magnus Stenbocks Soldater som danske Undersaatter. (Karolinska förbundets årsbok 1928, 191—208.)
- Richard Lodge:** The Treaty of Abo and the Swedish Succession. (English Hist. Review. XLIII, 540—571.)
- Eiler Nystrøm:** Luxdorps Dagbøger, indeholdende Bidrag til det attende Aarhundredes Stats-, Kultur- og Personalhistorie, i Uddrag. 2. Bd. 2. H.
- P. Nors:** The Court of Christian VII. of Denmark. London.
- J. F. Clemens:** Beretninger om 1801 og 1807 i Breve til Johan Bülow. Meddelt af Olaf Carlsen. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 590—596.)
- A. Jensen:** »Engländerne gaar i Land ved Thorøhuse«. (Fynsk Hjemstavn I, 52—57.)
- C. Klitgaard:** Løkken Batteri [under Krigen 1807—14]. (Vendsyssel Aarbb. 1928, 145—153.)
- Rasmus Jørgen Jensen:** Smaatræk fra de franske og spanske Troppers Ophold paa Fyn 1808. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XVI, 402—404.)
- N. M. Kromann:** Kaperkaptejn af Fanø Gregers Peder Carstensen's Kup i 1809. (Fra Ribe Amt VII, 60—63.)
- S. Wollebæk:** Om Kieltraktaten 15. Januar 1814. Halden.

- G. Østergaard:** Fra Stændertiden med særligt Henblik paa Aalborg Amt [fortsat]. (Fra Himmerland og Kjær Herred, Bd. VI, Aarb. XVII, 339—361.)
- Johannes Krumm:** Christian der Achte, eine tragische Gestalt der Landesgeschichte (Nordelbingen VII, 337—371).
- Axel Linvald:** Novemberministeriet og dets Stilling til det slesvigske Spørgsmaal. (Danske Magazin. 6. R. IV, 216—379.)
- General De **Mezas** Krigs-Dagbøger fra Aarene 1849—1851. Med en Biografi af Generalen ved Kaptajn **K. C. Rockstroh**.
 Anm. af Karl Rasmussen i Dansk Folkeoplysning II, 38—43.
- Arnold Oskar Meyer:** Bismareks Kampf mit Österreich am Bundestag zu Frankfurt (1851 bis 1859) [Omtaler S. 324—366 det slesvigske Spørgsmaal]. Berlin und Leipzig 1927.
 Anm. af Volquart Pauls i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 574—578.
- Erik Arup:** David og Hall. Krisen i Danmarks Historie 1863. (Scandia I, 119—179.)
 Feltliv og Krigsbegivenheder i 1864. Uddrag af fire **Glahners** Breve og Optegnelser. (Glahn-Samfundet 128—203.)
- Fritz Hähnsen:** Georg Hanssen und Franz Geerz als grenzpolitische Sachverständige im Jahre 1864. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 365—416.)
- Jørgen Nielsen:** Fra Halvfjerdserne I. Grundtvigs Venner og det forenede Venstre.
- Einar Cohn:** Danmark under den store Krig. En økonomisk Oversigt.
- H. P. Hanssen:** Grænsespørgsmaalets Løsning [Om Askovmødet 4^e 1919]. (Askov Lærlinge 1928, 33—39.)
 Avis-Aarbogen 1927. Aarets Begivenheder hjemme og ude i faa Ord. 4. Aarg. Redig. af **Victor Elberling**.
- Povl Engelstoft:** Danmark i 1927. (Letterst. T. 1928, 119—127.)
- C. Friderichsen:** Aarbog for Rigsdagssamlingen 1927—28.

Topografi.

- J. P. Trap:** Kongeriget Danmark. 4. omarb. Udg., udg. af Gunnar Knudsen. 81.—92. H.
- Clive Holland:** Denmark. The land of the sea kings. London.
- Georg Borup, Arthur G. Hassø og Peter Linde:** Vor gamle Hovedstad. Det København, der graves frem. 2.—7. H.
- C. Kraemer:** København til Koffardis og Orlogs. (Turistforeningens Aarb. 1928, 122—143.)
- B. Tengnagel Jørgensen:** Fortegnelse over Nordmænd, der har taget Borgerskab i København 1683—1800. Uddrag af Københavns Borgerskabsprotokoller. (Norsk slekthistorisk T. I. 322—336.)

- Peter Linde:** Minder om den store Hedebrand 1728.
- Emanuel Sejr:** Københavns Brand 1728 og dens Virkninger i Bogverdenen. (Bogvennen 1928, 78—97.)
Da København brændte for 200 Aar siden. (Dansk Assurance XIV, 191—204.)
- P. J. Pedersen:** Københavns Udvikling i de sidste 100 Aar. 1927.
- R. P. Rasmussen:** Den murede Galges Plads paa Vester Fælled. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 498—506.)
- Vilhelm Marstrand** og **H. U. Ramsing:** Hammerstrup og Sjelør [Polemik]. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 410—416.)
- Fr. Weilbach:** Heerings Gaard paa Christianshavn. (Architekten XXX, 173—176.)
- Fr. Weilbach:** Hof- og Stadsrettens Gaard paa Ostergade. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 507—521.)
- Victor Krohn:** Bageriet og Møllen i Kastellet. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 547—589.)
- Svend Borberg:** I Byen »Havn« [Om Morten Farums Gaard, Amaliegade 21]. (Turistforeningens Aarb. 1928, 171—175.)
[**H. S. Hendriksen:**] Skt. Annæ Plads Nr. 5. En Bygnings Historie.
- Arne Sundbo:** Søborghus—Lundehuset—Store Vibenshus. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 470—497.)
- Arne Sundbo:** Vandbygningsarbejder i det 17. Aarhundrede. Studier til Københavns Topografi. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 306—374.)
- Thorkild Gravlund:** Herredsbogen. Sjælland. 5. H.
Anm. af N. P. Nielsen i Det nye Danmark 1928, 547—552.
- G. Oppermann:** Tillæg til Optegnelser om Aastrup paa Sjælland. P. Holbæk.
- Axel H. Pedersen:** Sanct Jacobs Kirke i Ballerup. (Fra Københavns Amt 1928, 363—372.)
- C. Elling:** Om Bernstorff Slot og dets Forbilleder. (Architekten XXX, 1—10.)
- Fr. Weilbach:** Fredensborg Slot.
Gjentofte By omkring 1850. En gammel Gjentofteborgerindes Erindringer. (Medd. fra Hist.-top. Selsk. f. Gjentofte Kommune I, 343—369.)
- Kay Larsen:** Gjentofte Kommunes Brandvæsen 1902—17. Maj—1927. (Medd. fra Hist.-top. Selsk. f. Gjentofte Kommune I, 251—337.)
- J. Werner, Chr. Heilskov** og **Søren Lemche:** Gjentofte Kirkesogns, dets Kirkes og Præsters Historie. (Medd. fra Hist.-top. Selsk. f. Gjentofte Kommune II, 1—190.)
- Laurits Pedersen:** Helsingør i Sundtoldstiden. 1426—1857. 2. Bd. 1.—4. H.
- Peder Hansen Resen:** Atlas Danicus. Helsingør. I dansk Oversættelse ved Johannes Knudsen.
- Hugo Matthiessen, Chr. Axel Jensen** og **Frederik Opffer:** Fra det gamle Kjøge. 1.—6. H.

- Jens Peter Jensen:** Sjællandsk Bondeliv. Slægtshistorier, Optegnelser og Minder fra Sydsjælland [Navnlig om Lundby og Hammer Sogne]. Næstved 1927. Tr. s. M.
- R. Nielsen:** Næstved Overdrev. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XVII, 3—86.)
- J. V. Christensen:** Valdemarernes Kirke. Sanct Bendt i Ringsted.
- C. M. Smidt:** Absalon og Roskilde Domkirke. (Fra Københavns Amt 1928, 376—389.)
- Sorø. Klostret, Skolen. Akademiet gennem Tiderne. Skrevet af gamle Soranere. II. Bd.: Tiden efter 1737. I. Halvdel.
- H. Zangenberg:** Søbjerregaard i Slaglille Sogn. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XVI, 96—107.)
- Hoverie-Forening, Tryggevelde Gaard angaaende. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XVII, 114—124.)
- Kai Uldall:** Vordingborg Slot og Købstadens Befæstning. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt XVII, 101—113.)
- Ove Koefod:** Oversigt over Bornholms Historie til 1660. (Bornholmske S. XIX, 167—200.)
- Th. Lind:** Træk af Bornholms Historie efter 1660. (Bornholmske S. XIX, 201—220.)
- Frederik Graae:** Falster Minder. I. Idstrup.
- Svend Frederiksen:** Fra det gamle Aasum. (Fynsk Hjemstavn I, 145—151 og 161—168.)
- Albert Thomsen:** Historiske Efterretninger om Avnslev og Bovense Sogne i ældre Tid. I. Nyborg.
- Albert Thomsen:** Hvad Matrikelbøgerne fortæller. Af Avnslev og Bovense Sognes Historie. X. (Svendborg Amt 1927—28, 35—65.)
- J. C. A. Carlsen-Skiødt:** Nogle historiske Oplysninger om Haarby Sogn. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XVI, 429—479.)
- V. Woll:** Urolige Hoveder i Kerteminde. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XVI, 391—401.)
- Fr. Hjort:** En Undersøgelse angaaende Korsebjerg og Personer og Slægter derfra. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XVI, 499—522.)
- E. Kroman:** Marstals Søfart indtil 1925.
- P. Severinsen:** Nyborg Kirke. (Svendborg Amt 1927—28, 3—34.)
- Fr. Hjort:** Historiske Bemærkninger om Enestegaardene, der indrammer Vissenbjerg Sogn. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XVI, 480—498.)
- Gudmund Schütte:** Færdslsskel paa langs af Jylland. (Skivebogen XX, 43—85.)
- Johannes Steenstrup:** Østlig og vestlig Ulighed indenfor det jydsk Samfund. (S. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. VI, 1—12.)
- Jørgen J. Soetmann:** Vor Frue af Aalborg. Oversigt over Kirkens Historie. Aalborg.

- Harald Mark:** Lidt om Asferg Kirke og Skole. (Fra Randers Amt XXII, 58—61.)
- Kai Uldall:** Granitkorset ved Astrup. (Skivebogen XX, 146—156.)
- C. Møller:** Borbjerg Sogns Historie. (Hardsyssels Aarb. XXII, 1—102.)
- S. N. Schougaard:** Nogle Optegnelser om Bryrup Sogn. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XXI, 61—74.)
- S. P. Sørensen:** »Series pastorum« i Egtved Kirke. (Vejle Amts Aarbb. 1928, 133—138.)
- Knud Thøgersen:** Fra Grinderslev Sogn. (Skivebogen XX, 129—136.)
- N. Søborg:** Fra Hannæsland i gamle Dage. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1928, 397—409.)
- Karen Thuborg og Henrik Ussing:** Det gamle Harboøre. (Danmarks Folkeminder Nr. 36.)
- P. Storgaard Pedersen:** Træk af Hardsyssels Historie. (Turistforeningens Aarb. 1927, 137—149.)
- Gudmund Schütte:** Haruderne eller Hardsysselboerne. (Hardsyssels Aarb. XXII, 155—167.)
- Chr. N. Krogh:** Hegnet. (Skivebogen XX, 107—120.)
- J. O. Brandorff:** Kolding i Oldtiden. (Vejle Amts Aarbb. 1928, 5—48.)
- Edv. Egeberg:** Linaa Sogn i gamle Dage. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XXI, 1—60.)
- G. Th. Gravesen:** Bidrag til Ljørslev og Ording Sognes Historie. (Hist. Aarb. f. Mors X, 73—134.)
- S. C. Sortfeldt:** Bidrag til Byen Løkkens Historie. (Vendsysselske Aarbb. 1928, 128—144.)
- H. P. B. Kjærgaard:** Mandø i tidligere Tid. (Fra Ribe Amt VII, 153—189.)
- Aage Sørensen:** Smaa lagttagelser fra en Kirkerestaurering i Mellerup. (S. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. VI, 189—197.)
- Møgelkjær. Nogle Blade af den gamle Gaards Historie. P. Aarhus 1927, Tr. s. M.
- Mine Thomsen:** Erindringer fra Nørre Tornby (Vendsysselske Aarbb. 1928, 98—121.)
- H. C. Bruun:** Ormholt. Hjørring 1927, P. Tr. s. M.
- H. G. A. Jørgensen:** Ribe St. Catharinæ Kirke og Kloster 1228—1928. (Kirke og Folk IV, 305—309.)
- A. Christensen:** Rosholms Saga. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1928, 380—396.)
- C. Klitgaard:** Skagen Bys Historie indtil ca. 1870. 2.—5. H. Skagen. Anm. af H. Hjorth-Nielsen i Fortid og Nutid 1928, 268—271.)
- August F. Schmidt:** Skanderup Sogn (Anst Herred) II. Lunderskov. Anm. i Danske Folkemaal 1928, 145—148.
- Niels P. Bjerregaard:** Skive gamle Kirke. (Skivebogen XX, 86—106.)
- Harald Mark:** Svallinggaard. (Fra Randers Amt XXII, 49—58.)

- Anton Jakobsen:** Sæby Kirkes Indtægter i gamle Dage. (Vendsysselske Aarbb. 1928, 122—127.)
- Niels Aagaard Ebbesen:** »Thya illustranda«. Beskrivelse af Thy. Disputerovelser fra 1711—13 oversat af K. Westh. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1928, 339—365.)
- C. V. Hansen:** Gamle Minder fra Trelde. (Vejle Amts Aarbb. 1928, 49—71.)
- A. C. Ertbøll-Nielsen:** Om Tustrup Hovedgaard og dens Beboere efter 1818. (Fra Himmerland og Kjær Herred. Bd. VI. Aarb. XVII, 251—298.)
- Carl Jørgensen:** Tyregod Sogns Bebyggelse gennem Tiderne til 1864. 1927.
- Johan P. Hovmøller:** Tæbring Kirke. (Hist. Aarb. f. Mors X, 59—72.)
- P. Knudsen:** Odis Præstegaard. (Vejle Amts Aarbb. 1928, 267—272.)
- O. Brandt** og **K. Wölffe:** Schleswig-Holsteins Geschichte und Leben in Karten und Bildern. Ein Nordmark-Atlas. Altona-Elbe.
- Otto Hartz:** Vier Karten zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Altona.
- Hans Meyersahm:** Der Kampf um die Nordmark. Abriss der Geschichte Schleswig-Holsteins. München und Berlin.
- Paul v. Hedemann Heespen:** Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und die Neuzeit.
Ann. af Karl Rasmussen i Dansk Udsyn VIII, 415—440.
- Johannes Paul:** Die nordschleswigsche Frage im Lichte der neuesten dänischen und deutschen Forschung. (Nordische Rundschau 1928, 131—134.)
- Gustav Schwantes:** Schleswig-Holsteins älteste Bewohner. (Nordelbingen VI, 1—52.)
- Volquart Pauls:** Die Vorgänge von 1460 und ihre Bedeutung für die schleswig-holsteinische Geschichte. (Heimatschriften des Schleswig-Holsteiner-Bundes Nr. 20.) P. Kiel.
- Ludwig Andresen** og **Walter Stephan:** Beiträge zur Geschichte der Gottorfer Hof- und Staatsverwaltung von 1544—1659. (Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins Bd. 14—15.)
- Paul v. Hedemann-Heespen:** Der schleswig-holsteinische Bauer seit der Reformationszeit bis jetzt. P. Rendsburg.
- Rudolf Bülick:** Das schleswig-holsteinische Zeitungswesen von den Anfängen bis zum Jahre 1789. (Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins Bd. 16.)
- Rudolf Bülick:** Die Pressezensur in Schleswig-Holstein. (Deutsche Blätter 1928, 51—53.)
- Ernst Hackemann:** Die Entwicklung der Landwirtschaft in Nordschleswig seit dem Ausgang des 18. Jahrhunderts, unter besonderer Berücksichtigung der Folgen der Grenzverschiebung, dargestellt an Hand der Betriebsaufzeichnungen des Hofes Refsøe bei Sommerstedt, Kreis Hadersleben. (Hamburger Schriften zur Wirtschafts- und Socialpolitik V.)

- Arnold Oskar Meyer:** Das Erwachen des deutschen Nationalbewusstseins in Schleswig-Holstein. Kiel. P.
Erhebung Schleswig-Holsteins 1848—1928. (Der Schleswig-Holsteiner IX, 193—216.)
- Th. O. Achelis:** Zum Gebrauch des Ausdrucks »Schleswig-Holstein« [1858]. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 520—522.)
- Graf Albrecht zu Stolberg-Werningerode:** Bismarck und die schleswig-holsteinische Frage. Kiel 1928.
- Holger Hjelholt:** Treitschke og Slesvig-Holsten. Tysk Liberalisme og Bismarcks Politik i det slesvig-holstenske Spørgsmaal.
Anm. af J. Heyderdorff i Hist. Z. CXLII, 201—202.
- H. P. Hanssen:** Bjørnstjerne Bjørnson og Sønderjylland. (Dansk Udsyn VIII, 9—48.)
- Frederik Schrøder:** Indre Mission og Nordslesvig. (Dansk Udsyn VIII, 104—131.)
- H. P. Hansen:** Fra Kampaarene. Afhandlinger og Foredrag. 2.—5. H.
- A. Tardieu og F. de Jessen:** Le Slesvig et la paix janvier 1919—janvier 1920.
- Hinrich Ewald Hoff:** Aus der Abstimmungszeit. (Der Schleswig-Holsteiner IX, 681—687, 759—766.)
- C. Mullik:** Med Dannebrog gennem Sønderjylland 1920. Dagbogsoptegnelser fra de danske Besættelsestroppers Indtog i Sønderjylland. (Garderbladet 1927—28.)
- H. P. Hanssen:** Fra Grænselandet [Om Selvstyrebevægelsen]. (Højskolebladet 1928. 833—842.)
- H. P. Hanssen:** Ti Aar efter Tysklands Sammenbrud. (Dansk Folkeoplysning II, 81—87.)
Vor Hjemstavn. Træk af Sønderjyllands, specielt Aabenraa By og Amts Historie. 2. H. Aabenraa.
- Gottfried Pfeiffer:** Das Siedlungsbild der Landschaft Angeln. (Schriften der Baltischen Kommission zu Kiel. Bd. XIV.)
- Vilh. la Cour:** Langs Danevirke. En Vejledning for Besøgende. (Grænsevagten 1928.)
- Fritz Hähnsen:** Die Quellen der Flensburger Wirtschaft im Wandel der politischen Geschichte (1773—1914). (Nordelbingen VI, 254—269.)
- Christian Voigt:** Das alte Flensburg im Bilde. (Festschrift aus Anlass des 25-jährigen Eröffnungstages des Kunstgewerbemuseums der Stadt Flensburg, 255—279.)
- Rudolf Bülck:** Zur Geschichte des Zeitungswesen in Flensburg. (Niederdeutsche Monatshefte III, 424—427.)
- Th. O. Achelis:** Aus der Geschichte des Herzog-Hans-Hospitals in Hadersleben. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 203—261.)
- Thomas Otto Achelis:** Haderslev Bys økonomiske Stilling i Aaret 1798. (Sønderjydsk Maanedsskrift V, 104—106.)

- Wernher Mohrhenn:** Helgoland zur Zeit der Kontinentalsperre. Berlin.
- Claus Rolfs:** Geschichte des Kirchspiels und Fleckens Hoyer. Preetz 1926.
Anm. af Ludvig Andresen i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 556—560.
- Tøste Tøstesen:** Fra Hygom Sogn. Minder fra Oldtiden og Middelalderen. Aabenraa 1927.
- August Reimers:** Das Kanzleigut Hückeberg und seine Besitzer seit ca. 1550. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 262—291.)
- H. P. Jørgensen:** Olgerdiget. (Sønderjydske Aarbb. 2. R. I. 132—151.)
- Heinrich Philippsen:** Alt-Schleswig. Zeitbilder und Denkwürdigkeiten. Schleswig.
- Hugo Larsson:** Till frågan om Blekinges politiska ställning i äldre tider. (Blekingeboken 1927, 3—15.)
- Matheus Lundborg:** Heliga Trefaldighetskyrkan i Kristiansstad. Kristiansstad.
- A. Hallenberg:** Kristianopol sasom stad under svenskt välde [1660—1678]. (= Blekingeboken 1927. II.)
- N. H. Jacobsen:** Danmarks gamle Kolonier i Asien, Afrika og Amerika. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning. Nr. 363). P.
- Jón Dúason:** Grønlands statsretslige Stilling i Middelalderen. Oslo.
Anm. af Halvdan Koht i Norsk hist. T. 5. R. VII, 470—477;
Replik af Forf. sst. VIII, 43—64.
- Poul Nørlund:** Nordboproblemer i Grønland. (Geografisk T. XXXI, 46—61.)
- Daniel Bruun:** Fortidsminder og Nutidshjem paa Island. Ny Udg. med et Tillæg om Nordbogaardene i Grønland.
- L. Th. Arnskov:** Dansk Skolepolitik paa Færøerne. (Gads Danske Magasin XXII, 645—655.)
- William Nielsen:** Lidt om Trankebar og Trankebarmonter. (Numismatisk Forenings Medlemsblad XI, 69—76, 81—86, 105—110, 122—126, 137—144.)
- Kay Larsen:** Dansk Vestindien 1666—1917.
- P. O. Mogensen:** Colonia Danesia de Nicaragua [Om et mislykket Kolonisationsforsøg 1923—25].

Biografi.

- [**S. Otto Brenner:**] Leksikon over danske Familier. I. R. 2—4. II. Udg. af Personalhistorisk Institut.
- Ellen Jørgensen:** Et Brudstykke af et Calendarium fra Nysted Franciskanerkloster. (Pers. T. 9. R. I, 213—215.)
- H. C. Roede:** Uddrag af Danske Kancellis Registranter. Kgl. konfirmerede Testamenter o. l. Spt. 1699—1706. (Pers. T. 9. R. I, 186—212.)

- V. Bloch** og **Otto Smith**: Ribe Borgere 1660—c. 1860. (Fra Ribe Amt VII, 64—110.)
- Chr. Heilskov**: Personalhistoriske Indskrifter fra Hassing Herred. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1928, 410—422.)
- Danmarks Adels Aarbog. Redigeret af **J. V. Teisen** og **Louis Bobé** 1928, 45. Aarg.
- Martin Madsen**: Indre Missions Arbejdere. 3. Udg.
Juridisk og statsvidenskabelig Stat. Odense.
- Samlerens Kunstner-Leksikon. (Feuilleton til Samleren 1928.)
- L. O. Pedersen**: Danske Landbrugskandidater.
- Th. O. Achelis**: Schleswiger Studenten auf der Kopenhagener Universität. (Archiv für Kulturgeschichte XVIII, 287—308.)
- Anna Sophie Bering-Liisberg**: Studenterne MCMIII. Personalhistoriske Oplysninger.
- Sprogforeningens Almanak for 1928. Biografier af afdøde Sønderjyder: Lydik Jacobsen, Jakob Refslund, Christian Hansen, Doris Rode, Lorenz Jepsen, Nis Evald, Simon From, Mathias Rudbeck, Hans Ludvigsen, Niels Beyer, Axel Carstens, H. Chr. Nicolajsen, Aleksandra Johannsen.
- Aage Lassen Landorph**: Lidt om de ældre Led af Slægterne Lerehe og v. Westen. (Pers. T. 9. R. I, 97—102.)
- Louis Bobé**: Familierne Pelt og Abo. (Pers. T. 9. R. I, 234—236.)
- Lis Jacobsen**: Tolv Epistler. [Bl. a. om Vilh. Thomsen, J. C. Jacobsen, Erik Arup, N. M. Petersen, N. Zahle, Kr. Erslev og Marcus Rubin.]
- Olaf Carlsen**: Soranske Studier I. Johan Bülow. C. F. Wegener.
- Frederik Graae**: Historien om Jes Jessen og Brandt'erne paa Langeland.
- Holger Begtrup**: Folkelige Foredrag [Bl. a. om Joakim Skovgaard, Th. Bredsdorff og Begtrup selv].
- Anders Uhrskov**: Bonde og Borger. (Liv og Levned II) [Erindringer af Sparekassedirektør Anders Christensen, Gymnastiklærer B. Kjølnér, Snedkermester Martin Olsen].
- Jeppe Aakjær*: Fra min Bitte-Tid. En kulturhistorisk Selvbiografi.
- P. Grunth: Om *Peter Christian Alildgaards* Forhold til Beslagkunsten. (Festskrift til Bernhard Bang, 43—94.)
- Holger Begtrup: *Absalons* Saga. (Højskolebladet 1928, 1345—1376.)
- Vilhelm Madsen: Biskop *Absalon*. Fædrelandets Fader.
- F. Ahlefeldt Laurvig: Generalen. II. Theaterlederen, Foregangsmanden, Soldaten. [Om *Frederik Ahlefeldt Laurvig*.]
- Viggo Jastrau: *Michael Ancher*. (Samleren 1928, 17—21.)
- Helge Haar: Ribelægen *Ancher Anchersens* Stambog. (Ripenser-Bladet II, 42—48.)
- Jonas Collin: *H. C. Andersen* og Collinerne. Et Nodværge.
- Inga Nalbandian: *H. C. Andersen* og Collinerne. P.
- Inga Nalbandian: *H. C. Andersen* og de, der »mishandlede« ham.

- Peter Christiansen: *Otto Bache*.
- Albrecht Schmidt: *Herman Bang*. (Tilskueren 1928, 251—262.)
- H. P. B. Barfod: Minder fra et langt Liv. (Minder fra gamle grundtvigske Hjem VIII.)
- Th. Johansen: *Gregers Martin Bech*. (Fra Himmerland og Kjær Herred. Bd. VI, Aarb. XVII, 362—374.)
- Olfert Ricard: Om *Vilhelm Beck*. (Dansk Kirkeliv 1928, 43—69.)
- Aage Meyer Benedictsens †. Nekrologer af Knud Knudsen i Hjem og Skole XXI, 21—23. af Sigfus Blöndal i Aarb. udg. af Dansk-islandsk Samfund 1928, 9—13, af Arne Møller sst. 4—9.
- Kaj Birket-Smith: *Vitus Bering* og hans Rejser. (Geografisk T. XXXI. 131—138.)
- J. Lorenzen: Gräfin *Auguste Bernstorff* geb. Gräfin Stolberg, eine Freundin von Goethe und Claus Harms. (Schriften des Vereins für Schlesw.-Holst. Kirchengeschichte. 2. R. VIII, 566—616.)
- J. O. Wahl: *Esge Bilde*. Lensherre paa Bergenhus 1529—37. (Skrifter utg. av Bergens hist. Forening XXXIII, 211—266.) 1927.
- Uddrag af Biskop *Jens Bircherods* Dagbøger 1658—1707. Ved H. Hjorth-Nielsen. (Pers. T. 9. R. I, 116—144 og 246—276.)
- Karl Christensen: *Poul Bjerge*. Linier til et Portræt. 1927.
- Richard Hildebrandt-Rasmussen: *Poul Bjerge*. (Askov-Bogen 1928, 3—6.)
- J. Nørvig: *Blicher* som praktisk og politisk Skribent. (Danske Studier 1928, 114—132.)
- Viggo J. von Holstein Rathlou: *St. St. Blicher*. (Højskolebladet 1928, 1249—1258.)
- N. M. Elling: Baron *Blixen-Finecke*. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XVI, 405—414.)
- Henri Nathansen: *William Bloch*.
- Enrique With: *Peter Blomberg* (1854—1927). (Det nye Aar. Indre Missions Almanak for 1929, 83—93.)
- H. F. Petersen: *Ulrich Seehmann Boesen*, Slesvigs Biskop 1854—64. (Sønderjydske Aarbb. 2. R. I, 161—224.)
- Hans Ræder: *Tychonis Brahe* Dani Opera Omnia. (Nordisk astronomisk T. 1928, 9—15.)
- Elis Strømgren: *Tycho Brahes* Immatrikulation ved Universitetet i Leipzig. (Nordisk astronomisk T. 1928, 41—42.)
- Brevere til John Paulsen fra *Georg Brandes*. (Edda 1928, 145—152.)
- N. C. Nielsen: *Marie Bregendahl*. (Dansk Udsyn VIII, 185—193.)
- Cornelius Schmidt: *Hans Adolph Brorsons* Stamfædre. (Sønderjydske Maa-nedsskrift IV, 171—172.)
- J. Rasmussen: Af Lærer og Kirkesanger *Christen Sørensen Brøggers* Optegnelser [Fortsat]. (Fra Himmerland og Kjær Herred. Bd. VI, Aarb. XVII, 225—250.)

- Bernhard Bøggild* †. Nekrologer af G. Ellbrecht i T. f. Landøkonomi 1928, 310—315, af A. P. Hansen i Ugeskrift f. Landmænd LXXIII, 273 f. Paul Ferdinand Schmidt: *Asmus Carstens*. (Deutsches Volkstum X, 926—933.)
- Henrik Cavling*: Efter Redaktionens Slutning. [Erindringer.]
- Sophy A. Christensen*: Jeg vilde frem! Ungdoms-Oplevelser. Danmarks første kvindelige Møbelsnedker.
- Johs. Clausen: Præsten, der kunde mere end sit Fadervor [*J. H. Colding*]. (Fynsk Hjemstavn I, 140—141.)
- Edv. Rambusch: *E. M. Dalgas*. (Hedeselskabets T. 1928, 349—358.)
- Enevold Terkelsen: *Enrico Mylius Dalgas*. (Højskolebladet 1928, 865—870.)
- Sigurd Elkjær: Af Degnen *Herlov Dalhoffs* Optegnelser (1769—1791). (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XXI, 164—190.)
- Nicolai Dalhoff* †. Nekrologer af L. J. Koch i Dansk Kirkeliv 1928, 141—144 og Den danske Diakonissestiftelses Aarb. 1927—28, 17—37.
- Poul Lindholm: *Jens Daugaard*. (Højskolebladet 1928, 1111—1116.)
- J. A. Lemming: In memoriam *J. Chr. Drewsen*. (T. f. Landøkonomi 1928, 106—109.)
- J. O. Brandorff: Redaktør *P. Eliassen*, Kolding. (Vejle Amts Aarbb. 1928, 1—4.)
- Ernst Uldall: Mette Gøyes Afstamning [fra *Erik Sjællandsfar*]. (Pers. T. 9. R. I, 73—76.)
Polemik om samme med Th. Hauch-Fausbøll fortsat sst. 76—77 og 229—32.
- Jenny Schnell: *Thora Esche* 1850—1920. Kaiserswerth.
- O. Helms: *Frederik Faber*. (Naturens Verden XII, 145—160, i let ændret Skikkelse i Dansk ornithologisk Forenings T. 1928, 33—49.)
- C. V. V. Munck: *Peter Christian Frederik Faber*. (Aarb. f. det danske Post- og Telegrafvæsen 1929, 419—427.)
- Uddrag af *Christopher Friderichsen Fabricius'* Optegnelsesbog. Ved Albert Fabritius. (Pers. T. 9. R. I, 45—48.)
- Carl Petersen: *Nikolaus Falck* und die Entstehung des schleswig-holsteinischen Gedankens. Breslau 1926.
Anm. af Hermann Hagenah i Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 567—574.
- Carl Frank-Christensen: Billeder af *Christian Falster*. (Ripenser-Bladet II, 54—56.)
- Th. Hauch-Fausbøll: Professor *V. Fausbølls* mødrene Slægt. (Pers. T. 9. R. I, 216—223.)
- Fr. Ásmundsson Brekkan: Fra *Henning Frederik Feilbergs* sidste År og Arbejder. (Aarb. udg. af Dansk-islandsk Samfund 1928, 36—57.)
- F. Rønning: *Peter Andreus Fenger* (1799—1878). (Kirkeligt Samfunds Julebog 1928, 15—47.)

- Anna Levin, f. Ferslew: *Ferslew-Slægten* fra Skagen samt Oversigtstavler over andre Ferslev-Slægter. Manuskript for Skagen-Slægten. 1927.
- Johannes Fibiger †. Nekrologer af Jens Rosenkjør i Højskolebladet 1928, 196—198, af C. O. Jensen i Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1928, 101—117, af Svend Petri i Bibl. f. Læger CXX, 45—54, af C. O. Jensen i Hospitalstidende LXXI, 125—136.
- Fru Ursula Fibiger f. Rottbøll, f. $23/1$ 1870 † $11/5$ 1927. P. Tr. s. M.
- Breve til og fra J. G. Forchhammer III. J. G. Forchhammer og Charles Darwin 1849—50. Udgivne af Ad. Clément. P. 1926. Tr. s. M.
- J. F. Erichsen: En alsidig gammel Kunstner [*C. D. Fritsch*]. (Samleren 1928, 129—131.)
- C. V. Petersen: *G. T. Gaarmanns* Levned. (Vejle Amts Aarb. 1928, 124—132.)
- Axel Juel: [Skibskonstruktør] *Henrik Gerner*. (Under Dannebrog 1928, 28—30.)
- Karen Toxværd: Fra *Glahns* Præstetid i Væggerløse [Om *A. W. Glahn*]. (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarb. XVI, 96—102.)
- H. Hjorth-Nielsen: Hvorfor *Meir Goldschmidt* mente, at Postvæsenets Brevkasser var røde. (Pers. T. 9. R. I, 27—31 = Aarb. f. det danske Post- og Telegrafvæsen 1929, 347—352.)
- Victor Lange: *Peder Schumacher Griffenfeld*, hans Stigen og Fald. En Oversigtsartikel.
- Holger Begtrup: *N. F. S. Grundtvigs* Saga.
- V. Grundtvig: Den første Spaadom om *N. F. S. Grundtvigs* Berømmelse. (Gads Danske Magasin 1928, 175—178.)
- Edv. Lehmann: *Grundtvig* [svensk Udg.].
- F. Rønning: *N. F. S. Grundtvig* som Tænker. 1927.
- Viktor Waschnitius: *N. F. S. Grundtvigs* Bedeutung für die Bildung des dänischen Geistes. (Deutsch-Nordische Z. I, 3—18.)
- C. Klitgaard: Lidt om den dansk-norske Familie *Hals*. (Pers. T. 9. R. I. 57—60.)
- R. Hammer: Kaptajnløjtnant *O. C. Hammer*. En Livsskildring.
- To Breve fra *C. F. Hansen* til Harsdorff. Ved Fr. Weilbach. (Pers. T. 9. R. I, 49—56.)
- Hakon Müller: *Jens Julius* (Jules) *Hansen*. Nordslesvigs Talsmand.
- Poul Uttenreiter: *Peter Hansen*. (Samleren 1928, 177—184.)
- August F. Schmidt: En Byhyrde [*Søren Hansen*] som Legatstifter. (Fynsk Hjemstavn I, 34—39.)
- H. P. Hanssen*: Et Tilbageblik. Barndom og Ungdom.
Anm. af Holger Begtrup i Højskolebladet 1928, 1417—1426, af Harald Høffding i Gads Danske Magasin XXII, 622—627.
- Ernst Feddersen: *Claus Harms'* 95 Thesen. (Schriften d. Vereins f. Schlesw.-holst. Kirchengeschichte. 2. R. VIII, 448—565.)

- Ernst Feddersen: *Noch zwei Aktenstücke zu dem Thema: Claus Harms und die Kirchenbehörden.* (Schriften d. Vereins f. Schlesw.-holst. Kirchengeschichte. 2. R., VIII, 617—623.)
- Gerhard Ficker: *Zu unseren Bildern [Claus Harms].* (Schriften d. Vereins f. Schlesw.-holst. Kirchengeschichte. 2. R. VIII, 624—628.)
- Ernst Michelsen: *Unser Claus Harms.* (Schriften d. Vereins f. Schlesw.-holst. Kirchengeschichte. 2. R. VIII, 433—447.)
- H. F. Petersen: *Claus Harms.* (Menighedens Mænd III.)
- Fr. Weilbach: *Arkitekten C. F. Harsdorff.*
- Harsdorffs* literære Planer. [Ansøgning]. (Pers. T. 9. R. I, 72—73.)
- Michael Hartvig: *Levin Marcus Hartvigs* Efterkommere. Stamtavle over Slægten Hartvig.
- Kjeld Galster: *Carsten Hauchs* Barndom i Norge. (Edda XXVIII, 285—318.)
- M. Hatting: *Carsten Hauchs* sidste Rejse [Breve]. (Tilskueren 1928, 17—30 86—95, 195—210, 248—265.)
- P. Hauberg †. Nekrolog af G. Galster i Numismatisk Forenings Medlemsblad XI, 145—147.
- Johan Ludvig Heiberg †. Nekrologer af A. B. Drachmann i Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1928, 81—100, af Ove Jørgensen i Tilskueren 1928, 73—85, af Ernst Nachmanson i Letterst. T. 1928, 253—264.
- Edvard Brandes: *Johanne Louise Heiberg.* (Frem 1928 D. II, 769—778.)
- Erh. Quistgaard: Klagebreve 1719—20 fra Styrmand *Friderich Helt* i Fangenskab hos algeriske Sørøvere. (Pers. T. 9. R. I, 224—228.)
- Vilhelm Ludvig Helweg-Larsen †. Nekrolog af Johs. Gøtzsche i Dansk Kirkeliv 1928, 145—147.
- Poul Hertz: *Axel Hertel.* (T. f. dansk Skolhygiejne XVI, 41—78.)
- To Breve fra Architekten, Professor *G. F. Hetsch* til Architekten H. C. Stilling. Medd. af Gustav Hetsch. (Pers. T. 9. R. I, 4—13.)
- Reidar Omang: Et Bidrag til *Holbergs* Brevveksling. (Nordisk T. för bok- och biblioteksvæsen XV, 217—224.)
- Carl Roos: *Holberg* und die deutsche Komödie. (Deutsch-nordisches Jahrbuch 1928, 27—40.)
- Olaf Linck: Den store Børneven. Minder om Julemærket og dets Fader *Einar Holbøll*, samlede i Anledning af 25 Aars Jubilæet.
- [*Kr. Holm*]: En gammel Degns Oplevelser. P.
- A. M. Frederiksen: *Mikkel Søren Holm*, Madebjerggaard. (Tune Elevers Aarsskrift 1928, 16—47.)
- Nicolai Holten-Bechtolsheim: Oberstløjtnant *Hans Edvard Holten-Bechtolsheims* Barndom. (Medlemsblad for Slægtsamfundet Holten Nr. 9 1927, 7—13.)
- H. Holten-Bechtolsheim: *Nicolai Eugen Peter Julius Holten v. Mauchenheim* kaldet *Bechtolsheim.* (Medlemsblad for Slægtsamfundet Holten Nr. 8. 1923, 1—18.)

- Rudolf Bülck: *Hildebrand von Horn*. Ein holsteinisches Diplomatenleben. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der dänisch-russischen Beziehungen im letzten Drittel des 17. Jahrhunderts. (Nordelbingen VII, 217—250).
- Hannes Hvedstrup: *Strejflys over Slægt og Samtid I*. Holstebro 1926.
- Harald Høffding: *Erindringer*.
Anm. af A. Drewsen Christensen i Højskolebladet 1928, 1057—1064, af Niels Møller i Tilskueren 1928, 289—295, af Georg Saxild i Letterst. T. 1928, 413—423.
- Even Marstrand: *Harald Høffding og dansk Kultur*. (Dansk Udsyn VIII, 203—216.)
- Charles Nielsen: *Julius Iffersen*. (Dansk Kirkeliv 1928, 148—155.)
- Olaf Carlsen: *B. S. Ingemanns Udenlandsrejse 1828*. (Soraner-Bladet XIII, 33—35 og 43—45.)
- Ingeborg Maria Sick: *Pigen fra Danmark*. Et Rids af *Karen Jeppes* Liv og Gerning.
- Af Borgmester, Overpræsident *Jens Jensens* Barndomserindringer. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 457—469.)
- Holger Budde-Lund: Redaktør *Jens Jessen* og Flensborg Avis. (Vestbirk Højskole. Aarsskrift 1928, 31—50.)
- Claus Johannsen: *Erindringer fra et langt Liv*.
- Wilhelm Johannsen †. Nekrologer af Oluf Thomsen i Gads Danske Magasin 1928, 107—120, af L. Kolderup Rosenvinge i Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1928, 43—63, af Ø. Winge sst. 64—79, af L. Kolderup Rosenvinge i Botanisk T. XL, 173—185, af C. Boysen-Jensen i Naturens Verden XII, 1—5.
- Marius Kristensen: *Finnur Jónsson 1858—29. Maj—1928*. (Aarb. udg. af Dansk-islandsk Samfund 1928, 14—19.)
- Louis Bobé: Til Maleren *Jens Juels* Biografi. (Pers. T. 9. R. I, 236—237.)
- Et Brev fra »Kongen af Island« [*Jürgen Jürgensen*]. Ved Albert Fabritius. (Pers. T. 9. R. I, 81—89.)
- P. Lauritsen: *A. D. Jørgensen*. (Danske Mænd XVII.)
- Johannes Jørgensen: Mit Livs Legende VII. Over de valske Mile. Tilbageblik over et 41-aarigt »Nybyggerliv« fra 1877 til 1918 af *Niels Jørgensen*, Tinkerup.
- A. Wahl: Slægten *Kemp*. Mindebog om Stiftsprovst Axel Gudmund Kemp og Hustru Johanne Noline, f. Knap.
- Hermann Diehm: Philosophie und Christentum bei *Søren Kierkegaard*.
- Eduard Geismar: *Søren Kierkegaard*. Hans Livsudvikling og Forfattervirksomhed, VI.
Hele Værket anm. af Chr. Rimestad i Gads Danske Magasin 1928, 281—289.
- August Vetter: Frömmigkeit als Leidenschaft. Deutung *Kierkegaards*. Leipzig.

- Friedrich Adolf Voigt: *Søren Kierkegaard* im Kampfe mit der Romantik, der Theologie und der Kirche. Berlin.
- Torben Klitting*: Under Blaabjerg [Barndomserindringer]. Nørre Nebel.
- Fred. Kjær: *H. D. Kloppenborg*. (Sønderjydske Maanedsskrift IV, 145—149.)
- N. P. Jensen: *Hans Christian Kofod*, Graneli. En Levnedsskildring og et Kulturbillede. Rønne.
- Kristjan Nygaard: Hvad en af *Kolds* gamle Elever fortalte. (Bavnen XXV, 73—78 og 91—98.)
- J. P. Bang: *F. C. Krarup*. (Dansk Udsyn VIII, 95—103.)
- Chr. N. Krogh: Af en Slægtssaga. [Om Slægten *Krogh*]. (Hist. Aarb. f. Mors, X, 16—22.)
- Rikard Magnussen: Landskabsmaleren *Janus la Cour*. 1837—1909.
- Th. Hauch-Fausbøll: Lagmand *Giert Langes* Afstamning. (Pers. T. 9. R. I, 145—146.)
- Ebbe Kornerup: *Thøger Larsen* og Breve fra ham.
- K. K. Nicolaisen: *Thøger Larsen*. (Den nye Litteratur VI, 61—66.)
- Blade af en Bondeslægts [*Peder Lassens* Efterkommeres] Historie. Samlede af et af Slægtens Medlemmer. Vejle u. A. [1926]. P.
- Mands Minde. *Henrik Lassens* Erindringer. Ved Symmakos. (Grænsevagten X.)
- En Lærers Livserindringer. *L. Lassen*, Lærer i Toustrup 1830—80. Udg. v. T. Bundgaard Lassen.
- S. Leth Danielsen: En gammel Slægt fra Skibby. Slægten *Leth*. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift, 75—153.)
- Til Minde om *Christian Frederik Leth* og Louise Leth, f. Bredsdorff. 1926. P.
- Svend Leopold*: Erindringer. Fra min Ungdom.
- Svend Leopold*: Erindringer. Fra min første Forfatteretid.
- Erik Lindhard* †. Nekrologer af Aug. Mentz i Botanisk T. XL, 228—231, af H. C. Larsen i T. for Landøkonomi 1928, 215—220, af K. Dorph-Petersen i Ugeskrift f. Landmænd LXXIII, 177—180, af Josef Hansen i Naturens Verden XII, 241—246.
- Sophie Lindhard*: Fra den gamle Købmandsgaard. [Erindringer.] (Jul i Roskilde 1928, 9—14.)
- Th. Hauch-Fausbøll: En Advarsel. [Om Slægten *Lodberg*]. (Pers. T. 9. R. I, 146—149, jfr. 237 f.)
- H. Bøgedal: En Idealist [*J. Th. Lundbye*]. (Kirkeligt Samfunds Julebog 1928, 86—128.)
- Margrethe Løbner Jørgensen: Degnen *Hans Madsen Løbner*. (Hans sønderjydske Tid indtil 1867.) (Sønderjydske Aarbb. 2. R. I, 102—131.)
- Harald Hatt: Stamtavle over *Jacob Maars* og Louise Aagaards Efterslægt.
- Jacob Marstrand*: Tilbageblik gennem et langt Liv.
Ann. af Begtrup i Højskolebladet 1928, 843—852.)
- Ammundsen: Bischof *Martensens* Verhältnis zum Nationalen. (Der Schleswig-Holsteiner IX, 443—445.)

- C. J. Scharling: *H. L. Martensen*, hans Tanker og Livssyn.
- Fritz Graef: *Olaus Mollers* Stammbuch. (Festschrift aus Anlass des 25-jährigen Eröffnungstages des Kunstgewerbemuseums der Stadt Flensburg 281—299.)
- C. Klitgaard: En adelig Landstrygerske [*Anne Margrethe Mormand*]. (S. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. VI, 198—199.)
- Otto K. Nobel: Slægten *Mule* fra 1360, adlet 1440, uddød 13. December 1772, men fortsat gjennem Slægten Kaalund fra 1620, adlet 1731, uddød 9. Maj 1901, men fortsat gennem Slægterne Irminger, Struckmann, Nobel. P. 1927. Tr. s. M.
- Holger Mygind* †. Nekrologer af Viggo Schmidt i *Bibl. f. Læger* 1928, 623—30, af N. Rh. Blegvad i *Hospitalstidende* LXXI, 1073—1077.
- Astrid Wentzel: *O. H. Mynster*.
- Julius Clausen: En Kvindes Kærlighed. *P. L. Møller*. Mathilde Leiner [Optegnelser, Breve m. m.].
- Ejnar Skovrup: *Peder R. Møller*. (Svendborg Amt 1927—28, 76—95.)
- Niels Illeris: *Franz Nachtgall*. (Vor Ungdom 1928, 83—91.)
- Poul Hertz: En original Familie. Erindringer om Familien *Naylor*. (Gads Danske Magasin 1928, 185—192.)
- Anders Nielsen* †. Nekrolog af Otto Himmelstrup i *T. f. Landøkonomi* 1928, 316—321.
- Ejnar Skovrup: *Anton Nielsen*. (1827—1927). P.
Anm. af Poul Bjerge i *Bavnen* XXVI, 223—228.
- L. C. Nielsen*: Det langsomme Træ. Selvbibliografi i Forbigaaende.
- Mogens L. Frederiksen: Optegnelser fra Reformationstiden [af *Peder Nielsen*, Præst i Aarslev]. (Fra Randers Amt XXII, 87—94.)
- Holger Begtrup: Min Oldefars Oldefars Far. [*Peder Nielsen* Skriver.] (Frederiksborg Højskoles Aarsskrift 1928, 27—39.)
- P. A. Petersen: Hyrden *Søren Nielsen* i Lime f. 1723, † 1801. (Fra Randers Amt XXII, 95—103.)
- Axel Noack: Stamtavle over Familien *Noack*. Ringe. P.
- Sognepræst *K. Norup*. Et lille Minde. P. 1927. Tr. s. M.
- Den gamle Klokke i Farum [*Jens Olsen*]. En Krigsveterans Erindringer optegnet af hans Søn.
- Breve fra *Fr. Paludan-Müller* til Broderen Caspar og Vennen P. E. Lind. Udgivet af H. Martensen-Larsen.
- Kristjan Pedersen*. (Tune Elevers Aarsskrift 1928, 3—15.)
- C. G. Joh. Petersen* †. Nekrologer af R. Spærek i Videnskabelige Medd. fra Dansk naturhist. Forening 86. Bd. V—XIII og i *Naturens Verden* XII, 289—293.
- Severin Petersen* †. Nekrologer af L. Kolderup Rosenvinge i *Botanisk T.* XL, 445—448, af N. Fabritius Tengnagel i *Naturens Verden* XIII, 241—244.

- P. Christensen: Lidt om *Lars Pilgaard* i Snevre og hans Brug. (Vendsysselske Aarbb. 1928, 48—70.)
- Carl Vilhelm Prytz* †. Nekrologer af Johs. Nordentoft i Dansk Kirkeliv 1928, 156—158, af C. E. Flensborg i Hedeselskabets T. 1928, 247—249.
- K. Steffensen: *Kamma Rahbek* som kristelig Personlighed. (Kirke og Folk IV, 138—146.)
- Axel Linvald: *Le séjour et la mort d'un homme d'État danois en Provence [Schack Karl Rantzau-Ascheberg]*. (Annales du Midi 1928.)
- H. Friis-Petersen: Kirurg og Parykmager i Aarhus *Ole Hansen Ravn* og hans Efterkommere. Tr. s. M. Aarhus. P.
- Chr. Hansen: *Reventlowerne* paa Sandbjerg. (Sønderjydske Aarbb. 2. R. I, 284—295.)
- C. C. Larsen: Lidt mundtlige Overleveringer om Grev *C. D. Reventlow*. (Lolland-Falsters Hist. Samf. Aarb. XVI, 52—55.)
- Mine Thorsen: Lidt Folkeminder om Statsminister, Grev *C. D. Reventlow*. Da Kartoflen blev indført. (Lolland-Falsters Hist. Samf. Aarb. XVI, 163—164.)
- Bjørn Kornerup: Biskop *Hans Poulsen Resen*. Studier over Kirke- og Skolehistorie i det 16. og 17. Aarhundrede. I.
- J. Kj. Carlsen: *Chr. Richardt*. Hans Liv og Digtning.
- F. Rønning: Skovgaard Højskole [Erindringer om *Gottfred Rode*]. (Gads Danske Magasin XXII, 346—358.)
- E. V. Rolsted* †. Nekrolog af Henry Olsen i Nyt T. for Abnormvæsenet XXX, 50—53.
- L. Kolderup Rosevinge*: Erindringer fra mine Universitetsaar. (Metropolitæneren 1928, 69—72.)
- Oluf Thomsen: Mindeord over *Thorkild Roving*. To Særtryk. P. 1927. Tr. s. M.
- L. S. Fredericia: Om Professor *Carl Julius Salomonsen* (Jødisk Familieblad 1928, Nr. 1 og 2).
- I. Lund Madsen: Af *Ras Sams'* Krønike. En Skillingsvise-Digter fra Grenaaegnen. (Fra Randers Amt XXII, 62—81.)
- Georg F. L. Sarauw* †. Nekrolog af L. Kolderup Rosevinge i Botanisk T. XL, 226—228.
- Louis E. Grandjean: Familien *Schive-Deichmann*. (Pers. T. 9. R. I, 61—65.)
- Kjeld Schyttes* Levnedsoptegnelser. Ved Chr. Behrend. (Pers. T. 9. R. I, 90—93.)
- Carl E. Simonsen*: Af min egen Roman. Erindringer. II. Hillerød.
- C. P. O. Christiansen: *Niels Skovgaard*. (Askov Lærlinge 1928, 40—54.)
- Elise Konstantin-Hansen: *Niels Skovgaard*. (Højskolebladet 1928, 1387—1398).
- Breve fra *P. Chr. Skovgaard* til Svend Grundtvig. 1848—1849. Ved Ingeborg Simesen. (Gads Danske Magasin XXII, 391—403.)

- Evald Tang Kristensen: *Anders Skygge* (Hjemstavns Minder og Sagn 1926, 87—94).
- H. G. Olrik: Om Rektor *Hans Hansen Sneedorf*. (Soraner-Bladet XIII, 41—43.)
- Gustav Adeling: *Starcke* som Moralfilosof. (Dansk Udsyn VIII, 385—392.)
- Johannes Metzler: *Niels Steensen*. En stor Naturforsker og Biskop. Et kort Livsbillede.
- Harry Schmidt: *Struensee* als Mediziner. (Deutsch-Nordische Z. I, 125—135.)
- J. P. Sundbo †. Nekrolog af P. Andersen i Dansk Arbejde 1/4 1928.
- S. T. Sørensen †. Nekrolog af H. J. Bing i Hospitalstidende LXXXI, 1101—1103.
- P. C. Knudsen: Slægten fra *Søndergaard* i Borris Sogn (Ringkøbing Amt) fra ca. 1680 til 1927. Aalborg 1927.
- H. P. Meinertsen: Provst *Terpøger* i Mern. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præsto Amt XVII, 87—100.)
- Karl Thalbitzer †. Nekrologer af J. Parbo i Ingeniøren XXXVII, 105 f., af F. Techt-Hansen i Hedeselskabets T. 1928, 49—53.
- Viggo Brøndal: L'oeuvre de *Vilhelm Thomsen*. (Acta philologica Scandinavica II, 289—318.)
- E. N. Setälä: *Vilhelm Thomsen*. (Letterst. T. 1928, 181—194.)
- C. Elling: *Thurahs* Tegninger til det utrykte Bind af Den danske Vitruvius. (Architekten XXX, 237—255.)
- Olav Bergersen: Det nye norske Verk om *Tordenskiold* [Replik]. (Hist. T. 9. R. VI, 116—132.)
- Povl Hansen: Højskoleforstander *Ernst Trier*, hans Æt, hans Barndom og første Ungdom.
Anm. af H. Begtrup i Højskolebladet 1928, 1497—1500.
- Jens Peter Jensen: *Tschernings* sidste Breve til Jens Gregersen. (Fra Holbæk Amt XXII, 18—51.)
- A. P. Tuxen: Slægten *Tuxen*. 1550—1800. Tr. s. M.
Lauritz Tuxen. En Malers Arbejde fortalt af ham selv. Udg. v. Valdemar Neiiendam.
- Rasmus Christiansen: Minder om Samvær og Samarbejde med *Lauritz Tuxen*. (Samleren 1928, 5—9, 39—44.)
- Margrethe Petersen: Kongedatteren *Leonora Christina Ulfeldt* og hendes Husbond.
- Jørgen H. Rosling: Hvor boede *Eleonora Christina [Ulfeldt]* paa Maribo Kloster? (Lolland-Falsters Hist. Samf. Aarb. XVI, 83—95.)
- Stephan Ussing: Billedhugger *Stephan Peder Johannes Hjort Ussing*. (Ripenser-Bladet. II, 77—81.)
- Frederik Wagner: *F. A. H. Wagner* in memoriam. (Medlemsblad for Slægtsamfundet Holten Nr. 8, 1923, 21—28.)
- Chr. Axel Jensen: Rigshofmesteren *Christoffer Walckendorffs* Portræt. (Fataburen 1927, 12—17.)

- Vilhelm Marstrand: [Slægten] *Walter*. (Pers. T. 9. R. I, 14—26.)
- Louise Wedell*: I Paris under Sejren. Dagbogsblade og Erindringer fra en stor Tid.
- Albert Fabritius: Familien *Wellmanns* Stamtavle. 1927. Tr. s. M.
- Victor Madsen: Brevveksling mellem *J. H. Schröder* og *E. C. Werlauff* 1824—1856. (Nordisk T. för bok- och biblioteksväsen XV, 73—102.)
- A. St. Castberg: *Isach Wessels* Børn. (Pers. T. 9. R. I, 94—96 cfr. 233 f.)
- Cl. Eskildsen: Slægten *v. Wildenradt*. (Sønderjydsk Maanedsskrift IV, 92—94.)
- Gyrithe Lemche: *Christian Winther* og Alvilde Müffelmann. (Tilskueren 1928, 337—344.)
- Emanuel Sejr: Det *Wormske* Familiebillede. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift XXI, 204—211.)
- Troels G. Jørgensen: *Anders Sandøe Ørsted* som Dommer.
Anm. af Oluf H. Krabbe i Nordisk T. for Strafferet XVI, 296—299.

Samfundsforhold og Aandsliv.

Retsforhold.

- S. Wiskinge**: Vor Forfatnings Historie gennem Tiderne. 5. [udvidede] Udg. Roskilde.
- C. Klitgaard**: Tyvens Legeme. (S. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. VI, 199—200)
- Ludwig Andresen**: Schlagen des Kreises bei Hinrichtungen. Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 503—505, jfr. Max Pappenheim sst. 506—509.)
- Volquart Pauls**: Zur Geschichte der Eiderstedter Gerichtsverfassung. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 169—202.)
- Troels G. Jørgensen**: Domstolene og Øvrighedsmyndigheden under Enevælden. Et Bidrag til den dansk-norske Højesterets Historie. (T. for Retsvidenskab 1928, 360—378.)
- Palle Rosenkrantz**: Bidrag til den danske Prokuratorstands Historie I—II. Bd. [I.: Prokuratorerne i Danmark 1638—1810; II.: 1810—1868]. 1927—28.
- E. Alten**: Den nordiske felleslovgivning. (Letterst. T. 1928, 104—118.)
- O. v. Munthe af Morgenstjerne**: Den norske Adels Stilling i Forhold til dansk Adel. (Pers. T. 9. R. I., 161—185.)
- Emil Hjort**: Om Formularen ved de borgerlige Vielser. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 404—409.)

Museer.

- J. Østrup**: Samlingen i Skammekrogen [Den kgl. Møntsamling]. (Gads Danske Magazin XXII, 374—381.)
- Otto Brendel**: Fra Thorvaldsens Museum. (Architekten XXX, 33—46.)

- Dansk Folkemuseums Virksomhed 1926—28. (Fortid og Nutid 1928, 180—231.)
- Jørgen Olrik:** Dansk Folkemuseum. (Turistforeningens Aarb. 1928, 202—213.)
- Jørgen Olrik:** Gammelt dansk Lertøj i Folkemuseet. (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1928, 61—74.)
- Kai Uldall:** Levende Billeder i dansk Folkemuseums Tjeneste. (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1928, 75—80.)
- Peter Holm:** »Den gamle By«s Historie. (»Den gamle By«, Aarb. 1927, 5—23.)
- P. Christensen:** Museet [i Dronninglund Sogn]. (Aarsskrift for Try Højskole 1927, 22—27.)
- [**Otto Andrup:**] Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg. Beretning om dets Virksomhed 1878—1928.
- Axel Holck:** Stiftsmuseet i Maribo. (Samleren 1928, 137—139.)
- Chr. Behrendt:** Folkemuseet i Middelfart. Dets Bygning og dennes forrige Ejere. P. Middelfart.
- Kristen Nørgaard:** Grundtvig-Museet i Udby. Præstegaard. (Vestbirk Højskole. Aarsskrift 1928, 54—62.)
- K. Kr. Sørensen:** Vejle Museum. (Vejle Amts Aarbb. 1928, 259—266.)

Kulturhistorie, Folkedigtning, Overtro m. m.

- Gudmund Schütte:** Dansk Folkekarakter.
- Christian Pedersen:** Folkeminder fra det nordøstlige Fjends Herred. (Skivebogen XX, 137—145.)
- August F. Schmidt:** Fra Sundby Sogn [Folkemindemateriale]. (Hist. Aarb. f. Mors X, 23—48.)
- Evald Tang Kristensen:** Danske Sagn som de har lydt i Folkemunde. 1. Afdeling: Bjærgfolk.
- Hans Ellekilde:** Bornholmske Folkesagn. (Bornholmske S. XIX, 51—132.)
- Karl M. Kofoed:** Bornholmske Sagn og Sagaer.
- Axel H. Pedersen:** Sagn og Tro knyttet til Sten i Ballerup og Omegn. (Fra Københavns Amt 1928, 373—375.)
- August F. Schmidt:** Sagn og Tro knyttet til Sten i Sorø Amt. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XVI, 21—32.)
- August F. Schmidt:** Sagn og Tro om Sten i Aarhus Amt. (Aarb. udg. af hist. Samf. f. Aarhus Stift XXI, 154—163.)
- August F. Schmidt:** Sagn og Tro knyttet til Sten i Hjørring Amt. (Vendsselske Aarbb. 1928, 71—88.)
- August F. Schmidt:** Sagn og Tro knyttet til Sten i Ribe Amt. (Fra Ribe Amt VII, 8—28.)

- August F. Schmidt:** Fra Kongeaaegnen. (Sønderjydske Maanedsskrift IV, 97—103.)
- August F. Schmidt:** Sagn om Højslev Kirke. (Skivebogen XX, 1—13.)
- August F. Schmidt:** »De tre Søkende» [Sagn]. (Fra Randers Amt XXII, 82—86.)
- N. Nielsen:** Fra Tved Sogn paa Mols [Overtro]. (Fra Randers Amt XXII, 104—115.)
- K. L. Kristensen:** Et Par Hindsholmske Opnævnere. (Fynsk Hjemstavn I, 21—23.)
- August F. Schmidt:** Helliggrave paa Mors. (S. t. jydsk Hist og Top. 4. R. VI, 13—20.)
- August F. Schmidt:** Helligkilder i Svendborg Amt. (Svendborg Amt 1927—28, 96—102.)
- Hans Ellekilde:** Vore danske Folkeeventyr. 1. Udvalg: Mytiske Æventyr med mandlig Helt. (Danmarks Folkeminder Nr. 35.)
- F. Ohrt:** Folkevisen om »Jesu Liv». (Danske Studier 1928, 163—167.)
- Jens A. Petersen:** To gamle Viser. (Vejle Amts Aarb. 1928, 273—276.)
- F. Ohrt:** Gamle danske Folkebønner. (Studier fra Sprog og Oldtidforskning Nr. 149.)
- Marius Kristensen:** Landbruget og de gamle Ordsprog. (Tune Elevers Aarsskrift 1928, 65—70.)
- Lauritz Weibull:** De gamle nordbornas väderstrecksbegrepp. (Scandia I, 292—312.)
- J. S. Møller:** Fester og Højtider i gamle Dage. Skildringer fra Nordvest-sjælland.
- Martin Pedersen:** Livet paa langelandske Bøndergaarde for 30—40 Aar siden. (Fynsk Hjemstavn I, 178—182.)
- Søren Vasegaard:** Naar de gamle Himmerlandsbønder døde. (Gads Danske Magazin XXII, 518—532.)
- Chr. Ringsing:** Gadekov og Gadestævne. (Lolland-Falsters Hist. Samf. Aarb. XVI, 76—82.)
- H. Zangenbergh:** Gamle Bøndergaarde og Huse i Københavns Amt. (Fra Københavns Amt 1928, 273—320.)
- H. Zangenbergh:** Bornholmske Gaarde. (Bornholmske S. XIX, 133—152.)
- H. Zangenbergh:** En lollandsk Gaards Inventar i 1505. (Lolland-Falsters Hist. Samf. Aarb. XVI, 36—50.)
- H. Zangenbergh:** Gamle fynske Bønderbygninger. (Fynsk Hjemstavn I, 81—92 og 97—110.)
- H. Zangenbergh:** Hardsyssels gamle Gaarde og Huse. (Turistforeningens Aarb. 1927, 150—170.)
- H. Zangenbergh:** Alsiske Bøndergaarde. (Sønderjydske Aarb. 2. R. I, 225—267.)

- Elna Mygdal:** Gamle Moder og moderne Dragter. (Turistforeningens Aarb. 1928, 157—170.)
- Elna Mygdal:** Lidt om Dragter i Hardsyssel. (Turistforeningens Aarb. 1927, 171—186.)
- H. P. Hansen:** Ko med Kalv. Folkloristisk Studie. (Maanedsskrift for Dyrælger XXXIX, 369—403.)
- Povl Hansen:** Svineslagtning i en sydfynsk Bondegaard omkring Aar 1860—65. (Svendborg Amt 1927—28, 66—75.)
- Jeppe Aakjær:** Brændevin. (Skivebogen XX, 14—42.)
- Chr. Heilskov:** En Ansøgning om Brændevinsbrænding fra 1767. (Fra Ribe Amt VII, 51—59.)
- Johs. M. Jensen:** Hjemmebrygning paa Sydfyn. (Fynsk Hjemstavn I, 66—73.)
- Jens C. J. Stub:** Hjemmebrygning i ældre Tid. (Lolland-Falsters Hist. Samf. Aarb. XVI, 56—61.)
- Johs. M. Jensen:** Lidt om Fodtøjet paa Sydfyn i gamle Dage. (Fynsk Hjemstavn I, 151—154 og 168—171, jfr. 183—184.)
- H. P. Hansen:** Om Renlighed i gamle Dage.
- Erik Moltke og Lis Jacobsen:** Trolldal. (Tilskueren 1928, 155—173.)
- Jeppe Aakjær:** Svenske Jacob [d. e. Jacob Buhman] og hans Vise. P.
- H. P. Hansen:** Kjæltringer. (Turistforeningens Aarb. 1927, 187—201.)
- Frode Bendixen:** Rejseliv i gamle Dage. (Fynsk Hjemstavn I, 26—28.)
- Thorkild Adamsen:** Gæstgiveriet i Danmark. (Turistforeningens Aarb. 1928, 181—201.)
- Den danske Turistbevægelse gennem 40 Aar. (Turistforeningens Aarb. 1928, 7—100.)
- Danske Købstadsbrande i gamle Dage. (Dansk Assurance XIV, 153—157. 180—182, 238—240, 261—263.)
- Carl C. Christensen:** De første Cigarer i København og Tobaksrøgningsforbudene for 100 Aar siden. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 417—442, jfr. 528—529.)
- Axel Linvald:** Die dänische Regierung und die Juden in Dänemark und den Herzogtümern um den Anfang des 19. Jahrhunderts. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 292—364.)
- Paul Verrier:** Les rapports intellectuels et artistiques entre la France et les pays scandinaves. (Norsk hist. T. 2. Levering 1928, 41—74.)

Penge- og Bankvæsen. Skatte- og Toldvæsen.

- Georg Galster:** De fredløses Falskmøntnerværksted paa Hjelm. (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1928, 38—48.)
- Georg Galster:** Møntfund i Holbæk Amt. (Fra Holbæk Amt XXII, 52—65.)

- Erwin Nöbbe:** Møntfund fra Flensborg 1892. (Numismatisk Forenings Medlemsblad XI, 1—7 og 25—26.)
- E. Kieler:** Ein estländischer Münzfund [Enkelte danske Mønter]. Frøvadsholm pr. Randers 1927. P.
- Jørgen Pedersen:** Seddelomløbet i Danmark fra 1882—1913. (Økonomi og Politik II, 273—280.)
- Sparekassen i Nykøbing paa Falster 1828—1928. Tr. s. M.
- [**Freder. Bang:**] Spare- og Laanekassen for Nykjøbing M. og Omegn. 1852—15 September—1927. Tr. s. M.
- Poul Nørlund:** De ældste Vidnesbyrd om Skyldtaxationen. (H. T. 9. R. VI, 54—95.)
- K. A. Wieth-Knudsen:** Dansk Skattepolitik og Finansvæsen fra Enevælde til Folkestyre.
- F. Philip:** Danmarks ældste Landtoldgrænse. (Maanedsskrift f. Toldvæsen XXII. 114—116, 143—150.)

Samfærdsels-, Post-, Telegraf- og Jernbanevæsen.

- Axel Johansen:** Kongevejen og Adelvejen mellem Kolding og Haderslev. (Vejle Amts Aarb. 1928, 218—232.)
- Erich Doerth:** Die postalischen Beziehungen zwischen Lübeck und Dänemark in den Jahren 1650—1868. Lübeck 1928.
- Anm. af Max G. Teubner i Z. d. Vereins f. Lübeckische Gesch. und Altertumskunde XXV, 526—530.
- M. J. C. Gredsted:** Postvæsenets og Telegrafvæsenets Styrelse indtil Juni 1927. (Aarb. f. det danske Post- og Telegrafvæsen 1928, 439—444.)
- A. Dreyer:** Hamburg und die dänische Eisenbahnpolitik von 1835—1865. (Hamburgische Geschichts- und Heimatsblätter II, 247—253.)
- Privatbanefunktionærernes Forhold gennem fem og tyve Aar. Horsens 1926. Tr. s. M.

Land-, Forst- og Havevæsen.

- K. Hansen:** Det danske Landbrugs Historie. 9. H.
- Henrik Pedersen:** Det danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V.s Matrikel 1688.
- Bengt Engström:** Aldermansskifte och bystämma i skånska och danska byar. (Fataburen 1927, 18—39.)
- B. Engström:** Byalagen i Bara härad. (Bidrag till Bara härads beskrivning VI.)
- Aug. F. Schmidt:** Byhyrder.
- Carl Christiansen:** Bidrag til Oplysning om Herremænds og Herregaardsforpagteres økonomiske Vilkaar i Hald og Skivehus Amter i Slutningen af 17. Aarhundrede. (S. t. jydsk Hist. og Top. 4. R. VI, 21—179.)

- K. C. Rockstroh:** Lidt om Jordegods, Bønder og Herremænd paa Mors 1724. (Hist. Aarb. f. Mors X, 3—15.)
- T. O. Achelis:** To Grandvilkaar [1725]. (Sønderjydske Aarbb. 2. R. I, 152—159.)
- J. O. Brandorff:** »Træhesten« [Protokoluddrag]. (Vejle Amts Aarbb. 1928, 254—258.)
- Holger Hjelholt:** En Bondefogedinstruks. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Præsto Amt XVII, 125—127.)
- C. C. Larsen:** Et Stavnsbaandsfrieri. (Lolland-Falsters Hist. Samf. Aarb. 51—52.)
- J. Hansen:** Udskiftningen i Hostrup By. (Sønderjydske Maanedsskrift IV, 149—153, 161—166.)
- Herman Madsen:** For hundrede Aar siden [Landbrugskrisen]. (Fra Ribe Amt VII, 44—50.)
- Thomas Larsen:** Den økonomiske og kulturelle Tilstand i Vendsyssel omkring Midten af det 19. Aarhundrede. (Aarsskrift for Vraa Højskole 1927, 9—22.)
- Jørgen Pedersen:** Husmandsbruget. En Vurdering af den danske Husmands-Lovgivnings økonomiske og sociale Betydning.
- Hans Jensen:** Husmændene i Danmark. (Letterst. T. 1928, 280—295.)
- P. Jeppesen:** Husmandsbevægelsens Historie gennem 25 Aar. 1927. Foreningen af jydsk Landboforeninger 1872—1922. Redig. af J. K. Haugegaard.
- Karl Elnegaard:** Sorøegnens Landboforening 1901—1926. P. Sorø 1926. Tr. s. M.
- P. Schwanenflügel:** Fyens Andels-Foderstofforretning gennem 25 Aar 1901—1926. Svendborg 1926. Tr. s. M.
- Jubilæumsskrift for Landboforeningen for den nordøstlige Del af Randers Amt. 1877—23. November—1927. P. Randers 1927. Tr. s. M.
- J. Nielsen:** Hørindustrien i Danmark i forrige Aarhundrede. (Hjemstavns Minder og Sagn 1926, 58—64.)
- Frode Lund:** Minder fra Hørstyrkingens Tid i Ore Sogn. (Fynsk Hjemstavns I, 113—116.)
- A. Levring:** De samvirkende Plantningsforeninger 1902—1927. P. Randers 1927.
- Horneman:** Læsø's forsvundne Fyrreskove. (Hedeselskabets T. 1928, 46—48.)
- Poul Lorenzen:** Furskoven paa Læsø. (Dansk Skovforenings T. XIII, 93—108.)
- A. Oppermann:** Egeskovens Tilbagegang. (Hedeselskabets T. 1928, 385—400.)
- C. Syrach Larsen:** Fremmede Naaletræers Indførelse i danske Haver efter 1779. (Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. Aarsskrift 1928, 91—118.)

- Andr. Hansen:** Almindingens Grundlæggelse, Lyngens og Sandets Tilplantning. (Bornholmske S. XIX, 221—232.)
- Poul Hansen:** Kongevildt og Adelvildt. Strejflys over Jagtlove og Jagtvaabnens Udvikling fra Aar 1500 til vore Dage.
- Johannes Tholle:** Vore Herregaardshaver og deres Fremtidsmuligheder. (Gads Danske Magasin XXII, 313—326.)
- Johannes Tholle:** Bonde- og Landsbyhaven. En kulturhistorisk Studie. (Hjemstavns Minder og Sagn 1926, 110—119.)
- Hans Kjær:** Den gamle Have ved Prinsens Palais. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 533—546.)
- Johannes Tholle:** Lollands og Falsters Bonde- og Landsbyhaver gennem vekslende Tider. (Lolland-Falsters Hist. Samf. Aarb. XVI, 109—150.)
- Johannes Tholle:** Haver og Havedyrkning i Svendborg Amt gennem vekslende Tider. U. A. og St. [1928].
- Johannes Tholle:** Havebruget i Randers Amt igennem skiftende Tider. (Fra Randers Amt XXII, 5—48.)
- Johannes Tholle:** Havebruget i Thisted Amt igennem skiftende Tider. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1928, 423—445.)
- Johannes Tholle:** Vendsyssels Haver og Havebrug i gamle Dage. (Vendsysselske Aarbb. 1928, 1—47.)
- N. H. Stephen Dahl:** Havebruget i Vejle Amt. (Vejle Amts Aarbb. 1928, 159—217.)

Fiskeri- og Søvæsen.

- Christian Bogø:** Dansk Skibsfarts Historie. (Danmark II, 1926 XXV—XXXVIII.)
- Johannes Steenstrup:** Nogle uhjemlede Beskyldninger mod Jyderne [Om Vrag]. (S. t. jydisk Hist. og Top. 4. R. VI, 180—188.)

Handel, Haandværk og Industri.

- Knud Pedersen Kannik:** Set. Knudsgilde. Kongens Mænd. Studier over dette Ophav til Dansk Borgerstyre i Middelalderen. P.
- P. Boissonnade et Charliat:** Les relations économiques entre la France et les pays du Nord du XVIième au XVIIième siècle. (Norsk hist. T. 2. Levering 1928, 12—36.)
- S. Knudsen:** De gamle Kystpakhuse. (Vejle Amts Aarbb. 1928, 238—253.)
- Københavns Mejeriforening 1887—4. April—1927. P. 1927. Tr. s. M.
- K. J. Kristensen:** Hobro Handelsstandsforening 1877—7. Marts—1927 P. Hobro 1927. Tr. s. M.
- H. P. Hansen:** Midtjyllands ældste Handelshus. S. Truelsen & Søn 1827—8. Juni—1927. Holstebro 1927.

- Hans Birkelund:** Erhvervsforhold i Randers Amt 1735. (Fra Randers Amt XXII, 129—142.)
- Alfred Nielsen:** Lærlingeliv i en Provinsby for halvtresindstyve Aar siden. (Bogormen 1927, 38—41.)
- Alfred Nielsen:** Fire Aar i en mindre københavnsk Bøglade. (Bogormen 1928, 85—90.)
- H. C. Frydendahl:** En Undersøgelse af Fortidens Jernudvinding paa den fynske Øgruppe. (Fynsk Hjemstavn I, 58—62.)
- Niels Nielsen:** Danske Jærnværker fra Aar 1500 til vore Dage. (Naturens Verden XII, 257—276.)
- Albert Olsen:** Staten og Lavene. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 81—136.)
- W. Blunck:** Die Entwicklung der Industrie in Neumünster bis zum Anschluss Schleswig-Holsteins an den deutschen Zollverein. Kiel 1927.
- Fred. Vedsø:** Danmarks Industri.
- Jens Samsøe:** Die Industrialisierung Dänemarks. (Probleme der Weltwirtschaft 44.) Jena.
- Statistiske Meddelelser. 4. Række. 79. Bd. 1. H. Aktieselskaber 1921—27 (m. hist. Oversigt.)
- Anders Vigen:** De nordiske Arbejdsgiverforeningers Samarbejde gennem 20 Aar. Tr. s. M. 1927.
- Fagbevægelsens økonomiske og sociale Baggrund. Med et Rids af dansk Arbejderbevægelse indtil 1899. P. 1927.
- Dansk Arbejderbevægelse og den økonomiske Udvikling gennem 25 Aar. (Særtryk af Socialistens Jubilæumsnummer ¹⁵/₇ 1928.)
- W. Ewald:** Aabenraa socialdemokratiske Forening gennem 25 Aar. Kolding u. A. [1926]. P.
- Arbejdernes Forsamlings-Bygning, Vejle. 1894—1920—1927. P. Horsens 1927. Tr. s. M.
- Knud Bokkenheuser:** Det gamle Antikvariat [Jeppe Poulsen Skadhauges. Indeholder ogsaa »Antikvarboghandelens Historie« i Danmark i Alm.].
- C. A. Clemmensen:** Kjøbenhavns Blikkenslagerlaug 1678—1928.
- C. A. Clemmensen:** Bødkerlauget i København 1678—1928.
- Poul Larsen:** Erfaringer fra dansk Ingeniør- og Industrivirksomhed [Cementindustriens Hist.]. (Ingeniøren XXXVII, 553—563.)
- Ejnar Hansen:** »Farvergaarden« [i »Den gamle By«, Aarhus; om Farverhaandværket]. (»Den gamle By«, Aarb. 1927, 29—56.)
- De grafiske Fag. Københavns Bogtrykkerforenings Jubilæumsnummer 1903—28.
- Fritz Jürgensen West:** Den tønderske Kniplingsindustri i 1840erne. (Sønderjydske Aarbb. 2. R. I, 1—17.)
- R. Berg:** Skorstensfejerlavet i Kjøbenhavn 1778—1928.
- [**Th. Taanum:**] Randers Slagtermesterforening 1877—24. April—1927.

- Foreningens Historie og Udvikling gennem 50 Aar. P. Randers 1927. Tr. s. M.
- Stenhuggermester **Anders Larsen**: Stenhuggerzünften samt hvad han, som den sidste af denne gamle Orden, har udrettet.
- Knud Bokkenheuser**: Kjøbenhavns Vognmandsforening og dens Virksomhed 1901—1926. 1926. Tr. s. M.
- Porcelænsfabrikken Bing & Grøndahl 1853—1928.
- Axel Heine**: Bing og Grøndahl. (Samleren 1928, 75—80 og 87—90.) Danish Bacon Agency Ltd. 25 Aar. Randers 1927. Tr. s. M.
- Povl Drachmann**: Hornung & Møller, Aktieselskab, kgl. Hof-Pianofabrik 1827—1927. P. 1927. Tr. s. M.
- Hjalmar Bull**: Hornung & Møller. Et Hundredaars-Jubilæum 1827—1927. (Dansk Musik T. III, 46—64.)

Politi-, Fattig- og Understøttelsesvæsen. Forsikring.

- V. From**: Christianshavns Straffeanstalt 1662—1928. (Nordisk T. f. Strafferet XVI, 282—295.)
- S. N. Holck**: Det Kongelige Opfostringshus og Den Thorupske Stiftelse 1903—1928.
- Eske M. Eskesen**: Af Børneværnets Historie. (Børnesagens Tidende XXIII, 127—135.)
- Johs. T. Christensen**: De gamles Forsørgelse i forrige Aarhundrede. Aftægtsforholdets Ordning i Landbohjemmene. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XVI, 69—95.)
- O. Rechendorff**: 25 Aars dansk Forsikringsvirke 1903—1927. (Dansk Forsikrings-Aarb. 1928, 15—25.)

Medicinalvæsen.

- J. W. S. Johnsson**: Notes on the black death in danish folklore and tradition. (Janus XXXII, 365—377.)
- Poul Hauberg**: Salernoskolen og dens Indflydelse paa dansk medicinsk Litteratur. (Archiv for Pharmaci og Chemi XXXV, 22—37, 54—62, 70—73, 107—112, 125—134.)
- Poul Hauberg**: Folkenavne og andre, særlig ældre danske, Betegnelser paa Lægemidler.
- Poul Hauberg**: Lægemidler hentet fra det menneskelige Legeme. (Naturens Verden XII, 450—465.)
- Gordon Norrie**: Trængselstider for Københavns Garnisonssygehus [Epidemier og Krige]. (Militær lægen XXXIV, 1—51.)
- Otto Smith**: Koleraen i Aalborg 1853. (Fra Himmerland og Kjær Herred Bd. VI, Aarb. XVII, 299—338.)

E. Dam og A. Schæffer: De danske Apotekers Historie. 2. Bd. 8.—9. H.
Cornelia Petersen: Den danske Sygeplejes Historie i korte Træk.

Krigs- og Forsvarsvæsen.

- C. Klitgaard:** Baun og Vidiebrand. (Hist. T. 9. R. VI, 111—115.)
Otto Smith: Kongelige og fyrstelige Rustkamre i Danmark. (Aarbb. f. nordisk Oldkyndighed og Hist. 3. R. XVIII, 191—218.)
C. O. Munthe: Ordinanser av 18. januar 1628 [Om Norges Hærvæsen]. (Norsk militært T. XCI, 33—57.)
Hj. Börjeson: Om dansk Skeppsbyggeri 1664—65. (T. f. Søværnen XCIX, 271—274.)
H. J. Barstad: Om Nordmænds Deltagelse i det danske Hjelpkorps i Irland og Flandern 1689—1697. (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-filos. Klasse 1928. No. 2.)
H. K. Kristensen: Fra dengang, man hvervede Soldater. (Fra Ribe Amt VII, 111—118.)
K. C. Rockstroh: Den store Landbokommission og de militære Kollegier 1786—88. (Hist. T. 9. R. VI, 96—111.)
[**K. P. Søltøft** m. fl.:] Bidrag til 15de Bataillons Historie. Udg. af 15de Bataillon.
Anm. af Rockstroh i Militært T. 1928, 273—76.
H. Hansen: Sømnevæsenets Historie. (T. f. Søværnen XCIX, 155—190.)
Axel V. Nielsen: De danske Forsvarsbrødre for Sorø og Omegn gennem 50 Aar. 4. Marts 1877—4. Marts 1927. P. Sorø 1927.

Kirkehistorie.

- Kirkeleksikon for Norden. Udg. af J. Oskar Andersen. 79—80 H.
P. Severinsen: Bidrag til kristelig Jordefærds Historie. (Teologisk T. 4. R. IX, 1—53.)
C. K[litgaard]: Frelsergrave. (Vendssysselske Aarbb. 1928, 162—167.)
Edw. Ortved: Vadstena Kloster og de danske. (Nordisk Ugeblad for katolske Kristne 1928, 968—971, 987—991, 1003—1010, 1041—1043, 1056—1059.)
Chr. N. Krogh: Albret Andersen Skeels Gavebrev [Et Sjølemessebrev]. (Skivebogen XX, 121—128.)
P. Severinsen: Daab i Stue og Daab i Kirke. (Menighedsraadens Blad 1928, 129—135.)
P. Severinsen: Gangdagene og Bededagene. (Fortid og Nutid 1928, 156—162.)
Ejnar Munksgaard: Lidt om den første danske Bibel kaldet »Christian den tredies Bibel« og dens Tilblivelse. (Bogormen 1928, 117—125.)

- P. Severinsen:** Sorø Amts Klostersogne og Frigørelsen 1569. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt XVI, 33—68.)
- Hans Kau:** Bidrag til Ringgive, Gadbjerg og Lindeballe Sogns Præstehistorie fra Reformationen til 1866. (Vejle Amts Aarbb. 1928, 72—123, jfr. sst. 153—158.)
- F. Rønning:** Dansk Salmesang gennem Tiderne.
- Anton Jakobsen:** En Prædiken i Maarup Kirke 1809. (Vendsysselske Aarbb. 1928, 154—159.)
- T. Bundgaard Lassen:** Uddrag af Biskopperne J. Paludan-Müllers og G. P. Brammers Visitatsindberetninger [fra Aarhus Stift]. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift 191—203.)
- Frederik Schrøder:** Die Bedeutung der Brüdergemeinde für das kirchliche Leben in Dänemark. (Deutsch-Nordische Z. I, 69—76.)
- N. Clausen-Bagge:** Genfødselse. Oplevelser og Vidnesbyrd af Menighedens Historie. Ringkøbing.
- C. Bartholdy:** Det hellige Kram. Den fynske Vækkelse før »48«. (Det nye Aar. Indre Missions Almanak for 1929, 101—106.)
- Jens Abildtrup:** Jens Maarbjerg og Ellen Marie. En Skildring fra de gudelige Forsamlings Tid.
- Louis Blauenfeldt:** Den indre Mission og Grundtvigianismen. (Kirke og Folk IV, 214—225.)
- Jacob Appel:** Grundtvigske Bevægelser og dansk Mindretalslovgivning fra 1851 til 1923. (Askov Lærlinge 1928, 1—32.)
- N. A. Jensen:** Grundtvigsk Indflydelse i Sønderjylland, særlig paa Kirkelivets Omraade. (Dansk Kirkeliv 1928, 70—93.)
- Harald Westergaard:** Den københavnske Kirkesags Begyndelse. (Dansk Kirkeliv 1928, 122—140.)
- Christian Gad:** Da vi var unge. Billeder fra K. F. U. M.s første 25 Aar 1878—1903.
- Fritz Jürgensen West:** Nogle Efterretninger om Ansgarius-Foreningens Stiftelse. (Nordisk Ugeblad for katolske Kristne 1928, 763—771.) Ansgariusforeningen 75 Aar. (Nordisk Ugeblad for katolske Kristne 1928, 771—775; jfr. 803—811.)
- A. Menzinger:** Religiöse Strömungen im Ceistesleben Dänemarks. (Stimmen der Zeit 1928, 321—334.)
- R. W. Winkel:** Det danske Missionsselskabs China-Mission gennem det første Slægtled.
- Otto E. Helms:** Festskrift 1877—28. Okt.—1927. Udg. af Bestyrelsen for den protestantiske Menighed i Tandil ved Kirkens 50-Aars Fest.
- M. P. Friis:** Det danske Gesandtskabskapel i Paris.

Universitets- og Skolevæsen.

- Henny Glarbo:** Danske og norske Studerende i Padua. (Pers. T. 9. R. I., 32—44 og 103—115.)
- Harald Skalberg:** Dänische Lektoren und Professoren an der Universität Kiel 1811—1864. (Deutsch-Nordische Z. I, 87—110.)
- K. A. Knudsen:** Træk af Skolegymnastikkens Historie gennem 100 Aar. (Hjem og Skole XXI, 101—110.)
- Ernst Kaper:** Den danske Skoles Udvikling gennem de sidste 25 Aar. (Tilskueren 1928, 233—243.)
- Georg Bruun:** Ferlen. (Vor Ungdom 1928, 232—237.)
- Thomas Otto Achelis:** Aus der Vorgeschichte des Haderslebener Johannesums. (Archiv f. Kulturgeschichte 1928, 103—132.)
- Johannes Forchhammer:** Herlufsholms Historie 1872—92. (Herlovianeren 1928, 35—38.)
- Georg Bruun:** Dronning Dorotheas Skolehus. Bidrag til Kolding lærde Skoles Historie 1537—1625.
- Chr. I. Krüger:** Henrichsen—Lefolii—Kragh. Erindringer fra mit Skoleliv. 1859—1867. (Odenseaner-Samfundets T. 1928, 61—71 og 85—93.)
- V. Møller:** Fra det gamle Blaagaard Seminarium. (Vor Ungdom 1927, 349—353.)
- Stig Bredstrup:** Jonstrupminder. (Hjem og Skole XXI, 194—201.)
- H. H. Misfeldt:** Moderne Skoletanker i Danmark. (Letterst. T. 1928, 499—515.)
- V. Møller:** En Skolerejse 1790. (Vor Ungdom 1928, 401—406.)
- Lidt Pædagogik fra 1826 [Et Cirkulære]. (Vor Ungdom 1928, 489—495.)
- Olaf Carlsen:** Fra den indbyrdes Undervisnings Dage. (Lolland-Falsters Hist. Samf. Aarb. XVI, 24—35.)
- N. A. Larsen:** Om Skolefrihed og Lov af 2. Maj 1855. (Vor Ungdom 1928, 253—259.)
- Skolen paa Amicisvej 1877—1927. 1927. Tr. s. M.
- H. P. H. Novrup:** Skolevæsenet i Alslev Sogn. (Fra Ribe Amt VII, 119—152)
- Hans Birkelund:** Skoleforhold i Egaa omkring 1750. (Fra Randers Amt XXII, 116—128.)
- Henrik Pedersen:** Degneforhold i Gloslunde og Græshave. (Lolland-Falsters Hist. Samf. Aarb. XVI, 164—166.)
- Evald Tang Kristensen:** Nogle smaa Bidrag til Hundstrup (Krogshølle) Sogns Degnehistorie. (Fynsk Hjemstavn I, 116—122 og 131—137.)
- S. C. Sortfeldt:** Om de gamle Degne [i Thisted Amt; fortsat]. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1928, 365—379.)
- Jørgen Nielsen:** For 50 Aar siden. Lidt fra Friskolens Omraade i 1878. (Bavnen XXV, 681—688 og 703—712.)
- Ernst J. Borup:** Københavns Højskoleforening gennem 50 Aar. 1878—1928.

- E. Juhre:** Københavns Højskoleforening. (Højskolebladet 1928, 388—398.)
- Jensen-Sønderup:** Grundtvigs Højskole i Lyngby. (Højskolebladet 1928, 897—906.)
- Hans Løjmand:** Nørre Orslev Højskole. (Højskolebladet 1928, 1199—1204.)
- Jørgen Nielsen:** Fra mit Ophold paa Testrup Højskole i Vinteren 1882—83. (Bavnen XXV 160—168 og 191—200.)
- N. J. Nielsen-Klodskov:** Kærehave. Oplevelser III—IV. Den Suhlske Husmoderskole. Festschrift 1907—Maj—1926. 1926. Tr. s. M.

Sprog.

- Ordbog over det danske Sprog. Grundlagt af Verner Dahlerup. Bd. 10. Kant—Kongstanke.
- T. E. Karsten:** Var det äldsta urnordiska runspråket samgermansk? (Festschrift til Finnur Jónsson, 307—315.)
- Hans Brix:** Studier i nordisk Runemagi.
- Peter Skautrup:** Nogle Højnavne i Hardsyssel. (Hardsyssels Aarb. XXII, 168—183.)
- Gunnar Knudsen:** Baldersbrønde [Stednavnet]. (Festschrift til Finnur Jónsson, 463—473.)
- P. Th. Christensen:** Økse, et Stednavn fra Han-Herred. (Vendsysselske Aarbb. 1928, 89—97.)

Litteraturhistorie.

- Carl S. Petersen og Vilh. Andersen:** Illustr. dansk Litteraturhistorie. 20.—22. H.
- Jørgen Bukdahl:** Aaret i Ribe.
- Ernst von der Recke:** Danmarks Fornviser. Paa Grundlag af »Danmarks gamle Folkeviser« udg. af Svend Grundtvig og Axel Olrik. 2. og 3. Del.
- H. Grüner Nielsen:** Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade. 1530—1630. Med Ordbog af Marius Kristensen. 6. Bd. 1. H. Anm. af E. Metzger i Revue critique d'histoire et de littérature 1929, 83.
- Axel Olrik:** Danske Folkeviser i Udvalg. 1. Samling. 6. Udg., gennemset af Hans Ellekilde og Ingeborg Simesen.
- Marius Kristensen:** Karen Brahes Folio. (Danske Studier 1928, 133—144.)
- Ernst Frandsen:** »Den bortfløjne Falk«. (Edda XXVIII, 230—240.)
- Tychonis Brahe** Dani Opera omnia. Edidit J. L. E. Dreyer. Tomus XIV.
- Josef Nadler:** Dänemark und die deutsche Litteratur. (Auslandsstudien III. Die nordischen Länder und Völker, 118—135.)

- J. W. Eaton:** Klopstock and Danish Literature. (The Germanic Review. April 1928.)
- Verner Dahlerup:** Et Par af Myterne i Oehlenschlägers Nordens Guder. (Festschrift til Finnur Jónsson, 299—303.)
- Holger Begtrup:** To Indskrifter af N. F. S. Grundtvig. (Hjemstavns Minder og Sagn 1927, 44—46.)
- Marius Kristensen:** Grundtvigs Adventssalme. (Dansk Udsyn VIII, 49—57.)
- Hans Werner:** Dansk historisk Drama. (Teatret XXVIII, 85—90.)
- Paul V. Rubow:** Litterære Studier. [Bl. a. om Georg Brandes, Holberg og J. P. Jacobsen.]
- Paul V. Rubow:** Georg Brandes og Universitetsfilosofien [Om Rasmus Nielsen og Brøchner]. (Danske Studier 1928, 145—162.)
- H. G. Topsøe-Jensen:** Den skandinaviske Litteratur fra 1870 til vore Dage.
- Cai M. Woel:** Det reaktionære Danmark.
- Hakon Stangerup:** Den unge Litteratur. Essays.
- Carl Gad:** Dansk Litteratur i 1927. (Letterst. T. 1928, 222—237.)
- Harry Andersen:** Dansk Dialektlyrik. I. Fynsk. (Danske Folkemaal 1928, 1—14.)
- Jydsk Forening for Naturvidenskab, Aarhus, gennem 25 Aar. 1903—1928.

Kunst.

- Richard Haupt:** Ein Abriss von Schleswig-Holsteins Kunstgeschichte. (Nordelbingen VI, 83—88.)
- F. Hendriksen:** En dansk Kunstnerkreds fra sidste Halvdel af 19. Aarhundrede. Bidrag til en Tidsskildring i Breve, Billeder, Oplysninger.
- A. Hahr:** Skandinaviska adelsborgar från senare medeltid och nyare tidens början. Forna förbindelser mellan svenskt och danskt. (Skrifter utg. af K. Hum. Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 24. 1927. Nr. 8.)
- Wilhelm Jänecke:** Zur Entwicklungsgeschichte des mittelalterlichen Kirchenbaues in Schleswig-Holstein. (Z. f. Schlesw.-Holst. Gesch. LVII, 153—168.)
- Mathias Bidstrup:** Bornholms Kirker. (Bornholmske S. XIX, 45—50.)
- Gustav Ludvig Wad:** Træk af Vandalismen i Fyen [Vanrøgt af Kirkebygninger]. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter XVI, 359—376.)
- W. Anderson:** Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn. Lund 1926.
- Anm. af B. Thordeman i Fornvännen 1928, 59—60.
- Emil Hansén:** Kyrkor i Skanör och Falsterbo förr och nu. (Skåne. Årsbok 1928, 41—47.)

- Sveriges kyrkor. 22. Blekinge. Bd. 1. H. 1. Östra härad. Utarb. av **William Anderson**. Sthlm. 1926.
- Vilh. Lorenzen**: Dansk Herregaards-Arkitektur fra Baroktiden I. 1. (Medd. fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring. 2. R. VI.)
- Christian Elling**: Slotte og Herregaarde i Barok og Rokoko.
- C. Elling**: Danske Bygningstegninger fra Baroktiden i det fyrstelig stolbergske Bibliothek i Wernigerode. (Architekten XXX, 256—264.)
- C. Elling**: Philip de Lange som Søetatens Bygmester. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 375—403.)
- William Anderson**: Skånska gravstenar ur Majestatis verkstad. (Fornvännen 1928, 181—184.)
- Fritz Fuglsang**: Eine Gruppe schleswigscher Holzskulpturen des 13. Jahrhunderts. (Festschrift aus Anlass des 25-jährigen Eröffnungstages des Kunstgewerbemuseums der Stadt Flensburg, 17—43.)
- Jenny Müller**: Holzbildwerke aus der Werkstatt Heinrich Ringelings, (sst. 137—155.)
- P. B. C. Westergaard**: Danske Portræter i Kobberstik, Litografi og Træsniit. 2.—7. H.
- Harry Schmidt**: Neue Nachrichten über Werke des Malers Jürgen Ovens. (Festschrift aus Anlass des 25-jährigen Eröffnungstages des Kunstgewerbemuseums der Stadt Flensburg, 157—185.)
- Albrecht Friedrich Herne**: Asmus Jakob Carstens und die Entwicklung des Figurenbildes. Strassburg 1928.
- Sigurd Schultz**: Dansk Genremaleri.
- Sten Anjou**: En ljuskrona i Dalby Heligkorskyrka. (Fornvännen 1928, 366—371.)
- Richard Haupt**: Über Arbeiten in Alabaster, namentlich mittelalterliche (Festschrift aus Anlass des 25-jährigen Eröffnungstages des Kunstgewerbemuseums der Stadt Flensburg, 71—81.)
- Hans Schröder**: Flensburger Trinkhörner. (sst. 45—69.)
- Wolfgang Scheffler**: Die Flensburger Esthertruhe und Hans Gudewerth d. Ä. (sst. 101—135.)
- Hans Werner**: Hans Kniepers Tapetbilleder og deres Efterligninger. (Samleren 1928, 36—38.)
- Chr. Axel Jensen**: Roskildemesteren Brix Michgell Snedkers Skab i Nationalmuseet. (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1928, 49—60.)
- Chr. Axel Jensen**: Et norrøjydsk Renæssanceskab og dets Farver. (»Den gamle By«, Aarb. 1927, 57—63.)
- Curt Gravenkamp**: Ostasiatischer Dekor auf Fayencen Schleswig-Holsteins. (Festschrift aus Anlass des 25-jährigen Eröffnungstages des Kunstgewerbemuseums der Stadt Flensburg, 187—217.)
- Gottfried Junge**: Die Geschichte des Theaters in Kiel unter der dänischen Herrschaft bis zur Errichtung einer stehenden Bühne. 1774—1841. Kiel.

Julius Clausen: Af J. L. Heibergs Teatercensurer. (Gads Danske Magasin XXII, 209—224 og 290—312.)

Robert Neiiendam: I Anledning af 50-Aaret for »Drot og Marsk«s Førstepførelse. (Dansk Musik T. III, 208—212.)

Hortense Panum: Middelalderens Strengeinstrumenter og deres Førløbere i Oldtiden. II.

Rudolph Benzon: Frederiksberg Kammermusikforening 1902—1927. 1927. Danske Folkekor 1902—1927. Odense 1927.